MMD

ISSN 0134—3114

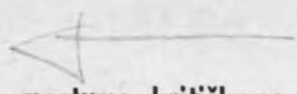

KOMUNISTAS

7 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

J. KAROSAS: Dauguma respublikos filosofų išsaugojo mąstymo kritiškumą
V. POPOVAS: Koks turėtų būti naujas LKP statusas? Kaip jo siekti?
V. KASPERAVIČIUS: Revoliucija ar reformos? Debat[illegible] 200 met[illegible]

AUPOMASIS BANKAS

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

7 (781)

1989 • LIEPA

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą 3

Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą 4

● ĮSPŪDIS. KOMENTARAS. POZICIJA

A. VIRŠULIS — Didelio kelio pradžia 6

● PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA

J. KAROSAS — Filosofija Lietuvoje ir atsinaujinimas 9

● POŽIŪRIAI, ARGUMENTAI, SIŪLYMAI

Socializmas: visuomenės raidos modeliavimo problema 16

● EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS

V. JANKAUSKAS — Atėjo veikimo laikas 26

● PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS

V. POPOVAS — Reikia naujo LKP statuso! 32

J. BUDRIKIS — Savarankiškumas — neišvengiama būtinybė .. 35

R. NAVAŠINSKIENĖ — Partinis bilietas — ne skydas 40

Apie asmens kultą ir jo padarinius. TSKP CK pirmojo sekretoriaus N. Chruščiovo pranešimas TSKP XX suvažiavime 43

● AKTUALŪS SOCIALINIAI KLAUSIMAI

A. TAPARAUSKIENĖ, A. KARALEVIČIUS — Specialistų daug — specialistų trūksta 68

● PUBLICISTO ŽVILGSNIU

V. BUDNIKAS — Po ledonešio 73

● ISTORIJA MANO GYVENIME

V. BAJORIŪNAS — Įsitikinimus formavo gyvenimas 78

● PRANCŪZIJOS DIDŽIOSIOS REVOLIUCIJOS 200-OSIOMS METINĖMS

A. KASPERAVIČIUS — Istorijos lūžio pamokos 85

● KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

A. GAIŽUTIS — Filosofinės minties brandumas 93

● KRONIKA 95

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE TARYBŲ SĄJUNGOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

1989 m. gegužės 22 d. įvyko TSKP Centro Komiteto plenumas. Jis apsvarstė klausimus, susijusius su TSRS liaudies deputatų suvažiavimo surengimu.

Pranešimą šiais klausimais padarė TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas.

Plenume kalbėjo: G. Bogomiakovas — TSKP Tiumenės srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Manajenkovas — TSKP Lipecko srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Pogrebniakas — Ukrainos Komunistų partijos Lvovo srities komiteto pirmasis sekretorius, A. Dzasochovas — TSKP Šiaurės Osetijos srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Jelcinas — TSRS valstybinio statybos komiteto pirmininko pirmasis pavaduotojas — TSRS ministras, A. Logunovas — TSRS Mokslų Akademijos viceprezidentas, Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto rektorius, A. R. Vezirovas — Azerbaidžano Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, V. Potapovas — TSKP Irkutsko srities komiteto pirmasis sekretorius, K. Machkamovas — Tadžikijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, V. Mironenka — VLKJS CK pirmasis sekretorius, V. Karpovas — TSRS rašytojų sąjungos valdybos pirmasis sekretorius, R. Nišanovas — Uzbekijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, I. Polozkovas — TSKP Krasnodaro krašto komiteto pirmasis sekretorius, G. Kolbinas — Kazachijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, A. Brazauskas — Lietuvos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, A. Basistovas — TSRS radijo pramonės ministerijos Radijo prietaisų gamybos mokslinio tyrimo instituto generalinis konstruktorius, V. Falinas — TSKP CK tarptautinio skyriaus vedėjas, A. Malofejevas — Baltarusijos Komunistų partijos Minsko srities komiteto pirmasis sekretorius, L. Zamiatinas — TSRS nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Didžiojoje Britanijoje, J. Samsonovas — TSKP Uljanovsko srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Pochitaila — TSKP Omsko srities komiteto pirmasis sekretorius, S. Arutiunianas — Armėnijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, N. Nazarbajevas — Kazachijos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, V. Masolas — Ukrainos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, A. Dumačevas — Partinės kontrolės komiteto prie TSKP CK narys, J. Prokopjevas — TSKP Jakutijos srities komiteto pirmasis sekretorius, N. Ryžkovas — TSRS Ministrų Tarybos Pirmininkas, V. Koptiugas — TSRS Mokslų Akademijos viceprezidentas, TSRS Mokslų Akademijos Sibiro skyriaus pirmininkas, S. Kolpakovas — TSRS juodosios metalurgijos ministras, J. Velichovas — TSRS Mokslų Akademijos viceprezidentas, I. Kurčiatovo atominės energijos instituto direktorius, V. Černomyrdinas — TSRS dujų pramonės ministras, M. Ščiadovas — TSRS anglies pramonės ministras, J. Izraelis — TSRS valstybinio hidrometeorologijos komiteto pirmininkas, V. Boiko — TSRS ambasados Rumunijos Socialistinėje Respublikoje patarėjas ekonominiams klausimams.

Plenumas rekomendavo išrinkti TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku TSKP CK Generalinį Sekretorių M. Gorbačiovą.

Svarstytais klausimais plenumas priėmė atitinkamus nutarimus.

Po to plenume kalbėjo TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas.

Plenume buvo perskaitytas TSKP CK Politinio Biuro nario, CK sekretoriaus J. Ligačiovo pareiškimas. (Pareiškimas paskelbtas spaudoje.) Plenumas atsižvelgė į tai, kad TSRS prokuratūra nagrinėja klausimus, iškeltus J. Ligačiovo pareiškime. Apie nagrinėjimo rezultatus bus pranešta.

Tuo TSKP CK plenumas baigė savo darbą.

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE TARYBŲ SĄJUNGOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

1989 metų birželio 2 dieną įvyko TSKP Centro Komiteto plenumas, skirtas TSRS liaudies deputatų suvažiavimui ir būsimai TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijai.

Šiais klausimais plenume kalbėjo TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas.

Plenume žodį tarė: N. Ryžkovas — TSRS Ministrų Tarybos Pirmininkas, E. Pervyšinas — TSRS ryšių priemonių pramonės ministras, V. Afoninas — TSKP Kuibyševo srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Belousovas — TSRS mašinų gamybos ministras, V. Mesiacas — TSKP Maskvos srities komiteto pirmasis sekretorius, I. Polozkovas — TSKP Krasnodaro krašto komiteto pirmasis sekretorius, V. Mysničenka — Ukrainos Komunistų partijos Charkovo srities komiteto pirmasis sekretorius, N. Nazarbajevas — Kazachijos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, A. Volskis — Kalnų Karabachijos autonominės srities ypatingojo valdymo komiteto pirmininkas, TSKP CK skyriaus vedėjas, V. Potapovas — TSKP Irkutsko srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Patonas — Ukrainos TSR Mokslų Akademijos prezidentas, V. Fotejevas — TSKP Čečėnijos-Ingušijos srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Manajenkovas — TSKP Lipecko srities komiteto pirmasis sekretorius, N. Malkovas — TSKP Čitos srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Volodinas — TSKP Rostovo srities komiteto pirmasis sekretorius, P. Slezka — Partinės kontrolės komiteto prie TSKP CK pirmininko pavaduotojas, J. Litvincevas — TSKP Tulos srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Pochitaila — TSKP Omsko srities komiteto pirmasis sekretorius, V. Karpovas — TSRS rašytojų sąjungos valdybos pirmasis sekretorius, G. Širšinas — TSKP Tuvos srities komiteto pirmasis sekretorius, V. Kupcovas — TSKP Vologdos srities komiteto pirmasis sekretorius, M. Nenaševas — TSRS valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirmininkas, A. Melnikovas — TSKP Kemerovo srities komiteto pirmasis sekretorius, L. Chitrunas — TSKP Riazanės srities komiteto pirmasis sekretorius, V. Vorotnikovas — RTFSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, V. Medvedevas — TSKP CK sekretorius.

Plenumas rekomendavo paskirti TSRS Ministrų Tarybos Pirmininku N. Ryžkovą.

Baigiantis plenumui kalbėjo TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas.

Tuo TSKP CK plenumas baigė savo darbą.

TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas
MICHAILAS GORBAČIOVAS

TARYBŲ SOCIALISTINIŲ RESPUBLIKŲ SĄJUNGOS LIAUDIES DEPUTATŲ SUVAŽIAVIMO

N U T A R I M A S

dėl TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko

TSRS liaudies deputatų suvažiavimas n u t a r i a:
išrinkti TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku draugą Michailą Gorbačiovą.

DIDELIO KELIO PRADŽIA

ANTANAS VIRŠULIS

1989 m. gegužės 25—birželio 10 d. Maskvoje, Kremliaus Suvažiavimų rūmuose, įvyko TSRS liaudies deputatų suvažiavimas.

Suvažiavimas absoliučia balsų dauguma slaptu balsavimu TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku išrinko TSKP CK Generalinį Sekretorių Michailą Gorbačiovą. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pirmuoju pavaduotoju išrinktas kandidatas į TSKP CK Politinio Biuro narius A. Lukjanovas. Suvažiavimas taip pat išrinko abejus TSRS Aukščiausiosios Tarybos rūmus — Sąjungos Tarybą ir Tautybių Tarybą. TSRS Ministrų Tarybos Pirmininku suvažiavimas patvirtino N. Ryžkovą.

Plačiose diskusijose apsvarstyti TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko M. Gorbačiovo pranešimas apie pagrindines TSRS vidaus ir užsienio politikos kryptis, TSRS Ministrų Tarybos Pirmininko N. Ryžkovo pranešimas apie TSRS vyriausybės būsimos veiklos programą.

TSRS liaudies kontrolės komiteto pirmininku suvažiavimas patvirtino G. Kolbiną, TSRS aukščiausiojo teismo pirmininku — J. Smolencevą, TSRS generaliniu prokuroru — A. Sucharevą, TSRS valstybiniu vyriausiuoju arbitru — J. Matvejevą.

Liaudies deputatų suvažiavimas sudarė Konstitucinę komisiją ir Komisiją TSRS įstatymo dėl konstitucinės priežiūros TSR Sąjungoje projektui parengti, priėmė laišką pasaulio tautoms.

Tai pirmasis toks suvažiavimas mūsų daugiatautės šalies istorijoje, beje, įvykęs nepraėjus nė metams po TSKP XIX sąjunginės partinės konferencijos, tapusios ryžtingu posūkiu vykdant partijos pradėtą mūsų visuomenės atnaujinimo procesą. Liaudies deputatai buvo išrinkti neregėto viešumo ir atvirumo sąlygomis, kai žmonės atvirai reiškė visus viešosios nuomonės atspalvius, kai formavosi nauja rinkimų praktika. Rinkėjai siejo rinkimus, naujo aukščiausiojo mūsų šalies valstybinės valdžios organo formavimą su tolesniu pertvarkos plėtojimu, su geromis permainomis visose mūsų gyvenimo sferose.

Taigi iš pradžių buvo rinkimų maratonas, ilgas laukimas, viltys ir planai. Paskui — jau pirmąją Liaudies deputatų suvažiavimo dieną — apėmė nuostaba: kas tai — ar aukščiausiasis šalies valdžios organas, ar liaudies kongresas, ar mitingas? Prisiminkime — suvažiavimas tik paskelbtas pradėtu, dar neišrinktas prezidiumas, nepaskelbta dienotvarkė, o jau vienas deputatas, nieko nepaisydamas, puola į tribūną... pareikšti tai, ką galėjo pasakyti, ir kas ne kartą kitų deputatų buvo kartojama vėliau...

Tikrai tai, kas daugelį dienų vyko Kremliaus Suvažiavimų rūmuose, prikaustė mūsų visų dėmesį. Pirmasis toks mūsų šalies istorijoje liaudies deputatų suvažiavimas parodė, kad prasidėjo naujas mūsų šalies istorijos etapas, kad formuojasi naujo valstybės mechanizmo sistema, kad įtvirtinamas mūsų gyvenimo demokratinis atsinaujinimas, visuomenėje vykstantys revoliuciniai procesai. Kiekvienas mūsų laukė, kad suvažiavimas išanalizuos, kodėl ir kur pertvarka nedavė laukiamų rezultatų, įvertins situaciją ir numatys praktines priemones pertvarkai plėtoti. Visos šios šiuolaikinio mūsų gyvenimo problemos buvo glaustai išvardytos TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko M. Gorbačiovo pranešime „Apie TSRS vidaus ir užsienio politikos pagrindines kryptis". Tai ir sutrikusi šalies finansų sistema, išsireguliavusi vartojimo rinka, ir menkai aprūpintų gyventojų dalies gyvenimo lygio kėlimas, aprūpinimas maisto produktais, medicininis aptarnavimas, dėmesys gamtinės aplinkos apsaugai, ir pirmaeilės svarbos butų klausimas. Tai ir principinės reikšmės uždaviniai toliau plėsti tarybinės visuomenės demokratizavimą: realizuoti istorinį šūkį „Valdžia Taryboms!", aiškiai atriboti partinių ir valstybinių organų

funkcijas, sukurti naują valdžios valdymo struktūrą, teisinę valstybę. Pagaliau ypatingo ir neatidėliotino dėmesio reikalauja būtinybė pašalinti iškraipymus ir deformacijas nacionaliniuose santykiuose politikos, ekonomikos, dvasinėje srityje. Taigi pranešime paliesta visuma problemų, su kuriomis susidūrė deputatai unikaliame suvažiavime, kokio dar nebūta mūsų šalyje, ir kiekvienam deputatui buvo aišku: istorija visiškai nepaliko laiko toms problemoms spręsti... Todėl ir draugo M. Gorbačiovo pranešime buvo pabrėžta, jog „sėkmė lemiamu mastu priklauso nuo to, kaip mes sugebėsime organizuoti savo veiklą, kaip greitai nauji aukščiausi valdžios organai įgaus jiems būdingas funkcijas, ims vadovauti visam pertvarkos darbui šalyje".[1]

Kaip tik tas — bene didžiausias — laiko deficitas diena po dienos nedavė ramybės klausantis radijo, žiūrint transliuojamus posėdžius. Iš pradžių gerai nuteikęs deputatų kritiškumas ilgainiui prarado, kaip ne vienam mūsų atrodė, aktualumą: kiek jau negerovių parodyta, kiek bėdų, trūkumų, spragų aikštėn iškelta, kiek jų daugelio deputatų kalbose jau ėmė kartotis... Nejučiomis dingteldavo mintis: bent jau čia kritikos kiekiu, jeigu jį paskirstytume vidutiniškai vienam gyventojui, tikrai visame pasaulyje pirmaujame (nors tiek gerai, kad tokių abejotinos vertės laurų atsisakėme kalbėdami apie aplodismentus). Ir kažin ar čia didelė paguoda gali būti deputatų (kaip, beje, ir visuomenės) narsa kritikuoti visus ir už viską, nors ir tai neabejotinai rodo žmonių sąmonėje įvykusius poslinkius.

Šios eilutės buvo rašomos tuo metu, kai suvažiavimas dar buvo, kaip galima spręsti iš jo tempų, tik įpusėjęs. Gal todėl dar buvo gyvas įspūdis, kad dažnos deputatų kalbos priminė visiems žinomą žaidimą tempti virvę: vieni traukia į vieną pusę, kiti — ne mažiau įsirężę — į kitą. Ir sėkmė krypsta čia vienon, čia kiton pusėn — pagal oratoriaus sugebėjimus ir... salės reakciją.

Kažin ar čia galima kiekvienam deputatui prikišti norą pasirodyti, kaupti politinį kapitalą, pademonstruoti ir rinkėjams, ir šaliai savo išmintį. Pagaliau juk Suvažiavimų rūmuose susirinko neeiliniai žmonės, už jų pečių rinkiminės batalijos, su jais rinkėjai siejo savo lūkesčius ir priesakus. Suprantama ir tai, kad jie dar tik mokosi parlamentinių debatų kultūros, politinės kovos abėcėlės. Ir suvažiavimo dienos parodė, kad šio meno ne taip greitai išmokstama. Kita vertus, būtų nesąžininga nepastebėti, jog tokios kultūros, švelniai pasakius, nėra per daug ir mums patiems, kad visiems būtina mokytis suvokti, be išankstinio nusistatymo vertinti tai, kas gi vyko ten, kur buvo ieškoma kelių visai šaliai. Visiškai suprantama, kad kaltinti čia galima vėlgi tik tuos senuosius laikus — nei tokios kultūros tada reikėjo, nei kas jos mokė.

Todėl vargu ar čia vertėtų dar kartą prisiminti gerokai pabodusius sugrįžimus prie tų pačių klausimų, veržimąsi į tribūną, sunkiai pateisinamą rėksmingumą ar gudriai apskaičiuotus „diplomatinius" manevrus bei puikavimąsi jais. Žymiai svarbiau, ar diena po dienos išvardijamų blogybių sraute išryškėjo racionalusis grūdas: o kaipgi išbristi iš bėdos? Juk net be galo kartojant žodį „cukrus", burnoje nepasidarys saldu... Mes juk matėme ir girdėjome, kaip ne vienas deputatas ėjo į tribūną net neabejodamas, jog jau laiko teisybę už barzdos; ir, vardydami jau kitų minėtas bėdas ir primindami naujas, jie buvo visiškai teisūs. Deja, kokiu būdu, kokiom priemonėm pasiekti, kad greičiau pradėtume jausti pertvarkos vaisius — apie tai iš daugelio deputatų kalbų nelabai girdėjosi.

Iš kitos pusės, ir tie, kurie tikėjosi suvažiavime atrasiant stebuklingąją lazdelę ar bent jau išgirsti viltingus pažadus, neturėtų sielotis lūkesčiams nepasiteisinus. Visi gerai matome, kad įvairiais vardais vadintos pastangos kosmetiškai pataisyti visai pašlijusius ekonomikos reikalus laukiamo rezultato neatnešė. Kažin ar gali būti koks vienas išganingas sprendimas — labai jau daug problemų susikaupė visose mūsų gyvenimo sferose. Tačiau pertvarka

[1] Tiesa, 1989, gegužės 31.

jau įsitvirtino, vyksta kardinali politinės sistemos reforma. Garantija — liaudies deputatų nusiteikimas, vieningai demonstruotas suvažiavimo posėdžiuose toliau gilinti ir plėtoti pertvarką visose mūsų gyvenimo sferose, — nors ir įvairiai pasakytas, skirtingais būdais pademonstruotas, pagaliau jau įvykę pakitimai šalies politiniame-visuomeniniame gyvenime.

Nuomonių skirtumų, karštų ginčų ir diskusijų suvažiavime buvo daug. Tačiau tas skirtingumas neturi būti kliūtimi, trukdančia priimti protingus sprendimus, nes galima tik viena politika — revoliucinio persitvarkymo politika. Todėl svarstant įvairius klausimus — ir planinius, ir netikėtai iškilusius, buvo stengtasi, kad deputatai suprastų vienas kitą, bendro tikslo labui ieškotų kompromisinio sprendimo.

Tai labiausiai išryškėdavo kiekvienu atveju, kai tik buvo paliečiamas opiausias mūsų daugiatautės šalies gyvenimo klausimas — tarpnacionaliniai santykiai. Niekas neneigia, kad juos būtina normalizuoti, realizuoti suverenių tautų teises kaip teisinės visuomenės kūrimo pagrindą, suteikti respublikoms ekonominį savarankiškumą, suteikti tokiam savarankiškumui valstybines ir teisines garantijas. Tokius pasiūlymus kėlė mūsų Respublikos deputatai, Latvijos, Estijos atstovai. Suvažiavimas sudarė autoritetingą komisiją, kuri turi aukščiausiu lygiu politiškai ir teisiškai vertinti vadinamąjį 1939 m. Molotovo-Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus.

Tūkstančiai mūsų Respublikos rinkėjų tomis dienomis siuntė į Suvažiavimo rūmus jiems atstovavusiems liaudies deputatams savo laiškus ir telegramas. Platų atgarsį turėjo Respublikos deputatų tvirta, logiška, politiškai brandi pozicija siekiant deramai spręsti mūsų kraštui labai aktualius klausimus, tuos žingsnius, kurie žengti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje priimant Konstitucijos pataisas ir Įstatymą dėl ekonominio savarankiškumo pagrindų. Daugelis mūsų deputatų įeina į Parlamentinę komisiją parengti sąjunginiam įstatymui, kuris, reikia tikėtis, priartins Lietuvą prie pagrindinio mūsų tautos tikslo — ekonominio suvereniteto.

Liaudies deputatai, suvažiavime ieškodami kelių valstybei atnaujinti, tūkstančiais gijų buvo susieti su savo rinkėjais, jie negalėjo neprisiliesti ir prie mūsų visuomenės skaudulių, kurių tiek daug atsirado pastaruoju metu. Tai ir dramatiški įvykiai Tbilisyje, Ferganos srityje, siaubinga traukinių katastrofa prie Ufos. Žmonių nelaimės sutelkdavo liaudies deputatus, ir parlamentinės batalijos užleisdavo vietą susitelkimui, vieningumui.

O kokios išvados?

Reikia dirbti! Kaip dažnai tokie žodžiai atrodo senamadiški. Iš tikrųjų visuotinės nuomonių įvairovės, platformų ir koncepcijų, projektų ir net raginimų streikuoti metu žodžiai apie tvarką ir drausmę, atsakomybę skamba, atrodytų, gana banaliai. Tuo tarpu gyvenimas kiekviename žingsnyje rodo, kad tik gerai dirbdami galime pataisyti pašlijusius savo buities ir ekonomikos reikalus. Tai vėlgi atrodytų tik žodžiai. Apie tai galima būtų ir nekalbėti, nes niekas, atrodytų, to neneigia. Tačiau čia turime pasakyti ir kitą tiesą — turime dirbti geriau. Deja, kaip ne kartą suvažiavime buvo pažymėta, tapo lyg ir nemadinga kalbėti apie drausmę, reikalauti tvarkos. Kai kas laiko tai net bandymu atgaivinti komandinę sistemą, demokratijos pažeidimus. Kiek jau kartų šalis skaudžiai kentėjo dėl netvarkos, aplaidumo, atsakomybės stokos. O be drausmės ir savidrausmės, be tikros atsakomybės jausmo neįmanoma ir pertvarka, demokratija.

Dabar, praėjus kiek laiko po suvažiavimo, išsamiau, giliau galima apmąstyti, išanalizuoti pirmojo Liaudies deputatų suvažiavimo rezultatus. Galima drąsiai pasakyti, kad jis pradėjo naują visuomenės demokratizavimo, ekonomikos pertvarkymo etapą. Tik ką įvykęs suvažiavimas jau tapo istoriniu ir galima tikėtis, kad tai — didelio kelio pradžia, pradedanti naujus, revoliucinius valstybės pertvarkymus, pradedantis kardinalius mūsų gyvenimo pakitimus.

FILOSOFIJA LIETUVOJE IR ATSINAUJINIMAS

JUSTINAS KAROSAS

JEIGU DABAR PAMĖGINTUME SUINVENTORINTI, KĄ MES ŠIUO METU LIETUVOS FILOSOFIJOJE TURIME, TAI, MATYT, GALĖTUME PASAKYTI, KAD TURIME GANA NEMAŽAI. NEPAISYDAMI ĮVAIRIŲ UŽSIPUOLIMŲ IR KRITIKOS, DAUGUMA MŪSŲ RESPUBLIKOS FILOSOFŲ SUGEBĖJO IŠSAUGOTI MĄSTYMO KRITIŠKUMĄ IR TRADICINĘ INTELEKTUALINĖS VEIKLOS KULTŪRĄ. JIE NIEKADA NEBUVO ATSIRIBOJĘ IR NUO PASAULIO FILOSOFIJOS.

Šiandien, kai visas mūsų gyvenimas atgimsta ir atsinaujina, kai mėginama įvertinti visus mūsų kultūros proceso savitumus, neturi likti nutylėta ir filosofija. Deja, iki šiol ir Sąjungos, ir Respublikos spaudoje filosofijos būklės, jos naujos orientacijos klausimai užima daug mažiau vietos, negu kiti mokslo ir bendrosios kultūros reiškiniai. Suprantama, tai nereiškia, kad filosofija, palyginti su kitais dvasinio gyvenimo reiškiniais, buvo mažiau paliesta intelektualinės erozijos. Iš tikrųjų — priešingai. Bet, matyt, dėl to, kad filosofija yra gana specialus ir abstraktus dalykas, o jos poveikis praktiniam žmonių gyvenimui ne toks akivaizdus, kaip daugelio kitų dvasinių veiksnių, jos būklės aiškinimo nelabai noriai imasi kitų kultūros sričių atstovai. Net ir patys filosofai nerodo didelio noro svarstyti mūsų filosofijos netolimos praeities bei dabarties klausimus, nes puikiai supranta, kokius nepatogumus sukeltų realistiškai apnuoginta esama filosofijos būklė. Tačiau, kaip gerai visiems žinoma, problemų nutylėjimas anaiptol nereiškia, kad jų nėra ar kad jos išspręstos.

Labai apibendrintai galima pasakyti, kad bene ženkliausias stalinizmo bei stagnacijos laikotarpių tarybinės filosofijos bruožas yra jos dogmatiškumas ir su tuo tiesiogiai suaugęs filosofijos nusisukimas nuo pasaulinės filosofijos minties, pretendavimas į vienintelės ir viską paaiškinančios tiesos monopolį. Jeigu vartotume istorines paraleles, kurios šiaip ar taip visuomet tėra santykiškos, apie to laikotarpio mūsų filosofiją galėtume pasakyti, kad jos dvasia, mąstymo maniera buvo labai artima viduramžių scholastinei filosofijai. Didžiausias tokios istorinės paralelės paradoksas yra tai, kad tarybinėje filosofijoje polinkis į dogmatinį mąstymą atsirado operuojant ne Dievo, tikėjimo ir šventųjų vardais, o mokslo ir dialektikos sąvokomis, K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino mintimis.

Esminis sudogminto filosofavimo požymis — kad iš esmės jam nekyla jokių problemų. Čia iš anksto aišku, kaip turi būti atsakyta į vienus ar kitus mokslo ir praktikos klausimus. Belieka atidžiau pasklaidyti marksizmo klasikų raštus ir citatomis patvirtinti iš anksto žinomus atsakymus. Taigi filosofų

J. Karosas — filosofijos mokslų kandidatas, VVU filosofijos katedros docentas.

pastangos nukreipiamos ne į realius mokslo ir tikrovės pažinimo procesus, ne į minties rutuliojimą. Kaip grybai po lietaus rasdavosi vis nauji filosofiniai traktatai su gausybe citatų ir literatūros šaltinių nuorodų. Jų turinys dažniausiai būdavo menkas, grindžiamas atvirai deklaratyvia, ideologine nuostata. Ką galima pasakyti apie tokių veikalų mokslinį brandumą? Juk esminis moksliškumo požymis yra kritiškumas ir kūrybiškumas. Tokių veikalų negalima vadinti ir „tikrai marksistiniais", „ideologiškai brandžiais", nes K. Markso filosofijoje ideologinės pozicijos negalima atsieti nuo mokslo adekvatumo aiškinamai tikrovei.

Kadangi filosofija pas mus buvo paskelbta visos intelektualinės veiklos bei pasaulėžiūros pagrindu, tai sudogminti jos teiginiai buvo skelbiami kaip nediskutuotinos, tiesiog šventos viso mokslo ir praktikos tiesos. Filosofija dažniausiai buvo paverčiama savotišku išdidžiai ir arogantiškai administruojančiu veiksniu, lemiančiu, kurios mokslo ir praktikos problemos gali ir turi būti keliamos, kurios iš jų yra pseudoproblemos, nevertos dėmesio. Toks marksizmo filosofijos kanonizavimas sudarė palankią dirvą šlietis prie jos gana menko intelektinio pajėgumo žmonėms, gebantiems vien mikliai operuoti rėksminga politine fraze ir lozungais. Kaip žinoma, panaši situacija susidarė ir kituose visuomeniniuose moksluose. Negana to. Iš visuomenės mokslo skambi, bet tuščio turinio politinė frazė buvo perkeliama ir į gamtotyrą, ir čia lengva ranka mėginama atskirti, kas yra tikras, pažangus tarybinis mokslas ir kas reakcingas, bevertis buržuazinis mokslas. Šiandien dar sunku nustatyti, kiek dvasinių ir fizinių traumų patyrė mūsų mokslininkai dėl tokio dogmatinio manipuliavimo filosofijos tiesomis.

Taip filosofija buvo paversta paprastu politinės ideologijos įrankiu. Ją mėginta iškelti aukščiau už realią tikrovę, pakylėti iki geidžiamo idealo lygmens. Įgijusi vienintelės tiesos monopolį, filosofija turėjo tarnauti šiam „socialiniam užsakymui" ir padėti bet ką pateisinti ir bet ką atmesti. Pateisinimas ar atmetimas visuomet priklausė nuo konkrečios politinės konjunktūros arba, paprasčiau sakant, nuo aukščiausios valdžios noro ir išmanymo, o tai yra dalykai, kuriems visuomet būdingas labai platus subjektyvumo ir voliuntariškumo diapazonas. Taip stalinizmo ir stagnacijos laikotarpiais ne šalies vadovybė ėmė remtis mokslu, o, priešingai, mokslas ėmė vadovautis politinių autoritetų nuomone kaip besąlygiška direktyva. Tokia dogma, apvilkta mokslo terminijos ir struktūros rūbu, virsdavo mokslo regimybe, kuria ne vienas teorinės veiklos sferos darbininkų nuoširdžiai tikėjo. Dar ir šiandien, kaip rodo realūs mūsų gyvenimo procesai, yra ne vienas, tikintis tokios regimybės tikrumu.

Sunku būtų nuginčyti, kad toks apologetikos bei autoritarizmo įsivyravimas moksle ir filosofijoje neturi sąryšio su mūsų šalyje įsigalėjusia nuomone, jog istorija neturinti alternatyvų. Kitais žodžiais tariant, Markso socialinė koncepcija, kad visuomenės istorija turi objektyvią savo raidos tvarką ir logiką, paverčiama jai anaiptol neadekvačiu teiginiu, jog istorija neturi alternatyvų, todėl būtina kuo ryžtingiau realizuoti tai, kas turi įvykti. Čia pamirštama, kad reali istorija visada yra tik viena iš daugelio galimybių, o demokratija ir pliuralizmas, kaip istorijos reiškimo formos, sudaro būtinas prielaidas toms galimybėms išmėginti. Jei pastarąją tiesą kas ignoruoja, jam belieka vienas kelias — negailestingai preparuoti istoriją ir ją kuriančių žmonių likimus, savo veiksmus pateisinant ideologiškai. Ir, matyt, nėra geresnės priemonės tokiam pateisinimui kaip operavimas mokslo tiesos vardu.

Aišku, ne visi filosofai ir dvasinio sustabarėjimo laikais buvo dogmatikai. Kritiškumo būta ir visoje kultūroje. Visiškas mąstymo kritiškumo išnykimas būtų tolygus dvasinės kultūros mirčiai. Kol visuomenė gyva, tol jos mąstymas nežūva ir negali prarasti gebėjimo vertinti savo gyvavimo būsenos. Net tamsiausiais stalinizmo laikais buvo savarankiškų kitaminčių, kurie drįso sakyti tai, ką manė, kritiškai vertino deklaruojamas oficialiąsias tiesas. Supran-

tama, šitokios pozicijos nebuvo masiškos. Paprastai jų skelbėjai būdavo greitai neutralizuojami, su jais būdavo tiesiog susidorojama. Kur kas dažniau mąstymo kritiškumas buvo dangstomas Ezopo kalba, tai yra tiesiogiai sakoma ar rašoma legali, o netiesiogiai išreiškiama nelegali mintis. Nors Ezopo kalba, kaip priemone išsivaduoti iš sudogminto autoritarinio mąstymo varžtų, eretikai naudojasi nuo seno, tačiau pas mus ji tapo beveik mąstymo įpročiu, nuo kurio dar negreit išsivaduosime.

Pakankamai blaivaus ir nelabai ideologizuoto filosofinio mąstymo židinių stalinizmo ir ypač stagnacijos metais būta ne viename mokslo centre. Kartais jie surusendavo ir provincijoje. Ir ten jie būdavo net kūrybiškesnės dvasios negu galingi centralizuoti institutai. Periferijos židiniai, būdami atokiau nuo pažiūras diktuojančio centro, kartais išlaikydavo tam tikrą minties autonomiškumą, ne taip operatyviai reaguodavo į konjunktūrines dogmatizuotas socialines idėjas, būdavo ne taip suinteresuoti kovos dėl vietos po saule baigtimi, todėl galėdavo daugiau atsidėti nuodugnesnėms filosofijos studijoms. Suprantama, aptariamuoju laikotarpiu nebuvo žmonių, visiškai laisvų nuo tam metui būdingų reglamentacijų ir dėl to visiškai nedalyvavusių visuomenės gyvenimo totalizavimo procese. (Net ir vadinamieji kitaminčiai, kurie anais laikais buvo ujami bei persekiojami ne tik dvasiškai, bet ir fiziškai, tam tikra prasme dalyvavo šiame procese.) Kitas klausimas, ar sąmoningai, savanoriškai, ar prieš savo valią jie buvo įtraukiami į tą totalitarizavimo procesą. Vienas dalykas vergiškai, paklusniai vykdyti visus konjunktūrinius reikalavimus ir nurodymus, o kitas — daryti tai, kas racionalu, neprieštarauja žmoniškumui, moraliniams principams, teisingumui ir pan. Matyt, tik pagal šiuos kriterijus gali būti vertinama, kiek vienas ar kitas žmogus yra prisidėjęs prie krizinės situacijos socialiniame gyvenime susidarymo.

Atsižvelgdami į visa, kas pasakyta, panagrinėkime filosofijos būklę stalinizmo ir stagnacijos laikais Lietuvoje. Ko ji mus moko ir ko paisyti skatina plėtojant filosofinę mintį? Čia neoperuosime tokiais atvejais įprastais skaičiais, publikacijų kiekiu, filosofų pavardėmis, aptarsime tik kai kuriuos bendruosius mūsų filosofinės kultūros dalykus.

Manau, nesuklysiu pasakęs, kad pokario metų filosofija Lietuvoje pirmiausia yra susijusi su Vilniaus universitetu. Beveik visi ikikarinio laikotarpio Lietuvos filosofai iš mūsų krašto arba pasitraukė į Vakarus, arba, kaip ir kiti inteligentai, atsidūrė Sibiro platybėse. Iš ten nesugrįžo žymus istoriosofas, kultūros istorikas L. Karsavinas, filosofas P. Dovydaitis. Keletą brandžiausių kūrybinių metų (nė nekalbant apie sunaikintus rankraščius ir pakirstą sveikatą) atėmė lageriai iš talentingo filosofo, estetiko ir kultūrologo V. Sezemano gyvenimo. Taigi pokario metais viską teko pradėti iš naujo. Juolab kad ir pati filosofija radikaliai pasikeitė. Iš esmės visa anksčiau, tai yra Lietuvos Respublikos metais, rutuliota filosofija buvo atmesta: ji paskelbta buržuazine ir paversta tik kritinio neigimo objektu. Tokią buržuazinę filosofiją turėjo pakeisti, kaip minėta, „vienintelė teisinga" tarybinė filosofija. Šį filosofinių tyrimų pertrūkį kiek švelnino tik tai, kad universitete dirbo tokios asmenybės kaip V. Sezemanas ir E. Meškauskas.

Vosyliaus Sezemano vaidmuo Lietuvos filosofijoje kol kas tebėra mažai nagrinėtas, dar neišleista didelė jo darbų dalis, iš kurių daugelis išsimėtę periodiniuose leidiniuose ar tebėra rankraščiuose. Pokario metais jo teorinė įtaka negalėjo būti didelė: profesoriaus filosofija ėjo kitais keliais negu sudogmintas marksizmas. Be to, kaip minėta, Sezemanas buvo represuotas, ir daugelis net jo vardą bijojo ištarti, kol nebuvo reabilituotas ir grąžintas į universitetą. Jis buvo gavęs platų išsilavinimą Peterburgo ir Marburgo universitetuose. Kiekvienam imliam, tiesos siekiančiam protui didelį įspūdį darė jo fundamentalus, gilus mąstymas, aukšta teorinė kultūra. Tai buvo bene vienintelis klasikinio filosofavimo pavyzdys pokario Lietuvos teorinėje kultūroje. Iš teorinių darbų visuotinio pripažinimo sulaukė tik po jo mirties

išleista „Estetika", vienas iš originaliausių darbų ne tik lietuvių, bet ir sąjunginėje literatūroje. Svarūs ir prieš keletą metų paskelbti jo gnoseologijos darbai. Didžiulę reikšmę filosofinės kultūros ugdymui turėjo V. Sezemano išverstas į lietuvių kalbą Aristotelio veikalas „Apie sielą". Tai buvo pradžia to darbo, kurį po 15 metų tęsė filosofijos istorikai B. Genzelis, B. Kuzmickas, K. Rickevičiūtė, R. Ozolas ir kiti, ėmęsi leisti lietuvių kalba klasikinės filosofijos veikalus. Didžiausias jų darbas — „Filosofijos istorijos chrestomatija", kurios išleisti jau šeši tomai. Be to, per pastaruosius 15 metų išleisti Platono, Senekos, Epikteto, Marko Aurelijaus, Montenio, Dž. Berklio, Ž. Lemetri, I. Kanto, J. Fichtės, L. Fojerbacho, B. Raselo, E. Fromo ir kitų filosofų veikalai. Tai neįkainojamos reikšmės darbas, dedąs pamatus filosofinės kultūros lūžiui.

Viena ryškiausių asmenybių, skatinusių kūrybišką marksistinės filosofijos dėstymą bei plėtotę pokario laikotarpiu, buvo Eugenijus Meškauskas. Mokęsis teisės Kauno universitete ir įgijęs didžiulį intelektualinį išprusimą, akumuliavusį Vakarų Europos filosofiją, o ypač nuodugniai apgalvotą K. Markso koncepciją, E. Meškauskas, turėdamas blaivų dialektišką protą, laikydamasis antiautoritarinės, kritinės gyvenimo nuostatos, net ir stalinistinės reglamentacijos laikais gebėjo išlaikyti kritinį mąstymą. Pasirinkęs metodologinį Markso filosofijos plėtojimo aspektą, jis išvengė tiesmukiško filosofijos ideologizavimo. Visą gyvenimą E. Meškauskas purtėsi moralizavimų ir „gražių žodžių" apologetikos. Jis visada tiesiogiai arba netiesiogiai polemizavo su tais primityviaisiais marksizmo gynėjais, kuriuos buvo užvaldęs garsusis klasinių interesų sindromas, kai visa žmonijos kultūra laikoma vien klasių kovos arena ir pro ją nematoma dalykų, vienijančių žmoniją į kultūros bendriją. Ignoruodamas priekaištus ir oficialią kritiką, E. Meškauskas visą laiką išliko tolerantiškas įvairiausiems požiūriams bei nuomonėms. Tai jam nė kiek nekliudė tvirtai laikytis K. Markso filosofijos ir ją kūrybiškai plėtoti. Plačiai žinomas E. Meškausko filosofinis ir administracinis (30 metų jis vadovavo filosofijos katedrai, buvo Istorijos-filologijos fakulteto dekanas, universiteto prorektorius) pakantumas, pagarba protui, originaliai minčiai, sąmojui. Ši didelės inteligencijos asmenybė darė nemažą įtaką platiesiems Lietuvos inteligentijos sluoksniams, veikė pokario metų filosofijos ir kultūros raidą. Vilniaus universiteto katedroje, kuriai vadovavo profesorius E. Meškauskas, galėjo dėstyti bei savarankiškai plėtoti filosofiją ne tik iš tremties grįžęs V. Sezemanas, bet ir jauni kritiški protai. Todėl universiteto filosofijos katedra pamažu virto respublikoje žinomu filosofinės minties centru, darančiu nemažą įtaką mūsų krašto kultūrai. Nors ir čia kartais padvelkdavo stagnacijos vėjai, tačiau niekuomet nebuvo atsiribota nuo pasaulio filosofijos tradicijų.

Pastangos išsaugoti vieną iš esmingiausių K. Markso filosofijos bruožų — jos kritiškumą ir sąryšį su visa filosofijos istorija ir realia tikrove — įgijo didelį mastą 1968 metais, kai akademiniai „Filosofijos mokslo darbai" buvo paversti periodiniu „Problemų" leidiniu. Apie jį pradėjo burtis Lietuvos filosofinės pajėgos. Šio jau dvidešimties metų jubiliejų atšventusio leidinio (iš viso pasirodė 40 jo numerių) puslapiuose buvo paskelbtas ne vienas originalus E. Meškausko, J. Repšio, J. V. Vinciūno, B. Kuzmicko, A. Lozuraičio, J. Minkevičiaus, E. Nekrašo, K. Stoškaus, A. Šliogerio ir kitų filosofų straipsnis. Svarbu, kad čia nuolat publikuojami pasaulinės filosofijos veikalų ar straipsnių vertimai. Jau tais stagnacijos laikais, kai, tuometinio TSKP CK mokslo skyriaus vedėjo S. Trapeznikovo žodžiais tariant, buvo visiškai nereikalinga ir net žalinga studijuoti aktualią pasaulinės filosofijos mintį, „Problemose" pasirodė Z. Froido, A. J. Greimo, K. Jasperso, A. Kamiu, B. Raselo, K. Poperio, V. Solovjovo, A. Šiuco, Dž. Rolso, K. Manheimo, P. Fejerabendo, M. Merlo-Ponti, N. Gudmeno, O. V. Milašiaus, P. Rikioro ir kt. darbai, lydimi kvalifikuotų filosofinių straipsnių apie jų koncepcijas. Nemaža vietos

„Problemos" skiria ir Lietuvos filosofinės minties istorijos reprezentantams bei jų koncepcijų analizei, pradedant Vilniaus universiteto profesoriaus J. Abichto darbais ir baigiant A. Bytauto straipsniu „Tauta ir tautinė sąmonė", V. Sezemano veikalu „Laisvės problema". Įdomių straipsnių, kuriuose nagrinėjama Lietuvos filosofinė mintis, čia paskelbė B. Genzelis, R. Plečkaitis ir kiti filosofijos istorikai. Nors šiandien, kai kritiškai vertinamas mūsų filosofinis palikimas, negalima „Problemoms" nedaryti priekaištų už duoklę tam tikriems filosofijos šablonams, už ne visuomet pakankamą publikacijų teorinį svorį, bet, šiaip ar taip, jų pozityvus vaidmuo pokario Lietuvos filosofijai bei apskritai kultūrai yra neabejotinas. Jos ne tik skatino ir tebeskatina filosofijos problemų tyrimus, bet visuomet buvo ir tebėra aktyvus filosofinės minties kultūros propaguotojas plačiuose inteligentijos sluoksniuose. „Problemoms", panašiai kaip ir E. Meškausko kelis dešimtmečius plėtotai filosofinei mokyklai, buvo svetimas plikas minties deklaravimas bei manipuliavimas rėksminga ir dėl to nelabai turininga politine fraze. Vietoj šito buvo orientuojamasi į argumentuotą analizę, toleranciją ir nuomonių įvairovę.

Suprantama, kad tokia filosofinės minties orientacija stagnacijos metais negalėjo nesukelti tam tikros oficialios reakcijos. Sudogmatintos tarybinės filosofijos, kuri visiškai be ironijos buvo vadinama „tikruoju marksizmu", sergėtojams užkliuvo „Problemų" pastangos išsaugoti tradicinę filosofinės minties kultūrą, jos glaudų ryšį su pasauline filosofijos istorija, nenoras nueiti į pigų, grynai dirbtinį filosofijos suaktualinimą. Tipiškas tokios kritikos reprezentantas buvo, pavyzdžiui, keturių autorių pasirašytas straipsnis „Leidiniui „Problemos" — penkeri metai" („Komunistas", 1973, Nr. 8). Čia priekaištaujama „Problemoms", kad jos per mažai skiria dėmesio antikomunizmo puolimui, nepakankamai publikuoja straipsnių, kurie nagrinėtų klausimus, iškylančius „statant komunistinę visuomenę". Smerkiama ir bendra metodologinė „Problemų" orientacija, kuri, pasak straipsnio autorių, ribojasi vien klausimų kėlimu, o ne jų sprendimu. Ypač griežti kritikos žodžiai skiriami J. Repšio straipsniui „Marksizmas, ateizmas, žmogus", kuriame teigiama, kad religijos turinys yra istoriškai objektyvus reiškinys, kurį bažnyčia tik tam tikru būdu instituciškai įformina. J. Repšio kritikams atrodė, kad religija, priešingai, yra tik savavališkas valdančiųjų klasių sukurtas įrankis liaudžiai mulkinti ir išnaudoti. Todėl juos erzino J. Repšio išvada apie religiją kaip apie susvetimėjusių visuomeninių santykių sužmoginimo priemonę. „Ar nėra greičiau priešingai, — klausia autoriai, — religija sunkina susvetimėjimo atgyvenų įveikimą?".

Gindami tarybinio marksizmo grynumą, straipsnio autoriai pasisako prieš J. Repšio publikacijose keliamą nuomonę, kad marksistinė filosofija, kaip vienas filosofijos istorinės raidos etapų, yra atvira ir todėl gali ir turi tam tikru mastu akumuliuoti visą esamą filosofinę mintį. Ir vėl klausiama: „Ar tikrai visada būtina perimti nemarksistinės filosofijos bei sociologijos problematiką?"

Nukrypimu nuo klasinio požiūrio kaltinama ir M. Lukšienė, kuri savo straipsnyje „Lietuvių inteligentijos kryptys XIX a. pirmojoje pusėje" rašo, kad XIX a. Lietuvos nacionaliniame judėjime integravosi visų vieną tautą sudarančių socialinių sluoksnių kultūros. Neištikimybė klasiniam požiūriui ir nukrypimas nuo tikrojo marksizmo įžvelgiamas ir B. Genzelio straipsnyje „Dėl praeities idealizavimo XIX a. Lietuvoje". Kritikams neimponuoja B. Genzelio pastangos „ieškoti buržuazinių ar kitų nemarksistinių autorių mintis ir veiksmus pateisinančių priežasčių". Kartu pasakoma, kad tokių priežasčių ieškojimas marksistinių autorių minčių atžvilgiu yra skatintinas.

Apie visus dalykus, į kuriuos buvo nukreipta straipsnio „Leidiniui „Problemos" — penkeri metai" kritikos ugnis, šiandien taip plačiai gal ir nederėtų kalbėti, jeigu ši kritika nebūtų buvusi paremta visiškai neadekvačia K. Markso socialinės filosofijos koncepcijos interpretacija, kuri siūloma priimti už

gryną pinigą. Kaip žinoma, K. Markso socialinės filosofijos koncepcijos branduolį sudaro istorinis struktūrinis požiūris į visuomenės raidą, arba, kitais žodžiais tariant, požiūris, kad visuomenės istorija turi objektyvią ir nuoseklią savo sklaidą, kuri tam tikru būdu pasireiškia visose žmonijos kultūros sferose. K. Marksas visuomenės istoriją tiria tokią, kokia ji buvo ir yra, o ne stengiasi ją suaktualinti, priderindamas prie savo laiko idealo. Tuo tarpu tarybiniame marksizmo variante, kurį savaip reprezentuoja minėtas kritikos straipsnis, viskas yra atvirkščiai: prie konjunktūriškai sudaryto idealo derinama ne tik esama tikrovė, bet ir visa kultūros istorija, negailestingai atmetant tai, ko neįmanoma priderinti.

Tokia marksizmo interpretacija vadovavosi savo darbuose ir A. Balsys. Ji ypač išryškėjo, kai A. Balsys ėmėsi kritikuoti J. Repšio požiūrį į asmenybės socializme problemą.[1] A. Balsio darbams, jo kritikai būdinga tai, kad gana neautentiškas K. Markso filosofinės koncepcijos interpretavimas „sustiprinamas" gyvais socializmo praktikos argumentais. A. Balsys polemizavo su J. Repšiu, kuris teigęs, kad asmenybės problema realaus socializmo istorijoje ne visuomet yra iškilusi vienodai aštriai — šitai priklauso nuo konkrečių socializmo raidos etapų turinio. J. Repšio nuomone, ši problema į pirmą vietą yra iškilusi dabartiniame socializmo raidos etape. A. Balsys tai laikė nukrypimu nuo marksizmo ir teigė, kad per visą savo istoriją socializmas pas mus niekuo daugiau iš esmės ir nesirūpino, kaip tik asmenybės plėtojimo reikalais. Nesutiko A. Balsys ir su nuomone, kad realiame socializme esama tendencijų žmogų vertinti kaip sraigtelį. „Visos šios tendencijos, — rašė A. Balsys, — derinasi su buržuazinės propagandos teiginiais, jog socializmas niveliuojąs asmenybę, nepaisąs jos interesų. Tokie samprotavimai neteisingi. Žmogus socialistinėje visuomenėje niekada nebuvo laikomas mechaniniu sraigteliu, mechaniškai vykdančiu savo funkcijas".

Siekiant bent šiek tiek sumažinti „baltas dėmes" pokario laikotarpio Lietuvos filosofijos bei kultūros apskritai istorijoje ir bent kiek pasimokyti iš jos, matyt, derėtų kelis žodžius tarti apie G. Zimano vaidmenį propaguojant ir mokslo bei kultūros praktikoje diegiant labai ideologizuotą tarybinio marksizmo modelį. Turėdamas ne tik formalias mokslines filosofo regalijas — būdamas filosofijos mokslų daktaras bei profesorius, bet ir didelį politinį svorį respublikos partinėje vadovybėje, G. Zimanas ilgus metus buvo ištikimas sudogmintos ir nepaprastai apologetiškos tarybinės filosofijos „tyrumo" sargas. Vadovaudamasis iš esmės stalinistine tarybinių tautų susiliejimo koncepcija, G. Zimanas pagal ją matavo ir vertino, galima sakyti, visus Lietuvos kultūrinio gyvenimo reiškinius, skirstydamas juos į pažangius, internacionalinius, priimtinus ir į reakcingus, nacionalistinius, dėl to naikintinus. Net ir tų laikų politinio bei dvasinio gyvenimo kontekste ne vieną stebino G. Zimano pastangos beatodairiškai taikyti tiesmukiškai suprantamą klasinį požiūrį absoliučiai viskam — pradedant politiniais dalykais ir baigiant abstrakčiais, iš esmės bendraisiais žmonijos filosofijos klausimais. Tokią kritiką prieš gerą dešimtmetį yra patyręs ir šio straipsnio autorius. Anot G. Zimano, „draugas J. Karosas savo veikale „Socializmas ir ideologija", kuris iš viso yra įdomus ir turi būti vertinamas teigiamai", tvirtina, kad pažinimo turinys yra objektyvus ir šia prasme nepriklauso nei nuo atskiro žmogaus, nei nuo žmonijos. Įžiūrėdamas čia pavojingą nutolimą nuo klasinio požiūrio, G. Zimanas ir darė priekaištus, kategoriškai tardamas, jog „nėra pažinimo be ideologinio vertinimo".[2] Čia bene įdomiausia, kad kritikuodamas G. Zimanas operuoja marksizmo klasikų vardais, nė neįtardamas, kad pasisakydamas prieš pažinimo turinio atskyrimą nuo ideologijos, jis polemizuoja su... V. Leninu (žr.

[1] Balsys A. Žmogus idealų sankryžoje. V., 1974.

[2] Zimanas G. Gyvenimo būdas ir pasaulėžiūra. — Studentų komunistinės pasaulėžiūros formavimas dėstant visuomenės mokslus. (Mokslinės tarpinstitucinės konferencijos medžiaga). — V., 1977.

Leninas V. Materializmas ir empiriokriticizmas. V., 1952, p. 125—136). Beje, rėmimasis marksizmo klasikų autoritetu iš esmės kalbant prieš juos — tipiškas stagnacijos laikotarpio mąstymo bruožas.

Šventai saugodamas ir gindamas vulgarizuotą klasinį požiūrį į visą kultūrą bei filosofiją, G. Zimanas nepasikliovė vien savo kaip teoretiko jėga ir autoritetu: šiam reikalui jis neretai pasitelkdavo kitus bendraminčius. Būtent taip nutiko, kai „Problemose" (1983, Nr. 29) buvo paskelbtas A. Lozuraičio straipsnis „Religijos esmė — dieviškoji ir žemiškoji" ir J. Minkevičiaus straipsnis „Ateizmas: istorija ir metodologija". Tikriausiai todėl, kad abiejų straipsnių autoriai — gerai žinomi ir pripažinti respublikos filosofai, jų kritikai jis pasitelkė ne vietinių filosofų pajėgas, o maskvietį profesorių I. Kriveliovą. Taip „Komuniste" (1984, Nr. 7) pasirodė I. Kriveliovo straipsnis „Daugiau reiklumo", kuriame ir negailestingai, ir neargumentuotai kritikuojama A. Lozuraičio ir J. Minkevičiaus pateikiama religijos ir ateizmo samprata. Šios sampratos esmė ta, kad, vadovaujantis K. Markso socialine koncepcija, pripažįstama, jog religija yra objektyvus, tam tikrų istorinių, susvetimėjusios visuomenės sąlygų suponuotas ir todėl alternatyvos neturintis kultūros fenomenas, kuriame būtina matyti tam tikrą realaus, praktinio žmonių gyvenimo turinį. Ši religijos sampratos ypatybė daugiausia ir užkliūva I. Kriveliovui. Savo straipsnyje jis nuosekliai vadovaujasi iš esmės subjektyvistiniu požiūriu, kad religija — blogis apskritai, tai yra absoliutūs blogis, nepriklausomai nuo jokių istorinių sąlygų bei aplinkybių. O ateizmas, priešingai, — gėris apskritai. Vadovaujantis tokiu požiūriu ir „triuškinamas" A. Lozuraičio ir J. Minkevičiaus išdėstytas materialistinis požiūris į religiją bei ateizmą. Pats didžiausias tokio „triuškinimo" paradoksalumas ir vėlgi yra tas, kad visa tai daroma tikrojo marksizmo vardu!

Ta aplinkybė, kad I. Kriveliovas ginčijo ne kokius nors religijos marksistinės sampratos išdėstymo netikslumus, bet pačią jos esmę, paskatino A. Lozuraitį parašyti straipsnį „Mažiau „subjektyvios tiesos", kuriame argumentuotai polemizuoja su I. Kriveliovo teiginiais. Tačiau šis straipsnis „Komuniste" nebuvo išspausdintas. Matyt, šiandien, kai intensyvėjant pertvarkos procesui likviduojamos stagnacijos laikotarpio deformacijos, derėtų, tegul ir pavėluotai, paskelbti minėtą A. Lozuraičio straipsnį „Mažiau „subjektyvios tiesos". Tai būtų ne vien tam tikra skriaudos už tiesos žodį kompensacija ir pilietiškai solidus žingsnis, bet ir K. Markso socialinės koncepcijos autentiškumo gynimo aktas.

Jeigu dabar pamėgintume suinventorinti, ką mes šiuo metu Lietuvos filosofijoje turime, tai, matyt, galėtume pasakyti, kad turime gana nemažai. Nepaisydami įvairių užsipuolimų ir kritikos, dauguma mūsų respublikos filosofų sugebėjo išsaugoti mąstymo kritiškumą ir tradicinę intelektualinės veiklos kultūrą. Jie niekada nebuvo atsiriboję ir nuo pasaulio filosofijos. Priešingai, visuomet gvildeno bei plėtojo jos keliamas problemas. Čia dera prisiminti ir pačią jauniausią mūsų filosofų kartą, kuri, nenorėdama apsiriboti kokia viena filosofija, orientuojasi į platų filosofijos krypčių lauką. Pati galimybė tai daryti yra, be abejo, labai svarbi filosofijos tolesnės plėtotės sąlyga. Nors ir nesame visiškai skurdūs, tačiau atgimstančios Lietuvos filosofijai reikia nepaprastai daug ką padaryti. Naujai plėtojant bendrąją filosofijos koncepciją, reikia iš esmės kitu žvilgsniu pažiūrėti tiek į Lietuvos ikikarinę filosofiją, tiek į lietuvių emigracijos filosofinius darbus. Dėl to būtina spartinti šių filosofijos veikalų publikavimą. Dar nepaprastai didelis darbas — plačiau negu iki šiol susipažinti su marga šių laikų pasaulio filosofijos būkle. Žodžiu, dabar, naujai orientuojantis į bendrąsias žmonijos kultūros vertybes, ir filosofijai būtina ieškoti ne vien to, kas filosofijas skiria, bet ir to, kas skirtingas filosofijas jungia. Tik šitokia orientacija atitinka pasaulio, kaip žmonijos bendros buveinės, idėją.

SOCIALIZMAS: VISUOMENĖS RAIDOS MODELIAVIMO PROBLEMA

Mūsų šalyje įsibėgėjanti pertvarka iškėlė visuomenėje brendusį poreikį suvokti savo istorinės raidos kelią, jos tendencijas ir perspektyvas. Visuomenė pradėjo politinę, istorinę, teorinę savianalizę, pradėjo diskutuoti ir dėl pačios socializmo sampratos. Tose diskusijose neišvengiamai susidūrė įvairios nuomonės. Vieni laikosi teiginio, kad mūsų šalyje jau sukurtas socializmas ir tereikia jį tobulinti. Kiti prieštarauja: pas mus įsigalėjęs iš principo nepriimtinas socializmo modelis. Treti sako, kad apie socializmą kaip realiai pas mus egzistuojančią visuomeninę politinę santvarką mes dar negalime kalbėti. Tačiau visi sutinka su tuo, kad vadovėliniai socializmo apibrėžimai nebegali būti laikomi neginčijamais.

Šiuolaikinio socializmo koncepcijos kūrimo problema įvairiais aspektais analizuojama moksliniuose leidiniuose. Žurnalo „Voprosy filosofiji" 1988 m. Nr. 11 išspausdinta diskusija, kurioje išsamiai aptartas TSKP CK Visuomenės mokslų institute veikiančio metodologinio seminaro metu skaitytas filosofijos mokslų daktaro, šio seminaro vadovo F. Burlackio pranešimas šia problematika. Publikacijoje iškeltos problemos šių metų kovo mėnesį buvo analizuojamos ir Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto politologijos katedros dėstytojų metodologiniame seminare, kuriame, mūsų nuomone, aptarti ir mūsų skaitytojus dabar labai dominantys klausimai.

Publikuodama šios diskusijos medžiagą, „Komunisto" redakcija vadovaujasi tuo, kad, vaduojantis iš tos socializmo sampratos, kuri ilgą laiką stabdė mūsų visuomenės raidą, visuomenės sąmonėje vyksta sudėtingas stereotipinių, dogmatiškų vertinimų perkainojimo procesas. O nauja visuomenės raidos tendencijų samprata klostosi daug lėčiau už viešumo sąlygomis paspartėjusį mūsų visuomenės politizacijos procesą. Nepretenduodami pateikti mūsų mokslininkų mintis kaip paskutinį mokslo žodį, manome, kad jos paskatins pasisakyti ir kitus visuomenės mokslų atstovus, išsamiau paanalizuoti joje išryškėjusias (ir neaptartas) socializmo koncepcijos kūrimo problemas.

STASYS VENSKEVIČIUS, filosofijos mokslų kandidatas, VVU politologijos katedros vedėjas:

— Tęsiant žurnale „Voprosy filosofiji" pradėtą diskusiją, norėtųsi iškelti kelias problemas, kurios pastaruoju metu yra diskutuojamos ir sąjunginėje, ir Respublikos spaudoje. Skaitant tas publikacijas, kyla „šventvagiška" mintis: mes pernelyg ilgai užsisėdėjome marksizmo pozicijose. Reikėtų pagaliau atsistoti, kad galėtume apžvelgti platesnį horizontą. To platesnio akiračio mums ir trūksta, kad galėtume atnaujinti visą socialinio pažinimo sistemą.

Ir minėtoje diskusijoje, ir kituose straipsniuose dažnai keliama socializ-

mo modelio problema. Tačiau aš abejoju, ar galima teigti, kad turime socialinių procesų modeliavimo teoriją. Ir apskritai ar mes įgudę tirti socialinius procesus? Tik šiais metais Maskvoje išleidžiama pirmoji aukštąjį išsimokslinimą turinčių sociologų laida. Mūsų universitete dar tik rudenį priimsime pirmuosius šios specialybės studentus, nors sociologinių tyrimų laboratorija jame veikia jau 30 metų. Sociologiniais tyrimais, kaip socialinių procesų modeliavimo pagrindu, dar nepakankamai remiamasi tiek prognozuojant ekonominius ir politinius procesus, tiek apmąstant visuomenės kultūrinės ir dvasinės raidos pokyčius.

Problemiška ir pati socializmo modelio samprata. Įvairiose diskusijose operuojama posakiais „tikrasis socializmas" ir „deformuotas socializmas", tačiau sunkiau sekasi atskleisti jų turinį. Čia pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kokiame socialinio pažinimo lygmenyje mes stengiamės tą modeliavimą realizuoti? Socialinė marksizmo filosofija yra tam tikra socialinių procesų pažinimo metodologija, remiantis ja mėginama pažinti siauresnes socialinio gyvenimo sferas. Tačiau jei šia metodologija remdamiesi mėginame ar mėgintume modeliuoti vieną ar kitą visuomeninę formaciją, tai reikėtų turėti feodalizmo formacijos modelį, kapitalizmo ir socializmo formacijų modelius. Jie daugmaž išryškėja iš K. Markso socialinės filosofijos. Bet ar šie modeliai ir yra tikrasis kapitalizmas ir tikrasis socializmas, kurie tarsi šventa dvasia turi nusileisti iš dangaus ir įsikūnyti kurioje nors šalyje? Metodologiniu lygmeniu negali būti pateiktas konkretus, patikimas, vienintelis kurios nors socialinės formacijos modelis. Metodologiniame lygmenyje tik suformuluojami tam tikri dėsningumai, tendencijos, kurias reikia žinoti. O modeliavimas, man atrodo, gali būti tik kaip konkrečios visuomenės socialinių procesų pažinimo rezultatas. Tokio modeliavimo tikslas — pasiekti ar bent orientuotis į optimalią socialinių procesų raidą. Šiuo požiūriu tas modeliavimas konkrečiame istoriniame lygmenyje yra reikalingas. Tačiau kiekvienu atveju toks modelis bus konkretus ir skirtingas (pavyzdžiui, socializmo modelis Kinijoje, Jugoslavijoje ar pas mus). Todėl jau vien dėl to sunku būtų atsakyti į klausimą, kas gi yra „tikrasis socializmas".

Kita problema — socializmo deformacijų ir stalinizmo laikotarpio apibūdinimas. Aptariamojoje diskusijoje istorijos mokslų daktaras V. Loginovas teigė, kad stalinizmas neturėjo jokio teorinio pagrindo.[1] O filosofijos mokslų daktaras L. Nikitičius tvirtino, jog visuomenės mokslų specialistai turi argumentuotai įrodyti, kad Stalinas — tai istorinis atsitiktinumas, ir jokiu būdu ne socializmo galimybė ar tuo labiau — būtinybė.[2] Aš manau, kad šią problemą reikia kelti kitaip. Pabandysiu pateikti keletą argumentų.

Atsitiktinumas ir būtinumas — santykiniai dalykai: nieko nėra absoliučiai atsitiktinio ir nieko nėra absoliučiai būtino. Šią dialektikos aksiomą žino visi mūsų studentai. Tad stalinizmą galima analizuoti ir būtinumo aspektu, kaip tam tikrą istorinį bei teorinį pagrindą turintį reiškinį. Kodėl? Stalinas savo veikloje kaip neginčijama vertybe vadovavosi pasaulinės revoliucijos idėja ir istorinės darbininkų klasės misijos idėja. Tai ne jo sugalvotas dalykas, o marksizmo klasikų mintys. Jie kėlė ir tarptautinės darbininkų klasės vienybės idėją, kurios organizacinis įsikūnijimas po I ir II Internacionalo buvo Kominternas. Taigi Stalinas rėmėsi šiais abėcėliniais marksizmo teiginiais, tiesa, juos absoliutindamas.

Žinoma, Stalinas pasuko iš to kelio, kurį propagavo Leninas ir leniniečiai, gerai suvokę, kad Rusija ir ekonominių, ir politinių santykių sferose atsilieka nuo Vakarų Europos valstybių. Todėl Leninas kėlė mintį, kad reikia demokratizuoti ekonomines ir politines Rusijos struktūras Vakarų Europos pavyzdžiu. Tokią „vesternizacijos" idėją Stalinas visiškai atmetė. Todėl atgijo Rusijos politinio despotizmo tradicijos, susiformavo stalinizmas — tam tikras

[1] Вопросы философии, 1988, № 11, с. 50.
[2] Ten pat, p. 55.

suvulgarinto marksizmo ir rusiškojo despotizmo hibridas. Taip prie istorinių tradicijų „pritaikius" marksizmą, atsirado ir maodzedunizmas Kinijoje, „albaniškasis" ir kiti kareivinių komunizmo variantai. Galima manyti, kad konkrečiai Rusijoje nauja santvarka galėjo įsitvirtinti ir kitu būdu, jei būtų buvęs gyvas Leninas.

Socializmo modelio problema gali būti analizuojama ir socialistinės revoliucijos teorijos požiūriu. Diskusijoje dažnai minimas Tarybų Sąjungos socializmo modelio tiražavimas Rytų Europos šalyse po Antrojo pasaulinio karo. Mano manymu, tam reiškiniui apibūdinti geriau tiktų revoliucijos eksporto sąvoka. Esu įsitikinęs, kad socialistinės revoliucijos teorijos požiūriu šia sąvoka galima įvardyti ir įvykius Pabaltijyje 1940 metais. Juk Lietuvoje, Estijoje ir Latvijoje revoliuciniai pertvarkymai (gamybos priemonių nacionalizavimas ir kt.) buvo vykdomi pagal bendrą šabloną. Revoliucijos eksportą patyrė ir Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija. Tik Jugoslavijoje susiformavo jugoslaviškas socializmas, apie revoliucijos eksportą į šią šalį nėra pagrindo kalbėti. Tačiau revoliucijos eksporto samprata teoriniame lygmenyje yra visai nenagrinėta.

MATAS DAMIDAVIČIUS, ekonomikos mokslų kandidatas:

— Aš taip pat manau, kad socializmo modeliai įvairiose šalyse gali būti labai skirtingi. Tačiau socializmas, kaip ir kapitalizmas, gali būti apibūdinamas tam tikrais esminiais bruožais. Kiek įmanomas vienos ar kitos formacijos modeliavimas marksistinės socialinės teorijos rėmuose?

S. VENSKEVIČIUS: Jau minėjau, kad socialinis modeliavimas turi prasmę tik konkrečios visuomenės požiūriu. Žinoma, galima įvardyti ir bendriausius feodalizmo, kapitalizmo bruožus, išvesti tam tikrą bendrą vardiklį visai grupei šalių, priklausančių vienai ar kitai visuomeninei formacijai. Metodologinio pažinimo lygmeniu galima apibūdinti ir socializmą. Tačiau tai bus labai abstraktus „tikrasis socializmas", kurį realizuojant vis vien teks nusileisti į žemę, tai yra analizuoti socialinius procesus. Čia būtų visai kito lygmens modeliavimas.

M. DAMIDAVIČIUS: Tada kyla klausimas, kokiais kriterijais vertinti vieną ar kitą visuomenės raidos etapą...

S. VENSKEVIČIUS: Pagrindinis visuomenės raidos kriterijus — pažanga: ekonominė, technologinė, kultūrinė. Yra ir tam tikrų politinės struktūros pažangumo kriterijų, pavyzdžiui, valstybės demokratiškumo laipsnis.

VLADAS BUDZINAUSKAS, dėstytojas:

— Mūsų valstybė išgyveno ir netrumpą visuomenės raidos stabdymo būseną, kurią dabar priimta vadinti stagnacijos laikotarpiu. Marksizmo teorijoje buvo įsigalėjusi visuomenės kaip tam tikros būsenos samprata. O prisiminkime: K. Marksas teigė, kad „komunizmas yra mums ne būklė, kuri turi būti sukurta, ne idealas, prie kurio turi prisiderinti tikrovė. Komunizmu mes vadiname tą tikrąjį judėjimą, kuris panaikina dabartinę būklę".[3] Iš to ir kyla naujos santvarkos postulavimo galimybės. Tačiau K. Marksas nekūrė kokio nors socializmo modelio, tokios problemos jis apskritai nesprendė, nes toks modelis ir būtų teoriškai suvokta tam tikra visuomenės būklė. Juk K. Marksas įėjo į socialinės filosofijos istoriją būtent todėl, kad „pastatė ant kojų" hėgeliškąją dialektiką. Jis, būdamas realistas, sakė, kad idėjos negali išvesti už esamos visuomenės ribų, jos gali išvesti tik už esamos visuomenės idėjų ribų. Todėl jis ir nepostulavo konkretaus naujos visuomenės modelio.

Sakydami, kad K. Marksas yra numatęs vienus ar kitus socialistinės visuomenės bruožus, remiamės jo mintimis, išreikštomis darbuose, kurių jis pats nė neketino publikuoti (pavyzdžiui, neseniai lietuviškai išspausdintuose

[3] Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 32.

„Ankstyvuosiuose filosofijos raštuose", taip pat „Vokiečių ideologijoje"). Ir „Gotos programos kritikoje", kuria dažnai remiamės, jis rašo, kad realus judėjimas yra tūkstantį kartų svarbesnis už visas programas. K. Marksas kritikuoja pažiūras tų socialdemokratų, kurie postuluoja būsimą visuomenę pagal utopines komunizmo vizijas. Darbuose, skirtuose „Vokiečių—prancūzų metraščiui" — „Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos", straipsnyje „Žydų klausimu", jis yra pažymėjęs, kad reikia skirti politines teorijas nuo politinės realybės. Realioji visuomenė, sąlygota ekonominės bazės, — tai pagrindas, kurio išvestinė yra politika. K. Marksas rašo, kad reikia „remiantis pilietine visuomene sukurti politinę valstybę".

Kurti politinę valstybę — tai išorinėmis priemonėmis įteisinti visų visuomenės narių lygybę. Tai bus formali lygybė, nes ji nesuardo savo ekonominės bazės, tačiau tai bus visuomenės mėginimas išsivaduoti. Stengiantis išsivaduoti politinėmis priemonėmis, kyla iliuzija, kad politika viską gali. Pagaliau politika pradeda griauti savo pačios socialinį pagrindą. Ji, politika, ima despotiškai kištis į pilietinės visuomenės ekonominius, teisinius, moralinius santykius, naikindama viską, kas jai priešinasi. Taip kyla valstybės ir visuomenės konfliktas, kuriame valstybė naudoja ir prievartą.

F. Engelsas „Anti-Diuringe" visuomenės raidą pateikia kaip jau buvusio etapo paneigimą ir naujo kokybinio visuomenės lygmens atsiradimą. Tačiau V. Leninas savo paskutiniuosiuose darbuose griežtai kelia porevoliucinės Rusijos civilizuotumo problemą (prisiminkime „civilizuotų kooperatininkų sąjungą" ir pan.). Tad ar galima apie realią to meto visuomenės struktūrą kalbėti kaip apie pokapitalistinę visuomenę? Ir dabar civilizuotumo (kiti vadina — vesternizacijos) problema yra labai aktuali visoms Rytų Europos šalims. Pradedame suvokti, kad mes dar nesame pilietinė visuomenė, kuria grindžiamas politinės valstybės (ne teisinės, o politinės valstybės) gyvavimas.

Kita vertus, sklaidantis politinei iliuzijai, kad socializmas jau yra reali visuomenės būsena, nereikia pamiršti, kad žmonės negali išreikšti savo idėjų kitaip kaip politinėmis sąvokomis. Tačiau K. Marksas savo teiginių nepateikė kaip tikrovės, o mes įtikinėjome save ir kitus, kad ta mūsų tikrovė ir yra realus idėjų įsikūnijimas.

LEOKADIJA PETKEVIČIENĖ, istorijos mokslų daktarė:

— Šiuo požiūriu reikėtų aptarti politinio idealo problemą. Politinis idealas — tai politinės minties įvaizdis, susidarantis istorijos eigoje. Todėl tas socialistinės ar komunistinės visuomenės idealas negali nesikeisti. Juk visuomeninė politinė mintis irgi nestovi vietoje. O mėginimas ieškoti idealo atitikmens tikrovėje — tik tuščias filosofavimas.

Nei K. Marksas, nei F. Engelsas, nei V. Leninas negalėjo numatyti tų problemų, kurios dabar iškilo ne tik mūsų šaliai, bet ir visai žmonijai. Mūsų realybė — tai ir ekologinės katastrofos grėsmė, atominės energetikos problemos, pagaliau gamybos raida kokybiškai nauju pagrindu. Visa tai ir daro įtaką visuomenei, keičia ir jos idealo sampratą. Socializmo teorijos plėtotė, neatsižvelgiant į visas šias realijas, nebeįmanoma. Į tai savo pranešime atsižvelgė ir filosofijos mokslų daktaras F. Burlackis. Aptardamas, jo nuomone, pagrindinius efektyvios, demokratinės, humanistinės socialistinės visuomenės bruožus, jis nurodė ir konkrečius mūsų šalies pertvarkos uždavinius. Tačiau jis neatkreipė dėmesio kad ir į tokią realią ir mums opią problemą kaip nacionalinių santykių Tarybų Sąjungoje optimizavimas. Socializmo teorijoje kol kas trūksta dabarties socialinių procesų sąryšio, jų visumos apmąstymo, — ir tų procesų, kurie plėtojasi mūsų šalyje, ir tų, kurie vyksta socializmo sistemos šalyse bei visame pasaulyje.

Todėl, man atrodo, dabar toli gražu nepakanka ieškoti atsakymų vien marksizmo klasikų kūrybiniame palikime, raginimo „naujai skaityti" V. Lenino veikalus. Taip, jie nuodugniai išanalizavo visuomenės reiškinius, tačiau bū-

tent — tik savojo laiko problemas. Vertinti šių dienų realijas, remiantis vien jų išvadomis, — kažin ar prasminga.

S. VENSKEVIČIUS: Iš tiesų mes klasikų citatomis remiamės dažniausiai norėdami „įteisinti" savo išvadas, pateikiame jas kaip aksiomą. Kontekstas, istorinės jų atsiradimo aplinkybės dažniausiai tiesiog lieka už skliaustų. . .

V. BUDZINAUSKAS: Norėčiau pridurti, kad dažnai iš atskirų klasikų minčių mes mėginame sudurstyti vientisą teoriją. Dažnai operuojame posakiu „leninine nacionalinė koncepcija", tačiau juk V. Leninas nekūrė nacionalinių santykių teorijos. Šios problemos jį domino tiek, kiek iškildavo jo praktinėje politinėje veikloje, jis jas analizavo tiek, kad galėtų priimti vieną ar kitą politinį sprendimą, bet jis nesigilino į teorijos kūrimą.

S. VENSKEVIČIUS: Gal nereikėtų kategoriškai teigti, kad V. Leninas nekūrė nacionalinių santykių teorijos. Kitas dalykas, kad jis ją kūrė ne „iš nieko", bet remdamasis europinės demokratijos tradicijomis. Pavyzdžiui, „lenininis federalizmas" — tai jau XVIII a. Prancūzijoje deklaruotos tautų apsisprendimo teisės tąsa. Šių tradicijų dvasia jis ir argumentavo praktinius politinius nacionalinių santykių problemų sprendimo būdus. Tačiau iš nacionalinių santykių reguliavimo principų, kuriuos skelbė ir pagrindė V. Leninas, liko tik fasadas, kai po jo mirties buvo praktiškai įtvirtinta autonomizacija.

POVILAS BERNATAVIČIUS, istorijos mokslų kandidatas:

— Dabar daug diskutuojama dėl marksizmo-leninizmo krizės, kuri neva jį ištikusi. Aš manau, kad krizė ištiko ne patį marksizmą-leninizmą, o jį interpretuojant susidariusius vaizdinius. Taip įvyko todėl, kad socializmo praktika įvairiose šalyse nuėjo klaidinga linkme, ir ji ėmė prieštarauti K. Markso mokslo dvasiai.

Marksizmas buvo kapitalistinių santykių analizės rezultatas. K. Marksas ir F. Engelsas nekonstravo utopijos, — tuo jie ir skyrėsi nuo utopinio socializmo kūrėjų. Jie, realiai išanalizavę tuometinės visuomenės santykius, pateikė mokslinę socializmo hipotezę. Kaip kiekvienas mokslinis teorinis atradimas, taip ir šis, tik patikrintas praktiškai gali duoti kokių nors rezultatų žmogui.

K. Marksas ir F. Engelsas socializmą „išvedė" iš aukšto kapitalizmo išsivystymo lygmens. Istorinis paradoksas yra tai, kad jų idėjos pradėtos realizuoti atsilikusioje, palyginti su kitomis šalimis, valstybėje. Žinoma, Rusija nebuvo izoliuota nuo viso pasaulio, joje, kaip sudėtinėje pasaulio dalyje, buvo tam tikras socializmo prielaidų minimumas. Socializmo realizavimo praktika visą laiką diktavo naujus sprendimus, tad V. Lenino reikšmė ir buvo ta, kad jis sugebėjo vertinti besikeičiančią situaciją ir daryti išvadas. Kokios jos?

Tarptautinėje srityje V. Leninas akcentuoja taikaus sambūvio idėją. Tai reiškia ne tik „susitaikymą" su kapitalistinių valstybių egzistavimu kaip su neišvengiama blogybe, bet ir bendradarbiavimą su jomis. Socializmą reikia ne priešpriešinti kapitalizmui (kaip kad buvo daroma ilgą laiką), bet plėtoti jį panaudojant viską, ką yra sukūrusi ir kuria visa pasaulinė civilizacija.

Vidaus situacija buvo tokia: nors įgyvendinta proletariato diktatūra, tačiau reali valdžia priklausė ne sąmoningai veikiančiai darbininkų asociacijai, o partinei vadovybei, tai yra nedidelei grupei. Pilietinio karo metais Tarybų valdžios socialinė bazė susiaurėjo, šalyje dominavo valstietija, „smulkaus buržua banguojanti jūra" (V. Leninas), buvo negausi inteligentija. Todėl V. Leninas akcentavo, kad reikia stiprinti sąjungą su valstiečiais, su visais tarpiniais visuomenės sluoksniais.

Taigi galima teigti, kad V. Lenino paskutiniuose darbuose išdėstytas naujas požiūris į socializmą. Dabar, pertvarkos metu, mes grįžtame būtent prie to posūkio metu išsakytų jo minčių, tačiau grįžtame jau turėdami ir 70 metų naujos visuomeninės praktikos patirtį, ir naują pasaulinę situaciją.

Mūsų diskusijoje V. Budzinauskas akcentavo politikos vaidmenį. Jei aš teisingai supratau, jis teigia, kad politinėmis priemonėmis neįmanoma įveik-

ti ekonominės bazės atsilikimo, tačiau to vis vien politika siekia, net naudodama nepageidaujamus metodus. V. Lenino minties raida ir parodo, kaip politinėmis priemonėmis pakeisti situaciją, išvengiant negeistinų padarinių. Taigi galimas visuomenės raidos daugiavariantiškumas. Politinių sprendimų įvairovė priklauso nuo to, ar sugeba revoliucionieriai marksistai analizuoti situaciją ir daryti išvadas.

Todėl aš sutinku su S. Venskevičiumi, kad stalinizmas socializmo teorijos požiūriu buvo ir atsitiktinumas, ir būtinumas. Stalinizmui reikštis buvo prielaidų, tačiau šio reiškinio galėjo ir nebūti. Tai istorinės raidos daugiavariantiškumo problema.

Stalinas absoliutizavo politikos vaidmenį, jo idėjoms suvešėti buvo palankios socialinės sąlygos. Ta prasme galima analizuoti stalinizmą ir kaip istorinį būtinumą. Tuo labiau, kad panašių reiškinių būta ir kitose šalyse.

Dabar mums kyla svarbus klausimas: ar sugebės socializmas išeiti iš susidariusios padėties? Tokį klausimą dabar kelia bei stengiasi į jį atsakyti ir kitų socialistinių šalių teoretikai, ideologai, politikai. Dabartinė situacija tokia, kad esame smarkiai atsilikę nuo daugelio valstybių, ypač mokslo ir technikos srityje. Dabar vėl labai daug ką lemia mūsų politiniai veiksmai. Manau, kad nėra kitos išeities kaip tik tolesnis demokratizavimo plėtojimas. Tačiau pertvarka Tarybų Sąjungoje šia kryptimi nėra nuosekli, tai rodo prieštaringi politiniai sprendimai, sakysim, kad ir dėl kooperacijos.

Reikėtų rinktis radikalesnių reformų kelią. Norėčiau pacituoti Lenkijos Ministrų Tarybos pirmininko M. Rakovskio mintis: „Marksizmas moko, kad geresnė ta santvarka, kuri sudaro geresnes sąlygas ekonominei pažangai. Arba socializmas taps tokia santvarka ir vis labiau tenkins mūsų, pirmiausia jaunosios kartos, gyvybinius ir politinius troškimus, arba įeis į istoriją kaip eksperimentas, kuris nepavyko".

Štai kokia dilema dabar yra iškilusi socializmui.

KĘSTUTIS ČERNIAUSKAS, dėstytojas:

— Kaip susiformavo stalinistinio socializmo modelis, — labai painus socialinių reiškinių pažinimo klausimas. Aš nenorėčiau sutikti su P. Bernatavičiaus požiūriu, kad stalinizmas buvo Stalino politikos padarinys. Mano nuomone, toks socializmo modelis klostėsi nuosekliai, o Stalinas tebuvo genialus jo „darbų vykdytojas".

V. Leninas, paskutiniaisiais savo gyvenimo metais faktiškai izoliuotas nuo politinio gyvenimo, galėjo iš šalies pasižiūrėti į visą šį procesą. Suvokęs, kas gi vyksta iš tiesų, jis, nepaisydamas fizinės negalios, sutelkė visas savo jėgas ir kritiškai įvertino prasidėjusį žengimą į tą sistemą, kurioje (žinoma, modifikuotoje) mes dar ir šiandien esame ir iš kurios mėginame išsiveržti.

Štai tuo metu prie marksizmo buvo pridėtas brūkšnelis ir atsirado marksizmas-leninizmas. Kodėl? Tai kryptingas ideologinis žingsnis: kad vėliau pridėjus dar vieną brūkšnelį, būtų galima pridurti ir stalinizmą. Ir kad ilgus metus būtų galima slėpti kritišką Lenino žvilgsnį į tuos visuomenėje pradėjusius stiprėti reiškinius, kurie iš esmės kirtosi su civilizuotos visuomenės samprata.

Norint suprasti, kodėl susidaro prielaidos atsirasti tokiai visuomeninei sistemai, manau, reikėtų išnagrinėti dekartinio mąstymo įtaką socialinių reiškinių pažinimo sferai. Dar XIX a. viduryje tas dekartinis mąstymas išugdo scientistinę orientaciją, suponuojančią tam tikrą ne tik gamtos, bet ir socialinių reiškinių tyrimo būdą: pirmiausia fiksuojami faktai, vėliau jie klasifikuojami. Pirmykštė bendruomenė, feodalizmas, kapitalizmas, socializmas — tai sociologinės schemos, o ne realybė. Tos schemos atributų mes ieškome realiame gyvenime. Matyt, tai būdinga žmonių mąstymui. Pavyzdžiui, Antikos laikų gero gyvenimo iliuzija yra prisiminimai apie „aukso amžių", vėliau žmogaus žvilgsnis nukrypsta į dangų ir gero gyvenimo modelį randa ten. Nuo Renesanso laikų jo ieškoma ateityje, stengiamasi ją „planuoti".

Tik vienos programos (Kampanelos, Moro) dar fantastiškos, o Markso, Engelso, Lenino darbuose jos įgyja visuomenės modelio pavidalą, tampa veiklos programa.

Tačiau jau konkrečios XIX a. vidurio visuomenės analizė pateikia duomenų, kad tokių visuomenės raidos planų kūrimas apskritai neturi jokios prasmės. K. Marksas sako, kad žmonijai sukūrus tokias gamybos priemones, kurios yra kapitalistinės visuomenės pagrindas, susidaro galimybės reikštis kiekvieno žmogaus sugebėjimams, iniciatyvai. Bet kartu tai yra visuomenė, kuri rezultatų pasiekia tik bendromis pastangomis. Iš tos minties ir buvo išrutuliota būsimo socializmo, kaip kolektyvistinės visuomenės, samprata.

Iš tikrųjų, kaip gamybos specializacija sudaro galimybes reikštis kiekvieno asmeninei iniciatyvai, taip technologinė kooperacija yra visuomenės integruotumo pamatas. Jei mes neideologizuotume šio objektyvaus proceso, tai pamatytume, kad nėra jokios prasmės kalbėti apie kapitalizmą ir socializmą kaip apie dvi istorijos pakopas. Toks požiūris yra K. Markso išvadų suvulgarinimas, visiškai atitrūkęs nuo dabarties pasaulio realijų. Pasaulio dalijimas į dvi dalis — tai mūsų ideologinio užsispyrimo požymis. Dar prieš 20 metų E. Meškauskas kalbėjo, kad socializmo ir kapitalizmo riba eina įstrižai, o ne išilgai valstybių sienų.

Vakarų visuomenė puikiai naudojasi K. Markso nurodytais pažangos kriterijais. Esminis visuomenės pažangos kriterijus yra laisvas visuomenės funkcionavimas: pažangi visuomenė yra ta, kurioje laisvai funkcionuoja ir jos ekonominė, ir politinė struktūra.

Mūsų visuomenė, vadinta socialistine, — tai suvaržyta visuomenė, politinės savivalės ir ideologinio bukagalviškumo visuomenė, kuri jokios perspektyvos neturi. Ir dabar mes dedame pastangas išeiti iš tokios būsenos, tai yra ieškome, kaip galėtume laisvai, remdamiesi savireguliavimo principais, gyventi, kad galėtų susidaryti, K. Markso žodžiais tariant, „laisvas jėgų žaidimas". Sąmoningas kišimasis į ekonominį gyvenimą turi būti įvairių socialinių jėgų sąveika, o ne kurios nors vienos socialinės jėgos diktatas. Visuomenės raida į aklavietę patenka tada, kai stengiamasi pripažinti, jog tik viena socialinė jėga lemia visuomenės pažangą, o kitos turi būti įveiktos, kad būdas, kuriuo tai gali būti pasiekta, — diktatūra, o organizacija, kuri turi tai atlikti, — partija. Taip suardomas normalus visuomenės funkcionavimas. Tai, kas atsitiko pas mus ar Kinijoje, Kampučijoje, — genialus šio plano realizavimas. Šios sistemos reformuoti neįmanoma, nes tai išardys pačią sistemą.

Istoriškai susiformavęs marksizmas-leninizmas nepadės mums išeiti iš susidariusios padėties. Tačiau tai nereiškia, kad jo išvis nereikia analizuoti. Kaip tik kritinė marksizmo-leninizmo analizė gali paskatinti kokybiškai naują visuomenės pažinimą. Ieškodami jame „tikrojo" socializmo, mes nerasime atsakymo į šiandienos klausimus, kurie mums labiausiai rūpi: kaip sukurti normalų žmogaus gyvenimą laiduojančią ekonomiką ir tokias politinio gyvenimo sąlygas, kad galėtume vienas su kitu bendrauti kaip piliečiai, kad galėtume keistis idėjomis nebijodami kokių nors sankcijų.

S. VENSKEVIČIUS: Tačiau Jūs, atrodo, neneigiate pačios socialinių procesų modeliavimo galimybės?

K. ČERNIAUSKAS: Kai kam ir dabar atrodo, kad tobulas visuomenės modelis buvo „Trumpas VKP(b) kursas..."

Modeliavimas kaip pažinimo priemonė yra neišvengiamas ir atitinkantis dabartines mokslo galimybes. Tačiau jei jis taikomas visuomenės gyvenimui programuoti, — vėl bus grįžtama į diktatą. Mat tuomet mums vėl reikia išsirinkti vieną — visų geriausią modelį. Laisvės ir būtinumo santykio plotmėje visuomenę sukuria savarankiškai veikiančių žmonių, jų grupių sąveika. Valstybė turėtų įstatymiškai garantuoti tokį visų jos narių sambūvį, kad kiek-

viena socialinė jėga, nesvarbu, kokia ji būtų — maža ar didelė, — galėtų egzistuoti ir laisvai reikštis.

MATAS DAMIDAVIČIUS: Matyt, gali būti labai daug įvairių socializmo modelių. Tačiau turėtų būti ir tam tikras formacijos kūrimo modelis, kuriame būtų numatyti patys bendrieji jos bruožai. Tokius bruožus turi kiekviena visuomenės formacija, nors, kaip matote, ne visi ir tą pripažįsta. Aš manau, kad tokius esminius bruožus turi turėti ir socializmas. Tačiau kiekvieną teorinį modelį galima interpretuoti įvairiai. Ir Stalinas vadino save Lenino mokslo tęsėju. Man atrodo, kad tarp leninizmo ir stalinizmo nėra perimamumo. Ir nenorėčiau sutikti su S. Venskevičiaus teiginiu, kad juos siejo proletariato diktatūros, pasaulinės revoliucijos idėjos, nes Stalinas jas interpretavo visiškai kitaip negu Leninas.

Dabar svarbu išsiaiškinti: kiek ta visuomenė, kuri Tarybų Sąjungoje buvo kuriama 70 metų, yra socialistinė? Kuo vadovautis, sprendžiant, ar ji yra socialistinė? Turbūt visi sutinkam, kad pas mus susiklosčiusią visuomeninę santvarką reikia reformuoti, kitaip tariant, keisti socializmo modelį. Čia kyla klausimas — kaip tai padaryti? Atsakant reiktų susitarti dėl jo kriterijų.

Mes visą laiką vadovavomės tokiais bendriausiais socializmo kriterijais: visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, liaudies valdžia, paskirstymas pagal darbą, rūpinimasis asmenybės ugdymu. Ar mūsų visuomenei taikydami šiuos kriterijus galėtume ją pavadinti socialistine?

Dabar kone visuotinai pripažįstama, kad pas mus egzistavo ne visaliaudinė, o valstybinė, tiksliau sakant žinybinė nuosavybė, žmonės nevaldė gamybos priemonių, buvo nesuinteresuoti savo darbo rezultatais, todėl ir darbas jiems netapo savarankiška vertybe.

Liaudies valdžia buvo tik deklaruojama. Ją pasisavino valstybinis biurokratinis aparatas, kuriam priklausė ir gamybos priemonės, ir teisė skirstyti visuomenės sukurtas gėrybes; jis naudojosi tam tikromis privilegijomis. Tad nors pas mus kapitalistinių išnaudotojų klasių ir nebuvo, bet susidariusi valstybinė biurokratija (ją kai kurie mokslininkai laiko klase) taip pat gaudavo nedarbinių pajamų.

Nebuvo realizuotas ir socializmo principas „Iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal darbą". Darbo apmokėjimo sistemoje viešpatavo visiškas voliuntarizmas: šis principas negaliojo nei atskiro darbininko, nei darbo kolektyvų atžvilgiu, nes sėkmingiau dirbančių kolektyvų pajamos žinybų buvo perskirstomos blogai dirbančiųjų naudai. Socialinio teisingumo principas irgi praktiškai nebuvo realizuotas.

Todėl aš nesiryžčiau pasakyti, kad mes dabar gyvename socialistinėje visuomenėje. Ir nėra prasmės kalbėti kaip apie realybę apie tokius mūsų visuomenės raidos etapus kaip socializmo pagrindų sukūrimas, jo vystymasis savo paties pagrindu, brandaus socializmo pakopa. Socializmas mūsų šalyje yra taip deformuotas, jog aš sutinku su K. Černiausku, kad iš tiesų nėra skirtumo tarp monopolistinio kapitalizmo Vakaruose ir valstybinio biurokratinio socializmo pas mus. Konstatavimas, kad pas mus jau sukurtas socializmas, tik kompromituoja pačią socializmo idėją ir jos realų įsikūnijimą. Tačiau tai nereiškia, kad iš viso negalimos dvi visuomeninės sistemos. Jų skirtumai kaip tik ir turėtų išryškėti įveikiant socializmo deformacijas. (Žinoma, negalima teigti, kad kapitalistinė ir socialistinė visuomenė nieko bendra neturi ir negali turėti).

Ir vis dėlto nederėtų, kaip sakoma, su vandeniu išpilti ir kūdikio: konstatavus, kad brandus socializmas pas mus nesukurtas, atsisakyti šio socializmo raidos etapo teorinio modeliavimo. Juk prisiminkime, kaip jis buvo deklaruotas: iš pradžių partijos dokumentuose buvo paskelbta, kad pas mus sukurtas brandus socializmas, neaišku, kuo buvo vadovautasi darant tokią išvadą, o paskui mokslininkai turėjo sukurti jo teorinę koncepciją. Ar ir ateityje neteks mums atsidurti tokioje padėtyje, jei atsisakysime socializmo rai-

dos etapų, tarp jų ir brandaus socializmo visuomenės, kriterijų mokslinio apibrėžimo?

B. BUDZINAUSKAS: Dabar dažnai rašoma apie socializmo deformacijas. Tačiau norint ką nors deformuoti, pirmiausia turi būti kažkokia substancija, kurią galima deformuoti. . .

M. DAMIDAVIČIUS: Deformuota pirmiausia buvo socializmo idėja, todėl ir formavosi deformuotas socializmas. Stalinas grįžo prie karinio komunizmo koncepcijos, kuri ir buvo realizuota.

NINA NIKOLAJEVA, istorijos mokslų kandidatė, docentė: Naują požiūrį į socializmo raidą visos civilizacijos kontekste siūlo N. Kūpyriovas.[6] Nagrinėdamas kapitalizmo raidą, jis nurodo tokius jos etapus: pirmasis, audringas laikotarpis, kai atsiranda kapitalizmo prielaidos, vyksta buržuazinės revoliucijos, antrasis — prieštaringas šių revoliucijų laimėjimų įtvirtinimo laikotarpis, kai būta pergalių, bet būta ir klaidų, represijų, 1848 m. revoliucija, kol pagaliau kapitalizmas įsigali kaip visuomeninė ekonominė formacija. Ir trečiasis — tai demokratinės kapitalizmo raidos etapas, kai jis ima realizuoti savo kuriamąją galią, kas dabar atsiskleidžia ypač ryškiai.

Toliau autorius bando atsakyti į klausimą: ar ne panašiai vystosi ir socializmas? Iš pradžių — audringas socialistinės revoliucijos parengimo ir įvykdymo etapas, paskui — žūtbūtinė kova dėl jos laimėjimų išsaugojimo. O ar dabar neatėjo tas laikas, kai socializmas perėjo į demokratizavimo, normalios savo raidos etapą, kai jis atskleis savo potencijas?

Aš taip pat pritariu nuomonei, kad Stalinas vadovavosi tam tikra socializmo koncepcija. Tačiau ji susiklostė ne karinio komunizmo laikotarpiu, jos ištakos siekia T. Morą ir Kampanelą, vėliau Bakunino, Nečiajevo pažiūras, ją plėtojo kairuoliškas Pirmojo internacionalo sparnas, jos ryškios Kautskio, Trockio darbuose, kol pagaliau ją įkūnijo stalinizmas. Jos esmė — požiūris, kad valstybė geriausiai žino savo piliečių interesus, todėl tuos interesus turi teisę primesti visuomenei net jėga. Ši koncepcija gyvuoja iki šiol, ir reikia ją nagrinėti.

KLEMENSAS SKERSTONAS, vyresnysis dėstytojas:

— Marksizmo teorijos bėda, kad ji įgavo tam tikrą uždarą modelį, tapo scholastiška. Tai, kas pastaruoju metu buvo traktuojama kaip marksizmo vystymas, tebuvo marksizmo mimikrija.

Dabar dažnai kartojama, kad reikia grįžti prie lenininės socializmo koncepcijos. Tačiau man, pavyzdžiui, sunku iš V. Lenino minčių apie socializmą susidaryti vientisą socializmo koncepciją. Jo darbuose išsiskiria du aspektai. Pirma, tai praktinių socializmo kūrimo uždavinių sprendimas, iš to darant tam tikrus teorinius apibendrinimus. Antra, teoriniuose jo darbuose numatyti tik keli būsimosios visuomenės bruožai. Todėl nedarykime jo utopistu, priskirdami jam kažkokį tobulo socializmo modelį, juo labiau, kad Lenino socializmo samprata nebuvo pastovi konstanta, ji kito. Kiekviena karta turi spręsti savo laiko problemas, nes jų sprendimo gatavų receptų istorija mums nepalieka.

Teorijos raida įmanoma tik plėtojant laisvą mokslinę diskusiją, o tokios diskusijos ilgus dešimtmečius pas mus nebuvo. Net disertacijų gynimas buvo nebereikalingas, formalus: dar iki jo disertantas taisydavo disertaciją tol, kol ji atitikdavo oponentų nuomonę. Iki šiol, matyt, vargu ar būtų buvę įmanoma apginti disertaciją, kurioje būtų kritiškai analizuojama mūsų visuomenės būklė. Todėl tikrojo mokslinio oponento pas mus nebuvo, jis gyvavo tik užsienyje ir buvo vadinamas jei ne mūsų santvarkos priešu, tai bent ideologiniu priešininku. O kokia gi tada su juo galėjo būti diskusija? Tik tokia — arba viską „paneigti", arba. . . visai į jį nereaguoti.

V. Leninas yra sakęs, kad Rusija marksizmą iškentėjo, taip ir mes dabar

[6] Žr.: Политическое образование. 1989, № 1.

turime iškentėti savo visuomenės, taigi ir visuomenės mokslų, pertvarką. Ir didžiulė jos kliūtis — stereotipinis opozicijos kaip priešo įvaizdis.

Dar prieš kelerius metus mūsų katedroje vykusioje diskusijoje esame kalbėję, kad marksizmo monizmas yra ne pranašumas, palyginti su buržuazinės ideologijos pliuralizmu. Dar ir dabar bijome šią temą toliau rutulioti, tik kartojame naujų partijos dokumentų tezę, kad mūsų valstybėje gali egzistuoti socialistinis nuomonių pliuralizmas. Tačiau ar mūsų politiniame gyvenime yra tik nuomonių pliuralizmas? Reikėtų vadinti daiktus tikraisiais vardais: yra politinis pliuralizmas. Tik iki šiol mes politinį pliuralizmą suvokėme tik politinių partijų forma. O pasirodė, kai reiškinio forma pakito, mes nebesugebame jo „atpažinti".

Dabarties situacija iškėlė painią problemą: kaip mes dabar suvokiame pažangos idėją?

Marksizmas sugėrė, perėmė daug bendrųjų civilizacijos idėjų. Jos turi savo subjektus, tai yra savo reiškėjus mūsų socialinėje tikrovėje. Nepritariu požiūriui, kad pas mus nėra pertvarkos priešininkų, tai yra kitokių idėjų subjektų. Tą rodo ir mūsų pertvarkos prieštaringumas. O svarbiausia — ir dabar išliko nepakanta mintims, požiūriams, kurie peržengia jau pertvarkos metu įsigalėjusias idėjas. Tokių pavyzdžių galima pateikti dar nemaža. Štai žurnalo „Komunist" 1988 m. 1-ame numeryje buvo pateiktas Kinijos KP XIII suvažiavimo ataskaitinis pranešimas — su pastaba „spausdinama sutrumpintai". O iškrito tai, kas nesutampa su pagrindiniais mūsų teiginiais. Tai simptomiška.

Todėl Tarybų Sąjungos Komunistų partiją ir toliau vertinti kaip monolitinės ideologijos reiškėją vargu ar teisinga. Kol neįsigalės revoliucinis mūsų partijos sparnas, tas, kuris tikrai nori ir gali vadovauti struktūrinių mūsų visuomenės reformų vykdymui, tol esminį persilaužimą mūsų pertvarkos eigoje bus sunku pasiekti.

Noriu atkreipti dėmesį į dar vieną momentą. Socialistinės teorijos taikymas konkrečios visuomenės raidai valdyti buvo susijęs su tuo, kad socializmas buvo suvokiamas kaip visa apimanti universalija. Ir dėl to mūsų šalies patirtis buvo kopijuojama kitose šalyse. Dabar pertvarką vėl mėginama traktuoti kaip tam tikrą universaliją. Ar tai vėl nėra siekimas realizuoti vieną socializmo modelį?

Manau, kad pertvarka turi savo specifiką, reiškiasi ir skirtingais požymiais ne tik įvairiose socialistinėse šalyse, bet ir Tarybų Sąjungoje.

P. BERNATAVIČIUS: Nenorėčiau sutikti su K. Černiausko teiginiu, kad galimas laisvas visuomenės funkcionavimas. Joje visuomet reiškiasi ir tam tikras jos konstravimo elementas. Tai būdinga ir kapitalistinei, ir socialistinei visuomenei, matyt, be to žmonija negalės išsiversti ir ateityje.

Tačiau pritariu nuomonei, kad leninizmas, kaip marksizmo tąsa, yra tik marksizmo taikymas, realizavimas konkrečiomis Rusijos sąlygomis. Todėl kalbėdamas apie leninine socializmo koncepciją aš turiu galvoje praktinio socializmo įgyvendinimo koncepciją.

Sukurti šiuolaikinio socializmo koncepciją — tai nereiškia sukurti tam tikrą socializmo modelį, kurį vėliau beliks tik įgyvendinti. Tai vėl būtų dogmatizmas. To modelio būdingas bruožas turi būti nuolatinis jo atnaujinimas. Ir socializmo teoretikams, ir praktikams nederėtų pamiršti V. Lenino minties, kad socializmas — tai gyva masių kūryba.

S. VENSKEVIČIUS: Matyt, mums šios diskusijos nevertėtų kaip nors apibendrinti, nes tai reikštų subendravardiklinti iškeltąsias problemas. Jas aptarėme, palikdami dar nemaža daugtaškių. Plėtoti ir gilinti, konkretinti jas, ieškoti kokybiškai naujų sprendimų — štai mūsų visuomenės raidos tyrimo kelias.

Medžiagą spaudai parengė **Violeta GAIŽAUSKAITĖ**

ATĖJO VEIKIMO LAIKAS

VLADISLOVAS JANKAUSKAS

Pernelyg centralizuotas šalies ekonomikos (ir ne tik jos) valdymas lėmė menką visuomeninės gamybos efektyvumą, opias socialines problemas ir kitas negeroves. Mat tenkinti Respublikos interesus nėra pagrindinis sąjunginių žinybų uždavinys. Tokiomis sąlygomis kompleksiškai vystant atskiras teritorijas sunku spręsti ekologijos ir kitus Respublikos gyventojams aktualius klausimus. Apskritai galima pasakyti, kad Respublikos gyventojų gerovė mažai priklauso nuo jos liaudies ūkio efektyvaus funkcionavimo, galutinių rezultatų, įnašo į viso sąjunginio ūkio vystymą.

TSKP XXVII suvažiavimas, TSKP XIX sąjunginė konferencija nustatė tvirtą partijos kursą — spartinti tarybinės visuomenės ekonominį ir socialinį vystymą ir jį visapusiškai atnaujinti, pakelti socializmą į kokybiškai naują lygį. Todėl ir ėmėmės reformų — ekonominių, socialinių, politinių, diegiame savivaldą. Rikiuodamas reformas į grandinėlę, ekonomiką norėčiau ypač išskirti arba net iškelti į pirmąją vietą. Juk nuo ūkyje pagaminto visuminio produkto kiekio, jo kokybės iš esmės priklauso visų kitų gyvenimo sferų plėtra.

Taigi tikslas tarytum aiškus. Belieka išspręsti pagrindinį visų reformų klausimą — kaip to tikslo siekti, kaip praktiškai įgyvendinti teorinę koncepciją. Tuo labiau, kad mūsų didelėje šalyje toli gražu ne visos problemos ir ne visur gali būti vienodai sprendžiamos: pasak žmonių, ant vieno kurpalio visko neužtempsi. Tai gyvenimas ne kartą įrodė. Kiekvienu atveju daug lemia vietiniai ypatumai, tautos istorinė praeitis, etniniai ir etiniai bruožai, kultūrinis, ekonominis išsivystymo lygis.

Ryšium su tuo pirmiausia būtina sukurti tokį liaudies ūkio valdymo mechanizmą, kuris garantuotų Respublikos ekonominį savarankiškumą, sudarytų reikiamas prielaidas gamybinėms jėgoms ir gamybiniams santykiams sparčiau tobulinti. Kaip žinoma, mūsų Respublikoje bendromis mokslininkų, ekonomistų, gamybininkų pastangomis buvo parengta respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcija. Ši koncepcija buvo plačiai svarstyta respublikinėje spaudoje, ne viename simpoziume, konferencijoje, daugelyje televizijos forumų, redakcijų organizuotose diskusijose. Rengdami šiuos ekonominių santykių reformos principus glaudžiai ir vaisingai bendradarbiavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokslininkai, šių respublikų vadovaujantys darbuotojai.

Šiandien galima drąsiai teigti, kad tik Pabaltijo respublikų iniciatyva sąjunginė komisija, vadovaujama TSRS valstybinio plano komiteto pirmininko, dalyvaujant visų sąjunginių respublikų Valstybinių plano komitetų pirmininkams, kai kurių sąjunginių žinybų vadovams, mokslininkams, parengė vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendruosius principus. Šio dokumento projektas šių metų

V. Jankauskas dirbo Lietuvos KP Centro Komiteto Ekonomikos ir socialinių klausimų skyriaus vedėju, LTSR nusipelnęs ekonomistas. Ruošiant straipsnį spaudai paskirtas LTSR valstybinio statistikos komiteto pirmininku.

kovo mėnesį paskelbtas sąjunginėje ir respublikinėje spaudoje. Manyčiau, kad šį projektą apskritai galima teigiamai vertinti. Tai žingsnis į priekį plečiant sąjunginių respublikų teises valdymo, finansavimo, socialinės sferos kompleksinio tobulinimo srityje.

Ir mūsų Respublika gauna kur kas daugiau teisių, ypač savivaldos, jai susidaro palankesnės sąlygos ryšiams su užsieniu plėtoti. Respublikiniai ir vietiniai valdžios ir valdymo organai galės koordinuoti, kontroliuoti ir organizuoti visų žinybų, įmonių, nepriklausomai nuo jų pavaldumo, daugelio aspektų veiklą, ypač susijusią su gamtos apsauga, racionaliu gamtos išteklių naudojimu. Respublika visai savarankiškai spręs visus kapitalinės statybos, mokslo ir technikos pažangos valdymo klausimus. Kitaip bus formuojami Respublikos ir vietiniai biudžetai. Pagal negalutinius skaičiavimus Respublikos pavaldumo materialinės gamybos sferoje bus sukuriama apie tris ketvirtadalius nacionalinių pajamų, o jai pavaldžios pramonės produkcijos apimtis nuo 12 procentų 1988 metais išaugs iki 77 procentų 1990 metais. Padidės Respublikos teritorijoje esančių įmonių ir organizacijų suinteresuotumas tobulinti savo veiklą ir didinti darbo efektyvumą.

Tačiau vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose bendrųjų principų projektas, be abejo, dar negarantuoja realaus ekonominio savarankiškumo. Kai kurie principai pagrįsti administravimu ir, jei tokie būtų priimti, varžytų respublikų iniciatyvą savarankiškai ūkininkauti. Ekonominiai santykiai iš esmės beveik nepasikeistų. Centro diktatas liktų ir planuojant bei skirstant išteklius. Objektyviai vertindami esamą padėtį, matyt, turime pripažinti, kad deficitinės ekonomikos sąlygomis praktiškai turbūt nė negalima vienu šuoliu pertvarkyti visus ūkiskaitos elementus ir ekonominius santykius, išardyti plačiai išsikerojusį monopolistinį gamybos būdą, suformuoti lygiateisius ir ekvivalentiškus mainus. Tą jau įrodė iš esmės geras pradas — individuali darbinė veikla ir kooperatinis gyventojų judėjimas. Kadangi pastarasis liko nereguliuojamas ekonominiais svertais, jo poveikis respublikos ekonomikai ir socialinei sferai daugiau neigiamas negu teigiamas.

Rengiant bendrųjų principų projektą iškilo aikštėn, kad ne visos sąjunginės respublikos yra vienodai pasirengusios ekonomikos ir socialinės sferos vadovavimo pertvarkai, teisių išplėtimui šioje srityje. Mūsų, taip pat kitos Pabaltijo respublikos, iš dalies ir Baltarusijos TSR geriau parengė negu kitos respublikos ekonominio savarankiškumo teorinius pagrindus, be to, geriau numatė, kaip praktiškai stiprinti ūkiskaitos ir finansavimosi principus liaudies ūkio šakose ir įmonėse. Deja, į kolegialiai rengiamus sąjunginius bendruosius principus nevisiškai pavyko įtraukti visas tas pažangias idėjas, kurios yra Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje. Tačiau reikia manyti, jog ir esamomis sąlygomis bendrieji principai teikia galimybių laipsniškai realizuoti pagrindinius Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijos teiginius. Šiaip ar taip, šalies istorijoje tai iš viso pirmas mėginimas visus ekonomikos reformos principinius klausimus spręsti kartu su sąjunginėmis respublikomis, o ne atskirai, vien centrinėse ekonominėse žinybose, kaip būdavo anksčiau.

Kad minėtieji Bendrieji principai mūsų respublikoje būtų pradėti taikyti jau nuo 1990 metų, o ne nuo tryliktojo penkmečio pradžios, kaip numatyta TSRS Ministrų Tarybos, Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas ir Respublikos Ministrų Taryba parengė konkrečius siūlymus TSKP Centro Komitetui ir TSRS Ministrų Tarybai. Čia reikia pažymėti, kad dalis siūlymų tuo skiriasi nuo Bendrųjų principų, kad išplečia Respublikos ūkinį savarankiškumą. Visa tai laikytina pirmuoju ekonominio savarankiškumo koncepcijos realizavimo etapu, pirmuoju žingsniu vaduojantis nuo Centro globos ir jo žinybų diktato. Laikas lekia labai greit.

tad svarbu kuo greičiau sutelkti savo jėgas, kad geri sumanymai būtų realizuoti praktiškai.

Kokie dabar svarbiausi darbai? Lietuvos TSR Ministrų Taryba šių metų kovo mėnesį patvirtino specialų priemonių planą. Šios priemonės tai, sakyčiau, visa nuo 1990 metų prasidedančių ūkinių darbų, remiantis ekonominio savarankiškumo principais, technologija.

Pirmiausia, siekiant maksimaliai išplėsti Respublikos ūkinės veiklos sferą, numatoma sutelkti jos žinioje vadovavimą plačiai vartojamų maisto ir pramoninių prekių gamybai, gyventojų aptarnavimo sferai, regioninei gamybinei infrastruktūrai, statybos kompleksui, gamtos apsaugos ir kitoms veiklos rūšims, kurios tiesiogiai susijusios su kasdieniniu žmonių gyvenimu. Ryšium su tuo Respublikos ministerijos ir žinybos turi parengti sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo susivienijimų, įmonių ir organizacijų, taip pat visuomeninių organizacijų, kurios turėtų pereiti į respublikinį pavaldumą, sąrašus su reikiamais duomenimis ir pagrindimais. Ypač atkreiptinas dėmesys į sąjunginio pavaldumo įmones ir organizacijas, specializuotas gaminti plataus vartojimo prekes, bei įmones, gaminančias tarpšakinio pobūdžio produkciją arba produkciją, skirtą respublikos ūkio reikmėms tenkinti. Tai pasakytina apie mineralinių trąšų, plastmasinių ir guminių dirbinių, tvirtinimo detalių, liejinių gamybos, remonto įmones, dailės kombinatus ir kt. Tai bus nelengvos „skyrybos", todėl čia geranoriškumą privalu rodyti ne tik respublikos vadovaujantiems organams, bet ir pačių įmonių vadovams, darbo kolektyvams. Nuo jų pozicijos ir nusistatymo daug kas priklausys. Kad galėtų deramai pasirengti ūkinei veiklai, sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonės ir organizacijos turėtų būti perimamos ne vėliau kaip iki spalio mėnesio pradžios.

Atribojant sąjunginių ir respublikinių organų ūkininkavimo sferas, šiuo metu susidaro iš esmės nauja ūkinės veiklos organizavimo kryptis — steigti nežinybinio statuso įmones, neįeinančias nei į sąjunginių, nei į respublikinių ministerijų ir žinybų sistemą, tarpšakinius, tarprespublikinius susivienijimus, bendras įmones su užsienio firmomis, konsorciumus, įmonių asociacijas. Tokių susivienijimų ryšių su teritorinės savivaldos ir finansavimosi sistema, jų sąveikos su valdymo organais pobūdį turi nustatyti atitinkamoje teritorijoje veikiantys įstatymai. O jų vidinė veikla sąlygojama ūkiskaitos ir tarpusavio sutarčių. Manyčiau, kad pirmiausiai tokį statusą įgauti ar burtis į kitas naujas organizacines formas turėtų į Respublikos pavaldumą neperėjusios sąjunginės įmonės. Taip jau padarė nežinybinės įmonės statusą įgijęs kultūrinių prekių „Neringos" gamybinis susivienijimas. Aktyviai tam rengiasi ir buitinę techniką gaminančios Lietuvos įmonės. Analogiški susivienijimai galėtų būti kuriami iš Lietuvoje veikiančių staklių, mašinų gamybos pramonės įmonių bei institutų. Mūsų skaičiavimais, į tokius susivienijimus ir asociacijas galėtų įeiti apie 60 procentų, arba du trečdaliai sąjunginio pavaldumo įmonių. Jau dabar Valstybinis plano komitetas rodo šios krypties iniciatyvą. Tačiau prievartos čia negali būti, čia svarbiausia — pačių įmonių kolektyvų nuomonė, jų noras, ar likti ministerijų globojamiems, dirbti po senovei, be didelių rūpesčių ir savo geros galvos, ar priešingai — ugdyti kolektyvo, specialistų iniciatyvą, savarankiškumą ir tuo remiantis siekti viso kolektyvo ir kiekvieno jo nario gerovės. Tai ne tik įmonių vadovų, bet ir jų partinių organizacijų rūpestis.

Norint įdiegti Respublikoje savivaldą ir finansavimąsi būtina patobulinti materialinio-techninio aprūpinimo sistemą. Ypač svarbu plėsti didmeninę ir firminę prekybą, prekių realizavimą mugėse ir aukcionuose, užmegzti tiesioginius gamintojo ir vartotojo ryšius, nes jie, visokeriopai plėtojami, prisidėtų prie socialistinės rinkos formavimo. Tačiau vargu

ar būtų naudinga pirmajame savarankiškumo ugdymo etape visai atsisakyti centralizuoto išteklių skirstymo. Forsuotai diegdami rinkos principus sulauktume didelių socialinių nuostolių. Didelio deficito sąlygomis, ypač kai nėra konkurencijos, rinkos kainas ir gamintojo pajamas lemtų ne tiek įdėtos darbo sąnaudos, kiek paklausa. Todėl, manyčiau, pirmajame etape būtinas veiksmingas valstybės poveikis. Pagal atitinkamą nomenklatūrą (ji kasmet turėtų būti mažinama) TSRS valstybinis plano komitetas išteklius ir toliau skirs Respublikos Ministrų Tarybai pavaldžiam ūkiui, o TSRS valstybinis materialinio-techninio tiekimo komitetas — teritoriniams tiekimo organams, apskritai visoms įmonėms ir organizacijoms, nepriklausomai nuo jų žinybinio pavaldumo. Tai Respublikos valstybinį plano komitetą ir Materialinio-techninio tiekimo komitetą kartu su kitomis žinybomis įpareigoja neatidėliojant, kruopščiai ir racionaliai apskaičiuoti nuo 1990 metų Respublikos žinion pereinančių įmonių bei organizacijų centralizuotai planuojamų materialinių-techninių išteklių poreikį ir duomenis pateikti sąjunginiams organams. Respublikos materialinio-techninio tiekimo organai laipsniškai turėtų virsti didmeninės prekybos centrais.

Numatoma naujai formuoti Respublikos ir visos šalies finansinius santykius bei valstybinio biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą. Iš esmės bus stiprinama Respublikos finansų bazė, jai suteikiami platūs įgaliojimai planuoti ir vykdyti Respublikos ir vietinius biudžetus. Griežtai atribojamos Respublikos ir sąjunginio biudžetų pajamos, taip pat kiekvienos biudžeto sistemos grandies išlaidos. Į Respublikos valstybinį biudžetą bus įskaitomi mokėjimai iš jai pavaldžių, taip pat sąjunginio pavaldumo ūkio įmonių bei organizacijų pelno (pajamų), visas mokestis už žemę, vandenį, darbo išteklius, visi valstybiniai gyventojų mokesčiai, kiti mokėjimai. Bendruosiuose respublikų savivaldos principuose teigiama, kad į sąjunginį biudžetą būtina atskaityti dalį respublikų ūkio įmonių ir vietinio ūkio pramonės įmonių pelno (pajamų), laikant šiuos mokėjimus visaliaudinio valstybinės nuosavybės pobūdžio realizavimo forma. Tai, sakyčiau, deklaratyvaus pobūdžio nuostata, ekonomiškai nelogiška, nepaprastai didinant finansinių dokumentų srautus. Todėl daug kas ir, manyčiau, pagrįstai mano, kad Respublikai priklausančios įmonės pelno mokesčius turi mokėti tik į Respublikos ir vietinius biudžetus. O sprendžiant, kaip formuoti Respublikos ir vietinius biudžetus, jau dabar svarbu vykdyti priemones, įgalinančias įvesti nuomą, kooperatines arba kitas darbo formas nuostolingose ir mažai rentabiliose įmonėse, jų padaliniuose. O tokių Respublikoje dar arti pusšimčio. Šis darbas — ne tik pačių įmonių, bet ir ministerijų bei Liaudies deputatų tarybų, kurių teritorijoje yra tokios įmonės, rūpestis, nes jos turės įtakos vietiniams biudžetams.

Netrukus didelį darbą turėtų baigti Respublikos Finansų ministerija. Bendraudama su kitomis žinybomis, mokslo įstaigomis, ji nustatys įmonėms mokesčių normas bei normatyvus, numatys galimas lengvatas ir nuolaidas. Taip pat būtina peržiūrėti galiojančius vietinius mokesčius, jei reikia, juos anuliuoti arba nustatyti naujus. Be biudžeto šaltinių, reikia panaudoti papildomas lėšas, sudaryti nebiudžetinius fondus. Jie gali priklausyti tiek respublikiniams, tiek vietiniams organams. Į šiuos fondus gali būti kaupiamos gyventojų ir įmonių lėšos, gautos iš išleistų obligacijų, respublikinių ir vietinių paskolų, piniginių daiktinių loterijų. Kad visas šis finansų mechanizmas normaliai funkcionuotų, turėtų būti laiku parengta visa metodinė medžiaga, nusakanti tvarką, kaip sudaryti Respublikos, vietinių biudžetų ir nebiudžetinių fondų pajamas ir finansuoti išlaidas. Kuriant teisinę valstybę apmokestinimo normas ir normatyvus reikia nustatyti Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesijoje ir vietinių Tarybų sesijose.

Iki šiol respublikiniai kredito ištekliai buvo naudojami centrinių žinybų nuožiūra. Dėl to respublikos nebuvo suinteresuotos juos efektyviai ir racionaliai naudoti. Dabar patys juos skaičiuosime ir jais disponuosime. Tai pasakytina ir apie valiutinius kredito išteklius. Patiems reikės nustatyti ir palūkanų dydį už bankų teikiamus kreditus. Tad TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinis bankas, TSRS specializuotų bankų Lietuvos respublikiniai bankai turės išsamiai išanalizuoti 1989 ir 1990 metų kredito išteklius, numatyti jų planavimo, perskirstymo bankams ir atsiskaitymo už juos tvarką.

Kasmet stiprėja ekonominiai ryšiai su užsieniu. Jau įsteigtos kelios bendros įmonės, plėtojama gamybinė kooperacija, mainai. Iškilo ir sprendžiamas klausimas, kad Respublikai reikėtų suteikti teisę imti kreditus užsienio bankuose ar firmose konvertuojama valiuta. Kad šie ryšiai būtų sparčiau plėtojami ir apskritai būtų veiksmingesni, dar šiais metais turime numatyti tarptautinių atsiskaitymų, kliringo, kredito ir kitų sąskaitų tvarkymo, korespondencinių ryšių su užsienio bankais užmezgimo, kredito gavimo ir kredito teikimo užsienio bankams tvarką. Ekonominiams ryšiams su užsienio bankais palaikyti Lietuvos respublikiniam bankui talkina visi kiti Respublikos bankai, Valstybinis plano komitetas, Finansų ministerija, Mokslų Akademija.

Jau baigiami rengti siūlymai dėl Respublikos, ministerijų, žinybų, vietinių Tarybų, įmonių, organizacijų, kooperatyvų valiutinių fondų sudarymo tvarkos, rengiami gamybinių kooperatyvų tiesioginių gamybinių ir mokslinių techninių ryšių su užsienio šalių įmonėmis bei organizacijomis ir dalyvavimo pasienio bei pakrančių prekyboje nuostatų projektai. Planavimo, finansų ir teisingumo organai kartu su Užsienio reikalų ministerija trečiame šių metų ketvirtyje parengs ir Respublikos vyriausybei pateiks ūkiskaitinių užsienio prekybos atstovybių užsienyje, taip pat užsienio firmų atstovybių Lietuvos TSR steigimo nuostatų projektus. Tai svarbūs ekonominių ryšių plėtojimo subjektai.

Įsakmus didėjančio Respublikos finansų, kredito ir biudžeto sudarymo savarankiškumo reikalavimas yra toks: visi penki specializuotieji bankai iš sąjunginio pavaldumo turi būti perduoti į respublikinį, jų veikla grindžiama komerciniais pagrindais, o TSRS valstybinis bankas turi tapti sąjunginiu-respublikiniu banku.

Iš esmės kintant Respublikos miestų ir rajonų finansų bei biudžeto planavimo procedūrai, planavimo organai, deputatai turės nuodugniau ir atidžiau nagrinėti biudžeto pajamų skirstymą ir jų naudojimą, nes prašytojų vaidmens bus atsisakyta.

Plečiant Respublikos ūkininkavimo sferą ir didinant jos atsakomybę už šio darbo rezultatus, įgyjame visas teises savarankiškai organizuoti valdymą, nustatyti jo organų sudėtį ir struktūrą, darbuotojų skaičių ir išlaidas valdymo organams išlaikyti. Taigi be jokio diktato iš viršaus teks patiems parengti naują respublikos liaudies ūkio valdymo schemą, peržiūrėti ministerijų bei žinybų funkcijas, jų veiklos sritis bei teises, o prireikus — jas reorganizuoti arba likviduoti. Žinoma, tai skaudus, tačiau neišvengiamas procesas.

Minėtame Respublikos Ministrų Tarybos priemonių plane, kaip pasirengti pirmajam ekonominio savarankiškumo etapui, numatoma pirmiausiai atlikti visus neatidėliotinus darbus, kad jau kitais metais pradėtų funkcionuoti respublikinio bei vietinio pavaldumo ūkis savivaldos ir finansavimosi sąlygomis. Numatytosios priemonės pirmiausia yra šios: Respublikos ūkininkavimo sferos išplėtimas, parengimas metodinių bei normatyvinių dokumentų, reglamentuojančių visos Respublikos bei miesto ir rajonų biudžetų formavimą bei pajamų naudojimą, ekonominio ir socialinio vystymo planavimo, užsienio ekonominės veiklos, finansų kredi-

to, kainodaros ir kitų klausimų sprendimo tvarka. Šie dokumentai turi juridiškai įteisinti savivaldos ir finansavimosi principus, sudaryti įmonių ir organizacijų savarankiškos veiklos garantijas. Todėl žinybos, rengiančios šias priemones, savo darbą turėtų vertinti kaip labai skubų ir atsakingą.

Pritardamas inžinieriaus R. Zabarausko straipsnyje „Ekonomikos keliai ir klystkeliai" [1] pareikštoms mintims ir nenorėdamas polemizuoti su visais profesoriaus K. Antanavičiaus pareikštais nuogąstavimais [2], iš esmės sutinku su profesoriaus siūlymu, kad Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijai rengti sudarytas laikinas mokslinis kolektyvas ir kitos mokslinės pajėgos turėtų plėtoti tikrojo Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepciją. Sprendžiant šio darbo pirmojo etapo uždavinius kartu būtina ruoštis toliau stiprinti ekonominį savarankiškumą, ypač plėtoti prekinius-piniginius santykius, stiprinti pinigų cirkuliaciją ir jų vaidmenį, tobulinti biudžeto sudarymą, apmokestinimo sistemą, kainodarą. Artimiausiu metu reikės parengti naują ekonomiškai savarankiškos įmonės, susivienijimo įstatymą, nuosavybės formų plėtimo ir jų sąveikos teisinius bei ekonominius įstatymus. Antrajame ekonominio savarankiškumo etape jau reikės turėti vientisą radikalesnės ekonominės reformos ekonominį ir teisinį modelį. Siekiant šių svarbių tikslų atmintina, jog reikia vengti įvairių visuomenės sluoksnių konfrontacijos, nes ji neišvengiamai vestų į aklavietę ir nusivylimą. Šio darbo sėkmę laiduoja tik visų Respublikos jėgų konsolidavimasis ir bendradarbiavimas.

---

[1] Komjaunimo tiesa, 1989, balandžio 6.
[2] Atgimimas, 1989, Nr.12.

Partija stengiasi susigrąžinti politinio visuomenės avangardo vaidmenį naujos politinės situacijos, demokratijos ir viešumo, visaapimančios pertvarkos sąlygomis.

Šio tikslo, ruošdamasi TSKP XXVIII suvažiavimui, aktyviai siekia ir Lietuvos komunistų partija. Vis daugiau komunistų, partinių darbuotojų, pirminių partinių organizacijų komitetų (nors yra nemažai ir priešingos nuomonės) yra už tai, kad Lietuvos komunistų partijai būtinas pertvarkos dvasią, naują politinę situaciją atitinkantis statusas, sava programa ir įstatai.

Tai iš tiesų labai sudėtingas, plataus ir gilaus apmąstymo reikalaujantis klausimas, kurį būtina visapusiškai ir nuodugniai apsvarstyti. Tas darbas jau pradėtas: įvyko ir rengiamos mokslinės konferencijos, LKP Centro Komitete ir kai kuriuose partijos rajonų komitetuose sudarytos komisijos arba grupės, kurios nagrinėja LKP statuso problemą, apibendrina su tuo susijusius siūlymus.

Šiame numeryje spausdiname pirmąsias publikacijas dėl LKP statuso. Tikimės, kad komunistai, partiniai darbuotojai ir visi skaitytojai, kurie nuoširdžiai nori, kad didėtų partijos autoritetas, jos vaidmuo tautinio atgimimo ir pertvarkos procese, pareikš savo nuomonę dėl naujo LKP statuso. Tad laukiame Jūsų laiškų ir atsiliepimų!

REIKIA NAUJO LKP STATUSO!

VASILIJUS POPOVAS

Dabar komunistai, ir ne tik jie, vis dažniau diskutuoja dėl LKP statuso. Pirmą kartą apie tai užsimenama ir LKP Centro Komiteto Kreipimesi į Respublikos komunistus, darbo žmones, visus rinkėjus.

Beje, LKP Centro Komiteto plenumui svarstyti pateiktame šio Kreipimosi projekte LKP statusas nebuvo minimas, o galutiniame dokumente jau sakoma: „Žengdami partinio suvereniteto keliu, sieksime, kad Lietuvos KP statusas būtų iš esmės pakeistas. . ." [1] Atrodytų, kad LKP statuso idėja gimė staiga. Tačiau drįstu tuo suabejoti iš dalies todėl, kad prieš dvi dienas iki minėto LKP CK plenumo (jis įvyko š. m. sausio 21 d.) partijos Kauno miesto Požėlos rajono komiteto biuro išplėstiniame posėdyje buvo apsvarstyta politinė situacija rajone ir priimtas laiškas plenumui. Laiške siūlyta LKP Centro Komitetui nedelsiant sudaryti darbo grupes LKP statusui ir pertvarkos veiksmų programai parengti. Sausio 26 d. partijos Požėlos rajono komiteto eiliniame plenume pritarta minėtam laiškui. Buvo sudarytos septynios darbo grupės siūlymams parengti. Šių gru-

[1] Tiesa, 1989, sausio 26.

V. Popovas — Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto Požėlos rajono komiteto pirmasis sekretorius

pių darbo rezultatus aptarsime partijos rajono komiteto eiliniame plenume.

LKP statusas? Ar jo reikia? Koks jis turėtų būti? Kaip jo siekti? Ką jis duotų? Tai klausimai, į kuriuos atsakymo teks ieškoti visiems komunistams, kurie siekia, kad Lietuvoje iš tiesų būtų įgyvendintas socializmas, kad kiekvienam doram piliečiui būtų gera gyventi. Gera gyventi! Šis siekis tūkstantmečiais jaudino šviesiausius žmonijos protus. Konkrečiausiai ši idėja, jos įgyvendinimo galimybė išreikšta marksizmo-leninizmo klasikų teoriniame palikime.

Gražesnio, prasmingesnio gyvenimo siekimas suteikia jėgų komunistams ir nepartiniams nepalūžti, nenusivilti, nesutrikti...

Įvairūs geresnio gyvenimo liaudžiai kūrimo keliai. Žmonės tebeklaidžioja ieškojimų labirintuose. Mes, komunistai, nedviprasmiškai pritariame socializmo kūrimui, nes tik ši santvarka gali garantuoti visoms socialinėms grupėms ir sluoksniams, įvairių tautybių žmonėms socialinį teisingumą.

Imdamasis analizuoti LKP statuso problemą, nemanau, kad būsiu visų suprastas. Taip ir negali būti. Tik nenorėčiau būti skubotai apkaltintas marksizmo-leninizmo mokymo revizionizmu, beidėjiškumu ir panašiai.

Partija — visuomenės dalis. Logiška, kad Lietuvos Komunistų partija — visų pirma Lietuvos visuomenės dalis. Dabar, pertvarkos sąlygomis, Lietuvos visuomenę užvaldė — ir pagrįstai — Respublikos savarankiškumo idėja. O ši idėja, kaip žinoma, remiasi lenininės federacijos samprata, tai yra bendrai vykdoma užsienio politika, šalies gynyba. (Galimi bendri sprendimai, susiję su finansais, kai kurių rūšių transportu.) Šiuo atveju būtina nustatyti LKP ir TSKP tarpusavio santykių statusą. Noriu pabrėžti, kad esu už suverenią Lietuvą, įeinančią į suverenių tarybinių respublikų federaciją. Kitokiu atveju (ne federacijoje ar konfederacijoje) diskusija dėl LKP statuso praranda prasmę.

Atidžiau paanalizavus žodžius „Tarybų Sąjungos Komunistų partija", nesunku suvokti jų prasmę — Komunistų partija yra **Sąjungos!** Kaip negali būti TSRS be tarybinių socialistinių respublikų, taip negali (ne anomalinėmis istorinėmis sąlygomis) būti TSKP be sąjunginių respublikų Komunistų partijų. Tai neginčijama. Kad būtų aiškesnė mano nuomonė, bent trumpai atverskime istorijos puslapius.

... 1918—1922 metai. Kas žino TSRS istoriją, kad ir su „baltomis" dėmėmis, bent apytikriai įsivaizduoja tą laikotarpį: pilietinis karas, kova su užsienio intervencija, revoliucinių nuotaikų pakilimas, naujų valstybių ir jų komunistų partijų — Ukrainos, Baltarusijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir kitų — susikūrimas. Daugumos Rusijos KP(b) vadovų, taip pat ir V. Lenino, sąmonę tuo metu buvo užvaldžiusi pasaulinės socialistinės revoliucijos idėja. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis jaunos komunistų partijos telkėsi apie revoliuciniuose mūšiuose užgrūdintą RKP(b), o pastarosios vadovybė tikėjosi, jog partijų susiliejimas (ne susivienijimas!) pagreitins pasaulinės socialistinės revoliucijos pradžią.

RKP(b) CK 1918 m. gegužės 3 d. posėdžio darbotvarkėje buvo klausimas dėl Ukrainos[2]. Jį svarstant paaiškėjo, kad tarp Ukrainoje dirbančių komunistų vyrauja tendencija įkurti savarankišką Ukrainos Komunistų partiją. Svarstomu klausimu buvo priimtos dvi rezoliucijos. Tačiau šių dviejų rezoliucijų tekstų RKP(b) CK posėdžio protokole nėra (mano turimomis žiniomis). Manoma, kad vienos iš jų turinys buvo išspausdintas 1918 m. gegužės 9 d. „Pravdoje": „RKP(b) CK apsvarstęs klausimą dėl savarankiškos Ukrainos KP(b) įkūrimo, nes Ukraina — savarankiška valstybė". Antrosios rezoliucijos esmę perteikė kai kurie kalbėjusieji Ukrai-

[2] Известия ЦК КПСС, 1989, № 3, с. 110—114.

nos KP(b) I suvažiavime: „Pritardamas idėjai įkurti Ukrainos KP(b), RKP(b) CK rekomendavo įkurti Ukrainos KP(b) kaip sudėtinę ir neatskiriamą RKP(b) dalį ir vien taktiniais sumetimais spaudoje viešai paskelbti apie jos nepriklausomybę nuo RKP(b)". Taigi dvi, deja, cituojamos ne iš originalo, viena kitai prieštaraujančios mintys. Kuo jos įdomios šiandien? Kaip klostėsi įvykiai toliau, galima rasti RKP(b) VIII, X suvažiavimų dokumentuose: visų sąjunginių respublikų komunistų partijos įėjo į RKP(b), vėliau VKP(b) sudėtį partijos sričių komitetų teisėmis.

Tuomet tai gal buvo suprantama ir pateisinama, tačiau šiandien toli gražu nevisiškai priimtina ir neatitinka nei komunistų, nei visuomenės lūkesčių. Beje, minėto RKP(b) X suvažiavimo rezoliucijoje „Partinės statybos klausimu"[3] pažymima, jog „marksistinė partija iš esmės prieštarauja mėginimams ieškoti absoliučiai teisingų, tinkančių visoms revoliucinio proceso pakopoms partinės organizacijos formų, o kartu ir jos darbo metodų". Ir toliau: „Kiekviena organizacinė forma ir atitinkami darbo metodai, kintant objektyvioms revoliucijos plėtotės sąlygoms, gali tapti partinės organizacijos formos vystymosi stabdžiu..." Manau, kad čia ir slypi partijos raidos dialektika. Jeigu šiandien nebijotume peržengti **kažkokios**, neaišku kieno, kur ir kada nustatytos sąlygiškos ribos teorijoje, tai turėtume pripažinti, kad V. Leninas dar ne kartą būtų „iš esmės keitęs požiūrį į socializmą", taip pat ir į Komunistų partijos organizacinę struktūrą, jos veiklos principus. Deja, mūsų nelaimei, likimas jam šitos galimybės nesuteikė.

O vėliau? Vėliau partija tapo visiškai monopoline, o jos viduje absoliučios tiesos monopolis atiteko TSKP CK vadovams — J. Stalinui, N. Chruščiovui, L. Brežnevui. Visų didžiausias paradoksas TSKP istorijoje, manau, K. Černenkos sugebėjimas, tapus Generaliniu sekretoriumi, per keletą mėnesių tapti ir genialiausiu iš genialiausiųjų tikrų tikriausiu lenininiečiu! O kur to genialumo palikimas? Kur kitų partijos lyderių teorinis palikimas? Taigi norime ar nenorime pripažinti, tačiau monopolis monopolijoje egzistuoja! V. Leninas savo veikale „Imperializmas kaip aukščiausia kapitalizmo stadija", šalia kitų imperializmo požymių, pabrėžė jo monopolistinį pobūdį ir pažymėjo, jog atsiradus monopolijoms imperializmas ima pūti (irti). Monopolija yra monopolija, todėl šiandien būtina sukurti tokį mechanizmą partijos viduje, kad monopolio monopoliui ateitų galas! Dar 1923 metais L. Trockis (46 seni komunistai pritarė jam) pareiškė: „Jeigu mes neturime daugiapartinės sistemos, tai turime turėti partijos viduje tokią sistemą, kuri užtikrintų įvairių socialinių interesų gynimą vienos partijos ribose"[4]. Jei funkcionuotų toks mechanizmas, diskusija apie daugiapartinę sistemą kažin ar būtų reikalinga, o partija iš veiklos objekto vėl taptų veiklos subjektu. Čia, be abejo, padėtų ir respublikų komunistų partijų savarankiškumo įteisinimas.

Viena iš ideologinių dogmų, kurių niekaip nepavyksta įveikti, yra „Rusijos" federacija, kuri įnešа didžiulę painiavą. Rusijos federacija, kaip žinoma, sudaryta iš autonominių padalinių. Tuo tarpu TSR Sąjunga — Tarybų Socialistinių Respublikų Federacija. O tai juk esminis skirtumas! Logiška, kad ir Rusijos KP, ir kitų sąjunginių respublikų KP — negali būti viena partija. Nelogiška ir nesuprantama, kad šiandien nėra RTFSR komunistų partijos, nors ir Aukščiausioji Taryba, ir Ministrų Taryba yra! Nesuprantama, kaip gali būti, kad respublika, kurioje pirmiausia buvo įkurta naujo tipo partija, tai yra RSDDP, šiandien neturi savo komunistų partijos ir Centro Komiteto? O kiek, susikūrus TSRS, įvyko Rusijos Federacijos komunistų partijos suvažiavimų, plenumų? Tą faktą, kad nėra RTFSR komunistų partijos, mėginama aiškinti TSKP skilimo pavojumi.

[3] Съезд РКП(б) Стенографический отчет, М., 1963, с 559
[4] Коммунист 1989, № 5, с. 103

Bet juk dirbtinai nuo skilimo neapsisaugosime. Pavyzdžiui, nors Ispanijos valstybė ir ne federacinė, bet Ispanijos komunistų partija buvo suskilusi (dabar vėl vienijasi). Komunistus vienija bendra idėja — socializmo kūrimas ir komunistinės visuomenės idealai, o ne struktūros vienovė.

Jei faktai neatitinka teorijos, keičiama teorija, teigė V. Leninas. Vadinasi, siekiant LKP savarankiškumo, pirmas žingsnis turėtų būti Rusijos TFSR Komunistų partijos ir jos CK atkūrimas. Atrodytų, kad tiesioginio ryšio čia nėra. Anaiptol!

Tarybų Sąjungos Komunistų partija turėtų vienyti penkiolikos Tarybinių Socialistinių Respublikų komunistų partijas lygiateisiais pagrindais, nepriklausomai nuo komunistų jose skaičiaus. Dėl to nei idėjinei, nei internacionalinei TSKP vienybei jokio pavojaus nekyla. O tai ir yra svarbiausia! Taigi TSKP organizacinė struktūra, Programa ir Įstatai turi būti iš esmės pakeisti.

Sąjunginių respublikų Komunistų partijos turėtų vadovautis bendraisiais TSKP Programos bei Įstatų principais. TSKP Bendrojoje programoje reikėtų išdėstyti tik strateginius tikslus, o Įstatuose nurodyti bendruosius TSKP organizacinės struktūros principus, apibrėžti sąjunginių respublikų partijų statusą, jų teisių nesuvienodinti su partijos sričių, kraštų komitetų teisėmis. Siūlyčiau tokią naujo LKP statuso formuluotę:

Lietuvos Komunistų partija yra savarankiška partija — Lietuvos liaudies interesų reiškėja, savanoriškumo pagrindais jungianti ir vienijanti visų tautybių ir socialinių sluoksnių Lietuvos gyventojų dalį. Partija aktyviai prisideda prie Lietuvos TSR raidos perspektyvos nustatymo, suteikia kryptingą pobūdį visuomenės siekiams kuriant socialiai teisingą visuomenę. LKP — tai partija, grindžianti savo veiklą K. Markso, F. Engelso, V. Lenino mokymu, komunizmo idealais, demokratiškai siekianti visos Lietuvos liaudies gerovės. LKP lygiateisiškai padeda spręsti sąjunginius politinio gyvenimo reikalus.

Vadovaudamasi bendraisiais TSKP Programos ir Įstatų principais, Lietuvos Komunistų partija juos konkretizuotų bei patikslintų (gal LKP Įstatuose ir Programoje?), LKP savarankiškai nustatytų savo narių nario mokesčio dydį, vadovaujančių organų struktūrą, etatus ir t. t. Į TSKP CK biudžetą būtų pervedamas fiksuotas nario mokesčio ir kitų LKP piniginių įplaukų procentas.

TSKP CK Politinio Biuro posėdyje turėtų būti visų penkiolikos sąjunginių respublikų KP atstovai. Kandidatūras į TSKP CK Politinio Biuro narius turėtų siūlyti respublikų KP suvažiavimas, konferencija ar plenumas. Atitinkamai reikėtų numatyti Centro Komiteto ir aparato formavimo procedūras, kad centralizmas neužgožtų demokratijos arba formali dauguma mažumos.

TSKP suvažiavimų, konferencijų, plenumų nutarimai — strateginiai ir taktiniai, rekomenduojamojo pobūdžio, o TSKP CK Politinį Biurą įsivaizduoju kaip didžiosios strategijos ir taktikos idėjų generatorių.

TSKP viduje, manau, tikslinga būtų sudaryti sąlygas komunistų nuomonių (ne frakcijų!) laisvei. Ši laisvė turėtų būti įteisinta Bendrojoje programoje ir atitinkamai Įstatuose (pirmiausia reikėtų atkurti bent jau V. Lenino laikų partijos vidinės demokratijos mechanizmą). Būtų tikslinga, kad mažuma partijoje turėtų galimybę ir priėmus nutarimą ginti savo poziciją. Tai tik keletas galimų partijos pertvarkos elementų.

Beprasmiška ieškoti analogų arba lyginti TSRS su Jugoslavija, Čekoslovakija, JAV. Nėra kitos tokio tipo federacijos kaip TSRS, todėl ir visokie esami Komunistų partijos struktūros modeliai nepriimtini. Būtina ieškoti savojo!

Ketveri pertvarkos metai įrodė, kad oranžerijos ramybė partijai baigėsi. Savo gyvybingumą įrodyti, pozicijas apginti ji gali tik politiniais metodais.

SAVARANKIŠKUMAS – NEIŠVENGIAMA BŪTINYBĖ

JUOZAPAS BUDRIKIS

Partija ir pertvarka — šie žodžiai šiandieną neatskiriami. Darbo žmonės iš partijos laukia konkrečių ir ryžtingų veiksmų pertvarkai įgyvendinti. Kai kas ta kryptimi jau padaryta. Respublikos komunistai, bendradarbiaudami su neformaliais judėjimais, stiprindami ryšius su liaudimi, konsoliduodami visas pertvarkos jėgas, atkakliai siekia ekonominio ir politinio savarankiškumo. Jau priimtas Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų Įstatymas, padaryti itin svarbūs pakeitimai Lietuvos TSR Konstitucijoje. Lietuvos darbo žmonės, įveikdami nemaža kliūčių, žingsnis po žingsnio tvirtai žengia pertvarkos keliu.

Negalima nuneigti, jog ir pačioje Lietuvos komunistų partijoje siekiant atkurti lenininius principus taip pat kai kas nuveikta. Ji vis drąsiau kelia į viešumą stalininio biurokratinio centralizmo žalingumą. Demokratiniai rinkimai į partinį darbą iškėlė daug jaunų gabių komunistų, daugiau dėmesio skiriama žmogui, laisvoms diskusijoms, atvirumui, kritikos kultūrai ir asmeninei komunisto atsakomybei. Atrodo, kad nerimauti nebūtų ko. Deja, pastarojo meto įvykiai rodo, kad Lietuvos komunistų partija atsidūrė prieš pačią svarbiausią problemą: būti jai pertvarkos, respublikos visuomenės pripažintu avangardu ar pėdinti įvykiams iš paskos. Išspręsti ją senovišku komandiniu metodu, įsakymais ir draudimais šiandieną neįmanoma. Joks dokumentas neduos norimų rezultatų, jeigu jis neatitiks visuomenės nuomonės, jai prieštaraus. Taigi partija turi įrodyti teorija ir praktika, kad ji yra pozityviose pozicijose. Tik tokiu būdu ji gali išsikovoti autoritetą, pripažinto vadovo vaidmenį. Neatsitiktinai Lietuvos komunistų partija, atsižvelgdama į visuomenės, daugumos nuomonę ir interesus, ryžtingai pasuko tautinio atgimimo, ekonominio ir politinio suvereniteto keliu, daro viską, kad būtų objektyviai įvertinta istorinė praeitis. Tačiau kartu iškyla klausimas: ar to pakanka, kad Lietuvos komunistų partija galėtų užtikrinti ne dalinių pertvarkos priemonių, o jos programos įgyvendinimą. Žmonės jau šiandieną nori konkrečių pertvarkos rezultatų ir todėl partijai, kiekvienam komunistui, vadovui iki pat Centro Komiteto jie kelia vis didesnius reikalavimus. Ar pajėgūs mes problemas spręsti naujai? Taip, jeigu ir Lietuvos komunistų partija turės savarankiškumą, t. y. programą, įgalinančią atkurti lenininius partijos principus. Tokio statuso būtinybę kelia vis daugiau mokslininkų, eilinių komunistų ir vadovų. Šią problemą nagrinėja LKP Centro Komitetas, mokslininkai, kai kurie partijos rajonų komitetai. Ją aptarėme ir mes gegužės mėnesį įvykusiame partijos rajono komiteto plenume.

Lietuvos Komunistų partijos statuso parengimas visais aspektais — istoriniu, teoriniu ir praktiniu — turėtų tapti vienu iš svarbiausių mūsų darbų ruošiantis eiliniam LKP ir TSKP XXVIII suvažiavimams.

Į istorines LKP statuso aplinkybes nesigilinsiu. Tai, manau, geriau padarys partijos istorijos specialistai. Mane domina praktinė partinio darbo pusė. Tad su kokiomis problemomis susiduriame mes, partiniai darbuotojai? Atsakydami į tai, pirmiausia turime pabrėžti, kad baigėsi partinio darbo komforto sąlygos, kai partinės organizacijos vadovo žodis buvo galutinis. Pertvarka iš esmės pakeitė politinę situaciją, kuri reikalauja naujų veiklos metodų, ryžtingų partijos veiksmų politiniame, ideologiniame ir

J. Budrikis — Lietuvos Komunistų partijos Ukmergės rajono komiteto pirmasis sekretorius.

organizaciniame darbe. Į kiekvieną naujovę kaip anksčiau, „o kam mums to reikia" nebeatsakysi. Partinis darbuotojas, norintis, bet negalintis kūrybiškai dirbti, suvaržytas instrukcijų ir komandų — nuostolis pertvarkai, pačiai partijai, nes labai blogai, kai jis išklausęs žmogų tegali pasakyti: suprantam, užjaučiam, bet padėti neturime galimybių.

Pribrendusias problemas operatyviai galima spręsti tada, kai esi savarankiškas, turi tokią teisę ir atsakomybę. Respublikos partinė organizacija, neturėdama visiško savarankiškumo, susiduria su dideliais keblumais. Visa tai gali sukelti krizę respublikos partinėje organizacijoje. Pirmuosius tos krizės simptomus skaudžiai jaučiame. Padaugėjo žmonių (ir dažnai dorų, gerų), atsisakančių būti partijos gretose, o norinčių į ją įstoti sumažėjo. Yra partinių organizacijų, nenorinčių vykdyti kai kurių TSKP Įstatų reikalavimų. Pastebimas kai kurių komunistų ideologinis suglebimas, nusivylimas.

Šių reiškinių priežasčių šaknys gilios, nes dirbama demokratinio centralizmo, kurį seniai suformulavo Stalinas, sąlygomis. Partijos gyvenime centralizmas liko, o „demokratinis" ir buvo tik žodis. Vadovavimas iš „stipraus centro", diktatas apėmė visą partinį darbą, reglamentavo jį daugybe instrukcijų.

Pastarosios padarė ir tebedaro daug žalos. Ypač daug moralinio skausmo patiria komunistai veteranai dėl partinės įskaitos tvarkos, jiems išėjus į pensiją. Tegul apie tai papasakos sutrumpinta ištrauka iš laiško, kurį partijos rajono komiteto biurui parašė mokytoja pensininkė Genė Dambrauskienė. Cituoju: „1979 m. sausio mėn. išėjau į pensiją. Tada paaiškėjo, kad, išdirbusi 27 metus, neturiu teisės pasilikti mokyklos pirminės partinės organizacijos įskaitoje. Buvau nukreipta į miesto vykdomojo komiteto partinę organizaciją, kurią sudarė 4 vykdomojo komiteto darbuotojai ir 20 pensininkų iš įvairių darboviečių. Taip tapau „specifinė", kaip ir kiti nariai merdinčios partinės organizacijos, kurią, beje, panaikino. Tada buvau nukreipta į butų ūkio valdybos partinę organizaciją, kad vėl sėdėčiau susirinkimuose ir klausyčiau kalbų apie sanmazgų remontą, kelčiau ranką už nutarimus, kurių man niekada nereikės vykdyti.

Kadangi aš vis dėlto esu žmogus (nors ir pensininkė), tai žmogiškasis orumas neleidžia būti mėtomai iš kampo į kampą. Todėl aš nuo 1988 m. lapkričio 1 d. nesu jokios pirminės partinės organizacijos įskaitoje, nemoku nario mokesčio ir partinį biurą prašau laikyti mane nuo tos dienos išstojusia iš TSKP.

Savo išstojimu aš reiškiu protestą prieš tokius drakoniškus ir antihumaniškus nutarimus ir instrukcijas eilinių partijos narių atžvilgiu. Jau geriau priimti įstatymą, kad partijos narys, nedalyvaujantis darbinėje veikloje, tampa ne partijos nariu.

Prie pareiškimo pridedu partinį bilietą".

Nesunku suprasti, ką pagalvos jaunas komunistas, sužinojęs apie tokią tvarką mūsų „partinėje virtuvėje", kaip apsispręs tas, kuris dar vakar galvojo savo gyvenimą susieti su partija.

Išvada viena: kokia bebūtų instrukcija ar nutarimas, negalima pamiršti, kad už to yra gyvas žmogus. Antraip bus slopinama komunistų iniciatyva, mąstymas.

Šiandien visiems tenka persiorientuoti psichologiškai, išmokti naujai mąstyti. O tai labai nelengva, juolab kad ir po TSKP XXVII suvažiavimo bei XIX partinės konferencijos vadovaujamės iš esmės seniai parengtais TSKP Įstatais. Remdamasi jais respublikos partinė organizacija negali savarankiškai spręsti daugelio aktualių partinių, organizacinių ir finansinių savo veiklos problemų. Todėl komunistai ir klausia: ar gali respublika įgyvendinti savarankiškumo koncepciją, pati būdama nesa-

varankiška? Jų nuomone, Lietuvos socialistinės valstybės suverenumą TSRS federacijoje turi atitikti ir naujas Lietuvos komunistų partijos statusas, kuris vienytų respublikos komunistus idėjiniu pagrindu su kitų respublikų komunistais. Juo remiantis turėtų būti parengta savarankiška LKP programa ir įstatai. Būtent partija turi rodyti savivaldos, demokratijos pavyzdį. Tokiu būdu LKP taptų savarankiškos Respublikos politinės sistemos dalimi. LKP būtų ne kaip teritorijos, prilygintos sričiai, partija, o kaip lygiateisės su kitomis respublikomis suverenios valstybės suvereni partija. Šiuo atveju visai logiška, kad esant tokiam statusui LKP Centro Komitetas turėtų Prezidiumą, kurio pirmininkas būtų TSKP CK Politinio Biuro narys. Vadinasi, TSKP įstatuose būtinas papildomas specialus skyrius, nusakantis sąjunginių respublikų, įeinančių į TSRS federaciją, statusą, pabrėžiant patį esmingiausią dalyką, kad respublikų partinių organizacijų tarpusavio santykiai ir santykiai su TSKP, jos Centro Komitetu nustatomi sutartimis. Lietuvos komunistų partijos Centro Komitetas pripažįsta TSKP Centro Komiteto nutarimus, jei jie neprieštarauja Lietuvos komunistų partijos programai ir įstatams.

Kai kam gali atrodyti, jog esamas LKP statusas, TSKP Įstatai suteikia pakankamai galimybių partinėms organizacijoms gerinti savo darbą tokiu mastu, kaip to reikalauja pertvarka ir tautinis atgimimas. Taip, yra tokių nuomonių. Tačiau panašiai galvoja tie, kurie nesusiduria su partinio darbo problemomis kasdienybėje, menkai jį išmano. Pavyzdžiui, kad ir kadrų klausimas. Tai pamatų pamatas, nes partija savo politiką vykdo per savo narius, savo kadrus. Sunku tą politiką vykdyti, kai pagal vieną šabloną visoje sąjungoje partijos rajono komitetui skirtas biudžetas. Kiek ir kokių darbuotojų reikia turėti, kokį jiems mokėti atlyginimą šiandieną turi teisę spręsti bet kuri įmonė, o partijos komitetas, deja, ne. Todėl ir sakome, kad partijoje daugiau centralizmo negu bet kurioje ekonomikos srityje. Dėl įsigalėjusio suvulgarinto centralizmo, kai žemesniosios grandys atsiskaito aukštesniosioms, o šios pasilieka sau teisę nurodinėti, kontroliuoti, partijoje lėčiau negu kitose gyvenimo srityse vyksta demokratijos procesas, o ypač negerai, kad darbe su kadrais visiškai ignoruojamas ekonominis skatinimas. Partijos rajono komiteto instruktorius uždirba beveik du kartus mažiau negu ūkio pirminės partinės organizacijos sekretorius, nepriklausomai nuo gabumų, darbo efektyvumo. Partijos rajono komiteto sekretoriaus atlyginimas prilygsta gero ūkio fermos vedėjo ar vidutinio ūkio agronomo atlyginimui. Raginame visus atsisakyti lygiavos, o patys, deja, jos laikomės.

Sakykim, remdamiesi konkrečia situacija, galėtume sumažinti darbuotojų skaičių arba atsisakyti kai kurioms organizacijoms etatinių sekretorių ir tokiu būdu spręsti atlyginimų dydį. Negalime. Paskutinis partijos rajonų komitetų struktūros pakeitimas tik formalus.

Panašių formalizmo pavyzdžių daug. Štai Leonpolio tarybinio ūkio ir „Draugystės" kolūkio partinių komitetų sekretoriai, pirminių partinių organizacijų paraginti, kreipėsi į partijos rajono komiteto biurą, kad būtų leista keisti organizacijų struktūrą: panaikinti cechines organizacijas. Jų argumentai: organizacijos gausios, sudarytos grupės, cechinės partinės organizacijos. Komunistams reikia dalyvauti daugelyje susirinkimų. Biuras nepatenkino jų prašymo, kadangi tai ne jo kompetencija.

Štai rajono butų ūkio valdybos pirminėje partinėje organizacijoje yra apie 100 TSKP narių, iš to skaičiaus per 80 pensininkų, veteranų. Labai reikia, kad su šiais žmonėmis dirbtų etatinis darbuotojas, kuris aplankytų sergančius, padėtų bėdoje. Tai padaryti galėtume, pakeitę etatinį darbuotoją stipresniame ūkyje. Bet vėl tos nelemtos instrukcijos ir centralizacija. Negi iš Centro galima taip viską gerai matyti ir spręsti?!

Pavyzdžių, kurie rodo būtinybę keisti esamą tvarką, neišvardysi. Peršasi išvada: negalima viską tvarkyti pagal vieną kurpalį. Vidurinėje Azi-

joje, Užkaukazėje ir Pabaltijyje tradicijos skirtingos. O gyvename pagal tuos pačius reikalavimus, tą pačią programą, tuos pačius įstatus.

Reikėtų, kad TSKP Programoje būtų keli paketai klausimų, esančių Sąjungos, respublikos ir rajono kompetencijoje.

Šiandienos gyvenime negali būti nepakeičiamų dalykų: kinta žmogus, jo mąstymas — vadinasi, privalo keistis ir reglamentuojantys dokumentai. Istorijos pamoka tokia: kur prievarta, ten būtinai atsiranda pasipriešinimas. Vadinasi, LKP statusas turi keistis, kaip ir santykiai su TSKP. Priimtiniausias variantas: bendra strategija — LKP su TSKP, o taktiką turime pasirinkti patys pagal aplinkybes. Pasirinkimo teisė turi būti suteikiama ir rajono komitetams, kitu atveju apie kūrybinį procesą partiniame darbe nėra ko svajoti.

Man regis, nepriimtini šiuo metu ir vadinamieji visaliaudiniai aptarimai, kurių rezultatai nedaro įtakos priimant galutinius sprendimus. Antai rengiantis TSKP XIX sąjunginei konferencijai buvo daugybė siūlymų partinės statybos ir kitais klausimais. Nei LKP CK, nei TSKP CK nepateikė apibendrinančių išvadų dėl tolesnės perspektyvos. Šiandien pasakyti žmogui „palaukim iki suvažiavimo" tiesiog nepartietiška. Galim šalį pakviesti persitvarkymui, bet blogai, kad negalim lanksčiai spręsti savo pačių struktūros, partinės statybos klausimų. Taip kompromituojame geras idėjas, nes jos duoda vaisių tik tuomet, kai tampa darbais.

Eilinis LKP suvažiavimas turi konkrečiai numatyti pertvarką pačioje partijoje. Tai pagrindinė problema. Kaip pavyks ją išspręsti — nuo to priklausys ir partijos avangardinis vaidmuo, jos autoritetas šiandien ir ateityje.

Demokratinis centralizmas — pagrindinis partijos vidinio gyvenimo principas. Negalima jo aiškinti taip: arba demokratija, arba centralizmas. Būtina dialektinė vienovė, nes demokratija be centralizmo veda į anarchiją, o centralizmas be demokratijos į biurokratizmą, komandavimą, sustabarėjimą bei asmens kultą. Demokratizmas — tai ir viešumas, ir diskusijos, ir atviras nuomonių išsakymas, ir principinga kritika. Be šito rasti teisingą kryptį tiesiog neįmanoma. Kalbant apie tai akys nejučia krypsta į TSKP Įstatų trečiojo skyriaus dvidešimt šeštąjį punktą, kuris sako, kad „plati diskusija, ypač sąjunginio masto diskusija partijos politikos klausimais, turi vykti taip, kad partijos nariai galėtų laisvai reikšti savo nuomonę ir kad nebūtų galimi mėginimai sudaryti frakcines grupuotes ir suskaldyti partiją". Šis punktas tarsi perspėjimas. Gal dėl to ligi šiol laisvų, nereglamentuotų, kylančių iš apačios diskusijų partijoje ir nebuvo. Betgi tai dar nereiškia, kad nediskutuoja visuomenė. Kaip tik todėl neformalūs judėjimai anksčiau už partiją pradėjo kelti tautinio atgimimo, ekonominio ir politinio savarankiškumo problemas ir, atvirai kalbant, primetė partijai diskusijas, kurių iš karto bijotasi, o vėliau suprasta, kad jos yra būtinos. Būdami realistai ir vadindami daiktus tikraisiais vardais, turime pripažinti, kad kai kurie neformalūs judėjimai iš esmės yra partijos. Jeigu, pavyzdžiui, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio juridiškai ir nelaikome partija, esmė nesikeičia. Jis veikia, kartais ir diktuoja kaip savarankiška politinė jėga, tiksliau tariant, veikia kaip partija. Vadinasi, LKP statuse, programoje ir įstatuose turi būti nusakomas LKP požiūris ir į neformalius judėjimus, daugiapartiškumo problemą mūsų respublikoje.

Partijos tikslai kilnūs ir geri. Tik jai reikia nuolat atsinaujinti, gyventi žmonių interesais, kuriuos ji išreiškia kaip priešakinis būrys. Tai yra, kad liaudies planai ne tik taptų partijos planais, bet ir būtų konkrečiai įgyvendinti kiekviename atgimstančios respublikos kampelyje. Tik tokiu atveju partija, tuo pačiu ir kiekvienas komunistas pelnys autoritetą darbo žmonių akyse.

PARTINIS BILIETAS – NE SKYDAS

RITA NAVAŠINSKIENĖ

Komunistas, partija, jos autoritetas — tai vis aktualios problemos nūdienos gyvenime. Kiekvienam partijos nariui iškilo klausimas: kas tu - komunistas, ar tik žmogus, turintis partinį bilietą?

Partija išgyvena antrąją revoliuciją: būtina restauruoti socializmo pamatus, ištaisyti deformacijas, kurias padarė stalinizmas ir stagnacijos metai. Tai nepaprastai sudėtinga, nes tik darbininkų ir valstiečių vienybės, pasišventimo tikslui — maža. Vykdyti revoliucinę pertvarką šalyje — visos liaudies šventas reikalas, o komunistui — ir didžiulė pareiga.

Kalbant apie komunisto pareigą, mintys nukrypsta į sudėtingiausią, sunkiausią šalies biografijos laiką — socialistinė revoliucija, pilietinis karas, Didžiojo Tėvynės karo metai. Anuomet komunistas savo pareigingumo, atsakomybės egzaminą laikė barikadose, fronto linijose. O dabar? Gyvenimas parodė, kad ir taikus metas turi savų ir labai nelengvų problemų. Jas išspręsti, nugalėti biurokratizmą, inertiškumą, neūkiškumą ir abejingumą įmanoma tik atkakliai kovojant.

Paskelbusi pertvarką, ją vykdyti partija paragino visus komunistus: darbininką ir valstietį, inteligentą ir karį, nes tam reikia didelių vidinių jėgų, valios, pasišventimo. Reikia tvirtumo, vyriškumo, žinių ir sutelktumo bei išminties ir kantrybės, nuoseklumo.

Kaip mes, komunistai, laikome šį egzaminą, vertins laikas, istorija. O šiandien džiaugtis pertvarkos vaisiais anksti. Kai ką pertvarka išgąsdino, ne vienas nesupranta vykstančių vidinių politinių procesų. Atsirado ir nenumatytų problemų. Atrodė, kad pertvarka suvienys visus komunistus, juos suaktyvins. Deja, ji atnešė reiškinį, kuriam, mano supratimu, partija nesiruošė — atsirado komunistų, kurie rašo pareiškimus, prašydami nebelaikyti partijos nariais.

Priežasčių, motyvų daug. Bene ryškiausias bruožas, kad nemaža dalis partijos narių prarado pusiausvyrą, sutriko, neatlaiko didžiulio neigiamo įspūdžio, kurį paliko atskleistos represijos stalinizmo metais, įvairios deformacijos stagnacijos laikotarpiu. Jie pamiršta, kad būtent pati partija ryžosi viešai prabilti, pasakyti istorinę tiesą, atskleisti visus piktnaudžiavimus valdžia, socializmo iškraipymus, atsikratyti praeities bjaurasties ir, nekartojant praeities klaidų, žengti nauju, švariu keliu.

Ne viename laiške, pareiškime yra šie žodžiai: „gėda", „nusivyliau", „negaliu atleisti už apgaulę, nes taip tikėjau..." Šalia nuoširdumo, yra ir kitko, būtent paslėptos veidmainystės, tai yra stojantys į partiją, matyt, galvojo apie privilegijas, karjerą. Šiandieną, matydami, kad partijos narys turi pateisinti komunisto vardą, pasitraukia iš partijos gretų. Tokių atvirai sakant, nėra ko gailėtis.

Nagrinėjant komunistų asmens bylas, tai paprastai ir išryškėja. Mane, kaip komunistą, labiausiai žeidžia ir skaudina tokie aiškinimaisi ir motyvai, kodėl vienas ar kitas stojęs į partijos narius: „norėjau gauti butą", „naują automašiną", „su sąlyga, kad būsiu paaukštintas tarnyboje", „nenorėjau, bet prikalbino"... Būkime atviri: kai kada žinojome ir nujautėme, kodėl vienas ar kitas prašosi priimamas į partiją. Bet kelio karjeristams ir savanaudžiams neužkirsdavome. Partijos narių gretos gausėjo kiekybiškai, pamirštant svarbiausią dalyką — kokybę. Pagaliau ne taip

---

R. Navašinskienė — partinės komisijos prie LKP Anykščių rajono komiteto pirmininkė.

paprasta įžvelgti, kas žmogaus širdyje slypi. Partinės organizacijos, darbo draugai jais tikėjo, patikėjo. „Rentgeno" peršviesti, žinoma, neturime ir neturėsime. Yra žmogaus sąžinė. Bet ar visi komunistai ją turėjo ir turi?

Štai praėjusį rudenį į Nausodės kolūkį pagalbinių verslų darbininku dirbti atvyko TSKP narys panevėžietis E. Mikolajūnas. Jis neprisistatė naujo kolektyvo komunistų šeimai. Po mėnesio registruotu laišku į LKP Anykščių rajono komitetą atkeliavo jo partinis bilietas ir pareiškimas: „Prašau mane išbraukti iš TSKP narių. Nesu pasiryžęs kelti prarastą partijos autoritetą". Labai norėjo nausodiečiai komunistai sužinoti, o kaipgi jis, E. Mikolajūnas, pats prisidėjo, kad tas autoritetas didėtų? Deja, jie būsimo bendradarbio taip ir neišvydo savo susirinkime, nes pareiškime parašyta: „Svarstykit be manęs".

Toks elgesys leidžia manyti, kad E. Mikolajūnui ne tiek partijos autoritetas rūpi, kiek asmeninis patogumas. Už nieką neatsakyti, atsikratyti bet kokių įpareigojimų. Partijos autoritetą tegul kelia kiti.

Į partijos rajono komitetą kreipėsi „Atžalyno" kolūkio komunistė G. Kaminskienė, kad administracija neatsižvelgia į jos partiškumą ir neskiria (nors kolektyve ji dirba tik 4 metai) automobilio. Po kurio laiko ne tik G. Kaminskienė, bet ir jos vyras paštu atsiuntė partinius bilietus į partijos rajono komitetą.

Suprantamas noras turėti automobilį, tačiau kai partiškumas žmogui tėra priemonė geresniam daiktui įsigyti, tikrai dera apsispręsti, ar iš tiesų verta būti komunistų gretose.

XIX sąjunginėje partinėje konferencijoje buvo siūloma apvalyti partiją per komunistų atestaciją. Kaip žinoma, tas siūlymas nebuvo priimtas. Šis procesas dabar vyksta savaime. Manau, kad apsivaliusi partija bus tik švaresnė ir tvirtesnė, joje liks garbingi, turintys tvirtus įsitikinimus žmonės, tie, kurie į ją atėjo ne ko nors gauti, o duoti. Tikime, kad naujas papildymas, tiesa, negausus, kuris dabar ateina į partiją, ateina remti ją darbais. Tokie komunistai dėl kokio sunkumo ar patirtos nuoskaudos neskubės atsisveikinti su partiniu bilietu.

Sunkumai ir konfliktai, sudėtinga politinė situacija Respublikoje tarsi lakmuso popierėlis parodo komunisto charakterį, jo politinį brandumą, sugebėjimą išlikti žmogumi net ir painiausio konflikto metu. Deja, būna ir taip, kad komunistas, susidūręs su sunkumais ar nejautrumu, įvairiomis negerovėmis partinį bilietą paverčia tarsi kokiu užstatu ir ima gąsdinti: še, imkit, gal pabūgsit, kad išeinu iš partijos. Iškilusį konfliktą taip mėgino spręsti buvęs kolūkio „Už taiką" pagalbinių verslų cecho viršininkas A. Šepkus. Komunistai buvo negailestingi, griežtų žodžių jam pasakė. Kai rankos pakilo už pašalinimą iš partijos, A. Šepkus susigriebė. Girdi, pasikarščiavau.

Tokį konfliktų, patirtų nuoskaudų „gydymo" būdą pasirinko buvę komunistai A. Karpavičius, A. Gadliauskas, A. Tarolienė. Jie išliejo pyktį visai partijai, nors nuoskaudą patyrė nuo vieno ar kito žmogaus. Kaip rodo gyvenimas, tokie iššūkiai dažniausia metami komunistams, vadovaujantiesiems darbuotojams už neatidumą, nepagarbą žmogui. Štai vienas komunistas pareiškime rašo: „Nenoriu būti kartu su tokiu komunistu ir dar vadovu vienoje partijoje, kuris į mano prašymą padėti transportu [illegible] atsivežti gilų viduržiemį pasiūlė užsukti radiatorius". Užuot siekęs, kad toks vadovas būtų atitinkamai įvertintas, minėtas komunistas paliko net darbo kolektyvą, išvyko į kitą rajoną.

Bet ar tai normalus reiškinys? Žinoma, ne.

Čia lemiamą žodį tarti, apginti komunisto interesus turėtų pirminės partinės organizacijos. Deja, ne visos jos dirba sutelktai, o kartais tėra administracijos valios vykdytojos. O taip yra todėl, kad kai kurioms pirminėms partinėms organizacijoms vadovauja neatidūs, nejautrūs žmonėms sekretoriai.

Labai teisingai pirminių partinių organizacijų sekretorių darbo problemas išdėstė Mažeikių rajono „Pažangos" kolūkio partinės organizacijos sekretorius A. Butvilas straipsnyje „Kieno vežime sėdi..." (Komunistas, 1989, Nr. 3). Ypač nepavydėtina dalis visuomeniniais pagrindais dirbančio sekretoriaus. Jis kaip darbuotojas tiesiogiai pavaldus administracijai, vadovui. Ne visada ir ne kiekvienas randa savyje jėgų paprieštarauti, paieškoti tiesos vardan žmogaus, jo likimo. Tik tuo tegalima paaiškinti rajono Buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato buvusios siuvimo ateljė vedėjos V. Varnienės dalią — ji išėjo iš savo pamėgto kolektyvo, atsisakė iš kandidatų stoti į TSKP narius. Nors ji siuvimo specialistė, bet, iškilus gamybiniam būtinumui, nuėjo į bene sudėtingiausią barą. Vietoj žadėtos paramos, dėmesio, sulaukė drausminės nuobaudos. Partinė organizacija, negalvodama, kad visa tai liečia jauną komunistą, liko nuošalyje. Todėl ir nėra ko stebėtis, kad V. Varnienė savo pareiškime rašo: „Kadangi toks partinių narių pavyzdys man, kandidatei, kartu su jais būti nenoriu".

Ne kartą komunistai, partiniai darbuotojai priekaištavo ir priekaištauja aukštesniesiems partiniams organams dėl to, kad partinės organizacijos neturi savo statuso, tačiau reikalai nekinta.

Komunistų partijos autoritetui atkurti reikia imtis konkrečių darbų, nusistatyti aiškią poziciją. Kai to nėra, įvairių politinių ir net priešiškų pakraipų veikėjai drumsčia žmonių protus. Štai rinkimų į TSRS liaudies deputatus kampanijos metu kokių tik postringavimų negirdėjome televizijos laidose, neprisiskaitėme laikraščių puslapiuose! Vienas žurnalistas (beje, nepartinis) įtikinėjo, girdi, jei tu partinis, tai esi apsaugotas nuo teismų nuosprendžių, nebūsi teisiamas ir pan. O kaip turėjo jaustis klausydamasis tokių kalbų kad ir buvęs komunistas J. Šližauskas (dabar Mačionių kolūkio veterinarijos gydytojas, kuris todėl, kad Molėtų rajono veterinarinėje vaistinėje nupirkęs vaistų, be etikečių ir naudojimo instrukcijos apnuodijo gyvulius ir ūkiui padarė materialinę žalą, nuteistas 1 metų pataisos darbų darbovietėje, pašalintas iš TSKP narių, iš jo išieškota nemaža suma nuostoliams atlyginti. O ar nukentėjo vaistinės darbuotojai, pardavę taip vaistus ir pažeidę instrukcijas? Apie tai teismo nuosprendyje nėra nė žodžio. Jie tebuvo liudytojai...

Neretai pagalvoju, kaip būtų gerai, kad šiuo nuomonių pliuralizmo laikotarpiu kiekvienas kalbėtume apie tai, ką gerai išmanome. Belieka džiaugtis, kad partiniai ar nepartiniai agronomai, traktorininkai dar nesiima mokyti kompozitorių, kaip rašyti simfonijas...

Suprantu, kad ne iki galo išnagrinėjau temą apie komunisto garbę ir orumą, jo nelengvą pareigą būti pertvarkos avangarde. Būtų gerai, kad apie tai parašytų savo nuomonę ir kiti žurnalo skaitytojai.

APIE ASMENS KULTĄ IR JO PADARINIUS

TSKP CK pirmojo sekretoriaus drg. N. Chruščiovo pranešimas TSKP XX suvažiavime

1956 m. vasario 25 d.

. . . Aš prašau ir meldžiu Jus pavesti dar kartą išnagrinėti mano bylą, ir tai ne dėl to, kad manęs būtų pasigailėta, o dėl to, kad būtų demaskuota niekšiška provokacija, kuri kaip gyvatė apsivyniojo apie daugelį žmonių dėl mano silpnabūdiškumo ir nusikalstamo šmeižto. Jums ir partijai aš visada buvau ištikimas. Aš žinau, kad žūsiu dėl šlykštaus, niekšiško partijos ir liaudies priešų, kurie surezgė provokaciją prieš mane, darbo" *.

Atrodytų, kad toks svarbus pareiškimas būtinai turėjo būti apsvarstytas Centro Komitete. Bet tai neįvyko, pareiškimas buvo nusiųstas Berijai, žiaurus susidorojimas su apšmeižtu kandidatu į Politinio Biuro narius drg. Eiche tęsėsi.

1940 m. vasario 2 d. Eichė buvo atiduotas teismui. Eichė teisme kaltas neprisipažino ir pareiškė:

„Visuose tariamai mano parodymuose nėra nė vienos mano parašytos raidės, išskyrus parašus po protokolais, kuriuos pasirašiau priverstas. Parodymai duoti smurtaujant tardytojui, kuris nuo pat mano suėmimo pradžios pradėjo mane mušti. Po to aš ir pradėjau rašyti visokias nesąmones. . . Svarbiausia man pasakyti teismui, partijai ir Stalinui, kad aš nekaltas. Niekada sąmoksle nedalyvavau. Aš mirsiu taip pat tikėdamas partijos politikos teisingumu, kaip tikėjau juo viso savo darbo metu"."**

Vasario 4 d. Eichė buvo sušaudytas. (P a s i p i k t i n i m o š u r m u l y s s a l ė j e.) Šiuo metu neginčijamai nustatyta, kad Eichės byla buvo suklastota, jis po mirties reabilituotas.

Visiškai atsisakė savo priverstinai duotų parodymų teisme kandidatas į Politinio Biuro narius drg. Rudzutakas[24], partijos narys nuo 1905 metų, dešimt metų išbuvęs carinėje katorgoje. Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos teisminio posėdžio protokole yra toks Rudzutako pareiškimas:

„. . . Jo vienintelis prašymas teismui — pranešti VKP(b) CK, jog VRLK organuose yra dar neišrautų pūlinių, jie dirbtinai kuria bylas, niekuo nekalti žmonės verčiami prisipažinti kaltais, jog nepatikrinamos kaltinimo aplinkybės ir neduodama jokios galimybės įrodyti, kad nėra dalyvavęs tuose nusikaltimuose, kurie pateikti vienokiais ar kitokiais įvairių asmenų parodymais. Tardymo metodai tokie, kad verčia prasimanyti ir apšmeižti niekuo nekaltus žmones, jau nekalbant apie patį tardomąjį. Prašo teismą suteikti jam gali-

* Eichės byla, t. 1, paketas.
** Eichės byla, t. 1.

Pabaiga. Pradžia Nr. 6.

mybę visa tai parašyti VKP(b) Centro Komitetui. Užtikrina teismą, kad jis niekada neturėjo jokios blogos minties prieš mūsų partijos politiką, nes jis visada visiškai pritarė visai partijos politikai, kuri buvo vykdoma visose ūkinės ir kultūrinės veiklos srityse".

Į šį Rudzutako pareiškimą nebuvo atkreipta jokio dėmesio, nors Rudzutakas, kaip žinoma, kitada buvo Centrinės kontrolės komisijos, kuri buvo įsteigta Lenino sumanymu kovai už vienybę partijoje, pirmininkas. Šio labai autoritetingo partinio organo pirmininkas tapo grubaus savavaliavimo auka: jis net nebuvo iškviestas į Centro Komiteto Politinį Biurą, Stalinas nepanorėjo su juo pasikalbėti. Jis buvo nuteistas per 20 minučių ir sušaudytas. (P a s i p i k t i n i m o š u r m u l y s s a l ė j e.)

Kruopščiu patikrinimu 1955 metais nustatyta, kad Rudzutako kaltinamoji byla buvo suklastota ir jis buvo nuteistas remiantis šmeižikiška medžiaga. Rudzutakas po mirties reabilituotas.

Kaip dirbtinai — provokaciniais metodais — buvę VRLK darbuotojai sudarinėdavo įvairius „antitarybinius centrus" ir „blokus", matyti iš partijos nario nuo 1906 metų drg. Rozenbliumo, kuris buvo VRLK Leningrado valdybos suimtas 1937 metais, parodymų.

1955 metais tikrinant Komarovo [25] bylą, Rozenbliumas pranešė tokį faktą: Rozenbliumas, suimtas 1937 metais, buvo žiauriai kankinamas. Kankinimų metu iš jo buvo išgauti melagingi parodymai tiek apie save patį, tiek apie kitus asmenis. Paskui jis buvo atvestas į Zakovskio [26] kabinetą. Zakovskis pažadėjo paleisti jį su sąlyga, jeigu jis duos teisme melagingus parodymus 1937 metais VRLK sufabrikuotoje „byloje dėl Leningrado kenkėjiškos veiklos, šnipinėjimo, diversinio, teroristinio centro". (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e.) Su neįtikėtinu cinizmu Zakovskis atskleidė niekšišką dirbtinio suklastotų „antitarybinių sąmokslų" sudarymo „mechaniką".

„Kad būtų akivaizdu, — pareiškė Rozenbliumas, — Zakovskis išskleidė prieš mane kelis spėjamų šio centro schemų ir jo atšakų variantus...

Supažindinęs mane su šiomis schemomis, Zakovskis pasakė, kad VRLK rengia šio centro bylą: procesas bus atviras.

Bus atiduota teismui centro viršūnė, 4—5 žmonės: Čiudovas [27], Ugarovas [28], Smorodinas [29], Poziornas [30], Šapošnikova [31] (Čiudovo žmona) ir kt. ir iš kiekvieno filialo po 2—3 žm...

...Leningrado centro byla turi būti gerai parengta. O čia lemiamą reikšmę turi liudytojai. Čia gana svarbų vaidmenį vaidina ir liudytojo visuomeninė padėtis (žinoma, praeityje), ir partinis stažas.

Pačiam tau, — sako Zakovskis, — nieko nereikės išgalvoti. VRLK sudarys tau gatavą konspektą apie kiekvieną filialą atskirai, tau reikės jį išmokti, gerai įsiminti visus klausimus ir atsakymus, kurie gali būti pateikti teisme. Ši byla bus rengiama 4—5 mėnesius, o gal ir pusmetį. Visą tą laiką tu rengsiesi, kad neįstumtum tardymo ir savęs į keblią padėtį. Nuo teismo eigos ir baigties priklausys tolesnis tavo likimas. Sutriksi ir pradėsi klysti — kaltink save. Ištversi — išsaugosi makaulę (galvą), iki mirties šersime ir rengsime iš valdiškų pinigų" *.

Štai kokios niekšybės buvo daromos tuo metu! (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e.)

Dar plačiau buvo praktikuojamas tardymo bylų klastojimas srityse. Sverdlovsko srities VRLK valdyba „išaiškino" vadinamąjį „Uralo sukilimo štabą — dešiniųjų, trockininkų, eserų, bažnytininkų bloko organą", kuriam tariamai vadovavęs partijos Sverdlovsko srities komiteto sekretorius ir VKP(b) CK narys Kabakovas [32], partijos narys nuo 1914 metų. Iš tų laikų tardymo bylų medžiagos išeina, kad beveik visuose kraštuose, srityse ir respublikose buvo tariamai plačiai išsišakojusios „dešiniosios — trockistinės šnipų ir teroristų,

* Komarovo bylos tikrinimo medžiaga, b. 1, l. 60—69

diversantų ir kenkėjų organizacijos bei centrai" ir paprastai šioms „organizacijoms" bei „centrams" nežinia kodėl vadovavo sričių komitetų, kraštų komitetų arba nacionalinių kompartijų CK pirmieji sekretoriai. (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e.)

Dėl šio pasibaisėtino panašių „bylų" klastojimo, dėl to, kad buvo tikima įvairiais šmeižikiškais „parodymais" ir priverstiniu savęs ir kitų šmeižimu, žuvo daugelis tūkstančių dorų, niekuo nekaltų komunistų. Tokiu pat būdu buvo sufabrikuotos žymių partijos ir valstybės veikėjų — Kosioro [33], Čiubario [34], Postyševo, Kosarevo [35] ir kitų „bylos".

Tais metais nepagrįstos represijos buvo vykdomos masiškai, todėl partija neteko daug kadrų.

Susiklostė netikusi praktika — Vidaus reikalų liaudies komisariate buvo sudarinėjami sąrašai asmenų, kurių bylos turėjo būti nagrinėjamos Karinės kolegijos posėdyje, jiems iš anksto buvo nustatomos bausmės. Tuos sąrašus Ježovas siųsdavo pačiam Stalinui, kad jis sankcionuotų siūlomas bausmes. 1937—1938 metais Stalinui buvo nusiųsti 383 tokie sąrašai, į kuriuos įtraukta tūkstančiai partinių, tarybinių, komjaunimo, karinių ir ūkinių darbuotojų. Stalino sankcija buvo gauta.

Didelė šių bylų dalis dabar peržiūrima ir daug jų nutraukiama kaip nepagrįstos ir suklastotos. Pakanka pasakyti, kad nuo 1954 metų iki šiol Aukščiausiojo teismo Karinė kolegija jau reabilitavo 7679 žmones, daugelis jų reabilituoti po mirties.

Masiški partinių, tarybinių, ūkinių, karinių darbuotojų suiminėjimai padarė didžiulę žalą mūsų šaliai, socializmo kūrimui.

Masiškos represijos neigiamai veikė moralinę politinę partijos būseną, dėl to komunistams ėmė stigti ryžtingumo, plito nesveikas įtarumas, tarpusavio nepasitikėjimas. Suaktyvėjo visokiausi šmeižikai ir karjeristai.

Šią nesveiką aplinką partinėse organizacijose šiek tiek pataisė VKP(b) Centro Komiteto 1938 metų sausio plenumo [36] nutarimai. Tačiau plačios represijos tebevyko ir 1938 metais.

Ir tik todėl, kad mūsų partijai būdinga didžiulė moralinė politinė jėga, ji sugebėjo įveikti sunkius 1937—1938 metų įvykius, išgyventi šiuos įvykius, išugdyti naujus kadrus. Bet nėra abejonės, kad mes būtume galėję sėkmingiau žengti į socializmą ir geriau pasirengti šalies gynybai, jeigu nebūtume turėję didžiulių kadrų nuostolių, kuriuos patyrėme dėl masiškų, nepagrįstų ir neteisingų represijų 1937—1938 metais.

Mes dėl 1937 metų pažeidimų kaltiname Ježovą, ir teisingai kaltiname. Bet reikia atsakyti į tokius klausimus: argi galėjo Ježovas pats, be Stalino žinios, suimti, pavyzdžiui, Kosiorą? Ar buvo keičiamasi nuomonėmis, ar priimtas Politinio Biuro sprendimas šiuo klausimu? Ne, nebuvo, kaip nebuvo tai daroma ir dėl daugelio kitų panašių bylų. Argi galėjo Ježovas nulemti tokius svarbius klausimus, kaip žymių partijos veikėjų likimas? Ne, būtų naivu manyti, kad tai vien Ježovo rankų darbas. Aišku, kad tokius reikalus sprendė Stalinas, be jo nurodymų, be jo sankcijos Ježovas nieko negalėjo daryti.

Mes dabar aptarėme ir reabilitavome Kosiorą, Rudzutaką, Postyševą, Kosarevą ir kitus. O kokiu pagrindu jie buvo suimti ir nuteisti? Ištyrus bylų medžiagą pasirodė, kad jokio pagrindo tam nebuvo. Jie buvo suimti, kaip ir daugelis kitų, be prokuroro sankcijų. Pagaliau tomis sąlygomis jokios sankcijos ir nereikėjo; kokia galėjo būti sankcija, kai viską leido Stalinas. Jis buvo vyriausiasis prokuroras šiais klausimais. Stalinas savo iniciatyva duodavo ne tik leidimus, bet ir nurodymus suimti. Tai reikia pasakyti suvažiavimo delegatams, kad jiems būtų visiškai aišku, kad jūs galėtumėte teisingai viską įvertinti ir padaryti atitinkamas išvadas.

Faktai rodo, kad daugelis piktnaudžiavimų buvo padaryta Stalino nurodymu, nesilaikant jokių partinio ir tarybinio teisėtumo normų. Stalinas buvo labai įtarus, liguistai įtarus žmogus. Tuo mes įsitikinome, dirbdami kartu su

juo. Jis galėdavo pažiūrėti į žmogų ir pasakyti: „Kažkodėl šiandien jūsų akys neramiai bėgioja", arba: „Kodėl jūs šiandien dažnai nusukate galvą, nežiūrite tiesiai į akis". Dėl liguisto įtarumo jis pradėjo niekuo nebepasitikėti, net ir įžymiais partijos veikėjais, kuriuos jis pažinojo daugelį metų. Visur jis matė „priešus", „dviveidžius", „šnipus".

Turėdamas neribotą valdžią, jis grubiai savavaliavo, gniuždė žmogų morališkai ir fiziškai. Susidarė tokia padėtis, kai žmogus negalėjo pareikšti savo valios.

Kai Stalinas pasakydavo, jog tokį ir tokį reikia suimti, tai reikėdavo patikėti, kad tas yra „liaudies priešas". O Berijos gauja, šeimininkavusi valstybės saugumo organuose, iš kailio nėrėsi, stengdamasi įrodyti suimtų asmenų kaltumą, jų sufabrikuotos bylos teisingumą. Kokiais įrodymais buvo remiamasi? Suimtųjų prisipažinimais. Ir tardytojai stengdavosi šiuos „prisipažinimus" išgauti. Bet kaip galima išgauti iš žmogaus prisipažinimą nusikaltimais, kurių jis niekada nepadarė? Tik vienu būdu — naudojant fizinius poveikio metodus, kankinimus, atimant sąmonę, atimant protą, atimant žmogaus orumą. Taip buvo išgaunami tariamieji „prisipažinimai".

Kai masiškų represijų banga 1939 metais ėmė slūgti, kai vietinių partinių organizacijų vadovai pradėjo kaltinti VRLK darbuotojus fizinio poveikio suimtiesiems naudojimu, Stalinas 1939 m. sausio 10 d. nusiuntė šifruotą telegramą sričių komitetų, kraštų komitetų, nacionalinių komunistų partijų CK sekretoriams, vidaus reikalų liaudies komisarams, VRLK valdybų viršininkams. Šioje telegramoje buvo rašoma:

„VKP(b) CK paaiškina, kad fizinio poveikio naudojimas VRLK praktikoje leidžiamas VKP(b) CK nuo 1937 metų. ... Mums žinoma, kad visos buržuazinės žvalgybos naudoja fizines bausmes socialistinio proletariato atstovams, ir jos yra pačios bjauriausios. Kyla klausimas, kodėl socialistinė žvalgyba turi būti humaniškesnė ištikimų buržuazinių agentų prisiekusių darbo liaudies ir kolūkiečių priešų atžvilgiu. VKP(b) CK yra tos nuomonės, kad fizinio poveikio metodas būtinas kaip išimtinė priemonė prieš tikrus ir nerimstančius liaudies priešus, kaip visiškai teisingas ir racionalus metodas".

Taigi grubiausi socialistinio teisėtumo pažeidimai, žmonių kankinimai, leidę, kaip buvo parodyta aukščiau, šmeižti nekaltus žmones, buvo sankcionuoti Stalino VKP(b) CK vardu.

Neseniai, tik prieš kelias dienas iki šio suvažiavimo, mes iškvietėme į Centro Komiteto Prezidiumo posėdį ir iškvotėme tardytoją Rodosą[37], kuris buvo tardęs ir kvotęs Kosiorą, Čiubarį ir Kosarevą. Tai — niekam netikęs žmogus, siauro akiračio, morališkai tiesiog išsigimėlis. Ir štai toks žmogus lemdavo žymių partijos veikėjų likimą, nustatydavo ir politiką šiais klausimais, nes, įrodydamas jų „nusikaltėliškumą", jis kartu pateikdavo medžiagos svarbioms politinėms išvadoms.

Kyla klausimas, argi galėjo toks žmogus pats, savo protu tardyti taip, kad galėtų įrodyti tokių žmonių kaip Kosioras ir kiti kaltumą. Ne, jis negalėjo daug padaryti be atitinkamų nurodymų. Centro Komiteto Prezidiumo posėdyje jis mums taip pareiškė: „Man buvo pasakyta, kad Kosioras ir Čiubaris yra liaudies priešai, todėl aš, kaip tardytojas, turėjau išgauti iš jų prisipažinimą, kad jie priešai". (P a s i p i k t i n i m o š u r m u l y s s a l ė j e.)

Tai pasiekti jis galėjo tik ilgais kankinimais. Tą jis ir darė, gaudamas smulkų instruktažą iš Berijos. Reikia pasakyti, kad Centro Komiteto Prezidiumo posėdyje Rodesas ciniškai pareiškė: „Aš maniau, kad vykdau partijos įpareigojimą". Štai kaip buvo praktiškai vykdomas Stalino nurodymas taikyti kaliniams fizinio poveikio metodus.

Šie ir daugelis panašių faktų rodo, kad visos teisingo partinio klausimų sprendimo normos buvo panaikintos, viskas buvo atiduota vieno asmens savivalei.

* * *

Stalino vienvaldystė ypač skaudžius padarinius sukėlė Didžiojo Tėvynės karo metu.

Daugelyje mūsų romanų, kino filmų ir istorinių „mokslo darbų" netikroviškai vaizduojamas Stalino vaidmuo Tėvynės kare. Paprastai pateikiama tokia schema. Stalinas viską numatė. Tarybinė Armija kone pagal Stalino iš anksto nubrėžtus strateginius planus vykdė vadinamosios „aktyviosios gynybos taktiką, tai yra taktiką, kuri, kaip žinoma, leido vokiečiams įsibrauti iki Maskvos ir Stalingrado. Pasirinkusi tokią taktiką, Tarybinė Armija tik Stalino genijaus dėka esą perėjusi į puolimą ir sutriuškinusi priešą. Tarybų šalies Ginkluotųjų Pajėgų, mūsų didvyriškosios liaudies iškovota pasaulinė istorinė pergalė tokiuose romanuose, kino filmuose ir „mokslo darbuose" priskiriama tik Stalino kaip karvedžio genijui.

Reikia atidžiai išnagrinėti šį klausimą, nes tai turi didžiulę ne tik istorinę, bet pirmiausia politinę, auklėjamąją praktinę reikšmę.

Kokie čia faktai?

Iki karo mūsų spaudoje ir visame auklėjamajame darbe vyravo pagyrūniškas tonas: jeigu priešas užpuls šventą tarybinę žemę, mes atsakysime į priešo smūgį trigubu smūgiu, kariausime priešo teritorijoje ir laimėsime karą patyrę nedaug nuostolių. Tačiau šie deklaratyvūs pareiškimai anaiptol ne visur būdavo pagrindžiami tokiais praktiniais darbais, kurie būtų užtikrinę tikrą mūsų sienų neliečiamybę.

Karo metu ir po jo Stalinas iškėlė tokią tezę, jog tragedija, kurią išgyveno mūsų liaudis pradiniu karo laikotarpiu, tariamai įvykusi dėl to, kad vokiečiai „staiga" užpuolė Tarybų Sąjungą. Bet juk tai, draugai, visiškai klaidinga nuomonė. Vos tik atėjęs į valdžią Vokietijoje Hitleris tuoj pat užsibrėžė uždavinį sutriuškinti komunizmą. Tai fašistai sakydavo atvirai, neslėpdami savo planų. Šiems agresyviems planams realizuoti buvo sudarinėjami įvairiausi paktai, blokai, ašys, pavyzdžiui, liūdnai pagarsėjusi Berlyno—Romos—Tokijo ašis [38]. Daugybė prieškario faktų aiškiai rodė, jog Hitleris deda visas pastangas, kad būtų pradėtas karas prieš Tarybų valstybę. Jis sutelkė didelius kariuomenės, taip pat tankų junginius netoli Tarybų Sąjungos sienų.

Iš dabar paskelbtų dokumentų matyti, jog dar 1941 m. balandžio 3 d. Čerčilis per Anglijos ambasadorių TSR Sąjungoje Kripsą perspėjo Staliną, kad Vokietijos kariuomenė perdislokuojama ir kad ji rengiasi užpulti Tarybų Sąjungą. Savaime suprantama, jog Čerčilis tai darė anaiptol ne iš prielankumo tarybinei liaudžiai. Jis čia turėjo savo imperialistinių interesų — supjudyti Vokietiją su TSRS kruviname kare ir sustiprinti Britanijos imperijos pozicijas. Tačiau Čerčilis savo laiške rašė, jog jis prašo „perspėti Staliną, kad šis atkreiptų dėmesį į jam gresiantį pavojų". Čerčilis tai dar kartą pabrėžė ir balandžio 18 d. bei vėlesnių dienų telegramose. Šių perspėjimų Stalinas nepaisė. Negana to, Stalinas liepdavo netikėti tokia informacija, kad atseit nebūtų išprovokuoti karo veiksmai.

Reikia pasakyti, kad tokios informacijos apie Vokietijos kariuomenės įsiveržimo į Tarybų Sąjungos teritoriją pavojų buvo gaunama ir iš mūsų armijos bei diplomatinių šaltinių. Tačiau turint galvoje neobjektyvią vadovybės pažiūrą į tokią informaciją ji visada būdavo siunčiama nuogąstaujant ir su išlygomis.

Pavyzdžiui, 1941 m. gegužės 6 d. jūrų karo atašė Berlyne 1-ojo rango kapitonas Voroncovas informavo iš Berlyno: „Tarybų Sąjungos pilietis Bozeris... pranešė mūsų jūrų atašė padėjėjui, kad, pasak vieno vokiečių karininko iš Hitlerio būstinės, vokiečiai apie gegužės 14 d. rengiasi įsibrauti į TSRS per Suomiją, Pabaltijį ir Latviją. Tuo pačiu metu numatyta smarkiai

bombarduoti Maskvą ir Leningradą, išlaipinti parašiutininkų desantus pasienio centruose..."

Savo 1941 m. gegužės 22 d. pranešime karo atašė Berlyne padėjėjas Chlopovas informavo, kad „... Vokietijos kariuomenės puolimas numatytas maždaug birželio 15 d., bet, galimas daiktas, jis prasidės ir birželio pradžioje..."

Mūsų ambasados iš Londono 1941 m. birželio 18 d. telegramoje buvo pranešama: „Kai dėl einamojo momento, tai Kripsas tvirtai įsitikinęs, kad Vokietijos ir TSRS karinis susirėmimas neišvengiamas, — ir ne vėliau kaip birželio viduryje. Pasak Kripso, vokiečiai jau yra sutelkę prie Tarybų Sąjungos sienų (įskaitant aviacijos pajėgas ir dalių pagalbines pajėgas) 147 divizijas..."

Nepaisant visų šių nepaprastai svarbių signalų, nebuvo imtasi pakankamų priemonių gerai parengti šalį gynybai, pasirūpinti, kad užpuolimas nebūtų netikėtas.

Ar mes turėjome laiko ir galimybių taip pasirengti? Taip, ir laiko, ir galimybių turėjome. Mūsų pramonė buvo pasiekusi tokį išsivystymo lygį, kad galėjo aprūpinti Tarybinę Armiją viskuo, kas reikalinga. Tai patvirtina, sakysim, toks faktas. Kai karo metu jau buvome netekę beveik pusės visos savo pramonės dėl to, kad priešas užėmė Ukrainą, Šiaurės Kaukazą, vakarinius šalies rajonus, svarbius pramonės ir grūdų rajonus, tarybinė liaudis sugebėjo suorganizuoti karinių medžiagų gamybą rytiniuose šalies rajonuose, paleisti ten veikti išvežtus iš vakarinių pramonės rajonų įrengimus ir aprūpinti mūsų Ginkluotąsias Pajėgas viskuo, ko reikia priešui sutriuškinti.

Jeigu mūsų pramonė būtų buvusi laiku ir tinkamai mobilizuota kariuomenei aprūpinti ginklais ir reikalinga amunicija, tai mes būtume patyrę kur kas mažiau aukų tame sunkiame kare. Tačiau tokia mobilizacija laiku nebuvo atlikta. Ir jau nuo pirmųjų karo dienų paaiškėjo, kad mūsų kariuomenė blogai apginkluota, kad mes neturime pakankamai artilerijos, tankų ir lėktuvų priešui atremti.

Tarybinis mokslas ir technika prieš karą buvo sukūręs puikių tankų ir artilerijos pavyzdžių. Tačiau masinė visų šių ginklų gamyba nebuvo organizuota, ir mes pradėjome perginkluoti armiją iš esmės visai karo išvakarėse. Todėl priešui užpuolus tarybinę žemę, mes neturėjome pakankamai nei senos technikos, kurią mes šalinome iš ginkluotės, nei naujos technikos, kuria ketinome ją aprūpinti. Labai bloga buvo priešlėktuvinė artilerijos būklė, nebuvo organizuota šarvamušių sviedinių kovai su tankais gamyba. Daugelis įtvirtintų rajonų užpuolimo metu pasirodė esą bejėgiai, nes seni ginklai iš jų buvo pašalinti, o naujais jie dar buvo neaprūpinti.

Bet ką čia kalbėti apie tankus, artileriją ir lėktuvus. Prasidėjus karui, mes neturėjome pakankamai net šautuvų apginkluoti žmonėms, šaukiamiems į veikiančiąją armiją. Prisimenu, tomis dienomis aš paskambinau iš Kijevo drg. Malenkovui [39] ir pasakiau:

— Žmonės susirinko į armiją ir reikalauja ginklų. Atsiųskite mums ginklų.

O Malenkovas man atsakė:

— Ginklų atsiųsti negalime. Visus šautuvus perduodame Leningradui, o jūs apsiginkluokite patys. (Sujudimas salėje.)

Tokie buvo ginkluotės reikalai.

Čia negaliu neprisiminti ir tokio, pavyzdžiui, fakto. Prieš pat Hitlerio kariuomenei užpuolant Tarybų Sąjungą, Kijevo specialiosios karinės apygardos vadas (vėliau žuvęs fronte) Kirponosas parašė Stalinui, kad vokiečių kariuomenė artėja prie Bugo, intensyviai ruošiasi puolimui ir artimiausiu metu, matyt, pradės puolimą. Į visa tai atsižvelgdamas, Kirponosas siūlė sudaryti patikimą gynybą, evakuoti kokius 300 tūkstančių gyventojų iš pasienio ra-

jonų ir įrengti ten kelis galingus įtvirtintus ruožus: iškasti prieštankinius griovius, įrengti priedangas kariams ir taip toliau.

Į šiuos siūlymus iš Maskvos buvo atsakyta, kad tai provokacija, kad jokių parengiamųjų darbų pasienyje dirbti nereikia, kad nereikia suteikti vokiečiams dingsties pradėti prieš mus karo veiksmus. Taigi mūsų sienos nebuvo kaip reikiant parengtos priešui atremti.

Kai fašistų kariuomenė jau įsibrovė į tarybinę žemę ir pradėjo karo veiksmus, iš Maskvos buvo duotas įsakymas į šūvius neatsakyti. Kodėl? Ogi todėl, kad Stalinas priešingai akivaizdiems faktams manė, jog tai dar ne karas, o kelių nedrausmingų vokiečių kariuomenės dalių provokacija ir jeigu mes atsakysime vokiečiams, tai bus dingstis pradėti karą.

Žinomas ir toks faktas. Hitlerio kariuomenės įsibrovimo į Tarybų Sąjungos teritoriją išvakarėse mūsų sieną perbėgo vokietis ir pranešė, kad vokiečių kariuomenė gavo įsakymą birželio 22 d. 3 valandą nakties pradėti Tarybų Sąjungos puolimą. Tai buvo nedelsiant pranešta Stalinui, bet ir į šį signalą niekas neatsižvelgė.

Kaip matote, buvo ignoruojama visa: ir įvairių kariuomenės vadų įspėjimai, ir perbėgėlių parodymai, ir net aiškūs priešo veiksmai. Koks gi čia partijos ir šalies vadovo įžvalgumas tokiu svarbiu istorijos momentu?

O kuo baigėsi toks nerūpestingumas, toks akivaizdžių faktų ignoravimas? Tai baigėsi tuo, kad jau pirmosiomis valandomis ir dienomis priešas sunaikino mūsų pasienio rajonuose didžiulį kiekį aviacijos, artilerijos, kitos karo technikos, sunaikino daug mūsų karinių kadrų, dezorganizavo kariuomenės valdymą, ir mes nebepajėgėme pastoti jam kelio į šalies gilumą.

Labai sunkių padarinių, ypač pradiniam karo laikotarpiui, taip pat turėjo ta aplinkybė, kad 1937—1941 metais dėl Stalino įtarumo buvo sunaikinti, šmeižikiškai apkaltinti gausūs kariuomenės vadų ir politinių darbuotojų kadrai. Per tuos metus buvo represuotos kelios vadovaujančių kadrų grandys — nuo kuopos ir bataliono iki aukštųjų kariuomenės centrų. Buvo sunaikinti beveik visi tie vadovaujantys kadrai, kurie buvo įgiję šiokios tokios kariavimo patirties Ispanijoje ir Tolimuosiuose Rytuose.

Plačių represijų prieš kariuomenės kadrus politika turėjo dar ir kitokių sunkių padarinių — ji pakirto karinės drausmės pagrindą, nes keletą metų visų laipsnių vadai ir net kareiviai partinėse ir komjaunimo kuopelėse buvo pratinami „demaskuoti" savo vyresniuosius vadus, kaip užsimaskavusius priešus. (Sujudimas salėje.) Suprantama, kad tai pirmuoju karo laikotarpiu neigiamai atsiliepė karinei drausmei.

O juk prieš karą mes turėjome puikių karinių kadrų, tikrai atsidavusių partijai ir Tėvynei. Pakanka pasakyti, kad tie iš jų, kurie dar buvo išlikę, — aš turiu galvoje tokius draugus kaip Rokosovskis [40] (jis sėdėjo), Gorbatovas [41], Mereckovas [42] (jis dalyvauja suvažiavime), Podlasas [43] (tai puikus vadas, jis žuvo fronte) ir daugelis daugelis kitų, — nepaisydami sunkių kančių, kurias jie buvo patyrę kalėjimuose, jau nuo pirmųjų karo dienų pasirodė esą tikri patriotai ir pasiaukojamai kovėsi Tėvynės šlovei. Bet juk daug tokių vadų žuvo lageriuose ir kalėjimuose, ir kariuomenei jų neteko išvysti.

Visa tai kartu ir lėmė tą padėtį, kuri karo pradžioje susiklostė mūsų šaliai ir kuri sukėlė labai didelį pavojų mūsų Tėvynės likimui.

Reikia pasakyti ir tai, kad po pirmųjų didžiulių nesėkmių ir pralaimėjimų frontuose Stalinas manė, jog atėjo galas. Viename pokalbyje tomis dienomis jis pareiškė:

— Tai, ką sukūrė Leninas, visa tai mes galutinai praradome.

Po to jis ilgą laiką faktiškai nevadovavo karinėms operacijoms ir apskritai nieko nedarė, o vadovauti grįžo tik tada, kai pas jį atėjo kai kurie Politinio Biuro nariai ir pasakė, jog reikia neatidėliojant imtis konkrečių priemonių, kad padėtis fronte būtų pataisyta.

Taigi, grėsmingą pavojų, kuris iškilo mūsų Tėvynei pirmuoju karo lai-

kotarpiu, daug lėmė ydingi paties Stalino vadovavimo šaliai ir partijai metodai.

Bet čia svarbu pabrėžti ne tik patį karo pradžios momentą, kuris smarkiai dezorganizavo mūsų kariuomenę ir kuriuo mes patyrėme sunkių nuostolių. Jau po karo pradžios tas nervingumas ir isteriškumas, kurį rodė Stalinas, kišdamasis į karo operacijų eigą, darė mūsų kariuomenei daug žalos.

Stalinas visiškai nesuprato tos realios padėties, kuri susidarė frontuose. Ir tai suprantama, nes per visą Tėvynės karą jis nebuvo nė viename fronto bare, nė viename išvaduotame mieste, išskyrus žaibišką išvyką į Možaisko plentą, kai frontas stabilizavosi. Apie tai parašyta tiek daug literatūros veikalų su visokiausiais prasimanymais, nupiešta tiek daug spalvotų drobių! Stalinas tiesiogiai kišdavosi į operacijų eigą ir duodavo įsakymus, kuriais dažnai nebuvo atsižvelgiama į realią padėtį konkrečiame fronto bare ir dėl kurių buvo patiriama milžiniškų žmonių aukų.

Apie tai norėčiau pateikti vieną būdingą faktą, rodantį, kaip Stalinas vadovavo frontams. Čia, suvažiavime, dalyvauja maršalas Bagramianas [44], kuris buvo Pietvakarių fronto štabo operatyvinio skyriaus viršininkas ir kuris gali patvirtinti tai, ką aš jums dabar papasakosiu.

Kai 1942 metais Charkovo rajone mūsų kariuomenei susiklostė nepaprastai sunkios sąlygos, mes priėmėme teisingą sprendimą nutraukti Charkovo apsupties operaciją, nes reali to meto padėtis buvo tokia, kad tolesnis operacijos vykdymas galėjo baigtis mūsų kariuomenei pražūtingais padariniais.

Mes apie tai pranešėme Stalinui, pareikšdami, jog aplinkybės reikalauja pakeisti veiksmų planą ir neleisti priešui sunaikinti stambių mūsų kariuomenės grupuočių.

Priešingai sveikam protui, Stalinas atmetė mūsų pasiūlymą ir įsakė tęsti Charkovo apsupties operaciją, nors tuo metu daugybei mūsų karinių grupuočių jau buvo iškilusi visiškai reali apsupimo ir sunaikinimo grėsmė.

Aš skambinu Vasilevskiui [45] ir prašau jį:

— Paimkite, — sakau, — žemėlapį, Aleksandrai Michailovičiau (drg. Vasilevskis čia dalyvauja), parodykite draugui Stalinui, kokia padėtis susidarė. O reikia pasakyti, kad Stalinas operacijas planuodavo pagal gaublį. (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e.) Taip, draugai, imdavo gaublį ir rodydavo jame fronto liniją. Tai štai aš ir sakau drg. Vasilevskiui, parodykite žemėlapyje padėtį, juk negalima tokiomis sąlygomis tęsti anksčiau numatytos operacijos. Reikalo labui reikia pakeisti senąjį sprendimą.

Vasilevskis man į tai atsakė, kad Stalinas jau išnagrinėjo šį klausimą ir kad jis, Vasilevskis, nebeis Stalinui pranešti, nes šis nenori klausyti jokių jo argumentų dėl šios operacijos.

Po pokalbio su Vasilevskiu aš paskambinau Stalinui į vasarnamį. Bet Stalinas nepriėjo prie telefono, ragelį paėmė Malenkovas. Aš sakau drg. Malenkovui, kad skambinu iš fronto ir noriu asmeniškai pakalbėti su drg. Stalinu. Stalinas perduoda per Malenkovą, kad aš kalbėčiau su Malenkovu. Aš dar kartą sakau, kad noriu asmeniškai pranešti Stalinui apie sunkią padėtį, susidariusią mūsų fronte. Tačiau Stalinas nesiteikė paimti ragelio ir dar kartą pakartojo, kad aš kalbėčiau su juo per Malenkovą, nors iki telefono tebuvo keli žingsniai.

Taip „išklausęs" mūsų prašymą, Stalinas pasakė:

— Palikti visa, kaip buvę!

Kas gi iš to išėjo? Išėjo visų blogiausia, blogiau, negu mes buvome numatę. Vokiečiams pavyko apsupti mūsų karines grupuotes, ir dėl to mes netekome šimtų tūkstančių savo kareivių. Štai jums karinis Stalino „genijus", štai kiek jis mums kainavo. (S u j u d i m a s s a l ė j e.)

Kartą po karo Stalino ir Politinio Biuro narių susitikime Anastasas Mikojanas [46] pasakė, kad štai, girdi, Chruščiovas tada, kai skambino dėl Charkovo operacijos, buvo teisus, be reikalo tada mes jo nepalaikėme.

Matytumėte, kaip supyko Stalinas! Argi galima pripažinti, kad jis, Stalinas, tada buvo neteisus! Juk jis „genijus", o genijus negali klysti. Visi, kiekvienas gali klysti, o Stalinas — jis niekada neklysta, jis visada teisus. Ir jis niekam ir niekada neprisipažindavo padaręs kokią didesnę ar mažesnę klaidą, nors jis darė nemaža klaidų tiek teoriniais klausimais, tiek savo praktinėje veikloje. Po partijos suvažiavimo mes, matyt, turėsime peržiūrėti daugelio karinių operacijų vertinimą ir jas teisingai aptarti.

Daug nuostolių ir aukų patyrėme ir dėl tos taktikos, kurios reikalavo laikytis Stalinas, nesuvokdamas kovos operacijų vykdymo esmės, tada, kai pavyko sustabdyti priešą ir pereiti į puolimą.

Kariškiai žino, kad jau nuo 1941 metų pabaigos, užuot vykdžius stambias manevrines operacijas apeinant priešą iš flangų, įsiskverbiant į jo užnugarį, Stalinas reikalavo nepaliaujamų frontalinių puolimų, kad būtų imamas kaimas po kaimo. Ir čia mes turėjome didžiulių nuostolių tol, kol mūsų generalitetui, kuris ant savo pečių nešė visą karo naštą, nepavyko pakeisti padėties ir pereiti prie lanksčių manevrinių operacijų. Tai bemat iš esmės pakeitė padėtį frontuose mūsų naudai.

Gėdingas ir negarbingas buvo tas faktas, kai po mūsų didžiosios pergalės, kurią iškovojome itin brangiai, Stalinas pradėjo triuškinti daugelį tų karvedžių, kurie nemažu savo indėliu prisidėjo prie pergalės. Jis negalėjo pakęsti, kad nuopelnai, pasiekti frontuose, būtų priskirti kam nors kitam, o ne jam.

Stalinas labai domėjosi drg. Žukovo [47] kaip karvedžio vertinimu. Jis ne kartą yra klausęs mane, kokios aš nuomonės apie Žukovą. Aš jam sakydavau:

— Žukovą pažįstu seniai, jis geras generolas, geras vadas.

Po karo Stalinas ėmė pasakoti apie Žukovą visokius nebūtus dalykus, pavyzdžiui, tokius:

— Jūs gyrėte Žukovą, o juk jis šito nevertas. Sako, kad Žukovas fronte prieš kokią nors operaciją darydavo taip: paima saują žemės, pauosto ją ir paskui sako: galima, girdi, pradėti puolimą arba, priešingai, negalima esą vykdyti numatytos operacijos.

Aš tada atsakiau:

— Nežinau, drauge Stalinai, kas tai išgalvojo, bet tai netiesa.

Matyt, pats Stalinas išgalvodavo tokius dalykus, kad sumenkintų maršalo Žukovo vaidmenį ir karinius sugebėjimus.

Stalinas labai uoliai populiarindavo save kaip didį karvedį, visais būdais diegė žmonių sąmonėje tą versiją, kad visas pergales Didžiajame Tėvynės kare tarybinė liaudis iškovojo Stalino ir niekieno daugiau narsumo, šaunumo, genijaus dėka. Kaip Kuzma Kriučkovas — iš karto ant ieties septynis žmones pakeldavo. (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e.)

Iš tikrųjų. Imkite mūsų istorinius ir karinius kino filmus arba kai kuriuos literatūros veikalus, kuriuos skaityti koktu. Juk visi jie propaguoja kaip tik šią Stalino kaip genialaus karvedžio išaukštinimo versiją. Prisiminkime kad ir filmą „Berlyno žlugimas". Ten veikia vienas Stalinas: jis duoda nurodymus salėje su tuščiomis kėdėmis, ir tik vienas žmogus ateina pas jį ir kažką praneša — tai Poskrebyševas [48], nepakeičiamas jo ginklanešys. (J u o k a s s a l ė j e.)

O kurgi karinė vadovybė? Kurgi Politinis Biuras? Kur vyriausybė? Ką jie daro? Šito filme nėra. Stalinas vienas veikia už visus, nė su kuo nesiskaitydamas ir nesitardamas. Kaip iškreiptai visa tai parodyta liaudžiai. Kam? Tam, kad būtų galima išaukštinti Staliną. Ir visa tai — priešingai faktams, priešingai istorinei tiesai.

Kyla klausimas, o kurgi mūsų kariškiai, kurie pakėlė visą karo naštą? Jų filme nėra, jiems po Stalino nebeliko jokios vietos.

Ne Stalinas, o visa partija, Tarybinė vyriausybė, mūsų didvyriškoji armija,

jos talentingi karvedžiai ir šaunūs kariai, visa tarybinė liaudis — štai kas laimėjo pergalę Didžiajame Tėvynės kare. (Audringi, ilgi plojimai.)

Partijos Centro Komiteto nariai, ministrai, mūsų ūkiniai darbuotojai, tarybinės kultūros veikėjai, vietinių partinių ir tarybinių organizacijų vadovai, inžinieriai ir technikai, — visi buvo savo poste ir savo jėgas bei žinias pasiaukojamai skyrė tam, kad būtų laimėta pergalė prieš priešą.

Nepaprastą didvyriškumą parodė mūsų užnugaris — šaunioji darbininkų klasė, mūsų kolūkinė valstietija, tarybinė inteligentija, kurios, partinių organizacijų vadovaujamos, įveikdamos neįtikėtinus karo meto sunkumus ir vargus, visas savo jėgas skyrė Tėvynės gynimui.

Didį žygdarbį kare įvykdė mūsų tarybinės moterys, kurios labai sunkiai dirbo gamybinį darbą fabrikuose ir kolūkiuose, įvairiuose ūkio ir kultūros baruose, daug jų dalyvavo Didžiojo Tėvynės karo frontuose, taip pat mūsų narsusis jaunimas, kuris visuose fronto ir užnugario baruose neįkainojamu indėliu prisidėjo prie Tarybinės Tėvynės gynimo, priešo sutriuškinimo.

Nemirtingi nuopelnai tarybinių karių, mūsų visų rangų karo vadų ir politinių darbuotojų, kurie jau pirmaisiais karo mėnesiais, netekę didelės armijos dalies, nesutriko, o sugebėjo greitai persitvarkyti, sukurti ir užgrūdinti kare galingą ir didvyrišką armiją ir ne tik atremti stipraus ir klastingo priešo puolimą, bet ir sutriuškinti jį.

Didis žygdarbis, kurį Didžiajame Tėvynės kare atliko tarybinė liaudis, išgelbėjusi šimtus milijonų Rytų ir Vakarų žmonių nuo fašistų pavergimo grėsmės, bus gyvas dėkingos žmonijos atmintyje per amžius ir tūkstantmečius. (Audringi plojimai.)

Karas pasibaigė pergale, ir čia svarbiausias vaidmuo ir didžiausias nuopelnas priklauso mūsų Komunistų partijai, Tarybų Sąjungos Ginkluotosioms Pajėgoms, milijonams partijos išugdytų tarybinių žmonių. (Audringi, ilgi plojimai.)

* * *

Draugai! Pažvelkime į kai kuriuos kitus faktus. Tarybų Sąjunga pagrįstai laikoma daugiatautės valstybės pavyzdžiu, nes pas mus iš tikrųjų užtikrintas visų mūsų didžiojoje Tėvynėje gyvenančių tautų lygiateisiškumas ir draugystė.

Todėl nedovanotini yra veiksmai, kurių iniciatorius buvo Stalinas ir kuriais grubiai pažeidžiami pagrindiniai Tarybų valstybės nacionalinės politikos lenininiai principai. Tai — masinis ištisų tautų, taip pat visų jų, komunistų ir komjaunuolių be jokių išimčių, trėmimas iš jų gimtųjų vietų. Tokio trėmimo nediktavo jokie kariniai motyvai.

Antai jau 1943 metų pabaigoje, kai Didžiojo Tėvynės karo frontuose karo veiksmų eiga aiškiai pakrypo Tarybų Sąjungos naudai, buvo priimtas ir įvykdytas sprendimas ištremti iš gyvenamos teritorijos visus karačajeviečius. Tuo pačiu laikotarpiu, 1943 metų gruodžio pabaigoje, toks pat likimas ištiko visus Kalmukijos autonominės respublikos gyventojus. 1944 metų kovo mėnesį buvo ištremti iš savo gimtųjų vietų visi čečėnai ir ingušai, o Čečėnijos—Ingušijos autonominė respublika likviduota. 1944 metų balandžio mėnesį iš Kabardos—Balkarijos autonominės respublikos teritorijos buvo ištremti į tolimas vietas visi balkarai, o pati respublika pavadinta Kabardos autonomine respublika. Ukrainiečiai išvengė tokio likimo todėl, kad jų daug ir nebuvo kur ištremti. O jis ir juos būtų ištrėmęs. (Juokas, pagyvėjimas salėje.)

Ne tik marksisto-leniniečio, bet ir kiekvieno blaiviai mąstančio žmogaus sąmonė nepajėgia suvokti — kaip galima atsakomybę už atskirų asmenų arba grupių priešiškus veiksmus suversti ištisoms tautoms, tarp jų moterims, vaikams, seneliams, komunistams ir komjaunuoliams, pasmerkti juos masiškoms represijoms, vargui ir kančioms.

Pasibaigus Tėvynės karui, tarybinė liaudis su pasididžiavimu pažymėjo šlovingas pergales, iškovotas didelių aukų ir neįtikėtinų pastangų kaina. Šalį apėmė politinis pakilimas. Partija karo metu dar labiau susitelkė, karo ugnyje užsigrūdino partijos kadrai. Šiomis sąlygomis niekam net minties negalėjo kilti apie kokį nors sąmokslą partijoje.

Ir štai šiuo laikotarpiu staiga atsiranda vadinamoji „Leningrado byla" [49]. Kaip dabar įrodyta, ši byla buvo suklastota. Nekaltai žuvo draugai Voznesenskis, Kuznecovas, Rodionovas, Popkovas ir kiti.

Yra žinoma, kad Voznesenskis ir Kuznecovas buvo įžymūs ir gabūs darbuotojai. Kitados jie buvo artimi Stalinui. Pakanka pasakyti, kad Stalinas iškėlė Voznesenskį Ministrų Tarybos Pirmininko pirmuoju pavaduotoju, o Kuznecovas buvo išrinktas Centro Komiteto sekretoriumi. Jau vien tai, kad Stalinas pavedė Kuznecovui stebėti valstybės saugumo organus, rodo, kaip juo buvo pasitikima.

Kaipgi atsitiko, kad šie žmonės buvo paskelbti liaudies priešais ir likviduoti?

Faktai rodo, kad ir „Leningrado byla" — tai Stalino savavaliavimo partijos kadrų atžvilgiu rezultatas.

Jeigu partijos Centro Komitete, CK Politiniame Biure būtų buvusi normali padėtis, jeigu tokie klausimai būtų buvę svarstomi, kaip ir dera partijoje, ir būtų buvę įvertinami visi faktai, tai ši byla nebūtų atsiradusi, kaip nebūtų atsiradusios ir kitos panašios bylos.

Reikia pasakyti, kad pokario laikotarpiu padėtis dar labiau susikomplikavo. Stalinas tapo kaprizingesnis, irzlesnis, grubesnis, ypač padidėjo jo įtarumas. Nepaprastai sustiprėjo persekiojimo manija. Daugelis darbuotojų jo akyse virsdavo priešais. Po karo Stalinas dar labiau atsiribojo nuo kolektyvo, veikė tik vienasmeniškai, nė su kuo nesiskaitydamas, į nieką neatsižvelgdamas.

Neįtikimu Stalino įtarumu apsukriai naudojosi šlykštus provokatorius, niekšiškas priešas Berija, kuris sunaikino tūkstančius komunistų, dorų tarybinių žmonių. Voznesenskio ir Kuznecovo iškėlimas gąsdino Beriją. Kaip dabar nustatyta, būtent Berija „kaišiojo" Stalinui savo ir savo parankinių sukurptą medžiagą — pareiškimus, anoniminius laiškus, įvairius gandus ir pokalbius.

Partijos Centro Komitetas patikrino vadinamąją „Leningrado bylą", nekaltai nukentėję žmonės dabar reabilituoti, atkurta šlovingos Leningrado partinės organizacijos garbė. Šios bylos klastotojai — Abakumovas [50] ir kiti — buvo atiduoti teismui, jie buvo teisiami Leningrade ir gavo ką nusipelnė.

Kyla klausimas: kodėl gi mes dabar galėjome ištirti šią bylą, o nepadarėme to anksčiau, Stalinui gyvam esant, kad nebūtų leista žūti nekaltiems žmonėms? Todėl, kad Stalinas pats davė kryptį „Leningrado bylai" ir dauguma to laikotarpio Politinio Biuro narių nežinojo visų bylos aplinkybių ir, žinoma, negalėjo įsikišti.

Kai tik Stalinas gavo iš Berijos ir Abakumovo kai kuriuos duomenis, jis, iš esmės neišnagrinėjęs šių klastočių, davė nurodymą ištirti Voznesenskio ir Kuznecovo „bylą". Ir tuo jų likimas buvo nulemtas.

Šiuo atžvilgiu taip pat pamokoma yra byla apie tariamai Gruzijoje buvusią Mingrelio nacionalistinę organizaciją. Šiuo klausimu, kaip žinoma, 1951 metų lapkričio ir 1952 metų kovo mėnesį buvo priimti TSKP CK nutarimai [51]. Šie nutarimai priimti nesvarsčius Politiniame Biure, Stalinas pats juos padiktavo. Juose iškelti sunkūs kaltinimai daugeliui dorų komunistų. Remiantis suklastota medžiaga buvo teigiama, kad Gruzijoje tariamai veikianti nacionalistinė organizacija, kuri užsibrėžusi tikslą likviduoti Tarybų valdžią šioje respublikoje su imperialistinių valstybių pagalba.

Ryšium su tuo buvo suimta daug atsakingų Gruzijos partinių ir tarybinių darbuotojų. Kaip paskui nustatyta, tai buvo Gruzijos partinės organizacijos šmeižimas.

Mes žinome, kad Gruzijoje, kaip ir kai kuriose kitose respublikose, kartais buvo pastebima vietinio buržuazinio nacionalizmo apraiškų. Kyla klausimas, galbūt iš tikrųjų tuo laikotarpiu, kai buvo priimti minėti nutarimai, nacionalistinės tendencijos taip išaugo, jog kilo grėsmė, kad Gruzija gali išstoti iš Tarybų Sąjungos sudėties ir pereiti į Turkijos valstybės sudėtį? (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e, j u o k a s.)

Tai, žinoma, nesąmonė. Sunku net įsivaizduoti, kaip galėjo ateiti į galvą tokios mintys. Visiems žinoma, kaip paspartėjo Gruzijos ekonomikos ir kultūros raida Tarybų valdžios metais.

Gruzijos respublikos pramonės produkcija 27 kartus prašoka ikirevoliucinės Gruzijos gamybą. Respublikoje sukurta daugelis naujų pramonės šakų, kurių ten nebuvo iki revoliucijos: juodoji metalurgija, naftos pramonė, mašinų gamyba ir kitos. Jau seniai likviduotas gyventojų neraštingumas, o ikirevoliucinėje Gruzijoje beraščių buvo 78 procentai.

Lygindami padėtį savo respublikoje su sunkia darbo žmonių padėtimi Turkijoje, ar galėjo gruzinai siekti prisijungti prie Turkijos? 1955 metais plieno vidutiniškai vienam gyventojui Turkijoje buvo išlydyta 18 kartų mažiau negu Gruzijoje. Elektros energijos vidutiniškai vienam gyventojui Gruzijoje pagaminama 9 kartus daugiau negu Turkijoje. 1950 metų surašymo duomenimis, Turkijoje buvo 65 procentai neraštingų gyventojų, neraštingų moterų — apie 80 procentų. Gruzijoje yra 19 aukštųjų mokyklų, kuriose mokosi maždaug 39 tūkstančiai studentų, arba 8 kartus daugiau negu Turkijoje (tūkstančiui gyventojų). Gruzijoje Tarybų valdžios metais neregėtai pagerėjo materialinė darbo žmonių padėtis.

Aišku, kad Gruzijoje vystantis ekonomikai ir kultūrai, augant socialistiniam darbo žmonių sąmoningumui, vis labiau nyksta dirva, kuria maitinasi buržuazinis nacionalizmas.

Ir kaip pasirodė iš tikrųjų, jokios nacionalistinės organizacijos Gruzijoje nebuvo. Tūkstančiai niekuo nekaltų tarybinių žmonių tapo savivalės ir neteisėtumo aukomis. Ir visa tai buvo daroma „genialiai" vadovaujant Stalinui — „didžiajam gruzinų tautos sūnui", kaip mėgdavo vadinti gruzinai savo kraštietį. (S u j u d i m a s s a l ė j e.)

Stalino savavaliavimas pasireiškė ne tik sprendžiant šalies vidaus gyvenimo klausimus, bet ir Tarybų Sąjungos tarptautinių santykių srityje.

Centro Komiteto liepos plenume [52] buvo nuodugniai svarstomos konflikto su Jugoslavija kilimo priežastys. Čia buvo nurodytas labai negražus Stalino vaidmuo. Juk „Jugoslavijos byloje" nebuvo tokių klausimų, kurių nebūtų buvę galima išspręsti draugišku partiniu svarstymu. Šiai „bylai" atsirasti nebuvo svaraus pagrindo, visiškai buvo galima užkirsti kelią santykių su šia šalimi nutraukimui. Tačiau tai nereiškia, kad Jugoslavijos vadovai nedarė klaidų, neturėjo trūkumų. Bet šias klaidas ir trūkumus Stalinas neregėtai išpūtė ir todėl buvo nutraukti santykiai su mums draugiška šalimi.

Aš prisimenu pirmąsias dienas, kai dirbtinai buvo kurstomas konfliktas tarp Tarybų Sąjungos ir Jugoslavijos.

Kartą, kai aš iš Kijevo atvykau į Maskvą, mane pasikvietė Stalinas ir, rodydamas neseniai Titui [53] nusiųsto laiško nuorašą, paklausė:

— Skaitei?

Ir, nelaukdamas atsakymo, tarė:

— Štai pakrutinsiu mažąjį pirštą — ir Tito nebus. Nulėks...

Brangiai mums atsiėjo šis „mažojo piršto krutinimas". Tokie žodžiai atspindėjo Stalino didybės maniją, juk jis taip ir darė: pakrutinu mažąjį pirštą — ir nėra Kosioro, dar kartą pakrutinu mažąjį pirštą — ir jau nėra Postyševo, Čiubariaus, vėl pakrutinu mažąjį pirštą — ir išnyksta Voznesenskis, Kuznecovas ir daugelis kitų.

Bet su Titu taip neišėjo. Kad ir kiek krutino Stalinas ne tik mažąjį pirštą, bet ir viską, ką galėjo. Titas nenulėkė. Kodėl? Ogi todėl, kad ginče su

draugais jugoslavais Titą gynė valstybė, gynė liaudis, išėjusi rūsčią kovos dėl savo laisvės ir nepriklausomybės mokyklą, liaudis, kuri rėmė savo vadovus.

Štai kur vedė Stalino didybės manija. Jis visiškai neteko realybės jausmo, įtariai, iš aukšto žiūrėjo ne tik į kai kuriuos asmenis mūsų šalyje, bet ir į ištisas partijas bei šalis.

Dabar mes atidžiai išnagrinėjome Jugoslavijos klausimą ir radome teisingą sprendimą, kuriam pritaria ir Tarybų Sąjungos, ir Jugoslavijos tautos, kaip ir visi liaudies demokratijos šalių darbo žmonės, visa pažangioji žmonija. Normalūs santykiai su Jugoslavija atnaujinti visos socializmo stovyklos labui, taikos visame pasaulyje stiprinimo labui.

Taip pat reikia priminti „gydytojų kenkėjų bylą" [54]. (S u j u d i m a s s a l ė j e.) Atvirai kalbant, jokios „bylos" nebuvo, išskyrus gydytojos Timašiuk pareiškimą. Ši gydytoja, galbūt kieno nors įkalbėta arba kieno nors nurodymu (ji buvo slapta valstybės saugumo organų darbuotoja), parašė Stalinui laišką, kuriame teigė, kad gydytojai tariamai naudoją netinkamus gydymo metodus.

Vos tik gavęs tokį laišką, Stalinas padarė išvadą, kad Tarybų Sąjungoje yra gydytojų kenkėjų ir davė nurodymą suimti grupę įžymių tarybinės medicinos specialistų. Jis pats nurodydavo, kaip tardyti, kaip kvosti suimtuosius. Jis pasakė: akademikui Vinogradovui uždėti geležinius pančius, kitą suimtąjį mušti. Čia dalyvauja suvažiavimo delegatas, buvęs valstybės saugumo ministras drg. Ignatjevas [55]. Stalinas jam atvirai pareiškė:

— Jeigu neišgausite gydytojų prisipažinimų, tai jums galvos nulėks. (P a s i p i k t i n i m o š u r m u l y s s a l ė j e.)

Stalinas pats kviesdavo tardytoją, instruktuodavo jį, nurodydavo tardymo metodus, o vieninteliai metodai buvo— mušti, mušti ir mušti.

Praėjus kuriam laikui po gydytojų suėmimo, mes, Politinio Biuro nariai, gavome protokolus su gydytojų prisipažinimais. Išsiuntinėjus šiuos protokolus, Stalinas mums sakė:

— Jūs akli kačiukai, kas gi bus be manęs — pražus šalis, nes jūs nesugebate pažinti priešų.

Byla buvo tvarkoma taip, kad niekas negalėjo patikrinti faktų, kuriais remiantis buvo atliekamas tardymas. Nebuvo galima patikrinti faktų kontaktuojant su žmonėmis, iš kurių buvo išgaunami tokie prisipažinimai.

Tačiau mes jautėme, kad gydytojų suėmimas — nešvarus reikalas. Daugelį šių žmonių asmeniškai pažinojome, jie mus gydė. Kai Stalinui mirus patikrinome, kaip buvo sudaryta ši „byla", pamatėme, kad ji nuo pradžios iki pabaigos suklastota.

Šią gėdingą „bylą" sudarė Stalinas, bet jis nesuspėjo jos baigti (jo supratimu), todėl gydytojai liko gyvi. Dabar visi jie reabilituoti, dirba tą patį darbą, kaip ir anksčiau, gydo vadovaujančius darbuotojus, taip pat ir vyriausybės narius. Mes jais visiškai pasitikime, jie sąžiningai, kaip ir anksčiau, vykdo savo tarnybines pareigas.

Organizuojant įvairias nešvarias ir gėdingas bylas niekšišką vaidmenį vaidino užkietėjęs mūsų partijos priešas, užsienio žvalgybos agentas Berija, įgijęs Stalino pasitikėjimą. Kaip šis provokatorius galėjo pasiekti tokią padėtį partijoje ir valstybėje, tapti Tarybų Sąjungos Ministrų Tarybos Pirmininko pirmuoju pavaduotoju ir CK Politinio Biuro nariu? Dabar nustatyta, kad šis niekšas kopė aukštyn valstybės laiptais per daugybę lavonų kiekvienoje pakopoje.

Ar buvo signalų, kad Berija partijai priešiškas žmogus? Taip, buvo. Dar 1937 metais Centro Komiteto plenume buvęs sveikatos apsaugos liaudies komisaras Kaminskis [56] sakė, kad Berija dirbo musavatistų žvalgyboje [57]. Vos pasibaigė Centro Komiteto plenumas, Kaminskis buvo suimtas ir paskui sušaudytas. Ar patikrino Stalinas Kaminskio pareiškimą? Ne, nes Stalinas

tikėjo Berija, ir to jam pakako. O jeigu Stalinas tikėjo, tai niekas jau nebegalėjo prieštarauti jo nuomonei; kas būtų sumanęs prieštarauti, tą būtų ištikęs toks pat likimas, kaip ir Kaminskį.

Buvo ir daugiau signalų. Vertas dėmesio drg. Snegovo[58] pareiškimas partijos Centro Komitetui (beje, jis 17 metų išbuvęs lageriuose, neseniai reabilituotas). Savo pareiškime jis rašo:

„Ryšium su klausimu dėl buvusio CK nario Kartvelišvilio-Lavrentjevo[59] reabilitavimo aš esu davęs VSK atstovui išsamių parodymų apie Berijos vaidmenį susidorojant su Kartvelišviliu ir nusikalstamus motyvus, kuriais Berija vadovavosi.

Laikau, kad būtina atkurti svarbų faktą šiuo klausimu ir pranešti apie jį Centro Komitetui, nes, mano nuomone, nepatogu minėti jį tardymo dokumentuose.

1931. X. 30 VKP Centro Komiteto Organizacinio biuro posėdyje skaitė pranešimą Užkaukazės krašto komiteto sekretorius Kartvelišvilis. Čia dalyvavo visi krašto komiteto biuro nariai, iš kurių aš vienas — gyvas. Šiame posėdyje J. Stalinas, baigdamas savo kalbą, pasiūlė sudaryti Užkaukazės krašto komiteto sekretoriatą tokios sudėties: 1-sis sekretorius Kartvelišvilis, 2-sis — Berija (pirmą kartą partijos istorijoje Berijos pavardė paminėta, kaip kandidato į partinį postą), Kartvelišvilis tuoj pat replikavo, kad Beriją gerai pažįsta ir todėl kategoriškai atsisako su juo dirbti. Tada J. Stalinas pasiūlė palikti klausimą atvirą ir spręsti jį darbo tvarka. Po dviejų dienų buvo nutarta iškelti Beriją į partinį darbą ir iškelti Kartvelišvilį iš Užkaukazės.

Tai patvirtinti gali drg. A. Mikojanas ir L. Kaganovičius, kurie dalyvavo šiame posėdyje.

Ilgamečiai priešiški Kartvelišvilio ir Berijos santykiai buvo plačiai žinomi. Jų ištakos siekia laikus, kai drg. Sergo[60] dirbo Užkaukazėje, nes Kartvelišvilis buvo artimiausias Sergo padėjėjas. Jie ir buvo Berijai dingstis suklastoti „bylą" prieš Kartvelišvilį.

Būdinga, kad Kartvelišvilis šioje „byloje" kaltinamas teroristiniu aktu prieš Beriją.

Berijos bylos kaltinamojoje išvadoje detaliai suminėti jo nusikaltimai. Bet kai ką reikia priminti, tuo labiau kad, galimas daiktas, ne visi suvažiavimo delegatai skaitė šį dokumentą. Čia noriu priminti, kaip žvėriškai Berija susidorojo su Kedrovu, Golubevu ir Golubevo įmote Baturina[61], kurie mėgino informuoti Centro Komitetą apie išdavikišką Berijos veiklą. Jie buvo sušaudyti be teismo, o nuosprendis buvo įformintas po sušaudymo atgaline data. Štai ką rašė partijos Centro Komitetui drg. Andrejevui[62] (drg. Andrejevas tada buvo CK sekretorius) senas komunistas drg. Kedrovas.

„Iš niūrios Lefortovo kalėjimo kameros šaukiuosi jūsų pagalbos. Išgirskite siaubo šauksmą, nepraeikite pro šalį, užtarkite, padėkite įveikti tardymų košmarą, atskleisti klaidą.

Kenčiu nekaltas. Patikėkite. Laikas parodys. Aš ne caro slaptosios policijos agentas provokatorius, ne šnipas, ne antitarybinės organizacijos narys, kuo esu kaltinamas, remiantis šmeižikiškais pareiškimais. Ir jokių kitų nusikaltimų Partijai ir Tėvynei aš niekada nepadariau. Aš niekuo nesusitepęs senas bolševikas, dorai kovojęs (beveik) 40 metų Partijos gretose dėl liaudies gerovės ir laimės. . .

. . . Dabar man, 62-jų metų seniui, tardytojai grasina dar sunkesnėmis ir žiauresnėmis, labiau žeminamomis fizinio poveikio priemonėmis. Jie jau nebepajėgia suvokti savo klaidos, pripažinti, kad jų veiksmai mano atžvilgiu yra neteisėti ir neleistini. Jie nori juos pateisinti, skelbdami mane pikčiausiu, nenusiginkluojančiu priešu, reikalaudami stiprinti represijas. Bet težino Partija, kad aš nekaltas, ir jokiomis priemonėmis nepavyks ištikimo Partijos sūnaus, atsidavusio jai iki karsto lentos, paversti priešu.

Bet išeities neturiu. Aš bejėgis atitolinti nuo savęs besiartinančius sunkius smūgius.

Tačiau viskam yra riba. Aš visiškai išsekęs. Sveikata pakirsta, jėgos ir energija silpsta, atomazga artėja. Mirti tarybiniame kalėjime su niekingo Tėvynės išdaviko antspaudu — kas gali būti baisiau doram žmogui. Koks siaubas! Neapsakomas skausmas gniaužia širdį. Ne, ne! To nebus, neturi būti, šaukiu aš. Ir Partija, ir Tarybinė vyriausybė, ir liaudies komisaras L. Berija neleis, kad įvyktų ši žiauri nepataisoma neteisybė.

Tikiu, kad ramiai, objektyviai ištyrus faktus, be bjauraus plūdimosi, be įniršio, be baisių patyčių, kaltinimų nepagrįstumas bus lengvai nustatytas. Aš tvirtai tikiu, kad tiesa ir teisingumas nugalės. Aš tikiu, tikiu".

Seną bolševiką drg. Kedrovą Karinė kolegija išteisino. Bet, nepaisant to, jis buvo sušaudytas Berijos nurodymu. (Pasipiktinimo šurmulys salėje.)

Berija taip pat žiauriai susidorojo su draugo Ordžonikidzės šeima. Kodėl? Todėl, kad Ordžonikidzė trukdė Berijai vykdyti jo klastingus sumanymus. Berija skynė sau kelią, naikindamas visus žmones, kurie galėjo jam trukdyti. Ordžonikidzė visada prieštaraudavo Berijai ir apie tai sakydavo Stalinui. Užuot išsiaiškinęs ir ėmęsis reikiamų priemonių, Stalinas leido sunaikinti Ordžonikidzės brolį, o patį Ordžonikidzę įstūmė į tokią būseną, kad jis buvo priverstas nusišauti. (Pasipiktinimo šurmulys salėje.) Štai koks buvo Berija.

Partijos Centro Komitetas demaskavo Beriją netrukus po Stalino mirties. Kruopščiu teisminiu bylos tyrimu buvo nustatytos kraupios Berijos piktadarybės, ir jis buvo sušaudytas.

Kyla klausimas, kodėl Berija, kuris sunaikino dešimtis tūkstančių partinių ir tarybinių darbuotojų, nebuvo demaskuotas Stalinui gyvam esant? Jis nebuvo demaskuotas anksčiau todėl, kad sumaniai naudojosi Stalino silpnybėmis, kurstydamas jo įtarumą, visaip pataikaudavo Stalinui, veikė jo remiamas.

* * *

Draugai!

Asmens kultas tapo tokio pasibaisėtino masto daugiausia todėl, kad pats Stalinas visaip skatino ir palaikė savo asmens aukštinimą. Tai rodo daugybė faktų. Viena iš būdingiausių Stalino savigyros ir elementaraus kuklumo stokos apraiškų yra jo „Trumpos biografijos" leidimas 1948 metais.

Ši knyga — tai nežaboto pataikavimo, žmogaus sudievinimo, jo pavertimo neklystančiu išminčiumi, „visų laikų ir tautų didžiuoju vadu" ir „neprilygstamu karvedžiu" pavyzdys. Pritrūko ir žodžių, kuriais būtų galima dar labiau išliaupsinti Stalino nuopelnus.

Nėra reikalo cituoti kokčių meilikaujamų charakteristikų, kurių šioje knygoje devynios galybės. Reikia tik pabrėžti, kad visas jas aprobavo ir suredagavo pats Stalinas, o kai kurias jų savo ranka įrašė į knygos maketą.

Ką gi Stalinas laikė būtina įrašyti į šią knygą? Galbūt jis stengėsi atvėsinti jo „Trumpos biografijos" sudarytojų meilikavimo įkarštį? Ne. Jis sodrino kaip tik tas vietas, kur jo nuopelnų liaupsinimas jam atrodė nepakankamas.

Štai kai kurios Stalino veiklos charakteristikos, įrašytos paties Stalino ranka:

„Šioje kovoje su mažatikiais ir kapituliantais, trockininkais ir zinovjevininkais, bucharinais ir kamenevais galutinai susiformavo, Leninui pasitraukus iš gyvenimo, tas vadovaujantis mūsų partijos branduolys..., kuris apgynė didžiąją Lenino vėliavą, sutelkė partiją apie Lenino priesakus ir išvedė tarybinę liaudį į platų šalies industrializavimo ir žemės ūkio kolektyvizavimo kelią. Šio branduolio vadovas ir vadovaujančioji partijos bei valstybės jėga buvo drg. Stalinas".

Ir tai rašo pats Stalinas! Toliau priduria dar:

„Sumaniai vykdydamas partijos ir liaudies vadovo uždavinius, visos tarybinės liaudies visapusiškai remiamas, Stalinas vis dėlto savo veikloje neparodė jokio išpuikimo, pasipūtėliškumo, išdidybės".

Kur ir kada koks nors veikėjas būtų galėjęs taip perdėtai pats save išgirti? Argi tai tinka marksistinio-lenininio tipo veikėjui? Ne. Tam labai prieštaravo Marksas ir Engelsas. Tai visada griežtai smerkė Vladimiras Leninas.

Knygos makete buvo tokia frazė: „Stalinas — tai Leninas šiandien". Ši frazė Stalinui pasirodė nepakankama, ir jis savo ranka perrašo ją taip:

„Stalinas — garbingas Lenino žygio tęsėjas, arba, kaip sakoma mūsų partijoje, Stalinas — tai Leninas šiandien". Štai kaip iškiliai pasakyta, bet pasakyta ne liaudies, o paties Stalino.

Galima pateikti daugybę panašių pagyrūniškų charakteristikų, įrašytų į knygos maketą Stalino ranka. Ypač uoliai jis liaupsino save dėl savo karinio genijaus, karvedžio talento.

Pateiksiu dar vieną intarpą, įrašytą Stalino apie savo karinį genijų:

„Draugas Stalinas, — rašo jis, — išplėtojo pirmaujantį tarybinį karo mokslą. Draugas Stalinas suformulavo teiginį apie nuolatinius veiksnius, lemiančius karo baigtį, apie aktyvios gynybos ir kontrpuolimo bei puolimo dėsnius, apie kariuomenės rūšių ir kovinės technikos sąveiką šiuolaikinėmis karo sąlygomis, apie tankų ir aviacijos masiškumo vaidmenį šiuolaikiniame kare, apie artileriją kaip galingiausią kariuomenės rūšį. Įvairiuose karo etapuose Stalino genijus rasdavo teisingus sprendimus, visapusiškai atsižvelgdavo į padėties ypatybes". (*Sujudimas salėje.*)

Toliau pats Stalinas rašo:

„Stalino karo menas pasireiškė ir gynyboje, ir puolime. Draugas Stalinas su genialiu įžvalgumu įspėdavo priešo planus ir juos atremdavo. Kautynėse, kuriose draugas Stalinas vadovavo tarybinei kariuomenei, įkūnyti įžymūs karinio operatyvinio meno pavyzdžiai".

Taip Stalinas buvo išgarsintas kaip karvedys. Bet kas jį išgarsino? Ogi pats Stalinas, bet jau ne kaip karvedys, o kaip autorius — redaktorius, vienas iš svarbiausių savo pagyrūniškos biografijos sudarytojų.

Tokie, draugai, yra faktai. Reikia atvirai pasakyti, kad tai gėdingi faktai.

Ir dar vienas faktas iš tos pačios Stalino „Trumpos biografijos". Yra žinoma, kad „Trumpąjį Visasąjunginės Komunistų partijos (bolševikų) istorijos kursą" kūrė partijos Centro Komiteto komisija. Šį, atvirai tariant, taip pat asmens kulto prisigėrusį veikalą rašė tam suburtas autorių kolektyvas. Apie šį faktą Stalino „Trumpos biografijos" makete taip rašoma:

„Draugo Stalino vadovaujama VKP(b) Centro Komiteto komisija, jam pačiam kuo aktyviausiai dalyvaujant, kuria „Trumpąjį Visasąjunginės Komunistų partijos (bolševikų) istorijos kursą".

Tačiau ši formuluotė jau nebegalėjo patenkinti Stalino, ir išleistoje „Trumpoje biografijoje" ta vieta pakeista tokiu teiginiu:

„1938 metais išėjo draugo Stalino parašyta ir VKP(b) CK Komisijos patvirtinta knyga „VKP(b) istorija. Trumpasis kursas". Ką gi čia bepridursi! (*Pagyvėjimas salėje.*)

Kaip matote, kolektyvo sukurtas veikalas netikėtai virto Stalino parašyta knyga. Nėra reikalo kalbėti, kaip ir kodėl taip atsitiko.

Kyla pagrįstas klausimas: jeigu Stalinas yra šios knygos autorius, tai kodėl jam reikėjo taip garbstyti Stalino asmenį ir iš esmės visą šlovingosios mūsų Komunistų partijos istorijos pospalinį laikotarpį padaryti tik „Stalino genijaus" veiksmų fonu?

Argi šioje knygoje deramai atspindėtos partijos pastangos socialistiškai pertvarkyti šalį, sukurti socialistinę visuomenę, industrializuoti ir kolektyvizuoti šalį ir kitos priemonės, kurias įgyvendino partija, tvirtai žengianti Le-

nino nubrėžtu keliu? Ten daugiausia kalbama apie Staliną, jo kalbas, jo pranešimus. Viskas be jokios išimties susiję su jo vardu.

Stebiesi ir nieko nebesupranti, kai pats Stalinas pareiškia, kad būtent jis parašė „Trumpą VKP(b) istorijos kursą". Argi gali marksistas-leninietis taip rašyti pats apie save, keldamas į padanges savo asmens kultą?

Arba paimkime Stalino premijas. (Sujudimas salėje.) Net carai nesteigė tokių premijų, kurias būtų pavadinę savo vardais.

Pats Stalinas pripažino geriausiu tą Tarybų Sąjungos valstybinio himno tekstą, kuriame nėra nė žodžio apie Komunistų partiją, bet užtat yra toks neprilygstamas Stalino liaupsinimas:

„Mus Stalinas liaudžiai tarnaut išaugino,
Ir darbui, ir žygiams jis įkvėpė mus".

Šiose himno eilutėse visa didžiulė auklėjamoji, vadovaujančioji ir įkvepiančioji didžiosios Lenino partijos veikla priskirta vienam Stalinui. Tai, žinoma, aiškus atsitraukimas nuo marksizmo-leninizmo, aiškus partijos vaidmens mažinimas ir menkinimas. Jums turiu pasakyti, kad CK Prezidiumas jau priėmė nutarimą sukurti naują himno tekstą, kuris atspindėtų liaudies vaidmenį, partijos vaidmenį. (Audringi, ilgi plojimai.)

O argi be Stalino žinios jo vardu buvo pavadinamos didžiausios įmonės ir miestai, argi be jo žinios visoje šalyje buvo statomi Stalino monumentai — šie „paminklai gyvam"? Juk faktas, kad pats Stalinas 1951 metų liepos 2 d. pasirašė TSRS Ministrų Tarybos nutarimą, kuriuo buvo numatoma prie Volgos—Dono kanalo pastatyti monumentalią Stalino skulptūrą, o tų pačių metų rugsėjo 4 d. išleido potvarkį šio monumento statybai skirti 33 tonas vario. Kas buvo netoli Stalingrado, tas matė, kokia ten stūkso statula, ir dar tokioje vietoje, kur būna mažai žmonių. Jos statybai išleista daug lėšų, ir tai tuo metu, kai mūsų žmonės tuose rajonuose po karo dar gyveno žeminėse. Spręskite patys, ar teisingai Stalinas rašė savo biografijoje, kad „jo veikloje nėra nė šešėlio savęs aukštinimo, išpuikimo, gėrėjimosi savimi"?

Stalinas negerbė Lenino atminimo. Neatsitiktinai Tarybų rūmai, kaip paminklas Vladimirui Leninui, kuriuos statyti buvo nutarta daugiau kaip prieš 30 metų, nebuvo pastatyti, ir jų statyba buvo nuolat atidėliojama ir galiausiai užmiršta. Šią padėtį reikia ištaisyti ir paminklą Vladimirui Leninui pastatyti. (Audringi, ilgi plojimai.)

Negalima neprisiminti ir tarybinės vyriausybės 1925 metų rugpjūčio 14 d. nutarimo „Dėl V. Lenino premijų už mokslinius darbus įsteigimo". Šis nutarimas buvo paskelbtas spaudoje, bet Lenino premijų nėra iki šiol. Tai taip pat reikia ištaisyti. (Audringi, ilgi plojimai.)

Stalinui gyvam esant dėl žinomų metodų, apie kuriuos aš jau kalbėjau, pateikdamas faktus, kaip buvo rašoma, kad ir „Trumpa Stalino biografija", visi įvykiai buvo nušviečiami taip, kad Leninas vaidinęs lyg ir antraeilį vaidmenį net Spalio socialistinėje revoliucijoje. Daugelyje kino filmų, grožinės literatūros kūriniuose Leninas vaizduojamas neteisingai, jo vaidmuo neleistinai menkinamas.

Stalinas labai mėgo filmą „Nepamirštamieji 1919-ieji metai", kur jis pavaizduotas važiuojantis ant šarvuoto traukinio laiptelio ir vos ne kalaviju naikinantis priešus. Tegul Klimentas Jefremovičius, mūsų brangus bičiulis, įsidrąsina ir parašo tiesą apie Staliną, juk jis žino, kaip Stalinas kariavo. Drg. Vorošilovui, žinoma, sunku tai pradėti, bet būtų gera, jeigu jis tai padarytų. Tam pritars visi — ir liaudis, ir partija. Ir vaikaičiai už tai dėkos. (Ilgi plojimai.)

Nušviečiant įvykius, susijusius su Spalio revoliucija ir pilietiniu karu, daugeliu atvejų jie būdavo vaizduojami taip, kad svarbiausias vaidmuo visur tarsi priklauso Stalinui, kad visur ir visada jis pataria Leninui, kaip ir ką reikia daryti. Bet juk tai Lenino šmeižimas! (Ilgi plojimai.)

Aš tikriausiai nenusikalsiu tiesai, jeigu pasakysiu, kad 99 procentai čia

esančių mažai ką žinojo ir girdėjo apie Staliną iki 1924 metų, o Leniną šalyje visi žinojo; visa partija žinojo, visa liaudis žinojo — ir jauni, ir seni. (Audringi, ilgi plojimai.)

Visa tai reikia ryžtingai peržiūrėti, kad istorijoje, literatūroje, meno kūriniuose būtų teisingai atspindimas V. Lenino vaidmuo, didingi mūsų Komunistų partijos ir tarybinės liaudies — liaudies kūrėjos — darbai. (Plojimai.)

* * *

Draugai! Asmens kultas padėjo plisti partijos veikloje ir ūkiniame darbe ydingiems metodams, skatino grubius partijos vidinės ir tarybinės demokratijos pažeidinėjimus, gryną administravimą, įvairius iškraipymus, trūkumų maskavimą, tikrovės lakavimą. Pas mus priviso nemaža pataikūnų, liaupsintojų, mulkintojų.

Negalima nematyti ir to, kad dėl daugybės partinių, tarybinių ir ūkinių darbuotojų areštų mūsų kadrai ėmė nepasitikėti savimi, dirbo dairydamiesi, vengė naujovių, bijojo net savo šešėlio, jų darbe buvo mažiau iniciatyvos.

Tarkime, kad ir partinių bei tarybinių organų nutarimai. Jie buvo rašomi pagal šabloną, dažnai neatsižvelgiant į konkrečią padėtį. Prieita iki to, kad partiniai ir kiti darbuotojai net per mažiausius posėdžius, pasitarimus bet kuriais klausimais kalbėdavo iš raštelio. Dėl viso to partinis ir tarybinis darbas tapo valdiškas, aparatas biurokratėjo.

Stalino atotrūkį nuo gyvenimo, tikrosios padėties vietose nežinojimą galima akivaizdžiai pailiustruoti jo vadovavimu žemės ūkiui.

Visi, kurie bent kiek domėjosi padėtimi šalyje, matė sunkią žemės ūkio būklę, o Stalinas to nepastebėdavo. Ar mes sakydavome apie tai Stalinui? Taip, sakydavome, bet jis su mumis nesutikdavo. Kodėl taip buvo? Todėl, kad Stalinas niekur neišvažiuodavo, su darbininkais ir kolūkiečiais nesusitikdavo ir nežinojo tikrosios padėties.

Su šalimi ir žemės ūkiu jis susipažindavo tik iš kino filmų. O kino filmai dailindavo, lakuodavo padėtį žemės ūkyje. Kolūkinis gyvenimas daugelyje kino filmų buvo vaizduojamas taip, kad stalai lūždavo nuo kalakutų ir žąsų. Matyt, Stalinas manė, kad iš tikrųjų taip ir yra.

Vladimiras Leninas kitaip žiūrėjo į gyvenimą, jis visą laiką buvo glaudžiai susijęs su liaudimi: priimdavo valstiečių pasiuntinius, dažnai kalbėdavo fabrikuose ir gamyklose, važinėdavo į kaimus, kalbėdavosi su valstiečiais.

Stalinas atsiribojo nuo liaudies, jis niekur neišvažiuodavo. Ir tai truko dešimtis metų. Paskutinį kartą jis buvo išvykęs į kaimą 1928 metų sausio mėnesį, kai važiavo į Sibirą dėl grūdų paruošų. Iš kur jis galėjo žinoti, kas dedasi kaime?

Ir kai Stalinui per vieną pokalbį buvo pasakyta, kad mūsų žemės ūkio būklė sunki, ypač blogi šalyje mėsos ir kitų gyvulininkystės produktų gamybos reikalai, buvo sudaryta komisija, kuriai buvo pavesta parengti nutarimo „Dėl priemonių gyvulininkystei plėtoti kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose" projektą. Mes tokį projektą parengėme.

Žinoma, tuometiniai mūsų pasiūlymai neaprėpė visų galimybių, bet buvo numatyti būdai, kaip pakelti visuomeninę gyvulininkystę. Tada buvo siūloma padidinti gyvulininkystės produktų paruošų kainas, kad kolūkiečiai, MTS ir tarybinių ūkių darbuotojai būtų labiau materialiai suinteresuoti plėtoti gyvulininkystę. Tačiau mūsų parengtas projektas nebuvo priimtas, 1953 metų vasario mėnesį jis buvo atidėtas.

Negana to, kai šis projektas buvo svarstomas, Stalinas pasiūlė padidinti mokestį kolūkiams ir kolūkiečiams dar 40 milijardų rublių, nes, jo nuomone, valstiečiai gyveną turtingai ir, pardavęs tik vieną vištą, kolūkietis galįs sumokėti visą mokestį valstybei.

Jūs tik pagalvokite, ką tai reiškė? Juk 40 milijardų rublių — tai tokia suma, kurios valstiečiai negaudavo už visus jų pristatomus produktus. Pavyzdžiui, 1952 metais kolūkiai ir kolūkiečiai už visą valstybei pristatytą ir parduotą produkciją gavo 26 milijardus 280 milijonų rublių.

Argi toks Stalino pasiūlymas buvo pagrįstas kokiais nors duomenimis? Žinoma, ne. Faktai ir skaičiai tokiais atvejais jo nedomino. Jeigu Stalinas ką pasakė, vadinasi, taip ir yra — juk jis „genijus", o genijui nereikia skaičiuoti, jam pakanka pasižiūrėti —ir iškart paaiškėja, kaip turi būti. Jis tarė savo žodį, o paskui visi turi kartoti tai, ką jis pasakė, ir žavėtis jo išmintimi.

Bet ar išmintingas buvo pasiūlymas padidinti žemės ūkio mokestį 40 milijardų rublių? Visiškai ne, nes šį pasiūlymą padiktavo ne realus tikrovės vertinimas, bet fantastiški nuo gyvenimo atitrūkusio žmogaus prasimanymai.

Dabar žemės ūkyje mes po truputį ropščiamės iš sunkios padėties. Partijos XX suvažiavimo delegatų kalbos džiugina kiekvieną iš mūsų, kai daugelis delegatų sako, kad yra sąlygos įvykdyti pagrindinių gyvulininkystės produktų gamybos šeštojo penkmečio užduotis ne per penkerius, o per 2—3 metus. Mes įsitikinę, kad naujojo penkmečio užduotys bus sėkmingai įvykdytos. (Ilgi plojimai.)

* * *

Draugai!

Kai mes dabar ryžtingai stojame prieš asmens kultą, kuris buvo taip paplitęs Stalinui gyvam esant, ir kalbame apie daugelį neigiamų reiškinių, kuriuos sukėlė šis marksizmo-leninizmo dvasiai svetimas kultas, kai kuriems žmonėms gali kilti klausimas: kaip čia dabar, juk Stalinas vadovavo partijai ir šaliai 30 metų, tuo metu buvo didelių pergalių, argi galima tai neigti? Aš manau, kad taip klausti gali tik apakę ir asmens kulto beviltiškai užhipnotizuoti žmonės, kurie nesupranta revoliucijos ir Tarybų valstybės esmės, kaip reikiant, leniniškai nesuvokia partijos ir liaudies vaidmens tarybinės visuomenės raidoje.

Socialistinę revoliuciją įvykdė darbininkų klasės ir vargingiausios valstietijos sąjunga, kurią rėmė vidutinė valstietija, įvykdė liaudis, bolševikų partijos vadovaujama. Didžiulis Lenino nuopelnas yra tas, kad jis sukūrė kovingą darbininkų klasės partiją, apginklavo ją marksistine visuomenės raidos dėsnių samprata, mokslu apie proletariato pergalę kovoje su kapitalizmu, jis užgrūdino partiją liaudies masių revoliucinių mūšių ugnyje. Šioje kovoje partija nuosekliai gynė liaudies interesus, tapo jos išmėginta vadove, atvedė darbo žmones į valdžią, į pirmosios pasaulyje socialistinės valstybės sukūrimą.

Jūs gerai prisimenate išmintingus Lenino žodžius, kad Tarybų valstybė stipri masių sąmoningumu, kad istoriją dabar kuria milijonai ir dešimtys milijonų žmonių.

Savo istorines pergales mes pasiekėme organizaciniu partijos, jos vietinių organizacijų darbu, pasiaukojamu mūsų didžiosios liaudies darbu. Šios pergalės — liaudies ir visos partijos didžiulio masto veiklos rezultatas, o ne vien tik Stalino vadovavimo vaisius, kaip buvo mėginama teigti asmens kulto klestėjimo laikotarpiu.

Marksistiškai, leniniškai vertindami šio klausimo esmę, turime tiesiai pareikšti, kad vadovavimo praktika, susidariusi pastaraisiais Stalino gyvenimo metais, tapo rimtu stabdžiu tarybinės visuomenės raidai.

Stalinas ilgus mėnesius nesvarstydavo daugelio labai svarbių ir neatidėliotinų partijos ir šalies gyvenimo klausimų. Dėl Stalino vadovavimo dažnai iškildavo grėsmė mūsų taikiems santykiams su kitomis šalimis, nes vienasmeniški sprendimai galėjo sukelti ir kartais sukeldavo didelių komplikacijų.

Pastaraisiais metais, kai mes atsikratėme ydingos asmens kulto praktikos

ir numatėme nemažai priemonių vidaus ir užsienio politikoje, visi mato, kaip akivaizdžiai didėja plačiųjų darbo žmonių masių aktyvumas, kūrybinė iniciatyva, kaip palankiai tai atsiliepia mūsų ūkinės ir kultūrinės veiklos rezultatams. (P l o j i m a i.)

Kai kurie draugai gali paklausti: o kur buvo CK Politinio biuro nariai, kodėl jie laiku nestojo prieš asmens kultą ir tai daro tik pastaruoju metu?

Pirmiausia reikia turėti galvoje, kad Politinio biuro nariai įvairiais laikotarpiais skirtingai vertino šiuos klausimus. Iš pradžių daugelis jų aktyviai rėmė Staliną, nes Stalinas yra vienas iš stipriausių marksistų ir jo logika, jėga ir valia darė didelį poveikį kadrams, partijos darbui.

Yra žinoma, kad Stalinas po V. Lenino mirties, ypač pirmaisiais metais, aktyviai kovojo už leninizmą, prieš Lenino mokslo iškraipytojus ir priešus. Remdamasi Lenino mokslu, savo Centro Komiteto vadovaujama, partija pradėjo didelį šalies socialistinio industrializavimo, žemės ūkio kolektyvizavimo darbą, vykdė kultūrinę revoliuciją. Tuo metu Stalinas pelnė populiarumą, simpatijas ir paramą. Partijai teko kovoti su tais, kurie mėgino nustumti šalį nuo vienintelio teisingo, lenininio kelio, — su trockininkais, zinovjevininkais ir dešiniaisiais, buržuaziniais nacionalistais. Ši kova buvo būtina. Bet paskui Stalinas, vis labiau piktnaudžiaudamas valdžia, ėmė susidoroti su įžymiais partijos ir valstybės veikėjais, naudoti teroristinius metodus prieš dorus tarybinius žmones. Kaip jau buvo pasakyta, būtent taip Stalinas pasielgė su įžymiais mūsų partijos ir valstybės veikėjais — Kosioru, Rudzutaku, Eiche, Postyševu ir daugeliu kitų.

Mėginimai apginti nuo nepagrįstų įtarimų ir kaltinimų baigdavosi tuo, kad protestavęs būdavo represuojamas. Šiuo atžvilgiu būdinga drg. Postyševo istorija.

Per vieną pokalbį, kai Stalinas pareiškė nepasitenkinimą Postyševu ir jį paklausė:

— Kas jūs toks?

Postyševas jam būdinga „okuojančio“ tarme tvirtai pareiškė:

— Bolševikas aš, drauge Stalinai, bolševikas!

Šis pareiškimas iš pradžių buvo palaikytas nepagarba Stalinui, paskui kenkėjišku aktu, ir galiausiai Postyševas buvo sunaikintas, be jokio pagrindo paskelbus jį „liaudies priešu“.

Apie tuo metu susidariusią padėtį mes neretai pasikalbėdavome su Nikolajumi Bulganinu. Kartą, kai mes dviese važiavome mašina, jis man pasakė:

— Štai važiuoji kartais pas Staliną, jis tave kviečia kaip bičiulį. O sėdi pas Staliną ir nežinai, kur tave iš jo išveš: namo ar į kalėjimą.

Aišku, kad tokiomis sąlygomis kiekvieno Politinio biuro nario padėtis buvo labai sunki. Atsižvelgiant dar ir į tai, kad pastaraisiais metais partijos CK plenumai faktiškai nebuvo šaukiami, o Politinio biuro posėdžiai buvo rengiami retai, tampa aišku, kaip buvo sunku kam nors iš Politinio biuro narių kritikuoti vieną ar kitą neteisingą ar netinkamą priemonę, aiškias klaidas ir trūkumus vadovavimo praktikoje.

Kaip jau buvo pasakyta, daugelis nutarimų būdavo priimama vienasmeniškai arba apklausos būdu, kolektyviai jų nesvarstant.

Visiems žinomas liūdnas likimas Politinio biuro nario drg. Voznesenskio, kuris tapo Stalino represijų auka. Būdinga, kad nutarimas pašalinti jį iš Politinio biuro niekur nebuvo svarstomas, o priimtas per apklausą. Tokios pat apklausos būdu buvo priimti nutarimai atleisti iš užimamų postų drg. Kuznecovą ir Rodionovą.

Buvo labai menkinamas CK Politinio biuro vaidmuo, jo darbas dezorganizuojamas, nes pačiame Politiniame biure buvo sudaromos įvairios komisijos, steigiami vadinamieji „penketai“, „šešetai“, „septynetai“, „devynetai“. Štai, pavyzdžiui, 1946 metų spalio 3 d. nutarimas:

„**Drg. Stalino pasiūlymas.**

1. Pavesti Užsienio reikalų komisijai prie Politinio biuro (šešeto) ateityje kartu su užsienio politikos klausimais spręsti taip pat vidaus veiklos ir vidaus politikos klausimus.

2. Įtraukti į šešetą TSRS valstybinio plano komiteto pirmininką drg. Voznesenskį ir ateityje šešetą vadinti septynetu.

CK sekretorius — J. Stalinas".

Kas tai per kortuotojo terminologija? (J u o k a s s a l ė j e). Aišku, kad tokių komisijų — „penketų", „šešetų", „septynetų" ir „devynetų" sudarymas Politiniame biure pažeidė kolektyvinio vadovavimo principą. Tokiu būdu kai kurie Politinio biuro nariai būdavo nušalinami nuo svarbiausių klausimų sprendimo.

Nepakenčiamos sąlygos buvo sudarytos vienam iš seniausių mūsų partijos narių Klimentui Vorošilovui. Daugelį metų jis faktiškai neturėjo teisės dalyvauti Politinio biuro darbe. Stalinas uždraudė jam pasirodyti Politinio biuro posėdžiuose ir siųsti jam dokumentus. Kai Politinis biuras posėdžiaudavo ir drg. Vorošilovas apie tai sužinodavo, jis kiekvieną kartą skambino ir klausė, ar jam galima ateiti į tą posėdį. Stalinas kartais leisdavo, bet visada būdavo nepatenkintas. Dėl savo neregėto įtarumo ir nepasitikėjimo Stalinas ėmė kvailai ir juokingai įtarti, kad Vorošilovas esąs anglų agentas. (J u o k a s s a l ė j e). Taip, anglų agentas. Ir jo namuose buvo įrengtas specialus aparatas pokalbiams klausyti. (P a s i p i k t i n i m o š u r m u l y s s a l ė j e.)

Stalinas taip pat vienasmeniškai neleido dalyvauti Politinio biuro darbe ir kitam Politinio biuro nariui Andrejui Andrejevui.

Tai buvo nežabotas savavaliavimas.

O štai pirmajame CK plenume po partijos XIX suvažiavimo kalbėjo Stalinas ir apibūdino Viačeslavą Molotovą ir Anastasą Mikojaną, visai nepagrįstai kaltindamas šiuos seniausius mūsų partijos veikėjus.

Galimas daiktas, kad jeigu Stalinas dar kelis mėnesius būtų vadovavęs, tai šiame partijos suvažiavime draugai Molotovas ir Mikojanas, ko gero, nedalyvautų.

Stalinas, matyt, turėjo savo planų, kaip susidoroti su senais Politinio biuro nariais. Jis ne kartą yra sakęs, kad Politinio biuro narius reikia keisti. Po XIX suvažiavimo siūlydamas į Centro Komiteto Prezidiumą išrinkti 25 žmones, jis norėjo pašalinti senus Politinio biuro narius, įtraukti į jį mažiau prityrusius, kad šie visaip jį liaupsintų. Galima net pagalvoti, jog tai buvo sumanyta tam, kad paskui būtų galima sunaikinti senus Politinio biuro narius ir nuslėpti tuos negarbingus Stalino poelgius, apie kuriuos mes dabar kalbame.

Draugai! Kad nepasikartotų praeities klaidos, Centro Komitetas griežtai smerkia asmens kultą. Mes manome, kad Stalinas buvo pernelyg išaukštintas. Be abejonės, praeityje Stalinas daug nusipelnė partijai, darbininkų klasei ir tarptautiniam darbininkų judėjimui.

Reikalus komplikuoja tai, kad visa, apie ką kalbėjome, buvo padaryta Stalinui gyvam esant, jam vadovaujant, jo sutikimu, be to, jis buvo tikras, jog tai būtina darbo žmonių interesams apginti nuo priešų kėslų ir imperialistų išpuolių. Visa tai jis vertino iš darbininkų klasės, darbo liaudies interesų, socializmo ir komunizmo pergalės interesų gynimo pozicijų. Negalima pasakyti, kad tai buvo despoto veiksmai. Jis manė, kad taip reikia daryti partijos, darbo žmonių labui, revoliucijos iškovojimų labui. Štai kur tikra tragedija!

Draugai! Leninas ne kartą yra pabrėžęs, kad kuklumas — neatskiriama tikro bolševiko savybė. Ir pats Leninas buvo nepaprastai kuklus. Negalima pasakyti, kad čia mes visur sekame Lenino pavyzdžiu. Pakanka pasakyti nors ir tai, kad daugybei miestų, fabrikų ir gamyklų, kolūkių ir tarybinių ūkių, tarybinių, kultūrinių įstaigų privačios nuosavybės, jeigu taip galima pasakyt

teisėmis išdalyti vardai tų ar kitų valstybės bei partijos veikėjų, kurie tebėra gyvi ir klestintys. Daugelis iš mūsų yra prisidėję prie savo vardų suteikimo įvairiems miestams, rajonams, įmonėms, kolūkiams. Tai reikia ištaisyti. (P l o j i m a i.)

Tačiau tai daryti reikia protingai, neskubant. Centro Komitetas apsvarstys ir gerai išnagrinės šį reikalą, kad nebūtų persistengta, padaryta kokių nors klaidų. Aš prisimenu, kai Ukrainoje buvo sužinota apie Kosioro suėmimą. Kijevo radijo stotis savo laidas paprastai pradėdavo taip: „Kalba Kosioro radijo stotis". Vieną dieną radijo laidos prasidėjo nepaminėjus Kosioro vardo. Ir visi suprato, kad Kosiorui kažkas atsitiko, kad jis tikriausiai suimtas.

Tad jeigu mes visur imsime nukabinėti iškabas ir keisti vardus, žmonės gali pagalvoti, kad tiems draugams, kurių vardais pavadintos įmonės, kolūkiai arba miestai, kažkas atsitiko, kad tikriausiai ir jie suimti. (P a g y v ė j i m a s s a l ė j e).

Kuo mes kartais matuojame vieno ar kito vadovo autoritetą ir reikšmę? Ogi tuo, kad jo vardu pavadinta tiek ir tiek miestų, gamyklų ir fabrikų, tiek ir tiek kolūkių ir tarybinių ūkių. Ar ne laikas mums padaryti galą šiai „privačiai nuosavybei" ir „nacionalizuoti" fabrikus ir gamyklas, kolūkius ir tarybinius ūkius. (J u o k a s, p l o j i m a i. Š ū k s m a i: „Teisingai!".) Tai bus mums į naudą. Juk asmens kultas — tai tokie faktai.

Mes turime labai rimtai žiūrėti į asmens kulto klausimą. Šio klausimo mes negalime kelti už partijos ribų, tuo labiau spaudoje. Kaip tik todėl mes kalbame apie jį uždarame suvažiavimo posėdyje. Reikia turėti saiką, neteikti peno priešams, nerodyti jiems savo piktžaizdžių. Aš manau, kad suvažiavimo delegatai teisingai supras ir įvertins visas šias priemones. (A u d r i n g i p l o j i m a i.)

* * *

Draugai! Mes turime ryžtingai, kartą ir visiems laikams nuvainikuoti asmens kultą, padaryti reikiamas išvadas tiek idėjinio-teorinio, tiek praktinio darbo srityje.

Todėl būtina:

Pirma, bolševikiškai pasmerkti ir išgyvendinti svetimą marksizmo-leninizmo dvasiai ir nesuderinamą su partinio vadovavimo principais ir partinio gyvenimo normomis asmens kultą, negailestingai kovoti su visais ir visokiais mėginimais atgaivinti jį vienokia ar kitokia forma.

Atkurti ir nuosekliai vykdyti visame mūsų ideologiniame darbe svarbiausius marksizmo-leninizmo mokslo teiginius apie liaudį kaip istorijos, visų materialinių ir dvasinių žmonijos turtų kūrėją, apie lemiamą marksistinės partijos vaidmenį revoliucinėje kovoje už visuomenės pertvarką, už komunizmo pergalę.

Todėl mes turėsime nuveikti didelį darbą, kad iš marksizmo-leninizmo pozicijų būtų kritiškai įvertintos ir ištaisytos labai paplitusios klaidingos pažiūros, susijusios su asmens kultu, istorijos, filosofijos, ekonomikos ir kitų mokslų srityje, taip pat literatūroje ir mene. Artimiausiu metu reikės sukurti pilnavertį, moksliškai objektyvų marksistinį mūsų partijos istorijos vadovėlį, tarybinės visuomenės istorijos vadovėlius, pilietinio karo ir Didžiojo Tėvynės karo istorijos knygas.

Antra, nuosekliai ir atkakliai tęsti partijos Centro Komiteto pastaraisiais metais pradėtą darbą, kurio tikslas pasiekti, kad visose partinėse organizacijose, nuo viršaus iki apačios, būtų kuo griežčiausiai laikomasi lenininių partinio vadovavimo principų ir pirmiausia aukščiausio iš jų — vadovavimo kolektyvumo, būtų laikomasi partinio gyvenimo normų, kurios įtvirtintos mūsų partijos Įstatuose, būtų plėtojama kritika ir savikritika.

Trečia, visiškai atkurti lenininius tarybinio socialistinio demokratizmo principus, įrašytus Tarybų Sąjungos Konstitucijoje, kovoti su asmenų, piktnaudžiaujančių valdžia, savavaliavimu. Reikia ištaisyti visus revoliucinio socialistinio teisėtumo pažeidimus, kurių susikaupė per ilgą laikotarpį dėl neigiamų asmens kulto padarinių.

Draugai!

Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XX suvažiavimas dar kartą pademonstravo neišardomą mūsų partijos vienybę, jos susitelkimą apie savo Centro Komitetą, jos pasiryžimą įvykdyti didžius komunizmo kūrimo uždavinius. (A u d r i n g i p l o j i m a i.) Ir tai, kad mes dabar iš esmės kalbame principingais klausimais dėl marksizmui-leninizmui svetimo asmens kulto įveikimo ir sunkių jo padarinių likvidavimo, rodo didžią moralinę ir politinę mūsų partijos jėgą. (I l g i p l o j i m a i.)

Mes esame visiškai tikri, kad mūsų partija, vykdydama istorinius savo XX suvažiavimo nutarimus, ves tarybinę liaudį Lenino keliu į naujus laimėjimus, į naujas pergales. (A u d r i n g i, i l g i p l o j i m a i.)

Tegyvuoja pergalingoji mūsų partijos vėliava — leninizmas! (A u d r i n g i, i l g i p l o j i m a i, v i r s t ą o v a c i j a. V i s i a t s i s t o j a.)

PASTABOS

24. J. Rudzutakas (1887—1938), partijos narys nuo 1905 m. Nuo 1917 m. Maskvos liaudies ūkio tarybos pirmininkas. Nuo 1920 m. VPSCT geležinkelio darbininkų CK pirmininkas, kartu VPSCT generalinis sekretorius, vėliau RKP(b) CK Vidurinės Azijos biuro pirmininkas. Nuo 1923 m. RKP(b) CK sekretorius. 1924—1930 m. TSRS susisiekimo liaudies komisaras. Nuo 1926 m. TSRS Liaudies Komisarų Tarybos, Darbo ir gynybos tarybos Pirmininko pavaduotojas, kartu nuo 1931 m. VKP(b) CKK pirmininkas ir Darbininkų ir valstiečių inspekcijos liaudies komisaras. 1923—1926 m. ir nuo 1934 m. kandidatas į CK Politinio Biuro narius 1926—1932 m. CK Politinio Biuro narys. Neteisėtai represuotas.

25. N. Komarovas (F. Sobinovas) (1886—1937), partijos narys nuo 1909 m. 1917 m. RSDDP(b) Petrogrado komiteto narys. 1925 m. RKP(b) CK Šiaurės Vakarų biuro sekretorius. 1926—1929 m. Leningrado miesto ir gubernijos vykdomųjų komitetų pirmininkas. Nuo 1931 m. RTFSR komunalinio ūkio liaudies komisaras. 1921 m., 1923—1930 m. partijos CK narys. 1922—1923 m. kandidatas į CK narius.

26. L. Zakovskis, 1937 m. VRLK Leningrado srities valdybos viršininkas.

27. M. Čiudovas (1893—1937), partijos narys nuo 1913 m. 1928—1936 m. partijos Leningrado srities komiteto antrasis sekretorius. Nuo 1925 m. VKP(b) CK narys.

28. A. Ugarovas (1900—1939), partijos narys nuo 1918 m. 1934—1938 m. VKP(b) Leningrado miesto komiteto sekretorius, nuo 1938 m. VKP(b) Maskvos srities ir miesto komiteto pirmasis sekretorius. Kandidatas į VKP(b) CK narius.

29. P. Smorodinas (1897—1939), partijos narys nuo 1917 m. 1921—1924 m. RKJS CK pirmasis sekretorius. 1928—1936 m. dirbo partinį darbą Leningrade. Nuo 1937 m. VKP(b) Stalingrado srities komiteto sekretorius. Nuo 1930 m. kandidatas į CK narius.

30. B. Pozernas (1882—1939), partijos narys nuo 1902 m. 1917—1918 m. Šiaurės fronto komisaras, vėliau eina vadovaujančias politines pareigas Raudonojoje Armijoje. Nuo 1921 m. dirbo ūkinį ir partinį darbą. 1937—1938 m. Leningrado srities prokuroras. Nuo 1930 m. kandidatas į VKP(b) CK narius.

31. L. Šapošnikova (1895—1942), partijos narė nuo 1917 m. Nuo 1934 m. partijos Leningrado miesto komiteto biuro narė.

32. I. Kabakovas (1891—1937), partijos narys nuo 1914 m. Iki 1934 m. partijos Sverdlovsko srities komiteto pirmasis sekretorius. VKP(b) CK narys nuo 1925 m.

33. S. Kosioras (1889—1939), partijos narys nuo 1907 m. 1917 m. Petrogrado Karinio revoliucinio komiteto komisaras. Vienas iš Ukrainos KP(b) organizatorių. 1919—1920 m. Ukrainos KP(b) CK sekretorius. Nuo 1922 m. RKP(b) CK Sibiro biuro sekretorius. Nuo 1926 m. VKP(b) CK sekretorius. Nuo 1928 m. Ukrainos KP(b) CK generalinis sekretorius. Nuo 1938 m. TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas, Tarybinės kontrolės komisijos pirmininkas. Nuo 1924 m. RKP(b) CK narys. Nuo 1927 m. kandidatas į VKP(b) CK Politinio Biuro narius, o nuo 1930 m. CK Politinio Biuro narys.

34. V. Čiubaris (1891—1939), partijos narys nuo 1907 m. 1918—1923 m. Aukščiausiosios LŪT prezidiumo narys. Nuo 1920 m. Ukrainos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas, vėliau pirmininkas. Nuo 1934 m. TSRS Liaudies Komisarų Tarybos ir Darbo ir gynybos tarybos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1937 m. TSRS finansų liaudies komisaras. Partijos CK narys nuo 1921 m. Nuo 1926 m. kandidatas į CK Politinio Biuro narius, o nuo 1935 m. Politinio Biuro narys.

35. A. Kosarevas (1903—1939), partijos narys nuo 1919 m. Nuo 1926 m. VLKJS Maskvos komiteto sekretorius. Nuo 1927 m. VLKJS CK sekretorius, o nuo 1929 m. generalinis sekretorius. Nuo 1934 m. VKP(b) CK ir CK Organizacinio biuro narys.

36. VKP(b) CK plenume, įvykusiame 1938 m. sausio 14 d. remiantis G. Malenkovo pranešimu buvo priimtas nutarimas „Dėl partinių organizacijų klaidų šalinant komunistus iš partijos, dėl formalaus biurokratinio požiūrio į pašalintųjų iš VKP(b) apeliacijas ir dėl priemonių šiems trūkumams pašalinti".

37. B. Rodosas (1905—1956), buvęs TSRS VRLK—VSLK ypač svarbių bylų tardymo skyriaus viršininko pavaduotojas, pulkininkas. Asmeniškai dalyvavo klastojant tardymo bylas. 1956 m. TSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos nuteistas sušaudyti.

38. Čia paminėtas militaristinis agresyvus Vokietijos, Italijos ir Japonijos blokas, susiformavęs 1936—1937 m.

39. G. Malenkovas (1902—1988) priklausė partijai nuo 1920 m. 1939—1946 m. ir 1948—1953 m. VKP(b) (TSKP) CK sekretorius. 1953—1955 m. TSRS Ministrų Tarybos pirmininkas. 1955—1957 m. TSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, TSRS elektrinių ministras. Nuo 1957 m. Ust-Kamenogorsko elektrinės direktorius. 1941—1946 m. kandidatas į CK Politinio biuro narius, 1946—1952 m. Politinio biuro narys. 1952—1957 m. TSKP CK Prezidiumo narys. 1957 m. už antipartinę veiklą pašalintas iš TSKP CK. 1961 m. pašalintas iš partijos.

40. K. Rokosovskis (1896—1968), partijos narys nuo 1919 m. Tarybų Sąjungos maršalas (1944 m.). Prieš Didįjį Tėvynės karą buvo neteisėtai represuotas, reabilituotas 1941 m. Didžiojo Tėvynės karo metais vadovavo keliems frontams. Po karo buvo Šiaurinės kariuomenės grupės vyriausiasis vadas. Nuo 1949 m. LLR nacionalinės gynybos ministras ir Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, Lenkijos maršalas. Nuo 1956 m. TSRS gynybos ministro pavaduotojas, po to eina kitas aukštas vadovaujančias pareigas. 1961—1968 m. kandidatas į TSKP CK narius.

41. A. Gorbatovas (1891—1973), Partijos narys nuo 1919 m. Armijos generolas (1955 m.). Pirmojo pasaulinio, pilietinio ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Prieš karą buvo neteisėtai represuotas. Karo metu ėjo kai kurias vadovaujančias pareigas. Po karo vadovavo oro desanto kariuomenei, Pabaltijo karinės apygardos kariuomenei. 1952—1961 m. kandidatas į TSKP CK narius.

42. K. Mereckovas (1897—1968), partijos narys nuo 1917 m. Tarybų Sąjungos maršalas (1944 m.). Nuo 1937 m. Generalinio štabo viršininko pavaduotojas, nuo 1938 m. rugsėjo mėn. vadovavo Pavolgio, paskui Leningrado karinių apygardų kariuomenei. Nuo 1940 m. Generalinio štabo viršininkas, nuo 1941 m. TSRS gynybos liaudies komisaro pavaduotojas. Prieš karą buvo neteisėtai represuotas. Didžiojo Tėvynės karo metu vadovavo armijoms, keletui frontų. Po karo vadovavo kelių karinių apygardų kariuomenei. 1939—1956 m. kandidatas į partijos CK narius, 1956—1961 m. TSKP CRK narys.

43. K. Podlasas (1893—1942), partijos narys nuo 1918 m. Generolas leitenantas (1941 m.). Pirmojo pasaulinio, pilietinio karo dalyvis. Buvo neteisėtai represuotas. Didžiojo Tėvynės karo metu vadovavo armijoms. Žuvo mūšyje.

44. I. Bagramianas (1897—1982), partijos narys nuo 1941 m. Tarybų Sąjungos maršalas (1955 m.). Didžiojo Tėvynės karo metu Pietvakarių fronto, Pietvakarių krypties štabo viršininko pavaduotojas, viršininkas, armijos vadas, nuo 1943 m. vadovavo keletui frontų. Po karo — Pabaltijo karinės apygardos kariuomenės vadas, TSRS gynybos ministro pavaduotojas. 1961—1982 m. TSKP CK narys.

45. A. Vasilevskis (1895—1977), partijos narys nuo 1938 m. Tarybų Sąjungos maršalas (1943 m.). Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karo dalyvis. Nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. Generalinio štabo viršininko pavaduotojas, viršininkas ir TSRS gynybos liaudies komisaro pavaduotojas. 1942—1944 m. koordinavo keleto frontų veiksmus. Nuo 1945 m. vasario mėn. vadovavo 3-jam Baltarusijos frontui, nuo 1945 m. liepos mėn. tarybinės kariuomenės Tolimuosiuose Rytuose vyriausiasis vadas. Po karo Generalinio štabo viršininkas, TSRS Ginkluotųjų Pajėgų ministro pavaduotojas, pirmasis pavaduotojas, ministras, TSRS gynybos ministro pirmasis pavaduotojas. 1952—1961 m. TSKP CK narys.

46. A. Mikojanas (1895—1978), partijos narys nuo 1915 m. 1920—1926 m. partijos Nižnij Novgorodo gubernijos komiteto, RKP(b) CK Pietryčių biuro, partijos Šiaurės Kaukazo krašto komiteto sekretorius. 1926—1946 m. užsienio ir vidaus prekybos liaudies komisaras ir kai kurių kitų liaudies komisariatų komisaras. Nuo 1937 m. TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas. 1941—1946 m. TSRS Liaudies Komisarų Tarybos biuro narys. 1942—1945 m. Valstybinio gynybos komiteto narys. 1946—1964 m. TSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, pirmasis pavaduotojas. 1964—1965 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas. 1965—1974 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys. 1923—1976 m. partijos CK narys. Nuo 1926 m. kandidatas į partijos CK Politinio biuro (Prezidiumo) narius, o 1935—1966 m. narys.

47. G. Žukovas (1896—1974), partijos narys nuo 1919 m. Tarybų Sąjungos maršalas (1943 m.). Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karo dalyvis. 1941 m. sausio–liepos mėn. Generalinio štabo viršininkas, TSRS gynybos liaudies komisaro pavaduotojas. Nuo Didžiojo Tėvynės karo pradžios — Aukščiausiosios karo vadovybės narys, paskui Rezervinio ir Leningrado frontų vadas ir Vakarų krypties vyriausiasis vadas. Vadovavo Vakarų frontui ginant Maskvą. Nuo 1942 m. rugpjūčio mėn. gynybos liaudies komisaro pirmasis pavaduotojas ir Vyriausiojo karo vado pavaduotojas. Koordinavo frontų veiksmus prie Stalingrado, pralaužiant Leningrado blokadą, Kursko ir Dnepro mūšiuose 1944—1945 m. vadovavo 1-jam Ukrainos frontui, koordinavo 1-jo ir 2-jo Baltarusijos frontų veiksmus, vadovavo 1-jam Baltarusijos frontui. Po karo užėmė įvairius aukštus valstybinius ir vado-

vaujančius postus. 1955—1957 m. TSRS gynybos ministras. 1941—1946 m. ir 1952—1953 m. kandidatas į partijos CK narius. 1953—1957 m. TSKP CK narys. 1956—1957 m. kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius ir narys.

48. A. Poskrebyševas (1891—1965), partijos narys nuo 1917 m. Po Spalio revoliucijos dirbo tarybinį ir partinį darbą. Nuo 1922 m. dirbo partijos Centro Komitete įskaitos instruktoriumi, reikalų valdytojo pavaduotoju, CK sekretoriaus padėjėju. 1928—1953 m. partijos CK Sekretoriato ypatingojo sektoriaus, CK slaptojo skyriaus ir ypatingojo sektoriaus vedėjas. 1952—1954 m. TSKP CK Prezidiumo ir Prezidiumo biuro sekretorius. 1934—1939 m. kandidatas į VKP(b) CK narius. 1939—1954 m. partijos CK narys.

49. Apie vadinamąją „Leningrado bylą" žr. „Izvestija CK KPSS", 1989, nr. 2, ps. 124-137.

50. V. Abakumovas (1908—1954), priklausė partijai nuo 1930 m. Valstybės saugumo organuose dirbo nuo 1932 m. 1946—1951 m. TSRS valstybės saugumo ministras. 1951 m. birželio mėn. pašalintas iš partijos. 1954 m. gruodžio mėn. nuteistas sušaudyti.

51. Kalbama apie VKP(b) CK 1951 m. lapkričio 9 d. ir 1952 m. kovo 27 d. nutarimus dėl tariamai Gruzijoje išaiškintos mingrelų nacionalistinės organizacijos, kuriai vadovavęs Gruzijos KP(b) CK sekretorius M. Baramija. 1953 m. balandžio 10 d. šie nutarimai buvo atšaukti TSKP CK nutarimu „Dėl tarybinių įstatymų pažeidimų, kuriuos padarė buvusios TSRS ir Gruzijos TSR valstybės saugumo ministerijos".

52. Turimas galvoje TSKP CK 1955 m. liepos plenumas, kuriame buvo išklausytas ir aprobuotas N. Chruščiovo pranešimas apie Tarybų Sąjungos ir Jugoslavijos derybų išdavas.

53. Josipas Broz Tito (1892—1980), Jugoslavijos ir tarptautinio komunistinio ir darbininkų judėjimo veikėjas. Nuo 1940 m. Jugoslavijos Komunistų partijos CK Generalinis sekretorius, nuo 1952 m. Jugoslavijos Komunistų sąjungos Generalinis sekretorius, nuo 1966 m. JKS pirmininkas. Nuo 1945 m. JFLR (paskui JSFR) valstybės ir vyriausybės vadovas.

54. Kalbama apie 1952—1953 m. sufabrikuotą grupės gydytojų bylą. Gydytojai buvo apkaltinti šnipinėjimu ir teroristine veikla. TSKP CK Prezidiumo 1953 m. balandžio 3 d. nutarimu buvo visiškai reabilituoti 37 gydytojai ir jų šeimų nariai, kurie buvo suimti pagal vadinamąją „gydytojų kenkėjų bylą".

55. S. Ignatjevas (1904—1983), partijos narys nuo 1926 m. 1951—1953 m. TSRS valstybės saugumo ministras. 1953—1957 m. TSKP Baškirijos srities komiteto, o 1957—1960 m. Totorijos srities komiteto pirmasis sekretorius, 1952—1953 m. TSKP CK sekretorius.

56. G. Kaminskis (1895—1938), partijos narys nuo 1913 m. 1920 m. Azerbaidžano KP(b) CK sekretorius, paskui dirbo ūkinį ir tarybinį darbą. Nuo 1930 m. VKP(b) MK sekretorius. Nuo 1932 m. Maskvos srities vykdomojo komiteto pirmininkas. Nuo 1934 m. sveikatos apsaugos liaudies komisaras. 1925—1927 m. ir nuo 1934 m. kandidatas į VKP(b) CK narius.

57. Musavatistai — Azerbaidžano buržuazinės nacionalistinės partijos „Musavat" („Lygybė") nariai. Gyvavo nuo 1911 m. Po Spalio revoliucijos buvo Azerbaidžano buržuazinės respublikos paskelbimo iniciatorė (1918—1920 m.).

58. A. Snegovas (gim. 1898), partijos narys nuo 1917 m. Nuo 1931 m. VKP(b) Užkaukazės krašto komiteto biuro narys, paskui dirbo tarybinį ir partinį darbą Sibire, Ukrainoje, Kuibyševe, Murmanske. Neteisėtai represuotas 1938 m. Reabilituotas 1954 m.

59. L. Kartveliśvilis (Lavrentjevas) (1890—1938), partijos narys nuo 1910 m. Nuo 1923 m. Gruzijos KP(b) CK sekretorius, partijos Užkaukazės krašto komiteto antrasis sekretorius, Gruzijos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas. Nuo 1929 m. Ukrainos karinės apygardos politinės valdybos viršininkas, Ukrainos KP(b) CK antrasis sekretorius. Nuo 1931 m. VKP(b) Užkaukazės, Vakarų Sibiro, Tolimųjų Rytų kraštų komitetų, Krymo srities komiteto sekretorius. 1930—1934 m. kandidatas į VKP(b) CK narius, nuo 1934 m. narys

60. G. Ordžonikidzė (Sergo) (1886—1937), partijos narys nuo 1903 m. Nuo 1920 m. RKP(b) CK Kaukazo biuro pirmininkas, partijos Užkaukazės krašto komiteto, Šiaurės Kaukazo krašto komiteto pirmasis sekretorius. Nuo 1926 m. VKP(b) CKK pirmininkas, DVI liaudies komisaras, TSRS Liaudies Komisarų Tarybos ir Darbo ir gynybos tarybos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1930 m. ALŪT pirmininkas, sunkiosios pramonės liaudies komisaras. Partijos CK narys nuo 1921 m. 1926—1930 m. kandidatas į VKP(b) CK Politinio biuro narius, o nuo 1930 m. narys.

61. I. Kedrovas (1908—1940), VKP(b) narys, valstybės saugumo vyresnysis leitenantas, M. Kedrovo sūnus (žr. 63 pastabą); V. Golubevas (1913—1940), kandidatas į VKP(b) narius, valstybės saugumo leitenantas. Suimti 1939 m., sušaudyti 1940 m. sausio 25 d. kartu su N. Baturina.

62. A. Andrejevas (1895—1971) partijos narys nuo 1914 m. Nuo 1920 m. VPSCT sekretorius, kartu 1924—1925 m. RKP(b) CK sekretorius. Nuo 1927 m. VKP(b) Šiaurės Kaukazo krašto komiteto sekretorius. Nuo 1930 m. VKP(b) CKK pirmininkas, TSRS DVI liaudies komisaras, TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1931 m. TSRS susisiekimo liaudies komisaras. Nuo 1935 m. VKP(b) CK sekretorius. 1939—1952 m. PKK prie VKP(b) CK pirmininkas. Nuo 1946 m. TSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas. 1920—1961 m. partijos CK narys. 1926—1930 m. kandidatas į CK Politinio biuro narius. 1932—1952 m. VKP(b) CK Politinio biuro narys.

(„Izvestija CK KPSS", Nr. 3)

SPECIALISTŲ DAUG — SPECIALISTŲ TRŪKSTA

ADELĖ TAPARAUSKIENĖ
ALGIRDAS KARALEVIČIUS

Tarybų valdžios metais Lietuvoje parengta beveik 150 tūkstančių žemės ūkio specialistų. Kas penktas iš jų įgijo aukštąjį išsimokslinimą. Taigi nemažas būrys. O kiek tų specialistų šiandien dirba kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose ir apskritai agropramoniniame komplekse? Logiškai mąstant, šiuo metu čia turėtų dirbti 1961—1988 metais diplomus gavę specialistai. Per šį laikotarpį technikumus ir abi akademijas yra baigę per 130 tūkstančių žemės ūkio specialistų. Tuo tarpu pagal statistikos duomenis pernai žemės ūkio gamyboje jų dirbo perpus mažiau. Be to, nustatyta, kad iš šio būrio net 14 procentų, arba kas septintas specialistas, yra baigęs ne žemės ūkio mokyklas. Tuo tarpu 18 procentų baigusiųjų žemės ūkio mokyklas dirba kaime diplomo nereikalaujantį darbą.

O kiek specialistų dirba kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose? Esamais duomenimis, pernai tiesiogiai gamyboje vadovaujančiose pareigose dirbo apie 43 tūkstančius žemės ūkio specialistų. Iš šio skaičiaus atėmus apie 6 tūkstančius, baigusius ne žemės ūkio mokyklas, išeina, kad šiuo metu gamyboje tėra vos 28 procentai 1961—1988 metais diplomus įgijusių žemės ūkio specialistų. Štai tokia nelabai linksma statistika. Juolab kad, sakysime, ūkių vyriausiųjų specialistų pareigas ir dabar eina nedaug tokių, kurie turi aukštojo mokslo diplomą. Iš vyriausiųjų buhalterių aukštojo mokslo diplomus turi tik kas trečias, iš vyriausiųjų inžinierių mechanikų, vyriausiųjų zootechnikų ir vyriausiųjų veterinarijos gydytojų — kas antras. Tik vyriausiaisiais agronomais ir vyriausiaisiais ekonomistais dirba žmonės (atitinkamai 60 ir 74 procentai), turintys aukštąjį išsimokslinimą.

Iš pateiktos analizės matyti: nors žemės ūkio specialistų parengta palyginti labai daug, bet daugelyje ūkių jų vis dar trūksta. Tad kurgi jie? Matyt, specialistai, nepasilikę kaime, pasuko į kitas liaudies ūkio šakas arba įsitvirtino rajonų ir respublikos žemės ūkio vadovaujančiose grandyse? Vis dėlto didžioji jų dauguma yra nutraukę saitus, siejančius juos su žemės ūkiu. Iš objektyvių šio reiškinio priežasčių galima vieną kitą paminėti. Pirmiausia tai nelengvos darbo ir buities sąlygos, netinkamas kultūros įstaigų kaime darbas ir kt. Paanalizuokime aplinką, į kurią patenka aukštosios mokyklos auklėtinis, pagal paskyrimą atvykęs į ekonomiškai atsilikusį ūkį (geruose ūkiuose specialistų paprastai netrūksta). Tokiame ūkyje jis negaus nei buto, nei tarnybinio transporto. O ką kalbėti apie pačią priėmimo į kolektyvą aplinką! Taigi jaunas specialistas iš karto pajunta didžiulį skirtumą tarp to, ką žadėjo aukštoji mokykla ir ką jis rado ūkyje.

Dar sunkesnis likimas tų, kurie baigia technikumus. Aštuoniolikmečiams dar reikia tėvų globos. Dažname ūkyje jų niekas nelaukia, neretai tokiam

A. Taparauskienė — ekonomikos mokslų kandidatė, docentė, VVU Kauno vakarinio fakulteto politinės ekonomijos katedros dėstytoja.
A. Karalevičius — žurnalistas.

specialistui darbo ūkyje išvis neatsiranda ir jis tampa tėvų išlaikytiniu, kol susiranda darbo mieste.

Be to, specialistai mieliau dirba priemiestiniuose ūkiuose. Štai šalia Kauno esančiuose šešiuose ūkiuose dirba bemaž 700 specialistų. Vienam rajono ūkiui jų tenka po 53. Neregėtai daug diplomuotų žmonių dirba Neveronių šiltnamių kombinate — 174. Gausu jų Vaisių ir daržovių mokslinio tyrimo instituto eksperimentiniame ūkyje — 135, Žemės ūkio akademijos mokomajame ūkyje — 96 ir t. t. Pabrėžtina, kad Kauno rajono mažiausiai specialistų turintis ūkis jų turi daugiau negu, sakykime, Ignalinos, Švenčionių ar Zarasų rajonų geriausiai apsirūpinę ūkiai. Pagal ūkių apsirūpinimą specialistais, baigusiais aukštąsias mokyklas, irgi tvirtai pirmauja Kauno rajonas. Čia pusė jų yra baigę aukštąjį mokslą. Vilniaus rajone tokių specialistų yra 35, Kaišiadorių — 33, Jonavos — 32, Panevėžio — 31 procentas. O kituose — daug mažiau. Labiausiai aukštos kvalifikacijos specialistų stinga Pakruojo, Akmenės, Skuodo, Telšių, Kelmės ir kai kuriuose kituose rajonuose. Čia baigusiam aukštąjį mokslą specialistui tenka 5—6 žmonės, turintys specialųjį vidurinį išsimokslinimą. O Kauno rajono Rokų kolūkyje dviem specialistams, turintiems aukštojo mokslo diplomą, tenka vienas, baigęs technikumą. Daugelyje Žemaitijos ir rytinių Respublikos rajonų ūkių tik vienas kitas specialistas turi aukštąjį išsimokslinimą.

Kodėl taip yra? Kokios šio reiškinio priežastys? Jų nemažai, tačiau bene svarbiausios yra šios: prasta ūkių socialinė ekonominė būklė, nepalanki geografinė padėtis miestų ir rajonų centrų atžvilgiu, gerų kelių stoka ir t. t. Šitai pailiustruosiu pavyzdžiais iš Kaišiadorių rajono. Antai priemiestiniame Kaišiadorių sodininkystės tarybiniame ūkyje dirba per 30 specialistų, baigusių aukštąjį, ir 44 specialistai — spec. vidurinį mokslą. Panašiai aukštos kvalifikacijos kadrais apsirūpinęs Gyvulininkystės ir Veterinarijos mokslinio tyrimo instituto eksperimentinis ūkis. O Janonio kolūkyje yra tik 5, Paparčių kolūkyje — 7 specialistai, turintys aukštąjį išsimokslinimą. Ir tai ne vieninteliai tokie ūkiai rajone.

Prie gerai apsirūpinusių specialistais rajone išskirtinas Palomenės kolūkis. Jame sutikome buvusius vieno iš mūsų auklėtinius Ireną ir Povilą Klimus. Beje, dar besimokydamas Veterinarijos akademijoje Povilas pasižymėjo aktyvumu, jis gyvai domėjosi būsima specialybe. Todėl nenustebome sužinoję, kad ir čia jis vertinamas kaip gabus organizatorius, randantis kelią į kiekvieno žmogaus širdį. Devyneri metai, kai Klimų šeima įsikūrusi Palomenėje ir, kaip sakoma, tvirtai šaknis suleidusi į šią žemę. Tai patvirtino ir toks visai dar nesenas faktas: Povilui Klimui, kaip komunistui, gerai pasirodžiusiam ūkio vyriausiojo zootechniko pareigose, buvo pasiūlytas rajono agropramoninio susivienijimo pirmininko pavaduotojo postas, bet jis atsisakė. Pagrindinis motyvas — prisirišimas prie žemės ir žmonių, su kuriais dirba.

— Nors ūkyje dirbame sunkiai, tačiau visko daugiau ir turime. Be to, mes nesame nuskriausti nei materialiai, nei moraliai: gauname gerokai didesnius atlyginimus, negu specialistai, dirbantys įvairiose rajono kanceliarijose. Lankome koncertus, spektaklius, važinėjame po šalį. Visa šitai matydami, nemanome, kad mano ir kitų žemdirbių vaikai bėgs į miestą laimės ieškoti, — kalbėjo Povilas Klimas.

Graži šio kolūkio centrinė gyvenvietė: kur pažvelgsi, — vis nauji namai, sodai, už jų išsirikiavę ūkiniai pastatai. Yra gražus tvenkinys. Matyt, kad žmonės pasiturimai gyvena. Yra čia visi būtiniausi socialiniai ir kultūriniai objektai, o jeigu ko žemdirbys pristinga, — čia pat Kaišiadorys. Tai ar norės kas bėgti iš tokio ūkio?

Nemažas specialistų būrys dirba Palomenės kolūkyje. Vien turinčių aukštąjį apie dvi dešimtis priskaičiavome, žinoma, su tais, kurie studijuoja neakivaizdžiai. Specialistų kaita čia viena iš mažiausių rajone.

Norisi paryškinti bene pačią naujausią specialistų kaitos priežastį, atsiradusią dėl naujų darbo organizavimo formų, ypač šeimos ir nuomos rangu,

plitimo. Kai maži ar didesni kolektyvai dirba šeimininkų teisėmis, iš esmės keičiasi vadovaujančių darbuotojų ir ypač specialistų funkcijos. Jeigu negali konkrečiai padėti gamybininkui, esi nereikalingas ir, būk malonus, pasitrauk, netrukdyk. Pakitus darbo organizavimui, ūkiskaitos sąlygomis padidėjus reiklumui, specialistas greit įsitikina, ar įstengs dirbti naujai.

Be to, pereinant prie įvairių ūkiskaitinių darbo formų, kinta ne tik specialistų statusas, bet mažėja ir jų skaičius ūkių raštinėse. Dabar specialistui privalu mokėti ne tik ataskaitas rašyti. Priešingai, dažniausiai būtina, kad jis tiesiogiai įsitrauktų į gamybinį procesą ir prisidėtų prie galutinių rezultatų. Draugas M. Gorbačiovas TSKP Centro Komiteto kovo (1989 m.) plenume pabrėžė, kad „... dauguma specialistų suras savo vietą naujuose santykiuose kaime, nes jie leis jiems geriau atskleisti savo sugebėjimus ir gauti profesinį pasitenkinimą, nekalbant apie materialinį atlyginimą".[1]

Atlikus žemės ūkio specialistų rengimo, jų paskirstymo ir įtvirtinimo ūkiuose analizę, matyti, kad čia yra labai painių problemų. Pirmiausia, kad žemės ūkio specialistų rengimas respublikoje, galima tvirtinti, neatitinka tų tikslų, kuriais įsteigtos aukštosios ir vidurinės specialiosios mokyklos, nes žemės ūkyje, kaip minėjau, įsitvirtina tik kas trečias diplomuotas specialistas.

Pernelyg didelė dalis aukštos kvalifikacijos žemės ūkio specialistų dirba vadovaujančiose respublikos ir rajonų agropramoninėse grandyse. Nors pastaraisiais metais čia etatai mažinami, reorganizuojami valdymo aparatai, tačiau šio proceso rezultatai kol kas nieko gero neduoda. Rodos, vienas iš svarbiausių etatų mažinimo tikslų — prityrusiais, aukštos kvalifikacijos specialistais papildyti ūkinę grandį. O kaip yra iš tikrųjų? Tik retas iš jų dirba ūkiuose, daugiausia jų įsidarbinę miestuose. Kaip pavyzdį pateiksiu Kauno rajono agropramoninį susivienijimą. Sumažinus jo kadrus, iš 28 atleistųjų specialistų tik 4 pasuko į ūkius.

Ilgą laiką vyravęs administracinis komanduojamasis valdymo ir ūkininkavimo mechanizmas nesudarė galimybių, kad galėtų realizuotis ekonominiai socializmo dėsniai — iš esmės vyko stichiškas parengtų žemės ūkio specialistų perskirstymas ir įtvirtinimas įvairiose liaudies ūkio šakose, rajonuose ir ūkiuose. Šio proceso dėsningumas yra tas, kad ekonomiškai stipriuose ūkiuose susibūrė geri specialistai, čia jų kartais net ir per daug. O ekonomiškai silpnesniuose —trūksta specialistų, žemesnė jų kvalifikacija, didelė kaita. Žodžiu, specialistų rengimui, jų paskirstymui ir įtvirtinimui kaime iki šiol buvo skiriama per mažai dėmesio. Susidariusi padėtis verčia susirūpinti ir ieškoti būdų, kaip iš esmės pagerinti ūkių aprūpinimą aukštos kvalifikacijos specialistais.

TSKP CK Generalinis Sekretorius draugas M. Gorbačiovas pranešime TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje pabrėžė: „Reikia sudaryti visas sąlygas, kad, pradėdamos sąmoningą darbinį ir politinį gyvenimą, naujos tarybinių žmonių kartos būtų didžiai idėjiškos ir tvirtos moralės, gerai išmanytų savo profesiją ir turėtų platų kultūrinį akiratį, būtų pasirengusios prisiimti atsakomybę už šalies ateitį." [2]

Tai labai prasmingi žodžiai. Juk negalima įvykdyti radikalios ekonominės ir politinės sistemos reformos, jei į darbinę ir visuomeninę veiklą nebus aktyviai įtraukti visi tarybinės visuomenės nariai. Ypač svarbus vaidmuo čia tenka ūkių vadovams, partinių organizacijų sekretoriams ir specialistams.

Dirbant naujomis ūkininkavimo sąlygomis, kai į žemės ūkio gamybą diegiamos visiškai naujos ūkininkavimo formos, kai visokeriopai ugdomas tikro šeimininko jausmas, nauji reikalavimai keliami ir specialistų rengimui. Todėl būtina sukurti pažangesnę specialistų rengimo sistemą. O kad šitai būtų pasiekta, pirmiausia reikėtų neatidėliojant vykdyti TSKP Centro Komiteto 1988 metų vasario plenumo nuostatą — laikytis švietimo prioriteto valstybi-

[1] Tiesa, 1989, kovo16.

[2] Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 - liepos 1 d. V., 1988, p. 21.

nėje politikoje, nustatyti ir realizuoti pirmenybinį, palyginti su kitomis šakomis, švietimo ir mokslo finansavimą. Antroji sąlyga, siekiant pertvarkyti visas pagrindines grandis, nuo kurių tiesiogiai priklauso kadrų mokymas — nedelsiant sukurti aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų naujos kokybės dėstytojų rengimo sistemos modelį ir jį tinkamai realizuoti. Taip pat svarbu nustatyti objektyvius dėstytojų darbo efektyvumo ir kontrolės kriterijus, sukurti studentų ir moksleivių žinių kokybės, jų mąstymo lygio įvertinimo metodiką. Juk visų gėdai iki šiol pedagogai dažniausiai tikrino studentų ir moksleivių atmintį, o ne sugebėjimą savarankiškai, problemiškai mąstyti. Beje, ugdyti tokį mąstymą, — mūsų šventa pareiga!

Žinoma, šitaip dirbti padės ne tik geresnis dėstytojų profesinis pasirengimas, bet ir šiuolaikinė, moderni mokymo bazė, naujos programos bei vadovėliai. Čia, be abejo, neapsieisim be nuodugnios palyginamosios kompleksinės labiausiai išsivysčiusių pasaulio šalių specialistų rengimo patirties analizės. Tik žinant, kas šioje srityje pasaulyje pažangu ir mums priimtina, galima kompetentingai kelti perspektyvinius uždavinius, tobulinti specialistų rengimą mūsų Respublikoje. Tam nepakaks vien gerų norų, bet reikės padėti nemažai jėgų, užmegzti naujus ryšius užsienyje.

Kam viso šito reikia rengiant specialistus kaimui? Juk, rodos, jie neblogai išmano savo profesiją, — paprieštaraus pesimistas. Atseit renkime juos kaip rengę ir vieni kitiems galvų nekvaršinkime. O vis dėlto ne! Senoviškais metodais dirbti jau nebegali nei aukštosios, nei specialiosios vidurinės žemės ūkio mokyklos. Norint gaminti produkciją, atitinkančią pasaulinius pavyzdžius, pirmiausia būtina turėti specialistus, kurie gebėtų tai padaryti. Vadinasi, juos irgi reikia rengti pagal pasaulinį lygį. Vargu ar kas galėtų duoti tikslų arba bent jau apytikslį atsakymą, kokiu laipsniu, pavyzdžiui, Lietuvoje parengti veterinarijos gydytojai, zooinžinieriai, moksliniai agronomai ir kiti specialistai atitinka optimalų jų parengimo lygį. Tačiau daugelis, be abejo, vertintų neigiamai arba išsisuktų nuo tiesaus atsakymo ir pasakytų, kad daugelis jų yra nepakankamai parengti. O kaip fermeriai? Jų iki šiol nė viena mokykla nerengė, o šiems žmonėms reikia įvairiapusiško žemės ūkio išsilavinimo: agronominio, zootechninio, inžinerinio, ekonominio. Kokia mokykla juos galėtų rengti — aukštoji ar technikumas? O gal gamybininkus parankiau būtų mokyti tarpinėje — aukštesniojoje mokykloje ar kvalifikacijos kėlimo sistemoje? Beje, ši sistema irgi laukia esminės pertvarkos. Vertėtų paspartinti ir menedžerių bei marketingo specialistų rengimą žemės ūkiui.

Norint iš pagrindų pakeisti žemės ūkio specialistų rengimą, reikėtų pradėti nuo mokyklų pavaldumo iš sąjunginio į respublikinį pertvarkymo. Nejaugi, sakykime, sąjunginis agropramoninis komitetas geriau žino, kiek jaunuolių priimti į Lietuvos žemės ūkio ir Veterinarijos akademijas? Geriau būtų, jeigu šias funkcijas perimtų Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerija, kuri ir taip šioms mokykloms teikia metodinę paramą. Taip žemės ūkio mokyklos būtų įtrauktos į mūsų tautinės mokyklos sistemą.

Ateinantį penkmetį tarybinių ūkių-technikumų skaičių numatoma perpus sumažinti. Manome, kad tai logiškas sprendimas, nes juntamas šių specialistų perteklius. Pernai diplomus įgijo apie 3 tūkstančiai technikumų absolventų, o ūkių poreikis — perpus mažesnis. Tačiau mažinant technikumų skaičių, verta įsigilinti į jų naują formą ir turinį, nes dabar egzistuojantis, mums regis, nepasiteisina. Rajonų agropramoniniams susivienijimams, kurių žiniai pastaruoju metu priklauso visi tarybiniai ūkiai-technikumai, labiau rūpėjo plėtoti gamybą, o ne gerinti mokymo procesą. Paskui stebimės, kad jaunieji specialistai neatitinka šiuolaikinių reikalavimų. Todėl, matyt, vien mažindami technikumų skaičių, šios problemos neišspręsime. Reikės nemažai pastangų, kad iš esmės būtų pakeistas mokymo turinys, kad technikumams būtų suteikta autonomija. Žemės ūkio technikumo direktorius turi atsakyti už parengtų specialistų kokybę, o ne už gamybą.

Ypač aktualu pertvarkyti technikumų darbą, tai yra gerinti mokymo kokybę. Iki šiol į juos buvo priimami vaikai, baigę 9 klases. Daugelis prityrusių ūkių vadovų teigia, jog baigę technikumus aštuoniolikmečiai nesugeba vadovauti netgi mažiems gamybos kolektyvams. Dažniausiai dėl šios priežasties jie pereina dirbti į kitas liaudies ūkio šakas net eiliniais darbininkais.

Reikėtų gerai pagalvoti, kaip labiau sudominti kaimo mokyklų abiturientus rinktis žemės ūkio profesijas, t. y. kaip juos vaisingiau profesiškai suorientuoti. Iki šiol profesinis orientavimas buvo pernelyg formalus. Tačiau Lietuvoje yra mokyklų, kurios palaiko labai glaudžius ryšius su ūkiais. Žinoma, čia lemia ūkio vadovo pozicija. Jeigu jis mokyklą laiko ūkio ateities rezervu, nuolat bendrauja su pedagogais ir moksleiviais, visokeriopai remia mokyklą, tai ir rezultatai akivaizdūs. Tokiuose ūkiuose jaunų žmonių nestinga. Tačiau neretas ūkio vadovas skundžiasi, kad per kasdieninius gamybos rūpesčius vis nėra kada į mokyklą užsukti. Profesinis moksleivių orientavimas daugumoje kaimo mokyklų yra mokytojų ir tėvų rankose. Tokia padėtis taisytina.

Žodžiu, pertvarkant visą specialistų rengimo sistemą būsimam kaimui spręstinų problemų ganėtinai. Visa tai apmąstant peršasi išvada, kad pravartu ir perspektyvu ateityje rengti specialistus tik iš tų, kurie baigę vidurinę mokyklą. Be to, svarbu iš esmės sustiprinti lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos dėstymą (nekartojame, kad itin svarbu mokyti specialybės dalykų). Žemės ūkių mokyklų vadovai ir dėstytojai, ypač už specialistų rengimą atsakingi Agropramoninio komiteto vadovai turėtų drąsiau ir energingiau ieškoti geriausių mokymo formų bei būdų parengti tikrai aukštos kvalifikacijos ir kultūros specialistus, sugebančius vykdyti jiems keliamus reikalavimus, realizuojant Maisto programą. Šitai buvo akcentuota ir neseniai įvykusiame TSKP Centro Komiteto plenume agrariniais klausimais. Juk pereinant prie ekonominių vadovavimo žemės ūkiui metodų, kai šiandieniame kaime įsigali maži savarankiški ūkiskaitiniai kolektyvai, keičiasi ir žemės ūkio specialisto vaidmuo. Dabar jam neužtenka mokėti kontroliuoti, komanduoti, fiksuoti rezultatus ir rašyti ataskaitas. Šiandien jis iš subiurokratėjusio kontrolieriaus turi virsti visapusiškai išprususiu konsultantu, švietėju, kuris geba ir padirbėti drauge su žmonėmis, žodžiu, konkrečiai prisidėti prie galutinių kolektyvo rezultatų ir už tai gauti pelnytą darbo užmokestį. Be kita ko, specialistas dabar privalo ne tik gerai išmanyti savo profesiją, bet ir būti geras psichologas, mokėti bendrauti su žmonėmis. O šito kol kas nė viena mokykla, rengianti specialistus kaimui, nemokė.

Norisi aptarti dar vieną, mūsų požiūriu, svarbią mokymo spragą. Pastaraisiais metais labai plečiasi kolūkių ir tarybinių ūkių bendradarbiavimas su socialistinių ir kai kurių kapitalistinių šalių ūkiais ir įmonėmis. Norint įsigilinti į užsienio partnerių patyrimą ir bendrauti su jais, privalu mokėti užsienio kalbas.

Žodžiu, šiame visuotinės pertvarkos etape teks gerokai pasitempti ne tik mokykloms, rengiančioms kadrus kolūkiniam kaimui, bet ir jau baigusiems mokslus specialistams. Kaimo socialinėje raidoje visos grandys labai svarbios, bet specialistų rengimas, jų kvalifikacijos tobulinimas — pati svarbiausia grandis. Neveltui juk darbas su kadrais yra pagrindinė partinių organų funkcija. Vadovaujantys darbuotojai ir specialistai lems socialinės-ekonominės reformos kaime sėkmę.

PO LEDONEŠIO

Kur eina, kur eis mūsų profsąjungos?

VYTAUTAS BUDNIKAS

Paprastas žmogus, eilinis kolūkietis ar darbininkas šiandien vargu ar įsivaizduoja, ką veikia mūsų profsąjungos. Esu tikras: dažnas paklaustas pasakytų, kad profsąjungos skirsto kelialapius, talonus, organizuoja saviveiklą, na, dar šį bei tą daro... Atrodytų nerimta beveik 2 milijonus narių turinčią visuomeninę organizaciją (su gana tvirta materialine baze, nemažais finansiniais ištekliais ir kvalifikuotais kadrais) laikyti tik talonų skirstytojais, saviveiklos tvarkytojais. Deja, ir dėl viešumo stokos, ir dėl to, kad ši organizacija pas mus iki šiol niekada kaip reikiant neatliko savo funkcijų, šiandien susidariusi nuomonė, jog profsąjungos — tai biurokratinių instrukcijų paralyžiuota, butaforiškos arogancijos pritvinkusi organizacija.

Visuomenė ilgai jomis nesidomėjo. Pertvarka tarsi ledonešis išplukdė paviršiun ir šios visuomeninės organizacijos esmės ir vietos klausimą. Kol visų žvilgsniai buvo nukreipti į tautinę simboliką, valstybinės kalbos reikalus, kol vyko rinkimai į TSRS liaudies deputatus, profsąjungos mažai kam rūpėjo. Ši didžiulė organizacija tarsi laivas, apžėlęs moliuskais ir dumbliais, ramiai plūduriavo užutėkyje, laukdamas, kol praeis audros, kol vėl pamažėl sūpuodamasis galės leistis naujon kelionėn be aiškios krypties ir tikslo. Atslūgus rinkimų karštligei, susidomėta, kur dingo svaresnis profsąjungų žodis, jų indėlis į pertvarkos procesą. Profsąjungos nebuvo tarusios žodžio dėl Respublikos ekonominio savarankiškumo, suvereniteto, naujojo LTSR Konstitucijos projekto... Pasigirdo balsų, kad šios organizacijos, kurių priedermė ginti darbo žmogų, iš esmės nemano to daryti. Kai kas teigė, kad profsąjungoms derėjo užimti neformalių judėjimų vietą, tuomet nebūtų reikėję Sąjūdžio, Žaliųjų ir pan. Bet Sąjūdis jau gyvavo, Žalieji apgulė mūsų chemijos gigantus, laikė apkabinę rankomis Baltiją, rengėsi kitoms akcijoms.

Į profsąjungas vis labiau imta žiūrėti kaip į formalią biurokratinę organizaciją. Tai rodė ir spaudos puslapiai, darbo žmonių skundų į aukščiausius partijos ir valstybės organus srautas — dažnai net dėl gana paprastų dalykų, su kuriais tikrai galėtų susidoroti veiksmingas profsąjungų judėjimas. Būti profsąjungos aktyvistu tapo nepopuliaru. Neretai negausiose profsąjungų organizacijose iškildavo keblumų išrinkti komiteto lyderį — šio „posto" pradėta vengti. Į profsąjungų rajonų ar respublikinių komitetų plenumus bei konferencijas kolektyvo nariai eidavo pakaitomis, nes tam buvo gaila laiko. Kita vertus, didelių profsąjungų organizacijų komitetų pirmininkai faktiškai buvo ne renkami, o skiriami, surengus formalius rinkimus. Į profsąjungas neretai buvo siunčiami susikompromitavę ar kitur vadovauti nebegalintys darbuotojai.

Tik po TSKP XXVII suvažiavimo profsąjungos pamažu ėmė atkusti. Deja,

---

V. Budnikas — žurnalistas, „Lietuvos profsąjungų" savaitraščio redaktoriaus pavaduotojas.

tas procesas buvo nelengvas, iš pradžių vos pastebimas. Po TSRS profsąjungų XVIII suvažiavimo, patobulinus profsąjungų organų rinkimų sistemą, per ataskaitas ir rinkimus pirminių organizacijų komitetus, jų vadovus jau imta rinkti iš daugiau kandidatų. Ši naujovė pernai įleido gilesnes šaknis, žodžiu, demokratėjimo procesas nesustojo. Antai Vilniaus „Dailės" kombinate į profsąjungos komiteto lyderius pretendavo net keturi kandidatai, pateikę konferencijos dalyviams savo programas. Prieš keletą metų tai sunku būtų buvę net įsivaizduoti. O štai „Žalgirio" Vilniaus miesto tarybos profsąjungos komitetas buvo renkamas net iš 45 kandidatų. Tokių pavyzdžių Respublikoje daugybė.

Bet atsinaujinančiam profsąjungų judėjimui žmonės kelia didesnius reikalavimus — kad jos kaip dera gintų jų interesus. Ir štai išryškėja, jog dabartinės profsąjungos taip „sukonstruotos", kad principingai ginti žmogų, atstovauti jo interesams net ir labai norėdamos jos vargu ar gali, nes profsąjungoms primesta tiek nebūdingų funkcijų, kad jose garsiai deklaruojamas tikslas ginti žmogaus teises tarsi paskęsta. Atsiverskime TSRS profsąjungų įstatus: profsąjungos „dalyvauja tobulinant socialistinius gamybinius santykius, valdymo sistemą ir ūkininkavimo metodus, rengiant ir realizuojant gamybos planus, mobilizuoja darbo žmones jiems vykdyti..., organizuoja socialistinį lenktyniavimą..., ugdo ir remia masių iniciatyvą ir kūrybą..., plėtoja visuomenines darbo ir vartojimo mato kontrolės formas..." Be to, jos „kovoja su svetimos ideologijos ir moralės apraiškomis, grobimu, kyšininkavimu, spekuliacija..., dėl sveiko gyvenimo būdo..., vykdo nuoseklų kursą stiprinti tarptautinės darbininkų klasės, darbo žmonių ir jų profsąjungų būrių veiksmų vienybę bei internacionalinį solidarumą prieš imperializmą, jo agresijos ir engimo politiką..., dėl ginklavimosi varžybų nutraukimo ir nusiginklavimo..." Belieka pridurti: ir rūpinasi realizuoti kosmoso programas! Taigi lengviau išvardyti, ko profsąjungos neveikia, negu tai, ką jos privalo daryti.

Šiandien aišku, nuo ko reikia ginti darbo žmogų, kokių jo interesų nepaisoma. Jei profsąjungos nebūtų įklimpusios į formalizmo liūną, išskydusios, dabar tikriausiai nebūtų tokių milžiniškų disproporcijų tarp įvairių liaudies ūkio šakų išvystymo, nebūtų tokių nesubalansuotų kainų, prekių deficito, gyvenamojo ploto stygiaus, netvarkos paslaugų sferoje ir pan.

Kita vertus, negalima šio reiškinio vertinimo atsieti nuo šalies ir Respublikos ekonominio, visuomeninio politinio gyvenimo raidos. Jei profsąjungos ir būtų panorėjusios įgyvendinti bent gerą dalį popieriuose užfiksuotų savo teisių, vargu ar būtų sugebėjusios tai padaryti. Iki šiol nėra teisinio mechanizmo, įgalinančio profsąjungas realizuoti savo teises (išskyrus fabriko, gamyklos vietos komiteto — net pavadinimas pasenęs — nuostatus ir Darbo įstatymų kodeksą). Beje, tame pačiame Darbo įstatymų kodekse yra nelemtieji sąrašai Nr. 1 ir Nr. 2, apimantys nemažai vadovaujančių ir kitų kategorijų darbuotojų, kurių profsąjungos ginti negali.

Taigi jei šiandien kalbama, kad profsąjungos prarado savo autoritetą, galima pridurti, kad jos ir anksčiau didelio autoriteto neturėjo, nes jį įgyti nebuvo jokių prielaidų. Tą autoritetą kurti nepadėjo nei įmonių vadovai, nei įvairūs administratoriai, nei partijos komitetai. Būdinga detalė: partijos rajonų komitetų darbuotojai nepaisydavo ir nenorėdavo žinoti profsąjungos komiteto pirmininko nuomonės apie įmonės direktorių, o respublikinio komiteto pirmininko — apie ministrą. Būdavo atvirkščiai: direktorių klausdavo, ką jis mano apie profsąjungos komiteto pirmininką, ar verta jį vėl „išrinkti", o ministrą — apie šakos profsąjungos lyderį. Suprantama, profsąjungas parankiau buvo laikyti už pavadėlio — kad nenueitų kaimynų „Solidarumo" keliu. Tą profsąjungų vaidmens menkinimą atspindėjo net smulkmenos. Antai Statybos ir statybinių medžiagų profsąjungos Lietuvos respublikinio komiteto pirmininkas Vladas Talmantas pasakojo, kad tuo metu, kai jis buvo rajono

vykdomojo komiteto pirmininkas, su savo tarnybiniu pažymėjimu be jokių kliūčių patekdavo į Ministrų Tarybos rūmus. Vėliau, kai jį išrinko eiti dabartines pareigas, jis į tuos rūmus taip lengvai jau nebegali įeiti. Kai LTSR valstybinis statybos reikalų komitetas ir LTSR statybos ministerija buvo jungiami į vieną žinybą, niekas net neprisiminė, kad yra ir šios šakos darbuotojų profsąjunga, net nepasiteiravo mūsų nuomonės, — pasakojo V. Talmantas. — Ir protestuoti negalėjai. Niekas nebūtų pasikeitę, tik santykiai būtų susikomplikavę.

Kodėl taip? Ogi todėl, kad įstatymai negina nei pirminės organizacijos komiteto pirmininko, nei Respublikos aukščiausiųjų profsąjungų organų vadovų. Kaip profsąjungos komiteto pirmininkui kovoti su administracija, jeigu pasibaigus kadencijai nėra garantijų, kad jis neliks be darbo, kad įmonės, ūkio, organizacijos vadovas neišmes jo į gatvę? Kokias garantijas turi respublikinio komiteto pirmininkas, jeigu jo neišrinktų? Jokių.

Profsąjungų vaidmuo, jų vieta visuomenėje apibrėžta pagrindiniame Respublikos įstatyme — Konstitucijoje. Čia jos gretinamos su Karo ir darbo veteranų, Moterų tarybomis. O juk čia atsispindi požiūris ne tik į pačias profsąjungas, bet netiesiogiai — ir į darbo žmonių teisių gynimą, tai, ar deramai šios organizacijos atstovaus jų interesams! Neteisinėje valstybėje vargu ar galima tikėtis turėti tvirtą organizaciją, besirūpinančią teisėtais žmonių interesais. Valstybėje, kurioje asmenybės sąvoka buvo devalvuota, kurioje supercentralizacija išugdė voliuntarizmą, demagogiją, korupciją, buvo naivu kalbėti apie realias darbo žmogaus teises, apie tikrą, o ne formalų darbininkų judėjimą. Tad ar reikia labai stebėtis, jog nebuvo teisinių garantijų, jog neapibrėžtos profsąjungų teisių sąvokos įstatuose... Didžiausia Lietuvos visuomeninė organizacija iki šiol neturėjo savo laikraščio. Ar ne paradoksas — pionierija, komjaunimas, įmonės leido savo laikraščius, o du milijonus narių turinti organizacija „kovojo" be savo tribūnos, be galimybės viešai ir operatyviai nagrinėti savo problemas, skelbti poziciją.

Taip buvo anksčiau. O dabar?

Lietuvos profsąjungos jau turi savo savaitraštį, kuriam neskirta nė kilogramo popieriaus. Paskelbtas naujas LTSR Konstitucijos projektas, kuriame profsąjungos nežymiai įspraustos tarp kitų visuomeninių organizacijų. Daugybė faktų, kai profsąjungos ignoruojamos arba nepaisoma jų nuomonės, rodo, jog požiūris į jas keičiasi labai lėtai. Štai prieš kurį laiką į Respublikinį veterinarijos zootechnikos tiekimo organizacijų susivienijimą atvykęs dirbti direktoriaus pavaduotojas A. Špukas tuoj gavo keturių kambarių butą. Tokio čia senokai laukė dvi daugiavaikės šeimos. Šį administracijos ir profsąjungos komiteto sprendimą, grubiai pažeidžiantį butų skyrimo tvarką, užprotestavo Lietuvos Respublikinė Profesinių Sąjungų Taryba.

Kitas pavyzdys, kai profsąjungos komiteto sprendimų nepaisė, darbo įstatymus pažeidinėjo Kauno rajono Batniavos daržininkystės tarybinio ūkio direktorius, buvo aprašytas „Lietuvos profsąjungų" savaitraštyje. Tačiau partijos Kauno rajono komitetas į tai visai nereagavo, neatsakė į redakcijos paklausimą. Arba štai šių metų sausio 24 dieną Respublikos Valstybinis plano komitetas priėmė nutarimą „Dėl gyvenamųjų namų, socialinių komunalinių objektų statybos planavimo tvarkos", kurio kelios nuostatos kertasi su darbo žmonių interesais. Tuo tarpu dokumentas buvo priimtas siaurame rate, nepasitarus su visuomene, su šakų profsąjungomis. Tokių pavyzdžių daug.

Deja, ir pačios profsąjungos menkai tesinaudojo kad ir nedidelėmis savo teisėmis, vis labiau tolo nuo žmogaus. Štai socialistiniame lenktyniavime prieita iki kuriozų: kai kuriuose kolektyvuose „lenktyniaudavo" net 99 proc. darbuotojų. Lenktyniavo valytojos, santechnikai, sargai, mokytojai, aktoriai, dainininkai, net tie, kurie nė teoriškai neturėjo galimybių tarp savęs varžytis. Arba štai toks „atradimas" kaip individualus socialistinis lenktyniavimas: žmo-

gus priima socialistinius įsipareigojimus, o paskui iš paskutiniųjų stengiasi juos įvykdyti (sunku suvokti, kaip galima lenktyniauti su pačiu savimi).

Unikalių laimėjimų profsąjungos pasiekė ir sporto bei kultūros baruose. Prieš keletą metų Respublikoje „sportuodavo" kas dešimtas darbo žmogus, o „šokdavo", „dainuodavo" ar kitokioje saviveikloje „dalyvaudavo" kone kas trečias! Šį profsąjungų veiklos etapą, ko gera, galima pavadinti absurdo epocha — užuot ėmusios rūpintis žmonių socialiniais nepritekliais, jos darbavosi nutarimais, instrukcijomis.

Ir dabar dar, deja, toks subiurokratėjimas tebesireiškia. Antai metų pradžioje į „Darbo ir poilsio" redakciją kreipėsi Pakruojo rajono „Aušros" kolūkio profsąjungos komiteto pirmininkė (neetatinė) E. Kairienė. Moteris skundėsi, kad administracija, grubiai pažeisdama darbo įstatymus (be profsąjungos rajono komiteto sutikimo) atleido ją iš darbo. Ji kreipėsi į rajono komitetą, tačiau jo pirmininkė M. Drapienė, užuot padėjusi, slapčia nuo jos davė tokį sutikimą. Redakcija laišką nusiuntė Agropramoninio komplekso darbuotojų profsąjungos respublikiniam komitetui. Ir ką manote? Šis, užuot nuoširdžiai padėjęs aktyvistei, persiuntė jos laišką „nagrinėti"... tam pačiam rajono komitetui. Štai kaip: skęstančiojo gelbėjimas yra jo paties asmeninis reikalas.

„Lietuvos profsąjungų" savaitraštis pirmame numeryje išspausdino straipsnį „Žmogus apsako savo dalią", jame buvusi Tauragės rajono Lomių daržininkystės tarybinio ūkio darbininkė Irena Tamošaitienė išsakė savo bėdas ir vargus, dėl kurių prarado sveikatą. Ligota moteriškė nerado norimos pagalbos. I. Tamošaitienė kreipėsi ir į Agropramoninio komplekso darbuotojų profsąjungos respublikinį komitetą, tačiau net ir po laikraščio publikacijos pastarasis neišsijudino. Savaitraštis parašė dar kartą...

Tokių nejautrumo, abejingumo žmonėms, jų bėdoms faktų gausybė. Ne visi jie pasiekia redakcijas, ne visi žmonės ir kreipiasi į profsąjungas, matyt, nujausdami, kad tai — ne tiesiausias kelias rasti teisybę.

Susiklostė tokia situacija, kad profsąjungos dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių dar neišgali apginti darbo žmogaus, jos dar netapo aktyvios pertvarkos rėmėjos. Intensyvus visuomeninis politinis gyvenimas, darbo žmonių savimonės brendimas labai išryškino šios visuomeninės organizacijos bejėgiškumą. Matyt, todėl pradėjo formuotis profsąjungoms alternatyvūs judėjimai. Iš pradžių Kaune, vėliau Klaipėdoje ir Vilniuje įsikūrė darbininkų sąjungos, jos savo įstatuose „mėgdžioja" profsąjungas, jų siekiai susipynė su profsąjungų funkcijomis. Antai Kauno darbininkų sąjungos (KDS) įstatai skelbia, kad KDS aktyviai remia TSKP pradėtą pertvarką, norėdama sparčiau įgyvendinti TSKP XIX konferencijos nutarimus. KDS pasišovusi kovoti prieš moralinę, kultūrinę ir fizinę darbininkų degradaciją, administracijos savivalę ir teisiškai ginti darbo žmones, siekia, kad profsąjungos ir darbo kolektyvų tarybos atstovautų darbo žmonėms ir vykdytų jų valią, kad būtų įdiegtas teisingo atlyginimo už darbą principas, kuris užtikrintų normalų pragyvenimo lygį, stoja prieš gamtos teršimą ir niokojimą, prieš darbininkų vardu veikiančią organizuotą biurokratiją.

Žodžiu, KDS tikslai panašūs į profsąjungų... Tik jos nepančioja daugybė profsąjungoms primestų minėtų funkcijų. Matyt, neatsitiktinai darbininkų sąjungos daug operatyviau sureagavo ir į kai kuriose Respublikos vietose kilusius streikus. Bet ir profsąjungos pastaruoju metu sukruto — Profsąjungų Tarybos ir kai kurių radikaliau mąstančių šakų profsąjungų vadovų dėka šių metų pradžioje pasirodė daug ką nustebinęs drąsus pareiškimas — Lietuvos profsąjungų naujasis nusistatymas. Jis oficialiuose sluoksniuose sukėlė ir tam tikrą nerimą, ypač ta jo dalis, kur kalbama apie streikų, kaip kraštutinės reikalavimo priemonės, galimybę.

Besiplečiant alternatyviam darbininkų judėjimui, profsąjungos žengė dar vieną svarbų žingsnį, paskelbdamos profsąjungų pertvarkos pirmaeilių veiks-

mų programą, kurią patvirtino jungtinis Profsąjungų Tarybos ir šakinių profsąjungų respublikinių komitetų plenumas. Programa išties verta dėmesio, pirmą kartą mūsų šalyje Lietuvos profsąjungos pareiškė, kad VPSCT nutarimai nėra privalomi Respublikos profsąjungoms, tėra tik rekomenduojamojo pobūdžio. Tai iš esmės reiškia, kad Lietuvos profsąjungos pasiskelbė savarankiškomis.

Šioje programoje numatyta parengti ir pateikti LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui Lietuvos profsąjungų įstatymo projektą, numatyta parengti Lietuvos profsąjungų įstatus, imtis kitų ryžtingų veiksmų profsąjungų autoritetui pakelti, jų vaidmeniui Respublikos ekonominiame ir socialiniame gyvenime padidinti.

Apie šį dokumentą palankiai atsiliepia ir darbininkų sąjungų atstovai. Patvirtinus programą, prasidėjo, galima sakyti, naujas profsąjungų gyvavimo etapas. Pirmiausia, kaip pageidavo jungtinis plenumas, buvo užmegzti kontaktai su darbininkų sąjungomis. Ir nors taktikos klausimais yra nuomonių skirtumų, tačiau šiuos darbo žmonių judėjimus sieja daug bendrų dalykų. Ir darbininkų sąjungos, ir profsąjungos mano, kad darbo žmonėms būtina vienytis pagal profesijas, o ne pagal šakas. Dabartinė profsąjungų struktūra ne vienu požiūriu yra nelogiška. Antai Valstybinių įstaigų darbuotojų profsąjunga vienija ir vykdomųjų komitetų darbuotojus, ir gaisrininkus, Kultūros darbuotojų profsąjunga — ir menininkus, ir partinius bei komjaunimo darbuotojus, poligrafininkus, agropramoninio komplekso — žemdirbius, pramonininkus, statybininkus, studentus. . .

Darbininkų sąjungos mano, jog profsąjungas reikia nedelsiant reorganizuoti, tuo tarpu profsąjungų vadovai teigia, kad tol, kol ekonomikos mechanizmas sukonstruotas šakiniu principu, būtina išlaikyti ir analogiškas profsąjungas, nes susmulkėjęs, susiskaldęs profsąjungų, darbo žmonių judėjimas nepajėgtų koordinuoti veiksmų, vesti dialogo su ministerijomis ir žinybomis. Tačiau profsąjungų komitetų pirmininkų bei kitų aktyvistų apklausa (ją padarė LRPST viešosios nuomonės tyrimo sektorius) parodė, kad 42 proc. apklaustųjų yra tos nuomonės, jog profsąjungos turi būti organizuojamos pagal profesijas. 34 proc. pritaria tam, kad būtų organizuojamos įvairios profsąjungos, o 8 proc. mano, jog geriausias — teritorinis principas.

Profsąjungos nebenori tenkintis vien tik auklėjimo funkcijomis. Daugiau kaip 62 proc. apklaustųjų mano, kad darbininkų streikai yra būtini kaip kraštutinė ekonominių reikalavimų išraiška. Tik 1,3 proc. profsąjungų aktyvistų mato socialistinio lenktyniavimo naudą. Tokios nuotaikos liudija, kad profsąjungos linkusios atsisakyti senųjų veiklos formų ir metodų, siekti, kad LTSR Konstitucijoje, visuomenės gyvenime jos užimtų deramą vietą, kokią turi užimti darbo žmonių teisių gynėjos. Jos pasiryžusios reikalauti priimti įstatymus, suteikiančius realias teisines, o ne deklaratyvias garantijas ginti žmones, pasiryžusius bendradarbiauti su kitais darbininkų judėjimais, organizacijomis. LRPST vadovų susitikimai su darbininkų sąjungų atstovais rodo, kad toks bendradarbiavimas gali būti labai vaisingas, padėti konsoliduoti jėgas, pagaliau — tai atitinka mūsų tautos, visų Lietuvos darbo žmonių lūkesčius. Tik konkrečiais veiksmais galima įtikinti darbo žmones, jog milžiniškas profsąjungų laivas nebesuka pavėjui, bet yra vairuojamas jos narių, darbo žmonių lūkesčių ir interesų, kartu su pažangiosiomis krašto jėgomis skinasi kelią į savarankiškumą, Lietuvos atgimimą.

ĮSITIKINIMUS FORMAVO GYVENIMAS

VYTAUTAS BAJORIŪNAS

Mes jau įsisąmoninome: norint teisingai suprasti dabartį ir numatyti ateitį — būtina žinoti tiesą apie praeitį. Todėl tokio didelio dėmesio sulaukia, atrodo, gana specifinės visuomenės mokslų darbuotojų konferencijos ir diskusijos, monografijos ir straipsniai, dokumentų publikacijos. Ypač domimasi pastarųjų 7—5 dešimtmečių įvykiais. O juk tai laikotarpis, apimantis maždaug vidutinišką žmogaus amžiaus trukmę. Tarp mūsų gyvena dar daug komunistų, kurie nemažą šio laikotarpio dalį aktyviai dalyvavo politiniame respublikos gyvenime. Nesvarbu, kad daugelio veikla tada ribojosi vienu valsčiumi, apskritimi ar viena liaudies ūkio šaka. Ir įvairūs faktai, išgyvenimai, ir kiekvieno žmogaus pasaulėžiūros formavimasis vertingai papildo bendrą to meto vaizdą ir supratimą. Tik reikia, kad jie įsijungtų į atvirą ir nuoširdų pokalbį apie tai, kas išgyventa. Šį pokalbį taip ir pavadinkime — „Istorija mano gyvenime".

Spausdindami pirmą tokį rašinį, prašome ir kitus žurnalo skaitytojus atsiliepti, siųsti redakcijai savo prisiminimus.

Mes — šeši broliai ir dvi seserys dažnai girdėdavome tėvus ir vyresniuosius brolius, seserį pasakojant apie 1918—1919 metų įvykius Lietuvoje. Todėl dažnai atrodo, lyg visa tai aš pats būčiau matęs, nors gimiau 1919 m. Atrodo, tarsi ne šešiolika metų vyresnė už mane sesuo Elžbieta, bet aš esu regėjęs, kaip į mūsų Gedžiūnų kaimą per patvinusią, ižą nešančią Mūšos upę ant arklių perplaukia du drąsūs jaunikaičiai iš Joniškėlio. Vienas — Vincas Macelis, o kitas — Kazys Baltaragis, mūsų giminaitis iš motinos pusės. Jie perduoda motinai ryšulį ir nujoja kažkur toliau. O ryšulyje — atsišaukimai, raginę organizuotis ir priešintis vokiškųjų okupantų plėšikavimui. Juos motina perduodavo dažniausiai žydui Maušeliui iš Dvariukų kaimo, kuris važinėdavo per kiemus supirkinėdamas skudurus. Matyt, kartu dalydavo ir atsišaukimus.

Sesuo Elžbieta ir trylika metų vyresnis už mane brolis Kazys pasakodavo, jog jiems ne kartą tekę matyti, kaip Linkuvoje, Pakruojyje ar Joniškėlyje po sekmadienio pamaldų žmonės susiburdavę pasiklausyti iš Bardiškių kaimo kilusio revoliucionieriaus Karolio Poželos, mokytojo Igno Gaškos iš Lauksodžio bažnytkaimio ar joniškėliečio Kazio Baltaragio. Pasak motinos, jų kalbos buvusios labai suprantamos ir „neblogesnės už kunigų". Jie raginę kovoti dėl teisybės, prieš išnaudojimą.

Kai buvo užgniaužta Tarybų valdžia, Aukštaitijoje ėmė siautėti Glovackas-Grigaliūnas. Jo gaujos plakė ir kankino žmones, daugelis tarybų val-

V. Bajoriūnas — ekonomikos mokslų kandidatas, docentas, TSKP narys nuo 1948 m.

džios šalininkų gelbėdamiesi su savo šeimomis persikėlė gyventi į kitas apskritis. Joniškėlyje, grafo Karpio dvare, kontrrevoliucionieriai sušaudė Kazį Baltaragį ir jo bendražygius. Jo motina, mano motina ir dar keletas žmonių po kurio laiko Kazį palaidojo Meškalaukio kaimo kapinėse. 1971 m. aplankiau šią vietą, bet, deja, ant kapo nebuvo jokio paminklo.

Ne vien šeimos prisiminimai darė man poveikį. Daugelio žmonių širdyse buvo gyvos revoliucinės idėjos. Antai, kai mokiausi Gailionių pradinėje mokykloje, apie pirmųjų Tarybų valdžios metų įvykius vaikams pasakodavo mokytoja Narijauskienė, žinomo akių gydytojo Petro Avižonio sesuo. Kai 1931 m. baigiau pradinę mokyklą, ji pasiūlė man per išleistuves padeklamuoti J. Janonio eilėraštį „Neverkit pas kapą". Bedeklamuodamas apsiašarojau. Mokytoja priėjusi apkabino ir pabučiavo.

Dar labiau darbo žmonių nuotaikomis persiėmiau tada, kai dėl neturto teko nutraukti mokslą gimnazijoje ir tarnauti pas turtingus ūkininkus, dirbti statybose ir fabrikuose. Prie Joniškėlio—Panevėžio geležinkelio tiesimo darbų buvau vienintelis daugiau mokslo ragavęs. O darbininkai, nors po ilgos darbo dienos ir labai išvargę, visada domėjosi, ką rašo galvočiai. Linkuvos gimnazijos mokytojas P. Mikutaitis ir bibliotekos vedėjas J. Kairys man padėdavo pasirinkti, ką skaityti. Ir santūrios, rūsčios darbininkų mintys, kurias sukeldavo mūsų vakariniai skaitymai, man įstrigo kaip tikros gyvenimo pamokos. Labai griežtai rėždavo tėvas ir sūnus Smulskiai: turi greitai baigtis toks engimas, negalima kasdien plėšytis po 12 ir daugiau valandų, o uždarbio vos ištenka pramisti. Panašiai postringaudavo ir Linkuvoje gyvenęs kalvis Vladas Nistelis. Mėgau pas jį užeiti, nes jis buvo pažangus ir gana išprusęs žmogus, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis.

Paskui darbo pasisekė gauti Šiauliuose, Frenkelio avalynės fabrike. Čia darbo diena trukdavo 9—10 valandų. Dirbti reikėdavo be atokvėpio, galvos nepakeliant. Dirbome sunkiai, bet produkciją gamindavome aukštos kokybės. Ji būdavo eksportuojama į Suomiją, Švediją, Lenkiją. Mes nežinojome tokio dalyko kaip nuostolių nurašymas. Broko nuostoliai būdavo įrašomi į asmeninę darbininko kortelę ir išskaitomi iš atlyginimo. Grobstytojų taip pat nebuvo, nes produkcijai pagaminti gaudavome tik tiek medžiagų, kiek reikėjo, ir nė centimetro daugiau. Nė vienas iš mūsų negirtavo, nors svaigalų įsigyti buvo nesunku. Kiekvieną centą taupėm pragyvenimui, nes kiekvienas svajojome bent kiek tvirčiau atsistoti ant kojų.

Darbo sąlygos iš tikrųjų buvo blogos. Per mėnesį uždirbdavome apie 70 litų. Kontrolieriai, meistrai gaudavo dvigubai daugiau. Išnaudojimo mechanizmas rėmėsi jais. Mes kiekvienas turėjome tobulai mokėti ne tik savo darbo operaciją, bet kiekvienu momentu ir kitą pakeisti.

Pokario metais, lankydamasis Prancūzijos, VDR, Čekoslovakijos, VFR įmonėse, įsitikinau, kad ir ten panašus darbo organizavimas. Tik geresnės darbo sąlygos ir didesnis atlyginimas už darbą. Ir ten žmonės dirbdami nesidairo: kokybei reikia atidumo. Tokią įvežamą produkciją noriai perkame, bet — ką patys gaminame? Kodėl ir nuo kada darbininkai ėmė nebepaisyti savo gaminamos produkcijos kokybės? Tik dabar stengiamės kaip reikiant išsiaiškinti šio reiškinio priežastis, šalinti lygiavą, socialinio teisingumo pažeidimus. Tai pastangos atgauti tikrą darbininko garbę.

Šiauliuose darbininkai labai jautė nelegaliai veikiančių komunistų ir komjaunuolių įtaką. Nepastebimai įpratome gyventi ne vien savo rūpesčiais ir bėdomis, plačiau žiūrėti į pasaulį, suprasti, kas jame vyksta. Šių nuotaikų veikiamas tada ir aš, dar nepriklausydamas jokiai organizacijai, nutariau vykti į Ispaniją — padėti respublikonams. Klaipėdoje dokininkai padėjo „zuikiu" patekti į laivą — sakė, jeigu iki Belgijos pavyks nuplaukti nepastebėtam, tai toliau kliūčių nebūsią. Tačiau Dancige jūreiviai mane aptiko, išlaipino į krantą, ir teko pėsčiomis grįžti į Lietuvą. . .

Sugrįžau į Linkuvą, čia ir darbą susiradau. Dirbtuvėlės savininkas Karolis

Boreika nebuvo blogas darbdavys. 1918—1919 metais jis pats dalyvavo revoliucinėje veikloje kartu su Karoliu Požela, Brone Babrauskaite, ir jo pažiūros išliko nepasikeitusios. O Lietuvoje tuomet vėl jautėsi revoliucinis pakilimas. Streikai Kaune, Šiauliuose išjudino liaudį. Smetonos diktatūra braškėjo. Neramumai atplaukė ir į Linkuvą. Dar dirbdamas Šiauliuose per brolį Joną, čia tarnavusį kariuomenėje, buvau susipažinęs su pogrindininkais komjaunuoliais Žifricu ir Markusevičiumi (abu 1943 metais žuvo fronte). Iš pokalbių su jais ir broliu daugmaž supratau, kokie komjaunimo uždaviniai. 1939—1940 metų žiemą ir man Linkuvoje pavyko suburti sąmoningesnių jaunuolių grupelę, kuri vėliau sudarė Linkuvos komjaunimo organizacijos branduolį. Tai buvo J. Kiekšė, P. Pašiškevičius, J. Maliauskas, B. Balčiūnas, dar keletas jaunuolių. Mūsų vyresnieji draugai buvo mano minėtasis kalvis V. Nistelis, kiti 1919 m. revoliucinių įvykių dalyviai. Susitikę aptardavome greit besikeičiančius įvykius.

Policijos nuovada buvo netoli mūsų lūšnelės. Ir susitikimai neliko nepastebėti. Prieš pat 1940-ųjų Gegužės pirmąją mūsų namelis buvo iškratytas. Nerasta nieko ypatingo, tik keli „Kultūros" žurnalo numeriai, keliolika pažangių, bet cenzūros leistų, knygų. Vis dėlto trim parom buvau uždarytas daboklėn.

Birželio viduryje iš Šiaulių gavau telegramą: Markusevičius pranešė sergąs ir prašė aplankyti. Sėdau ant dviračio ir tą pačią dieną nuvykau pas jį. Šiauliuose jau buvo pasklidusi žinia, kad pabėgo Smetona ir jo artimieji. Kitą dieną įvyko darbo žmonių manifestacija, o turgaus aikštėje — mitingas. Pirmieji kalbėjo iš kalėjimo išvaduoti politiniai kaliniai B. Baranauskas, F. Bieliauskas. Man teko pasveikinti mitingo dalyvius Linkuvos valsčiaus gyventojų vardu.

Po mitingo mane pasikvietė dar nelegaliai veikusio partijos komiteto darbuotojai Rapolas Rimdžius, Bronė Babrauskaitė, Grinfeldas ir pasakė, kad turiu organizuoti panašius mitingus Linkuvoje ir Pakruojyje. Bandžiau atsikalbinėti, prašiau atsiųsti labiau prityrusį organizatorių, bet nepavyko. Grįžęs informavau apie užduotį draugus. Sudarėme organizacinį komitetą ir mitingo planą. Užėjau ir pas policijos viršininką. Jis pasižiūrėjo į mane kaip į velnio vaiką, bet pasakė, kad mitingui nebus trukdoma. Iš savo aktyvo numatėme keliolika budėtojų, mieste ir kaimuose išklijavome skelbimus. Kreipiausi ir į gimnazijos direktorių Vaitkevičių, kad mitinge leistų dalyvauti gimnazijos mokytojams ir mokiniams. Suprantama, direktorius — buvęs Linkuvos valsčiaus tautininkų organizacijos pirmininkas pasisakė „sergąs" ir klausimą spręsti pavedė savo pavaduotojui — inspektoriui Brazdžiūnui. Šis pasakė, jog ateisią net su dūdų orkestru.

Numatytu laiku susirinko daug miestelio ir kaimų gyventojų. Gimnazijos kolonos priešakyje žengė Brazdžiūnas, mokytojai J. Kiekšė, P. Mikutaitis ir Juzumas. Susidarė ilga kolona. Mitingą teko pradėti man, paskui kalbėjo mokytojas J. Kiekšė, darbininkas V. Kriaučiūnas, valstietis J. Vasilevičius. Lietuvos kareivių vardu mitingo dalyvius sveikino mano brolis Jonas, tuo metu atvykęs atostogų. Kalbėtojai reikalavo, kad greičiau būtų sudaryta darbo liaudies vyriausybė, legalizuota komunistų partija, uždraustos reakcingos partijos ir organizacijos. Mitingas praėjo pakiliai. Iš skersgatvių mus stebėjo tautininkų ir šaulių veikėjai, bet trukdyti nedrįso, nes labai didelis buvo liaudies pritarimas.

Netrukus teko vadovauti Linkuvos valsčiaus rinkiminei komisijai rinkimams į respublikos Liaudies seimą. Visose rinkiminėse apylinkėse dauguma kaimų gyventojų prie rinkimų urnų atėjo organizuotai, su gera nuotaika. Tiesą sakant, kažkokios ypatingos agitacijos ir nebūtume sugebėję suorganizuoti. Valsčiuje iki metų pabaigos nebuvo nė vieno komunisto, tik prieš pat Naujuosius metus atvyko partinis organizatorius — kuršėniškis Žilius. Kaip suge-

bėdama visą masinį politinį darbą vykdė komjaunimo organizacija, jos valsčiaus komitetas, kurio sekretoriumi dirbau iki 1941 metų pradžios.

1941 metų sausį buvau pakviestas dirbti Šiaulių apskrities komiteto instruktoriumi. Šefavau šešis valsčius. Visur radau maždaug tokią pat padėtį kaip ir Linkuvoje. Daug buvo daroma kultūros, švietimo, žemės ūkio reformos srityse. Tačiau reikia pasakyti, jog politinis pakilimas pamažu blėso. Negalėjome nejausti, kad vis mažiau lieka laisvės iniciatyvai ir savarankiškumui, plėtėsi šabloniškumas, didėjo diktavimas iš viršaus. Dabartiniais žodžiais sakant, nyko respublikos suverenumas.

Daugumai gyventojų buvo nesuprantama, kodėl nacionalizuojamos nedidelės dirbtuvėlės, parduotuvės. Juk dėl to blogėjo gyventojų aprūpinimas ir aptarnavimas. Parduotuvėse mažėjo prekių, kilo jų kainos. Žmones dirgino ir dažni pranešimai per radiją ar laikraščius, kad iš kitų respublikų teikiama Lietuvai pagalba maisto produktais. Juk visi žinojo, kad Lietuva visada visiškai apsirūpindavo maisto produktais, net didelę jų dalį eksportuodavo.

1941 metais žmonėse vis labiau plito kalbos, kad artėja karas. Reikiamos informacijos mes negaudavome. Iškilminguose pasitarimuose buvo nuolat tvirtinama, kad jeigu koks priešas pabandys užpulti mūsų šalį, jis bus sutriuškintas jo paties teritorijoje. Mes tikėjome tuo, nes nežinojome, kad karui nepasiruošta, kad Stalino klika buvo represavusi arba sunaikinusi geriausius karinius kadrus ir pan. Mes nežinojome ir to, kad respublikos vadovaujantys organai vis mažiau galėjo teisingai spręsti apskrityse ir valsčiuose iškilusias problemas, vis griežčiau jie buvo kontroliuojami ir varžomi. Apie tai man teko išgirsti jau pokario metais, dirbant partinį darbą, iš J. Paleckio, M. Šumausko, F. Bieliausko.

O tada valsčiuose sužinodavome, kad vis dažniau imta grasinti naujakuriams ir kaimo komjaunuoliams. Buržuazinis pogrindis organizavosi, kaupė ginklus, o valsčių ir kaimų aktyvas buvo beginkliai. Tai rodė stalininį nepasitikėjimą Pabaltijo komunistais ir komjaunuoliais. O padėtis vis labiau komplikavosi: kai kuriuose valsčiuose buvo pradėta organizuoti kolūkius, pradėjo sklisti kalbos, kad dalis gyventojų bus ištremta iš Lietuvos. Mes tuo negalėjome patikėti, tai vadinome liaudies priešų provokacija, todėl birželio vidurio įvykiai buvo skaudus smūgis ir mums. Juk ir mūsų valsčiuje tarp išvežtųjų buvo tikrai lojalių Tarybų valdžiai žmonių: gimnazijos inspektorius Brazdžiūnas, taip pat bibliotekos vedėjas, ne viena valstiečių šeima.

Žinoma, dabar suprantama, kodėl taip įvyko. Deformavęs leninінio socializmo idėjas Tarybų šalyje, siekdamas masiniu teroru paversti žmones bežadžiais jo sumanymų vykdytojais, Stalinas skubėjo savąją tvarką įvesti ir naujai prisijungusiose Pabaltijo respublikose. O juk šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų 1940—1941 metais nuoširdžiai neapkentė smetoninio režimo, noriai stojo kurti tarybinį gyvenimą. Bet teko susidurti su stalinizmu. Skaudžiausia, kad jis dangstėsi socializmo vėliava, Lenino vardu.

Kartu reikia pripažinti, jog visa buvo suprasta daug vėliau. Tada mes šventai tikėjome marksizmo-leninizmo idėjomis, nieko nežinojome apie žiaurius asmenybės kulto padarinius šalyje. Visas komjaunimo Šiaulių apskrities komitetas dirbo nuoširdžiai, su dideliu entuziazmu. Beveik visą laiką praleisdavome valsčiuose ir kaimuose, kiek išmanydami padėjome organizuoti jaunimo politinį ir kultūrinį švietimą, talkas naujakuriams ir pan. Mano darbo draugai buvo Benediktas Bračas, karo metais kovojęs partizanų gretose, vėliau dirbęs LLKJS Centro Komiteto sekretoriumi, Menašas Chienas, paskui 16-osios divizijos karys, pokario metais žurnalistas, taip pat dabar žinomas filosofas, akademikas Jokūbas Minkevičius. Mes visi labai gerbėme savo pirmąjį sekretorių Vladą Kildą, santūrų, apsiskaičiusį jaunuolį iš Panevėžio. Jis žuvo paskutinėmis karo dienomis Latvijos teritorijoje.

Karas mane užklupo Palangoje, kur atostogavau nuo birželio pradžios. Kol iš degančios pionierių stovyklos gelbėjome klykiančius vaikus, juos iš-

vedėme į saugesnę vietą Latvijos teritorijoje, mes, būrelis komjaunuolių, atsidūrėme už fronto linijos. Kartu su Joniškio valsčiaus komjaunimo komiteto sekretoriumi Romualdu Norvaiša nutarėme pasiekti dar neokupuotą teritoriją. Suspėjome paskutiniu iš Telšių išėjusiu traukiniu birželio 24 ar 25 d. pasiekti Šiaulius. Apskrities komjaunimo komitete nieko neberadome. Iš kiemų jau galvas kaišiojo baltaraiščiai. Aš toliau ėjau su grupe Staniūnų, Pakruojo ir Linkuvos aktyvistų. Tačiau birželio 27 d. rytą Latvijos teritorijoje mums užkirto kelią hitlerininkai. Mes jiems paaiškinome, jog buvome išgabenti kasti apkasų, o dabar grįžtame namo. Okupantai sustatė mus į koloną ir nuvarė netoli Viesytės į belaisvių stovyklą.

Prasidėjo siaubi okupacijos naktis. Reikia pasakyti, kad dalis Pabaltijo gyventojų, išsigandę stališkų represijų, kurį laiką hitlerininkus vadino išvaduotojais. Tokia pozicija buvo naudinga vietiniams buržuaziniams nacionalistams — jie ėmė vykdyti masiškas žudynes. Teroras, rekvizicijos, kolonizavimas greit išblaivino tuos, kurie klydo ne iš blogos valios. Tarp Lietuvos gyventojų stiprėjo nusistatymas prieš hitlerininkus ir jų pakalikus, pasipriešinimas jiems.

O pirmosiomis okupacijos dienomis mus, uždarytus belaisvių stovykloje, marino badu, iš mūsų tyčiojosi. Kaip malonę kartais gaudavome atliekų iš sargybinių virtuvės. Po kelių savaičių visus iš Lietuvos kilusius civilius atvarė į Biržus, sugrūdo į vagonus ir nuvežė į Šiaulių kalėjimą. Į kamerą, skirtą aštuoniems kaliniams, sugrūdo apie 70 žmonių. Vietos nepakako ne tik gulėti, bet ir sėdėti ant grindų. Tarp nelaimingųjų buvo daug naujakurių, kurių likimas priklausė nuo to, kokie vietos baltaraiščių raštai juos atlydėjo į kalėjimą. Kiekvieną vakarą atsiverdavo kameros durys, ir lietuviai prižiūrėtojai iššaukdavo po keletą nelaimingųjų. Kalėjimo kieme suurgzdavo sunkvežimiai. Išvežtieji negrįždavo. O likusieji su siaubu laukdavome savo eilės. Vien mūsų kameroje 9 žmonės mirė arba nusižudė. Man, dar keliems atvežtiems iš Latvijos pavyko gyviems ištrūkti iš kalėjimo. Išgelbėjo tai, kad valsčių baltaraiščiai nežinojo mūsų likimo ir neatsiuntė savo „nuosprendžių".

Toliau teko slapstytis, gyventi ir pelnytis duoną nelegaliai. Bet galiausiai vėl buvau suimtas ir įkalintas Buchenvaldo koncentracijos stovyklos filiale netoli Šilutės, kur buvo laikomi kaliniai iš ko ne visų Europos šalių.

Artėjant frontui prie Vokietijos sienų, hitlerininkai kalinius išvarė tvirtinimų statyti. Kai vieną dieną atskrido keletas tarybinių bombonešių, lydimų naikintuvų, ir sargybiniai sulindo į blindažus, dalis kalinių pabėgome. Taip pavyko išsigelbėti ir sulaukti Lietuvos išvadavimo.

1944 metais vėl stojau dirbti Šiaulių apskrities komjaunimo komiteto instruktoriumi. Čia radau dar vieną buvusį bendradarbį — pirmuoju sekretoriumi dirbo Benediktas Bračas. Pasitaikius pirmai progai, daugiau kaip po trejų metų aplankiau Linkuvą. Miestelis liko nesugriautas, bet mažai ką teradau iš savo buvusių darbo ir kovos draugų. Su siaubu klausiausi pasakojimų, kaip čia siautėjo „Lietuvos laisvės štabas", susikūręs, kai tik okupantai įžengė į Linkuvą. Jam vadovavo buvęs šaulių vadas Leonas Vaitiekūnas. Štabui priklausė broliai Simonaičiai, V. Vilipas, A. Janauskas, Pakalniai ir kt. Štabas teisė, kankino, skyrė mirties bausmes. Vykdytojai buvo broliai Beleckai, Beinorai, Jasiukaičiai, Vl. Vilcinis, Treškos, Dineikos ir kt. Ši gauja be teismo žudė tarybinius aktyvistus, naujakurius, šimtus žydų. Buvo nužudyti kalvis Vladas Nistelis su dukra moksleive Elena, mokytojas Jonas Kiekšė, tėvas ir sūnus Maliauskai, Varneckai, vyras ir žmona Šliažai, du broliai moksleiviai Svydriai, vyras ir žmona Zelunskiai, Zgrabskių, Liumų šeimos, kaimų komjaunuoliai B. Balčiūnas, Dudaitė, E. Meškaitis, Aleknavičiūtė, kirpėjas Žarukas, tarnautojai Jurgelionis, Guobužas, namų šeimininkė Grigienė ir dešimtys kitų.

Okupantus išvijus, giminės masinių žudynių vietose atkasė lavonus. Daugelio rankos buvo surištos spygliuota viela. Juos palaidojo šalia Linkuvos

kapinių. 1985 m. Linkuvos miesto vykdomasis komitetas čia padėjo akmens plokštę su užrašu „Šlovė žuvusiems". Bet iki šiol neužrašytos nužudytųjų pavardės, trūksta ir nuolatinio dėmesio, kad būtų įtvirtintas aukų atminimas jaunimo sąmonėje. Ir štai ką noriu pasakyti. Šiandien daug kalbama apie būtinumą įamžinti stalinizmo aukas. Tai teisingas reikalavimas, ir šia linkme daug daroma. Bet tai nereiškia, jog galima užmiršti hitlerizmo ir buržuazinio nacionalizmo aukas. Tada būtų vėl iškreipta Lietuvos istorija — o tokių mėginimų yra. Reikia prisiminti ir teisingai vertinti ne tik vokiečių okupantų ir jų pakalikų siautėjimą. Juk tie baltaraiščiai, kurie nespėjo pabėgti kartu su okupantais, telkėsi miškuose, į savo gaujas traukė vengiančius tarnauti Tarybinėje Armijoje, daug kam suardė gyvenimą.

Iki 1952 m. dirbdamas rajonuose esu matęs daug jų žiaurių nusikaltimų. Prisimenu, vieną 1945 m. rudens rytą gavome žinią, kad išžudyta Kuršėnų valsčiaus Pakubilio apylinkės sekretoriaus šeima. Nuvykę išvydome kraujo klanuose sekretoriaus Šivicko, jo žmonos, septyniolikmetės dukters ir aštuonmečio sūnaus lavonus. Jų kaltė: skirstant miško prievoles Šivickas susirinkime pasakė, kad turtingiesiems reikia skirti didesnes prievoles. Naktį visa šeima buvo išžudyta. O juk tokių įvykių buvo šimtai. Tad ar galima banditus vadinti kitu vardu?

Čia reikia pasakyti tiesą ir apie liaudies gynėjus. Jų būriai buvo organizuojami valsčiuose, kai kur ir kaimuose. Prieš ginkluotą terorą reikėjo kovoti ginklu. Suprantama, tarp liaudies gynėjų pasitaikė ir nesąžiningų, net žiaurių žmonių. Bet atskiri atvejai neturi užstoti visumos. Dauguma liaudies gynėjų buvo dori žmonės, norintys, kad greičiau būtų normalizuota padėtis, gerėtų gyvenimas. Jų pačių buitis buvo skurdi, bet jie nuoširdžiai tikėjo, kad bus pasiekta taiki ir graži ateitis, ir šimtai jų už tai paaukojo savo gyvybę. Kitas dalykas, kad jų idealai buvo neigiamai veikiami stalinizmo, bet tai juk buvo suprasta vėliau. Iki šiol dažnai prisimenu Šiaulių apskrities aktyvistus, kurie tuo sunkiu metu gynė žemdirbius, — komjaunuolius P. Vaičekauską, E. Alzbutą, E. Bardauską, P. Minsterį, J. Mituzą, J. Urbonavičių, mokytoją P. Jankutę ir dešimtis kitų. Pastarieji trys iš pasalų buvo nužudyti buržuazinių nacionalistų. Nors liaudies gynėju neteko būti, man pačiam pokario metus primena dviejų sužeidimų randai ir blogai valdoma koja.

Apskritai pokario metais dirbti buvo labai sudėtinga ir sunku. Blogiausia, kad liaudies ūkio atkūrimas ir vystymas vyko pagal stalininius planus. Vyravo diktatas, nebuvo atsižvelgiama į padėtį respublikoje ir gyventojų nuotaikas.

Nuo 1945 m. vidurio pradėjau dirbti Kuršėnų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininku. Miestelis buvo sudegintas. Prieš karą veikusios dvi plytinės sulygintos su žeme, cukraus fabrikas apgriautas, pagrindiniai įrengimai okupantų išvežti. Dauguma inteligentijos per karą žuvo arba pasitraukė į Vakarus. Visame valsčiuje tebuvo likęs vienas felčeris. Mokyklos prisiglaudė laikinose patalpose. Visą valsčiaus ekonomiką, kultūrinį, socialinį gyvenimą teko kurti iš naujo.

Suprantama, tuo metu valstybė didesnės paramos suteikti negalėjo, nes pirmiausia buvo atstatomi svarbiausi pramonės objektai, didieji miestai. Todėl valsčiuje didžiausia našta gulė ant valstiečių. Pavyzdžiui, valsčius gavo užduotį iki 1946 metų kovo mėnesio paruošti ir išvežti į geležinkelio stotis 30 tūkstančių kietmetrių statybinės medžiagos. Vidutiniškai kiekvienas ūkis turėjo nukirsti ir atgabenti po 20—30 rąstų, o pajėgesnieji ir po 50—60. O juk dar buvo ir kitų prievolių: mokyklų ir tiltų statymas, kelių remontas, žemės ūkio produktų paruošos ir t. t. Tuo tarpu valstiečiai negalėjo nusipirkti būtiniausių dalykų: geležies dirbinių, stiklo ir pan. Jų nepasitenkinimu stengėsi pasinaudoti buržuaziniai nacionalistai, įvairūs „užsienio balsai". Todėl komunistams ir komjaunuoliams buvo itin sunku dirbti. Iš vienos pusės, griežtos direktyvos varžė iniciatyvą, o iš kitos — reikėjo atremti buržuazinės propagandos puolimą, sulaikyti ne vieną kaimo vyrą nuo pražūtingo žings-

nio. Suprantama, dabar ypač aišku, jog daug klaidų ir aukų būtų buvę išvengta, jeigu ne asmens kulto metais padaryti lenininės nacionalinės ir ekonominės politikos iškraipymai, socializmo idėjų deformacija. Bet tai nereiškia, kad buvo aklai vykdomi visi nurodymai. Ir čia reikia ypač geru žodžiu paminėti to meto respublikos vadovus, kurie padėjo išvengti ne vienos klaidos.

Tiksliai neprisimenu — 1950 ar 1951 metais buvo siaubingai lietingas ruduo. Tuo metu dirbau Rokiškio rajono vykdomojo komiteto pirmininku. Kaip išganymo laukėme bent vienos giedros dienos, kad galėtume išgelbėti derlių, supilti sėklą kitiems metams. O tuo tarpu kasdien gaudavome telegramas, dažnai atkartojančias gautąsias iš Maskvos, raginančias vykdyti paruošas, laikytis jų grafiko. Buvo ir tarp mūsų veikėjas, kuris svarbiausiu uždaviniu laikė kasdien suorganizuoti raudonąją gurguolę su grūdais ir pačiam ją palydėti su armonika. Jis reikalavo, kad ir kiti taip elgtųsi. Staiga vieną rytą, dar saulei netekėjus, mano bute suskambo telefonas. Kalbėjo LKP Šiaulių srities komiteto pirmasis sekretorius M. Šumauskas. Jis pasakė:

— Metereologai numato, kad keletas dienų bus be lietaus. Visas jėgas skirkite derliui doroti. — Ir pridūrė: — Manimi nesiremkite.

Visi, žinoma, be gurguolių organizatoriaus, išvykome į kaimus. Žmonės noriai ėmėsi gelbėti derlių. Gurguolių tą savaitę nebuvo, bet ir sėklą supylėme, o netrukus įvykdėme ir prievoles. M. Šumauskas vėliau pasakė:

— Gaila, ne visų rajonų vadovams galėjome tai pasakyti.

1962 m. dirbau LKP CK partorgu Trakų ir Vievio rajonams. Pavasarį mus aplankė LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Tai buvo metai, kai laukuose karaliavo kukurūzai. A. Sniečkus Trakų rajono „Raudonosios žvaigždės" kolūkyje mane ir pirmininką pasivedė nuošaliau ir tarė:

— Kukurūzus sėkite prie kelių. Saugokite dobilus, ypač ten, kur jie gerai auga. Svarbu pašarai. Tada bus pieno ir mėsos.

Dirbdamas rajonuose partinį ir tarybinį darbą, stengiausi kiek galėdamas gausinti savo žinias. Tačiau įtemptas darbas trukdė mokytis sistemingai. Todėl 1962 metų pabaigoje paprašiau, kad mane perkeltų dirbti į respublikos Liaudies ūkio tarybą. Čia įstengiau pasirengti moksliniam tiriamajam ir pedagoginiam darbui, o tai buvo mano svajonė iš jaunų dienų.

Nuo šešiolikos metų, tai yra nuo 1935 m. aš savo rankomis užsidirbau duoną. Todėl gerai žinau buržuazinio laikotarpio gyvenimą. Nereikia kartoti stalininės dogmos ir neigti viso to, kas tada buvo pasiekta Lietuvos respublikoje vystant krašto ūkį, nacionalinę savimonę ir kultūrą. Reikia atsižvelgti ir į tai, kokį sunkų ekonominį ir kultūrinį palikimą paveldėjo Lietuvos Respublika. Bet tai nebuvo ir „rojus", kaip dabar neretai mėginama vaizduoti. Daug joje buvo skurdo, vargo ir socialinės priespaudos. Nebuvo demokratinių laisvių, darbo žmogus neturėjo užtikrinto rytojaus. Todėl vertinant praeitį nereikia puldinėti iš vieno kraštutinumo į kitą ir klaidinti jaunąją kartą. Čia kiekvienas komunistas ir turi tarti savo svarų žodį. Taip pat negalima vienpusiškai — vien juodai, baltai ar raudonai vertinti ir pokario dešimtmečių. Tai buvo metas, kada iš esmės pertvarkyta krašto ekonomika, ėmė kilti gyventojų kultūrinis ir politinis lygis, subrendo daug žymių mokslininkų ir menininkų. Šis procesas vyko nepaisant Stalino kulto, stagnacijos, respublikos savarankiškumo siaurėjimo. Tarybų Lietuva visapusiškai sustiprėjo. Ir tai sudaro tinkamas sąlygas pertvarkai. Kartu reikia suprasti, kad ir mes ne visi esame pakankamai subrendę šiam revoliuciniam procesui. Neretai mums, komunistams, trūksta politinio aktyvumo, tvirtumo ginant savo įsitikinimus. Kita vertus, esama ir savanaudiškumo, apsileidimo ir paradiškumo apraiškų. Neretai pasireiškia ir minties tingumas, įprotis apsiriboti kelių dogmų žinojimu. Bet buvo įveiktos didesnės kliūtys, — tikiu, kad komunistai, darbo žmonės įveiks ir šias.

ISTORIJOS LŪŽIO PAMOKOS

ALGIS KASPERAVIČIUS

Šiemet visame pasaulyje ir pirmiausia pačioje Prancūzijoje iškilmingai minima dviejų amžių sukaktis nuo didžiosios revoliucijos pradžios. Pasirodo šimtai naujų mokslo veikalų ir populiarių leidinių, nagrinėjančių vienus ar kitus revoliucijos įvykius, jos veikėjų biografijas. Liepos mėnesį Paryžiuje bus surengtas tarptautinis istorikų kongresas. Bastilijos aikštėje atidarytas naujas operos teatras. Prancūzijoje vyksta gausybė įvairių renginių, skirtų jubiliejui, — parodų, koncertų, spektaklių. Spausdinami proginiai pašto ženklai. Radijas ir televizija transliuoja specialias laidas. Dauguma tokių renginių yra komercinio ir pramoginio pobūdžio, tačiau drauge jie atspindi teigiamą požiūrį į jau gana tolimos praeities įvykių reikšmę.

Tačiau revoliuciją palankiai vertina toli gražu ne visi. 1988 m. pabaigoje surengtos viešosios nuomonės apklausos metu į klausimą „Ar jūs būtumėte aktyviai dalyvavę revoliucijoje?" 49 proc. apklaustųjų atsakė „taip", 33 proc. — „ne", o 6 proc. nurodė, kad jie būtų ryžtingai kovoję prieš revoliuciją.[1] Šių metų sausio 6 d. viename Paryžiaus teatre grupė ekstremistų nutraukė koncertą, kuriame buvo atliekamos Prancūzijos didžiosios revoliucijos epochos dainos. Šaukdami „Tegyvuoja karalius!", jie įsibrovė į sceną, sumušė, ištepė dažais ir apipurškė nuodingu aerozoliu dainininkę E. Deliavo. Ją teko nugabenti į ligoninę. Šį vandalizmo aktą įvykdė negausios monarchistinės jaunimo organizacijos nariai. Jų šefas grafas Alfonsas Burbonas-Dampjė, pretenduojantis tapti Prancūzijos karaliumi, revoliucinių dainų koncertą pavadino „negirdėta provokacija". Suprantama, „pretendento" galimybės sėsti į sostą visiškai nerealios, kaip ir jo šalininkų — nuversti respubliką. Tačiau šis incidentas rodo, jog net XX a. pabaigoje prieš 200 metų įvykusios revoliucijos klausimas tebeturi politinę bei ideologinę reikšmę. Skirtingai nuo daugumos kitų svarbių praeities įvykių, jis nepasidarė ir tikriausiai niekad nepasidarys vien tik istorikų akademinių svarstymų objektas.

Požiūris į Prancūzijos didžiąją revoliuciją visą laiką buvo savotiškas kriterijus, pagal kurį kairieji — demokratai ir socialistai buvo skiriami nuo dešiniųjų, konservatorių ir reakcionierių. Pastarųjų nepalankumą revoliucijai lėmė ne atskiri, drastiškiausi jos epizodai, tokie, pavyzdžiui,

[1] L'Humanite, 1989, 9 janv

A. Kasperavičius — istorijos mokslų kandidatas, VVU visuotinės istorijos katedros dėstytojas.

kaip karaliaus Liudviko XVI nubaudimas mirtimi ar jakobinų diktatūros teroras. Visa Prancūzijos didžiosios revoliucijos eiga, idėjos, kurias ji mėgino įgyvendinti, netolygūs jos rezultatai per visus tris amžius kėlė atžagareivių, gynusių status quo, priešiškumą. Kita vertus, kairieji laikė ir tebelaiko save tos revoliucijos įpėdiniais bei tradicijų tęsėjais.

1789 metai tapo Prancūzijos feodalinės visuomenės ir karaliaus absoliutizmo sunkios krizės, prasidėjusios dar XVIII a. pirmojoje pusėje, atomazga. Turtėjanti buržuazija reiškė vis didesnį nepasitenkinimą savo ūkinės veiklos apribojimais, kitais žodžiais tariant, kapitalistinių gamybinių santykių vystymusi. Prancūzijos valstiečiai jau seniai nebebuvo baudžiauninkai, tačiau juos slėgė prievolės feodalams — žemės savininkams bajorams ir didžiuliai mokesčiai valstybei. Vis didesnis anachronizmas atrodė uoliai valdžios palaikomas viduramžiškas gyventojų skirstymas į luomus, neribota karaliaus valdžia.

Valdant Liudvikui XVI (1774—1792) labai padidėjo valstybės iždo skolos. Neryžtingi karaliaus ministrų mėginimai vykdyti reformas, pirmiausia apdėti mokesčiais privilegijuotuosius luomus, buvo nesėkmingi. Bajorai nenorėjo atsisakyti net dalies įprastų privilegijų ir piktinosi „ministrų despotizmu".

Kita vertus, bendroji Prancūzijos būklė nebuvo katastrofiška. XVIII amžiuje ekonominio išsivystymo lygiu ji buvo gerokai atsilikusi nuo Anglijos, tačiau pralenkė visas kitas Europos šalis. Valstiečiai ir miestų varguomenė, vadinamieji sankiulotai, gyveno labai vargingai, bet mirtis iš bado Prancūzijoje nebuvo dažnas reiškinys. Tai, kad 1789 m. prasidėjo revoliucija, lėmė ne tiek „būtis", kiek „sąmonė", tai yra pažangi ideologija, kurią skleidė rašytojai, filosofai ir ekonomistai, pavadinti švietėjais. Nors daugelis iš jų priklausė bajorų ir dvasininkų luomams, bet reiškė kylančios buržuazijos interesus.

Švietėjai kovojo su religiniu fanatizmu, nepakantumu, smerkė feodalinę santvarką, kritikavo absoliutizmą. Jiems buvo būdingas istorinis optimizmas, mintis, kad visas visuomenės problemas galima išspręsti švietimu ir valstybinės santvarkos reforma. Švietėjai, išskyrus vieną kitą, nebuvo prievartos šalininkai, jie nenorėjo revoliucijos, jos net bijojo, tačiau kaip tik jų valstybės ir visuomenės pertvarkymo idėjos buvo Prancūzijos didžiosios revoliucijos intelektualinis pagrindas.

Žinoma, revoliucijai yra būtinos socialinės bei ekonominės, o ne vien idėjinės prielaidos. Tarybinis istorikas P. Volobujevas teigia, jog dažnai sakoma, kad revoliucija yra engiamųjų ir išnaudojamųjų šventė, tačiau „liaudies masės į tokią šventę skuba tik esant kraštutiniam būtinumui. . . Todėl reikia aiškiau pasakyti, kaip į dalyvavimą revoliucijoje žiūri platieji liaudies sluoksniai: į revoliuciją juos veda ne abstraktūs idealai, o tiesioginiai materialiniai interesai, elementarūs gyvenimo poreikiai, kova dėl jų patenkinimo".[2]

Kitas dalykas, jog revoliucija negalima, jei stokojama idėjų. Be jų vilties netekusios liaudies judėjimas tampa destruktyviu sprogimu, „pugačiovišku sukilimu", kai žinoma, ką reikia griauti, bet neaišku, ką kurti.

Švietėjai parodė, kad esama tvarka yra neteisinga, kad ji neatitinka žmogaus prigimtinių teisių ir prieštarauja protui. Tai, kas buvo įprasta ir nekvestionuojama dar XVIII a. pradžioje, tapo nebepakenčiama to amžiaus pabaigoje. Tačiau švietėjai esamą tvarką ne tik kritikavo: jie projektavo, kaip ją reikia pakeisti. Prancūzijos didžioji revoliucija ir buvo šių projektų vykdymas. Tuo požiūriu ji iš esmės skyrėsi nuo Reformacijos, XVI a. Nyderlandų ir XVII a. Anglijos revoliucijų, pradėjusių Va-

[2] Историческая наука и некоторые проблемы современности. М., 1969, с. 260.

karų Europos feodalizmo irimo epochą. Šiaipjau sausokas Hėgelis savo „Istorijos filosofijoje" patetiškai komentavo Prancūzijos įvykius: „Nuo tada, kai dangaus skliaute šviečia saulė ir aplink ją sukasi planetos, dar nebuvo taip, kad žmogus remtųsi galva, tai yra idėja, ir pagal ją konstruotų tikrovę... Tai buvo didingas saulėtekis. Visos mąstančios būtybės šventė tą epochą..." [3].

Taigi Hėgelis teigė, jog Prancūzijos didžioji revoliucija buvo pirmasis istorijoje mėginimas sąmoningai pakeisti pasaulį, remiantis Ruso, Monteskjė, Voltero, Didro ir kitų švietėjų idėjomis. Jos darė įtaką ne vien buržuazijai, bet taip pat privilegijuotiesiems luomams ir liaudies masėms. Prancūzijos bajorai revoliucijos išvakarėse buvo liberalūs: jie siekė apriboti karaliaus valdžią, sukurti teisinę valstybę, užtikrinti žodžio ir spaudos laisvę. Tačiau dauguma bajorų nepamatuotai vylėsi, kad, apribojant absoliutizmą, bus galima išsaugoti luomų skirtumus ir privilegijas.

Naujoms idėjoms pritarė ir miesto plebėjai — sankiulotai. Galima paabejoti, ar filosofiniai bei politiniai veikalai veikė plačiuosius liaudies sluoksnius. Tačiau nereikia pamiršti ir to, kad gyventojų išprusimo lygis buvo gan aukštas: 1789 m. apie 47 proc. vyrų ir 27 proc. moterų mokėjo skaityti.[4]

Siekiant rasti išeitį iš finansinės krizės, 1789 m. gegužės mėnesį, daugiau kaip po pusantro amžiaus pertraukos, buvo sušaukti Generaliniai luomai, kuriuose pusę deputatų sudarė bajorai ir dvasininkai, o kitą pusę — trečiasis luomas. Liudvikas XVI naiviai tikėjosi, kad luomų atstovai svarstys vien finansinius klausimus. Bet jie iškart ėmėsi visos valstybinės santvarkos reformos. Generaliniai luomai, pasivadinę Steigiamuoju susirinkimu, paskelbė savo tikslu parengti konstituciją. Valdžia slydo iš karaliaus rankų. Jo mėginimas daryti spaudimą Steigiamajam susirinkimui išprovokavo gaivališką sukilimą Paryžiuje. Kariuomenė atsisakė jį slopinti.

Liepos 14-ąją sukilėliai užėmė karališkąjį kalėjimą — Bastilijos tvirtovę. Šis įvykis tapo revoliucijos pradžia ir jos simboliu. Visoje šalyje išsiplėtė municipalinė revoliucija — miestuose buvo atkuriama absoliutizmo likviduota savivalda, formuojama Nacionalinė gvardija. Ypač platų užmojį įgavo valstiečių bruzdėjimai. Senasis prievartos aparatas buvo visiškai paralyžiuotas.

Deputatų dauguma Steigiamajame susirinkime 1789 m. rugpjūčio mėn. balsavo už luominių skirtumų ir kai kurių feodalinių valstiečių prievolių panaikinimą, priėmė „Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją". Pirmasis jos punktas skelbė, kad žmonės gimsta ir lieka laisvi ir lygiateisiai, o antrajame buvo sakoma: „Kiekvienos valstybės tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas žmogaus teises. Tokios yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir pasipriešinimas engimui".[5] Šie ir kiti deklaracijos punktai, pavadinti „Amžinaisiais 1789 metų principais", sudarė ryškų kontrastą feodalinių monarchijų tikrovei ir ilgam tapo pažangos orientyru.

1789 m. vasaros įvykiai Prancūzijoje sulaukė didelio atgarsio visoje Europoje: juos sveikino inteligentija, apsišvietusi buržuazija ir net kai kurie dvasininkai bei bajorai. Kėlė susižavėjimą ir tai, jog didžiulės permainos vyko be didesnio kraujo praliejimo. Atrodė, kad tikrove tampa pirmomis revoliucijos dienomis gimęs nemirtingasis lozungas „Laisvė, lygybė, brolybė!" Tačiau revoliucijos „medaus mėnuo" buvo labai trumpas.

---

[3] Hegel G. W. P. Vorlesungen uber die Philosophie der Geschichte — Samtliche Werke Leipzig. 1919. Bd. VIII, S. 926.

[4] История Франции. М., 1972, т. I, с. 311.

[5] Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII—XIX вв., М., 1957, с. 250.

Privilegijuotieji luomai neprieštaravo įstatymų ir deklaracijų priėmimui, bet stengėsi visaip uždelsti jų realizavimą. Tačiau dėl jų realizavimo kovojo trečiasis luomas, pirmiausia pažangioji buržuazija ir sankiulotai. Pastarieji su revoliucija siejo viltis pagerinti savo vargingą gyvenimą. Vyko politinė visuomenės poliarizacija, atsirado kontrrevoliucijos stovykla. Jai vadovavo reakcinė bajorų bei dvasininkų dalis, kuri ieškojo atramos tarp buržuazijos ir valstiečių.

Tokie ieškojimai nebuvo beviltiški. Juk liaudis niekada — nei XVIII, nei XX amžiuje — nebuvo vieninga, žmonės visi kaip vienas niekur nestodavo ginti revoliucijos. Tokia vienybė pasireikšdavo tik kovojant su svetimšaliais pavergėjais. Tačiau revoliucijos vaisiai matomi tik iš istorinės perspektyvos, o jos eigoje žmonių gyvenimo materialinės sąlygos dažnai tik pasunkėja. Jos metu pažeidžiami susiklostę ūkiniai ryšiai, pertvarkymai dažnai vykdomi skubotai, nepaisant konkrečių aplinkybių ir tradicijų. Todėl tarp liaudies sluoksnių ima plisti įsitikinimas, jog pasidarė blogiau, negu buvo esant senajai tvarkai. Kur toliau pasuka masės, lemia vadovų — ir revoliucijos, ir jos priešininkų — aktyvumas bei sugebėjimas reaguoti į besikeičiančią situaciją.

Prancūzijos įvykiai kėlė valdančiųjų sluoksnių nerimą ne tik Europos feodalinėse monarchijose, bet ir Anglijoje, kur jau buvo įsigalėję kapitalistiniai santykiai ir karalius dalijosi valdžia su parlamentu. Tačiau parlamentą rinkti turėjo teisę tik bajorai ir turtingieji buržuazijos atstovai. Jie bijojo, kad Anglijos liaudis paseks Prancūzijos sankiulotų ir valstiečių pavyzdžiu. Štai kodėl anglų buržuazinis politikas bei mąstytojas E. Berkas tapo bene pirmuoju revoliucijos kritiku, jis laikomas konservatizmo pradininku.

Vakarų politiniame gyvenime ligi šių dienų turintis didelę reikšmę konservatizmas atsirado kaip reakcija į švietėjų ir Prancūzijos didžiosios revoliucijos idėjas. Berkas puolė revoliuciją, kad ji griaunanti „natūralius" tradicinius visuomenės pagrindus. Jis iškėlė tradicijos svarbą, teigdamas, jog net nuosaikias reformas reikia vykdyti labai atsargiai. Mat, Berko nuomone, nuosaikūs reformatoriai gali prarasti įvykių kontrolę, o tada revoliucijos lavina nušluotų pačius reformatorius.

E. Berkas pasirodė gana įžvalgus. Jo knyga „Samprotavimai apie Prancūzijos revoliuciją" buvo išspausdinta 1790 m., o po dvejų metų įvykusio Paryžiaus sankiulotų sukilimo rezultatas buvo tas, kad turtinga liberalioji buržuazija, vadovavusi šaliai nuo revoliucijos pradžios, neteko valdžios. Liudvikas XVI buvo nuverstas nuo sosto, konstitucinė monarchija panaikinta ir paskelbta respublika.

Iki to laiko, tai yra 1792 m. rugpjūčio mėnesio, jau buvo įvykdytos labai svarbios reformos, nusavinta ir išparduota bažnyčiai priklausiusi žemė, dvasininkai faktiškai tapo valstybės tarnautojais. Šios priemonės daugumą katalikų dvasininkų pastūmėjo į kontrrevoliucijos pusę, sustiprino Romos popiežiaus ir Europos monarchų priešiškumą revoliucijai. 1792 m. pavasarį prasidėjo Prancūzijos karas su Austrija ir Prūsija, kurios skelbėsi ginančios Liudviko XVI teises. Priešai peržengė sieną ir žygiavo link Paryžiaus.

Siekę baigti revoliuciją ir įtvirtinti konstitucinę monarchiją liberalai atsidūrė aklavietėje. Karalius ir jo šalininkai — rojalistai niekaip nenorėjo susitaikyti su Prancūzijoje įvykusiais pasikeitimais. O nuoseklieji revoliucionieriai — jakobinai manė, kad reikia plėsti revoliuciją, kuri iki tol dar labai mažai gero tebuvo davusi liaudžiai. Sankiulotai tikėjosi, kad revoliucija padės pagerinti jų materialinę padėtį, šūkį „Laisvė, lygybė, brolybė!" jie suprato tiesiogiai. Susidarė jakobinų ir sankiulotų sąjunga, nulėmusi naujus audringus įvykius. Ši sąjunga nuvertė monarchiją, o

1793 m. pavasarį jakobinai laimėjo kovą ir su liberaliaisiais respublikonais — žirondistais.

Visuotinės rinkimų teisės pagrindu išrinktame atstovaujamame susirinkime — Konvente jakobinai neturėjo daugumos, tačiau jų pačių ryžtingumas ir sankiulotų parama užtikrino jiems persvarą. Aštrios jakobinų ir žirondistų kovos objektu tapo Liudviko XVI likimo klausimas. Jakobinų lyderiai M. Robespjeras, Ž. P. Maratas, A. Sen Žiustas teigė, kad nuverstasis monarchas — despotas ir tėvynės išdavikas, rezgęs sąmokslus bei palaikęs slaptus ryšius su užsienio valstybėmis, privalo būti nubaustas mirties bausme. Žirondistai neatmetė šių kaltinimų, bet prieštaravo aukščiausios bausmės taikymui. Jie bijojo, kad toks aktas nepastūmėtų į kontrrevoliucijos pusę svyruojančiųjų, taip pat, kad neįgytų didesnės įtakos revoliucijos stovyklos kraštutinieji—jakobinai. O pastarieji Liudviko XVI nubaudimui mirties bausme teikė simbolinę prasmę: tai turėjo reikšti, kad galutinai atsisakoma senosios tvarkos ir feodalinių vertybių.

Karaliui mirties bausmė įvykdyta 1793 m. sausio 21-ąją. Kaip ir tikėtasi, atgarsiai buvo labai triukšmingi. Katalikų bažnyčia paskelbė Liudviką XVI kankiniu, daugelis teisininkų įrodinėjo, kad jo teismas buvo neteisėtas. Europos valdovus apėmė siaubas bei pasipiktinimas. Dauguma valstybių nutraukė visus ryšius su Prancūzijos respublika ir paskelbė jai karą. Kovos veiksmų eiga buvo permaininga, respublikos armijos, iš pradžių laimėjusios ne vieną puikią pergalę, ilgainiui patyrė daug nesėkmių. Revoliucinės valdžios šaukimas į kariuomenę neatnešė lauktų rezultatų. Nemažai valstiečių vengė mobilizacijos, slapstėsi miškuose ir kalnuose.

1793 metų pavasarį Vakarų Prancūzijoje, Vandėjos provincijoje, prasidėjo sukilimas. Valstiečiai stojo prieš revoliuciją, gindami karaliaus valdžią ir katalikų religiją. Sukilėliai kovojo narsiai ir labai atkakliai. Žodis Vandėja tapo bendriniu, įvardijančiu liaudies masių remiamą kontrrevoliuciją, ir tvirtai įėjo į reakcijos idėjinį arsenalą. Prancūzijoje, net XX a. trečiajame dešimtmetyje, pablogėjus bažnyčios ir valstybės santykiams, kai kurie vyskupai ragino tikinčiuosius ginti religiją su vandėjiečių atkaklumu.

Žirondistų ir jakobinų konfliktas trukdė kovoti su vidaus kontrrevoliucija ir užsienio monarchų koalicija, grėsė respublikai pražūtimi. Abiejų grupuočių keliai išsiskyrė tuojau po karaliaus nuvertimo. Tačiau idėjiniu požiūriu neperžengiamos prarajos tarp jų nebuvo — ir vieni, ir kiti buvo buržuaziniai respublikonai, rėmėsi Ruso skelbtomis teisingos visuomenės demokratijos ir liaudies suvereniteto idėjomis.

Jakobinai buvo artimesni liaudžiai už žirondistus, kurie nepritarė dvarininkų žemių nusavinimui ir būtiniausių prekių kainų kontrolei. To reikalavo sankiulotai. Paryžiaus sankiulotų kreipimesi į Konventą buvo rašoma: „Neužtenka paskelbti, jog mes esame Prancūzijos Respublikos piliečiai, reikia ir to, kad liaudis būtų laiminga, reikia, kad ji turėtų duonos. Jei trūksta duonos, nėra ir laisvės, nėra įstatymų, nėra Respublikos".[6]

Jakobinai iš esmės nesiekė apriboti privačią nuosavybę, tačiau kovos su kontrrevoliucija interesais rėmė sankiulotus. Sąjunga su jais stiprino jakobinų pozicijas. Žirondistai skyrėsi nuo jakobinų ir savo psichologija bei politiniu mentalitetu. Pirmieji sudarė tikrą „vidurio partiją", jų lyderiai buvo geri oratoriai, bet neryžtingi, svyruojantys ir abejojantys politikai. O jakobinai nesvyruodami ėmėsi ryžtingiausių ir negailestingų priemonių savo tikslams pasiekti.

Paėmę valdžią, jie pirmiausia galutinai ir be išpirkos panaikino feo-

[6] Cit. pagal: Гордон А. В. Падение жирондистов. М., 1988, с. 47

dalines bajorų teises. Valstiečiai tapo žemės, kurią nuo amžių dirbo, savininkais. Dokumentai, kuriuose buvo surašytos valstiečių prievolės, turėjo būti perduoti valdžios organams ir sudeginti. Šis, deja, nepalankus istoriniams tyrimams aktas turėjo simbolizuoti, kad feodalizmas likviduotas galutinai.

Agrarinis klausimas buvo išspręstas labai radikaliai. Vėliau — devynioliktajame amžiuje revoliucijos įvyko daugelyje Europos šalių, bet visur jos išsaugojo stambiąją žemėvaldą, nes tai buvo naudinga ir turtingajai buržuazijai. O Prancūzijoje jakobinai, neatsižvelgdami į buržuazijos interesus, įtvirtino naują agrarinę struktūrą — kaime ėmė vyrauti vidutiniai ir smulkieji valstiečių ūkiai. Ši struktūra išliko ligi šių dienų. Tačiau miestų varguomenės padėtis pagerėjo labai nežymiai, nes kainų kontrolė ir net nuosavybės perskirstymas galėjo tik sušvelninti jų skurdą. Vis dėlto iki pat 1871 m. Paryžiaus Komunos nė viena valdžia neskyrė tiek dėmesio liaudžiai kaip jakobinai.

Konservatyvieji istorikai, smerkdami jų agrarinę politiką, feodalinių teisių panaikinimą be išpirkos skelbė „plėšimu", o Robespjerą — „tamsuomenės vadu". Kita vertus, devynioliktajame amžiuje Robespjeras dažnai buvo vadinamas ir socialistu. Tokiu jį laikė ne tik reakcionieriai. Antai demokratinis prancūzų politikas ir istorikas Lui Blanas savo dvylikatomėje revoliucijos istorijoje daug puslapių paskyrė šiai tezei įrodyti. Žinoma, ji prieštarauja mokslinei socializmo sampratai, nors iš tikrųjų Robespjeras nuoširdžiai stengėsi padėti neturtingiesiems ir svajojo sukurti teisingą bei dorybingą visuomenę. Jakobinų socialinę politiką lėmė ne tiek būsimojo „aukso amžiaus" įvaizdžiai, kiek būtinybė sutelkti jėgas prieš kontrrevoliuciją ir interventus.

Šiam tikslui turėjo tarnauti ir 1793 m. Konstitucija. Ji numatė suteikti piliečiams labai plačias politines laisves, įvesti visuotinę rinkimų teisę vyrams, maksimalią vietinę savivaldą, deklaravo visuomenės pareigą suteikti liaudžiai pragyvenimo šaltinį bei švietimą. Klausimas, ar konstitucijos autoriai galvojo patys jos laikytis, tebėra istorikų ginčų objektas. Juk ji buvo priimta nepaprastai sunkiomis respublikai sąlygomis ir niekad nepradėjo galioti.

1793 m. spalio mėn. Konventas priėmė laikinojo (kol bus sudaryta taika su užsienio priešais) revoliucinio valdymo dekretą. Vykdomąją valdžią sukoncentravo savo rankose Visuomenės gelbėjimo komitetas iš dvylikos narių, kurių įtakingiausias buvo Robespjeras. Laikinąjį revoliucinį valdymą galima vadinti diktatūra. Tai buvo ne karinė ar asmeninė, o revoliucinė jakobinų partijos vienvaldystė vardan demokratinių principų pergalės. Čia pirmą, tačiau toli gražu ne paskutinį kartą iškilo tragiška revoliucionierių dilema: kaip realizuoti idealus nepiktnaudžiaujant prievarta. Tačiau diktatūros vykdytos represijos prieš revoliucijos priešus peržengė būtinąsias prievartos ribas. Priešų sąvoka tolydžio darėsi vis platesnė. Teroras rijo vis naujas aukas, nors daugelis jų buvo mažai ar net visai nekaltos. Represijų mechanizmo iracionalumas subtiliai atskleistas pažangaus prancūzų rašytojo A. Franso romane „Dievai trokšta".

Jakobinai savo politiką laikė gėrio kova su blogiu. Gėris turi triumfuoti, o blogį reikia sunaikinti. Robespjeras, Sen Žiustas bei kiti neįvertino skirtingų visuomenės sluoksnių interesų objektyvių prieštaringumų ir norėjo jų mazgą perkirsti vienu kardo smūgiu. Tas kardas turėjo būti revoliucinis teroras, rūsčiai baudžiantis bloguosius ir ginantis dorybinguosius. 1791 m. Steigiamajame susirinkime Robespjeras ragino panaikinti mirties bausmę kaip prieštaraujančią protui ir žmoniškumui, o 1793 m. rudenį jis pats karštai reikalavo ją taikyti kontrrevoliucionieriams. Jo nuomone, daugelio nusikaltimų įrodyti negalima, tačiau to ir

nereikia: užtenka pasitikėti teisėjų revoliuciniu jausmu, kuris neleisiąs jiems suklysti. Tačiau vien tuo pasikliaujant netrukus pradėta naudoti savivalė ir teroras frakcinėje kovoje. Robespjeras pasiuntė ant ešafoto daugelį savo oponentų, tarp jų žymiuosius revoliucionierius Dantoną, Demuleną, Eberą ir Šometą.

Jakobinų diktatūros laikotarpiu iki 1794 m. liepos pabaigos pagal revoliucinių tribunolų nuosprendžius buvo nubausta mirties bausme 17 tūkstančių žmonių, o 25 tūkstančiai buvo nužudyti be teismo, malšinant kontrrevoliucinius maištus.[7] Taigi nuo teroro nukentėjo 42 tūkstančiai iš 27,5 milijono tuometinės Prancūzijos gyventojų. Nė vienas Prancūzijos didžiosios revoliucijos įvykis nesukėlė tiek ginčų ir kritikos kaip teroras. Jokiais aukštais tikslais negalima pateisinti nekaltų žmonių žudymo, tačiau konservatyvūs ideologai terorą kritikavo ne tiek moraliniais, kiek grynai politiniais bei propagandiniais sumetimais. Jie tarsi izoliuodavo 1793–1794 m. laikotarpį nuo bendrosios istorinio proceso tėkmės, sąmoningai „užmiršdavo" žiaurias represijas slopinant liaudies sukilimus Prancūzijoje XVII a. pabaigoje — XVIII a. pradžioje, taip pat susidorojimą su Paryžiaus komuna. Tada žuvo mūšiuose ir nelaisvėje 20 tūkstančių Komunos gynėjų, o versaliečių nuostoliai nesiekė nė tūkstančio.[8]

XX a. antrojoje pusėje reakcionieriai, įrodinėdami, kad revoliucijos visada ir visur yra pražūtingos, pradėjo tapatinti jakobinų terorą su stalinizmo nusikaltimais. Toks tapatinimas nekorektiškas dėl kelių priežasčių. Pirma, stalininis teroras įsisiautėjo jau revoliucijai pasiekus pergalę ir įsitvirtinus naujai valdžiai, o jakobinai vykdė represijas kovodami žūtbūtinę kovą su užsienio priešais ir vidine kontrrevoliucija. Antra, nesulyginamas pats teroro mastas. Tarybų Sąjungoje 1929—1953 m. buvo sunaikinta ne keliasdešimt tūkstančių, o keliolika milijonų žmonių. Trečia, jakobinų diktatūros prievartos aparatas nebuvo griežtai centralizuotas ir revoliucinės visuomenės nekontroliuojamas. O būtent tokį aparatą sukūrė Stalinas, ir pats jo buvimas skatino masines represijas. Tarybinių politologų nuomone, „baudžiamųjų organų biurokratija, kaip ir visokia biurokratija, stengiasi patenkinti savo korporatyvinį interesą, skelbdama jį valstybiniu interesu. Ji ieško ir randa — būtinai randa! — sau darbą, kad įrodytų savo reikalingumą visuomenei"[9].

Visuomenės gelbėjimo komitetas padarė efektyvią valstybinę administraciją, aprūpino miestus duona ir sutelkė visas jėgas kovai su išoriniais priešais. Respublikos ginkluotosios pajėgos išvijo interventus — austrus, prūsus, anglus, ispanus ir 1794 m. pavasarį perkėlė karo veiksmus už Prancūzijos sienų. Europos monarchų parama rojalistams diskreditavo juos daugumos prancūzų akyse. Jakobinų vadovaujama kova tapo ne tik revoliucijos, bet ir tėvynės gynimu. Taip ją vertino net kai kurie įnirtingi revoliucijos priešai. Įvykių amžininkas, vienas iš konservatizmo ideologijos pradininkų, grafas de Mestras rašė: „Ko gi reikalavo rojalistai siekdami kontrrevoliucijos, tokios, kokią jie įsivaizdavo, tai yra staigios ir prievartinės? Jie reikalavo Prancūzijos nukariavimo ir jos suskaldymo, jos įtakos sunaikinimo. . ."[10]

1793—1794 m. buvo sutriuškinti respublikos priešai, iki galo išspręsti visi buržuazinės revoliucijos uždaviniai. Jakobinų dėka Prancūzijos didžioji revoliucija tapo radikaliausia naujųjų laikų revoliucija. Toliau eiti XVIII a. pabaigoje nebuvo kur. Demokratinė buržuazija pagaliau norėjo pasinaudoti revoliucijos vaisiais — plėsti verslininkystę ir turtėti.

[7] Grand Larousse encyclopedique, t. 10, Paris, 1968, p. 259.
[8] Ten pat, t. 3, p. 323.
[9] Арбатов Г., Баталов Э. Политическая реформа и эволюция советского государства. — Коммунист, М., 1989, № 4, с. 41.
[10] De Maistre J. Considerations sur la France. Lyon-Paris, 1970, p. 21.

Jai ėmė trukdyti ir Robespjeras — idealistas ir asketas, svajojęs apie dorybingą visuomenę bei visuotinę laimę. Prancūzus nuvargino penkerius metus trukusi revoliucija, nesibaigiantys sukrėtimai ir teroras. Apatija apėmė ir sankiulotus, kurių materialinė padėtis beveik nepagerėjo, o savivalda buvo apribota. Robespjeras ątsidūrė politinėje izoliacijoje.

Konvente ir Visuomenės gelbėjimo komitete prasidėjo Robespjero grupės ir jos priešininkų kova. Kovos baigtis — 1794 m. liepos 27 d. įvykiai, Termidoro * 9-osios perversmas. Tada Konvento daugumos nutarimu Robespjeras, Sen Žiustas ir artimiausi jų bendražygiai buvo suimti ir nubausti mirties bausme. Valdžią užgrobė buvusių jakobinų grupuotė Šis perversmas dažnai laikomas kontrrevoliuciniu, bet juo buvo siekiama ne restauruoti senąją feodalinę santvarką, o tiktai baigti revoliuciją. Platesne prasme termidoras — tai laimėjusių pergalę revoliucionierių atsitraukimas nuo pirminių idealų dėl egoistiškų interesų. Savąjį termidorą turi kiekviena revoliucija.

1789—1794 m. įvykiai likvidavo feodalizmą ne tik Prancūzijoje, bet ir smarkiai paspartino jo irimą visoje Europoje. Jeigu revoliucijos yra istorijos lokomotyvas, tai būtent tokia buvo Prancūzijos didžioji revoliucija. Ji visiems laikams tapo politinio ir socialinio perversmo pavyzdžiu, tikra lėtų evoliucinių pasikeitimų antitezė. Prancūzijos didžiosios revoliucijos poveikis buvo ne vien idėjinis. Jos sukeltų karų laikotarpiu, užsitęsusiu iki 1815 m., visose Prancūzijos kariuomenės užimtose šalyse buvo griaunama feodalinė santvarka, kuriama nauja visuomeninė ir politinė struktūra. Reakcijos pergalė po Napoleono I imperijos žlugimo jau nebegalėjo atstatyti padėties, egzistavusios ligi 1789 m., ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Europoje.

Prancūzijos didžiosios revoliucijos reikšmę pripažįsta visi istorikai. Nesutarimai kyla dėl to, kaip ją vertinti. Šių laikų konservatyvūs istorikai nebesilaiko savo pirmtakų kategoriškai neigiamų nuomonių. Jie atakuoja revoliuciją iš kitos pusės. Plačiai nagrinėdami ekonominius revoliucijos padarinius, jie ypač pabrėžia, kad Prancūzija atsiliko nuo Anglijos ir Vokietijos, kur revoliucijos nebuvo tokios radikalios.

Įrodyti, kad šį santykinį atsilikimą sąlygojo būtent revoliucija, neįmanoma, tačiau racionalaus grūdo tokiuose samprotavimuose esama. Kai revoliucija yra ne valdžios viršūnės pakeitimas, o grandiozinis socialinis perversmas, tada jos teigiama įtaka labiau jaučiama ne savoje šalyje, o už jos ribų. Ryškiausias tokio paradokso pavyzdys — 1917 m. Spalio revoliucija Rusijoje. Ji suteikė galingą postūmį transformuoti pačią kapitalistinę sistemą, privertė buržuaziją susirūpinti socialinio teisingumo problema ir išplėsti plačiųjų visuomenės sluoksnių socialines garantijas ir pagaliau davė impulsą mūsų amžiaus antrosios pusės technologinei revoliucijai Vakarų pasaulyje. Valdantieji kapitalistinės sistemos sluoksniai gerai įsisąmonino (nors, beje, ne iš karto) XIX a. liberalaus anglų istoriko ir politiko T. B. Makolėjaus patarimą: „Jeigu norite išlikti, — vykdykite reformas!" Istorijos lokomotyvas kartais greičiau veža ne tuos, kurie jį pagamino.

* Antrojo vasaros mėnesio pavadinimas pagal revoliucinį kalendorių, įvestą Prancūzijoje 1793 m. ir galiojusį iki 1806 m.

FILOSOFINĖS MINTIES BRANDUMAS

ŠLIOGERIS A. DAIKTAS IR MENAS. DU MENO KŪRINIO ONTOLOGIJOS ETIUDAI. — V. MINTIS, 1988. — 205 P.

Po slogių stagnacijos metų palengva atgyja įvairios mūsų kultūrinio gyvenimo terpės. Sakau — palengva, nes naujos kultūros idėjos ir vertybės atsiranda ne lengvai, o didelėmis dvasinėmis žmonių pastangomis ir susitelkimu. Dabarties žmogus nori savarankiškumo ne tik ekonomikoje ir politikoje. Jis nori ir mąstyti laisvai, savitai, o svarbiausia — taip, kaip jam liepia širdis, sąžinės balsas ir aiškus supratimas, kad būtina gyventi naujai. Filosofijoje, konkrečiai — estetikoje yra susikaupę daug balasto. Filosofijoje, kaip ir mene, kūrybos laisvė buvo traktuojama pernelyg siaurai. Sprendžiant aktualius filosofijos klausimus, ji tapdavo tik padailinta pamėkle, o pačios laisvės dažnai nelikdavo nė kvapo. Filosofija pradeda merdėti tuomet, kai užliūliuojamas ir nuslopinamas jos kritinis intelektas, kai ji paverčiama politikos, ideologijos skelbiamų bendrybių tarnaite.

Pastaraisiais metais pasirodė jau ne viena mūsų filosofų knyga, duodanti galimybę patikėti, kad atsinaujina pati filosofinė mintis, konceptualus mąstymas. Prie tokių knygų skirčiau ir Arvydo Šliogerio „Daiktą ir meną". Tai du etiudai apie meno kūrinio ontologiją: „Daiktas ir santykis R. M. Rilkės poezijoje" ir „P. Sezanas ir Vakarų klasikinės tapybos pabaiga". Tas, kas domisi filosofija, yra įsiminęs A. Šliogerio monografiją „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas" (1985) ir daugelį „Problemose" bei kitoje periodinėje spaudoje paskelbtų straipsnių.

Aptariamojoje knygoje A. Šliogeris ėmėsi filosofiškai interpretuoti meno kūrinį, atskleisti, kaip meno kūrinio atsiradimą ir jo struktūrą lemia istoriškai kintantis žmogaus ir daikto, o platesne prasme — žmogaus ir gamtos santykis. Knygos epigrafu autorius pasirinko K. Markso mintį, kad žmogaus būtis esanti daiktiška. Interpretuojant meno kūrinį, A. Šliogeriui rūpėjo nesuabsoliutinti „idealiojo" meninės kūrybos prado, „dvasinio" meno kūrinio turinio, — kaip dažnokai būna įvairiose šiuolaikinės estetikos ir menotyros teorijose. Menininkai, meno kritikai ir teoretikai, diskutuodami apie meną, gan dažnai į padanges kelia vadinamąjį meno dvasingumą, įvairiai jį postuluoja ir kartais net nepamato, kaip ta dvasingumo sąvoka tampa tuštoka. Suabsoliutinant žmogiškąjį meno turinį neretai pamirštamas, apeinamas daiktiškasis meno kūrinio ir meno kūrybos aspektas.

Apskritai marksistinė filosofinė mintis ilgą laiką vengė ontologinės problematikos. Ją nuodugniau gvildeno tie XX a. filosofai, kuriuos mūsų teoretikai atsainiai priskirdavo idealistinės filosofijos krypčiai. Meno ontologijai didelių nuopelnų turi N. Hartmanas, E. Surjo, A. Fosionas, M. Heidegeris, R. Ingardenas ir kiti. Kiekvienas iš jų savitai aiškino kūrinio ontologiją, grožio autonomiją, kūrybos ryšį su žmogaus istorine patirtimi. Šia prasme A. Šliogerio knyga pas mus pasirodė laiku. Ji teikia naujų impulsų ne tik apmąstymams apie meną, ji bus itin naudinga ir meno kritikams. Juk kritika, stokodama konceptualaus pagrindo, gana dažnai būna paviršutiniška, ambicinga, daugiažodė. O juk meno kūrinio interpretavimo ontologinė kryptis yra labai reikalinga mūsų kūrybinės inteligentijos mąstymui lavinti. A. Šliogeris vėl atgaivina primirštas lietuvių filosofines tradicijas, kurios jau buvo tarsi parukotos vadinamajam marksizmo „istorizmui", neva galinčiam lengvai paaiškinti visas žmogaus egzistencijos peripetijas ir būties klausimus.

A. Šliogeriui meno kūrinys yra pirmiausia daiktas, tai ir yra didžiausias stebuklas. Knygos autoriui atrodo, kad šiuolaikinė estetika nepajėgia giliai suvokti meno kūrinio, kaip „savyje rymančios objektyvios realybės". Išties menas būna interpretuojamas labai įvairiai. Vieniems jis — savotiška juslinė ar simbolinė pasaulio pažinimo forma, kitiems — dvasinių vertybių raiška, dar kitiems — menininko vidaus pasaulio išraiška ir pan. Pasak autoriaus, daugelis meno kūrybos traktuočių yra paviršutiniškos, tarsi kažkokie „pilvakalbystės recidyvai" ar svaiginimasis žodžiais tarsi muzika, praradusia visus sąlyčius su objektyviuoju — daiktų ir žmonių — pasauliu. Žmogaus būtis yra daiktiška, ir tokia elementari, pamatinė ontologinė tiesa turi būti ir filosofinės meno interpretacijos pagrindas.

A. Šliogeris gan nuodugniai apibūdina tai, kuo skiriasi filosofinė žiūra, filosofinis būties suvokimas nuo įprasto, kasdienio, praktinio domėjimosi daiktais. Jam atrodo, kad praktinė žiūra atskleidžia ne daikto būti, o tik jo pritaikymo gyvenimui (išdaiktinimo) perspektyvas. Tuo tarpu teorinė žiūra orientuota į patį daiktą, jos tikslas — taip įsižiūrėti į daiktą, kad atsivertų paties daikto būtis. Paprasčiau tariant, teorinis

daikto suvokimas individualizuoja ir žmogų, ir patį daiktą. Jis tarsi apsaugo žmogų nuo galimybės ištirpti anonimiškame sociume arba gyventi savotišką augalo ar gyvūno gyvenimą, neturint stiprios savimonės ir individualaus santykio su „kitais" — individais, gimine, tauta, žmonija.

A. Šliogeris gan įtikinamai pagrindžia vieną iš svarbiausių savo knygos tezių — daikto grožis yra tiesiog proporcingas jo būties intensyvumui, o visokiausi estetiniai aiškinimai ir istorijos apie meno paslaptis nepriartina mūsų prie grožio esmės. „Grožis neturi esmės; jis turi tik būtį ir sutampa su daikto būtimi" (p. 34). Ontologiniu požiūriu grožis visuomet išlieka kaip viliojanti, nepaaiškinama paslaptis. Grožio žmogus negalįs atverti pažintiniu nusistatymu, nes suskaidydamas daiktą į santykius ir prasmes, jis neberandąs to, ko ieškojo, — paties daikto ir daikto būties. Pažinimas mums atveria ne būties esmę, o tik jos apvalkalą, jos pačios antipodą tarsi — būtį. Tuo tarpu filosofo, menininko žiūra įgalina regėti pačių daiktų būtį, jos individualumą, vienkartiškumą, jos nepakartojamą formą. Daikto būtis ir jo grožis, A. Šliogerio manymu, tas pats tuo atžvilgiu, kad būtis visų pirma reiškiasi per grožį, o grožis reiškiasi per būtį.

Knygos autorius nuodugniai aiškina teorinės žiūros savitumą. Jos stichijoje intelektas ne pažįsta daiktus, o susipažįsta su jais. Teorinė žiūra žmogų iškelia virš natūralistinių jo galių ir maksimaliai atskleidžia jo žmogiškąsias galias. Jis tampa nesibaigiančio dialogo su daiktų būtimi dalyvis. Teorinei žiūrai svetimas elementarus jusliškas pasaulio atspindėjimas. Meno sferoje jai labiausiai priimtinas klasikinis menas ir klasikinis požiūris į meno kūrinį. Autorius patikslina: turint prieš akis teorinės žiūros ir klasikinio meno idealą, nėra reikalo pradėti kurti klasikinius meno kūrinius. Teorinei žiūrai labiausiai rūpi ne faktai, o žmogaus galimybės, jo santykis su idealais, kurių paprastai tik dalis būna realizuojama, tačiau to siekimo neatsisakoma.

Bendresnio pobūdžio teiginius, konstatacijas A. Šliogeris subtiliai pailiustruoja ir sustiprina žinomo poeto R. M. Rilkės nepralenkiamos filosofinės lyrikos pavyzdžiais. Kaip paaiškinti tą nuostabią lyrinio subjektyvumo ir filosofinių praregėjimų, tyro intelekto dermę R. M. Rilkės poezijoje? A. Šliogeris teigia: „jeigu poezijoje išlieka jausmas ir lyrinis atvirumas daikto būčiai, šis jausmas privalo būti universalus, **visuotinis**, objektyvus. Tokį jausmą I. Kantas pavadino **sensus communis**, laikydamas jį ne tik poezijos, bet ir apskritai kiekvieno meninio santykio su pasauliu pagrindu" (p. 61). Tikroji poezija nėra saviraiška, kažkoks jausmų egzaltavimas, sumaišytas su abstrakčiomis idėjomis. Ji pirmiausia — regintis protas, atskleidžiantis būties fenomeną, — ar paprasto gamtos daikto, ar žmogaus rankų kūrinio.

R. M. Rilkė — „Valandų knygos", „Duino elegijų" autorius — A. Šliogeriui yra pavyzdys poeto, kuriam poezija nėra „kurtinio giedojimas", susikaupusių jausmų ir jausmelių išliejimas. Paties poeto manymu, menininkui svarbiausia — leisti patiems daiktams parodyti savo grožį, prislopintą ir užslėptą pasaulio prasmių ir santykių. Tikrosios poezijos šaltinis — ne jausmai, lyrinis dejavimas, malda ar skundas, o ypatinga patirtis, gebėjimas tapti „tyrąja pasaulio akimi". R. M. Rilkė yra poetas filosofas, kurio kūrybai būdinga teorinė žiūra, ir todėl jo kūrybą galima interpretuoti filosofiškai be jokių išlygų. Ta teorinė žiūra įgalino jį spręsti didžiąsias būties — nebūties antinomijas.

Gan originaliai A. Šliogeris aiškina ir P. Sezano kūrybą. Ji jam rūpi ne kaip savarankiškų studijų objektas, o kaip kūrybos, orientuotos į meno ontologiją, pavyzdys. Autorius išskiria tris požiūrius į paveikslą — meno istoriko, panelės pardavėjos ir filosofo. Kaip gerai įvaldęs plunksną beletristas, aiškindamas kiekvieną iš jų, A. Šliogeris kandžiai ironizuoja naivias meno traktuotes ir prieina išvadą, kad tik filosofiniam požiūriui būdinga gilintis į tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo paprasta — apmąstyti elementarias daiktiškas paveikslo prasmes. Žodžiu, vienu metu regėti ir Sezano paveikslą, ir daiktą, kurį tapo Sezanas. Filosofas neišvengiamai mintyse nueina kelią nuo drobės į objektyvųjį pasaulį. Studija apie tai, kaip P. Sezanas ieškojo vienintelio tikro kūrybos kelio, parašyta su geru dalyko išmanymu.

Iš ties P. Sezanas ilgai plūkėsi, kol galiausiai rado tokį tapymo būdą, kuris smarkiai skyrėsi nuo impresionistų darbų. Jam rūpėjo ne subjektyvi saviraiška, o „tvirta", klasiška, netgi muziejiška tapyba, turinti tikro amato požymių. Studijoje apie P. Sezaną yra nemažai įdomių, originalių samprotavimų apie šiuolaikinę klasikos sampratą, apie Tėvynės atminimo reikšmę kūrybai, apie subjekto-objekto ryšius Vakarų ir Rytų kultūrose, apie daiktiškos formos ir vaizdo santykį ir t. t. Tais samprotavimais nusakomos esminės šios knygos idėjos. Beje, abiejuose etiuduose apstu originalių minties šuolių, subjektyvios autoriaus patirties. Skaitytoją patraukia tiek jų turinys, tiek forma.

Analizuodamas dailininko P. Sezano kūrybą A. Šliogeris atvėrė naujus kūrinio ontologijos aspektus. Apskritai sunku nesutikti su šia autoriaus mintimi: „Kad ir kaip toli nueitų kūrėjas, jis visada yra tik pakeliui į absoliutų, idealų ir tobulą meno kūrinį. Realiam meno kūriniui visada labai toli iki idealiojo jo provaizdžio. Šis nuotolis nuo provaizdžio iki jo realizavimo yra kiekvieno tikro kūrėjo paslaptis; ir galbūt kuo didesnis šis nuotolis, tuo didesnė ir paslaptis, apšviečianti savo mįslinga šviesa ir sukurtą meno daiktą. Galbūt šią šviesą mes ir vadiname gelme, potekste, tiesa, autentiškumu, žodžiu, tuo, kas didi meno kūrinį ir daro didį" (p.173). P. Seza

no kūryba ir yra tokio kelio pavyzdys, kuris vedė prie daikto būties, ir ta daikto būtis dailininkui rūpėjo labiau negu grožis. Kurdamas daikto būtį, jis sukūrė ir naują grožio sampratą, baigė europinės klasikinės tapybos ciklą ir atvėrė naujas šiuolaikinio meno erdves. P. Sezanui labiausiai rūpėjo būtis pačių daiktų, tūkstančiais ryšių susijusių su jo tėvyne Provansu ir gimtuoju Eksu. Jo paveiksluose daiktų būtis yra tarsi galingos jėgos, geležinės valios išplėšta iš chaoso, nebūties ir atrodo paslaptinga, amžina.

Trumpoje recenzijoje, suprantama, nesuminėsi visų knygos teigiamybių. Nesinori polemizuoti su jos autoriumi ir dėl mažmožių. A. Šliogerio darbas įdomus daugeliu atžvilgių — ne tik giliu turiniu, bet ir rašymo maniera, grakščia ir lengva, rimta ir žaisminga fraze. Jo mąstysenos nekausto abstrakčios bendrybės, priešingai — čia apstu ir originalių metaforų, netikėtų poetinių vaizdų, ir ironiškų minties pasažų. Žodžiu, skaitai tokį tekstą ir žaviesi filosofinės minties brandumu.

Algirdas GAIŽUTIS,
filosofijos mokslų daktaras,
profesorius

K R O N I K A

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio-ekonominio skyriaus gamybinių jėgų vystymo sektoriaus vedėju patvirtintas:

Arūnas ZAGURSKIS. Gimė 1951 metais. Baigė Kauno politechnikos institutą ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi inžinieriaus mechaniko specialybę. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus vedėjo pavaduotojas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Agrarinio skyriaus darbo su kadrais ir valdymo sektoriaus vedėju patvirtintas:

Alfonsas MATIJOŠIUS. Gimė 1935 metais. Baigė Lietuvos veterinarijos akademiją. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus vedėjo pavaduotojas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Bendrojo skyriaus bendrojo sektoriaus vedėju patvirtintas:

Algirdas MAMINSKAS. Gimė 1943 metais. Baigė Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą ir Leningrado aukštąją partinę mokyklą. Turi rusų kalbos ir literatūros mokytojo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus sektoriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Organizacinio-partinio ir darbo su kadrais skyriaus konsultantu patvirtintas:

Genadijus MOROZOVAS. Gimė 1946 metais. Baigė Kauno politechnikos institutą ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi radijo inžinieriaus specialybę. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus sektoriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Organizacinio-partinio ir darbo su kadrais skyriaus konsultante patvirtinta:

Zina SIMANAVIČIENĖ. Gimė 1940 metais. Baigė Vilniaus pedagoginį institutą. Turi rusų kalbos ir literatūros mokytojos specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus vedėjo pavaduotoja.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio-ekonominio skyriaus konsultantu patvirtintas:

Genadijus VASILJEVAS. Gimė 1938 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą. Turi ekonomisto specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus vedėjo pavaduotojas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio-ekonominio skyriaus konsultantu patvirtintas:

Aleksas RIMKUS. Gimė 1949 metais. Baigė Vilniaus inžinerinį statybos institutą ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi inžinieriaus statybininko specialybę. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto skyriaus instruktorius.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Agrarinio skyriaus instruktore patvirtinta:

Birutė BRAZAITĖ. Gimė 1953 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą ir Leningrado aukštąją partinę mokyklą. Turi žurnalistės specialybę. Dirbo žurnaliste. Pastaruoju metu buvo Biržų rajono „Biržiečių žodžio" laikraščio redaktorė.

Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto komiteto sekretoriumi išrinktas:

Aleksandras SIPKUS. Gimė 1946 metais. Baigė Kauno politechnikos institutą. Turi inžinieriaus mechaniko specialybę. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo partinės komisijos prie Lietuvos KP Kauno miesto komiteto pirmininkas.

Pirmajame viršelio puslapyje. Kaišiadorių rajono Palomenės kolūkio specialistai: (iš kairės) zootechnikė selekcininkė I. Klimienė, agronomai komunistai A. Dzimidavičienė, V. Kučiauskas bei vyr. zootechnikas P. Klimas (pirmajame plane, kairėje) ir vyr. inžinierius G. Vaičekauskas. (Apie juos skaitykite p. 68).

V. Milišausko nuotr.

Antrajame viršelio puslapyje. Kasmet vis labiau gražėja Birštonas. Neseniai Nemuno gatvėje duris atvėrė Taupomasis bankas, plečiasi „Versmės" sanatorija, kurioje per metus pailsi per pusšešto tūkstančio žmonių.

Nuotraukoje: Taupomasis bankas.

ELTOS nuotr.

Trečiajame viršelio puslapyje. Vokietijos Federacinės Respublikos Triro miesto Bliukenštrasės gatvėje įsikūręs K. Markso namas muziejus (nuotraukoje kairėje), kuriame gimė mokslinio komunizmo pradininkas.

Namibija. Nuo balandžio mėnesio pagal SNO planą prasidėjo šalies dekolonizavimas. Per septynis šio proceso mėnesius Namibijoje įvyks rinkimai, kuriais šalies gyventojai turės numatyti tolesnį likimą. Tačiau ne iš karto Namibija išsivaduos iš savo kaimyno — Pietų Afrikos Respublikos — ekonominės priklausomybės.

Nuotraukoje: tokiomis sąlygomis gyvena Namibijos — paskutinės Afrikos žemyno kolonijos gyventojai.

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje. Klaipėdos jūrų žvejybos uostas

V. Valužio nuotr.

Duota rinkti 1989.05.25. Pasirašyta spaudai 1989.06.28. LV 10227. Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 50 926 (lietuvių kalba — 45 831, rusų kalba — 5095). Užs. Nr. 1016. Kaina 25 kap.

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėjų — 61-04-48.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис
Издательство ЦК КП Литвы.
Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майронё, 1.
Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майронё, 1.

INDEKSAS 76702

25 KAP.

KITAME NUMERYJE:

- Skelbiama partinė diskusija dėl LKP vaidmens visuomenės gyvenime
- Pabaltijo likimas buvo nulemtas 1939 metais
- Pokalbis prie apskritojo stalo: nuomos ranga ar stabdymo jėga?
- Mokykla toliau taip gyventi nebegali...

ISSN 0134—3114

KOMUNISTAS

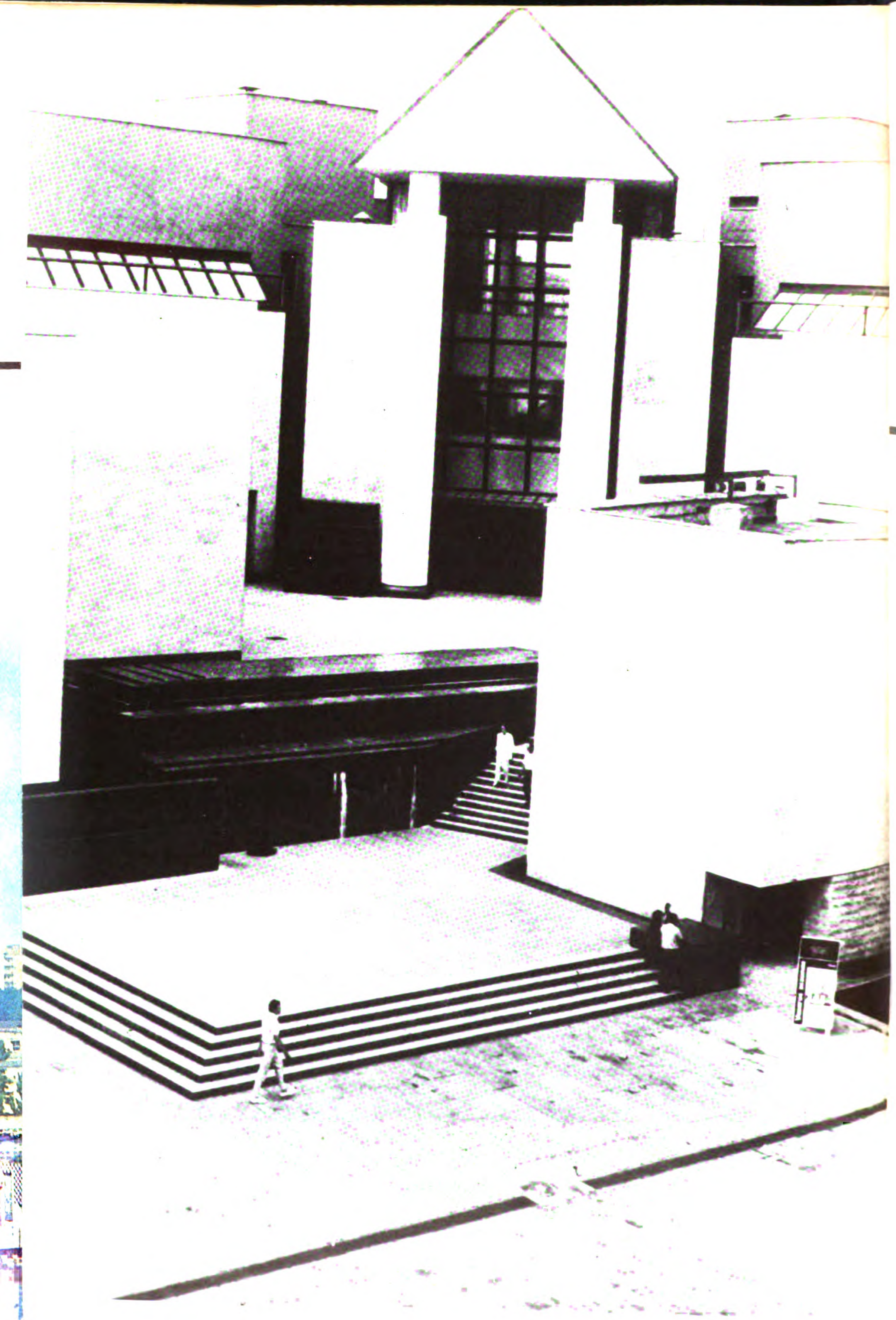
8 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

J. LENČIAUSKAS: Kokie mes, komunistai, prie Atgimimo aukuro?

R. KAUŠIKAS: Kolūkis — kooperatyvų kooperatyvas?

E. JANČAUSKAS: Kuo baigėsi grumtynės prie TSRS lopšio?

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

KOMUNISTAS

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

8 (782)

1989 • RUGPJŪTIS

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

INFORMACINIAI PRANEŠIMAI APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMUS 3, 4

VEDAMASIS

Savarankiškumo keliu: diskusija dėl LKP CK statuso 4

PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS

J. BACEVIČIUS — Lenininė partijos koncepcija ir šiuolaikinės problemos 9

J. GAGILIENĖ — Kaip užsitarnauti autoritetą 17

V. LITVINAS — Kito kelio nėra 20

V. ŠTUIKYS — Būti reikalingam 22

B. POMARNACKAS — Daugiau teisių ir savarankiškumo 23

S. PAULAUSKAS — Kritika valdymo santykiuose 25

DABARTIES IR ISTORIJOS SANKRYŽOSE

L. MYKOLAITIS — Pripažinta tiesa stiprina visuomenę 30

EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS

Nuomos ranga ir stabdymo jėga 30

R. KAUŠIKAS — Formos įvairios, esmė — šeimininkas 43

KURIAME TEISINĘ VALSTYBĘ

E. JANČAUSKAS — Nuo pat pradžių buvo du požiūriai 49

PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA

J. ČIČINSKAS — Vienija ne kapitalus, o žmones 56

IŠKALBINGI SKAIČIAI

P. ADLYS — Kiek darbuotojų valdymo aparate? 63

PUBLICISTO ŽVILGSNIU

J. LENČIAUSKAS — Kokie mes prie atgimimo aukuro? 66

MENAS IR GYVENIMAS

V. MATONIS — Muzika, religija ir dvasingumas 71

TAUTOS ATGIMIMO MOKYKLA

Ž. JACKŪNAS — Tikslas — tautinė švietimo sistema 76

ŽMOGAUS IR PILIEČIO TEISIŲ DEKLARACIJOS 200-MEČIUI

M. MAKSIMAITIS — Neblėstančios reikšmės manifestas 80

TARPTAUTINĖMIS TEMOMIS

J. ČERNIUVIENĖ — Lenkija: pliuralizmas socialistinėje valstybėje .. 85

KRONIKA 90

IŠTIKIMI PARTIJOS KOVOTOJAI

Ž. KRIAUČIŪNIENĖ — Represijų auka 91

KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

R. ŽEPKAITĖ — Lietuviai JAV ir Pietų Amerikoje 93

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

1989 m. birželio 24 d. Vilniuje įvyko Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVIII plenumas. Į plenumą buvo pakviesti nesantys CK nariais partijos miestų ir rajonų komitetų pirmieji sekretoriai, Respublikos ministerijų ir žinybų vadovai, mokslo, kultūros, švietimo, kūrybinių sąjungų atstovai, stambių įmonių vadovai, partinių komitetų sekretoriai, LKP Centro Komiteto, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Ministrų Tarybos atsakingi darbuotojai.

Plenumo dienotvarkėje:

1. Organizaciniai klausimai.
2. Dėl LKP politinės veiklos šiuolaikiniame etape.

Kalbėdamas pirmuoju dienotvarkės klausimu, LKP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas painformavo, kad į Centro Komitetą kreipėsi grupė CK narių ir kandidatų į CK narius, prašydami atleisti juos nuo tolesnės veiklos partijos renkamuosiuose organuose ryšium su tuo, kad jie nebedirba ankstesnėse pareigose, išėjo į pensiją arba išvyko iš Lietuvos. Plenumas patenkino jų prašymą. Algirdas Brazauskas plenumo dalyvių vardu padėkojo jiems už atliktą darbą, palinkėjo geros sveikatos ir sėkmės.

Iš kandidatų į Centro Komiteto narius plenumas pervedė Vladą Būtėną — „Valstiečių laikraščio" redaktorių, Janiną Gagilienę — partijos Vilniaus miesto Lenino rajono komiteto pirmąją sekretorę, Joną Jagminą — partijos Šilalės rajono komiteto pirmąjį sekretorių, Kazimierą Klimašauską — „Ventos" susivienijimo generalinį direktorių, Vladimirą Kornijenką — partijos Širvintų rajono komiteto pirmąjį sekretorių, Juliją Motuzevičienę — „Masčio" susivienijimo brigadininkę, Juozą Nekrošių — Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininką, Vytautą Skripkauską — partijos Šiaulių rajono komiteto pirmąjį sekretorių, Alfonsą Žalį — Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininką.

LKP Centro Komiteto biuro nariu slaptu balsavimu plenumas išrinko Respublikos Mokslų Akademijos prezidentą Jurą Poželą.

Antruoju dienotvarkės klausimu pranešimą padarė LKP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas.

Diskusijose kalbėjo: Kazimieras Klimašauskas — „Ventos" susivienijimo generalinis direktorius, Janina Gagilienė — partijos Vilniaus miesto Lenino rajono komiteto pirmoji sekretorė, Romas Gudaitis — Lietuvos rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretorius, Petras Mikelionis — partijos Kauno rajono komiteto pirmasis sekretorius, Narimantas Vaitkevičius — partijos Panevėžio miesto komiteto pirmasis sekretorius, Aleksandras Golozovas — Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos partinio komiteto sekretorius, Vytautas Arbačiauskas — partijos Kauno miesto Lenino rajono komiteto pirmasis sekretorius, Vladas Būtėnas — „Valstiečių laikraščio" redaktorius, Jonas Lukauskas — Respublikos liaudies kontrolės komiteto pirmininkas, Juozas Nekrošius — Respublikos valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininkas, Bronius Genzelis — Vilniaus universiteto partinio komiteto sekretorius, Lionginas Šepetys — Respublikos Mokslų Akademijos narys korespondentas, Romualdas Rimaitis — partijos Kauno miesto komiteto pirmasis sekretorius, Raimundas Rajeckas — Respublikos Mokslų Akademijos visuomenės mokslų skyriaus akademikas sekretorius, Mindaugas Barysas — „Tiesos" laikraščio redaktorius, Rimandas Stonys — partijos Klaipėdos rajono komiteto pirmasis sekretorius, Vasilijus Jemeljanovas — laikraščio „Sovetskaja

Litva" redaktorius, Andrius Meškauskas — Vilniaus universiteto probleminės laboratorijos vedėjas, Aleksejus Kulakovas — TSKP CK partorgas Ignalinos AE.

Baigiamąjį žodį pasakė Algirdas Brazauskas.

Svarstytu klausimu priimtas nutarimas. Jame, palaikant pirminių partinių organizacijų iniciatyvą, skelbiama diskusija dėl LKP savarankiškumo ir kitų statuso klausimų, numatoma dar šiemet sušaukti LKP suvažiavimą. Nutarimas bus paskelbtas spaudoje.

Plenumo darbe dalyvavo TSKP CK partinio darbo ir kadrų skyriaus atsakingasis organizatorius Vladimiras Kornejevas.

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

Liepos 10 d. Vilniuje įvyko Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XIX plenumas. Plenumo dienotvarkėje:

1. LKP programinių dokumentų rengimas.

2. Organizaciniai klausimai.

Plenumas sudarė komisiją ir darbo grupes Lietuvos Komunistų partijos programiniams dokumentams parengti. Dokumentų projektai turi būti pateikti viešai svarstyti šių metų rugpjūčio mėnesį.

Plenumas patvirtino LKP Centro Komiteto organizacinio partinio darbo ir kadrų skyriaus vedėju Viktorą Baubį. Vladislovas Jankauskas atleistas iš Centro Komiteto ekonomikos ir socialinių klausimų skyriaus vedėjo pareigų ryšium su perkėlimu į kitą darbą.

SAVARANKIŠKUMO KELIU: DISKUSIJA DĖL LKP STATUSO

Partijos paskelbtas pertvarkos kursas padarė mūsų gyvenimą labai dinamišką ir turiningą, pažadino liaudies iniciatyvą, naują visų žmonių mąstyseną. Peržiūrimos senos nuostatos, atsisakoma to, kas atgyveno, trukdė pažangai, menkino žmonių iniciatyvą. Susidarė tokios aplinkybės, kai neišvengiamai turi atsakyti: kaip gyvensime, kas bus rytoj. Kritinis mąstymas, didelė atsakomybė už ateitį, kaip lava užgriuvęs iki šiol neįprastas informacijos srautas, vis daugiau atskleidžiama ilgai slėpta istorinė tiesa, gilesnė vykstančių politinių procesų analizė verčia atsigręžti atgal į nueitą kelią, perkainoti ne tik visuomenės, bet ir savo asmeninę poziciją. Atsigręžiame atgal, norėdami aiš-

kiau pamatyti ateitį, nepakartoti tų baisių klaidų, kurių pragaištingumo padarinius skaudžiai jaučiame net ir dešimtmečiams prabėgus. Tačiau viskas turi savo prasmę: patirtos nesėkmės ir klaidos iškėlė pertvarkos ir atsinaujinimo, vertybių perkainojimo, tautinio atgimimo, ekonominio ir politinio savarankiškumo idėją, begalinį pasiryžimą ją realizuoti. Entuziazmo, iniciatyvos tiek daug, kad politinė padėtis Respublikoje kartais keičiasi ne mėnesiais, o savaitėmis, dienomis. Rodos, dar visiškai neseniai kai kuriose pirminėse partinėse organizacijose nedrąsiai buvo svarstoma, ar nereikia šaukti neeilinį Lietuvos Komunistų partijos suvažiavimą, o šiandieną šis klausimas jau išspręstas. Šių metų birželio 24 dieną įvykęs Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVIII plenumas priėmė nutarimą dar šiemet sušaukti LKP suvažiavimą, paskelbti diskusiją dėl LKP savarankiškumo ir kitų statuso klausimų.

Diskusija partijoje? Negirdėtas dalykas! Stalinizmo, sąstingio metais tai labai smerktinas dalykas. Žiūrint pertvarkos akimis — tai tik viena iš partinės demokratijos pasireiškimo formų, patikimas būdas pasitarti su komunistais, visuomene partijai itin svarbiu klausimu. Pasak V. Lenino, partija negali pasiekti sėkmės, „jei kolektyviai neparengiamos tam tikros darbo atlikimo formos bei taisyklės. . ." [1].

Tiesa, čia kalbame ne apie tam tikras formas ar taisykles, o apie nepaprastai svarbų, tiesiog gyvybiškai būtiną naujojo LKP statuso — Programos ir Įstatų parengimą. Juolab visa tai parengti gali padėti tik gerai organizuota, plati ir laisva diskusija, nuomonių pasikeitimas, konkretūs, apmąstyti siūlymai.

Ne paslaptis — yra komunistų, kurie manė, o gal ir tebemano, kad diskusija dėl LKP statuso nebūtina. Tokią nuomonę sugriauna Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko išsamus ir argumentuotas pranešimas LKP CK XVIII plenume. Jame pažymėta, jog Lietuvos Komunistų partija jau kuris laikas dirba realaus politinio pliuralizmo sąlygomis. Politinio visuomenės avangardo vaidmuo jai teks tik tuo atveju, jei ji sugebės konsoliduoti visas politines jėgas, suvienys visus Respublikos žmones, negailės jėgų tam, kad partijos paskelbtas šūkis „Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities" būtų sėkmingai realizuotas.

Pelnyti avangardo vaidmenį ne taip paprasta. Stalinizmas, jo sukurtos sistemos padariniai, masinės represijos prieš komunistus ir nepartinius, ištisas tautas sudavė neapsakomai didelį smūgį geriausiam partijos korpusui ir apskritai partijos autoritetui. Anaiptol neprisidėjo prie jo kėlimo ir sąstingio metai, kai buvo pamintas socialinis teisingumas, visose sferose įsigalėjo antidemokratinis, komandinis, biurokratinis iniciatyvą kaustantis darbo stilius. Jis ir dabar tebėra pagrindinis pertvarkos stabdys.

Nemaža dalis vadovaujančiųjų darbuotojų dėl savo neveiklumo teisinasi: neturėjome nurodymų. Žinoma, dirbti pagal komandą, instrukciją nesunku: vykdyk, ir tuo misija baigta. Atsakomybės jokios, nes veikta pagal komandą, pagal instrukciją. Tačiau tokie laikai baigėsi. Partiniai organai ir asmeniškai kiekvienas komunistas turi dirbti savarankiškai, vadovaudamasis savo išmintimi ir tuo pelnyti autoritetą. Suprantama, jog dabartinėmis sąlygomis, kai iš visų pusių partijai skiriama pelnyta ir nepelnyta kritika ir reiškiami net grubūs išpuoliai, dirbti nėra lengva. Trukdo pasenusios instrukcijos, šių dienų reikalavimų neatitinkantys kai kurie TSKP Įstatų punktai, gyvenime nepasitvirtinę TSKP programos teiginiai. O labiausiai LKP nesavarankiškumas. Lietuvos komunistus jaudina LKP vietos Respublikos politinėje sistemoje, liaudies ūkio valdymo mechanizme, sąveikos su kitomis visuomeninėmis politinėmis organizacijomis, pirminių partinių organizacijų statuso, partijos darbuotojų socialinės garantijos ir kiti klausimai, kuriuos daug lanksčiau ir operatyviau galėtų spręsti LKP būdama savarankiška. Tuo tarpu šiandieną partija persitvarko lėčiau negu pati visuomenė. O juk ji, būtent ji, paskelbusi per-

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 4, p. 181.

tvarką, turi būti jos vedliu ir organizatoriumi, atsinaujinimo pavyzdžiu! Nori nenori reikia pripažinti, kad partijos nariai atprato nuo politinės kovos, juos išlepino komfortas, kai daugelį metų valdžia priklausė vien tik jiems. Taip mažėjo partiniame darbe asmenybių ir didėjo paklusnių vykdytojų paklausa, atsirado „sraigtelio" teorija.

Gaji inercijos jėga tebetrukdo pertvarkai, stoja skersai kelio naujam mąstymui, ieškojimams dar ir šiandieną. Vargu ar kas nors ims neigti, jog ir į tuos draugus, kurie pirmiausia susirūpino partijos autoritetu, iškėlė LKP statuso problemą, pasiūlė diskusiją šiuo klausimu, kai kas pažiūrėjo įtariai, nepalankiai. Betgi gyvenimas nestovi vietoje, reikalauja sprendimų. Todėl ir sakome, jog partija turi atidžiai ir visapusiškai išstudijuoti psichologines, ekonomines, politines ir socialines priežastis, kurios sukelia pasipriešinimą pertvarkai. Nepriimtinas tiek konservatyvizmas, tiek ekstremizmas. Partija turi sugebėti prognozuoti įvykių eigą. Ligi šiol tai ne itin sekėsi. Todėl ne kartą teko pėdinti įvykiams iš paskos. Neatsitiktinai kai kurie priimti sprendimai, nutarimai pakimba ore, o kai kada žmonių sutinkami priešiškai. Paskui gražiausias vėliavas, skambiausius šūkius negalima eiti aklai, nors ir su didžiausiu entuziazmu. Kuo didesnis „entuziazmas" palaikant neprotingą šūkį ar žingsnį, tuo didesnė padaroma žala. LKP XVIII plenumas kaip tik ir atkreipia dėmesį į tai, kad visos partijos pastangos, skelbiama jos diskusija dėl LKP statuso turi padėti konsoliduoti Respublikos politines jėgas, visus žmones, kuriuos vienytų tokie idealai kaip socializmas, humanizmas, demokratija, laisvė, socialinis teisingumas, tautų, žmonių ir valstybių santarvė. Diskusija, o po to ją apibendrinantis suvažiavimas turėtų aiškiai pasakyti, kas ko vertas. Tylėti, apeiti kad ir pačias opiausias problemas, neišsakyti prieštaringų nuomonių, vadinasi, gyventi senoviškai, sutikti ir su nepagrįstais kaltinimais, kurie šiandien metami partijai. Juk iškyla kad ir toks klausimas: ar LKP kalta dėl viso to, kuo kaltinama TSKP? Suprantama, nėra tokio mato, kuris padėtų atskirti, kiek kieno kaltės esama. Tačiau aišku ir tai, kad naujasis LKP statusas, suteikęs Lietuvos Komunistų partijai visišką savarankiškumą, padidintų ir jos atsakomybę, jai tektų atsakyti už savo pačios veiksmus, priimamus nutarimus, politinę platformą, o ne iš šalies komandiniu, priverstiniu būdu primetamas instrukcijas, nutarimus ir nuostatas. LKP savarankiškumas padėtų vykdyti politiką, kuri atitiktų Respublikoje istoriškai susiklosčiusią politinę ir socialinę padėtį, ekonomikos, kultūros ir švietimo lygį, nacionalinį savitumą bei tradicijas.

Pirmieji savarankiškumo takai, nors ir nelengvai, bet jau praminti. Argi be Lietuvos Komunistų partijos dalyvavimo vyksta tautinis atgimimas, priimtas įstatymas dėl lietuvių valstybinės kalbos, parengta ekonominio savarankiškumo programa, grąžinti tautiniai simboliai, parengtas vietinių Liaudies deputatų tarybų rinkimų įstatymo projektas, priimtos svarbios pataisos Lietuvos TSR Konstitucijoje ir t. t. Tačiau, kaip teisingai buvo pažymėta LKP CK XVIII plenume, to maža. LKP, siekdama pelnyti pripažinto avangardo vaidmenį, privalo parengti aiškią savo veiklos platformą, Programą, Įstatus, užtikrinančius tokį naują LKP statusą, kuris garantuotų Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumą. Tokie programiniai tikslai neišvengiamai reikalauja naujaip pažvelgti į LKP ir TSKP santykius. Kokie jie galės būti, paaiškės diskusijos metu. Viena aišku — jie neturės pažeisti idėjinės komunistų vienybės. Idealai, tikslai bendri, tačiau jų realizavimo būdus, kaip buvo pabrėžta LKP CK XVIII plenume, Respublikos partinė organizacija nori pasirinkti pati!

Parengti LKP Programą, Įstatus, nusakančius naująjį LKP statusą, dalykas nepaprastai svarbus. Parengti realią mobilizuojančią programą įmanoma tik tariantis su komunistais, liaudimi, visais tais, kurie neabejingi tautiniam atgimimui, pažangai. Neturint tvirtų principų, aiškių etapinių uždavinių ir aiškaus galutinio tikslo, gresia nesėkmė, panaši į tą, kurią patyrė TSKP Programa, kadaise skelbusi, kad dabartinė karta gyvens komunizme. Aiškių aiškiausiai

turime pasakyti, ko mes norime. Laisvos, savarankiškos Lietuvos? Gerai. Bet savarankiškos socialistinės, tarybinės TSR Sąjungoje ar kitokios? Tai esminis klausimas. LKP Centro Komiteto XVIII plenumas priimtame nutarime nedviprasmiškai pareiškė, kad Respublikos partinė organizacija, siekdama savarankiškumo, stoja už lenininę socializmo sampratą bei jos realizavimą, ir naujo LKP statuso parengimo tikslas yra pašalinti biurokratinio centralizmo apraiškas, kad savarankiškai būtų galima tvarkyti kadrų politiką, ūkinę ir finansinę veiklą, partijos vidaus gyvenimo ir užsienio ryšių klausimus, atriboti partinių ir tarybinių organų funkcijas, realizuoti lozungą „Visa valdžia Taryboms".

Ne visi pritaria tokiems LKP ketinimams. Yra politinių srovių, asmenų, kuriems partijos atsinaujinimas, jos ištikimybė socializmo idealams — ne prie širdies. Jie atvirai teigia, kad ateitis priklauso ne socializmui, o „demokratiniam kapitalizmui": ragina atsisakyti marksizmo-leninizmo mokslo, motyvuodami tuo, kad mūsų šalis bandžiusi kurti socializmą ir jai nepavykę. Taip, stalinizmas, ilgas sąstingio laikotarpis įdiegė nepasitikėjimą socializmo galimybėmis. Tačiau ar socializmo idėja kalta dėl to, kad ji buvo iškreipta, deformuota?

Socializmo likvidatoriams būtina duoti gerai pamatuotą atkirtį. Žmogaus protas, analizuodamas visuomenės raidos dėsnius, per ilgus šimtmečius priėjo išvadą, kad teisingiausias kelias į žmonių laimę ir gerovę yra socializmas, nes jis panaikina išnaudojimą. Taigi Komunistų partija, norėdama pelnyti derama autoritetą, turi nubrėžti savo programinius uždavinius ir tikslus, suformuluoti politinę platformą ir ją sieti su lenininės socializmo sampratos kontekstu. Gyvybiškai būtina, kad, rengiantis neeiliniam LKP suvažiavimui, plėtojant diskusiją dėl LKP statuso, svarų žodį apie socializmo idėjų realizavimą dabartiniame raidos etape tartų visuomenės mokslų specialistai.

Diskusijos dėl LKP statuso pradžia ir vėlesnės jos eigos aspektai leidžia daryti išvadą, jog kai kas naująjį LKP statusą įsivaizduoja kone kokia panacėja partijos autoritetui pakelti. Deja, savaime pats palankiausias statusas negali grąžinti partijai, komunistams autoriteto. Uždaviniai, kuriuos reikia išspręsti, reikalauja Respublikos visų tautybių žmonių susiklausymo, jų veiksmų vienybės, konkretaus, kasdieninio, kantraus darbo, dorovės, politinės kultūros ir sąmoningumo. Kokį čia asmeninį pavyzdį rodys komunistai, tokį autoritetą nusipelnys ir visa partija. Deja, ne visi supranta šią itin svarbią tiesą. Net kai kurie komunistai patys neapgalvotai, nepamatuotai užsipuola partiją, segioja jai nepelnytas etiketes, nematydami skirtumo tarp partijos ir stalinizmo bei sąstingio. Juk tai nėra tas pats! Tūkstančiai komunistų žuvo ir nukentėjo kaip tik todėl, kad priešinosi stalinizmo sistemos veiklai, nepritarė sąstingio laikotarpio melui ir dviveidystei, kai viena buvo sakoma, o kita daroma. Antra vertus, negalima pritarti ir tiems, kurie mano, kad partija pasielgė netgi neapdairiai, leisdama save kritikuoti, pasakydama tiesą apie savo klaidas ir buvusius vadovus.

Požiūris, kad partijos autoritetas neliečiamas, ir atvedė į tą krizę, kurioje ji atsidūrė. Taip atsitiko todėl, kad partijos viršūnės biurokratija išbraukė iš partijos gyvenimo V. Lenino mintį, jog „Politinės partijos pažiūra į savo klaidas yra vienas iš svarbiausių ir tikriausių kriterijų to, kiek partija yra rimta ir kiek ji **tikrovėje** atlieka savo pareigas savo **klasės** ir darbo žmonių **masių** atžvilgiu. Atvirai pripažinti klaidą, atskleisti jos priežastis, išanalizuoti ją sukėlusias aplinkybes, atidžiai apsvarstyti priemones klaidai atitaisyti — tai yra rimtos partijos požymis, tai yra jos savo pareigų atlikimas, tai yra **klasės**, o paskui ir **masės** auklėjimas ir mokymas".[2] Štai jis, svarbiausias ir tikriausias partijos rimtumo kriterijus! Šiandieną milžinišką reikšmę kalbant apie partijos autoritetą, jos likimą turi ir ši V. Lenino mintis: „Visos revoliucinės partijos, kurios ligi šiol žūdavo, — žūdavo dėl to, kad išpuikdavo ir nemokėjo matyti, kur yra jų jėga, ir bijojo kalbėti apie savo silpnybes. O mes

[2] Leninas V. Raštai, t. 31, p. 37.

nežūsime, nes nebijome kalbėti apie savo silpnybes, ir išmoksime įveikti silpnybes" [3].

Partijos adresu šiandien girdime daug kritikos. Ta kritika padės apsivalyti, atsinaujinti, pamatyti tai, ko anksčiau neįstengėme įžiūrėti. Pagaliau pamatysime ir tuos, kurie nuoširdžiai nori gero, o kurie tik tokiais dedasi. Dažniausiai partijos pakeleiviai, savanaudžiai, karjeristai, bailiai ir šiaip neužsigrūdinę žmonės šiandieną palieka partiją. Pasitaiko ir dorų žmonių, kurie, nusivylę, nepakeldami kartais ir nepelnytų užgauliojimų, negalėdami aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, grąžina partinius bilietus. Tačiau daugiausia atsisako partijos tie, kurie bijo atsakomybės, žino, kad partinis bilietas negali suteikti kokių nors privilegijų, būti padedančia priemone kopti karjeros laiptais. Tokių pakeleivių ir nėra ko gailėtis. Geriau tegul būna mažesnis vienminčių būrys, bet būrys toks, kuris būtų pasiryžęs įveikti visus sunkumus, apginti darbo žmonių interesus. Kas gali būti blogesnio už tai, kai komunistas veidmainiauja, linksi į visas puses, neturi nuomonės, prisiderina prie „stipresnių", laikosi senų pažiūrų, bijo bet kokios naujovės. Vėlgi pravartu priminti V. Lenino žodžius apie partijos pakeleivius: „. . . velniop visus taikintojus, „nesuvokiamų pažiūrų" žmones ir ištižėlius! Geriau maža žuvelė negu didelis tarakonas. Geriau 2—3 energingi ir visiškai atsidavę žmonės negu dešimt liurbių" [4].

Pertvarka, audringas politinis gyvenimas parodė, kad daugelis komunistų nėra pasirengę kritikai, polemikai. Taip atsitiko todėl, kad partija praeityje prioritetą suteikė ne ideologinei veiklai, idėjiniam savo gretų stiprinimui, politinio vadovavimo metodams, tikrai marksistinės-lenininės teorijos tolesniam tobulinimui. Daugiausia dėmesio ji skyrė organizacinio darbo stiprinimui, o tai neišvengiamai vedė į centralizmą, komandavimą. Tad nėra ko stebėtis, kad sunkiai sekasi atriboti partinį darbą nuo ūkinio. Toks vidinio partinio darbo statusas ideologinę partinių organizacijų veiklą nustūmė į antrą vietą. Jai iš esmės liko tik du uždaviniai: propaguoti laimėjimus ir bausti tuos, kurie jais abejoja.

Šiandieną tokios pažiūros būtina ryžtingai atsisakyti. Smarkiai išaugęs visuomenės politinis aktyvumas, neformalių ir įtakingų judėjimų atsiradimas primygtinai reikalauja į pirmąją vietą iškelti ideologinį, politinį auklėjamąjį darbą, būtinumą nuoširdžiai bendrauti su žmonėmis, darbo kolektyvais. Reikia tikėtis, kad diskusija dėl LKP statuso, partijos autoriteto padės gerai išgvildenti šią problemą, parengti konkrečius siūlymus, kaip ją spręsti. Visuomenei kaip niekada būtini tvirti ir aiškūs politiniai ir ideologiniai orientyrai.

Pribrendusi diskusija partijoje turėtų padėti kuo racionaliau spręsti ir vidinius labai svarbius organizacinius klausimus. Būtina apibrėžti partijos miestų ir rajonų veiklos sferas, parengti dokumentus, apibrėžiančius pirminių partinių organizacijų statusą. Dabar susiklostę ryšiai, esamos pirminių partinių organizacijų, jų sekretorių teisės neatitinka sudėtingo pertvarkos meto reikalavimų. Kiekviena partinė organizacija, kiekvienas partinis organas turi dirbti visiškai savarankiškai, demokratinėje aplinkoje.

Pertvarka partijai pateikė ne vieną nelengvą išbandymą. Ne mažiau jų bus ateityje. Jos laukia dideli darbai: pasirengimas savo neeiliniam ir TSKP XXVIII suvažiavimams, rinkimams į vietines ir LTSR Aukščiausiąją Tarybas. Kad ir kokie neatidėliotini ir svarbūs būtų einamojo momento darbai, jie negali užgožti paties svarbiausio visų trokštamo tikslo — naujos Lietuvos sukūrimo. Įgyvendinti jį gali padėti Lietuvos valstybingumo, politinės sistemos, ekonominės santvarkos ir nuosavybės formų bei daugelio kitų problemų racionalus sprendimas, bendromis jėgomis parengta Lietuvos Komunistų partijos Programa.

---

[3] Leninas V. Raštai, t. 33, p. 275.
[4] Leninas V. Raštai, t. 34, p. 112.

LENININĖ PARTIJOS KONCEPCIJA IR ŠIUOLAIKINĖS PROBLEMOS

JUOZAS BACEVIČIUS

Kiekviena respublika turi savo specifinius ypatumus. Todėl sąjunginių respublikų Komunistų partijos, vadovaudamosi TSKP Įstatais, turėtų priimti savo programas, numatančias konkrečius pertvarkos kelius, būdus, priemones respublikoje. Būtina padaryti pakeitimų ir TSKP Įstatuose, skirti juose respublikų Komunistų partijų teises ir pareigas nuo sričių, kraštų, miestų, rajonų organizacijų. Reikia priminti, kad Lietuvos Komunistų partijos IV suvažiavimas, vykęs 1924 m., buvo priėmęs nutarimą parengti partijos programą.

Dabartiniu audringu politinės pertvarkos laikotarpiu vienas iš aktualiausių ir labiausiai diskutuojamų klausimų — Komunistų partijos vieta ir vaidmuo Tarybų valstybėje. Deformuotas socializmas stalinizmo laikotarpiu, masinės represijos, milijonų žmonių žuvimas, iškreiptai aiškinta istorija, prarasta daugelis demokratinių bolševikinių tradicijų, kurtų Lenino ir jo bendražygių, — šie ir kiti asmens kulto ir stagnacijos padariniai menkino partijos autoritetą. Nors partija ir pati tapo kulto padarinių auka, tačiau ji, būdama vadovaujanti visuomenės jėga, yra atsakinga už politiką. Tokie politinio gyvenimo dėsningumai. Vis dėlto tai nėra pagrindas visiškai paneigti lenininės partijos reikalingumą, jos avangardinį, vadovaujantį vaidmenį, siūlyti kurti visiškai naują Komunistų partiją, paleidžiant senąją, sutapatinti visus komunistus su labai grubiomis stalinizmo apraiškomis.

Komunistų partijos stiprumas — tai jos gebėjimas suprasti tiesą, įvertinti praeitį, pasmerkti deformacijų, klaidų kaltininkus, rasti būdus ir metodus taip pertvarkyti visuomenę, kad ji vystytųsi, tobulėtų, atsinaujintų remdamasi leninine socializmo koncepcija, revoliucine pertvarka. „Partija stipri tuo, — buvo pažymėta TSKP XXVII suvažiavime, — kad ji jaučia laiką, gyvenimo pulsą, visada veikia. Ir kiekvieną kartą, kai šaliai iškyla nauji uždaviniai, partija randa jų sprendimo būdus, pertvarko, keičia vadovavimo metodus, tuo parodydama, kad ji sugeba veikti taip, kaip reikalauja istorinė atsakomybė už šalies likimą, už socializmą ir komunizmą".[1]

Partija, drąsiai atskleidusi ikikrizinės situacijos ir stagnacijos reiškinių priežastis, prisiėmė atsakomybę už susidariusią padėtį, sąmoningai atkreipė į save visuomenės kritiką. Kartu ji parengė pertvarkos, atsinaujinimo programą ir deda visas pastangas, kad ji būtų realizuota. Tai ryškiai rodo ir TSKP XIX sąjunginės konferencijos, TSKP Centro Komiteto

[1] TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga. V., 1986, p. 76.

J. Bacevičius — Vilniaus aukštosios partinės mokyklos profesorius.

plenumų nutarimai. Šiuo keliu žengia ir Lietuvos Komunistų partija — sudėtinė TSKP dalis. Kartu su bendraisiais pertvarkos tikslais ir uždaviniais jai tenka spręsti ir savitus Respublikos klausimus, rasti būdus išlaikyti partijos avangardinį vaidmenį dabartinėje sudėtingoje politinėje situacijoje. To siekiama iš esmės pertvarkant partijos darbą, atkuriant ir įtvirtinant jos veikloje lenininę partijos koncepciją.

Partijos vidinė demokratija, principingumas, atvirumas, kritika ir savikritika, sąmoninga drausmė, dalykiškumo atmosfera, glaudūs ryšiai su darbo žmonėmis ir kitos partinio atsinaujinimo kryptys buvo būdingos lenininei partijai jos kūrimosi, revoliucinės veiklos laikotarpiu. V. Leninas, remdamasis šia patirtimi, tarptautinio revoliucinio judėjimo praktika, apibendrino partijos kūrimosi, raidos dėsningumus, parengė darnią naujo tipo partijos, marksistinės-lenininės partijos koncepciją. Kadangi dabar ją kartais mėginama neteisingai interpretuoti, dažnai net neturint reikiamo teorinio pasirengimo, pabandysime apžvelgti pagrindinius šios koncepcijos teiginius, siedami juos su Lietuvos Komunistų partijos veikla, ypač su organizacinės ir politinės veiklos savarankiškumu.

Kiekvienam politiškai išprususiam žmogui neturėtų kelti abejonės klausimas dėl Komunistų partijos reikalingumo. Jį pagrindė K. Marksas, F. Engelsas, V. Leninas. Kaip ir kiekviena visuomenės jėga, darbininkai turi turėti savo politinę partiją, ginančią jų ir kitų darbo žmonių interesus, keliančią ir realizuojančią socializmo bei komunizmo idealus. „Kad proletariatas lemiamu momentu pasirodytų pakankamai stiprus ir galėtų nugalėti, — rašė F. Engelsas, — reikia, — Marksas ir aš šią poziciją gynėme nuo 1847 metų, — kad jis sukurtų ypatingą partiją, skirtingą nuo visų kitų ir besipriešinančią joms, suvokiančią save, kaip klasinę partiją".[2]

V. Leninas Komunistų partiją įsivaizdavo kaip darbininkų klasės ir visų darbo žmonių avangardą, turintį išjudinti mases revoliuciniams žygiams, kovai dėl socializmo, rengiantį ir realizuojantį revoliucinę strategiją bei taktiką. Dar 1902 metais knygoje „Ką daryti?", kurioje pagrindžiama ir rengiamoji partijos koncepcija, yra tokie liepsningi jo žodžiai: „...duokite mums revoliucionierių organizaciją — ir mes apversime Rusiją".[3]

Partijos avangardinis vaidmuo nesusikuria pats savaime. Jį reikia pelnyti, kiekvienam partijos nariui veikti taip, kad partijos autoritetas, įtaka be paliovos didėtų. V. Leninas ne vieną kartą yra nurodęs, kad partija gali tapti avangardu, jeigu jai priklauso geriausi darbo žmonių atstovai, tvirti ir pasiaukoję komunistai, siejantys savo gyvenimą su darbo žmonių interesais, komunistai, kuriais visiškai pasitiki darbo žmonės. Tai įmanoma pasiekti diegiant teisingą politinį kursą, turint revoliucinę strategiją ir taktiką, grindžiamą revoliucine teorija, visuomeninių reiškinių analize. Tokią revoliucinę teoriją, pertvarkos teoriją partija turi. Tai marksizmas-leninizmas.

Tačiau to dar maža. Partija privalo mokėti įtikinti liaudį, kad šis kursas teisingas, mokėti įgyti jos pasitikėjimą ir tuo remdamasis realizuoti savo avangardinį vaidmenį. „Avangardas, — rašė V. Leninas, — tik tada atlieka avangardo uždavinius, kai jis moka ne atitrūkti nuo savo vadovaujamų masių, o tikrai vesti į priekį visas mases".[4]

Nepaprastai svarbi avangardo savybė — visad sakyti tiesą. V. Leninas griežtai laikėsi šio principo. Jis niekada neslėpė nuo komunistų, nuo darbo žmonių net ir karčiausios tiesos, visada pabrėždavo, kad tik taip

[2] Žr. kn.: Partinė statyba. V., 1973, p. 11.
[3] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 6, p. 121.
[4] Leninas V. Rinktiniai raštai, t. 3, p. 563.

elgdamiesi mes „būtinai ir neabejotinai išmoksime įveikti visus ir visokius sunkumus".[5]

Istorinė patirtis patvirtino šią išvadą. Lenininiu partijos veiklos laikotarpiu partija tapo pripažintu masių avangardu ir sėkmingai realizavo socialistinės revoliucijos koncepciją, plėtojo kovą dėl socializmo kūrimo. Stalinizmas deformavo lenininės partijos avangardinio vaidmens idėjas. J. Stalino kalbose, straipsniuose partija vaizduojama kaip štabas, vadovaujantis proletariato kovai. Jis partiją laikė savotišku kalavijuočių ordinu Tarybų valstybės viduje, vairuojančiu pastarosios organus ir įdvasinančiu jų veiklą.[6] Partijai apibūdinti Stalinas vartojo „karinius" terminus. VKP(b) Centro Komiteto 1937 m. vasario—kovo plenume keturis tūkstančius aukščiausio rango vadovų jis pavadino generalitetu, 30—40 tūkstančių vidurinės grandies darbuotojų — partiniais karininkais, 100—150 tūkstančių žemutinių darbuotojų — puskarininkiais. Sau pokario laikotarpiu jis suteikė generalisimo laipsnį.

Naudodamasis V. Lenino pasmerktais kariniais metodais, ėmęsis grubios prievartos, represijų ir visa tai dangstydamas leninizmu, Stalinas su savo šalininkais stengėsi palaikyti gęstančią liaudies iniciatyvą ir entuziazmą. Buvo ugdomas baimės, asmens garbinimo, kulto jausmas, visiškai svetimas leninizmui. Tai tik vertė mases klusniai vykdyti despoto valią ir jį garbinti, tačiau trukdė sėkmingai kurti socializmą.

Didžiulę žalą partijos autoritetui darė ir mėginimai iššokti į priekį, kelti nerealius, neįgyvendinamus uždavinius. Pažadai sužadina viltį, sukelia emocijas. Kad taip yra iš tikrųjų, parodė neseniai vykusi rinkiminė kampanija. Gausioms auditorijoms buvo žadamas labiausiai išsivysčiusių šalių gyvenimo lygis, ir ne bet kada, o tuoj pat, jau kitąmet. Kaip to pasiekti? Realių siūlymų tokie žadėtojai neturėjo. Kur kas santūriau buvo sutinkamas realus komunistų balsas, įspėjantis, kad nereikia pulti į euforiją, primenantis, kokį lygį turime ir ką realiai galime pasiekti artimiausiais metais. Žmones suviliojo ne realybė, tiesa, bet demagogija. V. Leninas dar revoliucinio judėjimo priešaušryje perspėjo, kad „... laikotarpiu, kada dar tik formuojasi mūsų judėjimo bruožai, nieko nėra lengviau kaip demagogiškai suvilioti minią, kurią paskui tik karčiausia patirtis įstengs įtikinti suklydus".[7]

Kita vertus, politinė praktika patvirtino, kad avangardu galima būti tik vykdant lenininę nuostatą — eiti į mases, įtikinti jas partijos politikos teisingumu. Lenininėje partijos koncepcijoje svarbią vietą užima partijos veikėjo kaip politinio veikėjo, liaudies tribūno samprata. V. Leninas sakė, kad liaudies tribūnas turi mokėti visiems dėstyti savo socialistinius įsitikinimus. Jis reikalavo eiti į visas gyventojų klases, būti teoretikais, propagandistais, agitatoriais, perspėdamas, kad „politinis vadovas atsako už tai, ką daro jo vadovaujamieji, nors kartais jis to nežino, to nenori".[8]

Kad komunistai, o ypač vadovai, mokėtų teisingai orientuotis politinėje situacijoje, galėtų sėkmingai ugdyti mases, organizuoti politinę veiklą tarp gyventojų, būtinas didelis intelektualumas. Leninas ne kartą yra sakęs, kad priešakinio kovotojo vaidmenį gali atlikti tik partija, turinti revoliucinę teoriją. Plačiau tai galima įvardyti intelektualiniu lygiu, būtinu teorinei diskusijai, politiniams vertinimams, prognozėms.

Partijos autoritetui labai pakenkė inertinis mąstymas. Dar nemaža yra partinių vadovų, kurie įstengia mąstyti tik pagal nurodymus „iš aukščiau", pagal standartines schemas, vadovaudamiesi stagnacijos ir ankstesnių metų įpročiais. Taip yra todėl, kad dalis partinių veikėjų neturi

[5] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 44, p. 202.
[6] Stalinas J. Raštai, t. 5, p. 68.
[7] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 6, p. 117.
[8] Ten pat, p. 77—78, 79.

reikiamo politinio išprusimo. Daugiau kaip pusė LKP miestų, rajonų komitetų sekretorių yra buvę inžinieriai, technikai, žemės ūkio specialistai. Apskritai specialistai partiniame darbe — teigiamas reiškinys. Tačiau jų gausėjimas partiniuose organuose iškėlė technokratinius metodus, pernelyg didelį žavėjimąsi vadovauti ūkinei veiklai. Dalis specialistų buvo nepakankamai politiškai pasirengę partiniam darbui. Kai kurie iš jų įgijo politinį išsilavinimą Vilniaus aukštojoje partinėje mokykloje. Tačiau dar yra nemaža partinių darbuotojų, taip pat LKP miestų, rajonų komitetų narių, kurie savo politinę kvalifikaciją tobulino formaliai vykstančiuose teoriniuose seminaruose, paskaitose ir pan.

Žemesnis yra komunistų ir bendrojo išsimokslinimo lygis palyginti su visų dirbančių liaudies ūkyje gyventojų lygiu. Antai 1986 metais baigę aukštąjį, vidurinį ir nepilną vidurinį mokslą buvo 81,6 procento komunistų ir 83,7 procento visų dirbančių gyventojų [9].

Nepakankama dalies partinių vadovų politinė erudicija, nesugebėjimas polemizuoti, patraukti žmones gyvenimo pažinimu, logika, baimė pralaimėti diskusijoje, nemokėjimas paprastai, suprantamai bendrauti su žmonėmis — visa tai labai pakenkė partijos autoritetui, lėmė kai kurių partinių darbuotojų pralaimėjimą rinkimuose. Ši priežastis, taip pat ir seni biurokratiniai metodai varžė jų veiksmus, trukdė eiti į žmones, kalbėtis šeimose. Daugiausia simpatijų laimėjo Sąjūdžio atstovai, kurie mokėjo išklausyti žmones, išgirsti jų rūpesčius, rasti paguodos žodį. Partiniams darbuotojams reikėtų pasimokyti iš šios patirties ir rasti kelią į žmonių širdis. Be to neįmanoma pakelti partijos autoriteto, aktyviai vykdyti pertvarkos. „Neturi būti klausimų, į kuriuos reikėtų vengti atsakyti, neturi būti abejonių, kurias būtų galima ignoruoti, — buvo pažymėta TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje. — Tai yra mūsų partinės garbės ir sąžinės, Lenino partijos intelektualinės savigarbos reikalas".[10]

Deja, kartais net ir didelio intelekto nepakanka partijos autoritetui ugdyti. Svarbią reikšmę turi ir politinio veikėjo asmeninės savybės. „Visi žino, — yra pabrėžęs V. Leninas, — kad kuris nors politinis veikėjas iš pradžių buvo toks ir toks, pergyveno tokią ir tokią evoliuciją, sunkią gyvenimo valandą pasireiškė taip ir taip, kad iš viso jam būdingos tokios ir tokios ypatybės, — ir dėl to, suprantama, tokį veikėją, žinodami reikalą, galime rinkti ar nerinkti tam tikroms partinėms pareigoms..." [11].

Darbo žmonės nepaprastai jautriai pajunta, kuo skiriasi dori ir atsidavę komunistai nuo tokių, kurie menkina žmones, neturinčius jokių privilegijų ir savo prakaitu uždirbančius duoną. V. Leninas reikalavo valyti partiją nuo elementų, atitrūkusių nuo masių, darančių gėdą masių akyse, reikalavo skirti komunistą nuo partijos nario, savanaudiškais tikslais įstojusio į partiją. „Negalima imti žmonių, — rašė jis, — kurie eina dėl vietos, juos reikia vyti iš partijos".[12] Šių lenininių nurodymų ne visada buvo laikomasi. Per 15 metų tarp XXIV ir XXVII suvažiavimų iš partijos buvo pašalinta 1,1 mln. žmonių, 600 tūkst. išstojo iš partijos dėl kitų priežasčių. Per dvejus metus po TSKP XXVII suvažiavimo pašalinta ir išstojo iš partijos 327 tūkst. žmonių. Tai 1,8 karto daugiau negu per praėjusius dvejus metus.[13]

Dabar padažnėjo komunistų išstojimo iš partijos atvejų. Tiek pašalinimas, tiek savanoriškas išstojimas iš partijos nemažina, bet didina par-

---

[9] Apskaičiuota pagal: Жители СССР в 1987 г. М., с. 97; Nuo suvažiavimo iki suvažiavimo. V., 1986, p. 18.

[10] Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 — liepos 1 d. V., 1988, p. 67.

[11] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 6, p. 132.

[12] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 37, p. 46.

[13] Žr. Урок дает история. М., 1989, с. 392.

tijos autoritetą, nes ji apsivalo nuo atsitiktinių žmonių. Tai svarbi lenininės partijos koncepcijos nuostata.

Partijos avangardinis vaidmuo įgyvendinamas ir stiprinamas veiksmingomis priemonėmis grūdinant pačią partiją, tobulinant jos organizaciją, struktūrą. Atkuriant lenininę partijos koncepciją labai svarbu teisingai suprasti ir diegti demokratinio centralizmo principą. Jis yra vieningas, tačiau vieno ar kito šio principo ypatumų vyravimą lemia konkreti politinė situacija. Pogrindžio, pilietinio karo sąlygomis stiprėjo centralizmo pradas. Tačiau net ir tada, kai partija dirbo pogrindyje, V. Leninas yra nurodęs, kad labai reikšmingas ir demokratinis pradas. Įdomi šia prasme yra RSDDP pirmosios konferencijos, įvykusios 1905 m. gruodžio 12—17 d. Tamerforse, rezoliucija „Partijos reorganizavimas". Joje sakoma: „Pripažindama negincytinu demokratinio centralizmo principą, konferencija laiko reikalingu įgyvendinti platų renkamąjį pradą, suteikiant išrinktiems centrams visą valdžios pilnumą idėjinio ir praktinio vadovavimo srityje, greta jų pakeičiamumo, kuo plačiausio viešumo ir griežto atsiskaitomumo už savo veiksmus".[14]

Šalies liaudies ūkio atkūrimo, nepo laikotarpiu kuo plačiausiai buvo realizuojama partijos vidinė demokratija. Dabar, kalbėdami apie partinių organų rinkimų demokratizaciją, mes pažymime, kad tai svarbus pertvarkos laimėjimas. Tačiau tai buvo natūralus reiškinys trečiojo dešimtmečio pirmojoje pusėje ir viduryje. Tada vyko plati partinė diskusija. Veikė partinės kontrolės komitetai, nepriklausomi nuo vykdomųjų partinių organų. Tai buvo natūralu, nes tik taip buvo suprantama partijos lenininė koncepcija.

J. Stalinas visiškai deformavo demokratinio centralizmo principą. Nors partijos Įstatuose jis buvo deklaruojamas, o VKP(b) XVII suvažiavimo priimtuose Įstatuose pateikta išplėstinė šio principo formuluotė, praktikoje Stalinas iškreipė leninines idėjas, lenininę praktiką. V. Leninas teigė, kad demokratizmo principas apima dvi būtinas sąlygas: pirma, visišką viešumą, ir, antra, visų funkcijų renkamumą. „Be viešumo, — sakė jis, — būtų juokinga kalbėti apie demokratizmą, ir dar tokio viešumo, kuris apimtų ne tik organizacijos narius... Niekas nepavadins demokratine organizacija tokios, kuri nuo visų nenarių užskleista paslapties skraiste".[15]

Demokratizmą ir viešumą Stalinas atmetė. Be paliovos stiprėjo centralizmas. Apogėjų jis pasiekė 1937 metais. Susiformavo iki Stalino mirties išlikęs biurokratinio centralizmo modelis. Daugelis partinių dokumentų buvo griežtai įslaptinti. Nereguliariai vyko partijos suvažiavimai. Taip buvo pažeisti Lenino reikalavimai pirminėms partinėms organizacijoms turėti realias galimybes daryti įtaką partijos veiklos turiniui, partinėms masėms nuolat kontroliuoti partinius organus, jų kadrus. Tai buvo priežastis, dėl kurios pernelyg padidėjo visų lygmenų partinio aparato vaidmuo, įsitvirtino komandavimo ir administravimo sistema, partinio draugiškumo atmosfera užleido vietą santykiams, pagrįstiems įsakymais ir vykdymu, partijos narių skirstymu į viršininkus ir valdinius, buvo pažeistas komunistų lygybės principas. Sulėtėjo kadrų kaita, daugelis, metų metais būdami vadovais, manė esą neklystantys, nepakeičiami, atitrūko nuo masių, darbo žmonių, nusmuko politiškai ir doroviškai, ėmė piktnaudžiauti valdžia, atsirado kyšininkavimas, korupcija.

Partinės demokratijos deformacijos atsiliepė visai tarybinei politinei sistemai. Leninas, rengdamas partijos koncepciją, ypač daug dėmesio skyrė partijos ir tarybų, visuomeninių organizacijų santykiams. „... Reikia kur kas tiksliau atriboti partijos (ir jos Centro Komiteto) ir Tarybų val-

[14] TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose. D. I. V., 1955, p. 99.

[15] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 6, p. 131.

džios funkcijas, — rašė jis, — padidinti tarybinių darbuotojų ir tarybinių įstaigų atsakingumą ir savarankiškumą, o partijai palikti bendrą vadovavimą visų valstybinių organų darbui, be dabartinio per daug dažno, nereguliaraus, dažnai smulkmeniško kišimosi".[16]

V. Leninas taip pat nurodė, kad valdanti partija negali vadovauti ignoruodama arba pakeisdama kitas darbo žmonių organizacijas. Jo idealas buvo visaliaudinė valstybė, įtraukianti į valstybės valdymą „visus iki vieno darbo žmones".[17]

Vadovaudamas Tarybų valstybei V. Leninas praktiškai diegė šias idėjas. Stalinizmo deformacijos visiškai suardė lenininės koncepcijos nuostatas, įtvirtino komandavimo ir administravimo sistemą, partinis aparatas ėmėsi spręsti visus valdymo klausimus. Tarybos liko be valdžios, buvo nuolat didinamas partinis aparatas, įrodinėjama, kad tai efektyviausias Tarybų šalies raidos problemų sprendimo būdas. Su tuo buvo siejama tezė, kad vis didėja partijos vadovaujantis vaidmuo, ir tai buvo laikoma objektyviu savaiminiu vyksmu.

Visos šios demokratijos deformacijos buvo atskleistos TSKP XXVII suvažiavime, TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje, TSKP Centro Komiteto plenumuose. Buvo numatytos priemonės lenininei demokratizmo sampratai atkurti. Įvyko dideli pokyčiai partijos kadrų politikoje. Renkant partinius organus, į partinį darbą iškelta daug iniciatyvių, politiškai brandžių komunistų. TSRS liaudies deputatų rinkimai, TSRS liaudies deputatų suvažiavimas atkuria demokratinius principus valstybės valdyme, perduoda visą valdžią Taryboms, atriboja partijos ir valstybės organų funkcijas. Tačiau senos ydos šalinamos pernelyg lėtai. Lenininiai partijos organizaciniai principai dar neatkurti. Dar neįsivyravo lenininė principingumo, partinio draugiškumo, komunistų lygybės atmosfera. Dar nemaža reikės nuveikti, kad visiškai atgimtų lenininiai partinio demokratizmo principai, savo teises atgautų ir jas vykdytų renkamieji partijos organai.

Atkuriant demokratinio centralizmo principą iškilo aktualios sąjunginių respublikų statuso problemos. Kaip V. Leninas suprato komunistų partijos vietą ir santykius daugianacionalinėje valstybėje? Kalbėdamas apie komunistų partijos organizavimą, jis pirmiausia pabrėžė proletarinio internacionalizmo principą ir nuolat kovojo su mėginimais jį pakeisti nacionaliniu principu. Pastaruoju principu savo organizacijas grindė Bundas, 1918 metų rudenį buvo įkurtas Čiuvašų komunistinis komitetas, 1920 m. sausyje Turkestane „Turkų komunistų partija". Partijos organizavimas nacionaliniu principu skaldė darbininkus ir visus darbo žmones, jis buvo nepriimtinas. Nacionaliniai dariniai partijoje egzistavo neilgai. Kita vertus, lenininė partijos koncepcija pripažino, kad būtina turėti atskiras partijas Rusijos nacionaliniuose regionuose. Partijos kūrimosi ir vystymosi laikotarpiu veikė Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos socialdemokratija. Dėl jų santykių su RSDDP V. Leninas buvo tokios nuomonės, kad federalizmo principas atmestinas. Kartu jis reikalavo „garantuoti, jog bus patenkinti visi kiekvienos tam tikros tautybės socialdemokratinio proletariato partiniai interesai ir poreikiai, atsižvelgiant ir į jo kultūrines-buitines ypatybes..." [18].

Klausimas dėl nacionalinių socialdemokratų organizacijų ir RSDDP susivienijimo buvo svarstomas partijos IV suvažiavime. Jame pirmą kartą buvo nurodyta, kad susivienijusi su RSDDP Latvijos, Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratija tampa teritorine partine organizacija, įgyja teisę savarankiškai spręsti vietos klausimus, dalyvauja visos partijos suvažia-

[16] Leninas V. Raštai, t. 33, p. 222–223.
[17] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 36, p. 49.
[18] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 12, p. 217.

vimuose vienodai su RSDDP pagrindais, jai lieka savarankiškas atstovavimas tarptautiniuose socialistų kongresuose. Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratai pasiliko savo pavadinimą kaip paantraštę prie RSDDP.[19] Tai rodo, kad partijos IV suvažiavime buvo suteikta plati autonomija susivienijusioms su RSDDP partijoms. Klausimas buvo sprendžiamas dalyvaujant šių partijų atstovams ir tik jų sutikimu.

Lietuvos ir kitos Komunistų partijos buvo suvienytos su RKP(b) 1919 metais remiantis kitais principais.

Klausimas dėl nacionalinių regionų partinių organizacijų santykių su RKP(b) tapo nepaprastai aktualus 1918—1919 metais susikūrus Komunistų partijoms tarybinėse respublikose. Jį sprendė RKP(b) VIII suvažiavimas, įvykęs 1919 m. kovo mėn. Suvažiavime buvo griežtai pasisakyta prieš federalizmo principą ir nutarta sukurti vieningą centralizuotą Komunistų partiją su vieningu Centro Komitetu, vadovaujančiu visam partijos darbui visose RTFSR dalyse. Ukrainos, Latvijos, Lietuvos Komunistų Centro Komitetams buvo suteiktos sričių komitetų teisės, padarant juos visiškai pavaldžius RKP Centro Komitetui.[20]

Šis prieš 70 metų priimtas nutarimas, sudėtinė to meto lenininės partijos koncepcijos dalis galioja iki šiol. Tad kyla klausimas: ar neatėjo laikas jį peržiūrėti?

Į tai reikėtų atsakyti teigiamai. Iš esmės pasikeitė konkrečios istorinės sąlygos. Pilietinio karo, intervencijos, ūkinės suirutės metu buvo būtina labai griežta centralizacija. Kita vertus, tuo metu dar nebuvo sukurta TSRS. Nutarime kalbama apie vieningą centralizuotą partinę veiklą Rusijos Federacijoje. Kita vertus, sąvokos „sritis" negalima tapatinti su dabartiniu jos supratimu. Tuo metu nebuvo tokio teritorinio vieneto. Partijos IV, VIII suvažiavimų nutarimuose kalbama apie srities partines organizacijas kaip apie struktūrinį partijos padalinį.

Dabar konkrečios istorinės sąlygos visiškai skiriasi nuo ano meto sąlygų. Vykstant pertvarkai, sprendžiama sąjunginių respublikų suverenumo problema, didėja jų teisės. Tai reikalauja peržiūrėti ne tik Komunistų partijos darbo stilių, metodus, formas, bet ir organizacinę struktūrą.

Būtina nuodugniau išnagrinėti problemą dėl partijos struktūros esmės. Nors V. Leninas buvo centralizmo partijoje šalininkas ir smerkė federalizmą partijoje, šiandieninė politinė situacija, Lietuvos Komunistų partijos veikla, siekiant Respublikos suverenumo, reikalauja peržiūrėti sąjunginių respublikų komunistų partijų ryšių su TSKP formas, pobūdį. Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVIII plenumas (1989 m. birželis) pažymėjo, jog būtina giliai ir kruopščiai išanalizuoti šią problemą partinėje diskusijoje, nurodė, kad TSKP Centro Komitetas turi pašalinti biurokratinio centralizmo apraiškas santykiuose su sąjunginių respublikų partijomis.[21]

Nėra negalimas TSKP organizacinėje struktūroje ir federalizmo principas. Apie tai buvo pasakyta Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Kreipimesi į Respublikos komunistus, darbo žmones, visus rinkėjus. Jame nurodoma: „Žengdami partinio suvereniteto keliu, sieksime, kad Lietuvos KP statusas būtų iš esmės pakeistas, kad ir TSKP remtųsi lenininio federalizmo principais".[22] Čia turima omenyje lenininiai federalizmo principai daugianacionalinės valstybės struktūroje. Klausimas diskutuotinas. Komunistai pasakys savo nuomonę diskusijoje.

---

[19] TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose. D. I, p. 129—130.

[20] Ten pat, p. 43.

[21] Tiesa, 1989, birželio 28.

[22] Tiesa, 1989, sausio 26.

Partijos struktūroje būtina skirti respublikų organizacijas nuo sričių, kraštų ir kitų teritorinių darinių organizacijų. Sąjunginė respublika ir sritis nėra vienodo lygio administracinis teritorinis venetas. Sąjunginės respublikos teisės yra iš principo visiškai kitokios. Suverenumas suponuoja ekonominį, politinį savarankiškumą. Kiekviena respublika Komunistų partijos, vadovaudamosi TSKP Įstatais, turėtų priimti savo programas, numatančias konkrečius pertvarkos kelius, būdus, priemones respublikoje. Būtina padaryti pakeitimų ir TSKP Įstatuose, skirti juose respublikų Komunistų partijų teises ir pareigas nuo sričių, kraštų, miestų, rajonų organizacijų. Reikia priminti, kad Lietuvos Komunistų partijos IV suvažiavimas, įvykęs 1924 m., buvo priėmęs nutarimą parengti partijos programą. Šis nutarimas nebuvo įvykdytas, nes partijos penktasis suvažiavimas vyko 1941 metais, LKP 1940 m. spalio mėn. jau įjungus į VKP(b) sudėtį. Nebuvo parengtas ir programos projektas.

Šiuo metu nagrinėjant klausimą dėl LKP statuso nedaug ką galima pasisemti iš jos istorinės patirties, nes esminio savarankiškumo LKP niekuomet neturėjo. Sukurta 1918 metų spalio mėnesį, ji, nors formaliai ir buvo savarankiška, visą savo veiklą derino su RKP(b) Centro Komitetu. Nuo 1921 metų, tapusi III Komunistų Internacionalo sekcija, LKP veikė pagal jo direktyvas. Vertas dėmesio LKP IV konferencijos 1927 m. rugsėjo mėn. nutarimas išrinkti Centro Komiteto Politinį biurą.

Didinant LKP savarankiškumą būtų tikslinga turėti tokį politinio vadovavimo organą laikotarpiu tarp CK plenumų. Jį būtų galima pavadinti LKP CK Prezidiumu, renkamu slaptu balsavimu Centro Komiteto plenume. Einamuosius reikalus turėtų tvarkyti Sekretoriatas. Jis taip pat turėtų organizuoti nutarimų vykdymo kontrolę, vykdyti kadrų politiką. Svarbų vaidmenį partiniame darbe atlieka partinis aparatas. Jo sudarymas, etatai, partinio biudžeto paskirstymas turėtų būti priskirtas LKP Centro Komiteto kompetencijai.

Svarbią reikšmę tobulinant vidinę partinę demokratiją turi paritetinis LKP atstovavimas centriniuose partiniuose organuose. LKP CK Prezidiumo pirmininkas turėtų būti TSKP CK Politinio Biuro nariu, LKP CK turėtų deleguoti savo kandidatūras užimti aukštus partinius ir visuomeninius postus. Reikėtų spręsti klausimą dėl respublikinių partinių konferencijų, tiksliai nustatyti neeilinių partijos suvažiavimų šaukimo tvarką.

Tai tik kai kurie samprotavimai dėl LKP savarankiškumo didinimo. Šių problemų sprendimas tiesiogiai susijęs su pertvarkos uždavinių sprendimu, su partijos gyvenimo demokratizavimu.

Partija atgimsta lenininių principų pagrindu. Tik taip gali didėti jos avangardinis vaidmuo, atsiskleisti jos potencialas. Tik įgyvendinus lenininę partijos koncepciją, ji tikrai galės vadintis politiniu avangardu, didinti savo politinį vaidmenį.

KAIP UŽSITARNAUTI AUTORITETĄ

JANINA GAGILIENĖ

Nelengva šiandien mūsų Respublikos žmonėms iš daugelio opių problemų išskirti pačią svarbiąją. Visuomenė pasidalijo į įvairias draugijas, klubus, sąjungas, judėjimus. Atsirado srovių srovelių, kurių veiklos formos ir turinys iš pirmo žvilgsnio atrodo labai nevienodas. Tik geriau įsižiūrėjus išryškėja, kad visos jos veikia Respublikos politinio, ekonominio ir kultūrinio suvereniteto kryptimi.

Daugel metų lozungais ir šūkiais dangstant savo visuomenės bėdas ir trūkumus, devalvuoti net šviesiausi ir humaniškiausi idealai. Ir netikėtai atsirado šūkis, toks artimas ir suprantamas absoliučiai daugumai žmonių, visiems tiems, kurie nori doru ir sąžiningu darbu pelnytis gardesnį duonos kąsnį, dėti pamatus dėl geresnio savo vaikų ir anūkų gyvenimo. Tas šūkis: Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities. Jis vienodai prasmingas ir partijos lyderiui, ir paprastam darbininkui, ir garbingam mokslininkui, ir menininkui. Jis suartina mus ir skatina siekti šio didelio tikslo. Kiekvienas ne tik apmąstėme, kaip eisime jo link, bet ir esame pasiryžę išdėstyti savo požiūrį į mums iškilusias problemas, ieškoti geriausio būdo jas spręsti.

Aš, kaip ir daugelis kolegų partinių darbuotojų, suprantu, kad dabar, svarstant sąjunginių respublikų suverenumo ir valstybingumo atkūrimą, respublikų statusą TSR Sąjungoje, grindžiamą iš principo naujais, sutartiniais pagrindais, neišvengiamai iškyla ir TSKP reorganizavimo problema. Be galo centralizuota TSKP veikla akivaizdžiai prieštarauja respublikų politinio ekonominio ir kultūrinio savarankiškumo sampratai. Revoliucinės pertvarkos sėkmė priklauso ne tik nuo vadovavimo ūkinei ir kultūrinei veiklai decentralizavimo. Tai siejasi ir su partijos politinio vadovavimo demokratizavimu. Visuomenėje vykstantis demokratizavimas kol kas mažiausiai palietė partiją ir ypač jos viršutinį ešeloną. Paradoksalu, kad partija, pradėjusi pertvarką šalyje, pradėjo atsilikti ir nebespėja žengti su pažangiąja visuomenės dalimi. Nesiimant ryžtingų priemonių partijos vidaus gyvenimui demokratizuoti, kyla pavojus, kad partijos organai gali tapti (o kai kur tai jau įvyko) pertvarkos stabdžiu. Taigi partijai būtinas ne deklaratyvus atsinaujinimas, o realus, apimantis visus struktūrinius jos lygmenis nuo apačios iki viršaus.

Naujai išrinktas LKP Vilniaus miesto Lenino rajono komitetas nevengia problemų, nesistengia jų apeiti. Jau praėjusių metų lapkričio mėnesį pirminės partinės organizacijos ir kai kurie komunistai primygtinai ragino išsiaiškinti respublikos partinės organizacijos vietą ir vaidmenį reformuojamoje šalies politinėje sistemoje. Nagrinėjant naują politinę padėtį, demokratizavimą ir viešumą, aiškiai matyti, kad TSKP Programoje ir Įstatuose vyrauja nuostatos, daugiausia paremtos centralizmu. Tai unitarinės, o ne federacinės valstybės komunistų partijos įstatai. Pasenusi jų preambulė, deklaratyvios ir nerealios partijos narių pareigos. Kai kurios iš jų — stalinizmo epochos reliktas. Pavyzdžiui, raginimas „visuomeninius interesus laikyti svarbesniais už asmeninius" — atitraukia mus nuo konkretaus žmogaus vardan didelio ir šviesaus, tačiau nepasiekiamo tikslo. Panašių stagnacijos laikotarpiui būdingų lozungų apstu ir TSKP Programoje. Pamąstykime, kaip šiandien skamba šis teiginys: „Nueito kelio rezultatai įtikinamai rodo: iš praeities likęs nacionalinis klausimas Tarybų Sąjungoje sėkmingai išspręstas". Susiekime šį teiginį su nesenais Kalnų Karabacho, Tbilisio, Ferganos ir kitais įvykiais.

J. Gagilienė — Lietuvos KP Vilniaus miesto Lenino rajono komiteto pirmoji sekretorė.

Ar galima kalbėti apie mūsų partijos autoriteto atkūrimą, jeigu vadovaujamasi programiniais dokumentais, kurie klaidina visuomenę ir partiją. Jeigu kiekvienas komunistas įdėmiai dar kartą perskaitytų šiuos dokumentus ir paklaustų save, ar tikrai viską, kas juose parašyta, jis pripažįsta ir pasižada vykdyti, nesunku atspėti, koks būtų atsakymas. Pirmiausia iškiltų klausimas, kaip galėjo atsitikti, kad pertvarkos laikotarpiu TSKP XXVII suvažiavimo priimti dokumentai prieštarauja persitvarkymo politikai, trukdo ją realizuoti. Tai sąstingio rezultatas, kai visi komunistai ir nepartiniai aktyviai turėjome vykdyti partijos politiką, tačiau visiškai buvome nušalinti nuo jos kūrimo.

Diskutuojant apie tai partijos rajono komitete, padarėme išvadą, jog pertvarka, visuomenės gyvenimo demokratizavimas, Respublikos suvereniteto siekimas neišvengiamai iškelia būtinumą pakeisti esamą LKP statusą nauju. Dabartinis Lietuvos Komunistų partijos, įeinančios į TSKP srities organizacijos teisėmis, statusas yra stalininio centralizmo pobūdžio ir neatitinka TSKP XIX sąjunginės konferencijos iškeltų pertvarkos ir vidinės partinės demokratijos plėtojimo uždavinių. Atsižvelgdami į pirminių partinių organizacijų siūlymus, rajono partijos komiteto plenume sudarėme komisiją (pirmininkas VU doc. A. Apynis), kuriai pavedėme išanalizuoti naujo LKP statuso klausimą. Ši komisija pirmajame etape surengė ne vieną viešą diskusiją. Jų pagrindu suformuluota keletas apibendrinimų ir išvadų, kurios pateiktos rajono pirminėms partinėms organizacijoms aptarti. Taip užsimezgė glaudus ryšys tarp partijos rajono komiteto ir komunistų analizuojant šią problemą. Bendradarbiaujant su mokslininkais, pirminėmis partinėmis organizacijomis, vis ryškiau formavosi ir partijos rajono komiteto pozicija, požiūris į Respublikoje vykstančią pertvarką. Galima pacituoti keletą, mano nuomone, opiausių teiginių ir samprotavimų, kurie dominavo diskusijose, partiniuose susirinkimuose, partijos rajono komiteto plenumuose.

„Revoliucinė pertvarka, atnaujinimo ideologija, politinės sistemos reforma, demokratizavimo procesai sparčiai brandina naują požiūrį į Lietuvos egzistavimo sąlygas Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungoje. Kartu visuomenėje bręsta ir naujas požiūris į Lietuvos Komunistų partijos statusą. Pertvarka įpareigoja stoti mus į akistatą su Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumo problema. Archyviniai dokumentai rodo, kad Lietuvos Komunistų partijos statusas nebuvo suderintas su Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos statusu nei 1919 m., nei 1940 m., nei vėliau. Lietuvos Komunistų partijos statusą ypač sumenkino stalinistų aneksionistinės politikos planai 1939—40 metais, Stalino ir Berijos įgaliotinio Dekanozovo veikla Lietuvoje 1940 metų birželio—liepos mėnesiais. Ir vėliau Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas neturėjo teisės savarankiškai spręsti pokario politinės kovos, žemės ūkio kolektyvizacijos ir kitų socializmo kūrimo uždavinių respublikoje. 70-ties metų Lietuvos Komunistų partijos veikla prieštaringa, o jos padariniai — krizinė politinė ir ekonominė situacija Respublikoje, pašlijęs partijos autoritetas visuomenėje.

Tarybų Lietuvos ryžtą tapti suverenia socialistine valstybe turi atitikti suverenios Lietuvos Komunistų partijos statusas. Pagrindinis programinis LKP veiklos principas — politinis ir organizacinis savarankiškumas, atitinkantis LTSR Konstitucijos pakeitimus ir papildymus".

Tai mintys, reiškiančios daugelio, pirmiausia LTSR rašytojų sąjungos ir Mokslų Akademijos pirminių partinių organizacijų nuomonę, paskatinusios imtis konkrečios veiklos. Vilniaus universiteto partinis komitetas išplėtojo šias mintis, surengęs mokslinę konferenciją „LKP — istorija, nūdiena ir ateitis". Universitete sukurta prof. V. Pšibilskio vadovaujama komisija apibendrino konferencijos medžiagą. Išvados pateiktos visoms

rajono pirminėms partinėms organizacijoms. Nuosekliai dirbdama, ši komisija parengė Lietuvos Komunistų partijos reorganizavimo principus. Gegužės 23 d. vykęs LKP Vilniaus miesto Lenino rajono komiteto plenumas, remdamasis tais principais, priėmė atitinkamą nutarimą. Jame sakoma, kad LKP statusas turi būti keičiamas savarankiškumo kryptimi iki visiško jos visateisiškumo. Parengėme savo siūlymus LKP Centro Komitetui.

Diskusija, vykusi pirminėse partinėse organizacijose, parodė, kad daugumai komunistų rūpi partijos autoriteto problema. Didžioji dalis dalyvavusių diskusijoje stoja už savarankišką Lietuvos Komunistų partiją, kurios nariu galėtų būti kiekvienas Lietuvos TSR pilietis, pripažįstantis LKP Programą ir Įstatus. Manau, kad nieko neturėtų gąsdinti tokia pozicija, juoba kad kai kurių istorikų tvirtinimu LKP yra veikusi kaip savarankiška partija ir net turėjusi savo Įstatus.

Mano nuomone, dabar reikia diskutuoti apie tai, kokią vietą partija užims mūsų Respublikoje, kai ji taps savarankiška? Organizuodami naujos LTSR Konstitucijos projekto svarstymą darbo kolektyvuose, stengėmės, kad partinių organizacijų dėmesys būtų nukreiptas ir sukoncentruotas būtent į šią problemą. Daug kas siūlė, kaip derėtų apibrėžti partijos vietą ir vaidmenį naujojoje Konstitucijoje. Daugiausia pritariama minčiai, kad Lietuvos Komunistų partija, kaip ir kiti visuomeniniai politiniai judėjimai, turi tapti sudėtine Respublikos politinės sistemos dalimi ir veikti Konstitucijos rėmuose. Ar Lietuvos Komunistų partija bus vadovaujanti, priklausys nuo to, kiek ji sugebės savo Programoje išreikšti Lietuvos žmonių lūkesčius ir viltis, kokiais konkrečiais darbais realizuos Respublikos suvereniteto idėją. Būti ar nebūti komunistams Respublikos politinio gyvenimo pertvarkymo sūkuryje — tai iš dalies parodys ir rinkimai į vietines Tarybas bei LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Manau, jau dabar laikas pradėti aktyviai rengti naujus partijos Programos ir Įstatų projektus ir paskelbti juos viešam svarstymui dar iki rinkimų.

Negalima ignoruoti, kad Respublikoje sparčiai formuojasi ir kitos politinės jėgos. Norime ar nenorime, tačiau jau šiandien gyvename daugiapartinės sistemos sąlygomis. Praeis kiek laiko, kol mes sugebėsime tinkamai tai įvertinti. Vis dėlto jau dabar privalome formuoti savo nusistatymą dėl tų politinių jėgų, kurios neišvengiamai tampa Respublikos politinio gyvenimo dalimi. Nesiimu atsakyti į klausimą — ar bus LKP visuomenės avangarde. Tačiau atsisakyti konstitucinės teisės uzurpuoti valdžią ir pretenduoti į tiesos monopolizavimą — privalome. Turint galvoje tolesnį pertvarkos vyksmą Respublikoje, matyt, svarbiausia yra logiškai suderinti tą padėtį ir tą statusą, kurį turi Respublika, su joje veikiančiomis politinėmis jėgomis. Ir jeigu šiandien mes pasisakome už Lietuvos buvimą TSR Sąjungoje su kitomis respublikomis, tai logiška, kad Lietuvos Komunistų partiją su broliškomis Komunistų partijomis jungs idėjinis bendrumas, grindžiamas humanistinėmis vertybėmis, nors organizaciniu požiūriu mes ir būsime savarankiški. Tai neturėtų trukdyti mums keistis politinio darbo patirtimi, turėti bendrų tolimesnių ir artimesnių tikslų.

Jeigu mane kas paklaustų, kokia pagrindinė partijos atsinaujinimo jėga, atsakyčiau: pirminė organizacija. Deja, praėjusioje rinkiminėje kampanijoje kol kas tik šioje grandyje įvyko atsinaujinimas. Todėl čia gyvenimas daug dinamiškesnis, dirbama kūrybiškiau ir dalykiškiau nei aukštesnėse hierarchijos pakopose. Norint paspartinti šį procesą, būtina atsisakyti biurokratinio centralizmo principo, reglamentuojančio Respublikos partinės organizacijos, kiekvieno komunisto veiklą. Turime sudaryti sąlygas veiklai ir iniciatyvai. Jeigu šiandien susilpnėjo ryšys tarp partijos ir liaudies, tarp partijos vadovaujančiųjų organų ir komunistų, tai kalti ne eiliniai komunistai ir netgi ne partiniai funkcionieriai. Kalta biurokra-

tinė centralizuota sistema, kuri metų metais gniaužė pažangesnę idėją, iniciatyvą, kalė į galvą mintį, kad už iniciatyvą — baudžiama. Norėdami išsigydyti nuo šios ligos, turime tarti sau: gana centralizavimo nuo apačios iki pat viršaus ne tik ekonomikoje, bet ir politikoje, taigi ir partijoje. Partijos narius turėtų jungti ir vienyti idėjos bendrumas, o ne buvimas vienos ar kitos partinės organizacijos įskaitoje. Tokia idėja ir yra pertvarkos idėja, grindžiama demokratijos ir humanizmo idealais.

KITO KELIO NĖRA

VACLOVAS LITVINAS

Partija dabar gyvena išties itin sudėtingą laikotarpį, laiko nelengvą egzaminą. Girdime ir tokių nuomonių, kad dabar vyksta gili partijos krizė ir kad Lietuvoje ji kur kas didesnė nei kitose respublikose. Kuo tiktai partija nekaltinama! Vienų — dėl praeities klaidų, kitų — dėl dar neatskleistų „baltų" istorijos dėmių, trečių — dėl šalies liaudies ūkio padėties, ketvirtų — dėl neišspręstų nacionalinių santykių problemų... Yra net partiją kaltinančių dėl to, kad ji pradėjo pertvarką...

Ką daryti? Manau, kad pirmiausia reikėtų labai nuodugniai išanalizuoti ir įvertinti situaciją, kurioje atsidūrėme. Juk dabartinė padėtis susiklostė ne per vieną mėnesį ar metus. Stagnacijos laikotarpiu blogėjant ekonomikai, švietimo, kultūros reikalams, apskritai smunkant visoms mūsų gyvenimo ir veiklos sferoms, proporcingai didėjo nusivylimas partija, silpnėjo jos autoritetas, didėjo tiek pačios partijos, tiek jos veiklos sąstingis. Partinis aparatas vis labiau tolo nuo eilinių komunistų ir pirminių partinių organizacijų, biurokratėjo, virto klusniu centrinių žinybų įrankiu. Atotrūkis nuo realybės pasidarė toks didelis, kad LKP pirmaisiais pertvarkos metais nesugebėjo pakeisti savo veiklos kurso. Neatsitiktinai tarp aktyviųjų sąjūdininkų, žaliųjų ir kitų judėjimų narių atsirado nemažai komunistų. TSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad daugelio miestų ir rajonų komitetų aparatų darbuotojai nesugebėjo užtikrinti realios vienybės su visais partijos nariais.

Nors pati partija pradėjo pertvarką, tačiau tai, kad nepaslankiai buvo įgyvendinamos reformos, demontuojamos atgyvenusios struktūros, lėtai atnaujinamas vadovaujančių kadrų korpusas, kad aktualiąsias problemas buvo siekiama spręsti senais metodais, sužlugdė ne vieną gerą idėją. Kol kas apskritai partija, ypač nemaža dalis pirminių partinių organizacijų, atsilieka nuo visuomenėje vykstančių pokyčių spartos. Iki šiol demokratinis centralizmas buvo dažniau tik centristinis, einantis iš viršaus, o ne demokratinis, tai yra einantis iš apačios. Per ilgą laiką prie to pripratome. Todėl dabar, kai komandavimas gerokai sumažėjo, dalis partinių darbuotojų visai sutriko. Labai sunku ir tiems, kurie buvo įpratę komanduoti, ir tiems, kurie buvo įpratę būti komanduojami. Todėl mūsų Respublikoje Komunistų partija, spręsdama kai kuriuos klausimus, kol kas atsilieka, dažniau tik konstatuoja esamą padėtį, aiškinasi visuomenei, imasi ne tiek savų, kiek kitų iškeltų idėjų realizavimo vaidmens.

Lietuvos Komunistų partija yra atsakinga už Respublikos padėtį, nes ji valdančioji ir kol kas juridiškai vienintelė partija. Todėl būtina neati-

V. Litvinas — Lietuvos KP Kaišiadorių rajono komiteto pirmasis sekretorius.

dėliojant imtis visuomenės moralinio ir politinio atnaujinimo, atsakomybės už Lietuvos ateitį. Tai kiekvieno komunisto pareiga. Įvertinant ir valdant realias politines galimybes ginti Lietuvos kaip sąjunginės valstybės interesus, reikia veikti vieningai, energingai ir labai apgalvotai. Būtina kartu su kitomis visuomeninėmis organizacijomis, pasitelkiant ir neformalius judėjimus laužti ledus į demokratiją, visų gyvenimo sričių pažangą. Kaip tvarkytis Respublikoje, — tai turi spręsti jos gyventojai, o Lietuvos Komunistų partijos uždavinys sudaryti tam sąlygas. Manyčiau, kad dabartinis LKP statusas ne visai atitinka dabarties uždavinius.

Respublika įgyja vis daugiau savarankiškumo, tad pagrįstai kyla klausimas: ar gali suvereniteto siekiančioje Tarybų Lietuvoje gyventi ir veikti nesuvereni politinė partija? Todėl komunistai ir kėlė mintį, kad reikia naujo LKP statuso. Jame turi būti pabrėžta, kad LKP yra savaveiksmė ir savarankiška organizacija, kurios santykiai su TSKP grindžiami savitarpio pagalbos ir lygiateisiškumo pagrindais.

Koks variantas teisingiausias ir geriausias Lietuvos Komunistų partijai, turi nuspręsti Respublikos komunistai, nes vis mažiau belieka tokių, kurie abejotų naujo statuso būtinumu. Reikia ir LKP programos bei įstatų, kurių apskritai ji neturėjo. Šie dokumentai turėtų būti sukurti maksimaliai atsižvelgiant į Lietuvos komunistams keliamus uždavinius ir jų realizavimo savitumą. Gyvenimas ne kartą įrodė, kad ignoruojant kokią nors problemą savaime ji neišsisprendžia.

Kuriant LKP programą, reikėtų vadovautis ne tik TSKP XXVII suvažiavimo ir TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentais, bet ir paskutiniaisiais metais Respublikoje paskelbtais dokumentais: LKP rinkimine programa, pasiūlymais TSKP CK plenumui nacionaliniais klausimais, LKP CK Pirmojo Sekretoriaus laišku visuomenei artėjant rinkimams, Respublikos ekonominio savarankiškumo įstatymu, LTSR Konstitucijos pataisomis ir kitais, kurie parengti atsižvelgiant į aktualiąsias mūsų gyvenimo problemas ir kurioms spręsti reikia didelių pastangų ir laiko. Realizuoti šiuos dokumentus neįmanoma neturint savarankiškumo ne tik ūkiniame, bet ir partiniame darbe.

Programa arba kitaip — pagrindinės LKP veiklos kryptys — turi tapti humaniškos socialistinės visuomenės kūrimo Lietuvoje pagrindu. Ji turi būti grindžiama nuoseklia humanistinių, nacionalinių ir vietinių interesų vienove, garantuoti visų socialinių grupių, gamybos vienetų ir žmonių kūrybinės iniciatyvos realizavimą. Joje turėtų būti suformuluoti pagrindiniai LKP ekonominės politikos tikslai, numatytos socialinės politikos kryptys, konstruktyvi politinė sistema Lietuvoje ir partijos vieta šioje sistemoje.

Iki suvažiavimo būtų pravartu, vadovaujantis dabartinėmis LKP funkcijomis ir uždaviniais, išnagrinėti LKP CK, miestų ir rajonų komitetų struktūras. Į partinį aparatą pakviesti dirbti labiausiai išsilavinusius, autoritetingus komunistus, ryžtingai, kūrybingai ir naujai mąstančius. Keičiantis partijos vaidmeniui valstybėje, ūkyje ir visuomeniniame gyvenime, keičiantis jos uždaviniams, turi keistis ir partijos modelis, jos vidinė struktūra. Reikia, kad ne tik LKP CK, bet ir miestų bei rajonų komitetai patys tvarkytų savo biudžetą, spręstų kadrų ir etatų klausimus. Iki šiol, norint panaikinti ar įkurti kai kuriuos etatus, klausimas derinamas net su TSKP CK. Turbūt niekas neabejoja, kad vietiniai žmonės geriau žino, kur ir koks darbuotojas ar etatas reikalingas.

Nors ir sudėtinga, tačiau partijos komitetai turi atsisakyti spręsti kasdienes smulkias ekonomines ir ūkines problemas, o imtis politinių — per savo narius ir organizacijas vykdyti Respublikos ir vietos programas.

Kol sukursime naujus įstatus, turėtume leisti žmonėms laisvai išstoti iš partijos. Būtent išstoti, o ne būti pašalintiems. Visi žinome, kaip vyk-

davo priėmimas. Daugiau laisvės ir teisių šioje srityje reikia suteikti pirminėms partinėms organizacijoms. Jos geriau žino, kuris komunistas turi būti šalinamas, kuris pats padeda partinį bilietą. Nereikia bijoti, kad daug išstos — balastas nereikalingas, mums reikia tikrų politinių kovotojų.

Iki suvažiavimo derėtų tiksliai nustatyti Centro Komiteto miestų ir rajonų komitetų bei pirminių partinių organizacijų santykius ir jų veiklos ribas, išsiaiškinti, kas ką sprendžia ir už ką kas atsako. Tai turėtų būti daroma mažinant centralizmą ir didinant demokratiją. Kitaip, jei lauksime komandų iš viršaus, prarasim iniciatyvą, ir dar ne viena gera idėja bus nuslopinta nė nepradėta diegti.

Norėdama pasiekti esminių laimėjimų ir išsaugoti politinio avangardo vaidmenį naujomis sąlygomis, partija turi sugebėti pati persitvarkyti greičiau nei visuomenė. Atnaujintoje visuomenėje turi dirbti ir atnaujinta Lietuvos Komunistų partija. Kito kelio tiesiog nėra.

BŪTI REIKALINGAM

VLADAS ŠTUIKYS

Aurelijaus Butvilo straipsnyje „Kieno vežime sėdi" (Komunistas, 1989, Nr. 3) iškelta gausybė problemų. Gyvenime jų (problemų) dar daugiau. Visų paminėti neįstengsiu. Vien patirties neužtenka. Tuo labiau, kad ji ne visada teigiama.

Pirmiausia dėl vadinamojo etatinio pirminės partinės organizacijos sekretoriaus. Buvau ir tebesu nesutaikomas „siaurosios" sąvokos priešininkas. Mano įsitikinimas ypač sutvirtėjo pastarąjį pusmetį (rinkiminės kampanijos metu).

Daugelį metų kėlėme „komunistų avangardinį vaidmenį", „stiprinome partinę drausmę", „vystėme partijos vidinę demokratiją" ir t. t. Tokių štampų galėtume, jeigu ne jaučio, tai didelio veršio odą prirašyti. Pamiršome, kad visų pirma yra žmogus su savo ydomis ir dorybėmis, o tik paskui komunistas. Pamiršome, kad kolektyve tik 8—10—12 procentų komunistų. Taigi mokėti pinigus, kaip A. Butvilas sako, ir nemažus, už tai, kad renkamas nario mokestis, sušaukiamas partinis susirinkimas, surengiamos kalendorinės šventės minėjimas, lyg ir nederėtų. Iš to darau nelinksmą (kad ir sau) išvadą: nemažai pirminių partinių organizacijų tapo prastai organizuotomis sektomis. Atlieka tik partinį ritualą.

Nežinau, kaip turėtų vadintis pareigybė (ne pavadinimas svarbu), tik tvirtai esu įsitikinęs, kad kolektyve (šiuo atveju kolūkyje), turi būti žmogus, gebantis ugdyti ir tenkinti dvasinius poreikius. Partinės organizacijos iki pastarojo laiko siekė, be saiko viską ideologizuodamos subtiliausių žmogaus jausmų monopolio, Laisvę, teisę, demokratiją, viešumą ir t. t. stengėsi dalinti kaip baldus, automobilius, o dabar ir cukrų, muilą... Gal todėl ir pamanyta, kad geriausiai tinka būti pirminės partinės organizacijos sekretoriumi kolūkio pirmininko pavaduotojas politiniam masiniam darbui.

Sulaužyti stereotipą sunku. Tačiau galima ir būtina. Štai Vidaus reikalų ministerijos politinė valdyba prieš keletą metų pasiekė, kad VRS viršininko pavaduotojas politiniam auklėjamajam darbui nebūtų renkamas pirminės partinės organizacijos sekretoriumi. Aš labai atkakliai tam prieštaravau. Pakruojo rajone mes bene paskutiniai šias pareigas atskyrėme. Prisipažįstu, kad labai klydau. Vidaus reikalų skyriaus pirminės partinės organizacijos darbas nemaž nenukentėjo. Atvirkščiai.

Negaliu pritarti A. Butvilo minčiai, kad būtina „... partinei organizacijai ir visuotiniam kolūkiečių susirinkimui leisti spręsti klausimą, ar kolūkiui reikia pirmininko pavaduotojo politiniam masiniam darbui". Kas gali leisti arba neleisti?! Erškėčiais klotas demokratijos takelis...

Man regis, jei nepašalinsime šio absurdo, kad pareigybė garantuoja ir partinės organizacijos sekretoriaus postą, patys stabdysime pertvarką. Tą postą turi lemti tik darbu pelnytas autoritetas. Administracinių ir partinių funkcijų sutapatinimas — pražūtingas partijai.

Manau, kad vienas iš kolektyvo vadovų (kolūkio pirmininko pavaduotojų) turėtų būti humanitarinio išsilavinimo žmogus. Ypač svarbu, kad jis aktyviai domėtųsi filosofija, so.

V. Štuikys — Lietuvos KP Pakruojo rajono komiteto antrasis sekretorius.

ciologija, teise, psichologija, menotyra, literatūra ir jos kritika. Tai galėtų būti drąsus žurnalistas ar aistringas polemikas. Prie didžiulio būrio specialistų (agronomų, zootechnikų, inžinierių, mechanikų ir t. t.) vienas iš vadovų pavaduotojų galėtų technologijos procesus išmanyti mažiau negu kiti. (Pakanka žinoti, kad to neišmanai).

Kvalifikuota humanistinė (plačiąja prasme) tokio asmens veikla, neabejoju, pelnys autoritetą, ir komunistai išreikš juo pasitikėjimą — išrinks pirminės partinės organizacijos sekretoriumi. Jeigu neišrinks — sielotis nereikia. Jei kolūkyje bus kas rūpinasi žmonių dvasiniu tobulėjimu, pirminės partinės organizacijos sekretoriumi gali būti renkamas kiekvienas komunistas, gebantis spręsti partinės organizacijos problemas. Žinoma, už tam tikrą papildomą atlyginimą. Kad ir iš partinio biudžeto...

Negaliu sutikti su A. Butvilo nuomone, kad „...laikas ieškoti galimybių, kaip apibūdinti kolūkio partinio sekretoriaus statusą, kaip darbo įstatymuose užtikrinti teisines garantijas". Tereikėtų atmesti iki šiol esamos demokratijos regimybę, ir viskas būtų išspręsta. Tai būtų ne žingsnis atgal, o kelios dešimtys pirmyn.

Taigi — laikas pajudėti be instrukcijos, kad ir statusu arba pavyzdiniais pareiginiais nuostatais pavadintos. Yra TSKP Įstatai, kasdien vis garsiau tobulinimo besišaukiantys. Nemažai yra TSKP Centro Komiteto ir Lietuvos KP Centro Komiteto instrukcijų. Kodėl prireikė dar vienos Prokrusto lovos? Svarbiausia, kad nebe pirmą kartą apie tai girdžiu. Manau, kad apskritai partija, kiekviena pirminė jos organizacija nesusigrąžins autoriteto dirbdama „nuo" ir „iki". Tas taikytina kiekvienam jos funkcionieriui (kaip dabar įprasta sakyti), pradedant pirminės partinės organizacijos sekretoriumi ir baigiant TSKP Centro Komiteto sekretoriais.

Laikas partijos avangardinį vaidmenį įtvirtinti darbu, sąžine, intelektu, o ne įstatymu. (Turiu galvoje Lietuvos TSR Konstitucijos projektą.)

Jaučiu ir žinau, kad nemažai pirminių partinių organizacijų sekretorių nenorės sutikti su mano teiginiais. Ypač dėl sekretoriaus statuso ir humanitarinio išsilavinimo.

Statusu, pareiginiais nuostatais norima gelbėtis nuo kolūkio pirmininko despotizmo, kitų specialistų įtarumo. O reikėtų, kad visi, kaip rašo A. Butvilas, būtų plataus akiračio žmonės. Taigi nesiaurinkime savo akiračio.

Humanitarinį išsilavinimą pasieksime nežinau po kiek metų. Bet jo siekti turime pradėti jau dabar. Štai „Pergalės" kolūkio partinės organizacijos sekretorė Genovaitė Bilevičienė yra baigusi tik specialųjį vidurinį mokslą. Tačiau jau nebe pirmus metus sekretoriauja ir dar ne kartą bus renkama. Ji tiesiog spindi gerumu, šiluma žmonėms. Ją pažįsta ir vaikai, ir seneliai. Ji reikalinga žmonėms, darbo kolektyvui, nes gyvena jų rūpesčiais. Toks ir turi būti pirminės partinės organizacijos sekretorius. Tokiems, kurie yra darbo kolektyvo siela, statusas „nuo — iki" nebūtinas.

DAUGIAU TEISIŲ IR SAVARANKIŠKUMO

BRONIUS POMARNACKAS

Marijampolės putliųjų verpalų fabrike veikia 5 cechinės pirminės partinės organizacijos, 11 partinių grupių. Partinės organizacijos sekretoriumi dirbu ketvirti metai.

„Kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi" — taip autoriui (Komunistas, 1989, Nr. 3) atrodo grindžiami santykiai su vadovu. Tačiau mūsų fabrike partinės organizacijos santykiai su administracija, taip pat sekretoriaus su vadovu yra normalūs, dalykiški, grindžiami kolegialiais veiksmais. Vis dėlto jie dabar tapo sudėtingi, nes šiandien gyvenimas partinei organizacijai kelia naujus reikalavimus.

Ar gali viską atlikti pirminė partinė organizacija, dirbdama tokiu plačiu frontu, kai šiandieną siekiame atsiriboti nuo ūkinių funkcijų ir pagerinti ideologinį darbą? Mano nuomone, būtina peržiūrėti TSKP Programą ir Įstatus. Reikėtų pagalvoti ir apie LKP statusą, kodėl šie dokumentai skirti visai šaliai, o perėjus prie ekonominio savarankiškumo respublikų sąlygos bus skirtingos, ir kas tiks vienai respublikai, kartais visiškai bus nebūdinga kitai.

Partijos pagrindas yra pirminės organizacijos. Tačiau ar dabar jos pakankamai savarankiškos? Priėmimą į TSKP sprendžia cechinė partinė organizacija, fabriko partinis komitetas; paskui partinė komisija prie miesto komiteto, miesto komiteto biuras. Ar reikia tiek etapų? Vėlgi partinis nario mokestis. Ar reikalingas toks diferencijavimas? Profsą-

---

B. Pomarnackas — Marijampolės putliųjų verpalų fabriko vadovaujantysis inžinierius kokybei, partinio komiteto sekretorius.

jungos narys moka vieną procentą nario mokesčio, bet užtat gauna ir socialinį draudimą, ir kelialapius, ir kitą materialinę paramą. Partijos narys nuo didesnio atlyginimo moka 3 proc. ir negauna nieko. Mano manymu, TSKP Įstatuose reikėtų numatyti išstojimą iš TSKP ir pateikus pačiam pareiškimą.

Partinei organizacijai jau paliekama 3 proc. nario mokesčio, tačiau ir tas yra miesto komiteto žinioje. Pirminės partinės organizacijos žiniai turėtų būti paliekama bent pusė surinkto nario mokesčio.

Neapibrėžtas TSKP Įstatuose ir toks dalykas, kaip sudaromi renkamieji organai. Partiniai komitetai renkami organizacijose, turinčiose per 300 narių, kai kuriais atvejais — per 100, o etatiniai darbuotojai skiriami, kai partijos narių yra daugiau kaip 150. Kuo skiriasi pirminės partinės organizacijos (tarkim, 120 partijos narių) partinio komiteto ir partinio biuro (20 narių organizacija) funkcijos? Niekuo. Tiktai pavadinimu ir narių skaičiumi. Žurnale „Izvestija CK KPSS" Nr. 1 išspausdintas TSKP CK 1988 m. rugsėjo 10 d. nutarimas „Dėl vietinių partinių organų aparato reorganizavimo". Čia sakoma, jog pirminių partinių organizacijų partiniams komitetams suteikiama rajono komiteto teisės sprendžiant priėmimo į TSKP, TSKP narių ir kandidatų į TSKP narius įskaitos, komunistų asmens bylų svarstymo klausimus. Tačiau kada šios teisės bus suteiktos, kol kas neaišku.

„Įmonės partinė organizacija, būdama politinis kolektyvo branduolys, veikia vadovaudamasi TSRS Konstitucija, vairuoja viso kolektyvo, jo savivaldos organų, profsąjungos, komjaunimo, kitų visuomeninių organizacijų darbą ir kontroliuoja administracijos darbą". Taip partinės organizacijos veikla įmonėje apibrėžta TSRS valstybinės įmonės įstatyme. O koks konkrečiai partinės organizacijos sekretoriaus vaidmuo, siekiant sėkmingo, rezultatyvaus partinės organizacijos darbo, — nė žodžio. O juk darbo kolektyvui svarbu, kaip dirba partinės organizacijos sekretorius. Kokiais kriterijais šiandien būtų galima konkrečiai įvertinti sekretoriaus darbą — tai labai svarbus klausimas. Todėl pritariu draugams, kurie mano, jog yra reikalingas sekretoriaus statusas, kuris konkrečiai nusakytų partinės organizacijos sekretoriaus darbo funkcijas, taip pat teisines ir socialines garantijas. Vien gerų norų nepakanka. Sekretoriaus darbo sėkmė priklauso nuo daugelio faktorių.

TSKP Įstatų 55 paragrafe pasakyta, kad etatinių partinių darbuotojų organizacijose, kurios jungia mažiau kaip 150 komunistų, paprastai nebūna. Tarp mūsų miesto įmonių tik viena turi etatinį sekretorių. Tai TSRS 50-mečio maisto pramonės automatų gamybinis susivienijimas, kurio partinė organizacija jungia per 200 komunistų. Tačiau iš žurnale „Izvestija CK KPSS" paskelbtų duomenų matome, kad pirminių partinių organizacijų, jungiančių per 100 komunistų, yra 7,5 proc. visoje šalyje, o 150 — dar mažiau. Taigi šį TSKP Įstatų paragrafą reikėtų peržiūrėti. Antra vertus dabar, kai šalyje vyksta valdymo aparato mažinimas, ar tikslinga partijai didinti etatinių darbuotojų skaičių? Tačiau dirbant didelės partinės organizacijos (kolektyvas taip pat nemažas) sekretoriumi visuomeniniais pagrindais, kaip reikiant nespėji atlikti savo tiesioginių pareigų. Dirbdamas du darbus, gerai neatlieki nei vieno, nei kito.

Todėl ar reikalingas įmonei etatinis sekretorius ar ne, konkrečiai spręsti turėtų kolektyvas, nes įmonės įstatymas tokią teisę numato — „įmonė nustato bendrą darbuotojų skaičių, jų profesinę ir kvalifikacinę sudėtį, tvirtina etatus." Ir mūsų mieste toks pavyzdys jau yra. Sekretoriaus etatas patvirtintas pieno konservų kombinate, kurio partinė organizacija jungia apie 80 komunistų.

Kolektyvo darbo rezultatus gerokai lemia psichologinis klimatas kolektyve. Jeigu vadovo ir darbo kolektyvo nuomonės skiriasi, tai sekretorius atsiduria tarp kūjo ir priekalo. Palaikysi vadovą — neteksi kolektyvo pasitikėjimo. Remsi kolektyvą — neteksi vadovo palankumo. Taigi kol nėra apibrėžtų sekretoriaus funkcijų, ne visada sekretorius gali būti principingas, pakankamai reiklus, vadinasi, tai mažina sekretoriaus autoritetą.

Neapibrėžtos ir socialinės sekretoriaus garantijos. Anksčiau sekretorius į šias pareigas galėjo būti renkamas daugelį metų iš eilės, o šiandien gyvenimas diktuoja kitaip. Tolesnei kadencijai neišrinktas sekretorius neturi jokių įstatymo numatytų garantijų. Negarantuojama, kad jam bus suteiktas darbas, mokama pašalpa, o juk dirbant sekretoriumi prarandami turimos specialybės įgūdžiai.

Neetatiniam sekretoriui, taip pat ir cechinių partinių organizacijų sekretoriams reikėtų skirti dvi tris dienas per mėnesį partiniam dokumentiniam darbui, apmokant už jas iš partinės organizacijos surinktų lėšų. Tai palengvintų jam tvarkyti partinę dokumentaciją, rinkti nario mokestį, bendrauti su komunistais, kolektyvu.

Kad būtų sėkmingai įvykdyti pertvarkos uždaviniai, būtina pertvarkyti, sukonkretinti ir partinį darbą. Pirminės partinės organizacijos sekretoriaus statusas padidintų pirminių partinių organizacijų savarankiškumą, jų aktyvumą, partiniam darbui suteiktų gyvumo.

KRITIKA VALDYMO SANTYKIUOSE

STASYS PAULAUSKAS

Sunku surasti kitą, taip pat paplitusį, tokį sudėtingą ir opų mūsų visuomenės gyvenimo reiškinį kaip kritika ir savikritika. Kritika suprantama dvejopai. Plačiai buityje, gamyboje paplitusi kritikos samprata yra žmonių veiklos neigiamas vertinimas, trūkumų, klaidų kėlimas. Marksistinėje teorijoje kritika yra labai svarbus mokslinis prieštaravimų atskleidimo metodas. Pagal pirmąją sampratą kritika yra būtina žmonių tarpusavio sąveikos dalis, o pagal antrąją ji yra savita žmogaus mokslinio santykio su gamta ir visuomene forma.

Mokslinė kritikos ir savikritikos samprata yra susijusi su materialistinės dialektikos metodo esme. Ji padeda atskleisti visuomenės raidos prieštaravimus ir, pasak K. Markso, „lengvina gimdymo kančias", pagelbsti išspręsti tuos prieštaravimus. Antai „Kapitale" išdėstytą kapitalistinės visuomenės teoriją K. Marksas pavadino „Buržuazinės politinės ekonomijos kritika". Mokslinio visuomenės raidos valdymo idėja ir buvo tokia: kritikos ir savikritikos metodu atskleisti socialinius prieštaravimus.

Stalinizmo, stagnacijos metais buvo neigiama, kad yra visuomenės prieštaravimų, kritika buvo suvulgarinta, sutapatinta su buitine samprata. Tai scholastiškas kritikos ir savikritikos aiškinimas, atsietas nuo valdymo bei savivaldos santykių, nors ji kaip tik ir yra jų esmė. Dar ir dabar kai kas daro absurdiškas išvadas, kad plėtoti kritiką ir savikritiką — reiškia dažniau ir griežčiau kritikuoti.

Valdymo bei savivaldos santykių struktūroje nesunku nustatyti tas kritikos ir savikritikos formas, kurios atitinka jos raidos mokslinę prasmę. Istorija rodo, kad kritikos ir savikritikos raida atitinka valdymo santykių raidą — nuo valdymo pagal nukrypimus iki tikslinės programinės savivaldos.

Valdymas pagal nukrypimus — tai pirmoji kritikos forma. Ją galima pastebėti jau gyvūnų pasaulyje, tai tiesioginis kritikos objekto neigimas. O subjekto veikla pagal tokią kritikos formą atitinka žemiausią — stereotipų lygį: neigiamas vertinimas yra reakcija į savo būsenos pablogėjimą ir siekimas ją atkurti. Vėliau kritika tampa valdymo priemone. Ja stengiamasi pašalinti jau esamus objekto veiklos prieštaravimus. Dar vėliau įsigali preventyvioji kritika, kai stengiamasi nuspėti prieštaravimus ir užkirsti jiems kelią. Čia kritika praranda neigiamo vertinimo prasmę ir tampa kritikos ir savikritikos metodu. Ilgainiui demokratinėse visuomenės sistemose šis metodas tampa neatskiriama raidos procesų valdymo dalimi.

Šiuolaikiniams valdymo santykiams būdingos visos kritikos formos. Tačiau bene labiausiai paplitęs yra valdymas pagal nukrypimus. Jei nėra kvalifikuotų valdymo specialistų ir jie nerengiami, valdymo veikla tampa primityvi. Stokojama svertų, kurie skatintų vadovus naudotis tobulesne kritika. O jei kritikai ir savikritikai suteikiamas politinio principo statusas, tai įteisinamas valdymo nekompetentingumas.

Socialinėse organizacijose kritikos ir savikritikos vaidmenys paprastai yra paskirstyti vadovams ir valdiniams. Vadovai dažniausiai imasi kritikos, o valdiniai — savikritikos funkcijų. Tokiais valdymo santykiais

---

S. Paulauskas — Vilniaus aukštosios partinės mokyklos partinio tarybinio bei ideologinio darbo patirties apibendrinimo laboratorijos vedėjas.

užtikrinamas tam tikras socialinių organizacijų valdovumas ir jų veiklos efektyvumas.

Vienas iš seniausių valdymo būdų yra demagogija. Senovės graikų kalba demagogas reiškia vadovą, politinį lyderį. Demagogijos racionalioji prasmė yra ta, jog efektyvų veiksmą kolektyvo nariai gali pasiekti iškilmingomis kalbomis, puošniais ritualais, pažadais, kolektyvinių vertybių liaupsinimu. Patikėję tuo kolektyvo nariai įtikinami ir ima elgtis ne pagal savo individualius, bet pagal kolektyvinius poreikius. Taip, kaip reikalauja vadas. Ilgainiui demagogijos terminu buvo įvardytas operavimas emocijomis, melagingi pažadai, nedalykiškos kalbos.

Demagogijos griebiamasi tada, kai po tam tikros pertraukos, tarkime, po atostogų, poilsio dienų susirinkę kolektyvo nariai negali rasti bendros kalbos. Dėl to pirmadieniais dažniausiai ir šaukiami gamybiniai pasitarimai. Mat primiršę „savo vietą" kolektyvo valdymo piramidėje, kai kurie žmonės dėl pernelyg padidėjusios savimonės ima perdėtai įsivaizduoti savo funkcijas bei nuomonę. Valdymo piramidė sugriūva, kolektyvo valdomumas smunka. Didžiausius nemalonumus pirmiausia patiria vadovas. Žmonės ima jo neklausyti, nepaisyti nurodymų. Jo autoritetas smunka.

Vadovui nelieka kitos išeities kaip imtis tvarkyti piramidę. Čia ir pasitelkiama kritika. Kartais tereikia „pakelti balsą", priminti, kas čia viršininkas, arba kad yra kitų darboviečių. Plačiai taikoma ir tokia demagoginė kritika, kai neigiama ne tai, kas pasakyta, o tas, kuris pasakė. Tokiu atveju kritikos turinys neturi prasmės. Tokia kritika — tai patikimas būdas nuraminti valdinį. Valdymo piramidė tampa reikiamos konfigūracijos. Valdiniai išsiskirsto, perėmę vadovo nuomonę.

Kritika padeda vadovams sutvarkyti valdymo piramidę ir suderinti organizacijos narių veiksmus su kolektyvine veikla.

Įdomus yra psichologinis kritikos veikimo mechanizmas. Vos išgirsti kritiką apie save, bematant ima veikti tam tikra psichofiziologinė savireguliacija. Kyla nemalonių pojūčių, padidėja nerimas, vidinė gėla, išgyvenimai. Krinta žmogaus savimonė, savo vietos organizacijoje vertinimas. Neigiamos emocijos savitai nuspalvina veiksmą, dėl kurio kritikuota, ir sumažėja tikimybė, kad šis veiksmas bus pakartotas. Taip valdinio savimonė sugrąžinama į tą lygį, kuris atitinka jo atliekamas funkcijas.

Nemalonios kritikos procedūros būtų galima išvengti, jeigu nebūtų užmirštama savikritika, stengiantis neišsišokti ir neperžengti savo funkcijų. Tačiau retai kam be aplinkinių pagalbos pavyksta nuolat kritiškai, objektyviai vertinti savo elgesį ir savo vietą valdymo santykiuose. Jeigu niekas žmogaus nekritikuotų, jo savimonė deformuotųsi ir galbūt virstų tokiu perdėtu savęs vertinimu kaip senės A. Puškino pasakoje apie žvejį ir auksinę žuvelę. Tokiu keliu eina kiekvienas vadovas, kuris stengiasi apsisaugoti nuo kritikos (akivaizdus L. Brežnevo pavyzdys).

Tačiau būtų neteisinga manyti, jog be kritikos negalima apsieiti. Jeigu vadovui būdingas didelis kompetentingumas, o valdiniai sugeba savikritiškai įvertinti savo vietą ir funkcijas organizacijoje, kritikos galima išvengti. Taigi kritika dažniausiai priversti naudotis nekompetentingi vadovai.

Kritika — toli gražu nėra nekaltas įrankis. Ji sukelia didesnį ar mažesnį stresą ir daro žalingą poveikį žmogaus sveikatai. Dėl kritikos kraujyje padaugėja raumenų aktyvumo stimuliatoriaus adrenalino, o tai skatina greičiau judėti, bėgti, smogti ir t. t. Kartais taip skatinamas žmonių aktyvumas. Ir iš tiesų apimtas tokios būsenos vienas žmogus, gelbėdamasis nuo pasiutusio šuns, stryktelėjo per 3 metrų aukščio tvorą, gerokai viršydamas pasaulio šuolių į aukštį rekordą. Intensyviai judant, adrenalinas „sudega" ir pašalinamas iš organizmo.

Deja, jau nebe pirmą šimtmetį valdymo santykiuose yra stengiamasi užgniaužti emocijas. Nesudegęs adrenalinas blogina kraujagyslių sienelių elastingumą. Tada žmogų ištinka viena iš daugelio dvidešimtojo amžiaus ligų: insultas, infarktas, skrandžio, dvylikapirštės žarnos opos, neurozės ir kt. Nors dėl šių ligų vis kaltinama netikusi mityba, netvarkingas gyvenimo būdas, genetiniai veiksniai, tačiau iš tikrųjų jas daug lemia ir vadovų nekompetentingumas bei žmonių savitarpio bendravimo kultūra.

Tuo tarpu šitoks sveikatos gadinimas dažnai net įteisinamas. Štai reguliariai, net nesant reikalo partiniuose susirinkimuose stengiamasi būtinai ką nors pakritikuoti. Jei daug kritikuoja, daroma išvada, jog buvęs geras susirinkimas. Svarstant komunistų ataskaitas, rašant darbuotojų charakteristikas reikalaujama būtinai nurodyti trūkumus ir pan.

Maža to. Pasitaiko tokių „etatinių" kritikos reiškimo specialistų, kurie metodiškai kritikuoja nepageidaujamus darbuotojus, siekdami, kad jie kuo greičiau atsidurtų ligoninėje.

Reikia aptarti dar vieną kritikos aspektą. Turiu galvoje nihilistinę, destruktyviąją ir konstruktyviąją kritiką. Pirmosios principas yra toks: „Neigiu, stengdamasis visiškai atmesti". Antrosios: „Neigiu, norėdamas pasiūlyti priešingą nuomonę". Konstruktyviosios kritikos principas: „Neigiu, norėdamas palikti tai, kas teigiama ir pasiūlyti geresnio". Istorijos raidoje, be paliovos kylant žmonių kultūros lygiui, laipsniškai nuo nihilistinės kritikos pereinama prieš konstruktyviosios. Pastarajai neigimas nebūdingas. Čia visas dėmesys sutelkiamas į siūlomų veiksmų programą, pagrindžiant kritikos tikslingumą bei galimybes ją realizuoti. Kritikos konstruktyvumas rodo ją vartojančio žmogaus kultūringumą.

Siūlymas ką nors tobulinti irgi yra kritika. Dėl to vadovas dažnai būna nepatenkintas, jei valdinys siūlo, kaip pagerinti jo veiklą. Dėl šios priežasties biurokratinėse sistemose kūrybinė veikla, kuria siekiama racionalizuoti valdymo santykius, vadovų darbą, sulaukia pastarųjų nemalonės. Štai kodėl įmonėse sunkiai prigyja sociologai, psichologai, valdymo specialistai. Jų veiklai būdinga konstruktyvioji vado kritika.

Pertvarkos raidoje, keisdami gamybinius bei visuomeninius santykius, turime keisti ir kritikos, tai yra jų komponento, formas. Pernelyg dažnas švaistymasis kritika yra vadovo kultūringumo stoka, nekompetentingumo požymis. Vadovai turi įvaldyti preventyvias konstruktyviosios kritikos formas. Kiekvieną kartą, kai knieti pakritikuoti valdinį, pirmiausia reikia susitvardyti ir pagalvoti, ar nebūtų galima pasiekti to paties rezultato be kritikos. Protingam vadovui tai dažnai pavyksta. Jis žino, kad, pagirdamas valdinį ir nuolat parodydamas savo didesnį kompetentingumą, jis gali ne tik apsieiti be kritikos, bet ir paskatinti darbuotojo tikrąjį, kūrybinį aktyvumą. Kaip žinoma, toks elgesys padeda suaktyvinti žmogų.

Valdymo funkcijų iškreipimas nepriimtinas ir socialiniame valdyme plačiąja prasme, kai pirma leidžiama nusižengti, o paskui baudžiama. Nagrinėjamuoju požiūriu reikėtų bausti tuos, kurie, įsipareigoję atlikti valdymo funkcijas, sudaro galimybę nusižengti.

Prieš penketą metų mūsų Respublikoje nuskambėjo epopėja, susijusi su kolektyvinių sodų namelių statybos piktnaudžiavimais. Buvo nubausta nemažai sodininkų už neteisėtą statybinių medžiagų įsigijimą, transporto samdymą ar talkininkų darbo panaudojimą. Tik po to buvo nustatyta oficiali išteklių įsigijimo tvarka. Jeigu tai būtų buvę padaryta anksčiau, nebūtų reikėję bausti daugelio sodininkų. Tai akivaizdus valdymo pagal nukrypimus ir nekompetentingumo pavyzdys. Kyla pagrįstas klausimas: kodėl žmonės turi kentėti dėl kokio nekompetentingo valdininko nesugebėjimo dirbti savo darbo? Ar ne dėl to trūksta vietų kalėjimuose, pataisos darbų kolonijose ir ligoninėse?

Vadovaujantis preventyviosios kritikos idėja, būtina pasitelkti mokslininkus, patikimai numatyti, kaip didės žmonių poreikiai ir preventyviai reguliuoti įstatymus.

Be to, būtina prognozuoti priimamų įstatymų padarinius. Štai neseniai, priimant įsaką dėl valstybinės lietuvių kalbos vartojimo, nebuvo įvertinti neaiškumai, kurie gali kilti kitų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovams, tai sukėlė net tam tikrą politinės būklės paaštrėjimą. Šio konflikto būtų buvę galima išvengti, jei įsako rengėjai, remdamiesi sociologiniais metodais, būtų ištyrę galimą įvairių kalbinių grupių atstovų reakciją į šį įsaką. Tai būtų įgalinę rengėjus ne tik parengti tikslesnę įsako redakciją, bet ir geriau jį išaiškinti.

Tokiai valdymo veiklai būtina realistinė visuomenės raidos teorija ir kompetentingi valdymo kadrai. Turi būti griežtai vadovaujamasi mokslo dėsniais valdymo procedūroje. Reikalinga organizuoti profesinį valdymo kadrų rengimą. Tada bus galima atsisakyti vartoti buitinę kritiką ne tik valdymo santykiuose, bet ir buityje. Aukštos kultūros žmonės dažnai apsieina be kritikos.

Šis teiginys anaiptol nereiškia, jog reikia atsisakyti kritikos, kurią reiškia liaudies atstovai valdininkų atžvilgiu. Tokia kritika vadovus skatina siekti tobulesnių valdymo formų. Tačiau dabar, kai nėra saugumo dėl tokios kritikos garantijų, vadovai gali pasirinkti ir pasirenka paprastesnes bei patogesnes sau kritikos formas. Kita vertus, liaudies kritika dažnai pakenkia vadovų sveikatai ir trukdo jiems parodyti sugebėjimus atlikti savo funkcijas. Štai pavyzdys: beveik pusė Lietuvoje neišrinktų partijos miestų bei rajonų komitetų sekretorių atsidūrė ligoninėse. Iškritikuoto vadovo autoritetas smunka, dėl to blogiau atliekamos valdymo funkcijos, sumažėja organizacijos veiklos efektyvumas ir tai galiausiai neigiamai paveikia visos liaudies būklę.

Bendroji demokratizavimo esmė yra ta, jog visą valdžią perdavus savivaldos organams (taryboms, renkamiesiems komitetams ir kt.), sukuriamos saugumo dėl kritikos garantijos. Liaudies kritika įgyja tikslinės programinės savivaldos pavidalą. Taigi demokratizavimas padeda atsisakyti buitinės kritikos ir pereiti prie kritikos ir savikritikos metodo. Remiantis šiuo metodu, atskleidžiami visuomenės prieštaravimai. Kadangi jie priklauso nuo vieno — pagrindinio visuomenės prieštaravimo, tai pastarąjį nustačius ir pašalinus sudaromos juridinės ir organizacinės prielaidos visiems kitiems prieštaravimams įveikti. Toks požiūris į visuomenės raidą ir yra marksistinis mokslinis tos raidos procesų valdymas. Deja, tokios kritikos pertvarkoje kol kas stokojama.

Nereikia būti dideliam marksistui, kad pastebėtum, jog pertvarka vyksta įsišvytuojančio visuomenės prieštaravimo sąlygomis. Vis labiau išryškėja dvi grupės žmonių: viena — už persitvarkymą, kita — prieš. Tarp jų dažnėja ir stiprėja susidūrimai. Vis daugėja kritikos ir savikritikos, ji vis stiprėja. Tai nėra tolygu kritikos ir savikritikos raidai, o rodo didėjantį „kritikos triukšmą", stiprėjantį visuomenės prieštaravimą. Šį prieštaravimą lemia savijuda, kai kitimo, raidos šaltinis slypi pačioje tikrovėje, ir įvairūs procesai, būdami tarpusavyje susiję, veikdami vienas kitą, nuolat kinta, veda prie socialinės revoliucijos ir naujos visuomeninių bei gamybinių santykių kokybės. Jei stengsimės nematyti ir nevaldysime šio proceso, neišvengsime klasių kovos, jų susidūrimų. Kuo toliau, tuo labiau ryškės susiskaldymo ir atsiskyrimo tendencijos, nacionalinė nesantaika.

Pagrįstai kyla klausimas, kodėl nukrypome nuo marksizmo, netaikome kritikos metodo, neatskleidžiame pagrindinio visuomenės prieštaravimo, nenustatome klasinės struktūros ir nepasakome, kas iš tikrųjų vyksta? Kodėl Komunistų partija nevykdo savo istorinės misijos? Ėmęsi valdan-

čiosios partijos vaidmens, jos atstovai turi imtis ir atsakomybės už esamus bei būsimus kataklizmus.

Neabejotina, jog pradėjusi pertvarką Komunistų partija ryžosi susigrąžinti savo istorinę misiją. Visuomenės teorijos bei pertvarkos projekto nėra, tačiau „sveiko proto", analogijų su kitomis šalimis, „bandymų ir klaidų" būdu brandinama koncepcija, nors ir ne tiesiausiu keliu, vis dėlto veda prie reikiamo visuomenės valdymo ir savivaldos modelio.

Pažymėtina, jog Lietuvos Komunistų partija pertvarkos projekto kūrimo ir jo realizavimo keliu yra toliausiai nužengusi. Vienas iš pavyzdžių — materialistinė dialektika pagrįstas, sveikas internacionalumo bei nacionalumo santykio sureguliavimas paskelbiant lietuvių kalbą valstybine. Objektyvios raidos tendencijas atitinka regioninės ūkiskaitos modelis. Mokslinio visuomenės raidos valdymo idėją iš esmės tenkina naujosios Lietuvos TSR konstitucijos projektas. Pagaliau sugrąžinama partijos atsakomybė konsoliduojant pažangias jėgas, kad būtų realizuota pertvarka kuo mažiausiomis laiko, energijos ir sveikatos sąnaudomis. Tai liudija LKP CK rinkiminė platforma ir XVIII plenumo priimtas nutarimas.

Tačiau, neturėdami visuomenės teorijos, negalime būti tikri, jog to, kas jau padaryta, pakaks visuomenėje vykstantiems prieštaravimams įveikti. Dar sunkiau bus įtikinti kitų sąjunginių respublikų ir Centro atstovus naujosios Lietuvos TSR konstitucijos konstruktyvumu.

Reikia pripažinti, jog ne vien formaliųjų organizacijų atstovai atsidūrė aklavietėje. Realistinės teorijos neturi ir neformaliosios organizacijos. Labai maža galimybių tokią teoriją sukurti oficialiai visuomenės mokslų sistemai. Pirmiausia, tokio užsakymo jai nėra suformulavusi Komunistų partija. Antra, tam iki šiol trukdo mokslo metodologinę valdžią turintys autoritetai, kuriems pripažinti, kad būtina tokia teorija, reikštų sumenkinti savo atliktų darbų prasmę.

Tokiomis sąlygomis itin svarbus partijos organizacinis vaidmuo. Blaiviai įvertinus situaciją, reikia suformuluoti visuomenės teorijos ir konkretaus socialinės pertvarkos projekto sukūrimo užsakymą. Čia būtina sudaryti sąlygas naujiems talentams atsiskleisti. Partijos leidiniuose reikia įvesti specialų skyrelį šiems klausimams nagrinėti. Būtų pravartu iš aktyviausių pertvarkos rėmėjų komunistų ir mokslininkų sudaryti komisiją ir paskelbti konkursą tokiam projektui sukurti. Reikėtų paskelbti diskusiją ir aptarti kokioje visuomenėje gyvename ir kaip greičiausiai ją derėtų pertvarkyti. Lietuvos Komunistų partija čia turėtų tapti iniciatore vien dėl to, kad Lietuvoje yra geriausiai subrendusios tokio pertvarkymo ekonominės, politinės ir humanitarinės prielaidos.

PRIPAŽINTA TIESA STIPRINA VISUOMENĘ

LEOPOLDAS MYKOLAITIS

PUSĖ ŠIMTMEČIO MUS SKIRIA NUO TŲ DIENŲ, KAI BUVO PASIRAŠYTOS TSRS IR VOKIETIJOS NEPUOLIMO, SIENŲ NUSTATYMO IR DRAUGYSTĖS SUTARTYS, TAIP PAT PAPILDOMI SLAPTIEJI PROTOKOLAI. Beveik tiek pat metų šiuos Stalino užsienio politikos veiksmus buvo leidžiama vertinti tik teigiamai. O tai lėmė ir neigimą, jog buvę slaptieji protokolai, ir tolesnių istorinių įvykių traktavimą.

Pertvarka įsakmiai reikalauja, kad mes žinotume visą istorinę tiesą. Partija ne kartą atsakė į klausimą, kodėl to reikia. Tik tiesa leidžia atsikratyti stalinizmo ir sąstingio ideologijos ir psichologijos, būti tikriems, jog nebus vėl išniekinti socializmo idealai, trempiamos tautų ir žmonių teisės. Ji padeda geriau suprasti dabarties problemas, priimti pagrįstus sprendimus ir užimti tvirtą poziciją pertvarkoje.

Suprantama, nėra taip lengva rasti tiesą — ir ne vėl apgenėtą, bet apimančią visą prieštaringą visumą. Dar sunkiau ją pripažinti, nes į istorijos puslapius ji įeina per žmonių įsitikinimus ir gyvenimus. Bet išsakyta ir suprasta ji, kaip rodo revoliucinio atsinaujinimo metai, ne silpnina, o stiprina visuomenę, žadina naują mąstymo ir kūrimo energiją.

TSRS Liaudies deputatų suvažiavime LKP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas pasakė, kad pasmerkti Stalino užsienio politikos jėgos metodus reikalauja šalyje vykstanti pertvarka ir teisinės valstybės kūrimas, pribrendęs reikalas Sąjungos lygmenyje garantuoti sąjunginių respublikų suverenumą valstybiniu ir teisiniu požiūriu. Toks sprendimas ne tik padidintų tautų savitarpio pasitikėjimą ir jų susitelkimą Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungoje. Jis pakeltų mūsų šalies ir lenininės nacionalinės politikos autoritetą tarptautinės visuomenės akyse.

TSRS Liaudies deputatų suvažiavimui buvo pasiųstas ir vienuoliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje priimtas pareiškimas-kreipimasis dėl Molotovo—Ribentropo pakto ir slaptųjų protokolų. Jame sakoma: „Minėtų sutarčių slaptųjų protokolų viešas pripažinimas ir pasmerkimas yra objektyvi būtinybė. Tai padaryti būtina vardan istorinės tiesos, lietuvių ir kitų Pabaltijo tautų ateities". Panašaus turinio dokumentą priėmė Estijos TSR Aukščiausioji Taryba.

Itin klaidinga būtų manyti, jog minėtų sutarčių bei jų papildomų protokolų pasmerkimas ir pripažinimas negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento — tai noras grįžti iš dabarties į pusės šimtmečio praeitį, automatiškai atstatyti juridines normas ir tarptautinius teisinius aktus, kuriais Lietuva vadovavosi iki 1940 metų. Juos, kaip ir kitus Europos valstybių teisinius aktus, negrįžtamai panaikino Antrasis pasaulinis karas ir pokario metų realijos. Gyvenimas ne istorinis paminklas, kurį galima restauruoti pagal senus brėžinius. Kaip sakė senovės graikai, negalima dukart įbrįsti į tą patį tekančios upės vandenį. Tačiau negalima nematyti ir to, kokią didelę reikšmę turi pakto ir slaptųjų protokolų pasmerkimas siekiant atkurti lenininius tarybinių tautų Sąjungos principus.

Nelengva buvo išaiškinti šimtatautės šalies atstovams šio klausimo svarbą mums, išskirti jį iš suvažiavimą užplūdusio problemų srauto. Bet mūsų depu-

tatai pasiekė, kad Respublikos darbo žmonių nuomonė ir valia būtų išgirsta: buvo sudaryta komisija Molotovo—Ribentropo paktui politiškai ir teisiškai ištirti bei įvertinti.

Štai tokių įvykių metu Vilniuje įvyko Respublikos Mokslų Akademijos Istorijos instituto suorganizuota mokslinė konferencija „Pabaltijo valstybių vidaus ir užsienio politikos problemos Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo pradžioje". Įvyko tokiu metu neatsitiktinai: mokslininkai jautė pareigą pasakyti visuomenei, kas padaryta likviduojant istorijos „juodąsias skyles", kas naujo surasta archyvuose. Be mūsų istorikų, konferencijoje dalyvavo svečiai iš Maskvos, Rygos, Talino ir Tartu.

KONFERENCIJA PRASIDĖJO PRANEŠIMU „TSRS—VOKIETIJOS 1939 METŲ SUTARTYS IR PABALTIJO VALSTYBIŲ LIKIMAS", KURĮ SKAITĖ LIETUVOS KP CENTRO KOMITETO SEKRETORIUS VALERIJONAS BALTRŪNAS. Pranešime buvo išsakyta apibendrinta Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto vadovybės nuomonė apie šiuos lemtingus įvykius.

Naujai apmąstyti prieš penkiasdešimt metų vykusius tarptautinius ir Lietuvos vidinius procesus — tai reiškia įveikti suprastintą požiūrą į juos, atsisakyti atskiros tautos istorijos spaudimo į išankstinę visuotinę schemą. Karčios praeities pamokos taip pat turi saugoti mus nuo vienų primityvių stereotipų pakeitimo kitais. Ir beatodairiškas praeities juodinimas, ir perdėtas jos aukštinimas — tai du galai tos pačios lazdos. Ne to reikia sveikai tautos savimonei ugdyti. Labai svarbus istorikų uždavinys, kaip pasakė V. Baltrūnas, — moksliškai, motyvuotai tirti 1939—1940 m. problemas, atsižvelgiant į kontekstą visų to meto Europos įvykių, kurie ilgam lėmė politinius santykius tarp valstybių visame pasaulyje.

Nėra jokių abejonių, kad fašistinė Vokietija planingai rengėsi dideliam karui ir kad jos agresyvius planus bei veiksmus skatino, stengdamasi nukreipti juos sau naudinga linkme, Anglijos ir Prancūzijos „Miuncheno politika". Tai atskleidė ir Ispanijos respublikos išdavystė 1938 metais, ir nuolaidžiavimas Vokietijai likviduojant Čekoslovakiją 1939 m. kovo mėn., ir „nesikišimas" tą patį mėnesį užgrobiant Klaipėdos kraštą.

Tarybų Sąjunga dėjo daug pastangų, kad būtų užkirstas kelias naujam pasauliniam karui, kuris nebuvo fatališkai neišvengiamas. Besiformuojančiam agresyvių valstybių blokui ji ilgą laiką priešino kolektyvinio saugumo sistemos kūrimo kursą. Tačiau Tarybų Sąjungos užsienio politikoje vis labiau reiškėsi stalininės diplomatijos metodai ir būdai. Todėl jos veiksmai 1939 metais buvo prieštaringi ir labai nenuoseklūs. Suprantama, tam turėjo įtakos ir tai, kad vis labiau komplikavosi tarptautinė padėtis. Nepaisant ilgų derybų, Anglija ir Prancūzija nepasirašė su Tarybų Sąjunga savitarpio pagalbos sutarties ir karinės konvencijos. Tuo jos lyg ir dar kartą priminė Vokietijai, kad palieka jai „atviras duris" į Rytus. O ginkluotas konfliktas Chalchin Gole (1939 m. liepa—rugpjūtis) įspėjo mūsų šalį, kad jai gali tekti kariauti dviem frontais.

Tuo metu Tarybų Sąjunga padarė staigų posūkį — suartėjo su fašistine Vokietija. Tai buvo netikėta ir tarybinei visuomenei, ir tarptautiniam antifašistiniam judėjimui. Juk daug metų nuosekli Tarybų Sąjungos pozicija prieš fašizmą ir karo kurstytojus, kova dėl tarptautinės saugumo sistemos sukūrimo buvo orientyras ir atrama visų šalių komunistų ir darbininkų judėjimams. Ja rėmėsi mažų valstybių viltys, kad jos nebus užgrobtos agresorių. Kaip sunku buvo susiorientuoti pogrindyje dirbusiems komunistams, pranešime „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje 1939—1940 m." kalbėjo **istorijos mokslų kandidatas Ričardas Čepas.** Ne vienas komunistas negalėjo suprasti, kodėl turi atsisakyti priešiškumo hitlerizmui, be išlygų pritarti paktui: buvo net pašalintų iš partijos.

Dabar, kai istorijai sugrąžinami mokslo pagrindai, svarbu suprasti, kas lėmė tokį netikėtą posūkį: politinė išmintis, toliaregiškas tarptautinės padėties raidos numatymas ar Stalino voliuntarizmas? Niekas neneigia, kad, pasirašydama sutartis su Vokietija, Tarybų Sąjunga suardė Anglijos ir Prancūzijos norus ją izoliuoti, laimėjo laiko šalies gynybinei galiai stiprinti. Tačiau

ne ji viena pasirašė sutartis, — tad kuriai iš pasirašiusiųjų valstybių jos buvo apskritai naudingesnės? Kuri jų geriau pasinaudojo sutarčių suteiktomis galimybėmis?

ŠĮ KLAUSIMĄ MOKSLINĖJE KONFERENCIJOJE NETIKĖTU ASPEKTU APTARĖ ISTORIJOS MOKSLŲ DAKTARAS SERGEJUS SLUČAS (MASKVA): „KAM HITLERIUI REIKĖJO NEPUOLIMO PAKTO SU STALINU?" Jis pasakė, kad istoriografija gana sunkiai vaduojasi iš „vieningosios nuomonės" laikais įsitvirtinusių stereotipų. Vienas jų — itin tiesmukas vaizdavimas, kad fašistinė Vokietija visados buvo galinga ir grėsminga jėga. Iš tikrųjų jos tarptautinė, ekonominė ir strateginė padėtis tuo metu buvo komplikuota. Svetimų teritorijų grobimas ją įstūmė į priešiškų jėgų apsuptį. Kilus karui su Vakarų šalimis (o po Miuncheno susitarimų Hitleris jam rengėsi), Vokietija nebūtų turėjusi sąjungininkų: nei Japonija, nei Italija tokiu atveju jos nebūtų parėmusios. Maža to — neišvengiamai būtų atsivėrę du frontai — ir Rytuose, ir Vakaruose, o tokiomis sąlygomis kariauti Vokietija tikrai dar nepajėgė. Todėl Hitleris iš pradžių panoro užsitikrinti sau saugų užnugarį iš Lenkijos pusės. Susitarti nepavyko dėl Dancigo „koridoriaus". Tuo metu Vokietijos diplomatai atkreipė dėmesį į netikėtus pakitimus Tarybų Sąjungos užsienio politikoje. Partijos XVIII suvažiavime Stalinas kritikos ugnį sutelkė ne prieš fašistinę Vokietiją, bet prieš Angliją ir Prancūziją. Be to, iš TSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pareigų buvo pašalintas M. Litvinovas, vienas energingiausių kolektyvinės saugumo sistemos Europoje organizatorių. Politikams tai buvo iškalbingi signalai.

Kai kurie istorikai Tarybų Sąjungos—Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. sutartį mėgina priešpriešinti su rugsėjo 28 d. sutartimi ir tolesniais tarptautiniais veiksmais iki 1941 m. birželio 22 d. Esą pirmoji buvusi tikrai reikalinga ir naudinga, tik vėliau padaryta klaidų. Veltui tuo mėginama ginti Stalino užsienio politikos neklaidingumo postulatą. Jau rugpjūčio 23 d. sutartyje nebuvo tradicinio straipsnio, kad tuo atveju, jeigu viena iš susitarusiųjų šalių vykdys agresiją prieš trečiąją valstybę, tai kita susitariančioji šalis turi teisę denonsuoti šią sutartį. O tai reiškė, kad Tarybinė vyriausybė jau nebegalėjo išlaikyti tam tikro atstumo santykiuose su Vokietija ir ryžtingai atsiriboti nuo jos agresyvių veiksmų. Hitleris užsitikrino neribotą Tarybų Sąjungos neutralumą, ir tai jam leido vykdyti Europoje ekspansionistinę politiką.

Po rugsėjo 28 d. sutarties Stalino valia buvo padaryta dar daugiau nuolaidų fašistinei Vokietijai. Tai ypač pasireiškė ideologinėje sferoje. Daugelyje tarybinių notų ir pareiškimų, ypač Molotovo kalboje 1939 m. spalio 31 d., buvo padaryta lenkų tautą ir valstybę įžeidžiančių pareiškimų. Antifašistinė propaganda nuėjo nuo scenos. Buvo skelbiami TSRS—Vokietijos pareiškimai, garsinantys „taikius Vokietijos siekimus", net siunčiami sveikinimai „Vokietijos ginklo pergalių" proga. Visa tai neigiamai veikė tarptautinį komunistų ir darbininkų judėjimą, ardė antifašistinio fronto vienybę.

Sutartys sustiprino fašistinę Vokietiją ir ekonomiškai: iš Tarybų Sąjungos ji gavo nemaža strateginių žaliavų ir maisto produktų.

Praėjusiais metais, kalbėdamas susitikime su Lenkijos inteligentijos atstovais, M. Gorbačiovas rugsėjo 28 d. sutartį ir su ja susijusį Molotovo pareiškimą kvalifikavo kaip „politinę klaidą..., tiesioginį ir provokuojantį nukrypimą nuo leninizmo, lenininių principų menkinimą".

Visa tai yra ir atsakymas į klausimą, kam geriau patarnavo Molotovo—Ribentropo paktas, ir vienareikšmis Stalino kurso suartėti su fašistine Vokietija įvertinimas. Tačiau kaip atsakyti į klausimą: o ar buvo šio kurso alternatyva? Juk taip pat klastinga buvo Anglijos ir Prancūzijos vyriausybių pozicija Tarybų Sąjungos atžvilgiu. S. Slučo nuomone, Stalinas apsiriko, vildamasis, kad sutartys su fašistine Vokietija jos agresiją nukreips pirmiausia prieš kitas imperialistines valstybes, ir galų gale Antrasis pasaulinis karas baigsis pasaulinės revoliucijos pergale. Jis suklydo ir vertindamas tarptautinę padėtį —

1939 metais agresoriai nebuvo tokie stiprūs, kad mūsų šaliai būtų grėsęs karas. Todėl bent tuo metu nereikėjo susirišti sutartimis nė su vienu imperialistiniu bloku, o užsienio politikoje vadovautis savo liaudies ir pasaulio pažangiųjų jėgų interesus atitinkančia linija.

Kodėl nebuvo pasirinktas šis kelias, iš dalies padeda suprasti ir sutarčių slaptieji protokolai.

PRIE 1939 M. RUGPJŪČIO 23 D. NEPUOLIMO SUTARTIES BUVO PRIDĖTAS SLAPTASIS PROTOKOLAS, KURIAME SUSITARIANČIOSIOS ŠALYS UŽFIKSAVO, KAIP JOS PASIDALIJA INTERESŲ SFERAS LENKIJOJE IR PABALTIJYJE. Į Tarybų Sąjungos sferą įėjo Suomija, Estija, Latvija ir Lenkijos valstybės rytų teritorijos — Vakarų Ukraina ir Vakarų Baltarusija. Lietuva tada pateko į Vokietijos interesų sferą. Sutriuškinus Lenkiją, rugsėjo 28 d. Tarybų Sąjunga ir Vokietija pasirašė sienų nustatymo ir draugystės sutartį. Prie šios sutarties buvo pridėti trys protokolai: vienas konfidencialus (faktiškai taip pat slaptas — pasitikint, kad nebus paskelbtas) ir du slapti. Konfidencialus protokolas numatė, kad Tarybų Sąjungos interesų sferoje gyvenantys vokiečių tautybės žmonės bus perkelti į Vokietiją, pirmasis slaptas — patikslino interesų sferų ribas, antrasis — kad Tarybų Sąjunga ir Vokietija neleis savo teritorijose skelbti lenkų agitacijos, nukreiptos prieš kitą susitariančiąją šalį. Dabar pagal pirmąjį slaptą protokolą Lietuva buvo priskirta Tarybų Sąjungos interesų sferai. Bet ne visa. Kartu su Liublino vaivadija ir Varšuvos vaivadijos dalimi Vokietijos interesų sferai atiteko ir Lietuvos pietvakarių dalis. Tik vėliau — pagal 1941 m. sausio 10 d. susitarimą Vokietija ją perleido Tarybų Sąjungai. Taip savavališkai, remiantis vien jėga, buvo nulemti suverenių valstybių ir tautų likimai, grubiai pamintos tarptautinės teisės normos.

Bet ar tikrai taip buvo? Ir tai ne retorinis klausimas. Juk iki šiol mūsų šalyje nepaneigta daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų paskelbta oficiali nuomonė, kad slaptieji protokolai — tai klasinių priešų pramanas. Iki šiol nerasti jų originalai, — turimos tik jų kopijos, dėl kurių autentiškumo taip pat esama įvairių nuomonių.

Dar praėjusių metų pavasarį Lietuvos TSR Mokslų Akademijoje įvykusioje istorikų konferencijoje į šiuos klausimus buvo atsakyta: slaptųjų papildomų protokolų originalų nesuradimas tėra formali kliūtis, nekeičianti reikalo esmės. Kad jų būta ir būta tokio turinio, visiškai patvirtina ir kiti to meto dokumentai, ir tolesnė įvykių eiga.

Pastaruoju laiku ši išvada dar tvirčiau argumentuota. Lietuvos TSR Centriniame valstybiniame archyve esančius dokumentus, kurie patvirtina, kad 1939 m. Vokietija ir TSRS pasidalijo įtakos sferas Pabaltijyje, savo pranešime aptarė **Istorijos instituto mokslinis bendradarbis Vytautas Žalys.** Tiesa, apie dvišales (TSRS ir Vokietijos) derybas Lietuvos vyriausybė buvo mažiau informuota, negu apie trišales (TSRS, Anglijos ir Prancūzijos). Ir ne tik ji. Tačiau kaip visada diplomatų pasaulyje paslaptys nelikdavo paslaptimis. Lašas po lašo kaupėsi žinios ne tik iš Maskvos, bet ir iš Berlyno, Paryžiaus, Londono, iš kitų valstybių atstovybių, buvusių Kaune. Kaupėsi detalės — nuo paguodos, kad Lietuva greit atgausianti Vilnių, iki patarimų, kad dabar ji turinti orientuotis į Berlyną arba į Maskvą. Ir iš jų, kaip liudija diplomatų raštai, gana greitai buvo nuspėti dviejų didžiųjų valstybių suartėjimo padariniai jų mažosioms kaimynėms. Jau rugsėjo 27 d. Respublikos užsienio reikalų ministerija rašė savo atstovybėms, jog reikia laukti nemalonių netikėtumų, nes Tarybų Sąjungai „iš vokiečių pasisekę gauti tai, ko nepasisekė gauti iš anglų ir prancūzų". Slaptųjų papildomų protokolų turinys dar labiau atsiskleidė Stalino ir Molotovo pokalbiuose su Lietuvos vyriausybės atstovais, — tai taip pat išliko užfiksuota pastarųjų užrašuose pro memoria.

Kalbėjęs tema „TSRS ir Estijos savitarpio pagalbos sutartis 1939 m." **istorikas Kiulas Arjakasas (Talinas)** priminė, jog tokio turinio dokumentų yra ir kitų Pabaltijo respublikų archyvuose. Antai Estijos vyriausybė per savo diplomatus rugpjūčio mėn. gavo žinių iš Londono ir Paryžiaus, kad Tarybų Sąjunga ir Vokietija susitarusios dėl įtakos sferų ir kad šiuo klausimu buvęs pasirašytas kažkoks dokumentas.

Dėl žinomų priežasčių mūsų istorikų mažai išstudijuoti to meto Vakarų valstybių dokumentai (kaip pasakė vienas kalbėjusiųjų, tai daryti buvo laikoma nekorektiška). Tuo tarpu, pavyzdžiui, Prancūzijoje jų išleista jau keliasdešimt tomų. Suprantama, šie dokumentai negalėjo neatspindėti tuometinės Prancūzijos vyriausybės politinės orientacijos, bet istorikui nesunku atsijoti grūdus nuo pelų. O apskritai jie tiksliai informuoja apie TSRS ir Vokietijos diplomatinius manevrus ir derybų eigą, atskleidžia šių valstybių suartėjimo priežastis ir tikslus. Todėl šiuos šaltinius būtina įtraukti į mokslinio darbo sferą, — tuo labiau, kad iki šiol istorikams neatverti visi tarybiniai archyvai, — tokia buvo **istorijos mokslų daktarės Zinaidos Belousovos (Maskva)** pranešimo „TSRS—Vokietijos derybos 1939 m. pagal Prancūzijos diplomatinius dokumentus" išvada.

Istorijos mokslų daktaras Džachangiras Madžarovas (Maskva) skaitė pranešimą „Maskvos derybos 1939 m. ir JAV". Už Atlanto paskelbti archyviniai dokumentai liudija, kad Ruzvelto vyriausybė dėjusi pastangų, jog nebūtų nutrauktos trišalės derybos, Tarybų Sąjungą laikė pagrindine tarptautinio saugumo sistemos Europoje jėga. Tačiau jai kėlė vis didesnį nepasitikėjimą stalininiai prievartos metodai ir vidaus, ir užsienio politikoje. O apie įtakos sferų pasidalijimą Pabaltijyje JAV vyriausybė įvairiais kanalais, net iš Berlyno, buvo informuota praėjus vos kelioms valandoms po Tarybų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutarties pasirašymo. Apie stalininės diplomatijos metodus, suartėjimo su fašistine Vokietija padarinius kalbėjo ir **istorijos mokslų daktarė Ruzana Iljuchina (Maskva)**, savo pranešime atsakiusi į klausimą: „Ar buvo galima išvengti Tautų sąjungos žlugimo 1939 m.?"

Štai ką sako dokumentai, dėl kurių autentiškumo neabejojama... Čia prie to, kas išgirsta mokslinėje konferencijoje, verta pridurti keletą eilučių iš neseniai gauto centrinio „Komunisto" Nr. 9. Atsakinėdamas į redakcijos klausimus, kokia bus naujoji dešimties tomų tarybinės liaudies Didžiojo Tėvynės karo istorija, kuo ji skirsis nuo ankstesnių panašaus pobūdžio leidinių, **Karo istorijos instituto viršininkas generolas pulkininkas D. Volkogonovas** pasakė: „Slaptieji susitarimai, dėl kurių buvimo aš neabejoju (mes turime nepaneigiamų duomenų, kad jie egzistavo), įtakos sferų pasidalijimas ir dar daug kas buvo padaryta tų „slaptųjų sutarčių" dvasia, kurias kitados buvo pasmerkęs Leninas" (p. 119).

KITAS ĮRODYMAS — TOLESNI ĮVYKIAI, KURIE LIETUVOJE, LATVIJOJE IR ESTIJOJE KLOSTĖSI TARYTUM PAGAL VIENĄ SCENARIJŲ — IR TAI DAUG KĄ PASAKO. Tiesa, vadovautasi ir „individualiu aspektu". Kiekviena respublika turėjo savo jautriausią, labiausiai pažeidžiamą vietą, ir ją mygo Stalino diplomatai. Lietuvai tokia neužgyjanti žaizda buvo Vilnius ir Vilniaus kraštas, — pažymėjo **istorijos mokslų daktarė Regina Žepkaitė**, kalbėjusi tema „Lietuvos ir TSRS savitarpio pagalbos sutartis 1939 m.".

Devyniolika metų Tarybų Sąjunga nepripažino neteisėto Vilniaus užgrobimo, kurį 1920 m. spalio 9 d. įvykdė pilsudskininkai. Ji rėmė Lietuvos kovą dėl savo senosios sostinės susigrąžinimo. Tai buvo suprantama kaip ištikimybė Lenino skelbtiems tautų bendrabūvio principams ir 1920 m. liepos 12 d. taikos sutarčiai. Pagal ją Tarybų Rusija perdavė Lietuvai visas suverenias teises į savo teritoriją, taip pat ir į savo sostinę.

1939 m. rugsėjo 17 d. Raudonosios Armijos daliniai peržengė Tarybų Sąjungos ir Lenkijos valstybinę sieną, dar po dviejų dienų užėmė Vilnių. Suprantama, lietuvių tauta tikėjosi, kad Tarybų Sąjunga ir toliau laikysis savo deklaruojamų principų, sutartinių įsipareigojimų. Tačiau tik rugsėjo 29 d. Molotovas prabilo Vilniaus klausimu — ir iškart pareiškė, jog jis gali būti sprendžiamas tik iš esmės aptariant Tarybų Sąjungos ir Lietuvos santykių visumą. Apie tokią sąlygą ankstesnėse ir tebegaliojančiose sutartyse nebuvo nė užuominos. Be to, Molotovas pasakė, kad „Lietuva beveik šimtu procentų priklausanti nuo Sovietų ir kad Vokietija neprieštarausianti, ką Sovietai su Lietuva sutars". Tai buvo dar viena, nieko gero nežadanti sąlyga.

Kai spalio 3 d. prasidėjo derybos, svarbiausias jų objektas Stalino ir Molotovo valia buvo ne Vilniaus likimas, o reikalavimas pasirašyti naują sutartį. Jiems buvo nepriimtinas Lietuvos neutralumas. Nepatenkino net įsipareigojimas, kad Lietuva ginklu neleis per savo teritoriją kitai valstybei pulti Tarybų Sąjungą. Pasak Molotovo, Lietuvos kariuomenė per silpna viena atremti tokiu sudėtingu metu galinčias įvykti diversijas ir provokacijas, todėl Tarybų Sąjunga negalinti rizikuoti. Būtina pasirašyti savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Lietuvoje būtų įsteigtos Raudonosios Armijos bazės. Kartu buvo užtikrinama, kad Tarybų Sąjunga nesikėsins į Lietuvos suverenitetą, jos konstituciją, socialinę ir ekonominę struktūrą, kad bus sudaromos kuo palankiausios sąlygos abipusiams ekonominiams ryšiams.

O Vilniaus klausimas tuo metu buvo iš esmės svertu pasiekti „beveik šimto procentų priklausomybei". Tai būdavo kalbama apie jo prijungimą prie Vakarų Baltarusijos, tai pareiškiama, jog šis kraštas taip sparčiai persitvarko tarybiniais pagrindais, kad esą nebepatogu jį perduoti buržuazinei valstybei. Tuo metu iš kitos pusės Lietuvos vyriausybę spaudė visos tautos noras ir siekimas atgauti savo senąją sostinę.

Spalio 7 d. Lietuvos vyriausybė pareiškė sutinkanti atsisakyti neutralumo ir pateikė jos parengtą savitarpio pagalbos sutarties projektą. Buvo numatyta padedant Tarybų Sąjungai padidinti Lietuvos kariuomenę ir geriau ją apginkluoti, pasikeisti karinėmis misijomis. Taip pat įsipareigota, kad Lietuvos kariuomenė imsis karinių veiksmų Tarybų Sąjungos pusėje trečiosios valstybės agresijos atveju. Tačiau be sutikimo leisti įvesti Raudonosios Armijos dalinius į Lietuvos teritoriją visa tai tebuvo „žirniai į sieną". Kaip rodo Lietuvos diplomatų užrašai, Stalino ir Molotovo reikalavimai tapo kategoriški, net ultimatyvūs.

Užtarimo nebuvo iš kur tikėtis. Vokietijos pasiuntinys Kaune iškart pasakė, kad tai tik pačios Lietuvos reikalas. Kokios pagalbos buvo galima laukti iš Anglijos ir Prancūzijos, parodė Čekoslovakijos ir Lenkijos likimas. Bendro likimo draugės Latvija ir Estija tokias sutartis jau buvo pasirašiusios. Pavyko pasiekti tik vieną dalyką — Raudonosios Armijos kariuomenės skaičių Lietuvoje Stalinas sumažino nuo 50 iki 20 tūkstančių. Be to, dar guodė mintis, kad suverenitetas ne visiškai prarandamas. 1939 m. spalio 10 d. buvo pasirašyta „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos—Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis". Ją pasirašyti stipresnis privertė silpnesnį.

TOKIU ATVEJU KYLA KLAUSIMAS, KURIS NUSKAMBĖJO IR MOKSLINĖS KONFERENCIJOS METU. Reikalaujama pasmerkti ir pripažinti negaliojančiais Molotovo—Ribentropo paktą ir slaptuosius protokolus. Vadinasi, taip reikia vertinti ir vieną jų padarinių — 1939 m. spalio 10 d. sutartį. Tad koks tada būtų Vilniaus ir Vilniaus krašto statusas?

Šis iš pirmo žvilgsnio keblus klausimas paaiškėja, detaliau įsigilinus į reikalo esmę. Juk 1939 metais Vilnius buvo ne atiduotas, priskirtas ar padovanotas, o perduotas, **sugrąžintas** Lietuvai. Sugrąžintas kaip iš senų laikų su ja ekonomiškai, politiškai ir kultūriškai susijęs, jai priklausęs kraštas. O tai, kad Vilnius ir Vilniaus kraštas turi priklausyti Lietuvai, yra pagrįsta ankstesnėmis tarptautinėmis sutartimis. Tai pripažino 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Tarybų Rusijos sutartis. Tai patvirtino ir 1920 m. spalio 7 d. Lietuvos ir Lenkijos arba Suvalkų sutartis. Pastarosios sutarties 1 straipsnis nustatė demarkacinę liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių, ir Vilniaus kraštas buvo paliktas Lietuvos pusėje. Pagal 5 straipsnį ši sutartis turėjo galioti tol, kol bus visiškai išspręstas visų ginčijamų teritorijų klausimas. O juk tokiu sprendimu jokiu būdu negalima laikyti Želigovskio legionų įsiveržimo į Vilnių po dviejų dienų. Tai buvo taip pat smurto ir apgaulės aktas. Teisėje (ir tarptautinėje) galioja neginčijama taisyklė: teisės pažeidimas nesukuria pažeidėjui jokių teisių. Tuo labiau, kad Lietuvos respublika, jos visuomenė niekada nebuvo išsižadėjusi savo teisių į Vilnių ir Vilniaus kraštą. (Šie ir kiti tarptautinių santykių kazusai buvo aptarti teisės mokslų kandidato **Vileno**

Vadapalo pranešime „TSRS—Vokietijos slaptieji sandėriai ir tarptautinė teisinė senatis").

Vilniaus atgavimą lydėjo ne tik politiniai, bet ir ekonominiai praradimai. Kai derybos Maskvoje artėjo prie galo, iš jo į Tarybų Sąjungą buvo išgabenti įmonių įrengimai, maisto ir kuro atsargos, medikamentai, archyvai ir kt. Kraštui reikėjo skubios pagalbos, o ją suteikti nebuvo paprasta, nes ekonomika jau buvo patyrusi prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo poveikį, be to, Lietuvoje buvo internuota apie 14 tūkstančių Lenkijos kareivių, rado prieglobstį daug civilinių asmenų. Bet pagalba buvo suteikta. **Istorijos mokslų kandidatas Liudas Truska,** konferencijoje kalbėjęs apie Lietuvos ekonominę padėtį 1939 m., priminė dar vieną faktą. Po Lenkijos sutriuškinimo pagal tarptautinį valiutos kursą 10 zlotų buvo prilyginama 1 litui. Taip visur kitur jie buvo ir keičiami. Tik Lietuvoje buvo atsižvelgta į sunkią Vilniaus krašto gyventojų ir karo pabėgėlių padėtį. Ir čia už 1 litą buvo imami tik 2 zlotai. Taip jų pakeista milijonai. Tai nebuvo vyriausybės iš kažkokių atsargų skirta pašalpa, — šią naštą ant savo pečių paėmė visa Lietuvos visuomenė, tam tikra dalimi pablogindama savo pragyvenimo lygį.

Šių ir panašių faktų nereikia pamiršti, — negalima, kaip ilgą laiką buvo daroma, daugiausia pabrėžti neigiamus to meto reiškinius. O kokia sėkla sėjama, toks sudygsta ir javas. Objektyviau verta pažvelgti ir į tuometinę Lietuvos ekonominę padėtį. Tarytum norint Lietuvai visam laikui įkalbėti „išlaikytinės" kompleksą, dažnai istorijoje būdavo išryškinamos vien jos ydos ir trūkumai. Suprantama, pripažįstant, kas jos turėta gero, visai neneigiama, kad Lietuvos respublikoje būta skurdo ir vargo, socialinės nelygybės ir išnaudojimo, užsienio kapitalo diktato. Visko būta žiūrint iš mokslo, o ne iš stalinizmo pozicijų.

Lietuvos ekonomika 1939 metais patyrė daug netikėtų sukrėtimų. Skaudžiai atsiliepė Klaipėdos krašto netekimas: buvo prarasta ne tik vienintelis uostas, bet ir didelė dalis pramonės įmonių. Karas vertė ieškoti naujų, pavojingas zonas lenkiančių kelių, o tai didino transporto išlaidas. Dalies importinių žaliavų iš viso buvo negaunama, — kitos šalys jas pasiimdavo savo reikalams. Teko limituoti degalus automašinoms, dėl metalo ir medvilnės stokos neritmingai dirbo gamyklos. Kita vertus, pasaulinėje rinkoje didėjo žemės ūkio produktų kainos (o derlius tais metais buvo geras), apskritai augo pramonės produkcijos apimtis.

Kaip tokiomis sąlygomis vyko Lietuvos užsienio prekyba? Apie tai konferencijoje skaitė pranešimą **profesorė Aldona Gaigalaitė.** Vokietijai spaudžiant, kad Lietuva kuo mažiau parduotų žemės ūkio produktų Anglijai (be to, turint galvoje tai, kad bus žymiai mažesnės transporto išlaidos), eksportas į ją padidėjo dvigubai ir toliau augo. Tiesa, ne visų prekių: atgavus Vilniaus kraštą, taip pat papildant atsargas netikėtiems atvejams, padidėjo sviesto, kiaušinių ir grūdų poreikis vidaus rinkoje, be to, Vokietija sutiko mokėti už sviestą tik ikikarinę kainą. Užtat išaugo linų, sėmenų ir bekonų eksportas.

Didelę reikšmę turėjo nauja prekybos sutartis su Tarybų Sąjunga. Eksporto apimtis padidėjo maždaug 50 proc., pigiau kainavo transportas, Lietuva gaudavo kai kurių žaliavų ir kitų prekių.

Taip ekonomikoje buvo išvengta didesnių sutrikimų, 1939 m. Lietuvos užsienio prekybos balansas išliko aktyvus — 5,1 milijono litų. Stabili buvo ir lito pozicija.

TOKIA BUVO LIETUVOS POLITINĖ IR EKONOMINĖ PADĖTIS, JAI ĮŽENGIANT Į 1940 METUS. Pirmųjų mėnesių rezultatai leido tikėtis, kad ir tais metais ekonominė padėtis tikrai nepablogės. O kokios buvo politinės perspektyvos?

Nebuvo galima nematyti, kad Antrasis pasaulinis karas, vis plačiau įsiliepsnodamas, anksčiau ar vėliau įtrauks į savo sūkurį ir Lietuvą. Jos visuomenę ypač baugino pavojus tapti fašistinės Vokietijos agresijos auka — būti pavergta hitlerininkų, kurie atvirai skelbė arijų nacijos pranašumo teoriją, siekė

sunaikinti arba germanizuoti kaimynines tautas. Vieninteliu išsigelbėjimu — kito kelio nebuvo — liko draugystė su Tarybų Sąjunga ir viltis, kad ji visada laikysis Lenino pozicijos mažų valstybių ir tautų atžvilgiu. Buvo užgniaužiamas nerimas net dėl Raudonosios Armijos dalių įvedimo. 1939 m. spalio 10 d. sutartis užtikrino, kad jos įgyvendinimas „jokiu būdu neturi paliesti susitariančiųjų šalių suverenių teisių, ypač jų valstybinės santvarkos, ekonominės ir socialinės sistemos, karinių priemonių ir bendrai nesikišimo į vidaus reikalus principo".

Tačiau Tarybų Sąjungos vidaus ir užsienio politikoje jau buvo iš esmės deformuoti lenininiai principai. Stalinas skubėjo realizuoti slaptųjų protokolų aprobuotus savo planus. 1940 m. birželio 14 d. Lietuvos vyriausybei buvo įteiktas ultimatumas, kuriuo ji nepagrįstai apkaltinta provokaciniais veiksmais prieš tarybinius kareivius ir karinės antitarybinės sąjungos sudarymu. Buvo kategoriškai pareikalauta pakeisti vyriausybę, kai kuriuos jos narius patraukti teismo atsakomybėn, o ypač — sutikti, kad neribotas tarybinės kariuomenės skaičius būtų išdėstytas svarbiausiuose Lietuvos centruose. Tai esą turėjo laiduoti „galimumą įgyvendinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį", tačiau tuo buvo sulaužyta pati sutartis.

Neišvengiamas būtinumas priimti ultimatumą lėmė visą tolesnę politinių įvykių eigą. Ją tvirtai vairavo Stalino direktyvos, kurias aktyviai vykdė ypatingieji įgaliotiniai Pabaltijo respublikose — V. Dekanozovas, V. Vyšinskis ir A. Ždanovas.

Nėra abejonės, kad tokie tarptautinės teisės normų pažeidimai, prievarta Pabaltijo valstybių ir tautų atžvilgiu turi būti griežtai ir vienareikšmiškai pasmerkta. Būtina naujai, atsikračius draudimų ir stereotipų, peržiūrėti ne vieno istorinio įvykio vertinimą. Suprantama, tai padaryti nėra lengva. Štai tik viena problema. Iš tikrųjų neatitinka istorinės tiesos ankstesnis teigimas, kad 1940 m. birželio viduryje prasidėję įvykiai Pabaltijyje buvo grynai vietinės socialistinės revoliucijos. Valdančiųjų režimų žlugimą iš tikrųjų pagreitino papildomas tarybinės kariuomenės įvedimas. Bet ar vien tai lėmė opozicinės buržuazijos, bendro demokratinio judėjimo ir komunistinio pogrindžio suaktyvėjimą — ir kiek jų veikla buvo įtakinga? Koks buvo visų šių jėgų ir ginkluoto įsikišimo vaidmenų santykis birželio mėnesį? Kaip Raudonosios Armijos dalių dislokavimas veikė vietos gyventojų nuotaikas? Pagaliau kaip santykiavo pažangiųjų visuomenės jėgų siekiai ir Stalino emisarų nurodymai?.. Ir tai tik klausimų virtinės pradžia.

Šios ir kitos 1940 m. problemos mokslinėje konferencijoje buvo paliestos tik fragmentiškai. Istorikų laukia nauji tyrimai, kad būtų galima padaryti pagrįstas išvadas. Tai, galima sakyti, pasirengimo kitai mokslinei konferencijai programa.

Kai šis straipsnis jau buvo parengtas spaudai, laikraščiuose pasirodė pranešimas, kad pradėjo darbą komisija Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarčiai politiškai ir teisiškai įvertinti, kurią sudarė TSRS Liaudies deputatų suvažiavimas. Komisijos darbas apims laikotarpį, įvykius ir jų įvertinimą nuo 1939 m. rugpjūčio 23 d. iki TSRS—Vokietijos karo pradžios. Tuo tikslu sudarytos mokslinės darbo grupės, kurios turi surasti, paruošti ir įteikti komisijai išsamią istorinę medžiagą. Mūsų Respublikoje sudarytos keturios tokios grupės. Tarp jų narių — dauguma mokslinėje konferencijoje aktyviai dalyvavusių istorikų.

NUOMOS RANGA IR STABDYMO JĖGA

KAIP ĮMONĖSE DIEGIAMA NUOMOS RANGA? KOKS ŠIO DARBO PATYRIMAS IR PROBLEMOS? ATSAKYMO Į ŠIUOS KLAUSIMUS IEŠKOJO ŠIAULIŲ MIESTO EKONOMISTŲ TARYBOS SURENGTO POKALBIO PRIE APSKRITOJO STALO DALYVIAI — ĮMONIŲ VADOVAI IR EKONOMISTAI BEI JŲ SVEČIAI.

ŽIUPSNELIS ISTORIJOS. Teisingai sakoma: tai, kas nauja, yra užmiršta sena. Šiuo atžvilgiu nuomos ranga — ne išimtis. Dar 1921 metų vasarą šalies Liaudies komisarų taryba numatė tvarką, kurios laikantis Sąjunginei liaudies ūkio tarybai pavaldžios įmonės gali būti išnuomotos. Šis dekretas atvėrė kelią ūkiskaitai nacionalizuotose įmonėse. Tačiau nemažai vadovų, apskritai „karinio komunizmo" politikos šalininkų būgštavo, kad nuomos ranga galinti pažeisti „socializmo principus". Todėl nuomos ranga buvo laisvai plėtojama tik iki 1928 metų. Po to pasirodė ją apribojantis direktyvinis nutarimas, o nuo 1930 metų nuomos ranga buvo uždrausta. Šiandien įmonėse, nors dar nedrąsiai, ją bandoma atgaivinti.

Juozas KLEBANOVAS, miesto ekonomistų tarybos pirmininkas, ekonomikos mokslų kandidatas:

— Mūsų pokalbio tikslas — padėti ir patarti įmonėms, norinčioms pereiti prie visiškos ūkiskaitos.

Replika:

— Jau seniai kalbame apie tai, kad visiška ūkiskaita įmonėse įgyvendinta.

— Visa bėda ta, kad ta ūkiskaita nevisiška, suvaržyta normatyvų. Įmonės, dirbančios pagal pirmąjį ūkiskaitos modelį, tų normatyvų turi 12, pagal antrąjį — 9, pagal trečiąjį — nuomos rangą — tik 2 (nuomą ir mokesčius į biudžetą). Vadinasi, nuomos rangą įdiegusi įmonė nors ir nėra visiškai savarankiška (absoliutus savarankiškumas vargu ar iš viso įmanomas), bet daug savarankiškesnė už kitas. Iš įmonės pajamų apmokėjus materialines sąnaudas, jai lieka bendrosios pajamos, iš kurių reikia padengti nuomos mokestį ir mokesčius į biudžetą. Tuo, kas liko, — ūkiskaitinėmis pajamomis — įmonė laisvai disponuoja, iš tų pajamų darbo kolektyvas pats suformuoja gamybos vystymo, rezervinį, darbo užmokesčio ir socialinės plėtros fondus. Įsidėmėkite — pats, o ne pagal „iš viršaus" duotus normatyvus.

Dviem miesto įmonėms — padangų remonto gamyklai ir gatvių apšvietimo elektros tinklų įmonei — perėjus prie nuomos rangos, pagerėjo šių kolektyvų ekonominiai rodikliai, išaugo darbo užmokestis.

Replika:

— O kodėl taip atsitiko?

— Tai paaiškinti nesudėtinga. Mus ilgą laiką įtikinėjo, kad gamybos priemonės priklauso visiems, o faktiškai jos niekam nepriklausė. Tai labai išryškėdavo, kai, pavyzdžiui, visą amžių ir kelerius metus gamykloje išdirbę žmonės išeidavo į pensiją. Pirmasis darbininkas geriausiu atveju

galėjo tikėtis nedidelio pensijos priedo. Dabar gi tas priedas galės būti žymiai didesnis: gamybos priemonės, kolektyvo įgytos iš to pelno, kuris įmonei lieka išmokėjus nuomą, yra nebe valstybės, o kolektyvo nuosavybė. Vadinasi, kiekvienas jo narys yra paties kolektyvo įgytų statutinių fondų (pagrindinių ir apyvartinių lėšų, glaustai kalbant, įmonės kapitalo) bendrasavininkis. Tai reiškia, kad žmogus tampa įmonės šeimininku, suinteresuotu gerai dirbti.

Replika:

— Tai kodėl taip mažai įmonių renkasi nuomos rangą?

— Visos miesto įmonės, kurios kreipėsi į atitinkamas ministerijas, gavo jų sutikimą pereiti prie nuomos rangos. Bet, matyt, žmonės dar bijo rizikos ir galimų konfliktų, organizacinių rūpesčių. Todėl nuomos rangą turime visokeriopai propaguoti.

Viktoras BUDRAITIS, Bandomosios eksperimentinės mechaninės gamyklos direktoriaus pavaduotojas:

— Pirmažengiams, mano supratimu, ir lengviau, ir sunkiau. Lengviau todėl, kad jiems daroma nuolaidų. Prisiminkime kad ir kol kas labiau simbolinį nuomos mokestį. Pavyzdžiui, padangų remonto gamykla sąjunginei ministerijai nuomos per metus moka tik 10 tūkstančių rublių, o tai nesudaro nė 1 procento pagrindinių fondų vertės. Gatvių apšvietimo elektros tinklų įmonėje nuomos mokestis dar mažesnis — 5 tūkstančiai rublių. O kur dar galimybė sumažinti valdymo aparatą, apskritai laikyti tiek žmonių, kiek reikia, mokėti jiems ne už atėjimą į darbą, o už patį darbą. Žodžiu, viskas būtų gerai, jei kojos nekištų tas nelemtas „iš viršaus" nustatytas darbo našumo ir darbo užmokesčio santykis.

Romualdas ARMALIS, padangų remonto gamyklos direktorius:

— Draugo M. Gorbačiovo pranešime TSRS liaudies deputatų suvažiavime teisingai pažymėta, „kad nepaisant... įsako dėl nuomos, atitinkamų vyriausybės nutarimų, naujos ūkininkavimo formos varžomos, joms daroma visokių biurokratinių kliūčių" [1]. Ties tuo norėčiau plačiau apsistoti. Nors perėjome prie nuomos rangos, mums vadovaujantis sąjunginės ministerijos aparatas ir santykiai su juo nepasikeitė. Sakysime, išliko ta pati, pernelyg gausi statistinė atsakomybė, nepakito buhalterijos darbas. Mano supratimu, užtektų ministerijai pateikti deklaraciją apie mūsų pajamas ir išlaidas. Tada galėtume gerokai sumažinti valdymo aparatą.

Bet tam reikia iš esmės pakeisti ne tik ūkiskaitos formos pavadinimą, bet ir valdymo metodus — nuo komandavimo ir administravimo pereiti prie ekonominių metodų. Šia prasme metų pradžioje sąjunginių vadovaujančių organizacijų įvestas privalomas darbo našumo ir darbo užmokesčio santykis, manyčiau, yra žingsnis atgal pertvarkos kelyje. Kaip mums dabar įtikinti žmones, kad jie dirbtų vis geriau, jei jiems negalime atlyginti už atliktą darbą? Antai netekome galimybės premijuoti kolektyvą už šių metų pirmojo ketvirčio darbo rezultatus ir už prizinę vietą šakos įmonių sąjunginiame socialistiniame lenktyniavime. Darbo užmokesčio fondo likutis per šių metų pirmuosius keturis mėnesius pasiekė grėsmingą 68 tūkstančių rublių sumą. Taip, mūsų šalyje infliacija. O kas ją sukėlė? Administravimo komandomis sistema, pernelyg centralizuotas valdymas, darbo kolektyvų iniciatyvos slopinimas. Kodėl būtent darbo žmogus už visa tai turi atsakyti?

Replika:

— O jūs techniškai perginkluokite gamybą, įsavinkite naują produkciją.

R. ARMALIS: O iš kur tų įrengimų, ypač našių, gauti, kol nėra didmeninės gamybos priemonių prekybos? Dabartinėmis sąlygomis įmonei naudingiau rinktis grupinio egoizmo kelią — pūsti kainas, ieškoti brangių

[1] Tiesa, 1989, gegužės 31.

medžiagų, žodžiu, jai tenkančią infliacijos naštą permesti ant vartotojų pečių. Mes šituo keliu neiname, bet jį pasirinkusių visur jau apstu.

Replika:

— Jei ministerija jus varžo, kodėl su ja pasirašėte nuomos rangos sutartį?

R. ARMALIS: Į ją mus tiesiog privertė įrašyti daug seno balasto, net senas statistines ataskaitas.

Kęstutis MATKEVIČIUS, mėsos kombinato direktorius:

— Bėda ne ta, kad atskiroms šakoms kažkas vadovauja, o ta, kad vadovaujama administravimu ir komandomis. Tokie metodai ne tik dirbančiajam, bet ir savarankiškumo siekiančiai visai mūsų Respublikai nepriimtini. Tarkime, mūsų įmonės produkcijos savikainos struktūroje darbo vertė sudaro tik 10 procentų, o žaliavų, medžiagų, energijos vertė — 90 procentų. Išvada, atrodytų, aiški: pirmiausia taupykime žaliavas ir kitus materialinius išteklius. Bet taip elgdamiesi už sutaupytus išteklius žmones turėsime premijuoti, t. y. gadinti tą nelemtą darbo našumo ir darbo užmokesčio santykį. Todėl taupumas mums nė motais, nes už jį negalime deramai skatinti žmonių. Dėl to valstybė labai daug pralaimi.

R. ARMALIS: Dėl šito mums primesto santykio kreipėmės į įstatymų priežiūrą vykdančius prokuratūros organus, nes toks darbo užmokesčio apribojimas pažeidžia Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų", įtvirtinantį socialinį teisingumą, pagrįstą gyventojų pajamų nepriklausomybe nuo jų darbo rezultatų visuomeninio naudingumo, teisę kiekvieno darbuotojo darbo užmokestį nustatyti pagal galutinius darbo rezultatus. Manyčiau, kad ateityje Respublikos Aukščiausioji Taryba turėtų apsvarstyti, ar tikslinga respublikinio pavaldumo įmonėse taikyti minėtą santykį.

Replika:

— Miesto partijos komitetas ir vykdomasis komitetas jau dabar privalėtų mus ginti nuo tokių pažeidimų. Jų išvengti padėtų „Šiaulių naujienų" laikraštyje paskelbta miesto ekonominio savarankiškumo koncepcija. Ar vykdomasis komitetas ją apsvarstė?

(Tyla).

— O juk vykdomajam komitetui mes teikiame nemažai pasiūlymų, kaip didinti įmonių savarankiškumą. Bet į juos neretai niekas neatsako...

Feliksas VALYS, miesto LDT vykdomojo komiteto kompleksinio ekonominio ir socialinio vystymo skyriaus vedėjas:

— Kaip ir Respublikos Ministrų Taryba į analogiškus mūsų klausimus.

J. KLEBANOVAS: Manyčiau, kad tik ekonomiškai suvereni Respublika jai pavaldžiose įmonėse galės atsisakyti mūsų aptariamo darbo našumo ir darbo užmokesčio santykio. Neužmirškime, kad didėja ne tik darbo užmokestis, bet ir kainos. Jos kyla daug sparčiau už darbo užmokestį. O turėtų, kaip rodo infliaciją pergyvenusių arba pergyvenančių šalių patyrimas, kilti maždaug vienodai. Tik tokiu atveju darbo žmogus ne taip skaudžiai justų infliacijos padarinius, nebūtų torpeduojama ekonomikos reforma, kuriai labai trukdo tai, kad žmogui negalima atlyginti pagal darbą.

Replika:

— O kaip nuomos rangos būdu dirbanti įmonė atsilygins valstybei? Čia irgi nėra tvirtos metodikos, nuoma dažniausiai nustatoma iš akies.

Celestinas SKRIPKAUSKAS, staklių gamyklos planavimo skyriaus viršininkas:

— Daugelio minėtų bėdų galima išvengti įmonėje kooperatyve, kuriame ataskaitos ministerijai galėtų apsiriboti deklaracija apie pajamas

ir išlaidas, nereiktų laikytis jokių liūdnai pagarsėjusių santykių. Bet ir kooperatyvai daugeliui ministerijų ne prie širdies. Teko girdėti tokį vieno vadovo „pažadą": „Kai 10 milijonų skolos turėsite, galėsite kurti kooperatyvą". O mes jau dabar vieną cechą norėtume padaryti kooperatyvu.

Vytautas BENDIKAS, ekonomikos mokslų kandidatas, profesorius:

— Tik kurdami kooperatyvus, nekartokime skaudžių praeities klaidų, nebeleiskime susitelkti į kooperatyvus tiems, kurie vien perpardavinėja ir spekuliuoja, o patys nieko negamina. Taip tvarkantis vis gausėja pinigų ir mažėja prekių, kyla kainos. Net ir pakeitus pinigus, čia keltos problemos neišnyks tol, kol stokosime prekių. Būtent jomis prekiaujama rinkoje, o pinigai — tik mainų proceso tarpininkas. Vadinasi, ir nuomos rangą praktikuojančių įmonių vienas svarbiausių rūpesčių — pateikti vartotojui daugiau prekių.

Replika:

— Tik natūra, o ne pinigais. Ir darbo našumą reiktų skaičiuoti ne pagal prekinę, o normatyvinę grynąją produkciją. Tada vartotojas gautų daiktą, o ne skaičių.

— Dar viena problema. Kai ekonomika nustekenta, labai svarbu ruošti tikrus gamybos vadovus — menedžerius. Jie padėtų mums visiškai išnaudoti nuomos rangos, įmonių kooperatyvų ir kitų ekonomikos pliuralizmo formų teikiamus privalumus.

Pokalbį užrašė **Rimantas CEMNOLONSKIS**

ŽURNALISTO POST SCRIPTUM. Skaitytojas pokalbyje, be abejo, pasiges rekomendacijų, kaip nuomos rangos sąlygomis dirbančiai įmonei tvarkytis, kad būtų išvengta darbo užmokesčio ir darbo našumo disproporcijos. Pasakysime tiesiai: jeigu į šį klausimą būtų galima trumpai drūtai atsakyti, šalis daug sparčiau įveiktų infliacijos negandas. Tačiau įsiminė tokie draugo M. Gorbačiovo pranešimo TSRS liaudies deputatų suvažiavime žodžiai: „Neišspręstas toks svarbus ekonomikos reformos klausimas, kaip galutinių darbo rezultatų reguliavimo ir jų siejimo su darbo apmokėjimo fondu mechanizmo sukūrimas, be kurio negalima žengti į priekį ekonomikos srityje. Susidaro situacija, kai išlaidos darbo užmokesčiui didėja daug sparčiau negu darbo našumas.

Mes visi už tai, kad žmonės gerai uždirbtų, kad jų uždarbiai vis didėtų. Bet tai turi būti siejama su realiais galutiniais jų darbo rezultatais... Apskritai, draugai, reikia neatidėliojant pradėti kurti ūkio mechanizmą, kuris išspręstų šią problemą".[2] Mūsų supratimu, tai padaryti įmanoma tik remiantis ekonominiais metodais ir tik ekonomiškai suverenioje Respublikoje. Pirmųjų siūlymų, kaip tai daryti, buvo čia aprašytame pokalbyje. Keistina darbo našumo apskaičiavimo metodika, orientuojantis ne tiek į piniginius, kiek į natūralius rodiklius, į darbo našumo lygį, pasiektą per tam tikrą ilgesnį laikotarpį, o ne per vieną mėnesį (ir šio laikotarpio darbo našumas dabar kontroliuojamas). Daugelis mokslininkų ir gamybininkų, partinių darbuotojų, su kuriais teko konsultuotis, mano, kad minėtas „iš viršaus" nustatytas santykis ilgainiui išnyks, užleisdamas vietą našiai dirbti skatinantiems ekonominiams veiksniams.

O draugo N. Ryžkovo baigiamajame žodyje TSRS liaudies deputatų suvažiavime šiai problemai spręsti pasiūlyta ieškoti racionalesnės apmokestinimo sistemos, ją taikyti visoms įmonių pajamoms, įskaitant ir tą dalį, kuri skiriama darbo užmokesčiui. „Žodžiu, mes turime rasti universalią apmokėjimo sistemą. Tada nereikės tų priemonių, kurių mes šiandien turėjome imtis"[3], — tokia pasiūlymo išvada.

O dabar apie tai, kas, mūsų nuomone, svarbiausia — apie nuomos rangos įmonėse privalumus, kurie mūsų aprašytame pokalbyje nevisiškai išryškėjo. Teko lankytis abiejose minėtose miesto įmonėse, perėjusiose prie nuomos rangos. Galima drąsiai tvirtinti, jog jų darbo kolektyvams nuomos ranga tarsi suteikė „antrąjį kvėpavimą", žymiai pagerėjo pagrindiniai ekonominiai rodikliai. Antai nedidelis gatvių apšvietimo elektros tinklų įmonės kolektyvas, kuris anksčiau di-

[2] Tiesa, 1989, gegužės 31.
[3] Tiesa, 1989, birželio 11.

desnę pelno dalį atiduodavo vadinamajai „aukščiau stovinčiai" organizacijai, dabar vien per šių metų pirmąjį ketvirtį turėjo maždaug 100 tūkstančių rublių ūkiskaitinių pajamų, kurias paskirstė nebe pagal normatyvus, o savo nuožiūra. Supaprastėjo darbų apskaita. Jei anksčiau kiekvienam darbui tekdavo šūsnys paskyrų, tai dabar kiekviena brigada žino, koks procentas atliktų darbų (piniginė išraiška) bus skirtas jų atlikėjams apmokėti, gali pati apskaičiuoti, kiek uždirbo. Svarbiausia — keičiasi žmogaus požiūris į darbą, jo suinteresuotumas jį gerai atlikti, plėtojama gamybinė demokratija.

— Svarbu ne vien tai, kad per šių metų pirmąjį ketvirtį, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, vieno darbuotojo vidutinis mėnesinis atlyginimas padidėjo beveik 80 rublių. Mes ne mažiau džiaugiamės tuo, kad tas darbuotojas pagaliau ėmė šeimininkauti: dalyvauja gamybos planavime, svarsto, kaip skirstyti ūkiskaitines lėšas, ką įsigyti ir ko atsisakyti, sprendžia gamybos taktikos ir strategijos klausimus ir t. t. Galiu drąsiai tvirtinti, kad nė vienas svarbesnis žingsnis nedaromas be darbo kolektyvo tarybos, o jei reikia — ir viso kolektyvo pritarimo. Tai rodo, kad gamykloje vis labiau įsigali gamybinė demokratija, — tokia padangų remonto gamyklos darbo kolektyvo tarybos pirmininko Remigijaus Stanelio nuomonė.

O kaipgi geriau materialiai skatinti dirbančiuosius, jei bankas šiai įmonei jau pradeda „įšaldyti" darbo užmokestį dėl minėto santykio viršijimo? Šį praradimą irgi bandoma bent iš dalies sušvelninti, skiriant kuo daugiau lėšų socialiniams klausimams. Padangų remonto gamyklos darbininkai ir tarnautojai jau dabar gauna negrąžinamų paskolų kooperatiniams butams įsigyti, nemokamus pietus, vaikus auginančioms motinoms mokamos pašalpos tol, kol vaikui sukaks treji, o ne pusantrų metų, kaip numatyta įstatymu. Vertėtų pagalvoti ir apie materialinę pagalbą pensininkams, pirmiausia tiems, kurių pensijos nesiekia pragyvenimo minimumo.

Negalima užmiršti ir nuomos rangos ateities, kurią TSRS liaudies deputatų suvažiavime nagrinėjo akademikas P. Buničius.[4] Pasak jo, nuomos rangos būdu dirbančioje įmonėje artimiausiu metu turėtų atsirasti nevalstybinė nuosavybė — darbo kolektyvo naujai sukurti fondai, tai yra, be valstybės, dar atsiras kooperatinė arba akcinė nuosavybė. Ir jeigu TSRS finansų ministerija ar kitas „stipraus centro" organas, pasak deputato, nepasikėsins į pačių nuomininkų sukurtą kapitalą, turėsime įmonę — dviejų nuosavybės tipų „hibridą", kurios darbuotojai tikrai bus suinteresuoti ne švaistyti, o kaupti valstybės ir kolektyvo turtą.

Kadangi cechus kooperatyvus ar net įmones kooperatyvus steigti norinčių darbo kolektyvų mieste apstu, nutariau aplankyti vieną iš tokių kooperatyvų, įsikūrusių mėsos kombinate. Jo kolektyvas kelis dešimtmečius nieko nestatė, nes negaudavo atitinkamų limitų, todėl statybininkai čia įsteigė „Rangos" statybos-montavimo bei projektavimo darbų kooperatyvą. Jo metinė rangos darbų apimtis — 1 milijonas 200 tūkstančių rublių, o įkainiai — valstybiniai. Statybinėmis medžiagomis, nors ir labai nelengvai, kooperatyvas daugiausia apsirūpina iš kombinatui skiriamų fondų, o trūkstamas perka iš rinkos fondų. Kapitalinis valgyklos ir paukščių cecho remontas (beje, atliktas per porą mėnesių), sanitarinės skerdyklos, savos statybos bazės įrengimas — tai toli gražu ne visas kooperatyvo atliktų darbų sąrašas. Per trumpą laiką išties daug padaryta, nes kooperatyvo veikla visai savarankiška, jos nevaržo jokie apribojimai, pakanka užsimokėti nuomos mokesčius pagal finansų organams pateiktą deklaraciją. Štai tokių kooperatyvų, gaminančių, statančių, kuriančių, o ne perparduodančių ar spekuliuojančių, norėtųsi matyti vis daugiau.

— Mes už tai, kad visa įmonė, o ne tik vienas jos padalinys būtų kooperatyvas, — įsitikinęs kooperatyvui vadovaujantis kombinato direktoriaus pavaduotojas kapitalinei statybai Lazeris Soloveičikas. — Kai įmonė yra dviejų nuosavybės tipų „hibridas", mažiau uždirbantis darbininkas ar tarnautojas neretai antagonistiškai nusiteikęs geresnį atlyginimą gaunančio kooperatininko atžvilgiu.

Beje, bendradarbiaujant su Vakarų Europos firmomis, kombinate ketinama įsteigti dar vieną kooperatyvą žarnoms perdirbti. Iš į užsienį eksportuojamos produkcijos kolektyvas tikisi užsidirbti valiutos, taip reikalingos kombinatui techniškai atnaujinti ir sumoderninti.

Nors pokalbio dalyviai teisingai priekaištavo, kad partiniai ir tarybiniai darbuotojai per mažai padeda ginti nuomos rangos būdu dirbančių įmonių teises, tokia veikla, manytume, yra tik viena iš daugelio įmonių partinių organizacijų,

[4] Правда, 1989, 2 июня.

apskritai partinių organų ir deputatų priedermių. Matyt, komunistams svarbiausia (tai patvirtina ir nuomos rangą praktikuojančių įmonių patyrimas) politiškai grįsti geros naujovės kelią, daryti jai partinę įtaką per administracijoje ir darbo kolektyvo taryboje dirbančius komunistus. Kaip ruoštis naujoviškam ūkininkavimui, kūrybiškai remtis kitų įmonių sukauptu patyrimu, kaip visą darbo kolektyvą įtraukti į nuolat kylančių problemų sprendimą, kaip kiekvieną darbuotoją daryti visuomenės turto bendrasavininkiu, išgyvendinti liūdnai pagarsėjusią atlyginimo lygiavą — štai toli gražu nepilnas sąrašas klausimų, kuriuos praktiškai spręsti kasdien imasi įmones išsinuomavę darbo kolektyvai. Jų narių rankos, vaizdžiai kalbant, jau atrištos, o kojos dar tebesupančiotos visokių tiekimo limitų, darbo užmokesčio apribojimų ir iš jų išplaukiančios lygiavos. Laikas atsikratyti senojo balasto įmones nuomojančių darbo kolektyvų veikloje. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas dar kartą įtikinamai parodė, kad nuomos ekonominiai santykiai tai ne tik trečias ūkiskaitos modelis (beje, daug pranašesnis už savo pirmtakus), bet ir iš esmės naujas ūkio mechanizmo tobulinimo etapas, kuris reikalauja tobulinti nuosavybės santykius, planavimą, pereiti prie didmeninės gamybos priemonių prekybos, iškelia šakinio valdymo organų tikslingumo problemą (joks čia ministerijos nuopelnas rinkti iš įmonių nuomą ir mainais joms nieko neduoti), reikalauja atsisakyti komandavimo skirstant kolektyvo uždirbtas lėšas, peržiūrėti mokesčių sistemą ir t. t. Tik ekonomiškai suverenial Respublikai sėkmingai išsprendus šias problemas, įmones nuomojančių kolektyvų veikloje nebus jaučiama stiprių praeities stabdžių, dėl kurių nuomos ranga mūsų pramonės centruose kol kas daugelio sveikinama ir remiama, bet retai praktikuojama.

FORMOS ĮVAIRIOS, ESMĖ — ŠEIMININKAS

RIMANTAS KAUŠIKAS

NUSIKOMANDAVO... * SKĘSTANTIS IR UŽ ŠIAUDO GRIEBIASI * NUOMININKAS AR KAMPININKAS? * NORS VERSLAI PELNINGI... * KOLŪKIS — KOOPERATYVŲ KOOPERATYVAS * AKCIJOS — ŽEMDIRBIŲ RANKOSE

Pertvarka atgaivino ir kaimą. Pirmuosius žingsnius žengia nauji ekonominiai ūkininkavimo metodai: nuomos, individuali ir kitos rangos formos, kuriasi kooperatyvai, akcinės bendrovės (žr. straipsnį „Nuomos ranga — didelė nauda", išspausdintą „Komuniste", 1989, Nr. 3, į kurį nutariau atsiliepti). Tikslas visiems aiškus — demokratiniais principais įteisinti įvairias ūkininkavimo formas, sudaryti palankias sąlygas valstiečiui tapti tikru žemės šeimininku. Tokia pagrindinė ir TSKP Centro Komiteto 1989 m. kovo plenumo nuostata: „Šiandien reikia pripažinti gamybos priemonių įvairių socialistinės nuosavybės formų ir jomis grindžiamų ūkininkavimo būdų lygiateisiškumą".[1]

[1] Tiesa, 1989, kovo 16.

R. Kaušikas — Kauno rajono Zapyškio kolūkio vyr. ekonomistas, kolūkio partinio biuro narys.

Šiuo keliu eina ir Kauno rajono Zapyškio kolūkio žemdirbiai, gana gausi, jungianti per 60 komunistų partinė organizacija.

Mūsų kolūkis didelis. Bendras plotas 5687, o žemės ūkio naudmenų — 3181 hektaras. Dirvožemiai daugiausia priesmėliai ir net smėliai, tai yra nebūdingi Kauno rajonui — įvertinti vos 37,1 balo (rajono 55,1).

Ūkis valdomas teritoriniu principu. Dabar mūsų ūkyje savarankiškai tvarkosi net 37 ūkiskaitiniai padaliniai. Trumpai papasakosiu, kaip mes prie to ėjome. Pradžia buvo prieš šešerius metus, kuomet visa žemės ūkio technika buvo skirstoma tuomet skatinamu ir propaguojamu centralizuotu būdu. O nuo to ir visos bėdos, nes ūkio mechanizatoriai sugaišdavo daug laiko toli važinėdami iš centrinių mechaninių dirbtuvių į laukininkystės brigadas ir atgal. O mūsų ūkyje nuotoliai dideli. Neefektyviai buvo naudojama technika, ne per geriausiai organizuojami darbai, sutrikusi ir drausmė. Drauge mažėjo traktorininkų, laukininkystės darbininkų ir kitų kategorijų darbuotojų materialinis ir moralinis suinteresuotumas darbu bei jo rezultatais. Dėl tokios padėties kasmet prastėjo ūkio ekonominiai ir finansiniai reikalai. 1984 metų pradžioje kolūkis turėjo 2,5 milijono rublių ilgalaikių ir 3,5 milijono rublių trumpalaikių Valstybinio banko kreditų. Vieno žemės ūkio gamybos darbuotojo darbo našumas vienuoliktajame penkmetyje buvo daugiau kaip penktadaliu mažesnis, negu vidutiniškai rajono kolūkiuose. Ir apskritai pagal grynųjų pajamų (pelno) gavimą ir rentabilumą Zapyškio kolūkis tais metais tarp kitų rajono ūkių užėmė vieną iš paskutiniųjų vietų.

Dėl tų priežasčių kolūkį ištiko kritiška finansinė būklė. Atrodė, kad jau nebeliko jokios vilties savo jėgomis atsistoti ant kojų. Ir štai 1983 metų pabaigoje zapyškiečiai savo valdybos pirmininku išsirinko jauną, energingą, gerai jaučiantį perspektyvą ir mėgstantį naujoves žmogų — Vladą Miškinį. Prieš tai jis didelę bendravimo su žmonėmis praktiką įgijo dirbdamas LLKJS Kauno rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi, rajono profsąjungos komiteto pirmininku. Naujas ūkio vadovas subūrė daug mąstančių, savarankiškai sprendžiančių, norinčių pasiekti gerų rezultatų specialistų ir kitų darbuotojų. Pasitarus su žmonėmis, buvo prieita vieninga nuomonė, kad norint savo jėgomis išlipti iš susidariusios finansinės duobės, būtina visiems dirbti naujoviškai, diegti pažangias ir efektyvias darbo organizavimo ir materialinio skatinimo formas.

Jau nuo 1984 metų pradžios pradėta diegti kolektyvinė ranga su vidinės ūkiskaitos elementais. Iš pradžių šiuo metodu dirbo visos trys laukininkystės mechanizuotos brigados ir žolės miltų gamintojų kolektyvas. Diegiant kolektyvinę rangą, kiekvienai laukininkystės brigadai buvo priskirti nuolatiniai mechanizatoriai su traktoriais ir kita reikalinga žemės ūkio technika. Mechanizatoriai į laukininkystės brigadas buvo paskirti atsižvelgiant į gyvenamąją vietą. Taip buvo sutrumpintas traktorių, kombainų ir kitos technikos kelias — nereikėjo važinėti iš centrinių mechaninių dirbtuvių į darbo vietas ir atgal. Netrukus pasirodė pirmieji geri rezultatai. Pailgėjo mechanizatorių naudingo darbo trukmė, mažiau ėmė gesti technika, pagerėjo darbų organizavimas, padidėjo darbo našumas ir, žinoma, mechanizatorių atlyginimas už darbą.

Pirmųjų kolektyvinės rangos darbo metų patirtis parodė: norint pasiekti geresnių gamybinių ekonominių rodiklių, būtina, kad kolektyvinė ranga su vidine ūkiskaita apimtų visus padalinius. Todėl jau nuo 1985 metų pradžios ši darbo organizavimo forma buvo diegiama, be minėtų, ir kituose gamybiniuose padaliniuose: penkiose gyvulininkystės fermose, mechaninėse remonto dirbtuvėse, autotransporto padalinyje, statybos ir santechnikos brigadose. Gamybiniams padaliniams šia darbo forma padirbėjus porą metų, pastebėjome, kad kolektyvinė ranga, kurioje taikomas ir vienas kitas vidinės ūkiskaitos elementas, nesuinteresuoja žmonių siek-

ti kuo didžiausių gamybos rezultatų, neskatina taupyti materialinių sąnaudų. Išanalizavę priežastis ir pasitarę su padalinių vadovais bei sumaniais, prityrusiais kolūkiečiais, padarėme išvadą, kad, neįdiegę visiškos ūkiskaitos, nieko gero nepešime. Apgalvotai, neskubėdami per dvejus metus įdiegėme visišką ūkiskaitinę rangą visuose 37 gamybos, pagalbiniuose ir valdymo padaliniuose.

Kaip parodė patirtis, geresnių gamybinių ir ekonominių rezultatų pasiekia nedideli ūkiskaitiniai, o juo labiau individualios ar šeimyninės ūkiskaitinės rangos padaliniai. Taigi diegiant ūkiskaitinius santykius tikslinga sudaryti nedidelius kolektyvus. Tačiau dėl to padaugėja buhalterinio ir analitinio darbo. Supaprastinus pirminę buhalterinę apskaitą valdymo aparato išlaidas galima sumažinti. Lig šiol mūsų ūkyje kiekvienam padaliniui buvo sudaroma visapusiškai pamatuota ir kolektyve apsvarstyta ūkiskaitinė užduotis, skaičiuojami ekonomiškai pagrįsti išlaidų limitai ir darbo sąnaudų normatyvai. Ūkiskaitinių padalinių kolektyvams už sutaupytas išlaidas kasmet buvo mokama iki 70 proc. iš to gautų pinigų. Praėjusiais metais ūkiskaitinių padalinių darbuotojams išmokėta beveik 39 tūkst. rublių premijų už tiesioginių išlaidų sutaupymą. Už 1988 metų galutinius ūkiskaitinius rezultatus kolūkiečiams buvo iš viso išmokėta 312 tūkst. rublių arba po 4—6 mėnesinius atlyginimus premijų. Nebuvo pažeistas ir darbo našumo bei darbo apmokėjimo augimo santykis.

Ūkiskaitiniuose santykiuose dalyvauja ne tik eiliniai kolūkiečiai, bet ir visi kolūkio vadovaujantys darbuotojai bei specialistai. Brigadų, fermų ir kitų ūkiskaitinių padalinių vadovų atlyginimo ir premijų dydis priklauso nuo vadovaujamo padalinio galutinių metinių rezultatų, o kolūkio vadovų, vyriausiųjų specialistų ir kitų specialistų atlyginimo dydis priklauso nuo normatyvinių bendrųjų pajamų. Iki galutinio atsiskaitymo, kaip ir pagrindinių profesijų darbininkams, kolūkio vadovaujantiesiems darbuotojams ir specialistams mokamas avansas (80 proc. pagrindinio mėnesinio atlyginimo dydžio). Tai realiai skatina valdymo padalinio darbuotojus ieškoti rezervų gamybai intensyvinti, darbo našumui didinti bei gamybos išlaidoms mažinti. Neatsitiktinai praėjusiais metais, palyginti su 1985 metais, žemės ūkio produkcijos gamybos išlaidos sumažėjo daugiau kaip puse milijono rublių.

Ūkiskaitinių padalinių struktūroje reikšmingą vietą užima individuali traktorininkų-mašinistų ir vairuotojų ūkiskaita. Ji kolūkyje įdiegta jau dveji metai. Jau pirmaisiais šios rangos įdiegimo metais atsisakyta samdomojo autotransporto (ATĮ) paslaugų. Dėl to kasmet sutaupome per 20 tūkstančių rublių. Nuo 1986 metų sunkvežimių vairuotojų valandinį apmokėjimą pakeitėme apmokėjimu už pervežtų krovinių tonažą, atsižvelgdami į automašinos markę, keliamąją galią, kelių grupę, krovinių klases. Visos šios organizacinės priemonės padidino ūkio vairuotojų suinteresuotumą pervežti su mažesnėmis materialinėmis sąnaudomis kuo daugiau krovinių. 1988 metais, palyginti su 1986-aisiais, krovinių buvo pervežta beveik 28 proc. daugiau. Per tą patį laikotarpį krovinių apyvarta (t/km) padidėjo net 89 proc. Nors vairuotojų metinis atlyginimas padidėjo, tačiau išlaidos darbo apmokėjimui, skaičiuojant 100 t/km, per analizuojamą laikotarpį sumažėjo beveik 40 proc. Daugiau kaip trečdaliu sumažėjo 1 t/km savikaina. Ji pernai sudarė 8,7 kapeikas. Pagal individualią ūkiskaitinę rangą praėjusiais metais dirbo visi ūkio traktorininkai — mašinistai, kurie taip pat pasiekė neblogų ūkiskaitos rezultatų.

Šioje srityje sukaupta patirtis leidžia padaryti tvirtas išvadas, kad tuose gamybiniuose kolektyvuose, kur yra tinkamos sąlygos, pravartu kuo plačiau diegti individualią ūkiskaitinę rangą. Juo labiau kad ši forma, palyginti su kolektyvine ranga, kelia kur kas didesnį žmonių suinteresuotumą darbu ir jo galutiniais rezultatais.

Traktorininkai — mašinistai ir vairuotojai, dirbantys individualios ūkiskaitinės rangos sąlygomis, iš kolūkio perka degalus, tepalus, atsargines dalis ir kitas remontui reikalingas detales, mažaverčius ir greit susidėvinčius daiktus (pridėdami apskaičiuotus apyvartos antkainius). Mechaninėms remonto dirbtuvėms, taip pat įdiegusioms ūkiskaitą, jie moka (0,60 rb val.) nuomos mokestį už patalpas technikos remontui ir įrengimus, taip pat po 1,10 rb/val. už šaltkalvių remontininkų samdymą. Visa tai akivaizdžiai rodo, kad tikrai individualiai ūkiskaitinei rangai yra būdingi pirkimo-pardavimo santykiai. Įdiegus tai ir susidaro realios tikrosios ūkiskaitos galimybės. Dėl to nuo šių metų visuose padaliniuose diegiame antrąjį ūkiskaitos modelį su visa apimančiais pirkimo-pardavimo santykiais.

Ką tai davė mums? Tik ūkiskaitiniai santykiai padėjo per 1986 ir 1987 metus smarkiai pagerinti kolūkio ekonominę ir finansinę būklę. Palyginti su 1985 metais, labai sumažėjo žemės ūkio produkcijos savikaina, maždaug trečdaliu padidėjo darbo našumas, iki 1,7 milijono rublių išaugo grynosios pajamos (pelnas). Pernai pelno gavome 2,4 milijono rublių, arba net 6,4 karto daugiau negu vidutiniškai kasmet per XI penkmetį. Pernai žemės ūkio veiklos rentabilumas pasiekė 30 procentų, o įskaitant pagalbinius verslus — 44,5 procento. Vien per praėjusius metus Valstybiniam bankui grąžinome 900 tūkstančių rublių trumpalaikių ir 300 tūkstančių rublių ilgalaikių kreditų. Šiemet pasiryžę grąžinti likusius 800 tūkstančių rublių trumpalaikių kreditų. Nusimetę šią nelengvą naštą, lengviau atsikvėpsime.

Pagalbinių verslų ėmėmės todėl, kad kuo greičiau galėtume sustiprinti kolūkio finansinę būklę ir grąžinti milijonines skolas Valstybiniam bankui. Nors ir plėtojome šiuos verslus, bet daugiausia dėmesio skyrėme žemės ūkio produktų gamybai intensyvinti. Ši mūsų pramoninė veikla, atvirai pasakius, turi nemažai ir neigiamų dalykų. Dažniausiai pagalbinių verslų darbuotojai gauna kur kas didesnį atlyginimą (nes jiems mokama pagal sutartinį procentą nuo piniginių įplaukų iš realizacijos), negu, sakykim, traktorininkai, gyvulininkystės darbuotojai ir kiti. Pagalbinių verslų cechų žmonės gerai žino, kiek analogiškų cechų darbuotojai uždirba kituose ūkiuose ar net gretimuose rajonuose. Todėl nedrįstame jiems numušti atlyginimų iki tokio lygio, kurį gauna pagrindinių žemės ūkio profesijų darbuotojai. Jeigu dabar tai padarytume, tai pas mus dirbančius pagalbinių verslų cechų darbininkus tuoj priglaustų kiti rajono ar respublikos ūkiai. Todėl šios sferos žmonių atlyginimus mokslininkams reikėtų neatidėliojant peržiūrėti visos respublikos mastu, duoti mums pagrįstas rekomendacijas, nes vienam ūkiui šį klausimą išspręsti kol kas beveik neįmanoma.

Tam tikrą pelno dalį, gautą už pagalbinių verslų produkcijos realizaciją, skiriame kolūkiečių materialinio skatinimo už galutinius žemės ūkio veiklos rezultatus fondui. Dalį pagalbinių verslų pelno (apie 100 tūkstančių rublių) skiriame kolūkiečių pensijoms padidinti. Motinoms, turinčioms mažų vaikų (gimusių po 1988 m. sausio 1 d.), sudarėme galimybę pačioms juos auginti namuose iki sukaks 3 metai. Kas mėnesį joms mokame po 100 rublių. Ir čia naudojame pelną, gautą iš pagalbinių verslų. Dauguma kolūkiečių suprato, kad šie verslai išties padeda ne tik stiprinti kolūkio finansinę būklę, bet didina ir jų materialinį suinteresuotumą, padeda lengvinti buitį. Kita vertus, įtemptų darbymečių laikotarpiais šių cechų žmonės talkina pašarų gamybos ir derliaus dorojimo darbuose.

Šių metų pavasarį įvykusiame kolūkio pirminės partinės organizacijos susirinkime buvo svarstomas TSKP Centro Komiteto 1989 m. kovo plenumo pranešimas „Apie TSKP CK agrarinę politiką dabartinėmis sąlygomis". Komunistai aktyviai dalyvavo diskusijose, laisvai ir atvirai reiškė

savo mintis. Reikia pažymėti, kad nestigo pagrįstos kritikos dėl žemės ūkio gamybos intensyvinimo, dėl darbo drausmės pažeidinėjimų, dėl atskirų partijos narių abejingumo nūdienos reiškiniams. Susirinkime buvo pabrėžta TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo plenume pasakyta mintis, jog „... agrarinė politika turi būti siekiama sukurti tokius gamybinius santykius, tokias ūkininkavimo formas, kurios užtikrintų valstiečiui tvirtą žemės šeimininko padėtį".[2] O kaip įgyvendinami susirinkimo nutarimai?

Atsižvelgdami į komunistų siūlymus ir mažų kolektyvų pageidavimus, pradėjome kurti ūkio vidinius kooperatyvus. Pagal šį ūkininkavimo modelį pirmiausia ėmė dirbti ūkio statybininkų brigada ir dujų ūkio tarnyba. Visa ligšiolinė patirtis rodo, kad tokiems kooperatyvams priklauso ateitis. Ypač tai pasakytina apie visuomeninėje gamyboje dirbančius ūkiskaitinius kolektyvus. Jau šiais metais žmonių pageidavimu susmulkinome dvi laukininkystės mechanizuotas brigadas. Todėl vietoje buvusių trijų stambių dabar yra penkios mažesnės, kompaktiškesnės brigados. Didelė grėsmė buvo iškilusi Braziūkų brigadai. Mat joje buvo belikę vos aštuoni darbingi kolūkiečiai. Nutarėme iš pagrindų atkurti Braziūkų kaimą. Atsisakėme statyti gyvenamuosius namus vieną šalia kito, nutarėme per trumpą laiką, tai yra iki šių metų rugsėjo pastatyti vienuolika sodybų. Statomi naujo tipo gelžbetoniniai surenkamieji namai, didesni ūkiniai pastatai, o šalimais bus 20—25 hektarų žemės sklypai. Žodžiu, imk ir savarankiškai ūkininkauk. Pavyzdį parodė pats šios brigados vadovas komunistas V. Ališauskas — į vieną iš šių sodybų jis persikels su šeima.

Pagalvojome ir apie socialinius šio naujojo kaimo aspektus — dvyliktajame tokio pat tipo name bus įkurtas felčerių punktas, vaistinė, pastatyta pradinė mokykla, vaikų darželis-lopšelis. Žodžiu, veiks ištisas nedidelis kompleksas. O iki šiol Braziūkuose buvo tik parduotuvėlė.

Kandidatų, norinčių šiose sodybose įsikurti, netrūksta. Tai daugiausia šiose vietose gimę ir likimo kitur nublokšti ūkininkai ar jų vaikai. Daugelis iš jų patys pasirinko sodybų vietas, dažniausiai buvusiose senosiose sodybvietėse. Kai kur dar buvo išlikę namų pamatai, šuliniai...

Kitos keturios laukininkystės brigados, dirbančios pagal antrąjį ūkiskaitos modelį, kitąmet irgi nori pereiti į ūkio vidinius kooperatyvus. Šiuo keliu pasuks ir dvi gyvulininkystės fermos, kiti gamybos padaliniai.

Nors kai kurie, ypač senesni, žemdirbiai gana atsargiai, nepatikliai žiūri į nuomos rangą, tačiau aš esu tvirtai įsitikinęs, kad ji visais atžvilgiais yra tinkama kaip pereinamoji forma į kooperatyvus arba individualų ūkininkavimą. Žinoma, ne visiems mažiems kolektyvams iškils būtinumas tik per nuomos rangą žengti į ūkio vidinius kooperatyvus.

Šiuo metu daug ką stipriai veikia vienas neigiamas grynai psichologinis nuomos rangos veiksnys. Žmogus negali susitaikyti su mintimi, kad jei jis bus tik žemės nuomininkas, negalės pagal testamentą palikti turto savo vaikams. Be to, ūkiai, išnuomoję žemę, dažnai plėšia nepagrįstai didelius mokesčius, o tai irgi atbaido valstietį nuo žemės nuomos. Mano nuomone, šis mokestis išvis nereikalingas. Visai kas kita brangiai kainuojančių pagrindinių priemonių nuoma. Juk ne kiekvienas įstengs nusipirkti traktorių, žemės ūkio mašinas, inventorių ar pastatą. O mokėdamas realiai nustatytą nuomos mokestį, galės šiomis pagrindinėmis priemonėmis naudotis ir ilgainiui jas netgi nusipirkti. Todėl čia ir neaiškumų, nepasitikėjimo nėra.

Kaip matote, kolūkyje diegiame įvairias rangos formas, kooperatyvus. Ne viskas sklandžiai einasi, tačiau nieko neveikti, likti stingulyje dabar gali tik nemąstantis, apie rytdieną negalvojantis žmogus, tas, kuriam ne-

[2] Tiesa, 1989, kovo 16.

rūpi Respublikos ekonominis savarankiškumas, žmonių gerovė. Visų mūsų ieškojimų galutinis tikslas — žmogus, jo kaip šeimininko ugdymas.

Mes ieškome teisinių ir ekonominių galimybių, kad ir dirbdami visuomeniniame ūkyje kolūkiečiai būtų kuo labiau suinteresuoti savo darbo rezultatais, jaustųsi tikrais šeimininkais. Metų pradžioje šiuos klausimus apsvarstėme visuotiniame kolūkio narių susirinkime ir vieningai nutarėme perduoti kolūkiečių nuosavybėn dalį per keturis dešimtmečius sukauptų pagrindinių gamybinių fondų akcijų pavidalu. Labai svarbu teisingai nustatyti kiekvienam kolūkiečiui tenkančią pagrindinių gamybinių fondų sumą. Atlikę skaičiavimus, priėjome išvadą, kad, siekiant atstatyti tikrąjį socialinį teisingumą, būtina apskaičiuoti, kiek nuo pat kolektyvizacijos pradžios kiekvienas kolūkietis prisidėjo prie kasmetinio kolūkinio turto kaupimo. Iškils būtinybė kiekvienam buvusiam ir šiuo metu dirbančiam kolūkiečiui užvesti asmeninio indėlio į kolūkinio turto didinimą korteles. Jose bus surašyta visa kolūkiečio kiekvienų metų darbinė veikla nuo pat darbo pradžios šiame kolūkyje, tai yra išdirbti darbadieniai ar darbo dienų skaičius, gautas atlyginimas rubliais ir natūra. Manau, kad pirmųjų kolektyvinio darbo metų (1949 metų) buvęs turtas (vertine išraiška) turi būti priskirtas tiems kolūkiečiams, kurie jį įnešė. O toliau reikia kiekvienam kolūkiečiui skirstyti metinį pagrindinių gamybinių fondų prieaugį (perkainotų nuo pat pradžios naujomis kainomis). Zapyškio kolūkio įstatų 13 straipsnyje numatyta, jog nedalijami yra pagrindiniai negamybinės paskirties fondai, melioracijos įrenginiai ir kapitaliniai įdėjimai žemėms gerinti. Iš likusios pagrindinių gamybinių fondų sumos būtina atimti ir gautų kreditų sumą. Po visų šių atskaitymų likusi pagrindinių gamybinių fondų prieaugio suma kasmet (nuo pat kolektyvizacijos pradžios) paskirstoma kiekvienam kolūkiečiui proporcingai gautam per metus atlyginimui (avansui) su premijomis.

Baigus visus šiuos skaičiavimus, visiems kolūkio nariams, nenutraukusiems ryšio su kolūkiu, bus išduotos turimo turto dydį, kuris atsispindi minėtose kortelėse, atitinkančios akcijos.

Metų eigoje kolūkiečiai gaus atlyginimą (avansą) ir už galutinius ūkiskaitinius rezultatus premijas, o metams pasibaigus kiekvienam kolūkiečiui pagal turimų akcijų kiekį tam tikra dalis gautų grynųjų pajamų (pelno) bus paskirstoma dividendų pavidalu. Akcinio pelno (grynųjų pajamų) netikslinga diferencijuoti pagal atskiras darbuotojų kategorijas, nes jų gautas metinis atlyginimas su premijomis gana objektyviai atspindi kiekvieno kolūkiečio asmeninį įnašą į kolūkinio turto kaupimą. Kolūkiečiui išėjus į pensiją, ir toliau kasmet turi būti mokami dividendai nuo priklausančios turto dalies. Kolūkio narys pensininkas turi teisę jam priklausančią turto dalį paveldėjimo tvarka palikti savo vaikams ar kitiems kolūkinio kiemo nariams. Dėl objektyvių priežasčių išėjus iš kolūkio buvusiam kolūkio nariui, pagal patvirtintas sąlygas turi būti išmokama piniginė kompensacija (dalinė ar visa suma) už paliekamą kolūkiui jam priklausančią turto dalį. Tai, žinoma, kol kas priklauso nuo kiekvieno ūkio ekonominio ir finansinio pajėgumo.

Mano nuomone, išėjusiam iš kolūkio piniginę kompensaciją už priklausantį turtą tikslinga būtų pradėti išmokėti ne iš karto, o tik po tam tikro laiko, pavyzdžiui, po pusės ar vienerių metų.

Atsisakius formalaus socialistinio lenktyniavimo, nebeliko priemonių gamybos pirmūnų moraliniam skatinimui. Todėl tam tikrą metinių akcijų dalį galėsime pasiūlyti papildomai įsigyti (nusipirkti) gamybos pirmūnams ir kitiems darbščiausiems, sąžiningiausiems kolūkiečiams.

Taip siekiame sukurti tokius gamybinius santykius, tokias ūkininkavimo formas, kurios užtikrintų valstiečiui žemės šeimininko padėtį.

NUO PAT PRADŽIŲ BUVO DU POŽIŪRIAI...

Eduardas JANČAUSKAS

Kai imtasi konkrečiai spręsti nacionalinį klausimą, prie sprendimo ištakų buvo V. Leninas. Todėl šiandien, susidūrus su sudėtingomis nacionalinių santykių raidos problemomis, taisant įvairius jų deformavimus, itin verta atidžiai išnagrinėti pirmųjų metų praktiką, atsikratyti klaidingų stereotipų, giliai įsišaknijusių masių sąmonėje bei ideologinėje sferoje ir ilgą laiką lėmusių visuomenės mokslų darbų pobūdį.

Daugelis stereotipų, kurie mums išliko iš stalinizmo laikų, buvo sukurti nutylint tą faktą, kad 1921 m. balandžio — 1924 m. sausio mėn. laikotarpiu, t. y. tuo metu, kai svarbiausiomis problemomis tapo daugianacionalinės tarybinės valstybės steigimas, TSR Sąjungos sukūrimas ir konstitucinis apiforminimas, — tame etape sprendžiant vienijančio judėjimo uždavinius susidūrė du skirtingi požiūriai, du metodai. Vienas jų numatė atsisakyti administracinio komandinio dekretavimo, būdingo „karinio komunizmo" periodui. Jo turinį išreiškė Lenino formulė „kartu ir lygiomis teisėmis..." Kitas požiūris siekė naujos ekonominės politikos sąlygomis, naujai kuriamos valstybės sandarai taikyti „karinio komunizmo" metu susiklosčiusius metodus, griežtai laikytis formulės „vieninga ir nedaloma".

Dalis partijos veikėjų, tarp jų ir Stalinas, nepriklausomų respublikų susikūrimą po Didžiojo Spalio laikė vien laikinu politinių uždavinių sprendimu, savotišku taktiniu manevru. Jų idealas buvo unitarinė valstybė. Pokalbyje su „Pravdos" laikraščio darbuotoju 1918 m. balandžio 3—4 d. J. Stalinas, remdamasis pasaulio istorija, pasakė: „Rusijoje kaip ir Amerikoje, ir Šveicarijoje federalizmui lemta atlikti pereinamąjį vaidmenį — į būsimąjį **socialistinį** unitarizmą" [1].

Dar aiškiau Stalinas pasisakė savo laiške Leninui 1922 m. rugsėjo 22 d., kuris pagaliau tapo žinomas visuomenei. Jis rašė: „Per ketverius pilietinio karo metus, kai intervencijos sąlygomis buvome priversti demonstruoti Maskvos liberalizmą nacionaliniu klausimu, mes prieš savo valią tarp komunistų suspėjome išauginti tikrų ir nuoseklių socialnepriklausomybininkų, reikalaujančių tikros visais atžvilgiais nepriklausomybės ir laikančių RKP(b) CK kišimąsi apgaule ir veidmainyste iš Maskvos pusės". Stalino formuluotės ciniškos. „Mes, — rašė jis, — pergyvename tokį raidos tarpsnį, kai forma, įstatymas, Konstitucija negali būti ignoruojami, kai pakraščiuose jaunoji komunistų karta žaidimą nepriklausomybe nenori suprasti kaip žaidimą, žodžius dėl nepriklausomybės atkakliai laiko tikru pinigu ir taip pat atkakliai reikalauja įgyvendinti nepriklausomų respublikų konstitucijas".[2]

---

[1] Образование СССР. Сборник документов. Изд. АН СССР. М., Л., 1949, с. 46.
[2] Ненароков А. П. За свободный союз свободных народов. М., 1989, с. 41.

E. Jančauskas — istorijos mokslų daktaras, profesorius, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos TSKP istorinės patirties katedros vedėjas.

Taigi Generalinis sekretorius, Tautybių reikalų liaudies komisaras į nepriklausomų respublikų kūrimąsi žiūrėjo kaip į žaidimą, kuriuo kai kas iš tikrųjų patikėjęs. Jis siūlė žaidimą baigti: „Jeigu tuojau pat nepasistengsime suderinti centro ir pakraščių santykių formą su faktiškais santykiais, pagal kuriuos pakraščiai visur ir besąlygiškai turi paklusti centrui, t. y. jeigu tuojau pat mes nepakeisime formalios (faktiškos) nepriklausomybės formalia (ir kartu realia) autonomija, tai po metų bus nepalyginti sunkiau apginti respublikos vienybę" [3]. Vadinasi, numatant, kaip spręsti buvusios caro imperijos tautų vienijimosi problemas, Stalino mąstymo šerdimi buvo unitarizmo imperatyvas. O tokiu atveju tampa itin problematiška kelti nacionalines tikra to žodžio reikšme problemas. Slopinant „nacionalistines tendencijas" (taip Stalinas „pakrikštijo" bet kokią nacionalinės savimonės raišką) stalininė politika praktikoje buvo tokia: kiekvienu patogesniu atveju sudaryti kuo stambesnius teritorinius susivienijimus. Tai paaiškėjo projektuojant ir kuriant Totorių-baškirų ir Kalniečių respublikas, Turkestaną, neigiamai vertinant Baltarusijos respubliką, netrukus perorganizuotą į Lietuvos—Baltarusijos respubliką, prieštaraujant Ukrainos suverenumo stiprinimui. Tai rodė ir skuba Užkaukazės respublikas jungti į federaciją.

Ypač rimtų klaidų įgyvendinant partijos nacionalinę politiką padarė RKP(b) CK Kaukazo (vėliau Užkaukazės) krašto biuras, kuriam vadovavo G. Ordžonikidzė. Partijos istorijos institutas prie Gruzijos KP CK 1988 m. birželio mėn. organizavo mokslinę diskusiją aktualiais aptariamo periodo klausimais. Respublikiniame laikraštyje „Zaria Vostoka" (1988 m. birželio 26 d.) buvo išspausdintas istorijos mokslų daktaro G. Žvanijos didelis straipsnis. Gruzijos mokslininkų tyrimai pagaliau nuodugniai išaiškino to meto įvykius Užkaukazėje, kurie turėjo tiesioginės įtakos apsprendžiant TSR Sąjungos sukūrimo formas ir metodus.

Mokslininkai seniai ir dažnai savo darbuose citavo telegramas ir laiškus, kuriuos Leninas 1921 m. kovo—balandžio mėnesiais adresavo Užkaukazės bolševikams. Deja, šie dokumentai dažniausiai buvo traktuojami tik kaip nurodymas, kad būtina suvienyti Užkaukazės respublikas ūkiniu požiūriu. Tikroji dokumentų esmė žymiai gilesnė: Leninas skatino atsižvelgti į unikalų Užkaukazės savitumą, elgtis atidžiai ir atsargiai. Tačiau RKP(b) CK Užkaukazės krašto komitetas ignoravo Lenino nurodymus. Greitas Užkaukazės respublikų sujungimas į federaciją buvo įvykdytas reikiamai neparengus gyventojų, ir tai sukėlė rimtą nepasitenkinimą.

Gruzijos, Azerbaidžano ir Armėnijos TSR įgaliotinių konferencijoje 1922 m. kovo mėn. buvo pasirašytos sutartys ir paskelbta, kad įsteigta Užkaukazės socialistinių respublikų sąjunga. Rengiant konstitucinius federatyvinės sąjungos pagrindus, daugelis Užkaukazės vadovų pareiškė minčių ir pageidavimų, kurie itin primena mūsų dienas, kai visuomenė vėl ieško optimalių formų derinti centralizavimą ir suverenumą. Pavyzdžiui, B. Mdivanis savo tezėse, kurias jis pavadino „Bendromis prielaidomis, apsprendžiančiomis federacijos pobūdį, apimtį ir turinį", rašė, kad „negalima nepripažinti, jog suverenumo turėtoja yra tik kiekviena šių respublikų savo teritorijoje, o jos teisių viršenybės reiškėjas — tik jos aukščiausieji organai". Analogiškus teiginius dar aiškiau formulavo Gruzijos komunistų partijos CK narys, respublikos finansų liaudies komisaras A. Svanidzė: „Sąjunginė valdžia nėra viršesnė už valstybių valdžias. Jai nepriklauso IMPERIUMAS (viešpatavimas, prievarta) sąjungos valstybių atžvilgiu" [4].

1922 m. liepos 24 d. buvo priimtas galutinis dokumento variantas, pavadintas Sąjungos sutartimi. Sutarties tekstas paneigia nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos propaguotą teiginį, jog Gruzijos komunistai reikalavę vien

[3] Ten pat, p. 42.
[4] Ten pat, p. 37.

konvencinių susitarimų ir esą nenorėję pripažinti sąjunginei valdžiai reguliuojančios funkcijos. Sutartis, kurią pasirašė A. Miasnikovas, N. Narimanovas, B. Mdivanis ir S. Kirovas, nedavė jokio pagrindo tokiems kaltinimams.

Pastangos sutelkti tautas demokratiškais, savanoriškais pagrindais, bandymai kurti teisinę socialistinę federaciją susidūrė su Stalino autonomizacijos koncepcija. Pagrindinis Stalino motyvas rengiant autonomizavimo projektą buvo ekonominis determinizmas, įsitikinimas centralizmo pranašumu. „Mes, — rašė Stalinas, — patekome į tokią padėtį, kai tarp centro ir pakraščių esanti santykių tvarka, t. y. jokios tvarkos nebuvimas ir visiškas chaosas, darosi nepakenčiama, sukuria konfliktus ir nuoskaudas, erzina, taip vadinamą federalinį liaudies ūkį paverčia fikcija, stabdo ir paraližuoja bet kokią ūkinę veiklą visos Rusijos mastu".

Svarstant respublikų susivienijimo klausimą V. Leninas iš pradžių nedalyvavo, — sirgo. Tačiau ir liepos—rugpjūčio mėnesiais, kai jo sveikata pagerėjo, pokalbiuose su Leninu Stalinas nė karto nepalietė šio klausimo. Su pagrindiniais Stalino teiginiais, kaip pagal jo schemą turi susivienyti tarybinės respublikos, Leniną supažindino — ir tai tik bendrais bruožais — Ukrainos Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Ch. Rakovskis, aplankęs jį rugpjūčio 25 d. Vėliau — Ukrainos KP CK sekretorius D. Manuilskis, F. Macharadzė, G. Sokolnikovas. Neabejotina, kad šie pokalbiai, taip pat minėtas Stalino 1922 m. rugsėjo 22 d. laiškas Leninui turėjo sukelti rimtą nerimą. Tas įsitikinimas dar sustiprėjo susipažinus su visais tuo metu sukauptais dokumentais. Ypač neramino tai, kad tiktai Azerbaidžano ir Armėnijos Komunistų partijų CK Stalino projektui pritarė be ypatingų išlygų. Baltarusijos Komunistų partijos CK labiau priimtinas buvo sutartinių santykių variantas. Gruzijos Komunistų partijos CK rugsėjo 15 d. balsų dauguma iš viso atmetė Stalino planą. Ukrainos Komunistų partijos CK apskritai šio klausimo nesvarstė, bet tarp dokumentų buvo Ch. Rakovskio laiškas, teigiantis, kad Stalino pateiktą projektą būtina peržiūrėti. Laiške atkreipiamas dėmesys į esminį dalyką: „Šis projektas ignoruoja tai, kad federacija nėra vienalytė nacionalinė valstybė. Todėl rezoliucijos projektas yra posūkis visoje nacionalinėje partijos politikoje".

Rugsėjo 26 d. po ilgo, 2 val. 40 min. trukusio pokalbio su Stalinu Leninas jau neabejojo dėl Generalinio sekretoriaus linijos pavojingumo. Laiške L. Kamenevui ir kitiems RKP(b) CK Politinio biuro nariams Leninas nepritarė Stalino „autonomizacijos" idėjai ir pasiūlė iš esmės kitokį tarybinių respublikų susivienijimo kelią — sukurti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą, išsaugant jų lygiateisiškumą ir nepriklausomumą. Lenininėje respublikų susivienijimo schemoje ypatingą vietą užėmė teiginys: „Svarbu, kad mes... nenaikintume jų **nepriklausomybės**, o sukurtume dar **naują aukštą, lygiateisių** respublikų federaciją"[5]. V. Leninas projekte padarė nemaža esminių papildymų dėl federacinės valdžios organų formavimo ir kompetencijos. Iš laiško aišku, kad Leninas nekantriai laukė susitikimo su B. Mdivaniu — Gruzijos komunistu, kaltinamu „nepriklausomybiškumu": „Pasikalbėjęs su Mdivaniu ir kt. draugais, papildysiu ir keisiu". O tai liudija, kad Leninas buvo susipažinęs su Užkaukazės respublikų sąjungos Sutartimi ir ją gerai vertino.

Suprasdamas, kaip svarbu jam asmeniškai dalyvauti svarstant klausimą dėl tarybinių respublikų susivienijimo, Leninas gavo iš Stalino pažadą „atidėti rezoliucijos pateikimą Cėka Polit. biurui iki mano atvykimo. Aš atvyksiu pirmadienį, X.2." Tačiau Stalinas tuojau sulaužė savo žodį: Politinio biuro posėdžiai skubiai buvo sukviesti rugsėjo 27 ir 28 d. Iš neseniai paskelbtų dokumentų aiškiai matyti, kokia praraja skyrė Lenino ir Stalino pozicijas tarybinių respublikų susivienijimo klausimu ir apskritai nacionalinėje politikoje. Tai parodo ir rašteliai, kada Kamenevas ir Stalinas susirašinėjo per Politinio biuro posėdžius. Rugsėjo 27 d.:

---

[5] Leninas V. Raštai, t. 42, p. 357.

Kamenevas: Iljičius susiruošė į karą ginti nepriklausomybės. Man siūlo sutikti su gruzinais. Atsisako net vakarykščių pataisų.

Stalinas: Reikalingas, mano manymu, tvirtumas prieš Iljičių. Jei pora Gruzijos menševikų veikia Gruzijos komunistus, o šie Iljičių, tai kuo čia, sakykite, dėta „nepriklausomybė"?

Ypač daug sako Stalino reagavimas į Lenino pataisas komisijos projekte. Sutikdamas vietoj „autonomizacijos" kalbėti apie respublikų susivienijimą su Sąjunga, matyt, jis tikėjosi, kad iškabos pakeitimas nepalies klausimo esmės, ir nepritarė pasiūlymams sukurti federacinius valdžios organus. Stalinas ypač akcentavo tai, kad tokiu atveju reikėtų sukurti ir Rusijos CVK, taip pat išjungti iš RTFSR sudėties aštuonias autonomines respublikas ir „jas paskelbti nepriklausomomis kartu su Ukraina ir kitomis nepriklausomomis respublikomis", sukurti „Maskvoje dvejus rūmus (Rusijos ir federacijos) ir apskritai atlikti didelius pertvarkymus, ko šiandien nereikalauja nei vidaus, nei tarptautinė padėtis". Stalino nuomone, Leninas, pateikdamas pasiūlymus dėl federacinės valdžios organų, „paskubėjo", todėl vargu ar reikia abejoti, kad šis „skubotumas" būtų naudingas nepriklausomybininkams... pakenktų drg. Lenino nacionaliniam liberalizmui".

Rugsėjo 28 d. susirašinėjimas tęsėsi:

Kamenevas: Manau, jeigu Vladimiras Iljičius atkakliai reikalaus, bus sunku priešintis. (Paskutinis žodis pabrauktas triskart.)

Stalinas: Nežinau. Tegu elgiasi savo nuožiūra.

Štai taip sunkiai turėjo veržtis į šį projektą kardinalios Lenino pataisos (naujo rezoliucijos projekto tekstas išspausdintas V. Lenino Pilno raštų rinkinio t. 45 prieduose). Stalinas stengėsi neprarasti pozicijų. Nuslėpdamas, kad faktiškai naujojo varianto autorius yra Leninas, jis išsiuntinėjo rezoliucijos tekstą RKP(b) CK nariams ir kandidatams, pasirašytą Stalino, Ordžonikidzės, Miasnikovo ir Molotovo. Lydraštyje buvo nutylėta, kad šis dokumentas iš esmės skiriasi nuo ankstesnio projekto, ir pasakyta, jog padaryta tik „kai kurie pakeitimai, patikslintos formuluotės" koreguojant anksčiau išsiuntinėtą CK Organizacinio biuro rezoliuciją, — „iš esmės teisingą ir be abejo priimtiną".

1922 m. spalio 8 d. įvykęs CK plenumas dirbo, matyt, ne pagal Stalino numatytą scenarijų. Deja, iki šiol istorikai negali susipažinti su daugeliu šio plenumo dokumentų. Bet plenumo atmosferą, kai tris valandas buvo svarstomas projektas, perteikia B. Mdivanio 1922 m. spalio 8 d. laiškas S. Kavtaradzei: „Iš pradžių (be Lenino) mus skaudžiai ir žiauriai mušė (turimas galvoje Organizacinio biuro komisijos posėdis. — E. J.), bet paskui, kai įsikišo Leninas po mūsų su juo pasimatymo ir detalios informacijos... buvo pritarta savanoriškai sąjungai lygiateisiškumo pagrindu ir nuo to slogi atmosfera virš mūsų išsisklaidė... puolimo sulaukė didžiavalstybiškumas". Apibendrindamas plenumo išvadas Mdivanis rašė: „Reikalas pasuko komunistinio proto link" [6].

Tai, kad plenumas pritarė Lenino pozicijai, gerokai susilpnino antpuolį tų, kurie nacionalinės valstybės formavimo problemas siekė spręsti forsuoto administravimo metodais. Susilpnino, bet nesutriuškino. Tai parodė ir netrukus įvykęs „Gruzijos incidentas" [7].

1922 m. spalio 19 d. daugelis Gruzijos komunistų partijos CK narių, savo kalbose visiškai pritardami aukščiau minėto plenumo nutarimams, kartu pareiškė, jog reikalauja peržiūrėti punktą dėl Užkaukazės federacijos. Jų nuomone, tokia federacija, kokia ji buvo tuo metu (ji dar neturėjo savo CVK ir Liaudies komisarų tarybos), yra negyvybinga, o tokia, kokią ją numatyta

---

[6] Ненароков А. П. За свободный союз..., с. 48 Šis laiškas paneigia plenumo komentarus, pateiktus V. Lenino Pilno raštų rinkinio t. 45 prieduose.

[7] Подробнее см. Грузинский инцидент. — Правда, 1988, 12 августа.

padaryti pažeidžiant liepos susitarimus, irgi ydinga. Jie siūlė aptarti kiekvienos respublikos galimybę atskirai stoti į TSRS.

Gruzijos Komunistų partijos CK pareiškimą G. Ordžonikidzė iškart kvalifikavo kaip neleistiną partinės disciplinos pažeidimą. Nuskambėjo žodžiai, kad „Gruzijos Komunistų partijos viršūnė apimta šovinistinių puvėsių". Po tokio šmeižto visas Gruzijos KP CK atsistatydino. Nepakantumo ir abipusio šiurkštumo sąlygomis buvo panaudota, V. Lenino žodžiais tariant, net „biomechanika": Ordžonikidzė kirto smūgį A. Kabachidzei, kuris jį pavadino „Stalino asilu".

Pažymėtina, kad Leninas, nurodęs, jog Gruzijos KP CK narių pareiškime G. Ordžonikidzė buvo per šiurkščiai charakterizuotas, nė viename straipsnyje, laiške ar raštelyje nepasakė, jog šis dokumentas klaidingas arba pažeidžia partinę discipliną. Užtat Ordžonikidzės, Lenino nuomone, niekaip negalima pateisinti, o „politiškai atsakingus už visą šią iš tiesų didžiarusišką nacionalistinę kampaniją reikia padaryti, žinoma, Staliną ir Dzeržinskį" [8]. Tokią išvadą V. Leninas padarė susipažinęs su F. Dzeržinskio vadovaujamos komisijos tirti „Gruzijos incidentą" medžiaga (komisijos sudėtyje buvo ir V. Mickevičius-Kapsukas). Kaip prisipažino V. Leninas, visa tai „mane labai sunkiai paveikė". Liga progresavo. Gavęs teisę diktuoti, V. Leninas išsakė savo žymiąsias pastabas „Dėl tautybių arba „autonomizacijos" klausimu". Jose kartu su išvadomis konkrečiu klausimu — dėl incidento Gruzijoje buvo pasakyta ir daug itin svarbių nuostatų, kurios ilgą laiką buvo slepiamos nuo partijos ir liaudies, o dabar paskelbtos ir padeda rengti šiuolaikinę partijos nacionalinę politiką.

Kaip rodo faktai, Sąjungos sukūrimo klausimai taip rūpėjo V. Leninui, kad 1923 m. sausio 30 d. jis vėl pareikalavo „gauti iš Dzeržinskio arba Stalino medžiagą Gruzijos klausimu". Susipažinęs su ja, Leninas kovo 5 d. padiktavo L. Trockiui vieną iš paskutinių savo laiškų: „Gerbiamas drg. Trocki! Aš labai prašau Jūsų imtis Gruzijos klausimo gynimo CK. Šis klausimas dabar „persekiojamas" Stalino ir Dzeržinskio, ir aš negaliu tikėtis jų bešališkumo. Netgi atvirkščiai. Jeigu Jūs imtumėtės jo gynybos, tai aš galėčiau būti ramus".[9]

Trockis pasiteisino, kad dėl ligos jis negali imtis tokios pareigos. Bet tai tik dalis tiesos, kuri iki šiol įsitvirtinusi istorikų darbuose. Iš tikrųjų Trockis toliau rašė, jog tikisi greitai pasveikti ir prašo atsiųsti jam visą medžiagą. 1923 m. balandžio 16 d. Trockis pareiškė RKP(b) CK Politinio biuro nariams, kad kovo 5 d. jis gavo iš Lenino pastabas „Dėl tautybių arba „autonomizacijos" klausimu". Pasilikęs sau „principinę reikšmę turinčio straipsnio kopiją", Trockis, kaip pats pripažino, rėmėsi šio straipsnio teiginiais, rengdamas pastabas dėl Stalino pateiktų tezių partijos XII suvažiavimui, taip pat rašydamas „Pravdos" laikraščiui straipsnį nacionaliniu klausimu.

Trockio straipsnis buvo išspausdintas 1923 m. kovo 20 d. Jame buvo įspėjama saugotis „grubaus savęs apgaudinėjimo, kad galima itin greitai išspręsti nacionalinį klausimą, ko dar dažnai pasitaiko mūsų partijos gretose... ir po kuriuo neretai slepiasi didžiavalstybinis šovinizmas". Pastangas vienijantį judėjimą formuoti administraciniais metodais Trockis vertino kaip nesuvokimą to, jog „prasidėjus labiau organiškam ūkiniam ir kultūriniam darbui mažos nacijos su įtariu dėmesiu stebės, kaip jų gyvenime atsispindi bendros ūkinės, politinės, juridinės, kultūrinės Sąjungos tarybų valdžios priemonės, t. y. visų pirma, kokios linijos šiuose klausimuose laikosi mūsų partija". Jis sutiko su tuo, kad gali padidėti „nacionalinis jautrumas", pasireikšti nacionalistinės tendencijos, turinčios, jo nuomone, „daugiausia gynybinį nacionalistinį pobūdį". Ir kova su šiuo „naminiu nacionalizmu... turi būti kantraus propagandinio pobūdžio ir remtis ne nacionalinių poreikių ignoravimu, bet

[8] Leninas V. Raštai, t. 36, p. 561—562.
[9] Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 54, с. 329.

rūpestingu jų tenkinimu". Kaip matome, Trockio mintys daug kur atkartojo Lenino teiginius. Partijos XII suvažiavime (1923 m.) Trockis savo Pranešime dėl pramonės, rezoliucijos pataisose šiuo klausimu taip pat daug dėmesio skyrė nacionaliniams aspektams ekonomikoje, ragino suteikti daugiau savarankiškumo respublikų ūkiniams organams.

Partijos XII suvažiavime (1923 m.) kiekvienai delegacijai atskirai buvo perskaitytas V. Lenino laiškas „Dėl tautybių arba „autonomizacijos" klausimu". Tai turėjo didelį poveikį diskusijoms po Pranešimo dėl nacionalinių savitumų partinėje ir valstybinėje veikloje, kurį padarė Stalinas, — ypač Mdivanio, Macharadzės, Skryniko, Rakovskio, Zinovjevo, Bucharino, Radeko pasisakymuose.[10].

Atsižvelgiant į Lenino nurodymus suvažiavimo nutarimuose nacionaliniu klausimu buvo padaryta daug svarbių pataisų ir papildymų. Konkrečios priemonės įgyvendinant partijos XII suvažiavimo rezoliucijas nacionaliniu klausimu netrukus buvo aptartos CK pasitarime, kuriame dalyvavo nacionalinių sričių ir respublikų darbuotojai. Čia ypač svarbus buvo nutarimas sukurti Sąjungos CVK antruosius rūmus. Tai pasiekti buvo nelengva, nes Stalinas iš pradžių labai prieštaravo. „Yra nuomonė, — pasakė jis, atsakydamas į „Pravdos" korespondento klausimus, — jog būtina be dviejų sąjunginių organų — CVK ir LKT — įsteigti dar trečią sąjunginį organą, tarp jų tarpinį, taip sakant, **aukščiausiuosius** rūmus, kur būtų visų tautybių, po lygiai nuo kiekvienos, atstovai, bet ši nuomonė, be abejonės, nesulauks pritarimo nacionalinėse respublikose kad ir todėl, jog dvejų rūmų sistema esant aukščiausiesiems rūmams nesiderina su tarybine sandara..." [11] Pasitarime ypač atkakli kova vyko tarp „valstybininkų" ir „nepriklausomybininkų" dėl centrinių ir respublikinių valdžios organų formavimo ir jų kompetencijos paskirstymo. Buvo nutarta sukurti **penkis bendrus liaudies komisariatus** (Užsienio reikalų, Užsienio prekybos, Karo reikalų, Susisiekimo, Pašto ir telegrafo), penkis **direktyvinius**, o likusiems suteikti visišką autonomiją. Be to, buvo nurodyta išplėsti sąjunginių liaudies komisariatų kolegijų sudėtį, į jas įtraukiant jų darbui reikiamų tautybių atstovus. Pasitarimo nutarimuose numatyta vystyti respublikų ekonomiką atsižvelgiant į nacionalinius buitinius ir kitus savitumus. Šio skyriaus pirmasis punktas reikalavo sureguliuoti, o kur reikia — ir nutraukti migraciją.[12]

Buvo numatytos priemonės ir dėl karinių dalinių organizavimo. Nutarime pažymėta: „Dabar respublikose ir srityse pradėti kurti karo mokyklas, kad numatytu laiku parengtų vietinės kilmės karo vadus, kurie vėliau būtų branduoliu organizuojant nacionalinius karinius dalinius" [13].

Paminėti faktai rodo, kad ir iki formalaus tarybinių respublikų susivienijimo, kai 1922 m. gruodžio 30 d. pirmajame Sąjungos Tarybų suvažiavime buvo paskelbti Pareiškimas ir Sutartis dėl Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sukūrimo, ir po to vyko įtemptas darbas, nustatant nacionalinės valstybinės sandaros principus. Galima pasakyti, jog šį procesą vainikavo TSRS Pagrindinio Įstatymo (Konstitucijos) patvirtinimas TSR Sąjungos II Tarybų suvažiavime 1924 m. sausio 31 d.

TSR Sąjungos Konstitucija pabrėžė sutartinį tarybinių respublikų susivienijimo pagrindą. Jį apibūdino du Konstitucijos skyriai — Deklaracija ir Sutartis dėl Sąjungos sudarymo. Pirmuose dviejuose punktuose dėl Sutarties buvo apibrėžtos sąjunginės aukščiausiosios valdžios organų prerogatyvos ir sąjunginių respublikų suverenios teisės. „Sąjunginių respublikų suverenitetas ribojamas tik šioje Konstitucijoje nurodytomis ribomis ir tik Sąjungos kompetencijai skirtais klausimais", — skelbė Konstitucijos 3 straipsnis. Sąjungos kom-

[10] Двенадцатый съезд РКП(б), 15—17 апреля 1923 г.: Стенограф. отчет. М., 1968, с. 495—619.
[11] Образование СССР..., с. 240.
[12] Ten pat, p. 390—391.
[13] Ten pat, p. 392.

petencijai buvo atiduota daugiau kaip 20 pozicijų, — ir visos konkrečiai detalizuotos, kad būtų išvengta skirtingų aiškinimų. TSRS Konstitucijos 27 straipsnyje užfiksuotas Lenino pasiūlymas išrinkti tiek Centro Vykdomojo komiteto pirmininkų, kiek Sąjungoje yra respublikų. Nustatyta, kad pirmininkai pareigas turi eiti paeiliui, o eilę ir pirmininkavimo trukmę nustato TSRS CVK Prezidiumas.[14]

Konstitucijoje buvo užfiksuotos garantijos, saugančios respublikos suverenias teises. 59 straipsnis nurodė, jog Sąjungos komisarų potvarkių veiką gali sustabdyti sąjunginių respublikų CVK arba jų prezidiumai, jeigu šie potvarkiai prieštarauja Sąjungos Konstitucijai, Sąjungos įstatymams arba sąjunginės respublikos įstatymams. Taip pat buvo numatyti itin demokratiški būdai spręsti ginčus. Jeigu nesutarimai kyla, pavyzdžiui, tarp Sąjungos tarybos ir Tautybių tarybos, tai pagal TSRS Konstitucijos 23 straipsnį abi Tarybos kiekvienu atveju sudaro derinimo komisiją, į kurią skiria po vienodai narių. Jei pavyksta susitarti, nutarimas perduodamas tvirtinti kiekvienai Tarybai atskirai. Jeigu nesusitariama, klausimas svarstomas bendrame abiejų Tarybų posėdyje. Jeigu ir čia neprieinama bendrų išvadų, klausimą sprendžia TSR Sąjungos Tarybų suvažiavimas.

Priėmus pirmąją TSRS Konstituciją, baigėsi pradinis ilgo ir sudėtingo darbo etapas kuriant TSR Sąjungą: juridiškai susiformavo tarybinė valstybė kaip suverenių tarybinių respublikų federacija. Tačiau, nors Lenino gvardija, vadovaudamasi jo priesakais, daug kur neleido Stalino metodais spręsti nacionalines valstybines problemas, ir tada, ir ypač vėliau nebuvo iki galo įveiktas stiprėjantis administracinis komandinis stilius, hipertrofuotas centralizmo ir unitarizmo siekimas. Principai, kuriais remiantis kurta Tarybinių respublikų sąjunga, buvo deformuoti, natūralūs nacionalinių santykių raidos procesai — ilgam užgniaužti. Todėl dabar tarpnacionaliniuose santykiuose ir iškyla tiek daug skaudžių, neatidėliotino sprendimo reikalaujančių problemų. Remdamasi nauju mąstymu ir istorine patirtimi partija nuosekliai ieško būdų jas išspręsti.

[14] Ten pat, p. 408.

VIENIJA NE KAPITALUS, O ŽMONES

Pastabos apie kooperatinį sektorių socialistinėje ekonomikoje

JONAS ČIČINSKAS

KAIP KOOPERACIJA BUVO INTEGRUOTA Į VALSTYBINĮ SEKTORIŲ * AR LEMTA JAI VIEŠPATAUTI! * KOKIĄ „NIŠĄ" UŽPILDO KOOPERATYVAI * GOBŠUMU PELNYTA NEPRIIMTINA „ŠLOVĖ" * JEI ŽMOGUS IŠSIRUTULIOJO IŠ BEŽDŽIONĖS, TAI ŠIANDIEN JŲ JAU TURĖTŲ NEBEBŪTI!..

I

Dabartinė ekonomikos valdymo reforma radikali yra todėl, kad siekiama pertvarkyti pačią ekonominės sistemos esmę — nuosavybės santykius. Ji bus radikali, jei nuosavybės santykių kompleksas iš tikrųjų bus pakeistas, panaikinta tai, kas ją deformuoja tvarkant ūkį administravimo ir komandavimo metodais. Deformacijos mūsų šalies ekonomikoje reiškėsi tuo, kad visuomeninė nuosavybė buvo sutapatinta su valstybine. Nuosavybė, kurios teisinis subjektas buvo ne valstybė, o kitas juridinis arba fizinis asmuo, buvo tik pakenčiama, laikoma žemesne, tik laikinai naudotina. O socialinė ekonominė pažanga turėjo reikštis kaip visų nevalstybinių nuosavybės formų eliminavimas, išnykimas (pagal šią logiką ištikimiausi jos šalininkai teigė, kad komunizmo sąlygomis nebeliks nė asmeninės vartojimo reikmenų nuosavybės).

Tokia teorinė koncepcija buvo ir praktiškai realizuojama remiantis ekonominės politikos priemonėmis; dėl to gamybinė ir vartotojų kooperacija buvo beveik visiškai integruotos į valstybinį liaudies ūkio sektorių, nebuvo tinkamai naudojamas gamybinis bei socialinis asmeninio pagalbinio ūkio potencialas, nepakankamai dėmesio buvo skiriama šeimos namų ūkiui. Gamybos suvisuomeninimo procesas buvo traktuojamas kaip jos suvalstybinimas, komunizmas — kaip nuosavybės ir apskritai ekonominio gyvenimo formų įvairovės panaikinimas.

Šiandien tokios pažiūros atmestos. Ypač didelio ir palankaus dėmesio sulaukė kooperatinė nuosavybė, juridiškai įtvirtinta 1988 metais priimtu Įstatymu dėl kooperacijos TSR Sąjungoje.

J. Čičinskas — ekonomikos mokslų daktaras, Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto politinės ekonomijos katedros vedėjas.

II

Kooperatyvai, kooperatinis judėjimas — kilę iš kooperacijos sąvokos, kuri reiškia žmonių bendradarbiavimą dažniausiai ūkiniuose procesuose. Plačiąja prasme kooperacija yra bendroji ekonomikos savybė, proporcingai stiprėjanti didėjant visuomeniniam darbo pasidalijimui ir skatinanti gamybinių, prekinių, finansinių, kreditinių, informacinių ryšių plėtrą. Siaurąja prasme kooperacija yra atskira, savarankiška gamybos ir apskritai ūkinės veiklos organizavimo forma, susijusi su kooperatyvų kūrimu ir jų veikla.

Būdingasis kooperatyvų bruožas yra tas, kad kooperatyvas kartu yra ir ūkinis vienetas, ir visuomeninė organizacija. Socialinė motyvacija, veikla savitarpio pagalbos tikslu („pagalba sau"), visuomeninių vertybių — savanoriškumo, demokratinio valdymo, lygybės, solidarumo, bendros gerovės — akcentavimas yra pačios kooperatyvų prigimties požymis, jų specifinė savybė. Tai lėmė kooperatyvų atsiradimo aplinkybės.

Kooperatyvai pradėjo kurtis kapitalistinės visuomenės sąlygomis, siekiant apsisaugoti nuo išnaudojimo. Kooperatyvai turėjo perimti kapitalisto (kapitalistinės firmos) siaurąsias ūkines funkcijas ir visiškai eliminuoti jas lydintį socialinį momentą — maksimalaus pelno siekimą ir išnaudojimą.

Kooperatyvų veiklos plėtra ilgainiui leido suformuluoti pagrindinius teorinius kooperatyvų veiklos principus ir juos apibendrinti; pirmąsyk tai buvo padaryta 1937 m. Tarptautinio kooperatinio aljanso XV suvažiavime. 1966 m. Aljanso XXIII suvažiavimas priėmė atnaujintus kooperacijos principus (tų principų peržiūrėjimo, jų suaktualinimo iniciatorius buvo TSRS vartotojų kooperatyvų centro sąjunga). Dabar veikiantys kooperacijos (kooperatyvų veiklos) principai[1] yra tokie: narystė kooperatyve yra laisva ir visiems prieinama be dirbtinių apribojimų ir visuomeninės, politinės, rasinės bei religinės diskriminacijos; kooperatyvai yra demokratinės organizacijos. Jiems vadovauja renkamieji arba visų narių sutikimu skiriamieji asmenys; jei už pajų mokamos palūkanos, jos turi būti griežtai ribojamos; pelnas iš kooperatyvo ūkinės veiklos priklauso jo nariams ir turi būti naudojamas taip, kad nė vienas narys negautų naudos kitų sąskaita. Pelną arba sankaupas kooperatyvo nariai gali paskirstyti tokiems tikslams: a) kooperatyvo veiklai plėsti, b) bendroms paslaugoms teikti, c) paskirstyti kooperatyvo nariams, atsižvelgiant į jų sandėrius su kooperatyvu; visi kooperatyvai turi imtis priemonių, kurios padėtų mokyti ir šviesti savo eilinius narius, vadovus, tarnautojus ir visus gyventojus ekonominių ir demokratinių kooperacijos principų ir metodų klausimais; visos kooperatinės organizacijos, siekdamos patenkinti savo narių ir visos visuomenės interesus, turi įvairiomis formomis aktyviai tarpusavyje bendradarbiauti lokaliniu, nacionaliniu ir tarptautiniu mastu.

1976 m. Tarptautinė darbo organizacija kooperacijos principus suformulavo abstrakčiau. Tai solidarumas ir abipusis susitarimas; lygybė ir demokratija; veikla ne dėl pelno; teisingumas, padorumas ir proporcingumas; kooperatinis švietimas, plačiau suvokiamas kaip kultūros dalykas.[2]

Svarbiausi šių kooperatinės veiklos kaip visumos principų požymiai yra tokie. Pirma, kooperatyvas yra ne kapitalo savininkų, o darbo žmonių (samdomųjų darbuotojų arba smulkiųjų gamintojų) sąjunga; kitaip tariant, kooperatyvas jungia ne kapitalus, ne pinigų sumas, kurios būtų naudojamos siekiant pasisavinti svetimo darbo rezultatus, o žmones, tokia forma

[1] Теория кооперации. М.: Экономика, 1982, с. 71.

[2] Žr. Kędziorek F. Spółdzielczość w zarysie. Warszawa: Wyd. Spółdzielsze, 1988, s. 26.

sukolektyvinančius savo ūkinę veiklą ar jos dalį. Antra, svarbiausias kooperatyvo ūkinės veiklos **tikslas — ne pelnas,** o jo narių ekonominių poreikių tenkinimas su mažiausiomis sąnaudomis ir remiantis kolektyvumo bei solidarumo pagrindais. Šiedu momentai ir lemia principinį skirtumą tarp kooperatyvų ir akcinių bendrovių.

Taigi pagal savo prigimtį kooperatyvai yra nekapitalistinės ūkinės organizacijos, jie objektyviai buvo ir tebėra jėga, nukreipta prieš pagrindinį kapitalistinės privačiasavininkiškos veiklos motyvą — siekimą pelno, kaskart vis didesnio. Tokia kooperatyvų prigimtis ir esmė visiškai atitinka socialistinę ekonomiką.

Kapitalistinėje ekonomikoje kooperatyvai nėra ta jėga, kuri gali lemti ūkio raidą. Čia jie tėra palyginti nedidelė liaudies ūkio dalis, todėl jiems įtaką daro viešpataujantys gamybiniai santykiai, iš kurių jie perima tam tikrus kapitalistinio ūkininkavimo principus. Dar K. Marksas yra nurodęs, kad „...kooperatinė sistema niekada negali pertvarkyti kapitalistinės visuomenės" [3]. Kapitalistinių šalių kooperatyvuose yra ir samdomojo darbo išnaudojimo, ir pasyvumo kainų politikoje, o kartais dangstantis kooperatyvu susikuria iš esmės kapitalistinė įmonė — pseudokooperatyvas.[4]

Pravartu priminti, kad iki šiol egzistavusioje socializmo ekonominėje sistemoje, kuriai buvo būdingas perdėm centralizuotas gamybos valdymas, gamybinių kooperatyvų — kolūkių — veikla buvo tiek supančiota tiesioginio valstybės ūkinių organų administravimo, kad iš esmės jie buvo virtę pseudokooperatyvais, tai yra tik formaliais kooperatyvais.[5]

III

„Pas mus, man atrodo, per maža dėmesio kreipiama į kooperaciją", rašė V. Leninas viename iš paskutiniųjų savo straipsnių 1923 m.[6] Šios pastabos taiklumas visiškai paaiškėjo tik dabar, pertvarkos laikais, kai imta realizuoti kooperacijos potencialą. „Kooperacija ne tik neišsėmė savo galimybių, bet ir turi plačias perspektyvas", buvo pažymėta TSKP Centro Komitete 1987 m. sausio plenume.[7]

Priežastys, dėl kurių kooperacija, viena iš kolektyvinio ūkininkavimo formų, tebėra aktuali šių dienų socialistinei ekonomikai, yra kelios. Pirma, ir toliau išlieka nepažeidžiamas materialinis kooperatinės formos pagrindas — kolektyvinis (grupinis) gamybinės ir kitokios ūkinės veiklos pobūdis. Dabar gamybinės jėgos jau išaugusios iš tokios būsenos, kai pavieniai žmonės gali gaminti daugiau materialinių gėrybių (taip pat ir paslaugų, nors čia padėtis truputį kitokia); individai dabar, mechanizavus gamybą, yra tik atskirų dalinių funkcijų vykdytojai, o pats produktas gaminamas bendru kolektyvo (įmonės) darbu. Tačiau šiandien dar sunku įsivaizduoti ir priešingą padėtį — kai visa visuomenė tampa vienu, technologiškai ir organizaciškai vieningu gamybiniu kolektyvu, kuriame kiekvienas darbingas pilietis kiekvienu momentu vykdys iš anksto ir tiks-

---

[3] Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 16, с. 199.

[4] „Pseudokooperatyvai rūpinasi — dažniausiai labai uoliai — kooperatinės organizacijos formaliąja puse, o praktinėje veikloje vadovaujasi principu, kaip kuo labiausiai padidinti pelną." (Boczar K. Spółdzielczość. Problematyka społeczna i ekonomiczna. — Warszawa: PWE, 1986, s. 23).

[5] Netiesioginis, bet ryškus tokios kolūkių transformacijos patvirtinimas yra šen bei ten pasigirstantys siūlymai įdiegti kolūkiuose visišką ūkiskaitą arba konstatavimas, kad jau taip padaryta. Ūkiskaita yra santykiškai savarankiškų socialistinių valstybinių įmonių horizontaliųjų ir vertikaliųjų ekonominių ryšių forma, todėl siūlymai įdiegti kolūkyje ūkiskaitą (jei tai iš tikrųjų kolūkis, o ne valstybinis ūkis) tolygūs siūlymui suteikti autonomiją nepriklausomai valstybei.

[6] Leninas V. Raštai, t. 33, p. 423.

[7] TSKP Centro Komiteto plenumo medžiaga. 1987 m. sausio 27—28 d. V., 1987, p. 42.

liai jam apibrėžtą gamybinę funkciją, kai visuomeninė gamyba įgis jau nebe kolektyvinį, o bendrą visuomeninį, liaudinį pobūdį. Socialistinės valstybės prerogatyva — ekonominės veiklos reguliavimas. Visos kitos ekonominės funkcijos jai reikalingos tiek, kiek jos padeda tą reguliavimą padaryti maksimaliai efektyvų.

Antra, ekonomikos valdymo administravimas ir komandavimas galiausiai lėmė tai, kad socialistinės gamybos (reprodukcijos) proceso dalyviai pamažu neteko subjektų padėties, virto nurodymų vykdytojais. Dėl to gamybos priemonių naudojimo santykiai (ekonominiai jų nuosavybės santykiai) smarkiai evoliucionavo į nevisuomeninius (asocialinius, o savo tendencijos požiūriu — į antivisuomeninius vadinamojo „kareivinių socializmo" nuosavybės santykius). Kooperatyvų kūrimas tokiomis sąlygomis yra viena iš priemonių kolektyviškumui atkurti, visuomenei įtraukti į gamybinius santykius subjekto teisėmis. Tai vienas iš būdų pašalinti socializmo ekonominės sistemos deformacijas ir atkurti socializmą gamyboje — tai yra ne tik užkirsti kelią biurokratijai ar kitoms socialinėms grupėms diegti separatizmą, bet ir iš tikrųjų padaryti darbo žmones gamybos šeimininkais.

Kooperacijos prigimties savybės lemia, jog ir socializmo sąlygomis ji negali būti viešpataujanti ūkio forma. Viena iš tų savybių yra kolektyvinis, grupinis kooperatinės veiklos pobūdis, kooperatyvų veikla, pagrįsta „pagalbos sau" principu. Dėl šios priežasties kooperatyvų plėtra yra visada potencialiai susijusi su ekonominės ir socialinės diferenciacijos stiprinimu.

Kooperatyvų kūrimasis remiantis pačių kooperatyvų narių pajų įnašais (taip pat įtraukiant ir valstybės finansų bei kredito pagalbą), jų orientavimasis į ribojamą arba saikingą pelną (santykiškai žemas pelno lygis gali būti ne tik, tarkime, taikant neaukštas prekių ar paslaugų kainas, bet ir dirbtinai keliant kooperatyvo narių darbo apmokėjimą) kooperatyvams nesukuria nei finansinių galimybių, nei pakankamai stiprių motyvų plėsti gamybą bei ekonomikos potencialą, didinti investicijas. Vadinasi, tiek spartus gamybos augimas, tiek jos efektyvumo didėjimas nėra būdinga kooperatyvų prigimčiai tiek, kiek tai yra įgimta „grynoms" įmonėms (firmoms). Šią tendenciją bent iš dalies įveikti padės neseniai priimtas Lietuvos TSR įstatymas „Dėl kooperatyvų pajamų mokesčio", kuriame numatoma, kad ta kooperatyvų pajamų dalis, kuri skiriama gamybai, mokslui ir technikai plėtoti, yra neapmokestinama.

Vadinasi, šiuolaikines gamybines jėgas „įforminančioje" ekonominėje sistemoje egzistuoja tarsi kokia „tuščia niša", kurią socializmo sąlygomis turi užpildyti kooperatinės, tai yra kolektyvinio, grupinio veiklos pobūdžio įmonės. Tą „nišą" sudaro tokia gamybinė ir kitokia ūkinė veikla, kuri gali būti racionaliai atliekama be valstybės kišimosi ir kurios negali atlikti pavieniai asmenys (individualūs gamintojai).

Kooperatinė gamyba atskleidžia savo funkcijas, ima sveikai reprodukuotis ir daryti poveikį visai socializmo ekonominei sistemai bei jos raidai tada, kai yra susiformavusi kaip būtinas ir nepakeičiamas ūkio organizmo elementas, kaip kooperatinis sektorius. „Neseniai priimtas Kooperacijos įstatymas atveria galimybę sukurti stambų kooperatinį šalies ekonomikos sektorių, plačiai taikyti įvairias kooperacijos formas visose liaudies ūkio sferose", — buvo pažymėta TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje.[8] Tai reiškia, kad pavieniui veikiantys kooperatyvai laipsniškai turėtų jungtis į teritorines, šakines ir bendras kooperatyvų sąjungas, o po to bendromis pastangomis kurti specializuotus savo infrastruktūros elementus — kredito, realizavimo, tiekimo organizacijas, teisinių, informacinių, kadrų ren-

---

[8] TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 — liepos 1 d. V., 1988, p. 5.

gimo ir kitų specializuotų paslaugų teikimo padalinius, taip pat ir bendras gamybines įmones. Pradiniame šios veiklos etape kooperatyvai turėtų sulaukti ir palankaus atitinkamų valstybės organų dėmesio, pritarimo, proporcingo išteklių (įrengimų, medžiagų, statybinių organizacijų pajėgumų, kreditų) skyrimo ir tiesioginės pagalbos bei lengvatų.

Ypač aktualu atkurti kooperatinį gamybos pobūdį žemės ūkyje. Šios liaudies ūkio šakos specifika tokia, kad čia labai svarbu atsižvelgti į vietines gamybos sąlygas ir ypatybes, tuo remtis praktinėje veikloje. TSKP Centro Komiteto 1989 m. kovo plenumas, suformulavęs naują partijos agrarinę politiką, pabrėžė, kad „... reikia ryžtingai išgyvendinti visas kooperacijos suvalstybinimo ir administracinio kišimosi į gamybinių kolektyvų reikalus formas".[9]

Mūsų ekonomikoje susikūręs kooperatinis sektorius — stiprus valstybinio sektoriaus partneris ir nedidelio individualaus sektoriaus „globotojas" — sveiką skatinamąjį poveikį ekonomikai turėtų daryti ne tik didindamas gamybos apimtį ir jos efektyvumą, ne tik stiprindamas konkurencinį potencialą, atgaivinantį visą liaudies ūkį, bet ir plėsdamas savo socialines ypatybes, taip gerai atitinkančias pertvarkos tikslus, — būtent sudemokratinti veiklą, atgaivinti tikro šeimininko jausmą, diegti ūkinėje veikloje socialinius motyvus ir tikslus. „Centro Komitetas vadovaujasi tuo, kad kooperatinio sąjūdžio pakilimas atveria plačias galimybes spręsti daugelį gyvybiškai svarbių visuomenės problemų", — pažymima TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentuose.[10]

Ar realu to siekti, ar tai būdinga dabartinei kooperacijos raidai mūsų šalyje, kokios tendencijos čia jau įžiūrimos?

IV

1988 m. priėmus Įstatymą dėl kooperacijos TSR Sąjungoje, šalyje ėmė kurtis naujieji kooperatyvai. Prasidėjo naujas laikotarpis mūsų šalies kooperacijos raidoje.[11]

Nors kooperatyvai buvo steigiami plačiu mastu ir gana sparčiai, vis dėlto kooperatinės ūkinės veiklos formos plėtojamos nelengvai, atsitrenkia, kaip ir visa ūkinė reforma, į įprastą mūsų ekonomikos inertiškumą bei sąmoningą konservatyvųjų jėgų priešinimąsi. Maža to. Tiek šalies gyventojai, tiek specialistai dabartinių kooperatyvų veiklą vertina labai nevienodai — vieni jai pritaria, o kiti gana aiškiai ja piktinasi.

Mano supratimu, kooperatyvai šiandien suteikia galimybę reikštis žmonių ūkinei iniciatyvai, išradingumui, energijai. Tuo jie papildo, išplečia visuomenės gamybines jėgas. Jų produkcija ir teikiamos paslaugos yra nors ir nedidelis, bet reikalingas ir vis didėjantis įnašas į rinką, kuri žiobčioja kaip žuvis be vandens, stokodama prekių ir paslaugų. Kooperatyvai paleidžia apyvarton ligšiol visai nenaudotus arba mažai naudotus išteklius, taigi padidina visų jų naudojimo efektyvumą. Nemažą vaidmenį kooperatyvai žada atlikti paslaugų sferoje, kuri mūsų suvalstybintoje ekonomikoje buvo ir kol kas tebėra atsiliekanti sfera. Ir visai svarią veiklą kooperatinis judėjimas atlieka demokratindamas šalies ekonominį gyvenimą, nes tokia jo prigimtis.

Kita vertus, kooperatyvai liūdnai pagarsėjo aukštomis, kartais net la-

---

[9] Tiesa, 1989, kovo 16.

[10] TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentai, p. 14.

[11] 1988 m. liepos 1 d. duomenimis. Lietuvoje veikė 1192 kooperatyvai (įregistruota buvo 1861), juose dirbo beveik 21 tūkst. žmonių. Per 1988 m. pirmąjį pusmetį pagaminta produkcijos ir suteikta paslaugų beveik už 41 mln. rub. (Bagotyrius G. Buhalterinės apskaitos ir kontrolės organizavimas kooperatyvuose. — Liaudies ūkis, 1989, Nr. 1, p. 17).

bai aukštomis kainomis.[12] Kadangi atlyginimo už darbą lygis mūsų šalyje yra nedidelis ir palyginti lėtai didėja, niekas tiksliai nežino mažmeninių kainų ir paslaugų tarifų indekso (jis taip pat nestovi vietoje), į kiekvieną kainų pakilimą visuomenė itin jautriai reaguoja ir dažniausiai tam nepritaria. Visų jaučiamos dezaprobacijos kooperatyvų kainoms nesušvelnina nė tai, kad jie moka kur kas brangiau, negu valstybinės įmonės, už medžiagas, kad sunkiai ir sudėtingais keliais gauna tik senus, padėvėtus įrengimus, kad patalpas turi įsirengti savo lėšomis (naudojasi ir banko kreditu), kad pradiniu veiklos etapu kiekvienam kooperatyvui visada reikia įdėti daugiau vienkartinių išlaidų. Anaiptol ne vien šie veiksniai lemia kooperatyvų produkcijos kainas; smarkiai „išalkusi" rinka ir neretai savanaudiškas pačių kooperatyvų maksimalių pajamų siekimas taip pat neturėtų būti pamiršti.

Nepageidaujamą „šlovę" pelnė ne tik kai kurių kooperatyvų produkcijos ir paslaugų kainos. Pasitaiko ir vertelgiškų, kartais net antivisuomeninių ar amoralių kooperatyvų veiklos faktų. Mūsų respublikos spauda rašė apie tokią „Aerofloto" darbuotojų naujovę, kai agentūra atsisakė pristatyti klientams bilietus į namus pagal valstybės nustatytą tarifą, o tos paslaugos ėmėsi prie agentūros įsikūręs kooperatyvas, žinoma, už kelis-kart didesnį mokestį. Kooperatyvams atiduoti kai kurių geležinkelio ir autobusų stočių tualetai — iš nemokamų jie virto mokamais, taigi grupelės verslių žmonių toli gražu ne menkų pajamų šaltiniu. Liūdną ir Ginesų knygos nevertą rekordą pasiekė vienas šalies kooperatyvas, pasiūlęs užsienio firmai tiekti už valiutą... donorų kraują. (Pateikusi šį faktą, „Pravda" pažymi, kad toks pasiūlymas tiesiog pritrenkė užsienio firmą, ir ji apie tai informavo TSRS medicinos ir mikrobiologijos pramonės ministeriją [13]).

Tačiau neužmirškime, kad dabar tėra kooperatinio judėjimo pradžia. Todėl natūralu, kad pirmieji kooperatininkai, naudodamiesi palankia rinkos konjunktūra, su mažiausiomis (santykiškai) sąnaudomis bei per trumpiausią laiką stengiasi jei ne tvirtai atsistoti ant kojų, tai bent pralobti. Įstatymas dėl kooperacijos ekonomikoje sukūrė iš esmės naują situaciją, kooperatininkai dar nežino, ar ji stabili ir patikima (laisvas įstatymų interpretavimas, pagaliau ir jų gana greitas keitimas pas mus, deja, turi precedentų), todėl apgalvotos strategijos jų veiksmuose ir elgesyje dar maža.

Asocialią mūsų kooperatyvų dalies veiklą, mėgdžiojančią prasčiausias privačias firmas, aiškintume ne tik minėtais dalykais. Veikia ir dar viena, svarbesnė priežastis — netiesiogiai kooperatyvai vis dar traktuojami kaip žemesnės, prastesnės, mažiau palaikytinos, „ne visiškai socialistinės" ūkio formos.

Taip, Įstatymas dėl kooperacijos paskelbė, kad juo „...siekiama garantuoti lygiateisišką socialistinės ekonomikos valstybinio ir kolūkinio-kooperatinio sektorių sąveiką..." [14] Ir ekonominei teorijai, ir ūkinei praktikai jau aišku, kad kooperacija tomis sąlygomis, kai politinė valdžia priklauso darbo žmonėms, o pagrindinės gamybos priemonės yra socialistinės valstybės nuosavybė, — tai ekonomikos socializavimo forma, kooperatyvas — socialistinė (tik ne valstybinė) įmonė, kooperatinė nuosavybė — visuomeninės socialistinės nuosavybės forma. Taip mokė V. Leninas, tai atspindi ir minėtas įstatymas.

Tačiau kol kas, tik pradėjus realizuoti Įstatymą dėl kooperacijos, to kooperatyvų lygiateisiškumo ir stokojama. Jie, palyginti su valstybinėmis įmonėmis, dar tebėra podukros vaidmenyje. Tai pasakytina ir apie aprūpinimą materialiniais ištekliais (patalpomis arba statybinėmis medžiago-

[12] Buitinėje kalboje vartojamas terminas „kooperatinė kaina" visų suprantamas kaip „kaina, žymiai aukštesnė už valstybinę".
[13] Правда, 1989, 14 февраля.
[14] Tiesa, 1988, birželio 8.

mis, įrengimais, medžiagomis ir žaliavomis, transportu), ir materialinių išteklių kainas. Kooperatyvai susiduria ir su administracine savivale, biurokratišku ir smulkmenišku kišimusi į jų veiklą.

Todėl neseniai priimtame TSRS Ministrų Tarybos nutarime „Dėl priemonių trūkumams susiklosčiusioje kainodaros praktikoje pašalinti" numatoma, kad „tikslinga išplėsti kooperatyvų galimybes įsigyti materialinių išteklių", o jei kooperatyvai registruojami prie įmonių, organizacijų ir įstaigų, „rekomenduota aprūpinti juos materialiniais ištekliais ir užtikrinti, kad pagamintą produkciją jie realizuotų valstybinėms įmonėms, organizacijoms ir įstaigoms nustatytomis sąlygomis ir kainomis." [15]

Kooperatinės formos lygiateisiškumo pripažinimas teorijoje bei įstatymuose ir to lygiateisiškumo stoka praktikoje yra pagrindinė, nors ir ne vienintelė priežastis, sukelianti deformacijas kooperatinio judėjimo pradiniame etape.

Visaliaudinė (valstybinė) nuosavybė tam tikru aspektu iš tiesų laikytina aukštesne (t. y. išreiškiančia aukštesnį gamybos suvisuomeninimo laipsnį) socialistinės nuosavybės forma. Bet ji negali būti panaudota ten, kur dar nėra tokio suvisuomeninimo sąlygų. Paslaugų sferoje, žemės ūkyje, nesudėtingos technologijos arba greit kintančio asortimento produkcijos gamyboje optimali ne visaliaudinė, o kooperatinė (kolektyvinė) gamybos organizavimo, gamybos priemonių naudojimo forma. Būtent ši liaudies ūkio dalis yra kooperatinės nuosavybės plėtros „niša", ir jokia kita nuosavybės forma toms šakoms nebus optimali. Dėl aiškumo pateiksiu tokį palyginimą. Triušis yra aukštesnė gyvybės forma už slieką, bet jis niekada negalės užimti slieko „nišos" gyvajame pasaulyje. Gamtos raida retai kada vyksta visiškai sunaikinant senąsias formas, dažniau ji skatina formų gausėjimą ir vis tikslesnį jų naudojimą; tik naiviausias pradžiamokslis gali teigti, kad jeigu žmogus išsirutuliojo iš beždžionės, tai šiandien beždžionių jau turėtų nebebūti.

Sisteminis požiūris į ekonominę visuomenės veiklą, kaip matome, verčia ne tik deklaruoti, bet ir realiai traktuoti kooperatinį sektorių kaip ekonomiškai būtiną, juridiškai lygiateisį ir socialiai vertingą mūsų ekonomikos elementą. Kaip pažymėjo draugas M. Gorbačiovas pranešime TSRS liaudies deputatų suvažiavime, „mes už lanksčių ir efektyvių visuomeninio turto naudojimo santykių sukūrimą, kad kiekviena nuosavybės forma gyvu lenktyniavimu, teisingu rungtyniavimu įrodytų savo gyvybinę jėgą ir teisę gyvuoti".[16] Kooperatinis sektorius vienu ypu neatsiranda, jo formavimas turi tapti strateginiu ekonominės politikos uždaviniu. Tokiomis sąlygomis, kai Respublikoje pereinama į ūkinę savivaldą ir finansavimąsi, stipraus ir gyvybingo kooperatinio sektoriaus ugdymas neatsiejamas nuo sparčios ekonominės pažangos.

---

[15] Tiesa, 1989, vasario 4.
[16] Tiesa, 1989, gegužės 31.

KIEK DARBUOTOJŲ VALDYMO APARATE?

PETRAS ADLYS

Labai aktuali tapo valdymo aparato tema — jo struktūra, darbuotojų skaičius, jų dalis bendrame skaičiuje, išlaidos jiems išlaikyti ir pan. Tokiais ir panašiais klausimais pastaruoju metu labai domisi visuomenė; visi nori žinoti, kaip kinta valdymo aparatas, kaip įmonėms sekasi žengti savarankiškus žingsnius, ar mažiau komandų ir administravimo jų darbe.

Lietuvos TSR valstybinis statistikos komitetas atliko valdymo aparato darbuotojų apskaitą (1988 m. lapkričio 15 d. duomenys). Ataskaitas pateikė savarankiškos įmonės, organizacijos ir įstaigos (išskyrus partines ir komjaunimo organizacijas bei kolūkius). Valstybinio bei ūkinio valdymo funkcijas minėtu metu atliko 1,5 tūkst. arba 14 proc. įstaigų ir organizacijų. Iš jų ministerijos ir žinybos (46), miestų ir rajonų valdymo organai (591), apylinkių vykdomieji komitetai (444), kooperatinių ir visuomeninių organizacijų valdymo aparatas (219 įstaigų) ir pan. Apie valdymo aparato darbuotojų skaičiaus pokyčius galima spręsti iš šių duomenų.

Valdymo aparato darbuotojų skaičius*

	1988 m.	1985 m.	1988 m. % palyginti su 1985 m.
Iš viso valdymo aparato darbuotojų	193 505	188 422	102,7
Įmonių ir organizacijų valdymo personalas	178 413	164 887	108,2
Valstybinių, ūkinių, kooperatinių bei visuomeninių organizacijų valdymo personalas	15092	23535	64,1
Iš to skaičiaus:			
Valstybinio valdymo	12896	16770	76,9
Ministerijų ir žinybų	3664	6034	60,7
Vilniaus miesto	630	735	85,7
Kitų miestų ir rajonų	6625	7759	85,4
Apylinkių	1977	2242	88,2
Ūkinių organizacijų	225	4758	4,7
Kooperatinių ir visuomeninių organizacijų	1971	2007	98,2

* 1988 m. lapkričio 15 d., 1985 m. rugsėjo 15 d.

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, 1988 m. valdymo aparate buvo 193,5 tūkst. darbuotojų. Palyginti su 1985 m., jų skaičius padidėjo 5083 žmonėmis (2,7 procento). Taip buvo dėl įmonių ir organizacijų valdymo personalo pagausėjimo 13526 žmonėmis (8,2 procento), kai tuo tarpu valstybinių, ūkinių, kooperatinių ir visuomeninių organizacijų valdymo personalas sumažėjo 8443 žmonėmis (35,9 procento). Įmonių ir organizacijų,

P. Adlys — LTSR valstybinio statistikos komiteto pirmininko pavaduotojas, LTSR nusipelnęs ekonomistas.

t. y. pagrindinės veiklos, valdymo personalo pagausėjo todėl, kad į jį perėjo dirbti kai kurių panaikintų ūkinio valdymo tarpinių grandžių (trestų, prekybos valdybų, bazių ir pan.) dalis darbuotojų.

Valstybinio valdymo aparato darbuotojų sumažėjo 3874 žmonėmis (23,1 procento), iš jų ministerijų ir žinybų — 2370 žmonių (39,3 procento), miestų, rajonų ir apylinkių Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų komitetų — 1504 žmonėmis (14 procentų).

Įmonių ir organizacijų valdymo aparate yra 92,2 procento visų valdymo aparato darbuotojų. Tai jų vadovai ir pavaduotojai, vyriausieji specialistai, inžinieriai ir technikai, ekonomistai, apskaitos ir kiti nustatyta tvarka valdymo aparatui priskirti darbuotojai.

Valstybinio valdymo aparate yra 6,7 procento visų valdymo aparato darbuotojų. Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, Ministrų Tarybos Reikalų valdyboje, ministerijose ir žinybose 1988 m. dirbo 3664 žmonės, arba 40 procentų mažiau negu 1985 m. Jie sudarė 1,9 procento visų valdymo aparato darbuotojų.

Vienam valdymo darbuotojui tenka 7 darbininkai ir tarnautojai, o sveikatos apsaugos, fizinės kultūros bei socialinio aprūpinimo — 13, žemės ūkio (be kolūkių) ir liaudies švietimo — 11, kultūros ir meno — 9, pramonės, transporto ir prekybos — 8, statybos, komunalinio ūkio ir buitinio gyventojų aptarnavimo, informacinio skaičiavimo aptarnavimo įmonėse, įstaigose ir organizacijose — 5 darbininkai ir tarnautojai.

Kaip įmonių ir organizacijų valdymo darbuotojai skirstosi pareigybėmis, matyti iš šių duomenų:

	Darbuotojų skaičius 1988 m. lapkričio 15 d.	% nuo bendrojo skaičiaus
Visi valdymo darbuotojai	178 413	100
Iš to skaičiaus:		
Vadovai ir jų pavaduotojai,	78860	44,2
iš jų meistrai ir darbų vykdytojai	27570	15,5
Vyriausieji specialistai ir jų pavaduotojai	13261	7,4
Inžinieriai, technikai, mechanikai, agronomai, zootechnikai	32999	18,5
Ekonomistai	13772	7,7
Buhalterijos ir kiti apskaitos darbuotojai	23664	13,3
Kontrolės ir inspektavimo darbuotojai	6865	3,8
Kanceliarijų darbuotojai (be mašininkių, stenografisčių, archyvų darbuotojų)	1620	0,9
Juridinis personalas	1618	0,9
Instruktoriai, metodiniai ir kiti darbuotojai (agentai, ekspeditoriai, dispečeriai, komendantai ir pan.)	5754	3,3

Reikia pažymėti, kad į bendrą valdymo aparato darbuotojų skaičių neįtrauktos sekretorės, mašininkės, stenografistės, bibliotekininkai, prekių žinovai, sandėlininkai, valytojos, apsaugos ir kiti darbuotojai, kurių darbas tiesiogiai nesusijęs su valdymo funkcijų vykdymu. 1985 m. tokių darbuotojų buvo 30 tūkst. (valdymo aparato etatuose). Juos pridėjus, valdymo aparate tais metais buvo 218,4 tūkst. darbuotojų.

Bendrame darbininkų ir tarnautojų skaičiuje valdymo aparato darbuotojų lyginamasis svoris nagrinėjamu laikotarpiu nuo 2,0 sumažėjo iki 1,5 procento, o jų darbo užmokesčio fondas — nuo 1,8 iki 1,4 procento. Pažymėtina, kad šie rodikliai Lietuvoje žemesni negu kaimyninėse respublikose: valdymo aparato darbuotojų lyginamasis svoris Latvijoje nuo 2,3 sumažėjo iki 1,7 procento, Estijoje — nuo 2,3 iki 1,8, jų darbo užmokesčio fondas — atitinkamai nuo 2,1 iki 1,6 ir nuo 2,0 iki 1,6 procento.

Keletas žodžių apie kolūkių valdymo aparatą. Jų metinių apyskaitų duomenimis, 1988 m. pabaigoje kolūkiuose buvo 30364 vadovai ir specialistai, tai yra 4722 žmonėmis arba 18,4 procento daugiau negu jų buvo 1986 m. pabaigoje.

Valdymo aparato darbuotojų skaičius Tarybų Sąjungoje
(tūkst. žmonių*)

	1988 m.	1985 m.	1988 m. (%), palyginti su 1985 m.
Visi valdymo aparato darbuotojai	14962	14840	100,8
Įmonių ir organizacijų valdymo personalas	13131	12464	105,4
Valstybinių, ūkinių, kooperatinių bei visuomeninių organizacijų valdymo personalas	1831	2376	77,4
Iš jų:			
Aukščiausiųjų Tarybų Prezidiumų, Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų komitetų darbuotojai	311	312	99,7
Visuomeninių ir kooperatinių organizacijų darbuotojai	341	349	97,7
Ministerijų, komitetų, valdybų aparato darbuotojai	1080	1623	66,5
Iš to skaičiaus:			
sąjunginių	85	107	79,4
respublikinių	108	140	76,9
ATSR, kraštų, sričių,	265	280	94,5
apygardų, rajonų, miestų	477	450	106,1
ūkio valdymo aparato (trestų, kontorų ir pan.)	145	646	22,4

* Neįskaityti apsaugos darbuotojai, kurjeriai, stenografistės, mašininkės ir kiti valdymo funkcijų neatliekantys darbuotojai. Juos pridėjus, 1985 m. valdymo aparate buvo 17,7 milijono žmonių.

Tarybų Sąjungoje valdymo aparato darbuotojų nagrinėjamu laikotarpiu padaugėjo 0,8 procento. Įmonėse ir organizacijose buvo 13,1 milijono šių darbuotojų, arba 5,4 procento daugiau negu 1985 metais. Labiausiai padaugėjo juridinio personalo, inžinerijos technikos, ekonomistų ir kitų darbuotojų. Vadovai sudarė 43,7 procento (jų dalis, palyginti su 1985 m., kiek sumažėjo), jų buvo maždaug tiek pat kaip ir Lietuvoje. Kitų darbuotojų lyginamasis svoris taip pat mažai skiriasi.

Iš pateiktų duomenų sunkoka padaryti apibendrinančias išvadas (to turėtų imtis valdymo specialistai), nes nėra pagrįstų valdymo aparato darbuotojų skaičiaus ir santykio su kitais darbuotojais normatyvų. Tačiau galima teigti, kad neįvyko esminių pokyčių valdymo sistemoje.

Tačiau pateikti duomenys apie valdymo aparato darbuotojų skaičių ir jų sudėtį (pagal pareigybes) neleidžia teigti, kad Tarybų Sąjungoje yra 15 milijonų (1985 m. buvo 18 milijonų), o Lietuvoje — 194 tūkst. biurokratų, dar valdininkais vadinamų. Juk į tą skaičių pateko pačių įvairiausių pareigybių darbuotojai, specialistai, eiliniai tarnautojai. O valdininkais ir ikikarinėje Lietuvoje buvo laikomi toli gražu ne visi tarnautojai.

Matyt, teisingiau teigti, kad, įsigalėjus administracinio komandavimo stiliui, šis didelis aparatas ne visada atlieka tas funkcijas, kurios tenka racionaliam valdymo aparatui, kad jis neatitinka jam keliamų šiuolaikinių reikalavimų.

Pažymėtina, kad yra neišspręstų valdymo aparato darbuotojų skaičiaus ir sudėties nustatymo metodikos klausimų. Antai pagal nusistovėjusią tvarką į valdymo aparatą nebuvo įskaitomi atitinkami kolūkių personalo darbuotojai bei partinių ir komjaunimo organų darbuotojai. Tas pats atsitiko su naujai susikūrusių visuomeninių organizacijų valdymo darbuotojais. Tik juos įskaičius bus gauti tikslūs duomenys apie valdymo personalo darbuotojų skaičių ir sudėtį bei jų darbo užmokesčio fondą.

KOKIE MES PRIE ATGIMIMO AUKURO?

JULIUS LENČIAUSKAS

1. TUŠČIOJO LAPO „FILOSOFIJA"

Ilgai ilgai mąsčiau pasidėjęs tuščią lapą. Kaip gera jam! Lapas švarus, neprirašytas, vadinasi, niekur nesuklysta, neprašauta pro šalį... O jeigu gyvenimo lapas jau prirašytas? Gal likę tik pusė, o gal net mažiau!.. Ir ne viskas aiškiu braižu. Yra suklydimų ir braukymų. Braukymų ir taisymų...

Taip, atėjo gilių apmąstymų, vertybių perkainojimo metas.

Viena tema, kuri jaudina visus, — Komunistų partijos vieta mūsų gyvenime. Kodėl sakau: visus? Juk toli gražu ne visi esame TSKP nariai. Taip, ne visi, bet partijos veikla per pastaruosius mūsų Respublikos dešimtmečius vienaip ar kitaip palietė, pakoregavo kiekvieno iš mūsų gyvenimą. Todėl, manau, šiandien visi turime teisę pasvarstyti. Beje, taip ir darome: mitinguojame, diskutuojame, kartais net šaukiame. Ar visada mes teisūs?

Kai kas pasako: partijai atėjo sunkūs laikai, partija „susikompromitavo", vėl „perėjo pogrindin..." Ar galima vienpusiškai vertinti tokias nuomones? Žinoma, jau iki koktumo stagnacijos laikais prisiklausėme apie partiją — „masių vadovę ir auklėtoją", „liaudies sąžinę", apie partijos „avangardinį vaidmenį" ir t. t. Šie štampai ir trafaretai šaukė iš stendų miestų aikštėse ir nuo namų stogų, iš dažno kabineto ir... net vaikų darželio. Jie, mus lydėję nuo pat gimimo, negalėjo neįkyrėti.

Tačiau buvo ir kitkas.

„Už partiją! Už Staliną!" — nuoširdžiai šnibždėjo kariai, puldami į durtuvų ataką. Galbūt jau paskutinę...

Kas galėtų teigti, kad dauguma iš mūsų netikėjo partija, kalbėjo, dirbo nenuoširdžiai? O gal to ir reikėjo kažkam? Nedrįsčiau tvirtinti. Į tai dar atsakys istorija.

Yra žmonių, manančių, kad mūsų partijos prestižas krito dėl to, kad ji viešai pripažino savo klaidas, kad apnuogino praeities trūkumus (nusikaltimus), ir esą „viso šito jau per daug", tai „geruoju nesibaigs" ir pan.

Įsitikinau: taip dažniausiai mąsto senyvi žmonės. Ir ne tik tie, kurie vienaip ar kitaip yra susitepę rankas, kuriems sąžinę slegia, švelniai tariant, nemalonūs darbai. Šitaip galvoja ir dalis tų, kurie šventai tikėjo ir tiki partijos idealais, visą gyvenimą jų siekė praktiniais darbais.

Kodėl taip yra: veikia mąstymo stereotipai? Ar didžiųjų idėjų žlugimo baimė? Ar nenoras permąstyti, perkainoti, išmesti šiukšlynan praeities balastą? Manau, kad ir viena, ir kita, ir trečia... Tačiau ar būtume buvę teisūs, jeigu ir toliau — kaip tas užsikirtęs patefonas — būtume skelbę liaupses, dėjęsi nematą, kas darosi gyvenime? Žinoma, ne!

Šiandien lengviausia apsišaukti teisuoliais tiems, kurie jauni, kurie nieko blogo gyvenime dar nepadarė (o senomis sąlygomis ar būtų nepadarę?).

J. Lenčiauskas — „Jonavos balso" laikraščio redaktorius.

Arba tiems, kurie išvis nieko neveikė: tupėjo sau po krūmu ir tarsi kokie meteorologai tyrė orą — iš kurios pusės rytoj vėjai papūs... Šiandien apsišaukia šventuoliais ir tie, kurie vos prieš keletą metų, kaip sakoma, pūtė į kitą dūdą. Ir gana garsiai, kad kai kam atrodė, jog nuoširdžiai!.. Tai veikėjai — vėtrungės, konjunktūros žinovai. Jie — kiekvienos revoliucijos putos: visada paviršiuje, visad pirmieji putoja. Tačiau apie juos kita šneka. Šįkart norėčiau įminti tuščiojo lapo „filosofiją": aš esu šventas, nes nieko blogo praeityje nepadariau, o nepadariau todėl, kad nieko neveikiau. Todėl man, tik man priklauso palaiminimo sakramentai! Taip, gal tu ir nieko blogo nepadarei. O ar gero ką nors, kada nors esi padaręs? To ir turime — pirmiausia kiekvienas save — paklausti.

2. DĖL MATERIALINĖS NAUDOS

Įvairūs keliai atveda žmones į partiją. Gal čia ir nieko keista, nes, kaip sakoma, pasaulis margas, o ir mes visi nevienodos prigimties, įsitikinimų, skirtingo mąstymo. Čia nekalbėsiu apie tuos, kurie stojo į TSKP taurių įsitikinimų vedami. Bus kalbama apie kitus kelius į partiją, kurie šiandien turėtų būti uždaryti, jeigu mes nenorime visiškai prarasti partijos autoriteto. Pats pavojingiausias iš tų kelių — siekimas kartu su partijos nario bilietu gauti ir apčiuopiamą materialinę naudą.

Pakalbėti apie tai paskatino vieno išstojančiojo iš partijos pareiškimas. Penkiolika metų išnešiojęs nario bilietą Jonavos durpių įmonės mechanizatorius P. Gataveckas pareiškime buvo iki galo atviras: „Stojau į partiją, tikėdamasis materialinės naudos, o dabar atsisakau būti partijoje, nes netikiu jos stiprybe, komunistu savęs neskaičiau" (čia ir kitur kalba netaisyta. — J. L.). Deja, dar ne paskutinis toks „komunistas" Respublikos partinėje organizacijoje. Ir dabar, pertvarkos metais, tokių priimame į partiją.

...Vyksta partijos rajono komiteto biuro posėdis. Kaip įprasta, pirmasis klausimas — narių priėmimas. Gale stalo sėdasi vairuotojai ir melžėjos, statybininkai ir mokytojai. Žmonės jaudinasi, kartais sutrinka atsakinėdami į paprasčiausius klausimus. Visi biuro nariai supranta tą jaudinimąsi ir nepriekaištauja: juk praėjo partinės komisijos „filtrus", ten buvo išnagrinėta — kas per žmogus. Tik štai gale stalo atsainiai įsitaiso veikėjas, kurio žvilgsnis byloja: ko čia mane trukdote — aš turiu svarbesnių reikalų! Ir atrodo, kad tokio net šventvagiška klausti: kodėl stoji? Jis išdroš tokią kalbą apie aukštus idealus ir principus, kad tik klausykis! Tačiau į klausimą, kodėl į TSKP stoja tik dabar, atsakyti sunkiau. Kodėl anksčiau neturėjo vidinio poreikio susieti savo likimą su partija? Kodėl tas poreikis atsirado dabar? Atsakymą rasti nesunku, žvelgterėjus į stojančiojo dokumentus — paskirtas viršininku...

Nejučiom kyla klausimas: gerai, tu panorai stoti į TSKP tada, kai gavai solidų portfelį. O kaip bus tada, kai jo neteksi? Matyt, šis veikėjas dar senoviškai galvojo: tapsiu nomenklatūriniu, tai jau niekas nebaisu. Sužlugdysiu vieną kontorą — partija nusiųs kiton... Deja, ir taip būdavo.

Ilgą laiką pirminės partinės organizacijos audringos veiklos įrodymas būdavo eilių augimas. Iš pirmo žvilgsnio atrodo viskas normalu. Jeigu daug žmonių stoja į TSKP, vadinasi, yra daug jos vertų žmonių, o jeigu daug vertų, — partinė organizacija gerai juos ugdė. O jeigu gausėja mūsų gretos — stiprėja partija. Juk ne kartą tais šimtais tūkstančių, tais milijonais esame gyręsi...

Tokie samprotavimai būtų teisingi, jeigu atidžiau pasižvalgytume, kas stoja, kodėl stoja į partiją ir ar priimami tie, kurie tikrai nori būti jos nariais? Čia jau dalykai sudėtingesni. Žinodami minėtąjį požiūrį į eilių augimą, partinių organizacijų sekretoriai imdavo žmones agituoti ir tokiais būdais, kurie, švelniai tariant, netinkami ideologiniam darbui. Jeigu esi jaunas, — būtinai stok, kol esi komjaunuoliško amžiaus (beje, tokį reikalavimą dar neseniai

pateikdavo aukštesnieji organai). Prasidėdavo įkalbinėjimai, kurie dažnai baigdavosi vienu: įstosi — daugiau šansų tapti viršininku. Tokia „agitacija" ne visad buvo bevaisė. Tą įrodo daugybė žmonių, kuriuos dabar vadiname partiniais funkcionieriais, aparatininkais, kuriems procentai, įvairios lentelės kur kas svarbiau už gyvą žmogų, jo reikalus.

Arba vėl: esi pagyvenęs neblogas mechanizatorius, tik neaktyvus, neturi reikiamo išsimokslinimo. Žinoma, jokia karjera tau nerūpi, bet naujas traktorius — ne pro šalį būtų. Ir ką gi: stok partijon — gausi naują traktorių! Arba: gausi paskolą namui. Arba... Čia įvairių būdų ir dingsčių ganėtinai. O paskui stebimės, kodėl tie partiniai susirinkimai tokie nuobodūs (kartais net neįvyksta — tereikia „išradingam" sekretoriui surašyti protokolą), kodėl „eiliniai partijos nariai" (koks terminas!) tokie neaktyvūs, kodėl pasėdi tyliai ir vos pirmininkaujančiam paskelbus, kad susirinkimas baigtas, bematant visi sprunka pro duris...

Analizuojant partijos narių sudėtį matyti, kad skaičiai metai po metų nesikeisdavo: tiek procentų darbininkų, tiek kolūkiečių, tiek inteligentijos. Kaip užkeikti tie procentėliai gražiai gulėdavo nustatyto dydžio langeliuose — ir ką tu jiems! O praktikoje atsiverdavo kiek niūresnis vaizdas: nori žmogus stoti į partiją, visi žino, kad vertas, kad daug nuveiktų, bet priimti jo negalima — procentai neleidžia! Kaip tyčia šiuo metu reikia daugiau darbininkų, valstiečių! Kai kurie sekretoriai netelpančius į procentus vyrus ar moteris taip sugebėdavo į darbininkų kategoriją įsprausti, kad belikdavo tik stebėtis jų išradingumu. O kiti jau minėtais arba panašiais būdais agituodavo stoti į partiją tikruosius darbininkus, melžėjas, traktorininkus, valytojas, mašininkes... Aiškūs tokio „darbo su žmonėmis", su jo didenybe procentu rezultatai.

Pagaliau, atrodo, procentams atėjo sunkesni laikai. Žmonės pradėjo laisviau stoti į partiją. Bet... ir atsisakyti jos narystės. Atsisakyti? To net Įstatai, tiesą sakant, nebuvo numatę...

3. PO BIURO POSĖDŽIO

Kokiais gi keliais šiandien palieka partiją buvę jos nariai? Nepretenduodamas šįkart į išsamesnius apibendrinimus, padariau išrašų tik iš vieno LKP Jonavos rajono komiteto biuro posėdžio dokumentų. Komunistų asmens bylos čia buvo svarstytos 1989 metų balandžio 26 dieną.

Viename šio biuro nutarimų užfiksuota: „... K. Kavaliauskas, buvęs autotransporto įmonės automašinų tepėjas, pažeidinėjo partinę ir darbo drausmę... Už tai baustas, bet išvadų nedarė. 1988 m. balandžio mėn. padarė 3 dienų pravaikštą, už tai įmonės administracija atleido jį iš darbo. Įsidarbino Gaižiūnų geležinkelio stotyje, tačiau iš ten nuo 1988 m. liepos 29 d. atleistas už pravaikštas. Nuo to laiko K. Kavaliauskas niekur nedirba, nelanko partinių susirinkimų. Nuo 1988 m. spalio mėn. nemoka partinio nario mokesčio...

Pašalinti Kavaliauską Kazimierą, Mykolo, iš TSKP narių už pravaikštas ir partinės drausmės pažeidinėjimą".

O štai kitas išrašas iš minėto biuro nutarimo: „V. Ivanovas, buvęs rajono statybos organizacijos traktorininkas, pažeidinėjo partinę ir darbo drausmę.

Pradėjęs dirbti rajono statybos organizacijoje 1988 m. sausio mėn., stropumu nepasižymėjo. Už darbo drausmės pažeidimus buvo baustas drausminėmis nuobaudomis. 1988 m. gegužės mėn. jam paskirta partinė bausmė — papeikimas už pasirodymą darbe neblaiviam. Nuo 1989 m. vasario 4 d. atleistas iš darbo. Įsidarbinęs melioracijos statybos montavimo valdyboje, nestojo partinėn įskaiton. Nuo 1988 m. gruodžio mėn. nemoka partinio nario mokesčio, nelanko partinių susirinkimų.

... Pašalinti V. Ivanovą iš TSKP..."

Tokių „komunistų" — nenorinčių dorai dirbti, girtaujančių, amoraliai gyvenančių (būna ir apsivogusių!) — visiškai negaila. Jie yra susikompromitavę

patys, o ir partiją ilgą laiką kompromitavę, todėl pelnytai išvejami iš TSKP eilių. Belieka tik spėlioti: kodėl bendradarbiai, pirminės organizacijos taip ilgai ir neryžtingai trypčiojo, nesiryžo anksčiau jų šalinti. Gal ir čia veikė procentomanijos baubas: daug išvysim — gausim pylos, kad blogai auklėjam komunistus? Nesiryžtu tvirtinti, kad ir tokių priekaištų nebūdavo.

Skaudžiausia, kad šiandien partija praranda ir dorų žmonių. Vėl žodis dokumentams: „V. Aleksiūnas melioracijos statybos montavimo valdyboje dirba nuo 1985 m. baro mechaniku. Tiesiogines pareigas atlieka sąžiningai. Tačiau partinės organizacijos veikloje yra pasyvus. Buvo išrinktas komjaunimo organizacijos sekretoriumi, tačiau šio darbo praktiškai nedirbo, už tai 1987 m. buvo paskirta partinė bausmė — papeikimas. 1988 m. gruodžio mėn. bausmė buvo panaikinta.

1989 m. kovo 31 d. V. Aleksiūnas parašė pareiškimą išleisti iš TSKP narių, nes esą praradęs tikėjimą partija... Dėl visų nesklandumų jis kaltina tik partiją, reikalauja nedelsiant svarstyti jo pareiškimą...

LKP rajono komiteto biuras nutaria:

Patvirtinti melioracijos statybos montavimo valdybos partinės organizacijos 1989 m. balandžio 17 d. nutarimą: laikyti Aleksiūną Vytautą, Jono, išėjusiu iš TSKP narių, kaip atitrūkusį nuo partinės organizacijos padavus pareiškimą".

V. Aleksiūnas partijos rajono komiteto biure prisipažino, kad komjaunimo organizacijos sekretoriumi buvęs išrinktas be jo paties sutikimo, kitaip sakant, per prievartą. O juk jam visuomeninių pareigų užteko: buvo liaudies kontrolierius, draugovininkas, aktyvus sportininkas...

Viena iš Aleksiūno nusivylimo partija priežasčių yra, jo žodžiais tariant, ta, kad ką bekalbėtų komunistas susirinkime, mažai į jo pastabas kreipiama dėmesio, jos nesulaukia jokio atgarsio, konkretesnių rezultatų. Be to, pernelyg lėtai praktiniame gyvenime vyksta pertvarka. „Jeigu partija yra mūsų avangardas, tai ji už viską ir atsako, — pareiškė V. Aleksiūnas. — Taip pat ir už avariją „Azoto" gamybiniame susivienijime. Socializmo sąlygomis negali būti tokių avarijų..."

Būtų galima apkaltinti jauną vaikiną dezertyravimu, bėgimu nuo sunkumų, tačiau buvusio komunisto žodžiai mus verčia apie daug ką pamąstyti.

Verčia susimąstyti ir dar vienas išrašas iš partijos rajono komiteto biuro nutarimo. Štai jis: „Rajkooperatyvo pardavėja D. Lapinskaitė 1988 m. kovo mėn. buvo priimta kandidate į TSKP nares. Kandidatiniu laikotarpiu pasirodė teigiamai. Gerai atliko tiesiogines pareigas. Darbšti, tvarkinga, jautri. Tačiau buvo uždara, lengvai pasiduodavo kitų įtakai.

Pasibaigus kandidatiniam stažui nerinko rekomendacijų stoti į TSKP narius ir parašė pareiškimą, kad nepasiruošusi stoti į partiją. Yra religinių įsitikinimų, kurių ji niekada neatsisakiusi, tačiau slėpusi...

LKP rajono komiteto biuras nutarė:

1. ...Ryšium su tuo, kad D. Lapinskaitė kandidatinio stažo metu dėl asmeninių savybių nepasiruošė stoti į partiją ir nesurinko rekomendacijų, laikyti ją išėjusią iš kandidatų į TSKP narius pagal TSKP Įstatų 16 paragrafą.

2. Atkreipti rajkooperatyvo partinio komiteto dėmesį į trūkumus parenkant žmones kandidatais į TSKP narius ir juos ruošiant stoti į partiją".

Prieš rašydama pareiškimą stoti kandidate į TSKP D. Lapinskaitė buvo komjaunuolė. Rajkooperatyvo komjaunuoliams ne paslaptis buvo šios merginos religiniai įsitikinimai: komjaunimo susirinkimuose dėl to iš jos **net pasišaipydavo** (pabraukta mano. — J. L.). Bet ir šitai nesutrukdė rajkooperatyvo komunistėms L. Skominienei ir E. Matonis parašyti jai rekomendacijas į TSKP! Lengva ranka rekomendavo ją ir LLKJS Jonavos rajono komiteto biuras.

LKP rajono komiteto biuro posėdyje D. Lapinskaitė buvo paklausta:

— Ar kas įkalbinėjo jus stoti kandidate į TSKP? Gal koks spaudimas buvo?

— Ne, nieko panašaus nebuvo. Stojau negalvodama...

4. AR SUGEBĖSIME ATSITIESTI?

Konkrečiais faktais rėmiausi tik iš vienos — Jonavos rajono — partinės organizacijos. Nemanyčiau, kad ji — Respublikoje išimtis. Partinių eilių apsivalymo, atsisakymo būti partijoje — tokių atvejų yra visoje Respublikoje. Ypač jaudina pastaroji tendencija — savanoriškai padėti partinį bilietą.

LKP Jonavos rajono komitete šie klausimai buvo nuodugniai išanalizuoti. Išryškėjo ir pagrindinės nusivylimo partija priežastys.

Daugumą paakino žengti šį lemtingą žingsnį buvusių partijos vadų klaidos ir nusikaltimai (stalinizmas, Brežnevo laikų stagnacija, ekonomikos sužlugdymas ir pan.). Kiti nurodo, kad nusivylę pertvarka (menki teigiami pasikeitimai praktikoje, pragyvenimo lygio smukimas). Tretiems atrodo, kad per didelis nario mokestis. Neaišku, kam jis atitenka, kas daroma su partijos lėšomis. Juk nemaža pajamų ir iš partinės spaudos (Respublikoje — apie 6—7 milijonai per metus). Kur, kaip šie pinigai panaudojami? Kai kurie buvę partijos nariai pasijuto esą balastas, nepajėgiantys pirmauti. Tai dažniausiai pensininkai. Tam tikrą procentą atsisakiusiųjų partinių bilietų pavadinčiau šiaudadūšiais. Tokie niekada neturėjo savo tvirtos nuomonės, įsitikinimų, o buvo aplinkybių vergais ar suagituoti „dėl plano". Be to, žmones erzina gyvenimo ir darbo sąlygų prastumas, viršininkų nesiskaitymas su jų nuomone, suvešėjęs abejingumas. Dėl šių priežasčių taip pat išstojama iš partijos.

Ar sugebėsime atsitiesti? Šių eilučių autorius linkęs manyti optimistiškai. Ir ne dėl to „nuogo" optimizmo, prie kurio mes buvome dešimtmečiais pratinami (šiandien pasispauskim, o ateity — šviesus rytojus!). Ne! Keičiasi mūsų partija. Dalis iš jos išeina. Ir tegul. Argi girtuokliai, perėjūnai, neprincipingieji, prisiplakėliai ir kitoks balastas didino partijos autoritetą?

Partija keičias ir todėl, kad ji atsipalaiduoja nuo dogmų. Ir labai sparčiai. Na, sakykit, ar bent prieš porą metų tikėjomės, kad gali vienoje gretoje, petys į petį stovėti Respublikos partiniai lyderiai ir dvasininkijos vadovai? O, pasirodo, bendrų sąlyčio vietų, bendrų tikslų (tik įgyvendinamų kiek kitokiomis priemonėmis), labai nemažai. Partija atsisako pasipūtimo, paradiškumo, neklystamumo.

Sugebėsime atsitiesti dar ir dėl to, kad vis daugiau žmonių supranta, kad skirstyti į **mes** ir **jie** visais atžvilgiais, švelniai tariant, yra nenaudinga. Suskaldyta (ir susiskaldžiusi) mūsų tauta praeityje patyrė milžiniškų, skaudžių nuostolių. Argi istorija turi pasikartoti? Argi neverta vienytis, kovoti dėl Respublikos savarankiškumo, tautos ir visų pas mus gyvenančių žmonių gerovės? Nesiimu vardyti (tai jau nekartą padaryta!), kiek mes pastaruoju metu bendrai dirbdami pasiekėme.

Džiugina visuotinis Atgimimas. Tačiau nerimą kelia tai, kad prie šio švento aukuro renkasi pasišildyti vis daugiau prisiplakėlių. Žiūrėdami tik į Atgimimo vėliavą, mes gerai neįsižiūrime, kas su ja eina. Nenorime (neturime laiko įsigilinti?), kokias asmenybes kartais keliame (vėl!) ant pjedestalo. Tai parodė ir pastarieji rinkimai...

Nemažai darbų Respublikoje atlikta paakinant, paspartinant tai padaryti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui. Sąjūdžio vadovybei kažkuria prasme lengviau: jie nestovėjo prie valdžios vairo, todėl ir klaidų negalėjo padaryti. Tačiau kaip apsaugoti šį judėjimą nuo didžiausios klaidos, kurią dar taip neseniai darė Komunistų partija, — būti neklystančiais?

MUZIKA, RELIGIJA IR DVASINGUMAS

VAIDAS MATONIS

Politinis ir ekonominis visuomenės sujudimas taip užvaldė žmonių sąmonę, kad apie kultūrinio atsinaujinimo reikšmę net specialistai ėmė rečiau kalbėti. Galbūt dėl to, kad visko iškart neaprėpsi. O gal žinant, kad kampaniškas visuomenės kultūros ugdymas neduoda rezultatų, kad tai yra ilgas didžiulių pastangų reikalingas darbas. Šiaip ar taip, vis aktualesnė darosi dar G. Hėgelio suformuluota prielaida, kad, neturint estetinio jausmo, neįmanoma tapti dvasingam.

Atnaujinant kultūrinį gyvenimą, vis dėlto lėtokai gręžiamasi į V. Lenino formuluotus kultūros plėtojimo principus. Juk jie šiandien aktualūs, o pertvarkos šalininkams turėtų būti ir patrauklūs. Maža to — sakyčiau, kad numojant ranka į lenininę kultūros politiką socializmo atnaujinimas gali pasunkėti. Štai ką V. Leninas sakė 1921 m. spalio 17 d. visos Rusijos politinio švietimo darbuotojų suvažiavime: „Kultūros uždavinys negali būti išspręstas taip greitai, kaip politiniai ir kariniai uždaviniai. (...) Politiniu atžvilgiu laimėti galima per keletą savaičių. Kare galima laimėti per keletą mėnesių, o kultūros srityje per tokį laiką negalima laimėti, iš esmės čia reikia ilgesnio laiko, ir reikia prie to ilgesnio laiko prisitaikyti, suplanuoti savo darbą, būti kuo ryžtingesniems, atkaklesniems ir sistemingesniems".[1]

Plėtoti kultūrinį gyvenimą, kelti asmenybės dvasingumą dabar mėginama įvairiai. Vienas iš būdų — estetinę ir dorovinę sąmonę sieti su religija. Tokių sąsajų paieška anaiptol ne nauja, tai daroma jau keli tūkstantmečiai. Bet mes dažnai pro atdaras duris veržiamės... O juk nūdienos žmonių sąmonė irgi gerokai pakitusi. Tad ieškant dvasingumo gelmių dabarties kultūroje, matyt, derėtų ir atidžiai nagrinėti gyvenimo praktiką, ir nuodugniau aiškintis dvasinių vertybių prigimtį bei vertybių suvokimo ypatumus.

G. Hėgelis, pirmasis sistemiškai išdėstęs estetikos žinias, grožį aiškino kaip idėjos jutiminę raišką. Menui dvasios raidoje jis priskyrė stebėtojo vaidmenį. Jo manymu, dvasinis turinys visiškai galįs atsiskleisti tik muzikoje, nes ji esanti atitrūkusi nuo matomos tikrovės, nuo išorinės būties ir tėra vien dvasios saviraiškos bei kūrybinės vaizduotės rezultatas. Bet juk menas, kaip ir dvasia apskritai, evoliucionuoja. Per pasaulio dvasios saviraišką pasiekęs romantiškąją raidos stadiją, menas, pasak G. Hėgelio, toliau negalėsiąs atstovauti dvasiai, nes prasidėsiąs perėjimas nuo stebėjimo prie vaizdinių. Paskutinį žodį menų sistemos raidoje turinti tarti komedija. Jos linksmybė — tai toks dvasinio prado triumfas, kai galutinai nuvertėja menas ir prasideda religinių vaizdinių era. Šis kelias savo ruožtu jau krypsta į mąstymą sąvokomis, o tai byloja, jog įsivyrauja filosofija.

Estetikai G. Hėgelio pritaikytas dialektikos metodas įteisino naują požiūrį į meną apskritai. Tačiau įtvirtinta pažintinė meno orientacija, kaip absoliučios dvasios savipažina, be abejo, susiaurino meno (taip pat ir muzikos) galimybių ribas, sumenkino menininko kūrybinio potencialo reikšmę bei per-

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 44, p. 168—169.

V. Matonis — Vilniaus aukštosios partinės mokyklos kultūros katedros e. doc. p., filosofijos mokslų kandidatas.

spektyvas. Šiuolaikinėje literatūroje aiškinamos sąsajos, pavyzdžiui, tarp meno ir religijos, retai parodo vienos sąmonės formos perėjimo į kitą būdus ar procesą. Jos veikiau gretinamos arba mistifikuojamos. Antai H. Hesės romane „Žaidimas stiklo karoliukais" vaizduojama, kaip nekūrybiškai naudojant meno formas, žaidybiškas muzikos kompozicinių struktūrų „eksploatavimas" meninę veiklą išties šiuo požiūriu daro panašią į apeigas.

Praktiniame gyvenime muzikos ir religijos santykį labiausiai lemia kūrėjo ar suvokėjo įsitikinimai. Antai 1985 metais Varšuvoje Katalikų teologijos akademijoje įvykusiame seminare, kur, be kita ko, buvo nagrinėjami ir neliturginės muzikos religiniai aspektai, žinomas muzikologas B. Počejus pareiškė, jog didžiausiais mistikais laiko kompozitorius Malerį, Bruknerį ir Bethoveną. O kompozitorius Z. Bujarskis atvirai prisipažino, jog jam, kaip ir šiuolaikiniam prancūzų kompozitoriui O. Mesianui, kūrybos aktas esąs ne kas kita kaip kontaktavimo su dievu forma.[2]

„Atgimimo" biuletenyje komentuodami Marijampolėje ir Liudvinave įvykusį bendrą Bažnyčios ir Lietuvos TSR kompozitorių sąjungos renginį „Lapkričio sinoikija-88", V. Girdzijauskas ir G. Židonis akcentuoja tiesioginį tikėjimo ir daugybės dorybių ryšį: „Kai žmogui buvo sudarytos palankios (netgi privalomos) sąlygos nebetikėti niekuo, — rašo jie, — kur dingo tie šventi dalykai: sąžiningumas, pareiga, darbas, garbė, tiesa, kilnumas?.." [3] Toliau teigiama, kad muzikoje „religiškumo ir pasaulietiškumo" santykio bei ribos tarp religinės ir pasaulietinės muzikos neverta nė ieškoti. Tai reikštų, kad vien estetinis grožėjimasis skambančiais kūriniais ir pati bažnytinė aplinka jau savaime kelia dvasingumą praradusių klausytojų dorovę, padeda įminti didžiąją būties mįslę, gelbsti nuo vienišumo, baimės ir pan.

Gal ir gerai, kad vis atsiranda entuziastų greitai įtikinčių ir aktyviai kitus įtikinėjančių, jog viena ar kita naujovė duos didelį efektą. Tik gaila, kad emocionalumas, dabar lydintis daugelį socialinių reiškinių, dažnai pakeičia argumentų stoką. Antai prieš du tris dešimtmečius, vis plėtojantis technizuotam muzikos klausymuisi, pasigirsdavo nemažai džiūgaujančių balsų, kad dabar atseit muzika populiarumu pralenks visas meno šakas. Taip, beje, ir įvyko. Pagal skiriamą jai laiką nūnai muzika pirmauja. Bet juk tai, kad ji daug kam tapo skambančiu fonu arba kad ji tokiais atvejais gelbsti nuo vienišumo, priversdama užmiršti skaudžią būtį, dar nedidina asmenybės dvasingumo. Net atvirkščiai — foninė, įvairius darbus ar mintis palydinti muzikos funkcija smarkiai nustelbė visuminio jos suvokimo poreikį. Atgaivinti vien estetiniais sumetimais gyvuojančias koncertines didžiosios muzikos formas kol kas sekasi sunkiai.

Tad kaip bažnyčia galėtų pagelbėti užtaisyti šias muzikinės kultūros spragas? Tikresnių receptų nelabai teišgirsi. Teologų darbuose savaip aiškinama meno vertės mažėjimo tendencija, kuri pirmiausiai reiškiasi gan dideliu meno kūrėjų (producentų) nutolimu nuo meno vartotojų (konsumentų). Šiuolaikinio bažnytinės muzikos teoretiko austro R. Bišofo teigimu, meno kūrybos krizė prasidėjusi dar tada, kai menas ėmęs tolti nuo religijos link visuomenės. I. Kantui iškėlus genijaus individualybę, dorovės principus supriešinus su religija, į žmogų pradėjus žiūrėti kaip į tikslą, pasak R. Bišofo, sugriuvusi dieviškoji tiesos, gėrio ir grožio vienovė. Kaip tik nuo tada meno kūrėjai ir ėmę konfrontuoti su publika. Atsivėrusi tarp jų bedugnė savo ruožtu paskatino pačios muzikos degradaciją, dėl to suprastėjo klausytojų meninis skonis.

Kas be ko, religija yra labai savita sąmonės forma, palaikanti dvasingumą iš esmės per subjekto vidaus pasaulį. Mokslas nuo religijos skiriasi pirmiau-

[2] Žr. Kaczyński T. W trosce o muzykę w kosciele. — Ruch muzyczny, 1985, Nr. 15 p. 2[illegible]

[3] Girdzijauskas V., Židonis G. Vargonų ir religinės muzikos valandos. — Atgimimas, 1988 Nr. 12, p. 11.

siai tuo, kad mokslinis pažinimas orientuotas į objektyvų pasaulį, o religija materialaus pasaulio pažinimą paprastai laikydavo melagingu. Esminė tikėjimo prielaida — antgamtinis dieviškumas. Ryšius su juo esą galima palaikyti per „paslaptingus" subjekto vidaus pasaulio reiškinius. Ne veltui lotyniškas žodis „religio" reiškia „surišu", „pririšu". Tikintiesiems įvairios būsenos (tarkim, sąžinės graužatis, atgaila, atjauta, paguodos poreikis) surikiuojamos po dieviškumo skraiste. Netikintieji dvasinę pusiausvyrą dažnai instinktyviai mėgina palaikyti per išsipažinimus giminėms ar draugams, sutiktiems pažįstamiems, net svetimiesiems. Matyt, ir dėl to dabar intensyviai plinta psichologinės bei psichoterapinės paslaugos. Ir daugelis dabar vis populiarėjančių filosofinių koncepcijų vėlgi ne tik moko išminties, bet ir teikia paguodą.

Muzikos sukeliamas katarsis, kompensuojamoji jos funkcija visur pripažįstami nuo seno. Tik ne visokio amžiaus žmonėms tatai vienodai svarbu. Praėjusių metų rudenį Maskvoje įvykusioje sąjunginėje muzikos sociologų konferencijoje buvo pateikta gana netikėtų duomenų: pasirodo, jog mokytojų, kurioms nesėkmingai susiklostė šeimyniniai santykiai, gyvenime klasikinė muzika užima pusantro karto daugiau vietos negu rokas, džiazas ir liaudies muzika. O Dnepropetrovsko tyrėjų duomenimis, beveik visi dešimtmečiai mėgsta roko muziką, nes ji žvalina, tarsi artina prie suaugusiųjų.

Būdama itin glaudžiai susijusi su klausytojų emocijomis, muzika gali sukelti ir gilią autorefleksiją, gali sužadinti, suaktyvinti savistabą, savižiną. Tokiais atvejais ji tampa tarsi savotiška malda be poterių. Tam ypač tinka meditacinė muzika. Kai daugiau dėmesio skiriama suvokiamam kūriniui negu sau, suvokimo turinį labiausiai lemia pasaulėžiūra, socialinės pažiūros, savimonė. Tatai pasakytina ne tik apie muzikos suvokimą, bet ir apie jos kūrimą. Antai prancūzui O. Mesianui (jo 80-ties metų jubiliejus buvo pažymėtas ir dešimt dienų trukusiu jo kūrybos festivaliu Lietuvoje) muzikiniai meditavimai visai parankūs religinei sąmonei reikšti. Amerikietis T. Railis meditacine muzika sėkmingai išreiškė nuogąstavimus dėl ekologijos bei politikos socialinių padarinių. O lietuvio B. Kutavičiaus meditaciniai opusai puikiausiai įkūnija tautinės sąmonės sąryšį su jos priešistore.

Kūrinio tempas, ritmas, dinamika, agogika, dramaturgija lemia meninio vaizdo prigimtį, šio kvazisubjekto emocinį pulsavimą, dvasinį tonusą. Štai V. Landsbergio parengtoje televizijos laidoje „M. K. Čiurlionio vargoninė muzika" (1989 m. sausio 24 d.) vargonininkas B. Vasiliauskas, kalbėdamas apie 20 Čiurlionio preliudų, iškėlė mintį, kad pirmieji iš jų dar atspindi sumanymą praplėsti tėvo (Druskininkų vargonininko) repertuarą. Tačiau kurdamas paskesnius, Čiurlionis, matyt, atitrūko nuo šio sumanymo — atsiranda romantiškumo, judėjimo ir dėl to, pasak B. Vasiliausko, muzika įgyja pasaulietiškų bruožų. Taigi B. Vasiliauskas (kitaip negu anksčiau minėti V. Girdzijauskas ir G. Židonis) muzikos pasaulietiškumą ir religiškumą išskiria.

Bažnyčia muzikos atlikėjus pirmiausia traukia tuo, kad gali suteikti geras koncertines patalpas. Bet jose ne apeigų metu gali būti leidžiama atlikti, deja, tik bažnytinė muzika (sakralinė polifonija, grigališkas giedojimas bei su religiniais siužetais susiję kūriniai). Tai, beje, dar kartą patvirtino Dievo kulto kongregacija 1987 m. spalio 5 dieną, aptarusi bažnytinių koncertų kanonus. Bažnyčia, suprantama, nenori, kad nereliginio pobūdžio muzika trukdytų atsiverti tikinčiųjų dvasinėms vertybėms, blaškytų pamaldumą, sklaidytų krikščionišką paslaptį, grožio bei meditacijos atmosferą, ir kartu reikštų nepagarbą šventai vietai.

Taigi muzikantams profesionalams telieka viena išeitis — bažnyčiose apsiriboti sakralinės ir religinės muzikos atlikimu ir bent tuo padėti ugdyti tokią muziką mėgstančių lankytojų estetinį skonį.

Beje, bažnyčia pagal išgales visais laikais rūpinosi ne tik liturginės muzikos populiarumu, bet ir jos atlikimo kokybe. Įsitvirtinąs muzikos socialumas, įsivyraują pasaulietiški motyvai, taip pat lengvųjų žanrų muzikos plėtra jau

XIX amžiuje gan smarkiai veikė muzikinę sąmonę sekuliarizacijos linkme. Liturginės muzikos globotojai visaip stengėsi išlaikyti jos prestižą, įtaką masėms. Vienas tokių būdų — liturginės muzikos „demokratizavimas". Dėmesys tokiais atvejais iš esmės sukoncentruojamas tenkinti masinį estetinį skonį. Nors ir būdama kosmopolitiškos prigimties, krikščionybė, pavyzdžiui, nuo seno stengiasi paisyti psichologijos etninių ypatumų, kai kurių nacionalinių tradicijų, „skolijasi" tam tikrus liaudies muzikos melodikos ir ritmikos bruožus. Jau XI amžiuje italų muzikas vienuolis Gvidas Aretietis ragino kurti ir atlikti muziką būtinai atsižvelgiant ne tik į žmonių amžių ir charakterį, bet ir į tautybę.

Nepaliekama nuošalyje ir instrumentarijaus raida, naujos muzikos išraiškos priemonės. Minėtame 1985 metais Varšuvoje Katalikų teologijos akademijoje įvykusiame seminare buvo nerimastaujama dėl apskritai žemo parapijų bažnyčių muzikos lygio. Kad muzika tenkintų įvairius tikinčiųjų skonius, bažnyčiose, kalbėtojų nuomone, turėtų skambėti ir gitara, ir Bachas, čia vargonuoti turėtų vien aukšto rango menininkai.

Ta linkme jau einama ir Lietuvoje. Galima paminėti kad ir V. Bartulio Mišių mišriam chorui ir vargonams atlikimą praėjusį rudenį Marijampolės šv. Mykolo bažnyčioje ir Vilniaus arkikatedroje. Vis dažniau profesionalai talkina ir muzikuodami per apeigas. Gal reikėtų suabejoti tik dėl to, ar dabartinė bažnyčia pajėgs kilstelėti mūsų muzikinės kultūros lygį, jei nesuaktyvės kitų instancijų veikla. Sėkminga Jaunimo simfoninio orkestro su reto talento lyderiu dirigentu G. Rinkevičiumi koncertinio gyvenimo pradžia šiuo požiūriu tik maloni išimtis. Nuolatinę savęs vertą publiką šiam kolektyvui, matyt, tepavyks išsiugdyti per kokį dešimtmetį.

Muzika, apskritai menas turėtų užimti prideramą vietą reformuojamoje mūsų švietimo sistemoje. Nes muzika ne tik svaigina, bet ir teikia dvasingumo, ne tik lavina, bet ir auklėja. Jokia aplinka savaime nesuteiks muzikai didesnio dvasingumo svorio, jeigu nebus pakankamai išprusęs klausytojas. Suvokiant dorovines, estetines, istorines, etnines ir kitokias didžiąsias dvasines vertybes atsiskleidžia tik tos ypatybės, kurias lemia individo poreikiai, interesai, apskritai jo vidaus pasaulis. Todėl vertybėmis gali tapti tik tie suvokimo objektai, kurie įsisąmoninami ir išgyvenami kaip vertybės. Deja, daugelis tyrimų rodo, kad net nemaža dalis būsimųjų inteligentų nėra pasirengę gerai suvokti menines vertybes. Maskvos universiteto komunistinio auklėjimo laboratorijos duomenimis, ypač siauras nehumanitarinių fakultetų studentų jausmų spektras, tokiai auditorijai net įstabiausi didžiojo meno opusai — jau mirę, o 11 proc. apklaustųjų teigia, kad ir liaudies muzika jiems nieko nereiškia. Todėl reikia labai gerai pasverti, ar verta pataikauti mūsų vaikų įgeidžiams, kai jie purkštauja ir reikalauja „laisvės", tai yra „iš principo" nenori dainuoti ir šokti mokyklų saviveiklos kolektyvuose. Kas atsitinka, kai vaikų įgeidžiai ima stelbti tradicijas ir suaugusiųjų užmojus, puikiai pavaizdavo žinomas lenkų pedagogas ir rašytojas J. Korčakas knygoje „Karalius Motiejukas Pirmasis".

Paplitusiai vartotojiškai sąmonei (ji labiausiai nudvasina asmenybę) atsvarą turėtų sudaryti ne tiek įvairūs svaiginimosi poreikiai, kiek dvasinio tobulėjimo siekimas. Šių vertybių santykį „Kapitale" taikliai yra apibūdinęs K. Marksas: „Vartojamoji vertė teturi reikšmės tik vartojimui, ir jos buvimas vartojimui tėra buvimas kaip vartojimo reikmuo, tėra jos buvimas vartojant. Kaip šampano gėrimas nėra produktyvus vartojimas, nors jis ir gamina „pagirias", taip nėra produktyvus vartojimas ir muzikos klausymas, nors jis ir palieka „prisiminimą". Jei muzika graži ir klausytojas nusimano apie muziką, tai muzikos vartojimas yra tauresnis už šampano vartojimą, nors pastarojo gaminimas yra „produktyvus darbas", o pirmosios gaminimas — neproduktyvus [4].

[4] Marksas K. Kapitalas, t. 4, d. I. V., 1968, p. 252—253.

Tobulos kompozicijos, meistriškas jų atlikimas pirmiausia yra profesionalų reikalas. Jie kuria muzikos grožį pagal estetikos dėsnius. Tačiau kad klausytojai nusimanytų apie muziką, kad bręstų jų estetinė sąmonė ir jie kryptų į didžiųjų dvasios vertybių šviesą, — čia jau ir švietimo, ir kultūros, ir masinių informacijos priemonių, ir kitų įstaigų, kultūros darbuotojų dorovinės atsakomybės reikalas. Kitaip „muzikos vartojimas" ne tik netaps tauresnis už „šampano vartojimą", bet netgi neprilygs jam.

Meno kūrinių, didžiųjų dvasinių vertybių atžvilgiu kintančio pasaulio akivaizdoje auklėjimo praktika kol kas stoviniuoja ties dviem psichologiškai giminiškais principais — sudominimu ir pratinimu. Nelanko studentai paskaitų — sudominkit! Neskaito moksleiviai, jaunuoliai poezijos, neklauso rimtosios muzikos, nelanko dailės parodų — pratinkit! Deja, dominimo ir pratinimo šauksmininkais „kelti" kultūrą nelabai sekėsi ir komandavimo laikais. Istorijos tiesa ir kūrybos laisvė suaktyvino meninį gyvenimą. Bet dar reikia ir bazės, ir kompleksiško organizacinio darbo, ir pozityvios visuotinės nuostatos. . . Tik tada galima tikėtis svaresnių meninės veiklos rezultatų, tik tokia konkreti kultūros ugdymo politika gali duoti gerų rezultatų.

Praėjus vos pusmečiui po Spalio revoliucijos, V. Leninas, gvildendamas eilinius Tarybų valdžios uždavinius, siūlė gerą darbą skatinti ne tik materialiai, bet ir dvasinės kultūros vertybėmis, o dabar, tarkim, skirstant meno vertybes, vyrauja liūdnai pagarsėjęs lygiavos principas arba blatas. Meniniame gyvenime deficito buvo, yra ir neišvengiamai bus: į premjeras, „žvaigždžių" pasirodymus kiekvienas panorėjęs niekaip nepateks. O paraiškų rašymas ir nešiojimas yra tapęs kone savotiška profsąjungos patikėtinių masių kultūrai kelti kankinimo priemonė. Ar nevertėtų perleisti (bent dalį) kultūros vertybių skirstymo funkcijų tvirtėjančioms Taryboms. Kodėl gi viešai (juk viešumo laikai!) nepaskelbus, kad už gerą darbą ar mokymąsi kolektyvams, asmenims, Lenino žodžiais tariant, „suteikiama daugiau kultūrinių arba estetinių gėrybių bei vertybių ir pan." [5] Matyt, vertėtų pagalvoti ir kaip geriau tenkinti profesionalių kultūros darbuotojų (turint galvoje nedidelius jų uždarbius) estetinių vertybių poreikius, sparčiau žengti kultūrinio gyvenimo demokratizavimo keliu.

Šiandien vis dažniau susimąstoma dėl didžiųjų dvasinių vertybių likimo. Vieniems atrodo, kad, pavyzdžiui, dorovė krinta dėl to, jog kyla pramonės ir žemės ūkio gamybos technologijos lygis. Kitų nuomone, perdėm racionalizuotas, technokratiškas visuomenės organizavimas sukelia (pusiausvyrai atstatyti) masinės kultūros, azartinių žaidimų ir kitokių emocijas žadinančių pramogų poreikį. Bet formuoti poreikį gerai dirbti, ugdyti atsakomybės, sąžinės jausmus tėra įmanoma tik įsisąmoninant, perimant didžiąsias kultūros vertybes. Tad reikia tikėtis, jog politinės ir ekonominės pertvarkos aistros jų ne tik nenustelbs, bet atvirkščiai — parengs dirvą tikram kultūrinio gyvenimo suklestėjimui.

---

[5] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 36, p. 178.

TIKSLAS — TAUTINĖ ŠVIETIMO SISTEMA

ŽIBARTAS JACKŪNAS

Dabar neabejojame, kad tautos ateitis daug priklauso nuo mokyklos. Tautos siekius atspindinti ir įgyvendinanti mokykla ugdo jaunąsias kartas, kurios tarsi naujos žaliuojančio tautos medžio šakos stiprina jo kamieną, teikia stiprybės ir jėgų, be kurių sunku išsilaikyti nepalūžus istorijos sūkuriuose.

Stalinmečio ir stagnacijos laikais Lietuvos mokykla duso slegiama daugybės socialinio, kultūros gyvenimo deformacijų. Joje išblėso demokratinių tradicijų dvasia, įsivyravo muštras, diktatas. Ir mokytojas, ir mokinys liovėsi buvę savarankiškos asmenybės, tapo klusniu administravimo objektu. Daugelis mokyklos gyvenimo dramos veikėjų tarsi užmiršo (veikiau buvo priversti užmiršti), kad pasaulyje egzistuoja žmogaus ir piliečio teisės, demokratinės gyvenimo normos, tolerancija, pagarba humanistinėms žmonijos vertybėms, meilė Tėvynei, gimtojo krašto kultūrai, jo žmonėms, gamtai — visada tokiems trapiems, globos ir dėmesio laukiantiems. Ir dabar, kai su širdgėla žvelgiame į apleistus Respublikos švietimo dirvonus, piktžolėmis apėjusius mokyklos veiklos barus, kaip niekad iki šiol aiškiai suvokiame: toliau taip gyventi negalime, neturime teisės. Reikia radikaliai reformuoti mūsų švietimo sistemą. Tai mūsų kelias, vienas iš pagrindinių kelių į ateitį, į Lietuvą — laisvą, demokratišką, kultūringą, lygią laisvų tautų bendrijoje. Lietuvą, kurios vaikus, jaunuolius brandins savarankiška tautinė mokykla.

Svarbiausias pertvarkomos švietimo sistemos tikslas — remiantis lietuvių tautos istorijos ir kultūros tradicijomis ugdyti asmenybę, Lietuvos pilietį, patriotą, jo tapatumo su gimtąja kultūra pojūtį. Ji turi padėti brandinti žmogaus ir tautos savimonę, puoselėti dvasinio ir kultūrinio tęstinumo jausmą — tautos gyvybingumo pamatą. Mokykla turi sustiprėti, kad pajėgtų išauginti dorą, mąstantį, kūrybingą žmogų, nusiteikusį pagal išgales dalyvauti konstruktyvioje savo krašto kultūrinėje visuomeninėje bei politinėje veikloje, sugebantį įvertinti bei perimti pasaulio kultūros vertybes.

Padvelkus gaiviems pertvarkos vėjams, aktyviausi mūsų krašto žmonės — mokslininkai, pedagogai — ėmėsi kelti Lietuvos mokyklą tokiai naujai, prasmingai veiklai. Jų, valstybės, jos organų darnios pastangos ir turi sukurti ir „paleisti" veikti mokslines bei metodines, politines, teisines, socialines ir ekonomines švietimo pertvarkos Respublikoje prielaidas.

Dabar pertvarkos darbai daugiausiai gvildena **mokslines bei metodines** švietimo reformos problemas. Prie Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto (PMTI) susibūrė dvejopos darbo grupės: vienos jų rengia atskirų švietimo sistemos grandžių (ikimokyklinio ugdymo įstaigų, vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos, profesinių technikos mokyklų, aukštojo mokslo įstaigų ir t. t.) pertvarkos koncepcijas, o kitos — skirtingų tipų ir pakopų mokyklų ugdymo turinio koncepcijas. Jose susibūrę žinomi Lietuvos mokslininkai, pedagogai

---

Ž. Jackūnas — filosofijos mokslų kandidatas, Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto mokyklų pertvarkymo laboratorijos vedėjas.

praktikai kuria švietimo reformos koncepcijų projektus, atitinkančius tautinės mokyklos sampratą ir paremtus naujausiais mūsų bei pasaulio pedagogikos ir kultūros laimėjimais, organizuoja visuomeninį projektų svarstymą bei tobulina juos, atsižvelgdami į siūlymus bei pastabas. Ateityje darbo grupės nagrinės, kaip koncepcijos įgyvendinamos praktikoje, koreguos jas, bendradarbiaus su ugdymo turinio programų sudarytojais, svarstys ir aprobuos kuriamus originalius vadovėlius.

Šiuo metu jau iš esmės parengtos ir paskelbtos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos bei aukštojo mokslo pertvarkos koncepcijos, taip pat specialiojo vidurinio mokslo ir profesinių mokyklų koncepcijų projektai. Prie pastarųjų daugiausiai dirbo LTSR liaudies švietimo ministerijos sudaryta grupė. Svarstoma, kaip naujoje sistemoje turėtų dirbti ikimokyklinio vaikų ugdymo įstaigos bei specialiosios (nusikaltusių vaikų perauklėjimo) mokyklos. Rengiama vaikų su fiziniais bei psichiniais defektais ugdymo samprata. Ryškėja Respublikos švietimo sistemos valdymo nauji apmatai, brandinama teisinių švietimo sistemos principų samprata. Nemažai padarė Ministerijos suburta darbinė grupė, kuriai patikėta pertvarkyti pedagogų kvalifikacijos tobulinimą. Panašų darbą turi atlikti grupės, nagrinėjančios, kaip pertvarkyti inžinerijos bei vadovaujančių darbuotojų, medikų, kultūros specialistų nenutrūkstamo mokymosi, kvalifikacijos kėlimo sistemą.

Lygiagrečiai su minėtomis darbo grupėmis pluša ir kitos, rengiančios ugdymo turinio koncepcijas. Daugiausiai nuveikta tikslinant vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos turinį. Vadovaujantis paskelbta ir visuomenės palankiai sutikta vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija, artimos disciplinos jungiamos į blokus, baigiamas suformuoti kalbų mokymo sumanymas. Daug darbo atliko grupėje „Žmogus ir gamta" susibūrę specialistai. Gerokai į priekį pasistūmėję ir grupės „Žmogus ir visuomenė" nariai. Jų iniciatyva rašomi nauji visuomenės mokslo bei psichologijos vadovėliai, keičiamas istorijos dėstymas, rengiami straipsnių rinkiniai istorijos mokytojams. Grupės „Žmogus ir menas" atstovai tikslina literatūros dėstymo programas, rengiami dailės ir muzikos dėstymo pertvarkymo projektai.

Teorinės koncepcijos kuriamos daug kur kartu koreguojant mokymo programas, rengiant naujus vadovėlius. Tai leidžia tikėtis, kad nuo rudens kai kurios mokyklos jau galės pasukti naujais keliais.

Specialistų kuriamos švietimo sistemos pertvarkos teorinės sampratos kloja konceptualiuosius mokyklos reformos pamatus. Jų tvirtumą turi išbandyti viešoji nuomonė, demokratinės diskusijos, kuriose turėtų aktyviai dalyvauti pedagogai, šviesiausi mūsų krašto protai. Tik taip juos išbandžius, bus galima nedvejojant ant jų statyti naują tautinės švietimo sistemos rūmą, kuriame ir mūsų jaunoji karta, ir jos ugdytojai jausis kaip jaukiame, drauge tvarkomame būste.

Švietimo reformos intelektualinius pagrindus gerokai sutvirtintų ir žymiausių Lietuvos pedagoginės minties puoselėtojų — S. Šalkauskio, A. Maceinos, J. Vabalo-Gudaičio, J. Laužiko, P. Mašioto, G. Petkevičaitės-Bitės ir kitų — darbų išleidimas; mūsų pedagoginė klasika, be abejo, suaktyvintų švietimo reformos kūrybines paieškas.

Teorinis mokyklos pertvarkos bagažas, kad ir koks svarus jis būtų, pats savaime, žinoma, nelaiduoja praktinės sėkmės. Kad švietimo reforma iš tiesų virstų realybe, reikia sukurti jos politines bei teisines prielaidas. Tai reikšmingas darbo baras, reikalaujantis iniciatyvos, polėkio bei pilietinio pasišventimo.

Neatidėliojant būtina steigti instituciją, kuri galėtų kvalifikuotai atlikti mokyklos pertvarkos projektų, programų, koncepcijų ekspertizės, aprobavimo bei rekomendavimo praktikai funkcijas. Todėl Respublikos Ministrų Tarybai pasiūlyta tvirtinti Lietuvos švietimo sistemos pertvarkymo tarybą,

kurios kompetencija aprėptų visas minėtas funkcijas. Panašios paskirties komisiją formuoja ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis.

Mokyklos reformos spartą ir sėkmę daug lems ir tai, ar bus pašalintos nuo kelio biurokratinės užtvaros. Kitaip tariant, ar įsitvirtins gyvenime, mokyklos ir valstybės santykiuose politinės demokratijos principai. Šiandien akivaizdu, kad nenormali yra tokia padėtis, kai Liaudies švietimo ministerija faktiškai ir rengia, ir vykdo įstatymus šioje srityje, nors yra vykdomosios valdžios įstaiga. Ministerija neturi nei pakankamos profesinės, nei juridinės kompetencijos spręsti esmines Respublikos švietimo sistemos, principines mokyklos pertvarkymo problemas. Jos kompetencija turi apsiriboti atstovaujamosios valdžios institucijų aprobuotų įstatyminių aktų efektyviu praktiniu įgyvendinimu. Kai to nepaisoma, ji neišvengiamai pasirodo stokojanti profesinės kompetencijos. Ar ne siekimu kompensuoti tą kompetencijos stygių aiškintinas sukūrimas prie LTSR liaudies švietimo ministerijos gausių prielipų (įvairių metodinių centrų), imituojančių intelektualinės veiklos funkcijas? Jeigu jau ryžomės gyventi visuomenėje demokratijos pagrindais, turime įgyvendinti politinės demokratijos principą — atskirti įstatymų leidimo ir vykdymo funkcijas.

Demokratinės gyvensenos normos nesuderinamos su nuolatiniu primygtiniu vykdomosios valdžios, partijos organų kišimusi į mokyklos gyvenimą, ugdymo turinį, įsakmiu auklėjimo ir mokymo procesų vienpusišku ideologizavimu. Ligi šiol mokyklą tvindanti nutarimų, instrukcijų, nurodymų srovė, totali ideologinė, politinė, ekonominė kontrolė palaidojo mokyklos autonomiją, savivaldą, be kurių negali normaliai gyvuoti jokia kultūros ir švietimo įstaiga. Ideologinės prievartos skersvėjai gesino kiekvieną vos įsižiebusią mokinio ir mokytojo asmenybę, uoliai daugindami ir taip jau gausią vidutinybių armiją. Neišreikšdami visuomenės valios, nepatyrę taurinančio visuomeninio svarstymo ir aprobacijos poveikio, dažnai akivaizdžiai nepilnavertiški, luoši pedagoginiu ar metodiniu požiūriais vykdomosios valdžios potvarkiai mokykloje buvo sutinkami daugiausiai kaip išorinės prievartos apraiškos, atstumiančios susvetimėjusios visuomenės grimasos.

Žengdami į tautinės mokyklos ateitį, istorijos šalikelėje turime palikti totalitarinės valstybės gyvenimo pavidalus — tarsi persirgtas vaikystės ligas. Kad mokykla greičiau sveiktų, stiprėtų, reikia padėti švietimo sistemos pertvarkos teisinius pagrindus, nedelsiant parengti ir priimti naują liaudies švietimo įstatymą. Jis turi įteisinti Lietuvoje savarankišką tautinę švietimo sistemą. Jame, be kita ko, būtina apibūdinti visos nepertraukiamos lavinimo sistemos ir kiekvienos jos pakopos organizacinės struktūros ir veiklos principus, rajonų (miestų) liaudies švietimo įstaigų kompetenciją, aptarti mokinių, pedagogų, tėvų, taip pat švietimo organizacijų teises, pareigas bei atsakomybę. Taip pat turi būti nustatytos valstybinio ir visuomeninio valdymo organų pagrindinės funkcijos, numatyta švietimo finansavimo ir materialinės bazės kūrimo tvarka. Remiantis švietimo įstatymu turėtų būti rengiami kiti šios srities reglamentuojantys dokumentai, mokymo įstaigų nuostatai, taisyklės ir pan.

Tautinės mokyklos kūrimas, suprantama, nesibaigia naujų — tegul ir labai gerų — įstatymų priėmimu. Bet kurie socialiniai projektai, programos turi tvirtai remtis į materialaus gyvenimo dirvą. Socialinių deformacijų klestėjimo metais mokykla, švietimas, kultūra apskritai buvo nustumta į visuomenės gyvenimo pakraštį, atsidūrė socialinio autsaiderio vaidmenyje, kultūros kūrybos, intelektualinio darbo prestižo kreivė smuko žemyn. Infliacijos graužiama smego ir kultūrai bei švietimui skiriamų lėšų krūvelė.

Kultūros baruose triūsiantis Lietuvos žmogus gauna tik kiek daugiau kaip pusę to, kas tenka vidutiniškai vienam darbo žmogui. Mokytojo dalia kiek geresnė — jo atlyginimas sudaro 83 proc. vidutinio atlyginimo (žr. „Kalba Vilnius", 1989, balandžio 28 d.). Žodžiu, kultūra patyrė bene skaudžiausius socialinės neteisybės smūgius. Ši mintis galėtų kai ką nuteikti vien melan-

choliškam susimąstymui — ką jau padarysi, kad vargšei kultūrai teko tokia nepavydėtina podukros dalia, — jei ne kasdienė negailestinga akistata su pragaištingais abejingumo kultūrai padariniais.

Visuomenė, paršelių augintojai mokanti dvigubai daugiau nei jaunosios kartos ugdytojui, yra visuomenė be ateities, sukanti į socialinę aklavietę. Visuomenė, kurioje anot vieno žodžio meistro, eilinė kioskininkė gali „nupirkti" akademiką, o bazės vedėjas — pusę Mokslų Akademijos, yra savigriovos visuomenė, žlugdanti savo kūrybines, intelekto galias. Visuomenė, užsimojusi taupyti kultūros, švietimo sąskaita, visada rizikuoja mokėti dramatiškų, nepataisomų praradimų kainą. Dabartinė šalies ekonominė, politinė ir kultūros krizė — dėsningas šių nuostatų, ilgus dešimtmečius vyravusių mūsų gyvenime, padarinys.

Todėl peršasi vienintelė išvada: reikia grąžinti švietimą, kultūrą apskritai į socialinės demokratijos, socialinio teisingumo valdas. Mokytojui, kultūros darbuotojui turi būti sudarytos žmoniškos gyvenimo ir darbo sąlygos. Pedagogo darbo krūvis neturėtų viršyti 16—18 pamokų per savaitę, o už šį darbą jam turėtų būti atlyginama ne blogiau negu kitiems. Švietimui skiriamos valstybės lėšos turėtų tolydžio artėti prie aukštą gamybos ir kultūros lygį pasiekusių kraštų „standartų".

Mokyklai suteiktinos gana plačios teisės savo nuožiūra disponuoti lėšomis, diferencijuoti pedagogų darbo apmokėjimą, atsižvelgiant į darbo rezultatus. Be to, švietimo ir kultūros įstaigose sudarytini nebiudžetiniai fondai iš lėšų, kurias mokyklai skirtų gamybinės, kooperatinės, visuomeninės organizacijos ir kiti mecenatai. Švietimo, kultūros reikalams skiriamos organizacijų lėšos neturėtų būti apmokestinamos. Taip palaipsniui susiklostys ekonominės prielaidos normaliam mokyklos darbui, į mūsų gyvenimą grįš švietimo, išsilavinimo, pedagogo profesijos prestižas. Visuomenė privalo išplėtoti socialines švietimo paskatas, kurių pagrindu moksleivių sąmonėje tolydžio kristalizuosis mokymosi motyvų sistema, stiprės mokytojų pasiryžimas nuoširdžiai, iš visų jėgų dirbti, ugdyti jaunimą.

Bet nederėtų pamiršti, kad vien materialiosios mokytojo paskatos pačios savaime dažnai nenulemia norimos mokyklos, mokytojo darbo pažangos. Dalykas tas, kad dažnas nūdienės mokyklos pedagogas, ilgus metus prabuvęs totalios kontrolės atmosferoje, nepajėgia atsitiesti, atgaivinti širdyje apvytusius socialinio, tautinio altruizmo daigus, todėl ir toliau dirbs taip, kaip iki tol, nors gaus kur kas didesnį atlygį. Todėl ir reikėtų apgalvojus, reikliai vertinant diferencijuoti mokytojų darbo užmokestį atsižvelgiant į kvalifikacijos lygį.

Pedagoginę kvalifikaciją kelti, žinoma, žmonės turi tik savanoriškai, tautinė švietimo sistema turi tik sudaryti tam palankiausias sąlygas, taip pat, kad jis galėtų laikyti kvalifikacijos egzaminus pageidaujamu laiku. Autoritetingos atestacinės komisijos sprendimą suteikti mokytojui aukštesnę kvalifikaciją turi lydėti nemažas atlyginimo padidėjimas. Kita vertus, pedagogų atestacijos nuostatai turėtų numatyti ir mokytojo darbo užmokesčio mažinimo galimybę tais atvejais, jei jis per nustatytą laikotarpį nekėlė, neįgijo aukštesnės profesinės kvalifikacijos.

Kelias į ateities mokyklą, į tautinę švietimo sistemą yra ir netrumpas, ir nelengvas. Mūsų žingsniai spartės, jei mums pavyks greičiau pašalinti nuo kelio stagnacijos užvartas, jei mūsų kasdienoje įsitvirtins demokratinio gyvenimo normos, jei mūsų darbus lydės stiprėjantis humanizmo bei socialinio teisingumo siekimas.

NEBLĖSTANČIOS REIKŠMĖS MANIFESTAS

MINDAUGAS MAKSIMAITIS

Prancūzijos didžioji revoliucija „ne be pagrindo vadinama didžiąja. Savo klasei, kuriai ji dirbo, buržuazijai, ji padarė tiek daug, kad visas XIX amžius, tas amžius, kuris visai žmonijai davė civilizaciją ir kultūrą, yra Prancūzijos revoliucijos paženklintas" [1].

Vienas programinių revoliucijos dokumentų buvo garsioji Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. Ji atspindėjo ir tuomet jaunos, kylančios, besiveržiančios į valdžią buržuazijos klasės, ir milijoninės liaudies revoliucinį ryžtą. Tai buvo metas, kai revoliucinės stovyklos politinės jėgos dar nebuvo išsisluoksniavusios, kai jas dar jungė bendri antifeodalinės kovos interesai, jos dar gyveno iliuzijomis, jog kovoja dėl visos liaudies siekių, išreikštų garsiojoje formulėje „Laisvė. Lygybė. Brolybė".

Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos formai — formuluočių tikslumui, loginiam teiginių ryšiui, taip pat turinio tobulumui svarbiausią reikšmę turėjo Prancūzijos, taip pat kitų šalių politinių mąstytojų idėjos.

Pagal mokslinės minties išsivystymą XVIII a. antrojoje pusėje Prancūzija pirmavo Europoje: trečiasis luomas iškėlė daug gabių mokslininkų, filosofų, publicistų, rašytojų. Jų darbai padarė perversmą žmonių sąmonėje, praturtino žmoniją naujomis idėjomis. Šios idėjos įkvėpė Deklaracijos autorius, buvo jos teorinių teiginių pagrindas. Deklaracijos autoriai idėjų sėmėsi pirmiausia iš prancūzų mąstytojų revoliucionierių — vyresniosios kartos švietėjų Voltero, Š. Monteskjė, jaunesniosios kartos radikaliojo švietėjo Ž. Ž. Ruso traktatų, filosofo materialisto K. Helvecijaus, socialisto utopisto G. Mabli darbų. Didelę įtaką jiems darė Anglijos buržuazinės revoliucijos ideologų D. Loko, D. Miltono veikalai. Nors visų šių mąstytojų pažiūros daugeliu klausimų labai skyrėsi, bet jas vienijo feodalizmo kritika, visi jie kėlė naujas politines idėjas. Jas veikė didelė Olandijos, Anglijos, JAV buržuazinių revoliucijų bei valstybinės teisinės raidos patirtis. XVIII a. pažangiosios filosofijos esmę sudarė feodalinės sistemos kritika, kuri paveikė ir politines, ekonomines, socialines teorijas, publicistiką, meną.

Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją rengė Prancūzijos Steigiamojo susirinkimo konstitucinė komisija. Susirinkimo svarbiausias uždavinys buvo priimti šalies konstituciją. Iš tikrųjų šio darbo pradžia buvo gyventojų priesakai, suformuluoti rengiantis Generalinių luomų atidarymui 1789 m. pavasarį.

Pažymėtina, kad revoliucijos išvakarėse Prancūzijos visuomenės privilegijuotieji luomai buvo visiškai išsigimę, todėl pažangiausi jų atstovai ėmė aktyviai remti trečiojo luomo idėjas; jie atsidūrė net tarp jo lyderių. Tad

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 38, p. 352.

M. Maksimaitis — teisės mokslų daktaras, Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto valstybės ir teisės teorijos ir istorijos katedros profesorius.

nereikėtų stebėtis, kad Deklaracijos idėją Steigiamajame susirinkime iškėlė ne trečiojo, o privilegijuotųjų luomo atstovas markizas Lafajetas, po Bastilijos šturmo tapęs pirmuoju nacionalinės gvardijos vadu. Tarp karščiausiai rėmusių jo pasiūlymą buvo garsusis tribūnas grafas O. Mirabo, žymus konstitucionalistų ideologas abatas E. Sijenas ir kiti.

Diskusijos dėl Deklaracijos Steigiamajame susirinkime prasidėjo 1789 m. rugpjūčio 1 d. Buvo siekiama nuraminti įsiaudrinusią liaudį, todėl rugpjūčio 4 d. nutarta, kad šalia skelbiamų žmogaus teisių dokumente neturėtų būti deklaruojamos jo pareigos. Buvo pateiktas dvidešimt vienas Deklaracijos variantas [2]. Pagrindu priimtas Lafajeto pasiūlyto dokumento projektas.

Tik vienas kitas Steigiamojo susirinkimo deputatų pasisakė prieš Deklaracijos reikalingumą, daugiau ginčytasi, ar ją skelbti reikėtų prieš priimant konstituciją, ar kartu su ja. Nors kai kurie deputatai būgštavo, kad žmogaus laisvių deklaravimas galįs būti pavojingas valdžiai, vis dėlto dauguma reiškė mintį, jog reikia sukurti dokumentą „visiems laikams, visiems kraštams" ir kad jis būtų „pavyzdžiu pasauliui" [3].

Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją Prancūzijos Steigiamasis susirinkimas iškilmingai paskelbė 1789 m. rugpjūčio 26 d. Konkretus pavyzdys šiam dokumentui buvo 1776 m. JAV Nepriklausomybės deklaracija bei įvairių JAV valstijų teisių deklaracijos. Reikia pabrėžti, kad Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija nekartojo šių dokumentų ir nebuvo jų kompiliacija. Tai naujas teisinis aktas, reikšmingas žingsnis pirmyn.

Deklaracija visos tautos vardu iškilmingai paskelbė feodalinę priespaudą nusimetusių žmonių teises. Preambulė idėjiškai pagrindė teoriją, kad „žmogaus teisės — įgimtos, neatimamos ir šventos". Dokumentą sudaro septyniolika labai talpių straipsnių, kuriuose koncentruotai suformuluoti pagrindiniai būsimosios visuomeninės bei konstitucinės santvarkos principai — demokratinių pertvarkymų programa.

Deklaracijos 1 straipsnis, atmesdamas luomines privilegijas, skelbė: „Žmonės gimsta ir lieka laisvi bei lygiateisiai". Bet numatyta, kad gali būti tarp žmonių ir „visuomeninių skirtumų" dėl visai neapibrėžtos „bendros naudos" motyvų. „Įgimtomis ir neatimamomis" žmogaus teisėmis Deklaracijos 2 straipsnis skelbė laisvę, nuosavybę, saugumą ir priešinimąsi engimui. Laisvė — tai galimybė daryti visa, kas nedaro žalos kitam (4 str.). Nuosavybės teisė 17 straipsnyje apibūdinama kaip neliečiama ir šventa žmogaus teisė.

„Viena vertingiausių žmogaus teisių" Deklaracija paskelbė „laisvą minčių ir nuomonių reiškimą" (11 str.). Deklaruojama tikėjimo laisvė (10 str.).

Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 2 straipsnyje rašoma, kad įgimtas ir neatimamas žmogaus teises turi garantuoti valstybė. Ši nuostata išreiškia vieną pagrindinių prigimtinės teisės doktrinos idėjų, kad valstybė yra „visuomeninės sutarties" darinys, specialiai sukurtas įrankis toms teisėms saugoti ir ginti.

Ryškus prigimtinės teisės teorijos atspindys Deklaracijoje buvo žmogaus įgimtų teisių atskyrimas nuo piliečių (sudarančių tam tikrą žmonių kategoriją) teisių, jam suteikiamų valstybės. Piliečiui Deklaracija priskyrė teises, susijusias su dalyvavimu šalies politiniame gyvenime: tai dalyvavimas leidžiant įstatymus (6 str.), nustatant mokesčius (14 str.) ir netiesiogine forma išreikšta pareiga mokėti mokesčius ginkluotosioms pajėgoms bei valstybės administracijai išlaikyti (13 str.).

Dokumente buvo paskelbti ir tam metui nauji konstituciniai principai. Šiuo aspektu labai svarbus yra Deklaracijos 3 str. teiginys: „Suvereniteto šaltinis iš esmės glūdi tautoje". Toliau, remiantis Ž. Ž. Ruso idėja, kad suverenitetas yra neperleidžiamas, nurodoma, kad „jokia korporacija, nė vienas individas

[2] Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина. М., 1906, с. 15.

[3] Fridšteinas V. 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. — Teisė, 1939, Nr. 47, p. 233.

negali disponuoti valdžia, kuri neišplaukia iš šio šaltinio (iš tautos. — M. M.)". Deklaracijos išleidimo metu tokia formulė atėmė iš karaliaus teisines pretenzijas į vienvaldystę, skelbė teisę tautos valios išvestine.

Ne mažiau reikšmingas yra Deklaracijos 16 straipsnis, teisiškai įkūnijęs Š. Monteskjė valdžių padalijimo idėją. Būtinumas realizuoti šią idėją straipsnyje prilyginamas žmogaus teisių realizavimo būtinumui ir tai laikoma svarbia valstybės konstitucingumo prielaida. Pažodžiui straipsnis skelbia: „Visuomenė, kurioje negarantuotas naudojimasis teisėmis ir neatliktas valdžių padalijimas, neturi konstitucijos". Taigi valdžių padalijimo principas čia laikomas svarbiausia piliečių teisių ir konstitucijos laikymosi garantija. Deklaracijoje materializuota valdžių padalijimo teorija tapo kovos su absoliutizmu priemone, nes iki tol buvęs įstatymų leidybos, vykdomosios ir teisminės valdžios sutelkimas vieno organo (ar asmens) rankose sudarė galimybes reikštis savivalei ir despotizmui.

Deklaracijos 6 straipsnis įstatymą nusakė kaip „bendros valios išraišką". Tai turėjo reikšti, kad įstatymų leidybą vykdo atstovaujamasis organas, gebantis reikšti tokią valią. Toliau šiame straipsnyje nurodoma, jog įstatymų leidyboje turi teisę dalyvauti (patys arba per savo atstovus) visi piliečiai. O Deklaracijos 14 straipsnis skelbia, kad visi piliečiai, patys arba per savo atstovus, turi teisę nustatyti mokesčius ir kontroliuoti, kaip jie naudojami.

Deklaracijoje suformuluotos taip pat principinę reikšmę turinčios valstybės administracinio sutvarkymo (vykdomosios valdžios) taisyklės. Ji skelbė (6 str.), kad visi piliečiai turi lygias teises į visas visuomenines pareigybes, vietas ir tarnybas; vienintelė išimtis iš šios taisyklės — skirtumai, susiję su tų piliečių dorove ir sugebėjimais. Deklaracijos 15 straipsnis visuomenei suteikė teisę reikalauti, kad pareigūnai atsiskaitytų apie savo veiklą.

Reikšminga, kad Deklaracija pabrėžė piliečių lygybę prieš įstatymą: įstatymas „turi būti visiems lygus ir globodamas, ir bausdamas" (6 str.). Toks pat svarbus Deklaracijos 4 straipsnio teiginys, kad žmogaus laisvės ribas gali nustatyti tik įstatymas. Pastarąją mintį sukonkretino keletas kitų Deklaracijoje formuluojamų taisyklių: „leidžiama viskas, ko įstatymas nedraudžia", „įstatymas gali drausti tik visuomenei žalingas veikas" (5 str.), tik įstatymo nustatytas viešosios tvarkos pažeidimas gali būti pagrindas varžyti kieno nors nuomonės reiškimą (10 str.), tik įstatymo numatytais atvejais piliečiui gali grėsti atsakomybė už piktnaudžiavimus žodžio, rašymo ir spausdinimo laisve (11 str.). Laikydamas, kad kiekvienos politinės sąjungos tikslas yra visuotinė gerovė, „bendra nauda", Deklaracijos 17 straipsnis darė prielaidą, kad gali būti pažeidžiama ir „neliečiamos bei šventos" nuosavybės teisė, bet tik „įstatymo nustatytu neabejotino visuomeninio būtinumo atveju ir iš anksto bei teisingai atsilyginus". Įstatymo reikšmė pabrėžta ir Deklaracijos formuluotėje, kad „niekas negali būti verčiamas atlikti veiksmą, nenumatytą įstatymo" (5 str.).

Kaip feodalinės santvarkos opozicija buržuazija savo kailiu buvo patyrusi karališkosios administracijos savivalę ir piktnaudžiavimus. Todėl stojusi į kovą dėl valdžios, vienu iš neatidėliotinų savo uždavinių ji laikė būtinumą peržiūrėti senosios feodalinės baudžiamosios teisės pagrindus, užkirsti kelią nežabotam smurtui. Deklaracijoje buvo suformuluoti pagrindiniai demokratinio pobūdžio baudžiamosios teisės principai, vėliau, beje, visų pripažinti klasikiniais.

Svarbiausias kovojančios su feodalizmu buržuazijos baudžiamosios teisės doktrinos teiginys, kuriuo buvo siekiama pašalinti galimybę būti nubaustam teisėjo nuožiūra, išdėstytas Deklaracijos 7 straipsnyje: „Niekas negali būti kaltinamas, sulaikomas ar įkalinamas, išskyrus įstatymo numatytus atvejus"; kitaip tariant, nusikaltimu gali būti laikomi tik įstatymo draudžiami veiksmai. Tai vėliau buvo išreikšta klasikine formule „nullum crimen sine lege" (nėra nusikaltimo, nenumatyto įstatymo).

Svarbūs baudžiamosios teisės principai išplaukė iš Deklaracijos 8 straipsnio teiginio: „Įstatymas gali nustatyti tik aiškiai ir neginčijamai būtinas bausmes". Tai reiškė, viena, kad nėra bausmės, nenumatytos įstatymo („nulla poena sine lege"), antra, kad bausmė turi atitikti nusikaltimo sunkumą. Tas pats straipsnis nurodo, kad niekas negali būti nubaustas kitaip, kaip „tik remiantis iki teisės pažeidimo paskelbto ir teisingai taikomo įstatymo pagrindu", arba, kaip priimta sakyti, kad baudžiamasis įstatymas negalioja atgaline tvarka. Deklaracijoje teigiama, kad kiekvienas „laikomas nekaltu, kol nenustatoma priešingai" (9 str.), tai yra deklaruojama nekaltumo prezumpcija.

Atskirai pabrėžtas būtinumas laikytis įstatymo baudžiamajame procese. Todėl Deklaracijos 7 straipsnyje nurodyta, kad žmogus gali būti kaltinamas, sulaikomas ir įkalinamas tik laikantis įstatymo nustatytos formos; reikalaujama, kad bent kiek didesnis už būtiną griežtumas sulaikant asmenį turi būti rūsčiai baudžiamas įstatymo (9 str.). Tačiau kiekvienas pilietis, kuris valdžios organų iškviestas ar sulaikytas pagal įstatymą, buvo įpareigotas besąlygiškai paklusti, o pasipriešinęs — turi už tai atsakyti (7 str.).

Štai tokie esminiai principai yra skelbiami 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Žinoma, reikia atsižvelgti, kad tai yra ano meto dokumentas, savotiška kylančiosios buržuazijos Evangelija. Nors deklaracija dėstoma socialiniu klasiniu požiūriu neutraliai, tarsi jos teiginiai vienodai liestų visus šalies gyventojus, kai kuriuose straipsniuose išryškėja jos klasinis kryptingumas.

Pirmiausia tai pasakytina apie ypatingą Deklaracijos dėmesį nuosavybės teisei. To negalima paaiškinti vien tik begėdišku šios teisės nepaisymu senojo režimo metais. Tiesa, susiformavusi laisvos nuo feodalinių varžymų buržuazinės nuosavybės teisė (sekant romėnų teisine doktrina) Deklaracijoje nusakyta abstrakčiai, maždaug kaip „teisė į daiktą", kuri vienodai apima ir vartojimo, ir gamybos priemonių nuosavybę. Taigi, suteikdama privatinės nuosavybės teisei šventumo aureolę, Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija įteisino ir turtinę visuomenės narių nelygybę. Ji pakeitė feodalizmo sąlygomis egzistavusią nelygybę, kuri rėmėsi daugiausia visuomenės narių kilme, bet Deklaracijoje skelbiamas žmonių lygiateisiškumas nuosavybės pagrindu buvo formalus.

Deklaracijoje neužsimenama apie kai kurias konkrečias didelę reikšmę turinčias žmogaus laisves, pavyzdžiui, susirinkimų ir sąjungų. Joje taip pat nutylimas pagrindinis gausiausios to meto Prancūzijos gyventojų dalies — valstiečių — reikalavimas visiškai panaikinti feodalinę žemėvaldą ir prievoles.

Negana to, Deklaracijos autoriai — stambioji buržuazija bei liberalioji bajorija, vyravusios Steigiamajame susirinkime, anaiptol ne pažangiąja prasme oficialiai aiškino kai kuriuos tikrai reikšmingus ir demokratiškus Deklaracijos teiginius. Bene ryškiausias tokio, kaip dabar pasakytume, konstitucinių teisių varžymo pavyzdys buvo Steigiamojo susirinkimo 1789 m. gruodžio 22 d. priimtas dekretas, suskirstęs Prancūzijos piliečius į aktyviuosius ir pasyviuosius. Aktyviesiems, kuriems dekretas suteikė rinkimų teisę, buvo priskirti tik tie asmenys, kurie, šalia kitų reikalavimų, atitiko nustatytą turto cenzą ir nebuvo samdomi tarnai. Suprantama, tai prieštaravo Deklaracijos teiginiui apie piliečių politinį lygiateisiškumą, neleido gan žymiai piliečių daliai dalyvauti formuojant visuomenės „bendrą valią" įstatymų leidyboje.

Vis dėlto net tam tikras klasinis Deklaracijos ribotumas nesumenkina istorinės jos reikšmės. Tai buvo didelė pažangios visuomeninės minties, ideologiškai pagrindusios objektyviai pribrendusį perėjimą nuo feodalizmo prie pažangesnės, buržuazinės visuomenės tipo, pergalė, kurią pasiekti padėjo galingas revoliucinis liaudies pakilimas. Tai buvo pažangus tos epochos dokumentas, nes buržuazija tuo metu dar reiškė visos liaudies interesus, o Deklaracijos teiginiai skambėjo kaip visuotinio teisingumo įtvirtinimas tuo metu,

kai praktiškai visame žemyne dar tebeviešpatavo feodalinė absoliutizmo santvarka.

Pasak V. Lenino, Prancūzijos revoliucija „visam pasauliui sukūrė tokius buržuazinės demokratijos, buržuazinės laisvės pamatus, kurių jau nebebuvo galima pašalinti".[4] 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, kurioje glaustai ir raiškiai suformuluoti svarbiausi buržuazinio konstitucionalizmo principai, tenka ypatinga vieta istorijoje. Ir tai nėra tik istorijoje likęs dokumentas: Deklaracija iki mūsų dienų neprarado savo visuomeninės reikšmės. Ir dabar galiojančios Prancūzijos 1958 metų konstitucijos preambulėje rašoma, kad prancūzų liaudis iškilmingai skelbia savo ištikimybę žmogaus teisėms ir tautos suvereniteto principams, nustatytiems 1789 metų Deklaracijoje. Deklaracijos idėjos ir principai yra visuotinai pripažinti ir atsispindi beveik visose dabartinėse konstitucijose, taip pat ir visose Lietuvos valstybės konstitucijose. Tiesiogiai veikiant Deklaracijai beveik visuose konstituciniuose aktuose skelbiamos piliečių teisės ir laisvės, kurių apimtį, tezes bei formules modifikuoja konkrečios šalies socialiniai, ekonominiai ir politiniai ypatumai. Jomis grindžiama ir šiuolaikinė tarptautinė teisė.

Nenykstanti šio dokumento idėjų reikšmė ir ta, kad veikiama klasikinės, kylančiosios buržuazijos pasaulėžiūros, pasmerkusios feodalinę policinę valstybę, Deklaracija iš esmės suformulavo teisinės valstybės principus. Jos filosofinę koncepciją tuo metu brandino vokiečių filosofas I. Kantas.

Tarybinė valstybės ir teisės teorija ilgą laiką teisinės valstybės idėją laikė nepriimtina dėl to, kad ji esą iš principo neteisingai supriešina valstybę ir teisę. Tačiau šiandien, „atrandant" bendras žmonijos vertybes, keičiasi požiūris į daugelį visuomenės reiškinių. TSKP XIX sąjunginės konferencijos rezoliucijoje „Dėl tarybinės visuomenės demokratizavimo ir politinės sistemos reformos" sakoma, kad „principinės svarbos dalykas yra suformuoti socialistinę teisinę valstybę, t. y. socializmą visiškai atitinkančią politinės valdžios organizavimo formą" [5].

Negalima teigti, kad žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje suformuluoti ir įgiję visuotinį pripažinimą demokratiniai principai, įgiję klasinį turinį, nebuvo deklaruojami tarybinėse konstitucijose. Atvirkščiai, buvo skelbiama, kad tik socializmas galįs sukurti sąlygas jiems visiškai atsiskleisti. Be to, buvo tvirtinama, kad tik mūsų šalyje jie yra realizuoti. Deja, dėl gausių socializmo deformacijų tokie samprotavimai neatitiko tikrovės.

Ilgus metus tarybinė valstybė, užuot siekusi abipusės savo ir piliečių atsakomybės, buvo vienvaldė žmogaus šeimininkė, daugybė draudimų smulkmeniškai reglamentavo visuomeninius santykius. Pagrindinio visuomeninių santykių reguliatoriaus vaidmenį atliko ne įstatymas, o vykdomosios valdžios organų, įvairių valdymo žinybų leidžiami aktai, instrukcijos. Tai nuskurdino įstatymus, neretai net iškreipė jų turinį. Vykdomosios valdžios galią sutelkus daugiamilijoninės biurokratinės valdininkijos rankose, įsigalėjo administruojamoji komanduojamoji valdymo sistema.

Kad mūsų visuomenė galėtų išsivaduoti iš šios sistemos ir žengti pirmyn, turime atsigręžti atgal, pripažinti visuotines žmonijos vertybes ir sutvirtinti jomis savo valstybės pamatus.

---

[4] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 38, p. 353.
[5] TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 — liepos 1 d. V., 1988, p. 99.

LENKIJA: PLIURALIZMAS SOCIALISTINĖJE VALSTYBĖJE

JADVYGA ČERNIUVIENĖ

Pliuralizmas yra vienas esminių dabartinės Lenkijos visuomeninės formacijos raidos, jos orientacijos į atsinaujinimą ir visuomeninę ekonominę pertvarką klausimų. Socialistinis pliuralizmas praturtino ir tarptautinio komunistinio judėjimo, ypač Vakarų Europoje politinę mintį, taip pat komunistų ir darbininkų partijų programas. Kaip teigia VSDP CK generalinis sekretorius K. Grosas, „socialistinio pliuralizmo esmė ta, kad jis sudaro galimybes skirtingiems visuomenės interesams reikštis ir kovoti vieniems su kitais lygiateisiu pagrindu." [1]

Tiek visos Lenkijos prosocialistinės jėgos, tiek Lenkijos jungtinės darbininkų partijos atstovai reiškia dvi kraštutines nuomones dėl politinio pliuralizmo šalyje esmės ir perspektyvų. Vieni teigia, kad politinis pliuralizmas apskritai nereikalingas, kad Lenkijos santvarkoje tai svetimkūnis, kad jis užtušuoja klasinę šios santvarkos esmę ir gali sukelti net pačios formacijos regresą. Tokia nuomonė susidaro dėl to, kad socializmas suprantamas dogmatiškai, nenorima pripažinti, jog konkrečiomis istorinėmis sąlygomis tikslo siekiama skirtingais visuomenės raidos keliais. Kaip vertinti tokias pažiūras? Pirmiausia reikia turėti galvoje, kad nė viena formacija nebūna idealios formos. Ji paveldi ir perima daugelį ankstesnės formacijos elementų: nėra nei gryno feodalizmo, nei gryno kapitalizmo. Taigi negali būti ir gryno socializmo, tai yra tokio, kuriame nebūtų reiškiami interesai ir vertybės, neatitinkantys darbininkų klasės interesų ir vertybių. Tad kyla klausimas, kokie kapitalizmo sąlygomis susiformavusio politinio pliuralizmo bruožai yra universalūs ir ar verta juos perimti socialistiniam valstybės valdymo modeliui?

Kitas kraštutinumas — tai pliuralistiniam mechanizmui priskiriamas gebėjimas savaime garantuoti, jog bus įveikta ekonominė krizė, sukurti normalūs politiniai santykiai, pasiekta visuomenės integracija ir pan. Tokiu atveju visi realaus socializmo trūkumai susiejami su pliuralizmo stoka, neįvertinami pliuralistinių mechanizmų susidarymo dialektiniai prieštaravimai. Vadinasi, nesuvokiama, jog visuomenėje vykstantys procesai yra labai sudėtingi.

Diskusijoje susiklostė dvi pliuralizmo sąvokos: socialistinės valstybės ar visuomenės, kuriančios socializmą, pliuralizmas ir socialistinis pliuralizmas. Pirmąja apibūdinama visuma dabarties realijų, kai dar nėra visiškai susiformavę ir įsitvirtinę socializmo pagrindai, visuomenėje reiškiasi ir nesocialistiniai ar net antisocialistiniai bruožai bei idėjos. Socialistinio pliuralizmo sąvoka apima tik tuos prieštaravimus ir skirtumus, kurie atsirado socialistinės visuomenės ekonominės formacijos dirvoje ir išreiš-

[1] Новое время, 1989, № 5, с. 30.

J. Černiuvienė — filosofijos mokslų kandidatė, Kauno A. Sniečkaus politechnikos instituto docentė, dėstanti Varšuvos universitete.

kia tokius visuomenės interesus ir tikslus, kurie atitinka socialistinės visuomenės raidos kryptį ir yra klasinio, ideologinio bei aksiologinio pobūdžio.

Žinoma, toks skirstymas reiškinį suprastina: realiame visuomenės gyvenime socialistinės, nesocialistinės ir antisocialistinės tendencijos ne tik prieštarauja viena kitai, bet ir egzistuoja greta bei savitarpyje sąveikauja. Rasti aiškų ir vienareikšmį kriterijų, kuriuo remiantis būtų galima nusakyti, kas yra socialistinis pliuralizmas, sunku ir todėl, kad socialistinė formacija dabar patiria audringas permainas: perkainojamos vertybės, kuriamas naujas modelis.

Lenkijos visuomenės pliuralizmas yra objektyvaus pobūdžio, jis atsirado ne kažkam iš viršaus leidus ar nusprendus jį paskelbti. Pliuralizmą lemia skirtingi ekonominiai interesai, kylantys dėl nuosavybės santykių įvairovės, darbo pasidalijimo, ūkinių, regioninių savitumų. Sintetinė Lenkijos ekonominio pliuralizmo išraiška yra nacionalinių pajamų struktūra. 1986 metais iš visuomeninio ūkio gauta 81,9 proc. nacionalinių pajamų, o iš individualaus — 18,2 proc. Kai kuriose ekonomikos sferose privataus verslo dalis yra dar didesnė. Pavyzdžiui, žemės ūkyje iš valstybinio sektoriaus gauta tik 2,2 proc. nacionalinių pajamų, o iš individualių ūkių — penkis kartus daugiau. Didelę reikšmę privatus verslas turi paslaugų sferoje. Maždaug trečdalis dirbančių Lenkijos gyventojų yra tiesiogiai susiję su privačiu sektoriumi.[2] Todėl suprantama, kad tai ne tik formuoja skirtingus ekonominius interesus, bet ir daro poveikį politiniam gyvenimui, kultūros plėtotei ir t. t.

Labai skirtingi yra įvairių valstybinio sektoriaus grupių interesai ir bruožai. Taip yra dėl daugelio priežasčių: pajamų lygio, vienos ar kitos ekonomikos šakos ekonominės raidos perspektyvų, naujų efektyvaus ūkininkavimo reikalavimų, keliamų ekonominės reformos ir t. t. Pavyzdžiui, jei visuomeniniame ūkyje vidutinį darbo užmokestį prilyginsime šimtui, tai pramonėje jis sudarys 114,2, ryšių sferoje — 83,8, o sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo sistemoje — tik 75,9. Dar didesni skirtumai tarp įvairių pramonės šakų: gavybinėje pramonėje uždarbis maždaug dvigubai didesnis negu vidutinis pramonės darbininkų užmokestis. Ir tokia padėtis laikoma normalia, būtent tokį darbo užmokesčio skirtumą ir reikalavo išlaikyti darbininkai, streikavę 1980 m. rugpjūtį.

Ekonominis pliuralizmas lemia ir daugelį kitų objektyvių Lenkijos visuomenės skirtingumų. Kartais jie ir jį patį sąlygoja. Bet tuos skirtumus ir skirtingus interesus lemia ne koks vienas principas. Sociologijoje šis reiškinys vadinamas visuomenės grupių bruožų dekompozicija. Tai reiškia, kad nė vieno tipo skirtumai savaime nesukelia kito tipo skirtingumų. Pavyzdžiui, didelės pajamos nėra susijusios su didesniu išsimokslinimo lygiu, didesnėmis galimybėmis atsidurti valdžioje ar didesniu visuomeniniu prestižu.

Kaip tradicinis Lenkijos visuomenės bruožas dažnai nurodomas pasaulėžiūros pliuralizmas. Tačiau jeigu skirtume visuomenę į tikinčiuosius ir netikinčiuosius, tai lenkų visuomenė religiniu požiūriu bus labai vienalytė. 1988 m. surengta apklausa parodė, kad tik 2,6 proc. vidurinių mokyklų abiturientų netikintys. Net 90 proc. vidurines mokyklas baigiančio jaunimo yra tikintys ir atliekantys religines apeigas.[3]

Viešosios nuomonės tyrimo centro 1987 m. surengta apklausa parodė, kad net 56,3 proc. apklaustųjų nepritaria bažnyčios dalyvavimui politikoje, 20,6 proc. tam pritaria. 44,2 proc. apklaustųjų nuomone, būtina įsteigti krikščionių demokratų partiją, kuri veiktų sutartinai su bažnyčia;

[2] Pluralizm a porozumienia narodowe. Warszawa, 1988, s. 8—9.
[3] Ten pat, p. 11.

tam nepritaria 26,1 proc.[4] Dauguma mano, kad bažnyčia dalyvauti politiniame gyvenime gali netiesiogiai (per įvairias draugijas) ir tik mažuma remia nuomonę, kad katalikų bažnyčia gali veikti tiesiogiai per savo politines organizacijas.

Išorinė kultūra, papročiai ir tradicijos rodo, kad lenkų tauta yra religinga. Tačiau iš tikrųjų žmonėms būdingas didelis racionalumas, o dvasinėje kultūroje ryški marksizmo ir katalikybės sąveika. Tikintys žmonės sudaro ir daugiau kaip pusę LJDP narių. Tai rodo, jog pasaulėžiūrinis pliuralizmas nesutampa su politiniu pliuralizmu, nors jam ir daro tam tikrą įtaką. Skirtingos pasaulėžiūros žmones gali suvienyti bendri socialiniai politiniai tikslai. Net patys Lenkijos bažnyčios hierarchai pabrėžia, kad daug kur bažnyčios ir valstybės interesai sutampa. Liaudies gerovė — jų bendras tikslas.

Beje, politinė Lenkijos bažnyčios įtaka jaučiama ne tik per konkrečią jos politinę veiklą. Bažnyčios poveikį lemia ir pati jos išplėtota hierarchinė struktūra, daugybė masinės informacijos priemonių, stipri materialinė bazė. Visa tai vienija daugybę žmonių ir daro įtaką pasaulietinėms organizacijoms. Kiekvienas, kuris ketina žengti kokį nors politinį žingsnį, būtinai turi atsižvelgti į tai, kaip į jį reaguos bažnyčia. Katalikų bažnyčios pozicijos Lenkijoje yra labai stiprios. Šis reiškinys ypatingas ne tik todėl, kad gyvuoja socialistinėje valstybėje, bet ir todėl, kad ši valstybė yra Europos centre ir, kaip ir kitos Europos valstybės, yra pasaulietinė. Tas ypatingas politinis bažnyčios vaidmuo Lenkijoje nėra kažkokio išskirtinio visuomenės religingumo rezultatas. Toks vaidmuo bažnyčiai atiteko dėl to, kad dalis visuomenės nenori įsitraukti į politinį gyvenimą per dabartinius politinius institutus. Todėl susidaro prielaidos, kad bažnyčia taptų ir tam tikra viešosios nuomonės reiškėja, ir viešosios nuomonės vienokiais ar kitokiais politiniais klausimais formavimo veiksnys. Tačiau lenkų politologo Lešeko Gžybovskio nuomone, toks bažnyčios, kaip vienos iš svarbiausių politinių jėgų, vaidmuo nėra natūralus: ji politinę funkciją atlieka „už" kitas jėgas, užpildo Lenkijos politinėje sistemoje kažkokią tuštumą. Pats faktas, kad oficialiai bažnyčia nėra politinio gyvenimo subjektas, tai yra oficialiai neturi valdžios ir dėl jos nekovoja, reiškia, kad bažnyčia nėra politiškai atsakinga už savo politinę veiklą ir jai tenka tik moralinė atsakomybė.[5] Dauguma lenkų politologų teigia, kad bažnyčios ir valstybės santykių stabilumas turi lemiamą reikšmę socializmo kūrimui. Neretai bažnyčiai tenka vyriausybę, politines organizacijas ir liaudį vienijančios grandies vaidmuo ir tai objektyviai padeda demokratizuoti visuomenės santykius.

Dabar lenkų visuomenei daugiausia rūpi politinis pliuralizmas. Jis pradėjo stiprėti devintajame dešimtmetyje. Ši tendencija labai dinamiška ir daro vis didesnę įtaką formuojant Lenkijos socializmo modelį.

Skirtingi visuomenės politiniai nusistatymai atskleidžia du visiškai priešingus dabartinės valstybės valdymo sistemos vertinimus ir šios sistemos modifikavimo planus. Bendrųjų politinių vertinimų skirtumus dažniausiai atspindi nevienodi požiūriai į konkrečius įvykius ar asmenis, atliekančius visuomenines funkcijas. Reguliariai atliekami viešosios nuomonės tyrimai rodo, jog įvairiais Lenkijos politinio gyvenimo institutais pasitikima labai nevienodai. Didžiausią pasitikėjimą turi Seimas ir Valstybės taryba, o dėl vyriausybės, LJDP, Liaudies gelbėjimo tarybos, profsąjungos ir jos opozicijos nuomonės nesutampa.

Dažniausias kriterijus, pagal kurį sprendžiama apie politinį nusistatymą, yra pažiūra į opoziciją ir opoziciškumą. 1986 metais Visuomenės

---

[4] Ten pat.

[5] Leszek Grzybowski. Pluralizm polityczny w socjalizme. Warszawa, 1988, s. 13.

mokslų akademijos darbininkų klasės tyrimo instituto surengtos apklausos duomenimis, maždaug 5—8 proc. darbininkų yra nuoseklūs opozicijos šalininkai ir valdžios priešininkai. 20—25 proc. darbininkų — pritaria nuomonei, kad turi didėti pliuralizmas, jie stoja ir už opoziciją, ir už dabartinę valdžią. Tai paradoksiškas reiškinys, bet tyrimo rengėjai jį komentuoja taip: „Tai ne politinis nukrypimas ar gudrybė, o įsitikinimas, kad reikia tokios opozicijos, kuri kontroliuotų valdžios organus ir taisytų jos klaidas".[6] Vėliau, ypač 1988 metais surengtos apklausos parodė, kad vis daugiau žmonių laikosi tokio nusistatymo ir būtent taip jį motyvuoja.

Dauguma darbininkų pritaria, kad reikia politinės opozicijos sistemos viduje, veikiančios konstitucijos pagrindu. 63 proc. apklaustųjų yra tos nuomonės, kad tokios kaip dabartinė opozicija nereikia, nes ji neturi savo programos, tačiau apskritai opozicija, turinti savo programą, — būtina. 35,5 proc. darbininkų ryžtingai pritaria nuomonei, kad reikia tokios opozicijos, kuri galėtų veikti konstitucijos ribose per nesocialistines politines partijas, 28,2 proc. pritaria tokios krypties organizuotai opozicijai, prieš tokią opozicijos formą stoja 17,6 proc., o prieš opoziciją apskritai — 10,6 proc. darbininkų.[7]

Palyginti su kitomis socialistinėmis šalimis Lenkijoje yra bene plačiausias įvairių politinių organizacijų spektras, tačiau toks pliuralizmas kritikuojamas, nes jų organizavimo forma nesudaro galimybių išreikšti realiai egzistuojantį interesų, nuomonių ir tikslų skirtingumą. Manoma, kad visuomenei atsinaujinant bus sukurta tokių organizacinių struktūrų, kurios dar labiau išplėtos Lenkijos visuomenės pliuralizmą. Tokia kryptis aiškiai išdėstyta ir LJDP CK VI, VIII ir ypač X plenumų dokumentuose. Jie rodo, kad pliuralizmui partija ketina suteikti konkretų institucinį pobūdį.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad politinio pliuralizmo plėtojimą spaudoje kartais mėginama supriešinti su socialistine demokratija ir abi tendencijas traktuoti kaip alternatyvines. Toks požiūris neteisingas. Lenkijoje politinis pliuralizmas yra vienas iš demokratijos aspektų, beje, demokratiją sunku ir įsivaizduoti, jei neleidžiama pasireikšti visuomenės prieštaravimams. Varšuvos universiteto rektorius profesorius G. Bialkovskis diskusijoje dėl socialistinio pliuralizmo ir tautinės santarvės pabrėžė sąvokų „pliuralizmas" ir „demokratija" sąryšį. Vargu ar galima išreikšti pliuralizmą, jei nėra įstatymu garantuotų ir realiai diegiamų demokratijos saviraiškos formų. Vargu ar gali būti demokratija, jei visuomenė nėra pliuralistiškai organizuota. G. Bialkovskis teigia, kad pliuralizmo terminas tinka tokiai visuomenei, kuri visose sferose leidžia gyvuoti ir veikti daugeliui individualių ar kolektyvinių subjektų, turinčių atitinkamas teises, o demokratijos terminu apibūdinami šių subjektų santykiai, grindžiami laisvės ir lygiateisiškumo principais.[8]

Dabartinė Lenkijos politinių organų sistema turi daugiau skirtumų negu turėjo anksčiau, pokario metais (išskyrus 1944—1948 metų liaudies demokratijos laikotarpį). Politinis pliuralizmas reiškiasi per daugybę įvairių lygmenų organizacijų. Lenkijos politinių institutų sistema susideda iš įvairių elementų ir yra labai prieštaringa. Tačiau ar ši sistema pajėgia garantuoti skirtingų visuomenės sluoksnių interesus ir tikslus, padaryti šiuos skirtumus ar net prieštaravimus varomąja visuomenės raidos jėga, kad būtų pašalintas jų destruktyvumas?

Atsakant į šį klausimą, pirmiausia reikėtų nusakyti pagrindines politinio pliuralizmo funkcijas. Lenkų mokslininkai nurodo jų keturias:

---

[6] Ideologia i polityka, 1989, Nr. 1, s. 11.
[7] Ten pat, p. 14.
[8] Nowe Drogi, 1988, Nr. 7, s. 51.

1) garantuoti teisę viešai išsakyti savo nuomonę bei imtis atitinkamų veiksmų, jei tai neprieštarauja įstatymams;

2) sudaryti racionalias efektyvios valdžios organų veiklos prielaidas. Pliuralizmo mechanizmas turi padėti rasti optimalius sprendimus, paremtus teisinga informacija, taip pat stiprinti visuomenės kontrolę, kaip vykdomi nutarimai;

3) sukurti mechanizmus skirtingų visuomenės grupių interesams reikšti bei derinti, kad būtų užkirstas kelias jiems peraugti į konfliktus;

4) svarbiausia politinio pliuralizmo funkcija — sudaryti visuomenės integruotumo, tautinės santarvės prielaidas. Antraip politinis pliuralizmas būtų savitikslis ir neturėtų visuomenei reikšmingos perspektyvos.

LJDP pradėjo tautinės santarvės procesą vadovaudamasi koncepcija, kurioje pirmiausia pabrėžiama, jog vienytis būtina pagal šiuolaikinės demokratiškos ir dinamiškos visuomenės kūrimo programą. LJDP vadovybė partijos CK VII, VIII ir X plenumuose pasiūlė sudaryti plačią reformoms pritariančių jėgų koaliciją, kuri, atsižvelgdama į skirtumus, įveikdama nepasitikėjimą ir išankstinį nusistatymą, stengtųsi sutelkti visuomenę svarbiausioms problemoms spręsti. Ši koncepcija rodo naują požiūrį į opozicijos vaidmenį valstybėje — į opoziciją konstruktyvią, kuri grindžia savo veiklą įstatymais ir realia visuomenės būklės analize. Reformas remianti koalicija šiuo metu stengiasi sutelkti visuomenės jėgas paremti ekonomines ir politines reformas, įveikti krizę ir Lenkijos kultūrinės degradacijos grėsmę. Ši koalicija — tai ne laikinas „antikrizinis paktas". Tai siekimas realizuoti tokią socializmo sampratą, kai pliuralistinėms pažiūroms suteikiama daugiau teisių ir kai yra atitinkamos institucinės jų reiškimo formos.

Itin didelę reikšmę ir daug nepanaudotų galimybių turi trijų partijų — LJDP, Jungtinės valstiečių partijos ir Demokratų partijos — koalicija. Demokratų partijos nuomone, ši koalicija turi tapti šiuolaikinės socialinės santvarkos pagrindu.

Politinės sistemos pertvarkos įrodymas — nauja rinkimų į Seimą sistema, garantuojanti, kad jame būtų plačiau atstovaujama įvairių pažiūrų žmonėms. Keičiant rinkimų sistemą įsteigti ir antrieji parlamento rūmai — Senatas. Galimybę reikšti daugiau įvairių nuomonių sudaro ir nutarimas dėl draugijų veiklos. Šiame nutarime garantuojama teisė veikti kiekvienai draugijai, kurios veikla neprieštarauja Lenkijos įstatymams.

Pliuralistinis yra ir profsąjungų judėjimas. Partija pritaria idėjai telkti vieningą atnaujintą Lenkijos profsąjungų judėjimą, steigti bendrą profsąjungų organizaciją vienoje įmonėje, nepritaria nuomonei, kad plečiant skirtingų profsąjungų konkurenciją būtų didinami prieštaravimai, nepalaiko nerealių ekonominių reikalavimų. Vienijimosi galimybę garantuoja įstatymas, reglamentuojantis profsąjungų federacijos veiklą bei leidžiantis veikti ir už jos ribų. Pripažįstama, kad atskiros įmonių profsąjungų tarybos gali turėti skirtingas programas ir veiklos formas.

L. Gžybovskis knygoje „Politinis pliuralizmas socializmo sąlygomis" pažymi, jog profsąjungų masiškumas, jų realus savarankiškumas, geras organizuotumas ir didelės teisės (tarp jų teisė rengti visuotinius streikus) — visa tai, atsižvelgiant į sunkią ekonominę Lenkijos padėtį, rodo, kad profsąjungų judėjimas yra galinga savaveiksmė jėga, daug prisidedanti prie Lenkijos visuomenės raidos plėtotės.

Tai politinė jėga. Juk profsąjungų veikla nesibaigia vien darbo sąlygų įmonėse gerinimu, darbininkų teisių gynimu, didesnio darbo užmokesčio siekimu. Dabar profsąjungos daro įtaką visai kainų ir darbo užmokesčio politikai. Vadinasi, tai jau politinė veikla. Lenkijos profsąjungų politinis veiklos pobūdis gali sustiprėti, ypač artimiausiu metu, kai dėl ekonomikos reformos dar padidės įvairių gyventojų sluoksnių materialinės padėties

diferenciacija. Pagal susitarimus, sudarytus prie „apskritojo stalo", kur dalyvavo vyriausybės koalicijos, profsąjungų koalicijos ir konstruktyvios opozicijos atstovai, buvo įregistruotas „Solidarumas", pakeistas profesinių sąjungų įstatymas.

Tačiau visuomenės sąmonėje dar nepavyko įveikti „valdžios ir opozicijos" supriešinimo. Perėjimas nuo autoritarinės prie pliuralistinės politinės struktūros vyksta skausmingai. Tai parodė ir birželio mėnesį vykę rinkimai į Lenkijos Seimą ir Senatą, kuriuos didele persvara laimėjo opozicijos atstovai. Toks rinkimų rezultatas rodo, kad krizės nuvarginti žmonės turi iliuzijų, jog visus socialinius Lenkijos visuomenės skaudulius galima išgydyti vienu mostu.

Dabar Lenkijos politiniame gyvenime vyksta jėgų persigrupavimas. Vieni analizuoja savo nesėkmių priežastis, kiti švenčia pergalę, tačiau ir vieniems, ir kitiems būtina suvokti naują situaciją ir numatyti savo veiksmų strategiją. LJDP pasisako už plačią visų reformas palaikančių jėgų koaliciją, nes Lenkijos ateitis — visų jos piliečių reikalas. Mažinant valdininkijos inercijos ir liaudies nepasitenkinimo stichijos susidūrimo sukeltą įtampą, visoms politinėms grupuotėms teks parodyti daug politinės išminties, kad būtų pasiektas visuomenės susitelkimas sprendžiant sudėtingas šaliai iškilusias problemas.

KRONIKA

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio-ekonominio skyriaus vedėju patvirtintas:

Kęstutis GLAVECKAS. Gimė 1949 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą. Turi ekonomisto specialybę. Ekonomikos mokslų daktaras, docentas. Dirbo dėstytojo darbą. Pastaruoju metu ėjo profesoriaus pareigas Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Organizacinio partinio ir darbo su kadrais skyriaus atsakinguoju organizatoriumi patvirtintas:

Arūnas LUPEIKA. Gimė 1955 metais. Baigė Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutą. Turi inžinieriaus mechaniko specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto antrasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Ideologijos skyriaus konsultante patvirtinta:

Danutė KADŽIULYTĖ. Gimė 1936 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą ir Visuomenės mokslų akademiją prie TSKP CK. Turi žurnalistės specialybę, menotyros mokslų kandidatė. Dirbo žurnalistinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP CK Ideologijos skyriaus instruktorė.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Ideologijos skyriaus instruktoriumi patvirtintas:

Albertas VAIDILA. Gimė 1944 metais. Baigė Lietuvos valstybinį dailės institutą. Turi menotyrininko specialybę. Dirbo žurnalistinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP CK Kultūros skyriaus meno sektoriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio-ekonominio skyriaus instruktoriumi patvirtintas:

Salvijus JODKA. Gimė 1956 metais. Baigė Kauno medicinos institutą. Dirbo pagal specialybę ir profsąjunginį darbą. Pastaruoju metu buvo Mažeikių centrinės rajoninės ligoninės vyriausiasis gydytojas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Ideologijos skyriaus instruktoriumi patvirtintas:

Vladas KARVELIS. Gimė 1945 metais. Baigė Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Išvažiavimo į užsienį prie LKP CK komisijos sekretorius.

REPRESIJŲ AUKA

STANISLOVO TURLOS 100-OSIOMS GIMIMO METINĖMS

Stanislovas Turla — vienas iš daugelio mūsų tėvynainių, kuriuos Pirmasis pasaulinis karas nubloškė į Rusijos gilumą. Čia jis, kaip ir kiti lietuviai, aktyviai įsijungė į revoliucinę kovą, dalyvavo Spalio revoliucijoje, kariavo pilietinio karo frontuose. Ir daugelio, neįtikėtinai daugelio iš jų mirties data vienoda — 1938 metai. S. Turla pagyveno keletu metų ilgiau, nors suimtas buvo tais pačiais lemtingais 1938-aisiais.

Stanislovas Turla gimė 1889 m. rugpjūčio 19 d. Adutiškyje (Švenčionių raj.). Jo tėvai turėjo trylika vaikų, kurie, kaip rašė S. Turla savo autobiografijoje, gimdavo ir mirdavo beveik kasmet. Tėvas buvo baltarusis, o motina lietuvė, todėl Stanislovas nuo mažens mokėjo ir baltarusiškai, ir lietuviškai, o vėliau, tarnaudamas pas lenkų dvarininką, išmoko dar ir lenkiškai. Liaudies mokykloje, kurią jis lankydavo žiemą, reikėjo mokytis rusų kalba. Tas daugelio kalbų mokėjimas ne kartą pravertė revoliuciniame darbe ir kovoj.

S. Turla nuo pat vaikystės patyrė daug vargo, nes tėvai buvo neturtingi, tėvas vaikščiojo po kaimus ir taisė drabužius, buvo juodadarbis, o motina — pašto valdininko tarnaitė.

Stasiukas nė dešimties nesulaukęs ganė žąsis, paskui — kiaules. Kai apie 1900-uosius metus mirė tėvas, iš skurdo išbristi buvo vis sunkiau. Ir tik tada, kai 1904 metų rudenį išvažiavo į Rygą, kur gyveno vyresnioji sesuo, ir ėmė dirbti drobės audimo fabrike (už 37,5 kapeikas dienai), prasidėjo naujas jo gyvenimo etapas.

Buvo 1905 metų išvakarės. Brendo pirmoji Rusijos revoliucija. Darbininkai bruzdėjo. Energingas, karštas S. Turla, žinoma, negalėjo likti nuošalyje. 1905 metais jis įsijungė į Latvijos krašto socialdemokratijos Rygos organizacijos veiklą. 1906 m. ši organizacija įėjo į RSDDP, o jos nariams partinis stažas buvo įskaitytas.

Tuo metu Rygoje gyveno ir dirbo daug lietuvių. Jie būrėsi į įvairias draugijas, stengėsi nepasimesti audringame gyvenime. Čia veikė Lietuvių kultūros centras prie Latvijos krašto socialdemokratijos Rygos komiteto. Turla tapo šio komiteto nariu. Už dalyvavimą revoliuciniame judėjime, revoliucinių idėjų propagavimą jį dažnai išvarydavo iš darbo.

S. Turlos draugai prisimena, kad jis buvęs labai iškalbus, turėjęs gerą atmintį. Iškalbos talentą S. Turla ypač panaudojo 1910 metais Rygoje įsikūrusioje legalioje lietuvių darbininkų blaivybės draugijoje „Giedra", kuriai vadovavo Lietuvių kultūros centras.

Policija ne kartą S. Turlą areštavo, tačiau jis vis pasprukdavo. Po arešto 1911 metais jį ištrėmė į Vologdos guberniją. Iš ten grįžo 1913 m. po amnestijos, paskelbtos Romanovų dinastijos 300 metų valdymo sukakties proga. Netrukus jaunas revoliucionierius vėl buvo išrinktas Latvijos krašto socialdemokratijos Rygos komiteto nariu, vadovavo streikams, padėjo įkurti tris pogrindines spaustuves.

1915 metais tarp Rygos socialdemokratijos narių S. Turla jau pasireiškė kaip revoliucionierius profesionalas. Jis dar labiau išplėtė savo veiklą. Keletas jo straipsnių tuo metu buvo išspausdinta bolševikinėje „Pravdoje" ir lietuvių darbininkų laikraštyje „Vilnis".

1915 metų vasarą, prie Rygos artėjant kaizerinei kariuomenei, prasidėjo pramonės įmonių evakuacija. Kartu su šių įmonių darbininkais į Rusiją pasitraukė ir lietuviai socialdemokratai, pasiimdami Kultūros centro

turtą. Buvo nutarta neišsiskirstyti po vieną, o stengtis susiburti dideliuose pramonės centruose ir ten tęsti revoliucinę veiklą.

Į Petrogradą atvyko 14 Rygos lietuvių socialdemokratų, kurie atsivežė spaustuvėlę, knygų. Čia jie įkūrė dvi kuopeles, užmezgė ryšius su Petrogrado bolševikų organizacija. Veikliausiai reiškėsi S. Turla ir Juozas Dumša. S. Turla ypač pasižymėjo kaip puikus oratorius ir organizatorius. Jis tapo vienu populiariausių agitatorių ne tik tarp lietuvių, bet ir tarp Petrogrado darbininkų. Neatsitiktinai jis buvo išrinktas RSDDP Petrogrado komiteto ir jo vykdomosios komisijos nariu. Tačiau S. Turlos nepaliko be dėmesio ir žandarai. 1916 m. pabaigoje Turla buvo priverstas palikti Petrogradą ir apsigyventi Rostove prie Dono. Netrukus jis čia sukūrė bolševikų kuopelę.

Vis dėlto vietos pakeitimas nepadėjo išvengti arešto. 1917 m. sausio mėn. Turla buvo suimtas ir ištremtas 3 metams į Irkutsko guberniją. Tik pakeliui į tremtį sužinojo, kad jis vežamas ne į Irkutską, o į Jakutsko guberniją, ir ne trejiems metams, o visam laikui, kol Rusijoje nebus atšaukta ypatingoji padėtis. Tačiau Vasario revoliucija labai sutrumpino tremties laiką. Turla išėjo į laisvę 1917 m. pavasarį ir, nors J. Sverdlovas kvietė dirbti į centrą, pasiprašė į Rostovą prie Dono.

Sugrįžęs S. Turla organizavo Raudonosios Armijos būrius, kūrė partines organizacijas, organizavo mitingus, o 1917 m. lapkričio 25 — gruodžio 2 dienomis su ginklu rankose kovėsi bolševikų organizuotame sukilime prieš Rostovą užėmusią atamano Kaledino kariuomenę.

Po Spalio revoliucijos pergalės lietuviai bolševikai dar labiau stiprino savo gretas, svarstė aktualiausius revoliucinės veiklos uždavinius. Tuo tikslu RSDDP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuras sušaukė dvi lietuvių bolševikų konferencijas. Pirmojoje, kuri įvyko Petrograde 1918 m. sausio mėn., S. Turla buvo išrinktas Centro biuro nariu.

Vienas svarbiausių politinių klausimų, kuriuos reikėjo spręsti 1918 m. pradžioje Rusijos Komunistų partijai, buvo taikos su Vokietija sudarymas. Vadovaujantieji lietuvių bolševikų veikėjai Z. Angarietis, V. Kapsukas ir kiti nesuprato taikos pasirašymo svarbos, nepritarė nuolaidoms. Tai matyti iš 1918 m. sausio 24 d. paskelbtos Centro biuro rezoliucijos, kurią, be kitų, pasirašė ir S. Turla. Matyt, 1938 m. ir tai buvo prisiminta.

Tais pačiais 1918 m. S. Turla buvo išrinktas Dono Ypatingosios Komisijos pirmininku, kovojo Pietų fronte su vrangelininkais. Nuo 1919 m. jis dirbo vadovaujamą darbą Visos Rusijos Ypatingosios Komisijos organuose. Tai buvo metai be namų, be nuolatinės gyvenamosios vietos, be asmeninio gyvenimo, išskyrus 1924—1925 metus, kai S. Turla po sužeidimo dirbo VKP(b) CK aparate.

1920 metais S. Turlai buvo pasitaikiusi proga grįžti į tėviškę. Sausio mėn. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos Centro Komitetas kreipėsi į Vakarų fronto karinės revoliucinės tarybos narį J. Unšlichtą, prašydami komandiruoti S. Turlą į Lietuvą svarbiam partiniam darbui. Tačiau S. Turlai susirgus šis ketinimas nebuvo įgyvendintas.

1938 m. rugpjūčio 15 d. S. Turlą areštavo Novosibirsko srities saugumo organai. Ypatingasis pasitarimas prie TSRS vidaus reikalų liaudies komisariato 1941 m. rugsėjo 8 d. „už priklausymą kontrrevoliucinei organizacijai" nuteisė jį kalėti 8 metus „pataisos darbų stovykloje". Dabar mes jau daugiau žinome apie tas „stovyklas", todėl nestebina, kad ištikimas kovotojas už Tarybų valdžią neištvėrė joje ir dvejų metų — mirė 1942 m. liepos 27 d.

1956 m. Stanislovas Turla buvo reabilituotas.

Živilė KRIAUČIŪNIENĖ,
istorijos mokslų kandidatė

KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

LIETUVIAI JAV IR PIETŲ AMERIKOJE

ЭЙДИНТАС А. ЛИТОВСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В СТРАНЫ СЕВЕРНОЙ И ЮЖНОЙ АМЕРИКИ В 1868—1940 ГГ. — В.: МОКСЛАС, 1989. — 216 с.

Emigracija — tai gyventojų išvykimas iš savo tėvynės į kitą šalį, persikėlimas, dažnai visam gyvenimui, į kitas valstybes. Tas reiškinys buvo būdingas ypač agrarinių šalių gyventojams, kurie kėlėsi į pramonės atžvilgiu labai išsivysčiusias šalis arba į tokias, kuriose dar tebevyko pramonės revoliucija ir kurioms reikėjo daug darbo rankų. Emigracija XIX a. antrojoje pusėje palietė kone visas Europos tautas, taip pat ir lietuvius. Kiekviena tauta turi savo emigracijos istoriją. Lietuvių emigrantų gyvenimo faktai nušviesti tiek seniau, tiek pastaruoju metu parašytuose veikaluose ir straipsniuose. Juose minima nemaža emigrantų darbo ir buities problemų, aptariama jų kultūrinė, ekonominė ir socialinė veikla. Vis dėlto tai daugiausia epizodinė medžiaga. Lietuvių tautos istoriją jau seniai metas papildyti tikslesniais, labiau apibendrintais, moksliniais tyrimais pagrįstais duomenimis apie lietuvių emigracijos problemas. To nelengvo darbo ir ėmėsi istorikas Alfonsas Eidintas.

Visą Lietuvos emigraciją autorius skirsto pagal jos dinamiką į tris laikotarpius: pirmąjį — 1868—1889 m., antrąjį — 1890—1915 m., trečiąjį — 1920—1940 m. Pateikta medžiaga rodo, kad daugiausia emigracija vyko į Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis. Tuo ir pagrįstas knygos pavadinimas. Chronologinės darbo ribos apie XIX a. antrąją ir XX a. pirmąją pusę iki 1940 m. vidurio, tai yra kapitalistinės santvarkos Lietuvoje laikotarpį. Knygoje nenagrinėjamos Antrojo pasaulinio karo pabaigos emigracijos problemos, nes jos sudaro atskirą, taip pat reikalingą nuodugnių tyrimų temą, vertą atskiros knygos.

Kiekvienam šių dienų skaitytojui pirmiausia kyla klausimas, kokios priežastys vertė žmones palikti savo gimtinę, artimuosius ir vykti į nežinią. A. Eidintas išsamiai analizuoja emigracijos priežastis, nustato bendruosius visos emigracijos raidos bruožus, taip pat būdingąsias įvairių jos laikotarpių skirtybes.

Veikale nuodugniai ir įvairiapusiškai gvildenamas Lietuvos ekonominis gyvenimas. Įtikinamai parodoma, kad ekonominė pažanga, kurią lėmė kapitalizmo plėtra, sanitarinės buitinės kultūros stiprėjimas, kova su epidemijomis XIX a. pabaigoje sumažino gyventojų, ypač vaikų mirtingumą. Dėl to gyventojų pagausėjo nuo 1963758 iki 2946597, t. y. apie 1,5 karto. Kaime jų padaugėjo 601000 žmonių. Tačiau dirbamosios žemės plotai liko tokie patys, nes XIX a. pabaigos žemės reforma Rusijos imperijoje, kuriai priklausė ir Lietuva, nepanaikino feodalizmo liekanų žemės ūkyje. Kone pusė dirbamos žemės liko dvarininkų rankose (Vilniaus gubernijoje 44 proc., Kauno — 46 proc., Suvalkų — 23,8 proc.). Kapitalistinių santykių raida paspartino valstiečių socialinės diferenciacijos procesą: daugėjo stambiųjų valstiečių ūkių, o priklausomai nuo to — ir bežemių. Vyko ir valstiečių ūkių smulkėjimas. Autorius atkreipia dėmesį ir į tai, kad Lietuvos kaimą ištiko keletas nederlingų metų. Bežemiai ir mažažemiai valstiečiai buvo priversti ieškoti pragyvenimo šaltinių: parsisamdyti pasiturintiesiems, vykti į miestus. Tačiau čia pramonės išsivystymo lygis nebuvo toks, kad galėtų priimti didelę darbo rankų pasiūlą. Atkreiptas dėmesys į emigraciją. Taigi bežemiai ir mažažemiai 1868—1915 m. sudarė svarbiausią emigrantų dalį (85—90 proc.).

Autorius pagrįstai teigia, kad prie emigracijos intensyvumo daug prisidėjo ir nedidelis darbo atlyginimas Lietuvos miestuose ir kaimuose. Knygoje pateikti duomenys, kiek gaudavo atlyginimo pramonės įmonių bei žemės ūkio darbininkai Lietuvos gubernijose ir kiek kitose Rusijos vietose, taip pat kiek apskritai Rusijos imperijoje ir JAV bei kituose kapitalistiniuose kraštuose.

Tarp kitų emigracijos priežasčių autorius mini ir politines. Tai caro valdžios administracinių organų persekiojimai už dalyvavimą nacionaliniame išsivaduojamajame judėjime (XIX a. antrojoje pusėje), taip pat nenoras ilgus metus tarnauti caro kariuomenėje. Emigraciją suintensyvino ir Rusijos karas su Japonija, ypač kai buvo paskelbta atsarginių mobilizacija į laivyną, o vėliau ir visuotinė mobilizacija. Ją stiprino ir carizmo represijos dėl dalyvavimo 1905—1907 m. revoliucijoje. Autorius pažymi, kad 1899—1914 m. iš Lietuvos išvyko 252594 žmonės, iš jų 80,7 proc. lietuvių. Reikia pabrėžti, kad emigravo jauni, stiprūs, sveiki, sumanūs žmonės.

Iš esmės ekonominės priežastys lėmė ir 1920—1940 m. emigraciją jau iš nepriklausomos Lietuvos Respublikos. Ribota žemės

reforma, jos sulėtėjimas tautininkų diktatūros metais, nelengvos ekonominio gyvenimo sąlygos sukėlė naują emigracijos bangą. Autorius rašo, kad Lietuvos Respublikos vyriausybės nesiėmė priemonių emigracijai stabdyti. Į ją buvo žiūrima kaip į visiškai priimtiną būdą atsisakyti „atliekamos" gyventojų dalies. Lietuvos Respublikos politikos bei visuomenės veikėjai net tyrė galimybes, kaip planingai lietuviams kolonizuoti užjūrio šalis. Kurį laiką manyta tokias kolonijas kurti Kanadoje, vėliau Brazilijoje, net Pietų Afrikoje. Kad išvykę lietuviai nenutrauktų ryšių su tėvyne, buvo planuojama pasirūpinti jų švietimu, kultūriniu gyvenimu, Lietuvoje parengiant kolonijoms reikalingų specialistų — agronomų, mokytojų, dvasininkų, įvairių specialybių amatininkų. Iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo tiriama lietuvių emigrantų padėtis Amerikos žemyne, svarstomi klausimai apie kompaktiškų kolonijų kūrimą.

Autoriaus skaičiavimais, 1920—1940 m. (iki birželio) iš Lietuvos emigravo 102461 žmogus. Tuo laikotarpiu daugiausia žmonių iš Lietuvos išvyko į JAV (30869), toliau — į Braziliją (24932), į Argentiną (16744), į Kanadą (7942), Pietų Afrikos Sąjungą (7215), Palestiną (5008), Urugvajų (4437), į kitas šalis — 5264. Ilgainiui JAV ir Brazilijos vyriausybės apribojo imigraciją, tada pradėta emigruoti į kitas šalis.

Įdomių, iškalbingų duomenų apie emigrantų tautybę autorius pateikia 14-je lentelėje (p. 160). 1928—1939 m. tarp išvykusių iš Lietuvos 58,95 proc. buvo lietuviai, 33,68 proc. žydai, 3,2 proc. — rusai. Pateikiama smulkių duomenų apie emigravusių asmenų išsimokslinimą, profesiją, lytį, yra duomenų apie emigraciją iš atskirų apskričių. Autorius daro pagrįstą išvadą, jog emigracija atsiliepė natūraliam gyventojų prieaugiui. 1868—1940 m. Lietuva neteko mažiausiai pusės milijono vien lietuvių tautybės gyventojų, neigiama linkme kito Lietuvos demografinė struktūra. Tačiau galima įžvelgti, rašo autorius, ir kitą emigracijos pusę. Buvę neraštingi ir mažaraščiai Lietuvos valstiečiai, patekę į pramonės atžvilgiu labai išsivysčiusias Jungtines Amerikos Valstijas, buvo priversti lavintis, kelti savo kultūrinį lygį, dalyvauti visuomeniniame ir politiniame gyvenime. Tai pasakytina ypač apie jų antrąją, jau JAV gimusią kartą.

Vykstant socialinei emigrantų diferenciacijai, nacionaliniam išsivaduojamajam judėjimui Lietuvoje, stiprėjant nacionalinei savimonei, dar XIX a. pabaigoje pradėjo formuotis išeivijos ideologinės srovės. Jos atitiko padėtį Lietuvoje. Išeivijoje aiškiai išsiskyrė dešinįjį sparną sudarę katalikai ir tautininkai, centrą — liberaliosios grupuotės ir kairįjį sparną — socialistinės krypties veikėjai.

Daug dėmesio autorius skiria išeivių ryšiams su Lietuva, jų formoms ir turiniui. Ryšius su Lietuvoje vykusiomis politinėmis srovėmis palaikė atitinkamos išeivių ideologinės ir politinės grupuotės. Jungtinėse Amerikos Valstijose veikęs dešinysis sparnas palaikė ryšius su Lietuvos veikėjų dešiniuoju sparnu, kairysis — su Lietuvos socialistinio pobūdžio grupuotėmis, vėliau su komunistais. Kiekviena jų skirtingai žiūrėjo į Lietuvos politinio gyvenimo raidą ir skirtingai ją vertino. Antai dešinysis sparnas ir liberalai pritarė Lietuvos nacionalinės, suverenios, pagrįstos privatine nuosavybe valstybės kūrimo idėjai. Socialistai rėmė koncepciją kurti tokią valstybę, kuri išvaduotų darbininką iš kapitalo priklausomybės, jie tikėjo, kad tokia Lietuva gali būti sukurta darbininkų kovos keliu. Autorius reiškia mintį, kad vieningo požiūrio dėl Lietuvos politinės socialinės santvarkos išeiviai neturėjo visus Lietuvos Respublikos gyvavimo metus.

Jau aptardamas nagrinėjamosios temos istoriografiją, autorius pabrėžia, kad joje kur kas plačiau ir nuodugniau išanalizuota lietuvių išeivių kairiojo sparno veikla, todėl jis daug dėmesio skiria dešiniojo sparno socialinei, ekonominei padėčiai, jo politinei veiklai. Nemaža vietos knygoje skiriama nušviesti to sparno veikėjų pastangoms padėti susikūrusiai Lietuvos valstybei politinėje arenoje. Jie ne kartą kreipėsi į JAV vyriausybę, prašydami pripažinti Lietuvą, paremti ją tarp kitų didžiųjų valstybių, suteikti jai ekonominę ir karinę pagalbą. Jų atstovai veikė Lietuvos vyriausybės delegacijoje per Taikos konferenciją Paryžiuje ir stengėsi gauti didžiųjų valstybių pripažinimą. Tarp jų gimė ir buvo puoselėjama idėja iš JAV lietuvių organizuoti karinį dalinį — lietuvių brigadą. Nors politinėje sferoje dėl Lietuvos padėties abi lietuvių išeivių srovės nerado bendros kalbos, tačiau materialiai jos rėmė karo nuniokotą tėvynę. Maždaug per dešimt metų (1918—1928 m.) įvairiais būdais (perlaidomis, čekiais, į vokus ir siuntinius įdėtais doleriais) Lietuva gavo apie 30 mln. dolerių. Autorius teisingai pažymi, kad išeivių doleriai finansinės reformos metu įvestam Lietuvos piniginiam vienetui — litui padėjo užimti atitinkamą vietą tarp stipriausių valiutų. Doleriai, kuriuos į Lietuvą siuntė išeiviai, padėjo vyriausybei išlaikyti savo pasiuntinybes užsienyje, tvarkyti ne tik politinius, bet ir ekonominius reikalus.

Knygoje ypač ryškiai pabrėžti socialiniai, klasiniai emigrantų skirtumai, jų ryšių su Lietuva specifika. Autorius teisingai rašo (p. 209), jog „...istoriniai faktai negailestingai atmeta buržuazijos istorikų, sociologų ir politologų įrodinėjimus, kurie JAV emigraciją vertina kaip vieningą etninį vienetą". Bet, mano nuomone, tai neturėjo būti vienintelė išvada. Visa knygos medžiaga prikišamai rodo, kad išeiviai — tai neatskiriama visos lietuvių tautos dalis, kuri, nors ir nevieninga, atskirta didelių nuotolių, turinti daugybę savų sudėtingų problemų, neliko abejinga svarbiausiems tėvynės reikalams. Tokia išvada knygai būtų tikrai nepakenkusi.

Aptariamoje knygoje nagrinėjama ir reemigracijos problema. Daugelis lietuvių išeivių nenustojo vilties grįžti į Lietuvą tada, kai sukaups kiek pinigų, už kuriuos galėtų nusipirkti žemės, statydintis namus, inves-

tuoti santaupas į krašto pramonę, bankus. Autorius plačiai nušviečia, kaip pasiturintys lietuvių išeiviai steigė pramonės įmones, apibūdina jų pobūdį, vietą Lietuvos ekonomikoje. Lietuvius emigrantus daug ko išmokė gyvenimas JAV, jų iniciatyvai reikėjo tik tinkamų sąlygų. Knygoje pateikti faktai rodo, kad būtent tų sąlygų Lietuvoje trūko. Reemigrantai susidūrė su augančia ir stiprėjančia vietos buržuazija, kuri ne tik trukdė plėstis lietuvių amerikiečių ekonominei veiklai, bet ir stūmė juos iš krašto ekonominio gyvenimo. Autorius atkreipia dėmesį į Lietuvos įstatymus, draudusius svetimšaliams įsigyti nejudamąjį turtą; tie įstatymai trukdė įsikurti reemigrantams Lietuvoje.

Veikale atsiskleidžia poslinkiai Lietuvos vyriausybės politikoje lietuvių išeivių atžvilgiu, įvykę po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo. Vartoju žodį „atsiskleidžia" dėl to, kad autorius teigiamus tos politikos dalykus pateikia labai santūriai, jų tinkamai neįvertina. Be abejo, tam įtakos turėjo istorikams būdingas atsargumas — geriau pasakyti mažiau. Tačiau knygoje aiškiai matyti, kad tautininkai, siekdami išeivių palankumo, norėdami pritraukti į Lietuvą daugiau jų kapitalo ir stabilizuoti Lietuvos ekonomiką, atsisakė kai kurių ankstesnių apribojimų. Teigiamą poveikį lietuviams išeiviams, ypač reemigrantams, darė Lietuvos vyriausybės leidimai įsigyti stambius ūkius, daugiausia buvusių dvarų centrus, pirkti varžytynėse parduodamą žemę, įsigyti namus ir žemės sklypus miestuose ir miesteliuose. Visa tai turėjo sustiprinti lietuvių nacionalinę buržuaziją ir jos reikšmę Lietuvos ekonomikoje.

Prie 1927—1939 m. teigiamo balanso derėtų pridėti Lietuvos konsulato Brazilijoje veiklą. Jis rūpinosi sunkioje būklėje atsidūrusių emigrantų padėtimi, mokyklomis, spauda, kultūros reikalais. Nematau nieko neigiamo ir Draugijos užsienio lietuviams remti veikloje. Ta veikla aptariamojoje knygoje laikoma priemone skiepyti nacionalizmui tarp užsienyje gyvenusių lietuvių. Tačiau, mano manymu, Draugijos užsienio lietuviams remti darbas, ypač parama mokykloms, bibliotekų komplektavimas, spaudos organizavimas stabdė lietuvių nutautėjimo procesą, neleido jiems atskilti nuo tautos kamieno, o tai, šiaip ar taip, vertintina teigiamai.

Galbūt autorius galėjo labiau įsigilinti į skirtumą tarp krizės chronologinių ribų JAV (1929—1932) ir Lietuvoje (1931—1934). Gal tuo būdu būtų buvę galima paaiškinti neigiamą prekybos su JAV balansą 1930—1932 ir vėlesniais metais. Kelia abejonių 148 p. minima 1938—1940 m. ekonominė krizė.

Šios kelios pastabos ir abejonės nemažina knygos vertės. Ją rašydamas autorius rėmėsi gausia Lietuvos TSR archyvų, taip pat Leningrado centrinio valstybinio archyvo fondų medžiaga. Visiems respublikos istorikams labai svarbu ir tai, kad A. Eidintas panaudojo JAV lietuvių emigrantų archyvus, rado juose autentiškų dokumentų. Visa tai praturtino veiklą naujais faktais, sustiprino jo mokslinius pagrindus. Aptariamoji knyga labai papildo turimą nagrinėjamojo klausimo, taip pat visą mūsų respublikos istoriografiją. Gaila, kad knyga išleista tik rusų kalba.

Regina ŽEPKAITĖ,
istorijos mokslų daktarė

Pirmajame viršelio puslapyje. Kauno rajono Zapyškio kolūkyje sėkmingai diegiama kolektyvinė ranga su padalinių vidine ūkiskaita. Ūkiskaitinių padalinių struktūroje reikšmingą vietą užima individuali traktorininkų-mašinistų ir vairuotojų ūkiskaita (apie tai skaitykite p. 43). Ypač gerų rezultatų naujai organizuojant darbą pasiekė ilgametis kolūkio traktorininkas komunistas Albinas Dabašinskas.

Nuotraukoje: A. Dabašinskas.

V. Milišausko nuotr.

Antrajame viršelio puslapyje. Kaune, Nepriklausomybės aikštėje, iškilmingai atidaryta Mykolo Žilinsko dailės galerija, kurioje eksponuojama apie 400 mūsų tautiečio, pasaulinio meno kolekcionieriaus, ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos Respublikos politinio veikėjo, dabar gyvenančio Vakarų Berlyne, M. Žilinsko Lietuvai padovanotų meno šedevrų. Tai devintasis M. K. Čiurlionio dailės muziejaus filialas.

R. Jankausko nuotr.

Trečiajame viršelio puslapyje. Latvijos TSR. Jūrmalos miesto vykdomojo komiteto ekologinio centro duomenimis, pliažų vandens bakteorologinis užterštumas vietomis 24 kartus viršija normą. Ekologinės krizės galima išvengti, paspartinus Rygos valomųjų įrenginių statybą, sumažinus teršalus Lielupės upėje.

Nuotraukoje: Rygos miesto valomųjų įrenginių statyba.

ČEKOSLOVAKIJA. Kladno miesto metalurgijos kombinatas, pažymėjęs įkūrimo šimtmetį, didina kokybiško plieno gamybą. Metalurgų užmegzti ryšiai su tarybiniais kolegomis padėjo techniškai atnaujinti kombinatą. Dabar iš labai geros kokybės plieno gaminama produkcija siunčiama ir į socialistinės sandraugos šalis.

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje: Raseinių rajono „Atžalyno" kolūkio gyvenvietė.

A. Gylio nuotr.

Duota rinkti 1989.06.27. Pasirašyta spaudai 1989.07.31. LV 10262. Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 49 770 (lietuvių kalba — 44 683, rusų kalba — 5087). Užs. Nr. 1197. Kaina 25 kap.

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėjų — 61-04-48.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис

Издательство ЦК КП Литвы.

Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майронё, 1.

Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майронё, 1.

INDEKSAS 76702

25 KAP.

KITAME NUMERYJE:

- LKP vadovo žodis Lietuvos komunistams
- Atviri ir slapti mūšiai dėl Vilniaus krašto
- Socializmo atsinaujinimo kelias: rašo mokslininkas iš Lenkijos specialiai „Komunistui"
- Vizitas pas A. Vyšinskį 1940 m. rugsėjyje

ISSN 0134—3114

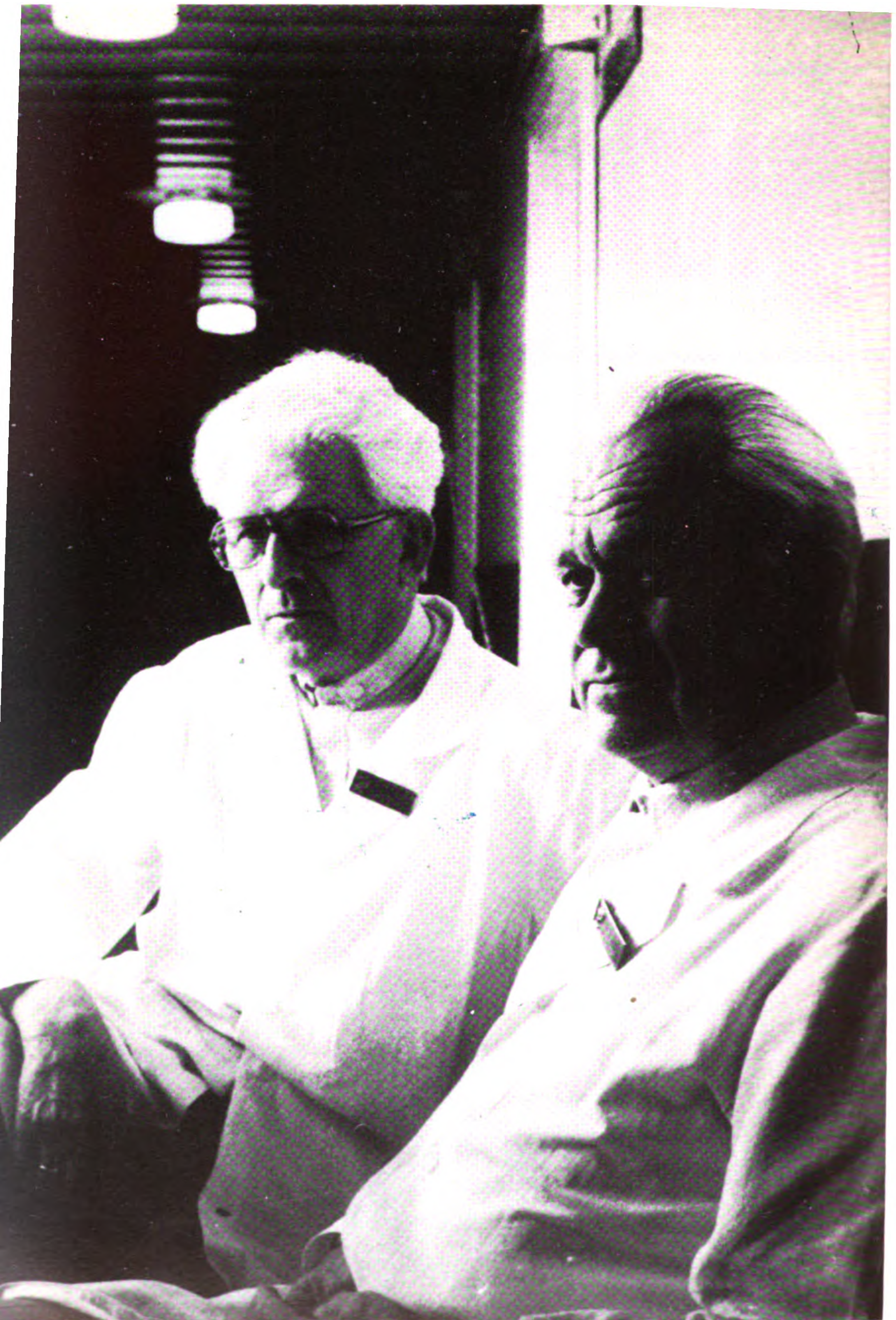

KOMUNISTAS

9 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

A. BRAZAUSKAS: Dabar – susimąstymo, apsisprendimo, aktyvaus veikimo metas
B. PUKELIS: Ar buvo LKP skilimas 1926-aisiais?
S. BŪDVYTIS: Kodėl modeliuojame miestą kaime?

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

9 (783)
1989 • RUGSĖJIS

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

A. BRAZAUSKAS	Žodis Lietuvos komunistams	3
●	PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS	
A. PUKELIS	Paralelės su 1921—1926 metais	8
A. GOBYS	Atgimti — nereiškia atsiskirti	12
V. LUKŠYS	Vienintelė galimybė	15
A. BARANAUSKAS	Fasado padažymas nepadės...	16
J. VAINAUSKAS	Tvirti principai, švari sąžinė	19
K. MEDZEVIČIUS	Geriau neetatinis	20
●	PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA	
V. GRONSKAS	Ekonomikos pliuralizmas	24
	Ar žemė jau turi šeimininką?	31
●	PRAEITIES PUSLAPIAI	
J. MARCINKEVIČIUS	Lietuvos sostinė: netektis ir atgavimas	36
●	POŽIŪRIAI, ARGUMENTAI, SIŪLYMAI	
A. BODNARAS	Evoliucinis socializmo atnaujinimo kelias	45
L. PERMINIENĖ	Kaip šauksi, taip ir atsilieps	51
S. BŪDVYTIS	Ar aiškios kaimo sociologinių tyrimų gairės?	56
E. VAIGAUSKAS	Personaliniai kompiuteriai — būtinybė ar mada?	58
●	TAUTOS ATGIMIMO MOKYKLA	
V. BLINOVAS	Nuo koncepcijos — prie įgyvendinimo	63
●	MENAS IR GYVENIMAS	
	Du palikimai	68
A. BUČYS	Tragiški pakelės ženklai	71
●	ISTORIJA DOKUMENTUOSE	
	1940 m. rugsėjis. Vizitas pas Vyšinskį	78
●	AKTUALŪS SOCIALINIAI KLAUSIMAI	
V. STANKŪNIENĖ	Ar gausės mūsų šeimos?	82
●	„KOMUNISTUI" IŠSPAUSDINUS	
Š. FRIDBERGAS	Kodėl apvylė recenzentas?	89
S. MARTIŠIUS	Nesikarščiuodami išsiaiškinkime	90
●	KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA	
A. FERENSAS	Susitikimas su komjaunuoliška jaunyste	91
B. BLAŽYS	Vadovo dienos	93
●	KRONIKA	95

ŽODIS LIETUVOS KOMUNISTAMS

ALGIRDAS BRAZAUSKAS,
Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pirmasis sekretorius

Gyvename neramiu, didelių permainų metu. Daug kas skuba išsakyti visa, kas yra susikaupę širdyje per ilgus sukrėtimų, negandų ir sąstingio laikus. Tad kodėl ir mums, komunistams, atvirai ir nuoširdžiai nepasikalbėjus, kodėl neišdėsčius savo dvejonių ir rūpesčių?

Dabar susimąstymo metas. O mes juk iš tiesų turime apie ką rimtai pamąstyti. Iš kur mes ateiname ir kas esame? Koks mūsų poveikis visuomenei, įvairiems jos sluoksniams? Šie ir kiti klausimai kyla kiekvienos politinės partijos nariams. Kyla jie ir mums — Lietuvos komunistams.

Tiesa, kai kas sako, kad dabar mąstyti nesą kada, — neleidžia gerokai paspartėjęs laiko ritmas. Tačiau argi tai nenuginčijama dogma? Argi galime, išsamiai neaptarę aktualiausių klausimų, drąsiai leistis į gyvenimo sūkurius? Taip, praeityje ne kartą šitaip esame rizikavę. Deja, rezultatai ne visad buvo teigiami. Nepavyko išspręsti daugelio esminių problemų, o kai kurių sprendimas buvo labai komplikuotas. Tai neturi pasikartoti.

Vienas labiausiai mums dabar rūpimų klausimų yra Lietuvos komunistų autoritetas. Atvirai sakant, jis šiuo metu nėra toks, koks turėtų būti.

Kai kas gali nusistebėti: o kodėl ši problema dabar mums tokia opi? Atsakymas paprastas: nuo Lietuvos Komunistų partijos likimo labai priklauso Lietuvos ateitis. Kuo stipresnė bus mūsų partija, tuo, mums atrodo, sėkmingiau vyks Respublikos suvereniteto realizavimas. Mus įkvepia tai, kad mūsų lozungui — „Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities" pritaria daug geros valios žmonių. Jų, žinoma, galėtų būti kur kas daugiau. Deja, taip susiklostė aplinkybės, kad Respublikos partinei organizacijai teks labai daug padirbėti stiprinant savo politinę įtaką.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XVIII plenume detaliai aptarėme tas priežastis, kurios nepalankiai veikia Respublikos partinės organizacijos autoritetą, silpnina jos visuomeninį vaidmenį. Tokių priežasčių iš tiesų nemaža. Vienos jų atsirado palyginti neseniai, kitos — paveldėtos iš praeities. Tai ir objektyvios, ir subjektyvios priežastys, sudarančios ištisą kompleksą. Todėl, matyt, prabėgs nemaža laiko, kol visas jas gerai išsiaiškinsime ir objektyviai įvertinsime, kol įveiksime daugelį partijos veiklą sunkinančių aplinkybių. O ar pakankamai turime laiko tokiam nuosekliam darbui? Gaila, bet dažniausiai mums tenka veikti laiko deficito sąlygomis.

Ir vis dėlto išeitis yra. Ką daryti, mums sako liaudies troškimai ir siekiai, mūsų sąžinės balsas. Jie ragina mus iš visų jėgų dirbti, kad Lietuva įkoptų į šiuolaikines ekonominės, socialinės ir kultūrinės raidos aukštumas. Tik svarbu, kad visi pajustume didesnę atsakomybę. Mes žengiame akmenuotu, bet teisingu keliu. Todėl niekada nevenkime tos didžios atsakomybės, kurią mums skiria istorija. Tai ne slegianti našta, o kiekvieną atsinaujinti skatinantis imperatyvas. Kokie būsime mes, ką nuveiksime Lietuvos labui, tokia bus ir ji — mūsų Tėvynė.

Rengimasis Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimui suteikė geras

galimybes mūsų partinei organizacijai žengti platų žingsnį atsinaujinimo, visų pažangių jėgų sutelkimo keliu. Sumaniai panaudokime šias galimybes. Paruoškime tokius programinius partijos dokumentus, kurie veiksmingai padėtų įveikti įvairias konservatyvizmo, sustabarėjimo ir konformizmo apraiškas mūsų galvosenoje ir veiksmuose. Energingai ir kompetentingai įsijunkime į sudėtingą visuomenės pertvarkos, tautos atgimimo procesą.

Aš tvirtai įsitikinęs, kad gims ir išaugs nauja Lietuva, tikiu Respublikos komunistais, kaip ir ąžuolų tvirtumu. Prisiminkime balandžio mėnesį ir tuos septynis tūkstančius ąžuoliukų, kurie buvo pasodinti Lietuvos patriarcho Jono Basanavičiaus tėviškėje. Man šio ąžuolyno perspektyva atrodo labai graži! Jis suteiks daug džiaugsmo ir mums, ir ateinančioms kartoms. Tikiu, sėkmingi bus ir tie mūsų darbai, kuriais dedame pamatus Lietuvos ateičiai. Gausinkime juos savo išmintimi ir valia, savo širdžių kaitra ir sutartinais veiksmais.

Tai girdėdami mūsų oponentai kartais klausia: o kur jūs buvote anksčiau, kai Lietuvoje siautėjo teroras ir savivalė, negi jūsų pirmtakai nekalti dėl nekaltų žmonių kraujo ir ašarų? Tai ne tik sunkūs klausimai, bet ir skaudūs kaltinimai. Jie dažnai skamba įvairiuose mitinguose ir, žinoma, atitinkamai nuteikia žmones. Todėl nieko nuostabaus, kad dalies jų sąmonėje yra įsitvirtinęs ir neigiamas požiūris į Lietuvos Komunistų partijos istorinį kelią.

Kaip mes į visa tai reaguojame? Deja, tokie sunkūs priekaištai ir toks požiūris mus neretai sutrikdo. Ir be reikalo.

Lietuvos Komunistų partijos istorija nors prieštaringa, bet garbinga. Mūsų partijos kelyje buvo klaidų ir deformacijų, bet buvo ir pergalių. Visa tai reikia teisingai suvokti. Tai nelengva, tačiau būtina.

Patikimiausias kompasas šiame kelyje — istorizmo principas, kuriuo remiantis reikia konkrečiai istoriškai išanalizuoti visus faktorius ir aplinkybes. Tik šis principas padės gerai suvokti ir suprasti, kokiomis sudėtingomis sąlygomis per visus septynis gyvavimo dešimtmečius teko veikti Lietuvos Komunistų partijai.

Šmeižtai ir areštai buvo nuolatiniai mūsų pirmtakų palydovai Lietuvos Respublikos metais. Jos valdantieji sluoksniai svajojo, jog būtų geriausia, kad komunistų mūsų krašte iš viso nebūtų. Nerasdavo jie saugaus politinio prieglobsčio ir Tarybų šalyje, kai ten įsivyravo stalinistinis teroras. O kiek sukrėtimų teko patirti Respublikos komunistams nuo tų atmintinų 1940 metų vasaros dienų, kai visam Lietuvos politiniam gyvenimui grūmojo plieninis „tautų vado" ir ištikimų jo šalininkų kumštis!

Daugelį tuo metu veikusių Respublikos komunistų ir dabar apima siaubas prisiminus tą tvirtai įsigalėjusią įtarinėjimų ir grasinimų, kad ir mažiausio savarankiškumo slopinimo, grubaus komandavimo sistemą. Deja, nemaža šios sistemos elementų išliko ir vėliau — sąstingio metais. Ir kai visa tai susumuoji, kai mąstai, kiek mažai valios laisvės ilgus dešimtmečius turėjo ištisos Lietuvos komunistų kartos, negali nepripažinti, kad daugelis iš jų Respublikos labui, Lietuvos žmonėms padarė daug gero, visa, ką galėjo. Ir, žinoma, tai pirmiausia pasakytina apie mūsų partijos vadovus.

Suprantama, būtume neobjektyvūs, jeigu nematytume, kad, neigiamų istorinių aplinkybių paveikta, tam tikra Respublikos komunistų dalis buvo tapusi uolia piktos valios vykdytoja, paklusniai įgyvendino iš centro diktuojamus masinių trėmimų, prievartinės kolektyvizacijos, tautinės kultūros griovimo ir kitus antihumaniškus planus. Nuo tokių asmenų mes ne kartą esame griežtai atsiriboję, juos smerkėme ir smerksime, Tačiau mes nėjome ir neisime tokiu keliu, kurį pramynė stalinizmas, kai be jokių teisinių įrodymų norima teisti ankstesnes Lietuvos komunistų kartas, kai mėginama visiems komunistams prisegti kosmopolitų ar net Lietuvos išdavikų etiketes. Jokių formų stalinizmas niekada nebegrįš!

Taip, Lietuvos komunistai ne viską padarė, kad konkrečiais darbais įrodytų meilę ir ištikimybę Tėvynei. Tačiau tai anaiptol nerodo, kad padėtis iš viso nepataisoma. Mūsų partija turi pakankamai jėgų pasimokyti iš praeityje padarytų klaidų ir jų nekartoti. Kaip tai pasiekti? Kai kas siūlo pulti į visuotinę ir niekada nesibaigiančią atgailą. Bet ar visa partija turi atgailauti? Manau, jog ne. Gailėtis ir prašyti atleidimo turi tik tie, kurie yra nusikaltę. Visai neprasmingas ir nuolatinis mušimasis į krūtinę. Daug tikslingiau būtų dabar geriau suvokti savo atsakomybę ir tvirtai pasiryžti visada būti kartu su savo tauta, ryžtingai reikšti ir ginti jos interesus.

Dabar apsisprendimo metas. Ir turime veiksmingai jį panaudoti, aiškiai nubrėžti savo veiklos orientyrus, kad jais vadovaudamiesi galėtume atsinaujinti.

Apie būtinumą atsinaujinti mūsų partijai kalbame ne tik mes, komunistai. To laukia ir reikalauja visi geros valios Lietuvos žmonės. O kaip tai padaryti? Šį žingsnį turime gerai apgalvoti, kad žengtume neklysdami.

Šiandien visiškai akivaizdu, kad Lietuvos Komunistų partijos statusas turi būti suderintas su suverenios Respublikos statusu. O tai reiškia, kad mūsų partija privalo turėti kur kas daugiau savarankiškumo, o kartu ir atsakomybės.

Demokratija ir viešumas kasdien keičia mus visus — nutraukia skraistę nuo draudimų ir apsidraudėliškumo, naujomis vėžėmis kreipia jausmus, mintis, darbus. Todėl organizacinis, juridinis, finansinis savarankiškumas, veiksmų laisvė mums reikalingi kaip gurkšnis tyro šaltinio vandens. To siekdami, esame apsisprendę sušaukti Lietuvos Komunistų partijos neeilinį suvažiavimą, kuriame turėtų būti priimti nauji programiniai jos dokumentai.

Nors klysti žmogiška, tačiau esu įsitikinęs, jog neteisūs yra tie komunistai, kurie aiškina, kad pas mus esą kuriama nauja, lietuviška partija. Tai netiesa. Kalbame ne apie lietuvių, o apie Lietuvos Komunistų partiją, o ji visad buvo ir bus daugiatautė.

Sprendžiant mūsų partijos savarankiškumo problemą, labai svarbu teisingai suprasti valstybės ir partijos prioritetus. Kai kas įsivaizduoja, jog partija esanti ir turinti būti aukščiau valstybės. Mums atrodo, jog toks požiūris yra pasenęs ir nepriimtinas. Partija visada turi veikti valstybės, jos Pagrindinio įstatymo — Konstitucijos ribose. Plėtodami šią mintį, nesunkiai prieisime išvadą: Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumas tiesiogiai priklausys nuo to, kokius rezultatus gausime siekdami Lietuvos suvereniteto.

Savo konkrečiais darbais mes norime tarnauti Lietuvai, jos žmonėms. Dažnai būdavo kartojama, jog partija tarnauja liaudžiai. Deja, neretai šį principą kai kurie partijos pareigūnai pažeisdavo ir jis tapdavo savo priešybe. Tai būtina su šaknimis išrauti. Niekas negali būti verčiamas tarnauti partijai. Liaudies planais privalo vadovautis kiekvienas komunistas.

Taigi ko atsinaujindama siekia Lietuvos Komunistų partija?

Mums šventi yra bendražmogiškieji humanizmo, laisvės, lygybės ir socialinio teisingumo principai, todėl sieksime atkurti jų tikrąją vertę, nušluoti nuo jų dogmatizmo ir kitų deformacijų dulkes. Esame įsitikinę, kad socializmas, įgavęs šiuolaikinių bruožų, turi daug potencinių galimybių. Kūrybiškai jas panaudoti Lietuvos sąlygomis yra istorinė būtinybė.

Mes gerai suprantame, kad valstybė yra tautos natūraliosios ekonominės ir kultūrinės būties politinis antstatas. Be nacionalinės valstybės neįmanomas nevaržomas tautos egzistavimas. Todėl karščiausias mūsų troškimas sukurti naują — suverenią ir demokratišką Lietuvą, tokią Respubliką, kuri turėtų visus šiuolaikinės teisinės valstybės požymius. Siekdami šio tikslo, esame pasiryžę išsivaduoti iš sąjunginių ministerijų ir žinybų diktato, įveikti sunkius supercentralizuotos administracinės komandavimo sistemos sukeltus padarinius ekologijos sferoje, socialiniame-ekonominiame, politiniame ir kultūriniame gyvenime.

Be jokių abejonių, tai pasiekti bus nelengva. Tačiau kito, alternatyvaus kelio nėra. Gyvenimas mus įtikino, kad griežta šalies valdymo centralizacija, rūpinimasis dažnai tik atskirų liaudies ūkio šakų raida, ignoruojant ar net pažeidžiant Respublikos interesus, veda į aklavietę. Todėl mes ir sakome: TSRS gali būti gyvybinga ne kosmopolitinio biurokratinio centro jėga, bet demokratiškai integruotų respublikų atgimstančiu kūrybingumu.

Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, kurią turime parengę, yra mūsų partijos politikos kertinis akmuo. Tik jos realizavimas gali užtikrinti ne tik Respublikos ekonomikos pakilimą, bet ir jos politinį bei kultūrinį suverenitetą.

Itin svarbią reikšmę mes skiriame ir nuosavybės formų įvairovei, pripažindami prioritetinį vaidmenį visuomeninės gamybos priemonių nuosavybei. Šiuo keliu ir žengsime, ypač siekdami sudaryti palankias sąlygas žemės ūkio raidai.

Galime ir turime pasiekti, kad būtų išsaugojama gyvybinga pusiausvyra tarp visuomenės ir gamtos, laiduojanti abiejų lygiavertį egzistavimą. Gamta — ne tik visų mūsų namai, bet ir tautos, kiekvieno mūsų būties pagrindas. Todėl turime visokeriopai stiprinti ekologinę kontrolę visose visuomenės veiklos sferose. Ypač daug dėmesio privalome skirti gamybos technologijos tobulinimo, gyvenamosios aplinkos racionalaus organizavimo, vartojamųjų maisto produktų kokybės gerinimo klausimams.

Mes stojame už naujos Lietuvos sukūrimą, starto aikštele laikydami dabartines jos ekonomikos, politikos ir kultūros realijas, nors kai kurie asmenys mums atkakliai perša Lietuvos Respublikos atkūrimo idėją. Esame įsitikinę, jog neįmanoma nutraukti penkių dešimtmečių Tarybų Lietuvos istorinės raidos. Pagaliau nėra ir pakankamai pagrįstų argumentų, kad tai daryti būtina. Nėra jokio reikalo pasiduoti tarybinės santvarkos panaikinimo nuotaikoms. Ši santvarka anaiptol neišsėmė savo kūrybinių potencijų.

Suprasdami istorinę atsakomybę už sėkmingą socialinių politinių permainų tąsą, mes remiame darbo žmonių savivaldą, laisvą idėjų apykaitą ir tolerantišką jų sąveiką, tai, kad kuo sumaniau būtų panaudojami lietuvių tautos ir kitų Respublikoje gyvenančių tautų kūrybinės veiklos rezultatai ir istorinė patirtis. Ugdydama meninę kultūrą, plėtodama mokslą ir švietimą, Respublika turi būti visiškai suvereni ir atlikti visas valstybės, o ne teritorinio-regioninio padalinio funkcijas, visada nuosekliai vadovautis kilniais humanizmo ir tautiškumo principais.

Margame Respublikos visuomeninio gyvenimo spektre mes tvirtai siekiame visuomenės konsolidacijos, nuoseklaus nacionalinės santarvės politikos realizavimo. Ne kiekvienas, kas anksčiau kovojo skirtingose barikadų pusėse, jau gali paspausti buvusiam priešininkui ranką. Ir vis dėlto mes renkamės santarvę, remdamiesi persitvarkymo platforma, socialinio teisingumo ir geranoriškumo, tolerancijos ir žmoniškumo imperatyvais.

Susiskaldžiusi Lietuva — silpna Respublika, o mes norime, kad ji būtų stipri. Mūsų, tik mūsų visų pastangos lems, kokias veiklos formas mes rasime, norėdami įveikti politines aistras ir pasiekti, kad visur vyrautų produktyvus bendradarbiavimas, kad visi gyventume gražiuoju. Lietuvos gyventojų interesai sudaro vieningą visumą, todėl mes sieksime sudaryti kuo palankesnes sąlygas visų Respublikoje gyvenančių tautų nacionalinei ir kultūrinei saviraiškai.

Mes norime, kad Lietuvos Komunistų partijoje kardinaliais klausimais vyrautų pažiūrų ir veiksmų vienovė. Tačiau to turime siekti ne mechaniškai, švelnindami prieštaravimus. Mes turime patikimus teorinius orientyrus, kuriuos mums yra palikę marksizmo klasikai, tad jais sumaniai vadovaukimės, kad susitelkimo siekimas būtų vaisingas, bet kartu ir negožtų nuomonių, išryškėjančių siekiant to paties tikslo, įvairovės. Tegul nuomonių, įvairių jų atspalvių būna kuo daugiau. Tačiau tegul visa tai sudaro tokį galingą srau-

tą, kuris įveiktų visas dvasios stingulio ar skurdo užtvaras.

Mūsų gretose turi būti kuo daugiau ryškių, nestandartiškai mąstančių, didžiadvasiškų, ryžtingų ir veiklių asmenybių. Sudarykime sąlygas joms išaugti ir atskleisti savo kūrybinius sugebėjimus. Partija, neturinti galingo kūrybinio potencialo, nesutelkusi mokslo ir meno inteligentijos šviesulių, neturi ir perspektyvų.

Dabar aktyvaus veikimo metas. Jis reikalauja, o ir mes norime konkrečiais darbais sutvirtinti Lietuvos atgimimo siekius. Mums dabar, kaip niekada anksčiau, reikia bendrų visų komunistų ir nepartinių pastangų, reikia visuotinio ryžto. Atrodo, jog visi tai supranta. Deja, netrūksta ir tokių, kurie linkę tik stebėti, kai kiti dirba. Tai nedora. Žodžius turi atitikti darbai, jų neatitikimas tiesiog pražūtingas. Nė vienas komunistas niekada neturėtų užmiršti, kad šiandien jo autoritetas jau nebepriklauso nuo einamų pareigų ar turimo posto. Autoritetą dabar lemia asmeninės savybės. Ypač kompetencija ir veiklumas, mokėjimas gyventi ir dirbti demokratijos ir viešumo, naujo ūkininkavimo sąlygomis, gebėjimas išreikšti ir ginti plačiųjų visuomenės sluoksnių interesus.

Mes sieksime, kad partija visiškai atsisakytų pretenzijų į absoliučios tiesos monopolį, komandavimo ir administravimo metodų, kad visur vyrautų ne įsakymo, o proto galia. Mes taip pat atsisakysime partijai nebūdingų funkcijų, ir pagrindine jos veiklos kryptimi taps ideologinis darbas, dvasingumo ir socialinės santarvės ugdymas.

Mes ir toliau rūpinsimės žmonių materialine gerove, tautinės kultūros ugdymu, nes svarbiausią savo dėmesį mes skiriame žmogui, jo darbo ir buities sąlygoms, jo aktyviam ir dorovingam gyvenimui. Tačiau šis rūpestis daugiausia pasireikš strateginių Lietuvos raidos klausimų sprendimu.

Šiandien dažnai sakome: „Visa valdžia Taryboms!" Tačiau vien šių žodžių nepakanka. Tai mes gerai suprantame, todėl kuo aktyviau stengsimės prisidėti, kad šis lenininis lozungas taptų tikrove, kad visų lygmenų Liaudies deputatų tarybų visavaldystė būtų ne vien gražus pageidavimas.

Daug įtakos Lietuvos ateičiai, be abejo, turės artėjančių liaudies deputatų rinkimų rezultatai. Tai bus ir mūsų partijos autoriteto, jos visuomeninės politinės įtakos išbandymas, labai svarbus egzaminas. Jį turime sėkmingai išlaikyti. Todėl jau dabar turime apsispręsti, kuriuos kandidatus šiuose rinkimuose remsime.

Manau, jog bus teisinga, jeigu palaikysime tuos žmones, kurie yra pasirengę ryškiems politiniams žingsniams, perspektyviai mąsto ir energingai veikia.

Mes realistai. Todėl tvirtai ir sakome: Lietuvai reikia ne tuščiažodžiautojų ir savanaudžių, o veiklių asmenybių, norinčių ir galinčių aukotis jos žmonėms, vardan jos ateities. Ne smulkiais žingsneliais, o plačiu žingsniu, nesidairydami į šalis, turi žengti mūsų deputatai. To iš jų pageidaujame mes, to iš jų nori ir, žinoma, norės visi tie, kurie trokšta patys savarankiškai ir demokratiškai tvarkytis savo Tėvynėje.

Ar lengva dabar būti komunistu? Anaiptol. Niekada ir nebuvo lengva. Ypač sunku eiti priekyje, jaučiant reiklius žvilgsnius tų, kurie tavimi pasitiki.

Mes — komunistai, o komunistai neturi bijoti sunkumų. Jų nepabūgo daugelis mūsų pirmtakų, nepabūgsime ir mes. Turime pateisinti visų dorų, mus remiančių žmonių pasitikėjimą. Todėl atvirai tarkime sau ir kitiems: nė vieno žmogaus, kuriam nuoširdžiai rūpi Lietuvos dabartis ir ateitis, mes neapvilsime.

Lietuva — mūsų Motina maitintoja, mūsų Šventovė, mūsų Didžioji meilė. Jos interesai — Lietuvos Komunistų partijos interesai.

PARALELĖS SU 1921—1926 METAIS

ALGIRDAS PUKELIS

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, įvykusi šių metų gegužės 18 d., parodė, jog atėjo laikas, kai Respublikai būtinos aiškios politinio suverenumo perspektyvos. Padaryti pakeitimai LTSR Konstitucijoje, priimta Deklaracija dėl Lietuvos valstybinio suvereniteto įgalina ir įpareigoja Lietuvos Komunistų partiją aiškiai pasakyti, su kuo ji, kokiems sluoksniams ji atstovauja, kieno interesus ji laiko aukščiausiais. Istorija yra parodžiusi, o dabartinis Lietuvos Komunistų partijos raidos etapas dar kartą patvirtina, kad, šalia socialinio ir klasinio visuomenės susiskirstymo, labai svarbų vaidmenį vaidina ir nacionaliniai darbo žmonių jausmai. Darbo žmones vienija ne tik internacionaliniai šūkiai. Todėl turime atidžiai, kritiškai išanalizuoti Lietuvos Komunistų partijos kelią ir padaryti išvadas, kurios padėtų nuosekliai ir rezultatyviai organizuoti partinių organizacijų veiklą. Tam turi patarnauti ir LKP CK XVIII plenumo nutarimu paskelbta diskusija. Atsižvelgiant į tai svarbu prisiminti LKP politinę patirtį bei jos istoriją. Savo išvadų ir teiginių nelaikau neginčijama tiesa, tačiau manau, kad tai irgi prisidės prie diskusijos dėl LKP statuso ir programos plėtojimo.

Dabartiniam LKP raidos laikotarpiui gali būti pravarti jos veiklos 1921—1926 metais analizė. Tada Komunistų partija pamėgino legalizuotis ir dalyvauti idėjinėje, seiminėje partijų kovoje. Ypač aktyviai reiškėsi Karolis Požela, kuris nuėjo sunkų ir kupiną pavojų kelią nuo „revoliucinio nepakantumo" iki supratimo, kad tikras marksistas turi atsižvelgti į realią kiekvienos šalies padėtį, atkakliai kovoti su dogmatiniu bei mechaniniu bolševizmo diegimu kitų Komunistų partijų praktikoje.

K. Požela, kaip ir dauguma LKP CK narių Lietuvoje, rinkimų į III seimą išvakarėse 1925—1926 m. aiškiai pamatė, kad klasių kovos raida rodo, jog partija turi siekti ne socialistinės revoliucijos, o darbo žmonių reikalų demokratinio gynimo. „Pasaulinės revoliucijos" viltys nepasiteisino, ir LKP viena pirmųjų Kominterne suprato, jog svarbiausias jos uždavinys — kova prieš fašizmą dėl gyvybinių darbo žmonių interesų.

Tuo tikslu K. Požela, LKP CK organizacinio biuro sekretorius, 1925 m. rugpjūčio 17 d. parašė laišką LSDP vadovams, kviesdamas sudaryti bendrą darbininkų frontą. Kreipimasis buvo pakartotas ir 1926 m. sausio 26 d., tačiau, kaip ir pirmasis, liko be atgarsio.

Lietuvos socialdemokratų poziciją, bendradarbiavimo su LKP klausimus lakoniškai ir nedviprasmiškai 1926 m. kovo 18 d. apibūdino LSDP CK organas „Socialdemokratas" (Nr. 11), viešai paskelbęs, kad „. . . su dabartiniais komunistais mūsų partija nenori turėti nieko bendra".

Be abejo, Lietuvos komunistai gerai suprato dviprasmišką partijos

---

A. Pukelis — LKP Kauno miesto K. Poželos rajono komiteto organizacinio skyriaus vedėjas.

padėtį. Visų pirma, Lietuvos—Tarybų Rusijos Taikos sutartimi (Maskvos sutartis), sudaryta 1920 m. liepos 12 d., abi šalys įsipareigojo „... neleisti savo teritorijoje organizuoti priešiškų kitai šaliai vyriausybių, ginkluotų organizacijų ir grupių" [1]. Tuo tarpu LKP 1919 metų pavasarį įjungta į Rusijos Komunistų partiją, kurį laiką buvo kariaujančios su Lietuva šalies valdančiosios partijos sudėtine dalimi. RKP(b) manevras — po Maskvos sutarties pasirašymo LKP perduota Kominterno žinion — tegalėjo apgauti politinius analfabetus, tik ne profesionalius Lietuvos politikus.

Antra, naujas LKP šeimininkas — Kominternas tuo laiku propagavo „pasaulinės revoliucijos" idėją ir skatino ginklu nuversti valdančiąsias buržuazines demokratines vyriausybes. Dėl to LKP turėjo veikti nelegaliai ir negalėjo tikėtis didesnės Lietuvos visuomenės paramos.

Tai suprasdami Lietuvos komunistai 1926 m. vasarą pasipriešino Kominterno spaudimui pradėti revoliuciją. K. Požela iš kalėjimo rašė, kad „... jei tiesa, kad drg. V. Kapsukas siūlė tvert darbininkų ir valstiečių komitetus — tai taip pat pasisakau prieš. Tai būtų forsavimas revoliucinio judėjimo Lietuvoje, o tam forsavimui nei vidinių, nei išorinių tinkamų sąlygų nematyt" [2]. Negana to, K. Požela tuo pat metu kritikuoja nihilistinę kai kurių komunistų pažiūrą į parlamentinę kovą. Straipsnyje „Kodėl mes dalyvaujame rinkimuose į seimą" jis rašo: „... marksistai pasirenka ne vieną—du veikimo būdus, bet visus tuos, kurie padeda darbininkų klasei laimėti. Todėl jie neatmeta ir parlamentarizmo" [3].

Šiam nusistatymui vykdyti Lietuvos komunistams reikėjo pakeisti partijos statusą — padaryti ją suverenia politine jėga. Tuo tikslu per gana trumpą laiką buvo atliktas didelis organizacinis darbas. 1922 m. vasarą pasipriešinta Kominterno siekimui koncentruoti LKP politinę vadovybę Maskvoje. K. Požela kartu su kitais LKP vadovaujančiais darbuotojais nepritarė Kominterno pateiktam projektui sudaryti Politinį biurą, kuris dirbtų Tarybų Rusijoje ir, aišku, vadovautų LKP veiklai, ir Organizacinį biurą Kaune, kurio funkcija būtų spręsti tik neatidėliotinus vidinio organizacinio partinio gyvenimo klausimus. Kadangi tuo metu K. Požela jau buvo vienas iš autoritetingiausių LKP vadovų, nekėlė abejonės tai, kad be jo pritarimo tokių pakeitimų LKP nepadarys. Prasidėjo ginčai, kaip reorganizuoti partijos vadovaujantį organą. K. Požela 1922 metų pabaigoje iškviečiamas į Maskvą. Ir... „atsitiktinai", einantį per Tarybų Rusijos—Lenkijos sieną, jį suima lenkų pasieniečiai. Aišku, jis negalėjo dalyvauti LKP CK posėdyje, įvykusiame 1923 m. sausio 1 d. Maskvoje, kur minetoji reorganizacija buvo įteisinta. Visam LKP darbui ėmė vadovauti Politinis biuras (Z. Angarietis, V. Kapsukas ir Kominterno VK atstovas V. Knorinas).

Ištrūkęs iš pasieniečių ir atsikūrėjęs į Maskvą K. Požela, kaip vėliau rašė V. Kapsukas, galų gale sutiko, kad Politinis biuras turi būti Maskvoje. Šiandien belieka tik spėlioti, kokie argumentai tuomet buvo pateikti K. Poželai, tik aišku, kad jie jo neįtikino, nes 1926 m. kovo 6 d. Politinis biuras buvo perkeltas į Lietuvą. Rugsėjo 2 d. LKP CK perrinko Politinį biurą, sekretoriatą ir jie galų gale buvo sudaryti tik iš Lietuvoje dirbančių Centro Komiteto narių. Politinio biuro sekretoriumi buvo išrinktas K. Požela.

Siekiant integruoti Komunistų partiją į Lietuvos politinę sistemą, buvo imtasi konkrečių veiksmų ją legalizuoti. 1926 m. birželio 11 d. LKP CK ir rajonų komitetų atstovų pasitarimas nutarė pradėti plačią kam-

[1] Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1980 t. 6, p 565.
[2] K. Poželos 1926 m. liepos 12 d. laiškas V. Kapsukui ir Z. Angariečiui. — PA, f. 77, ap. 6, b 16, l. 51.
[3] Požela K. Raštai. V., 1966, p. 43.

paniją dėl LKP legalizavimo. Kadangi realizuoti tokį sumanymą paliekant Komunistų partijos pavadinimą buvo nerealu ir nelogiška (komunistai tuo metu visame pasaulyje kovojo dėl „pasaulinės revoliucijos"), nutarta legalizuotis Darbininkų partijos vardu. Birželio 22 d. buvo įteiktas prašymas registruoti Lietuvos darbininkų partijos statusą. Nors Kauno miesto ir apskrities viršininko draugijų registracijos komisija atmetė prašymą, tačiau 1926 m. gruodžio 4 d. Kauno apskrities teismas pripažino Lietuvos darbininkų partijos įstatus registruotinais. Tai buvo vienas didžiausių Lietuvos Komunistų partijos laimėjimų.

LKP ketinimai integruotis į veikiančią politinę sistemą, kartu pripažįstant ir pasižadant gerbti Lietuvos Konstituciją bei vyriausybę, buvo labai svarbus ir apdairus politinis sprendimas, kadangi formaliai Lietuvos Komunistų partija buvo sudėtinė Kominterno dalis. Suprantama, jog tokia įvykių eiga sukėlė pasipiktinimą „pasaulinės revoliucijos" ideologų stovykloje. Pirmiausia tam protestavo Kominterno darbuotojai Z. Angarietis ir V. Kapsukas (tuo metu jie nebebuvo LKP CK nariai) ir perspėjo dėl daromų „klaidų". Tiesa, dalis LKP narių atsisakė legalizuotis ir liko ištikimi „pasaulinės revoliucijos" idėjai, toliau, kaip ir V. Kapsukas, ragino kovoti prieš vyriausybę, „tverti darbininkų ir valstiečių komitetus". 1926 m. lapkričio 13 d. V. Kapsukas socialdemokratų ir liaudininkų vyriausybės atžvilgiu siūlė laikytis kitokios taktikos nei laikėsi tuometinė LKP vadovybė. „...Mes negalime pasitenkinti vien kritika dabartinės valdžios, mes turime kovoti prieš ją, prieš jos politiką..." [4]

Šios LKP dalies narių pseudorevoliucinga veikla tam tikra prasme ir inspiravo perversmą Lietuvoje.

Karo lauko teismas, nuteisęs mirties bausme keturis komunistus, tikriausiai disponavo ne tik savo atitinkamų tarnybų kaltinamąja medžiaga. Greičiausiai turėjo būti ir kaltinimą patvirtinančių duomenų, kažkaip paimtų ar gautų iš LKP ar Kominterno šaltinių, nes, kaip rašė K. Požela iš kalėjimo 1926 m. gruodžio 25 d., kaltinimas, kad jie rengę sukilimą, buvęs gryna provokacija.

Nuosprendyje buvo rašoma, kad „...teismas, išnagrinėjęs bylą, rado juos visus kaltais priešvalstybiniame-bolševikiniame nusistatyme, vyriausybei priešinimesi, ruošime sukilti prieš vyriausybę ir sudaryme bolševistinių Lietuvai priešingų organizacijų".[5] Norint šiandien tai patvirtinti arba nuneigti, būtina kruopščiai išanalizuoti bylos dokumentus, tačiau minimi faktai leidžia daryti prielaidą, jog perversmininkams į rankas pateko kažkoks dokumentas apie sukilimo rengimą. Kita vertus, perversmininkams, pamokytiems nesenų įvykių Vokietijoje (1923 m. ruduo) ir Estijoje (1924 m. gruodžio 1 d.), kai Stalino raginimu Komunistų partijos ten mėgino sukurti Tarybas Rusijos pavyzdžiu kaip būsimojo sukilimo centrus, ypatingų, sukilimo galimybę patvirtinančių dokumentų, be abejo, nereikėjo, juo labiau kad „...tvert darbininkų ir valstiečių komitetus" ragino pats V. Kapsukas, buvusios Tarybų Lietuvos vyriausybės vadovas. Efektyvus stimulas perversmininkams sankcionuoti sušaudymą, kaip rašo istorikas Alfonsas Eidintas, be abejo, buvo ir noras leisti „....suprasti ne tik būsimo režimo antidemokratinį pobūdį, bet ir tai, jog LKP ir komunistų šalininkai nebus integruoti į krašto politinį gyvenimą ir Lietuvoje niekada negalės legaliai veikti".[6]

Grįžtant prie Kominterno duoto LKP veiklos 1925—1926 m. įvertini-

---

[4] PA, f. 77, ap. 34, b. 3, l. 40.

[5] Arvasevičius J. Karolis Požela. V.: Mintis, 1986, p. 171. Karo lauko teismo mirties nuosprendis K. Poželai, J. Greifenbergeriui, K Giedriui ir R. Čarnui 1926 m. gruodžio 24 d. (fotokopija).

[6] Eidintas A. Asmuo ir režimas. – Literatura ir menas, 1989, sausio 28.

mo, būtina turėti galvoje, jog V. Kapsukas ją laikė dešiniuoju oportunistiniu nukrypimu.

Nesunku suprasti, ką tokie kaltinimai reiškė tuo metu, kai Stalinas siekė primesti Kominternui ir Komunistų partijoms griežtus nurodymus, iš esmės jiems komanduoti. Svyruojančių ir oportunistinių elementų „valymą" iš Kominterno ir Komunistų partijų gretų Stalinas vadino „labdaringu procesu". Kaip rašė „Pravda" šių metų balandžio 7 d. išspausdintame straipsnyje „Komintern: vremia ispytanij", analizuodamas padėtį vienoje ar kitoje Komunistų partijoje, Stalinas ne kartą rėmė represijų taikymą.

Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus žinomus faktus, peršasi išvada, jog nušalinti, net fiziškai sunaikinti K. Poželą ir jo artimiausius bendražygius buvo suinteresuotas Stalinas ir jam pritarianti aukščiausia Kominterno vadovybė, kurios vadovaujančių organų priešakyje dažnai buvo Rusijos sekcija.

Tokį teiginį tam tikra prasme patvirtina ir Kominterno bei RKP(b) reakcija į LKP vadovybės suėmimą ir nuteisimą sušaudyti. Kaip žinoma, komunistai buvo suimti 1926 m. gruodžio 17 d. 5—8 val. ryto. Gruodžio 24 d. jie nuteisti mirti, o nuosprendis įvykdytas gruodžio 27 d. anksti rytą. Tačiau pasaulis apie šią keturių Lietuvos komunistų bylą pirmą kartą sužinojo iš Maskvos radijo tik po to, kai jie buvo sušaudyti, tai yra 1926 m. gruodžio 28 d. vakare.

1926 m. gruodžio 31 d. Kominterno Vykdomojo komiteto spaudos biuletenis paskelbė Kreipimąsi į visų šalių Komunistų partijas, pažangiuosius darbininkus ir visus fašizmo priešininkus, raginantį sutelkti proletariatą, plačiąsias darbo žmonių mases protestuoti prieš buržuazijos terorą Lietuvoje.

Prielaida, kad tai atsitiko be piktos valios ir dėl netobulų to meto ryšio priemonių, neišlaiko kritikos, nes apie komunistų sušaudymą Maskva sužinojo palyginti labai greitai — juk 1926 m. gruodžio 28 d. „Pravdoje" jau buvo paskelbtas Kominterno VK atsišaukimas, demaskuojantis fašistinio valstybės perversmo esmę, tikslus, raginantis protestuoti prieš terorą Lietuvoje.

Taigi faktai rodo: nors keturių komunistų nesistengta išgelbėti, bet jų sušaudymo faktas buvo panaudotas patvirtinti „neklystančio" Stalino išvadai, padarytai straipsnyje „Apie tarptautinę padėtį" (1924 m. ruduo), kur socialdemokratija buvo tapatinama su fašizmu. O K. Požela būtent ir ieškojo galimybių bendradarbiauti su Lietuvos socialdemokratais.

Papildomas, netiesioginis argumentas, patvirtinantis išvadą, kad LKP vadovybė nepatenkino Kominterno ir dėl to buvo skubama ją pakeisti, gali būti ir itin didelis organizuotumas sudarant naują LKP CK. Tik 11 dienų praėjo po mirties bausmės įvykdymo ir, dar terorui siaučiant, jau sudaromas naujas LKP CK. Į jį kooptuojami Z. Angarietis, V. Kapsukas, A. Sniečkus, K. Didžiulis ir kt.

Taigi dešimties dienų „neužteko" pabandyti išgelbėti K. Poželą ir jo bendražygius, o vienuolikos buvo gana Kaune sušaukti fašistinės diktatūros sąlygomis LKP CK plenumą ir kooptuoti į LKP vadovybę Kominterno atstovus... 1927 m. sausio 25 d. naujai sudarytasis LKP CK nutarė atkurti Užsienio biurą, kurio funkcionavimui seniau nepritarė K. Požela. LKP Užsienio biuras buvo sudarytas iš V. Kapsuko, Z. Angariečio ir J. Vilčinsko.

Gali kilti klausimas: kas yra bendra 1921—1926 m. ir dabartiniame Lietuvos Komunistų partijos raidos laikotarpyje?

Pirma. Komunistų partija kaip tuomet, taip ir dabar ieško savo vietos Lietuvos politinėje sistemoje. Ji antrą kartą savo istorijoje mėgina tapti suverenia politine jėga.

Antra. Lietuvos Komunistų partija 1926 m. stengėsi integruotis į politinę sistemą keisdama pavadinimą, todėl nieko nuostabaus, jei apie tai kalbama ir dabar, diskusijos dėl naujojo LKP statuso metu.

Trečia. Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumo idėja kaip tuomet, taip ir dabar turi priešininkų partijos viduje. Ir ne tik čia. Vidiniai priešininkai nesutinka, kad LKP integruotųsi į Lietuvos politinę sistemą. Jų argumentas — kad partija neišvengiamai susilpnėsianti. Išoriniai priešininkai — tai tie, kurie LKP laiko tik savo interesų realizavimo įrankiu.

Ketvirta. 1926 m. įvyko mūsų istorikų iki šiol nepripažintas LKP skilimas, kurio padariniai buvo jaučiami dar ir 1940 metais, — tada vykdant akciją pripažinti Lietuvos komunistus TSKP nariais buvo peržiūrėti 3752 komunistų dokumentai. Iš jų 1430 — 30,1 proc. visų peržiūrėtų bylų — partiškumas nebuvo pripažintas arba klausimo sprendimas buvo atidėtas.[7]

Taigi dabartinis pertvarkos procesas Lietuvos Komunistų partijoje irgi gali sukelti poliarizavimąsi partijos savarankiškumo klausimu. Bet tai turbūt būtų mažesnė blogybė, nei likti sudėtine kitos partijos dalimi suverenioje Lietuvoje.

---

[7] Lietuvos Komunistų partija skaičiais 1918—1975 m. Statistikos duomenų rinkinys. Žinios apie Lietuvos komunistų partiškumo pripažinimą 1940 m. pabaigoje, p. 52.

ATGIMTI — NEREIŠKIA ATSISKIRTI

ALGIRDAS GOBYS

LKP savarankiškumo klausimas logiškai išplaukia iš Respublikos savarankiškumo problemos. Savarankiškoje respublikoje, be abejo, ir partija turi būti savarankiška. Tačiau ar mūsų Respublikos buvimas Sąjungos sudėtyje yra mūsų ekonominių ir socialinių sunkumų priežastis? Ar Lietuvos Komunistų partijos buvimas TSKP sudėtyje yra jos prestižo smukimo priežastis? Jei į šiuos klausimus atsakytume vienprasmiškai, tai LTSR išstojimas iš TSRS būtų logiškas žingsnis, nes socialinių ir ekonominių sunkumų priežastis būtų likviduota. Tokiu atveju išstojimas iš TSKP užtikrintų ir LKP autoritetą. Kaip matome, viskas labai paprasta. Netrūksta smarkuolių, kurie atvirai agituoja pasirinkti šitokį kelią.

Mano nuomone, taip spręsti problemą neprotinga. Taip galėtų daryti žmonės, kurie vadovaujasi emocijomis, o ne protu. Be abejo, komanduojamieji ir administruojamieji vadovavimo metodai stalinizmo, brežnevizmo laikais pridarė daug žalos. Ir ypač todėl, kad kartais buvo vadovaujamasi visiškai ne mokslu pagrįstais ekonomikos valdymo metodais. Sakysim, toks visiems žinomas paradoksas. Stagnacijos laikotarpiu pasaulinių naftos kainų didėjimas, alkoholinių gėrimų gamybos didinimas ir neribotas pardavinėjimas sudarė palankias sąlygas užsienio valiutai įsigyti ir finansinei padėčiai normalizuoti. Tačiau tai tik maskavo kritišką ekonomikos būklę. Kai naftos pasaulinės kainos smarkiai sumažėjo,

---

A. Gobys — LKP Širvintų rajono komiteto ideologijos skyriaus vedėjo pavaduotojas, politinio švietimo kabineto vedėjas.

buvo prarasta kelios dešimtys milijardų dolerių užsienio valiutos. Pradėjus kovą su alkoholizmu irgi padaryta klaidų — kovota daugiau administracinėmis priemonėmis, nepakankamai buvo plėtojamas auklėjamasis darbas. Taigi per kelerius metus prarasta kelios dešimtys milijardų rublių įplaukų į valstybės biudžetą. Finansų ir pinigų cirkuliacijos būklė sutriko, tapo blogesnė negu stagnacijos laikotarpiu. Smarkiai padidėjo plačiai vartojamų prekių deficitas, o tai sukėlė liaudies nepasitenkinimą esama socialine ir ekonomine padėtimi. Kita vertus, negalime nepripažinti ir pirmųjų teigiamų ekonominių pertvarkos rezultatų: nacionalinės pajamos, gamybos augimo tempai žymiai padidėjo, pirmą kartą šalies istorijoje visas pramonės produkcijos prieaugis gautas didinant darbo našumą ir net mažinant darbuotojų skaičių. Didėja pelnas. Paspartėjo gyvenamųjų namų, mokyklų, vaikų darželių ir ligoninių statyba. Todėl, kaltindami partiją už praeities klaidas, neskubėkime suversti jai atsakomybės ir už tai, kad pertvarkos laikotarpiu tebesitęsia finansų ir pinigų cirkuliacijos bei kiti ekonominiai sunkumai. Daug kas paveldėta iš praeities, daug ką sąlygoja objektyvios priežastys. Be abejo, padaroma ir klaidų. Tačiau būkime kantrūs. Kaip pažymėjo TSRS Ministrų Tarybos pirmininkas N. Ryžkovas pranešime TSRS liaudies deputatų suvažiavime, jau pirmame finansinio ekonomikos stiprinimo etape, tai yra 1989—1990 metais turime pagrindo tikėtis ekonominio pagerėjimo.

Skaitytojas gali priekaištauti: kada gi autorius pradės dalytis mintimis apie partiją. Prašau atleisti už tą nedidelį nukrypimą į ekonomiką. Jis būtinas, nes visa tai, kas susiję su pertvarka, sunkumais, žmonės sieja su partija. Taigi partijai ir toliau tenka atsakomybė už ekonominių ir politinių problemų sprendimą. Partija įgis deramą autoritetą tik tuo atveju, jei ji sugebės sutelkti liaudį visos šalies atgimimui.

Dabar noriu grįžti prie to, nuo ko pradėjau, ir pasakyti, kad ne buvimas TSRS sudėtyje yra visų mūsų bėdų priežastis. Gal stiprus centras, vadovaudamas komanduojamaisiais ir administruojamaisiais metodais, ir trukdė mums vystytis, tačiau tai nereiškia, kad naujais, sutartiniais principais veikianti sąjunginių respublikų federacija mums nereikalinga. Dabar, kai visame pasaulyje, tai ypač ryšku Vakarų Europoje, vyksta integracijos procesai, išstoti iš Tarybų Sąjungos — tai tas pats, kaip gyvam organizmui nupjauti kraujagysles. Kai kas pasakys, kad jas galima prisiūti prie Vakarų. Galbūt kada nors laipsniškai tai ir bus galima padaryti, bet net ir šiuo atveju vargu ar bus protingiau atpjauti jas nuo Rytų. Juk kuo platesni ir geresni ekonominiai ryšiai, tuo stipresnė ekonomika.

Mes dar nežinome tų galimybių, kurias Lietuvos TSR suteiks buvimas TSRS sudėtyje, kai nebus komandavimo ir administravimo, o įsitvirtins sutartiniai lygiateisiai santykiai. Esamos kainų politikos ir visos kitos ekonominės painiavos sąlygomis mes negalim nustatyti, kam kas ir kiek yra skolingas. Tačiau perėję prie regioninės ūkiskaitos, manau, galėsime ir čia sudurti galus ir nereikės vieniems kitų kaltinti, kam nors priekaištauti. Kas geriau dirbs ir geriau bizniaus (nebijau šito žodžio, nes prekyba irgi yra labai sunkus darbas), tas geriau ir gyvens. Santykių su TSRS nustatymas pagal sutartis likviduos galimybę mūsų sukurtas gėrybes perpumpuoti į kitas respublikas ar centrą, ir atvirkščiai.

Tapę savarankiški ekonomiškai, mes galime tapti savarankiški ir politiškai. Tam padėti ir turi naujas LKP, kaip savarankiškos partijos, statusas, programa ir įstatai. Tačiau išstoti iš TSKP, man atrodo, nėra būtina. Jeigu LKP išlieka TSKP sudėtyje, tai jos programa ir įstatai neturėtų prieštarauti esminiams TSKP Programos ir Įstatų teiginiams, tačiau jų ir nedubliuoti. Kartu noriu pabrėžti, kad partijos narių kaltinimas privilegijų turėjimu, girtavimu, moraliniu pakrikimu, piktnaudžiavimu

tarnybine padėtimi, karjerizmu, biurokratizmu taip pat nesietinas su TSKP Įstatais. Tai buvo daroma nusižengiant Įstatams. Komandavimo ir administravimo sistema, kuriai buvo svetimas viešumas ir demokratiškumas, gana patikimai saugojo partinės ir valstybinės tarnybos laiptais iškilusių funkcionierių prasižengimus, leisdavo jiems susikurti savo neklystamumo įvaizdį, atsikratyti nepaklusniaisiais. Kuo aukščiau funkcionierius buvo užkopęs komandavimo ir administravimo sistemos laiptais, tuo jis tvirčiau jautėsi. Už TSKP Įstatų pažeidimus dažniausiai smarkiau buvo baudžiami tik eiliniai komunistai.

Dabar, pertvarkos laikotarpiu ir ypač po TSKP XIX konferencijos, kada išsiplėtė viešumas ir demokratija, visai kitą prasmę įgauna TSKP Įstatai. Jie bus vienodai privalomi visiems komunistams: ir eiliniams, ir pareigūnams.

Ruošiant LKP įstatus ir programą būtina nuodugni partijos santykių su valstybe analizė. Reikėtų pakeisti arba panaikinti TSRS ir LTSR Konstitucijų 6 straipsnį, kuris teigia, kad tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija. Teisingiau bus, jei partija vadovaujantį vaidmenį pasieks savo darbu, gerai parengta programa. Jeigu partija savo veikla nesugebės įgyvendinti parengtos programos, ji nebus vadovaujanti. Dabar Konstitucija savaime garantuoja partijai vadovaujantį vaidmenį. Veikliai, iš liaudies masių besivystančiai partijai tokia garantija nereikalinga. Ji turi pajėgti pati įgyti autoritetą.

Partija negali sau leisti dubliuoti Tarybų ir vykdomųjų organų darbo. Apie tai derėtų raiškiai pasakyti ir naujai rengiamuose LKP įstatuose. TSKP Įstatų 42 paragrafo pastraipos „c" apie partijos vadovavimą Liaudies deputatų taryboms nereikėtų perkelti į LKP įstatus. Tokia formuluotė suteikia teisę partiniams organams tiesiogiai kištis į Tarybų bei kitų visuomeninių organizacijų veiklą.

Reikia taip pat atsisakyti tokios formuluotės: „... pirminės partinės organizacijos turi teisę kontroliuoti administracijos veiklą". Ir toliau šiame paragrafe neturi būti teiginio „Ministerijų, valstybinių komitetų ir kitų centrinių bei vietinių tarybinių, ūkinių įstaigų ir žinybų partinės organizacijos kontroliuoja, kaip aparatas vykdo partijos ir vyriausybės direktyvas, laikosi tarybinių įstatymų". TSKP Įstatų 60-me paragrafe pirmos pastraipos žodžius „politiškai vadovauja" reikėtų pakeisti žodžiais „daro politinę įtaką", o žodžius „duoda kryptį jų veiklai ir ją koordinuoja" visai išbraukti. Be to, šio paragrafo antroje pastraipoje reikėtų išbraukti žodžius „kad šios organizacijos vykdytų visus savo konstitucinius įgaliojimus, naudotųsi Įstatų suteiktomis teisėmis ir atliktų pareigas", o žodį „įtrauktų" pakeisti žodžiu „įtraukti".

Savaime suprantama, kad ne LKP kompetencija keisti TSKP Įstatus, tačiau, pareikšdamas nuomonę apie kai kuriuos TSKP Įstatų teiginius, norėčiau pabrėžti, kad šie teiginiai neturėtų būti perkelti į rengiamuosius LKP įstatus. Tai apsaugotų partiją nuo kišimosi į Tarybų ir jų vykdomųjų organų bei visuomeninių organizacijų darbą. Pravartu pažymėti, jog netikslinga reikalauti, kad partijos komiteto pirmasis sekretorius būtinai turi būti išrinktas Tarybos pirmininku. Bet jeigu tai savo valia išreikštų liaudis tikrai demokratiškuose rinkimuose, tai tam prieštarauti, matyt, taip pat nereikėtų.

Atitinkamame Konstitucijos straipsnyje galėtų būti pasakyta, kad, be Komunistų partijos, leidžiamos ir kitos partijos, pabrėžiant, kad visos partijos veikia Konstitucijos ribose. Ir dar. Jeigu LTSR Konstitucijos 10 straipsnyje teigiama, kad „Lietuvos TSR ekonominės sistemos pagrindas yra socialistinė gamybos priemonių nuosavybė...", tai tas reiškia, kad

nė viena partija, veikianti Konstitucijos ribose, negali kelti tikslo atkurti buržuazinę santvarką Lietuvoje.

Labiau įsigilinus į partijos vaidmenį valstybės, visuomenės gyvenime, nesunku pastebėti, kad ne visa partija, o tik nedidelė jos dalis, kuri dirbo įvairių jos organų aparatuose, vadinamieji funkcionieriai, buvo sukoncentravę savo rankose valdžios svertus ir diktavo visiems savo valią. Siekiant užkirsti tam kelią ateityje, reikia, kad įvairių lygmenų partijos komitetuose dirbtų kompetentingi, politinio vadovavimo metodus įvaldę partiniai darbuotojai. Nors ir keista, tačiau partijos komitetų vykdomieji organai taip pat vadinami partijos komitetais. Tad gal keistinas pavadinimas? Partijos komiteto aparatas, vadinamas partijos komitetu, ima vaizduotis pats ir esąs partijos komitetas. Maža to — aparato darbuotojai dažnai perdeda savo reikšmingumą ir mano esą aukštesni už komitetą.

Dabar iš partijos išstoja nemaža komunistų. Rajono partinei organizacijai, kurios įskaitoje 1989 metų sausio 1 dieną buvo 1517 komunistų, pateikė pareiškimus išstoti 16 narių, o 5 išstojo pagal 8 paragrafą kaip atitrūkę nuo partinės organizacijos. Būdinga, kad dauguma iš jų į partiją stoti buvo įkalbinėjami. Partijos komiteto instruktoriai labai stengėsi, kad į partiją būtų priimtas tam tikras darbininkų, kolūkiečių, gyvulininkystės bei kitų specialybių darbuotojų, komjaunuolių procentas. Nenorėčiau menkinti šių darbuotojų narystės reikšmės. Daug jų dorai dirba pirminėse partinėse organizacijose. Vis dėlto reikia pripažinti, kad dauguma išstojusiųjų — ta grupė, kurios procentą mes stengėmės dirbtinai padidinti. Iš 21 išstojusiojo 19 yra darbininkai arba eiliniai kolūkiečiai. Tarp išstojusiųjų nėra nė vieno mokytojo, nė vieno gydytojo. O juk jų priėmimas į partiją buvo ribojamas. Ateityje būtina atsisakyti priėmimo į partiją procento nustatymo.

Lietuvoje, kur dar daug yra tikinčių žmonių, atsisakyti priimti į partiją šiuo pretekstu nederėtų. Tarp tikinčiųjų yra daug darbščių ir sąžiningų žmonių. Todėl rengiamuosiuose LKP įstatuose reikėtų numatyti, kad nebus kliūčių stoti į partiją tikintiesiems, jeigu jie pripažįsta ir vykdo partijos įstatus ir programą.

VIENINTELĖ GALIMYBĖ

Diskusija dėl LKP statuso — tai gyvenimo padiktuota būtinybė. Atėjo metas, kai kiekvienas komunistas, kuris neabejingas šiandieninio partinio gyvenimo sunkumams, negali sėdėti sudėjęs rankas ir apsiriboti vien politinių svarstyklių stebėjimu.

Partija, turėdama absoliučios tiesos monopolį, pateko į tokią būseną, kai iškilo klausimas „būti ar nebūti" jai darbo žmonių avangardu, tai yra ar būti įvykių priekyje, ar vilktis iš paskos.

Tačiau turime pripažinti, kad Respublikos partinė organizacija atkakliai kovoja dėl visokeriopo Respublikos savarankiškumo. Tai patvirtina ir LKP CK XVIII plenumo nutarimai. Neabejoju, kad tolesni LKP žingsniai dar labiau pakels partijos autoritetą, jei į vadovaujančius organus bus išrinkti gerai žinomi, gabūs žmonės, pasiryžę skirti visas savo jėgas liaudies gerovei.

Šiandieną, smerkiant stalinizmą, sąstingį, partija turi būti budri ir nuosekli, vadovautis ne iliuzijomis ir pasiektų laimėjimų propagavimu, o realios padėties vertinimu, aiški, o ne maksimalistinėmis hipotezėmis pagrįsta perspektyva. Teisingai sakoma, kad partija vejasi traukinį. Uždelsta pertvarka partijai labai žalingas dalykas. Respublikos partinei organizacijai reikia labai gerai parengti savo programą ir įstatus, kurie patvirtintų, jog liaudies planai — partijos planai. Tų planų įgyvendinimas — vienintelė galimybė pasivyti visuomenėje vykstančius procesus, užsitarnauti deramą autoritetą.

Vytas LUKŠYS,
LKP Vilniaus m. Tarybų rajono komiteto instruktorius

FASADO PADAŽYMAS NEPADĖS...

ANDRIUS BARANAUSKAS

Štai jau ketveri metai, kai po 1985 m. balandžio plenumo partija, paskelbusi pertvarką, vis labiau stiprina šalyje demokratizacijos procesus. Tai labai ryškiai parodė įvykęs TSRS liaudies deputatų suvažiavimas Maskvoje. Nemanau, kad realius permainų rezultatus mes greit pajusime, tačiau aišku viena, kad TSKP XXVII suvažiavimas ir XIX sąjunginė partinė konferencija, TSRS liaudies deputatų suvažiavimas atskleidė didžiulius prieštaravimus ekonomikos, politikos, dvasinės kultūros srityse ir parodė, jog būtinas visos mūsų visuomenės atsinaujinimas.

Partija, paskelbusi pertvarką, ir pati tapo kritikos objektu. Kodėl? Priežasčių daug. Didelė atsakomybė tenka komunistams už praeityje buvusių partijos lyderių padarytas klaidas ir net nusikaltimus. Be to, paskelbus pertvarką, ekonomikos reformas, naujas idėjas mėginama realizuoti senais metodais. Ekonominiai santykiai nepasikeitė, o norima diegti naujas ūkininkavimo formas. Demokratizacijos procesas pradėtas, o teisinis pagrindas tam nesukurtas. Todėl dėl lėtų pertvarkos tempų vėl kaltinamos apatinės partijos grandys, nors šaknys kur kas gilesnės. Mūsų manymu, visus demokratizacijos procesus labiausiai stabdo didžiulė centralizacija tiek valstybės, tiek partijos gyvenime. Todėl šiame pertvarkos etape būtina dialektiškai suvokti visuomenėje ir partijoje vykstančius procesus. Būtini konkretūs, pagrįsti sprendimai.

Pastarojo meto įvykiai rodo, kad vidinė politinė situacija Lietuvos Komunistų partijoje pasiekė naują raidos etapą. Respublikos partinėse organizacijose aktyviai vyksta diskusija dėl Lietuvos Komunistų partijos statuso. Kilo ji neatsitiktinai. Respublikos visuomenė, siekdama sukurti suverenią socialistinę valstybę, laukia iš LKP efektyvių veiksmų ir sprendimų, konkrečių pertvarkos rezultatų. Tuo tarpu LKP neturi pakankamo suvereniteto, kad galėtų drąsiai ir savarankiškai atlikti savo, kaip partijos, vienijančios darbininkų, valstiečių ir pažangiosios inteligentijos interesus, vaidmenį. To suvereniteto būtinybė ypač išryškėjo parengus Respublikos ūkiskaitos, nacionalinės kultūros atgimimo, tautinės mokyklos plėtojimo koncepcijas, gausėjant neformaliems judėjimams, atkuriant lenininius federacijos principus, reguliuojant nacionalinius santykius.

Kalbant apie Lietuvos Komunistų partijos šiandieną, būtina bent trumpai pažvelgti į jos nueitą istorinį kelią. Lietuvos Komunistų partija, įkurta 1918 m. spalio mėnesį, kaip savarankiška partija dirbo iki 1919 m. kovo mėnesio. Nuo 1921 m. ji Komunistų Internacionalo sekcija, o nuo 1940 m. įjungta į VKP(b) sudėtį.

Nagrinėjant sąjunginių respublikų Komunistų partijų statusą, paprastai remiamasi RKP(b) VIII suvažiavimo, įvykusio 1919 m. kovo mėnesį, rezoliucija, kurioje nebuvo pritarta savarankiškų Komunistų partijų federacijos principui. Joje buvo pabrėžtas partijos centralizmas su vieningu Centro Komitetu visoje Rusijos Federacijoje. Rezoliucijoje yra aptartas nacionalinių partijų Centro Komitetų statusas, tačiau pačių partijų statusas nebuvo nustatytas ir konkretizuotas RKP(b) Įstatuose, kurie buvo priimti 1919 m. visos Rusijos VIII partinėje konferencijoje. Nepriklausomų Tarybų respublikų Komunistų partijų statusas iš viso nebuvo

A. Baranauskas — LKP Raseinių rajono komiteto pirmasis sekretorius, istorijos mokslų kandidatas.

aptariamas, nes Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga dar nebuvo įkurta. Tuomet administracinį suskirstymą sudarė gubernijos, apskritys, valsčiai. Teritoriniams partiniams organams buvo suteiktos sričių teisės. Jie buvo tiesiogiai pavaldūs RKP(b) Centro Komitetui. Reikia įsidėmėti, kad „srities" sąvokos negalima identifikuoti su dabartiniu valstybės administraciniu-teritoriniu suskirstymu. Ši sąvoka reiškė grynai partinę struktūrą. Todėl ir Įstatuose buvo įrašyta, kad partinės organizacijos gali jungtis pagal sritis, leidus RKP(b) Centro Komitetui. Srities ribas nustato srities konferencija ir tvirtina Centro Komitetas. Prisiminkime, tuo metu vyko pilietinis karas, intervencija, suirutė, visiškai aišku, kodėl buvo priimta RKP(b) VIII suvažiavimo rezoliucijos tezė, jog griežčiausias centralizmas ir griežčiausia drausmė yra absoliuti būtinybė. Tad dėl konkrečių istorinių aplinkybių neginčijamas yra ir RKP(b) VIII suvažiavimo įtvirtintas partijos vienybės ir centralizmo principas, — jis atitiko to meto Tarybų Rusijos Federacijos valstybinę sanklodą. Tai patvirtina ir tarptautinio darbininkų judėjimo patirtis federacinėse šalyse. Jose komunistų partijos yra vieningos (Šveicarija, Belgija, Jugoslavija, Čekoslovakija ir kt.). Tačiau peršasi išvada, kad RKP(b) VIII suvažiavimo nutarimai negali būti juridinė partijos struktūros norma Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos ribose. Tai pirma.

Antra. Laikas ryžtingai reikalauja lanksčių, konkrečių, operatyvių ir ryžtingų sprendimų. Svarbiausia — atsakomybės už jų įgyvendinimą. O kaip yra dabar? Prisiminkime TSKP Centro Komiteto nutarimus kad ir dėl sąjunginio agropramoninio komplekso sukūrimo, kovos su girtavimu, ekonominės ir finansinės būklės šalyje gerinimo. Jie visi geri, bet negyvi. Jie paprasčiausiai sunkiai įvykdomi. Kyla klausimas: kodėl? Todėl, kad vėl viskas maunama ant vieno kurpalio nuo Sachalino iki Pabaltijo, nedaug paliekama laisvės savitais keliais ieškoti problemų sprendimo būdų. Nei valstybė, nei partija, kad ir labai centralizuota, niekada neras geriausių, visiems vienodai tinkamų atsakymų į visoje šalyje kylančias problemas. Apačios privalo formuoti ir viršūnių politiką. Galime būti stiprūs ir galingi, būdami vieningi įvairovėje.

Daug žalos partijos autoritetui padarė ir tai, kad Markso, Engelso, Lenino mokslas buvo dogmatizuotas, paverstas scholastiniu citatų rinkiniu. Jis nebuvo kūrybiškai taikomas ekonomikos ir visuomenės mokslų minties raidoje. O juk pats V. Leninas buvo didžiausias dogmatizmo priešininkas ir pripažino tik dialektinį marksistinės teorijos vystymąsi bei taikymą. Neskubėkime dėl to kaltinti mokslininkų. Bėda ta, kad jiems nebuvo leidžiama atvirai išsakyti savo minčių, spausdinti gerų darbų. Ne tik partiniai darbuotojai, ūkiniai vadovai, inteligentija, bet ir studentai neturėjo ir šiandieną dar neturi galimybės susipažinti su kitų Europos ir pasaulio kraštų visuomenės mokslų minties raida. Geriausiu atveju jiems pateikiama tik glausta „kritika". Kaip galima kritikuoti, jei neperskaitytas pats kūrinys! Todėl mūsų komunistams šiandien tikrai trūksta teorinio išprusimo, jie nesugeba polemizuoti opiais teoriniais klausimais.

Mano galva, rengiant LKP programinius dokumentus, reikia išsakyti savo poziciją Lietuvos valstybingumo atkūrimo klausimu, atsižvelgiant į šių dienų realią politinę situaciją pasaulyje, gamybinių santykių, nuosavybės formų įvairovės įteisinimą naujai kuriamoje socialistinėje demokratinėje visuomenėje. Reikia nedviprasmiškai nusakyti partijos vietą Respublikos politinėje sistemoje, jos santykį su valstybe, kitomis politinėmis jėgomis, visuomeniniais judėjimais ir organizacijomis. Tai turi būti suverenios respublikos partija, turinti savo statusą ir grindžianti savo santykius su TSKP idėjiniu-teoriniu, marksizmo-leninizmo ir visų tautų laisvo ir lygiateisiško vystymosi pagrindu. Lenininiais principais atkur-

toje federacijoje tai būtų Komunistų sąjunga, lygiateisiais pagrindais bendradarbiaujanti ir sprendžianti sąjungos politines ir visuomeninio gyvenimo problemas, savitais keliais įgyvendinanti tautos tikslus.

Pastarojo meto įvykiai rodo, kad ypač paaštrėjo tarpnacionalinių santykių problemos. Ar laiku jos bus išspręstos, lems keli veiksniai: ar greitai bus atkurtas istorinis teisingumas, ar bus sukurtas teisingas ekonominio bendradarbiavimo mechanizmas, ar bus apsaugoti tautinio orumo ir tautinės savimonės ugdymo principai, atriboti nuo nacionalinio uždarumo, užsisklendimo ir šovinizmo bei tautinės ar rasinės diskriminacijos apraiškų. Viena iš aktualiausių problemų yra aukštos tautų bendravimo kultūros ugdymas. Šie klausimai turi būti detaliai aptarti partijos programiniuose dokumentuose. Teisingai pasirinktas kelias lems partijos autoritetą, jos vietą mūsų tautos istorijos tolesniame kelyje.

Respublikoje formuojasi nauja politinė sistema. LKP XVIII plenume nemaža dalis partijos rajono komitetų sekretorių nepritarė tam, kad naujų Tarybų pirmininkais būtų renkami tik pirmieji sekretoriai. Taip ir aš manau. „Stiprus centras" nereikalingas nei Maskvoje, nei Vilniuje, nei Raseiniuose. Šiuo metu pirminės partinės organizacijos gali ir privalo padėti rajonų Taryboms išsikovoti visišką savarankiškumą, tapti tikromis šeimininkėmis. Tuo atveju tik pakiltų partijos organų, komunistų autoritetas. Būtina visiška savivalda visuose lygmenyse. Tačiau vien gerų norų neužtenka. Reikia demokratiškai sukurti valstybės organų sistemą, garantuoti visų pakopų Liaudies deputatų tarybų visavaldystę. Gyvenimas parodė, kad, siekiant užsibrėžto tikslo, reikia vadovautis visuomenės vientisumo idėja. Pastarosios LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijos pademonstravo, kad santūrus, bet sutelktas darbas visuomenės labui atneša kur kas daugiau naudos nei tarpusavio kivirčai. Tokia nuostata reikėtų vadovautis ir ateityje. To rajone mes ir siekiame. Čia sudaryta konsultacinė visuomeninė taryba, į kurią paritetiniais pagrindais įeina politinių, taip pat visų neformalių judėjimų bei susivienijimų atstovai. Šiai tarybai suteiktas rajono LDT nuolatinės komisijos statusas, o tai reiškia, kad svarbiausi rajonui aktualūs klausimai galės būti pateikiami spręsti rajono deputatams. Rajone pradeda veikti „mažasis parlamentas".

Ateityje, kai ne deklaruojant, o įstatymiškai bus atribotos partijos ir valstybinės valdžios funkcijos, iškils LKP vaidmens Lietuvos politinėje sistemoje klausimas. Jį būtina spręsti dabar, rengiant Lietuvos TSR Konstitucijos projektą. Žinomojo šeštojo straipsnio žodžiai turi atitikti tikrovę. Politinė partija vadovaujantį vaidmenį visuomenėje turi pasiekti darbais, o ne lozungais. Nors šiuo metu partijai pavyko atsiriboti nuo smulkmeniško kišimosi į ūkinius reikalus, tačiau iki šiol partijos komitetai dažnai atlieka ir tas funkcijas, kurių jiems nederėtų atlikti: nagrinėja įvairius laiškus, skundus buitiniais, tai yra butų, mašinų skirstymo ir panašiais klausimais. O juk tai vykdomosios valdžios sfera! Paprastai tokiuose laiškuose reiškiamas nepasitenkinimas konkretaus ūkinio ar visuomeninės organizacijos vadovo savavaliavimu, o tie vadovai daugiausia yra komunistai. Tačiau mes privalome neužmiršti, kad partija — politinė organizacija ir ji turi dalyvauti valstybės organų veikloje visuotinai pripažintomis formomis.

Siekiant efektyviau spręsti partijai iškylančius uždavinius, būtina kritiškai vertinti tradicinius darbo metodus ir formas. Įvykusiame LKP CK XVIII plenume buvo pasakyta, kad siekimas išlaikyti politinę iniciatyvą savo rankose kelia partijai uždavinį žymiai plačiau panaudoti intelektualinį potencialą. Tai gyvenimo logika, kuri, veikiant dėsniui „kai turima jėgos, protas nereikalingas", buvo ignoruojama. Šiandieną kaip niekada būtina ieškoti lyderių, ugdyti ir iškelti tuos, kurie pasirengę atlikti ryžtingus politinius žingsnius, turi puikią nuojautą, nestandartiškai mąsto.

Svarbu turėti aiškius, konkrečius tikslus, idėjas, kurios patrauktų masių protus. Praėjo tie laikai, kai kabinetuose būdavo vartomi sąrašai ar bylos sprendžiant kadrų klausimus. Komunistai dabar patys atsirenka ir išsirenka savo lyderius. Tokia aplinkybė darbe su kadrais reikalauja kūrybiškumo, nestandartinio mąstymo, naujų darbo formų.

Pastaruoju metu daug kaltinimų, išpuolių prieš aparatą, ypač partinį. Šiuose kaltinimuose yra tiesos. Vis dėlto aparatas — vienoks ar kitoks — išliks. Aišku ir kita: mums reikia kitokio partinio darbuotojo tipo — profesionalaus, gebančio operatyviai apibendrinti informaciją ir daryti teisingas išvadas, partijos narių demokratiškai kontroliuojamo, mokančio skatinti politinę, ekonominę ir socialinę pažangą. Todėl peršasi mintis, kad paseno ir partinio aparato formavimo principai. Partinis aparatas, kaip ir komitetas, galėtų būti renkamas ar skiriamas partinėje konferencijoje tokiai pat kadencijai. Tada partinio darbo imtųsi žmonės, kuriais pasitikėjimą išreikštų didelė rajono komunistų dalis, o ne tam tikra asmenų grupė. Renkamieji į vadovaujančiuosius postus komunistai turi turėti socialines garantijas. Tvirtas pasiryžimas eiti Respublikos savarankiškumo keliu ir praktiniai veiksmai įmanomi tik turint savarankiškumo politinėje srityje galimybę. Pasimokyti derėtų iš XIX sąjunginės partinės konferencijos klaidų. Pirminės partinės organizacijos, Centro ir rajonų komitetai bei atskiri komunistai pateikė daug ir įvairių pasiūlymų, tačiau dauguma jų nesulaukė jokio atgarsio, paaiškinus, kad pakeitimai TSKP Įstatuose yra tik suvažiavimo kompetencija. Negalime leisti, kad panašiai problemos būtų apeinamos ir Lietuvoje. Argi tokiu atveju galima kaltinti partines organizacijas, kad jos nerodo iniciatyvos?! Kaip matome, partijos rūmui reikia kapitalinio remonto ar net naujos statybos, o ne fasado padažymo. Todėl partijos rajono komiteto plenume komunistai pritarė LKP Centro Komiteto nutarimui paskelbti diskusiją, kurioje būtų aptartos Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumo problemos. Šios diskusijos metu pirminėse partinėse organizacijose komunistai kelia įskaitos, partinių lėšų kaupimo, skirstymo, demokratinio centralizmo principo taikymo partiniame gyvenime ir mažumos teisės bei renkamųjų organų formavimo klausimus. Nagrinėjami TSKP Įstatų paragrafai, teikiami siūlymai, kaip pakeisti kai kurias formuluotes. Sudaryta darbinė grupė prie partijos rajono komiteto sistemina šiuos siūlymus ir, prieš išsiųsdama juos LKP Centro Komitetui, pateiks svarstyti partijos rajono komiteto plenumui.

TVIRTI PRINCIPAI, ŠVARI SĄŽINĖ

Dabar komunistui svarbu ne tik būti pavyzdingam, bet ir turėti tvirtą savo nuomonę bei principus. Jei jis tų savybių stokos, tai jam iš šalies greitai bus primesta svetima nuomonė. Tai, mano įsitikinimu, labai aiškiai ir tvirtai turi būti pasakyta rengiamuosiuose LKP įstatuose. Naujomis politinėmis sąlygomis, kai kinta nuomonės, dalis komunistų ima blaškytis: kur vėjas pučia, ten ir linksta. Tokia kai kurių komunistų „pozicija" irgi nemažai prisidėjo prie partijos autoriteto smukimo.

Nuomonių pliuralizmo būtinumu niekas neabejoja. Tačiau jis turi būti grindžiamas tam tikromis su gyvenimu neprasilenkiančiomis nuostatomis. Tačiau ar visados taip yra?

Ne paslaptis, jog yra komunistų, kurie kalba, galvoja patys sau prieštaraudami, pamiršdami, ką vakar buvo sakę. Kai paklausi, kodėl taip keičia savo nuomonę, atsako: dabar taip įprasta. Tai, sakyčiau, partijos pakeleiviai, su jais partijos autoriteto nepakelsim. Todėl LKP įstatuose, mano supratimu, ypač svarbu suformuluoti narystės klau

simą. Nederėtų visiems plačiai atverti duris į partiją, kad paskui kitas lengva ranka dėtų bilietą ant stalo arba, jei būtų daugiapartiškumas, — bėgiotų iš vienos partijos į kitą.

Man, kaip pirminės partinės organizacijos sekretoriui, atrodo, kad partinės organizacijos ir komunistai neturi konkrečių uždavinių. Mat anksčiau, sąstingio laikais, komunistas ir partinė organizacija atsakydavo už viską, o konkrečiai — už nieką. O juk tik konkretus darbas duoda vaisius. Anksčiau partiniuose susirinkimuose būdavo vien priekaištaujama: tas nepadarė to, anas kito. Štai ir mūsų partinėje organizacijoje (Kėdainių miesto 5-oji namų valdyba) buvo priekaištaujama, kad vadovai ir administracija nešalina trūkumų, neatlieka savo pareigų. Tie savo ruožtu priekaištaudavo komunistams ir partinei organizacijai, kad ji nesugeba jiems padėti. Medžiagų ir detalių kaip trūko, taip trūksta, o mes vienas kitą vanojame. Nors komunistai ir stengdavosi taisyti susidariusią padėtį, kreipdavsi į aukštesnes instancijas, tačiau ten, atsimušę į biurokratinę sieną, nuleisdavo rankas. Tai, sakykite, iš kur bus tas autoritetas?

Dabar komunistai ir partinės organizacijos eina kita kryptimi: atsisako dubliavimo, atseit ūkiniai reikalai ne jų sritis. Patogu! Kilus ūkinei problemai dabar nesunku atsakyti: tai ne partinės organizacijos reikalas. Taip krypstama į kitą kraštutinumą — partiniai komitetai, partinės organizacijos tarsi užsidaro savo kiaute. Vien dėl to jų neslimu kaltinti, nes vis dar neaišku, kaip praktiškai kasdienybėje atriboti politines funkcijas nuo ūkinių. Kaip spręsti šią problemą, gal paaiškės po LKP suvažiavimo.

Man ne mažiau rūpi pirminės partinės organizacijos sekretoriaus statuso problema. Būtų gerai, jei artėjant LKP suvažiavimui būtų skiriama tam daugiau dėmesio. Daugelis sekretorių esame neetatiniai, turime pagrindinį darbą ir pareigas. Todėl kartais pirminės partinės organizacijos ir kelių dešimčių komunistų reikalus tenka atidėti į antrą vietą. Negerai! Dėl tos priežasties ne vienas komunistas nusivilia savo vadovu, tampa pasyvus. Ši problema slegia daugelį pirminių partinių organizacijų. Peršasi mintis, kad pirminių partinių organizacijų sekretorių statusas konkrečiai numatytų sekretoriaus materialinio skatinimo galimybes dirbant ūkiskaitos sąlygomis. Tai būtina.

Šiandien, kai susirūpinome partijos autoritetu, labai svarbu visur ir visada sakyti tiesą, sukurti darbo kolektyvuose pasitikėjimo, savigarbos, diskusijų kultūros ir reiklumo atmosferą. Komunistai pirmiau negu kiti turi kelti reikalavimus vadovui, sudrausti jį, jei jis ne dėl žmonių, o dėl savo kėdės dirba ir gyvena.

Kur tarpsta melas, nenuoširdumas, egoizmas, atsiranda ir kitokių negerovių. Todėl gana meluoti vieni kitiems! Tik karjerizmo, melo ir apgaulės būdu praeityje buvo susidorojama su dorais, aktyviais žmonėmis. O kur buvo partija, sekretoriai? Kodėl jie tylėjo? Kad vėl taip neįvyktų, reikia, kad darbas su kadrais būtų patikėtas ne vien tik vadovui, bet ir sekretoriui, jo kompetencijai.

Laikas sukrusti, atgaivinti sąžiningo darbo, komunistinį optimizmą. Siekiant šio tikslo avangarde turi būti pirminė partinė organizacija, jos sekretorius, kuriam komunistai patikėjo šias pareigas.

Jonas VAINAUSKAS,
Kėdainių miesto namų valdybos Nr. 5
pirminės partinės organizacijos sekretorius

GERIAU NEETATINIS

KĘSTUTIS MEDZEVIČIUS

Etatinio partinės organizacijos sekretoriaus ar pirmininko pavaduotojo politiniam masiniam darbui statuso („Komunistas", 1989, Nr. 3) klausimas iškilo neatsitiktinai. Išaugus žmonių visuomeniniam aktyvumui, smarkiai padidėjo visuomenės reiklumas partijai. Komunistams neišvengiamai teko susimąstyti: kas yra jų sekretorius, kaip jis dirba. Turbūt tai ir buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios per pastarąją ataskaitinę-rinkiminę kampaniją rajone pasikeitė trečdalis pirminių partinių organizacijų sekretorių. Savotišką siurprizą pateikė „Pravienos" kolūkio komunistai. Jie atsisakė pirmininko pavaduotojo politiniam masiniam dar-

K. Medzevičius — LKP Kaišiadorių rajono komiteto instruktorius.

bui, kuris kartu buvo ir pirminės partinės organizacijos sekretorius. Sekretoriumi jie išrinko vyresnįjį daržininkystės agronomą Algirdą Ignatavičių.

„Pravienos" kolūkio pirminė partinė organizacija nemaža — 37 nariai. Nors kolūkis ekonomiškai vienas stipresniųjų rajone, tačiau dirbti jame nelengva, nes, be pieno ir mėsos gamybos, čia auginama daug daržovių. Be to, ūkio centras — Rumšiškės yra netoli Kauno ir Pravieniškių. Tai irgi sukelia nemaža problemų. Tad kaipgi sekasi Algirdui Ignatavičiui dirbti iš esmės dvejose pareigose, kaip pasikeitė ūkio pirminės partinės organizacijos veikla, ar patenkinti įvykusiomis permainomis visuomeninių organizacijų vadovai, visi tie, kuriems dažnai reikia spręsti reikalus su partinės organizacijos sekretoriumi.

Po rinkimų prabėgus geram pusmečiui kartu su partijos rajono komiteto organizacinio skyriaus vedėjo pavaduotoju Antanu Briginu „Pravienos" kolūkyje surengėme pokalbius, dalyvaujant ūkio, apylinkės LDT vykdomojo komiteto vadovams, aktyviausiems pirminės partinės organizacijos komunistams, visuomeninių organizacijų atstovams. Pakvietėme ir gretimo Antakalnio tarybinio ūkio direktorių Algimantą Persenevičių. Nors labiau norėjome aptarti pirminės partinės organizacijos sekretoriaus esamą statusą, tačiau pašnekesys vis nukrypdavo ir į kitus aktualius partinės organizacijos darbo tobulinimo, santykių su aukštesnėmis organizacijomis ir visuomeniniais neformaliais judėjimais klausimus.

Kolūkio pirmininkas Jonas NAČAJUS: Ūkiui vadovauju nuo 1971 metų. Prieš tai aštuonerius metus, dirbdamas „Pravienos" kolūkio vyriausiuoju agronomu, buvau renkamas pirminės partinės organizacijos sekretoriumi. Po to dirbo vienas sekretorius, dar vėliau kitas (pavaduotojai politiniam masiniam darbui) ir nė pusės tiek nepadarydavo, nors abu kaip žmonės buvo geri. Kiekvieną mėnesį padedant aktyvui penkiose brigadose suorganizuodavau po susirinkimą, kasdien bendraudavau su kolūkiečiais, rengdavau visokias šventes, rūpinausi vaizdine agitacija. Žodžiu, dirbau iš esmės dvejose pareigose, tačiau manau, kad didžiausią naudą davė kasdienis bendravimas su žmonėmis. Dabartiniai etatiniai sekretoriai daugiau sėdi kontoroje. Jie daug ką pamiršo, ką mes darydavom anksčiau būdami neetatiniais. Etatinis dažniau atstovauja rajono interesams ūkyje, o turėtų būti atvirkščiai. Taip atsitiko dėl to, kad centras ėmė jiems diktuoti. Todėl etatinio sekretoriaus žmonės privengia. Man, kaip ūkio vadovui, geriau neetatinis — specialistas, nes jis daugiau bendrauja su žmonėmis, labiau padeda įtikinti žmones. Pagaliau jis žymiai drąsesnis, nes neturi ko prarasti. Etatinį sekretorių dažniausiai parenka partijos komitetas, o neetatinį išsirenka patys komunistai. Nereikia bijoti, kad išrinks nereiklų, nuolankų, pataikaujantį ūkio vadovui. Dabar svarbesnių organizacijų vadovais ūkio žmonės renka kaip tik aktyviausius, iš „opozicijos". Su jais ir deriname visus sunkesnius klausimus. Tuo tarpu atvykę iš svetur įvairūs atstovai sunkiai susivokia ūkio reikaluose, o savi — jei norės, atras tavo darbo spragas ir bėdas, padės jas pašalinti.

Ar gali šiandien gerai tiesioginį darbą dirbantis komunistas dirbti ir partinės organizacijos sekretoriumi ūkyje? Gali, tik reikia mažinti tą niekam nereikalingą popierizmą ir naikinti formalias, nereikalingas ir nieko neveikiančias organizacijas. Pats sekretorius turėtų tvarkyti įskaitą, nario mokestį, kontroliuoti visuomenines organizacijas, o kitą darbą paskirstyti biuro nariams. Beje, mes dabar taip ir darom. Ateityje partinis biuras turėtų atsiskaityti kolektyvui, o ne pirminei partinei organizacijai. Be to, kiekvienas specialistas turėtų, be savo tiesioginio darbo, dirbti ir visuomeninį.

Ar reikia skatinti visuomenininkus? Be abejo. Visiems aktyviausiems visuomenininkams reikia mokėti. Žmogus turi gauti atlyginimą už darbą, už prarandamą laisvalaikį. Ūkis neetatiniam partiniam sekretoriui jau moka 30 proc. atlyginimo priedą.

Dabar ūkio partinė organizacija turi dirbti naujai, būti žymiai aktyvesnė negu anksčiau ir turėti savo, o ne aukštų valdininkų nuomonę. Ir ūkio vadovams, ir sekretoriams reikia būti lankstesniems, remti visas geras iniciatyvas. Į ūkio komunistų veiklos sferą reikėtų įtraukti ir kitus ūkio teritorijoje esančių organizacijų komunistus.

Ona ULOZIENĖ, Rumšiškių Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkė: Manyčiau, kad pirmininko pavaduotojas politiniam masiniam darbui šiandien turėtų būti pavaduotojas kultūriniam masiniam darbui, o ne iš esmės etatiniu sekretoriumi, kaip yra dabar. Sekretoriumi jis gali būti išrinktas kaip ir bet kuris kitas komunistas. Jei jau etatas — etatiniais mes laikome pavaduotojus politiniam masiniam darbui — tai jam atlyginimą reikia mokėti iš partijos lėšų, o tokio etato reikalingumą turėtų spręsti patys ūkio komunistai. Labai svarbu, kad sekretorius ir jo vadovaujama organizacija dirbtų ne formaliai, t. y. ne dėl ataskaitos aukštesnėms instancijoms.

Antanas PERSENEVIČIUS, Antakalnio tarybinio ūkio direktorius: Dešimt metų buvau etatiniu (žemės ūkyje) profsąjungos komiteto pirmininku. Per tą laiką dirbau su penkiais etatiniais pirminių partinių organizacijų sekretoriais, tad šiais klausimais turiu savo nuomonę. Manau, kad ir tarybiniuose ūkiuose, ypač ten, kur negausios pirminės partinės organizacijos, sekretoriai turi būti neetatiniai. Į etatinį, parinktą aukštesnių organizacijų, žmonės, bent kurį laiką, žiūri kaip į svetimą. Be to, gaudami pagrindinį atlyginimą partijos rajono komitete, o transportą ir priemokas — ūkyje, patys sekretoriai nebežino, kam jie priklauso — ūkiui ar komitetui. Sekretorius turėtų būti tik ūkio žmogus ir išmanyti kolektyvo reikalus.

Manau, kad tinkamai paskirsčius darbą biuro nariams, neetatinis sekretorius gali visai sąžiningai atlikti savo tiesiogines ir sekretoriaus pareigas. Neetatinio sekretoriaus, ypač specialisto, žodis yra svaresnis. Jam lengviau dirbti ir tiesioginį darbą, nes, kaip sekretoriaus, jo didesnis autoritetas. Neetatinis daugiau bendrauja su žmonėmis, o etatinis — nusižiūrėjęs į partijos rajono komitetą, ne visada nori dirbti poilsio ir švenčių dienomis.

Nereikia bijoti partijoje vykstančios pertvarkos ir apsivalymo. Neseniai vienas kandidatas į TSKP narius, kurį aš rekomendavau, atsisakė stoti į partiją. Kai paklausiau kodėl, atsakė: kol kas joje daug nevertų žmonių, šalia kurių jis nenorįs būti.

Aktyvesnės turėtų būti darbo kolektyvų tarybos. Manau, kad reikėtų sujungti ir visus ūkio teritorijoje dirbančius komunistus (vaikų darželiuose, mokyklose, kultūros namuose...). Tuomet lengviau išspręstume daugelį opių klausimų.

Algirdas GUDELIAUSKAS, „Pravienos" kolūkio vyr. ekonomistas, neetatinis profsąjungos komiteto pirmininkas: Daugelis mūsų kolūkiečių ir komunistų mano, kad etatinis partinės organizacijos sekretorius mums nereikalingas. Dabartinis neetatinis dirba nė kiek ne prasčiau už buvusį etatinį. Ir esmė ne etatinis ar ne sekretorius, o tai, kokią konkrečią naudą jis duoda ūkiui, jo žmonėms, kokia tai asmenybė.

Dažnai žmonės apie visą partiją sprendžia iš to, kaip dirba, elgiasi komunistai ir jų lyderis.

Toks neetatinis, koks buvo — mums nereikalingas. Autoritetą reikia pelnyti. Dešimt metų visuomeniniais pagrindais dirbu profsąjungų darbą ir rajone dažniau girdžiu giriant neetatinius pirmininkus. Kas tiesiogiai susitinka su žmonėmis, to labiau klauso, į nuomonę labiau atsižvelgia, tas ir autoritetą didesnį turi.

Reikia, kad visuomeninės organizacijos viena kitos nedubliuotų, o jų veiklą koordinuotų pats sekretorius, tada ir neetatiniam sekretoriui bus lengviau. Visuomeniniais pagrindais dirbantį neetatinį sekretorių reikėtų rinkti kasmet, nepriklausomai nuo to, ar yra biuras, ar jo nėra. Sekretorių slaptu balsavimu iš kelių kandidatūrų turėtų rinkti visi komunistai, o ne biuras ar komitetas.

Vaiva KUPRIENĖ, buhalterė, buvusi komjaunimo organizacijos sekretorė, pirminės partinės organizacijos sekretoriaus pavaduotoja: Kas pasikeitė? Reikalai nepablogėjo, tik man darbo žymiai padaugėjo. Anksčiau daugiau dirbo sekretorius, o dabar dirbam visi. Ar ūkiui reikalingas etatinis sekretorius ar neetatinis, turi spręsti ūkio žmonės, o ne partijos rajono komitetas, net jei jis etatiniam ir algą mokėtų. Jei etatinis — tai turi būti tik ūkio žmogus, o ne priklausyti rajonui. Etatinius taip pat reikėtų rinkti kasmet. Atsiradus neetatiniam sekretoriui, daugiau sprendžiame konkrečių ir realių klausimų, o ne atsiųstų iš viršaus. Partijos rajono komitetas turėtų būti labiau konsultantas ir mažiau kontrolierius.

Benediktas VILČINSKAS, ūkio partinės organizacijos veteranas: Dabartinio sekretoriaus žodis svaresnis už buvusio etatinio, t. y. pavaduotojo politiniam masiniam darbui. Buvęs sekretorius politinio masinio darbo nemėgo, todėl žmonės jo ir neišrinko. Neetatinis visiškai gali pakeisti etatinį, tik jam reikia padėti, nes dirbdamas tiesioginį darbą gali nespėti visko padaryti.

Kaip matome iš aktyvo pasisakymų, visi remia neetatinio pirminės partinės organizacijos sekretoriaus statusą. O kaip naujasis „Pravienos" kolūkio pirminės partinės organizacijos sekretorius, vyresnysis daržininkystės agronomas Algirdas Ignatavičius, pakeitęs etatinį sekretorių? Kas jį labiausiai jaudina?

Algirdas pasakė tiesiai: žiemą spėjąs atlikti visus darbus, vasarą — ne. Todėl, renkant sekretorių, reikėtų atsižvelgti ir į tiesiogines pareigas, rinkti mažiau užimtą. Tiesa, dabar žymiai daugiau dirba biuro nariai, partinis ir visuomeninių organizacijų aktyvas, pačios organizacijos. Tai labai svarbu, nes žmonės tampa aktyvesni. Etatinis turėdavo daugiau laiko tvarkyti partinius dokumentus, jam tiek laiko nelieka, o ir įgūdžių trūksta. Abejojąs, ar dokumentacijos tiek reikia. „Esam arčiau žemės ir žemiškų reikalų, — kalbėjo A. Ignatavičius. — Žmonės manęs klauso, nors man pačiam atrodo, kad esu per lėtas, dar daug ko nemoku ir netinku tokiam darbui".

Jo nuomone, netikslinga aklai laikytis nuostatos, kad kiekvieną mėnesį būtinai įvyktų po vieną partinį susirinkimą: „Kai reikėjo — per dieną du šaukėm, o kai nereikia — kam gaišti laiką."

Visi pokalbių dalyviai dėl partinio sekretoriaus statuso išreiškė nuomonę, kad jis būtinas. Reikėtų keisti ir partijos rajono komiteto aparato funkcijas. Jis turėtų tapti tikru renkamo komiteto vykdomuoju organu.

EKONOMIKOS PLIURALIZMAS

VLADAS GRONSKAS

*** KRYPTIS — SOCIALISTINĖS NUOSAVYBĖS SANTYKIŲ ATNAUJINIMAS * DVI PROCESO PAKOPOS * NUO ŪKININKAVIMO BŪDŲ ĮVAIROVĖS PRIE NUOSAVYBĖS FORMŲ ĮVAIROVĖS * CIKLINĖ ŪKIO MECHANIZMO RAIDA * PERDĖTAS CENTRALIZAVIMAS — DIDŽIAUSIA KLIŪTIS**

Dabartinėmis ūkininkavimo sąlygomis, ieškant naujų rezervų gamybai intensyvinti bei efektyvinti, vis daugiau dėmesio skiriama ekonomikos pliuralizmui, siekiama didinti jo reikšmę socialistiniam ūkio mechanizmui. Tai suprantama: absoliutinant kai kuriuos ūkinės veiklos organizavimo būdus bei metodus, deramai neįvertinant ūkininkavimo formų įvairovės, jų sąveikos bei konkurencijos, stabdoma gamybos pažanga. Draugas M. Gorbačiovas pranešime TSRS liaudies deputatų suvažiavime pažymėjo, kad „... ekonominė reforma tiesiog neįmanoma be radikalaus socialistinės nuosavybės santykių atnaujinimo, įvairių jos formų plėtojimo ir derinimo" [1].

Šalyje ir Respublikoje jau parengta nemaža svarbių vyriausybinių dokumentų, skatinančių ekonomikos pliuralizmą liaudies ūkyje. Iš jų pirmiausia minėtini nutarimai dėl kooperacijos, individualios darbinės veiklos plėtojimo, valstiečių ūkių, įmonių akcijų leidimo, nuomos santykių formavimo, tarptautinių įmonių steigimo, dėl respublikų savivaldos bei finansavimosi ir kiti. Kita vertus, dar yra daug kliūčių, stabdančių ekonomikos pliuralizmo plėtrą, menkinančių jo efektyvumą. Jos itin ryškios pereinamuoju laikotarpiu, kai sustingusi monopolizuota ekonomika keičiama konkurencine pliuralistine, grindžiama įvairių nuosavybės formų bei ūkininkavimo būdų sąveika. Pagrindinės iš šių kliūčių (toliau jas plačiau panagrinėsime) yra tokios: nepagrįstas ūkinės veiklos valdymo centralizavimas, išsiplėtęs liaudies ūkio monopolizavimas, ekonominės disproporcijos, susiformavusios neefektyvaus ūkininkavimo sąlygomis.

Kas yra ekonomikos pliuralizmas, kokia jo reikšmė ūkio mechanizmui, kokie tolesnio jo plėtojimo rezervai ir perspektyvos? Pirmiausia reikėtų aptarti dvi pagrindines šio reiškinio formas.

Aukštesnė ekonomikos pliuralizmo pakopa grindžiama nuosavybės santykių įvairove, žemesnė — skirtingais ūkininkavimo būdais, tiesa, neperžengiant tam tikros nuosavybės formos ribų. Šios dvi ekonominės

[1] Tiesa, 1989, gegužės 31.

V. Gronskas — ekonomikos mokslų daktaras, profesorius, VVU Kauno vakarinio fakulteto politinės ekonomijos katedros vedėjas.

įvairovės formos arba pakopos atlieka skirtingą vaidmenį ekonomikos pliuralizmo santykių sistemoje, jo funkcionavimo mechanizme. Atitinkamai skiriasi ir jų socialiniai-ekonominiai rezultatai. Pasiekti liaudies ūkio pliuralizmą, pagrįstą ūkininkavimo būdų bei metodų įvairove, yra lengviau negu ekonomikos pliuralizmą, kurį lemia nuosavybės santykių įvairovė. Mat pertvarkyti nuosavybės santykius, plėtoti naujas jų formas yra kur kas sunkiau, negu perimti naujus ūkininkavimo būdus bei metodus, taikomus tam tikros nuosavybės formos ribose. Naujos nuosavybės formos išsikristalizuoja per ilgesnį laiką, didesnėmis pastangomis bei nuodugnesniu gamybinių jėgų (gamybos materialinės-techninės bazės) pertvarkymu, negu perimami nauji ūkininkavimo būdai bei metodai.

Be kita ko, čia tam tikrą vaidmenį atlieka ir psichologinis veiksnys. Nuosavybė, tai yra vidinis gamybinių santykių sluoksnis, kinta lėčiau negu kiti, paviršiniai gamybinių santykių sluoksniai. Pastarieji atlieka savotišką nuosavybės ekonominių santykių apsaugos nuo nestabilių, trumpalaikių, atsitiktinių veiksnių įtakos funkciją. Šia prasme nuosavybė yra konservatyvesnė negu kiti gamybinių santykių elementai (darbo organizavimas, apmokėjimas, ūkiskaita ir t. t.). Žmonių sąmonė minėtus elementus perpranta greičiau, mat lengviau yra suvokti, kad būtina pertvarkyti paviršinius gamybinių santykių sluoksnius, o ne kurti naujas nuosavybės formas. Taip į objektyvų nuosavybės santykių kitimą dažnai reaguoja ne tik tiesioginiai gamybos dalyviai (darbininkai ir tarnautojai), bet iš dalies ir gamybos vadovai (net aukščiausio valdymo lygmens), net mokslininkai. Akivaizdus tokios situacijos pavyzdys — kai kurių sąjunginių žinybų funkcionierių bei mokslininkų ekonomistų reakcija į Pabaltijo respublikose parengtas respublikų ūkiskaitos koncepcijas. Maskvos pareigūnus ir tuos mokslininkus šiose koncepcijose labiausiai šokiravo respublikos nuosavybės idėja. Taip nuodugniai, ypač psichologiškai, perprasti ekonomikos pliuralizmą jie tiesiog nebuvo pasirengę.

Be savo nuosavybės respublika negali turėti stabilaus ekonominio savarankiškumo, negali būti suvereni, kaip skelbiama Konstitucijoje. Dogmatinis valstybinės nuosavybės tapatinimas su vienintele jos forma — visos šalies valstybine nuosavybe — dabartinėmis sąlygomis trukdo radikaliai pertvarkyti ūkio mechanizmą ir diegti ekonomikos pliuralizmą. Taigi būtina įdėmiau ir reikliau pažvelgti į valstybinės nuosavybės turinį, pripažinti, kad ji gali būti įvairių formų. Jei nepaisysime valstybinės nuosavybės formų įvairovės — visos šalies ir atskirų respublikų valstybinės nuosavybės, taip pat miestų municipalinės nuosavybės, — užkirsime kelią plėtoti ūkio mechanizmo įvairovę, sutrikdysime darnų jo funkcionavimą. Aktualus ekonomikos teorijos ir ūkinės praktikos uždavinys — pagrįsti, kokie gamybinės ir socialinės infrastruktūros objektai skirtini konkrečiai valstybinės nuosavybės formai (visos šalies, respublikų, miestų nuosavybei).

Šios dvi pagrindinės ekonomikos pliuralizmo formos kartu yra tarpusavyje susijusios ir viena kitą veikia. Pirmieji ekonomikos pliuralizmo požymiai susiformuoja tarp skirtingų ūkininkavimo formų. Tačiau tai įvairovei plečiantis bei intensyvėjant įvairių ūkininkavimo formų sąveikai, pirmos pakopos ekonomikos pliuralizmas linkęs virsti antrąja (aukštesniąja) pakopa, grindžiama skirtingų nuosavybės formų sąveika. Antai imkime nuomos santykius žemės ūkyje. Iš pradžių nuoma — tai nauja, efektyvesnė ūkinės veiklos organizavimo forma valstybinės arba kooperatinės nuosavybės ribose (tarybiniame ūkyje arba kolūkyje). Kitaip tariant, pradinė nuomos raidos stadija dar nėra nauja nuosavybės forma. Tačiau nuomos rangai stiprėjant, kaupiantis nuomininkų savarankiško ūkininkavimo patirčiai, didėjant jų piniginėms sankaupoms, anksčiau ar

vėliau vis aktualesnis darosi klausimas dėl asmeninės nuosavybės gamybos procese. Nuomininkas, užuot nuomojęs gamybos priemones iš tarybinio ūkio ar kolūkio, gali bent šiek tiek jų įsigyti už savo santaupas ir disponuoti jomis kaip asmeninės nuosavybės objektais. Taigi nuomos ranga gali paskatinti individualių valstiečių ūkių formavimąsi.

Individualių valstiečių ūkių sąveika su kooperatinėmis bei valstybinėmis įmonėmis — tai antros (aukštesnės) pakopos ekonominis pliuralizmas liaudies ūkyje. Šiuo atveju nauja ūkininkavimo forma (nuoma), pradinėje savo raidos stadijoje tik papildanti ūkininkavimo formų įvairovę, išplečia asmeninės nuosavybės vaidmenį gamybos procese, sustiprina jos sąveiką su kooperatine ir valstybine nuosavybe, tai yra lemia aukštesnės pakopos ekonomikos pliuralizmą, grindžiamą įvairiomis nuosavybės formomis.

Negalima ignoruoti ir grįžtamojo ryšio. Naujos nuosavybės formos (antros pakopos ekonomikos pliuralizmas) įtvirtina ir išplečia ūkininkavimo formų įvairovę (pirmos pakopos ekonomikos pliuralizmą), nes kiekvienos nuosavybės formos ribose galimi įvairūs ūkininkavimo modeliai. Pavyzdžiui, diferencijuojantis valstybinei nuosavybei susiformavusi atskirų respublikų bei miestų nuosavybė skatins plėtoti naujas ūkininkavimo formas, kurios priklausys nuo konkrečių ūkinės veiklos sąlygų įvairiose respublikose bei miestuose. Kita vertus, kuo savarankiškesni gamintojai, tuo labiau tikėtina, kad susiformuos skirtingi jų ūkininkavimo modeliai, kad jie nekopijuos vienas kito, o labiau atsižvelgs į vietines sąlygas. Vadinasi, gamybos valdymo decentralizavimas lems ūkininkavimo formų įvairovę, skatins jų tarpusavio sąveiką, konkurenciją, kuri išryškins efektyviausius ūkininkavimo būdus bei metodus.

Nuosavybės formų ir ūkininkavimo būdų įvairovė priklauso nuo gamybos sąlygų įvairovės. Kuo labiau diferencijuotos gamybos sąlygos, tuo didesnis ekonomikos pliuralizmo poreikis. Todėl nuosavybės formų bei ūkininkavimo būdų įvairovė liaudies ūkio šakose yra skirtinga. Pavyzdžiui, žemės ūkyje, kur gamintojų gamybos sąlygos labai nevienodos ir greitai kintančios, o gamintojų savarankiškumas didesnis, ekonomikos pliuralizmas labiau pastebimas negu kitose liaudies ūkio sferose. Čia greta valstybinių ūkių dirba kolūkiai, gana didelė produkcijos dalis gaminama asmeniniuose pagalbiniuose ūkiuose, labiau paplitusi nuomos ranga, aktuali valstiečių ūkių problema. Kitose gamybos šakose iki šiol, galima sakyti, monopoliškai viešpatavo valstybinė gamybos forma. Ir tik ūkio decentralizavimas bei didėjantis gamintojų savarankiškumas lemia tai, kad ir šiose šakose gamyba ekonomine prasme laipsniškai virsta pliuralistine.

Ekonomikos pliuralizmui nemažą įtaką daro ir nevienodos gyventojų gamybinės galimybės. Darbuotojai, pasižymintys ūkiniu aktyvumu, išradingumu, iniciatyva, versliškumu, nevengiantys ūkinės rizikos, yra labiau linkę imtis individualios darbinės veiklos, dirbti kooperatyvuose, o ne valstybinėse įmonėse, kur ūkinė veikla gana griežtai reglamentuota, ne tokia kūrybiška, sakytume, net ne tokia rizikinga. Todėl nereikėtų tikėtis, kad artimiausiu metu visose respublikose susiklostys vienodas skirtingų nuosavybės formų bei ūkininkavimo būdų santykis. Mat ekonomikos pliuralizmas didina ūkinį aktyvumą, ugdo kiekvieno gamintojo sugebėjimus, sudaro galimybę geriau juos realizuoti. Nepasinaudoti šiomis galimybėmis bei pranašumais būtų didelė ekonominė klaida. Ypač tai aktualu Respublikos ekonominio savarankiškumo sąlygomis.

Ekonomikos pliuralizmo reikšmę didina ir mokslo bei technikos pažanga. Jei ekonomika grindžiama mokslo ir technikos laimėjimais, ji be paliovos atsinaujina. Naujovių paieškos yra daugiavariantės prigimties,

nes iš anksto nežinoma, kuris naujas gamybos organizavimo būdas yra geriausias. Tik ūkinėje praktikoje išbandžius įvairius, iš to skaičiaus ir alternatyvius, variantus, galima pasirinkti esamomis gamybos sąlygomis tinkamiausią. Todėl gamybos organizavimo pažangos negalima siekti, jei nesąveikauja įvairūs ūkininkavimo būdai bei metodai, jei nėra jų konkurencijos. O ji prasideda dar atliekant ekonominius tyrimus ir vyksta ūkinėje praktikoje sąveikaujant įvairiems ūkio mechanizmo modeliams. Štai kodėl vykstant radikaliam ekonomikos pertvarkymui svarbu plėtoti įvairius ūkininkavimo būdus.

Aktuali teorijos ir praktikos problema — pagrįsti ūkininkavimo būdų įvairovės chronologinės kaitos mechanizmą. Kaip naujos ūkinės veiklos organizavimo formos keičia senas, atgyvenusias? Nuo ko priklauso šios kaitos tempai, kiek laiko kartu taikomos senos ir naujos gamybos organizavimo formos? Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus, suvokiame, kad ūkinei pažangai (kaip ir apskritai raidos procesui) būdingas ciklinis pobūdis. Ciklinė raida būdinga tiek ūkio mechanizmo kartoms, tiek kiekvienos kartos įvairiems modeliams. Šią ciklinę raidą pailiustruosime ūkiskaitos mechanizmo pavyzdžiu.

Schematiškai galima skirti dvi ūkiskaitos mechanizmo raidos kartas. Pirmoji iš jų pagrįsta centralizuotu užduočių skirstymu įmonėms (centralizuotu planavimu). Savo ruožtu jai būdingi įvairūs vienas kitą pakeičiantys modeliai: įmonių darbo vertinimas bei skatinimas pagal bendrosios produkcijos („gamybos sandėliui") rodiklį, pagal realizuotos produkcijos apimties ir pagal konkrečių sutarčių su produkcijos vartotojais vykdymo rodiklį. Tačiau šiuo atveju ūkinės sutartys su vartotojais savaime nėra įmonės ūkinės veiklos planavimo pagrindas, nes planines užduotis direktyvine tvarka skirsto valdymo centras. O antroji ūkiskaitos mechanizmo raidos karta grindžiama produkcijos vartotojų (rinkos) užsakymais. Jais remdamasi, įmonė pati planuoja savo ūkinę veiklą. Ši ūkiskaitos raidos karta savo ruožtu gali turėti kelis modelius: įmonės veiklos savarankišką planavimą bei skatinimą pagal vidaus rinkos užsakymus bei jų vykdymą; įmonės veiklos savaiminį reguliavimą pagal vidaus ir užsienio rinkos užsakymus bei jų vykdymą ir kitus modelius.

Nereikia manyti, jog šie ūkiskaitos modeliai tarpusavyje nesusiję. Kiekvieną ūkiskaitos modelio ciklą sudaro tokios nuoseklios fazės: tam tikrų ūkiskaitos santykių formavimasis, jų įtvirtinimas, plitimas, stabili plėtotė ir nykimas. Pirmosios vėlesniojo modelio ciklo fazės laiko požiūriu sutampa su paskutinėmis jo ankstesniojo modelio ciklo fazėmis. Taip susidaro ūkiskaitos santykių raidos nenutrūkstamumas ir perimamumas. Dėl to vienu metu gali būti taikomi skirtingi ūkiskaitos raidos modeliai, tarp jų — pirmieji vėlesnės kartos ir paskutiniai ankstesnės kartos. Nagrinėdami ekonominio pliuralizmo turinį, jo vidinę struktūrą, visad aptiksime senų ir naujų ūkininkavimo formų. Kuo spartesnė ekonominė raida, tuo spartesnė ir šių ūkininkavimo formų kaita.

Kadangi iki šiol vyraujanti nuosavybės forma yra visuomeninė valstybinė nuosavybė, todėl ekonominio pliuralizmo rezervų pirmiausia ieškotina jos pačios raidoje. Kaip minėjome, Respublikos, miestų ir rajonų ekonominio savarankiškumo sąlygomis svarbu pagrįsti Respublikos nuosavybės bei municipalinės nuosavybės, kaip specifinės valstybinės nuosavybės formos, vietą bei reikšmę socialistiniam ūkio mechanizmui, jų tolesnės raidos perspektyvas. Taip pat svarbu parodyti, kaip atskiroms valstybinės nuosavybės formoms taikytini nuomos santykiai. Regioninės ūkiskaitos sąlygomis turime pagrįsti vietinės, respublikinės ir sąjunginės priklausomybės įmonių statusą, jų santykius su atitinkamais ūkinio valdymo organais. Jei šie klausimai analizuojami nepakankamai, regioninė ūkiskaita formuojasi lėtai. Pirmiausiai tai pasakytina apie miestų ūkiskai-

tą, nes čia kartu veikia ir didele dalimi bendrąja infrastruktūra naudojasi skirtingos žinybinės priklausomybės įmonės.

Dabar ekonomikos pliuralizmo raida, jo efektyvumas dar menkai priklauso nuo kooperatinių įmonių veiklos, jų santykių su valstybinėmis įmonėmis bei valdymo organais. Spauda, kitos masinės informacijos priemonės neretai kaltina kooperatyvus dėl pablogėjusios ekonominės padėties, deficito, infliacijos bei kitų socialinių ir ekonominių negerovių. Ar pagrįsti šie kaltinimai? Ieškodami atsakymo į šį klausimą, pirmiausiai turime įvertinti tą konkrečią ūkinę situaciją, į kurią pateko vos pradėję veikti kooperatyvai. Mat kooperatyvų veikla tarsi kokiame displėjuje dar labiau išryškino tas ūkines problemas (arba dalį jų), kurios buvo ir iki kooperatyvų atsiradimo: nesubalansuota rinka, paklausos ir pasiūlos neatitikimas, prekių deficitas, prasta jų kokybė, spekuliacija, kainų kilimas, šešėlinė ekonomika ir t. t. Suprantama, kooperatyvai, bent jau dabartiniame etape, nepajėgs tučtuojau spręsti ekonominių problemų, kurios kaupėsi ilgą laiką. Tuo labiau kad, nepaisant spartaus kooperatyvų gausėjimo, jų gamybos apimtis dar palyginti nedidelė. 1988 m. šalies kooperatyvai realizavo produkcijos už 1,5 mlrd. rb (1987 m. — už 90 mln. rb). Vis dėlto kooperatyvų produkcijos dalis šalies plataus vartojimo prekių gamyboje tebėra nedidelė — 0,4 procento.[2]

1988 m. Kaune veikiantys 269 plačiai vartojamų prekių gamybos, paslaugų ir prekybos kooperatyvai pagamino ir realizavo įvairios produkcijos, suteikė paslaugų (atliko darbų) už 22,9 mln. rb. Iš to skaičiaus plačiai vartojamas prekes gaminantys 38 kooperatyvai pagamino ir realizavo produkcijos už 4,8 mln. rb, arba 0,2 procento mieste pagamintų plačiai vartojamų prekių (be alkoholinių gėrimų) apimties. Pažymėtina, kad minėti kooperatyvai nuo 20 iki 50 procentų pagamintų drabužių, trikotažo, galanterijos, įvairios avalynės, keramikos ir kitų gaminių realizuoja kituose Lietuvos miestuose ir už jos ribų. Plastikinės bižuterijos gaminiai praktiškai visi realizuojami kitose respublikose. Prekės išvežamos, be kita ko, dėl to, kad kooperatyvai blogai aprūpinami medžiagomis ir žaliavomis. O sudarę prekių realizavimo sutartis su kitų respublikų prekybinėmis organizacijomis, kooperatyvai mainų būdu įsigyja reikiamų medžiagų, žaliavų bei įrengimų.

Kooperatyvų produkcija prekybos tinkle realizuojama sutartinėmis kainomis. Aukštas gaminių kainas lemia nesubalansuota paklausa ir pasiūla, prekių deficitas, praktiškai nekontroliuojamas pramonės gaminių kainų kilimas. Turi įtakos ir tai, kad kooperatyvams medžiagos, žaliavos, gamybos ir transporto priemonės parduodamos mažmeninėmis kainomis arba kelis kartus (net iki 8 kartų) padidintomis didmeninėmis kainomis. Kainų reguliavimas administracine tvarka Kooperacijos įstatymo bei kitų normatyvinių dokumentų griežtai apribotas. Todėl svarbu taikyti ekonominius kainų mažinimo veiksnius, pirmiausiai konkurenciją prekių rinkoje. Tačiau prekių deficito sąlygomis jos galimybės ribotos. Pati kooperatinė bei individuali darbinė veikla dar labai menkai padeda spręsti prekių stygiaus problemą. Pavyzdžiui, 1988 m. Kauno miesto prekybos tinkle kooperatyvų gaminių realizuota už 3,2 mln. rb (įskaitant ir kitų miestų bei rajonų kooperatyvų produkciją), o individualia darbine veikla besiverčiančių žmonių pagamintų gaminių — už 4,9 mln. rb. Visi kooperatyvų ir individualių gamintojų realizuoti gaminiai (už 8,1 mln. rb) tesudarė 2,5 procento visos miesto prekybos organizacijų valdybos pramoninių prekių apyvartos. Vienam miesto gyventojui per metus vidutiniškai teko kooperatyvų realizuotų gaminių už 7,6 rb ir individualininkų gaminių — už 11,6 rb. Kalbėdamas TSRS

---

[2] Экономическая газета, 1989, № 15, с. 13; № 17, с. 9.

liaudies deputatų suvažiavime, draugas N. Ryžkovas atkreipė dėmesį į tai, kad kooperacijoje „...vykstančius procesus liaudis skirtingai vertina, nes jie daugeliu atžvilgių prieštaringi, grindžiami ne tik sveiku pamatu, bet ir visai neigiamais kai kurių kooperatyvų ketinimais".[3]

Apibūdindami ūkininkavimo formų įvairovę dabartinėmis sąlygomis, turime paminėti ir akcinę ūkinės veiklos organizavimo formą. Demokratizuojant ūkinį gyvenimą, ugdant gamybos šeimininką, stiprinant ūkiskaitą ir keliant gamybos efektyvumą, akcijos gali atlikti svarbų vaidmenį. Pagrindiniai akcinės veiklos bruožai nusakyti TSRS Ministrų Tarybos 1988 m. spalio 15 d. nutarime dėl įmonių ir organizacijų vertybinių popierių išleidimo[4]. Numatyta, kad ūkiskaitinės įmonės gali leisti dvejopas akcijas: darbo kolektyvo akcijas, platinamas tarp kolektyvo narių, ir įmonės (organizacijos) akcijas, realizuojamas kitose įmonėse bei organizacijose, bankuose, kooperatyvuose.

Neseniai pradėtą taikyti akcinę ūkinės veiklos formą reikia gerokai patobulinti ir išplėsti. Pirmiausia tai pasakytina apie dividendų (pajamų už akcijas) išmokėjimo tvarką. Minėtame nutarime numatyta, kad dividendai už akcijas, parduodamas įmonės darbuotojams, mokami iš įmonės materialinio skatinimo fondo. Toks klausimo sprendimas neskatins įmonės darbuotojų įsigyti akcijų, nes, užuot mokėjus premijas ir kitokias išmokas iš materialinio skatinimo fondo, jiems iš jo bus mokami dividendai už įmonei paskolintas asmenines santaupas. Mano supratimu, dividendus reikėtų mokėti iš įmonės pelno, o ne iš materialinio skatinimo fondo, sudaryto pagal stabilų normatyvą ir skirto darbuotojams skatinti. Negalima pritarti ir tam, kad „akcijų išleidimas yra piniginių lėšų kaupimo forma ir nekeičia įmonių (organizacijų) statuso"[5]. Akciniais pagrindais funkcionuojančios įmonės negalima tapatinti su valstybine įmone. Šių dviejų įmonių ūkinės veiklos organizavimas bei valdymas nėra tapatūs. Vystantis akcinei ūkininkavimo formai, ateityje, matyt, teks parengti atskirą akcinės įmonės (bendrovės) įstatymą, kuris skirsis nuo Valstybinės įmonės įstatymo.

Dabartiniame ūkio mechanizmo raidos etape svarbiausia įvairių nuosavybės formų bei ūkininkavimo būdų, jų efektyvios sąveikos kliūtis yra perdėtas ūkinės veiklos valdymo centralizavimas. Kad ir kokias imtume nuosavybės formas ar ūkininkavimo būdus, viršum visų jų lyg Damoklo kardas kabo centralizavimo grėsmė. Ypač pavojingas yra nepagrįstas lėšų centralizavimas valstybiniame biudžete: dabar jame sukaupiama beveik trys ketvirtadaliai visų sukurtų nacionalinių pajamų. Be to, nepaisant skambių deklaracijų apie tai, kad įmonėse įvedama visiška ūkiskaita ir finansavimasis, valstybinio biudžeto pajamų apimtis didėja: 1985 m. ji sudarė 390,6 mlrd. rb, 1986 m. — 419,5 mlrd. rb, 1987 m. — 435,5 mlrd. rb, 1988 m. 443,6 mlrd. rb. O valstybinio biudžeto pajamų planinė apimtis 1989 metams numatyta net 460 mlrd. rb. Pusę tos sumos — 230 mlrd. rb sudaro sąjunginis biudžetas.[6] Kita vertus, kasmet didėja valstybinio biudžeto išlaidos liaudies ūkiui finansuoti, o tai irgi silpnina liaudies ūkio ūkiskaitinius santykius. Pažymėtina ir tai, kad dėl nepakankamos liaudies ūkio ūkiskaitos biudžeto išlaidos didėja sparčiau negu pajamos, o tai lemia biudžeto deficitą, spartina infliaciją.

Taip centralizavus lėšas valstybiniame biudžete, didelę gamintojų darbo dalį sudaro jiems individualiai neapmokėtas darbas — vis dar neturime nuolat deklaruojamo paskirstymo pagal darbą. Be to, ir valstybinis biudžetas neapima viso lėšų centralizavimo — nemaža dalis įmonių pelno

---

[3] Tiesa, 1989 birželio 9

[4] Экономическая газета, 1988, № 45, с. 23.

[5] Ten pat.

[6] Народное хозяйство СССР в 1987 г., с. 587; Tiesa, 1988, spalio 30.

patenka į šakinių ministerijų centralizuotus fondus bei rezervus. Todėl norėdami atgaivinti ir nuosekliai realizuoti paskirstymo pagal darbą idėją pirmiausia turime radikaliai apriboti valstybinio biudžeto ir šakinių ministerijų centralizuotus fondus. Dabar visiškai aišku, jog toks lėšų supercentralizavimas, koks yra susiklostęs komandavimo ekonomikos sąlygomis, pakerta gamintojų darbo apmokėjimo bei efektyvios gamybos pagrindus. Lėšų centralizavimas ir gamintojų neapmokėtas darbas, taip pat dėl to kylantis jų nesuinteresuotumas gerinti gamybos rezultatus — tai neatskiriami procesai.

Lemiamoji sukurtų nacionalinių pajamų dalis privalėtų atitekti gamintojams. Jie patys iš savo asmeninių pajamų galėtų ne tik įsigyti jiems būtinus vartojimo reikmenis bei apmokėti negamybinės sferos patarnavimus, bet ir savanoriškai finansuoti gamybos plėtimą bei tobulinimą (pirkdami stambių įmonių akcijas, iš savo asmeninių lėšų steigdami kooperatines bei individualias įmones). Kai gyventojai iš savo asmeninių lėšų finansuos bei kontroliuos ūkinę veiklą, jie taps realūs visuomeninės gamybos šeimininkai. Ilgametė praktika rodo, kad jokiais lozungais bei propaganda gamybos šeimininko neišugdysi. Lėšų supercentralizavimas lemia gamintojų apiplėšimą, tai, nepaisant jo „oficialaus statuso", — smūgis ekonominiams gamybos valdymo metodams, kelias į diktatą ekonomikoje, į gamintojų abejingumą darbo rezultatais.

Didžiulį lėšų centralizavimą valstybiniame biudžete bei šakinių ministerijų fonduose lydi ūkinių sprendimų centralizavimas. Dar nemažą dalį gamybos planavimo, produkcijos tiekimo, darbo apmokėjimo, kainodaros, įmonių tarptautinės ekonominės veiklos bei kitų ūkinių klausimų sprendžia administracinės žinybos — komitetai ir ministerijos. Pažymėtinas glaudus šių dviejų centralizavimo formų ryšys: kuo labiau centralizuotos lėšos, tuo labiau centralizuoti ir ūkiniai sprendimai. Kita vertus, pradeda veikti ir grįžtamasis ryšys: gamybos valdymo bei ūkinių sprendimų centralizavimas skatina centralizuoti lėšas. Mat valdymo aparatas negalėtų atlikti savo ekonominės „misijos", jei nedisponuotų atitinkamais finansiniais ištekliais. Dėl šių dviejų centralizavimo formų sąveikos susiformuoja galingas tandemas, pakertantis paskirstymą pagal darbą, ūkinę savivaldą, ūkiskaitą. Todėl išrišti ekonomikos supercentralizavimo mazgą galima tik sinchroniškai decentralizuojant finansinius išteklius ir ūkinių sprendimų priėmimo procesą.

Anksčiau ekstremaliomis sąlygomis (industrializacijos, karo bei sunkiais pokario metais) gal ir buvo galima objektyviai pateisinti milžinišką ūkinį centralizavimą, bet šiandien tai yra akivaizdus anachronizmas, socialinė anomalija. Kuo greičiau jo atsisakysime, tuo daugiau laimėsime. Ūkio supercentralizavimo neigiami padariniai yra labai įvairių formų, jie persmelkia visą ūkio mechanizmą, deformuoja jį, ardo normalią ūkinę veiklą. Hipertrofuotas centralizavimas sunkiai slegia ekonomiką, visas nuosavybės formas bei ūkininkavimo būdus, menkina realų ekonomikos pliuralizmą, kausto asmeninę iniciatyvą, versliškumą, kūrybinį požiūrį į ūkinę veiklą. Šiomis sąlygomis plečiasi abejingumas, pasyvumas, konservatizmas, stabdoma ekonominė pažanga, dėl to sunku geriau tenkinti vartotojų poreikius. Praktika rodo, jog centralizavimas negydo tokių (jau chroniškų) ekonomikos ligų, kaip deficitas, kainų kilimas, prasta gaminių kokybė, lėta mokslo ir technikos pažanga, infliacija. Geriausiu atveju jis sudaro tik šių problemų sprendimo regimybę, kiek uždangsto blogybes, o iš esmės, kaip sakoma, įvaro ligą vidun. Pavyzdžiui, tik įveikus centralizavimo lemiamą liaudies ūkio monopolizmą, atgaivinus vidinę bei tarptautinę konkurenciją, remiantis įvairiomis nuosavybės formomis bei ūkininkavimo būdais, galima sudaryti ekonomines sąlygas kainoms mažinti.

Centralizuotai reglamentuotos ūkinės veiklos sąlygomis tarp gamintojo ir vartotojo nutrūksta natūralus ryšys, silpnėja jų sąveika, savitarpio kontrolė. Kai įmonių gamybos rezultatus tvirtina ne vartotojas savo asmeninėmis piniginėmis išlaidomis, o administracinis valdymo aparatas magišku įrašu ataskaitose „planas įvykdytas", sunku tikėtis efektyvios, subalansuotos ekonomikos. O tai savo ruožtu lemia deficitą, spekuliaciją, kainų kilimą, nedarbines pajamas, vartotojų apiplėšimą, žodžiu, ardo realų paskirstymą pagal darbą. Taigi ir šiuo požiūriu perdėtas ekonomikos centralizmas (nekalbant apie milžinišką lėšų centralizavimą) — didelė įvairių nuosavybės formų bei ūkininkavimo būdų efektyvaus funkcionavimo kliūtis, kurią turime neatidėliodami šalinti. Tik ekonomika, išvaduota iš nereikalingo centralizmo varžtų, grindžiama ekonominiu skatinimu, gamintojų konkurencija dėl geresnio vartotojų poreikių tekinimo, gali būti efektyvi, dinamiška, perspektyvi.

AR ŽEMĖ JAU TURI ŠEIMININKĄ?

Šių metų liepos 4 dieną Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija priėmė istorinį dokumentą — Lietuvos TSR valstiečio ūkio įstatymą. Jame nubrėžtos ekonominės, organizacinės bei socialinės steigiamo valstiečio ūkio veiklos sąlygos ir teisiniai pagrindai. Ar valstietis pasijus tikru žemės šeimininku, ar įstatymas garantuoja jo teisių bei interesų gynimą, — su tokiais klausimais žurnalistas ALGIRDAS KARALEVIČIUS kreipėsi į Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją JONĄ JAGMINĄ.

ŽURNALISTAS: Lietuvos TSR valstiečio ūkio įstatymas rengtas gana ilgai. Buvo keletas projekto variantų. Kaip žinome, jis buvo pateiktas svarstyti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijai gegužės 18 d., tačiau po ilgų diskusijų jo svarstymas atidėtas. Tai pabrėžia šio dokumento svarbą, visų norą turėti žemdirbio lūkesčius atitinkantį dokumentą. Dabar įstatymas jau priimtas. Kaip glaustai būtų galima jį apibūdinti? Ar tai dar vienos žemės reformos pradžia? Prašom šį įstatymą pakomentuoti istoriniu požiūriu.

J. JAGMINAS: XX amžiuje Lietuvoje buvo jau keturios žemės reformos. Jos vienaip ar kitaip palietė nemažą valstiečių dalį, tačiau agrarinio klausimo iki galo neišsprendė. Sakykime, pirmoji žemės reforma, vykusi 1918—1919 metais, vos prasidėjusi sužlugo. Antroji žemės reforma vyko 1919—1939 metais. Tada buvo išdalyta 457 tūkstančiai hektarų žemės. Ją nemokamai gavo apie 65 tūkstančius bežemių ir mažažemių valstiečių. O norinčiųjų gauti buvo apie 93 tūkstančius. Vadinasi, ne visų valstiečių lūkesčiai buvo patenkinti. Reformos metu buvo spartinamas kaimų skirstymas į vienkiemius. 1940 metais kaimuose buvo likę tik 8 procentai ūkininkų.

Trečioji reforma vyko 1940—1941 metais. Ji buvo vykdoma remiantis 1940 m. liepos 22 d. Liaudies seimo deklaracija ir 1940 m. rugpjūčio 5 d. Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu. Buvo paskelbta žemės nacionalizacija. Iš nusavintos žemės buvo sudarytas 607,6 tūkst. hektarų valstybinis fondas. Žemės irgi nemokamai gavo 75,3 tūkstančio bežemių ir mažažemių valstiečių. Iš 357 dvarų buvo suorganizuota 60 tarybinių ūkių. Buvo panaikintos valstiečių skolos, suteikti kreditai gyvuliams pirkti. Ši reforma sustabdė kaimų skirstymąsi į vienkiemius.

Ketvirtoji žemės reforma vyko 1944—1948 metais. Ja siekta likviduoti hitlerinės okupacijos padarinius žemės ūkyje. Valstiečiams grąžinta žemė su pasėliais, gyvuliais, trobesiais ir inventoriumi. Buvo nustatyta maksimali žemės valdymo norma 20—30 hektarų. Žemės gavo 96,3 tūkstančio valstiečių. Tačiau neilgai žeme džiaugėsi laisvi ūkininkai. Prievartinė kolektyvizacija atplėšė valstietį nuo savos žemės, ji tapo visų, tai yra nuasmeninta. Nebuvo įvertinta padėtis Lietuvos kaime, neatsižvelgta į žemdirbių poreikius. Nors dabar yra nemažai ekonomiškai tvirtų kolūkių ir tarybinių ūkių, pristatyta daug gražių gyvenviečių, tačiau dauguma ūkių toli gražu nėra pasiekę tokio lygio, kokį yra pasiekęs kai kurių išsivysčiusių Europos kapitalistinių valstybių žemės ūkis.

Šių metų liepos 4 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje patvirtintą Valstiečio ūkio įstatymą galima vertinti dvejopai: pirma — kaip dalinės žemės reformos pradžią ir antra — kaip naują žemės ūkio vystymo etapą, kurio svarbiausias tikslas — padidinti žemės ūkio gamybos ekonominį efektyvumą ir likviduoti maisto produktų stygių.

Rengiant šį įstatymą labai plačiai tartasi su Lietuvos valstiečiais, visais kaimo žmonėmis. Buvo pateikta keletas įstatymo projekto variantų, kuriuos komisija, rengusi šį dokumentą, nuodugniai išanalizavo. Diskusijos kartais buvo tokios karštos, alinančios mus visus, kad išsiskirstydavome taip ir nepriėję vienos nuomonės, nepriėmę jokio sprendimo. Lietuvos žmonės per televiziją ir radiją abu kartus matė ir girdėjo, kaip karštai buvo diskutuojama dėl šio įstatymo projekto Aukščiausiosios Tarybos sesijoje.

Tačiau su tam tikrais pataisymais ir papildymais šį kartą jis vis dėlto buvo patvirtintas.

Dabar, kai praėjo rengimo ir svarstymo šurmulys, kai į šį dokumentą įsigilinome kaip į ilgai lauktą įstatymą, jame galime pastebėti ne tik teigiamų, bet ir neigiamų bruožų. Turbūt nebuvo tokio įstatymo, kurio visuomenė nekritikuotų. Taigi ir dėl nagrinėjamojo Įstatymo girdime įvairių nuomonių, net prieštaraujančių viena kitai. Tačiau ar šis Įstatymas atitiks valstiečių viltis ir lūkesčius, parodys gyvenimas.

ŽURNALISTAS: Paanalizuokime vieną kitą šio Įstatymo straipsnį. Antai pirmajame iš jų pabrėžta, kad valstiečio ūkis yra žemės ūkio produktų ir žaliavų gamintojas. O antrajame straipsnyje nurodyta, kad valstiečio ūkis savarankiškai nustato savo veiklos kryptis, gamybos struktūrą bei mastą. Kas tai — ar ne prieštaravimas? Ar šitai neskatins „iš viršaus" nurodyti, ką ūkininkui auginti, gaminti ir kur parduoti?

J. JAGMINAS: Ne, esu tvirtai įsitikinęs, kad čia jokiam diktatui atsirasti sąlygų nebus. Viską, ką valstiečiui teks auginti ir gaminti bei realizuoti, reguliuos rinka. Tai, ką jam naudingiau auginti, kur pelningiau realizuoti, — pasirinks jis pats. Tik mes norėtume, kad visą savo produkciją ir žaliavas jis parduotų Lietuvoje. Juk pirmiausia reikia maitinti savo krašto žmones.

Tačiau prieš pradedant ūkinę veiklą valstiečiui derėtų pasitarti su mokslininkais, prityrusiais ūkininkais, na, pagaliau ir su žemės ūkio specialistais, kurių dabar nemažai kiekvienoje gyvenvietėje. Jie, manau,

duotų dalykiškų patarimų, nuo ko pradėti, ką statyti, kur kreiptis vienu ar kitu klausimu.

ŽURNALISTAS: Žemės ir kitos naudmenos valstiečio ūkiui suteikiamos nemokamai, amžinam naudojimui su paveldėjimo teise. Kokia tvarka bus skiriama žemė, kas tai darys? Kas pirmiausiai gali tapti ūkininku?

J. JAGMINAS: Valstietis, norintis gauti žemės ir steigti nuosavą ūkį, kreipiasi į rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomąjį komitetą. Šiuos klausimus sprendžia speciali komisija. Pirmumo teisę čia Įstatymas suteikia teisėtiems žemės paveldėtojams, gyvenantiems ar dirbantiems toje vietoje. Tai yra tiems, kurie prieš kolektyvizaciją toje vietovėje turėjo savo ūkius. Žinoma, jeigu toje žemėje nepastatyta visuomeninių pastatų ar kitų objektų, kurie kliudytų valstiečiui įsikurti. Tačiau čia gali būti ir rimtų kliūčių. Pateiksiu pavyzdį, kuris vaizdžiai šitai pailiustruos. Sakykime, žmogus 1935 metais gavo 20 hektarų žemės. Pasistatė trobesius, buvo darbštus, tapo pasiturintis ūkininkas. Todėl 1940 m. birželio 14 d. jį drauge su panašiais ūkininkais susodino į ešelonus ir išvežė. Dukra pasislėpė pas kaimynus ir liko. Sūnus bėgo miško link ir buvo nušautas. Kitos reformos metu šį ūkį valdžia padalijo trims bežemiams valstiečiams. Jie kas sau pasistatė trobas, ūkinius pastatus ir kibo iš peties žemę dirbti. Jie irgi pasirodė esą neprasti ūkininkai ir iki 1948 metų ganėtinai prasikūrė. Dėl to 1948 m. rudenį du iš jų buvo išvežti į Sibirą. Abu ten mirė, bet liko jų vaikai.

Diskutuojant dėl Valstiečio ūkio įstatymo šią istoriją man papasakojo vienas iš minėtų ūkininkų. Kaip tokiu atveju pasielgti komisijai, kam pagal paveldėjimo teisę grąžinti žemę? Šitaip tarp žmonių ir nesantaiką galima įžiebti. Todėl prieš duodant žemės valstiečiui, pirma reikia viską labai gerai pasverti, apmąstyti, kad vienu rankos mostelėjimu nesugriautume gerų sumanymų.

Šiuo metu Respublikoje yra išlikę apie 160 tūkstančių vienkiemių. Gal čia gyvenantiems pirmiausiai ir reikėtų pasiūlyti laisvai ūkininkauti? Be to, kaimuose yra nemažai tuščių sodybų. Sutvarkytose būtų galima neblogai ūkininkauti. Dera taip pat pagalvoti apie naujų ūkių (fermų) statybą, kaip daroma Kauno rajono Zapyškio, Akmenės rajono Kivylių kolūkiuose ir kai kurių kitų rajonų ūkiuose.

ŽURNALISTAS: Įstatymo penktajame straipsnyje tarp kitų valstiečio ūkio nuosavybės objektų įrašyta ir žemė. O toliau sakoma, kad jis šį savo turtą valdo, juo naudojasi ir disponuoja savarankiškai. Tad kodėl valstiečio ūkio žemė negali būti perkama, parduodama, išnuomojama, įkeičiama? Juk TSRS — viena iš nedaugelio šalių, kurioje žemė neturi vertės. Lietuvoje vienos kartos atmintyje žemę jau trečią kartą dovanojame. Ar žmogus patikės valstybe? Kur garantijos, kad žemės skyrimo aktas — ne tik juridiškas perdavimas neribotam laikui naudotis žeme?

J. JAGMINAS: Tai nelengvas klausimas. Jis šiandien labai dažnas įvairiose auditorijose, o ypač žurnalistų. Žemė mūsų šalyje yra valstybės nuosavybė. Ir taip yra ne tik mūsų šalyje, bet ir daugelyje išsivysčiusių pasaulio valstybių — tokiose kaip JAV, Danija ir kitose. Ten irgi žemės pirkimas ir pardavimas yra apribotas įstatymo.

Valstiečio ūkio įstatymas nurodo, kad žemė negali būti perkama, parduodama, išnuomojama, įkeičiama. Tai daroma ir dėl to, kad žeme nebūtų spekuliuojama. Dabartiniame etape tai visiškai pateisinamas draudimas, nes į žemių melioravimą, sukultūrinimą, kelių tiesimą ir žemėtvarką valstybė yra įdėjusi nemažai lėšų. Pagaliau Įstatyme numatyti visi pagrindiniai atvejai, kaip valstiečiui atlyginti už tai, ką jis įdeda į žemę ją gerindamas, tuo atveju, jei jis atsisako ūkininkauti. Žodžiu, ūkininkas ir tuomet nuostolių nepatirs.

Jeigu gyvenimas parodys, kad kai kurios įstatymo nuostatos yra neteisingos, jas atitinkami valdžios organai pakeis. Juk visi įsitikinome, kad dabar įstatymai nėra nepajudinami.

ŽURNALISTAS: Įstatymo septintasis straipsnis skelbia, kad valstiečio ūkis negali būti mažesnis kaip 10 hektarų ir didesnis kaip 50 hektarų žemės ūkio naudmenų. Ir čia pat nurodoma, kad specializuotas valstiečio ūkis gali būti steigiamas ir mažesnis. Kas čia turima galvoje?

J. JAGMINAS: Čia turima galvoje daugiausia labai siauros specializacijos valstiečių ūkiai, kurie augins tokias žemės ūkio kultūras, paukščius ar gyvulius, kuriems nereikia didelių žemės plotų. Tai šiltnamių ir lauko daržininkystės, daržovių sėklininkystės, žvėrinininkystės, paukštininkystės ūkiai. Valstiečių ūkiai, pasirinkę šią specializaciją, nori turėti šiek tiek žemės.

ŽURNALISTAS: Valstiečio ūkio materialinis techninis aprūpinimas, matyt, bus vienas iš lemiamų sėkmingo ūkininkavimo veiksnių. Visi žinome, su kokiais sunkumais ūkiai susiduria, kai reikia įsigyti statybinių medžiagų, atsarginių detalių technikai, įrengimų ir mechanizmų, na, ir daug kitko, būtino gamybai palaikyti. Kas garantuos patikimą valstiečių ūkių aprūpinimą? Jeigu valstiečiui, viską metus, reikės po plačią šalį važinėti ir ieškoti vieno ar kito padargo, jo entuziazmas savarankiškai ūkininkauti greitai išblės...

J. JAGMINAS: Taip, materialinis techninis aprūpinimas iš tikrųjų yra blogas. Todėl priėmus šį Įstatymą, tuoj pat, nieko nelaukdami su žemės ūkio ministru Vytautu Knašiu ir Valstybinio agropramoninio komplekso gamybinio techninio aprūpinimo komiteto pirmininku Juozu Ašembergu aptarėme, ką reikia daryti, kad kuo labiau būtų palengvintas naujųjų ūkininkų gyvenimas. Žemės ūkio ministerijoje įsteigtas skyrius, kuris visokeriopai rūpinsis valstiečių ūkiais. Matyt, tokie padaliniai bus ir kiekvieno rajono LDT vykdomuosiuose komitetuose. Tada žmogus žinos, į ką konkrečiai reikia kreiptis. Be to, kiekviename rajone veiks specializuotos parduotuvės, kuriose tokiomis pačiomis kainomis kaip kolūkiai ir valstybiniai ūkiai valstiečiai galės nusipirkti technikos, padargų, inventoriaus, statybinių medžiagų, trąšų, pesticidų ir kt. Žinoma, iš pradžių šiose parduotuvėse valstietis gal ir ne viską ras, tačiau tolydžio reikalai turės gerėti. Peršasi mintis, kad ir Lietuva galėtų gaminti mažus traktoriukus ir jiems pritaikytus padargus. Tam pirmiausia ketiname pasitelkti Žemės ūkio mechanizavimo ir elektrifikavimo mokslinio tyrimo instituto mokslininkus, konstruktorius, na, ir Respublikos pramonės įmonių potencialą. Tuo atidžiai rūpinasi Valstybinis plano komitetas.

Ar ne gėda, kad dabar neturime net gero arklinio inventoriaus: vežimų, pakinktų, balnų. Visa tai gamina Vietinės pramonės ministerijos įmonės. Reikėtų iš esmės nedelsiant išplėsti ir pagerinti šio inventoriaus gamybą, žinoma, pasitarus su pačiais ūkininkais.

Materialinio techninio aprūpinimo srityje valstiečių ūkiams, ypač pačioje jų kūrimosi pradžioje, turi geranoriškai padėti kolūkiai ir tarybiniai ūkiai. Tik teikiant valstiečio ūkiui prioritetą bus įmanoma jį sėkmingai atkurti.

ŽURNALISTAS: Jūs paminėjote, kad visuomeninių ūkių parama besikuriantiems valstiečių ūkiams dabar yra ypač svarbi. Kaip šie santykiai turi atrodyti? Ar valstietis jausis visiškai laisvas, ar iš pat pradžių visuomeniniai ūkiai nesuvaržys jo laisvės teikdami tarytum malonę vienokią ar kitokią paramą? Gal galėtumėte pateikti ir tokių pavyzdžių, kai visuomeniniai ūkiai nesavanaudiškai remia besikuriančius valstiečių ūkius?

J. JAGMINAS: Deja, turime faktų, kai ūkių vadovai trukdo arba yra abejingi besikuriantiems valstiečių ūkiams, fermeriams. Tai neteisinga pozicija. Tokie vadovai neįpratę mąstyti valstybiškai. Juk, norint, kad žemės ūkis būtų stiprus ir turtingas, lygiomis teisėmis privalo gyvuoti valstiečių ir visuomeniniai ūkiai. Lygiomis teisėmis šie ūkiai gali dalyvauti asociacijose, susivienijimuose ir t. t. Na, o ūkių vadovai ir specialistai turi būti tolerantiški besikuriančių valstiečių ūkių šeimininkams. Santykiai turi remtis geranoriškumu, pagalba, o ne valdžios rodymu. Gerų pavyzdžių irgi galima rasti. Jų yra Akmenės, Kauno, Tauragės, Kelmės, Mažeikių ir kitų rajonų ūkiuose.

Žinoma, čia neišvengsime sveikos konkurencijos. Ji parodys, kuris ūkis pranašesnis ir perspektyvesnis. Bet tai — ateities reiškinys, reikia tikėtis — netolimos ateities.

ŽURNALISTAS: Norint prasikurti, ypač jauniems ūkininkams, neturintiems santaupų, iškyla paskolos problema. Įstatymo 16 straipsnyje numatyta ūkininkų kreditavimo tvarka. Kokio dydžio paskolas galės paimti besikuriantys valstiečiai? Yra ir tokių nuomonių, kad sukurti šiuolaikinį valstiečio ūkį — nepigu, reikės apie 150—200 tūkstančių rublių. Ar tiek galės duoti Valstybinis bankas?

J. JAGMINAS: Paskolas valstiečiams, kuriantiems asmeninius ūkius, bankai teiks nustatyta tvarka. Kredito dydis priklausys, matyt, nuo bankų galimybių, o galiausiai — nuo Respublikos bendros ūkinės veiklos. Jeigu visi dirbsime prastai, tai ir bankai nebus turtingi ir dosnūs valstiečių ūkiams. Iš pradžių, esant ribotoms kreditų apimtims, besikuriantiems ūkininkams paskolas skirstys Liaudies deputatų tarybų vykdomieji komitetai. Vienas iš rezervų pagelbėti ūkininkams — racionalus taupomuosiuose bankuose esančių asmeninių indėlių panaudojimas.

ŽURNALISTAS: Įstatyme numatyta valstiečių ūkių veiklos kontrolė. Kas šią kontrolę vykdys, kas spręs apie valstiečio ūkio veiklos nutraukimą, ar čia nebus galimybių atsirasti neobjektyviam vertinimui?

J. JAGMINAS: Jokios smulkmeniškos globos ir nereikalingos kontrolės nebus. Valstietis jausis tikru savo žemės šeimininku. Jo nevaržys jokios komandos, jokios ataskaitos. Pagrindinė veiklos kontrolė — per mokesčių sistemą. O ji visiems gerai žinoma. Tačiau atitinkamos rajono organizacijos stebės, ar racionaliai ūkininkai panaudoja žemę, ar laikosi sanitarijos, veterinarijos ir augalų apsaugos reikalavimų, teiks rekomendacijas ir konkrečią paramą.

ŽURNALISTAS: Kaip žinome, ne per seniausiai pradėjo savo veiklą Lietuvos ūkininkų sąjunga. Kokios šios sąjungos darbo kryptys, ką jai palinkėtumėte?

J. JAGMINAS: Jau pirmieji Lietuvos ūkininkų sąjungos veiklos žingsniai byloja, kad tai ne formali, o konkrečią veiklą vykdanti organizacija. Jau vien tai, kad ūkininkai gali draugen susiburti, pasitarti, pasidalyti patirtimi, — ne tuščias užsiėmimas. Ši sąjunga žengia dar toliau — ji užmezgė ryšius su išsivysčiusiomis Vakarų Europos šalimis, pavyzdžiui, Danija, Švedija, ir randa galimybių ūkininkus pasiųsti pas tenykščius fermerius pasisemti patirties, užmegzti tarpusavio ryšių. Tokią Lietuvos ūkininkų sąjungos veiklą mes visokeriopai skatinsime ir remsime.

ŽURNALISTAS: Dėkojame už pokalbį.

LIETUVOS SOSTINĖ: NETEKTIS IR ATGAVIMAS

JUOZAS MARCINKEVIČIUS

1920 m. liepos 12 d. Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos ir Tarybų Rusijos taikos sutartis. Ta sutartis nustatė Lietuvos sieną su Tarybų Rusija. Pagal ją Vilnius, kaip ekonominis, politinis ir kultūrinis Lietuvos centras, bei kitos rytinės ir pietrytinės Lietuvos teritorijos buvo priskirtos Lietuvai. Tačiau tuo metu tos teritorijos buvo užimtos Lenkijos kariuomenės. Vykstant Lenkijos ir Tarybų Rusijos karui, praėjus dviem dienom po taikos sutarties pasirašymo tarp Tarybų Rusijos ir Lietuvos, liepos 14 d. Raudonosios Armijos daliniai, vadovaujami G. Gajaus, užėmė Vilnių.

Remiantis 1920 m. rugpjūčio 6 d. Kaune pasirašyta konvencija, Raudonosios Armijos daliniai įsipareigojo evakuotis iš Vilniaus ne vėliau kaip iki rugsėjo 1 d. Teritorijai perduoti ir jai priimti buvo sudaryta mišri komisija. Vilnius Lietuvai buvo perduotas rugpjūčio 26 d., išvykus iš Vilniaus paskutiniams Raudonosios Armijos daliniams. Į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė. Lietuvos Respublikos valdžios įstaigos iš Kauno pradėjo keltis į sostinę.

Tačiau jau 1920 m. rugpjūčio mėn. viduryje Lenkijos valstybės viršininko J. Pilsudskio įsakymu buvo pradėta formuoti speciali Lenkijos kariuomenės grupė Vilniui pulti. Vilniaus krašte suaktyvino savo veiklą prolenkiški elementai, kurie atvirai rengė dirvą šiam kraštui atplėšti nuo Lietuvos.

1920 m. spalio 1—2 d. Gardine, dalyvaujant J. Pilsudskiui, L. Želigovskiui ir kitiems aukštiems Lenkijos kariuomenės atstovams, buvo priimtas Vilniaus užėmimo planas. Spalio 6 d. Lydoje, dalyvaujant J. Pilsudskiui, suorganizuotas parengtos Vilniui pulti Lenkijos kariuomenės paradas. Specialiai Vilniui pulti sudarytai kariuomenės grupei — maždaug 15 tūkstančių kareivių ir karininkų vadovauti buvo paskirtas generolas L. Želigovskis.

Nors 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose buvo pasirašyta Lenkijos ir Lietuvos sutartis, kuria buvo nustatyta nauja demarkacinė linija, palikusi Vilnių Lietuvai, J. Pilsudskio slaptu įsakymu L. Želigovskis pasiskelbė „maištininku" ir su savo vadovaujama kariuomene 1920 m. spalio 8 d. pradėjo karo veiksmus prieš Lietuvą. Lenkijos vyriausybė oficialiai nepripažino generolo L. Želigovskio žygio ir klastingai teigė, jog ji negalinti atsakyti už „maištininko" veiksmus, kuris nebeklausęs Lenkijos valdžios įsakymų. Po kelerių metų pats J. Pilsudskis savo viešoje paskaitoje Vilniuje paneigė tą melagingą generolo Želigovskio „maišto" versiją, pareiškęs: „Todėl parengiau gen. Želigovskio puolimą. Pats tai padariau: mano įsakymai veikė iki pat pabaigos".[1]

Gausesnių jėgų spaudžiami Lietuvos kariuomenės daliniai 1920 m. spalio 9 d. be mūšio paliko Vilnių. Mieste buvo paskelbta, kad valdžia Vilniuje

[1] Slowo, 1923.08.25.

J. Marcinkevičius — istorijos mokslų kandidatas, docentas, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos direktorius.

atiduodama Antantės misijų atstovams ir kad Prancūzijos pulkininkas Rebulis tampa laikinuoju gubernatoriumi. Jo dispozicijai buvo atiduota viena Vilniaus komendantūros kareivių kuopa ir milicija tvarkai mieste palaikyti.

Rebulis savo vardu paskelbė įsakymą, kuriuo mieste įvesta apsiausties padėtis, uždrausti susirinkimai ir demonstracijos bei įsakyta nesipriešinti besiveržiantiems į Vilnių gen. L. Želigovskio vadovaujamiems daliniams. Spalio 9 d. specialiai surengtoje ceremonijoje prie „Jurgio" (dabar „Vilniaus") viešbučio dabartiniame Gedimino prospekte Rebulis miestą perdavė L. Želigovskiui. Kitą dieną Rebulis su kariuomenės daliniu ir Lietuvos atstovai, L. Želigovskio karininkų palydėti, išvyko į Kauną.

Vilniaus užgrobimas ir Lenkijos kariuomenės brovimasis į Lietuvos teritoriją sukėlė Lietuvos gyventojų pasipiktinimą Lenkijos vyriausybės vykdoma grobikiška politika. Daugelyje Lietuvos vietovių vyko mitingai, susirinkimai ir demonstracijos, kurių dalyviai priėmė rezoliucijas, protestuodami prieš Vilniaus užgrobimą.

1920 m. rugsėjo 25 d. Lietuvos Steigiamasis seimas visų frakcijų (išskyrus lenkų) pritarimu priėmė kreipimąsi į Lietuvos gyventojus. Jame buvo rašoma:

„Ginkimės nuo svetimos, mūsų dvarininkų vedamos kariuomenės, nes jei nesiginsime, tai dvarininkai pas mus viršų paims, tai mes niekad negalėsime žemės reformos padaryti, tai dvarai dvarininkų rankose liks arba bus išdalinti lenkų legionininkams".[2]

Po kelių dienų (1920 m. spalio 1 d.) Lietuvos gynimo komitetas, į kurį įėjo M. Sleževičius (pirmininkas), M. Krupavičius (vicepirmininkas), O. Biuchleris (iždininkas), P. Ruseckas (sekretorius) bei nariai J. Vailokaitis, V. Putvinskis, O. Finkelšteinas ir Motiejūnas-Valevičius spaudoje paskelbtame atsišaukime „Ginkimės nuo lenkų" ragino steigti vietose Lietuvos gynimo komitetus:

„Kas gali, testoja kariuomenėn savanoriu, kas gali, testoja į Šaulių būrius, į partizanus; tenelieka namie nė vieno sveiko jaunuolio". O toliau buvo rašoma: „Vyrai, pilkite pyliavą kariaujantiem, Moters, siųskite savo broliam sūnum pirštinių, kojinių, marškinių, kailinių, šiltų rūbų. Visi piliečiai, maukite nuo savo rankų aukso žiedus, nusiimkite nuo savęs brangenybes, atiduokite visa tai mūsų kraštui ginti" [3].

Iškilusio Lietuvai nacionalinio pavergimo akivaizdoje savo nusistatymą dėl Lenkijos agresyvių veiksmų prieš Lietuvą pareiškė taip pat Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partija. Ji savo 1920 m. rugsėjo 26 d. pareiškime rašė:

„Kokią tėvynę ginti šaukia Lietuvos seimas darbininkus, varginguosius sodiečius ir kareivius? — Buožių tėvynę. „Demokratiškoji", „laisvoji" Lietuva iki šiol buvo tik buožių, šmuglerių, degtindarių, komendantų, intendantų, visokių viršininkų, buvusių caro generolų ir oficierių, šnipų ir kunigų tėvynė, darbininkams, vargingiesiems sodiečiams ir kareiviams ji buvo pikta pamotė." Laikantis tokios argumentacijos buvo padaryta išvada: „...mūsų partija negali paturėti Lietuvos seimo ir valdžios /.../ jų kovoj su Lenkija" [4]...

Tame pareiškime buvo iškeltos sąlygos, kurioms esant Komunistų partija sutiktų prisidėti prie kovos prieš puolančią Lenkiją:

„1. Lietuvos valdžia padaro tikrą sąjungą su Tarybų Rusija.
2. Lietuvos valdžia leidžia liuosai veikt Komunistų partijai ir klasinėms profesinėms sąjungoms, bent taip, kaip kitose buržuazinėse valstybėse.
3. Suteikia joms susirinkimų, žodžio ir spaudos laisvę, taip pat streikų laisvę.
4. Paleidžia visus politinius kalinius, ne kontrrevoliucionierius.
5. Leidžia steigt darbininkų, vargingųjų sodiečių ir kareivių atstovų tarybas.
6. Nusavina be jokio atlyginimo visą dvarininkų ir didžiųjų buožių žemę ir paveda ją darbininkų komitetų žinion.
7. Duoda galimybės darbininkams ginkluotis ir savo būrius tverti" [5].

Šis pareiškimas Lietuvos Komunistų partijoje sukėlė didelius ginčus. LKP Užsienio biuras jį pavadino „pačiu pavojingiausiu oportunizmu", nes jame esą pripažįstama ir palaikoma „Lietuvos baltagvardiečių buožių vyriausybė" ir atsisakoma „Komunistų partijos programos pagrindų". LKP Užsienio biuras

[2] Lietuva, 1920, rugsėjo 28.
[3] Lietuva, 1920, sausio 1.
[4] Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai. 1918—1923. V., 1962, t. 1, p. 261—262
[5] Ten pat.

pareikalavo anuliuoti pareiškimą dėl Lietuvos darbo žmonių dalyvavimo kovoje prieš Lenkiją, sušaukti partinę konferenciją arba suvažiavimą, kad būtų išrinktas naujas vadovaujantis partijos organas.

Tuo metu LKP Užsienio biuro organas „Komunistas" iškeltuose Lietuvos Komunistų partijos reikalavimuose dalyvauti bendroje kovoje prieš lenkų intervenciją įžvelgė raginimą ginti buržuazinę tėvynę, susitarimą su buržuazine vyriausybe, „burgfrydeną", žodžiu, grįžimą į socialpatriotų pozicijas kaip Pirmajame pasauliniame kare.

Lietuvos Komunistų partijos Centro biuras ir nemaža Lietuvos Komunistų partijos organizacijų nesutiko taip vertinti pareiškimo. Konfliktą tarp LKP Užsienio biuro ir Centro biuro išsprendė Rusijos KP Centro Komitetas, į kurį kreipėsi Lietuvos Komunistų partija. 1920 m. lapkričio 10 d. priimtoje RKP CK rezoliucijoje buvo sakoma:

„Nurodyti LKP Užsienio biurui, jog reikia paremti Tarybų Rusiją jos kovoje su Lenkija ir šios paramos tikslais būtina neatsisakyti nuo paramos net Lietuvos buržuazinei vyriausybei, sąlygojant šią paramą tikra jos kova prieš Lenkiją, nepamirštant nuolat aiškinti darbo masėms visą buržuazinės Lietuvos buržuazinės vyriausybės pozicijų nestabilumą kovoje prieš baltagvardiečių Lenkiją ir tarptautinę reakciją" [6].

Taigi Lietuvos Komunistų partija neparėmė Lietuvos vyriausybės organizuotos kovos prieš Lenkijos intervenciją ir laikėsi klaidingų pažiūrų.

Tuo tarpu Lietuvos kariuomenė 1920 m. lapkričio 19—21 d. prie Giedraičių ir Širvintų iškovojo pirmąsias pergales prieš gen. L. Želigovskio dalinius. Sustabdžius Lenkijos kariuomenės veržimąsi į Lietuvą, 1920 m. lapkričio 29 d. buvo pasirašyta paliaubų sutartis su gen. L. Želigovskio atstovais. Vilnius ir Vilniaus kraštas pasiliko Lenkijos kariuomenės rankose.

Lenkijos imperialistai, politinės demagogijos priemonėmis siekdami suklaidinti pasaulio viešąją nuomonę ir tuo būdu lengviau įsigalėti Vilniaus krašte, okupuotoje žemėje iš pradžių sudarė tariamai savarankišką valstybėlę — „Vidurio Lietuvą".

Tautų sąjunga dar mėgino priversti Lietuvą tiesiogiai derėtis su Lenkija. Pirmininku deryboms vesti 1921 m. kovo 3 d. buvo paskirtas belgų atstovas P. Hymansas. Lietuvos delegacija, kuriai vadovavo E. Galvanauskas, reikalavo atitraukti L. Želigovskio kariuomenę ir grąžinti Lietuvai Vilnių. Lenkijai šie reikalavimai buvo nepriimtini. P. Hymansas pasiūlė kompromisinį projektą, pagal kurį Lietuvai turėjo būti grąžintas Vilniaus kraštas, bet pačiai Lietuvai primetama tam tikra politinė ir ūkinė priklausomybė nuo Lenkijos. Tokio siūlymo Lietuva nepriėmė. Taigi P. Hymanso mėginimas sutaikyti Lietuvą ir Lenkiją dėl Vilniaus krašto baigėsi nesėkmingai.

Tuo tarpu okupuotame Vilniaus krašte tebegaliojo generolo L. Želigovskio 1920 m. lapkričio 1 d. pasirašytas rinkimų į vadinamąjį Vilniaus seimą dekretas. Į seimą išrinkti krašto atstovai turėjo „pareikšti niekieno nevaržomą valią apie jo būsimą likimą". Iš pradžių rinkimus buvo numatyta surengti 1921 m. sausio 9 d. Netrukus rinkimų terminas buvo nukeltas, ir galiausiai jie surengti 1922 m. sausio 8 d.

Kokios pozicijos rinkimų į Vilniaus seimą klausimu laikėsi Komunistų partija?

Okupavus Vilnių ir Vilniaus kraštą gen. L. Želigovskio vadovaujamai Lenkijos kariuomenei, Lietuvos Komunistų partijos Centro biuras 1920 m. spalio mėn. išleistame atsišaukime apie Želigovskio avantiūros esmę ir politinius Lenkijos siekimus rašė: „Vidurio Lietuva" buvo paskelbta vien tik akims dumti, kad būtų lengviau ją prijungti prie dvarininkinės Lenkijos" [7].

Lietuvos Komunistų partija taip pat įsijungė į rinkiminę kampaniją. 1920 m. gruodžio 12 d. įvykusi Lietuvos Komunistų partijos Vilniaus srities pirmoji konferencija priėmė nutarimą dėl rinkimų į Vilniaus seimą. Nutarime buvo sakoma:

[6] PA, f. 77, ap. 4, b. 14, l. 1—9.

[7] Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 1, p. 272.

„Dalyvaudama Vilniaus seimo rinkimuose, darbininkų grupė visai nesitiki per šį seimą pasiekti, kad būtų įvykdyti tie pribrendę darbininkų klasės reikalavimai, be kurių neįmanoma jos išlaisvinti iš ilgaamžės dvarininkų ir kapitalistų priespaudos. Tačiau darbininkų grupė, išreikšdama miesto ir kaimo darbininkų masių ir vargingosios valstietijos, kovojančių už visišką išsivadavimą, interesus, laiko būtinu išnaudoti seimo rinkimus ir seimo tribūną šiems reikalavimams populiarizuoti ir eilinėms masėms apie juos sutelkti"[8]. Negalėdama atvirai dalyvauti rinkimuose, Lietuvos Komunistų partija pradėjo registruoti rinkiminėse apygardose „Darbininkų grupės" sąrašus, už kuriuos ragino balsuoti rinkėjus.

Legaliame komunistų laikraštyje „Pochodnia" („Fakelas") buvo išspausdinti „Darbininkų grupės" kandidatų sąrašai iš Švenčionių ir Ašmenos apskričių.[9]

L. Želigovskio dekretu 1921 m. pradžioje rinkimus į Vilniaus seimą nukėlus „neribotam laikui" ir tų metų antrojoje pusėje paskelbus, jog jie įvyks 1922 m. sausio 8 d., Lietuvos Komunistų partija nutarė, kad ateityje juose nedalyvaus.

Toks žingsnis buvo argumentuojamas tuo, jog „pats klausimo kėlimas — prijungimas Vilniaus Lietuvos prie dvarininkinės Lenkijos arba prie buožių Lietuvos LKP yra nepriimtinas, nes nei dvarininkinėje Lenkijoje, nei buožių Lietuvoje darbininkų klasė ir vargingieji valstiečiai negali rasti išlaisvinimą nuo to jungo, kurį kenčia. Stodama į vienos iš jų pusę, LKP įneštų tiktai sumaištį į darbininkų ir valstiečių masių galvas, piltų vandenį ant nacionalistų malūno; tuo kenktų proletarinės revoliucijos reikalui, o ne padėtų jam..."[10]

Kur kas nuoseklesnės pozicijos rinkimų į Vilniaus seimą klausimu laikėsi Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas, telkęs apie save absoliučią daugumą Vilniaus krašte gyvenančių lietuvių ir jiems atstovavęs. Jau 1920 m. gruodžio 27 d. Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas, į kurio sudėtį įėjo M. Biržiška (pirmininkas), Augevičius (sekretorius) ir nariai: K. Čibiras, B. Biržiškienė, I. Kukta, S. Jackevičius ir K. Stašys, nutarė boikotuoti rinkimus į Vilniaus seimą.

„Vidurio Lietuvos" Vilniaus srities rinkimų komiteto pirmininkui L. Grabovskiui paprašius iš Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto atstovų į rinkimines apygardas sąrašo, 1921 m. gruodžio 7 d. buvo oficialiai atsakyta:

„Vilniaus lietuvių visuomenė, nenorėdama nusidėti prieš savo tautą ir tėvynę, nedalyvauja rinkimuose į tokį seimą, o Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas pildo jos valią ir neprisidės prie šitokių rinkimų" [11].

Rinkimuose į Vilniaus seimą taip pat nedalyvavo ir juos boikotavo absoliuti dauguma Vilniaus krašto baltarusių ir žydų tautybės gyventojų.

1922 m. sausio 8 d. papirkinėjimais, grasinimais, baudomis, specialiais traukiniais iš kitur atvežtais balsuotojais buvo „išrinktas" „Vidurio Lietuvos" Vilniaus seimas.

Tas seimas 1922 m. vasario 20 d. absoliučia balsų dauguma „vardan visagalio dievo" priėmė nutarimą, kad „Vilniaus kraštas be jokių sąlygų ir išlygų tampa neatskiriama Lenkijos dalimi".[12] Šį nutarimą 1922 m. kovo 14 d. ratifikavo Lenkijos seimas. Taigi Vilniaus kraštas, panaudojus smurtą ir paniekinus gyventojų valią, buvo prijungtas prie Lenkijos. Įvertindama tą aktą Lenkijos seime, komunistų frakcija savo 1922 m. kovo 24 d. deklaracijoje pareiškė, jog Vilniaus krašto įjungimas į Lenkijos sudėtį yra paprasčiausia aneksija, kuriai lenkų imperialistai stengiasi suteikti savanoriško Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos valstybės regimybę.

Lenkijos smurto aktą prieš Vilniaus kraštą tam tikra prasme sankcionavo ir Tautų sąjunga, nes vadinamoji Ambasadorių konferencija 1923 m. kovo 15 d. Paryžiuje patvirtino Lenkijos rytines sienas ir tuo pripažino Vilniaus kraštą Lenkijai.

Tarybų Sąjunga pareiškė protestą prieš tokį Ambasadorių konferencijos aktą. Jos pozicija Vilniaus klausimu atitiko lietuvių tautos nacionalinius in-

[8] PA, f. 77, ap. 3, b. 25, l. 21.
[9] Pochodnia, 1921.01.30; 1921.02.13.
[10] PA, f. 77, ap. 4, b. 14, 14.
[11] Vilnietis, 1921, gruodžio 8.
[12] Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzęlcej, 1922, Nr. 7, p. 74.

teresus ir stiprino viltį, jog neteisėtai nuo Lietuvos atplėštas Vilniaus kraštas bus grąžintas Lietuvai.

Oficialiai prijungus Vilniaus kraštą prie Lenkijos ir laikantis Kominterno nusistatymo, jog vienos valstybės teritorijoje negali veikti kelios Komunistų partijos, Lietuvos Komunistų partijos ir Lenkijos Komunistų darbininkų partijos susitarimu 1922 m. spalio mėn. LKP Vilniaus krašto organizacija buvo įjungta į Lenkijos Komunistų darbininkų partiją.

Perduodant LKP Vilniaus apygardos organizaciją LKDP, V. Kapsuko tuo klausimu 1922 m. rugsėjo 21 d. parengtame Kominterno Vykdomojo Komiteto Prezidiumo nutarimo projekte buvo pažymėta, jog „turėdamas galvoje ypatingas tiek Vilniaus krašto, tiek visos okupuotos Baltarusijos dalies sąlygas, Kominterno Vykdomojo Komiteto Prezidiumas laikosi nuomonės, kad yra tikslinga okupuotų sričių organizacijos pavadinimu pabrėžti jos teritorinį pobūdį, padaryti ją visiškai pavaldžią LKDP Centro komitetui ir nutraukti jos organizacinius ryšius su LKP" [13].

Atskirą nuomonę dėl LKP Vilniaus organizacijos perdavimo LKDP pareiškė ir gynė Vilniaus apygardos komiteto narys A. Tomaševskis. Jis siūlė įkurti savarankišką „Vidurio Lietuvos" Komunistų partiją, turinčią Kominterno sekcijos teises. Jos ryšiai su LKDP turėtų būti grindžiami tik veiksmų derinimu, ji neturėtų būti pavaldi centrinei vadovybei. Jo nuomonei nepritarė 1922 m. pabaigoje Vilniuje įvykusi partinių organizacijų atstovų konferencija, o po kurio laiko Gardine įvykusi LKDP Baltstogės, Vilniaus ir Bresto apygardų atstovų konferencija įkūrė LKDP Lietuvių-baltarusių srities organizaciją. Partijos Lietuvių-baltarusių srities komitetas buvo sudarytas LKDP CK nutarimu 1923 m. pradžioje.

Taigi į LKP reikalavimą, kad Vilniaus krašto organizacijos pavadinime būtų pabrėžtas jos teritorinis pobūdis, buvo atsižvelgta.

Lietuvos KP CK 1923 m. rugsėjo 11—14 d. plenumas priėmė specialią rezoliuciją dėl Vilniaus krašto. Joje buvo sakoma, jog LKP ir Lenkijos Komunistų darbininkų partijos atstovų bendru susitarimu Vilniaus krašto komunistų organizacijos perėjo į Lenkijos Komunistų darbininkų partijos sudėtį, tačiau pastaroji neįvykdė savo įsipareigojimų dėl Vilniaus krašto. Prie tų neįvykdytų įsipareigojimų buvo priskirta tai, jog, pirma, iki to laiko dar nebuvo pasirašytas ir išleistas abiejų partijų pareiškimas dėl Vilniaus krašto partinių organizacijų prijungimo prie Lenkijos Komunistų darbininkų partijos; antra, Lenkijos Komunistų darbininkų partija dar nepabrėžė, jog ji į Vilniaus kraštą žiūri kaip į Lenkijos okupuotą sritį; trečia, tikriausiai artimesnėje arba tolesnėje ateityje Vilniaus krašte (arba jo dalyje) vėl teks dirbti LKP.

LKP CK plenumas savo rezoliucijoje reikalavo, jog Lenkijos Komunistų darbininkų partija pareikštų, kad ji žiūri į Vilniaus kraštą kaip į prievarta okupuotą sritį, kuri turi būti atskirta nuo Lenkijos, siekiant susilpninti lenkų imperializmą. Vilniaus krašto komunistinės organizacijos turi nuolat kelti šūkį dėl Vilniaus krašto atskyrimo nuo Lenkijos ir apie tą šūkį burti visus okupacija nepatenkintus elementus, raginti juos kovoti prieš buržuazinę-dvarininkinę Lenkiją, aiškinti, kad tik proletariato pergalė ir darbininkų bei valstiečių valdžia išspręs Vilniaus klausimą. Be to, rezoliucijoje buvo pabrėžta, kad Vilniaus klausimas išspręstas nebus tol, kol gyvuos buržuazinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės. Nutarta kreiptis į Lenkijos Komunistų darbininkų partijos Centro komitetą, kad jis reguliariai informuotų LKP CK apie partinių organizacijų darbą Vilniaus krašte, atsiųstų išeinančius krašte ir Vilniaus kraštui skirtus leidinius bei visus Lenkijos Komunistų darbininkų partijos nutarimus, susijusius su Vilniaus krašto problemomis.[14]

Partinio darbo taktikos klausimai Vilniaus krašte iškilo 1923 m. rugsėjo 19 — spalio 2 d. Bolševe (prie Maskvos) vykusiame LKDP II suvažiavime. Vykstant diskusijai nacionaliniu klausimu, V. Šteinas-Krajevskis kritikavo Lietuvių-baltarusių srities partinės organizacijos delegato A. Tomaševskio pažiūras. A. Tomaševskio nuomone, liaudies masės okupuotose lietuvių-baltarusių teritorijose neturinčios dalyvauti Lenkijos darbo žmonių revoliucinėje kovoje, nes jų uždavinys esąs atsiskirti nuo Lenkijos. Jo pozicija buvo motyvuojama tuo, kad darbininkai lenkai, kaip priklausantys Lenkijoje viešpa-

[13] PA, f. 77, ap. 5, b. 271, l. 19a—19b.
[14] PA, f. 77, ap. 6, b. 1, l. 86a.

taujančiai nacijai, lietuvių ir baltarusių gyvenamosiose teritorijose esą kontrrevoliucinis elementas. A. Tomaševskio pažiūroms nepritarė nei LKDP suvažiavimas, nei kiti Lietuvių-baltarusių srities partinės organizacijos delegatai.

LKDP II suvažiavimas nustatė tokią partijos teritorinę organizacinę struktūrą: organizacijos, veikiančios lenkų gyvenamojoje teritorijoje (kartu su Aukštutine Silezija), Vakarų Ukrainos ir lietuvių-baltarusių teritorijoje.

Suvažiavimo metu buvo įkurta Vakarų Ukrainos Komunistų partija, kaip vietinė LKDP organizacija, o 1923 m. spalio pabaigoje LKDP CK sušaukė Vilniuje visų Vakarų Baltarusijoje ir Vilniaus krašte veikusių partijos apygardų ir miestų komitetų atstovų konferenciją, kurioje buvo įkurta Vakarų Baltarusijos Komunistų partija (VBKP). Ji veikė ne tik Vakarų Baltarusijoje, bet ir Vilniaus krašte. Tačiau iš partinių organizacijų pavadinimo teritorinis lietuviškųjų žemių aspektas išnyko. Nors, kaip žinoma, LKP vadovai, konkrečiai Z. Angarietis, siūlė Vakarų Baltarusijoje ir Vilniaus krašte veikiančią autonominę Lenkijos Komunistų partijos organizaciją pavadinti Vakarų Baltarusijos ir Rytų Lietuvos Komunistų partija.[15]

LKDP II suvažiavimo rezoliucijoje buvo pažymėta, jog Vilniaus kraštas prie Lenkijos buvo prijungtas „išimtinai durtuvų jėga" [16].

Tame suvažiavime buvo iškeltas šūkis stiprinti kovą dėl Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos išsivadavimo iš Lenkijos priespaudos ir jų sujungimo su Ukrainos ir Baltarusijos tarybinėmis respublikomis. Tačiau dėl Vilniaus krašto teisės apsispręsti ir atsiskirti nuo Lenkijos valstybės suvažiavimo rezoliucijose nebuvo kalbama.

Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos susijungimo su tarybinėmis respublikomis šūkį parėmė ir 1924 m. birželio—liepos mėn. įvykęs Kominterno V kongresas. Tačiau jis skirtingai nuo LKDP II suvažiavimo rezoliucijos priėmė nutarimą ir lietuvių klausimu. Tame nutarime buvo sakoma:

„1. Kongresas laikosi nuomonės, kad būtina sustiprinti komunistinį darbą su lietuvių darbo žmonėmis Lenkijos aneksuotose Vakarų Baltarusijos srityse ir Rytų Lietuvoje.

2. Lenkijos Komunistų partija turi įgyvendinti šūkį dėl lietuvių gyventojų teisės apsispręsti, įskaitant teisę atsiskirti nuo Lenkijos valstybės".[17]

Toks nutarimas dėl Vilniaus krašto Kominterno V kongrese buvo priimtas po ilgų diskusijų nacionalinių klausimų komisijoje, kurioje nuo LKP aktyviai dalyvavo Z. Angarietis.

Tačiau praktinėje savo veikloje nei LKDP, nei jos vietinė organizacija VBKP šio nutarimo Vilniaus krašto klausimu nepaisė. VBKP CK vardu leidžiamuose atsišaukimuose ir toliau buvo propaguojamas Vakarų Baltarusijos prisijungimo prie Tarybų Baltarusijos šūkis. Kadangi VBKP veikė ir Vilniaus krašte, į Vakarų Baltarusijos sąvoką to meto LKDP ir VBKP spaudoje buvo įjungiamas ir Vilniaus kraštas.

Reikia pažymėti, jog ši ydinga tradicija ir toliau tęsiama, nes kai kuriuose leidiniuose ir periodinėje spaudoje, aptariant tarpukario laikotarpio istorinius įvykius, į Vakarų Baltarusijos sąvoką įtraukiamas ir Vilniaus kraštas.

Antai 1924 m. lapkričio 5 d. įvykusioje VBKP Vilniaus apygardos konferencijoje buvo svarstomi Kominterno V kongreso nutarimai, tačiau šio kongreso nutarimas lietuvių klausimu konferencijoje nesulaukė atgarsio. O sveikinime LKDP CK konferencija išreiškė pageidavimą, kad dar ryžtingiau būtų propaguojamas LKDP II suvažiavimo nutarimas dėl Vakarų Baltarusijos atsiskyrimo nuo Lenkijos ir prisijungimo prie Tarybų Baltarusijos.

Tokia padėtis kėlė nerimą LKP vadovams. 1925 m. gruodžio 23 d. Z. Angarietis ir V. Kapsukas, dalyvavę Lenkijos Komunistų partijos IV konferencijoje, padarė šiuo klausimu pareiškimą, kuriame atkreipė dėmesį, kad reikia suaktyvinti partijos darbą su Vilniaus krašte gyvenančiais lietuviais ir lenkais. Tame pareiškime konkrečiai buvo primenama:

---

[15] PA, f. 242, ap. 1, b. 69, l. 177.

[16] KPP Uchwały i rezolucje. Warszawa, 1953, t. 1, p. 227.

[17] Пятый всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Стенографический отчет. М.-Л., 1925, ч. II, с. 130.

„1922 metais, kada Lietuvos KP tarėsi su L(enkijos) KP apie darbą Vilniaus krašte ir nusprendė perduoti jai savo Vilniaus apygardos organizaciją, tarp kitko LKP iškėlė sąlygą, jog L(enkijos) KP savo darbe Vilniaus krašte atsižvelgtų į tas ypatingas sąlygas, kuriose jai teks dirbti, ir padarytų iš jų būtinas politines ir organizacines išvadas. Deja, kalbant apie Vilniaus kraštą, apskritai į tai nebuvo atsižvelgta. Priešingai, be jokio pasikeitimo nuomonėmis su LKP, kuri viena iki 1922 m. nepertraukiamai dirbo Vilniaus krašte nuo savo įsikūrimo 1918 metų vasarą, Vilnius ir Vilniaus kraštas buvo įjungti be jokių išlygų į Vakarų Baltarusijos sudėtį...".[18]

Z. Angarietis ir V. Kapsukas patarė nepropaguoti Vilniaus krašto prisijungimo prie Baltarusijos šūkio:

„Savo ruožtu jau dabar su visišku įsitikinimu pareiškiame, kad Vilniaus ir Vilniaus krašto prijungimo prie BTSR šūkis ne tik kad negali sutelkti apie Komunistų partiją plačiųjų Vilniaus krašto darbininkų ir valstiečių masių, bet net atstumia jas nuo jos. Šiuo metu vieninteliu teisingu šūkiu laikome tautų teisę apsispręsti ir atsiskirti. Klausimas, prie ko prisijungs Vilniaus kraštas po proletarinės revoliucijos, bus lengvai išspręstas tuoj po revoliucijos, o dabar reikia ten kelti tokius šūkius, kurie sutelktų apie mūsų partiją daugiatautes Vilniaus krašto darbo žmonių mases, o ne skaidytų jas ir atstumtų nuo mūsų".[19]

Pareiškime buvo pažymėta, kad VBKP nedirbo jokio darbo lietuvių tarpe: neišleido nė vieno atsišaukimo lietuvių valstiečiams ir apskritai tarp jų neplatino lietuvių komunistinės spaudos.

Po dviejų savaičių V. Kapsukas 1926 m. sausio 12 d. savo laiške LKP III konferencijai, be kitų klausimų, aptarė ir Vilniaus krašto reikalus:

„Pagaliau dar vienas klausimas — Vilnijos klausimas. Susidėjusiomis politinėmis aplinkybėmis mūsų partija pavedė tą darbą vesti Lenkijos Komunistų partijai ir perdavė jai savo Vilnijos organizaciją. Bet tai nereiškia, kad mes tuo būdu visiškai išsižadėjome Vilnijoj dirbti. Aplinkybės gali taip susidėti, kad mes ateityje vėl turėsime ten dirbti ir galbūt trečią kartą ten sovietų valdžią tvert (tik jau pastoviau negu du pirmuoju kartul). Užtat mes negalime nesiinteresuoti tuo, kaip ten darbas yra vedamas, kokie politiniai obalsiai yra statomi ir kokie rezultatai atsiekiami. Ir susipažinę su tuo darbu, mes turime pasakyti, kad jis ten ne visai gerai yra vedamas, kad yra duodami obalsiai, kurie jokiu būdu negali mobilizuoti Vilnijos, ypatingai Vilniaus gyventojų didžiumos, aplink komunistų partiją (obalsis: Vilnijos prijungimas prie Sov. Baltarusijos), tarp Vilnijos lietuvių gangreit visiškai nėra vedamas darbas, tarp lenkų — toli nepakankamai. Visa tai verčia LKP susidomėti šiuo klausimu ir pakelt jį Lenkijos KP CK-te, padėt jam nustatyt Vilnijai tinkamą politinį obalsį, padėt pastatyt tarp Vilnijoj gyvenančių lietuvių komunistinį darbą ir t. t." [20].

Nors LKP vadovai daugelį kartų ragino pakeisti pagrindinį šūkį nacionaliniu klausimu, VBKP iš esmės jo ir toliau tebesilaikė. Tiktai praėjus šešeriems metams, 1931 m. birželio mėn. įvykęs VBKP CK V plenumas patikslino partijos šūkį nacionaliniu klausimu ir ėmė skelbti teisę engiamoms tautoms apsispręsti, įskaitant teisę atsiskirti nuo Lenkijos.

Siekiant sustiprinti Komunistų partijos įtaką Vilniaus krašto lietuviams, V. Kapsuko iniciatyva 1928 m. VBKP CK pirmą kartą išleido nelegalų laikraštį lietuvių kalba „Raudonoji vėliava". 1930 m. pabaigoje prie VBKP Vilniaus apygardos komiteto buvo įkurtas Lietuvių biuras, kuris 1931 m. lapkričio mėn. buvo perorganizuotas į Lietuvių komunistų biurą prie Vakarų Baltarusijos KP Centro Komiteto. Šio biuro nariai buvo J. Karosas (sekretorius), J. K. Drūtas, J. Grigulevičius, K. Jonys, J. Griška, S. Vronas ir kt. Lietuvių biuras Tverečiuje, Dubičiuose, Adutiškyje ir Daugėliškyje įsteigė rajonų komitetus. Jis leido pogrindinę spaudą — laikraščius „Barikadą", „Valstiečių balsą", „Bedievį", brošiūras ir atsišaukimus. 1933 m. spalio mėn. Vilniuje įvykęs pirmasis lietuvių komunistų pasitarimas nacionaliniu klausimu savo sveikinime VBKP CK rašė:

„Pasitarime mes rimtai ir konkrečiai užsibrėžėme uždavinius: stengtis patraukti daugumą lietuvių darbo valstiečių, kovoti už nacionalfašistinių „Šv. Kazimiero", „Kultūros", ir „Ryto" organizacijų apačių patraukimą į savo pusę, už savo tautinių išsivadavimo judėjimo organizacijų sudarymą".[21]

Tačiau dėl kairuoliškų Lietuvių biuro veiklos tendencijų praktiškai šie

[18] IV konferencija Komunistycznej Partii Polski (24.11—23.12.1925). Protokoly obrad i uchwaly. Warszawa, 1972, sz. 2, p. 342.

[19] Ten pat.

[20] Lietuvos Komunistų partijos trečioji konferencija. Kaunas, 1926, p. 55—56.

[21] PA, f. 242, ap. 1, b. 431, l. 161.

uždaviniai buvo sunkiai įvykdomi. Tuo metu komunistiniame judėjime paplitusi stalininė socialfašizmo teorija buvo būdinga ir Lietuvių komunistų biurui. Jo leidžiamoje spaudoje kairuolišku požiūriu buvo vertinamos „Ryto", „Kultūros", „Šv. Kazimiero" ir kitos Vilniaus krašto lietuvių draugijos bei organizacijos: jos vadinamos socialfašistinėmis, nacionalfašistinėmis, o jų leidžiamą spaudą raginama viešai deginti.

Žinoma, tokiems raginimams Vilniaus krašto lietuviai negalėjo pritarti.

Po Kominterno VII kongreso, įvykusio 1935 m. vasarą, pagyvėjo komunistinis judėjimas Vilniaus krašte. Buvo siekiama sudaryti bendrą darbininkų ir platų antifašistinį liaudies frontą. Tačiau 1938 m. rugpjūčio mėn. dėl J. Stalino asmenybės kulto poveikio Kominterno nutarimu buvo paleista Lenkijos Komunistų partija ir jos sudėtinės dalys — Vakarų Baltarusijos Komunistų partija ir Vakarų Ukrainos Komunistų partija. Savo veiklą nutraukė ir Lietuvių komunistų biuras. Buvo paskelbtas kaltinimas, kad į partiją ir jos vadovaujančius organus prasiskverbė šnipai ir diversantai. Tai buvo vienas iš daugelio stalininės savivalės aktų tarptautiniame komunistiniame judėjime.

●

Prielaidos Vilniaus kraštui grįžti į Lietuvos sudėtį pradėjo bręsti Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo eigoje. Jau 1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje V. Molotovui ir J. Ribentropui pasirašant nepuolimo sutartį buvo aptariamas ir Vilniaus klausimas. Prie sutarties pridėtame ir tą pačią dieną pasirašytame slaptame papildomame protokole dėl abipusių interesų sferos apribojimo, o iš tikrųjų Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Besarabijos teritorijų pasidalijimo buvo pasakyta, jog „Lietuvos interesai Vilniaus sričiai pripažįstami abiejų pusių". Taigi buvo susitarta dėl perspektyvoje bendro Lietuvos ir jos sostinės Vilniaus likimo.

Hitlerinei Vokietijai didinant įtampą 1939 m. rugpjūčio 30 d. Lenkijos prezidentas paskelbė mobilizaciją. Miesto storasta Vilniuje paskelbė arklių, automobilių, vilkikų ir dviračių mobilizaciją. 1939 m. rugsėjo 1 d. hitlerinei Vokietijai užpuolus Lenkiją, Vilniaus vaivada kitą dieną įvedė ypatingąją padėtį.

Lenkijos kariuomenė, nepaisant didelio jos patriotizmo, gniužo po hitlerine karine mašina. Vienas po kito kapituliavo Lenkijos miestai, o Vokietijos kariauna sėkmingai skverbėsi į šalies gilumą.

Į kovą prieš Lenkiją Vokietija stengėsi įtraukti ir Lietuvą. Vokietijos pasiuntinys Lietuvai E. Cechlinas, karinis atašė pulkininkas Justas nuo 1939 m. rugpjūčio 29 d. iki rugsėjo 14 d. primygtinai ragino Lietuvos vyriausybę jėga iš Lenkijos atsiimti Vilniaus kraštą, žadėdami tą žygį paremti vokiečių karo aviacija, šarvuočiais ir sunkiąja artilerija. Tačiau Lietuvos vyriausybė nepriėmė šių siūlymų ir nuosekliai laikėsi paskelbto neutralumo Vokietijos ir Lenkijos kare.

Virš Vilniaus vis dažniau ėmė rodytis vokiečių bombonešiai. Buvo subombarduotas Vilniaus aerodromas, geležinkelio prekių stotis, radijo stotis.

1939 m. rugsėjo 14 d. apie 11 val. Maskvos radijas paskelbė TASS-o pranešimą, jog Lenkijos kariniai lėktuvai pažeidė TSRS sieną. Praėjus trims valandoms, plačiai tą žinią komentavo Berlyno radijo stotis. Vilniaus lenkų spauda šiuos pranešimus apibūdino kaip „aiškią provokaciją".[22]

Po trijų dienų, rugsėjo 17 d., TSRS užsienio reikalų komisaras V. Molotovas įteikė Lenkijos pasiuntiniui V. Gžibovskiui notą, kurioje pranešė, jog TSRS vyriausybė, siekdama apsaugoti buvusių Lenkijos sudėtyje Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos gyventojų gyvybę ir turtą, davė įsakymą Raudonajai Armijai peržengti Tarybų Sąjungos ir Lenkijos sieną.

[22] Slowo, 1939.09.15.

1939 m. rugsėjo 19 d. penktą valandą ryto Raudonosios armijos daliniai po neilgų susišaudymų įžengė į Vilnių. Vilniaus miesto įgulos viršininkas kombrigas Achliustinas, įgulos komisaras pulkininkas Michailovas ir komendantas majoras Lenskis paskelbė įsakymą, kad mieste įvedama karinė padėtis, draudžiama nuo 10 val. vakaro iki 6 val. ryto vaikščioti gatvėmis, įsakoma per 24 valandas atiduoti komendantui ginklus, užsiregistruoti visiems buvusiems Lenkijos kariuomenės karininkams, draudžiama plėšikauti ir savintis valstybės arba atskirų asmenų turtą. Nurodytų reikalavimų pažeidėjai bus baudžiami karo meto teismo. Rugsėjo 21 d. paskelbta, jog sudaroma Laikinoji Vilniaus apygardos valdyba, kurios pirmininku skiriamas J. Žilianinas.

Laikinosios Vilniaus apygardos valdybos nutarimu kategoriškai uždrausta šaukti susirinkimus, pasitarimus, demonstracijas, be leidimo spausdinti leidinius. Po kurio laiko daugelis pramoninių krautuvių buvo uždaryta, nes išpirktos visos prekės. Vilniuje buvo leidžiamas tik vienas laikraštis „Vilenskaja prauda" (baltarusių kalba), veikė teatrai, mokyklose vyko pamokos, veikė universitetas.

Tuo metu gyventojus užgriuvo ir pirmosios stalininės represijos. Daugelis buvusių aukštųjų lenkų valdžios valdininkų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovų bei šiaip eilinių piliečių, taip pat lietuvių visuomeninių veikėjų buvo suimta ir vėliau išvežta į Baltstogės, Minsko ir Maskvos kalėjimus.

1939 m. spalio 6 d. laikraštyje „Vilenskaja prauda" buvo išspausdintas Laikinosios Baltstogės apygardos valdybos kreipimasis į visas laikinąsias Vakarų Baltarusijos miestų valdybas, raginantis sušaukti Vakarų Baltarusijos gyventojų sueigą, kuri išspręstų klausimą dėl Vakarų Baltarusijos prisijungimo prie Tarybų Baltarusijos. Šis reikalavimas buvo pakartotas Vilniuje surengtuose faneros, tabako fabrikų, darbininkų gvardijos, prekybos tarnautojų ir kituose susirinkimuose.

Tokie susirinkimai Vilniuje ir juose keliamas šūkis galėjo būti viena iš stalininės diplomatijos spaudimo priemonių: vykstant Maskvoje Lietuvos ir Tarybų Sąjungos deryboms, buvo siekiama padaryti Lietuvos delegaciją sukalbamesnę dėl savitarpio pagalbos sutarties turinio.

Tačiau rinkimai Vilniaus krašte į Vakarų Baltarusijos sueigą neįvyko. 1939 m. spalio 10 d. Maskvoje Tarybų Sąjunga ir Lietuva pasirašė „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos respublikai perdavimo ir Lietuvos — Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį". Šia sutartimi Vilnius ir dalis buvusio Vilniaus krašto grįžo Lietuvai. Žinia apie Vilniaus krašto grąžinimą žaibo greitumu apskriejo visą Lietuvą. Liaudies nuotaikas išreiškė Lietuvos KP CK 1939 m. spalio 11 d. išleistas atsišaukimas: „Lietuvos liaudies per ilgus metus nešiotos viltys įsikūnijo".

1939 m. spalio 28 d. į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė, kuriai vadovavo divizijos generolas V. Vitkauskas. Dar gerokai prieš lietuvių kariuomenės įžygiavimą į Vilnių, buvęs Vilniaus lenkų dienraščio „Slovo" bendradarbis Juzefas Mackevičius straipsnyje „Mes vilniečiai", išspausdintame „Lietuvos žiniose" spalio 14 d., rašė:

„Nuo 1915 m. rudens mačiau, kaip į Vilnių įėjo pakaitomis bolševikai, lenkai, vėl bolševikai, lietuviai, vėl lenkai... Ir visuomet buvo taip, kad visuomet kas nors išsiverždavo į gatves ir mėtydavo po kanopomis gėles (...) taip džiaugsmingai ir visų miesto gyventojų vieningai, nežiūrint ar tai būtų lenkai, ar lietuviai, — nebuvo sveikinama jokia kita kariuomenė, kaip dabar bus sveikinama Vilniuje Lietuvos kariuomenė".

Įžengus į Vilniaus kraštą Lietuvos kariuomenei, Lietuvos sostinės istorijoje prasidėjo naujas etapas.

EVOLIUCINIS SOCIALIZMO ATNAUJINIMO KELIAS

ARTŪRAS BODNARAS

VISUOMENĖS REFORMA: INTERPRETAVIMO PROBLEMA

Tarybų Sąjungoje, Kinijoje, Vengrijoje ir kitose socialistinėse valstybėse prasidėjo radikalios visuomenės permainos. Joms apibūdinti Lenkijoje vartojamas reformų, TSRS — pertvarkos, Kinijoje — modernizavimo, Vengrijoje — atsinaujinimo terminas. Taip apibūdinamas permainas suvokiame kaip evoliucines, kurios skiriasi nuo staigių — revoliucinių. Revoliucijos eigoje visiškai paneigiama ankstesnė būklė, nutraukiamas ankstesnis raidos procesas, o evoliucija (reforma, pertvarka) reiškia, kad visuomenės struktūros keičiamos nuosekliai.

Visuomenės evoliucija gali būti ir spontaniška, stichiška, ir kontroliuojama, tačiau abiem atvejais jos vyksmą sąlygoja tam tikra žmonių veikla. Dažniausiai ši veikla yra sąmoninga ir kryptinga, tik jos rezultatas dėl įvairiopos daugelio veiksnių sąveikos dažniausiai skiriasi nuo to, kurio buvo siekta.

Dabartinėse išsivysčiusiose visuomenėse, o tokiomis galima pavadinti daugumą socialistinių šalių, evoliucija yra dažniausiai spontaniško, stichiško pobūdžio, ypač jei analizuosime jos įtaką vidinėms visuomenės struktūroms. Tai gerai matyti iš socialistinio industrializavimo, migravimo iš kaimo į miestą padarinių, tai rodo ir dideli vyresniosios ir jaunesniosios kartos vertybių sistemos skirtumai. Tačiau visuomenės gyvenimo evoliuciją išorinių jos struktūrų lygmenyje galima daugiau ar mažiau kontroliuoti. Tos kontrolės tikslas — išvengti didelių socialinių sukrėtimų, neigiamai atsiliepiančių visuomenės raidai.

Lenkijos, Tarybų Sąjungos ir kitų socialistinių šalių valdančiosioms jėgoms, vykdančioms radikalias ekonomikos ir politikos reformas, svarbiausia problema — kaip kontroliuoti tas visuomenėje vykstančias permainas. Išorines visuomenės struktūras įmanoma kontroliuoti tiesiogiai, o vidines — tik aplinkiniu būdu. Kiekvienoje socialistinėje šalyje šios kontrolės formos ir mastai skiriasi. Tai natūralu, nes skiriasi kiekvienos jų istorinė patirtis, visuomenės jėgų struktūra, kiekvienos jų suinteresuotumas reformomis, taip pat skiriasi ir visuomenės klasių bei kitų didelių visuomenės grupių integracijos ir dezintegracijos procesų dinamika.

Visuomenės permainų kontrolės mechanizmui pasitelkiamos tokios prielaidos:

— visuomenės prieštaravimų ir konfliktų išsklaidymo principas. Valdančioji partija vadovaujasi tuo, kad visuomenės aktyvumo formų įvairovė leidžia išryškinti skirtingus visuomenės poreikius ir tikslus ir išvengti galimų konfliktų. Patirtis parodė, kad visuomenės aktyvumo formų ir tikslų unifikavimas akumuliuoja prieštaravimus ir taip sukelia didelius konfliktus;

A. Bodnaras — profesorius, Lenkijos mokslų akademijos Politinių mokslų metodinio centro direktorius. (Mirė 1989 m. liepos pabaigoje).
Straipsnis parašytas specialiai „Komunistui".

— pliuralizmo principas. Kitaip sakant, kai leidžiama viešai reikšti skirtingas politines nuomones svarbiausiais visuomenės gyvenimo klausimais. Politinio mąstymo pliuralizmas parodo ne tik opoziciją vyriausybei, bet ir kitoms konkuruojančioms grupuotėms. Vyriausybės uždavinys išlaikyti šią opoziciją įstatymo ribose, tai yra siekti, kad ji būtų konstruktyvi;

— valstybės kišimosi į visuomenės reikalus ribojimas. Patirtis parodė, kad totalinė kontrolė ir administracinis visuomenės gyvenimo reglamentavimas galiausiai sukelia stagnaciją ir taip veltui eikvojama visuomenės energija. Mes atsisakome principo, skelbiančio, kad partijai ir vyriausybei kelia pavojų visa, ko neįteisina įstatymas arba nutarimas, taigi leidžiama viskas, ko nedraudžia įstatymas. Tačiau kad būtų galima laikytis tokios nuostatos, reikia iš esmės keisti visą įstatymų leidybos sistemą.

Žinoma, vadovaujančiai partijai ir jos sąjungininkams būtina kontroliuoti visuomenės raidą ir įsikišti tuomet, kai to reikalauja valstybės ir visuomenės interesai. Tačiau tai nereiškia, kad visos visuomenės gyvenimas būtų smulkmeniškai reglamentuojamas.

Socialistinių valstybių istorija susiklostė taip, kad jose vykusios revoliucijos nutraukė ankstesnę jų kultūrinę raidą. Kai kuriais atvejais buvo mėginama net visiškai nutraukti nuoseklų istorinį procesą ir iš esmės pakeisti visuomeninę ir ekonominę tvarką. Taip buvo nutraukiami natūralūs visuomenės ryšiai ir keičiamos esminės kultūrinės normos. Pasikeitė ir didelė dalis asociatyvinių visuomenės ryšių (pavyzdžiui, ekonomikoje). Toks buvo naujų santykių įteisinimo rezultatas, konkrečių vidaus ir tarptautinių sąlygų, dominuojančios ideologijos rezultatas.

Socializmo šalyse palyginti labai greitai įsigalėjo nuomonė, kad šie teisinių, politinių ir ideologinių normų reglamentuojami santykiai ir yra iš principo vienintelis instrumentas socialistinei visuomenei kurti. Taigi vadovautasi „instrumentine", o iš esmės antiistorine marksizmo-leninizmo interpretacija. Ekonomikoje valdymo procesai buvo grindžiami centralizmo modeliu, o visuomeniniame politiniame gyvenime buvo taikomi administracinės ir politinės kontrolės mechanizmai, kurių hierarchinės struktūros viršūnėje yra Komunistų arba Darbininkų partija.

Beveik visų socialistinių šalių raida parodė, kad mėginimas įtvirtinti neribotą valdžią kaip politinę priemonę industrializavimui plėtoti istoriškai nepasiteisino. Antra, siekiant visiškos valdžios buvo sunaikintos visos politinės jėgos, kurių egzistavimas neatitiko „transmisinio" Komunistų partijos vadovavimo modelio. Vienvaldystės siekimą išreiškė ir proletariato diktatūros formulė, ir partijos vadovavimas darbininkų klasės vardu.

Tačiau vis dėlto socialistinėse valstybėse nepavyko sunaikinti tautų egzistavimo istorinių pagrindų. Tam trukdė jų ekonominės bazės struktūrinės ypatybės, būtinumas išsaugoti kultūrinį palikimą ar bent kai kuriuos jo elementus. Be to, buvo neįmanoma sunaikinti istorinės sąmonės — nacionalinės tapatybės pagrindo. Todėl pastangos įtvirtinti vienvaldystę buvo politiškai nestabilus reiškinys ir kai kuriose šalyse (pavyzdžiui, Lenkijoje) niekad jos nebuvo iki galo realizuotos. Žinoma, kai kuriose socialistinėse valstybėse (pavyzdžiui, Šiaurės Korėjoje, Mongolijoje, Rumunijoje, Kuboje) partijos vienvaldystės modelis išliko nepakitęs.

Kinijos kultūrinės revoliucijos pabaiga (1978 m.), įvykiai Lenkijoje (1980—1981 m.), TSKP CK 1985 m. balandžio plenumas simboliškai žymi esminių politinių ir ekonominių reformų pradžią. Šių reformų paskatino imtis nauji reiškiniai ir procesai, prasidėję tiek socialistinėse šalyse, tiek visame pasaulyje. Nyksta tradicinio visuomenės dalijimo į klases ribos, politinėje veikloje ima reikštis jaunoji karta, pasižyminti didesniu išsilavinimu, demokratiškomis nuostatomis ir siekianti naujo, humanistinio gyvenimo būdo. Išryškėjo centralizuoto liaudies ūkio valdymo sistemos neefektyvumas, be to, nė viena iš besivaržančių visuomeninių sistemų nebegali spręsti tarpusavio

konflikto karinėmis priemonėmis. Taip pat susilpnėjo oficialiojo marksizmo argumentai aiškinant socialistinėse šalyse ir visame pasaulyje vykstančius procesus.

Taigi dėl šių reiškinių poveikio pradėta ieškoti naujų visuomenės raidos kontrolės mechanizmų politinei socializmo sistemai pakeisti.

EKONOMINĖ REFORMA: IŠTRŪKTI IŠ UŽBURTO RATO

Daugelio socialistinių šalių ekonomika pastaraisiais dešimtmečiais vystėsi sparčiai, tačiau labai netolygiai ir vienpusiškai. Atsirado daug naujų poreikių. Tačiau šakos, gaminančios plataus vartojimo prekes, buvo laikomos trečiarūšėmis. Deja, kitos strategijos šalininkai, siūlę orientuotis į šiuolaikines gamybos ir vartojimo šakas, pralaimėjo ekstensyvaus industrializavimo propaguotojams. Todėl ir išliko pagrindinis ekonominis prieštaravimas tarp didėjančių materialinių ir kultūrinių liaudies poreikių ir palyginti atsilikusios visos gamybos ir ekonomikos. Šį atsilikimą rodo ir mažas darbo našumas, ir pernelyg didelis užimtumas (nors kartu darbo jėgos trūksta) bei mūsų prekių nesugebėjimas konkuruoti Vakarų rinkose.

Ištrūkti iš šio užburto rato gali padėti tik iš esmės pakeisti visuomeniniai ekonominiai santykiai, pirmiausia visuomeniniame ūkio sektoriuje, nes šis sektorius dominuoja. Taip pat būtina pakeisti valstybės valdymo metodus. Tokią strategiją ir numatė daugelio socialistinių šalių vadovaujančios partijos.

Daugeliui kyla klausimas: kokį ekonomikos modelį siekiama įgyvendinti, vykdant šias reformas? Aš manau, kad šį modelį galima pavadinti planine rinkos ekonomika. Prieš trisdešimt metų Lenkijoje vyko debatai, ar socializmo sąlygomis turi išlikti rinka ir kaip ji derinasi su planavimu. Šias kategorijas daugelis laikė nesuderinamomis. Tačiau nemaža idėjų ir teorinių teiginių, kuriuos tuo metu politikai ignoravo, dabar vėl atgimė. Komanduojamojo ir administruojamojo ūkio valdymo metodo šalininkų viltys neišsipildė.

Beje, socialistinio ūkininkavimo modeliai žinomi trys: komanduojamasis administruojamasis, parametrinis ir rinkos. Parametrinis modelis grindžiamas tiesioginiu valstybės poveikiu įmonėms ir rinkai (per kainas, valiutos kursus, mokesčius, kreditus ir t. t.), siekiant įvykdyti valstybiniame liaudies ūkio plane numatytus uždavinius. Šitą modelį iš dalies buvo mėginama realizuoti Lenkijoje 1983—1987 m. Šiuo metu, vykdant ekonominę reformą, planuojama visiškai įdiegti parametrinę liaudies ūkio valdymo sistemą. Socialistinės rinkos ekonomikos modelis yra tik teorinis ir turi daugybę priešininkų.

Ką reiškia planinė rinkos ekonomika?

Šiuo atveju valstybė turi numatyti pagrindinius ekonominės raidos uždavinius, atsižvelgdama į dominuojančius visuomenės interesus. Valstybė turi naudotis tokiais poveikio ekonomikai instrumentais, kurie ir leistų realizuoti šiuos uždavinius. Todėl reikalingas liaudies ūkio planas, nes be jo neįmanoma modernizuoti ekonomikos. Taip pat būtina įgyti užsienio investitorių ir kreditorių pasitikėjimą, garantuoti, kad socialistinė valstybė gins ir jų interesus. Taip pat valstybė turi sudaryti sąlygas, kad kasdieninė ūkinė veikla remtųsi rentabilumo ir naudos principais. Ar efektyviai funkcionuoja šie principai, rodo vidaus ir užsienio rinka.

Pagrindinė nuosavybės forma tebelieka visuomeninė nuosavybė, tačiau pamažu atsisakoma valstybinės biurokratinės šios nuosavybės formos, kuri vyravo iki šiol ir kuri lėmė, kad mes visuomet buvome nedaug tenutolę nuo „kareivinių" socializmo.

Norint atsakyti į klausimą — kokį socializmą mes kuriame, būtina remtis žmonių konkurencijos principu. Be aktyvumo ir veiklumo neįmanoma pasiekti gerų rezultatų. Tuo remiasi visa europinė kultūra, o plačiąja prasme — visa dabartinė civilizacija.

Tačiau, grįždamas prie nuosavybės klausimo, manau, jog būtina panaikinti visokius skirtingų visuomeninės nuosavybės formų kūrimo apribojimus. Kiekvienos jų visuomeninio veiksmingumo kriterijus pirmiausia yra ekonominis efektyvumas. Jei veikla neefektyvi, tai dėl to nukenčia visuomenė, o darbo rezultatus geriausiu atveju galima visiems padalyti po lygiai, kaip mėginta daryti iki šiol, naudojant lengvatų, dotacijų ir kt. sistemą. Dabar valstybinė nuosavybė pamažu ima virsti valstybine grupine nuosavybe. To ir siekiama reformomis Vengrijoje, Kinijoje ir Tarybų Sąjungoje.

Gali kilti klausimas: kodėl vis dėlto išlieka bendra valstybinė grupinė nuosavybė, kokios funkcijos šiuo atveju tenka valstybei?

Pirma, šis terminas nusako tai, kad tokia nuosavybės forma skiriasi nuo vien tik valstybinės, kooperatinės, privačios ir kt. nuosavybės formų. Antra, valstybė ekonominiais metodais reguliuos gamybą, daugeliu atvejų spręs įvairių įmonių skatinimo ar likvidavimo klausimą, dalyvaus jų veikloje. Tokia nuosavybe pagrįstos įmonės negalės savarankiškai, be valstybės sutikimo, keisti savo nuosavybės formos. Trečia, dalį įmonių, turinčių esminę ekonominę reikšmę, ir toliau tiesiogiai kontroliuos valstybė. Tačiau ir šios valstybei priklausančios įmonės turės dirbti rentabiliai.

Mes plėtojame daugelį sektorių turinčią ekonomiką, kurioje ir toliau dominuos visuomeninė nuosavybė, nors jos formos bus labai skirtingos. Šią ekonomiką reguliuos rinka ir planas. Tikiuosi, ekonomistai ant manęs neužsirūstins dėl to, kad norėčiau, jog rinkos būtų kuo daugiau, o planų bei valstybės kišimosi — kuo mažiau, tik tiek, kiek būtina. Antraip mes vėl grįšime prie seno, mums įprasto „rankinio" ekonomikos valdymo.

Dabartinė ekonomikos visuomeninių santykių reformos problema — pasiekti, kad kuo greičiau tie santykiai būtų pagrįsti horizontaliais ryšiais. Tokių ūkinių ryšių reguliatorius — ekonominis suinteresuotumas arba kitaip sakant — visuomeninis interesas. Horizontalių ryšių plėtojimui šiuo metu priešinasi hierarchiniai ryšiai, kurių pagrindas — dabartiniai administraciniai įstatymai. Jie ir yra komanduojamosios biurokratinės ūkio sistemos pagrindas.

Pertvarkant ekonomiką horizontalių ryšių pagrindu būtina keisti ir politinio veiksnio įtaką, jo poveikį visai šiuolaikinei ūkio sistemai.

Kokie yra pagrindiniai dabartinio ekonomikos reformos etapo principai? Schematiškai juos galima apibūdinti taip: kas geriau, našiau, ekonomiškiau dirba, tas daugiau ir gauna. Čia kalbama ir apie atskirą žmogų, ir apie įmonę. Ekonomikoje negalima lygiuotis į silpniausius, nes tada (taip buvo iki šiol) geriau dirbantys turi dirbti ir už tuos, kurie dirba blogai. Taigi siekiama atsisakyti principų dalyti produkciją po lygiai, neatsižvelgiant į asmeninį indėlį, o suteikti prioritetą tiems principams, kurie padeda efektyviai ūkininkauti. Tačiau kad būtų galima protingai ir teisingai ką nors padalyti, pirmiausia būtina pagaminti. Iš pirmo žvilgsnio tokia paprasta tezė reikalauja, kad keistųsi ir visuomeninė sąmonė. Mes visi labai gerai išmokome dalyti, tad pirmiausia ir rūpinamės dalybomis, o ne gaminimu to, ką galima dalyti. Bet ir pagaminti — dar ne viskas. Būtina rasti, kur būtų galima pelningai parduoti prekę. Todėl mainų santykiai turi vyrauti, palyginti su dalijimo santykiais. Praktiškai tai reiškia, kad įmonės turi turėti ekonominės veiklos laisvę ir jos negali būti pernelyg monopolizuotos.

Aš manau, kad ūkininkavimo socializmo sąlygomis teorija pagaliau turi pripažinti, kad ūkininkavimo tikslas yra pridedamojo produkto gamyba. Tik vadovaudamasi šiuo požiūriu socialistinė visuomenė ir valstybė galės tenkinti nuolat didėjančius žmonių poreikius.

Šiuo metu mes matome, kad ekonomikoje vis didėja gamybos, nuosavybės ir valdžios decentralizavimas. Tai reiškia, kad valstybei tenka vis mažiau atsakomybės už ūkinę veiklą, darbo rezultatus, nes vis daugiau atsakomybės skiriama pačioms įmonėms ir jų kolektyvams. Šiomis sąlygomis visuomeninė nuosavybė gali įgauti įvairias formas, jungtis su valstybine ir

privatine nuosavybe. Pastaroji turi atlikti dvi funkcijas: skatinti verslininkystę ir padėti koncentruoti išsklaidytas lėšas.

Reikia atsižvelgti ir į tai, kad, pasirinkus šią raidos kryptį, darbo užmokesčio ir pajamų skirtumai tikriausiai didės, nors ir stengiamasi tobulinti įvairių visuomenės grupių socialinį aprūpinimą. Ir tas skirtumas gali būti labai didelis. Iki šiol subjektas, realizuojantis socialinį aprūpinimą darbo užmokesčio sistemoje, buvo valstybė. Dabar tokiu subjektu tampa įmonė, taip pat valstybės administruojama rinka.

Be to, labai padaugės žmonių, visą laiką arba jo dalį dirbančių privačiame sektoriuje. Dauguma jų tikriausiai susitelks keturiose ekonomikos sferose: paslaugų, žemės ūkio produktų gamybos ir perdirbimo, gyvenamųjų namų statybos bei intensyvių technologijų sferoje, kuriai būdinga nedidelių serijų gamyba. Turint galvoje mūsų technologinį atsilikimą nuo išsivysčiusių industrinių šalių bei išteklių trūkumą, darosi aišku, kad pramonė dar negreit galės pakankamai techniškai modernizuoti liaudies ūkį, taigi ir pasiekti mūsų eksporto prekių konkurencingumą. Ekonominiams santykiams patobulinti būtini nauji visuomenės ir darbo kolektyvų pusiausvyros mechanizmai. Iki šiol tuo rūpinosi valstybė, kuriai teko visiška atsakomybė už darbo kolektyvų, tarnautojų ir t. t. socialines sąlygas. Tobulinant ekonominius santykius būtina kuo labiau sumažinti tokią valstybės atsakomybę, kad šie santykiai įgautų ir ekonominio lenktyniavimo elementų.

Kai kada sakoma, kad ši mums aiškėjanti perspektyva bus „socializmo išdavystė". Tokio požiūrio šalininkams aš atsakyčiau taip: mes atsisakome statiško socializmo, kuris ekonomikoje ir socialiniuose santykiuose sukelia stagnacijos reiškinius. Mes norime rasti būdų, kaip atpalaiduoti didžiulius žinių ir energijos išteklius, glūdinčius visuomenėje, kaip įvaldyti naujas mokslo ir technikos revoliucijos kryptis, kaip pagausinti visuomenės turtą. Kad būtų galima pasiekti šiuos tikslus, būtina išsivaduoti iš visų individualią veiklą kaustančių apribojimų. Taigi būtina naujai perskaityti Markso tezę apie asmenybės vaidmenį visuomenėje.

Svarbiausia šiandien — pakeisti psichologines žmonių nuostatas, atgauti praeityje sugriautą pasitikėjimą savo jėgomis, pasitikėjimą, kad socialistinė valstybė gali šiuolaikiškai vystytis.

POLITINĖ REFORMA: ATSISAKYTI „PARTINĖS VALSTYBĖS"

Apmąstant politinę reformą būtina pažymėti, kad politinės sistemos keitimas gali būti priverstinis žingsnis, kurį lemia vidaus ar tarptautinės sąlygos. Šių reformų priežastys gali būti labai skirtingos, reformas gali sąlygoti pasikeitimai ir valdžios sferoje, ir pačioje visuomenėje, prie kurių ir stengiasi prisitaikyti politinė sistema, kad būtų galima išvengti konfliktų.

Socialistinėje visuomenėje vidiniai politinės sistemos ryšiai gali būti formuojami dvejopai: pirma, esant valdančiosios partijos hegemonijai, jai visiškai pajungiami kiti politinės sistemos subjektai (vadinamasis „transmisijos" modelis); antra, siekdama, kad formuojant valdžios organus dalyvautų ir kiti subjektai, valdančioji politinė partija turi riboti savo pačios valdžią. Šiuo atveju „transmisijos" modelis keičiamas tokiu modeliu, kuriame visi visuomenės politiniai subjektai būtų susiję ir priklausomi vienas nuo kito.

Valdančiosios partijos politinės valdžios apribojimo principas realizuojamas, jei pripažįstama, jog realūs politinės sistemos subjektai yra ir kiti jos elementai (politinės, religinės ir kitos visuomenės grupės), o ne tik partija. Šiuo atveju būtina atriboti politinę ir administracinę valdžią, nes tik tuomet galima depolitizuoti daugelį socialinių konfliktų. Radikaliai išplečiamos piliečių teisės, keičiasi ir jų politinis interpretavimas. Partija ir valstybės administracija atsisako smulkmeniškai globoti ir reglamentuoti įvairių visuomeninių organizacijų veiklą.

Keičiasi ir pats dabartinis partijos modelis, kuris buvo grindžiamas kraš-

tutinio centralizmo principu, kai visi partijos nariai ir žemesnės jos grandys turėjo besąlygiškai paklusti centrui. Naujas partijos vidinio funkcionavimo modelis yra pagrįstas demokratijos principais, nors šiuo metu jie ir nėra ištobulinti. Partijos vaidmens politinėje sistemoje evoliucija ir dėl to vykstančios tos sistemos reformos turi garantuoti visuomeninių santykių ekonomikoje pertvarką bei sukurti valstybės poveikio šiems santykiams mechanizmą. Tačiau politinės sistemos reforma turi pertvarkyti ir visuomeninius santykius ne tik ekonomikos, bet ir kitose sferose, kad būtų galima išreikšti visuomenės prieštaravimus ir nekiltų konfliktų, dezintegruojančių socialinę sistemą. Taigi kuriami socialistinės visuomenės radikalių permainų kontrolės demokratiniai mechanizmai.

Lenkijoje ir Tarybų Sąjungoje vykdoma ekonomikos reforma turi suformuoti iš esmės naujus politinės sistemos ir visos visuomenės santykius. Esminis šios visuomenės bruožas yra jos pliuralizmas, kuris pasireiškia per tarpines aksiologines visuomenės struktūras.[1]

Atsižvelgiant į politinės sistemos visuomeninės aplinkos pliuralizmą kyla klausimas: ar gali politinė sistema užtikrinti lankstų visų visuomenės grandžių ryšį? Esant normatyvistiniam politinės sistemos modeliui, kuris egzistavo iki šiol, šis vaidmuo teko marksistinei-lenininei partijai. Ji, vadovaudama valstybei, turėjo kontroliuoti visą politinėje sistemoje priimamų sprendimų eigą, todėl jai teko ir visa atsakomybė už visus sprendimus. Taigi visuomeniniai santykiai buvo visuotinai politizuoti.

Toks partijos vaidmuo politinėje sistemoje garantavo absoliučią jos valdžią. Todėl, pavyzdžiui, jugoslavų mokslinėje literatūroje vartojama sąvoka „partinė valstybė". Geriausias jos pavyzdys — politinė Rumunijos sistema.

Pastaraisiais metais prasidėjęs politinės ir administracinės valdžios atribojimo procesas išryškino ir kitą problemą. Jugoslavijoje, Lenkijoje ir kitose socialistinėse šalyse dauguma valstybinės ir visuomeninės administracijos vadovaujančių postų tenka partijos nariams. Todėl partijai reikia spręsti praktinius ekonominius, socialinius uždavinius, iš esmės valdyti šias sferas. Tuo būdu žinybiniai interesai, kaip ir administruojant bei komanduojant, iki šiol lemia visų lygmenų valstybės organų politiką. Todėl partija nebegali tarsi iš šalies vertinti savo narių veiklos. Tai neigiamai veikia ir pačią partiją. Kad būtų išvengta šios blogybės, pavyzdžiui, Lenkijoje naudojamasi referendumais, kuriami konsultaciniai organai, demokratizuojama rinkimų sistema ir pan.

Įveikti čia aptartus socializmo politinės sistemos trūkumus įmanoma tik įgyvendinus radikalią ekonomikos reformą. Ją realizuojant ir politinėje sistemoje ima dominuoti horizontalūs ryšiai, įveikiamas visuomeninių santykių susvetimėjimas, todėl žmonės skatinami aktyviau reikšti savo visuomeninę poziciją. Sudaromos ekonominės ir visuomeninės paskatos prisidėti prie demokratijos plėtojimo.

Socialistinių šalių valdančiosios partijos taip pat pradėjo ieškoti naujo savo politinio vadovavimo visuomenei modelio. Jos stengiasi, kad pagrindinės partijos funkcijos būtų programinė ir kontrolinė. Partijos deklaruoja, kad dabar jos tiesiogiai nedalyvauja valdyme, nes valdymas — tai visų lygmenų valstybinės ir ūkinės administracijos prerogatyva. Tačiau valdančiajai partijai tokia situacija yra sudėtinga, nes jai kol kas tenka politinė atsakomybė ir už valstybės ekonominę būklę. Dar nėra demokratinių mechanizmų, kurie leistų paskirstyti šią atsakomybę ir kitiems politinės sistemos subjektams, t. y. kad jiems tektų dalis politinės atsakomybės už nevykusią ar net beprasmišką gamybinių kolektyvų ir gamybos organizatorių veiklą. Tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių ekonomikos reforma neįmanoma neįvykdžius visos politinės sistemos reformos.

---

[1] Apie pliuralizmą socialistinėje valstybėje. — Komunistas, 1989, Nr. 8, p. 85—90.

KAIP ŠAUKSI, TAIP IR ATSILIEPS

LEONILIJA PERMINIENĖ

Šalyje vyksta radikali ekonomikos pertvarka. Visomis permainomis siekiama pagerinti ir kaimo žmogaus gyvenimą. Šitai labai ryškiai atspindi ir TSKP Centro Komiteto 1989 m. kovo plenumo nutarimai. Pranešime draugas M. Gorbačiovas pabrėžė: „Galima tvirtai prognozuoti: naujos ūkininkavimo formos padidins spaudimą ekonomikos šakoms, kurios teikia žemės ūkiui techniką ir kitus išteklius. Pirmučiausias jų uždavinys, kurį reikia spręsti, spręsti neatidėliojant — tai sukurti žemdirbystės ir gyvulininkystės mašinų sistemas, kad artimiausiais metais kompleksinis žemės ūkio mechanizavimas būtų baigtas, valstiečio darbas taptų našesnis, kūrybiškesnis ir patrauklesnis" [1].

Energetinės ir technologinės darbo funkcijos, kurias turėjo atlikti žmogus, dabar perduodamos objektyviems gamybos veiksniams — mašinoms ir mechanizmams, o subjektyvusis gamybos veiksnys — žmogus — perima vis daugiau gamybos ir darbo procesų kontrolės bei valdymo funkcijų. Keičiasi subjekto vieta ir vaidmuo tiesioginio gamybos proceso požiūriu, didėja jo ekonominis reikšmingumas. Atitinkamai kinta ir darbo proceso struktūra: bendroms darbo sąnaudoms būdinga kaskart didesnė sudaiktinto darbo dalis, palyginti su gyvuoju; mašininio darbo dalis — palyginti su rankų darbu, kvalifikuoto — palyginti su nekvalifikuotu ir beveik nekvalifikuotu, sudėtingo — palyginti su paprastu, lengvo — palyginti su sunkiu darbu. Apskritai visam gamybos procesui būdinga tai, kad vis didėja protinio ir kūrybinio darbo dalis.

Šias agrarinio visuomeninio darbo vystymosi tendencijas iš dalies rodo visų be išimties darbų mechanizavimo dinamika, ypač kai rankinis darbas keičiamas mechanizuotu, o pastaruoju metu netgi kompleksiškai mechanizuotu ir automatizuotu.

Šiuo metu žemdirbystėje visiškai mechanizuoti pagrindiniai laukų darbai, o kiti irgi baigiami mechanizuoti. Gyvulininkystėje visiškai mechanizuotas vandens tiekimas bei karvių melžimas. Iš dalies jau mechanizuotas pašarų dalijimas, mėšlo šalinimas. Antai pašarų dalijimas 1986 m. Lietuvoje mechanizuotas 64 proc. kolūkių ir 57 proc. tarybinių ūkių.[2] Nuo 1970 m. gyvulininkystėje mūsų Respublikoje atskirų darbų mechanizavimas virto kokybiškai naujo lygmens mechanizavimu — kompleksiniu darbų mechanizavimu. 1986 m. tokie darbai Respublikos galvijų fermose sudarė 62 proc., kiaulių fermose — 84 proc., paukštynuose — 89 proc.[3] Nedaug kas čia pasikeitė ir per pastaruosius dvejus metus.

Plėtojant tarpūkinę kooperaciją kaime atsirado naujo tipo gamybinių objektų — gyvulininkystės kompleksų, modernizuotų fermų, paukštynų ir kt. Neseniai teko pabuvoti Jurbarko rajono Dainių tarpūkinėje gyvulininkystės įmonėje. Tai šiuolaikinė, moderniai įrengta 12 tūkst. vietų kiaulių reprodukcinė ferma. Patekus čia sunku patikėti, kad tai kiaulių ferma: tiek gamybinėse, tiek kitose patalpose — neįprasta švara, tvarka, nėra fermoms būdingo nemalonaus kvapo, žmonės čia vilki baltais chalatais. Įmonėje visi darbai kompleksiškai mechanizuoti, o kai kurie ir automatizuoti (automatiškai tvartuose reguliuojamas mikroklimatas). Darbo diena griežtai reglamentuota.

---

[1] Tiesa, 1989, kovo 16.

[2] См. Литовская ССР в цифрах в 1986 г. В., 1987, с. 29.

[3] Žr. ten pat, p. 30.

L. Perminienė — ekonomikos mokslų kandidatė, Vilniaus valstybinio universiteto docentė.

Dirbti viršvalandžių čia paprastai netenka, savaitėje kiekvienas darbininkas turi dvi poilsio dienas. Įmonės darbo organizavimo forma — cechinė. Nėra sunkaus fizinio darbo. Operatoriais dirba ir vyrai, ir moterys. Visi jie patenkinti savo darbu, sąlygomis ir atlyginimu už darbą. Vidutinis mėnesinis operatoriaus atlyginimas siekia 400 rb.

Kalbėdamasis su čia dirbančiais žmonėmis gali pajusti tarsi kažkokią slaptą jėgą, kuri skatina visą kolektyvą siekti kuo geriausių darbo rezultatų, atlikti savo darbą labai kruopščiai, tiesiog pasiaukojamai. Kodėl taip yra, paaiškėjo kalbantis su Dainių TGĮ direktoriumi Kasparu Jurevičiumi. Jis pasakė: „Duokite žmogui ir jis jums duos". Tai nėra tušti vadovo žodžiai. Įmonė turi savo šiltnamį, kuriame auginamos gėlės ir ankstyvosios daržovės. Ši pagalbinė gamyba skirta darbuotojų patogumui: džiaugsmo ar liūdesio valandą jiems nereikia svetur ieškoti gėlių. Be to, jie aprūpinami ir ankstyvosiomis daržovėmis. Lengvatinėmis sąlygomis darbuotojai gali nusipirkti mėsos.

O svarbiausia — įmonėje pasirūpinta žmonių darbo ir poilsio sąlygomis. Čia gerai įrengtas relaksacijos kabinetas, poilsio kambariai, dušai ir kitos buitinės patalpos. Laisvalaikiu dažnas užsuka į gerai įrengtą sporto salę. Čia nuolat sportuoja ir rengia varžybas komplekso darbuotojai, taip pat ir jų šeimos. Plėtojama saviveikla, rengiamos ekskursijos, kolektyvo šventės, į kurias renkasi ištisos šeimos. Darbuotojai neblogai aprūpinami butais, kelialapiais į poilsio namus bei sanatorijas. Štai tie svertai, kurie skatina žmones geriau dirbti.

Kolektyve praktiškai nėra darbo drausmės pažeidėjų, nėra ir piktnaudžiaujančių alkoholiu (tokie čia paprasčiausiai nepritampa). Įmonės kolektyvas palyginti jaunas. Darbuotojų amžiaus vidurkis — 33 metai, čia dirba tik 3 pensininkai.

Kalbantis su šios įmonės darbininkais neteko išgirsti nuoskaudų ir nepasitenkinimo. Priešingai, beveik visi stengėsi atgaivinti malonius prisiminimus: „Darbe geras psichologinis klimatas" (M. Augustienė), „Bėdoje visad sulauksi kolektyvo paramos" (A. Jokūbaitis), „Sumaniai organizuotas darbas bei laisvalaikis, geras atlyginimas, butas, lengvatos apsirūpinti maisto produktais" (V. Pocevičius). Pažymėtina, kad šioje įmonėje nėra problemų dėl darbo jėgos. Norintys čia įsidarbinti turi dalyvauti konkurse.

Visa tai didina ir įmonės efektyvumą. 1988 metais kiekvienas įmonės darbininkas pagamino produkcijos už 33,3 tūkst. rublių, kiaulienos centnerio savikaina — 133 rubliai. Įmonės rentabilumas buvo bemaž 47 procentai.

Vis dėlto tokie kaimo gigantai negali išspręsti visam žemės ūkiui keliamų uždavinių. Lietuvos kompleksuose, įrengtuose pagal šiuolaikinį technikos ir technologijos žodį, gaminama 28 proc. kiaulienos, ketvirtadalis pieno, tik 1,3 proc. galvijienos. Maždaug penktadalis galvijų prieauglio, trečdalis kiaulių išauginama ir trečdalis pieno pagaminama modernizuotuose tvartuose ir fermose.[4] Bet žemės ūkio gamybos telkimas stambiuose padaliniuose turi savo ribas, svarbiausia dėl nemažos rizikos ligų ir infekcijų atveju. Todėl dabar jau atsisakoma tokios gigantomanijos. Didesnioji žemės ūkio produkcijos dalis gaminama sunkiomis sąlygomis, kai reikia įdėti daug rankų darbo, būtent ūkių tvartuose bei fermose. Čia darbų mechanizavimas dar labai nedidelis. Nejaugi žmonės nenori dirbti taip, kaip Dainių gyvulininkystės įmonėje?

Deja, šalia teigiamų agrarinio darbo vystymo poslinkių, šiame etape dar yra daug spręstinų problemų. Pirmiausia — būtina keisti darbo turinį. Žemės ūkyje dar daug nekvalifikuoto ir nelabai kvalifikuoto darbo. 1986 m. Lietuvos TSR kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose nelabai kvalifikuotą darbą dirbo 52,9 proc. visų žemės ūkio darbininkų ir kolūkiečių.

---

[4] LTSR žemės ūkio ekonomikos instituto duomenys.

Darbininkų, dirbančių mechanizuotą ir rankų darbą, santykis Lietuvos TSR žemės ūkyje *

(trupmenos skaitiklyje visi darbininkai, vardiklyje — darbininkės moterys)

	Metai	Iš viso darbininkų ir mokinių (proc.)	Iš to skaičiaus dirbo (proc.): mechanizuotą darbą	rankų darbą prie mašinų ir mechanizmų	rankų darbą ne prie mašinų ir mechanizmų	remonto ir derinimo rankų darbus
Kolūkiai	1979	100	25,5 / 13,9	2,5 / 3,2	69,2 / 82,9	2,8 / 0,0
	1982	100	34,5 / 16,4	3,8 / 4,6	58,6 / 79,0	3,1 / 0,0
	1985	100	33,1 / 19,5	4,2 / 4,9	59,0 / 75,5	3,7 / 0,1
Tarybiniai ūkiai	1979	100	27,6 / 15,2	3,6 / 4,6	64,0 / 80,0	4,8 / 0,1
	1982	100	29,6 / 16,0	5,1 / 6,3	60,2 / 77,6	5,1 / 0,1
	1985	100	32,8 / 18,3	4,7 / 4,9	56,1 / 75,9	6,4 / 0,9

* Lentelė sudaryta remiantis statistiniu leidiniu: Труд в Литовской ССР. Вильнюс, 1986, с. 109, 122.

Kaip matome iš lentelėje pateiktų duomenų, didžioji dalis Respublikos kolūkių ir tarybinių ūkių žmonių dirba rankų darbą. 1985 m. rankų darbą ne prie mašinų ir mechanizmų ir prie mašinų bei mechanizmų dirbo 63,2 proc. darbuotojų kolūkiuose ir 60,8 proc. tarybiniuose ūkiuose. Dar didesnė rankų darbo dalis tenka moterims — 80,4 proc. kolūkiuose ir 80,8 proc. tarybiniuose ūkiuose.

Ūkiuose yra fermų, kur nėra jokios mechanizacijos. Antai Jurbarko rajono „Šaltuonos" kolūkio 1200 vietų kiaulių fermoje iki šiol visi darbai nudirbami rankomis. Daugelyje fermų mechanizuoti tik kai kurie darbai. Rankomis šalinamas mėšlas septynių rajono ūkių galvijų fermose bei Lapgirių tarybinio ūkio kiaulių fermose.

Beje, oficialioji darbų mechanizavimo statistika ne visada parodo tikrąją padėtį. Šiuo metu Jurbarko rajone kompleksinis mechanizavimas įdiegtas 80 proc. galvijų fermų ir 95 proc. kiaulių fermų. Deja, kompleksinis mechanizavimas šiuose padaliniuose pastaraisiais metais padidėjo ne dėl šioje srityje nuveikto kokio darbo, o daugiausia dėl pasikeitusios šio rodiklio skaičiavimo metodikos. Vadinasi, reali padėtis yra kur kas blogesnė, negu rodo statistinis rodiklis. Tai yra mūsų netolimos praeities reliktas.

Sunkų fizinį darbą kai kur bandoma kompensuoti darbo užmokesčio didinimu, siekimu visiems atlyginti maždaug vienodai. Toks atlyginimo pakėlimas neturi objektyvaus pagrindo, todėl jį galima traktuoti net kaip nedarbines pajamas. Be to, darbo turinio bei sąlygų skirtumų išlyginimas, suvienodinant darbo užmokestį, neskatina darbuotojų kelti kvalifikaciją ir dangsto tas silpnas vietas, kurios pirmiausia turėtų būti aprūpintos nauja technika. Dėl to susidaro kitas prieštaravimas: specialistai, kurie turėtų lemti kaimo ateitį, skriaudžiami ne tik materialiai, bet ir moraliai. Įveikti šiuos žemės ūkio gamybos prieštaravimus galima tik mažinant ir naikinant monotonišką, sunkų rankų ir nelabai kvalifikuotą fizinį darbą.

Agrariniam darbui būdingas sezoniškumas. Tai lemia nevienodą darbo ritmą ir darbo sąnaudų paskirstymą įvairiais metų laikais. Nors kolūkiečio visuminio darbo vidutinė darbo dienos trukmė yra 7 val., bet vasarą ji gerokai pailgėja, iki minimumo sumažėja poilsio dienų skaičius. Žemdirbiai dirba ne tik visuomeninėje gamyboje, bet ir asmeniniame pagalbiniame ūkyje. Dėl to kolūkiečių savaitės darbo laiko fondas 23 proc. didesnis negu pramonėje dirbančių darbininkų ir tarnautojų darbo laiko fondas. Žemdirbiai turi 1,4 karto mažiau laisvo laiko negu žmonės, dirbantys pramonėje.[5]

Jurbarko rajone bemaž dešimtadalis gyvulininkystės darbuotojų negauna poilsio dienų. Tai Juodaičių, Pavidaujo, „Šaltuonos", Šimkaičių ir kt. ūkiai. Vadinasi, ūkiai stokoja darbo jėgos. Gyvulininkystės fermose nėra poilsio kambarių arba jie blogai įrengti. Iš 135 poilsio kambarių rajone tinkamai įrengti tik 76 proc., didžioji jų dalis žiemą nešildomi. Vienuolikos ūkių fermose ir penkių ūkių technikos remonto dirbtuvėse neveikia dušai arba jų visai nėra. Blogai įrengtos ir kitos buitinės patalpos. Ypač sunkios remontininkų darbo sąlygos „Ąžuolo", Juodaičių bei Šimkaičių kolūkių technikos remonto dirbtuvėse.

Nors pastaraisiais metais dedama vis daugiau pastangų spręsti kaimo socialinius klausimus, ūkiuose vis dar stinga ikimokyklinių įstaigų, gyventojų buitinio aptarnavimo punktų ir paviljonų, pirčių ir daugelio kitų būtiniausių socialinių objektų. O svarbiausia — daug kur netinkamai dirba prekybos, kultūros ir sporto įstaigos. Kaimo žmones labai vargina važinėjimai pas gydytojus. Kelionės ilgėja ir dėl to, kad rajonų poliklinikos vis dažniau žemdirbius siunčia į didesnius miestus. Daug kur nėra ir reguliaraus susisiekimo su rajonų centrais.

Nemažai kalbama ir rašoma apie kaimo žmonių buities priartinimą prie miesto sąlygų. Bet čia reikalai juda lėtai. Todėl, kaip rodo kad ir negausių sociologinių tyrimų rezultatai, pagrindinis motyvas, dėl kurio jaunimas palieka kaimą, yra netinkamos darbo ir buities sąlygos, neįdomus, neprestižinis darbas. Antai 1986 metais savo noru Respublikos ūkius paliko bemaž trys tūkstančiai mechanizatorių. Tai sudarė beveik pusę visų išėjusių iš kaimo žmonių.

Šiuo aspektu pravartu išanalizuoti padėtį Jurbarko rajone. Per pastaruosius penkerius metus darbingų žmonių skaičius žemės ūkyje čia sumažėjo 8 procentais. O Žemaitės, „Pergalės" ir „Gintaro" kolūkiuose — net 16—23 procentais. Šio rajono ūkiams trūksta apie 350 masinių profesijų darbininkų. Didžiausias jų stygius vėlgi ekonomiškai silpnuose ūkiuose, kuriuose blogos žmonių darbo ir buities sąlygos. Pažymėtina ir tai, kad šio rajono gyvulininkystės fermose dirba tik 14 procentų jaunų (iki 30 metų amžiaus) ir 26 procentai vyresnių kaip 55 metai žmonių. Panašiai yra ir daugelyje kitų Respublikos rajonų. Tai, žinoma, trukdo spartinti ekonominį ir socialinį žemės ūkio vystymą.

Partijos agrarinės politikos pagrindas — diegiant mokslinę techninę pažangą ir naujas darbo organizavimo formas sėkmingai įvykdyti Maisto programą. Pastaraisiais metais ir pas mus plinta įvairiausios ūkiskaitinės darbo organizavimo formos: kolektyvinė, šeimos, nuomos rangos, kuriasi įvairūs kooperatyvai, diegiami vis nauji pagalbiniai verslai. Šių darbo organizavimo formų pagrindinis principas — ūkinis savarankiškumas ir visiška atsakomybė už galutinius gamybos rezultatus. Pagrindinis jų veiklos motyvas — materialinis interesas. Palyginti su visuomeniniu ūkiu, šie, kartais visai maži kolektyvai dirba kur kas našiau ir su mažesnėmis sąnaudomis pagamina daug produkcijos. Kyla pagrįstas klausimas: kokios yra tokio ekonominio efektyvumo priežastys? Ogi fiziškai sunkaus, sekinančio (kai du dirba už penkis) darbo rezultatas. Sakykime, šeimos ranga, kuri labiausiai paplitusi gyvuli-

[5] Пушкаренко П. Социально-экономические преобразования сельскохозяйственного труда. Экономика Советской Украины, 1987, с. 26.

ninkystėje, remiasi ne šiuolaikine technika ir technologija, ne aukšta gamybos kultūra, o sunkiu rankų darbu, sąžininga pažiūra į jį. Materialinis interesas masina net aukštos kvalifikacijos specialistus — jie stengiasi nors laikinai tapti fermeriais ir šitaip papildyti šeimos biudžetą. Tačiau tai yra ne kas kita kaip deformuoto socializmo apraiškos forma.

Norint „pririšti" žemdirbį prie žemės ir ne keleriems sutarties metams, o visam laikui, tai yra atgaivinti valstiečių ūkio tradicijas ištisoms kartoms, reikėtų sudaryti jiems normalias darbo sąlygas. Juk fermeriai Vakarų Europos šalyse išsiverčia be samdomojo darbo tik todėl, kad savo ūkyje turi visą reikiamą techniką ir įrengimus. Toji technika — patogi, mažagabaritė, svarbiausia — pigi. O ką turi dabartinis mūsų valstietis? Ogi — nieko, net arklio ir to iki šiol neturėjo teisės laikyti. Dabar matome, kokias kliūtis reikia įveikti pirmiesiems žemdirbiams, panorusiems tapti laisvais ūkininkais.

Dabar, kaip niekada anksčiau, jau neatidėliotinai būtina nuo pažadų pereiti prie konkrečių darbų. Šią problemą spręsti galima dvejopai: arba nusipirkti užsienyje tiek, kiek reikia mažagabaritės technikos žemei įdirbti ir nedideliems valstiečių tvartams mechanizuoti, arba imti visa tai gaminti Lietuvoje. Pirmuoju atveju nemaža kliūtis yra valiutos stygius, o antrajam variantui berods niekas netrukdo. Juk šitiek turime pramonės gigantų, kuriems gaminti visa tai, be ko šiandien valstietis negali gyventi, yra vieni juokai. Atėjo metas ir kaimui pagelbėti. Ilgus dešimtmečius pramonė buvo vystoma žemės ūkio sąskaita, todėl pradėkime ir skolas grąžinti.

Ir ta pati šeimos ranga būtų kur kas patrauklesnė žmonėms, jeigu jie būtų aprūpinami bent paprasčiausiomis mechanizacijos priemonėmis, kad valstietis už sunkiai uždirbtus pinigus galėtų gauti reikiamų prekių, paslaugų. Jeigu jis neturi tokios galimybės, — netenka prasmės ir pats materialinio intereso padiktuotas darbas.

Nesudarant elementarių darbo ir poilsio sąlygų, nesuteikiant garantijų, pažangios darbo organizavimo formos gali virsti trumpalaike kampanija, kuri nualins tiek žmogų, tiek žemę. Gerinti šias sąlygas dabartiniame etape, vadinasi, atkurti pažeistą pusiausvyrą tarp miesto ir kaimo apsirūpinant kvalifikuota darbo jėga ir sprendžiant pagrindinį partijos agrarinės politikos uždavinį — gyventojų aprūpinimą maisto produktais.

Kokios peršasi išvados? Einant visuotinės pažangos keliu pirmiausia ūkiuose reikėtų panaikinti nekvalifikuotą, sunkų fizinį darbą. O tam reikėtų daugiau lėšų ir pastangų skirti darbams kompleksiškai mechanizuoti, poilsio kambariams, dušams, relaksacijos kabinetams įrengti, taip pat kitiems faktoriams, gerinantiems darbo turinį ir kultūrą. O jeigu nėra tokių galimybių, reikėtų likviduoti tuos objektus ar gamybos padalinius, kuriuose vyrauja žmogų alinantis rankų darbas. Ypač svarbu palengvinti senose, nedidelėse gyvulininkystės fermose dirbančių žmonių triūsą. Jas derėtų rekonstruoti, mechanizuoti.

Ekonomiškai silpnuose ūkiuose naujas modernias fermas reikėtų statyti akumuliuojant kolūkiečių ar tarybinių ūkių darbininkų lėšas akcinės bendrovės principu. Tokią patirtį jau yra sukaupęs Trakų rajono Lenino kolūkis. Čia 189 akcininkų lėšos panaudojamos karvidės statymui. Taip ne tik racionaliai panaudojamos asmeninės santaupos, bet ir ugdomas žemdirbių akcininkų tikro šeimininko jausmas. O svarbiausia — tai bene vienintelis būdas tokiuose ūkiuose stiprinti materialinę-techninę bazę, gerinti žmonių darbo sąlygas, žodžiu, rūpintis valstiečių gerove.

AR AIŠKIOS KAIMO SOCIOLOGINIŲ TYRIMŲ GAIRĖS?

SAULIUS BŪDVYTIS

Iki šiol, kaip žinome, negausiai sociologų šeimai buvo skiriamas tik neutralaus socialinių procesų kaime „fotografų" vaidmuo. Jie teikė tik įvairioms žinyboms reikalingą informaciją. Dabartiniame visuomenės raidos etape šito nepakanka — visi turi būti aktyvūs vykstančios pertvarkos dalyviai. Todėl ir sociologams dabar tenka iš esmės persitvarkyti, atsisakyti paviršutiniško socialinių procesų fiksavimo ir imtis nuodugnios sisteminės analizės.

Šitam mus paskatino ir Centro Komiteto nutarimas „Padidinti marksistinės-lenininės sociologijos vaidmenį sprendžiant svarbiausias tarybinės visuomenės socialines problemas".[1] Šiame dokumente pabrėžta, kad dabartinis sociologijos lygis mūsų šalyje neatitinka visuomenės poreikių, per mažai prisideda prie TSKP socialinės politikos realizavimo, visuomenės narių mokslinės pasaulėžiūros ugdymo. Šiame nutarime sociologijos mokslui iškelti nemaži uždaviniai. Mes, tiriantys kaimo socialines problemas, pirmiausia turėsime gerokai patobulinti teorinį, metodologinį ir metodinį sociologinių darbų lygį. Šiandien mūsų tyrimų rezultatai dažniausiai parodo tik pasitenkinimo esamomis sąlygomis lygį bei subjektyvias neigiamų reiškinių priežastis. Bet šie rezultatai neparankūs, kai reikia prognozuoti, numatyti perspektyvines tendencijas. Norint rezultatus plačiau taikyti praktiškai, tai yra socialiniams procesams prognozuoti, būtina atlikti išsamius kompleksinius tyrimus. Šis uždavinys kaip tik ir akcentuojamas minėtame TSKP CK nutarime. Tačiau bene silpniausia grandis mūsų darbų grandinėje esame mes patys, sociologai. Kai trūksta specialių žinių, kvalifikuotumo, patirties, tuomet ir darbai yra nepakankamo lygio. Tikiu, kad artimiausiu metu sociologijos mokslo, taip pat ir kaimo sociologijos reikalai turėtų iš esmės pagerėti. Nuo šių metų Vilniaus universitetas pradės rengti specialistus sociologus. Tikimės, kad dalis jų susidomės kaimo socialinėmis problemomis.

Persitvarkymas vis plačiau ir giliau paliečia mūsų kaimą. Šiandien žemdirbiai įgyja vis daugiau savarankiškumo, plinta naujos ūkininkavimo formos: šeimyninė, nuomos ir kitos rangos. Neabejotinai visi šie pakitimai atsilieps ir socialinei sferai. Kad socialinių procesų valdyme išvengtume galimų klaidų, kad pagerėtų kaimo žmonių ne tik materialinės, bet ir dvasinio gyvenimo sąlygos, reikia, kad glaudžiai bendradarbiautų visi mokslininkai, susiję su kaimu, taigi ir mokslininkai, atliekantys sociologinius tyrimus.

Neseniai mūsų Respublikoje įvyko Pabaltijo sociologų konferencija. Kokios yra mūsų kaimo sociologijos problemos ir kaip atrodo mūsų darbai, palyginti su kitų sociologų darbais!

Išryškėjo labai nevienodas sociologų profesionalumas, ypač pasirenkant ir sprendžiant uždavinius. Šiuo požiūriu iš kitų išsiskiria Estijos Mokslų Akademijos, Tartu universiteto ir Lietuvos Mokslų Akademijos sociologų darbai. Čia ne tik atskirų mokslininkų, bet ir institutų tyrimai yra tarpusavyje susiję, todėl jie yra išsamesni, turi didelę praktinę reikšmę. Pagrindiniai sociologijos centrai tiria jaunimo, pramonės, miestų, šeimos problemas. Kaimo socialinius klausimus jie nagrinėja tik tada, kai reikia sukaupti duomenų palyginimams. Mūsų Respublikoje kaimo sociologijos klausimus nagrinėja tik Žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto bei Žemės ūkio akademijos darbuotojai.

Pabaltijo respublikų kaimo sociologų darbai profesionalumu neprilygsta kitų sričių sociologų darbams. Labai skiriasi tyrimų metodika — pradedant problemų pasirinkimu, tyrimo dalykų apibrėžimu, instrumentarijaus sudarymu ir baigiant duomenų apibendrinimu, išvadomis. Skirtumus lemia daug kas. Pirmiausia tai, kad kaimo sociologija pas mus palyginti jaunas mokslas. Iki šiol aukštosiose mokyklose net nebuvo rengiami sociologijos specialistai. Kita vertus, kasdieninėje sąmonėje prigijęs požiūris, kad tokiems humanitariniams mokslams kaip sociologija, psichologija svarbiau yra ne profesinės žinios, o gyvenimo patirtis. Todėl labai dažnai sociologijos tyrimai remiasi tik anketomis (o tiksliau — klausimų ir atsakymų variantų surašymu, nes ne kiekvieną tokį klausimų rinkinį galima pavadinti anketa). Pagal jas apskaičiuojama, kiek procentų apklaustųjų vienaip ar kitaip atsakė į šiuos klausimus. Taip gaunami iškreipti rezultatai, iš kurių sunku suvokti esmę. O paskui daromos klaidingos išvados.

Antra priežastis, dėl kurios kaimo sociologijos rezultatai ne tokie akivaizdūs, — jie atsilieka nuo gyvenimo. Sociologinių tyrimų poreikis čia atsirado tada, kai dėl masiškos migracijos iš kaimų į miestus žemės ūkyje pradėjo trūkti darbingų žmonių. Savaime suprantama, kad tuo metu kaime buvo daug prasčiau tenkinami žmonių kasdieniniai po-

[1] Tiesa, 1988, birželio 12.

S. Būdvytis — Lietuvos žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto skyriaus vedėjas.

reikiai. Tuometinių tyrimų rezultatai rodė, kad trūksta būtiniausių socialinės paskirties objektų.

Gyvenimas ėjo į priekį, kaime, ypač paskutiniu metu, buvo pastatyta daug negamybinės paskirties objektų: kultūros namų, lopšelių-darželių, mokyklų, pirčių, buitinio gyventojų aptarnavimo punktų ir kt. Sulėtėjo kaimo žmonių migracija, nebe tokia aktuali tapo darbo jėgos problema. Tačiau daugelio socialinių tyrimų pagrindinis tikslas tebėra aiškinti ne tai, kaip tenkinami asmenybės poreikiai, o kaip tenkinamas žmonių, kaip darbo jėgos, poreikis. Dar yra ūkių vadovų, kurie mano, kad jei kaime užtenka žmonių, tai kitų socialinių problemų nėra. Respublikoje daugelyje ūkių žmonių pakanka, jie turi geras darbo ir buities sąlygas, gerai uždirba. Tai sulaiko juos kaime, ir vadovai ramūs, nesirūpina, kad žmonių daugiau niekas nedomina išskyrus pinigus. Tokie sociologiniai tyrimai, kuriais siekiama tik apibrėžti esamas sąlygas, nerodo ateities gairių.

Sociologinių tyrimų rezultatus gerokai supainioja tokie tyrėjai, kurie socialinių poreikių tenkinimą per daug sieja su negamybinės paskirties objektų statyba. Jie dažniausiai domisi, kiek pastatyta ir kiek dar trūksta vaikų darželių, mokyklų, kultūros namų ir t. t. Dabar matome, kad socialinių objektų statybos tempai neatitiko didėjančių poreikių.

Šiuo metu Respublikoje per 90 proc. ūkių turi geresnius ar prastesnius kultūros namus, o patenkintų kultūriniu gyvenimu yra mažiau kaip penktadalis visų kaimo žmonių. Vadinasi, statybomis ir veikla kopijuodami miestą, užmirštome kaimo savitumą. Veikla, būdinga miestui, kaime neprigijo. Tai lėmė objektyvios priežastys: aplinkos sąlygos, darbo specifika, darbo ir poilsio režimas, visas savitas kaimo gyvenimo būdas. Kol dar ne vėlu, reikėtų iš esmės panagrinėti kaimo gyvenimo būdo ypatumus, čia gyvenančių žmonių poreikius, o ne viską matuoti miesto požiūriu. Jei kaimas praras tradicinius savitumus ir neįgis miesto teigiamybių, tuomet turėsime nepataisomą blogybę.

O kokia sociologo vieta, vaidmuo dabartiniame mūsų gyvenimo pertvarkymo etape? Tai ypač svarbu dabar, kai visi, iš to skaičiaus ir mokslininkai, pradeda dirbti ūkiskaitos sąlygomis.

Apibendrinant minėtus ligšiolinės kaimo sociologijos trūkumus, galima padaryti išvadą, kad būsimuose darbuose mes turime vengti „fotografuoti" kaime vykstančius procesus, o juos imti iš esmės nagrinėti, aiškinti tų procesų priežastis, kad galėtume numatyti pagrindines kaimo socialinės raidos tendencijas. Pirmiausia visiems reikėtų atsisakyti minties, kad kaimas socialinėmis sąlygomis turi kopijuoti miestą, būtina ieškoti savito kelio. Tik tuo atveju sociologų darbai įgis praktinę reikšmę ir kaimo žmonėms bus reikalingi.

Reikėtų gerinti ir sociologų tyrimų koordinavimą. Ligi šiol visi sociologiniai tyrimai buvo tarsi autonomiški, atskirti vienas nuo kito. Netgi vieno sektoriaus darbuotojai, nagrinėdami bendrą temą, dirbo atsiriboję, kas sau: vienas gilinosi į kultūrinį gyvenimą, kitas domėjosi buitinėmis sąlygomis ir t. t. Tik ataskaitose sujungdavome gautus rezultatus. Tačiau tokia dirbtinė sintezė būdavo formali, neskatindavo domėtis netgi savo kolegų darbais, trukdydavo užčiuopti problemų esmę, pajusti įvairių sferų sąryšį.

Tokį mūsų darbo organizavimą lėmė dvi priežastys. Pirmoji — visos šalies gyvenimas buvo organizuojamas šakiniu principu: kultūriniais žmonių poreikiais rūpinosi viena žinyba, buitiniu aptarnavimu — kita, specialistų rengimu — trečia ir t. t. Peržengti tas ribas buvo sunku, nes šakos funkcionavo nepriklausomai viena nuo kitos. Antroji priežastis ta, kad sociologai profesionalai mūsų aukštosiose mokyklose nebuvo rengiami ir todėl dar ir dabar čia dirbti ateina žmonės, turėdami įvairias liaudies ūkio specialybes ir savo įgūdžius perkelia į naują darbą.

Todėl kultūrinio gyvenimo problemas tiriame vienuose ūkiuose, mechanizatorių darbo sąlygas — kituose, o specialistų ar kvalifikuotų darbininkų adaptaciją — trečiuose. Ateityje, tiriant kaimo socialinius procesus, mūsų darbo objektas turėtų būti ne atskiras kaimo žmogus, o visas kaimas, tai yra socialinė-teritorinė visuma. Visus klausimus reikėtų nagrinėti kompleksiškai, tuo pačiu metu viename ūkyje. Tik tada kaimo socialines problemas galėsime išanalizuoti ir išsamiau, ir visapusiškiau. Iš to ir nauda būtų svaresnė.

Atrodo, kad rašinyje minėtus kaimo sociologijos trūkumus mūsų Instituto kaimo socialinės raidos sektoriaus darbuotojams pavyks įveikti. Mes ėmėme gvildenti kaimo, kaip socialinės-teritorinės visumos, ypatumus. Baigiame rengti vientisą metodiką, jungiančią daugybę kaimo socialinės infrastruktūros bei gyvenimo būdo klausimų. Tačiau jau dabar suvokiame, kad, norint nuodugniau analizuoti kaime vykstančius socialinius procesus, mūsų sektoriaus jaunesniųjų mokslinių darbuotojų pastangų maža. Sutarėme glaudžiai bendradarbiauti su Mokslų Akademijos sociologais, atlikti bendrus tyrimus. Tačiau kol kas nesiseka užmegzti ryšių su kitais mokslininkais, nagrinėjančiais kaimo sociologijos klausimus. Vis dėlto manau, kad išspręsime ir šią problemą.

PERSONALINIAI KOMPIUTERIAI — BŪTINYBĖ AR MADA?

EDUARDAS VAIGAUSKAS

*** KAD RESPUBLIKA NETAPTŲ „KOMPIUTERIZACIJOS PROVINCIJA" * KIEK MUMS REIKIA PESM * KAI PLAUKIAME CENTRINIŲ ŽINYBŲ NUBRĖŽTU FARVATERIU * KĄ PRALEIDO PLANUOTOJAI! * NUO KALBŲ — PRIE PROGRAMINĖS ĮRANGOS PRAMONĖS**

Maždaug 1982—1983 metais į mūsų šalį užklydo personalinių kompiuterių (PESM) „liga". Ji plito labai greitai, užkrėtė plačius mokslo darbuotojų, moksleivių, studentų, kiek vėliau — inžinierių, projektuotojų, tarnautojų sluoksnius. Potencialius PESM naudotojus veltui mėginta įtikinti, kad šis techninės minties kūdikis — tai eilinė mados banga, panaši į aerobiką ar breikdansą. Nedaug kas patikėjo (tokio įtikinėjimo ėmėsi ir kai kurie mokslo žmonės) ir tuo, kad mūsų kolektyvistinei visuomenei labiau tiktų ne personaliniai kompiuteriai, o kolektyvinio naudojimo centrai. Taigi, nors ir nenorom, pramonei teko imtis PESM gamybos, diegimo ir pan.

Situacija pamažu ėmė keistis — nemažai gerų specialistų gana greitai pastebėjo, kad PESM kaip tik ir yra tos mašinos, kurios skirtos žmogaus kūrybinėms galioms išplėsti, sustiprinti, dėl ko apskritai ir pradėtos kurti elektroninės skaičiavimo mašinos. Todėl šiame straipsnyje norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį į tai, kad PESM fenomeną reikia nagrinėti kaip masinį reiškinį, kaip kultūros (o ne tik technikos) komponentą, kaip visuomenės socialinės raidos faktorių ir rezultatą. Gvildenant šią problemą tokiu požiūriu, teks pripažinti, kad visos mūsų kalbos apie visuotinę kompiuterizaciją toli gražu neatitinka nei turimų PESM skaičiaus, nei to dėmesio, kuris skiriamas susidariusiai padėčiai taisyti.

PESM atsiradimas ir greitas tobulėjimas yra objektyvus procesas. Jį sukėlė informacijos pramonės raida, būtinumas priartinti tiesioginį šios pramonės produkcijos vartotoją prie jos šaltinių. Šioje srityje susidariusi situacija labai primena tą, kuri šio amžiaus pradžioje buvo susiklosčiusi transporto pramonėje. Tuo laiku minėtoje šakoje pagrindinį vaidmenį atliko geležinkelių ir vandens transportas, garantavęs gana greitą, patikimą ir pigų krovinių gabenimą, bet tik pagal iš anksto nustatytą, griežtą schemą. O ryšys su tiesioginiu vartotoju buvo palaikomas per visiškai skirtingą technologiją. Tai ir buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios atsiradęs automobilių transportas greitai ir masiškai paplito. Įsivaizduokime, kad didžiosios ESM yra „traukiniai" ir „garlaiviai", ir galėsime pasakyti, jog analogiškas procesas dabar vyksta ir informacijos pramonės srityje — labai sparčiai plėtojama PESM gamyba, jos inkorporuojamos į informacijos pramonės gamybos procesus. Taip pat sparčiai PESM suauga su tradiciniais informacijos perdavimo ir apdorojimo procesais. Tačiau PESM ne tik kopijuoja tradicinės informacijos technologijos procesus, bet ir smarkiai ją modifikuoja. Atsirado ir plačiai paplito „elektroninis paštas". „Elektroninė pašto dėžutė" daugelyje

E. Vaigauskas — ekonomikos mokslų kandidatas, docentas, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto personalinių kompiuterių sektoriaus vedėjas, TSRS—D. Britanijos—JAV bendros įmonės „Spektrum" direktorius.

išsivysčiusių pasaulio šalių tapo įprasta komunikacijos priemonė, kaip, beje, ir sąvoka „visuomeninės informacinės sistemos".

Palyginę informatikos ir automobilizavimo procesus, galime geriau suprasti tą vaidmenį, kurį PESM atlieka išsivysčiusių šalių informacijos pramonėje. Personaliniams kompiuteriams čia tenka tas pats vaidmuo, kurį transporto pramonėje atliko lengvieji automobiliai. Šiuo metu aktyviai vyksta jų skverbimasis į „krovininio transporto" sritį. Jau dabar PESM faktiškai atlieka „sunkvežimių" vaidmenį. Tačiau kad šis procesas vyktų greitai ir efektyviai, reikia gerokai pertvarkyti informacines komunikacijas — jas išplėtoti, panašiai kaip buvo tiesiamas autokelių tinklas, plėtojama visa autoinfrastruktūra.

Kompiuterizacijos ir automobilizacijos procesų lyginimu galima nustatyti ir tą istorijos raidos „tašką", kuriame mes dabar esame. Jei padėtį JAV ir kai kuriose Europos valstybėse (pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje) būtų galima sutapatinti su situacija, susidariusia automobilių transporte penktajame mūsų amžiaus dešimtmetyje, tai TSRS šiuo metu būtų tik pačios kompiuterizacijos eros pradžioje — ji disponuoja labai nedaug importinės technikos, o techniškai atsilikę mūsų pramonės gaminiai — PESM naudojami tik labai siaurose elitinėse sferose, platieji visuomenės sluoksniai mažai teišmano apie PESM. Visa tai patvirtina anksčiau padarytą nemalonią išvadą.

Nė nemanykime, kad Lietuvoje padėtis yra geresnė. Faktų ir susiklosčiusių tendencijų analizė rodo, jog jei nebus iš esmės taisoma padėtis, iškils realus pavojus, kad jau artimiausiu metu Respublika taps „kompiuterizacijos provincija". Šią mintį pravartu kiek pakomentuoti.

Pirmoji esminė kompiuterizacijos ypatybė yra ta, kad jos rezultatyvumas reiškiasi per dvejopus gaminius — pačius personalinius kompiuterius (bei jų periferinius įrenginius) ir programinę įrangą. Šių iš esmės skirtingų gaminių savitarpio sąveika yra labai glaudi. Neturėdami šiuolaikinių kompiuterių, negalime plėtoti programinės įrangos pramonės. Ir atvirkščiai — dėl to, kad atsiliekame programavimo srityje, negalime efektyviai naudotis mikroelektronikos laimėjimais.

Kita esminė kompiuterizacijos savybė — tai jos greitis. Deja, mes kol kas nenorime suprasti, kad šioje srityje net ir dvi savaitės — tai ilgas laiko tarpas! Mes vis dar įpratę matuoti laiką atgyvenusiais metų ir penkmečių masteliais.

Aptarę kompiuterizacijos problematiką, grįžkime prie klausimų, kuriuos mums artimiausiu metu teks spręsti Respublikoje. Pirmasis jų — kiekgi PESM reikia turėti? TSRS valstybinio informatikos ir skaičiavimo technikos komiteto buvusiojo pirmininko N. Gorškovo nuomone, norint patenkinti šalies poreikius ir išspręsti jos spartesnio vystymo uždavinius, keturioliktojo penkmečio pabaigoje visoje šalyje turėtų būti apie 20—23 mln. PESM švietimo srityje ir su juo susijusiose sferose, 8 mln. turėtų turėti ekonomistai ir inžinieriai, 2 mln. greitųjų personalinių kompiuterių — mokslo darbuotojai ir tiek pat — automatizuoto projektavimo specialistai[1]. Jei nedarytume jokių pataisų norėdami išlyginti liaudies ūkio struktūros skirtumus tarp Respublikos ir TSRS, o remtumėmės vien gyventojų skaičiumi, LTSR švietimo srityje jų turėtume turėti apie 250 000, ekonomikos, valdymo ir inžinerinių skaičiavimų srityje — 90 000 PESM, o mokslui ir automatizuotam projektavimui turėtų būti skirta po 20 000 PESM.

Pas mus kompiuterizacijos procesas labiausiai kenčia dėl to, kad nėra aiškių perspektyvų. Nors įvairiose gyvenimo srityse sėkmingai plėtojamas viešumas, bet kompiuterizacijos jis nepasiekė. Tebėra neaiški PESM gamybos apimtis, elementų bazės gamybos padėtis bei jos plėtojimo perspekty-

[1] Советская Россия, 1987, 8 декабря.

vos. Visiškai neaiškus yra vienų ar kitų PESM modelių atrankos gamybai mechanizmas. Ypač stokojama viešumo nustatant visą kompiuterizacijos mokslinę techninę politiką. Be abejo, Respublikos galimybės šioje srityje yra ribotos, dažniausiai čia tenka plaukti centrinių organų ir sąjunginių žinybų nubrėžtu farvateriu. Tačiau net tais atvejais, kai Respublikos valdymo organai gali ir privalo turėti savo nuomonę, dažniausiai jie nerodo nei noro, nei suinteresuotumo imtis efektyvių sprendimų. Būdingas pavyzdys — liūdna mokyklinių kompiuterių „Elektronika BK 0010" gamybos istorija. Ryžtantis šį atsilikusį kompiuterį pritaikyti mokykloms kaip bazinį pirma vertėjo apsižvalgyti aplinkui ir suvokti gana paprastą tiesą, jog pirmasis masinis kompiuteris tampa standartu, iš esmės lemiančiu visą kompiuterizacijos vyksmą. Taip, beje, ir įvyko. Šį kompiuterį pasirinkus baziniu, praktiškai buvo įteisintas lėtinis atsilikimas mokyklinės informatikos programinės įrangos srityje, jos diletantiškas lygis. Nieko, išskyrus geros idėjos diskreditavimą, toks sprendimas nedavė.

Turint grandiozinius ateities planus kompiuterizacijos srityje ir gana liūdną tikrovę, reikėtų kuo efektyviau naudotis tais minimaliais ištekliais, kuriais Respublika dabar disponuoja. Ar tikrai šiandien šioje srityje priimami sprendimai yra optimalūs ir jau nieko negalima pagerinti? Imkime kad ir politiką, nusistovėjusią PESM fondų skirstymo srityje. Ją dabar būtų galima nusakyti vienu paprastu sakiniu — kiekvienam po truputį. Kuo vadovaujantis taip daroma, — aišku. Esant dideliam PESM badui, kai visos organizacijos šaukia „man — man!", toks skirstymo principas yra paprasčiausias tuo požiūriu, kad galima pasiteisinti: „Praėjusį ketvirtį (mėnesį, praėjusiais metais) jūs jau gavote, dabar palaukite". Tačiau neužmirškime, jog toks skirstymo principas skatina kurti „natūrinį ūkį". Principas „viską darome patys" — didžiausia mūsų skaičiavimo centrų rykštė — įsigali ir PESM naudojimo srityje. O juk tokiai praktikai prieštarauja pats personalinių kompiuterių pobūdis, jų orientacija į masinį naudotoją. Nepaisant šių akivaizdžių tiesų, atsilikimo PESM srityje istorija ir dabar kartojasi. Mūsų aukštosios mokyklos naujausią techniką tebegauna paskutinės. Pažiūrėkime, kiek PESM nupirkta už valiutą (iš Respublikos fondų) mūsų švietimo sistemai? Bijau, kad nė vieno ar tik vienas kitas. O juk bent minimalių galimybių buvo. Ar daug PESM naudojimo specialistų išsiųsta į užsienį stažuotis? Ogi per keliolika metų vos keli. Tad nenuostabu, kad Respublikoje iki šiol nėra konsultacinio centro, kuris rūpintųsi perspektyviniais tyrimais, kaip remtis PESM šiuolaikinio valdymo, planavimo automatizavimo ir kitose srityse.

Gana plati konsultacinė šios srities veikla LTSR Mokslų Akademijoje dažniausiai paremta asmenine ar žinybine iniciatyva. Jos, beje, imtasi ne diegiant apgalvotą mokslinę-techninę politiką, realizuojamą Respublikos lygmenyje. Priešingai. Teko įveikti ir tam tikrą vadovaujančių organų pasipriešinimą. Sunku suprasti, kodėl Valstybinis plano komitetas nenori paremti LTSR Mokslų Akademijos darbų, susijusių su ekonominio profilio automatizuotų darbo vietų metodologijos kūrimu, atitinkamos programinės įrangos rengimu. Šia proga priminsime, kad pirmieji tikrai šiuolaikiniai personaliniai kompiuteriai Respublikoje atsirado tik prieš dvejus trejus metus, kai estai jau karaliavo šalies PESM rinkoje. Ar daug garbės Respublikos planavimo organams daro tai, kad ir tie pirmieji kompiuteriai buvo nupirkti ne už Respublikos pinigus, o už centrinių TSRS organų skirtas lėšas? Nejaugi jiems Lietuvos mokslo padėtis turi rūpėti daugiau, nei pačios Lietuvos planuotojams?

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad susidariusio atsilikimo naudojant PESM įprastais metodais likviduoti nepavyks. Taigi būtina imtis darbo, juo labiau kad laikas dabar palankus. Per šiuos ir artimiausius metus Respublikai teks apsispręsti, kokiu keliu žengti į XXI amžių, kokia turi būti jos ekonominė

specializacija. Nuo šio sprendimo daug priklausys jos būsimasis ekonominio, techninio, kultūrinio išsivystymo lygis ir savarankiškumas, jos statusas TSRS ir pasaulyje. Jau dabar yra visos būtinos sąlygos sukurti Respublikoje informacijos pramonės kompleksą — nebloga puslaidininkinė ir radioelektronikos pramonės bazė (integralinės schemos, spausdinto montažo plokštės), faktiškai visas televizijos pramonės kompleksas (monitoriai), pajėgi ESM konstravimo bazė, tiksliosios mechanikos gamyklos (magnetinių diskų įrenginiai, spausdinimo įrenginiai), gero lygio konstrukcinė ir gamybinė bazė elektrografijos srityje (lazeriniai printeriai, elektrografiniai ir fotobraižytuvai), įdirbis ir nemažas potencialas programavimo srityje. Reikia nepamiršti palyginti neblogo Respublikos ryšių kokybinio lygio — fakto, kuris jau netolimoje ateityje turės lemiamą reikšmę spartinant naujos informacinės technologijos plitimą liaudies ūkyje.

Ypač daug dėmesio, matyt, reikėtų skirti programinės įrangos pramonės vystymui. Deja, nors pastaruoju metu apie programavimą kalbame labai daug, tačiau supratimo, kad tai tokia pat liaudies ūkio šaka, kaip ir kitos, dar nėra. Ekonomistai, planavimo organai vis dar netiki, kad programa — tai toks pat svarbus produktas, turintis savo vartojamąją vertę, kainą, kaip ir kiekvienas kitas, kurį galima rankomis pačiupinėti. Jei 2000-aisiais metais Tarybų Sąjungoje bus naudojama 30—33 mln. PESM, tai šalies kompiuterių ir programinės įrangos rinkos apimtis (piniginė išraiška) gali siekti ne mažiau kaip 60—65 milijardus rublių. Net tuo atveju, jei Respublikos informatikos kompleksui tektų 5—7 procentai visos TSRS PESM ir programinės įrangos rinkos, jos apimtis būtų maždaug 3—5 milijardai rublių.

Nereikia pamiršti ir antropogeninio poveikio aplinkai — jis minimalus, jei tinkamai pasirenkama informatikos komplekso struktūra. Šis klausimas dabar Respublikoje yra gana opus — nuo jo sprendimo daugeliu atvejų priklauso ekologinė situacija.

Besivystydama kompiuterizacija darosi vis labiau integruota visuomenės gyvenimo dalis, susipina su kultūra, socialiniu gyvenimu. Sunku įsivaizduoti, kad ši integruota Respublikos kultūros dalis bus plėtojama kur nors Novosibirske ar Taline. Jau šiuo metu yra iškilusi būtinybė pradėti aktyvius mokslinio tyrimo ir programavimo darbus tokiose srityse kaip lietuviško teksto procesorius su taisyklingo rašymo kontrole, lietuviškų tekstų gramatinės analizės sistema, kompiuterinis lietuvių kalbos žodynas, lietuvių kalbos garsų sintezė, kalbos įvedimo sistema, lietuvių kalbos ženklų atpažinimas ir kt. O mokyklinės informatikos srityje verkiant reikia aktyvinti darbus tokioje iš pirmo žvilgsnio antraeilėje sferoje kaip kompiuterinių žaidimų kūrimas remiantis lietuviško folkloro baze. Civilizuotos visuomenės aukštos kultūros požymis jau dabar yra nacijos gebėjimas plėtoti „kompiuterinį folklorą", pagrįstą savo liaudies kultūrinėmis vertybėmis.

Lietuvoje iki šiol faktiškai kaip reikiant neanalizuojami kompiuterizacijos procesai, nemėginama sąmoningai veikti jų raidos, padidinti turimų ribotų išteklių efekto. Būtina gerokai sustiprinti šios srities koordinacinę veiklą. Siekiant šio tikslo, itin svarbiems Respublikai darbams derėtų skirti specialų fondą. Tokie valstybiniai užsakymai turėtų būti skirstomi tik konkursų tvarka. Juose turėtų dalyvauti tiek valstybinės organizacijos, tiek kooperatyvai, laikini kūrybiniai kolektyvai ir individualūs asmenys. Matyt, būtų pravartu kurios nors jau egzistuojančios organizacijos bazėje įkurti programinės įrangos saloną, kuriame būtų galima susipažinti su jau egzistuojančia PESM programine įranga, ją išbandyti, gauti reikiamas konsultacijas ir ją įsigyti.

Jau būtina turėti ir savo konsultacinį PESM naudojimo centrą. Visus PESM naudotojus jis turėtų konsultuoti automatizuotų darbo vietų komplektavimo, šiuolaikinės šalies ir importinės technikos įsigijimo ir pritaikymo mūsų sąlygoms klausimais, žodžiu, kompiuterizacijos procese aktyviai formuoti Res-

publikos mokslinę-techninę politiką. Toks nedidelis aukščiausios kvalifikacijos kadrais aprūpintas centras galėtų atlikti tikrai didelį darbą, masiniam naudotojui padėtų susigaudyti kompiuterinės informacijos jūroje ir įgalintų gerokai padidinti PESM naudojimo efektyvumą.

Mitas apie PESM naudojimo paprastumą lėmė pavojingą programinės įrangos profanacijos tendenciją. Turėti PESM ant stalo tampa madinga. Net aukšto rango vadovai stengiasi laikyti personalinį kompiuterį matomiausioje kabineto vietoje. Bet kadangi dirbti su juo reikia mokėti, tai prireikė ir programinės PESM įrangos. Tokiu atveju tereikėtų paspausti du klavišus. Štai kodėl nusistovėję darbo organizavimo štampai dažnai yra paprasčiausiai perkeliami į kompiuterines programas. Rezultatas menkas — jokio efekto, susijusio su sprendimų priėmimu, informacijos analize. Daugelyje mūsų organizacijų personalinis kompiuteris iki šiol yra traktuojamas tiesiog kaip didelio kompiuterio maža kopija. Į PESM žiūrima ne kaip į konkretaus naudotojo intelektualinių galimybių plėtimo priemonę, bet kaip į paprastą automatizuotą skaičiuoklį. Taigi būtina kelti bendrąją kompiuterizacijos kultūrą. Tačiau iki šiol lietuvių kalba neišleista nė vienos knygos, skirtos personalinių kompiuterių naudojimui.

Užtikrinti PESM naudojimo ekonominį tikslingumą — ne ką paprastesnis uždavinys. Deja, PESM labai dažnai neduoda tiesioginio, apčiuopiamo ir lengvai apskaičiuojamo efekto. Tiesa, personaliniais kompiuteriais galima atlikti daugiavariančius skaičiavimus ir kur kas daugiau laiko skirti ekonominių procesų modeliavimui. O tokie struktūriniai darbo laiko pasikeitimai yra įmanomi ir pageidaujami tik atitinkamomis ūkininkavimo sąlygomis. Jei mūsų liaudies ūkyje ir toliau viešpataus voliuntaristiniai, administraciniai valdymo būdai, nebus orientuojamasi į ekonomiškai efektyvių sprendimų priėmimą, jokie personaliniai kompiuteriai čia nepadės. Ir priešingai — diegdami liaudies ūkyje ekonominius valdymo metodus, ieškodami pagrįstų valdymo sprendimų, be PESM niekaip neišsiversime. Į tai atsižvelgiant TSKP XXVII suvažiavimo aprobuotose „TSRS ekonominio ir socialinio vystymo pagrindinėse kryptyse 1986—1990 metams ir laikotarpiui iki 2000 metų" raginama „organizuoti masinę individualių kompiuterių gamybą".[2] Šio darbo sėkmė ir efektyvus PESM naudojimas iš esmės lems visos mokslo ir technikos pažangos spartinimą, sėkmingą mokslo plėtotę ir jo laimėjimų diegimą liaudies ūkyje.

[2] TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga. V., 1986, p. 278.

NUO KONCEPCIJOS — PRIE ĮGYVENDINIMO

VIKTORAS BLINOVAS

Mano galva, pats terminas „tautinė mokykla" bendrąja prasme galimas šiandien tik Tarybų Sąjungoje arba kitoje daugianacionalinėje šalyje, kurioje ilgą laiką neteisingai, nenormaliai traktuojami tautiniai klausimai. Tautų susiliejimo į mistinę tarybinę liaudį teorija bei praktika labiausiai paveikė mokyklą, jos ugdymo turinį. Pasidarė nebeaišku, kur lietuvio, latvio, gruzino tėvynė. Medžiaga vadovėliuose buvo (ir tebėra) pateikta taip, kad retas mokytojas nepainioja tėvynės sąvokos — kur didžioji, mažoji (?) tėvynė, tėviškė. Baisiausia, kad Sistema vertė daugumą mokytojų būti paklusniomis papūgomis. Daugumą, bet ne visus.

Yra daug žmonių, tarp jų ir pedagogų, manančių, kad Lietuvos TSR bendrojo lavinimo mokyklos koncepcijos projektas apibrėžia tik specifinę **lietuviškos** mokyklos sampratą. Tai nesusipratimas. Paskelbtasis dokumentas — universali programa, kuri gali būti įgyvendinama ir Latvijoje, ir Armėnijoje, ir kitur.

Tautinė mokykla — tokia mokykla, kur visi dalykai dėstomi gimtąja kalba, kur viskas grindžiama nacionaline kultūra, kuri yra starto aikštelė integracijai į pasaulio kultūrą.

Didelė teorinė ir praktinė problema — dviejų didelių tautinių bendrijų — rusų ir lenkų — mokyklos ateitis Lietuvoje. Žydams, karaimams, totoriams, ukrainiečiams ir kitų tautybių atstovams artimiausiais metais, matyt, užteks būrelių, fakultatyvų, sekmadienio mokyklų, kultūrinių bendrijų. Atrodo, neįmanoma nuneigti, kad rusų, lenkų mokyklos Lietuvoje ugdymo turinys turi remtis dviem kultūromis: tautine ir lietuvių. Santykio tarp jų ieškojimas ir yra rusų bei lenkų mokyklos Lietuvoje sampratos esmė.

... Aš pats — iš mišrios šeimos, tėvas — rusas, gimęs Žemaitijos kaime, motina — lietuvė. Mano vaikų pavardės rusiškos, bet jie, kaip ir aš, laiko save lietuviais. Tai tam, kad pabrėžčiau — santykiai tarp įvairių tautybių žmonių man labai artima tema. Be to, dirbu mokykloje, kur mokoma lietuvių ir rusų kalbomis. Mūsų mokykla — vienintelė didelė (1700 mokinių) lietuvių—rusų mokykla Respublikos sostinėje. Lietuvoje mišrios mokyklos nebuvo skatinamos. Vilniaus mišrios mokyklos (net trikalbės) nedidelės, paprastai įsikūrusios beveik užmiestyje. Į jas eina ir aplinkinių kaimų mokiniai.

Tarp tėvų, mokinių, mokytojų pamažu brendo mintis, kad mišri mokykla nesukuria jokios konkrečios kultūros modelio, niveliuoja etninio elgesio stereotipus, verčia žmogų jaustis nuolat ne savo aplinkoje. Formuojant nacionalinę mokyklą, auklėjančią visuomenę tautinės kultūros dvasia, mišrios mokyklos nepriimtinos. LKP Vilniaus miesto komiteto programoje 1989—1990 metams numatyta atsisakyti mišrių mokyklų. Tad ir mūsų Baltupio rajono gyventojai nori, kad čia greičiau būtų pastatyta nauja mokykla, kad įsikurtų atskiros rusų ir lietuvių mokyklos.

V. Blinovas — Vilniaus 12-osios vidurinės mokyklos direktorius.

Lietuvos TSR vidurinio bendrojo lavinimo mokyklos koncepcijoje parašyta, kad nacionalinė (tautinė) mokykla, neturi vesti į tautinį uždarumą ir izoliuotumą, juo labiau į neigiamą santykį su kitomis kultūromis ir jų atstovais. „Tautinė mokykla yra atvira kitoms kultūroms... Kiekviena tautinė bendrija Respublikoje naudojasi teise turėti savo nacionalinę mokyklą, pagrįstą savo etnosu, kultūrinėmis tradicijomis..."

Su nerimu laukiau rusų mokyklų mokytojų asociacijos respublikinės konferencijos. Ar tik nenugalės imperinės ideologijos recidyvai?

Konferencija priėmė veiklos pagrindinių krypčių programą ir paskelbė svarstymui, taip pat rusų mokyklos Lietuvoje reorganizavimo pagrindinius principus. Susipažinęs su šiais dokumentais, neatsikratai įspūdžio — lyg jų autoriai būtų skirtingi. Veiklos programoje nėra pozicijos lietuvių tautos ir valstybės atgimimo, kultūros, kalbos atžvilgiu.

Pavartykime rusų mokyklos Lietuvoje sampratos projektą, išspausdintą „Komjaunimo tiesoje" (š. m. balandžio 21 d. — tik rusų kalba). Skyrius „Rusų mokyklos Lietuvoje pagrindinės problemos" prasideda sakiniu: „Kad jaunoji karta ateityje galėtų aktyviai ir visateisiškai dalyvauti Respublikos valstybiniame, visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, būtina jau vidurinėje nauju lygiu mokyti lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos istorijos, geografijos, kultūrologijos... Būtina parengti specialias mokymo dalykų programas, kurios integruotų sąjunginių ir respublikinių programų medžiagą..."

Šios problemos sprendimą komplikuoja tai, kad mokyklose, kuriose dėstoma rusų kalba, vaikus (rusus, lenkus, baltarusius, žydus, ukrainiečius) vienija dėstoma kalba, bet ne tautinė kultūra. Siūloma organizuoti rusų kalba dėstomose mokyklose nerusų tautybės vaikams gimtosios kalbos, kultūros, istorijos būrelius, fakultatyvus ir pan.

Liaudies švietimo ministerija turėtų suteikti valstybinę paramą tautinėms bendrijoms, mokytojų asociacijoms, visuomeniniais pagrindais kuriančioms rusų, lenkų mokyklos Lietuvoje sampratą. Manau, kad ir dėl tokios paramos stokos ar negalėjimo ją suteikti respublikinės rusų mokyklų mokytojų asociacijos konferencijos programoje atsirado manding nepriimtinas reikalavimas Vilniuje ir kitur kurti atskirus liaudies švietimo skyrius rusų, lenkų mokykloms.

Pasigirsta balsų, kad rusų mokyklos mažiau gauna materialinių, finansinių išteklių. Tą reikėtų ištirti. Žinome, kad visuomenėje galioja pažinčių „teisė", „savi" žmonės, tad papildomų lėšų, baldų, dažų lengviau gauna direktoriai tų mokyklų, kurių vaikų tėveliai įtakingesni.

Kelia nuostabą, kad mokyklai neparuošta (ir iš viso vangiai ruošiama) medžiaga apie naują požiūrį į Lietuvos istoriją, tautos atgimimą. Kol kas gana prasti Lietuvos istorijos vadovėlių reikalai. Trūksta Lietuvos žemėlapių. „Komjaunimo tiesa", atsiliepdama į straipsnius „SOS, arba Gelbėkite istorijos mokytoją", „Historia est magistra vitae", išspausdino seriją straipsnių apie istorines asmenybes. Redakcijos iniciatyva praėjusių metų gruodžio mėnesį išleistas straipsnių rinkinys „Iš kur atėjome". Bet kodėl į pagalbos šauksmą neatsiliepia Liaudies švietimo ministerija? Juk galima iš periodikoje pasirodžiusių straipsnių sudaryti ir išleisti istorijos, politikos, ekonomikos, kultūros teminius rinkinius, apžvalgas.

O gal kai kas tikisi, kad 1988—1989 metų periodika bus paslėpta specialiuosiuose fonduose?

Atgaivinant visuomenėje ir mokykloje dorą, būtina be išlygų laikytis sąžinės laisvės principų. Neatsisakydama tikslo formuoti mokslinę pasaulėžiūrą, mokykla turi gerbti tikinčiųjų pažiūras, jausmus. O dabar? Kiek dar mokykloje dviveidiškumo: religingas mokinys, mokytojas dažnai slepia savo

pažiūras. Ir dabar dar susigūžiame pagalvoję: ką daryti, jei mokytojas viešai lankys bažnyčią, prisidės prie religinio vaikų švietimo? Jei mokykloje — pozicija aiški, o jei už mokyklos ribų? Besirengiantiems tapti mokytojais būtinas išsamus religijotyros kursas, pedagogas turi suvokti šiuolaikinio religingo žmogaus pasaulėjautą.

Apie esminį požiūrio į mokyklą lūžį visuomenė plačiau sužinojo tik 1988 metais (estai prabilo anksčiau). Mūsų Respublikos vadovybė tuomet nesugebėjo laiku suformuluoti užsakymo sukurti tautinės mokyklos koncepciją. Iniciatyvos neparodė ir liaudies švietimo sistemos vadovai.

O kur buvo pedagogikos mokslas?

Seniai viešai kritikuojamas sąjunginis pedagogikos štabas — Pedagogikos Mokslų Akademija — taip ir nesugebėjo parengti mokyklos koncepcijos. Ši Akademija susikompromitavusi, ir jos reanimuoti neįmanoma. Tarp mūsų Respublikos pedagogų, mokymo organizatorių, praktikų, teoretikų vyrauja „gero tono" taisyklės. Pažeiskime jas ir paklauskime tiesiai: ar yra Lietuvoje mokslas apie žmogaus ugdymą?

Žinoma, yra žmonių, kurie ragina, stumia eiti iš aklavietės. Čia priekyje žengia (gal tiksliau — mažiausiai kritikos nusipelnė) Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas. Tik geru žodžiu minime jo bendrojo lavinimo mokyklos pertvarkymo laboratoriją (L. Tupikienės, M. Lukšienės ir kitų indėlis). Bet PMTI žinybinis statusas neduoda galimybių jam tapti Respublikos žmogaus ugdymo mokslo centru. Tokiu centru galėtų tapti Mokslų Akademijos liaudies švietimo institutas, drįstantis analizuoti ir Liaudies švietimo ministerijos, ir Vyriausybės veiklą švietimo srityje.

„Tarybinis mokytojas" tautinės mokyklos koncepcijos projektą išspausdino 1988 metų gruodžio 9 dieną, tautinės mokyklos idėjai pritarė dauguma Lietuvos gyventojų, bet projektas nebuvo svarstomas plačiai ir išsamiai. Visuomenė šį dokumentą pamatė „Komjaunimo tiesoje" tik šių metų balandžio pabaigoje. Tik tada, tai yra po keturių mėnesių, jis išverstas į rusų kalbą. Buvo logiška tikėtis, kad antrąją publikaciją lydės keturių mėnesių svarstymo analizė, alternatyvūs pasiūlymai. Deja.

O kada ir kaip koncepcija įgis juridinę galią? Kada visuomenei bus pateikta tautinės mokyklos idėjos realizavimo valstybinė programa? Tik liepos pabaigoje patvirtinta švietimo sistemos pertvarkymo taryba prie Ministrų Tarybos. Kada bus priimtas Lietuvos TSR liaudies švietimo įstatymas?..

Aš žinau, kad PMTI, Liaudies švietimo ministerija nemažai daro mokyklos pertvarkos labui, bet plačioji visuomenė menkai informuojama, kažkodėl veiksmas vyksta žinybiniame „pogrindyje".

Mūsų mokykla turi būti demokratizuota ir humanizuota. Ji iš valstybinės tampa valstybine-visuomenine. Vadinasi, didės visuomenės vaidmuo liaudies švietimo politikoje. Sukurta šalies liaudies švietimo darbuotojų Taryba, kur ne kur Lietuvoje kuriasi rajonų, mokyklų švietimo tarybos. Kol nėra naujo liaudies švietimo įstatymo, naujovės neprivalomos.

Praėjusių metų rugpjūtyje kartu su 59-osios vidurinės mokyklos direktoriumi A. Šventicku pabuvojau Leningrado Lenino rajono mokyklose. A. Šventickas naujoves, pamatytas Leningrade, iš karto ėmė diegti. Mes žiūrime, kaip sekasi kolegoms, iš esmės pritariame jiems, bet kaimynų tikslų formulavimo, planų, pirmųjų žingsnių dar nederėtų spaudai pateikti kaip ženklius veiklos rezultatus.

Pas mus irgi renkamas mokyklos parlamentas. Mokyklos tarybos pirmininką rekomenduosime rinkti iš tėvų, direktorius renkamas 5 metams. Direktoriaus vienvaldystės principas išlieka. Vienos tarybos ar tarybos pirmininko sprendimas be direktoriaus sutikimo negalioja: direktoriui tarus veto,

klausimas pakartotinai svarstomas taryboje, vėliau konferencijoje. Neradus kompromiso, klausimas sprendžiamas rajono liaudies švietimo skyriuje arba taryboje.

Mes nepritariame mokinių savivaldai mokykloje, mes už mokytojų — tėvų — mokinių bendravaldystę. Neretai pedagogai nusistatę prieš bendradarbiavimo pedagogiką, nes ją apibūdinant dažnai ignoruojami mokytojo ir mokinio socialinio statuso, amžiaus skirtumai. Dar A. Lunačiarskis 1918 m., kalbėdamas apie mokytojo ir mokinio santykius, pabrėžė, kad negalima užmiršti, jog bendrauja subrendęs mokytojas ir nesubrendęs vaikas, paauglys. Negalima tarp suaugusiųjų susiklosčiusių santykių automatiškai perkelti į mokyklą. Reikia nuodugnios, apgalvotos santykių metodikos, technikos, atitinkančios amžiaus tarpsnius. Mes to intuityviai ieškome, bet čia būtina mokslo pagalba.

Sąjunginiame liaudies švietimo darbuotojų suvažiavime kilo klausimas, ar galima „bendradarbiauti" su tais, kurie nenori mokytis, dirbti? Jeigu taip, tai kaip? Į šį klausimą vargu ar rasime vienaprasmį atsakymą.

Štai mūsų mokyklos vyresnioji mokytoja, pradinių klasių specialistė A. Markūnienė siūlo vieną tokį mokinių ugdymo kelią:

— Seniai puoselėjau viltį skatinti mokinius sekti Vydūnu. Jo mintys gyvybingos. Jis skatino kelti lietuvių dvasingumą, siekė, kad lietuvis susikurtų tvirtovę viduje, ta nenugalima tvirtovė — tai dvasinis žmogaus stiprumas. Manau, kad idealas reikalingas ne tam, kad jis mus valdytų, bet kad vaikai jaustų tam tikras ribas, tarsi krantus. Ilgai sakėme jaunimui: jums visi keliai atviri, jūs mūsų ateitis. Kur tai atvedė — į pelkę, liūną...

Vydūno draugijos vakare gimė mintis plėsti vydūniečių judėjimą. Pažadėjo talkininkauti filosofas V. Bagdonavičius. Mano manymu, vydūniečių judėjimas tarp moksleivių perspektyvus, bet masiškumo vaikytis nereikia.

Visuomenėje ir mokykloje jaučiamas užsienio kalbų prestižo renesansas. Mokiniai turi vis daugiau galimybių praktiškai vartoti kalbas (spauda, kelionės į užsienį, susirašinėjimas, muzikos įrašai, bendravimas su užsienio turistais).

Mano kolegės vyresniosios mokytojos I. Kanišauskienė ir G. Nagevičienė pabrėžia, kad būtina sukurti prisodrintą kalbinę aplinką. Tuo tarpu vadovėliuose — nuobodūs tekstai, nėra pagalbinės literatūros, suprantamų, paprastesnių vadovėlių, gramatikos lentelių ir žinynų, plokštelių, net žodynėlių trūksta. Be šito sunku dirbti savarankiškai. Greta pagrindinės užsienio kalbos, reikėtų mokytis dar vienos. Lietuvoje mokomų užsienio kalbų pasirinkimas per mažas. Mokytojams kalbiniu požiūriu nieko neduoda kvalifikacijos kėlimo kursai. Metų metais negirdėdamas gyvos kalbos, mokytojas lieka gero „tryliktos" klasės mokinio lygmenyje.

Bendraujame su Erfurto A. Sniečkaus mokykla. Siunčiame ir kasmet priimame po keliolika mokinių ir keletą mokytojų. Norėtumėm plačiau keistis mokytojais: sakykim, pas mus mėnesį stažuojasi erfurtietis rusų kalbos mokytojas, Erfurte — mūsų vokiečių kalbos mokytojas.

Nuo šių metų rugsėjo žengsime dar keletą žingsnių užsienio kalbų mokymui tobulinti: 10—12 klasėse iš mokyklos pasirenkamųjų dalykų įvesime po papildomą valandą per savaitę, keletą fakultatyvų. Nuo 5-tos klasės pradėsime vaikus užsienio kalbos mokyti fakultatyvuose, būreliuose.

Visuomenėje ryškėja skirtingi požiūriai į privalomą vidurinį išsilavinimą. Dauguma pedagogų mano (ir ne be pagrindo), kad, mokymą padarius visuotinį privalomą, buvo pakirstas vidurinio mokslo, apskritai žinių autoritetas. Sakytume, jog mokslas privalomas turėtų būti iki 16 metų amžiaus, nesvarbu, kiek klasių būtų mokinys baigęs. Bet čia irgi slypi pavojus: nesukūrus žmonių integravimo į visuomenę socialinių garantijų, gali smarkiai daugėti nusikaltimų, plėstis socialinė terpė organizuotiems nusikaltėliams veikti ne savo rankomis. Iš esmės pritardami pedagogų tarybai suteiktai teisei kelti

mokinį į aukštesnę klasę su 3 dvejetais, vis dėlto visaip sieksime, kad tokie pedagogų tarybos sprendimai būtų reti.

Ir toliau bendradarbiausime su aukštųjų mokyklų dėstytojais ir mokslininkais. Tariamės dėl bendradarbiavimo su Lietuvos istorijos instituto darbuotojais. Moksleiviai dalyvaus Vilniaus, Kernavės pilių kasinėjimuose. Veiks politinis fakultatyvas „Stalinizmas: teorija ir praktika". Tai kuriamos tautinio ugdymo sistemos dalis. Mokytojų metodininkių G. Mališauskienės, V. Terleckaitės vadovaujamos Lietuvių kalbos draugijos mokyklos sekcija numatė, kaip gryninti gimtąją kalbą. Patys mokytojai turės irgi padirbėti, kad jų kalba, kirčiavimas būtų be klaidų.

Pedagogų taryba pritarė sumanymui kasmet organizuoti tautinių dainų ir šokių šventę. Skelbiamas ir tautinių rankdarbių konkursas, geriausi darbai praturtins mokyklos etnografinį muziejų. Pradėsime rinkti medžiagą būsimam Lietuvos istorijos kabinetui...

Pavasarį 5—6 klasėms įvedėme penkių darbo dienų savaitę. Kadangi 3—6 klasių mokiniai mokosi antrojoje pamainoje, tai ir toliau leisime pamokas trumpinti 5 minutėmis. Švietimo organams leidus keisti mokymo planą, mažinsime savaitinį valandų krūvį, ir visa mokykla pereis prie 5 darbo dienų savaitės.

Jau praėjusiais metais atsisakėme kabinetinės sistemos antrojoje pamainoje, atsisakysime jos ir pirmojoje. „Ventos" mokslinis gamybinis susivienijimas — mokyklos bazinė įmonė — įrengė kompiuterių klasę, kurioje galės mokytis dirbti su kompiuteriais ne tik mokiniai, bet ir mokytojai.

Mokyklos naujus mokslo metus pradeda pagal naują mokymo planą. Padaugėjo valandų, skirtų lietuvių kalbai ir literatūrai, užsienio kalbai, geografijai, dailei. sumažėjo — rusų kalbai ir literatūrai, matematikai, biologijai. Didžiausia naujovė — mokyklos (tai yra mokinių, tėvų, mokytojų) pasirenkamieji dalykai: trys valandos per savaitę dešimtoje klasėje, keturios — vienuoliktoje ir dvyliktoje, be to, kiekvienai vyresniajai klasei dar finansuojamos 7 valandos fakultatyvių — savanoriškų disciplinų, pasirenkamų savo nuožiūra. Visa tai sudaro pagrindą diferencijuoti mokymą, geriau rengti moksleivius aukštajai mokyklai.

Pritariame ir tam, kad darbinis mokymas 10—12 klasėse neprivalomas. Savanoriai galės įgyti profesiją (vairuotojo, autošaltkalvio, programuotojo, sekretorės mašininkės ir t. t.) po pamokų. Džiaugiamės, kad bus mažinamas mokinių skaičius klasėse...

Tęsime ir plėsime praėjusiais metais pradėtą mokinių diferencijavimą pagal gabumus, interesus baigus pirmą ir antrą mokyklos pakopą (5 ir 10 klasėje). Tai nėra neginčijamas dalykas, tačiau dabar, kai dar nesame pajėgūs pakelti visos mokyklos, sutelksime dėmesį į gabesniuosius. Ar nebūtų gerai, jei ir mokyklose atsirastų stipendijos (nors ir viena kita) gabesniems mokiniams? Juk moksleivius sportininkus valstybė rengia, maitina, teikia jiems lengvatų...

Dar keletas žodžių apie mokytoją, dėstytoją. Valstybė, organizacijos moka troleibuso vairuotojui mokiniui 90 rublių per mėnesį, studentui — 40, vairuotojui — apie 350, o docentui — su 10 metų stažu — 320 rublių. Ar tokiu atveju galima tikėtis visuotinio kultūros pakilimo, visuomenės intelektualinio potencialo suklestėjimo? O apie mokytojų socialinį statusą nė kalbėti neverta...

Taigi kas trukdo kurti tautinę mokyklą? Daug kas. Galima parengti daug koncepcijų, bet jeigu joms nepadėsime tvirtų ekonominių pamatų, jei nebus sukurta koncepcijos realizavimo materialinių prielaidų, tai bus dar vienas muilo burbulas. Tautinė mokykla — tai grįžimas prie autentiškos tautos kultūros. Bet tai tik pirmas žingsnis. Pagrindinis tikslas — deramai integruotis į pasaulio kultūrą. O be atitinkamo lygio materialinės mokymo bazės, neperėmę pasaulinės pedagogikos patirties to nepadarysime.

STALININIAI, AUTORITARINIAI MŪSŲ VISUOMENĖS DVASINIO GYVENIMO, LITERATŪROS IR MENO „TVARKYMO" METODAI ATNEŠĖ DAUG ŽALOS IR MŪSŲ RESPUBLIKOS KULTŪROS RAIDAI, SUŽALOJO DAUGELIO MENININKŲ LIKIMUS. APIE TAI RAŠOMA ŠIAME NUMERYJE SPAUSDINAMAME A. BUČIO STRAIPSNYJE. BET IKI JO PATEIKIAME SĄJUNGINIAME ŽURNALE „KOMUNIST" (1989, NR. 9) IŠSPAUSDINTO STRAIPSNIO „DU PALIKIMAI" SANTRAUKĄ, KURI, MANYTUME, LEIS SUSIDARYTI VAIZDĄ APIE DVIEJŲ — LENININĖS IR STALINO—ŽDANOVO—SUSLOVO PROTEGUOTŲ TENDENCIJŲ KOVĄ IDEOLOGIJOS DARBE, DVASINIAME VISUOMENĖS GYVENIME. TADA GERIAU SUPRASIME IR TAI, KAS DĖJOSI POKARIO BEI VĖLESNIAIS METAIS LIETUVOJE, KUR YRA VIENŲ AR KITŲ LITERATŪROS, MENO REIŠKINIŲ ŠAKNYS.

DU PALIKIMAI

Novatoriškumas ir perimamumas — du tarpusavyje dialektiškai susiję pradai, kurie daug lemia istorijos procesą, jo tempus ir jo prieštaravimus. Perimamumas būdingas ramiai įvykių tėkmei, o novatoriškumas ima viršų lūžių momentais. Šiandien mes kaip tik gyvename tokiu laiku, kuris primena staigių permainų metą, revoliucijas, kurios, K. Markso žodžiais tariant, „nuolat kritikuoja pačios save, tolydžio sustoja, grįžta prie to, kas atrodo jau įvykdyta, kad vėl iš naujo pradėtų, žiauriai iš pagrindų išjuokia savo pirmųjų mėginimų pusinumą, silpnybes ir netinkamumą" [1]. Todėl toks aktualus ir šiandien V. Lenino ištartas klausimas: „Kokio palikimo mes atsisakom?" Atsakant į jį, reikia prisiminti revoliucijos vado perspėjimą: iš praeities žmonės visuomet paveldi du palikimus. Nuo vieno jų vardan pažangos reikia atsisakyti. O kitas organiškai įsijungia į mūsų idėjinį arsenalą, padeda žengti pirmyn, spartina tą judėjimą.

Palikimas tenka ne tik žmonėms, bet ir perėjusiai į naują raidos etapą visuomenei, ir politinėms partijoms. Lenininis istoriškas požiūris į praeitį ir dabartį atmeta ir saugojimą, konservavimą to, kas beviltiškai paseno, ir novatoriškumą dėl novatoriškumo, derinimą atgyvenusių senienų ir madingų, bet negyvybingų dalykų.

Klausimas dėl požiūrio į palikimą aktualus ir šiandien, ir ne mažiau prieštaringas negu Lenino laikais. Tik dabar jau daugiausiai kalbama apie pastarųjų septynių dešimtmečių palikimą. Kokius partijos poveikio, įtakos visuomenės dvasiniam gyvenimui metodus ir šiandien galima naudoti ir ką iš ideologijos arsenalų reikia be gailesčio išmesti?

●

Turbūt egzistuoja savotiškas dėsningumas: nedora, priėjusi tam tikrą ribą, kai kam tampa tarsi objektyvi būtinybė, kurią kaip reikiant galima įvertinti tik iš šalies arba iš istoriniu požiūriu visai kitokios visuomeninės moralės. Kaip tik iš tokių pozicijų mes dabar ir žvelgiame į ketvirtąjį dešimtmetį.

Smerkti lengva, suprasti kur kas sunkiau. Dabar mūsų istorinė sąmonė audringai atsinaujina, tai tas periodas, kada noras daryti išvadas, smerkti dažnai neleidžia realizuoti būtinumo išsiaiškinti, kas mums atsitiko, kaip, kodėl, vardan ko... Labai jau daug kas iš to, ką pergyvenome, mūsų amžininkams atrodo absurdas, velnio monai, visuotinis proto aptemimas.

Pavyzdžiui, imkime tik vieną pastraipą iš 1938 m. lapkričio 14 d. VKP(b) CK nutarimo „Dėl partinės propagandos ryšium su „VKP(b) istorijos trumpojo kurso" išleidimu": „Reikia suprasti, kad kaip tik politinio darbo apleidimas tarp inteligentijos, mūsų kadrų atvedė į tai, kad dalis mūsų kadrų, atsidūrę už partijos politinės įtakos ribų ir neturėdami idėjinio užsigrūdinimo, politiškai iškrypo, susipainiojo ir tapo užsienio žvalgybų ir jų trockistinės-bucharininės bei buržuazinės nacionalistinės agentūros grobiu". Iš atminties išplaukia vardai dešimčių mūsų tėvynainių, tapusių bjauraus šmeižto aukomis, apjuodintų, pūdytų kalėjimuose, fiziškai sunaikintų. Ir štai toje pačioje nutarimo pastraipoje, kaip tik prieš pacituotą frazę yra kita: „Tokia antibolševikinė pažiūra į tarybinę inteligentiją yra barbariška, chuliganiška ir pavojinga Tarybų valstybei". Kad nejustum tokios fantastiškos veidmainystės, reikėjo gyventi ketvirtajame dešimtmetyje. Reikėjo sulaukti devintojo dešimtmečio pabaigos, kad galėtum tinkamai politiškai įvertinti šią veidmainystę.

Šiandien mes konstatuojame: dešimtmečius veidmainystė buvo neatskiriamas oficialiosios politikos atributas vertinant, apibūdinant meno kūrybą (ir ne tik ją). Žinomasis 1946 m. nutarimas dėl žurnalų „Zvezda" ir „Leningrad" buvo aktyviai propaguojamas ir atitinkamai interpretuo-

---

[1] Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai. V., 1949, t. 1, p. 203.

jamas, taikomas visuose ideologijos darbo baruose. Po pusantrų metų buvo susumuoti dar vienos triukšmingos kampanijos rezultatai, jie vėl įgijo nutarimo formą — šį kartą buvo užsipultas žurnalas „Znamia", kurio redakcija „nepadarė atitinkamų išvadų" iš ano nutarimo, be to, „žurnalas menkai padėjo demaskuoti buržuazinį kosmopolitizmą" ir t. t.

1946 m. nutarimų literatūros, teatro ir kino klausimais vykdymo rezultatų susumavimas išsiliejo dar vienu meno puolimu, įtvirtino administracinį reglamentavimą toje srityje, kur jis kategoriškai netinka, nes prieštarauja meninės kūrybos prigimčiai. Toks ideologinis spaudimas, be kita ko, pakirto TSRS tautų meno saviraišką, vertė atsisakyti nacionalinių kultūrų vystymosi istorinio savitumo, o kartais (taip buvo priėmus nutarimą dėl V. Muradelio operos) supriešindavo vienas tarybines tautas su kitomis. Toks su nekompetentingumu susiporavęs diktatas padarė dogmatizmą neatskiriamu kultūrinės politikos atributu, sudariusiu galimybę suvešėti mene nekonfliktiškumo teorijai.

Iš esmės tie patys reikalavimai literatūrai ir menui — tik, šiandienos akimis žiūrint, ne tokia karikatūriška forma — buvo keliami ir po trisdešimt su viršum metų. Tiesa, veidmainystė tuokart buvo vadinama elegantiškiau — atotrūkiu tarp žodžių ir darbų (Ždanovo įpėdinio pagrindiniame partijos ideologijos poste Suslovo mėgstamas posakis). Tas atotrūkis buvo mažinamas ne tvirtinant žodžius darbais, bet kur kas paprasčiau — pakeičiant žodžius. 1979 metais naivūs žmonės su džiaugsmu (nes priėmė už gryną pinigą) sutiko eilinį TSKP CK nutarimą ideologijos klausimais, konkrečiai tokį jo teiginį: „Idėjinio auklėjimo darbui partijos keliami uždaviniai nesuderinami su vis dar pasitaikančia baime atvirai kelti ir svarstyti aktualius mūsų visuomenės gyvenimo klausimus, su tendencija užglaistyti, apeiti neišspręstas opias problemas, su bandymu nutylėti realiame gyvenime egzistuojančius trūkumus ir sunkumus. Toks požiūris, polinkis į paradiškumą nepadeda reikalui, o tik apsunkina mūsų bendrų uždavinių sprendimą. Ten, kur vengiama kritikos ir savikritikos, kur visuomenės reikaluose trūksta viešumo, ten patiriami tiesioginiai masių aktyvumo nuostoliai".

Tada atsirado žmonių, kurie, kaip buvo raginama nutarime, ėmėsi padėti reikalui savo kūryba, tuo labiau kad tie raginimo žodžiai pasigirdo iš tokio autoritetingo lygmens. Bet šiame lygmenyje greitai susigriebta, jog netinka svaidytis žodžiais ir įkandin 1979 m. nutarimo „Dėl tolesnio gerinimo..." 1981-aisiais priimamas naujas —„Dėl eilinių uždavinių toliau gerinant...". Eiliniai uždaviniai buvo suformuluoti taip: „Viso to darbo centre turi būti socializmo istorinių pranašumų ir laimėjimų argumentuotas propagavimas... Negalima taikstytis su tuo, jog tai ne visada daroma sumaniai, prieinamai... Reikia ryškiai ir įtikinamai atskleisti mūsų dienų heroiką, darbo žmogaus — komunizmo kūrėjo tikrąjį grožį ir didingumą... Į emocionaliai įtikinančių, gyvų vaizdų kalbą reikia išversti iš pažiūros sausus, bet didžiulio socialinio turinio pilnus statistinius duomenis..."

Dar viena tradicija, ilgiems metams tapusi partijos vadovavimo visuomenės dvasinei raidai būdinguoju bruožu — vadinamasis vadovavimo konkretumas. 1940 metais VKP(b) CK, pažymėjusi literatūros kritikos ir bibliografijos trūkumus, įsakmiai nurodė priemones, kaip „iš esmės pagerinti" padėtį šioje srityje: pripažinti Rašytojų sąjungos kritikų sekciją dirbtinai sukurta ir ją likviduoti (tegu kritikai išsiskirsto po kitas sekcijas), nustoti leisti „Literatūros kritiko" žurnalą ir t. t. — viskas labai konkrečiai. Arba, pavyzdžiui, 1946 metų nutarimas „Dėl dramos teatrų repertuaro ir priemonių jam pagerinti". Ir ten praktiniams uždaviniams neprikiši abstraktumo: kasmet kiekviename dramos teatre pastatyti 2—3 naujus idėjiniu ir meniniu požiūriu aukštos kokybės spektaklius šiuolaikinėmis tarybinėmis temomis. Po pusantrų metų kritikai piktinosi: šiam sprendimui įgyvendinti Maskvos teatrai turi parodyti apie 80 pjesių, o iki naujojo sezono pradžios dramaturgai teparašė tik septynias!..

Administraciniai komandavimo metodai dvasinės gamybos sferon buvo diegiami laikantis tokio nuoseklumo ir atvirumo, koks buvo būdingas vienam ar kitam tarybinės visuomenės raidos etapui. Aštuntajame dešimtmetyje ir devintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje diktatas pastebimai sušvelnėjo, čia pradėjo vyrauti ūkinė leksika, kuri buvo įprasta ir artima to meto kultūros vadovams.

Ar galima nusigręžti nuo viso to, apsimesti, jog nebuvo šitokio palikimo? Žinoma, ne. Tuo labiau kad jis klostėsi ne dėl atsitiktinių klaidų, administravimo stichijos, nekompetentingo diktato ekscesų arba sąstingio inercijos. Visiškai atvirkščiai: stichija, ekscesai, inercija tapo ne to deformuoto socializmo, kuriame gyveno kelios tarybinių žmonių kartos, atsitiktiniais, bet neišvengiamais reiškiniais.

Bet juk būta ir kitokių tradicijų...

●

Ketvirtojo dešimtmečio, taip pat ir vėlesniųjų laikų kultūros politikos kūrėjai ir vykdytojai dažnai savo veiksmus aiškino ir teisino remdamiesi Leninu. Tai buvo daroma „atrankiniu būdu" cituojant jo darbų ištraukas, jas laisvai traktuojant atitrūkus nuo istorinių realijų, diktavusių politines akcijas. Pirmiausiai tai pasakytina apie Spaudos dekretą, kurį Leninas pasirašė netrukus po Didžiojo Spalio pergalės. Niekas neslėpė, kad tai buvo atsakymas į plačią įvairaus plauko kontrrevoliucinės spaudos ataką. Jame pasakyta, kad net kritiškais momentais spaudos varžymas leidžiamas tik apibrėžto būtinumo ribose. Bet jeigu užsibrėžei tikslą įtikinti ir įtikinai visus, jog

socializmui nugalėjus klasių kova nenurimsta, o darosi atkaklesnė, tai tas apibrėžtos diktatūros ribas dvasios sferoje galima išplėsti taip plačiai, kaip norisi. Taip ir buvo padaryta. Ir tik šiandien mes pagaliau galime pradėti praktiškai realizuoti su Leninui būdingu tikslumu dekrete suformuluotus socialistinio požiūrio į masinės informacijos priemones principus: „Kai tik įsitvirtins nauja tvarka, bet koks administracinis poveikis spaudai bus nutrauktas, jai bus suteikta visiška laisvė atsakomybės prieš teismą rėmuose pagal plačiausių galimybių, pažangiausią šiuo požiūriu įstatymą". Argi nepriimtina ši platforma ir dabar rengiamam Spaudos įstatymui, kuris pavėlavo septyniasdešimčia metų?

O kaip šiuolaikiškai (tarsi ką tik parašyti) skamba žinomo Lenino straipsnio „Partinė organizacija ir partinė literatūra" žodžiai: „...Literatūrinį darbą mažiausiai galima mechaniškai lyginti, niveliuoti, jame mažiausiai galimas daugumos viešpatavimas mažumai".[2]

Tad buvo mūsų dvasinės raidos metraštyje ir kita tradicija — gana stipri ir ne tokia jau trumpalaikė tendencija, kaip šiandien kai kam atrodo. Šis laikas — ne gausių nutarimų laikas, užtat išryškėjo daug krypčių ir mokyklų moksle, literatūroje ir mene. Tai mes šiandien galėtume pavadinti realiuoju nuomonių socialistiniu pliuralizmu, be kurio dvasinis gyvenimas neišvengiamai linksta į sąstingį ir degradaciją. Vis dėlto reikėtų priminti dar vieną dokumentą, kuriame tęsiama leninine partijos vadovavimo kultūrai tradicija. Tai 1925 m. birželio 18 d. rezoliucija „Dėl partijos politikos grožinės literatūros srityje" (vienas jos autorių — RKP(b) CK literatūros komisijos pirmininkas M. Frunzė). Rezoliucijoje buvo pabrėžta, jog partija visada turi palaikyti šioje srityje įvairių grupuočių ir srovių laisvą lenktyniavimą, nes bet kuris kitas sprendimas būtų valdiškas, biurokratinis pseudosprendimas...

Taip šiuolaikiškai skamba ši rezoliucija.

Beje, Lenino nurodymu trečiajame dešimtmetyje tarybiniuose laikraščiuose be komentarų buvo spausdinamos ištraukos ir ištisi rašiniai apie padėtį Rusijoje iš įvairių emigrantų leidinių, kad tarybiniai žmonės turėtų aiškų supratimą, kas ir kaip prieš juos kovoja.

Visais vėlesniais laikais geriausi tarybinės inteligentijos atstovai stengėsi palaikyti sąžiningo, atviro, net polemiško dialogo tradicijas. Tai buvo daroma natūralia menininkams forma: pasirodydavo kūrinių, atskleidžiančių pavojingas visuomenės ligas, raginančių nedelsiant veikti, „gydyti" socializmą. Ir pasitaikydavo, kad tie kūriniai pasiekdavo skaitytoją, žiūrovą, klausytoją dažniausiai ne oficialių patvarkymų dėka, o atvirkščiai. Ne kartą mokslo ir kultūros veikėjai stengėsi priversti įsiklausyti į jų nerimo dėl šalies likimo balsą tuos, kurie pasisavino sau teisę galutinai spręsti visus be išimties klausimus.

Neseniai tarybiniai žmonės su pasitenkinimu įvertino tai, jog panaikintas ko gero pats odioziškiausias iš partijos nutarimų ideologijos klausimais — 1946 m. rugpjūčio 14 d. VKP(b) CK nutarimas „Dėl žurnalų „Zvezda" ir „Leningrad". Ar būtina formaliai „atšaukti" visus praeities ideologinius nutarimus? Į šį rejestrą tarp kitų būtų galima įtraukti ir 1957 m. nutarimą dėl žurnalo „Voprosy istoriji", kurio tikslas buvo sutramdyti mokslininkus istorikus, pačioje „atodrėkio" pradžioje išdrįsusius kritiškai nagrinėti „Trumpojo kurso" dogmas apie 1917 metų įvykius. Būtų galima išvardyti dar nemažai panašių dokumentų, taip pat direktyvinių periodikos publikacijų, kurių kiekvieną šiandien irgi reikėtų dezavuoti. Bet, manytume, jog partijos CK sprendimas dėl minėto nutarimo nedviprasmiškai parodo, kaip reikia žiūrėti į šiuos jos istorijos puslapius.

Šiandien mes daug ką naujo sau atrandame mūsų filosofinės minties raidoje, perprantame jos sudėtingumą ir prieštaringumą, girdime išreiškiamus toli gražu nevienaprasmius požiūrius į mūsų tolimąją ir artimesnę praeitį (tai dar vakar buvo laikoma kriminalu). Vėl leidžiami, plačiai skaitomi M. Zoščenkos ir A. Achmatovos — literatų, patyrusių „valstybinio" sutaršymo baisumą — kūriniai. Visoje šalyje skamba D. Šostakovičiaus muzika, o juk jis tais tragiškais laikais „autoritetingai" buvo pripažintas „antiliaudiniu" kompozitoriumi. Pralaužę užtvarą pas mus prasiveržė ant lentynų gulėjusių filmų herojai, skaitytojai ima į rankas tas tikroviškas knygas apie sunkius mūsų istorijos periodus, kurios anksčiau buvo žymimos ideologinių draudimų ženklu: atseit „už didelius nukrypimus nuo gyvenimo tiesos". Laikas viską surikiuoja į savo vietas.

Mums pagal seną istorijos tradiciją teko du palikimai. Ne taip lengva įveikti tą dešimtmečius trukusį atotrūkį nuo leninines partinio poveikio kultūrai tradicijos. Deja, įvairių lygmenų partijos komitetai toli gražu ne visur įvaldė šį politinio darbo metodą, vis dar gajus komanduojamasis draudimų metodas, visiškai netinkamas dvasinės raidos sferoje. Bet ir šioje srityje demokratizacijos procesas plėtojasi — per kovą, prieštaravimus, bet vis dėlto skinasi kelią.

Kažin ar verta šiandien mums įprastomis rezoliucijomis vieną po kito naikinti, paneigti viską, kas neteisingo buvo dešimtyse senų nutarimų ir tūkstančiuose vadinamųjų direktyvinių straipsnių, išspausdintų laikraščiuose ir žurnaluose. Aukščiausiasis teisėjas — laikas — jau paskelbė savo nuosprendį. Istorijos neįmanoma ištaisyti atgaline data. Mūsų pareiga — teisingai, moksliškai tiksliai įvertinti istorijos įvykius. Juodieji praeities puslapiai — mūsų bendras skausmas — įsakmiai perspėja mus ateityje nedaryti tokių klaidų.

[2] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 12, p. 96.

TRAGIŠKI PAKELĖS ŽENKLAI

ALGIMANTAS BUČYS

LKP Centro Komiteto biure buvo aptarta Lietuvos rašytojų sąjungos ir jos partinės organizacijos veikla (...).
Pripažinta, kad LKP(b) Centro Komiteto sekretoriaus K. Preikšo kalba visuotiniame tarybinių Lietuvos rašytojų susirinkime 1946 m. spalio mėnesį, svarstant dabar anuliuotą VKP(b) CK nutarimą „Dėl žurnalų „Zvezda" ir „Leningrad", iš esmės atkartojo A. Ždanovo pranešimo tezes, buvo politiškai klaidinga, iškraipė lenininius partinių organizacijų bendravimo su menininkais principus.

(Iš pranešimo „LKP Centro Komiteto biure". — Tiesa, 1989, birželio 24)

●

Istoriškai suvokti 1946 metų vasaros įvykius Lietuvos kultūriniame gyvenime — nelengvas, tačiau būtinas nūdienos uždavinys. Oficialiai pasmerkus ir pripažinus neteisingais anuometinius partijos nutarimus ir akcijas, būtina atidžiau įsižiūrėti, kas buvo keičiama ir kuo pakeičiama tuometiniame Lietuvos kultūriniame gyvenime, kuriame dar buvo gyvos ir gajos prieškarinės laisvos meninės kūrybos, įvairių literatūrinių krypčių tarpusavio polemikos ir sambūvio tradicijos. Tik prieš pat karą į TSRS įjungtos Lietuvos ir jos kultūros specifinė padėtis pirmaisiais pokario metais leidžia atsekti ne vieną anuometinės kultūrinės politikos tragišką paklaidą ir nesveiką tendenciją, kurią šiandien derėtų ne tik pasmerkti, bet ir konkrečiau paanalizuoti.

●

Nė metams nepraėjus po VKP(b) CK 1946 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo dėl žurnalų „Zvezda" ir „Leningrad" ir garsiųjų A. Ždanovo kalbų Leningrade, šalies sostinėje įvyko TSRS rašytojų sąjungos plenumas. Gausiems jo dalyviams iš visų respublikų Rašytojų sąjungos generalinis sekretorius A. Fadejevas, aptardamas reakciją į nutarimą, pabrėžė, jog Pabaltijo respublikose padėtis yra sudėtingesnė negu kitur, kadangi „tai jaunos tarybinės respublikos", ir „ne be tam tikro „išjudinimo" ten pavyko praskaidrinti ideologines pozicijas".

Koks tai buvo „išjudinimas" ir koks „praskaidrinimas", generalinis sekretorius konkrečiai neaiškino, nors gana reikšmingai užsiminė, kad „draugai iš Pabaltijo respublikų, žinoma, nepaneigs, kad kai Latvijoje, Lietuvoje, Estijoje buvo buržuazinės vyriausybės, ten ištisa karta buvo auklėjama po pseudomokslinių vakarietiškų teorijų egida, ten yra žmonių, įsisavinusių tai, kas kenksmingiausia, kas „madinga", kas epigoniška".

Be abejo, A. Fadejevas čia nieko naujo (palyginti su A. Ždanovo kalbomis) nepasako, be išlygų pakartodamas tezę, jog visa, kas vakarietiška, — kenksminga ir smerktina. Bet svarbu atkreipti dėmesį, jog turint galvoje lietuvių literatūrą čia kalba ėjo ne tiek apie vienokias ar kitokias literatūrines madas ar tendencijas, atėjusias iš Vakarų, kiek apie žmones, paveldėjusius Vakarų kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo tradicijas, gerai pažinusius ir teigiamas, ir prastąsias jų puses.

A. Bučys — literatūros kritikas, prozininkas, poetas, filologijos mokslų kandidatas.

Jau 1940 m. dauguma lietuvių rašytojų — S. Nėris, A. Venclova, J. Paukštelis, I. Simonaitytė, S. Čiurlionienė, M. Lastauskienė, A. Miškinis, Butkų Juzė, K. Binkis, V. Mykolaitis-Putinas — atsakydami į dienraščio „Tarybų Lietuva" anketos klausimus, nujautė, jog vyksta lemtingas politinio ir kultūrinio gyvenimo lūžis, jog Lietuvoje, pasak K. Binkio, „vyksta didžiausia revoliucija be barikadų, be šūvių, kraujo lašo nepraliejant". Visiems buvo aišku, kad prasidėjo nauja lietuvių gyvenimo epocha, kurioje turės keistis ne tik vyriausybės ir santvarkos, bet ir meno, literatūros kūrėjų vieta visuomenėje, jų socialinė bei materialinė padėtis, kartu ir jų mąstysena, pasaulėžiūra. „Įėjus Raudonajai Armijai į Lietuvą, — rašė V. Mykolaitis-Putinas anketoje, — pasidarė aišku, kad pasibaigė viena mūsų tautos gyvenimo epocha ir prasidėjo kita. Tokie įvykiai giliai jaudina ir sukelia visą chaosą minčių ir jausmų, ypatingai tiems, kurie buvo mažiau pasiruošę tuos įvykius sutikti".

O tokių buvo vis dėlto dauguma. Tad jau 1940 m. vasarą ir rudenį lietuvių rašytojai turėjo progos apmąstyti svarbiausius visuomenės ir kultūros raidos klausimus, kurie tais dramatiškaisiais metais netikėtai apsinuogino, ryškiai iškilo aikštėn tiek savo netolima praeities retrospektyva, tiek naujomis viltingomis perspektyvomis. Nėra ko stebėtis, kad modeliuojant būsimąją idealią kultūros ir literatūros situaciją visuomenėje, lietuvių rašytojams aiškiausiai buvo, kokia ji neturėtų būti. Visi dar puikiai prisiminė nepavydėtiną rašytojų ir pačios literatūros padėtį smetoninėje, pasak A. Miškinio, „karčių atsiminimų Lietuvoje", kur rašytojus piktino daug kas — nuo gyvenimiškų, buities smulkmenų (menki honorarai ir pajamų procentai nuo parduodamų knygų, pragyvenimo sunkumai, būtinumas dirbti su literatūra visiškai nesusijusius darbus, idant laisvalaikiu galėtų rašyti ir t. t.) iki sudėtingiausių kūrybos paskirties ir laisvės problemų. Visi buvo ne kartą skaudžiai išgyvenę, anot Salomėjos Nėries, „pastumdėlišką" rašytojo ir visos kultūros padėtį vertelgiškoje hierarchijoje.

„Niekur savi menininkai ir rašytojai per 20 metų nebuvo tiek ujami ir šuns vietoj laikomi, kaip pas mus, — piktinosi K. Binkis. — Iš visų menų gal tik opera puoselėjama ir lepinama. Jai nesigailėta lėšų ir globos, nes ji reikalinga buvo reprezentacijai". Vartotojiškas požiūris į meną, literatūrą ir jų kūrėjus kaip į priedą prie daug svarbesnių valstybinių laimėjimų reprezentacijos buvo skaudžiai užgavęs lietuvių rašytojus, ir dabar, išnykus autokratinės santvarkos cenzūrai, jie gana piktai kalbėjo apie skambius buvusiųjų valdovų šūkius ir rūpinimąsi tautinio meno klestėjimu, apie tariamai stambias dotacijas, kurios, pasak A. Miškinio, tebuvo „trupinėlis nuo persisotinusio buržujaus stalo". „Rašytojai buvusioje karčių atminimų Lietuvoje, — teigė poetas, — buvo patys didžiausi skurdžiai ne vien medžiagine prasme. Nežinau nieko ciniškesnio už tą smetoninės Lietuvos formulę menui: savaimas menas atsirasiąs tada, kai susidarysianti savaima aristokratija (...). Pasakišku greitumu ta „savaima aristokratija" darėsi. Paskubomis krovė turtus, visais siurbliais traukė gėrybes iš alkstančiųjų rankų. Tikruoju, dvasios ir medžiagos pirklių, vardu nė pavadinti negalėjai. Ciniškai reikalavo, kad juos laikytume tautos vairuotojais, vadais, nusipelnėliais, idealistais ir t. t.".

Griežtokos antiburžuazinės, antikapitalistinės nuotaikos, kritiškas požiūris į kultūrinę smetonininkų politiką buvo akivaizdus ir nenuginčijamas reiškinys, kuris beveik nepasikeitė nė po karo. Gal tik pasipildė itin niūriais vokiečių okupacijos įspūdžiais, kuriuos sukėlė menkai teslepiama fašistų karinės valdžios panieka lietuvių pastangoms išsaugoti tautinį orumą, savarankiškumą, savitą kultūrą, kurią okupacijos ideologai taikėsi priglausti, pasak P. Cvirkos, po „aukštesnės vokiečių kultūros" sparnu, „esą lietuvių tauta daugiau linkusi priimti Vakarų kultūrą. Kaip hitleriniai okupantai supran-

ta „Vakarų kultūrą", niekam ne paslaptis. Tai reiškia tą pačią vokiškųjų okupantų ir žudikų kultūrą, vadinamąją „naująją tvarką" Europoje".

●

Žinoma, ir 1940, ir 1946 m. lietuvių rašytojams nelengva buvo įsivaizduoti būsimąją kultūrinę politiką Tarybų Lietuvoje. Čia būta daugiau vilčių, hipotezių, pagrįstų gana padrikomis žiniomis apie TSRS kultūrinį gyvenimą, negu plataus ir nuodugnaus realybės pažinimo. Ir vis dėlto margoje nuomonių bei prielaidų įvairovėje netrukus išryškėjo trys pagrindinės problemos, kurias laiku išsprendus buvo galima tikėtis naujos kultūrinės politikos sėkmės. Buvo galima to tikėtis, bet, kaip žinoma, VKP(b) CK 1946 m. nutarimai, automatiškai pritaikyti Lietuvai, grubiai deformavo natūraliai susiklosčiusią lietuvių kultūros, meno ir literatūros ugdymo patirtį.

Pirmiausia buvo pažeista tautinės kultūros koncepcija. Dar tais pačiais 1940-aisiais, vos tik Lietuvai atsidūrus TSRS sudėtyje, V. Mykolaitis-Putinas iš karto nurodė įvykio svarbą, tvirtindamas, jog „esminis dalykas yra tai, kad mes įstojome į socialistinių respublikų sąjungą (...). Politiniu požiūriu mes įsigijome stiprių sąjungininkų: Socialistines Tarybų Respublikas ir viso pasaulio darbo žmones, kurie kapitalizmui ir jo vedamai beprotiškai kruvinai kultūros griovybai padarys galą greičiau, negu mes tikimės". Drauge rašytojas išreiškė turbūt visų Lietuvoje likusiųjų rašytojų viltį, jog lygiateisių respublikų sąjungoje lietuvių rašytojams ne tik bus sudarytos palankesnės materialinės kūrybinio darbo sąlygos, bet ir suteikta galimybė laisvai kurti, ugdyti ir puoselėti tautinę lietuvių kultūrą, pagrįstą nacionaliniu savarankiškumu ir daugiaamžėmis savitomis tradicijomis. „Esminiu dalyku, — programiškai teigė V. Mykolaitis-Putinas, — aš laikau ir tai, kad mums yra patikintas tautinis savarankiškumas, laisva tautinės kultūros kūryba".

Deja, tik patikintas. Jau pats faktas, kad 1946 m. spalio 1—2 d. Vilniuje sušaukiamas visuotinis Lietuvos rašytojų susirinkimas, į kurio garbės prezidiumą „išrenkamas Visasąjunginis Komunistų partijos (bolševikų) Centro Komiteto Politinis Biuras su draugu Stalinu priešakyje" ir kuriame Lietuvos KP(b) CK sekretorius K. Preikšas padarė savo garsųjį, nūnai neteisingu pripažintą pranešimą, liudijo, kad Lietuvos kultūros politikoje pasukta paprasčiausio dubliavimo keliu. Juk Lietuvoje nebuvo žurnalų „Leningrad" ir „Zvezda", negyveno čia ir neskelbė savo kūrinių nei A. Achmatova, nei M. Zoščenka, o ir kultūriniam darbui vadovavo ne Leningrado partijos komitetas, kuris, pasak A. Ždanovo, „padarė stambią politinę klaidą", leidęs abiem rašytojams spausdinti „svetimus tarybinei liaudžiai, tuščius, neturiningus ir vulgarius dalykus, skelbiančius supuvusį beidėjiškumą, vulgarumą ir apolitiškumą, kad dezorientuotų mūsų jaunuomenę ir apnuodytų josios sąmonę".

Ir vis dėlto nepagrįstas centro nuostatų dubliavimas būtent nuo 1946 m. tampa LKP(b) kultūros politikos norma, kurios stengiamasi dogmatiškai laikytis neatsižvelgiant nei į lietuvių kultūros specifiką, nei į faktus. Čia pat randami savieji „atpirkimo ožiai", nors jų „kaltė" apibūdinama taip pat nepagrįstai ir formaliai, kaip ir M. Zoščenkos ar A. Achmatovos. Antai K. Preikšo pranešime smarkiai sukritikuojamas poetas E. Matuzevičius, kuris spausdinęs savo kūrinius vokiečių okupacijos metais, o dabar, sako pranešėjas, „skundžiasi savo eilėraščiuose, kad jam trošku. „Mes kaip žuvys užtrokštume šičia, jei nebūtų kelių į tave", — rašo jis savo eilėrašty „Baltijai". Mes nesistebime, kad jam trošku mūsų tarpe. Matuzevičiui, pripratusiam prie „Naujosios Lietuvos" ir „Ateities" oro, gali nepatikti mūsų oras. Tačiau kyla klausimas: kodėl mūsų redakcijos, šį kartą „Literatūra ir menas", tokią jo nuomonę išspausdino?"

Iš anksto pasiryžęs apkaltinti ir pasmerkti poetą, pranešėjas eilėraštyje

ieško tik to, kas pagrįstų kaltinimą, o nutyli viso eilėraščio patosą ir tiesiog pažodžiui „idėjišką" finalinį posmą:

Baltija, oški, dainuoki galingai,
Tegaivina mus tavo banga!
Kuriam Lietuvą drąsiai, valingai
Su tarybinio mosto jėga!

Apriorinis neigiamas nusistatymas atskirų kūrėjų, netgi akivaizdžiai bandančių tarybiškai persiorientuoti, atžvilgiu buvo įmanomas, be abejo, tik dėl siauro politinio žvilgsnio į literatūrą ir meną. Profesinės kompetencijos stoka, nesugebėjimas pajusti meno specifikos ir profesionaliai analizuoti meno kūrinių, mąsliai diskutuoti apie sudėtingas literatūros, dailės, muzikos problemas buvo kompensuojamas griežtomis prievaizdiškomis intonacijomis, įsakmiu, nepagarbiu meno kūrėjų barimu ir mokymu iš aukštų vadovaujančių postų. Ir tai pasakytina ne tik apie LKP(b) CK sekretorių. Administracinio komandavimo metodai ir intonacijos, „nurodinėjimai iš viršaus" po 1946 m. VKP(b) CK nutarimų (ne tik dėl minėtų literatūrinių žurnalų, bet ir dėl teatrų repertuaro, dėl muzikos ir kino kūrinių) ima vis plačiau įsigalėti ir Lietuvoje. Antai tarsi atkartojant visuotinį rašytojų susirinkimą, panašiai 1946 m. spalio 27 d. buvo sušaukti lietuvių dailininkai, kurie turėjo klausytis, kaip profesiniu požiūriu ne ką nuvokiantys valdininkai mokė dailininkus, nurodinėjo jų klaidas: „Susirinkime kalbėję Meno reikalų valdybos viršininkas drg. Banaitis, LTSR tarybinių rašytojų sąjungos sekretorius drg. Šarmaitis ir „Tiesos" redaktorius drg. Zimanas nurodė dailininkams visą eilę jų darbuose esančių klaidų ir ragino studijuoti marksizmą-leninizmą, eiti dailėje socialistinio realizmo keliu, parodyti naują tarybinį žmogų, jo darbą".

Partijos vadovų santykiuose su meno žmonėmis įsigalinti liepiamoji nuosaka ilgainiui sužlugdė ne tik vaisingų kūrybinių, bet ir politinių diskusijų galimybę. Pažangieji rašytojai P. Cvirka, K. Korsakas, A. Venclova, J. Šimkus, dar smetoninėje Lietuvoje išpažinę socializmo idėjas ir simpatizavę Tarybų Sąjungai, tebuvo tik maža lietuvių rašytojų dalis. Daugumai rašytojų dar reikėjo perprasti skelbiamos socialistinės santvarkos idealus, pajusti juos ir jais patikėti, o tai, kaip dar 1940 metais pasakė V. Mykolaitis-Putinas, „nėra staigus žaibiškas žygis, jeigu, žinoma, jis nėra ir chameleoniškas prisiderinimas". Suprantama, jog rūsčiai K. Preikšo pranešime iškritikuotas, V. Mykolaitis-Putinas ir 1946 m. bandė teigti kūrėjo teisę ir laisvą ir sąmoningą apsisprendimą: „Aiškus dalykas, kad mums, o pirmiausia man pačiam reikia persiorientuoti taip, kad dabar tarybinės komunistinės santvarkos atrama ir jos aktualieji reikalai mus nevaržytų. Bet literatas, ypač poetas, šitaip persiorientuoti sugebės tik tuomet, jei jis savo idėjų pasauly įvykdys tokią pat revoliuciją, kokią įvykdė Rusijos darbo žmonės 1917 m. spalio mėnesį." Pabrėždamas politinio ir kūrybinio persiorientavimo ir apskritai meninės pasaulėjautos specifiką bei sudėtingumą, prityręs poetas ir prozininkas visuotiniame susirinkime mėgino įteigti anuometiniams partijos, kultūros vadovams, jog reikia turėti omenyje vidinius kūrybos postulatus ir giliuosius pasaulėžiūros klodus, o ne aktualių lozungų ir skambios terminologijos perėmimą: „Galim pritarti Vyriausybės politikai, galim net įsijungti į atstatomąjį darbą, galim, pagaliau, pasisavinę pakankamą idėjinio bagažo kiekį, aiškinti ar tai literatūrą, ar tai istoriją marksizmo šviesoje, bet pakankamai stiprios atramos kūrybai dar neturėsim. Reikia nuoširdaus ir gilaus įsitikinimo, kad čia, o ne kitur yra tiesa, kad tokia, o ne kitokia linkme eina visatos ir žmonijos raida".

Deja, anuometiniai partijos organų darbuotojai, vadovavę kultūrai, mažiausiai paisė meno kūrėjų jausmų ir vidinių kūrybos dėsnių. Niekam 1946 m. nebuvo reikalingas nuodugnus, įžvalgus ir perspėjantis naujos kultūrinės situacijos bei politikos įvertinimas V. Mykolaičio-Putino kalboje. Nie-

kas net nemėgino nuginčyti ir kitų rašytojų (B. Sruogos, E. Mieželaičio etc.) kalbose išsakytų abejonių dėl suprastinto, vulgaraus kūrybos aiškinimo bei vertinimo. Visuotiniame susirinkime diskusiją nustelbė kategoriški kaltinimai, įvairios etiketės, politinio nepasitikėjimo dvasia, kurią netrukus perėmė ir visa Lietuvos spauda, vienaip ar kitaip vertinusi Respublikos kultūrinį gyvenimą. Antai „Literatūros ir meno" ataskaitoje apie rašytojų susirinkimą nė nemėginta įsigilinti į V. Mykolaičio-Putino teiginius ar polemizuoti su jais. Pasitenkinta gan kategorišku, tačiau tipišku tiems laikams nurodymu, jog „tokia V. Mykolaičio-Putino pozicija, žinoma, negali būti pavyzdžiu nei mūsų literatams, nei kitiems inteligentams. Svyruoti šiuo metu tegali tas rašytojas, kuris dar nejaučia didžios literatūros auklėjamosios reikšmės, kuris dar nejaučia pilnos atsakomybės prieš savo tautą ir jos šviesią tarybinę ateitį".

Šitaip profesionalų dialogą su meno žmonėmis ėmė keisti įsakmūs nurodinėjimai ir demagogiškas tuščiažodžiavimas, kuriame nebuvo nė užuominos apie kompetentingą kūrinių analizę, nuoširdumą ir pagarbą meno kūrėjams. Pastariesiems pokalbyje su kultūros politikos vadovais buvo palikta teisė tik atsiprašinėti, pripažinti savo „kūrybines klaidas", atgailauti už savo neišmanymą ir, žinoma, pasižadėti (tegu ir deklaratyviai), kaip tuomet sakydavo, ateityje „pateisinti tarybinio rašytojo vardą".

Svarbu pažymėti, jog besąlygiško paklusnumo ir savo nesamų klaidų pripažinimo reikalavimas anuomet nebuvo palydimas vien rūsčiais žodžiais. Baigiamajame žodyje K. Preikšas pažymėjo: „Neįtikinami buvo Miškinio ir Graičiūno pažadai. Išsiskyrė iš visų kalbėjusiųjų Mieželaitis, kurio pasisakymas čia, susirinkime, parodė, kad jis ne tik neišsiaiškino savo klaidų, bet dar mėgina plepalais apie formą pridengti savo įklimpimą į nacionalistinę balą. Jeigu Mieželaitis neįtemps visų savo jėgų atsikratyti to, kas tempia jį į priešų lagerį, jis žus kaip kūrybinė jėga".

Konkrečią kritiką turėjo lydėti konkrečios išvados, o CK sekretoriaus vieši teiginiai beveik prilygo direktyvinėms nuorodoms, kurių ateityje turėjo laikytis kūrybinės organizacijos, leidyklos, spaudos organai. Neatsitiktinai, matyt, K. Preikšo pranešime nė vienu žodžiu — nei piktuoju, nei geruoju — nepaminėtas P. Cvirka, anuometinis Rašytojų sąjungos valdybos pirmininkas. Čia aiškiai vengta analogijos su Leningradu, kai po A. Ždanovo priekaišto N. Tichonovui pastarasis buvo tuoj pat „palaisvintas nuo Tarybinių rašytojų sąjungos valdybos pirmininko pareigų".

Reikia pasakyti, jog Lietuvoje centro dubliavimas buvo šiek tiek sušvelnintas (kaip mena įvykių dalyviai, asmeniniu A. Sniečkaus įsikišimu). Respublikoje išvengta tokios kurioziškos reakcijos į VKP(b) CK nutarimą, kokią parodė, tarkim, Moldavija. Tuo nusistebėjo net A. Fadejevas, vėliau taip priekaištavęs: „Draugai Moldavijoje per visaliaudinį savo kūrinių produkcijos svarstymą vienas kitą į dulkes sumalė. Rezultate išėjo, lyg beveik visa moldavų literatūra patenka į partijos CK nutarimo kritiką... Reikia įžvelgti tikrai idėjinį priešą, o kam gi mušti vienas kitą?"

Vis dėlto ir Lietuvoje administracinės priemonės po nutarimo palietė ne vieną rašytoją. Netrukus po susirinkimo, kaip pranešė Rašytojų sąjungos spaudos organas, Lietuvos rašytojų organizacija „padarė išvadas ir kai kuriuos rašytojus, kurie iki šiol tylėjo, jautėsi tolimi tarybinei literatūrai (Graičiūnas, Kiela, Pumputis, Šalčiuvienė), išbraukė iš savo organizacijos narių tarpo". Beveik tuo pačiu metu E. Mieželaitis buvo pašalintas iš Lietuvos komjaunimo CK sekretoriaus posto. Vilniaus jaunieji rašytojai savo sekcijos susirinkime griežtai išpeikė ankstesnį sekcijos pirmininką K. Kubilinską už publikacijas vokiečių okupacijos meto spaudoje ir pašalino jį iš pareigų. Kai kurie sukritikuotieji rašytojai (K. Inčiūra, A. Miškinis) netrukus buvo ištremti į Sibirą, kiti tapo vadinamaisiais „nutylimais asmenimis" (K. Kubilinskas, S. Anglickis ir kt.).

Visuotinis Lietuvos rašytojų susirinkimas, kuris buvo skirtas VKP(b) CK nutarimui aptarti ir kuriame K. Preikšas padarė savo pranešimą, pakartojantį kone visas A. Ždanovo kalbų Leningrade idėjas ir tezes, turėjo būti, viena vertus, tarsi koks „parodomasis procesas", pamokymas visiems kitiems Lietuvos meno žmonėms. O antra vertus, susirinkimas turėjo lemti, kaip buvo numatęs TSRS tarybinių rašytojų sąjungos valdybos prezidiumas Maskvoje, „būtiną esminį persilaužimą idėjiniame Rašytojų sąjungos gyvenime ir darbe".

Iš esmės taip ir atsitiko — administracinio komandavimo metodai ilgam įsitvirtino Lietuvos kultūros politikoje, literatūrinėje spaudoje, o grubios, nekompetentingos kritikos ir įsakmaus menininkų „išbarimo ir pamokymo" recidyvai buvo gajūs ištisus dešimtmečius, net ir po Stalino mirties bei asmens kulto demaskavimo. Užtenka priminti 1963 metų ir kitus garsiuosius N. Chruščiovo susitikimus su kūrybine inteligentija, kurie taip pat nedelsiant būdavo dubliuojami Lietuvoje.

Žodžiu, čia tenka kalbėti ne tiek apie atsitiktinį klaidingą nutarimą, kiek apie stalinistinės kultūros politikos sistemą, sąmoningai ir nuosekliai taikytą visoje šalyje, visose respublikose. Ji buvo tik vienas visos stalinizmo vidaus politikos sudėtinių elementų. Ta politika buvo grindžiama dviem svarbiausiais Stalino deformuoto socializmo lozungais: 1) klasių kova po socializmo pergalės ne silpnėja, o dar labiau aštrėja ir 2) ją privalo lydėti aktyvus išnaudotojų klasių ir užsimaskavusių „liaudies priešų" likvidavimas.

Kiek suluošintų likimų ir žmonių gyvybių kainavo tarybinei liaudžiai šių lozungų įgyvendinimas, šiandien visi gerai žinome. Reikėtų pabrėžti, jog ir didžiulius Lietuvos kultūros nuostolius, ypač rašytojų, dailininkų, muzikų, apskritai kultūrininkų pasitraukimą į Vakarus karui baigiantis, taip pat tiesiogiai lėmė stalinistinis politinis teroras ir vulgari proletkultiška kultūros politika. Išgąsdinti 1939—1940 m. įvykių ir deportacijų, nematydami jokios galimybės laisvai kurti ar vesti dalykišką dialogą literatūros ir meno klausimais, Vakaruose atsidūrė V. Krėvė, F. Kirša, B. Brazdžionis, J. Aistis, H. Radauskas ir daugelis kitų. Netrukus po karo sudarytame lietuvių rašytojų, atsidūrusių svetur, draugijos sąraše buvo beveik šimtas narių, o pirmajame Lietuvos tarybinių rašytojų suvažiavime, įvykusiame Vilniuje 1945 m. spalio 25—28 dienomis, dalyvavo tik 84 Lietuvoje likę rašytojai.

Dauguma jų buvo ir liko, kaip minėta, ištikimi lietuvių liaudies interesams, antiburžuaziškai nusiteikę ir tikėjosi taikiais tarybiniais metais atsidėti, pasak J. Paukštelio, „vien kūrybai ir su visu nuoširdumu atvaizduoti tuos savo „prastus" naginėtus brolius ir seseles, atvaizduoti jų vargus ir atodūsius, kurių buvo pilnos mūsų tamsių pirkių kertys, pilni laukai sunkių, nepakeliamų, kaip tų akmenų — atvaizduoti jų šviesiųjų vilčių blykčiojimus, kurių išsipildymo amžiais laukė, bet nesulaukę — daugelis nuėjo su jomis į šaltą kapą po velėna". Rašytojo žodžiuose nuaidi visos lietuvių literatūros didžiosios demokratiškumo ir liaudiškumo tradicijos, sklindančios nuo pat K. Donelaičio iki XX amžiaus. Jomis remdamiesi ir tikėjosi kurti savo kūrinius pirmuoju pokario dešimtmečiu lietuvių rašytojai. Ir tai nebuvo nei vieno ar kito literato sąmoningai pasirinkta poza, nei pataikavimas ar prisitaikymas prie naujos santvarkos, o tik giliai išjaustas vidinis nusistatymas, nuolat prasikalantis pro įvairiausias socialines psichologijos sanklodas, pro nepalankiausias visuomenines aplinkybes ir grubų ideologinį smurtą. Ir prieškario, ir pokario lietuvių literatūroje rastume daugybę atvejų ir pavyzdžių, kai mūsų rašytojų kūrybos liaudiškumas, demokratiškumas ir pažangios meninės idėjos atkakliai kaldavosi ir prasikaldavo — tarsi pro šalnų kaustomą gruodą — pro ideologinių, dažnai ribotų ir net reakcingų viešpataujančių nuostatų luobą.

Pirmasis pokario dešimtmetis, kurio represinę, kenkiančią natūraliai kultūros raidai atmosferą iš dalies nulėmė 1946 m. partijos CK nutarimai, šiandien vertintinas kaip vienas nepalankiausių ir slogiausių lietuvių literatūros raidos laikotarpių. Grubiai paminti buvo ne tik tautinės kultūros, bet ir demokratizmo, kūrybingo pliuralistinio dialogo principai. Rašytojų pasaulėjauta ir kūrybinė individualybė buvo nuvertinama ir įsakmiai pajungiama — nebe rašytojo, o literatūros amatininko lygmenyje — asmens kulto interesams (prisiminkime gausius literatūros politikierių bei apsidraudėliškų redaktorių išreikalautus lietuvių poetų S. Nėries, V. Mykolaičio-Putino, E. Mieželaičio ir daugelio kitų eilėraščius, šlovinančius „didįjį tautų vadą, tėvą ir mokytoją").

Nuo A. Ždanovo pranešimų Lietuvoje prasidėjo intensyvus socialistinio realizmo dogmų skiepijimas lietuvių prozoje, prigijo nerašytas, bet privalomas reikalavimas gražinti tarybinę tikrovę, rodyti vien gerąsias jos puses ir laimėjimus, tarybinių žmonių teigiamas savybes ir pasiaukojamą heroizmą „pergalingose naujo gyvenimo statybose". Visi tie ir kiti socialistinio realizmo kanonai ne vieną pokario dešimtmetį žalingai veikė netgi talentingiausių lietuvių prozininkų A. Vienuolio („Puodžiūnkiemis"), I. Simonaitytės („Pikčiurnienė") kūrybą, daugelio anuomet dar gana jaunų rašytojų J. Šimkaus, J. Baltušio, J. Avyžiaus, J. Dovydaičio ir kitų apsakymus bei romanus. Tragišką gniuždančio stalinizmo patirtį iš anų laikų atsinešė ir visa pradedančiųjų rašytojų karta, kuri be išlygų patikėjo ideologinės „mobilizacijos" ir deklaratyvios, pompastiškai optimistinės poezijos galimybėmis. Tragiška V. Grybo (1927—1954) mirtis, skaudus A. Jonyno, J. Macevičiaus kartos praregėjimas po TSKP XX suvažiavimo žymėjo kainą, kurią net jauniausiems teko mokėti už anuometinės kultūros politikos teorines ir praktines klaidas.

Šiandien nebeįmanoma įsivaizduoti, kokia būtų buvusi, kokiomis gyvybingomis atšakomis būtų išsiplėtojusi lietuvių pokario kultūra ir literatūra, jei nebūtų buvę minėtų direktyvinių nutarimų ir vieno aršiausių Stalino bendražygių A. Ždanovo „kultūrinės politikos kelrodžių". Būtent A. Ždanovas po karo įteisino kultūrinio separatyvizmo politiką, atskirdamas nuo dabarties meninės kūrybos didžiulius kultūros palikimo klodus, automatiškai perkeldamas „liaudies priešų" sąvoką į praeitį ir „amžinai užmarščiai" pasmerkdamas visus tuos, kuriuos, pasak jo, „mūsų pažangioji visuomenė ir literatūra visada laikė reakcinės tamsybės ir išdavikiškumo atstovais politikoje ir mene".

Manau, čia nereikia plačiau komentuoti, kiek vardų ir kūrinių lietuvių literatūroje ištisus dešimtmečius liko nutylėta „idėjinio grynumo" sumetimais ir nuslėpta nuo vėlesnių kartų žmonių Lietuvos leidyklose ir mokyklose. Ne kas kitas, tik A. Ždanovas pirmasis po karo taip kategoriškai įteisino ir „geležinę uždangą" kultūroje, atkirsdamas Tarybų Sąjungos meno kūrėjus nuo Vakarų pasaulio, kur atseit yra susikaupusios visos pasaulio blogybės ir kur tarybiniam žmogui, juo labiau kūrėjui, šiukštu net dirstelėti, nes ten, pasak A. Ždanovo, „smarkiai dvelkia Europos ir Amerikos šiuolaikinis modernistinis buržuazinis menas, atspindintis buržuazinės kultūros marazmą". Kaip visiems žinoma, ištisus dešimtmečius trukęs kategoriškas atsiribojimas nuo pasaulio kultūros tapo kultūros politikos Lietuvoje kasdienybe, užkertančia kelią meno žmonėms bendrauti su Vakarų rašytojais, dailininkais, kompozitoriais.

Deja, tiktai šiandien, naujo mąstymo laikais, lietuvių tauta atgauna daugelį praeities kultūros vertybių, o lietuvių menininkai ir lietuvių menas, lietuvių kultūra vis intensyviau bendrauja su išeivijos kultūra, vis drąsiau išeina į pasaulio civilizacijos areną. Šiame kelyje stalininės praeities kultūros politikos nutarimai ir dogmos turi tapti liūdno atminimo pakelės ženklais.

1940 M. RUGSĖJIS. VIZITAS PAS VYŠINSKĮ

Skaitytojų dėmesiui siūlome Juozo Vaišnoro (1911—1972), 1940 m. Liaudies vyriausybės finansų ministro, LTSR finansų komisaro atsiminimus. 1940—1945 m. J. Vaišnoras buvo LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas, 1944—1945 m. — dar ir Plano komisijos pirmininkas, 1941—1944 m. LTSR vyriausybės atstovas prie TSRS Liaudies Komisarų Tarybos.

Jau 1930—1937 m., studijuodamas Kauno universitete ekonomiką, J. Vaišnoras buvo pažangių pažiūrų, nuo 1934 m. palaikė ryšius su Lietuvos Raudonąja pagalba, redagavo ir spausdino leidinį „Antifašistas", 1939—1940 m. bendradarbiavo laikraštyje „Už liaudies teises".

1940—1945 m. laikotarpiu jis buvo VKP(b) narys. Toliau pokario metų dokumentuose apie J. Vaišnorą atsirado ir tokia TSRS Aukščiausiojo teismo karinės kolegijos 1962 m. gegužės 28 d. pažyma: „Vaišnoro Juozo, Tomo sūnaus, iki 1945 m. spalio 30 d. — Lietuvos TSR LKT pirmininko pavaduotojo (suimto 1945 m. lapkričio 13 d.) kaltinamąją bylą 1961 m. lapkričio 15 d. peržiūrėjo TSRS Aukščiausiojo Teismo plenumas.

Karinės kolegijos 1946 m. liepos 25 d. nuosprendis dėl Vaišnoro J.T.s. atšauktas, ir byla, nesant nusikaltimo sudėties, nutraukta.

Vaišnoras J.T.s. šioje byloje reabilituotas" (PA, f. 3377, ap. 35, b. 13, l. 203. Versta iš rusų kalbos.)

J. Vaišnoro atsiminimuose pasakojama apie jo ir M. Gedvilo 1940 m. rugsėjo mėn. vizitą pas Vyšinskį. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad čia aprašomas vizitas įvyko praėjus vos mėnesiui nuo 1940 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos VII sesijos, kurioje Lietuva buvo priimta į Tarybų Sąjungą.

Atsiminimų tekstas pateikiamas autentiškas, netrumpintas ir beveik neredaguotas.

1940 metų rugsėjo mėn. 6 d. Tarybų S-gos atstovas Lietuvoje Pozdniakovas perdavė Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui Gedvilui Molotovo kvietimą atvykti rugsėjo mėn. 8 d. į Maskvą apsvarstyti įvairių Lietuvos ekonominių bei kultūrinių klausimų. Panašų kvietimą gavau ir aš, kaip finansų liaudies komisaras. Mane, be to, Pozdniakovas painformavo, kad, vykdamas į Maskvą, pasiimčiau visą Lietuvos ūkį bei kultūrinį gyvenimą liečiančią bent paskutinio penkmečio statistinę medžiagą, kaip tai: statistikos metraščius, statistikos biuletenius, biudžeto vykdymo ataskaitas, Lietuvos Banko pinigų emisijos biuletenius, stambesniųjų ūkinių organizacijų („Pienocentro", „Maisto", „Lietūkio", „Paramos", „Sodybos") metines ataskaitas.

Palyginti per labai trumpą laiką (maždaug per 24 val.) tokią medžiagą man paruošė tuometiniai mano pavaduotojai, buvęs Lietuvos Banko valdytojas Juozas Paknys, Tadas Zaleskis bei prekybos liaudies komisaras Marijonas Gregorauskas. Kad aš galėčiau greičiau susigaudyti šioje gausioje statistinėje medžiagoje, jie sudarė svarbesnių ūkio bei kultūrinio gyvenimo sričių rodiklius, statistines lenteles bei diagramas ir išsamią dalykinę rodyklę.

Į Maskvą vykome abu su Gedvilu. Jokių nurodymų nei iš Liaudies Komisarų Tarybos, nei iš LKP Centro Komiteto negavome. Mus lydėjo tik Pozdniakovas. Prieš išvykdami užsiminėme Pozdniakovui, kad būtų gera pasiimti kartu bent kelis specialistus, ypatingai gerai žinančius Lietuvos ūkį. Tačiau Pozdniakovas paaiškino, kad Molotovas kvietė tik Liaudies Komisarų Tarybos pirmininką ir finansų liaudies komisarą.

Rugsėjo mėn. 8 d. išvykome automobiliu į Rygą — Gedvilas, Pozdniakovas ir aš. Rygoje susitikome su Latvijos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininku Vilium Laciu, kuris irgi buvo pakviestas į Maskvą, ir kartu lėktuvu tą pačią dieną nuskridome į Maskvą. Maskvoje pirmiausia Gedvilą ir mane rugsėjo mėn. 8 dieną priėmė Vyšinskis.

Tuomet Vyšinskis buvo TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas. (TSRS LKT pirmininkas ir užsienio reikalų liaudies komisaru buvo V. Molotovas).

Buvo pranešta, kad pasikalbėjimas būsiąs grynai informacinis, todėl nereikią pasiimti jokių dokumentų bei liaudies ūkį liečiančios statistikos medžiagos. Tačiau kokiu konkrečiai klausimu mus kviečia Vyšinskis, mums nepasakė. Buvome tiktai įspėti, kad pas Vyšinskį sugaišime maždaug pusvalandį. Nurodytą valandą nuvykome į Užsienio Reikalų Komisariatą. Vyšinskis priėmė mus nedelsiant.

Po trumpo pasisveikinimo ir pasikeitimo nereikšmingais žodžiais Vyšinskis pasakė, kad jis norįs kiek detaliau supažindinti mus su klausimais, kurie bus svarstomi pas Molotovą, be to, išsamiau išdėstyti mums Tarybų Sąjungos vyriausybės požiūrį į įvairius Tarybų Lietuvą liečiančius klausimus. Pirmiausia jis priminė Krėvės-Mickevičiaus pokalbį su Molotovu. (Prof. V. Krėvė-Mickevičius, kaip einantis Liaudies vyriausybės Ministrų Tarybos pirmininko pareigas, buvo į Maskvą iškviestas 1940 m. liepos mėn. 2 d.). „Tuomet, — kalbėjo Vyšinskis, — Krėvė-Mickevičius Lietuvos Liaudies vyriausybės vardu siūlęs Molotovui pripažinti Lietuvos Liaudies respubliką, kuri palaikysianti su Tarybų Sąjunga kuo glaudesnius ekonominius, kultūrinius ir politinius ryšius. Krėvė-Mickevičius prašęs Molotovą pritarti Lietuvos Liaudies vyriausybės norui turėti savo atskirą valiutą, tai yra savo finansinę sistemą, muitų sienas, savo kariuomenę ir savo administracinę sistemą (vyriausybę, žinybas, administracinį teritorinį padalinimą). Taigi visus tuos atributus, kurie charakterizuotų Lietuvą kaip suverenią valstybę, besitvarkančią demokratiniais pagrindais.

Molotovas nesutikęs su šiuo Krėvės-Mickevičiaus pasiūlymu štai dėl ko, pasakė Vyšinskis:

1. Vokietija (Ribentropo pasiūlymas) siūlė Tarybų Sąjungai pasidalyti Lietuvą. Tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos siena turėjo būti Nemunas. Tačiau Tarybų Sąjungos vyriausybė šiam Vokietijos pasiūlymui nepritarusi. Bet Vokietija galutinai neatsiėmusi savo pasiūlymo. Todėl, anot Vyšinskio, Lietuvai esant nesusietai kuo tampresniais politiniais ir ekonominiais saitais su Tarybų Sąjunga, Vokietija savavališkai galinti įvesti kariuomenę į Užnemunę. Šito momento Krėvė-Mickevičius nenorėjęs suprasti ir vengęs duoti Molotovui aiškų atsakymą, kad sutinkąs prisidėti prie Lietuvos Liaudies respublikos perorganizavimo tarybiniais pagrindais.

— Man malonu, kad naujai sudaryta Lietuvos vyriausybė — Liaudies Komisarų Taryba — puikiai supranta, jog Lietuvos teritorijos vientisumo didžiausia garantija yra kuo tampresni Lietuvos ryšiai su Tarybų Sąjunga.

2. Krėvė-Mickevičius būgštavo, kad, įėjus Lietuvai į Tarybų Sąjungos sudėtį, bus nustelbtas jos nacionalinis savitumas, trumpai tariant, lietuviai bus surusinti. Dėl šio būgštavimo reikia pasakyti, kad jis nėra rimtesniais argumentais paremtas. Visų pirma, Tarybų Sąjungos tautų praktika rodo, kad nuo 1918 iki 1940 metų, tai yra per 22 metus nė viena Tarybų Sąjungos tauta nepatyrė rusinimo. Jos laisvai vysto savo nacionalinę kultūrą, laisvai bendrauja su kitomis tarybinėmis tautomis. Tokias pat sąlygas turės ir lietuvių tauta.

Juo labiau kad Lietuvoje dabar yra pakankamai savos inteligentijos, daug

mokslo žmonių, įvairių mokslo įstaigų, savų specialistų. Kitas reikalas buvo 1918 metais, kuomet Kapsukas-Mickevičius organizavo Lietuvoje tarybinę santvarką. Tuomet tikrai trūko nacionalinių kadrų, tuomet tikrai Kapsukas-Mickevičius nesugebėjo pritraukti bent kiek žymesnę dalį lietuvių inteligentų remti tarybinę santvarką. Aš nesivaržydamas pasakysiu, kad didesnė lietuvių inteligentų dalis tuomet nuėjo kartu su buržuazinės santvarkos šalininkais. Todėl nors pačioje pradžioje Leninas ir rėmė Kapsuką, bet, pamatęs, kad Kapsuko vyriausybė nesugeba patraukti paskui save plačiųjų liaudies sluoksnių, atsisakė suteikti Kapsukui karinę pagalbą. 1920 m. užėmus Vilnių Raudonajai Armijai, Kapsukas vėl kreipėsi į Leniną, prašydamas Vilniuje ir Vilniaus krašte leisti organizuoti tarybinę santvarką ir suteikti šiai sričiai atskiras savivaldos teises*. Šį pasiūlymą Leninas atmetė ir davė nurodymą Čičerinui pasiūlyti Lietuvos buržuazinei vyriausybei sudaryti sutartį, perleidžiant Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvai, be to, kompensuojant bent dalį karo metu padarytų Lietuvai nuostolių ir grąžinant archyvus, meno kūrinius, istorinius dokumentus, varpus, išvežtus iš Lietuvos. Ši sutartis buvo pasirašyta Maskvoje 1920 metais liepos mėn. 12 d. Lietuvai buvo atiduotas Vilnius ir Vilniaus kraštas, sumokėta 3 milijonai aukso rublių, grąžinta nemažai archyvų ir meno kūrinių. Šia sutartimi buvo išskirta Lietuvai Komi respublikoje 100 000 ha miško, kuriuo, deja, buržuazinė vyriausybė nemokėjo pasinaudoti.

Kapsukui tuomet buvo nurodyta apleisti Vilnių ir persikelti į Maskvą.**

1920 m. liepos mėn. 12 d. sutartimi buvo parodytas visiškas Lietuvos suverenumo gerbimas. Tuomet Tarybų Sąjungos vyriausybė pageidavo iš Lietuvos vyriausybės tik vieno vienintelio dalyko, būtent: nesudaryti nei su Lenkija, nei su Vokietija jokių karinių sutarčių, kurios galėtų grėsti Lietuvos suverenumui ir tuo pačiu komplikuoti Tarybų Sąjungos vakarinių sienų saugumą.

Tarybų Sąjungos vyriausybė per visą dvidešimties metų laikotarpį sąžiningai vykdė visus 1920 m. liepos mėn. 12 d. sutarties punktus ir nesikišo į Lietuvos vidaus reikalus, nė karto nepažeidė jos suverenumo ir visais atvejais gynė šį Lietuvos suverenumą.

Per šį taikos laikotarpį Lietuva, net būdama buržuazinė, daug ką laimėjo. Pirmiausia, ji susiformavo kaip tauta su savo visomis valstybinėmis institucijomis, sutvirtėjo ekonomiškai, kultūriškai. Jeigu 1918 metais Kapsukui sunku buvo suburti aplink save bent kiek skaitlingesnę inteligentiją, tai dabar nuo pačių aukščiausių iki žemiausių administracinio aparato grandžių jūs galite suformuoti iš nacionalinių kadrų. Dabar, turint tiek žmonių su aukštuoju bei viduriniu mokslu, jums negresia joks nutautėjimo pavojus. Pagrindinis jūsų, kaip ir mūsų, priešas dabar yra teritorines pretenzijas bereiškianti Vokietija, kuri, nesiskaitydama su jokiomis priemonėmis, stengiasi ginklu realizuoti Europoje savo hegemoniją. Žinoma, negalima galvoti, kad Vokietija, sutriuškinusi Lenkiją, Prancūziją ir kitas valstybes, bent kiek ilgesniam laikui nurimtų ir nepareikštų pretenzijų Pabaltijui ir kartu Tarybų Sąjungai. Su šiuo pavojumi Tarybų Sąjunga turi skaitytis ir negalėjo būti abejinga, kokia susiformuos santvarka Lietuvoje, kas stovės prie Lietuvos valdžios vairo — tikri Tarybų Sąjungos draugai, ar provokiški elementai, kuriems Tarybų Sąjungos ekonominė bei socialinė politika rodės tikras baubas, pakertantis jų egzistavimo pagrindus. Šie momentai buvo aiškinti Krėvei-Mickevičiui, šie momentai atvirai išdėstomi ir jums", — pasakė Vyšinskis.

* Matyt, čia turimas galvoje neigiamas V. Lenino atsakymas į V. Kapsuko 1920 m rugpjūčio 19 d. paklausimą dėl ginkluoto sukilimo prieš Lietuvos buržuazinę vyriausybę. Čia ir toliau A. Vyšinskis apie V. Kapsuką kalba netiksliai, ne tik vienpusiškai aiškindamas įvykių priežastis, bet ir painiodamas jų chronologiją. — Žr. dokumentinį rinkinį: Leninas, leninizmas, Lietuva. V., 1987.

** V. Kapsukas dirbo Vilniuje pogrindžio sąlygomis iki 1920 m pavasario.

Mums buvo pranešta, kad pas Vyšinskį užtruksime maždaug pusvalandį, tuo tarpu pralėkė viena, baigėsi ir antra valanda, o Vyšinskis vis tebekalbėjo, įtikinėdamas mus geriausiais Tarybų Sąjungos norais lietuvių tautos atžvilgiu ir bendro priešo — Vokietijos — pavojingumu tiek Lietuvai, tiek Tarybų Sąjungai.

Jis gana plačiai apsistojo aiškindamas, kaip Tarybų Sąjungos vyriausybė vertina įvairiose valstybinio aparato grandyse partinius ir nepartinius darbuotojus. Jis puikiai žinojo, kiek iš viso yra Lietuvoje partijos narių, koks jų išsilavinimas, koks jų sugebėjimas kaip ekonominio bei kultūrinio šalies gyvenimo organizatorių.

Vyšinskis priminė mums, kad 1940 metais Lietuvos Komunistų partijos narių skaičius neviršijo tūkstančio žmonių,*** o su aukštuoju mokslu lietuvių partinių buvo bene tik vienas kitas asmuo. Žinoma, vien tik partiniais žmonėmis, anot Vyšinskio, negalima buvo pasikliauti pertvarkant šalies ūkį socialistiniais pagrindais, todėl Tarybų Sąjungos vyriausybė daug vilčių dėjo į nepartinius žmones — Tarybų šalies draugus, aiškiai suprantančius, kad būsimose kovose su vokiškuoju imperializmu Tarybų Sąjungai ir Lietuvai teks išvien ginti savo laisvę ir egzistenciją. Vyšinskis priminė mums, kad ir Tarybų Lietuvos Liaudies Komisarų Taryboje partinių yra tik 3, o 11 nepartinių.

Vyšinskis supažindino mus ir su klausimais, kurie reikės apsvarstyti su Molotovu bei kitais Tarybų Sąjungos vyriausybės nariais, kaip tai: Plano komisijos pirmininku Voznesenskiu, užsienio prekybos l. kom. Mikojanu, finansų liaudies komisaru Zverevu, prekybos liaudies komisaru Liubimovu, profesinių sąjungų pirmuoju sekretoriumi Šverniku, Valstybinio banko valdytoju Bulganinu ir kt. Šie klausimai daugiausia lietė Lietuvos ūkio pertvarkymą, būtent: lito išėmimą iš apyvartos, kainų pertvarkymą, naujo darbo užmokesčio įvedimą, pramonės įmonių gamybinių pajėgumų pilną išnaudojimą, įmonių aprūpinimą žaliavomis bei įrengimais, kadrų paruošimą, kultūros bei mokslo ir švietimo įstaigų tinklo išplėtimą ir t. t.

Vyšinskis, be to, mums nurodė, kuris vyriausybės narys konkrečiai svarstys su mumis vienus bei kitus klausimus ir jų svarstymų eilę. Pirmas pasitarimas buvo paskirtas tą pačią dieną, t. y. rugsėjo 8 d., pas Molotovą 9 val. vakaro Kremliuje. Kad mus priims Stalinas, Vyšinskis apie tai neužsiminė.[1]

Parengė **Julija JAKAITIENĖ,**
istorijos mokslų kandidatė,
Partijos istorijos instituto
vyresnioji mokslinė bendradarbė

*** Iš pogrindžio išėjo apie 2200 LKP narių. Žr. LKP istorijos apybraiža, t. 2. V., 1978, p. 600.

[1] PA, f. 3377, ap. 35, b. 13, l. 40—46.

AR GAUSĖS MŪSŲ ŠEIMOS?

Pastabos apie demografinę situaciją

VLADA STANKŪNIENĖ

*** DVI KRAŠTUTINĖS NUOMONĖS * NATŪRALUS IR MIGRACINIS PRIEAUGIS * O KAS GI TRUKDO AUGINTI DAUGIAU VAIKŲ! * JAUNOMS ŠEIMOMS — DAUGIAU PASPIRTIES**

Gana ilgą laiką mūsų Respublikoje vyravo visai nepagrįstas abejingumas demografiniams procesams. Tik po TSKP XXVII suvažiavimo, kuriame buvo pabrėžta, kad būtina aktyvinti demografinę politiką, labiau atsižvelgiančią į vietinius ypatumus,[1] Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų respublikų, demografinių problemų sprendimas ėmė įgauti tikslinį ilgalaikį pobūdį. Pradėta rengti Respublikinė kompleksinė programa „Lietuvos TSR gyventojai" laikotarpiui iki 2005 metų, nes suprasta, kad realizuojamos gana fragmentiškos priemonės demografinei situacijai gerinti yra per menkos ir nepajėgia spręsti susiklosčiusių problemų. Kita vertus, susidomėjimas demografiniais procesais kilo ir dėl to, kad visuomenė, iš savo gyvenimo patirties jausdama demografinės situacijos aštrumą, ėmė spontaniškai reikšti požiūrį į demografinius procesus ir siekti, kad būtų sprendžiamos čia susidariusios problemos.

Daugelio demografinės statistikos duomenų atviroje spaudoje ilgą laiką nebuvo galima skelbti, ypač tuo atveju, jeigu jie atskleisdavo demografinių reiškinių neigiamas tendencijas. Todėl visuomenė nėra pakankamai informuota apie Lietuvos demografinės raidos ypatumus ir problemas. Dėl visų šių priežasčių gyventojų reprodukcijos bei migracijos procesai vertinami paviršutiniškai, labai prieštaringai, kartais net klaidingai, o pasiūlymai juos reguliuoti dažnai būna nerealūs, nes neatsižvelgiama į šių procesų raidos dėsningumus. Neretai ir valdymo organų lygmenyje nepakankamai įsigilinama į šiuos klausimus, o apie esamą situaciją sprendžiama pagal pačius bendriausius rodiklius, kurie nenusako procesų esmės. Labai dažnai demografiniai procesai taip suprastinami, kad net nemėginama išsiaiškinti demografinių dėsningumų ir jais vadovautis, o pasitenkinama išvadomis, pagrįstomis vien statistiniais duomenimis, deja, ne visada pakankamai informatyviais.

Šiuo būdu neatskleidžiamas procesų priežastingumas ir daromos labai vienpusiškos išvados, kad ilgą laiką blogėjusi demografinė situacija Lietuvoje nuo devintojo dešimtmečio pradžios ėmė gerėti, tad kone vienintelė

[1] TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga. V., 1986, p. 271.

V. Stankūnienė — ekonomikos mokslų kandidatė, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto demografijos ir darbo išteklių skyriaus vedėja.

problema tėra daugiavaikių šeimų gyvenimo sąlygos, na, dar tarprespublikinės migracijos padariniai. Neretai išgirsti ir kitą kraštutinę nuomonę, kad Respublikos demografinė situacija pokariniu laikotarpiu be paliovos blogėjusi (mažėjęs gimstamumas, didėjęs ištuokų skaičius, vykęs masiškas gyventojų kėlimasis iš kaimų į miestus ir kt.) ir dabar mes atsidūrėme katastrofiškoje padėtyje.

Be abejo, jeigu demografinius procesus vertinsime tik pagal absoliučius ar bendruosius rodiklius (skaičiuojamus 1000 gyventojų), rasime pakankamai duomenų tiek vienai, tiek kitai kraštutinei nuomonei pagrįsti. Daugiau kaip du dešimtmečius (maždaug nuo septintojo iki devintojo dešimtmečio pradžios) Lietuvos gyventojų mirtingumo absoliutūs ir bendrieji rodikliai ne tik nemažėjo, bet net augo, o gimstamumo ir natūralaus prieaugio rodikliai blogėjo. Kaimo gyventojų skaičius dėl jų migracijos į miestus taip pat visą laiką mažėjo didėjančiais tempais, tarprespublikinės gyventojų migracijos prieaugis didėjo. Naujagimių skaičius nuo 62,4 tūkst. 1960 m. sumažėjo iki 51,8 tūkst. 1980 m., mirusiųjų skaičius nuo 21,6 tūkst. 1960 m. padidėjo iki 39,2 tūkst. 1985 m., 1961—1965 metais kaimo gyventojų skaičius dėl migracijos kasmet vidutiniškai sumažėdavo apie 14 tūkst. žmonių, o 1971—1975 metais — 25 tūkst. žmonių. Didėjo gyventojų migracinio prieaugio dalis, palyginti su visu Lietuvos gyventojų prieaugiu. Antai 1961—1965 m. migracinis prieaugis sudarė apie 8 procentus viso gyventojų prieaugio, o 1976—1980 m. — jau apie 27 procentus. Šiuo laikotarpiu panašiai keitėsi ir rodikliai, skaičiuojami 1000 gyventojų (bendrieji koeficientai). Bendrasis gimstamumo koeficientas nuo 22,5 promilės 1960 m. sumažėjo iki 15,1 promilės 1980 m., iki septinto dešimtmečio mažėjęs bendrasis mirtingumo koeficientas nuo 1964 m. ėmė augti ir nuo 7,4 promilės padidėjo iki 10,9 promilės 1985 m., o bendrasis natūralaus prieaugio koeficientas nuo 14,7 promilės 1960 m. sumažėjo iki 4,6 promilės — 1980 m.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje — devintojo dešimtmečio pirmoje pusėje šie demografiniai rodikliai keitėsi (įvairių rodiklių kaita prasidėjo skirtingu laiku ir vyko gan skirtingai). Ištisus dešimtmečius mažėjęs gimusių vaikų skaičius nuo 1981 m. pradėjo augti ir 1986 m. pasiekė 59,7 tūkst. (po to vėl sumažėjo ir 1988 m. sudarė 57,4 tūkst.). Iki 1985 m. didėjęs mirimų skaičius 1986 m. gerokai sumažėjo, nors, tiesa, po to vėl ėmė augti (1985 m. sudarė 39,2, 1986 m. — 35,8, 1987 m. — 36,9 ir 1988 m. — 37,5 tūkst. žmonių). Kaimo gyventojų dėl migracijos jau 1976—1980 metais vidutiniškai kasmet sumažėdavo 21 tūkst. žmonių, 1981—1985 m. — 14 tūkst., o 1986—1988 m. — apie 10 tūkst. žmonių. Lietuvos gyventojų migracinio prieaugio dalis, palyginti su visu gyventojų prieaugiu, labai padidėjo ir prašoko 40 procentų [2].

Labiau neįsigilinus į minėtų procesų esmę, o tik remiantis bendriausiais rodikliais, neretai teigiama, kad įvykęs gyventojų natūralios kaitos, pirmiausiai — gimstamumo procesų raidos lūžis. Dažnai teigiama, kad Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1981 m. nutarimas [3], numatantis paramą šeimai, auginančiai vaikus, gimstamumo padidėjimui padarė lemiamą įtaką. Bet tokių argumentų autoriai neatsižvelgia į tai, kad šiame nutarime numatytos priemonės buvo pradėtos realizuoti tik 1982 m. pabaigoje, o gimstamumas didėjo jau 1981 metais. Aišku, kad tokiu atveju minėto nutarimo priemonių įgyvendinimas aptariamu laikotarpiu dar negalėjo lemti absoliučių gimstamumo rodiklių pagerėjimo. Tuo metu

[2] Dėl to, kad Lietuvos gyventojų prieaugio didelę dalį sudaro migrantai, kurių išvykimo ar atvykimo vietovė statistinėje apskaitoje nenurodoma, taip pat dėl didelių netikslumų pirminėje persikėlimų apskaitoje (užpildant atvykimo ir išvykimo lapelius), tarprespublikinės migracijos statistiką reikia tikslinti. Todėl šiame straipsnyje platesnė šių procesų analizė kol kas neatliekama.

[3] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1981, Nr. 16, p. 446—456.

neįvyko ir kokių nors kitų reikšmingų pasikeitimų, galinčių iš esmės pagerinti šeimų, auginančių mažamečius vaikus, sąlygas. Tai buvo intensyviausio ekonominio ir socialinio sąstingio metai.

Mano nuomone, gimstamumo didėjimo pradžia susijusi su tuo, kad šiuo laikotarpiu generatyvinio amžiaus, aktyviausio šeimų sudarymo, vaikų gimdymo amžiaus, sulaukė gausiausia pokario laikotarpio karta, gimusi šeštojo dešimtmečio pabaigoje — septintojo dešimtmečio pradžioje (tuo metu kasmet gimdavo apie 60 tūkst. vaikų, o naujagimių mirtingumas jau buvo palyginti nedidelis). Be to, šios kartos gausumui, priešingai ankstesnėms kartoms, nebeturėjo įtakos visos karo ir pokario metų kolizijos, veikusios demografinius procesus ir gyventojų struktūrą (žuvimai, deportacijos, didelis vaikų mirtingumas, sumažėjęs gimstamumas ir kt.). 1981—1985 m. padidėjusį gimimų skaičių (1983 m. gimė beveik 6 tūkst. vaikų daugiau nei 1980 m.) lėmė gyventojų amžiaus struktūros poslinkiai. Tik nuo 1984 m. pradėjo didėti ir gimstamumo lygio rodikliai. 1984—1988 m. laikotarpiu amžiaus struktūros veiksnio vaidmuo ėmė silpnėti. Tačiau 1984—1986 m. gimusių vaikų dar kiek pagausėjo (apie 2 tūkst. vaikų). Truputį padidėjo gimstamumo suminis koeficientas, kuris rodo, kiek viena moteris (sąlyginės kartos) per visą savo gyvenimą vidutiniškai pagimdo vaikų. Šis rodiklis, ilgą laiką mažėjęs, 1979—1983 m. laikotarpiu prilygęs 2,0, 1986—1987 m. padidėjo iki 2,16. Tačiau ir toliau beveik pusę visų gimusių vaikų sudaro pirmagimiai (46—49 procentai), apie 35—37 procentus — vaikai, gimę antri, apie 10 procentų — treti, o vaikai, kuriuos motinos pagimdo ketvirtus ir vėlesnius, sudaro mažiau kaip 6 procentus visų gimusių vaikų.

Taigi, minėtas nutarimas, numatantis paramą šeimoms, auginančioms vaikus, neturėjo didesnio poveikio gimstamumo intensyvumui padidinti. Šeimos nepagausėjo, nes realizuojamos priemonės buvo palyginti menkos, be to, dalis jų — rekomenduojamojo pobūdžio ir paprastai retai taikomos (turiu galvoje darbo kolektyvų jaunoms šeimoms skiriamas pašalpas, kreditus ir kt.). Be to, tų priemonių, kuriomis remiantis buvo teikiama materialinė parama šeimoms (35 rb parama iš dalies apmokamų atostogų metu, kol vaikui sueis vieni metai; vienkartinės pašalpos gimus vaikui ir kt.), svarba, ir taip buvusi menka, kylant kainoms, kasmet mažėjo. Šios priemonės reikšmingos tik tuo, kad jos atkreipė dėmesį į opias problemas, paskatino imtis šeimos prestižo atkūrimo, sulaikė gimstamumo mažėjimą. Tačiau šeimos tebeliko mažos, dažniausiai auginančios vieną du vaikus (tik kas dešimta šeima mieste ir kas ketvirta šeima kaime — daugiau kaip du vaikus).

Jei gimstamumas tėra tokio lygio, negali vykti nuolatinis kartų atsinaujinimas, nors mirtingumas būtų ir visai mažas. Gyventojų reprodukcijos neto koeficientas (tai rodiklis, išreiškiantis kiekybinį motinų kartos pakeitimą dukterimis) artimas vienetui. Paskutiniais metais jis prašoko vienetą, o 1976—1985 m. buvo mažesnis už vienetą.

Jei bus tokia padėtis, gyventojų natūralus prieaugis artės prie nulio. O jei gimstamumo suminis koeficientas nors truputį sumažėtų ir ilgesnį laiką būtų mažesnis kaip 2,15, tai XXI amžiaus pradžioje prasidėtų depopuliacija (mirimų skaičius būtų didesnis už gimimų skaičių), tautos nykimas. Vienintelis Lietuvos gyventojų, bet ne lietuvių tautos skaičiaus gausėjimo šaltinis būtų migracinis prieaugis. Todėl būtina sudaryti sąlygas demografinei pusiausvyrai ir nuolatiniam natūraliam gyventojų prieaugiui garantuoti.

Mirtingumas, du dešimtmečius didėjęs (maždaug nuo septinto dešimtmečio vidurio iki devinto dešimtmečio vidurio), kas visai nebūdinga visuomenėms, einančioms pažangos link, paskutiniais metais (nuo 1986 m.) kiek sumažėjo. Vidutinė gyvenimo trukmė pastaraisiais metais nuo 71 metų (vyrų 65 metų, moterų 75 metų) padidėjo iki 73 metų (vyrų 68 metų, moterų 77 metų), naujagimių mirštamumas (vaikų, mirusių iki vienų metų, skaičius, tenkantis 1000 gimusių) sumažėjo iki 12 promilių. Ilgą laiką buvęs didelis

ir didėjantis darbingo amžiaus vyrų mirtingumas irgi kiek sumažėjo, pirmiausia dėl to, kad rečiau mirštama dėl nelaimingų atsitikimų. Matyt, tam įtakos turėjo ir kovos su alkoholizmu priemonės [4]. Tačiau Lietuvos gyventojų mirtingumas, palyginti su išsivysčiusiomis šalimis, tebėra didelis. Pavyzdžiui, Japonijoje, Švedijoje, Šveicarijoje vyrų vidutinė gyvenimo trukmė siekia 74—75 metus, moterų — 80 metų, Japonijoje, Suomijoje, Švedijoje naujagimių mirtingumas tėra 6 promilės. Todėl kyla klausimas: galbūt tikrai teisinga yra kita kraštutinė nuomonė, jog Lietuvos demografinė situacija ne tik bloga, bet ir katastrofiška? Gal yra pavojus, kad mažas gimstamumas ir, palyginti su išsivysčiusiomis šalimis, gana didelis mirtingumas lems tautos išnykimą? Remiantis tokiu požiūriu dažnai platieji visuomenės sluoksniai, pagaliau ir ūkinio administracinio valdymo lygmens atstovai reiškia nuomonę, kad svarbiausia yra skatinti daugiavaikes šeimas, suteikti joms ypatingą statusą ir globą, nes tik tuo būdu galima išgelbėti lietuvių tautos ateitį. Kad išvengtume klaidingų demografinės politikos tikslų ir prioritetų, turime atsižvelgti bent į bendriausius demografinės raidos dėsningumus, kurie būdingi visoms šalims tam tikrame jų raidos etape.

Dabartinei Lietuvos demografinei situacijai būdingi ir ilgalaikiai demografinių procesų evoliucijos dėsningumai, ir trumpalaikės tendencijos, kurias lemia konkrečios dabartinio laikotarpio gyvenimo sąlygos. Demografinės situacijos bruožai, kurie yra istoriškai susiformavę ir ilgalaikiai, artimiausiu metu tiksliniu reguliavimu negali būti pakeisti. Tam būtinas ilgas istorinis laikotarpis, kad būtų sukurtos ne tik kitos gyvenimo sąlygos, bet ir suformuotas naujas gyvenimo būdas, naujos vertybinės orientacijos, interesai bei poreikiai. Dabar pirmiausia reikia įveikti ilgus dešimtmečius formuoto gamybos interesų prioriteto ir individo interesų slopinimo padarinius, deklaruojamas humanistinės visuomenės vystymo nuostatas paversti realybe. O demografinių procesų kitimo artimiausiu metu galima tikėtis tik tokiu mastu, kuris atitinka susiformavusias demografines visuomenės orientacijas ir kurias realizuoti trukdo esamos sąlygos. Būtina nustatyti, kokios yra gyventojų generatyvinės (gimstamumo), matrimonialinės (šeimų kūrimo), savisaugos (sveiko gyvenimo būdo), migracinio mobilumo nuostatos, kurias lemia tiek demografinės raidos dėsningumai, tiek specifiniai etnokultūriniai ypatumai, taip pat kiek esamos socialinės ekonominės gyvenimo sąlygos trukdo jas realizuoti. Kadangi pasauliniu požiūriu Lietuva nėra pirmaujanti naujų demografinių dėsningumų formavimosi srityje, tai kitų, labiau išsivysčiusių šalių patirtis tam tikra prasme gali būti analogas. Įvertinus specifinius etnokultūrinius krašto ypatumus, gana nesunkiai galima numatyti pagrindinius demografinės ateities bruožus ir jų kitimo galimybę. Dėl to reikėtų aptarti demografinių procesų kitimo dėsningumus istoriniu aspektu.

Klasikinė visuotinai pripažinta demografinio perėjimo [5] teorija skiria kelis demografinės raidos tipus, kurie priklauso nuo bendro visuomenės išsivystymo lygio. Visuomenei pereinant iš agrarinio išsivystymo lygio prie industrinio, kinta demografinės raidos tipas. Pereinama prie vadinamojo naujo (šiuolaikinio arba racionalaus) gyventojų reprodukcijos ir mobilumo tipo. Jam būdingas mažas gimstamumas (ima dominuoti mažos ir vidutinės šeimos — 1—3 vaikai šeimoje; didesnis vaikų skaičius šeimoje šiam gyventojų reprodukcijos tipui nebūdingas), mažas mirtingumas (vidutinė gyvenimo trukmė gerokai didesnė kaip 60 metų), nuklearios šeimos (šeima, kurią sudaro dvi kartos — tėvai ir vaikai), mažas natūralus gyventojų prieaugis ir maži gyventojų reprodukcijos nuostoliai (mažas natūralus prieaugis būdingas ir agrarinio visuomenės išsivystymo laikotarpiu, kai yra didelis — artimas fizio-

[4] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1985, Nr. 16, p. 433—440.

[5] Užsienio demografai šiuos procesus — žymų mirtingumo ir gimstamumo sumažėjimą tam tikru visuomenės raidos etapu — vadina demografine revoliucija.

logiškai maksimaliam, gimstamumas ir didelis mirtingumas), senų žmonių daugėjimas (didelė dalis senų žmonių, palyginti su visu gyventojų skaičiumi) ir didelis gyventojų socialinis-ekonominis mobilumas, migracija. Pereinamajam iš agrarinio į industrinį visuomenės išsivystymo laikotarpiui būdingas labai intensyvus gyventojų kėlimasis iš kaimų į miestus. Kai miestuose susitelkia daugiau kaip du trečdaliai visų gyventojų, migracinio mobilumo lygis stabilizuojasi, o gyventojų migracija tarp miesto ir kaimo darosi ekvivalentiškesnė, neigiamas kaimo gyventojų migracijos saldo mažėja.

Ši demografinio perėjimo į naują gyventojų reprodukcijos ir mobilumo tipą schema atitinka ir Lietuvos pastarųjų dešimtmečių demografinės raidos esminius bruožus. Be abejo, Lietuvos demografinio perėjimo tendencijos gerokai deformuotos tiek penktojo dešimtmečio (prieškarinių, karo ir pokario metų) kolizijų (deportacijų, žuvimų, kolektyvizacijos klaidų ir kt.), tiek vėlesnio laikotarpio socialinės-ekonominės raidos problemų, prieštaravimų tarp socialinės ekonominės raidos ir normaliai demografinei raidai būtinų sąlygų.

Būtų galima aptarti daugelį šių prieštaravimų, lėmusių ir gyventojų mirtingumo, ir migracijos problemas. Tačiau čia pirmiausiai norėčiau atkreipti dėmesį į tas sąlygas, kurios trukdo šeimoms realizuoti savo generatyvinį nusistatymą ir auginti norimą vaikų skaičių.

Didėjant vaikų skaičiui šeimoje, blogėja (ir gan ryškiai) jų materialinis aprūpinimas, buto sąlygos. Darbo įstatymai ir visa gyventojų darbinio užimtumo politika iki pastarojo meto buvo per daug orientuojama taip, kad kuo daugiau moterų dalyvautų visuomeninėje gamyboje. Tai trukdo realizuoti motinystės funkcijas. Tokios sąlygos formuoja šeimos modelį, kuris gali funkcionuoti tik gaunant du darbo užmokesčius (vyro ir žmonos) ir esant nedideliam vaikų skaičiui. O kad būtų galima pragyventi iš vieno užmokesčio (pavyzdžiui, bent tuo laikotarpiu, kada motina augina vaiką namie iki jam sueis pusantrų metų ir naudojasi iš dalies apmokamomis atostogomis), kad šeima neatsidurtų žemiau skurdo ribos (skurdo riba laikoma 90 rublių per mėnesį, tenkantys vienam šeimos nariui), vyras turi uždirbti, jei šeima augina vieną vaiką — ne mažiau kaip 235 rublius per mėnesį, jei du — apie 320 rublių, jei tris — daugiau kaip 400 rublių. Kad šeima pati savarankiškai ryžtųsi auginti bent du vaikus ir nesijaustų išlaikytinė (nesvarbu kieno — tėvų ar valstybės), vyro darbo užmokestis turi būti kur kas didesnis nei dabartinis vidutinis Respublikos darbuotojų darbo užmokestis. Deja, atsižvelgiant į tai, kad dauguma vaikų gimsta šeimose, kuriose tėvai ne vyresni kaip 30 metų, dauguma tėvų, ypač turinčių aukštąjį ar specialųjį vidurinį išsimokslinimą ir gaunančių jaunųjų specialistų atlyginimą, negali reikiamai aprūpinti šeimos. Todėl vaikus auginanti ir norinti turėti nors minimalų pragyvenimo lygį šeima iki šiol neturi kitos alternatyvos kaip abiem tėvams dirbti (ir tai gelbės tik tuo atveju, jei butas bus valstybinis, o ne kooperatinis).

Visa butų statybos ir skirstymo sistema (jau nekalbant apie tai, kad šeimos dažniausiai butus gauna tik pasibaigus (ar baigiantis) šeimos formavimo periodui) orientuota į mažavaikes šeimas, nes daugiausiai statomi dviejų trijų kambarių butai. Taigi pačios gyvenimo sąlygos lemia tai, kad dabar šeimos, norėdamos užsitikrinti nors minimalias sąlygas vaikams auginti, dažnai priverstos atsisakyti norimo vaikų skaičiaus ir apsiriboti vidutiniškai dviejų vaikų auginimu.

Tai, kad dabartinės gyvenimo sąlygos nėra palankios demografinei situacijai, rodo ir tyrimų rezultatai. Šeimos pageidautų auginti daugiau vaikų nei jos dabar augina. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto 1987—1988 metais atliktos gyventojų anketinės apklausos duomenimis, dauguma respondentų (moterų ir vyrų) nurodo, kad norėtų auginti 2—3 vaikus (vieną vaiką norėtų auginti 4 procentai respondentų, du vaikus — 44 pro-

centai, tris vaikus — 36 procentai, o daugiau vaikų — 6 procentai), t. y. vidutiniškai norima turėti 2,7 vaiko. Tai rodo, jog įsitvirtino naujas gimstamumo tipas, kada vyrauja nuostatos turėti nedaug vaikų, tiek, kad būtų užtikrintas kartų atsinaujinimas, išplėstinė gyventojų reprodukcija. Tačiau duomenys rodo, jog realios gyvenimo sąlygos čia daug ką perdirba savaip. Didžioji dauguma apklaustųjų nurodė, kad numato auginti du vaikus (63 procentai), nemaža dalis — vieną (22 procentai) ir gana mažai — daugiau vaikų.

Atsakydami į klausimą, kas galėtų prisidėti prie gimstamumo didėjimo, respondentai nurodo, kad svarbiausios priemonės, kurios teigiamai paveiktų šeimų generatyvinį pasirinkimą, būtų pailginti iš dalies apmokamas atostogas (dažniausiai pageidaujamas variantas — iki vaikui sueis treji metai), sudaryti sąlygas moterims dirbti nepilną darbo dieną bei taikyti kitas lanksčias užimtumo formas. Vis dėlto moterys nenori ilgesniam laikui palikti darbo. Netgi jeigu šeimos būtų gerai materialiai aprūpintos, tik 30 procentų moterų norėtų nedirbti iki vaikui sueis treji metai. Daugelis moterų užimtumą visuomeninėje gamyboje norėtų derinti su vaikų auklėjimu, dirbdamos nepilno darbo laiko režimo sąlygomis.

Prie šeimos labai svarbių priemonių, galinčių atsiliepti gimstamumo didėjimui, generatyvinių orientacijų realizavimui, respondentai skiria būtinumą geriau aprūpinti šeimas butais; šeimoms, auginančioms mažus vaikus (ypač jaunoms šeimoms), teikti materialinę paramą (didinti pašalpas per vaiko auginimui teikiamas atostogas, jaunoms šeimoms skirti kreditus ir kt.).

Siekdama sudaryti sąlygas šeimoms (ypač jaunoms) normaliai funkcionuoti ir auginti vaikus, dabar formuojama ilgalaikė ekonomiškai savarankiškos Respublikos demografinė politika pirmiausiai turi spręsti moterų užimtumo problemas: sudaryti joms sąlygas pačioms pasirinkti, ar vaiką auginti namuose (nenutrūkstant darbo stažui, ilginant iš dalies apmokamas atostogas bei daugiau jų metu mokant motinai), ar leisti vaiką į visai naujo tipo ikimokyklinio auklėjimo įstaigas; jaunų šeimų bei ekonomiškai silpnų daugiavaikių šeimų materialinio aprūpinimo klausimus: plėsti kreditų sistemą, teikti socialines garantijas, kad šeimos neskurstų; aprūpinimo butais problemas: formuoti lanksčią aprūpinimo butais tvarką, leidžiančią gerinant buto sąlygas pirmiausiai atsižvelgti į vaikų skaičių; gyventojų aptarnavimo sferos plėtojimo problemas: stengtis, kad aptarnavimo formos labiau atitiktų šeimų, auginančių vaikus, poreikius ir kt.

Demografinės politikos, sprendžiančios gimstamumo problemas, tikslai neturi prasilenkti su objektyvia realybe, jos tikslas — propaguoti tokias šeimas, kurios labiausiai atitinka visuomenės, tautos, šeimų ir individų interesus. Dabartiniame demografinės raidos etape, kai susiformavo naujas gyventojų reprodukcijos tipas, ideali būtų savarankiška (nesiorientuojanti į išlaikytinius) šeima, auginanti tris vaikus (anketinės apklausos duomenimis, idealus vaikų skaičius šeimoje vidutiniškai 2,8). Tik tokių šeimų normalus funkcionavimas, sudarymas galimybių šeimoms auginti norimą vaikų skaičių leis padidinti gimstamumą ir užtikrinti nuolatinį kartų atsinaujinimą, išvengti Lietuvos depopuliacinės padėties.

Visos demografinės problemos turi būti sprendžiamos įvairiuose teritorinio ir administracinio valdymo lygmenyse. Respublika pati turi turėti teisę nustatyti demografinius prioritetus ir visiškai disponuoti biudžeto lėšomis, skiriamomis demografinei situacijai gerinti. Miestų ir rajonų vietinių Tarybų bei darbo kolektyvų lygmenyje turėtų būti sprendžiamos vietinės problemos, suprantama, atsižvelgiant į bendruosius Lietuvos demografinės raidos tikslus.

Gana svarbus Lietuvos demografinės politikos formavimo etapas — 1989 m. kovo 22 d. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, Lietuvos Respublikinės Profesinių Sąjungų Tarybos ir Lietuvos LKJS Centro Komiteto nutarimas „Dėl priemonių valstybės ir visuomenės paramai šeimoms, auginančioms vaikus, di-

dinti".[6] Numatoma, kaip spręsti svarbiausias šeimų, auginančių vaikus, problemas. Realizuojant šio nutarimo priemones moterims atsiras didesnės pasirinkimo galimybės — ar pačioms auginti vaikus, ar juos leisti į ikimokyklines vaikų įstaigas. Šis nutarimas kiek sumažins ir vaikų auklėjimo alternatyvinių būdų pasirinkimo ekonominius, socialinius bei teisinius apribojimus, tai yra bus padidinta materialinė parama šeimoms, auginančioms mažus vaikus, gerokai pakeisti darbo įstatymai, reguliuojantys moterų užimtumą visuomeninėje gamyboje, pagerintos vaikų auklėjimo lopšeliuose-darželiuose sąlygos. Nuo šių metų liepos mėnesio padidintos išmokos moterims, auginančioms vaiką iki vienų metų namie (iki 50 rublių per mėnesį), bei pailgintos iš dalies apmokamos atostogos, kol vaikui sueis pusantrų metų (kas mėnesį motinai išmokama po 35 rublius). Be to, nutarimas numato pratęsti moterims neapmokamas atostogas, kol vaikui sueis treji metai, ir išlaikyti nenutrūkstamą darbo stažą tol, kol vaikui sueis aštuoneri metai. Pažymėtina, kad bus sprendžiama viena iš svarbiausių vaikų ikimokyklinių įstaigų problemų — žymiai mažinamas vaikų skaičius grupėse. Tai turėtų gerokai pakeisti vaikų auklėjimo lopšeliuose-darželiuose psichologinę aplinką, gerinti jų priežiūrą.

Numatyta, kaip geriau formuoti kreditų sistemą, tobulinti aprūpinimo butais tvarką. Dėl to kiek pagerės jaunų šeimų ir šeimų, auginančių tris ir daugiau vaikų, materialinis aprūpinimas, jų butų sąlygos.

Be abejo, šis nutarimas yra tik pradžia formuojant ilgalaikę Lietuvos demografinę politiką, atitinkančią visuomenės, šeimų ir individų interesus. O tolesnis šios politikos plėtojimas yra kuo glaudžiausiai susijęs su Respublikos ekonominio savarankiškumo didinimu. Mat dabartinėmis sąlygomis sąjunginiai normatyvai riboja Respublikos demografinės politikos koncepcijos realizavimo galimybes, ypač siekiant didinti materialinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus. Esu įsitikinusi, kad ateityje šiuos barjerus pavyks įveikti.

---

[6] Tiesa, 1989, kovo 23.

KODĖL APVYLĖ RECENZENTAS?

„Komunisto" žurnalo 1989 m. 3 nr. buvo išspausdinta V. Porūno (recenzento pavardė yra V. Puronas. — Red.) recenzija apie mano knygą „Buržuazinės Lietuvos pramonė". Pirmiausiai norėčiau pažymėti, kad daugelis autoriaus tvirtinimų yra subjektyvūs, nepagrįsti jokiais faktais ir skaičiais. Pavyzdžiui, išvardijęs kai kuriuos svarbiausius suvestinius rodiklius, autorius rašo: „Abejoju, ar šie skaičiai visiškai tikslūs, tuo labiau kad jie tik apytikriai apskaičiuoti". Kuo gi pagrįsta ši abejonė? Juk pateikęs tokį rimtą teiginį, recenzentas galėtų jį paremti bent vienu pavyzdžiu, paneigiančiu knygos autoriaus apskaičiavimus. Taip pat niekuo neįrodytas ir recenzento teiginys, kad „skaičiavimų metodika vietomis daro įspūdį, jog ko autorius siekia, tą iš skaičių ir bando gauti". Galiausiai recenzentas užsiropščia net ant tokios „viršūnės": „Kiti tyrėjai, naudodamiesi ta pačia oficialiąja statistika, bet kita logine schema ir metodika, gaus kitus rezultatus". Pastarojo teiginio prireikė tam, kad kaip nors būtų pateisinti duomenys apie Lietuvos pramonės darbą 1939 m., pateikti knygoje «Литва за пол века новой эпохи».[1] Vienas iš šios knygos autorių ir redaktorių kaip tik ir yra gerbiamasis recenzentas.

Minėtos knygos 70 p. pateiktoje 4-oje lentelėje nurodyta, kad 1939 m. Lietuvoje veikė 1679 įmonės, kuriose dirbo 50,6 tūkstančio darbuotojų, o produkcijos jos pagamino už 586,5 mln. litų. Prie lentelės pateiktoje pastaboje teigiama, kad „apie Klaipėdos krašto įmonių ir jų personalo skaičių pateikti 1938 m. duomenys, o apie produkcijos apimtį — 1937 m. duomenys". Kiekvienas statistikas žino, kad taip supinti įvairių metų duomenis galima tik išimtiniais atvejais ir tik tiriant prieš šimtmečius vykusius reiškinius. Kita vertus, dirstelėjęs į 1939 m. „Lietuvos statistikos metraštį", V. Porūnas pamatė, kad 1939 m. Lietuvos teritorijoje, išskyrus Vilniaus ir Klaipėdos kraštus, iš finansų organų buvo nupirkta 13 748 pramoniniai patentai, iš to skaičiaus 1953 — I—VII kategorijų[2]. Tačiau šis metraštis neaprėpia visų fabrikų ir gamyklų. Antai lentelėse apie pagamintos produkcijos kiekį atsižvelgta tik į 1382[3] įmonių duomenis, o lentelėse apie pramoninio gamybinio personalo skaičių — į dar mažesnį (palyginti su 1382 įmonėmis, skirtumas svyruoja nuo 66 iki 256 įmonių[4]) įmonių skaičių.

Ano meto statistikos pateiktuose duomenyse apie pramonės produkciją į ją neįkalkuliuoti duomenys apie miškų eksploataciją. Į minėto metraščio lentelę apie produkcijos apimtį įtraukti duomenys apie 96 malūnų pagamintus 54 tūkstančius tonų miltų. Kaip žinoma, Lietuva miltų neįsiveždavo, o dalį jų net parduodavo. O pagal metraštyje pateiktus duomenis apie pagamintų miltų kiekį susidaro įspūdis, jog vienam Lietuvos gyventojui duonos teko mažiau negu į blokadą patekusiam leningradiečiui (?!). Kaip matome, naudodamiesi tik metraščio duomenimis, atskirais atvejais galime padaryti absurdiškas išvadas.

Pagrindinis visų anksčiau apie buržuazinės Lietuvos pramonę paskelbtų statistinių duomenų trūkumas yra tas, kad jie neaprėpia visumos. Vienintelis patikimas šaltinis apie anų laikų pramonės veiklą, mano supratimu, yra iš finansų organų nupirktų pramonės patentų kiekis. Juo remdamasis parengiau atitinkamą metodiką ir apskaičiavau statistinius duomenis apie visos pramonės veiklą, kuriuos visai pagrįstai galima lyginti su pirmųjų pokario metų rodikliais.

Anot recenzento, „kuo mažesnė bazė, tuo didesni atrodo vėlesni laimėjimai". Todėl skaitytojas gali susidaryti įspūdį, kad 1937 metų, kurie, mano manymu, yra baziniai, rodikliai yra blogesni už 1939 metų rodiklius. O iš tikrųjų 1937 metų rodikliai 1939 metų rodiklius pramoninio personalo skaičiumi viršija 33 tūkstančiais žmonių, o gamybos apimtimi — beveik 215 milijonų litų.

Recenzentas 1939 metų nepriskiria karo metams, nors čia pat tvirtina, jog nuo 1939 m. rugsėjo mėn. Vilniaus krašto pramonė sutriko ryšium su prasidėjusiu Vokietijos ir Lenkijos karu. Matyt, recenzentas užmiršo, kad Klaipėdos kraštą Vokietija okupavo dar 1939 m. kovo mėnesį. Vadinasi, šio krašto pramonė papildė Vokietijos karinį potencialą. Todėl visiškai aišku, kad 1939 metai negali būti statistikams įvairių lyginimų baze.

Recenzento sąžinei palieku teiginį, kad aš esąs bendraautoris metodologijos, pagal

[1] Литва за полвека новой эпохи. В.: Минтис, 1967.
[2] Ten pat, p. 194.
[3] Ten pat, p. 185.
[4] Ten pat, p. 163, 167.

kurią duomenys apie Lietuvos pramonės darbą 1940 metais buvo apskaičiuoti be Klaipėdos krašto. Faktiškai minėtus 1940 metų duomenis Respublikos statistikos valdybai šalies Centrinė statistikos valdyba pateikė tam, kad jie būtų naudojami kaip baziniai. Tai buvo tais laikais, kai aš dar nedirbau Respublikos statistikos valdyboje.

Galiausiai — paskutinė pastaba. Recenzentas mano monografiją pavadino brošiūra, nors jos anotacijoje teigiama, jog šiame darbe pateikta unikali statistinių duomenų analizė. Tačiau, kaip sakoma, dėl skonių nesiginčijama.

Šae FRIDBERGAS

Draugo Š. Fridbergo laišką pakomentuoti paprašėme Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto statistikos katedros profesorių, ekonomikos mokslų daktarą STANISLOVĄ MARTIŠIŲ.

NESIKARŠČIUODAMI IŠSIAIŠKINKIME

Dar Antikos genijai sakydavo, kad, susidūrus priešingoms nuomonėms, įsižiebia tiesos spindulys. Taip, matyt, yra ir šiuo atveju.

Mano nuomone, Š. Fridbergo knygos „Buržuazinės Lietuvos pramonė. Statistinė apybraiža" pavadinimas yra klaidinantis, recenzuojamą studiją verčiau reikėjo pavadinti „Lietuvos pramonės apimtis 1937 m. Statistinė apybraiža". Toks pavadinimas visiškai atitiktų knygos turinį, neklaidintų skaitytojo. Juk knygoje tarpukario laikotarpio Lietuvos pramonės dinaminė raida, struktūra nenagrinėjama, nors dabartinis darbo pavadinimas tą įpareigoja padaryti.

Taip pat atrodo, kad būtų buvę žymiai teisingiau, jei, pateikdamas statistinius skaičiavimus, recenzuojamos knygos autorius drg. Š. Fridbergas remtųsi ne 1937, o 1938 metų duomenimis. Mano nuomone, pastarieji metai — geriausia lyginimo bazė prieškarinei Lietuvai, taip pat ir Vilniaus kraštui. Su 1938 m. duomenimis reikėtų lyginti ir pirmuosius pokario metų duomenis. Suprantama, kad 1939 ar 1940 m. šiam tikslui netinka. Tai karo ir Lietuvos gyvenimą iš esmės sukrėtusių įvykių metai. Autoriaus pamėgtieji 1937 m. neturi jokių pranašumų prieš 1938 metus, tik nukeldina lyginimo bazę vieneriais metais atgal, o tai sumažina visų statistinių skaičiavimų informatyvumą.

Nemaža recenzuojamos knygos teigiamybė — visoms pramonės ir amatų įmonėms bei gamybos vienetams apskaičiuota Lietuvos pramonės produkcija. Šio tikslo darbo autorius siekė profesionaliai, labai kruopščiai nagrinėdamas pasirinktą objektą. Stokodamas informacijos, knygos autorius plačiai vartoja statistinius įvertinimus. Bet tai jis daro kvalifikuotai, o ne „remdamasis subjektyviais samprotavimais ir skaičiavimais", kaip teigia recenzentas V. Puronas. Priešingai — knygoje visos prielaidos skaičiavimams atlikti, mano nuomone, neblogai argumentuotos, aptartos.

Lygindamas 1950 m. su 1937 m. (žr. p. 103—105), monografijos autorius vadovaujasi tradicine mūsų šalies statistikos metodologija. Pastaruoju metu net politinėje spaudoje pasirodė straipsnių, teikiančių kitus, alternatyvinius liaudies ūkio dinamikos skaičiavimo metodus.[1] Reikia apgailestauti, kad tarybinės statistikos metodologijoje ištisus dešimtmečius nebuvo atsižvelgiama į tarptautinį statistikos patyrimą. Dabartiniai mūsų statistikos dinamikos tyrimo metodai tikrai nėra tobuli. Jie ir respublikinėje spaudoje sukėlė svarių kontraversijų.[2] Tiesa, recenzuojamoje knygoje ši problema yra antraeilė, neesminė. Bet reikalinga rimta ekonominė studija, objektyviai nagrinėjanti Lietuvos ūkio raidos tempus. Propagandinis balastas visiems įgriso.

Bendra išvada gali būti tokia: Š. Fridbergo knygos „Buržuazinės Lietuvos pramonė. Statistinė apybraiža" didžiausias trūkumas — nevykęs knygos pavadinimas. Jei jis būtų patikslintas, mes turėtume neblogą istorinės statistikos studiją apie Lietuvos pramonės apimtį 1937 metais.

Stanislovas MARTIŠIUS

[1] Коммунист, 1988, № 6, с. 34, № 17, с. 93.
[2] Tiesa, 1989, sausio 7

SUSITIKIMAS SU KOMJAUNUOLIŠKA JAUNYSTE

BAGUŠAUSKAS J. LIETUVOS KOMJAUNIMAS KOVOJ IR DARBE. — K.: ŠVIESA, 1989. — 127 P., ILIUSTR.

1989 metų sausio 29-ąją pažymėjome Lietuvos komjaunimo įkūrimo septyniasdešimtmetį. Šiai datai buvo skirta Revoliucijos muziejuje atidaryta paroda, pasakojanti apie Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos kūrimąsi, jos nueitą kelią. Skaitėme dokumentus ir vėl prisiminėme ištakas, iš laiko nuotolio pažvelgėme į praeitį, patikrindami save ir savo laiką, pirmųjų Lietuvos komjaunuolių užmojus ir tikslus palygindami su dabartimi.

Neseniai iš spaudos išėjo Juozapo Bagušausko knyga „Lietuvos komjaunimas kovoj ir darbe". Suprantama, dabartinėmis sąlygomis labai svarbu suteikti Tarybų Lietuvos jaunimui, ypač moksleiviams, žinių iš Respublikos revoliucinio jaunimo politinės organizacijos — komjaunimo istorijos, įvertinti jo dabartį. Komjaunimo istorijos tyrėjai yra paskelbę nemaža darbų, atskleidžiančių sudėtingus visos šalies jaunimo revoliucinės kovos, socializmo kūrimo puslapius. Lietuvos komjaunimo istoriją yra gvildenę Respublikos partijos ir komjaunimo istorikai. Tačiau vientisos Lietuvos komjaunimo istorijos dar neturime. Aptariama knyga žymia dalimi užpildo šią spragą. Ją skaitydami iš praeities semiamės išminties ir stiprybės, stengiamės suprasti, kas buvo daroma ne taip, kad išvengtume klaidų pakartojimo.

Buvo sudėtingos istorinės aplinkybės, asmens kulto ir stagnacijos metai. Daugelyje straipsnių ir knygų dažniausiai perdėtai gražiai buvo rašoma apie komjaunimo veiklą, nutylimi neigiami dalykai, tendencijos ir reiškiniai. Nebuvo analizuojami prieštaravimai, kurių iškildavo komjaunimo veikloje, pasak autoriaus, „supaprastintai interpretuota socialinė komjaunimo paskirtis — partijos pagalbininkas ir rezervas. Aiškinant šį teiginį, komjaunimas dažnai buvo traktuojamas tik kaip darbo jėgos šaltinis. Vadindami komjaunimą partijos pagalbininku ir rezervu, neretai pamirštame, kad VLKJS kūrėsi ir jaunimo interesams tenkinti" (p. 4). Autorius teisus teigdamas, kad komjaunimo istorijos veikaluose daug kur buvo apsiribojama kiekybiniais rodikliais. Įsivyravusios dogmos, stiprūs biurokratiniai vėjai įsisuko ir į komjaunimo organizacijas. Komjaunimo darbas imtas grįsti kabinetuose sukurtais šūkiais: „Komjaunuoliškas septynmečio geležinkelio sąstatas", „Kukurūzai — jaunimo kultūra", „Penkmetį — per ketverius metus" ir pan. Čia galima prisiminti ir komjaunimo eilių augimo kampanijas, įvairius raportus, fanfarines estafetes. Knygoje autorius stengiasi peržengti paradiškumo rėmus, parodyti visą komjaunimo veiklos sudėtingumą.

Knyga prasideda pasakojimu, kaip Lietuvoje prasidėjo jaunimo socialistinis judėjimas, kaip kūrėsi Lietuvos Komunistinė Jaunimo Sąjunga, kokius pirmuosius revoliucinės kovos žingsnius ji žengė. Autorius Lietuvos komjaunimo veiklą buržuazinės Lietuvos respublikos metais skiria į du laikotarpius: pogrindinių organizacijų atkūrimą ir jų veiklą 1920—1926 metais ir Lietuvos komjaunimo veiklą 1926—1940 metais. Svarbus įvykis buvo 1920 m. lapkričio 21—22 d. įvykęs Lietuvos KJS Centro Biuro I plenumas. Čia buvo priimta Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos programa ir įstatai, nustatyti komjaunimo santykiai su smulkiaburžuazinėmis jaunimo organizacijomis, parengti profsąjungų jaunimo sekcijų kūrimo nuostatai, patvirtintas Lietuvos KJS CB nutarimas dėl Lietuvos KJS atsiskyrimo nuo Baltarusijos KJS. Plenumas pabrėžė, kad Lietuvos KJS lieka Komunistinio Jaunimo Internacionalo sekcija. Čia, mano manymu, būtų buvę naudinga ir pacituoti šio plenumo dokumentus. Pavyzdžiui: „Darbininkų klasės jėga jos susiorganizavime. Ir darbininkų jaunuomenė, kaipo jos priešakinis elementas, steigia savo sąjungas, kurių pamatais deda savo veikimo savarankiškumo principą. Tose sąjungose jaunuomenė privalo pasisemti komunizmo idėjų, pereiti revoliucinės kovos mokyklą ir kurti naują proletarų kultūrą. Revoliucinės Lietuvos jaunuomenei suvienyti organizuojama Lietuvos Komunistinės Jaunuomenės Sąjunga... Sąjunga... yra visiškai savistovi organizacija, savo revoliuciniame veikime einanti išvien su Lietuvos komunistų partija..." Taigi tuomet skelbtas savarankiškumas, idėjiškumas, kultūra, vienybė — tai tie patys principai, kuriuos 1989 m. birželio mėnesyje įvykusiame suvažiavime sau teisėtai susigrąžino Lietuvos komjaunimas.

Knygoje nuodugniai nušviečiama Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos veikla iki 1940 metų. Atsižvelgiant į skaitytojus — moksleivius, daugiau medžiagos pateikiama apie Kauno 3-osios gimnazijos komjau-

nimo organizacijos veiklą. Jai priklausė E. Mieželaitis, Alf. Bieliauskas, Vl. Mozūriūnas, M. Krasauskas-Marukas, vėliau tapę žinomais poetais ir rašytojais. Šioje mokykloje dirbo pažangūs mokytojai S. Nėris, J. Banaitis ir kt. Tačiau, mano manymu, šiame skyriuje taip pat vertėjo pateikti ir keletą to meto komjaunimo organizacijų atsišaukimų. Tai būtų leidę geriau pajusti to meto jaunimo nuotaikas ir siekius. Skaitytoją sudomins knygoje pateikiamos žinios apie tuometinius LKJS Centro Komiteto, taip pat kai kuriuos komjaunimo apskričių komitetų sekretorius. Skaitytojas geriau įsivaizduos, kaip tuo metu, nelengvomis pogrindžio sąlygomis, aukodamiesi komunistiniams idealams, žmonės kovojo dėl geresnės Lietuvos jaunimo ateities.

Teisingai, mano galva, autorius atskirai nušviečia 1940—1941 metų ir Didžiojo Tėvynės karo laikotarpius. Šiais istoriniais etapais komjaunimas sprendė skirtingus uždavinius.

Pokario laikotarpio aprašymas pradedamas pasakojimu apie Lietuvos komjaunimo organizacijų atkūrimą, jo gretų organizacinį ir politinį stiprinimą. Čia yra daug įdomios, vertingos medžiagos. Ji verčia susimąstyti: sunkiais pokario metais daug ką negrįžtamai praradome, daug ko netekome. Partinių, tarybinių ir komjaunimo aktyvistų, liaudies gynėjų kova dėl naujo gyvenimo rodo, kiek daug stiprios gyvybinės jėgos buvo mūsų darbo žmonių, komjaunuolių širdyse. Ir nors tarybiniai aktyvistai pokario metais neišvengė klaidų, nors jie stokojo žinių ir patirties, nors juos klaidino įsivyravusios stalinizmo dogmos, mes neturime jokios moralinės teisės sakyti, kad jų kelias buvo vien klaidos. Vien šviesus atminimas tų, kurie pačiame savo jėgų žydėjime žuvo už socialistinę Lietuvą nuo priešų, neleidžia taip samprotauti. Valsčių komjaunimo organizacijos aktyviai kovojo su buržuaziniais nacionalistais, jų ginkluotais būriais, organizavo socialistinio turto apsaugą. Dažnai kartu su komjaunimo bilietu vaikinai gaudavo ir šautuvą, kad galėtų ginti savo ir savo draugų gyvybę. Kaip rašoma knygoje, vien pirmaisiais po Respublikos išvadavimo metais nuo buržuazinių nacionalistų rankų žuvo 385 komjaunuoliai. Tik Lazdijų apskrityje per aštuonis 1945 metų mėnesius žuvo 5 valsčių komjaunimo komitetų sekretoriai.

Žvelgdami į ano meto įvykius iš šių dienų pozicijų, mes negalime nematyti, kad tuo metu visoje šalyje veikusi biurokratinė mašina kaustė socializmo jėgas, stabdė visuomenės pažangą. Neaplenkė ji ir komjaunimo. Tie, kurie tuo metu dirbome komjaunime, gerai prisimename, kaip neretai būdavo nepasitikima vietiniais nacionaliniais kadrais, kaip grubiai buvo administruojama. Tikrą tiesą autorius pažymi rašydamas, kad VLKJS CK atstovų, tikrinusių Lietuvos komjaunimo darbą, ataskaitose pataikaujant centrui neretai buvo nurodomos Respublikos komjaunimo organizacijos „nacionalistinės klaidos", kalbama apie „klasinio principo pakeitimą nacionalistiniu" jos veikloje (p. 113). Remdamasis tokiomis ataskaitomis, VLKJS CK biuras 1946.VIII.26 priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos LKJS CK darbo", apkaltindamas tuometinį aktyvą nacionalizmu ir budrumo stoka. Buvo atleisti iš darbo LLKJS CK vadovai J. Macevičius, M. Martynaitis ir E. Mieželaitis. Tai buvo dar viena stalinizmo akcija prieš Respublikos partijos ir komjaunimo vadovybę, padėjusi susidoroti su tais, kurie neatitiko jo standartų. Su tokiais metodais, tik vėliau, teko susidurti ir man. Kai dirbau LLKJS Kauno miesto komiteto, vėliau LLKJS Centro Komiteto sekretoriumi, ne kartą drauge su tuometiniu CK pirmuoju sekretoriumi J. Petkevičiumi teko aiškintis centre dėl „nacionalistinių nuotaikų" tarp studentų ir moksleivių.

Be abejo, dabar prieš mus atsiskleidė daug rūsčių istorijos puslapių, ir tai šiandieniniams komjaunuoliams sukelia itin kritiškų minčių. Tačiau tai neturi peraugti į nihilizmą. Reikia atminti, kad visą laiką buvo žmonių, kurie stengėsi blokuoti stalinistų akcijas, nepasidavė stagnacijai ir dirbo, siekė kilnių tikslų. Čia pirmiausia turiu galvoje A. Sniečkų, M. Šumauską, J. Paleckį, M. Gedvilą, ištikimus senosios kartos komunistus, ir visus kitus, kurie atsidėję darbavosi ir dabar dirba Lietuvos labui. Tarp jų buvo daug ir komjaunimo aktyvistų.

Tuo metu sunku buvo ugdyti lietuvių nacionalinę kultūrą. Įvairios visuomeninės, politinės raidos deformacijos, biurokratinis požiūris į talentingą asmenybę, gniuždantis ją, taip pat daugelis kitų blogybių, apie kurias dabar prabilome, skaudino jautrias menininkų, ypač jaunųjų, sielas, stūmė juos arba į apatiją, arba į neilgalaikės kultūros gamintojų gretas. Bet tai nebuvo viską užgožianti linija.

Prisimenu, kaip pakiliai Respublikos komjaunuoliai ir visas jaunimas rengėsi pasauliniam jaunimo ir studentų festivaliui Maskvoje. Pirmieji savo festivalį 1956 m. gegužės mėnesį suorganizavo Kauno politechnikos instituto studentai. Festivalių ugnys įsiliepsnojo Šešupės ir Dubysos, Siesarties ir Merkio, Jūros ir Nevėžio pakrantėse. 1957 m. birželį festivalio ir Joninių laužai užsidegė senajame Rambyne. Su kokiu entuziazmu per rajonus penkiomis kryptimis keliavo festivalio estafetė! Daug kas dar ir šiandieną prisimena 1957 m. liepos mėnesį Vilniuje vykusį pirmąjį respublikinį festivalį. Jam rengdamasis Respublikos jaunimas pastatė 10 klubų, 250 sporto aikštelių, medžiais ir gėlėmis papuošė kultūrinio švietimo įstaigas, sodybas, sukūrė daug naujų meno saviveiklos kolektyvų. Labai išradingai puošė miestą architektai broliai A. ir V. Nasvyčiai, daug triūso įdėjo festivalio dailininkas K. Bogdanas. Šiandien jie plačiai žinomi ne tik Lietuvoje. J. Lingio parengti 150 šokėjų Maskvoje pradėjo festivalio siuitą „Žydėk, mūsų jaunyste". Maskvoje festivalio medalius pelnė Vilniaus miesto jaunųjų atlikėjų choras, vadovaujamas A. Krogerto, universite-

to studentų dainų ir šokių liaudies ansamblis, vadovaujamas V. Bartusevičiaus. Festivalyje įvertinta LTSR valstybinio nusipelniusio dainų ir šokių liaudies ansamblio jaunųjų instrumentalistų grupė, vadovaujama P. Tamošaičio. Aukso medalį tąsyk iškovojo ir konservatorijos studentas V. Noreika, dabar TSRS liaudies artistas. Festivalio varžybose sėkmingai pasirodė mūsų Respublikos sportininkai. Tokie žymūs laimėjimai rodė, kad Stalino kultas nesugebėjo užgožti socializmo esmės ir susikūrė sąlygos lietuvių liaudies kultūrai klestėti. Šių faktų priminimas būtų padaręs knygą ir turiningesnę, ir įdomesnę. Apskritai, mano manymu, daug kur knygoje reikėjo išsiveržti iš sauso, tariamai moksliško pasakojimo stiliaus. Ir ne tik atsižvelgiant į jaunuosius skaitytojus, — visų amžių skaitytojams labiau įsimena gyva detalė, paprastas ir nuoširdus žodis.

Knygoje buvo galima rasti vietos ir pirmosioms darbo bei poilsio stovykloms. Pirmieji šalyje pradėjo šį darbą Kauno politechnikos instituto ir Vilniaus universiteto komjaunuoliai. Tai buvo 1954 metai. Ir būtų buvę įdomu apžvelgti, kaip šis judėjimas išsivystė per 35-rius metus. Kartu pasamprotauti, kas buvo nepadaryta ar užgožta popierių...

Užverti 123 puslapių knygelę apie Lietuvos komjaunimą. Mintimis peržvelgei jo kelią, kurio dalį ir tau teko nueiti. Iš tikrųjų tai graži dovana Lietuvos komjaunimo septyniasdešimtmečiui pažymėti.

Partija po TSKP XXVII suvažiavimo pradėjo pertvarką, kuri apėmė visas mūsų gyvenimo sferas. Pradėjo ją ir komjaunimas. Naujas etapas komjaunimo gyvenime — visiškas jo veiklos demokratizavimas ir savarankiškumas, išsaugant ištikimybę lenininio socializmo principams. Apie tai kalba neseniai įvykusio komjaunimo suvažiavimo priimti Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos įstatai ir programa, nutarimas „Dėl Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos savarankiškumo".

Be abejo, J. Bagušausko knyga parašyta ne šiomis dienomis: knygos kelias iki skaitytojo trunka keletą metų. Kai kuriuos knygoje išsakytus teiginius teks naujai pervertinti. Tačiau apskritai Lietuvos komjaunimo istorija parodyta joje tokia, kokia ji buvo, gana išsamiai atspindi įvairiais istoriniais laikotarpiais vykusius procesus. Savo istorijos žinojimas, teisingos išvados atsinaujinusiam Lietuvos komjaunimui padės sėkmingai perimti iš ankstesnių kartų kovų ir darbų estafetę.

Algirdas FERENSAS

VADOVO DIENOS

RAZAUSKAS R. 365 VADOVO DIENOS (VADOVO IR PAVALDINIŲ SANTYKIAI) — V.: MINTIS. — 1988. — 184 P.

Mokslo ir technikos pažanga yra susijusi ne tik su gamybos technologija, bet ir valdymo procesais. Ji nuolat gausina mūsų žinias apie svarbiausią gamybos elementą — žmogų, jo santykius su kitais žmonėmis. Viena iš šių santykių formų yra vadovų ir valdinių ryšiai, kurie nagrinėjami Respublikoje žinomo valdymo specialisto R. Razausko knygoje „365 vadovo dienos (vadovo ir pavaldinių santykiai)".

Dabar visuomenė gyvai svarsto, kaip tobulinti valdymą, jį atpiginti, didinti jo efektyvumą. Tik gaila, kad, ieškodami būdų, kaip mažinti valdymo aparatą, dažnai neįsigiliname į valdymo darbo specifiką, jo sudėtingumą. Todėl ne visada pavyksta pasiekti tai, ko tikimės. Recenzuojamas darbas plačiai apibūdina vadovo darbo stilių su valdiniais. Kadangi vadovo veikla nukreipta į žmogų, sąmoningą būtybę, šis darbas yra labai sudėtingas, painus.

Vadovo ir valdinių santykiai aptariami sisteminiu požiūriu. Visi santykiai suskaidyti į atskirus elementus. Tai vadovo etiketas, kalba, pašnekovo klausymas, kontrolė, skatinimas. Kiekvienam iš jų skirtas specialus knygos skyrius. Skyrių apie kritiką pagal turinį galima priskirti skatinimui. Vis dėlto autorius šią problemą išskiria iš kitų, verčia skaitytoją gerai pamąstyti.

Nors knyga skiriama pirminių gamybinių kolektyvų vadovams, tačiau ją perskaityti pravartu ir kitų rangų vadovams, nes pagrindiniai vadovų bendravimo su valdiniais principai yra tie patys. Antai knygos teiginiai apie tarpusavio pasitikėjimą, vadovo darbo aplinką, elgesį, kalbą, pagarbą pašnekovui ir kiti yra aktualūs visiems vadovams.

Prityrusiam vadovui didžioji dalis pateiktos medžiagos iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti savaime aiški ir tarytum nieko naujo neduodanti. Tačiau geriau įsigilinę į tekstą, pastebime, kad autorius parodo įprastų ir neginčijamų vadovo ir valdinių bendravimo normų kilmę ir jų raidą. Prityrę vadovai iš to gali pasirinkti pagrįstą darbo stilių, atsižvelgdami į objektyvius reikalavimus. Tačiau daugiausia recenzuojamas darbas turi padėti augti naujiems ir ypač jauniems vadovams, padėti tobulinti jų kvalifikaciją. Periodiškai atnaujinant vadovų kadrus, vis daugiau darbuotojų turės galimybę padirbėti vadovaujančiuose postuose. Dėl to poreikis mokytis valdymo kaip dalyko, kuriam būdingi ir mokslo, ir meno bruožai, nuolat didės.

Bene ryškiausias ir svarbiausias knygos motyvas yra mintis, kad vadovų ir valdinių santykiai grindžiami humaniškumo principais. Antai, nagrinėdamas vadovo reiklumą ir jo vykdomą kontrolę, autorius rašo: „Reiklumas be jautrumo ir dėmesio žmogui greitai perauga į administravimą, biurokratizmą, formalų požiūrį į žmogų" (p. 123). Netgi rezoliucijose „turi dvelkti pagarba korespondentui ir vykdytojui" (p. 135).

Laikydamasis humaniškumo idėjos, autorius kitaip vertina ir kritiką. Tai elgesys, kurio metu žmogus analizuoja kito žmogaus ar grupės veikimą, elgesį ar mintis, jas vertina, akcentuodamas trūkumus, neigiamus momentus ir nurodo būdus bei priemones jiems pašalinti. Pamokantys yra knygoje išskirti nedalykiškos kritikos aspektai, kai kritika naudojama sąskaitoms suvesti, prestižui išlaikyti; apibūdinama kritika kaip darbo stilius, taip pat etatinė, parodomoji, suderinta kritika, kontrakritika, kritika už sąžiningumą. Pasmerkęs savanaudišką kritiką, autorius suformuluoja konstruktyvios kritikos principus.

Pagirtinos autoriaus pastangos užpildyti valdymo mokslo ir praktikos spragas dėl kontrolės problemos sprendimo. Vykdymo kontrolė — svarbi valdymo funkcija. Tai psichologijos, pedagogikos, organizavimo, valdymo ir kitų mokslų žinių sankaupa. Šią problemą sėkmingai spręsti galima tik įvairių specialistų sutelktomis pastangomis. Autorius apibendrina įvairių mokslų duomenis šiuo klausimu ir atskleidžia kontrolės sąvokos objektą, turinį, jos funkcijas, stilių ir formas. Nors šie klausimai aptariami gan paviršutiniškai, kai kurie autoriaus teiginiai yra ginčytini (pavyzdžiui, 140 p. pateiktos mintys apie valstybės, įmonės ir darbo žmonių interesų sutapimą).

Įdomios autoriaus mintys, kaip iš tikrinimo strateginių punktų parinkti kontrolės stilių. Reikia sutikti su teiginiu, kad „norint turėti visapusišką informaciją, nebūtina viską kontroliuoti. Pakanka kontroliuoti strateginius punktus, kuriuose atsispindi viso proceso eiga" (p. 143).

Dabar, kai ieškome būdų, kaip žadinti darbuotojų iniciatyvą, svarbią reikšmę turi žmonių skatinimas. Knygoje apibendrinamos valdymo specialistų nuomonės ir liaudies išmintis šiuo klausimu. Autorius tvirtai užima tokią poziciją: poveikio akcentą nuo nuobaudų reikia perkelti į skatinimą. Iš to išplaukia ir skatinimo formų parinkimas, jų realizavimas. Autoriaus nuomone, logiška būtų skiriant premijas remtis ne iš anksto numatytos sumos mažinimu, bet didinimu, „kad jos būtų skaičiuojamos ne nuo maksimalaus dydžio žemyn, o nuo minimalaus — aukštyn" (p. 157). Čia par randame rekomendacijas ir apie premijų konkretų dydį bei jų išmokėjimo tvarką. Tik neaišku, ar autorius atsižvelgia į pagrindinio darbo užmokesčio pagrįstumą, nes be to juk sunku kalbėti ir apie premijavimo skatinamąjį poveikį. Pirmoji problema daug sudėtingesnė, ją reikia detaliai ir nuodugniai nagrinėti.

Daugelis knygos teiginių iliustruojama sociologinių tyrimų duomenimis. Pavyzdžiui, pateikiami apklausos duomenys, ar moka vadovai aiškiai išreikšti mintį, kaip gamybinių kolektyvų vadovai vertina savo valdinių darbą ir pan. Sociologinių tyrimų duomenys padeda autoriui paremti savo teiginius.

Knygos tekstą pagyvina žymių žmonių mintys, liaudies patarlės, aforizmai, istorinė vieno ar kito klausimo apžvalga. Ypač vertingi V. Lenino darbo su valdiniais pavyzdžiai. Tačiau kai kur gal daugiau būtų pravertusi vietinė medžiaga.

Skaitytojai dabar jau pakankamai išsilavinę, baigę ne tik vidurinį, bet ir aukštąjį mokslą. Dėl to kai kuriuose poskyriuose dėstomi dalykai, sakysim, vadovo išvaizda, apranga, tvarkingumas, geras skonis, sveikinimasis su lankytojais, kreipimasis į juos, jiems yra savaime aiškūs. Kiek suprastinti ir atitrūkę nuo realaus sudėtingo gyvenimo yra ir kai kurie vadovo bei valdinių santykių aspektai. Antai autorius, siekdamas, be abejo, kilnių tikslų, rašo, kad „. . . vadovas turi ne tik bendrauti su bendradarbiais, bet ir draugauti su jais, taip pat ir negamybinėje aplinkoje" (p. 60). Tačiau nebeaišku, kaip tai daryti ir iš viso ar turime tam tinkamas sąlygas. Matyt, kol nebus sustiprinta socialinės infrastruktūros materialinė bazė ir tinkamai pasirūpinta kolektyvų socialinėmis sąlygomis, tokie siūlymai liks tik gerais palinkėjimais.

Autorius trumpai aptaria vadovo darbo kompiuterizavimą ir teisingai nurodo, kad vadovui privalu žinoti elektroninių skaičiavimo mašinų taikymo galimybes. Tačiau gaila, kad ryšium su tuo darbe nenagrinėjami vadovų ir valdinių santykių kaitos klausimai, kurie iškyla plačiai naudojant informacijos techniką. Tose užsienio šalyse, kuriose valdymo darbų kompiuterizavimas yra aukšto lygio, nuodugniai svarstomi ne tik teigiami, bet ir neigiami ESM naudojimo padariniai, ieškoma būdų, kaip juos šalinti ar bent sušvelninti. Ilgainiui ir mes susidursime su tokiomis problemomis, kai tarp vadovo ir valdinio „įsiterps" ESM. Kaip tada bendraus vadovas su valdiniu? Atsakymo į šį klausimą recenzuojamoje knygoje nerandame.

Išnagrinėjęs įvairius vadovo ir valdinių santykių aspektus, autorius nepakankamai išsamiai parodo, kaip jo dėstomi teiginiai gali būti taikomi įvairioms situacijoms, tai yra kaip sistema „vadovas—valdinys" funkcionuoja, kaip visi šios sistemos elementai tarpusavyje siejasi. Žinoma, čia reikėtų nemažai papildomų tyrimų, bet tai įgalintų autorių daryti dar platesnius apibendrinimus ir detalesnes išvadas.

Nepaisant šių pastabų, knyga „365 vadovo dienos" yra svarus darbas, parašytas populiariai, platiesiems skaitytojų sluoksniams suprantama kalba. Ji, be abejo, prisidės prie vadovų ir valdinių santykių humanizavimo bei biurokratizmo apraiškų šalinimo.

Bernardas BLAŽYS,
ekonomikos mokslų daktaras

KRONIKA

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Organizacinio partinio ir darbo su kadrais skyriaus atsakinguoju organizatoriumi patvirtintas:

Vidmantas ČERNIUS. Gimė 1960 metais. Baigė Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutą. Turi inžinieriaus mechaniko specialybę. Dirbo komjaunimo darbą. Pastaruoju metu buvo LLKJS CK sekretoriaus-ideologijos skyriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Agrarinio skyriaus darbo su kadrais ir valdymo sektoriaus vedėju patvirtintas:

Edvardas Marijonas STOGEVIČIUS. Gimė 1937 metais. Baigė Lietuvos veterinarijos akademiją. Turi mokslinio zootechniko specialybę. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Lietuvos KP Centro Komiteto Agrarinio skyriaus instruktorius.

Lietuvos Komunistų partijos Šiaulių miesto komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Mindaugas STAKVILEVIČIUS. Gimė 1931 metais. Baigė Maskvos M. Lomonosovo universitetą. Turi fiziko specialybę, fizikos ir matematikos mokslų kandidatas, docentas. Dirbo dėstytojo darbą. Pastaruoju metu buvo Šiaulių K. Preikšo pedagoginio instituto docentas.

Lietuvos Komunistų partijos Šiaulių miesto komiteto antruoju sekretoriumi išrinktas:

Donatas MORKŪNAS. Gimė 1957 metais. Baigė Šiaulių K. Preikšo pedagoginį institutą. Turi istorijos ir visuomenės mokslo mokytojo specialybę. Dirbo dėstytojo darbą. Pastaruoju metu buvo Šiaulių pedagoginio instituto dėstytojas.

Lietuvos Komunistų partijos Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto antruoju sekretoriumi išrinktas:

Gintautas ŽALIAUSKAS. Gimė 1948 metais. Baigė Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto sekretoriumi išrinktas:

Aristidas BALČIETIS. Gimė 1960 metais. Baigė Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą. Turi vidurinės mokyklos istorijos ir visuomenės mokslo mokytojo specialybę. Dirbo komjaunimo darbą. Pastaruoju metu buvo LLKJS Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto pirmasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto Poželos rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Vasilijus POPOVAS. Gimė 1956 metais. Baigė Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutą. Turi radijo inžinieriaus specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Kauno miesto Poželos rajono komiteto sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto Poželos rajono komiteto sekretore išrinkta:

Irena SLUŠKONYTĖ. Gimė 1960 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą. Turi filologės, lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojos specialybę. Dirbo komjaunimo darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Kauno miesto Poželos rajono komiteto ideologijos skyriaus vedėja.

Lietuvos Komunistų partijos Biržų rajono komiteto sekretoriumi išrinktas:

Eugenijus MIKALAJŪNAS. Gimė 1956 metais. Baigė Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą. Turi istorijos ir visuomenės mokslo mokytojo specialybę. Dirbo pedagoginį darbą. Pastaruoju metu buvo Biržų rajono LDT vykdomojo komiteto kultūros skyriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Kupiškio rajono komiteto sekretoriumi išrinktas:

Vidas VILIMAS. Gimė 1953 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą. Turi biologo, biologijos ir chemijos dėstytojo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Kupiškio rajono Šepetos kolūkio pirmininko pavaduotojas politiniam masiniam darbui.

Lietuvos Komunistų partijos Švenčionių rajono komiteto sekretoriumi išrinktas:

Jurijus SEMAŠKA. Gimė 1954 metais. Baigė Vilniaus valstybinį V. Kapsuko universitetą ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi fizikos mokytojo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Švenčionių rajono komiteto ideologijos skyriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Šilalės rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Osvaldas ŠARMAVIČIUS. Gimė 1955 metais. Baigė Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutą. Turi inžinieriaus technologo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Šilalės rajono komiteto antrasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Šilalės rajono komiteto antruoju sekretoriumi išrinktas:

Bronislovas PAŠILSKIS. Gimė 1948 metais. Baigė Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Dirbo ūkinį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Šilalės rajono komiteto organizacinio skyriaus vedėjas.

Pirmajame viršelio puslapyje. Ilgametę praktinio partinio darbo patirtį turi Vilniaus lokomotyvų depo partinio komiteto sekretorius Stanislovas Lazauskas, kuris yra komisijos LKP programiniams dokumentams parengti narys.

Nuotraukoje: S. Lazauskas (viduryje) su depo komunistais — darbo kolektyvo tarybos pirmininku Piotru Tarasovu (kairėje) bei lokomotyvų mašinistu instruktoriumi Miroslavu Mazurkevičiumi.

J. Matuzaičio nuotr.

Antrajame viršelio puslapyje. Rokiškyje neseniai pastatyta rajono centrinė ligoninė. Jos darbuotojams sudarytos geros darbo ir poilsio sąlygos, įrengtas bufetas, biblioteka, kirpykla.

Keturiasdešimt metų gydytojo darbo stažą turi šios ligoninės kardiologas Boleslovas Savickas ir pediatras komunistas Viktoras Deksnys.

Nuotraukoje: ligoninės darbo veteranai B. Savickas ir V. Deksnys.

ELTOS nuotr.

Trečiajame viršelio puslapyje: Tadžikijos TSR. Į Leninabadą pas kovų draugą K. Rachimovą iš Prancūzijos atvyko Prancūzijos pasipriešinimo dalyvis E. Banis su šeima.

Nuotraukoje: kovų draugų tadžiko K. Rachimovo ir prancūzo E. Banio susitikimas.

Kuba. Santjago de Kuba — miestas, turintis ilgaamžes antikolonijinės ir revoliucinės kovos tradicijas. Čia prieš 36 metus įsiliepsnojo revoliucinė kova, vadovaujama F. Kastro.

Nuotraukoje: Monkados kareivinių, kurias tada šturmu paėmė nedidelė revoliucionierių grupė, vietoje dabar veikia mokykla.

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje: Rudens sėja Lazdijų rajono Garbės ordino Kirsnos kolūkyje.

T. Žebrausko nuotr.

Duota rinkti 1989.07.26. Pasirašyta spaudai 1989.08.24. LV 05563. Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 49 809 (lietuvių kalba — 44 688, rusų kalba — 5 121). Užs. Nr. 1374. Kaina 25 kap.

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėjų — 61-04-48.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис
Издательство ЦК КП Литвы.
Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майронё, 1.
Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майронё, 1.

INDEKSAS 767

25 KA

KITAME NUMERYJE:

- LKP tarp kitų partijų
- Duobėtas finansų sistemos kelias į pertvarką
- Polemines pastabos apie mūsų teatrą
- Ar praranda komunistai pozicijas socialistinėse šalyse?

ISSN 0134—3114

KOMUNISTAS

10 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

G. ŠALTENIENĖ: Mūsų tikslas — ne konfrontacija, o vienybė

B. ČERVOKAS: Negi nebuvo ir nėra dorų komunistų, pasišventusių kilniems tikslams?

I. EIDININKAS: Kada buvo kuriamos nacionalinės karinės formuotės?

G. SURGAILIS: Mažai ištirtas pokario metų istorijos puslapis

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

10 (784)

1989 • SPALIS

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

	INFORMACINIS PRANEŠIMAS APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ	3
	TSKP CK PAREIŠKIMAS DĖL PADĖTIES TARYBINIO PABALTIJO RESPUBLIKOSE	4
	LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PAREIŠKIMAS	8
●	PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS	
	Kokia bus LKP rytoj!	10
V. RUPŠYS	LKP — ūkiskaitinė organizacija!	16
G. DULSKIS	Atsisakyti formalizmo	17
V. KUZNECOVAS	Nedubliuoti — įsakmus laiko reikalavimas	18
J. KRYLOVAS	Įstatai partijos gyvenime	21
●	EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS	
R. STANIKŪNAS	Nuo monopolizmo prie konkurencijos	28
V. NAVICKAS, P. STANKEVIČIUS	Nelengvos finansų sistemos permainos	34
●	POŽIŪRIAI, ARGUMENTAI, SIŪLYMAI	
I. EIDININKAS	Nacionalinės karinės formuotės: istoriniai aspektai ir dabartis	40
●	VISA VALDŽIA TARYBOMS	
	Ir lieka tik atsakomybė...	45
●	AKTUALŪS SOCIALINIAI KLAUSIMAI	
V. MORKŪNAS	Pensijos, skurdo riba ir jautrumo deficitas	51
	Kodėl žemdirbiams stinga būtiniausių prekių!	56
●	SKAITYTOJAI GINČIJASI, PRITARIA, PRIEŠTARAUJA	
B. ČERVOKAS	Kam naudingas melas	60
A. SADAUSKAS	Baimės akys didelės	61
K. VARAŠINSKAS	Žmonėms reikia tiesos	62
J. SADAŠIUS	Nežinojimas nėra lengvinanti aplinkybė	64
●	MENAS IR GYVENIMAS	
E. JANSONAS	Spalvų keitimo metas	65
●	PRAEITIES PUSLAPIAI	
G. SURGAILIS	Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos problemos	71
V. GALINIS	„Trečio fronto" palydėtas...	78
●	KRONIKA	82
●	TARPTAUTINĖMIS TEMOMIS	
A. TARŠILOVAS	Ar komunistai praranda pozicijas!	83
●	IŠTIKIMI PARTIJOS KOVOTOJAI	
K. TAMAŠAUSKAS	Pirmosiose darbininkų judėjimo gretose	89
●	KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA	
A. RUBCOVAS	Jie dėjosi Pabaltijo tautų geradariais	94

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

Šių metų rugpjūčio 28 d. Vilniuje įvyko Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XX plenumas. Apsvarstytas TSKP CK pareiškimas dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose.

Įžanginiu žodžiu plenumą pradėjo Lietuvos KP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas.

Svarstytu klausimu kalbėjo V. Kardamavičius — LKP Revizijos komisijos narys, A. Daukša — LKP CK narys, A. Stankevičius — kandidatas į LKP CK narius, M. Stakvilevičius — LKP Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius, J. Požela — LKP CK biuro narys, J. Gagilienė — LKP CK narė, V. Kurmis — LKP CK narys, R. Stonys — LKP Klaipėdos RK pirmasis sekretorius, V. Sturys — LKP Šilutės RK pirmasis sekretorius, J. Gureckas — LKP CK narys, Z. Mačernius — LKP Kelmės RK pirmasis sekretorius, K. Zaleckas — kandidatas į LKP CK biuro narius, V. Popovas — LKP Kauno miesto Poželos RK pirmasis sekretorius, V. Baltrūnas — LKP CK sekretorius, S. Apanavičius — LKP CK narys, V. Arbačiauskas — LKP Kauno miesto Lenino RK pirmasis sekretorius, E. Titiškis — LKP CK narys, V. Kašauskienė — LKP CK narė, V. Astrauskas — LKP CK biuro narys, E. Marciukas — LKP Jonavos RK pirmasis sekretorius, V. Skripkauskas — LKP CK narys.

Svarstytu klausimu plenumas priėmė Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pareiškimą.

TSKP CK PAREIŠKIMAS
DĖL PADĖTIES TARYBINIO PABALTIJO RESPUBLIKOSE

Rugpjūčio 22 d. Vilniuje paskelbtos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos Vokietijos ir Tarybų Sąjungos sutartims ir jų padariniams tirti išvados. Šios sutartys skelbiamos neteisėtomis ir negaliojančiomis, o kartu pavadinta neteisėta, neturinčia juridinės galios Lietuvos Liaudies seimo Deklaracija apie jos įstojimą į TSRS sudėtį (1940 m. liepos 21 d.) ir TSRS įstatymas dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į TSRS sudėtį (1940 m. rugpjūčio 3 d.).

Tai padaryta, dar nebaigus darbo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo sudarytai atitinkamai komisijai, kuri, beje, sudaryta Pabaltijo respublikų deputatų iniciatyva, ir jų atstovai joje dalyvauja. Šitai padaryta ignoruojant tai, kad paskutinį žodį turi tarti TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuriam komisija pateiks savo išvadas.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos pareiškimas — ne pavienis atvejis. Jis yra tiesiogiai susijęs su ta separatistine linija, kurią pastaraisiais mėnesiais vis atkakliau ir agresyviau vykdo tam tikros Lietuvos, Latvijos ir Estijos jėgos. Jos apoteozė buvo tai, kad Liaudies frontai ir prie jų pritapusios organizacijos rugpjūčio 23 d. surengė masinę akciją, kurios politinė prasmė — nuteikti Pabaltijo respublikų tautas atsiskyrimui nuo Tarybų Sąjungos.

TSKP Centro Komitetas ryšium su tuo laiko savo pareiga pareikšti štai ką.

Tarybinio Pabaltijo respublikose susidariusi situacija kelia vis didesnį nerimą. Tai, kaip ten klostosi įvykiai, vis labiau paliečia esminius visos tarybinės liaudies, visos mūsų socialistinės Tėvynės interesus.

Pertvarka sudarė palankią dirvą sparčiam tautų nacionalinės savimonės augimui, davė joms tikrumo jausmą, kad jos gali savarankiškai spręsti savo politinio, ekonominio-socialinio ir kultūrinio gyvenimo problemas. Kiekvienos tautos nacionalinis atgimimas didelėje tarybinėje daugianacionalinėje šeimoje panaudojant pertvarkos sudaromas naujas laisvos ir subalansuotos sąveikos su kitomis šalies tautomis galimybes atitinka Komunistų partijos ir Tarybų valstybės politiką, yra vienas visos mūsų visuomenės atsinaujinimo pagrindų. Kaip tik to siekiama pastarojo meto labai svarbiomis, principinės reikšmės priemonėmis, kurios padės stiprinti sąjunginių respublikų suverenitetą, suteikti jam naują ir realų turinį.

Pabaltijo respublikos aktyviai įsitraukė į šiuos gilių pertvarkymų procesus. Ėmė veikti darbo kolektyvai, suaktyvėjo visų visuomenės sluoksnių intelektualinės jėgos.

Tačiau tam tikrame etape demokratijos ir atvirumo situacija čia pasinaudojo nacionalistinės, ekstremistinės grupuotės ir palaipsniui įnešė į įvykių raidą nesveikus pradus. Pasisavinusios nacionalinių interesų tikrųjų reiškėjų vaidmenį, jos palaipsniui ėmė orientuotis į Pabaltijo respublikų atsiribojimą nuo visos šalies, į seniai susiklosčiusių organinių ryšių su kitomis tautomis nutraukimą. Vis atviriau ėmė reikšti ekstremistines, separatistines pozicijas. Labai greitai išryškėjo jų sumanymų antisocialistinis, antitarybinis pobūdis. Kai kur atsirado organizacijų, kurios primena buržuazinio laikotarpio ir fašistinės okupacijos laikų politines formuotes. Faktiškai prasidėjo paralelinių valdžios organų kūrimas. Įėjo į praktiką bauginimas, tiesioginė apgaulė ir dez-

informacija, o kartais ir tiesiog moralinis teroras, diskreditavimas visų nesutinkančiųjų, kiekvieno, kuris lieka ištikimas internacionalizmui ir Tarybų Sąjungos vientisumo idėjoms. Kai kurie masinės informacijos organai tapo nacionalistinės atmosferos diegimo šaltiniu.

Pasinaudoję tarptautinių ryšių laisve, nacionalistiniai veikėjai užmezgė kontaktą su užsienio organizacijomis ir centrais, įtraukdami iš esmės juos į savo respublikų vidaus reikalus, padarė juos savo konsultantais ir patarėjais, tartum šie žmonės iš Vakarų geriau supranta, ko iš tikrųjų reikia Pabaltijo tautoms, tartum jie vadovaujasi ne savo slaptais ir aiškiais sumanymais mūsų šalies atžvilgiu, o tikrai rūpinasi tarybinių žmonių gerove.

Griebtasi net tiesioginio vandalizmo aktų, buvo pasityčiota iš valstybės simbolių, iš šventenybių, neliečiamų kiekvienam doram žmogui, — žuvusiųjų Pilietiniame ir Didžiajame Tėvynės karuose paminklų.

Tarybiniai žmonės visuose šalies kampeliuose su nuostaba ir kartėliu pamatė ir perskaitė tokius dalykus, kurie niekaip neatitinka jų sampratos apie latvių, lietuvių, estų nacionalines tradicijas, ir, atrodytų, skaudžiai įžeidžia šių savo dorumu, išmintingumu, pagarba civilizuotoms žmonių santykių normoms žinomų tautų nacionalinį charakterį.

Dėl destruktyvių, antitarybinių ir iš esmės antinacionalinių jėgų veiklos, nacionalizmo atmosferos ir respublikų valstybinės valdžios lygiu buvo priimti antikonstituciniai aktai, kurie prieštarauja federaciniams mūsų valstybės principams ir kuriuose numatoma kitų tautybių žmonių, sudarančių šių respublikų gyventojų dalį, diskriminacija.

1989 m. rugpjūčio 23 d. įvykių organizatoriai pasistengė įkaitinti nuotaikas iki tam tikros nacionalistinės isterijos. Šūkiai, kurie buvo primesti tūkstančiams žmonių, kupini priešiškumo tarybinei santvarkai, rusams, TSKP, Tarybinei Armijai.

Dėl to, kas vyksta Pabaltijyje, sielojasi visa mūsų šalis, įvairių tautybių žmonės. Centro Komitetas gauna vis daugiau laiškų, pareiškimų, kitos informacijos apie tai, kad dėl ten vykstančių įvykių labai sielojasi ir patys lietuviai, estai, latviai, paprasti žmonės, neužsikrėtę nacionalizmo virusu. Net tie, kurie dalyvauja masinėse akcijose, arba nesupranta antitarybinio judėjimo organizatorių užmačių, arba joms nepritaria ir visaip stengiasi pabrėžti savo draugiškumą, nuoširdumą kitų tautų atstovams, atsiriboja nuo tų, kurie būriuojasi apie nacionalistų lyderius, ekstremistinių išpuolių bei chuliganiškų veiksmų ir juos smerkia. Šiaip ar taip, paprasti žmonės neragina nutraukti ryšius su kitomis didžiulės ir didžios šalies tautomis.

Tai dar kartą patvirtina, kad ne savo tautų interesus atspindi separatistinis judėjimas, ne jų tikrąją nacionalinę patriotinę savimonę.

Dėl nacionalistinių jėgų veiklos jau patirta labai skaudžių nuostolių respublikų ekonomikoje, kilo tarpnacionalinė ir socialinė įtampa. Kai kur atsirado reali tikro pilietinio konflikto, masinių susirėmimų gatvėse su sunkiais padariniais grėsmė.

Nueita toli. Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai galėtų būti tautoms katastrofiški. Galėtų iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo.

Tai mes turime pasakyti tiesiai, jausdami atsakomybę pačioms Pabaltijo tautoms, visoms Tarybų Sąjungos tautoms.

TSKP Centro Komitetas nuo pat pradžių gerai suprato pertvarkos procesų specifiką Pabaltijo respublikose. Jis laiku pamatė, kad reikia atnaujinti vadovybę ir papildyti ją naujomis jėgomis, padėjo veikti laiko dvasia, gyventi liaudies poreikiais ir rūpesčiais, greičiau spręsti neatidėliojamas ekonominės ir socialinės raidos problemas. Ir, atrodė, respublikų vadovybė rado bendrą kalbą su visuomene, su gyventojais, teisingai įvertino pertvarkymų galimybes ir būdus, atsižvelgiant į nacionalines sąlygas.

Bet reikia pasakyti, jog šių respublikų vadovai nesugebėjo padaryti visko, kad procesas vyktų normalia pertvarkos permainų vaga. Jiems nepavyko sustabdyti neigiamų tendencijų, įveikti situacijos, apginti principinių pozicijų, įtikinti žmonių, kad opozicinių jėgų planai ir praktika yra pražūtingi. Teisinga linija, konsoliduojanti visuomenę internacionalistiniu pagrindu, remiantis pertvarkos akcentuojamomis visos Sąjungos ir visos žmonijos vertybėmis, maksimaliai atsižvelgiant į nacionalines ypatybes ir poreikius, susidūrė su kliūtimis, kurios dar neįveiktos.

Taip pat negalima nepripažinti, kad kai kurie partiniai komitetai ir darbuotojai nesugebėjo įveikti sunkumų, nuleido rankas, o kai kurie net pradėjo remti nacionalistines nuotaikas, susilpnino priešinimąsi separatistiniams planams.

Susidariusi padėtis reikalauja gilaus supratimo, realaus ir rimto įvertinimo, ryžtingų neatidėliojamų priemonių, kad pertvarkos procesas Pabaltijyje būtų apvalytas nuo ekstremizmo, nuo destruktyvių, žalingų tendencijų.

TSKP Centro Komitetas kreipiasi į Lietuvos, Latvijos ir Estijos tautas, į visus, kuriems brangi gimtoji žemė, taika ir nacionalinė santarvė, primygtinai ragindamas suprasti ir pajusti visą gresiančios nelaimės gilumą ir realumą, parodyti atsakomybę ir išmintį šiame visos šalies istorijos posūkyje.

Centro Komitetas kreipiasi į darbininkų klasę, valstietiją, į tuos, kurie kuria materialinį gyvenimo pagrindą ir kurie pirmieji visada ir daugiausia kenčia nuo socialinių ir nacionalinių sukrėtimų — reikia bendromis jėgomis, kartu ieškoti ir rasti išeitį iš padėties, nepasiduoti nacionalistinei isterijai, sustabdyti isteriškai klykaujančius elementus.

Visi mes turime daug bendrų sunkumų. Šalis, jos ekonomikos padėtis sudėtinga. Ir netikėkite tais, kurie mėgina įrodyti, kad pakanka „išvyti migrantus", sudaryti nelygiateisišką padėtį rusams, ukrainiečiams, baltarusiams, lenkams, žydams ir kitiems, kurie gyvena ir dirba kartu su jumis, „atsiskirti nuo TSRS", ir lietuvių, latvių arba estų gyvenimas iš karto pasidarys pasiturimas ir ištaigingas. Tai — aiški netiesa! Tai — apgaulė.

Kiekvieną respubliką, kiekvieną regioną tūkstančiai ūkinių, visuomeninių, kultūrinių, mokslinių-techninių ir tiesiog žmogiškų ryšių sieja su kitomis respublikomis, su visa šalimi. Kas gi įvyks, jeigu vienu kirčiu šie ryšiai bus nutraukti? Visiškai aišku: niekam nebus geriau.

Dabar Pabaltijo respublikoms, kurios pirmosios mūsų šalyje įgijo galimybę organizuoti tikrai savarankišką ūkininkavimą, pereiti prie apsirūpinimo, prie ūkiskaitos, atsiveria kuo plačiausi horizontai iniciatyvai, novatoriškumui, ekonomikos vystymui ir gyvenimo sąlygų gerinimui. Šalinami praeities antsluoksniai ir iškraipymai, kurie trukdė respublikų valstybiniams organams ir gyventojams jaustis ir veikti kaip šeimininkai savo namuose.

TSKP Centro Komitetas tikisi, kad Latvijos, Estijos, Lietuvos darbininkų klasė, darbo žmonės, turintys šlovingas revoliucines internacionalistines kovos dėl savo tautų ir visų mūsų didžiosios šalies tautų laimės tradicijas, tars savo svarų žodį ir šį kartą, apgins naują revoliuciją, apgins pertvarką.

TSKP Centro Komitetas ragina visų broliškų Pabaltijo tautų inteligentiją šiomis sunkiomis dienomis atitikti savo tikrąjį dvasinį pašaukimą, savo atsakomybę tautoms ir visai šaliai. Inteligentija — geros valios, išminties, vienybės, žmonių santarvės, o ne priešiškumo ir konfrontacijos, to, kad vieni žemina ir įžeidinėja kitus, reiškėja. Svetimos nelaimės nebūna — atsiminkime tai!

TSKP Centro Komitetas su ypatingu nerimo ir vilties žodžiu kreipiasi į jus, brangios moterys, motinos, seserys: argi yra pasaulyje rūpesčių, kurie gali būti didesni už rūpinimąsi vaikais? Tuo, kad jokia bėda jų neištiktų, kad juos visada puoselėtų motinos glamonė, visos visuomenės jautrumas ir humaniškumas. Jūsų gailestingumas, jūsų veiksmingas gerumas, protingumas turi padėti atkurti visuomenėje pasitikėjimą ir savitarpio supratimą. Jūs galite padaryti teigiamą poveikį jaunimui.

Savo žodžiu mes kreipiamės į liaudies deputatus — parodykite valstybinę atsakomybę ir politinį brandumą, panaudokite savo autoritetą krizei įveikti.

Mes kreipiamės į daugianacionalinio tarybinio Pabaltijo tautų blaivų protą. Laikas visų interesais sustabdyti lemtingą įvykių eigą, apsigalvoti, pereiti nuo konfrontacijos į dialogą, į sunkių, bet būtinų sprendimų ir kompromisų ieškojimą!

TSKP Centro Komitetas kreipiasi į visus Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistus, tiek į partijos veteranus, tiek į tuos, kurie neseniai sujungė savo likimą su Lenino partija: jūs turite parodyti geranoriškumo ir žmogiško bendravimo pavyzdį, įtikinti žmones, kad reikalinga santarvė, konsolidacija.

TSKP — pagal savo prigimtį jungianti jėga, sugebanti savo politikoje atsižvelgti į sveikus nacionalinius interesus, integruoti juos bendroje internacionalinėje šalies pažangoje. Ne be reikalo destruktyvios jėgos kiek galėdamos stengiasi susilpninti partiją. Juk tai reikštų sugriauti TSRS tautų susitelkimą, atpalaiduotų rankas tiems, kurie vadovaujasi savo egoistiniais tikslais, toli gražu neatitinkančiais tautų tikrųjų interesų.

Gyvenimas mus įtikina, kad vienintelis būdas išspręsti susikaupusias neigiamas problemas tarpnacionalinių santykių sferoje, atsikratyti praeities klaidų — tai parengti nacionalinę politiką, atitinkančią pertvarkos, naujo mąstymo reikalavimus ir dvasią. TSKP pateikė visai liaudžiai svarstyti tokios politikos pagrindus, paskelbė savo platformą šiuo klausimu. Netrukus plenumas susumuos šio svarstymo išdavas ir pateiks savo pasiūlymus aukščiausiai šalies valstybinei valdžiai — TSRS liaudies deputatų suvažiavimui svarstyti.

Mums, komunistams, dabar tenka nepaprasta atsakomybė už mūsų daugianacionalinės Tėvynės likimą, už tarybinių žmonių likimą. Šiandien kaip niekada kiekvienas turi parodyti konkrečių darbų drąsumą, partinį draugiškumą, jėgų vienybę, kartu didinti indėlį į pertvarką, už kurios ribų ir be kurios negalima išspręsti nei nacionalinių, nei tarpnacionalinių problemų.

Atėjo valanda, kai kiekvienas komunistas turi užimti principingą partinę poziciją ir veikti taip, kad jo garbė ir sąžinė būtų grynos jo tautai dabar ir būsimoms kartoms.

Tokia šiandien mūsų bendra pareiga.

Išsaugokime vieningą tarybinių tautų šeimą, Tarybų Sąjungos Komunistų partijos gretų vienybę!

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PAREIŠKIMAS

Šiomis dienomis paskelbtas TSKP CK pareiškimas dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose. Mums suprantamas TSKP CK nerimas ir susirūpinimas, sukeltas neapgalvotų kai kurių asmenų, dalyvaujančių visuomeniniuose judėjimuose, pareiškimų ir veiksmų, daromų sudėtingos politinės situacijos sąlygomis. Šis pareiškimas skatina mus dar kartą peržvelgti nueitą pertvarkos kelią, atsakingai ir blaiviai numatyti tolesnius visuomenės atnaujinimo žingsnius.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas tvirtai įsitikinęs, kad tautinio atgimimo sąlygomis gimęs principas „Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities" įrodė savo gyvybingumą, gavo liaudies pritarimą ir toliau lieka pagrindinis visų komunistų tikslas.

Per trumpą laiką Lietuva iš esmės pasikeitė. Partijai atsisakius administracinio vadovavimo metodų, toleruojant kritiką ir savikritiką, suvešėjo politinis pliuralizmas, viešumas, pradėjo kaltis pirmieji demokratijos želmenys. Šį procesą skatino ir skatina konstruktyvios visuomeninės jėgos. Šiandien M. Gorbačiovo pertvarkos politika yra ypač palanki ir vaisinga Lietuvai, visam Pabaltijui. Ši politika ir mūsų ryžtas įgalino mus atkurti tikrąsias dvasines ir kultūrines tautos vertybes, savarankiškai spręsti daugelį Respublikos gyvenimo problemų.

Šiandien praktinių darbų dienotvarkėje — Respublikos ekonominis savarankiškumas, kurio praktinis įgyvendinimas yra realus. Mūsų giliausiu įsitikinimu, be tvirtos, lanksčios, atitinkančios tarptautinius standartus ekonomikos neįmanomas valstybingumo atkūrimas. Čia nepadės gausios deklaracijos, mitingai ir akcijos. Lietuvos žmonės turi suprasti, kad artėja rimčiausias išmėginimo etapas, kada iš tiesų teks įrodyti mūsų krašto sugebėjimą savarankiškai tvarkytis ir rasti savo vietą TSRS ir pasaulio ekonomikos sistemose.

Jau šiandien Respublikoje turime dideles galimybes tobulinti esamą ekonominį mechanizmą, drąsiai diegti naujas ūkininkavimo formas, kurti atitinkamą jų teisinį pagrindą. Tai leistų mums nuosekliai, apgalvotai, civilizuotomis priemonėmis, nepabloginant žmonių pragyvenimo užtikrinti mūsų vaikų ir anūkų rytojų. Tačiau savo nepamatuotais veiksmais avantiūristinės jėgos vardan politinio prestižo, asmeninių ambicijų nemato „atvertų durų", nepaiso esamų galimybių ir iš esmės užkerta kelią pertvarkai, sukuria neigiamą nuomonę tiek šalyje, tiek iš dalies ir pasaulyje.

Gerbiami Lietuvos žmonės! Pamąstykime ir supraskime, ar puošia Lietuvą, ar padeda jai ekstremistų akcijos prieš Tarybinę Armiją, tarybinę atributiką, paminklus, memorialines vietas, atskirus žmones? Ar turime teisę užkrauti ant šiandien Respublikos teritorijoje tarnaujančių karių istorinę atsakomybę už praeitį? Ar teisūs būsime, jeigu savo tarybinio laikotarpio istoriją uždažysime tik juoda spalva? O prieškarį perdažysime tik rožine? Tikrai ne!

Jokia valstybė negali toleruoti tiesioginių išpuolių prieš esamą santvarką. Pačios demokratiškiausios valstybės pripažįsta ir įgyvendina valdžios teisę į įstatyminę savo valstybinių institucijų apsaugą nuo įžeidimų ir išpuolių. Tai bet kurios šalies stabilumo pamatas. Deja, politinio stabilumo išsaugojimui daugeliu atvejų netarnauja masinės informacijos priemonės ir ypač neformalioji spauda. Šių priemonių poveikis šiuolaikiniam žmogui milžiniškas, todėl

jose dirbantys žurnalistai turi būti ypač atsakingi ir politine prasme realistiški.

Mes daug padarėme atstatydami ir naujai apmąstydami istorinę tiesą. Tačiau ji turi būti naudojama ne kurstyti politinėms aistroms, mėginti projektuoti Lietuvos ateitį, atmetant penkiasdešimt tarybinio vystymosi metų. Taip, Molotovo—Ribentropo pakto slaptieji protokolai ir po to sekę veiksmai traktuotini kaip politinė prievarta. Tačiau mes turime suprasti, kad Respublikos juridinis statusas nuo to nepasikeičia.

Turime blaiviai suprasti, kad LTSR yra politiškai ir ekonomiškai integruota į TSRS. Natūralu, kad iš tokių pozicijų esame vertinami minėtame TSKP CK pareiškime. Pažangios permainos vyksta visoje Sąjungoje. Neabejotinai bus tobulinama federacija. Tai liudija ir paskelbta TSKP platforma nacionalinės politikos klausimu. Mūsų supratimu, galima būti laisva ir suverenia valstybe lygiateisių respublikų Sąjungoje. Bet tai turi būti ne deklaratyvus principas, o teisiniais aktais sutvirtinta ir natūraliais politiniais, ekonominiais ir kitais ryšiais susieta valstybių sąjunga.

Istorinė Lietuvos perspektyva, ir apie tai jau esame sakę, — savarankiška, demokratinė, socialistinė valstybė. Bendra socializmo raidos tendencija šiandien — link demokratijos, humanizmo, teisinių institutų kūrimo. Šiuo keliu eisime ir mes.

Tokia Lietuvos Komunistų partijos politika šituo sudėtingu laikotarpiu iki šiol apsaugojo Lietuvą nuo gilių ekonominių ir nacionalinių sukrėtimų, padėjo išsaugoti santarvę tarp Lietuvoje gyvenančių tautų ir socialinių sluoksnių. Mūsų įsitikinimu, nepaisant įvairių reiškiamų nuomonių, Lietuvos Komunistų partija ir ją palaikantys pažangūs visuomeniniai judėjimai šiandien yra ta reali vienintelė politinė jėga, kuri gali toliau vesti Lietuvą pertvarkos keliu. Kuo bemotyvuotų kraštutinės jėgos, jų veiksmai nukreipti prieš LKP, vyriausybę, yra iš esmės pertvarkos stabdys, ką liudija šiandieninė situacija.

Gerbiamieji Lietuvos žmonės! Lietuvos komunistai tvirtai pasiryžę toliau eiti pertvarkos keliu, laikytis nuostatų, suformuotų LKP CK XVIII plenume. Mes, visiškai suprasdami ir blaiviai vertindami padėtį Lietuvoje ir už jos ribų, vadovaudamiesi gyvybiškais visos Lietuvos ir kiekvieno jos gyventojo interesais, dar kartą pabrėžiame, kad esame atsakingi už visų mūsų ateitį ir kviečiame visus vienytis. Gyvenimas dar kartą įrodė, kad tik realūs, apgalvoti žingsniai gali duoti apčiuopiamų rezultatų Lietuvai ir jos žmonėms.

KOKIA BUS LKP RYTOJ?

Tai bene svarbiausias klausimas, kuris rūpi respublikos visuomenei, komunistams ir nepartiniams. Apie tai ir kalbasi su LKP Vilniaus miesto komiteto antrąja sekretore GENE ŠALTENIENE žurnalistas GEDIMINAS KRETAVIČIUS.

G. K. Vilnius. Šis žodis daug sako. Tai atgimstančios Lietuvos sostinė, kurioje dirba mūsų Vyriausybė, LKP Centro Komitetas, sutelktos pagrindinės ekonominės ir intelektualinės jėgos. Čia pirmiausia atsirado viena įtakingiausių visuomeninių organizacijų — Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, kuriasi įvairių politinių pakraipų visuomeniniai judėjimai ir partijos. Sostinė tapo ne tik savotišku politinių įvykių barometru, bet ir vadovu. Nieko nuostabaus, kad į Vilnių krypsta visos Respublikos žmonių akys. Iš jo mokomasi, jo pavyzdžiu sekama. Nemenka vieta politiniame gyvenime tenka ir gausiausiai Respublikoje Vilniaus miesto partinei organizacijai. Tad pirmasis klausimas: kokiais rūpesčiais gyvena sostinės komunistai, su kokiais sunkumais, problemomis susiduriate?

G. Š. Svarbių problemų tiek daug, kad jas vardyti būtų beprasmiška. Galima paminėti tik opiausias. Viena iš jų — politinių jėgų, visų sostinės gyventojų vienijimas bendrai veiklai. Kokią čia turime bazę?

Vilnius — daugianacionalinis miestas. Jame gyvena daugelio tautybių žmonių. Nieko nuostabaus, jog tautinio atgimimo idėjos čia sutiktos nevienodai. Jos sukėlė naujų, ypatingų problemų, nes žmonės nevienaprasmiškai supranta pertvarkos uždavinius ir tikslus. Štai ir visuomeninis judėjimas „Vienybė", daugiausiai jungiantis kitataučius, ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis skelbia, kad svarbiausias jų tikslas padėti įgyvendinti pertvarką. Deja, šie judėjimai, turėdami tą patį tikslą, bendros kalbos kol kas neranda. Partijos miesto komitetas ne kartą mėgino kalbėtis su sostinės minėtų visuomeninių organizacijų vadovais, kad jie suvienytų savo pastangas, parengtų bendrą, visus socialinius sluoksnius ir tautybes jungiančią platformą, tačiau tai nedavė rezultatų. Esame tos nuomonės, jog ieškant sąlyčio taškų derėtų bent pradžiai susėsti už derybų stalo... Juolab kad Sąjūdyje ir „Vienybėje" yra sveikų jėgų, kurios supranta Respublikos politinės situacijos sudėtingumą, politinio ir ekonominio Respublikos savarankiškumo, tautinio atgimimo būtinumą, nepritaria kraštutinėms priemonėms, sakysim, streikų organizavimui ir kitokioms nieko gero neduodančioms politinėms akcijoms. Kasdieną daugėja rusų tautybės žmonių, norinčių išmokti lietuvių kalbą, pažinti Lietuvos istoriją, kultūrą. Visa tai reikia sveikinti ir visiems nuoširdžiai padėti.

G. K. Tačiau būkime atviri: tautinį atgimimą kai kas supranta labai siaurai, tai yra tik lietuvių. Juk sostinėje, visoje Respublikoje sudaromos sąlygos ir kitų tautybių atgimimui. O yra žmonių, kurie į visą šį procesą žiūri įtariai. Net LKP Centro Komiteto XVIII plenumo nutarimas sušaukti LKP suvažiavimą, kuris apibendrintų diskusiją dėl LKP statuso, priimtų LKP įstatus ir programą, vertinamas labai įvairiai.

G. Š. Kai kas šitokį žingsnį laiko skaldytojišku, vadina jį egoistiniu.

Sostinėje yra gamyklų, įmonių, organizacijų, kuriose apie 60 proc. darbininkų sudaro kitų tautybių, daugiausia rusų, baltarusių, žmonės. Nemaža dalis jų LKP naujojo statuso rengimą (koks jis bus iš tikrųjų, parodys LKP suvažiavimas) supranta kaip išėjimą iš TSKP sudėties ir pareiškia, kad nenorės būti Lietuvos KP nariais. Antai Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos ir Radijo matavimo prietaisų mokslinio tyrimo instituto jungtinis partinis susirinkimas priėmė nutarimą, nepritariantį tam, kad būtų kuriama savarankiška LKP. Nutarime sakoma, jog turi būti viena narystė — TSKP, nes tik tuo atveju galima išreikšti visų tautybių komunistų interesus, juos integruoti. Sprendžiant iš to susirinkimo nutarimo, komunistai mano, jog savarankiška LKP būtų galima tik tuo atveju, jeigu Respublika nebūtų TSRS sudėtyje. Logiška tokių samprotavimų išvada būtų, jog negalima pasiekti ir Respublikos ekonominio savarankiškumo TSRS sudėtyje. Betgi tai neseniai įtvirtinta TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymais! Ne per seniausiai kalba apie ekonominį savarankiškumą, pagrįsta sutartimis, atrodė kaip erezija, pasikėsinimas į šventą, nusistovėjusią, nepajudinamą tvarką. Esu įsitikinusi, kad taip laipsniškai ištirps nepasitikėjimas ir dėl LKP naujo statuso, jos savarankiškumo. Mūsų uždavinys išaiškinti žmonėms, kad savarankiška LKP — tai ne lietuvių komunistų partija, o Lietuvos, joje gyvenančių įvairių tautybių žmonių partija. Pagaliau koks bus LKP savarankiškumas, naujasis jos statusas, priklausys nuo sutarties su TSKP turinio. Man atrodo, būtų visiškai logiška LKP įstatuose įrašyti, kad LKP yra sudėtinė TSKP dalis, bet vadovaujasi savo programa bei įstatais ir savarankiškai sprendžia politinio vadovavimo problemas. Kita vertus, pačioje programoje būtina taip suformuluoti teiginius, kad būtų priimtini, suprantami visiems socialiniams sluoksniams, visų tautų atstovams.

G. K. O ar bus pripažinta LKP narystė stojant įskaiton, sakykim, žmogui išvykus gyventi ir dirbti į kitą respubliką? Ir atvirkščiai? Tokių klausimų gauna mūsų žurnalo redakcija.

G. S. Klausimas ne toks jau sudėtingas kaip iš pirmo žvilgsnio atrodo. LKP numatoma programa, jos įstatai rengiami TSKP ir LKP idėjinės vienybės pagrindu, tai yra siekimu to paties tikslo — kad socializmas iš žodžių virstų tikrove, garantuojančia socialinę pažangą, taiką, žmonių gerovę. TSKP narys, atvykęs dirbti į Lietuvą, galės būti priimtas į LKP narius, gauti bilietą su įrašu „Lietuvos Komunistų partija" (kuris, beje, ne taip seniai iš bilietų išnyko. . .). Be to, nežiūrėkime į reiškinius ir gyvenimą, kaip į gintaro gabalėlį, kuriame prieš milijonus metų užsifiksavo gyvūno būtis ir iki šių dienų liko nepakitusi. Štai kuriasi savarankiškas Rusijos komjaunimas. Kas gali garantuoti, kad rytoj nesusikurs ir savarankiška Rusijos Komunistų partija? Ir apskritai ar LKP savarankiškumo siekiai prieštarauja visam komunistiniam judėjimui?

G. K. Betgi V. Leninas nepritarė federalizmui partijoje.

G. S. Taip, nepritarė. Bet marksizmas-leninizmas kaip mokslas mums yra vertingiausias būtent tuo, kad moko būti nedogmatikais. Jeigu V. Leninas būtų buvęs dogmatikas, nebūtų galėjęs tapti revoliucijos vadu. Jis matė ir mąstė dialektiškai, todėl žinojo, kada žengti pirmyn, kada atgal. Ne visi ir jį suprato. Antai kai kurie komunistai V. Lenino paskelbtą nepo politiką laikė revoliucijos išdavyste. Buvo ir tokių, kurie protestuodami ne tik išstojo iš partijos, bet ir nusižudė.

G. K. Ar nėra panašaus nusivylimo partija ir šiandieną?

G. S. Mes nagrinėjome išstojimo iš partijos priežastis partijos miesto komiteto biure. Jos įvairios: vieni negali aktyviai dalyvauti veikloje, kiti nepatenkinti pertvarkos tempais, trečių pasikeitė pažiūros, 1988 m. per

pusmetį iš partijos išstojo 70 žmonių, o šiemet per tą patį laikotarpį 400. Būdinga, kad tai daugiausiai darbininkai — net 58 proc. visų išstojančiųjų.

G. K. Kuo tai būtų galima paaiškinti?

G. Š. Kalti ne tiek išstojusieji, kiek sąstingio laikų priėmimo į partiją tvarka. Tik priėmus atitinkamą procentą „darbininkų klasės" atstovų buvo gaunamas limitas priimti žmones iš inteligentijos, tarnautojų. Taip partija atstūmė nuo savęs išsimokslinusius, geriausius protus, forsavo darbininkijos priėmimą. O šiandien kai kuriems iš jų nelengva orientuotis politinėje situacijoje, ir jie linkę pasitraukti. Pertvarka paskatino kitomis akimis pažiūrėti į darbininkiją. Juk ir ji nevienoda. Yra darbininkų, kurie save laiko darbininkų klasės atstovais, tačiau menkai išprusę ir neturi jokios specialybės. Ir yra darbininkų, kurie visapusiškai išsilavinę, drausmingi, supranta savo istorinę misiją visuomenėje. Taip sakant, šiandieną turime įsisąmoninti, kad pasikeitė ir keičiasi pačios darbininkijos socialinis veidas, dažnai riba tarp darbininko ir inžinieriaus gana sąlygiška.

G. K. Teko kalbėtis su komunistais, grąžinusiais bilietą. Į klausimą „kodėl" girdėjau ir taip atsakant: nenoriu būti partijoje, kuri nesugebėjo pasipriešinti nežmoniškumui, genocidui, masinėms represijoms. Staliną ir jo bendrus derėtų ir po mirties pašalinti iš partijos. Jeigu po mirties galima reabilituoti, grąžinti į partiją, tai kodėl po mirties negalima iš jos ir pašalinti?

G. Š. Partijai apsivalymas, atsiribojimas nuo stalinizmo, brežnevizmo būtinas! Man regis, kad ji tai darė ir daro. Mums svarbu daryti viską, kad tokie dalykai niekada nepasikartotų, kad kuo jautriau ir operatyviau būtų kompensuojamos materialinės ir moralinės skriaudos nukentėjusiesiems.

G. K. Tikriausiai bus skaitytojų, kurie palydės Jūsų žodžius replika: o kur buvote anksčiau, gerbiamoji sekretore?

G. Š. Tegul. Nepykčiau, jei kas dar ir griežtesnę pastabą pasakytų. Kas nesugeba išklausyti skaudžių, kad ir nepelnytų kaltinimų — tas ne partinis darbuotojas. Panašų klausimą šiandieną galima duoti kiekvienam. Visi tokie buvome. Nedera atsikirsti: tu kaltas, jie kalti, jis kaltas — tik ne aš. Taip, kalti tiesiogiai ar netiesiogiai, daugiau ar mažiau esame visi. Nekalti tik vaikai. Ne veltui sakoma, kad sunkiausia yra pripažinti savo klaidas. Tačiau tik jas pripažindami greičiau rasime tiesą, konstruktyvų sprendimą. Todėl nenorėčiau pritarti tiems, kurie reikalauja keršto, atpildo. Istorijos pamokos rodo, kad kerštas blogas talkininkas. Jis grąžintų mus į senus „aštrėjančios klasių kovos" laikus. Todėl partijos miesto komitetas deda visas pastangas konsoliduoti politines sostinės jėgas, telkti visus miesto žmones, kad būtų įgyvendinti pertvarkos tikslai.

G. K. Konsoliduoti gali tik bendri interesai.

G. Š. Taigi. Visi norime demokratiškos, turtingos, gražesnės Lietuvos, geresnio gyvenimo. Tai aišku. O štai kokiu keliu šito sieksime, atsakyti nelengva. Tas, kas ieško, dažnai ir pakritikuojamas, ir papeikiamas, tokiam, žiūrėk, ir pagalį kas į ratus įkiš. Netrūksta ir patarėjų iš šalies, ir stipraus centro sergėtojų. Atseit rūpinasi, kad nepadarytume klaidos...

Nežinančiam tikrosios padėties ir gaunančiam iškreiptą informaciją susidaro vaizdas, kad tautinis atgimimas — tai nacionalizmas, nukreiptas prieš kitas tautas, apskritai antisocialistinis reiškinys, o LKP naujo statuso rengimas — siekimas išstoti iš TSKP. Tokie teiginiai ne vienija, o atvirkščiai — skaldo. Ypač įžeidžia teiginys, jog Lietuva yra kitų respublikų išlaikytinė. Dėl to ekstremistai ir meta priekaištą mums, komunistams: kiekgi jūs taikstysitės su tokia žeminančia padėtimi?

Reikia pasakyti, kad panašiems autoriams gerai patarnauja ir neformalių judėjimų, partijų kai kurie lyderiai, kurie LKP vadovams, Respublikos vyriausybei kelia nerealius reikalavimus, nenori suprasti, kad negalima priimti perdėm radikalių sprendimų, neatsižvelgiant į realias galimybes juos įgyvendinti, kad vadovaujantis jėgos pozicija galima sau tik pakenkti.

G. K. Diskusija dėl naujo LKP statuso, programos ir įstatų pagyvino Respublikos komunistų gyvenimą, išjudino net ir pasyviuosius. O kaip Vilniuje?

G. Š. Šiandieną jau drąsiai galime pasakyti, kad ši diskusija buvo labai reikalinga. Ir tegalima tik apgailestauti, kad ji neįvyko kur kas anksčiau.

Atliktas milžiniškas darbas. Naujo LKP statuso problematika aptarta prie apskritojo stalo dalyvaujant istorikams, visuomeninių mokslų atstovams ir partiniams darbuotojams, visose pirminėse partinėse organizacijose, gamybiniuose, mokymo, mokslo įstaigų, kūrybinių darbuotojų kolektyvuose, su partijos veteranais, kariškiais, visuomenės mokslų specialistais, jaunaisiais komunistais, partijos miesto komiteto ir biuro nariais, visuomenės mokslų specialistais. Išanalizuoti ir apibendrinti tuo klausimu pateikti partijos rajonų komitetų pasiūlymai.

Sukaupta unikali medžiaga. Diskusija padėjo mums išsiaiškinti, kokia reali LKP padėtis visuomenėje, pamatyti, kas ir kokias politines jėgas skiria ir vienija, ką reikia daryti, kad būtų pašalintas pavojus suskaldyti LKP nacionaliniu aspektu. Diskusijos metu gauta informacija padės geriau surengti ataskaitas ir rinkimus partinėse organizacijose, numatyti tas priemones, kurios galėtų pakelti partijos autoritetą. Daugumos komunistų nuomone, labiausiai padėtų partijai išsikovoti deramą autoritetą apgalvotai, kruopščiai parengta nauja, visus Lietuvos žmones vienijanti, programa.

G. K. Pati gražiausia programa niekis, jeigu nėra jos įgyvendinimo mechanizmo, sistemos. Ar ne viliojantis buvo XXII suvažiavime paskelbtas devizas, jog dabartinė karta gyvens komunizme? O kas iš to išėjo, visi žinome. Žmonės regėjo daug programų, ir pažadais nebetiki...

G. Š. Iš tiesų, kad ir kokia gera būtų programa, ji pati savaime rezultato neduos. Betgi toks mechanizmas, kuris užtikrintų jos vykdymą, kuriamas. Štai nuo 1990 metų Respublika dirbs ūkiskaitos ir savarankiškumo sąlygomis. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba ir jos Prezidiumas priėmė daug svarbių aktų, kuriais siekiama įtvirtinti Lietuvoje gyvenančių tautybių ir socialinių grupių teises bei garantijas. Svarstomas LTSR naujosios konstitucijos projektas taip pat numato garantuoti laisvą tautinį gyvenimą, harmoningą socialinę raidą tautybėms, gyvenančioms Lietuvoje. Naujoji LTSR Konstitucija, be abejo, konsoliduos visą atgimstančios Lietuvos visuomenę darbuotis Respublikos ekonominei ir kultūrinei pažangai.

LKP savarankiškumo statusas — tai irgi svarbus žingsnis kuriant mechanizmą, kuris užtikrintų numatytą geresnį Lietuvos žmonių gyvenimą. Suprantama, jog iš karto visų problemų neišspręsime. Bus pereinamojo pobūdžio sunkumų, su kuriais susiduriame jau šiandien, atribodami partijos ir Liaudies deputatų tarybų funkcijas. Bėda, kad politinės institucijos iš inercijos ir įpročio nesugeba atsisakyti administracinio komandavimo, joms nebūdingų funkcijų, o Tarybos nėra pasirengusios jų perimti.

G. K. Ne veltui sakoma: viską lemia kadrai.

G. Š. Taip. Jeigu per rinkimus į vietines Tarybas bus išrinkti veiklūs, kompetentingi, visų gerbiami žmonės, reikalai pakryps į gerąją pusę. Tarybos, turėdamos realią valdžią vietose, galės išspręsti kad ir sunkiausius kasdieninius žmonių reikalus.

G. K. Jeigu jiems netrukdys „partiniai funkcionieriai".

G. Š. Daug priklausys nuo to, kas dirbs ir partiniame aparate, kas vadovaus pirminėms partinėms organizacijoms. Išspręsti šią problemą kaip tik ir padėtų LKP savarankiškumo statusas. Jame turi būti apibrėžtos partijos funkcijos, jos santykiai su valdymo organais. LKP, būdama savarankiška, turėdama savus įstatus, pati pasirinks, kokio partinio aparato jai reikia, kokį atlyginimą jo darbuotojams mokėti, kokius savo masinės informacijos leidinius leisti. Dabar į partinį aparatą negalima įtraukti ryškių asmenybių, kompetentingų, gerai įvaldžiusių politinio vadovavimo metodus žmonių. O reikėtų, kad į partinį aparatą, atsakingas pareigas žmonės ateitų konkurso, rinkiminės kovos keliu.

G. K. Nauji, kompetentingi, visų gerbiami darbuotojai, atnaujintas, veiklus LKP Centro Komitetas, be abejo, padėtų partijai pakelti savo autoritetą. Tačiau yra žmonių, kurie mano, jog dabartinėmis politinėmis sąlygomis, kai Komunistų partijai reiškiama daug kritikos, kai atsirado įtakingų neformalių organizacijų, tokių, kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, kai susikūrė įvairių kitų partijų, Komunistų partija neturi ateities.

G. Š. Tam tikrą politinę Komunistų partijos krizę tenka pripažinti. Būnant vienvalde, neturint oponentų, jai nebuvo būtina savikritiškai žiūrėti į savo veiklą. Dabar kas kita. LKP turi ne vieną, o net kelis oponentus: Lietuvos laisvės lygą, Lietuvos demokratų partiją, Krikščionių demokratų partiją, Lietuvos socialdemokratų partiją ir kt. Tai faktas. Ir su tuo reikia skaitytis, nedera konfrontuoti, o būtina ieškoti bendrų sąlyčio taškų ir dirbti politinio oponavimo sąlygomis. Laimės ta partija, kuri darbais pelnys liaudies pasitikėjimą, o ne ta, kuri tik daug žadės. Laimės ta, kuri turės realią, aiškią, mobilizuojančią programą ir sugebės ją įgyvendinti. Politinė situacija Komunistų partijai dabar nėra palanki. Ją slegia atsakomybė už stalinizmą, brežnevizmą, masines represijas, nugyventą ekonomiką, kai kuriuos nelemtus istorinės praeities puslapius. O kitos partijos, pavyzdžiui, Žaliųjų, savo istoriją pradeda rašyti švariame puslapyje, jų neslegia praeitis. Tačiau tai nereiškia, kad Komunistų partija neturi ateities. Tą ateitį, galimybę būti liaudies avangardu davė pačios Komunistų partijos paskelbta pertvarka. Atsisakome viso to, kas žemino partiją ir trukdė jai įgyvendinti kilnius socializmo siekius. Pertvarka mums duoda galimybę pareikšti, kad LKP nereikalauja sau išskirtinių teisių visuomenėje ir valstybėje, kad ji pripažįsta kitų partijų egzistavimo ir veiklos teisę, kad mes pritariame konstruktyviam dialogui su kitomis partijomis, organizacijomis ir visuomeniniais judėjimais. Kai komunistai supras, kad partijos ateitis priklauso nuo jų pačių, darys viską, kad pertvarka duotų konkrečius rezultatus. Tada partijos autoriteto, jos ateities klausimas išsispręs savaime.

G. K. Kol LKP neturi pripažinto savarankiškumo, savo programos ir įstatų, dialogą su oponentais nėra lengva vesti. Juolab kad, kaip Jūs minėjote, partiniame darbe ryškių asmenybių dar labai trūksta. Paleidę atsargon „senuosius generolus" ir neišugdę naujų, galime atsidurti dar keblesnėje padėtyje.

G. Š. Žinoma, jeigu nieko neveiksime, nesimokysime diskusijų kultūros, nuomonių pliuralizmo, tolerancijos, arba paprastai sėdėsime rankas sudėję. Partijos miesto komitetas, siekdamas neatsilikti nuo politinių įvykių, kas praeity, reikia pripažinti, ne visada sekėsi, — intensyviai rengiasi

būsimam LKP suvažiavimui, darbui naujos ir itin sudėtingos politinės situacijos sąlygomis. Pasitelkę mokslininkus teoretikus, partinio darbo praktikus parengėme svarstymui ne vieną partijos miesto komiteto aparato modelį. Specialios darbinės grupės sudarytos rengtis rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir vietines Tarybas, rengti LKP statusui, programai ir įstatams, atliekami sociologiniai tyrimai darbo kolektyvuose ir mieste. Tokia veikla, kai grupėse sutelkiamos kompetentingos mokslininkų, partinio aktyvo jėgos opioms problemoms spręsti, pasiteisino. Partijos miesto komitete susikaupė daug ir įvairių vertingų siūlymų, kuriuos susisteminę ir apsvarstę miesto komiteto plenume, o gal net ir partinėje konferencijoje, pateiksime LKP suvažiavimui.

Sukaupta informacija padės objektyviai numatyti svarbiausias partinio ir ideologinio darbo kryptis, formas ir metodus. Remiantis komunistų siūlymais, sociologiniais tyrimais jau kai kas ir padaryta. Prie Respublikinių mokytojų namų įsteigtas lituanistikos centras, numatyta konkreti parama kitų tautybių žmonėms, norintiems išmokti lietuvių kalbą, taip pat apsvarstytos priemonės, kaip pagerinti lenkų ir rusų kalbų mokymą. Ypač suaktyvinome sociologinių tyrimų grupės veiklą. Dabar nė vienas svarbus klausimas miesto komiteto plenume nesvarstomas, jei nėra sociologinės grupės tyrimo rezultatų. O jie, be kita ko, rodo štai ką: kad ir kokią problemą spręstume ar nagrinėtume, patikimiausias partinio darbo metodas šiandieninėmis sąlygomis yra įtikinėjimo metodas. Partinio darbuotojo bendravimas su žmonėmis, taip pat visas ideologinis darbas dabar negali būti epizodinis. Partinis, ideologinis darbas turi tarnauti visuomenės dvasingumo kėlimui, tautiniam ir doroviniam atgimimui, politinės kultūros ugdymui. Tik bendradarbiavimas, visų pozityvių jėgų sutelkimas Lietuvos žmonių gerovei kelti gali suvienyti Respublikos visuomenę. Todėl mes ne tik nevengiame, bet ir ieškome kontaktų, bendradarbiavimo galimybių su įvairių įsitikinimų, pažiūrų žmonėmis, neformalių organizacijų ir judėjimų, partijų lyderiais. Gal kai kas nustemba mus išvydęs tarpusavyje nesutariančių judėjimų renginiuose. Nereikėtų stebėtis, nes mūsų tikslas — ne konfrontacija, o vienybė, visų politinių jėgų konsolidacija Respublikos žmonių bendrai veiklai.

G. K. Minėjote, kad partiniame, ideologiniame darbe įtikinėjimo metodas šiandieną visų svarbiausias. Tačiau įtikinti gali tik tas, kuris turi pakankamai informacijos ir yra įvaldęs diskusijų meną. To reikia mokytis.

G. Š. Tuo tikslu partijos miesto komitete ir įkūrėme politinių diskusijų klubą. Jame nagrinėjame įvairiausias partinio darbo, politinės situacijos problemas; klubo dalyviai visi lygūs. Kieno argumentai svaresni, drąsesnė ir originalesnė mintis, vaizdingesnė kalba, aukštesnė diskusinė kultūra, to pusėje ir simpatijos.

G. K. Aš vėlgi norėčiau sugrįžti prie skaitytojų laiškų, kuriuos gauna mūsų žurnalo redakcija. Nemaža dalis autorių kritikuoja tuos, kurie mano, kad Lietuvos nepriklausomybė tarsi burtų lazdelė padėsianti išspręsti visas problemas.

G. Š. Negalima nepritarti tokiai kritikai. Man regis, labai teisus LKP CK pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas, ne kartą sakęs, jog suverenitetas prasideda nuo ekonomikos, jog su silpnais niekas nesiskaito. Kol Lietuva savo produkcija neišsikovos vietos pasaulinėje rinkoje, tol bus pavojus iš vienos priklausomybės patekti į kitą. Todėl LKP remia visų Respublikos politinių jėgų konsolidaciją, santarvę, sąžiningą darbą, nes be to neįmanoma suvereni respublika, suvereni komunistų partija ir geresnė visos Respublikos žmonių ateitis.

LKP — ŪKISKAITINĖ ORGANIZACIJA?

VYTAUTAS RUPŠYS

Kodėl partija — „mūsų epochos protas, garbė ir sąžinė" — nebeatitinka liaudies lūkesčių, kodėl nėra partijos ir liaudies vienybės? Tokių „kodėl" dabar mums visiems, manau, kyla daugybė ir į juos norime konkretaus atsakymo.

Naujas, kritiškas buvusių vertybių įvardijimas, tautos istorijos atgaivinimas, jos sąmonės atbudimas ir grynai žmogiškas noras geriau gyventi dabar verčia Komunistų partiją persitvarkyti. Jei iš esmės nebus pakeista partijos organizacinė struktūra, taktika, šiandien ryškėjančios krizės apraiškos sukels tikrą partijos krizę. Jos padarinius sunku net prognozuoti. Žodžiu, partijos pertvarka neišvengiama, — tai pagrindinė sąlyga visuomenės ekonominiam, politiniam ir kultūriniam gyvenimui sėkmingai pertvarkyti. Būtinas ne fasado perdažymas, o vidiniai pokyčiai. Pažanga turi laužyti tai, kas atgyvenę ir neatitinka laiko reikalavimų.

Susipažinus su LKP Šiaulių rajono komiteto parengtomis rekomendacijomis dėl LKP statuso, susidaro įspūdis, kad jas rengę aparato darbuotojai nėra karšti pertvarkos šalininkai, tuo labiau kovotojai dėl LKP savarankiškumo. Beveik kiekvienas šių rekomendacijų punktas yra stabdančio pobūdžio, su užslėpta mintimi, kad dėl šio ar to reikia atsiklausti stipraus centro nuomonės Maskvoje.

Panagrinėkime kai kuriuos iš jų. „Lietuvos Komunistų partija yra sudėtinė TSKP dalis, turi savo programą, vadovaujasi TSKP Įstatais, savarankiškai sprendžia politinio vadovavimo klausimus, nukreipia Respubliką pertvarkos kursu, siekia Lietuvos kaip lygiateisės sąjunginės respublikos suvereniteto".

Kaip gali suverenios Respublikos partija, turinti savo programą, vadovautis federacinės partijos Įstatais ir įeiti į tos partijos sudėtį?! Tai tiesiog nelogiška, nes negalima partijai būti kitos kurios nors partijos sudėtine dalimi, savarankiškai spręsti visus klausimus ir kovoti dėl Respublikos suvereniteto.

Antrasis rekomendacijų punktas byloja, kad LKP programa rengiama, vadovaujantis bendromis TSKP Programos nuostatomis, generaline politine linija...

Nesuprantama, kaip galima turėti savarankišką programą, parengtą vadovaujantis bendromis TSKP Programos nuostatomis? Kai tik pasiekiamas visiškas Respublikos suverenitetas, nepriklausomos partijos programa turi atspindėti bendrąsias tarptautinio darbininkų ir komunistų partijų judėjimo nuostatas. Esu tvirtai įsitikinęs, kad nėra ko tikėtis gauti iš tolimojo centro kokį nors leidimą imtis radikalių organizacinių politinių priemonių. Pradėjus eiti, reikia žengti nesidairant, nebijant, ką kiti pagalvos. Turime suvokti, kad jei patys nepaimsime į rankas dabartinės politinės situacijos Respublikoje kontrolės, būsime nustumti į šalį. Iki to visai nedaug betrūksta. Lietuvos Komunistų partija praktiškai jau yra suskilusi, tai turime atvirai pripažinti ir iš to daryti išvadas. Bauginti Sąjūdžiu nebetinka, nes dauguma jo vadovų — tai tos pačios TSKP nariai (LKP pavadinimas partiniame biliete neberašomas nuo 1972 metų) ir nuo jų kratytis nevalia. Juolab kad jie pertvarkos katalizatoriai.

LKP programoje reikėtų numatyti, kad ji yra ūkiskaitinė, pati savo politinę ir organizacinę veiklą finansuojanti organizacija. Manau, kad jau

---

V. Rupšys — Šiaulių rajono Kalinino kolūkio partinės organizacijos sekretorius.

eiliniame LKP Centro Komiteto plenume reikia priimti nutarimą, kuriuo remiantis būtų suteikta teisė visoms pirminėms partinėms organizacijoms pereiti į ūkiskaitą.

Nelaukdami malonės iš viršaus, mes partiniame susirinkime nutarėme pereiti prie vidinės partinės ūkiskaitos.

Pirminė partinė organizacija turi turėti teisę savo susirinkimo nutarimu priimti naujus narius, prasižengėlius bausti ir šalinti, nustatyti vidinės organizacinės veiklos reglamentą ir santykius su kitomis visuomeninėmis organizacijomis, visiškai disponuoti partijos nario mokesčiu ir t. t.

Mano manymu, gyvybiškai svarbu, kad partijoje įvyktų atvira leninine diskusija, būtina atsisakyti iškreipto partinės drausmės supratimo, nes ir šiaip žmogiška baimė sulaiko partijos narius nuo ryžtingų, kūrybiškų poelgių ir veiksmų. Ne išimtis ir mūsų kolūkio partinė organizacija. Tikra demokratija — tai sąlyga, kad visų lygmenų partinėje valdžioje neatsirastų liaudies lūkesčių nesuprantančių vadovų, kad neliktų priešingo pertvarkai aparato.

ATSISAKYTI FORMALIZMO

Kuo tik šiandieną nekaltinami mes, komunistai, visa partija. Nemažai ir dėl to, kad esame neaktyvūs. Daug kuo galima paaiškinti šį neaktyvumą, tačiau, mano supratimu, viena iš priežasčių yra formalizmas. Štai TSKP įstatai reikalauja kiekvieną mėnesį šaukti partinius susirinkimus. Kolektyvas nedidelis, ir partinis biuras suka galvą, kaip rasti nesikartojančią aktualią temą? Randi ar ne, — susirinkimą reikia šaukti. Todėl būsimuosiuose LKP įstatuose derėtų pasakyti, kad pirminės partinės organizacijos pačios sprendžia susirinkimų periodiškumą, žinoma, ne rečiau kaip vieną kartą per ketvirtį.

Visi sutiks, kad partija priima nemažai gerų nutarimų. Bet retai girdime, skaitome, kaip jie vykdomi, kas ir kaip juos kontroliuoja, kaip reaguojama, jei kuris nors komunistas nevykdo nutarimo. Kaip tik todėl susidarė stereotipas, kad iškilus kokiai nors problemai priimama tam tikra programa, nutarimas ir laikoma, kad darbas baigtas. Šitokį ydingą darbo stilių likviduotume, jeigu LKP įstatuose įrašytume: komunistai, nevykdantys priimtų pirminės partinės organizacijos, rajono komiteto, miesto komiteto ir Centro Komiteto nutarimų, baudžiami partine tvarka iki pašalinimo iš partijos.

Gana dažnai formaliai realizuojamos komunistų pastabos, siūlymai. Anksčiau pirminėse partinėse organizacijose buvo vedama siūlymų, pastabų apskaita, kontrolė. Atsisakius popierizmo, to nedaroma. Gyvenimas rodo — be reikalo. Nors ir anksčiau komunistų siūlymai, pastabos neretai buvo žirniai į sieną, bet dabar tokių atvejų padažnėjo. Ir ne tik pirminėse partinėse organizacijose. Prisiminkime, kiek gerų, įdomių siūlymų Respublikos komunistai pateikė XIX sąjunginei partinei konferencijai. O koks jų likimas, — niekas nesiteikė išsamiau paaiškinti ne tik plačiajai visuomenei, bet ir komunistams. Nejučia iškyla klausimas, ar nepasikartos panašūs dalykai ir po TSKP XXVIII suvažiavimo?

Žmonės ne itin linkę gerbti tuos, kurie nieko negamina. Muzikantas griežia, mokytojas moko, žemdirbys augina javus, darbininkas gamina daiktus, dailininkas tapo paveikslus... O ką veikia partinis darbuotojas? Kalba, įtikinėja, patarinėja. Anksčiau, kai jis turėjo galią, galėjo komanduoti (ir jeigu protingai komandavo, tai ne taip blogai ir buvo) — jo klausė iš baimės. O dabar? Atrodo, galima ir neklausyti. Reikės, — patarėją žmonės patys pasirinks: advokatą, mokslininką, pramonės ar žemės ūkio specialistą, tikintieji — kulto tarną ir t. t. Tad ir iškyla klausimas, kad dabar, kai atribojamos partijos funkcijos nuo valstybinių, ar reikia didelio partijos organų valdymo aparato. Sudėtinga politinė situacija parodė, kad partiniai organai daro įtaką ne savo skaičiaus didumu, o tuo, ar partija turi aiškią, visiems suprantamą ir visus konsoliduojančią programą, ar nestokoja ryškių, nešabloniškai mąstančių, veiklių, paskui save gebančių vesti žmones asmenybių. Manau, kad LKP, įgijusi visišką savarankiškumo statusą, turėtų sumažinti savo valdymo aparatą, tačiau būtina pasirūpinti, kad į jį ateitų tik rinkimų būdu idėjiškai brandūs, kompetentingi, socializmo, partijos idealams ištikimi komunistai.

Gediminas DULSKIS,
TSKP narys nuo 1970 metų

Vilnius

NEDUBLIUOTI — ĮSAKMUS LAIKO REIKALAVIMAS

VIAČESLAVAS KUZNECOVAS

Partijos ir valstybės organų funkcijų atskyrimo realizavimas ir šiandien tebekelia daug problemų, nors jis susiformavo dar prieš Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją. Apie susikūrusias Tarybas V. Leninas rašė: „...Darbininkų deputatų taryba ar partija? Man rodos, kad negalima taip kelti klausimo, kad sprendimas neabejotinai turi būti toks: ir Darbininkų deputatų taryba, ir partija. Klausimas — ir labai svarbus klausimas — tėra toks: kaip atskirti ir kaip sujungti Tarybos uždavinius ir Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos uždavinius." [1]

Pirmaisiais Tarybų valdžios metais Leninui be paliovos rūpėjo partijos ir valstybės organų funkcijų atskyrimas. Šis klausimas buvo aptariamas ir partijos suvažiavimuose. 1922 m. kovo 23 d. laiške V. Molotovui V. Leninas kartu su XI suvažiavimo politinio pranešimo planu rašo: „Pagaliau reikia kur kas tiksliau atriboti partijos (ir jos Centro Komiteto) ir Tarybų valdžios funkcijas; padidinti tarybinių darbuotojų ir tarybinių įstaigų atsakomybę ir savarankiškumą, o partijai palikti bendrą vadovavimą visų valstybės organų darbui, kad nebūtų per daug dažnai, nereguliariai, dažnai smulkmeniškai kišamasi, kaip kad būna dabar" [2].

Toks Lenino susirūpinimas mums šiandien suprantamas. Tapęs partijos vadovu, Stalinas ėmė stiprinti partinio aparato valdžią, sudarė tokias sąlygas, kad tik jis tegalėjo spręsti visus svarbiausius Tarybų kompetencijai skirtus klausimus. Kartu ir pačiose Tarybose ėmė reikštis tendencija jų renkamųjų organų realią valdžią perduoti vykdomajam aparatui. Abu procesai menkino Tarybų kaip liaudies valdžios organų vaidmenį ir autoritetą, slopino masių iniciatyvą ir galiausiai liaudies savivaldą pakeitė liaudies pavaldumu aparatui.

Asmenybės kulto sąlygomis negalėjo būti nė kalbos apie vykdomųjų organų kritiką, viešumą, renkamumą, atskaitingumą įstatymų leidybos organams. Tačiau tokiu atveju neįmanoma demokratija, savivalda. Galima tvirtai pasakyti, kad tuo laikotarpiu partijos organai ir pradėjo dubliuoti valstybės organų darbą.

Galimybių atkurti lenininius liaudies valdžios principus atsirado po TSKP XX suvažiavimo. Ir vis dėlto tada nebuvo imtasi ryžtingo radikalaus tarybinės visuomenės demokratizavimo. Vyravo mąstymo stereotipai, kuriuos kūrė administracinio komandavimo sistema. Tereikia priminti partijos organų pertvarkymą pagal gamybinį principą 1962—1964 metais. Tada valstybės valdymo funkcijos dar labiau buvo sutelktos partijos organų rankose. Nors buvo priimtas ne vienas nutarimas didinti Tarybų vaidmenį, tačiau jų įtaka sprendžiant valstybės, ūkio, socialinius klausimus tebebuvo nedidelė.

Šalinti socializmo deformacijas iš esmės, atnaujinti politines ir valstybines struktūras, plėtoti demokratiją imta po TSKP CK 1985 m. balandžio plenumo. Galingą stimulą šiam darbui davė TSKP XIX sąjunginė konferencija, numačiusi pagrindines mūsų visuomenės politinės sistemos reformos kryptis.

Mąstant apie šios krypties partijos veiklą, reikia išanalizuoti, dėl kurių priežasčių partijos organai ėmė dubliuoti valstybės organų darbą. Be abejo, svarbiausia priežastis — tai ekonominiai santykiai, pirmiausia ekonomikos valdymo. Ūkio valdymo centralizavimas lėmė tai, kad vietinės Tarybos prarado realų ekonominį pagrindą, o tai neišvengiamai siaurino jų realią valdžią tam tikroje teritorijoje. Turėdamos tik formalios valdžios įgaliojimus, Tarybos iš esmės tapo partijos organų ir savo vykdomųjų komitetų aparatų priedėliu. Tad nėra ko stebėtis, kad partijos komitetams tekdavo spręsti ekonominius klausimus, priimti bendruosius nutarimus, operatyviai kontroliuoti regiono ekonominius procesus.

Tokiais atvejais tarybiniai ir ūkiniai organai neatlieka savo tikrųjų pareigų, o partijos komitetai praranda galimybę visiškai atsidėti savo tiesioginiams rei-

---

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 12, p. 59.
[2] Ten pat, t. 45, p. 58.

V. Kuznecovas — Vilniaus aukštosios partinės mokyklos vyresnysis dėstytojas.

kalams, organizuoti veiksmingą kontrolę. Labai dažnai taip atsitinka dėl to, kad partijos komitetams trūksta politinio vadovavimo patirties, kad jie nesusipažinę su partinio darbo formomis ir metodais. Taip buvo dėl to, kad 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais į partinį darbą aktyviai kelti liaudies ūkio specialistai, aišku, neturintys partinio darbo patirties. Daugelis į partijos organus atsinešė anksčiau taikytus ūkinius administravimo metodus. Tokie partiniai darbuotojai, užuot įsigilinę į partinių organizacijų veiklą, ėmė smulkmeniškai gvildenti techninius klausimus. „Neretai pirmiausia buvo reikalaujama, kad darbuotojas išmanytų vienos ar kitos gamybos, mokslo ir technikos šakos, technologijos specifiką, būtų valingas (...). Reikia tiesiai ir sąžiningai pripažinti, kad technokratinis, „administracinis-spaudžiamasis" darbo stilius padarė nemaža žalos partiniam reikalui, pirmiausia darbe su žmonėmis, tai yra tam, kas svarbiausia partijos veikloje."[3]

Dėl to iškyla nauji partijos kadrų rengimo reikalavimai. Atsižvelgdamas į šiuos procesus ir tendencijas, TSKP CK 1986 metais aptarė vadovaujančiųjų kadrų partinio politinio mokymo tobulinimą. Nutarime buvo pažymėta, kad daugelis partinių darbuotojų, pradedant nuo pirminių partinių organizacijų sekretorių, privalo turėti profesionalų partinį politinį išsilavinimą. Jei partinis darbas tampa profesija, būtina lavintis savarankiškai. „Be tam tikro savarankiško darbo, — yra pabrėžęs V. Leninas, — nė vienu svarbiu klausimu tiesos nesurasi, ir kas bijo darbo, tas pats sau neleidžia rasti tiesą".[4]

Be abejo, pareigų dubliavimo priežastis yra ir tai, kad kai kurie tarybinių, visuomeninių, ūkinių organizacijų vadovai, siekdami nusimesti atsakomybės dėl savo darbo trūkumų dalį, prašosi partijos organų pagalbos ir taip partijos komitetams perduoda spręsti tuos klausimus, kuriuos privalėtų spręsti jie patys. Savo ruožtu pareigos dubliuojamos ir dėl įvairių vietiškų bei žinybinių barjerų, biurokratizmo ir vilkinimo.

Paprastai į partijos komitetą kreipiamasi paskiausiai, po visų kitų instancijų. Tada partijos komitetas priverstas tuos klausimus sąmoningai spręsti už kitą organą. Siekiant šito išvengti, kiekvienas — direktorius, partinio komiteto sekretorius ar darbininkas — privalo dirbti, kaip nurodė V. Leninas, nenuilstamai stiprinti drausmę ir savidrausmę, visur rodyti daugiau organizuotumo, tvarkingumo, dalykiškumo. Užkirsti kelią dubliavimui galima tik didinant kiekvieno darbuotojo, atliekančio savo pareigas, reiklumą sau ir kitiems. Mūsų bėda ta, kad mes labai ilgai ir dažnai kartojame sparnuotus žodžius apie atsakomybę, remiamės dideliu lenininiu reiklumu, o veikiame kartais kitaip, leidžiamės veikiami aplinkybių. Išsivaduoti iš tokio stiliaus — įsakmus laiko reikalavimas. „Kiekvienas turi dirbti savo darbą, sąžiningai vykdyti savo tiesiogines pareigas, — buvo pabrėžta TSKP Centro Komiteto 1985 m. balandžio plenume. — Nebus galima pasiekti esminių rezultatų nė vienoje veiklos sferoje tol, kol partinis darbuotojas dirbs ūkinio darbuotojo darbą, inžinierius — kurjerio, kol mokslininkas dirbs daržovių bazėje, audėja — fermoje"[5]

Pareigų dubliavimą skatina ir paplitusi nuomonė apie tai, kaip vertinama partinė veikla: jei ekonominiai rodikliai geri, tai geras ir partinis darbas. Tai suprastintas, primityvus partinio darbo vertinimas. Partinius darbuotojus skatina imtis kitų funkcijų ir nuomonė, kad jie nusimano apie visas kiekvienos gamybos smulkmenas. Siekdami pateisinti tokią nuomonę, jie detaliai gilinasi į kiekvieną gamybą, pamiršę, kad jų pareiga — politinis vadovavimas. Tai savo ruožtu vertė plėsti partijos komitetų etatus, steigti įvairias tarybas, komisijas, kurios veiktų komitetų vadovaujamos ir jų vardu. Dažnai šios formuotės viršydavo savo įgaliojimus — klausydavo renkamųjų organų narių, partinių organizacijų sekretorių, ūkinių vadovų ataskaitas, priimdavo nutarimus ir teikdavo rekomendacijas, kurios dažniausiai buvo nevykdomos. Be abejo, panaudoti partinį aktyvą reikia. Bet, sudarant neetatinę grandį, pirma reikia atsižvelgti, ar tai tikslinga, ar ne.

Žinoma, partinis aparatas dubliuodavo kitų pareigas dėl to, kad buvo smarkiai plečiamas, ypač didinamas šakinių skyrių ir jų darbuotojų skaičius. Atlikinėdami specifines pareigas, šių skyrių darbuotojai tapdavo lyg kuruojamų įmonių bei organizacijų atstovais, technologais ir dispečeriais. Atvykę dažniausiai jie domėdavosi ne partiniu vadovavimu, ne partinių organizacijų darbo stiliaus

[3] TSKP Centro Komiteto plenumo medžiaga, 1987 m. sausio 27—28 d. V., 1987, p. 66.
[4] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 23, p. 67—68.
[5] Gorbačiovas M. Rinktinės kalbos ir straipsniai. V., 1987, p. 19.

problemomis, o grynai ekonominiais klausimais. Šiuo aspektu itin reikšmingi TSKP XIX sąjunginės konferencijos, 1988 m. birželio plenumo nutarimai dėl partinio aparato sumažinimo ir šakinių skyrių likvidavimo. Labai svarbu, kad jų funkcijos nebūtų perduodamos naujai kuriamiems socialinio ir ekonominio vystymo skyriams, kad jie nedubliuotų tarybinių ir ūkinių organų.

Kaip tik to, mano nuomone, siekia partijos Vilniaus miesto komitetas savo veiklos programoje — tobulinti partinį vadovavimą miesto socialinei ekonominei raidai. Numatyta stiprinti ryšius su rajonų komitetais, partinį politinį darbą sutelkti pirminėse partinėse organizacijose, vengti ūkinių vadovų darbo dubliavimo. Čia išryškinamos prioritetinės partinės įtakos kryptys, daugiau dėmesio skiriama socialinei sferai. Nepaprastai svarbu, kad miesto komitetas skiria daugiau dėmesio darbui su kadrais, ypač rūpinasi kartu su aukštosiomis mokslo įstaigomis juos lavinti, perkvalifikuoti, atsižvelgia į rekomendacijas, ką iškelti į vadovaujančias pareigas pagal visas demokratines procedūras.

Taigi pareigų dubliavimo priežasčių yra daug ir jo žala didelė. Tai trikdo tarybinių, ūkinių ir visuomeninių organizacijų kadrus, mažina jų atsakomybės jausmą, skatina inertiškumą, silpnina pareigingumą. Savo ruožtu pareigų dubliavimas atima iš partinių organų daug laiko ir jėgų, trukdo dirbti tiesioginį darbą — spręsti politines problemas. Dubliavimas prieštarauja pačiai partinio vadovavimo esmei, nes taip partijos komitetai įsitraukia į administravimą, smulkmeniškus ūkinius darbus. Kartais žengiama ir į kitą kraštutinumą — kai partijos komitetai susilpnina dėmesį socialinio ir ekonominio vystymo problemoms, nes dabar, likvidavus šakinius skyrius, esą neįmanoma visko aprėpti. Toks požiūris prieštarauja TSKP XIX sąjunginės konferencijos nutarimams, kurie ragina didinti partinę įtaką visose sferose. Juk partinio vadovavimo išmintingumas, kaip nurodė M. Gorbačiovas pranešime TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1988 m. lapkričio 29 d., ir pasireiškia kaip tik visų visuomenės jėgų darbo suaktyvinimu.

TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje buvo nurodyta, kad viena svarbiausių politinės sistemos reformos krypčių yra toks partinių ir tarybinių organų funkcijų atribojimas, kuris garantuotų, kad visa valdžia bus suteikiama Liaudies deputatų taryboms. Ateityje neturėtų būti priimami bendri partijos komitetų, Tarybų vykdomųjų ir tvarkomųjų organų nutarimai, griežtai atsisakoma partijos komitetų darbuotojų kišimosi į tarybinių organų įgaliojimų vykdymo procesą. Galima sakyti, kad taip realizuojami TSKP XIX sąjunginės konferencijos nutarimai, kuriuose buvo pabrėžta, kad „visos partinės organizacijos turi veikti griežtai pagal TSRS Konstituciją ir tarybinius įstatymus"[6]. Vadinasi, reikia pasiekti, kad partijos ir Tarybų funkcijos būtų teisiškai reguliuojamos. „Politinė partija savo vaidmenį visuomenėje užtikrina darbais, o ne skambiomis deklaracijomis. Pagrindinis problemos punktas — partijos ir valstybinės valdžios funkcijų aiškus ir įstatyminis atribojimas"[7], — pažymėjo LKP CK XVIII plenumo pranešime A. Brazauskas.

Tokiomis tad svarbiausiomis partijos veiklos kryptimis bus siekiama atitaisyti lenininį partinio vadovavimo principą — atriboti partijos ir valstybės organų funkcijas. Nuo to priklausys mūsų politinės sistemos rekonstravimo ir visos pertvarkos sėkmė.

---

[6] Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28—liepos 1 d. V., 1988, p. 64.
[7] Tiesa, 1989, birželio 25.

ĮSTATAI PARTIJOS GYVENIME

JURIJUS KRYLOVAS

Savarankiškos partijos statusas reikalauja turėti savo įstatus ir programą. Pagal V. Lenino apibrėžimą įstatai yra „bendras sprendimas dėl partijos organizacijos formų ir normų, sprendimas, kuris vadinamas organizaciniais partijos įstatais ir kuris negali egzistuoti kitaip, kaip tokių įstatų pavidalu..." [1] Mes turime įsidėmėti, jog šis dokumentas yra pagrindinis partinio gyvenimo įstatymas. Todėl įstatams rengti partija skiria ypač daug dėmesio, nes juose išdėstomi pagrindiniai partinės organizacijos ir kiekvieno partijos nario principai ir darbo metodai.

Pirmieji TSKP Įstatai buvo priimti 1903 m. RSDDP II suvažiavime atkaklios kovos su menševikais sąlygomis, paskutinieji, kuriais dabar vadovaujasi komunistai, — partijos XXVII suvažiavime 1986 m. Be minėtų suvažiavimų, partijos Įstatai buvo priimti III (1905 m.), IV (1906 m.), VI (1917 m.) suvažiavimuose, RKP(b) VIII konferencijoje (1919 m.), XII konferencijoje (1922 m. rugpjūtyje), XIV (1925 m.), XVII (1934 m.), XVIII (1939 m.), XIX (1952 m.), XXII (1962 m.) suvažiavimuose, o XX (1956 m.), XXIII (1966 m.), XXIV (1971 m.) suvažiavimuose buvo padaryti daliniai pakeitimai.

Principinę reikšmę turėjo pirmųjų partijos Įstatų, priimtų II suvažiavime, kuriame buvo įkurta bolševikų partija, projekto rengimas. Šis dokumentas buvo rengiamas plačios diskusijos sąlygomis. Apie tai, kokiomis sąlygomis buvo rengiami Įstatai, galima spręsti iš V. Lenino knygos „Žingsnis pirmyn, du žingsniai atgal". V. Leninas apibendrino esamą socialdemokratų partijų Įstatų rengimo patirtį ir parašė keletą darbų bei straipsnių, kuriuose jis numatė naujo tipo partijos struktūros organizacinius principus. Šiuo atžvilgiu ypač svarbus jo „Laiškas draugui apie mūsų organizacinius principus", išspausdintas 1902 m. Rengdamas įstatų projektą, V. Leninas atliko didelį analitinį darbą — susirašinėjo su daugeliu partinių darbuotojų, lygino įvairiausias nuomones, pagaliau, detaliai įsigilinęs į tikrovės ir susidariusios padėties reiškinius, padarė labai svarbias teorines išvadas. Suvažiavimo išvakarėse V. Leninas turėjo parengęs tris įstatų projekto variantus. Pažymėtina, kad šiam suvažiavimui projektus parengė ir J. Martovas, ir V. Rozanovas, tačiau dėl įvairių priežasčių suvažiavime jų projektai nebuvo svarstomi.

Suvažiavime vyko plati diskusija daugiausia dėl pirmojo įstatų paragrafo, nustatančio partijos narystę. Leninas atkakliai gynė tai, kad kiekvienas partijos narys asmeniškai dalyvautų vienos iš partinių organizacijų veikloje. J. Martovas teigė, kad partijos nariui pakanka asmeniškai reguliariai remti partiją vadovaujant vienai iš jos organizacijų. Palyginę su nūdiena, matome, kad daugelis komunistų kaip tik laikosi pastarosios pozicijos. V. Leninas pasakė labai svarbų teiginį, kuris aktualus ir dabar: „... negalima pamiršti, kad kiekvienas partijos narys yra atsakingas už partiją ir **partija yra atsakinga už kiekvieną narį**".[2] Šis paragrafas buvo priimtas pagal J. Martovo formuluotę (kitame suvažiavime buvo patvirtinta V. Lenino formuluotė), bet apskritai buvo patvirtintas V. Lenino pateiktas įstatų projektas. Pagal šiuos Įstatus partijos vietiniams komitetams buvo suteikta autonomija.

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 9, p. 157.

[2] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 7, p. 28.

J. Krylovas — Vilniaus aukštosios partinės mokyklos docentas, istorijos mokslų kandidatas.

Suvažiavime iškilo klausimas dėl požiūrio į nacionalinių organizacijų federaciją. V. Leninas pasisakė prieš federaciją, pavadindamas ją žalinga, nes, jo nuomone, „... federacija prieštarauja socialdemokratijos principams, kai jie yra taikomi esamai Rusijos tikrovei. Federacija yra žalinga, nes ji įteisina atskirumą ir susvetimėjimą, padaro juos principu, dėsniu. Tarp mūsų iš tikrųjų yra visiškas susvetimėjimas ir mes turime jį ne įteisinti, ne dangstyti figos lapeliu, o kovoti su juo, mes turime griežtai pripažinti ir pareikšti, kad reikia tvirtai ir nepaliaujamai žengti į kuo glaudžiausią vienybę. Štai kodėl mes iš principo, nuo slenksčio... atmetame federaciją, atmetame visokias privalomas ribas tarp mūsų".[3] Šią mintį dauguma suvažiavimo dalyvių parėmė, buvo atmestas federacinis partijos sandaros principas, už kurį balsavo tiktai bundininkai.

Po partijos II suvažiavimo prasidėjo atkakli kova tarp bolševikų ir menševikų. Ir tuo metu (1903 m.) V. Leninas pasako vieną labai įdomią mintį: „Daugiau pasitikėjimo savarankišku visos partinių darbuotojų masės sprendimu: jie ir tik jie įstengs sutramdyti per didelį linkusių į skilimą grupelių karščiavimąsi, įstengs savo lėtu, nepastebimu, bet užtat atkakliu poveikiu įteigti joms „gerą valią" laikytis partinės drausmės, įstengs atvėsinti anarchinio individualizmo įkarštį..."[4].

Tuo pat metu jis pasako ir savo nuomonę apie centro santykius su partinėmis organizacijomis: „Atsisakymas paklusti centrų vadovavimui yra lygus atsisakymui priklausyti partijai, yra lygus partijos ardymui..." [5]

Partijos III suvažiavime buvo priimta lenininė pirmojo Įstatų paragrafo redakcija: „Partijos nariu laikomas kiekvienas pripažįstantis jos programą, remiantis partiją materialiai ir asmeniškai dalyvaujantis vienoje iš jos organizacijų".[6] Šie teiginiai įeina į partijos Įstatus, tačiau žiūrint nūdienos akimis komunistai šias mintis vertina nevienodai, jos deformavosi ir daugeliu atvejų partijos nariai į tai žiūri kritiškai. Šiame suvažiavime priimtuose Įstatuose buvo gerokai išplėsta partijos vietinių komitetų autonomija: jiems buvo suteikta teisė leisti savo vardu literatūrą, savarankiškai tvirtinti vietines periferijos organizacijas, bet kartu CK galėjo ir paleisti komitetą, jeigu to vienu metu pareikalautų du trečdaliai vietinių darbininkų ir du trečdaliai komiteto sudėties. Buvo įrašytas ir toks teiginys: jeigu CK, reikalaujant pusei partijos komitetų, atsisako sušaukti suvažiavimą, tai jie turi teisę sudaryti Organizacinį komitetą, kuris turi CK teises sušaukti suvažiavimą. Šia galimybe pasinaudota 1911 m., kai partija dėl įvairių aplinkybių liko be CK. Tada buvo sudaryta Rusijos organizacinė komisija, kuri ir parengė visos Rusijos VI (Prahos) partinės konferencijos sušaukimą.

Partijos IV jungtiniame suvažiavime į Įstatus buvo įtrauktas šis teiginys: „visos partinės organizacijos kuriamos demokratinio centralizmo pagrindais", buvo pašalinti teiginiai apie kooptavimą į partinius organus. Patvirtinus partijos vietinių komitetų autonomiją, išplėtus jų teises, buvo nurodyta, kad jie privalo 10 procentų savo pajamų pervesti į CK kasą.

V. Lenino darbuose išnagrinėtos tokios problemos kaip demokratija partinėje organizacijoje, veiksmų laisvė, organizuotumas. Štai kaip formuluojamos šios sąvokos V. Lenino veikaluose: „Rusijos socialdemokratų darbininkų partija organizuota demokratiškai. Tai reiškia, kad visus partijos reikalus tiesiogiai arba per atstovus tvarko visi partijos nariai, lygiomis teisėmis ir be jokios išimties; be to, visi pareigūnai, visos vadovaujančios kolegijos, visos partijos įstaigos yra renkamos, atskaitingos, pakeičiamos.[7].

[3] Ten pat, p. 258--259.
[4] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 8, p. 91.
[5] Ten pat, p. 340.
[6] КПСС в резолюциях и решениях, т. 1 с. 136.
[7] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. t. 14, p. 248

Ir dar vienas teiginys: „Demokratizmas yra ne tai, kad masės pagal pažintį pasitikėtų atskirais savo atstovais, o tai, kad masės pačios sąmoningai balsuotų, iš esmės apsvarsčiusios svarbiausius klausimus" [8]. V. Leninas organizuotumo problemą suprato taip: „Organizuotumas yra veiksmų vienybė, praktinės veiklos vienybė. Bet, žinoma, visi veiksmai ir visokia veikla yra vertingi tik dėl to ir tada, kai jie stumia į priekį, o ne atgal, — kai jie idėjiškai sutelkia proletariatą, keldami jį, o ne smukdydami, ne demoralizuodami, ne silpnindami. Beidėjiškas organizuotumas yra beprasmiškas... Dėl to be svarstymo ir kritikos laisvės proletariatas nepripažįsta veiksmų vienybės" [9]. V. Leninas laikė, jog svarstymai negali būti begaliniai, jie vyksta iki priimant nutarimą, o jau „kompetentingiems organams **nusprendus** (į šią sąlygą būtina atkreipti dėmesį. — J. K.) mes visi, partijos nariai, **veikiame kaip vienas žmogus**"[10].

Įstatuose, priimtuose partijos V suvažiavime, buvo įtrauktas naujas teiginys apie tai, jog CK turi teisę sušaukti kartą per tris keturis mėnesius sričių, nacionalinių ir vietinių organizacijų atstovų pasitarimą. Jo nutarimai turėjo patariamąjį balsą, ir tik CK patvirtinus, jie įsigaliodavo. Taip buvo įtvirtintas teiginys apie partinių konferencijų rengimą. Kaip žinoma, iš viso suorganizuota 19 partinių konferencijų, paskutinė konferencija įvyko 1988 metais.

Didelis parengiamasis darbas atliktas VI suvažiavime rengiant partijos Įstatų projektą. Jo autoriai buvo Maskvos srities biuro nariai A. Bubnovas ir V. Jakovleva. Įsiliepsnojo labai gyva diskusija svarstant klausimus dėl nario mokesčio dydžio, pašalinimo iš partijos, amžiaus cenzo įvedimo priimant į partiją.

Šiame suvažiavime buvo padaryti pakeitimai Įstatų pirmajame paragrafe; jis buvo taip suformuluotas: „Partijos nariu pripažįstamas kiekvienas, pripažįstantis partijos programą, įeinantis į vieną iš jos organizacijų, paklūstantis visiems partijos nutarimams ir mokantis nario mokestį".

Buvo nustatytas minimalus nario mokesčio dydis — vienas partijos nario uždarbio procentas, tačiau vietinėms partinėms organizacijoms buvo suteikta teisė pačioms patikslinti nario mokesčio dydį. Į Įstatus taip pat buvo įrašyta, kad partijos narys, tris mėnesius be pateisinamos priežasties nesumokėjęs nario mokesčio, laikomas išėjusiu iš partijos. Buvo įtrauktas naujas teiginys, kuris mažai pasikeitė ir vėlesniuose Įstatuose: „Naujus narius priima vietinės partinės organizacijos rekomenduojant dviem partijos nariams ir tvirtina artimiausiame visuotiniame organizacijos narių susirinkime".

Šiame dokumente buvo tiksliai suformuluota suvažiavimo, CK, Revizijos komisijos, kuri buvo renkama suvažiavime, kompetencija.

Po Spalio revoliucijos V. Leninas rūpinosi, kad būtų vykdomi nauji Įstatų reikalavimai, čia jis atsižvelgdavo į konkrečias praktines sąlygas, kurios susiklostydavo tam tikrame partijos veiklos istoriniame etape. Jis ypač daug dėmesio skyrė drausmei stiprinti ir ryšiams su masėmis plėsti. Tuo laikotarpiu V. Leninas yra pabrėžęs: „Per dvejus Tarybų valdžios gyvavimo metus kiekvieną kartą, kai valstiečių masese, kurios nematė ir nepažįsta tarybinio darbo, buvo pastebimas tam tikras svyravimas, mes kreipdavomės pagalbos į labiausiai organizuotą miesto proletariato dalį ir gaudavome iš jo didvyriškiausią paramą" [11].

Lietuvos Komunistų partijos I suvažiavime, įvykusiame 1918 m. spalio

---

[8] Ten pat, p. 254.
[9] Ten pat, p. 125–126.
[10] Ten pat, p. 128.
[11] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 39, p. 233.

pradžioje, buvo priimti Lietuvos Komunistų partijos Įstatai. Juose buvo tokie skyriai kaip narių pareigos, partinių organizacijų tarpusavio santykiai, po to valsčių, rajonų, miestų, apskričių komitetai ir kt.[12] Pirmajame skyriuje buvo sakoma, jog naujus narius priima visuotinis kuopelės susirinkimas, iš anksto įskaitydamas juos į atskiras kandidatų kuopeles. Iš naujai stojančiųjų į partiją buvo reikalaujama žinoti partijos programą, taktiką ir Įstatus, visur jų laikytis, tvarkingai mokėti mėnesinį nario mokestį, lankyti visus savo kuopelės susirinkimus; kuopelės narys, nedalyvavęs be pateisinamos priežasties trijuose iš eilės susirinkimuose, buvo šalinamas iš partijos; jis turėjo būti doro elgesio, dirbti partijos naudai. Buvo pažymėta, kad jis negali priklausyti kitoms partijoms. Nustatant partinių organizacijų tarpusavio santykius, pasakyta, kad kiekviena organizacija dirba savarankiškai, aukštesniosios organizacijos kontroliuoja žemesniąsias ir tvirtina pastarųjų nutarimus. Buvo nustatytas 20 pfenigių nario mokestis, kurio 75 proc. buvo skiriama kuopelės kasai, 15 — rajono kasai ir 10 — centro kasai. Tiksliai nustatyti kuopelės įgaliojimai. Ji turėjo biblioteką, atliko įvairų darbą, rinko komitetą iš pirmininko, sekretoriaus, kasininko, bibliotekininko ir techniko. Komitetas turėjo šaukti visuotinį narių susirinkimą ne rečiau kaip vieną kartą per mėnesį. Buvo nustatytos visuotinių susirinkimų, komiteto, komiteto narių funkcijos.

Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos II suvažiavimas, įvykęs 1919 m. kovo pradžioje, priėmęs nutarimą dėl abiejų partijų susijungimo, pradėjo didelę diskusiją organizaciniu klausimu. Pranešimus šiuo klausimu padarė Perno ir Aleksa-Angarietis. Angariečio nuomone, neleistina, kad kurtųsi atskiros nacionalinės komunistų partijos, partijos organizacinėje struktūroje būtina laikytis Lietuvos ir Baltarusijos administracinio suskirstymo. Jis siūlė partiniam darbui fabrikuose, gamyklose, tarybinėse įstaigose steigti komunistų kuopeles. Pateikė nemaža teiginių, kuriuos galima skirti įstatų reikalavimams[13]. Dauguma balsų buvo priimti Perno pateikti teiginiai, taip pat patvirtinti „Organizacinio darbo nuostatai". Juose buvo nustatytos CK, partijos rajonų komitetų, kuopelių funkcijos, patvirtintas skyrius „Lėšos", nustatyti savitarpio santykiai tarp partinių ir tarybinių organų, frakcijų, suformuluoti partinių kuopelių uždaviniai dėl naujų partijos narių priėmimo. Paskutinis skyrius buvo skirtas partijos valymo klausimams.

Komentuojant minėtus nuostatus, reikia pažymėti, jog CK nutarimai įsigaliodavo, jei jie nebūdavo užprotestuoti kurio nors rajono komiteto per 3 dienas gavus nutarimą vietose. Skyriuje „Lėšos" buvo numatyti piniginių lėšų gavimo šaltiniai, be to, nurodyta, kad visos parajonių organizacijos turi atskaityti rajono komitetui 25 procentus, o rajono komitetas — CK 10 procentų visų savo piniginių įplaukų, neturinčių specialios paskirties. Buvo pabrėžta, kad viso darbo pagrindas turi būti įstatų teiginys: „Partijos nariu laikomas kiekvienas pripažįstantis partijos Programą, įeinantis į vieną iš jos partinių organizacijų, paklūstantis visiems partijos nutarimams ir mokantis nario mokestį"[14].

Ryšium su nacionalinių, taip pat ir Lietuvos, Komunistų partijų susikūrimu RKP(b) VIII suvažiavimas priėmė specialią rezoliuciją, kurioje buvo toks teiginys: „. . . Būtina, kad gyvuotų vieninga centralizuota Komunistų partija su vieningu CK, vadovaujančiu visam partijos darbui visose RTFSR dalyse. Visi RKP ir jos vadovaujančių įstaigų nutarimai besąlygiškai privalomi visoms partijos dalims nepriklausomai nuo jų tautinės sudėties. Ukrainiečių, latvių, lietuvių komunistų Centro Komi-

[12] PA, f. 77, ap. 1, b. 9.
[13] PA, f. 77, ap. 2, b. 2, l. 147—149.
[14] Ten pat, l. 117.

tetai naudojasi partijos srities komiteto teisėmis ir visiškai pavaldūs RKP CK"[15].

Kalbant apie Lietuvos Komunistų partiją, sąlygos keitėsi, bet ir dabar ši rezoliucija nepraradusi savo galios, todėl, atsižvelgiant į suverenios respublikos statusą, komunistams būtina pareikšti savo nuomonę dėl šio nutarimo, kuriame jaučiamas CK diktatas, siekimas pajungti savo įtakai, nepaisant kiekvienos Komunistų partijos nacionalinių ypatybių. Nagrinėjant visą mūsų literatūrą, šis teiginys visur traktuojamas kaip teigiamas reiškinys, susijęs su partijos veiklos pradžia, nepastebint, kad šiuo nutarimu iš esmės buvo panaikintas nacionalinių respublikų Komunistų partijų savarankiškumas.

Dideli pakeitimai padaryti Įstatuose, priimtuose VIII partinėje konferencijoje 1919 m. Padidėjo šio dokumento apimtis: vietoj 14 paragrafų, buvusių partijos VI suvažiavime priimtuose Įstatuose, dabar jų buvo 66. Daugelis iš jų tebėra ir dabar galiojančiuose Įstatuose. Pavyzdžiui, iš naujų teiginių būtų galima pažymėti šiuos: partijos narys, persikeldamas kitur gyventi, įeina į naują partinę organizaciją sutikus ankstesnei; į partijos narius priimama iš kandidatų; nutarimas pašalinti iš partijos įsigalioja patvirtinus jį gubernijos komitetui; įvestas naujas skyrius apie kandidatinį stažą, kurio metu stojantysis susipažįsta su partijos Programa ir taktika. Numatyta organizacinė partijos struktūra, pabrėžiant demokratinio centralizmo principą, partijos struktūrą pagal teritorinį principą. Pirmą kartą Įstatuose kalbama apie kuopeles kaip partinės organizacijos pagrindą. Įvestas skyrius apie partinę drausmę, taip pat apie frakcijas nepartinėse įstaigose ir organizacijose. Pirmą kartą buvo įdėtas skyrius apie partijos pinigines lėšas, nustatytas mokesčio dydis priklausomai nuo partijos narių atlyginimo dydžio. Įstatai buvo rengiami ir priimti kūrybiškai, diskutuojant, kas padėjo priimti fundamentalius teiginius, kurie liko aktualūs ir vėliau, kurie atsispindėjo ir naujai priimamuose Įstatuose.

Didžiulę reikšmę partijos veiklai turėjo partijos X suvažiavimo (1921 m.) priimta rezoliucija partinės statybos klausimais ir rezoliucija apie partijos vienybę. Pirmojoje rezoliucijoje tiksliai apibrėžta partijos vidinė demokratija. Šis apibrėžimas tebėra aktualus ir šiandien: „Vidinė partinė demokratija tai organizacinė partinės komunistinės politikos vykdymo forma, kuri garantuoja visiems partijos nariams, iki labiausiai atsilikusių, aktyvų dalyvavimą partijos gyvenime, svarstant visus iškilusius jai klausimus, sprendžiant šiuos klausimus, taip pat aktyvų dalyvavimą partinėje statyboje. Vidinės partinės demokratijos forma atmeta visokius paskyrimus, kaip sistemą, reiškiasi plačiu visų įstaigų nuo apačios iki viršaus renkamumu, jų atsiskaitomumu, kontroliuojamumu ir t. t."[16]

Analizuodami Įstatų, priimtų XVII, XVIII suvažiavimuose, turinį, pamatysime, kad ir ten buvo priimta labai svarbių teiginių, bet demokratijos siaurinimo, masinių represijų, teisėtumo nebuvimo sąlygomis jie praktikoje nebuvo vykdomi. Norėčiau pažymėti kai kuriuos teiginius iš Įstatų, patvirtintų XVIII suvažiavime. Juose buvo panaikintos priėmimo į partiją kategorijos ir nustatytos visiems vienodos taisyklės, kad būtina pristatyti tris rekomendacijas partijos narių, turinčių ne mažiau kaip trejų metų partinį stažą, pažįstančių rekomenduojamąjį ne trumpiau kaip vienerius bendro darbo metus. Buvo nustatyta praktika, kad komjaunimo rajono komiteto rekomendacija prilyginama vieno partijos nario rekomendacijai, taip pat pažymėta, kad su kiekvienu stojančiuoju į partiją reikia dirbti individualiai. Nustatytas vieningas kandidatinis stažas — vieneri metai, likviduotos prijaučiančiųjų grupės. Įstatuose buvo nusta-

[15] КПСС в резолюциях и решениях, т. 2, с. 105
[16] КПСС в резолюциях и решениях, т. 2, с. 327.

tytos ne tik partijos narių pareigos, bet ir jų teisės, panaikintas partijos eilių valymas. Įtrauktas teiginys, kad kasmet rengiamos sąjunginės partinės konferencijos. Tačiau tokia konferencija įvyko tik 1941 m. vasarį. Tiksliai buvo nustatytos partinių organų ir organizacijų funkcijos ir struktūra. Atsirado naujas skyrius „Partija ir komjaunimas".

Partijos XX suvažiavime (1956 m.) buvo apsvarstytas klausimas „Dėl dalinių pakeitimų TSKP Įstatuose", kuriais siekiama asmens kulto padarinių likvidavimo, lenininių partinio gyvenimo normų atkūrimo, vietinių organizacijų teisių išplėtimo.

Didelis parengiamasis darbas buvo atliktas rengiantis svarstyti įstatų projektą partijos XXII suvažiavime. Buvo pateikta nauja partijos narystės formuluotė, kuri visa perkelta ir į partijos XXVII suvažiavime priimtus Įstatus. Ji buvo suformuluota taip: „TSKP nariu gali būti kiekvienas Tarybų Sąjungos pilietis, kuris pripažįsta partijos Programą ir Įstatus, aktyviai dalyvauja kuriant komunizmą, dirba vienoje iš partinių organizacijų, vykdo partijos nutarimus ir moka nario mokestį" [17]. Buvo atkreiptas ypatingas dėmesys į tai, kad būtina nenukrypstamai laikytis partinio gyvenimo normų ir kolektyvinio vadovavimo principo. Svarbūs uždaviniai iškelti pirminėms partinėms organizacijoms. Partijos Įstatai leido sudaryti partines organizacijas pagal komunistų gyvenamąją vietą kaime ir prie namų valdybų miestuose.

Esminių pakeitimų Įstatuose padaryta partijos XXIII ir XXIV suvažiavimuose. Konkrečiai XXIII suvažiavime į Įstatus įtrauktas teiginys, jog partija atsisako asmenų, pažeidžiančių jos Programą ir Įstatus ir savo elgesiu kompromituojančių komunisto vardą. Buvo paliktas teiginys, kad būtina renkant visus vadovaujančius partinius organus laikytis sistemingo jų sudėties atnaujinimo principo, išsaugant vadovybės perimamumą. Atkurtas teiginys, kad TSKP CK turi teisę šaukti sąjungines partines konferencijas. Aukščiausiam vykdomajam partijos organui buvo grąžintas Politinio Biuro pavadinimas, atkurtas Generalinio sekretoriaus postas, paleistas TSKP CK biuras prie RTFSR.

Dalinių pakeitimų Įstatuose padaryta partijos XXIV suvažiavime 1971 metais: pakeisti eilinių partijos suvažiavimų ir sąjunginių Komunistų partijų suvažiavimų šaukimo terminai (ne rečiau kaip vieną kartą per penkerius metus); kraštų, sričių, apygardų, miestų ir rajonų partinių konferencijų (kartą per dvejus trejus metus), pirminių partinių organizacijų, turinčių partinius komitetus, ataskaitiniai-rinkiminiai susirinkimai (konferencijos) šaukiami kartą per dvejus trejus metus, o kitų — kasmet. Buvo išplėsta pirminių partinių organizacijų administracijos veiklos kontrolės teisė projektavimo organizacijose, konstruktorių biuruose, mokslinio tyrimo institutuose, mokyklose, kultūrinio švietimo, gydymo įstaigose ir organizacijose, kurių veikla ribojasi savo kolektyve.

Analizuojant laikotarpį iki partijos XXVII suvažiavimo, reikia pažymėti, jog visi visuomenėje vykę neigiami procesai palietė ir partiją. Partija pradėjo prarasti avangardinį vaidmenį, daugelio partijos narių žodžiai ėmė skirtis nuo praktinių darbų, daugelyje partinio gyvenimo sričių buvo pastebima stagnacijos reiškinių. Todėl į visus šiuos pačioje partijoje vykusius procesus reikėjo atsižvelgti rengiant visaliaudinį partijos Įstatų svarstymą. Vykstant svarstymui įvairiais kanalais buvo pareikšta daug pastabų.

Partijos XXVII suvažiavimas patvirtino TSKP Įstatus. Politiniame pranešime buvo pasakyta: „Samprotavimų apie TSKP Įstatus pareiškė maždaug du milijonai žmonių. Atsižvelgdamas į svarstymo rezultatus, partijos Centro Komitetas pripažino, kad į Įstatų projektą reikia įtraukti ne-

[17] TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga, p. 187.

maža esminių papildymų ir patikslinimų, kuriais siekiama didinti avangardinį komunistų vaidmenį, pirminių partinių organizacijų kovingumą, plėtoti vidinę partinę demokratiją, užtikrinti nuolatinę kiekvienos partinės organizacijos, kiekvieno darbuotojo veiklos kontrolę".[18]

Dabar galiojantys Įstatai susideda iš dešimties skyrių. Juose nustatytos partijos narių teisės ir pareigos, taip pat reikalavimai kandidatams į partijos narius, partijos organizacinė struktūra, pagrindiniai partijos vidinės demokratijos teiginiai ir kiti principai. Šis dokumentas įtvirtino kiekvieno komunisto atsakomybę už partijos idėjinį ir dorovinį būvį, galimybę vesti partijoje diskusijas, taip pat laisvą ir dalykišką partijos politikos svarstymą partijoje. Buvo pažymėta, jog atskirose organizacijose arba visoje partijoje galimos diskusijos ginčijamais ar nepakankamai aiškiais klausimais. Atkreiptas dėmesys, jog pati diskusija turi vykti taip, kad partijos nariai galėtų laisvai reikšti savo nuomonę ir kad nebūtų galimi mėginimai sudaryti frakcines grupuotes ir suskaldyti partiją.

Nurodyta, kad partija kuriama pagal teritorinį-gamybinį požymį, pirminės partinės organizacijos steigiamos ten, kur komunistai dirba. Kas Įstatuose parašyta apie respublikinės partinės organizacijos statusą? Penktame skyriuje, kuris pavadintas „Partijos respublikų, kraštų, sričių, apygardų, miestų ir rajonų organizacijos", sakoma, kad visos išvardytos organizacijos realizuoja partijos politiką respublikoje, krašte, srityje, apygardoje, mieste ir rajone, organizuoja TSKP Centro Komiteto direktyvų vykdymą. Tarp šių organizacijų pareigų išvardytos tokios, kaip vadovavimas Liaudies deputatų taryboms, profsąjungų, komjaunimo, kooperatinėms ir kitoms organizacijoms per jose dirbančius komunistus; sistemingas aukštesniųjų partijos organų informavimas apie savo darbą ir atsiskaitymas jam. Trečiajame skyriuje yra tokia pastraipa: „Visos partinės organizacijos autonomiškai sprendžia vietinius klausimus, jeigu jų nutarimai neprieštarauja partijos politikai" [19].

Visos išvardytos pastraipos dabar, kai Pabaltijo respublikoms suteikta savarankiško ekonominio vystymosi teisė, sukelia daug apmąstymų, teisėtai keliamas klausimas: ar gali būti dabar partine linija vykdomas visuotinis vieningo centro diktatas ir vadovavimas?

Specialus skyrius skirtas partijos pirminei organizacijai, kuri savo veikloje yra darbo kolektyvo politinis branduolys. Čia numatytos aštuonios jos darbo kryptys. Paskutinė darbo kryptis suformuluota taip: „...plačiai vystydama kritiką ir savikritiką, kovoja su biurokratizmo, vietiškumo, žinybiškumo apraiškomis, valstybinės, darbo ir gamybinės drausmės pažeidimais, užkerta kelią mėginimams apgaudinėti valstybę, imasi priemonių prieš neorganizuotumą, neūkiškumą ir išlaidumą, siekia, kad būtų įtvirtintas blaivus gyvenimo būdas" [20]. Ar gali partinė organizacija visa tai įvykdyti?

Priimant Įstatus TSKP XXVII suvažiavime buvo siekiama kuo greičiau partinėse organizacijose pertvarkyti visą partinį darbą. Tačiau matome, jog pertvarkos procesai partijoje uždelsti, iš esmės nepasikeitė nei partinio darbo stilius, nei metodai. Daugelis komunistų labai susirūpinę padėtimi partijoje, partinių organizacijų iniciatyvos praradimu, daugelio partijos narių nusivylimu pertvarka, partijos autoriteto smukimu. Todėl ryšium su diskusija apie naująjį Lietuvos Komunistų partijos statusą, pasirengimu artėjančiam partijos suvažiavimui kiekvienam komunistui, pirminei partinei organizacijai iškyla klausimas, kokią poziciją užimti susidariusioje situacijoje, kas būtina padaryti norint tikrai pakelti partijos autoritetą.

[18] Ten pat, p. 94—95.
[19] Ten pat, p. 192.
[20] Ten pat, p. 202.

NUO MONOPOLIZMO PRIE KONKURENCIJOS

RIMANTAS STANIKŪNAS

Kaip rodo pasaulinė ūkininkavimo praktika, sparčiai padidinti visuomenei būtinos produkcijos kiekį ir pagerinti jos kokybę padeda ne daugybė reglamentuojamųjų direktyvinių rodiklių, o atitinkamai sureguliuota rinka. Mat jos mechanizmas prekių gamintojus informuoja, kokia yra padėtis visose ūkinio gyvenimo šakose ir sferose, parodo, koks yra jose pagamintų produktų visuomeninis naudingumas, nurodo gamybos programų kaitos kryptis ir pobūdį. Rinkos santykiai tai nėra tik prekiniai piniginiai santykiai, paklausos ir pasiūlos dėsniais grindžiama kainodara, bet ir konkurencija tarp įvairių ūkininkavimo subjektų.

Šiame straipsnyje mėginsime atsakyti bent į šiuos klausimus: kaip toliau vystant socialistinį ūkio mechanizmą nuo gamintojų monopolizmo reikėtų eiti prie jų konkurencijos, kaip apriboti kai kurias monopolistines tendencijas. Aptarsime kai kurias prielaidas, kuriomis remiantis valstybinio sektoriaus įmonių padėtį galima bent iš dalies prilyginti kooperatinių įmonių padėčiai (nors pastarosios tebėra pradinėje vystymosi stadijoje), o susivienijimų monopolistų padėtį — smulkiųjų įmonių padėčiai.

Socializmo kūrimo laikotarpiu sudarytos stambios specializuotosios ūkinės organizacijos — tai buvo centralizuoto šakinio planavimo padarinys. Jos kurtos remiantis ne laisva, racionalia koncentracija ir specializacija, o administraciniu diktatu. Tokių procesų rezultatas — įmonės gigantai, neracionalūs tiekėjų ir vartotojų ryšiai, neefektyvus krovinių transportavimas, o blogiausiai — mainų ekonominio ekvivalentiškumo reikalavimų nepaisymas.

Toliau dar labiau stiprėjant valdymo centralizavimui atskirų ūkinių organizacijų, veikiančių tiek gamybos, tiek materialinio-techninio tiekimo sferose, taip pat prekyboje, bankuose ir t. t., monopolinė padėtis įsivyravo. Dėl to ėmė reikštis specifiniai rinkų monopolizavimo dėsningumai, tai yra tiesioginis ir netiesioginis kainų augimas, prekių stygius, bloga gaminių kokybė ir t. t. Niekam ne paslaptis, kad devintajame dešimtmetyje pabrango kai kurios gamybos priemonės, statybos, montavimo bei remonto darbai ir kt. Bet tų darbų ir paslaugų kokybė ne pagerėjo, o priešingai — dažnai net pablogėjo. Štai vienas kitas pavyzdys. LTSR valstybinio statistikos komiteto duomenimis, 1975—1986 metų laikotarpiu radijo ir televizijos aparatūros, buitinių mašinų ir prietaisų remonto darbų apimtis padidėjo beveik 3 kartus — nuo 5,7 mln. rublių 1975 m. iki 14,6 mln. rublių 1986 m.[1]. Dabar šalyje garantinis remontas taikomas 37 procentams spalvotų televizorių, 16 procentų magnetofonų ir 8 procentams šaldytuvų.[2] Tuo tarpu minėtųjų prekių gamybos apimtis didėjo daug lėčiau. Tai rodo, kad monopolizmo sąlygomis gamintojas dėl produkcijos kokybės nesuka sau galvos, nes jokia konkurencija jam negresia. O už blogą produkcijos

[1] Lietuvos TSR liaudies ūkis 1986 m. V.: Mintis, 1987, p. 200.
[2] Агументы и факты, 1988, № 9, с. 8.

R. Stanikūnas — ekonomikos mokslų kandidatas, LTSR MA Ekonomikos instituto mokslinis bendradarbis.

kokybę atlygina vartotojas iš savo kišenės, nes jam tenka padengti vadinamojo netiesioginio kainų augimo išlaidas. Kita ryški monopolizmo apraiška — visiems žinomas „žaidimas" asortimentu ir sutartinėmis kainomis. O „prisižaidžiama" iki to, kad jei ne vienaip, tai kitaip išnyksta pigus asortimentas ir sparčiai kyla mažmeninės kainos.

Taigi monopolizuota rinka slegia pirkėją, plečia infliacijos kanalus. Kadangi mūsų statistikos duomenys ir kainų apskaičiavimo metodai dažnai nepatikimi, sunku pasakyti, koks šiandien yra infliacijos lygis. Tačiau centralizuotos ekonomikos sąlygomis infliaciją rodo nepatenkinama paklausa, kitaip tariant, savotiškas infliacijos indeksas yra nesibaigiančios eilės. Beje, čia suminėtos blogybės — toli gražu ne viskas, ką lemia monopolinė gamintojo padėtis. Pažymėtina, kad uždaras ūkininkavimo pobūdis ir užsienio prekybos barjerai smarkiai sumažina užsienio rinkų įtaką, o kartu ir konkurenciją.

Monopolizmas įsigalėjo ne tik ekonominėje, bet ir politinėje sferoje. Turime galvoje anksčiau tarsi suaugusią į vieną partinę ir valstybinę valdžią. Todėl TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, šių metų liepos mėnesį TSKP CK įvykęs pasitarimas pareikalavo partinių organų funkcijas aiškiai atriboti nuo valstybinių. Kalbėdamas LKP CK XVIII plenume, draugas A. Brazauskas visuomenės dėmesį atkreipė į tai, kad „... dabar, kai vis daugiau realios valdžios ir valdymo funkcijų atitenka Taryboms bei ūkiniams organams, ideologija lieka bene vienintelė produkcija, kurią sukuria pati partija."[3] Absoliutus valdžios monopolizmas, kaip rodo pasaulinė patirtis, būtinas tik tada, kai liaudies ūkį reikia mobilizuoti ekstremaliomis sąlygomis — kilus karui, ištikus smarkiam žemės drebėjimui ar kitai stichinei nelaimei ir pan. Šiaip jau partinių ir valstybinių organų funkcijos turėtų būti atribotos. To nepadarius, neįveikus monopolizmo politikoje, neįmanoma jo įveikti ir ekonominėje sferoje.

O sukauptoji ekonomikos valdymo pasaulinė patirtis rodo, kad valstybė dažnai negali nei žinoti, nei nurodyti, ką veikti kokiai nors įmonei. Vadinasi, valstybė turėtų tolydžio vis mažiau dalyvauti daugelyje išplėstinės reprodukcijos, šakinio planavimo, prekybos, neretai ir kainodaros ekonominių sferų. Prie ekonominių procesų reguliavimo valstybės organai turėtų prisidėti vadinamaisiais netiesioginiais metodais, remtis tokiais mokesčiais ir palūkanų normomis, kurios, šiaip ar taip, skatintų ūkininkauti rentabiliai.

Būtina skubiai imtis priemonių socialistinei konkurencijai plėtoti, nes tai svarbiausias prekinio ūkio variklis. Tiesa, iš marksizmo-leninizmo klasikų darbų buvo galima padaryti tik vieną išvadą — panaikinus privačią gamybos priemonių nuosavybę, konkurentų kova nutrūksta, o remiantis visuomenine nuosavybe atsiranda ir plėtojasi socialistinis lenktyniavimas. Tačiau, kaip visiems žinoma, liaudies ūkyje labiau išryškėjo ne ekonominiai, o moraliniai ir politiniai lenktyniavimo aspektai, nes jis, lenktyniavimas, iš tikrųjų daugiau buvo siejamas su moraliniu skatinimu, taigi negalėjo būti veiksmingas gamybinių jėgų plėtros svertas. Matyt, dėl to dažnai jis ir virsdavo formalia akcija. Nenorėčiau menkinti socialistinio lenktyniavimo reikšmės, tačiau aišku viena — jo poveikis liaudies ūkio ekonomikai buvo labai ribotas.

Be abejo, ūkio mechanizmas tobulinamas plečiant prekinius-piniginius santykius, tai yra įtvirtinant ir plėtojant prekinį ūkį, kurio rinka, konkrečiau — pirkimo-pardavimo aktas vartotoją susieja su gamintoju. O jeigu veikia vertės dėsnis, tai iš šio proceso logiškai išplaukia, kad ir socializmo sąlygomis veikia konkurencija. Kyla klausimas, kuo ši konkurenci-

[3] Tiesa, 1989, birželio 25.

ja skiriasi nuo vadinamosios laisvosios konkurencijos (beje, gryno pavidalo laisvosios konkurencijos pasaulyje neaptiksi). Nors kiekviena konkurencija ginasi nuo monopolistinių tendencijų, tačiau socialistinei konkurencijai būdinga tai, kad ją atitinka socialistinis prekinis ūkis, daugiausia grindžiamas visuomenine nuosavybe. Tai kaipgi tokiu atveju gali atsirasti konkurencijos būtinybė? Reikia turėti galvoje, kad skirtingos socialistinės įmonės skiriasi ir savo ekonominiais interesais, į kuriuos būtina atsižvelgti. Tai ypač ryšku palyginus efektyviau ir racionaliau dirbančios įmonės interesus su silpnesnės įmonės interesais: kai kurie jų interesai gali būti net prieštaringi. Sakysim, pirmoji iš jų gali kiek įmanydama stengtis, kad jos produkcija būtų konkurencinga pasaulinėje rinkoje, o antrąją visiškai patenkins, jei jos nekokią produkciją išpirks išalkusi vidaus rinka.

Taigi efektyviau dirbti įmonei turi būti materialiai daug naudingiau, negu būti vidutinioke ar atsilikėle. Atrodo, čia viskas aišku kaip dukart du keturi. Tačiau faktiškai atsižvelgti į įmonės ekonominius interesus, skatinti ją, jei tie interesai naudingi visuomenei, ir bausti, jei tie interesai prieštarauja visuomenės interesams, galima tik remiantis deramai išvystytais prekiniais santykiais, prekių gamintojų tikrąja „nepriklausomybe". Iš šių samprotavimų išplaukia išvada, kad būtent konkurencija ir yra tas vidinis reguliatorius, tas mechanizmas, kuris padės įgyvendinti socialinį teisingumą ir suvienyti valstybės, įmonių ir atskirų darbuotojų interesus. O tai savo ruožtu leistų atsisakyti apsileidusių ir nedrausmingų darbuotojų paslaugų, sukurtų prielaidas įstatymui dėl bankrutavimo realiai veikti. O tokios dalios kai kurios įmonės, matyt, nusipelnė. TSRS valstybinio statistikos komiteto duomenimis, 1987 m. kas septinta įmonė buvo nuostolinga, o nuostolių suma iš viso siekė 4,3 mlrd. rublių.[4] Lietuvos pramonės ir statybos banko duomenimis, tais pačiais metais Respublikoje buvo 27 nuostolingos įmonės, iš kurių 5 — sąjunginio pavaldumo. Visų jų tais metais faktiškai patirtų nuostolių suma siekė 23,8 milijono rublių. Vadinasi, jos buvo visuomenės išlaikytinės. Tai įmanoma tik tokiu atveju, kai tarp įmonių nėra sveikos konkurencijos, kai jos užima monopolinę padėtį.

Kaip išvengti monopolizmo, kuriuo daugelis gamintojų piktnaudžiauja? Gal statyti lygiagrečias gamyklas, kad tarp jų atsirastų konkurencija? Matyt, tai būtų ilgalaikis, milžiniškų įdėjimų reikalingas ir greito ekonominio efekto neduodantis procesas. Bet aišku ir tai, kad ėmus statyti nedideles ir vidutinės apimties įmones, kuriant naujas ir likviduojant senas, nors ir stambias, gamyklas, stambios pramonės monopolijos ilgainiui patektų į realios konkurencijos sąlygas. Kaip rodo pasaulinė praktika, reali konkurencija atsiranda, jei bent trys kokios nors šalies ar regiono įmonės gamina vienodą produkciją, o jos apimtis, vartotojui pateikiama kiekvienos atskiros gamyklos, sudaro ne daugiau kaip 30 procentų rinkoje esančių šio asortimento prekių.

Plėtojant konkurenciją svarbu sukurti ūkinės pusiausvyros sąlygas — liaudies ūkyje įtvirtinti kooperatinį judėjimą kaip valstybinio sektoriaus konkurentą ir partnerį. Deja, ūkinė situacija šiandien tokia, kad sunku kalbėti apie šio sektoriaus ir kooperatinės veiklos ekonominį lygiateisiškumą. Jo ypač trūksta įsigyjant išteklius, mokant už juos, taip pat materialiai skatinant žmones. Antai TSRS Valstybinis kainų komitetas 1987 m. išleido direktyvinį dokumentą, kaip kooperatyvai ir asmenys, užsiimantys individualia darbine veikla, turi atsilyginti už produkciją ir paslaugas. Jame kooperatininkams nustatyti didmeninių kainų koeficientai, pagal kuriuos, pavyzdžiui, metalas jiems parduodamas pustrečio karto, sintetinės

---

[4] Аргументы и факты, 1989, № 2, с. 8.

dervos — puspenkto karto, naftos produktai — pustrečio karto brangiau negu valstybinėms įmonėms.[5] Tokios papildomos kooperatyvų išlaidos, suprantama, įkalkuliuojamos į jų pagaminto produkto ar objekto kainą. Antra, ieškodami landų, pro kurias žaliavų ir medžiagų būtų galima įsigyti pigiau, kooperatyvai prisideda prie korupcijos. Tol, kol nebus didmeninės gamybos priemonių prekybos, tol kooperatinės ir individualios darbinės veiklos atstovų negalima laikyti lygiateisiais valstybinio sektoriaus darbuotojų partneriais.

Norėčiau aptarti ir svarbų materialinio skatinimo klausimą. Kadangi valstybiniame ir kooperatiniame sektoriuose dirbančių žmonių atlyginimai labai skiriasi, aukštos kvalifikacijos kadrai vis dažniau pereina dirbti į kooperatyvus. Tokių pramonės centrų kaip Šiauliai ir Panevėžys įmonėse jau dabar opi kvalifikuotos darbo jėgos problema. Vadinasi, kooperatyvų gaunamą pelną turėtų reguliuoti lanksti mokesčių sistema. Būtent lanksti, nes perlenkus lazdą galima sužlugdyti kooperatininkų materialinį suinteresuotumą.

Šių metų liepos mėnesį įvykusioje Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesijoje priimtas Įstatymas dėl Lietuvos TSR kooperatyvų pajamų mokesčio. Įstatymas turėtų paskatinti kooperatyvus pasirinkti efektyvias veiklos kryptis bei pajamų gavimo būdus, užtikrinti, kad jas skirstant nebus pažeidžiamas socialinio teisingumo principas. Įstatymas reikalauja, kad mokesčiai būtų nustatomi diferencijuotai, priklausomai nuo kooperatyvų rūšių ir jų veiklos tikslų.

Tokia pat lanksti turėtų būti ir valstybinių įmonių darbo užmokesčio sistema. Joms jau dabar šioje srityje tenka konkuruoti su kooperatyvais, ir pastarieji įmones, kaip minėjome, dažniausiai nurungia. Kad kvalifikuota darbo jėga neplūstų į kooperatyvus, įmonės turi daug ką padaryti, tai yra sukurti savo žmonėms ne blogesnes, bet geresnes sąlygas negu kooperatyvai. Šia prasme vis dažniau kritikuojamas reikalavimas laikytis direktyvinių proporcijų tarp darbo našumo ir materialinio skatinimo fondo augimo. Reikia sutikti, kad, nesilaikydami šių proporcijų, didiname infliaciją. Tačiau kyla ir toks klausimas: kodėl su darbo našumu lyginame darbo užmokestį, o ne, pavyzdžiui, pelną ar, tarkim, grynąją produkciją? Palyginkime: darbo užmokesčio fondo dalis sudaro 44 procentus šalies nacionalinių pajamų, o JAV — daugiau kaip 60 procentų[6]. Matyt, pagrindinių infliacijos priežasčių reikėtų ieškoti giliau. Pirmiausia, tai visuomenės iki pastarojo meto nekontroliuotas ginklavimosi procesas; antra, tai vadinamoji nerentabilių įmonių sanacija arba tiesiog šelpimas; trečia, milžiniški ūkių įsiskolinimai už gautus kreditus, kurie dažniausiai vėliau nurašomi. Štai, mano supratimu, kelios svarbiausios, nors anaiptol ne visos infliacijos priežastys.

Tačiau grįžkime prie minėtos ūkinės pusiausvyros palaikymo problemos. LTSR Mokslų Akademijos Ekonomikos institute sudarytas laikinas mokslinių darbuotojų kolektyvas nagrinėja, kokiomis priemonėmis ūkinėse organizacijose būtų galima apriboti monopolines tendencijas. Matyt, pribrendo reikalas parengti atitinkamą Respublikos įstatymą, kuriame būtų atsižvelgiama į realiai susidariusią padėtį ir kuris padėtų bent iš dalies ją taisyti. Radikaliai apriboti vyraujančių ūkinių organizacijų įtaką ir visiškai demonopolizuoti liaudies ūkį kol kas, matyt, neįmanoma. Ir vargu ar reikia. Kai kurie autoriai — N. Volkovas, G. Metiuchinas[7] ir kiti mano, jog sukoncentravusios didelius materialinius-techninius, finansinius ir intelektualinius išteklius, monopolijos objektyviai padeda didinti gamybos efektyvumą ir realizuotos produkcijos kiekį. Vadinasi,

[5] Ten pat
[6] Аргументы и факты, 1989, № 10, с. 8.
[7] Правда, 1989, 29 июня.

negalima teigti, kad kiekviena monopolija yra pertvarkos stabdys. Tokia ji tampa tik tuomet, kai jos veikloje ima reikštis dar V. Lenino pastebėtos stagnacijos ir puvimo tendencijos. Imkime, pavyzdžiui, mašinų gamybą, kuri pirmiausia turėtų skatinti mokslo ir technikos pažangą. Iš visų jai pavaldžiuose mokslinio tyrimo institutuose ir konstravimo biuruose 1987 m. atliktų darbų tik kiek daugiau negu 6 procentai atitiko pasaulinį lygį. Vadinasi, kai esi monopolistas, neturi su kuo konkuruoti, darbą gali atlikti ir atmestinai.

Bet ar tai reiškia, kad Respublikos ūkį jau dabar galima visiškai demonopolizuoti, tai yra atsisakyti daugelyje liaudies ūkio šakų veikiančių stambių įmonių — techninių ir technologinių monopolijų, kurios naudojasi stambaus masto gamybos joms teikiamais pranašumais? Mano supratimu, dabar susmulkinę stambias įmones, sveikos konkurencijos vis vien neturėtume, nes kas gali garantuoti, kad ir siauros specializacijos, tačiau su užsienio rinka silpnai susietos nedidelės organizacijos vėl netaps monopolistėmis? Juk dabar vietinėje rinkoje daugelis gamintojų faktiškai nesusiduria su konkurencija. Čia daug prisideda ir mūsų rinkų uždarumas.

Tačiau šiaip ar taip besamprotautume, antimonopolinis įstatymas jau dabar būtinas. Jis pirmiausiai turi reguliuoti tuos principus, kuriais siekiama atsispirti ūkinių organizacijų monopolizmui. Toks įstatymas jokiu būdu neturi pažeisti teisių, išplaukiančių iš Išradybos ir racionalizacijos, Prekės ženklo įstatymų. Taip pat čia reikia labai apdairiai vertinti tas ūkines organizacijas, kurios formavosi ir buvo stiprinamos ilgus dešimtmečius. Dalis jų, pavyzdžiui, geležinkeliai, paštas, — savaime susiklosčiusios monopolijos, nes tai lemia pati šių šakų funkcionavimo logika.

Tačiau tokie ūkinių organizacijų veiksmai, kuriais kėsinamasi į visuomenės, kitų visuomeninių organizacijų ar vartotojų interesus, turėtų būti draudžiami. Tas pats pasakytina apie monopolines sutartis tarp ūkinių organizacijų tiekėjų ir organizacijų vartotojų. O jeigu antimonopolinis organas, kurio pareigas atliktų, tarkime, Finansų ministerija, nustatytų, kad įstatymo nesilaikoma, tai jis priimtų sprendimą, draudžiantį sudaryti vieną ar kitą sutartį ar sandėrį. Antimonopolinis organas taip pat turėtų anuliuoti sandėrius, kurie prisideda prie kainų kilimo arba palaiko ekonomiškai nepagrįstą jų lygį, ir taikyti atitinkamas ekonomines sankcijas.

Nutarusios susivienyti ūkinės organizacijos apie šį savo ketinimą turėtų pranešti antimonopoliniam organui, kuris spręstų, ar toks susivienijimas tikslingas, ar jis neapribos konkurencijos. Jei įmonės ar organizacijos kokių nors bendrų veiksmų imtųsi be leidimo, turėtų mokėti baudą.

Procedūros, kurios tikslas atsispirti monopoliniams veiksmams, gali būti imamasi ne tik nurodytu tarnybiniu būdu, bet ir siūlant vietinėms Taryboms, ūkinėms organizacijoms, kurių interesai monopolinių veiksmų jau pažeisti arba gali būti pažeisti, valstybinės ir visuomeninės kontrolės organams, organams, vykdantiems ūkinių organizacijų priežiūrą, taip pat visuomeninėms organizacijoms, kurių uždavinys — ginti vartotoją.

Mano supratimu, antimonopolinis įstatymas neturėtų būti taikomas toms monopolijoms, kurios apriboja arba panaikina konkurenciją, gerokai padidindamos tuo laikotarpiu didelę paklausą turinčios produkcijos gamybą. Kitaip tariant, prekių deficito sąlygomis monopolijos, kuri, parodžiusi didelį inovacinį aktyvumą, gauna didelį pelną iš labai paklausios produkcijos gamybos, nereikėtų labai varžyti ar apriboti.

Nubrėžęs vieną kitą antimonopolinio įstatymo kontūrą, norėčiau pridurti, kad šis įstatymas — ne autoriaus lakios fantazijos padarinys, o žingsnis, kuris ekonomiškai suverenioje Respublikoje tikrai bus žengtas, kuriam jau dabar ruošiamasi.

Kita vertus, įmonėms ir organizacijoms taikytinos ir kitokios poveikio priemonės. Būtent kurios, nors ir neišplaukdamos iš antimonopolinio įstatymo, vis dėlto prisidėtų prie aktyvios demonopolizacijos proceso. Glaustai kalbant, tai būtų: atstatyti visų ekonomikos sferų (valstybinės, kooperatinės ir individualios) pusiausvyrą; pašalinti kliūtis, trukdančias perpumpuoti kapitalus iš vienų šakų į kitas; gerokai suprastinti naujų įmonių, ypač smulkių ir vidutinių, kūrimo procedūrą, remiantis tiek valstybine, tiek kooperatine nuosavybe, taip pat kurti nedideles privačias firmas; nerentabilioms įmonėms taikyti ekonominį spaudimą, o nuostolingoms įmonėms — priminti realaus bankroto grėsmę; panaikinti vis dar tebesančius šakinius apribojimus, trukdančius efektyviai plėsti bei įvairinti gamybos ir realizavimo procesus. Visa tai — kryptys, kurioms kitame ekonominės reformos raidos etape numatoma skirti daug dėmesio ir taip sukurti reikiamas sąlygas konkurencijos plėtrai.

Baigdamas norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį į dar vieną realią monopolinių tendencijų atsvarą — profesines sąjungas. Gražių jų antimonopolinės veiklos pavyzdžių yra Vengrijoje. Pavyzdžiui, šių metų pradžioje vyriausybė paskelbė, kad mažmeninės kainos būsiančios pakeltos vidutiniškai 20—22 procentais. Šalies profsąjungų tarybos nuomone, toks kainų pakėlimas — per didelis. Ji pasiūlė vyriausybei sėsti prie derybų stalo ir pakoreguoti darbuotojams numatomos socialinės kompensacijos apimtį.

Kai kas čia daroma ir mūsų Respublikoje. Šių metų pradžioje sukurta asociacija, kurios tikslas palaikyti ir ginti vartotojų teises. Tačiau kyla pavojus, kad, kaip ir ankstesniais „gerais" laikais, iniciatyvos ginti vartotoją vėlgi bus imtasi iš viršaus. Taip tvirtinti drįstu todėl, kad Centras sukūrė Vartotojų teisių gynimo asociacijos laikinuosius nuostatus, o juos pagarsino VPSCT, TSRS prekybos ministerija ir TSRS valstybinis statistikos komitetas, tai yra organizacijos, kurios per ilgus dešimtmečius nieko gero nenuveikė, kad pagerėtų produkcijos kokybė ir būtų apgintos vartotojų teisės. Belieka tikėtis, kad atitinkama ekonomiškai savarankiška Respublikos asociacija ne tiek remsis „iš viršaus" einančiomis direktyvomis, kiek gins visuomeninės hierarchijos „apačioje" esančio vartotojo interesus.

NELENGVOS FINANSŲ SISTEMOS PERMAINOS

VYTAS NAVICKAS,
PETRAS STANKEVIČIUS

*** BIUDŽETO NEGALAVIMAI AR AGONIJA? * PROJEKTUOSIME NAUJĄ AR DAŽYSIME SENĄ? * KAS DIDĖS — MOKESČIAI, KAINOS AR EKONOMINIS INTERESAS? * LĖŠŲ SKIRSTYTOJŲ „GELEŽINĖ" LOGIKA * PASIKLYDĘ KAINODAROS LABIRINTUOSE * SAVI PINIGAI IR EKVIVALENTINIAI MAINAI * „ATRASTI" PREKINIAI-PINIGINIAI SANTYKIAI * PINIGAI — PREKĖS: KAS KĄ?**

Dabartinė šalies, taip pat ir Lietuvos finansinė būklė mums optimizmo nekelia. Šimtamilijardinis šių metų šalies biudžeto deficitas daug ką sako! Beveik 300 mln. rb. biudžeto deficito padengti skirta ir mūsų Respublikai. Toks išlaidus, ne pagal kišenę valstybės gyvenimas labai pavojingas tiek ekonominiu, tiek socialiniu požiūriu. Vis realesnė darosi grėsmė, kad deficitui padengti bus panaudota panašaus masto pinigų emisija. Kokią nelaimę infliacijos spiralė gali prisišaukti, vis nuogąstaudami daugmaž numanome.

Biudžeto deficitas, neperžengiantis ekonominių ribų, nėra baisus. Šito neišvengia daugelis valstybių. Tačiau mūsų šalies biudžeto deficito dalis bendrajame nacionaliniame produkte — viena didžiausių tarp išsivysčiusių šalių. Vadinasi, mūsų ekonominės galimybės jį įveikti gerokai mažesnės... Tačiau ne vien šis požymis parodo tikrąjį biudžeto deficito problemos opumą. Mat išsivysčiusios šalys turi konvertuojamą valiutą, kur kas didesnes eksportinės ekonomikos galimybes, santykiškai mažesnį importo imlumą, ne tokias painias kaip mūsų socialines problemas ir kt.

Taigi įveikti biudžeto deficitą teks gana ribotomis priemonėmis. Daugeliui jos tikriausiai žinomos. Tai biudžeto išlaidų mažinimas, mokesčių, kainų didinimas, papildomų pinigų leidimas apyvarton, banko kreditų naudojimas.

Visos šios priemonės, išskyrus pirmąją, tarp ekonomistų nepopuliarios, todėl vargu ar bus panaudotos.

Prisiminkime, kad N. Šmeliovas TSRS liaudies deputatų suvažiavime siūlė imti paskolą užsienyje ir pirkti plataus vartojimo nemaisto prekes, mažinti įrengimų ir maisto produktų importą, plėsti alkoholinių gėrimų prekybą. Taigi pasirinkimas ne toks jau didelis... Šiaip ar taip, ekonomikai reikia kardinalių permainų. Priešingu atveju, neturėdami stabilios ir patikimos valstybės biudžeto lėšų bazės, tik svajoti tegalėsime apie sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros ir kitų serviso sričių spartesnį augimą, pensijų, stipendijų ir kitų piniginių išmokų iš visuomeninio var-

---

V. Navickas — ekonomikos mokslų kandidatas, LTSR Ministrų Tarybos Reikalų valdybos ekonomikos skyriaus ekonomikos reformos sektoriaus vadovas — vedėjo pavaduotojas.

P. Stankevičius — ekonomikos mokslų kandidatas, Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto docentas.

tojimo fondų didinimą bei kitų opių socialinių klausimų deramą sprendimą. Tokia situacija, kai valstybės finansinė galia nepakankama, mažina galimybes jai veikti ekonomikos procesus, pirmiausiai investicijų politiką. Taigi biudžeto deficito problemos neigiamai paliečia daugelį mūsų gyvenimo sferų.

Įsigilinus į finansų reikalus, paaiškėja ir daugiau neigiamų reiškinių. Juos lemia bendra prekinių-piniginių santykių devalvacija liaudies ūkio valdymo praktikoje. Stinga efektyvumo formuojant ir panaudojant biudžeto, įmonių, organizacijų pinigines lėšas. Kokia vargana ekonominio efektyvumo požiūriu yra mūsų mokesčių į valstybės biudžetą sistema, kiek daug taisytinų dalykų socialinio aprūpinimo ir apskritai biudžetinio finansavimo srityje! Šias ir kitas problemas didele dalimi lemia vyraujantis supercentralizmas biudžeto sistemoje. Juk praktiškai daugelio vietinių biudžetų, taip pat ir respublikinio formavimo ir panaudojimo sąlygos visose sąjunginėse respublikose unifikuotos. O sąjunginio biudžeto išlaidų politika, jų socialinis-ekonominis prasmingumas tik dabar, viešumo ir demokratijos laikais, atskleidžia tikrąjį savo pobūdį. Daugelis biudžeto lėšų panaudojimo krypčių, jų mastas kelia pagrįstas žmonių abejones, o neretai ir pasipiktinimą. Iš tiesų pernelyg išlaidūs esame valdymui, kosmosui, gynybai ir kitiems prestižiniams reikalams. Tuo tarpu „žemiški" dalykai gerokai primiršti. Naujoji deputatų karta, matyt, sieks būtent čia padaryti tvarką. Tačiau tuo turi būti gyvybiškai suinteresuoti ne tik deputatai, bet ir visi Lietuvos gyventojai. Štai kodėl mąstydami apie savarankišką Respublikos biudžeto sistemą, atpalaiduotą nuo sąjunginio biudžeto centristinės globos, mėginsime kitomis akimis pažvelgti ir į bendrų sąjunginių reikmių finansavimą. Šia prasme įgausime ne tik finansinę laisvę savarankiškai tvarkytis, bet ir teikti savo konstruktyvių siūlymų, kaip tobulinti visą šalies finansų sistemą.

Norint realizuoti Respublikos ekonominį savarankiškumą reikia iš esmės pertvarkyti finansų mechanizmą. Tarp svarbiausių uždavinių kuriant naują finansų sistemą minėtinas jos teorinio pamato stiprinimas. Tikrai laikas atsisakyti ribotos, suprastintos finansų sampratos. Deja, dar ir šiandien neretai tvirtinama, jog finansai — tai tik paskirstymo santykių sritis, beveik nieko bendra neturinti su gamybos ir vartojimo procesais. Dažnai finansais buvo laikomi tik biudžeto (tiksliau jo išlaidų aprūpinimo pajamomis) santykiai su ūkiu ir gyventojais. Štai kodėl patogus pasakymas, kad biudžeto mechanizmas esą nedarąs esminio teigiamo poveikio nei ekonomikai, nei socialinių klausimų sprendimui. O juk yra atvirkščiai — dėl neefektyvių biudžetinių santykių liaudies ūkyje susidaro painių problemų.

Sprendžiant principinius finansų sistemos klausimus derėtų išsamiau pagrįsti biudžeto santykį ir su ūkiu, ir su banku. Dabartinė finansų sistema orientuota taip, kad biudžeto formavimas nėra reikiamai susietas su realiu įmonių fondų apyvartos ir apytakos procesu. Dėl šio trūkumo biudžetas didele dalimi gyvuoja iš įmonių apyvartinių lėšų. Atėjo laikas atsiskaityti su biudžetu, ir niekas neklausia, ar jau realizavai produkciją. Imk ir mokėk, jei nenori patirti nemalonę, o kad įmonė atsiskaitydama su biudžetu praranda savo apyvartines lėšas ir priversta imti mokamą kreditą, niekas galvos per daug nesuka. Betgi pažvelkime į statistiką — ir pamatysime, kad kone pusę apyvartinių lėšų netgi rentabilios, nesezoninio profilio įmonės formuoja iš kreditų. Štai kodėl mokėjimų į biudžetą ritmingumas ir apimtis dažnai pažeidžia įmonių finansinę bazę.

Ar ne protingiau būtų, kaip daro daugelis šalių, biudžeto reguliarumą ir stabilumą patikėti bankui ne procentinėmis paskolomis, o mokesčius į biudžetą sieti su realia fondų apyvarta ir pirmiausia su produkcijos realizacija, jos dinamika ir plėtros perspektyvomis? Taip būtų sustabdytas

ir nerealių pinigų leidimo į apyvartą kanalas. Juk praktiškai toks mechanizmas kol kas veikia pagal principą: vertė dar nesukurta (ir neaišku ar bus sukurta), o nerealūs pinigai jau dalijami ir naudojami.

Žinoma, suprasti realią fondų apyvartą nėra lengva, tyrimai kol kas fragmentiški, tad šioje srityje būtina gerokai padirbėti. Tačiau tik toks kelias padės suderinti ūkinį interesą su bendra ekonomine logika.

Svarbi yra piniginių išteklių sankaupa vienoje ar kitoje finansų grandyje. Išteklių buvimas lemia socialinės-ekonominės raidos pobūdį, kryptis, rezultatus. Pavyzdžiui, žinoma, kad per didelis pajamų apmokestinimas, tai yra jų išėmimas iš pirminės grandies, mažina ūkinę iniciatyvą, stabdo ekonominio augimo galimybes. Kita vertus, santykinis biudžeto pajamų mažinimas siaurina valstybinės socialinės-ekonominės politikos sferą, riboja jos veiksmingumą. Galimas daiktas, kad, ieškant ekonominės, o ne formalios ribos tarp įmonių, organizacijų finansų ir biudžeto, iškils ir biudžeto deficito klausimas. Tai nėra geras ir laukiamas rezultatas, bet vis dėlto ir pasaulinėje praktikoje neretai pasitaikantis reiškinys. Šią problemą galima išspręsti tik nuodugniai ištyrus ekonominius interesus, juos tinkamai suderinus, įvertinus biudžetinių santykių poveikį jų raidai. Taigi čia nevalia pamiršti dialektikos dėsnių.

Biudžeto išlaidų mechanizmas tobulintinas grįžtamuoju ryšiu (mokesčių forma). Tai reiškia, kad biudžeto išlaidos ūkiui finansuoti turi būti susietos su ūkio objektų apmokestinimo politika. Tada biudžetinės lėšos padėtų išryškinti išlaidų funkcinį pobūdį, išvengti socialinių-ekonominių išlaidų normatyvų stereotipų, sudarytų galimybes efektyviau tenkinti socialinius poreikius, pagyvinti valstybės poveikį ekonomikos plėtrai. Svarbu tobulinti ir kitas piniginių santykių sritis. Visa tai turėtų priartinti mus prie finansinės rinkos sąlygų, o tada individualių, kolektyvinių bei valstybinių lėšų judėjimas taptų ekonomiškai ir sociališkai gerokai kryptingesnis.

Daug ką reikėtų tobulinti ir biudžeto lėšų sudarymo procese. Pirmiausia būtina unifikuoti lėšų šaltinius. Juk visiškai nenormalu, kad dabar respublikoje galioja kone 70 mokėjimų į biudžetą rūšių. Dėl to kyla daug techninių bei ekonominių problemų. Pirmiausia turi būti realiai ir racionaliai pagrįstas jų turinys, kad būtų išvengta kuriozų. Kad tai geriau suprastume, prisiminkime viengungių ir mažašeimių mokesčio istoriją. Dabar šis mokestis neimamas pirmaisiais metais po santuokos. Bet štai į vaikų skaičių šeimoje neatsižvelgiama — nesvarbu, ar turi vieną, ar dešimt vaikų — mokėti nereikia. O viengungių mokestį vyrai turi mokėti, moterys — ne. Kuo tai grindžiama? Paprasčiausiai trūksta logikos. Tokių nepateisinamų deformacijų esama nemažai.

Reikia šalinti neigiamus apyvartos mokesčio, mokesčio už fondus, pelno mokesčių — pagrindinių grynųjų pajamų mokesčių į valstybinių biudžetų formų padarinius intensyviam ūkininkavimui. Manome, kad tikslinga šių mokesčių atsisakyti ir nustatyti vieną grynųjų pajamų apmokestinimo normatyvą. Juk apyvartos ir pelno mokesčiai — fiksuota prekės kainos dalis. Tokia jų prigimtis skatina didinti gaminių kainą, nesirūpinti produkcijos atnaujinimu, žodžiu, stabdo techninę pažangą. Juk bent mažiausias kainos sumažinimas tiesiogiai mažina ir biudžeto pajamas. O ūkininkavimo praktikoje kainų mažinimas reikalauja kompensuoti biudžeto pajamų sumažėjimą. Todėl biudžetas prekėms nukainoti skiria nemažai lėšų. Tokia situacija viską supainioja — pasirodo, rentabiliausia gaminti seną produkciją, — štai kodėl niekas neskuba nutraukti jos gamybos! Naujos produkcijos kainų priedai nekompensuoja senos produkcijos rentabilumo, nes jos kaina nemažėja (arba mažėja nepakankamai), be to, visokie priedai yra pagrindas produkcijai atnaujinti fiktyviai ir kartu kainai padidinti. Jau žmonėms nusibodo skaityti spaudoje

apie išpūstas baldų, geresnių drabužių, batų ir kitų prekių kainas, bet prekių kainos parduotuvėse tebėra vis tos pačios arba dar padidėja.

Kainodaroje nėra geros tvarkos. Apie tai byloja ir šių metų sausio 5 dienos TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl priemonių trūkumams susiklosčiusioje kainodaros praktikoje pašalinti". Jame pabrėžiama, kad kainodaros tobulinimo darbu turi būti skatinama didinti gamybos efektyvumą, gaminti daugiau puikios kokybės gamybinės techninės produkcijos, įvairių prekių ir teikti daugiau paslaugų, kurios tenkintų skirtingas pajamas gaunančių gyventojų paklausą.[1] Nutarime konkrečiai numatyta, kaip turi būti įveikiami kainodaros iškraipymai.

Kaip jau sukurtą vertę realizuoti pelno forma, o apyvartos mokestį naudoti tik nukrypimams nuo vertės dėsnio reikalavimų kainodaroje reguliuoti, nurodė tik dabar pripažinimo susilaukęs garsus šešto dešimtmečio ekonomistas V. Novožilovas. Jis teigia, kad „apyvartos mokestis yra kainos nukrypimų nuo visuomeniškai būtinų sąnaudų kompensatorius. Rezultatai, išmatuoti be apyvartos mokesčio, turi atspindėti visuomeniškai būtinas darbo laiko sąnaudas".[2]

Prastai skatinama ir naujos technikos kokybė. Antai 1986 m. TSRS kainų komitetas patvirtino 3000 didmeninių naujų ir modernizuotų mašinų, įrengimų ir prietaisų kainų. Čia prisidėjo dar 2000 su skatinamaisiais priedais. Nors naujai įdiegtos technikos padaugėjo 1,5 karto, bet skatinamųjų priedų suma — tik 15 proc. Gal dėl to „... esminių poslinkių didinant produkcijos techninį lygį neįvyko: 40 procentų naujų mašinų ir įrengimų, ministerijų pristatytų didmeninėms kainoms tvirtinti, priėmimo komisijų priskirta I kokybės kategorijai, jos nepasiekia geriausių pavyzdžių pagal našumą, patikimumą, ekonomiškumą".[3]

Kita mokesčių į biudžetą forma — mokestis už fondus — priklauso ne nuo pajamų, o nuo pagrindinių gamybinių fondų ir normuojamų apyvartinių lėšų apimties. Kartais vieningosios mokesčio už fondus normos gali prašokti gaunamas pajamas. Čia vyksta dirbtinis rentabilumo, taigi ir kainų reguliavimas. Vadinasi, tik tos įmonės, kurių rentabilumas didesnis negu mokestis už fondus, turi galimybę mažinti kainas. Bet juk nevalia pamiršti, kad tokiais atvejais mokestis už fondus paprastai papildomas laisvu pelno likučio mokesčiu ir apyvartos mokesčiu.

Pajamų mokestis arba dalinis pelno paskirstymas kaip mokėjimų į biudžetą forma nereikalauja išankstinio rentabilumo reguliavimo ir nesusietas su kainų lygiu. Sumažėjus pirkėjo pajamoms, padidėja gamintojo pajamos, ir atvirkščiai. Taigi pajamų mokestis į biudžetą irgi, matyt, nesumažės.

Vadinasi, ši mokesčių į biudžetą forma suderina biudžeto ir įmonių interesus. Nevaržo įmonių iniciatyvos atnaujinti produkciją, neapriboja kainų mažėjimo ir t. t., sudaro galimybę pagrįsti stabilius ilgalaikius ekonominius normatyvus.

Naujai derėtų spręsti Respublikos ir šalies valstybinių biudžetų ryšių klausimą. Dabartiniai ryšiai neatitinka Respublikos ekonominio savarankiškumo principų pagrindų. Lėšų perskirstymas tarp šių biudžetų grindžiamas daugiau mechanine, o ne ekonomine logika. Visas šių santykių blogybes vargu ar įmanoma išvardyti. Svarbu tik viena — toks nacionalinių pajamų perskirstymas nesuteikia galimybės vykdyti savarankišką Respublikos finansinę politiką, riboja ekonominių ir socialinių tikslų įgyvendinimą.

Glaustai aptarkime dabartinius biudžetinius ryšius. Ko verti sąjunginio pavaldumo įmonių mokesčiai į sąjunginį biudžetą? Juk apie 90 proc.

[1] Tiesa, 1989, vasario 4.
[2] Новожилов В. В. Измерение затрат и результатов. М., 1967, с. 314.
[3] Дерявин А. Цена и качество. — Экономическая газета, 1986, № 18.

šių lėšų skiriama sąjunginiam biudžetui ir netrukus beveik tiek pat iš jo vėl grąžinama Respublikai šioms įmonėms finansuoti. Toks tranzitinis lėšų judėjimas, dirbtinis perskirstymas grašio nevertas. Taip Lietuvos žmonės įvertino priimtą TSRS Ministrų Tarybos sprendimą dėl centralizuotai padidinto transporto priemonių savininkų mokesčio perdavimo kelių tiesimui Nejuodžemio zonoje. Įdomiau kitkas. Biudžetinių teisių įstatymas deklaruoja, jog lėšos į sąjunginį biudžetą iš respublikos gali patekti tik iš sąjunginio biudžeto šaltinių — apyvartos mokesčio ir pajamų mokesčio. Žinoma, galima pasidžiaugti, kad dėl transporto priemonių mokesčio mokėjimo į sąjunginį biudžetą buvo mažiau atskaityta į sąjunginį biudžetą nuo minėtų dviejų lėšų šaltinių. Bet juk čia maža paguoda, nes tai dar labiau sustiprina nuomonę apie privalomą centristinių užgaidų tenkinimą.

Biudžetinių ryšių patobulinimas pagal TSRS finansų ministro pavaduotojo V. Panskovo siūlomą variantą teikia maža vilčių, kad bus atsižvelgta į Respublikos pageidavimą savarankiškai tvarkyti finansus.[4] Beje, panašiai biudžetą reformuoti numatoma ir vadinamuosiuose „Bendruosiuose principuose". Įteisinti savos biudžeto formavimo ir panaudojimo politikos negalima, išlieka iki šiol veikusi biudžetinių ryšių tvarka. Taigi prarandami tokie svarbūs ekonominiai, socialiniai svertai kaip apmokestinimo politika, lėšų socialinė-ekonominė paskirtis, biudžeto stabilumas ir iš mūsų savarankiškos finansų sistemos nedaug kas belieka...

Manome, kad būtina tobulinti biudžetinius ryšius ir suteikti jiems normalų pavidalą. Tuo tikslu reikia įdiegti du priemonių kompleksus. Pirma, ūkio ir gyventojų biudžetinius mokesčius, rinkliavas ir kita akumuliuoti respublikų biudžetuose. Antra, suformuoti ir realizuoti naują ryšių mechanizmą tarp Respublikos ir Sąjungos biudžetų. Šių ryšių pagrindas — funkciniai mokėjimai į šalies ir į respublikos biudžetus. Mokėjimų į šalies biudžetą išraiška turėtų būti sintetinis normatyvas nuo respublikose sukuriamų nacionalinių pajamų įvertinant ir infliacijos tempus. Tai būtų mokesčiai už gynybą, tam tikras užsienio politikos ir valdymo funkcijas, dalinis valstybinių programų finansavimas ir rezervų sudarymas. Čia mokesčiai racionaliai logiškai pagrindžiami, atsižvelgiant į respublikos ir šalies interesus.

Tvarkant biudžetinius ryšius, nevalia pamiršti ir bankinių ryšių. Tik kompleksinis visų piniginių santykių tobulinimas sudarys galimybę valdyti Respublikos materialinę-finansinę apyvartą, spręsti infliacines problemas, kurių kaupiasi vis daugiau.

Svarbią reikšmę kuriant Respublikos finansų sistemą atlieka vietinių ir respublikinio biudžetų struktūra bei jų saveikos mechanizmas. Vietinių Tarybų valdžios organų reikšmės didėjimą turi atitikti ir lėšų šiai valdžiai užtikrinti didėjimas. Jų biudžeto formavimo ir panaudojimo problemą komplikuoja centralizuota lėšų vietiniams biudžetams skirstymo sistema, kuri menkai koreliuoja su realiu šios teritorijos indėliu kuriant minimas lėšas, taip pat su pagrįstais vieno ar kito miesto (rajono) biudžetinio finansavimo prioritetais. Žodžiu, visuomenės demokratizavimas verčia protingai pažvelgti į šią problemą. Manome, kad Respublikos biudžetų sąveikos tobulinimas turi remtis dviem principais. Pirma, svarbu aiškiai atskirti respublikinio ir vietinių biudžetų įtakos zonas ir mastą tiek lėšų akumuliavimo, tiek jų panaudojimo prasme. Čia reikia atlikti kompetentingus tyrimus ir nustatyti kiekvienos teritorijos socialinį-ekonominį lygį, įvertinti gamybinių jėgų plėtojimo ir išdėstymo perspektyvas Respublikoje, apibrėžti, kiek biudžetinių lėšų šaltinių atiduotina vietiniams.

[4] Пансков В. Территориальный хозрасчет. Доходы и расходы. — Экономическая газета, 1988, № 44.

kiek respublikiniam biudžetui. Antra, reikia atsižvelgti į visą ekonominę Respublikos plėtojimo tendenciją, strateginių regioninių, sąjunginių programų tikslus ir numatyti efektyvius vietinių ir respublikinio biudžetų funkcijų derinimo būdus. Čia nevalia ignoruoti ir viešosios nuomonės. Šie ir panašūs klausimai, matyt, ras atgarsį rengiamame Respublikos vietinės savivaldos įstatymo projekte.

Į aptariamuosius finansų sistemos aspektus būtina kuo geriau atsižvelgti kuriant ir įgyvendinant Respublikos finansų sistemą ekonominio savarankiškumo sąlygomis. Tinkamai išspręsti šie klausimai sudarytų galimybę nustatyti tokią finansų politiką, kai centriniai ir respublikiniai finansų sistemos santykiai garantuotų aktyvią ekonomikos intensyvinimo kryptį. Suprantama, čia minėtos problemos nėra vienintelės, kurios turėtų lemti Respublikos finansų, bankų kokybiškai naujos sistemos sukūrimą. Kuriant vientisą Respublikos finansų sistemą, būtina atsižvelgti į visą spektrą prekinių-piniginių santykių, kurie formuosis diegiant naują ekonominę koncepciją. Svarbiausią poveikį Respublikos finansų sistemos struktūrai ir pobūdžiui, ryšiams ir funkcionavimo logikai darys paties savarankiškumo principo realizavimas. Savas piniginis vienetas, ekvivalentiniai mainai ir atsiskaitymai, funkciniai ryšiai su Sąjungos biudžetu, reali įmonių savivalda ir pan. — tai pagrindas kokybiškai naujai Respublikos finansų sistemai. Nesileidžiant į smulkmenišką šių principų diegimo ir jų sąveikos su finansų sistema aptarimą, būtina pabrėžti viena: socialinę-ekonominę finansų ir kredito sistemos prasmę bei sistemos efektyvumą lems integruotas šių jos elementų veikimas, susietas su visuminės pinigų apyvartos dėsningumais ir reprodukcijos santykiais.

Kalbėdami apie Respublikos ekonominį savarankiškumą turime turėti prieš akis ilgalaikę finansinę strategiją, tai yra visą kompleksą ekonominių normatyvų, siejančių ekonominius subjektus su biudžetu ir realiais ekonominiais procesais, tarprespublikinius pinigų srautus, taip pat efektyvų nacionalinių pajamų paskirstymo bei perskirstymo mechanizmą Respublikos socialinės-ekonominės pažangos labui.

Vientisą šio sudėtingo reiškinio vaizdą turi formuoti integruoti materialinių-finansinių srautų tyrimai, taikant jau pusę amžiaus pasaulyje panašiems tikslams naudojamą nacionalinės sąskaitybos metodologiją, atitinkamai pritaikant suvestinių materialinių-finansinių balansų sudarymo patirtį šalyje.

Liaudies ūkio apyvartos materialinis-finansinis subalansuotumas, efektyvesnis prekinių-piniginių santykių mechanizmas, piniginio vieneto stabilumas — tai barometras, kuris rodys, ženklins finansų ir kredito visuotinai pripažintą įtaką.

NACIONALINĖS KARINĖS FORMUOTĖS: ISTORINIAI ASPEKTAI IR DABARTIS

Skaitant LTSR Konstitucijos projektą

IGNAS EIDININKAS

Tarpnacionaliniams klausimams mūsų visuomenė visada skyrė daug dėmesio, bet po XIX sąjunginės partinės konferencijos — tai viena aktualiausių persitvarkymo, socializmo revoliucinio atnaujinimo problemų. Partija atvirai pripažino, kad šią problemą nelengva spręsti. Nepakanka kritiškai įvertinti praeitį. Būtina parengti efektyvias priemones, kurios padėtų dabartiniame etape realizuoti lenininę nacionalinę politiką. O tai reiškia — atsižvelgiant į dabarties realijas siekti visų tautų ir tautybių visiškos interesų harmonijos, savarankiškumo ir atsakingumo, savitarpio pagalbos ir brolybės, kad toliau stiprėtų ir vystytųsi mūsų daugiatautė sąjunginė valstybė.

Kiekviena visuomenės gyvenimo sritis — ekonomika, politika ar socialinė sfera, teisė, ekologija, demografija ar kultūra, kalba, sportas, — visos glaudžiai susijusios su tarpnacionaliniais santykiais. Šie ryšiai reiškiasi ir visos šalies, ir regiono, darbo kolektyvo, asmeniniu lygmeniu. Nėra išimtis ir Ginkluotosios Pajėgos. Tarpnacionaliniai santykiai veikia ir kariuomenės gyvenimą, jos karinę parengtį bei kovingumą, moralinę dvasią, jos kasdienybę.

Pastaruoju metu daug kalbama apie Ginkluotąsias Pajėgas, palaipsniui jos nustoja buvusios „uždrausta zona". Girdima ir įvairių nuomonių dėl tarpnacionalinių santykių Ginkluotosiose Pajėgose, pateikiama argumentų, kodėl tikslinga kurti nacionalines karines formuotes. Aš labai susidomėjau naujos Lietuvos TSR Konstitucijos projektu, o būdamas kariškis — ypač jos 30 straipsniu, kur įrašyta, jog Lietuvos TSR nustatyta tvarka gali būti sudaromos nacionalinės karinės formuotės, pavaldžios TSRS Ginkluotųjų Pajėgų aukščiausiajai vadovybei ir Respublikos vyriausybei.

Mano manymu, šis straipsnis teisingas ir atitinka dabartinį mūsų šalies raidos etapą. Pasistengsiu šią savo nuomonę pagrįsti.

Visų pirma būtina prisiminti mūsų šalies istoriją. Carinę Rusiją V. Leninas vaizdžiai pavadino tautų kalėjimu. Klasinė priespauda čia buvo glaudžiai susipynusi su nerusų tautybės gyventojų priespauda (jie Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse sudarė 57 proc. imperijos gyventojų). Vienas iš užgaulių nacionalinio nelygiateisiškumo pasireiškimų buvo tai, kad beveik keturiasdešimties tautybių žmonės nebuvo imami karinėn tarnybon, nors 1898 m. caro įsako „Dėl karinės prievolės" 1 straipsnis teigė, jog „sosto ir tėvynės gynyba yra šventa kiekvieno Rusijos valdinio pareiga". Šis nelygiateisiškumas būdavo teisinamas tokiais motyvais: rusų kalbos nemokėjimu, jaunuolių neraštingumu, Rytų ir Šiaurės tautų vaikinų negalėjimu prisitaikyti prie europinės virtuvės ir kareivinių buities, dideliu procentu sergančiųjų ir pan.

Iš tikrųjų caro vyriausybė bijojo patikėti ginklą kitataučiams. Tai pripa-

I. Eidininkas — majoras, junginio politinio skyriaus propagandistas.

žįstama, sakysime, 1915 m. lapkričio 23 d. karo ministro slaptame pranešime. Jame sakoma, jog „atskirų, sudarytų iš kurios nors vienos nacijos, išskyrus rusų, dalių formavimas neatitinka nei Rusijos politinės, nei vidaus padėties... Tai, kad kirgizai (turėta galvoje žmonės, gyvenę dabartinėje Kazachstano ir Vidurinės Azijos teritorijoje. — J. E.) ištarnaus trejus ketverius metus, nepadarys jų ištikimų Rusijai, tik išmokys naudoti ginklą, todėl negalima užteršti Rusijos armijos tokiais kitataučiais".[1]

Kai kurie nerusų tautybės gyventojai į armiją būdavo imami epizodiškai. Prireikus iš jų buvo sudaromi nereguliarūs būriai, kurie pasibaigus koviniams veiksmams buvo paleidžiami. Todėl iš nerusų tautybės gyventojų beveik visiškai nebuvo parengta karininkų, nebuvo ir apmokyto eilinių ir puskarininkių rezervo. To padarinys — giliai įsišaknijęs neigiamas požiūris į armiją; karinė tarnyba traktuota kaip negarbingas užsiėmimas. Požiūrį į kariškius kaip į engėjus dar labiau stiprino tai, kad armiją carizmas kartais panaudodavo ir policiniams reikalams.

V. Leninas ir bolševikai skyrė daug dėmesio šiam nelygiateisiškumui likviduoti. Atsižvelgiant į dvi nacionalinio klausimo raidos tendencijas, pirmojoje partijos Programoje buvo numatyta, kad įgyvendinant „visuotinio liaudies apginklavimo" šūkį visas tautas ir tautybes reikia įtraukti į karybą.[2] Šis programinis teiginys toliau plėtojamas Lenino socialistinės revoliucijos teorijoje. Čia iškelti šie svarbūs momentai: vieningo engiamųjų masių fronto taktikos būtinumas, visuotinis proletariato ir visų darbo žmonių apginklavimas, proletarinės armijos kūrimas nepaisant jos dalyvių nacionalinės priklausomybės.

Tarybų valdžia ne tik paskelbė, bet ir nuo pirmųjų savo gyvavimo dienų stengėsi užtikrinti visišką tautų lygiateisiškumą organizuojant ginkluotąją socializmo gynybą. Jau 1917 m. lapkričio 17 d. Tautybių Reikalų Komisariato potvarkiu buvo leista kariškiams laisvai grupuotis pagal nacionalinę priklausomybę junginio ribose. Nacionalinius Raudonosios Armijos struktūros principus galiausiai suformulavo V. Leninas, 1918 m. sausio mėn. redaguodamas RTFSR LKT dekretą dėl Darbininkų ir Valstiečių Raudonosios Armijos kūrimo. Šis dokumentas visoms Rusijos tautoms suteikė teisę su ginklu rankose ginti revoliucijos iškovojimus. Visų tautybių žmonėms buvo leista stoti į Raudonąją Armiją ir taip pat kaip rusams turėti teisę kurti savo nacionalinius dalinius bendro junginio sudėtyje, kurti atskiras nacionalines formuotes.[3]

Pirmosios nacionalinės karinės formuotės mūsų šalyje buvo sudarytos Pilietinio karo ir užsienio karinės intervencijos metais. Jos buvo vienas iš Tarybų šalies tautų broliško solidarumo ir lygiateisiškumo pasireiškimų. Sudaromos iš Vidurinės Azijos, Kaukazo ir kitų šalies regionų tautų sūnų ir dukterų, jos taip pat buvo viena iš formų įtraukti nacionalinių pakraščių darbo žmones į ginkluotąją socializmo gynybą.

Didžiojo Spalio iškovojimų gynybos interesai reikalavo koordinuoti nacionalinių karinių formuočių veiklą. 1919 m. birželio 1 d. buvo priimtas CVK dekretas dėl Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Lietuvos ir Latvijos tarybinių respublikų karinės sąjungos sudarymo ir bendro vadovavimo jų kariuomenėms. Vėliau prie šios sąjungos prisijungė kitos tarybinės respublikos.

Susikūrus Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai, Komunistų partija bei šalies vyriausybė ir toliau rūpinosi nacionalinių dalių formavimu Raudonojoje Armijoje. Nutarime „Praktinės priemonės partijos XII suvažiavimo rezoliucijoms nacionaliniu klausimu įgyvendinti", priimtame 1923 m. birželio mėn. RKP(b) CK įvykusiame pasitarime, kuriame dalyvavo nacionalinių respub-

[1] Захаров М. Национальное строительство в Красной Армии. Л., 1925, с. 85.
[2] КПСС в резолюциях и решениях, изд. 8, ч. 1, с. 63.
[3] Декреты Советской власти. М., 1957, т. 1, с. 352—355.

likų ir sričių vadovaujantys darbuotojai, buvo pažymėta, jog „klausimas dėl nacionalinių karinių dalių sudarymo yra dideles reikšmės, turint galvoje ir gynybą nuo galimų užpuolimų..., ir priverstinį būtinumą Sąjungai stoti prieš kaimynines valstybes".[4]

1924 m. kovo 31 d. Revoliucinės Karo Tarybos pirmininkas M. Frunzė savo pranešime RKP(b) CK plenume taip pat daug dėmesio skyrė šiam klausimui. Jis pasakė, kad Raudonoji Armija niekada nebuvo „rusų", vienos tautybės armija, nors jos branduolį, jos galios pagrindą ir sudarė rusų darbo žmonės. „Bet tai, — pabrėžė M. Frunzė, — neneigė ir neneigia visų kitų Sąjungos tautų teisės ir pareigos ginti su ginklu rankose tarybinę žemę. Šią atsakomybę tolygiai ir visiškos lygybės pagrindu galiausiai turi jausti ir tos tautybės, kurios anksčiau neatlikdavo karinės prievolės.

Šiuo keliu ir buvo nukreipta nacionalinės politikos praktika Raudonojoje Armijoje ir Laivyne".[5]

1924 m. pabaigoje TSRS Revoliucinė Karo Taryba patvirtino nacionalinių formuočių kūrimo planą penkmečiui. Plane numatyta didinti nacionalinių dalių skaičių šalies nacionaliniuose regionuose. 1925 m. gegužės mėn. įvykęs TSRS Tarybų III suvažiavimas teigiamai įvertino šią RKT veiklą. Nacionalinės formuotės buvo didelė ir gera mokykla, padėjusi parengti išsilavinusius ir Tarybų valdžiai ištikimus karinius kadrus. Ji taip pat buvo būsimų partinių ir tarybinių darbuotojų auklėjimo bazė.

Kodėl po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos buvo būtina kurti nacionalines formuotes? V. Lenino nuomone, tai lėmė šie politiniai ir kariniai sumetimai:

— sukurti kuo glaudžiausią tarybinių respublikų sąjungą, nes tik ji galėjo apsaugoti Tarybų valdžią nuo pasaulinio imperializmo;

— toliau konsoliduoti Rusijos tautas į vieningą daugianacionalinę valstybę, pagrįstą savanoriškumo principu;

— įgyvendinti faktišką šalies tautų ir tautybių lygybę;

— likviduoti nepasitikėjimą didžiąja rusų tauta;

— tarybinių tautų santykiuose tvirtinti draugystę, bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą;

— stiprinti respublikų pajėgumą, vienodai įtraukiant jų gyventojus į revoliucijos iškovojimų ir Tarybų valdžios gynimą ginklu.

Tačiau lenininiai nacionalinės politikos principai buvo deformuoti, iškreipti. Ketvirtajame dešimtmetyje įsigalėjo primityvus teiginys, kad nacionalinis klausimas visiškai išspręstas, nors tai neatitiko objektyvios padėties. Tai lėmė ir tarybinių Ginkluotųjų Pajėgų nacionalinių dalių ir junginių, taip pat karo mokyklų likimą. 1938 m. nacionalinės dalys, junginiai ir karo mokyklos buvo paverstos sąjunginėmis ir komplektuojamos eksteritoriniu principu.

Mano manymu, tai buvo ne tik lenininių nacionalinės politikos principų iškreipimas. Tai buvo susiję ir su Stalino, jo šalininkų baime, kad po 1937 m. represijų gali kilti neramumų nacionaliniuose pakraščiuose, į kuriuos įsitrauktų ir nacionalinės karinės formuotės. Suprantama, šiandien to įrodyti beveik neįmanoma. Tačiau kad šis žingsnis buvo neteisingas, rodo ir tai, jog Didžiojo Tėvynės karo pradžioje, kai šaliai grėsė mirtinas pavojus, sugrįžta prie nacionalinių karinių dalių formavimo.

Didžiojo Tėvynės karo metais Ginkluotųjų Pajėgų sudėtyje buvo suformuoti 2 šaulių korpusai (8-asis estų ir 130-asis latvių), 17 kalnų šaulių, 5 kavalerijos ir nemaža kitų dalių, sukomplektuotų daugiausiai iš vienos tautybės karių, gavusių nacionalinių junginių bei dalių vardus. Mus pirmiausia domina Pabaltijo respublikų nacionalinės karinės formuotės.

[4] КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Документы. 1917—1981 гг. М., 1988, с. 207—208.

[5] Фрунзе М. В. Избранные произведения. М., 1965, с 214.

Atkūrus Tarybų valdžią Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje ir jas priėmus į TSRS sudėtį, nacionalinių liaudies armijų pagrindu buvo suformuoti teritoriniai korpusai. Karo vadovybė kartu su tų respublikų partiniais ir tarybiniais organais per trumpą ikikarinį laikotarpį atliko didelį darbą, stiprindama teritorinių korpusų kovingumą, parinkdama ir ugdydama vadų kadrus ir eilinius kareivius. Tačiau teritoriniai junginiai nebuvo visiškai perginkluoti, nepadėjo kelti jų kovingumo tuo metu buvusi nepasitikėjimo ir įtarumo atmosfera. Vis dėlto Lietuvos, Latvijos ir Estijos nacionaliniai junginiai kartu su kitomis Raudonosios Armijos dalimis sunkiu pirmuoju karo laikotarpiu atkakliai kovojo su pranašesnėmis priešo jėgomis. Žūtbūtiniuose gynybiniuose mūšiuose Šiaurės vakarų fronte šių junginių kariai ir karininkai parodė daug narsos ir drąsos.

Nuožmiose kautynėse teritorinių korpusų divizijos, kaip ir kitos Raudonosios Armijos dalys, neteko daug žmonių ir technikos. Jos buvo papildomos žmonėmis iš tolesnių šalies rajonų. Todėl jose nuolat mažėjo iš Pabaltijo kilusių karių, ir teritoriniai junginiai prarado savo nacionalinį pobūdį. 1941 m. rugpjūčio mėn. teritorinių korpusų štabai buvo išformuoti, o jų junginiai toliau kovojo su priešu jau kaip paprastos divizijos.

Karo pradžioje Pabaltijo respublikose nebuvo spėta atlikti mobilizaciją. Bet didelė gyventojų dalis spėjo evakuotis į šalies gilumą. Apsistoję neokupuotoje TSRS teritorijoje estai, latviai ir lietuviai veržėsi eiti į frontą savanoriais. Lietuvos, Latvijos ir Estijos Komunistų partijų CK ir vyriausybės kreipėsi į Valstybės Gynybos Komitetą, prašydamos leisti suformuoti Raudonosios Armijos sudėtyje nacionalinius šaulių junginius. Tarybinė vyriausybė pritarė šiai iniciatyvai. 1942 m. Gorkio srityje iš evakuotų LTSR piliečių ir iš seno įvairiuose TSRS rajonuose gyvenusių lietuvių buvo sudaryta 16-oji lietuviškoji šaulių divizija ir atsargos batalionas. Šlovingas kovinis divizijos kelias gerai žinomas. Tokį pat kelią nuėjo ir ginklo broliai latviai bei estai.

Nacionalinės šaulių divizijos paliko gilų pėdsaką Pabaltijo respublikų gyvenime. Jos buvo saviti centrai, telkę visas pažangiąsias Lietuvos, Latvijos ir Estijos jėgas kovai ir su fašistiniais okupantais, ir su vidaus kontrrevoliucija, reakcinguoju nacionalizmu. Jose tūkstančiai žmonių išėjo grūdinančią vyriškumo mokyklą, čia buvo išugdyti nauji, marksizmo-leninizmo idėjoms ištikimi kadrai, kurie pokario metais respublikose vadovavo daugeliui svarbių ekonominio ir kultūrinio atkūrimo barų.

Šeštojo dešimtmečio viduryje, mano manymu, vėl buvo sugrįžta prie ketvirtojo dešimtmečio klaidingos dogmos, kad nacionalinis klausimas mūsų socialistinėje visuomenėje jau visiškai išspręstas. Tarybinėje karinėje enciklopedijoje vėl buvo įrašyta: „Tarybinė visuomenė žengė naują didelį žingsnį savo socialinėje politinėje, ekonominėje ir kultūrinėje raidoje. Įvyko visų šalies tautų ir tautybių suartėjimas. Šiomis sąlygomis nebeliko reikalo turėti nacionalines formuotes sąjunginėse ir autonominėse respublikose".[6] Buvo išformuoti nacionaliniai junginiai ir dalys, o jų asmeninė sudėtis įlieta į daugianacionalinius Tarybinės Armijos ir Karinio Jūrų Laivyno junginius.

Visa, kas pasakyta, rodo, kad nuo pat pradžių lenininiai nacionalinės politikos principai atitinkamai atsispindėjo ir Ginkluotųjų Pajėgų struktūroje. Faktiškai buvo kuriamos ir bendros karinės dalys su įvairių tautybių asmenine sudėtimi, ir sudaromos nacionalinės karinės formuotės. Kai lenininė nacionalinė politika buvo iškreipta, deformuota, nacionalinės karinės formuotės buvo panaikintos.

Dabar, kai vėl sugrįžtama prie esminių lenininės suverenių respublikų federacijos principų, mano manymu, būtina grįžti ir prie klausimo dėl nacionalinių karinių formuočių sudarymo, suprantama, remiantis kokybiškai

[6] Советская военная энциклопедия. М., 1978, т. 9, с. 553.

nauju pagrindu. Čia nereikia painioti dviejų sąvokų: respublikos Ginkluotųjų Pajėgų ir teritorinių nacionalinių karinių formuočių. Tarp jų labai didelis skirtumas. Pirmojo varianto atmetimas visiškai nereiškia, kad negalimas antrasis. Prie tokios išvados prieina vis daugiau karinių specialistų.

Pavyzdžiui, interviu su Raudonosios žvaigždės Pabaltijo karinės apygardos laikraščio „Za rodinu" korespondentu apygardos vadas generolas leitenantas F. Kuzminas pasakė: „Šiandien keliamas klausimas, kur tarnaus Latvijos vaikinai. Manau, apygardos karinė taryba teigiamai įvertins jų kilnų siekimą tarnauti tose dalyse, su kurių vėliavomis tarnavo tėvai ir seneliai, tęsti šlovingas kovines vyresniųjų kartų tradicijas" [7]. Lietuvos TSR Civilinės gynybos štabo viršininkas generolas majoras S. Nekrošius straipsnyje „Mes atsakingi už visą šalį", išspausdintame laikraštyje „Krasnaja zvezda", rašo: „Dėl garbės vardų sugrąžinimo respublikose dislokuotoms karinėms formuotėms. Priminsiu bent šešioliktąją lietuviškąją Raudonosios vėliavos ordino Klaipėdos šaulių diviziją. Juk ji — mūsų istorija, mūsų šaknys ir mūsų pasididžiavimas. Joje išugdyta 12 Tarybų Sąjungos Didvyrių. Ji būtų dar vienas stimulas jaunimui stoti į karo mokyklas, teigiamai veiktų karinį patriotinį jaunimo auklėjimą".[8]

Aš visiškai pritariu šioms mintims, nors žinau: šalyje yra nemaža žmonių, kurių manymu, Ginkluotųjų Pajėgų struktūroje nieko nereikia keisti. Mano nuomone, taip galvoja žmonės, kurių mąstymas neatitinka dabarties reikalavimų. Kitas dalykas, kad ieškant naujo kyla nemaža įvairių klausimų.

Dažnai klausiama: jeigu kiekvienas norės tarnauti savo respublikoje, tai kas tuomet tarnaus Šiaurėje, Sibire, Tolimuosiuose Rytuose ir t. t.? Pabandysiu paaiškinti, kaip aš įsivaizduoju šių klausimų sprendimą. Manau, kad artimiausiu metu, kol kas eksperimento tvarka, Pabaltijo respublikose kai kuriems apygardos junginiams ir dalims reikėtų suteikti garbės vardus, pavyzdžiui, 16-osios lietuviškosios divizijos. Į šią diviziją galėtų būti siunčiami tarnauti geriausi respublikos jaunimo atstovai. Tegu darbo ir mokyklų kolektyvai savo susirinkimuose spręstų, kam atlikti tarnybą nacionalinėje karinėje formuotėje (o kiek ten laukiama jaunuolių, — informuotų Respublikos karinis komisariatas). Šitokių karinių dalių nacionalinė sudėtis turėtų atitikti nacionalinę respublikos struktūrą.

O kur tarnautų kiti respublikos jaunuoliai? Mano manymu, tai būtų galima spręsti šitaip: respublikai priskiriamas tam tikras skaičius dalių ir padalinių už respublikos ribų (tokias dalis komplektuoja keletas respublikų arba sričių). Respublikos vyriausybė, partijos CK, visuomeninės organizacijos šefuotų šias dalis, būtų atsakingos už tinkamą jaunimo parengimą tarnauti jose. Toks dėmesys didintų ir karinės dalies atsakomybę, keltų jos auklėjimo mokomojo darbo lygį. Taip susiformuotų daug glaudesni šefavimo ryšiai tarp respublikų, sričių, darbo kolektyvų, mokyklų ir karinių junginių, dalių. O tai labai svarbu. Demokratizavimo ir viešumo sąlygomis paaiškėjo, jog šie ryšiai tarp darbo kolektyvų ir karinių dalių nėra tokie stiprūs, kaip buvo vaizduojama, dar daug formalizmo, paradiškumo tiek šefavimo, tiek jaunimo rengimo karinei tarnybai darbe. Yra nemaža neigiamų reiškinių ir armijos gyvenime. Ir čia, mano manymu, tikrai padarytų teigiamą poveikį nacionalinių karinių formuočių atkūrimas, taip pat karinių dalių ir dalinių priskyrimas respublikoms bei sritims, nuolatinis ir aktyvus šefavimo darbas.

Suprantama, savo siūlymų toli gražu nelaikau išbaigtais ir galutiniais, — tikiuosi, kiti juos patikslins, pateiks savų. Tačiau dėl vieno dalyko esu tikras: reikia imtis konkrečių darbų, nestovėti vietoje. Manau, kad siūlomos reformos skatintų jaunuolius stoti į karo mokyklas, iš tikrųjų pagerintų jaunimo kovinį patriotinį auklėjimą, leistų sukonkretinti kariškių politinį auklėjamąjį darbą, atsižvelgiant į jų nacionalines savybes.

[7] За Родину, 1989, 27 января.
[8] Красная звезда, 1989, 8 марта.

IR LIEKA TIK ATSAKOMYBĖ...

MŪSŲ PAŠNEKOVAS — IGNALINOS RAJONO LDT VYKDOMOJO KOMITETO PIRMININKAS GOTFRIDAS EKTIS

ŽURNALISTAS: Tarybų visavaldystė — tai pagrindinė TSRS liaudies deputatų suvažiavimo tema, apie ją buvo plačiai kalbama ir šių metų liepos mėnesį įvykusiame TSKP CK pasitarime. Faktiškai Tarybos iki šiol dubliuojamos, pripažino draugas M. Gorbačiovas.[1] Bet apie tai — vėliau. O pradėsime turbūt nuo gerų dalykų — nuo Tarybų noro savarankiškai tvarkytis, nuo tikrojo šeimininkavimo daigų, kurie pertvarkos laiku sparčiai stiebiasi į viršų.

G. EKTIS: Rajono Taryba kaip vandens lašelis atspindi visa tai, kas vyksta šalyje ir Respublikoje, pirmiausiai — gyvenimo demokratizavimą, padidėjusį deputatų ir visų žmonių socialinį aktyvumą. Antai dar vakar jie balsuodami vieningai kėlė rankas už bet ką, o štai visai neseniai deputatai atmetė mūsų aparato pasiūlytą sprendimą, kaip ir kokia tvarka asfaltuoti gyvenvietes, nurodė čia nemaža taisytinų dalykų.

Arba imkime kritiką. Anksčiau buvo zonų, kurios paprastai buvo nutylimos. Sakysim, milicijos veikla. O štai neseniai rajono Tarybos sesijoje, svarstant vidaus reikalų skyriaus viršininko A. Šidlausko ataskaitą, atsirado deputatų, kurie vadovui į akis pasakė nemažai karčios tiesos, pareikalavo geriau dirbti.

ŽURNALISTAS: O kaip dėl anksčiau visur vešėjusio popierizmo ir nusiposėdžiavimo?

G. EKTIS: Biurokratizmo staiga neišrausi. Reikia laiko. Tačiau dabar sesijose ir vykdomųjų komitetų posėdžiuose jau nebenagrinėjame operatyvinių gamybinių klausimų, kaip antai pavasario sėja, javapjūtė, gyvulių žiemojimas ir pan.

Tuo būdu tarsi atsisakome smulkmeniškos ūkių ir įmonių globos, visiems įgrisusio diktato iš viršaus. Be to, priimame daug mažiau sprendimų, dažniausiai tenkinamės tik protokolais. Taip svarstėme ir pirmojo pusmečio ekonominės bei socialinės plėtros rezultatus. Negi agituosi už tai, ką ūkis ar įmonė iki metų pabaigos vis vien turi įvykdyti, negi smerksi žmones, tarkime, už tai, kad jie atsiliko dėl prasto materialinio techninio tiekimo ar aprūpinimo? Tik įsitikinę, kad dėl trūkumų kaltas darbuotojo abejingumas ar aplaidumas, apsileidimas, priimame atitinkamą sprendimą ir pareikalaujame trūkumus operatyviai pašalinti.

ŽURNALISTAS: Pastarojo meto šalies įvykiai, pavyzdžiui, šachtininkų streikai, parodė, kaip svarbu, kad vietos valdžia neatitrūktų nuo žmonių, jaustų jų gyvenimo pulsą.

G. EKTIS: Tai suprasdami, rajono vykdomajame komitete subūrėme informacijos grupę, kuriai vadovauja atsakingoji sekretorė D. Jatulienė ir organizacinio instruktavimo skyriaus vedėja V. Laurinėnienė. Į jas ir kitus grupės narius galima bet kada kreiptis asmeniškai ar telefonu.

[1] Tiesa, 1989, liepos 21.

Paprastai mūsų darbuotojai iš karto gali atsakyti į interesantų klausimus. o jei negali, pataria, ką daryti, kur kreiptis ir pan.

Artėjant rajono Tarybos sesijai rajono laikraštyje „Nauja vaga" pasirodo skyrelis, kuriame skaitytojai keičiasi nuomonėmis numatomu svarstyti klausimu, diskutuoja. Žmonių mintis mūsų darbuotojai apibendrina, ir ši medžiaga praverčia pranešimui sesijai, diskusijoms ir t. t. Antai paskelbę, kad sesijoje svarstysime rajono vidaus reikalų skyriaus vadovo ataskaitą, sulaukėme iš gyventojų siūlymų, kaip pagyvinti liaudies draugovių veiklą. Tai tik vienas pavyzdys.

ŽURNALISTAS: **Nors ir stengiatės, bet, matyt, ir šiandien skaudžiai jaučiami anksčiau socialinei sferai plėtoti ir žmonių poreikiams tenkinti naudoto liekamojo principo padariniai?**

G. EKTIS: Tai geriausiai rodo Sniečkaus miesto pavyzdys. Jo projektuotojams ir kūrėjams labiausiai rūpėjo elektrinė, o žmogus neretai buvo užmirštamas.

Ko stinga Sniečkaus gyventojui? Pirmiausiai — daugiau kaip 70 procentų socialinių ir kultūrinės paskirties objektų, numatytų atominės elektrinės techniniame projekte, bet iki šiol neįgyvendintų. Miestas neturi geležinkelio stoties, kultūros namų, santuokos namų, laidojimo biuro, silpna visa buitinio gyventojų aptarnavimo bazė. Labai trūksta vietų vaikų darželiuose — į eiles įrašyta per 2000 vaikų.

Būtina pasiekti, kad TSRS atominės energetikos ir pramonės ministerija sparčiau statytų minėtus objektus. Tai padėtų ne tik geriau tenkinti gyventojų poreikius, bet ir juos įdarbinti. Juk jau dabar visuomeninėje gamyboje čia nedirba daugiau kaip tūkstantis žmonių, kurių didžiuma — moterys. Ryšium su tuo Respublikos vyriausybės sudaryta komisija padarė išvadą, jog mieste reikia kurti naujas darbo vietas ir įdarbinti žmones tiek būsimuose socialinės ir kultūrinės paskirties objektuose, tiek naujai organizuotuose Respublikos įmonių gamybiniuose padaliniuose daugiausia plačiai vartojamoms prekėms gaminti. Pritarta siūlymams statyti Sniečkuje siuvimo fabriką, pieno produktų gamyklą, plėtoti šiltnamių ūkį. Atsisakyta sumanymo statyti buitinės technikos gamyklą.

ŽURNALISTAS: **Vadinasi, dabar Tarybų dėmesio centre yra vadinamieji socialiniai prioritetai.**

G. EKTIS: Taip, dabar labiausiai rūpinamės nebe gamybinės paskirties objektų, o socialinės infrastruktūros plėtra, pirmiausia — gyvenamojo ploto statyba. Ją vykdo trys pajėgios organizacijos — Vakarų statybos valdyba, rajono statybos organizacija ir rajono ūkiskaitinis darbų vykdytojo baras. Jeigu nepristigsime statybinių medžiagų, iki 2000-ųjų metų kiekviena rajono gyventojų šeima turės savo butą.

ŽURNALISTAS: **Kodėl kalbate apie statybinių medžiagų stygių, jei, galima sakyti, pašonėje veikia Ignalinos statybinių medžiagų kombinatas?**

G. EKTIS: ...kurio plytų vos 6 procentai tenka savajam rajonui, o ir tos daugiausia Sniečkui. Niekaip negalime užbaigti rajono kultūros namų priestato, nes be paskyros mums niekas neduoda nė plytos. Vadinasi, žaliavos mūsų, darbo jėga mūsų, o produkcijos — tik likučiai. Vargu ar tai teisinga.

ŽURNALISTAS: **O kaip dėl kitų socialinių prioritetų?**

G. EKTIS: Imkime ekologiją. Anksčiau projektuotojai, statybininkai, neretai ir mes patys daugiausia paisėme objekto kainos, stengėmės ją sumažinti ir užmiršdavome, kad yra ir kitų žmogui būtinų dalykų. Dabar ką nors apgalvodami jau naudojamės ne tik ekonominėmis, bet ir socialinėmis kategorijomis, nebegyvename vien šia diena, žiūrime į ateitį. Kad ir toks pavyzdys. Vardan žmogaus, jo sveikatos Ignalinoje atsisakėme statyti palyginti pigią, tačiau ekologiškai nešvarią, mazutu kūrenamą

katilinę, o nutarėme išplėsti pramonės zonoje įsikūrusią rajono statybinės organizacijos katilinę. Darbai atsieis brangiau, bet gamta bus teršiama mažiau. Tai naujo mąstymo pradmenys.

ŽURNALISTAS: **Bet ir Tarybų darbe, kaip ir visur, tikriausiai yra mąstymo inercijos, stingulio ir kitų iš netolimos praeities paveldėtų stabdymo veiksnių, trukdančių geriau dirbti?**

G. EKTIS: Jau pokalbio pradžioje užsiminėme apie tai, kad Tarybos vis dar neturi realios valdžios, savarankiškumo. Tai labiausiai jaučiama ekonominėje ir administracinėje sferoje. Pirmiausiai — apie vietinį biudžetą, nuo kurio, mano supratimu, ir reikėtų pradėti nebe kosmetinę, o tikrą vidinę Tarybų darbo pertvarką. Jo lėšos turėtų būti formuojamos iš apačios į viršų. O dabar vietinį biudžetą formuojame ne mes patys, o Respublikos finansų ministerija, kuri kasmet nurodo biudžeto pajamų pozicijas, beje, nevisiškai patikimas. Antai 1990 m. į vietinį biudžetą pateks pusė mokesčio už atominės elektrinės sunaudotą vandenį, keli milijonai rublių už čia naudojamus darbo išteklius. Kadangi atominė elektrinė dirba nestabiliai, nesame garantuoti, kad visos tos įplaukos papildys rajono biudžetą.

ŽURNALISTAS: **Kiek man žinoma, įplaukų didžiąją dalį sudaro visai patikimas šaltinis — gyventojų pajamų mokesčiai?**

G. EKTIS: Deja, didžiumą šios sumos kitąmet pasiims Respublikos biudžetas.

Nemaža pelno duoda ir rajono ekskursijų ir turizmo biuras, turistinė bazė. Nors turistus mes maitiname ir aptarnaujame, bet iš pelno, gauto už šias paslaugas, į rajono biudžetą nė rublio nepatenka. Ką čia tad kalbėti apie rajono ūkiskaitą? Apskritai esamą padėtį aš taip vertinčiau: ekonominė jėga yra ūkių ir organizacijų rankose, valdžia — partijos, o Tarybų — tik atsakomybė.

ŽURNALISTAS: **Man, partinio žurnalo darbuotojui, labiausiai nerimą kelia tai, kad ne tik Jums, bet ir kitiems Respublikos Tarybų darbuotojams labai sunkiai sekasi pasiskirstyti darbą su partiniais organais. Juk partijos rajonų ir miestų komitetuose jau nebėra šakinių skyrių, partiniai organai, atrodytų, rūpinasi politiniu vadovavimu visuomenei?**

G. EKTIS: Rengdamasis pokalbiui su Jumis, atsiminiau vieną man galvon įstrigusią citatą iš draugo A. Brazausko pranešimo LKP CK XVIII plenume. Štai ji: „Mums visiškai nesuvokiama, kodėl CK, miestų ir rajonų partiniai organai privalo nagrinėti tūkstančius laiškų dėl butų, mašinų, garažų ir panašių klausimų. Jų sprendimas yra vykdomosios valdžios sfera. Tai mūsų principinė nuostata. Esu tikras, kad partijos komitetai privalėtų nagrinėti tik tuos laiškus, kur kalbama apie partijos pareigūnus ir partijos vidaus reikalus".[2] Taigi partiniai organai po senovei stengiasi viską aprėpti, neretai nukrypsta į smulkius ūkinius klausimus. O tai, mano supratimu, ne vien brangaus laiko gaišinimas, bet ir žala bendram reikalui. Tarkime, piliečio N. stogą vykdomasis komitetas pažadėjo tik po kelių mėnesių sutaisyti. Pasipiktinęs žmogus kreipėsi į partijos rajono komitetą ir savo pasiekė — jo stogas buvo tučtuojau užlopytas. Bet dėl to teko toliau nukelti piliečio P. dar blogesnio stogo taisymą. Taigi partinis darbuotojas, stengdamasis padėti vienam žmogui, pakenkė kitam, į dar didesnę bėdą patekusiam.

ŽURNALISTAS: **Iš tikrųjų. Bet ir Tarybų darbuotojai klaidų neišvengia. Kartais ir juos pačius reikia taisyti.**

G. EKTIS: Taip, reikia. Bet taisant reikia paisyti ir mūsų materialinių galimybių. O jos menkos. Rajono Taryba palyginti neturtinga. Kaip žmo-

[2] Tiesa, 1989, birželio 25.

nės sako, bėda biednam, šalta nuogam. Sakau taip todėl, kad visiems sunku įtikti.

ŽURNALISTAS: **Dėl smulkių ūkinių reikalų nesiginčysime. Juos, be abejo, turi spręsti Tarybų darbuotojai. Tačiau, vartydamas rajono vietinę spaudą pastebėjau komunistų polemiką, kaip partijos rajono komitete svarstyti pagrindiniai socialinės ir ekonominės plėtros klausimai. Turiu galvoje šių metų birželio mėnesį įvykusį LKP Ignalinos rajono komiteto plenumą, kurio darbotvarkės pagrindinis klausimas buvo apie rajono partinės organizacijos uždavinius spartinti Sniečkaus gyvenvietės socialinį ir ekonominį vystymą. Kai kurių komunistų nuomone, šis plenumas turėjęs būti ne tiek ūkinis, kiek politinis.**

INFORMACIJA APMĄSTYMAMS. Plenume žodžio paprašė 20 žmonių. Vieni kalbėjo taip, tarytum būtų buvusi ne 1989-ųjų vasara, o rami šio dešimtmečio pradžia, kai išėjus į tribūną pakako išvardyti „objektyvius sunkumus". Bet atsirado ir „ramybės drumstėjų", ypač nepatenkintų tuo, kad ūkiniai rūpesčiai užgožė politines svarstomų problemų ypatybes. Pateikiame kelių plenumo dalyvių pasisakymų ištraukas [3].

V. BORONINAS, **Vakarų statybos valdybos partinės komisijos pirmininkas:** Rajono komiteto plenume reikėtų kalbėti apie mūsų partinių organizacijų uždavinius dabartinėje sudėtingoje situacijoje... Niekas nepasakė, ką mums daryti. Rajono komiteto sekretorius apžvelgė tai, kas mums visiems žinoma.

M. MAKOVKINA, **Sniečkaus gyvenvietės veteranų partinės organizacijos sekretorė:** Visi kalba, rodos, teisingai. Bet niekas politiškai neįvertina problemos. Juk Sniečkuje iškilusi problema pirmiausia yra politinė: ar mes eisime koja kojon su Respublika, ar kas sau? Ką šioje situacijoje turi daryti komunistai?

A. KULAKOVAS, **atominės elektrinės partinio komiteto sekretorius:** Kaip vyksta plenumas? Mano požiūriu — surežisuotas. Reikia mokytis vesti politinę kovą. Bet kol kas kovojame ne su priežastimis, o su padariniais...

Paskutinį ir radikaliausią pasiūlymą komunistai pateikė jau pasibaigus plenumui: Sniečkus turi pereiti į regioninę ūkiskaitą. Tiktai, aišku, pirma reikia apsvarstyti ir priimti gyvenvietės ekonominio savarankiškumo koncepciją.

G. EKTIS: Prisipažinsiu, kad ir aš suabejojau, ar partijos rajono komiteto plenume ne per daug nukrypome į ūkinius reikalus. Atsakymo į rūpimus klausimus ieškojau minėto TSKP CK pasitarimo medžiagoje, kurioje tikrai yra nemaža vertingų minčių apie partinių organų ir Tarybų funkcijų atribojimą. Susidariau nuomonę, kad partija jokiu būdu negali nusišalinti nuo ekonominės ir socialinės sferos, turi jausti atsakomybę už jos nelengvą būklę. Svarbiausia, kad ta įtaka būtų politinė, kad partija kurtų pertvarkos strategiją, o Tarybos ją praktiškai įgyvendintų. O kol kas kai kurie partiniai darbuotojai, kaip pasakė drg. M. Gorbačiovas pasitarime, taip įpratę dirbti po senovei, jog, likvidavus šakinius skyrius, randa visokių spragų, kad atkurtų jų funkcijas organizaciniuose arba ekonominiuose ir socialiniuose skyriuose [4]. Taigi, kaip rodo ir minėto plenumo medžiagos analizė, grynai ūkinius Sniečkaus gyvenvietės reikalus, matyt, reikėjo palikti mums, Tarybų darbuotojams. Beje, jie neblogai išnagrinėti LTSR Ministrų Tarybos sudarytos komisijos (jos narys buvau ir aš) išvadose. O mūsų rajono plenume vertėjo nuodugniau išnagrinėti klausimą, kaip kolektyviai sukurti bendrą elektrinės partinio darbo platformą (jos komunistams tikrai stinga), numatyti partinių organizacijų ir vadovų komunistų uždavinius aptariamame darbe, kadrų politikos, kolektyvo narių tarpnacionalinių santykių ir kitus klausimus. Tuomet plenume būtų dominavę politiniai, o ne ūkiniai reikalai. Tokia mano asmeninė nuomonė, nors jos aš, savaime suprantama, nelaikau galutine ir neginčijama.

ŽURNALISTAS: **Svarstydami, kaip sudaryti naują partijos ir Tarybų sąveikos mechanizmą, vis dėlto turėtume išsiaiškinti, kodėl šiedu mechanizmai yra tarsi Siamo dvyniai suaugę į vieną ir vykdo tas pačias funkcijas.**

[3] Taikus atomas, 1989, liepos 12.
[4] Tiesa, 1989, liepos 21.

G. EKTIS: Visa, ką čia pasakysiu, — mano asmeninių stebėjimų išvados, su kuriomis galima arba sutikti, arba nesutikti. Man atrodo, partiniai darbuotojai į ūkinę veiklą nukrypo todėl, kad jos rezultatai greičiau pastebimi ir įvertinami. Neužmirškime ir to, kad ilgus metus ūkinės veiklos rezultatai buvo svarbiausias partinio organo veiklos vertinimo kriterijus. Be abejo, dalis partinių darbuotojų buvo teoriškai silpnai pasirengę dirbti ideologinį darbą, stokojo plataus apsiskaitymo, erudicijos, iškalbos ir pan. Kai kurie iš jų į partinį darbą buvo rekomenduoti ne tiek pagal sugebėjimus, kiek pagal vadinamuosius anketinius duomenis arba asmeninius ryšius. Nemažai lėmė išankstinis nusistatymas, kad tik partinis darbuotojas gali išspręsti sudėtingesnį ūkinį klausimą, galiausiai ir tam tikras asmeninis suinteresuotumas dalyvauti skirstant gėrybes — butus, lengvuosius automobilius ir kt. Visa tai buvo, bet ateityje to nebeturėtų būti.

ŽURNALISTAS: Partijos diktato Taryboms, be abejo, atsisakome, bet partinės įtakos — turbūt ne?..

G. EKTIS: Apie visišką atsiribojimą nė kalbos negali būti. Partija, kaip minėjau, rengia politiką, o ją įgyvendina Tarybos, pirmiausia — jose dirbantys komunistai. Iš čia išplaukia ir partinio poveikio Taryboms metodai — įtikinėjimas, patarimas, tarimasis, nuomonių derinimas ir pan. Pavyzdžiui, drauge aptariame kiekvieną kandidatūrą į vadovaujantį darbą.

ŽURNALISTAS: O ar neteko vykdomuosiuose komitetuose įdarbinti partiniame darbe nekaip pasirodžiusių žmonių?

G. EKTIS: To mūsų rajone nebuvo ir, manau, nebus.

Naujų ūkinių vadovų tvirtinimo tvarka, mano nuomone, yra tobulintina. Antai Respublikos ministro ar komiteto pirmininko kandidatūrą dabar svarsto ir tvirtina LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesija. O mes sesijoje tvirtiname tik vykdomojo komiteto skyrių vedėjus. Tuo tarpu Tarybai pavaldų buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato direktorių, rajkoopsąjungos pirmininką ar ryšių mazgo viršininką tvirtina partijos rajono komiteto biuras. Mano įsitikinimu, jis tuos vadovus turėtų tik rekomenduoti, o juos patvirtinti — rajono Tarybos sesija. Be to, labai abejoju, ar teisingas ne kartą iš aukštų tribūnų reikštas požiūris, jog partijos komiteto sekretorius būtinai turi būti naujai išrinktos Tarybos pirmininku. Sutapatinus šiuos postus, partinis komandavimas Taryboms iš „de facto" galėtų virsti „de jure". O tai būtų skaudi blogybė. Tokiai praktikai nepritarta ir LKP CK XVIII plenume.

ŽURNALISTAS: Gal ir dar kas nors širdį slegia dėl Tarybų darbuotojų vaidmens?

G. EKTIS: Man rūpi, kad dabartinio šaukimo Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje — gausus partinių darbuotojų būrys, o Tarybų darbuotojams suskaičiuoti ir vienos rankos pirštų būtų per daug... Respublikos partinių aktyvų pasitarimuose Tarybų darbuotojo žodį irgi retai išgirsi. Į vadovaujančias pareigas jis taip pat nedrąsiai keliamas. O argi normalu, kad, tarkime, apylinkės pirmininkas uždirba mažiau negu vidutinio kolūkio brigadininkas ar specialistas, rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas — mažiau negu pradinių klasių mokytojas? Negana to — atsakingas Tarybų darbuotojas nebeturi ir reikiamo socialinio prestižo, nes, pavyzdžiui, negali apeliuoti į teismą, kad būtų atstatytas į darbą, iš kurio buvo neteisėtai atleistas. Mūsų darbuotojų grupėms kažkodėl nesudaromos galimybės pabuvoti kūrybinėse komandiruotėse užsienio, ypač socialistinėse, šalyse. Aš, pavyzdžiui, neišmanau, kaip tvarkosi, kuo gyvena Vengrijos ar VDR vietinė valdžia. O nežinant, kas dedasi pla-

čiajame pasaulyje, šiandien sunku verstis, kartais, pasak žmonių, tenka išradinėti dviratį.

ŽURNALISTAS: Artėjant rinkimams į vietines Tarybas daug diskutuojama dėl rajoninio lygmens Tarybų modelio.

G. EKTIS: Rajone turime apie 570 deputatų, o aktyvesniųjų — tik dešimtį kitą. Vadinasi, likusieji, sakytume, „popieriniai". Todėl ir žemutinių grandžių Tarybų valdžia daugiau tariama, jos negali daryti didesnės įtakos apylinkės ar gyvenvietės socialiniam ar ekonominiam vystymui. Sesijoms, posėdžiams organizuoti gaištama daug laiko, dedama nemaža pastangų, o naudos iš to ne kažin kiek. Todėl ir suabejojome, ar reikia Tarybų apylinkėje ir mažoje gyvenvietėje? Gal čia pakaktų Tarybų valdžios atstovo — pirmininko ar viršaičio (esmė — ne pavadinimas), kuriam prireikus padėtų sekretorė ir dar vienas kitas darbuotojas? Kitas variantas — palikti tik apylinkės (gyvenvietės) vykdomąjį komitetą, funkcionuojantį be Tarybos. Jo pirmininkas, išrinktas gyventojų, kitus darbuotojus, pavyzdžiui, kelis seniūnus, pats pasirinktų.

ŽURNALISTAS: Kai kas siūlo ir toliau stambinti šiandienines apylinkes, prilyginti jas buvusiems Lietuvos Respublikos valsčiams.

G. EKTIS: Mano supratimu, iš to nedaug lėšų laimėtume, tik žmonėms nepatogumų pridarytume. Aš pritarčiau ne valdymo gigantomanijai, o kuo didesniam valdžios priartinimui prie žmogaus.

ŽURNALISTAS: Kaip jau minėjome, mūsų mintys krypsta į artėjančius vietinių Tarybų rinkimus. Ko iš jų tikitės?

G. EKTIS: Pirmiausiai — atkaklios politinės kovos, nes joje mes, komunistai, anksčiau buvome nepakankamai rūpestingi ir ryžtingi, patyrėme didelių pralaimėjimų. Antra, tikiuosi kokybiškai naujos deputatų sudėties, aktyvių, iniciatyvių, veiklos žmonių, kurie vietinių Tarybų sesijose kurtų diskusijų ir laisvo keitimosi nuomonėmis atmosferą. Tačiau didžiausias mano troškimas, kad deputatai reikštųsi ne tik kritikos žanre, ne tik pasižymėtų šmaikštumu diskusijose, bet ir praktiškai organizuotų priimtų sprendimų vykdymą, jų kontrolę. Jei to nebus, gali toliau plisti mada ekologines ir kitas opias socialines problemas spręsti pirmiausiai parašų rinkimo vajais. Mano supratimu, nuo tokių akcijų tebedvelkia senojo jėgos kulto ir komandavimo, tik šiuo atveju einančio iš apačios, tvaikas. Ar ne geriau visiems drauge atsiraitoti rankoves ir paprakaituoti „vardan tos Lietuvos"? Politinę reformą turi lydėti radikalūs ekonominiai pertvarkymai. Kad ir koks iškalbingas ir aktyvus būtų deputatų korpusas, savo teritorijos tikrąja seimininke Taryba taps tik galėdama naudotis ekonominiais svertais, būdama finansiškai pajėgi ir turtinga, pajėgianti daryti realią įtaką pavaldžios teritorijos ekonominei ir socialinei raidai.

ŽURNALISTAS: Dėkoju už pokalbį ir linkiu visokeriopos kloties.

Kalbėjosi **Rimantas CEMNOLONSKIS**

PENSIJOS, SKURDO RIBA IR JAUTRUMO DEFICITAS

VACLOVAS MORKŪNAS

- KAS PASIKEITĖ PER PASTARUOSIUS KETVERIUS METUS
- ILGĖJA GYVENIMO TRUKMĖ — DAUGĖJA PENSININKŲ
- ATSPAROS TAŠKAS — VALSTYBĖS GARANTUOTAS PRAGYVENIMO MINIMUMAS
- VISUOMENĖ DOROVINGA TIEK, KIEK JI RŪPINASI SILPNAISIAIS, LIKIMO NUSKRIAUSTAISIAIS

Dešimtmečius pas mus vyravęs liekamasis principas žmonių socialinių poreikių tenkinimo srityje ypač skaudžiai paveikė socialinį aprūpinimą. Pagrindinis ir svarbiausias socialinio aprūpinimo šaltinis — pensijos ir pašalpos darbininkams bei tarnautojams skiriamos vadovaujantis 1956 m. liepos 14 d. TSRS įstatymu „Dėl valstybinių pensijų", kolūkiečiams — 1964 m. liepos 15 d. įstatymu „Dėl pensijų ir pašalpų kolūkių nariams". Nuo to laiko padidėjo tik minimalių pensijų dydžiai, maksimalių — nesikeitė. Todėl susidarė didžiulis atotrūkis tarp pensijų ir vidutinio mėnesinio atlyginimo vidurkio, ir jis sparčiai didėja. 1956 metais maksimali pensija (120 rb.) 1,6 karto pranoko darbininkų ir tarnautojų darbo užmokesčio vidurkį (73 rb.), o dabar tesiekia vos 51 proc. šio rodiklio (232 rb.). Geriau apmokamų darbininkų ir tarnautojų senatvės pensija siekia tik 25—50 proc. turėto darbo užmokesčio. Tai pažeidžia socialinio teisingumo, taip pat sukurto visuomeninio produkto paskirstymo pagal įdėtą darbą principus, skatina lygiavą. Tad pensininkų gyvenimas blogėja ir santykiškai (didėja atotrūkis tarp pensijų ir darbo užmokesčio), ir absoliučiai (infliacija, prekių ir paslaugų kainų augimas).

Ypač sunkioje būklėje atsidūrė mažas pensijas gaunantys žmonės. Daugeliui senatvė, invalidumas, maitintojo netekimas reiškia ne tik dvasinę ir fizinę tragediją, bet taip pat varganą dalią, skurdą.

Tiesa, per pastaruosius ketverius metus čia kai kas padaryta. 1985 m. pabaigoje nuo 28 iki 40 rublių padidintos minimalios senatvės pensijos kolūkių nariams, tai padaryta 122,4 tūkstančio kolūkiečių. Truputį padidintos ir tebedidinamos pensijos tiems darbininkams ir tarnautojams, kuriems daugiau kaip prieš 10 metų jos buvo paskirtos iki 60 rublių per mėnesį (ši nuostata nuo 1988 m. taikoma ir kolūkiečiams). Padidintos mėnesinės pašalpos asmenims, negaunantiems pensijos. Minimalias pensijas gaunantiems vaistai parduodami su 50 proc. nuolaida. Didėjant darbo užmokesčiui, didėja ir naujai skiriamos pensijos (maksimalių dydžių ribose). 1985 metais asignavimai pensijoms ir pašalpoms buvo 422 mln. rb., o 1988 metais 550 mln. rb.

Plečiama socialinė pagalba vienišiems nusenusiems ir nedarbingiems asmenims, stiprinama senelių ir invalidų namų materialinė bazė, padidintos

V. Morkūnas — LTSR darbo ir socialinio aprūpinimo ministras.

lėšos jų maitinimui, vaistams. Kai kas daroma ir karo bei darbo veteranų gyvenimo sąlygoms gerinti, taip pat perskaičiuojamos pensijos reabilituotiems tremtiniams (visas neteisėtai tremtyje išbūtas laikas įskaitomas į bendrąjį ir nepertraukiamąjį darbo stažą).

Tačiau valstybės pastangas pagerinti pensininkų pragyvenimo lygį, mažiausių pensijų padidinimą prarijo spartus rublio perkamosios galios smukimas. Todėl nemaža gyventojų dalis atsidūrė dar blogesnėje padėtyje. Apie tai tiesiai ir teisingai buvo kalbėta TSRS liaudies deputatų pirmajame suvažiavime. Suvažiavime viešai prabilta apie skurdą mūsų šalyje — TSRS Ministrų Tarybos pirmininko N. Ryžkovo pranešime buvo pasakyta, kad beveik 40 milijonų žmonių šalyje dabar gyvena žemiau skurdo ribos. Kokia ši riba, dar oficialiai neskelbiama. Ekonomistai, teigia, kad aprūpinimo minimumo riba dabar siekia 75 rublius per mėnesį vienam asmeniui.[1] Matyt, ši riba sutampa su skurdo riba.

Analizė rodo, jog ties šia riba daugiausiai yra senatvės pensininkų ir invalidų, taip pat žmonių, dėl įvairių priežasčių netekusių maitintojo. Todėl atsižvelgdama į tai TSRS Aukščiausioji Taryba 1989 m. rugpjūčio 1 d. priėmė TSRS įstatymą „Dėl neatidėliotinų priemonių gyventojų aprūpinimui pensijomis ir jų socialiniam aptarnavimui gerinti". Minėtu įstatymu nuo šių metų spalio 1 d. iki 70 rb per mėnesį padidinamos minimalios senatvės pensijos darbininkams, tarnautojams ir kolūkiečiams. I grupės invalidams minimali pensija padidinama iki 85 rb, II grupės invalidams — iki 70 rb. Nuo 1990 m. sausio 1 d. didesnes pašalpas gaus vaikystės invalidai.

Didžiausia minėto įstatymo teigiamybė — esminis posūkis į socialinio teisingumo atkūrimą aprūpinant pensijomis kolūkių narius: nuo šių metų spalio 1 d. jiems pensijos skiriamos ir mokamos tokia tvarka ir tokiomis sąlygomis, kokios TSRS įstatyme „Dėl valstybinių pensijų" nustatytos darbininkams, tarnautojams ir jų šeimoms.

Naujovės pensinio aprūpinimo klausimais Respublikoje palies apie 360 tūkst. pensijų ir pašalpų gavėjų, per metus papildomai jiems bus išmokama beveik 66 mln. rb.

Tačiau jei nebus atsižvelgta, jog didėja prekių ir paslaugų kainos, brangsta pragyvenimas, tai pensijų padidinimas gali nebeduoti laukiamo efekto. Valstybės pareiga — garantuoti, kad šito neatsitiktų. Todėl, atsižvelgdamas į pasaulinę praktiką, TSRS liaudies deputatų suvažiavimas pasiūlė įvesti naują pensijų sistemą, numatant koreguoti pensijas pagal pragyvenimo indeksą, kiekvienų metų pabaigoje. Geriausiai būtų pradėti tai taikyti nuo 1990 metų, tai yra kai bus įvestos naujos minimalios pensijos. Beje, tokia pažangi pensijų sistema suteiktų ekonomines ir socialines garantijas visiems, kurių pagrindinis pragyvenimo šaltinis yra pensijos, jų materialinė būklė taptų stabilesnė.

Vidutinės ir maksimalios pensijos nebeatitinka įdėto darbo, pragyvenimo reikalavimų, pagaliau socialinio teisingumo principų. Todėl būtina iš esmės pertvarkyti socialinį aprūpinimą, reikia naujo pensijų įstatymo, nes senasis beviltiškai paseno. Kita vertus, gyventojų pensinis aprūpinimas tampa itin sudėtinga problema, nes daugėja pensijų ir pašalpų gavėjų, šalyje dabar jų apie 60 milijonų, Respublikoje — per 820 tūkstančių. Dviem liaudies ūkio darbuotojams (įskaitant ir valdymo personalą, kuris, kaip žinoma, materialinių vertybių nesukuria) dabar tenka vienas pensininkas. Todėl labai aktualu teisingai ir racionaliai paskirstyti sukurtas nacionalines pajamas tarp dirbančių ir nedarbingų visuomenės narių, tuo labiau kad tos pajamos yra gana ribotos. Beje, pagal prognozes pensininkų vis daugės: manoma, kad jų dalis tarp Respublikos gyventojų šio penkmečio pabaigoje padidės iki 19,4 procento, 1996 m. pasieks 20,3, o amžiaus pabaigoje — 21—22 procen-

[1] Правительственный вестник. М., 1988, июнь, № 12.

tus. Kartu daugės ir senų (70 metų ir vyresnių) žmonių: 1970 m. 1000-čiui gyventojų jų buvo 60, 1987 metais — apie 75, o kito amžiaus pradžioje (pagal prognozes) — daugiau kaip 84. Tai, kad ilgėja žmonių gyvenimo trukmė — labai teigiamas reiškinys, tačiau valstybė turi garantuoti jiems normalias pragyvenimo sąlygas senatvėje.

Bėda, kad dėl nepalankių socialinių ekonominių, biologinių ir gamybos veiksnių daugėja invalidų, jų Respublikoje yra 117 tūkstančių (1000 gyventojų tenka beveik 32 invalidai). Taip pat daugėja maitintojo netekusių žmonių. Todėl reikia ir šalinti šių reiškinių priežastis (gerinti sveikatos apsaugą, ekologinę būklę, mažinti nelaimių gamyboje, buityje ir t. t.), ir būtina gerinti nelaimėn patekusių žmonių materialinį aprūpinimą. Visas šias problemas turėtų padėti spręsti ir naujas pensijų įstatymas, kurio rengimas pernelyg uždelstas. Įstatymo esmė priklausys nuo to, kiek valstybė sugebės sukaupti papildomų lėšų didžiulio biudžeto deficito sąlygomis.

Sutinkamai su respublikų ekonominio savarankiškumo bendraisiais principais pensijas ir ateityje planuojama mokėti vadovaujantis sąjunginiu pensijų įstatymu. Kartu numatomos galimybės skirti pensijų priedus iš Respublikos ir vietinio biudžeto bei kitų šaltinių. Todėl ekonomikos atgimimas, geresnis ūkininkavimas turėtų padėti pagerinti Respublikos gyventojų socialinį aprūpinimą.

Įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų" numato gyventojų socialinio aprūpinimo klausimus spręsti vadovaujantis Respublikos įstatymais ir ekonominėmis galimybėmis. Vadinasi, reikia respublikinio pensijų įstatymo. Todėl logiška būtų tokia socialinio aprūpinimo raida: neatidėliotina socialinė pagalba varganoje būklėje atsidūrusiems žmonėms dabar, naujas sąjunginis pensijų įstatymas, priemokų prie pensijų sistemos įgyvendinimas pirmajame ekonominio savarankiškumo etape, respublikinė valstybinių ir kitokių pensijų sistema visiško ekonominio savarankiškumo sąlygomis. Tai lemia ir mūsų ministerijos darbo kryptis.

Rengiant pensijų įstatymų projektus svarbu visiškai įgyvendinti socialinio teisingumo principus, optimaliai realizuojant visuomenės narių, socialinių grupių ir sluoksnių, tarp jų ir pensininkų, ekonominius interesus, teises ir pareigas pagal įdėtą darbą ir jo visuomeninę reikšmę. Kaip minėjau, socialinio aprūpinimo srityje atsparos tašku turi tapti valstybės garantuotas pragyvenimo minimumas. Mažai aprūpinamoms šeimoms, auginančioms vaikus, turėtų būti numatyta kompensacijų sistema — įvairios priemokos, dotacijos, lengvatos.

Kartu negalima sumenkinti kvalifikuotą ir sudėtingą darbą dirbančių, taigi ir didesnį atlyginimą gaunančių žmonių socialinio aprūpinimo. Samprotavimai, jog visų žmonių pensijos turi būti vienodos — tas pats kelias į dabar smerkiamą lyglavą. Pensija, nepriklausanti nuo daugelio darbo metų sukurto visuomeninio produkto, taptų savotiška pašalpa. 1956 metais, įsigaliojus dabartiniam pensijų įstatymui, santykis tarp minimalios ir maksimalios pensijų buvo 1:4 (30 ir 120 rb.), dabar, padidinus mažiausias pensijas šis santykis bus 1 ir 1,7 (70 ir 120 rb.). Vadinasi, reikia padidinti ir maksimalias pensijas, galbūt atstatyti ankstesnį santykį. Labai svarbu teisingai nustatyti pensijų dydžius mažiausios ir didžiausios pensijos ribose — priklausomai nuo darbo stažo ir uždarbio.

Suprantama, pensijoms padidinti, kai daugėja jų gavėjų, prireiks labai daug papildomų lėšų. Tai rytdienos uždaviniai ir problemos.

Šiandieniniams socialinės rūpybos sunkumams įveikti reikia sutelktų efektyvesnių valstybės ir visuomenės pastangų. Vienas iš kelių — steigti Respublikos socialinės rūpybos fondą. Mūsų ministerija kartu su suinteresuotomis žinybomis parengė siūlymus, iš kokių šaltinių sudaryti šį fondą ir kaip jį panaudoti. Mūsų manymu, būtų galima įvesti papildomus atskaitymus iš įmonių, ūkių, organizacijų pajamų, rengti pinigines ir daiktines loterijas, gailes-

tingumo ir labdaros talkas, taip pat šį fondą galėtų papildyti darbo kolektyvų, kooperatyvų, visuomeninių organizacijų, draugijų ir piliečių savanoriški įnašai. Taip per metus būtų galima sukaupti apie 40 milijonų rublių papildomų lėšų. Respublikos vyriausybės nutarimu jos būtų skiriamos svarbiausioms demografinėms ir socialinėms priemonėms finansuoti, pirmiausia — skurstančioms šeimoms su vaikais, taip pat mažas pensijas ir pašalpas gaunantiems nusenusiems vienišiems asmenims ir invalidams šelpti.

Daugiau galėtų paremti buvusius savo darbuotojus — skirti priemokas prie pensijų, materialiai remti auginančias vaikus šeimas — ir susivienijimų, įmonių darbo kolektyvai. Dabar pensijų priemokas savo nariams moka 337 kolūkiai. Reikėtų tokią praktiką plėsti. Tuo labiau kad į sąjunginį centralizuotą kolūkiečių socialinio aprūpinimo fondą lėšų duodama gerokai mažiau, negu išmokama kolūkiečių pensijoms: antai 1988-aisiais Respublikos kolūkiai į tą fondą įmokėjo 76,2, o kolūkiečių pensijų išmokėta 149,8 milijono rublių.

Vienas iš realių būdų pagerinti senatvės pensininkų ir invalidų materialinę būklę — duoti jiems darbą pagal jėgas. Dabar įvairiose liaudies ūkio šakose dirba per 40 procentų senatvės pensininkų, 42,5 procento invalidų — darbininkų ir tarnautojų. Pernai vien mūsų ministerijos tarnybos padėjo įsidarbinti daugiau kaip 5 tūkstančiams žmonių. Beje, dažniausiai dirba tie žmonės, kurie gauna didesnes pensijas, ir atvirkščiai, — daugelis nusenusių pensininkų, gaunančių menkas pašalpas, nedarbingi, nebegali pridurti sau pragyvenimui. Nerimą kelia tai, jog diegiant ūkiskaitą ir finansavimąsi, pirmiausiai iš darbo išstumiami pensinio amžiaus žmonės ir invalidai. Apeliuodami į darbdavių — darbo kolektyvų — humaniškumą, kartu turime plačiau taikyti ekonomines priemones (skirtingų mokesčių už darbo išteklius, pajamų mokesčių normatyvus ir pan.), skatinančias įmonių, susivienijimų, organizacijų suinteresuotumą įdarbinti senatvės pensininkus ir invalidus. Tai ypač aktualu, nes TSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarta nuo 1990 metų panaikinti darbininkams pensininkams, taip pat visiems invalidams darbo apmokėjimo apribojimus nepriklausomai nuo pensijos dydžio. Beje, darbo užmokesčio apribojimus ateityje reikėtų panaikinti ir pensininkams tarnautojams (galbūt išskyrus valdymo personalą).

Pertvarka, viešumas išryškino daug opių invalidų problemų: juk valstybė apsiriboja tik nedidele materialine parama, o visuomenė, galima sakyti, atsiribojo nuo jų ir išstūmė iš savo gyvenimo. Kaip Lietuvos invalidų draugijos aktyvo susitikime pasakė LKP Centro Komiteto pirmasis sekretorius A. Brazauskas, invalidų ekonominiais, socialiniais, kultūriniais, dvasiniais poreikiais privalo rūpintis visos ministerijos ir žinybos, valstybinės, visuomeninės ir ūkinės organizacijos. Siekdama suvienyti šias pastangas, mūsų ministerija parengė atitinkamą nutarimo projektą, siūlome valstybės lygiu kompleksiškai tvarkyti invalidų socialinės rūpybos, gyvenimo sąlygų gerinimo, įdarbinimo, socialinės ir medicininės reabilitacijos ir kitus reikalus. Tam prireiks dešimčių milijonų rublių papildomų lėšų. Tačiau labiausiai krinta į akis, jog mūsų visuomenėje dabar labai stinga gailestingumo, geranoriškumo ir jautrumo. Juk daug invalidų problemų galima išspręsti be didelių kapitalinių įdėjimų.

Dabar mūsų žinioje esančiuose 35 bendrojo, psichoneurologinio tipo vaikų internatuose gyvena beveik 9 tūkstančiai globotinių. Daug kur internatai perpildyti. Šiame penkmetyje dar bus atiduota naudoti juose 710 vietų, o kitame — trigubai daugiau. Tai, be abejo, pagerins globotinių priežiūrą ir aptarnavimą, tačiau neišspręs visų problemų. Daug senų žmonių nori gyventi arčiau savo gimtinės, todėl būtina statyti specialius nedidelius namus-internatus (manau, šiuo atveju, priedėlio „spec". nereikėtų baidytis) gyvenvietėse, ūkiuose. Čia pagrindinį vaidmenį turėtų suvaidinti įmonės, susivienijimai, ūkiai.

Daugėja pavieniui gyvenančių ir artimųjų neturinčių senų nedarbingų žmonių ir invalidų, jų dabar Respublikoje apie 22 tūkstančius, daugiau kaip 5 tūkstančiams jų reikia nuolatinės globos. Valstybės lėšomis apmokami socialiniai darbuotojai (naujas socialinės rūpybos institutas) dabar globoja daugiau kaip pustrečio tūkstančio tokių žmonių. Kviečiame imtis globoti senus vienišus žmones visuomenę, labdaros draugijas, jaunimo organizacijas, sveikintume bažnyčios, religinių bendruomenių pagalbą šiame humaniškame darbe, nes tai — kol kas skaudžiausios mūsų vietos.

Respublikoje yra per 11 tūkstančių šeimų, kuriose vienam jos nariui tenka tik apie 50 rublių pajamų. Daug įvairiopų nuostolių patiriama dėl nepakankamų sąlygų prižiūrėti ir auklėti mažamečiams vaikams, blogėja demografinė situacija, kartų atsinaujinimo procesas. Todėl Respublika žengė ryžtingą savarankišką žingsnį — įstatymu įteisino ilgai brandintus pasiūlymus teikti papildomą paramą vaikus auginančioms šeimoms. Nepaisydami centro organų priekaištų, jog mūsų priimti įstatymai prieštarauja sąjunginiams, smarkiai juos aplenkia, privalome eiti toliau. Suprantama, jog čia galime nuveikti tik tiek, kiek Respublika dabar pajėgia. Pirmiausia reikėtų sudaryti galimybes šeimoms užsidirbti lėšų savo vaikams išlaikyti, nes, kaip rodo kitų pasaulio šalių patirtis, kitokia valstybės parama čia ne visada kaip reikiant efektyvi. Kita vertus, reikia toliau didinti valstybės socialinės pagalbos fondo, įmonių, ūkių paramą šeimoms, ypač daugiavaikėms, aprūpinti jas gerais butais. Ketiname siūlyti, jog vaikus auginančioms motinoms kitą penkmetį laipsniškai būtų ilginamos iš dalies apmokamos atostogos vaikui prižiūrėti (iki jam sueis 3 metai), taip pat padidinti šių atostogų pašalpas, kurios paskui galėtų tapti tarsi motinos alga (turiu omenyje tam tikrą uždarbio dalį auginant vaiką iki 16 metų). Daug darbų laukia gerinant moterų darbo ir buities sąlygas, apsaugant motinystę.

Socialinė rūpyba — labai platus ir sudėtingas baras, pagrindinį vaidmenį čia atlieka valstybės politika, taip pat kaip ją realizuoja vietinės Tarybos, įmonės, organizacijos, ūkiai.

Be abejo, socialinės rūpybos srityje svaresnis galėtų būti visuomeninių organizacijų, draugijų, susivienijimų ir sambūrių, kurių dabar labai daug, vaidmuo. Vargu ar galimas tikras, o ne vien žodžiais deklaruojamas tautos atgimimas neįveikus žmogiško gailestingumo, jautrumo deficito. Tik vienas pavyzdys. Šių metų balandžio 22-ąją buvo paskelbta savanoriška tautinė talka, skirta labdarai, skurstantiems žmonėms padėti. Vaizdžiau tariant, tauta laikė brandos egzaminą. Kaip jis pavyko? Spręskime kartu: tikėjomės, jog bus tam uždirbti keli milijonai rublių, o buvo sukaupta vos keletas šimtų tūkstančių. Todėl suprantamas mūsų, taip pat tų vargstančių žmonių, invalidų nerimas, kad taip neatsitiktų ir su socialinės pagalbos, labdaros fondais ir kitais gerais planais ir ketinimais.

Kalbėdami apie socialinę rūpybą turime nepamiršti nesenstančios tiesos: valstybė, visuomenė, tauta tiek humaniška ir dorovinga, kiek ji rūpinasi senais žmonėmis, vaikais ir invalidais.

KODĖL ŽEMDIRBIAMS STINGA BŪTINIAUSIŲ PREKIŲ?

„Komunisto“ žurnalo redakcijos ir liaudies kontrolės reidas

Daug pagrįstų priekaištų kaimo žmonės reiškia vartotojų kooperacijos organizacijoms. Pirmiausia — dėl būtiniausių prekių stygiaus ir trūkumų prekyboje. Juk išties nenormalu, kad žemdirbiai savo gyvenviečių parduotuvėse negali nusipirkti pačių reikalingiausių prekių.

Pavasarį įvykusiame Lietuvos žemdirbių suvažiavime ne vienas kaimo atstovas priekaištavo prekybos darbuotojams dėl to, kad kaimo žmogus skriaudžiamas ir jam daug sunkiau negu miestiečiui uždirbtą rublį paversti reikiama preke, ir ne vien todėl, kad jų stinga, bet ir dėl to, kad jos netolygiai paskirstomos. Respublikos vadovybė suvažiavimę pažadėjo imtis konkrečių priemonių, kad kaimo parduotuvėse ne tik pagausėtų prekių, bet ir išsiplėstų jų asortimentas. Po šio suvažiavimo praėjo pusė metų. Kaip pasikeitė padėtis kaimo prekyboje, ar žemdirbiui vis dar stinga būtiniausių prekių? Tuo tikslu žurnalistas ALGIRDAS KARALEVIČIUS ir Lietuvos TSR liaudies kontrolės komiteto inspektorius RIMANTAS BENIUŠIS rugpjūčio mėnesį lankėsi Anykščių rajone.

Anykščių rajkoopsąjunga turi nemažai problemų aprūpinant kaimo žmones būtiniausiomis prekėmis. Tuo įsitikinome jau iš pokalbio su šios organizacijos pirmininko pavaduotoja Genovaite Puziniene. Kalba norom nenorom pakrypo į sunkumus, susijusius su prekyba mėsa ir jos gaminiais, muilu, skalbimo priemonėmis ir kitomis reikalingiausiomis ir deficitinėmis tapusiomis prekėmis.

— Į parduotuvę Anykščiuose, ypač vakarop, kai žmonės būriuojasi didžiulėje eilėje, laukdami atvežant mėsos, geriau neiti. Žmonės niršta, ir gali išgirsti tokių žodžių, tokių priekaištų, kokių ir mes, prekybininkai, seniai begirdėjome. Nors, gerai pagalvojus, kuo čia mes dėti? Jeigu gautume pakankamai mėsos ir dešrų, tai ir parduotuvėse jų netrūktų. Ogi dabar — siunčia po 2,6 tonos, bet ir tai ne kasdien, tai, būk gudrus, ir miesto, ir kaimo parduotuvėms taip paskirstyk, kad visiems užtektų, — bėdojo G. Puzinienė.

Šitai žinodami nenustebome tik vienoje kitoje kaimo parduotuvėje išvydę prekiaujant kooperatine dešra ir mėsa. Mėsos ir jos gaminių (žinia, nekooperatinėmis kainomis) dienos norma parduodama gana greitai.

Skurdų prekių asortimentą išvydome Pašiliuose. Ankštame namelyje įspraustoje parduotuvėje pirkėjams net kur apsisukti nėra. Čia nebuvo nė pačių reikalingiausių valstiečio buičiai prekių: darbo drabužių, avalynės ir kitų. Gal naujajame prekybos centre, kurio duris numatyta netrukus atverti, ir prekių pagausės? Na, bet šituo įsitikins patys Černiachovskio kolūkio žmonės. Beje, šio prekybos centro finansavimui kolūkis skyrė didžiąją dalį lėšų. Rajkoopsąjunga, išskirdama 100 tūkstančių rublių, kaip sakoma, tik prisidėjo. Tai žinoma, ne vienintelis atvejis, kai ūkiai rūpinasi žmonių gerove.

Sename, varganame namelyje įsikūrusi Skiemonių kaimo mišrių prekių parduotuvė. Joje lentynos nuo prekių tiesiog lūžte lūžo. Žinoma, ne visos jos reikalingiausios. Tų, kurių žmonėms labiausiai reikia, čia, pasak pirkėjų, taip pat ne visada galima gauti.

— Labiausiai trūksta pramoninių prekių — gero trikotažo gaminių, korto kelnių, vyriškų puskojinių, avalynės ir ypač demisezoninių batų. Argi viską čia suminėsi. O mėsos visai negauname, tik dešrų šiek tiek per didelį vargą iš bazės išprašome, — aiškino šios parduotuvės vedėja Tatjana Lichušina.

Pasak šios prekybos veteranės (už prekystalio išdirbusios 33 metus), dabar visų sunkiausi metai. Nuvažiavusi į rajono prekybos bazę mažai ką gali parsivežti. O parduotuvė labai ankšta, paseno, nutriušo, remonto prašyte prašosi. Pardavėjos neturi net kambario, kuriame galėtų persirengti, nusiprausti. Sandėlis ankštas, drėgnas, nėra kur atvežtų prekių padėti. Žodžiu, reikia naujos modernios parduotuvės, tačiau ūkis kol kas neišgali jos statybos finansuoti.

Nemažai priekaištų prekybos darbuotojams reiškė čia pat, prie parduotuvės, besibūriuojantys pirkėjai.

— Negana to, kad mėsos ir pigesnės dešros į parduotuvę neatveža, kombinuotųjų pašarų už parduotą pieną jau du mėnesiai negauname nusipirkti. Gal patys kokį bekoną nusipenėtume — nėra kuo šerti, — drąsiai rėžė kritiką pensininkė Ona Adamonienė. Jai antrino kitos moterys.

Išsiaiškinome, kad dėl vėlavimo prekiauti koncentratais kaltė tenka Skiemonių kolūkio specialistei, atsakingai už individualų ūkį Daliai Škudienei, kuri išeidama atostogauti laiku nepateikė parduotuvei sąrašų.

Beje, čia pat, kalbantis su kaimo žmonėmis, kasdien nešančiais pieną į surinkimo punktą, iškilo kita nemaža problema. Už parduotą valstybei 100 kilogramų pieno valstietis gauna nusipirkti vos 10 kilogramų kombinuotųjų pašarų. Per mėnesį retas šio pašaro nusiperka daugiau kaip po 20—30 kilogramų. To aiškiai nepakanka ir vienai kiaulei pašerti. O dažnas laiko du paršus ir dar veršelį. Todėl norom nenorom žmogus ieško išeities. Suranda ją vėlgi čia pat, parduotuvėje. Perka daugiau duonos, pigių kruopų ir šitaip verčiasi.

— Duonos po 700 kepaliukų per dvi dienas parduodame, nes jos atveža kas antrą dieną, o žmonių apie 450 aptarnaujame. Aišku, kad patys tiek nesuvalgo, — kalbėjo Tatjana Lichušina.

Taigi kyla pagrįstas įtarimas, kad kaimo žmonės gyvulius šeria duona ir pigiomis kruopomis (kilogramas jų kainuoja mažiau negu kilogramas kombinuotųjų pašarų). Beje, duona irgi ne brangesnė už tuos pašarus. Ar ne racionaliau būtų duonos kepti mažiau, o jos sąskaita kaimo žmonių poreikiams skirti daugiau koncentruotųjų pašarų? Tik, žinoma, reikia rasti tinkamą sprendimą, kaip skatinti žmones daugiau auginti gyvulių. Apie tai verčia galvoti ir be darbo stovintis modernus Anykščių mėsos perdirbimo cechas. Jis per mėnesį galėtų pagaminti apie 15 tonų rūkytų dešrų ir kitų mėsos gaminių.

Mums lankantis cechas jau nedirbo, nors buvo pats vidudienis. Čia radome tik meistrę Birutę Aliukaitę, vieną šeimininkaujančią erdviame pastate.

— Šiandien perdirbome tik 800 kilogramų mėsos, ir darbininkai išsiskirstė į namus. Kvalifikuoti specialistai, kuriuos paruošėme profesinėse technikos mokyklose, tokia padėtimi labai nepatenkinti, nes mažai uždirba. Kai kurie jau ieško darbo artimiausiuose mėsos kombinatuose, — dėstė Rajkoopsąjungos paruošų gamybinio susivienijimo direktorius Stanislovas Maročka.

Pernai, kai į cechą gyvulius pristatydavo ne tik kai kurie Anykščių, bet ir aplinkinių rajonų ūkiai, buvo pagaminta 160 tonų rūkytų mėsos gaminių, o pasikeitus situacijai, kai ūkiams buvo uždrausta cechui tiekti mėsą, per pusmetį tepagaminta vos 30 tonų deficitinių mėsos produktų. Žodžiu, padėtis komplikuota, tai žino ir rajono vadovybė. Ieškoma būdų, kaip pagerinti padėtį, tačiau išeitis kol kas neaiški. O didžiausia kliūtis yra ta, kad šiemet rajono ūkiai labai atsilieka parduodami gyvulius valstybei ir vietoj

viršumplaninės produkcijos, kuria tam tikra dalimi jie laisvai galėtų disponuoti, turi didžiulį įsiskolinimą. Todėl ūkiai neleidžia ir kolūkiečiams realizuoti nupenėtų bekonų kitur, o tik jiems. Tad nors Rajkoopsąjunga žmonėms už kilogramą kiaulienos galėtų mokėti po 3,5 rublio, norinčiųjų nedaug teatsiranda. Kas norės pyktis su ūkio vadovu, juolab bėdoje esančiu. Negelbsti čia ir visuomeninio maitinimo įmonių maisto atliekomis per metus nupenėtos 86—120 kiaulių.

Taigi, rodos, cechas galėtų būti nemaža paspirtis, nes visa produkcija liktų rajone, o jis atsidūrė beviltiškoje situacijoje.

— Jei būtų pašarų, patys imtumės bekonus auginti, bet iš kur koncentratų gausi — jie net ūkiams planinei produkcijai auginti ir tai neritmingai tiekiami, — bėdojo Stanislovas Maročka.

Bėda išties nemaža, tačiau, mums rodos, ne beviltiška. Kas ieško, išeitį visada randa.

Tačiau ne vien mėsos ir jos gaminių Anykščių rajono kaimo parduotuvėse stigo. Per patį karštymetį, kai laukuose vyko javų derliaus nuėmimas, parduotuvėse labai mažai buvo net vaisvandenių. O ir tų tik viena kita rūšis. Mineralinio vandens, giros ir alaus daugelyje parduotuvių išvis nebuvo. Patikrinę prekybos bazės sandėlius, pamatėme panašų vaizdą — sandėlyje buvo prikrauta vienos kitos rūšies brangių vaisvandenių ir mineralinio vandens.

— Giros buteliuose retai tegauname, o alaus furgoną iš Utenos kasdien atveža. Dalijame po dėžę kelioms dešimtims parduotuvių, tad tiek ir tenka. Bėda ir su vaisvandeniais, nors juos čia pat gamina, — labai jau skurdus asortimentas, — paaiškino bazės direktorius Valentinas Puodžiukas.

Čia pat išsiaiškinome ir kitus kaimo žmonėms rūpimus klausimus. Mat daugelyje kaimo parduotuvių žmonės neranda paprasčiausių darbo drabužių: korto kelnių, medvilninių suknelių ir kitų būtiniausių prekių.

— Iš kur parduotuvėse bus, kai šiais metais užsakėme 200 tūkstančių medvilninių suknelių, o Lietkoopsąjunga mums skyrė vos 37 tūkstančius, iš 35 tūkstančių užsakytų vyriškų darbinių kelnių skyrė vos 16 tūkstančių. Panašiai mums sumažino ir boloninių striukių, pigaus velveto gaminių, avalynės ir daugybės kitų prekių kiekį. Gauname tik mažą dalelytę to, ką užsakome. Todėl važiuojame už Respublikos ribų, ieškome mugėse, perkame, bet norint ką gauti, reikia mainais kažką duoti, o tai mums dažnai nepriimtina, — susirūpinęs guodžiasi Valentinas Puodžiukas.

Nesumažino prekių deficito ir pavasarį rajonui skirti papildomi jų fondai. Beje, iš maisto prekių buvo skirta tik sulčių, vaisių, uogų ir daržovių konservų, arbatžolių, kavos, mineralinio vandens. O svarbiausių produktų, tokių kaip mėsa ir jos gaminiai, žuvys ir kitos, — nepagausėjo. Kiek daugiau buvo skirta nemaisto prekių. Antai rajonas papildomai šiemet gaus 150 šaldytuvų, 130 televizorių, 80 dulkių siurblių, 46 siuvimo mašinas ir kai kurių kitų prekių. Bet deficitinių prekių nepagausėjo.

Ir vis dėlto kodėl kaimo žmonėms stinga būtiniausių prekių? Gal čia kaltas netikęs prekių fondų paskirstymas tarp Prekybos ministerijos ir Lietkoopsąjungos? Respublikinio liaudies kontrolės komiteto patikrinimų duomenimis, Lietkoopsąjungai skiriami nepagrįstai maži didelės paklausos, ypač importinių prekių, rinkos fondai. O dėl to kaimo gyventojai priversti prekių ieškoti miestuose. Per paskutiniuosius dvejus metus Lietkoopsąjungai mažiau negu derėtų buvo skirta gero trikotažo, odinės avalynės, baldų, šaldytuvų, skalbimo mašinų, televizorių ir nemažai kitų prekių. Be to, jai skiriami tie tiekėjai, kurie gamina prastesnių prekių asortimentą. Tai būdinga ir šiais metais.

Nežinia, ar teisinga, kad prekių rinkos fondus prekybos sistemoms, išskyrus mėsą ir pieną bei jų produktus, miltus ir vietines statybines medžiagas, skirsto Lietuvos prekybos ministerija? Ar ne geriau būtų, jeigu visus prekių

išteklius skirstytų Valstybinis plano komitetas, atsižvelgdamas į gyventojų skaičių ir jų paklausą, piniginių pajamų pokyčius, o svarbiausia — laikydamasis socialinio teisingumo principų. Rezervų, kaip įsitikinome, čia esama. Antai 1988 metais mėsos natūroje vienam miesto gyventojui teko nuo 46 iki 58 kilogramų (priklausomai nuo miestų), o rajonų (kaimo) gyventojui — vos 19—46 kilogramai. Kaip matome, geriausiai aprūpinamo rajono gyventojų galimybės nusipirkti mėsos prilygsta blogiausiai aprūpinamo miesto žmonių galimybėms.

O kodėl žemdirbiams stinga tokių, rodos, nedeficitinių, pigių prekių kaip vyriškos korto kelnės, medvilninės suknelės? Kodėl stinga skalbimo priemonių? Į šiuos klausimus paprašėme atsakyti Lietkoopsąjungos pramoninių prekių prekybos valdybos viršininką Česlovą Balsį. Štai ką jis papasakojo:

— Paraiškas šioms prekėms laiku pateikiame, tačiau Lengvosios pramonės ir Vietinės pramonės ministerijų įmonės nesutinka tokius jų kiekius pagaminti. Matyt, tai jiems nepelningi gaminiai. Todėl ir gauname tokius mažus kiekius, kurie nepatenkina kaimo žmonių poreikių. Kol pramonės įmonės vaikysis pelno, o ne tarnaus žmogaus poreikių tenkinimui, — nieko gero nebus. Skalbimo priemonių dešimt pastarųjų metų gaudavome po tūkstantį tonų ir jų vis apie penktadalį likdavo. Pernai jų pardavimą padidinome 35 procentais, o per šių metų pirmąjį pusmetį — dar 32 procentais. Šių metų skalbimo priemonių fondas — 2240 tonų. Tualetinio muilo anksčiau realizuodavome irgi apie tūkstantį tonų, o šiemet jo fondą padidinome iki 2347 tonų, ir vis mažai. Paskaičiavome, kad kaimo žmogui išeina po 11 gabaliukų muilo per metus. Argi tiek jo reikia? Vyksta bereikalingas skalbimo priemonių ir muilo kaupimas. Taip, man rodos, sudaromas dirbtinis šių prekių deficitas. Šiemet papildomai gausime prekių už 118 milijonų rublių. Antrajam ketvirčiui buvo skirta už 18 mln., o kitos — antrajam pusmečiui. Bendra mūsų prekių apyvarta šiemet sudarys 2 milijardus 600 milijonų rublių.

Taigi suma lyg ir nemaža, tačiau prekių deficitas vis didėja. Žinoma, ne visų, o tik tų, kurios kaimo žmonėms būtiniausios, be kurių, kaip sakoma, nė dienos neapsieisi. Galbūt čia pagelbės nuo šių metų rugpjūčio 1 dienos visose Respublikos parduotuvėse įvesta nauja prekybos deficitinėmis prekėmis tvarka. Mat šios prekės Lietuvos gyventojams dabar parduodamos griežtai laikantis nustatytų pardavimo vienam asmeniui normų, pateikus asmens dokumentą. Šituo visų pirmiausia siekiama mažinti didelės paklausos prekių išvežimą į kitas respublikas. Atseit, tegul kiekviena respublika verčiasi savais prekių fondais. O kaip šitai pasiteisins, — laikas parodys. Tačiau, norint, kad mūsų kaimo parduotuvių prekystaliai būtų turtingesni, daug ką galima ir pačiuose rajonuose išspręsti. Čia būtų galima pasitelkti ir ūkių pagalbinę gamybą (pagalbinius verslus). Ko tik čia negaminama, kur tik savo gaminių nevežama — tolimiausi šalies kampeliai pasiekiami. O kodėl, sakykime, vienam kitam tokiam cechui rajone nepradėjus siūti pigių darbo drabužių? Juk šitokia jų paklausa! Tačiau tuoj pat oponentas paprieštaraus — o kaip bus su kainomis, juk ūkių verslininkai, kaip ir kooperatininkai, nesuinteresuoti gaminti pigias prekes. Jeigu šių gaminių kainos šoktelės, kaimo žmogus, be abejo, nuo tokių prekių eis šalin, ir jos neturės paklausos. Tačiau, kaip išsiaiškinome, įmonėms, gaminančioms pigias prekes, tokias, be kurių negali šiandien apsieiti mažas pajamas gaunantys gyventojai (pensininkai, invalidai ir kiti), valstybė skiria dotacijas. Reikėtų rasti tinkamą sprendimą, kaip šias prekes suinteresuoti gaminti ūkių pagalbinių verslų cechus.

Taigi ir prekybininkams, ir planuotojams, užuot graudžiai verkšlenus, kad su savarankiškomis tapusiomis įmonėmis pasidarė sunkiau susitarti ir kad jos gamina tik tai, kas joms pelninga, o ne žmogui naudinga, derėtų pradėti labiau rūpintis vartotojų interesais.

Reido medžiagą spaudai parengė **Algirdas KARALEVIČIUS**

SKAITYTOJAI GINČIJASI, PRITARIA, PRIEŠTARAUJA

Su šia rubrika žurnalo redakcija numato spausdinti skaitytojų laiškus, atsiliepiant į kai kurias mūsų publikacijas. Tai padės dar giliau ir visapusiškiau nušviesti keliamas problemas, praeities ir dabarties įvykius, sudėtingą politinę situaciją Respublikoje. Žmonės dažnai tuos pačius faktus ir įvykius, politinę padėtį Respublikoje vertina labai nevienodai, kartais išreiškia visiškai viena kitai prieštaraujančias nuomones tuo pačiu klausimu. Tai rodo ir pastaruoju metu pagausėjęs redakcijos paštas. Skaitytojai atsiuntė atsiliepimų ir į publikaciją „Atvirai pasakius" (Komunistas, 1989, Nr. 6). Redakcija, siekdama objektyvumo, spausdina juos be komentarų, tikėdamasi, kad skaitytojai patys atskirs pelus nuo grūdų.

KAM NAUDINGAS MELAS

Publikacija „Atvirai pasakius" (Komunistas, 1989, Nr. 6), paruošta skaitytojų laiškų pagrindu, liečia daug skaudžių, žmonėms rūpimų problemų, susijusių su praeitim, politine padėtimi Respublikoje. Nori nenori tenka pripažinti, kad pozicijos, kurios užfiksuotos TSKP Programoje ir Įstatuose, vis menkėja, mažėja Komunistų partijos įtaka visuomenei. Ji tapo visuotinės kritikos objektu, tarytum partijos kelias, jos atsiradimo ištakos būtų istorinė klaida. Prie partijos autoriteto smukimo ypač daug prisideda spauda, radijas ir televizija. Daug kam, matyt, rūpi tik tiražo didėjimas, o kieno malūnui pilam vandenį — tai trečiaeilis dalykas. Man regis, taip atsitiko todėl, kad masinės informacijos priemonės iš esmės yra neformalių judėjimų, politinių grupuočių rankose. Gal ir nederėtų dėl to nerimauti, jei ten (dažnai kalbant apie pliuralizmą) nevyrautų viena nuomonė, viena „tiesa". Aš, pavyzdžiui, kaip ir daugelis, suprantu, kad LPS daug prisidėjo prie pertvarkos Lietuvoje, bet man nesuprantama, kodėl jis veržiasi į valdžią, jau mažiau diskutuoja, o daugiau diktuoja. Taip ir einama palaipsniui prie valdžios atidavimo žmonėms, kurie vargu ar jaučia atsakomybę, kur veda tautą. Neatsitiktinai kai kurios masinės informacijos priemonės, valdomos neformalių judėjimų centrų, pasiduodamos euforijai, naujam stereotipui ir inercijai, nesąžiningai nušviečia istorinius įvykius, praeitį, dabarties neigiamus reiškinius, visą kaltę suverčia LKP, iškreiptai parodo jos veiklą nuo 1918 metų iki šios dienos. Pavyzdžiui, LPS spaudoje neteko skaityti straipsnių, beje, ir per radiją, televiziją girdėti laidų, kuriose nors puse lūpų LPS vadovai būtų teigiamai vertinę LKP veiklą. Negi išties nuo pat pirmųjų LKP žingsnių iki šių dienų ji nieko gero nenuveikė? Negi nebuvo ir nėra dorų komunistų, pasišventusių kilniems tikslams?

Skaitant spaudą, žiūrint televizijos laidas, dažniausiai susidaro įspūdis, kad buržuazinės santvarkos metais viskas buvo daroma, kad būtų geriau, o Tarybų valdžios metais — atvirkščiai. Kam tarnauja toks melas, doriems, mąstantiems, turintiems objektyvią informaciją žmonėms turėtų būti aišku. Aš labai gerai prisimenu 1940 metų birželio 15 d. Tarybinės Armijos žengimą Lietuvos vieškeliais. Gyvenau tada prie Vilniaus — Kauno plento ir mačiau, kaip Mūro Strėvininkų bei kitų apylinkės kaimų gyventojai juos sutiko su duona ir druska, su puokštėmis gėlių. Vėliau mačiau Žiežmariuose vykusius gyventojų mitingus, kuriuose aktyviausiai pasisakė buvę į JAV uždarbiauti išvykę lietuviai, rusai, lenkai, žydai.

Jie ragino Lietuvoje kurti socialistinę santvarką, valdžią perduoti išrinktoms Taryboms. Mačiau, kaip 1940 m. liepos 21 d. su džiaugsmu mano krašto gyventojai ėjo rinkti Liaudies seimo. Tai yra gryna tiesa (tuomet man buvo 16 metų).

Pagaliau dokumentinės kino juostos rodo, kaip minios žmonių Kaune sveikino Tarybų valdžią. Kad stalinizmas apvylė žmones, nuėjo represijų keliu, už mūsų nugaros slapta derėjosi su hitlerininkais, — kita kalba. O kad Lietuvos žmonės nelaukė Tarybų valdžios, yra tikras melas. Todėl kartais ir galvoji: ar ne tyčiomis skelbiami patriotiniai, gražūs šūkiai, kad kartu su jais būtų lengviau įbrukti melą, šmeižtą, apgauti žmones. Nejučia imi ir suabejoji tokių tautinio atgimimo „šauklių" nuoširdumu. O tai, aišku, ne į naudą tautiniam atgimimui.

Nenustebsiu, jei kas nors pasmerks mane už šį laiškutį, mat dabar, kaip ir pirma, toks metas, kad tik pavėjui galima pūsti. Ir pučia ne vienas, nors širdyje ne viskam pritaria. Kas gi nori būti iškoneveiktas, pasmerktas, suniekintas, stalinistu išvadintas?! Tokia atmosfera kai kam labai naudinga. Todėl tūlas ir stengiasi ją išlaikyti, panaudodamas tam savo talentą, pamindamas ne tik komunisto, bet ir žmogaus sąžinę.

Bronius ČERVOKAS,
mokytojas, TSKP narys nuo 1959 m.

Kaišiadorių rajonas, Rumšiškės

BAIMĖS AKYS DIDELĖS

Dėkingas už N. Chruščiovo pranešimo TSKP XX suvažiavime spausdinimą. Gal todėl šių metų „Komunisto" šeštasis numeris kaipmat buvo išpirktas iš spaudos kioskų.

Įdomus jame ir G. Kretavičiaus dialogas su skaitytoju „Atvirai pasakius". Tačiau ar reikėjo cituoti vilniečio A. Kraliausko laišką, žmogaus, kuris, sprendžiant iš pateiktos citatos, pertvarkos ir viešumo bijo labiau negu velnias kryžiaus. Tik tas, kuris ilgisi „tvirtos rankos", o gal ir paties Stalino, gali pritarti TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakui, numačiusiam pakeitimus ir papildymus TSRS įstatyme „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinius nusikaltimus" ir kai kuriuose kituose TSRS įstatymų aktuose, taip pat numačiusiam griežtas bausmes ir už tyčinius veiksmus, kuriais siekiama sukelti nacionalinę ar rasinę nesantaiką arba vaidus, pažeminti nacionalinę garbę ir orumą. Kiekvienam turėtų būti aišku, kad jėga, draudimais, baudomis, kalėjimais problemų neišspręsim. Manau, kad dėl to ir TSRS liaudies deputatų suvažiavime girdėjosi nepritariančių minėtam įsakui balsų. Jeigu skubėsim šį įsaką taikyti praktikoje, pasidarys neaišku, ką bausti: A. Terlecką ar V. Ivanovą, L. Kiauleikį ar L. Jacinevičių ar kurį nors iš Sąjūdžio vadovų.

Kur pagarba žmogui, kito nuomonei? — šaukia A. Kraliauskas (o kartu, man regis, ir G. Kretavičius). Bet ar galima reikalauti pagarbos žmogui, kuris pats savęs negerbia, dedasi daug išmanančiu teisėju, iš seno papratimo vis dar nesugebantis išsitiesti... Argi, priešingu atveju, būtų ko užsipulti savaitraštį „Literatūra ir menas". Taip galima užsipulti „Pravdą", „Izvestijas", „Tiesą", „Lietuvos pionierių" ir net „Sportą"...

Per užsienio radijo stotį girdėjau, kad Maskvoje „Moskovskije novosti" rinkoje kainuoja iki dešimt rublių. Reikia mokytis vokiškai, prancūziškai, ispaniškai ar arabiškai, tai bus galima užsiprenumeruoti, nes rusų kalba prenumerata nepriimama. Kodėl visi gaudo šį leidinį? Todėl, kad jis drąsus, neslepia nuo žmonių teisybės, o žurnalistai ir šio leidinio redaktorius J. Jakovlevas tikriausiai nemano, kad dėl to galėtų būtų patraukti baudžiamojon atsakomybėn. O A. Kraliauskas? Jei būtų jo valia, tikriausiai šių metų „Moskovskije novosti" 24-me numeryje nebūtų buvęs skirtas visas puslapis keikiamam ir koneveikiamam rašytojui A. Solženycinui, apie kurį kol kas neišdrįsta papasakoti nė vienas Respublikos oficialus leidinys. Tame pačiame numeryje Leonido Batkino straipsniui „Dviejų pasaulių susitikimas deputatų suvažiavime" irgi nebūtų atsiradę vietos. Minėtą publikaciją ištisai skaitė „Laisvės" radijo stotis. Ir ką gi! Nieko. Niekas nereikalavo nubausti, patraukti atsakomybėn! Ir Tarybų valdžia dėl to nesugriuvo. Todėl labai apmaudu dėl tų, kurie mano, kad jėga galima sustabdyti upės bėgimą.

Antanas SADAUSKAS

Kaunas

ŽMONĖMS REIKIA TIESOS

Perskaičius straipsnį „Atvirai pasakius..." (Gediminas Kretavičius, Komunistas, 1989, Nr. 6) kilo noras pasidalinti savo mintimis.

Gyvenau, dirbau, kovojau valdant Stalinui, Chruščiovui, Brežnevui, sulaukiau pertvarkos laikų. Mūsų šeimoje buvo vienuolika žmonių, iš jų šeši komunistai: tėvas ir penki sūnūs. Trys sūnūs dalyvavo Didžiajame Tėvynės kare, 1941 m. birželio 26 d. turėdamas 16 metų savanoriu išėjau kariauti prieš hitlerininkus. 1942 m. stojau į komjaunimą, o 1943 m. — kandidatu į Komunistų partijos narius. Labai džiaugiuosi vykstančia pertvarka šalyje ir Lietuvoje, džiaugiuosi, kad į tėvynę grįžo daug iškentėję 90 tūkstančių lietuvių tremtinių, pradėti pervežti jų palaikai. Malonu sekti įvykius, kaip palaipsniui atgyja demokratija, tautinė sąmonė, tautinės organizacijos, tikybos laisvė ir kt. Sekame ir pritariame Sąjūdžio, A. Brazausko, A. Beriozovo, K. Prunskienės, kitų reformatorių veiklai, LKP ir LKJS atgimimui, naujų partijų kūrimuisi.

Gaila tik, kad sveikatos beliko „iki durų". O taip norėtųsi pamatyti tikrai nepriklausomą Tarybų Lietuvą, už kurią pralieta tiek kraujo, tiek gyvybių atiduota. Juk mes, 16-osios lietuviškosios divizijos kariai, šaltuose ir purvinuose apkasuose dieną naktį apie laisvą ir nepriklausomą Lietuvą svajojom, sunkiai, labai sunkiai į ją ėjom, o nepriklausomybės negavome. Kaip skaudžiai mus apgavo...

Dabar, kai vyksta pertvarka visose gyvenimo srityse, žmonės išsako daug neteisybių ir skriaudų. Pavyzdžiui, kad ir propagandistų skelbiamas internacionalizmas buvo ne kas kita kaip tautų rusifikacija, kaip ir prie carizmo. 1940 metais buvo sutryptas Pabaltijo tautų valstybingumas. Nuo to laiko Pabaltijo tautos neteko 25—30 proc. savo gyventojų. Apie 300 tūkst. niekuo nekaltų Lietuvos gyventojų buvo ištremta į Sibirą ir Šiaurę, kur du trečdaliai jų žuvo nuo bado, šalčio, nežmoniškų sąlygų ir kančių. Melagingai kaltinant nacionalizmu, fašizmu ir kitomis nuodėmėmis, buvo vykdomas genocidas visos tautos atžvilgiu.

Rusams visada kalė į galvą, kad Sibiro, Azijos, Kaukazo, Lenkijos, Pabaltijo užkariavimai buvo „laisvanoriškas prisijungimas prie Rusijos" ir labai „progresyvus". Tautų nuomonės niekas neklausė.

1945 m. birželio 24 d. TSRS maršalų priėmime Stalinas pakėlė tostą pirmiausia „už rusų tautą, kuri turi aiškų protą ir stiprų charakterį", „už vyresnįjį brolį..." Nuo to laiko dauguma rusų, su kuriais kariavome prieš hitlerininkus, ėmė keistis į didžiavalstybinės imperijos ir šovinizmo stiprinimo pusę. O Lietuvos Komunistų partija buvo priversta su tuo taikstytis. Jai faktiškai vadovavo Maskvos statytiniai M. Suslovas, Ščerbakovas, Pozdniakovas ir kt.

Tai labai skaudžiai pergyveno visos Pabaltijo tautos. Latviai, estai, karelai pavirto arba baigia pavirsti nacionaline mažuma savo žemėje. Iš Rusijos Federacijos išbėgo apie 26 mln. žmonių, kurie užplūdo kitas respublikas, tarp jų ir Pabaltijį. Tokie perėjūnai — žmonės be tėvynės, be namų, be pagarbos kitiems — Rygoje iškėlė lozungą: „Latviai, galite išvažiuoti gyventi kur tik norite!". Koks migrantų cinizmas! Tai kurgi turi išvažiuoti Pabaltijo tautos? Į Švediją ar kitur? Kas jas priims? Man, kaip Didžiojo Tėvynės karo savanoriui, gėda už tokius „internacionalistus". Niekada nenutuokiau, kad mane ir mano tautą taip įžeis tie, apie kuriuos taip gerai galvojau jaunystėje. Juk tai tautų pjudymas. Su tokiais lozungais nebūtume nugalėję fašizmo. Lietuviškojoje divizijoje kariavo Lietuvos rusai, žydai ir kitų tautybių žmonės. Jiems buvo svetimas ir lietuviškasis nacionalizmas, ir didžiarusiškas šovinizmas. Užtat negailėdami gyvybės gelbėjome vieni kitus sužeistus, padėjome mūšyje. Tai buvo iš tiesų nesavanaudiška draugystė. O su šiandieniniais kai kuriais migrantais į mūšį niekada neičiau.

Interjudėjimų stalinistai ir šovinistai V. Ivanovas ir kiti visaip aštrina tarpnacionalinius santykius, o Lietuvos vyriausybė ir LKP vadovai nesinaudoja įstatymu patraukti juos griežton baudžiamojon atsakomybėn. Todėl ateinančiuose rinkimuose balsuosiu prieš rusų šovinistus ir prieš mūsų lietuviškus keliaklupsčiautojus.

Pabaltijo ir kitų interjudėjimų tikslas — išlaikyti privilegijas. Tačiau imperijos pasaulyje jau žlugo, tautos atgavo nepriklausomybę. Po Namibijos ateis eilė ir Pabaltijui.

Mano supratimu, negarbingai elgiasi sąjunginė, respublikinė, vietinė ir visokių neformalių judėjimų spauda, nors visi nori „gero". Pavyzdžiui, TSKP CK organas „Pravda", „Izvestijos", „Krasnaja zvezda" ir kai kurie kiti sąjunginiai laikraščiai taip analizuoja politinę padėtį, kad Pabaltijo, Kaukazo, o dabar jau ir Vidurinės Azijos tautos tegali jaustis esą nacionalistais, separatistais ir ekstremistais. Tokios menševikinės „Pravdos" daugiau nebeprenumeruosiu. Labai įžeidžia tie užgauliojimai, niekinimai. Toks imperinis, didžiavalstybinis šovinistų pamokomas tonas visiems bjaurus, ir todėl labai gaila, kad to nesugeba suprasti „stiprus centras".

Jau daugiau kaip metai „Komjaunimo tiesa", „Gimtasis kraštas", „Švyturys", „Jaunimo gretos" ir kai kurie kiti laikraščiai ir žurnalai (išskyrus „Valstiečių laikraštį" ir „Komunisto" žurnalą) „žaidžia į vienus vartus". Spausdina straipsnius tik tuos, kurie liaupsina tarpukario Lietuvos politinę santvarką, stambius ūkininkus („geruosius ūkininkus"), jų politines partijas. O kad ta santvarka buvo labai žiauri pamotė Lietuvos liaudžiai: bežemiams, mažažemiams, samdiniams, kumečiams, miesto ir kaimo proletarams, t. y. didžiajai daugumai respublikos gyventojų — apie tai nutylima. Tegu idealizuoja tą santvarką ponų likučiai ir jų ainiai savo naujai pasirodžiusiuose leidinėliuose, o liaudis nori skaityti teisingą, objektyvią spaudą.

Sąjūdis tapo jėga todėl, kad žmonės buvo išsiilgę tautinio atgimimo, ir dabar jį palaiko. Dalis sąjūdininkų tuo naudojasi ir siekia užgrobti valdžią. Karjeristams tautinis atgimimas tėra tik priemonė asmeniniam tikslui pasiekti. Kai kam tai jau pavyko per praėjusius rinkimus, galbūt pavyks ir per būsimus. Po 50 metų trukusios nakties liaudis lyg drugelis puola į šviesą negalvodama, kad tai ugnis. Bet tai laikinas dalykas. Dalies sąjūdininkų (komunistų ir nepartinių) karjerizmas, puolimas prie aukštų kėdžių, visų socialinių sluoksnių interesų nepaisymas atves į krizę.

O liaudį interfrontininkai ir kai kurios kitos neformalios organizacijos mulkina nuo pat savo atsiradimo. Komunistai, komjaunuoliai, karo veteranai, liaudies gynėjai spaudoje, per televiziją, radiją ir mitinguose dažnai vadinami stalinistais, okupantų talkininkais ir visokiais kraugeriais... Ir taip elgiasi kartais žmonės su profesorių titulais, net vienas kitas rašytojas ar istorikas. Jų pasisakymuose ne geranoriškumas, o įniršis, noras melą įpiršti už tiesą. Antai savaitraštyje „Literatūra ir menas" 1989 m. balandžio 15 d. numeryje jie rekomenduoja banditus vadinti „rezistentais" ar „partizanais". Velnias virsta į ožį. Pokario metais liaudis juos pavadino tikruoju vardu — banditais. Ir čia joks perdažymas nepadės. „Banditai" ir „miškiniai" toks buvo jų vardas, toks ir liks amžiams. Tokio pavadinimo jie nusipelnė savo darbais. Rezistentai tie, kurie kariauja prieš svetimos valstybės armiją. Tačiau Tarybinė armija nuo banditų mažai nukentėjo. Karo metais banditai (tada dar baltaraiščiais vadinti) padėjo hitlerininkams sunaikinti 371 tūkstantį Lietuvos gyventojų. Dalis jų išbėgo su vokiečiais, dalis liko Lietuvos miškuose banditauti. 1944—1952 m. laikotarpiu jie dar išžudė apie 26 tūkst. Lietuvos gyventojų. Daugiausia tai buvo ištisos naujakurių ir mažažemių šeimos. Jie būtų išžudę keliskart tiek, bet tam trukdė liaudies gynėjai ir kariuomenė. Dabar tie

buvę banditai šliejasi prie nekaltai nukentėjusių nuo stalinizmo tremtinių arba žmonių, irgi niekuo nekaltų, bet dėl stalinistinio teroro baimės pabėgusių į Vakarus. O kai kurie veikėjai tuos banditus bando pavaizduoti didvyriais. Iš daugiau kaip 20 tūkst. banditų-žmogžudžių rezistentų, kurie kovojo už Lietuvos nepriklausomybę, buvo nedaug.

Didžiausią dalį Tarybų valdžios priešų sudarė miškiniai. Tai žmonės, kurie klausė „Amerikos balso" ir laukė ateinant išvaduotojų. Jie laikėsi miškuose netoli namų, gyventojų nežudė. 1945—1946 metais jų legalizavosi daugiau kaip 40 tūkstančių. Dėl to, kad legalizavosi, nemažą jų dalį išžudė banditai. Oficialiai jie buvo laikomi Tarybinės armijos dezertyrais, kadangi nedalyvavo kovose prieš vokiečius. Miškinius persekiojo ir gaudė generolo Vėtrovo NKVD divizija. Žurnalas „Švyturys" ir kita spauda šiemet rašė, kaip gaudant miškinius žuvo ir nekaltų gyventojų, buvo sudeginta kaimų. Reikia žinoti, jog tai buvo speciali Berijos kariuomenė, kuri žudydavo net Raudonosios armijos karius.

O tiesiai kalbant, miškiniai tą bėdą patys užsitraukė. Praeitame kare kiekviena kariaujanti valstybė savo dezertyrus bausdavo mirtimi. Tą darė ir TSRS. Didžiojo Tėvynės karo laikotarpiu ginkluotoje kovoje prieš hitlerinę kariauną dalyvavo daugiau kaip 160 tūkst. Lietuvos gyventojų. Apie 40 tūkst. jų toje kovoje žuvo. Tad kuo geresni tie 40 tūkst. miškinių, kurie slėpėsi už kitų nugaros, laukdami karo pabaigos ir amerikonų?

G. Kretavičiaus straipsnyje teisingai parašyta, jog „negali būti tokio tikslo, tokios idėjos, kuri suteiktų teisę žudyti kitus, pateisinti žudynes". Todėl ir rašau šį straipsnį ir siūlau banditų nevadinti nei rezistentais, nei partizanais, neklaidinti žmonių ir ypač jaunimo. Nesuplakti į vieną krūvą banditų ir nekaltų tremtinių. Teisybės reikalauja nekaltai žuvę ir Lietuvoje, ir tremtyje, ir fronte.

Kazimieras VARAŠINSKAS,
istorijos mokslų kandidatas,
docentas

P. S. Honorarą skiriu tremtinių paminklo statybai.

NEŽINOJIMAS NĖRA LENGVINANTI APLINKYBĖ

Perskaičiau G. Kretavičiaus publikaciją „Atvirai pasakius" (Komunistas, 1989, Nr. 6) ir labiausiai pasipiktinau skaitytojo A. Kraliausko cituojamu laišku. Kalbame apie laisvę, nuomonių pliuralizmą, viešumą, o jis konevelkia tuos spaudos leidinius ir autorius, kurie reiškia neįprastą, nesuderintą nuomonę, nepripažįsta „autoritetų". Metas jau priprasti prie to, kad kiekvienas pilietis gali turėti savo nuomonę, nors ji daug kam ir nepatinka. Visuomenė ne avių banda. Akla pagarba autoritetams, vienybė nuo viršaus iki apačios ir atvedė į stalinizmą, dar vėliau — į brežnevizmą. Uolūs Stalino sukurtos sistemos nurodymų vykdytojai tarėsi atlieką kone šventą žygį. Šiandieną ne vienas toks vykdytojas teisinasi: mes tikėjom tuo, ką sakė, nežinojom, kad esame nusikaltimo dalyviai. G. Kretavičius irgi geras — cituodamas panašių kaip A. Kraliauskas laiškus, mėgina pateisinti ypatingų, griežtų priemonių būtinumą. Taip, daug jaunų žmonių buvo suklaidinta. Ir tragedija ta, kad nežinojimas nėra lengvinanti aplinkybė. Žmonės tuo ir skiriasi vieni nuo kitų, kad vienas turi daugiau proto ir sąžinės, yra mąstantis, jaučiantis atsakomybę, o kitas — tik paklusnus vergas. Todėl šiandien, kai stovime kryžkelėje, turim nepamiršti klaidų, pagalvoti, ar vėl nesame apakę, pavirtę kieno nors įrankiu.

Jonas SADAŠIUS

Vilnius

SPALVŲ KEITIMO METAS

Poleminės pastabos apie mūsų dramos teatro šiandieną

EGMONTAS JANSONAS

Tai, kad mūsų teatras turi atsidurti krizėje, kad jis negali to išvengti, — buvo galima tikėtis. Tokį pavojų teatro kritikai pranašavo seniai, dar tada, kai teatrų lankomumas buvo pasiekęs apogėjų (garsusis „teatro bumas", pasireiškęs publikos antplūdžiu ir slopinęs teatro menininkų budrumą bei kūrybingumą), kai ir teatrai, ir publika, ir teatro meno lygį (greičiau — teminį kryptingumą) reguliuojantis aparatas, apimtas euforijos, mėgavosi tarybiniu teatru: tai esąs pažangiausias, humaniškiausias, revoliucingiausias, novatoriškiausias ir išvis geriausias jei ne pasaulyje, tai bent Europoje, o mūsiškis, lietuvių teatras — ano, tarybinio teatro avangarde kulniuojąs į aukščiausias pasaulio meno viršūnes.

Tada, prieš dešimtį metų ir vėliau, teatro kritikai rašė ir apie teatro meno vertinimų kriterijų devalvavimą, ir apie tų kriterijų pakeitimą kitais — nemeniniais, sociologiniais, politiniais, ideologiniais, teminiais „kriterijais"... Rašė apie prastą teatro pamainos ugdymo, rengimo, auklėjimo būklę: režisierius ir kritikus nacionaliniam teatrui rengia (ne tobulina, turtina, kas pravartu jau susiformavusiems menininkams, o moko praktiškai nuo nulio, nuo pat pradžių lanksto, minko būsimą kūrėją) standartizuotos ir standartizuojančios, senokai degradavusios Maskvos, Leningrado, Minsko teatrų mokyklos; blogai, kad aktorius Respublikoje rengia pedagogai, praktiškai nesusiję su teatro menu, „teoretikai", teatro išminties semiantys iš savo pačių dar anais, totalinės šalies teatrų mchatizacijos laikais (kai visi buvo lygiuojami į Maskvos Dailės teatrą), sukurptų disertacijų, arba „istorikai", turį kantrybės raustis archyvuose, kaupti faktus, tačiau nesugebantys tų faktų suprasti, interpretuoti, apmąstyti, ką rodo jų leidžiamos knygos arba kvazimokslinės pratarmės dokumentų rinkiniams... Rašė apie autonomiško, savarankiško teatro meno virtimą literatūriniu teatru, literatūros (dramaturgijos, prozos, poezijos) iliustratoriumi, jos patarnautoju, gyvais paveikslais ir žodžių garsais paįvairinančiu ir darančiu „visiems suprantamą" literatūrinį tekstą... Pagaliau visai neseniai teatro kritikai rašė apie „stipraus centro" įpirštą eksperimentą — jo komercinę potekstę, jo antirežisūrinę koncepciją bei kitus antimeninius dalykus, dangstomus laisvės, demokratijos lozungais...

Deja, pas mus kaip ir visur kritikai buvo ir tebėra kaltinami visomis mirtingomis nuodėmėmis, viešai ir mielai tokią informaciją gaudančiai teatro mecenatų viršininkų ausiai kartojami būti ir nebūti dalykai apie kritikų neprofesionalumą, antipatriotizmą, kosmopolitizmą, sąskaitų suvedinėjimą... O tuo tarpu...

O tuo tarpu mūsų teatras atsidūrė Lietuvos gyvenimo pašaly, to gyvenimo ariergarde. Tai, apie ką kritikai rašė gal jau dešimtį metų, tapo teatrų gyvenimo faktais, nuo kurių gerbiami kritikų oponentai niekur nepasislėps. Ilgą laiką tenkindamiesi tuo, kad mūsų teatrai atitinka teminius ir ideologinius

---

E. Jansonas — teatro kritikas, LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto menotyros skyriaus bendradarbis.

reikalavimus, diktuojamus Maskvos ir Vilniaus „instancijų", užpildo visas teatrų veiklos planuose ir įsipareigojimuose esančias rubrikas, šiandien, gavę laisvę, mūsų teatrai nebežino, ką bestatyti. Dar prieš dešimt metų labai drąsu buvo imtis Justino Marcinkevičiaus draminės trilogijos, kurioje kunigaikštis Mindaugas bandė vienyti Lietuvą, o Mažvydas mokė žmones lietuviško rašto. Istorinio mąstymo teatre viršūnė buvo pastangos suprasti istoriją, įsigilinus į vieną ar kitą įžymų žmogų, jo likimą (o ne atvirkščiai: tikras istorinis to žmogaus supratimas — per istoriją), o šiandien teatrai sutrikę. Jie supranta, kad reikia naujų idėjų ir naujų formų, kurios iš tikrųjų būtų naujas turinys — nauja gyvenimo samprata. Bet ieškoti, kurti, akumuliuoti jas mūsų teatrai nesugeba (apie J. Vaitkų, E. Nekrošių, R. Tuminą — atskira kalba).

Priežasčių daug, jas jau pradėjau vardyti minėdamas, apie ką teatro kritikai rašė. Pirmiausia — teatre nugalėjo ne filosofinis demokratinis mąstymas, ne demokratinė žmogaus koncepcija, o cechinė demokratija. Žinoma, teatro menas — kolektyvinis menas. Tačiau spektaklio autorius XX amžiaus teatre yra režisierius, gebantis koncentruoti kolektyvinę mintį, ieškojimus, sumanymus, pajungti tai savo būsimo spektaklio idėjai, koncepcijai ir realizuoti sumanymą. Su aktoriais, dramaturgu, kompozitoriumi, scenografu spektaklį kuria režisierius. Spektaklio autorius — nori to ar ne aktoriai ir dramaturgai — yra ir bus režisierius, meninė individualybė, asmenybė. **Kūrėjas.** Tad dogmatiškai, demagogiškai, scholastiškai traktuodami kolektyvinę teatro meno prigimtį (beje, kaip ir kinematografo, nors turime A. Tarkovskio, V. Šukšino, F. Felinio, I. Bergmano, A. Vaidos, A. Žebriūno, V. Žalakevičiaus kiną), mes darėme viską **asmenybės** pradui kolektyviniame teatro mene devalvuoti.

Priminsiu, kaip kalbėdamas su dramaturgu A. Gladkovu, poetas B. Pasternakas svarstė, jog „gali būti, kad menas gimsta dėl kompensacijos poreikio", nes „jis turi duoti gyvenimui tai, ko gyvenime dėl įvairių priežasčių stinga, kaip, sakysim, organizmui pritrūksta vitaminų. Tada aišku, kad XIX amžius — Napoleono, Bairono, Raskolnikovo amžius, individualių likimų klestėjimo amžius, biografijų, karjerų amžius — instinktyviai ilgėjosi kolektyvinės dvasios, pasaulinės tiesos, masinių judėjimų (...)". XX amžius — „masinių istorinių traukulių amžius, visokių rūšių kolektyvizmo amžius, kareivinių, lagerių, didmiesčių amžius — nesąmoningai, tačiau dėsningai linkęs į individualų meną, į kraštutinį subjektyvizmą — tai toks pat kompensavimas".[1] O pas mus šiandien (ir vakar) į teatro meno avansceną, pastūmęs į šalį menininką režisierių, išėjo amatininkas statytojas, mokantis mizanscenuoti, gana apsiskaitęs, demokratiškai dirbantis su aktoriais („darykit, ką mokat, galus su galais aš sudurstysiu"). Ir dauguma spektaklių pasidarė panašūs vieni į kitus — kaip tos pačios gamyklos batų modeliai.

Tenesižeidžia mūsų teatralai, tačiau teatsako į vieną vienintelį klausimą — kuo skiriasi, tarkim, I. Bučienės, V. Balsio, J. Dautarto, N. Karpuškaitės, S. Varno, R. Steponavičiūtės, A. Pociūno, pastarojo meto G. Padegimo spektakliai? Pavadinimais, autoriais, siužetais? Sutinku. Bet ir jūs sutikite — jie panašūs savo banalumu, amorfiškumu, minties ir sprendimų lėkštumu, pastaruoju metu, bijant atsilikti nuo mados, — primityviu, deklaratyviu patriotiškumu. O juk daugelio jų pirmieji žingsniai teatre teikė tiek daug vilčių (priminsiu I. Bučienės „Vaiduoklius", „Kainą", V. Balsio „Eilinius", J. Dautarto „Retro", „Žentą", S. Varno „Tarelkino mirtį", A. Pociūno „Bandymą skristi", prieš penketą metų Kaune G. Padegimas žavėjo mus „Kreditoriais", „Mūsų miesteliu"). Kas atsitiko? Nieko ypatingo — mūsų visuomenės gyvenimo sistema darė viską, kad būtų devalvuotos, nuasmenintos individualybės, nes jos Sistemai pavojingiausios. Ką daugiausiai kritikavo, draudė „neeiliniai žiūrovai"? Anais laikais — J. Miltinį, R. Juknevičių... Vėliau — J. Jurašą... Dar vėliau — P. Gaidį (prisiminkime uždraustus „Mindaugo" veidrodžius ir „Barboros

[1] Гладков А Театр. Воспоминания и размышления. М., 1980, с. 432.

Radvilaitės" finalą, prisiminkime „Dramblį")... Jau mūsų laikais — J. Vaitkų („Literatūros pamokos", „Kingas"), E. Nekrošių („Dėdė Vania", „Meilė ir mirtis Veronoje", net — „Ilga kaip šimtmečiai diena")... Ir jaunieji — norintys ramiai, sočiai, „populiariai" gyventi mūsų jaunieji menininkai — pamatę, kaip kankinami jų talentingieji kolegos, suprato: nori gyventi, mokėk įtikti, įtikti publikai, kolektyvui, instancijoms.

Norint įtikti šioms trims antiteatrinėms „mūzoms" (ar ne jos kumpso ant Vilniaus akademinio dramos teatro frontono?), reikia atsisakyti... pirmiausiai savęs kaip asmenybės, o paskui — ir savo meno. Menas tampa amatu — aptarnaujama publika, kolektyvas, instancijos. Ir tada publika (kuri jau tik publika, ne žiūrovai) veržiasi į teatrų sales; „kolektyvas" myli savo statytoją, kuris stato vieno ar kito autoritetingo atlikėjo ar jo komandos pasiūlytą veikalą. (Ar ne taip Kaune atsirado D. Kazragytės „Pirelli" ar D. Kazragytės — R. Granausko (kuris čia niekuo dėtas) — J. Dautarto „Gyvenimas po klevu"?) Tokiame spektaklyje visada atsiras vaidmuo tam aktoriui, kuris tuo metu yra „opozicijoje"; instancijos irgi nelieka skolingos — garbingi vardai, lengvatos butui ar mašinai gauti, arba — akademinio teatro vardas (su visomis materialinėmis paskatomis) suteikiamas kaip tik tada, kai Kauno teatras, dar kartą likęs be tikro lyderio (kaip tada, kai jis buvo likęs be H. Vancevičiaus, J. Jurašo, o dabar — be J. Vaitkaus, ir atrodo, jog tokios pauzės be gerų režisierių šio kolektyvo nieko nepamoko) vėl smuktelėjo — bene į pokario laikų lygį...

Suprantu, tokiam solidžiam leidiniui kaip „Komunistas" reikėtų rašyti ne tokį lengvabūdišką ironišką straipsnį, o pateikti kažką fundamentalaus, teoriško. Tačiau šiandienos teatro situacija netraukia į teorijų dausas. Juolab kad, kaip minėjau, jau ne vienus metus teatro kritikai ir teoretikai malėsi teorinių išvedžiojimų tankmėse. Rezultatas lygus nuliui — nors tai turėtų paglostyti įžvalgiųjų kritikų ambicijas. Su tokiu paradoksu sugretintas ir šiandieninis mūsų vadinamasis pliuralizmas. Mes klausome, bet negirdime, mes skaitome, bet nesuprantame, mes sutinkame (linguojame galvas, plojame), tačiau — nieko nedarome. Taip nuo viršaus (turiu omeny TSRS deputatų suvažiavimą, kuris nepriėmė, galima sakyti, nė vieno audringais plojimais sutikto pasiūlymo), nuo įvairiuose mitinguose vis tų pačių žmonių sakomų vis tų pačių kalbų iki gyvenimo praktikos — penkti pertvarkos metai, o mūsų viltys ir iliuzijos vis dar buksuoja ties 1985-ųjų balandžiu. Ir kol patys nesiimsime darbo, tol niekas nepasikeis.

O „imtis darbo" — pirmiausiai reiškia būtinybę veržtis į esmę, turint omenyje, tačiau nesuabsoliutinant — reiškinį, kuris tėra tos esmės raiškos forma, būdas. Manydami, kad perdažę reiškinį, mes pakeisime esmę, klystame. Ką čia turiu galvoje? Teatro situaciją.

Ilgą laiką mūsų teatrai kovojo su režisūros diktatu, su režisieriaus teatru. Totalinės demokratizacijos laikais jiems buvo duota galimybė atsikratyti teatrų vadovų. Atsikratė. Rezultatai žinomi. Ką laimėjo Kauno (dabar jau akademinis) dramos teatras, atsikratęs J. Vaitkaus? Kad ir ką sakytų garbūs teatro aktoriai, jie atsikratė būtent savo lyderio, su kuriuo buvo pradėję kovą anaiptol ne pastaraisiais metais. Vietoj J. Vaitkaus teatras dabar turi tris režisierius (tiksliau — statytojus), tačiau čia aritmetika netinka ir vargu ar teisinga tokia lygybė: V. Balsys + J. Dautartas + N. Karpuškaitė $\geq$ J. Vaitkus. Maža to, iš Kauno teatro repertuaro vienas po kito dingsta J. Vaitkaus surežisuoti spektakliai, garsinę šį teatrą. Ką laimėjo Šiaulių dramos teatras, prieš keletą metų atsikratęs A. Ragauskaitės (jos „Valdovas", „Pajūrio kurortas" buvo aukščiausias taškas šio teatro pusės amžiaus istorijoje), pageidavęs S. Varno, o netrukus jo atsikratęs ir gavęs G. Padegimą, kurio spektakliai „Kelyje į Damaską", „Vilkų medžioklė", kaip ir darbo Šiauliuose pradžia („Žilvinas" ir „Žvakidė") vertė susimąstyti. Tokių „ką laimėjo" ar „ką laimės" aš galiu dar daug paberti.

Aš sutikčiau su mintimi, kad po tam tikro laiko režisieriai turi palikti savo teatrą (ar bent pasiimti ilgalaikes kūrybines atostogas), išsukti iš savo paties giliai įrėžtų vėžių (įrodymas — Klaipėdos dramos teatro situacija, kur P. Gaidys vis kartoja tai, ką buvo padaręs prieš dvidešimt, penkiolika, dešimt metų). Tačiau tie patys teatrai bei visa kultūrinė politika lėmė kolektyvinio meno nuasmeninimą. Dabar pjaunam, ką pasėję — visas teatro atsinaujinimo viltis siejame su vis tais pačiais J. Vaitkum, E. Nekrošiumi, R. Tuminu, ramiai, nuosekliai formuojančiu Vilniaus akademinio dramos teatro pelkėje savojo teatro — gyvo, nuoširdaus, tikro — „salelę", ir su hipotetine, labai neaiškia, tolima perspektyva („gal J. Vaitkui jo kurse, kuris šiemet baigia pirmuosius mokslo metus, pavyks parengti vieną kitą režisierių...", „gal iš Maskvos ar Leningrado atvažiuos nors vienas nenustekentas absolventas, gal ten įstojo nors vienas režisūrai, o ne spektaklių darymui tinkamas vyrukas...", „gal D. Tamulevičiūtė sukurs ką savo kurse — kaip anandai, kai jai pavyko atnaujinti Jaunimo teatro kraujo apytaką, atsivedus savo dešimtuką...").

Tiek dėl asmenybės veiksnio mūsų literatūriniame aktorių (tai yra kiek modernizuotos XVIII—XIX a. struktūros, kai „režisūra" baigdavosi aktorių išdėstymu scenoje) teatre.

Reikėtų keletą žodžių tarti ir apie vadinamąją repertuaro politiką. Jokio repertuaro nuoseklumo nė nesitikėk, — mūsų teatruose labai mažai lyderių, formuojančių savojo teatro veidą, lemiančių jo savitumą (juk žinome buvus J. Miltinio, J. Jurašo, P. Gaidžio teatrus...). Atrodo, kad be J. Vaitkaus, E. Nekrošiaus, R. Tumino, turinčių savojo teatro idėją, kurią jie nuosekliai realizuoja ir sunkiausiomis sąlygomis (net proginis J. Vaitkaus Vilniaus akademiniame dramos teatre pastatytas A. Škėmos „Pabudimas" turi šio režisieriaus teatro idėjos grūdą) — mūsų teatruose formuojasi dvi šių laikų repertuaro politikos, kurių nekonjunktūrinėmis pavadinti negali. Viena — statyti kuo daugiau lietuviškų veikalų ir įrodyti savo gebėjimą ir norą atspindėti tautinį Respublikos atgimimą. Tai — literatūrinio teatro idėjos rudimentai, kai manoma, kad pjesės siužetas, tema, tekstas yra teatro egzistencijos alfa ir omega. Juk neatsitiktinai tie, kurie stato „svetimų" dramaturgų — nuo V. Šekspyro iki A. Galino ar F. Diurenmato — veikalus, tautinės ekstazės (ar paranojos) būsenoje buvo pavadinti kosmopolitais (štai ir naujasis „ždanovizmas"!). Tiesa, užmiršta, kad garsinę lietuvių teatrą (būtent — **lietuvių, o ne Lietuvos!**) J. Miltinis, J. Vaitkus, E. Nekrošius, J. Jurašas, P. Gaidys pirmiausiai statė po talento ženklu gimusias, didžiulį **teatrinį potencialą** turinčias pjeses, neatsižvelgdami į jų autorių anketos penktąją skiltį — V. Šekspyrą ir A. Čechovą, F. Diurenmatą ir A. Milerį, Č. Aitmatovą ir M. Šatrovą (beje, ne rusą), K. Sają ir J. Glinskį, J. Grušą ir Just. Marcinkevičių.

Dabar teatrai savo tautiškumą stengiasi įrodyti ne spektaklių idėjomis, tų idėjų realizavimu teatro priemonėmis, o... pjesių autorių tautybe. Taip gimsta blankūs, neįdomūs, dažnai tautinę idėją diskredituojantys spekuliatyvūs spektakliai — B. Sruogos „Baisioji naktis" (režisierius V. Balsys), K. Sajos „Žemaičių piemuo" (P. Gaidys), V. Jasukaitytės „Vilkų medžioklė", „Žilvinas", A. Škėmos „Žvakidė" (visų trijų statytojas G. Padegimas). Nei K. Saja su savo „Žemaičių piemeniu", nei A. Škėma su savo „Žvakide" nekalti, kad spektakliai nevykę, nes jie tikriausiai nė nemanė, kad taps tam tikro formaliai tautinio, konjunktūrinio žaidimo atributais.

Atsisakę vienos konjunktūros — apdainuojančio, šlovinančio, atspindinčio „brandųjį socializmą" teatro, mes puolėme į kitą — tariamai patriotinę konjunktūrą ir demagogiją. Apie tai būtina atvirai ir tiesiai kalbėti, nedangstyti ne visai gražių dalykų skambiais patriotiniais šūkiais. Vadinamasis „lūpų patriotizmas", kurio apraiškų matome ne tik teatre, nėra tikras, natūralus ir gilus patriotizmas, nėra tikra ir tyra meilė Tėvynei. Kai kada — žiūrint mūsų spektaklius, skaitant literatūrą ir spaudą, klausantis įvairių viešų kalbų — norisi pasakyti, kad apie meilę nešūkaujama, meilė nereklamuojama, patriotiz-

mas — anaiptol ne gražūs šūkiai... Ką darysi, — daugelis mano, kad tik garsiai šaukdami jie rodo savo patriotizmą, kitaip niekas netikės jų didžiule meile Lietuvai, niekas nežinos, kad jie — lietuviai... Nauja konjunktūra („patriotinė" ar „socialistinė", kokią skelbia V. Ivanovas) vis tiek tėra tik konjunktūra... Tada galima statyti J. Avyžiaus „Degimus" (įdomu, kas juos anksčiau draudė statyti?), džiaugtis patriotišku G. Jankaus produktyvumu, grasinti bent porą metų statyti vien lietuvių autorių pjeses (ką Amerikoje būdamas Kauno teatro „aktorius ir režisierius" A. Lebeliūnas žadėjo daryti)...

O tuo tarpu „kosmopolitas" E. Nekrošius stato V. Šekspyro „Karalių Lyrą", J. Vaitkus — A. Mickevičiaus „Vėlines", R. Tuminas — A. Čechovo „Vyšnių sodą"... Turėdamas galvoje ankstesnius šių režisierių menininkų (ne statytojų, darytojų, amatininkų) kūrinius, drįstu teigti, jog šiuose spektakliuose gyvuos lietuviškoji idėja, lietuvio mentalitetas, lietuvių tautos istorinė patirtis, skausmas, viltys — kaip buvo „Dėdėje Vanioje", „Golgotoje", „Ilgoje kaip šimtmečiai dienoje", „Literatūros pamokose", „Čia nebus mirties", „Kinge", „Kvadrate"... Jų tautiškumą lėmė ne literatūrinis, o sceninis „tekstas", ne pjesių autorių, o spektaklių autorių mąstymas, savivoka...

Antrasis repertuaro politikos aspektas — grynai komercinis. Jis, beje, susijęs su pirmuoju, ką tik minėtu konjunktūriniu. Tautinio atgimimo situacijoje teatrai, jų vadovai supranta, kad sales lengviausia pripildyti statant lietuvių autorių lietuviškos tematikos pjeses (su teatro komercėjimu susijusi konjunktūra — anaiptol ne mūsų teatralų patriotizmo apraiška). Kita vertus, dabar dar tebesitęsia vadinamojo teatrų bumo laikai (nors, atrodo, bumas slūgsta, gali būti, kad netrukus atsidursime estų teatro situacijoje, kai tenka atsisakyti daugelio spektaklių, nes žiūrovai nebeina į teatrą). Salės dar pilnos. Tad teatralai gali kiek atsipalaiduoti, juolab kad vadinamasis eksperimentas, išsivadavimas iš instancijų ir planų varžtų sudaro tam sąlygas. Susidaro įspūdis, kad tos visų nekenčiamos instancijos ir planai buvo akstinas, kuris skatino teatrus suktis ir dirbti.

Dabar — laisvė. Sumažėjo naujų spektaklių (o kam jų reikia, jei publika dar noromis žiūri senus), nebekuriami spektakliai vaikams (bilietai pigūs — neapsimoka), gavę galimybę ilgai „kūrybiškai kankintis", režisieriai ir aktoriai neskuba, nors jų ilgai rengti spektakliai meniniu požiūriu yra tokie pat anemiški, beprasmiai, kaip ir anie, kurie buvo gaminami instancijoms ir planams. Atrodo, jog teatrai gyvena tik šia diena: salės pilnos — gerai; pinigai plaukia — gerai. Tik... ar nekertama ta šaka, ant kurios teatrai šiandien sėdi, o rytoj gali ir pakibti. Įsiklausykim — juk painiojamos dvi sąvokos: publika ir žiūrovas. Daroma viskas, kad salėse būtų pilna publikos, tai yra žmonių, atėjusių į teatrą anaiptol ne iš estetinių, meninių — esminių paskatų. Daugelis eina iš inercijos — kultūringai praleisti laisvalaikio, iš mados ir t. t. Krito salės temperatūra: silpnėja tiesioginis ryšys tarp scenos ir salės, menkėja teatro meno poveikis žiūrovo dvasiai ir protui. Teatras virsta pramogų industrijos dalimi. Prisiminkime, kiek už žiūrovą, o ne publiką teko kovoti J. Miltiniui, P. Gaidžiui, kaip sunkiai publika suvokia J. Vaitkaus ar E. Nekrošiaus kūrinių raiškos priemonių sistemą, jų sceninę kalbą (matyt, tai atspindi ir laiškai, kritika „Meilės ir mirties Veronoje", „Dėdės Vanios", „Kingo", „Literatūros pamokų", „Golgotos", kitų spektaklių adresu). Publiką (ne žiūrovą) auklėja, ugdo šiandieninis lietuvių teatras. Konjunktūrinis, komercinis, tariamai tautinis, antiteatrališkas literatūrinis teatras po truputį ima statyti Berlyno sieną tarp scenos ir salės...

Tiesą sakant, šiandien sunku ir nesmagu kalbėti apie Lietuvos teatro situaciją. Ant liežuvio vis kabo terminas „krizė". Tačiau — šioji krizė — tai yra šiandienos teatro tikrovė — ėmė formuotis dar vadinamosios stagnacijos laikais (jei jų nebūtų buvę, kam suverstume savo bėdas!). Naujų idėjų, minčių, žodžių atgimimas prasidėjo prieš ketverius su viršum metų. Tai gana ilgas laikas stagnacijos vėžėse įklimpusiam teatro vežimui išjudinti. Tačiau, atrodo,

jis buksuoja ir klimpsta vis giliau. Šią situaciją sunku paaiškinti krizės terminu (jis tiksliau atitiko dešimtmetį iki pertvarkos). Gal geriau būtų vartoti kultūros ir civilizacijos sąvokas.

Kultūra — gana trumpas, energingas, vertikalus kūrybingas istorijos periodas. Paminėčiau netolimą mūsų teatro istorijos laikotarpį, prasidėjusį šeštojo dešimtmečio viduryje ir pasibaigusį maždaug aštuntojo dešimtmečio pirmoje pusėje (ši 15—20 metų atkarpa — tai geriausi J. Miltinio, H. Vancevičiaus, P. Gaidžio spektakliai. visa J. Jurašo, V. Čibiro, S. Motiejūno kūryba). Kartu su kultūros vertikalės pradžia ir kiek vėliau prasideda masinis tos kultūros perėmimas, populiarinimas. Plinta, daroma suprantama, masine kūrėjų, menininkų išrasta, sukurta meninė kalba, jų apčiuoptos ir išreikštos idėjos. Po kultūros epochos ateina civilizacijos laikai, menininkus, kūrėjus nustelbia, nustumia į šalį epigonai, amatininkai statytojai. Pasiskolinta forma ima dengti menkutį turinį. Tai nėra nei gerai, nei blogai — tai gyvenimo dėsnis.

Pažįstam senovės graikų, viduramžių, renesanso, XIX amžiaus, XX amžiaus kultūrą. O greta — sinchroniškai ar kiek atsiliekant — egzistavo civilizacija, siurbianti kultūros laimėjimus, eklektiška, įvairiaspalvė, tačiau turinti naujos kultūros užuomazgų, naujos kultūros vaisių. Šiandienos teatro civilizacijoje, „suvirškinusioje" tai, ką prieš du tris dešimtmečius sukūrė J. Miltinis, H. Vancevičius, P. Gaidys, J. Jurašas, ima formuotis nauja kultūros vertikalė. Jos pradžia, matyt, buvo geriausiuose D. Tamulevičiūtės, A. Ragauskaitės spektakliuose, ji subrendo J. Vaitkaus, E. Nekrošiaus kūryboje, tvirtėjo, ryškėjo G. Padegimo, R. Tumino darbuose. Tai naujas, kitoks nei anos kultūros epochos teatras (nors absoliučios autonomijos nėra ir negali būti — J. Miltinio intelektualiojo teatrališkumo, J. Jurašo totalinio poetinio teatro, H. Vancevičiaus psichologinio meno tradicijos transformuojamos, modernizuojamos, tačiau išlieka; kartu teatro meną veikia tautinės literatūros, dailės, muzikos tradicijos bei nauji atradimai). O greta — greta vystosi civilizacijos procesai, formuojasi, plečiasi, horizontalion padėtin „gula" naujos kultūros vertikalės, nauja civilizacija — paradigma. Ir jei yra, jei egzistuoja teatro krizė — tai ji spartaus teatro kultūros žengimo į priekį ir labai atsargaus, pasyvaus, anemiško jos perėjimo, populiarinimo asinchronizmas... Spalvų, ne prasmių keitimas...

LIETUVA IR LENKIJA: POKARIO EMIGRACIJOS PROBLEMOS

GINTAUTAS SURGAILIS

Komunistų partijai pradėjus pertvarką, demokratizavimo ir viešumo sąlygomis pradėjo kilti aikštėn sudėtingos per daugelį dešimtmečių susikaupusios problemos.

Daugumos Lietuvos gyventojų valia Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu „Dėl lietuvių kalbos statuso", priimto 1988 m. spalio 6 d., lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas. Šį visiškai teisėtą sprendimą priešiškai sutiko dalis rusiškai kalbančių Respublikos gyventojų. Be to, prasidėjo trintis tarp lietuvių bei lenkų, atsivėrė skausmingos abiejų tautų istorijos žaizdos, pasipylė iš abiejų pusių pagrįsti ir iš piršto laužti kaltinimai.

Įvairiuose susirinkimuose pasigirdo kaltinimų Lietuvos vyriausybei, esą ji dirbtinai stabdanti lenkų inteligentijos vystymąsi, trukdanti lenkų moksleiviams stoti į aukštąsias mokyklas ir pan. Diskusijų įkarštyje retai prisimenama, jog dabartiniam Lietuvos lenkų intelektualiniam lygiui įtakos turėjo tai, kad pokario metais nemaža Lietuvos lenkų dalis emigravo į Lenkiją.

Pokarinės lenkų emigracijos iš Lietuvos tema iki šiol nėra deramai išnagrinėta. Atėjo laikas įdėmiau pažvelgti ir į šį mūsų istorijos puslapį, tuo labiau kad daugiau kaip prieš 40 metų buvę įvykiai glaudžiai siejasi su šiomis dienomis, daro atitinkamą poveikį žmonių nuotaikoms.

1944 m. rugsėjo 22 d. Liubline Tarybų Lietuvos vyriausybė, atstovaujama LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko M. Gedvilo, ir Lenkija, atstovaujama Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komiteto pirmininko E. Osubkos-Moravskio, pasirašė sutartį dėl lietuvių evakavimo iš Lenkijos teritorijos ir Lenkijos piliečių evakavimo iš Lietuvos teritorijos.

Abi susitariančios šalys įsipareigojo evakuoti lietuvių tautybės piliečius, gyvenančius Baltstogės vaivadijoje ir kituose Lenkijos rajonuose, panorėjusius persikelti iš Lenkijos į Lietuvą, ir lenkus bei žydus, buvusius Lenkijos piliečius iki 1939 m. rugsėjo 17 d., gyvenančius Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Zarasų, Alytaus ir kitose Lietuvos apskrityse, norinčius persikelti į Lenkiją.

Sutartyje buvo pabrėžiama, kad evakuacija yra savanoriška ir žmonėms negali būti taikoma nei tiesioginė, nei netiesioginė prievarta. Sutartyje numatyta persikėlimo sąlygos, turto kompensavimo, paskolų gavimo įsikurti klausimai, numatyta, kas ir kaip vykdys evakavimą ir kt. Evakuaciją sutarta pradėti 1944 m. gruodžio 1 d., baigti 1945 m. balandžio 1 d.[1]

Vykdydama sutartį, Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba 1944 m. lapkričio 4 d. priėmė nutarimą dėl Lietuvos TSR vyriausiojo įgaliotinio, vyriausiojo atstovo ir rajonų atstovų bei įgaliotinių lietuvių evakuacijai iš Lenkijos

[1] Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas (toliau — PA), f. 1771, ap. 1, b. 7, l. 2—3.

G. Surgailis — istorijos mokslų kandidatas, Partijos istorijos instituto prie LKP CK mokslinis sekretorius.

teritorijos ir Lenkijos piliečių evakuacijai iš Lietuvos teritorijos įstaigų sudarymo.[2]

1944 m. spalio 12 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu Adolfas Vaclovas Kundrotas buvo paskirtas Lietuvos TSR vyriausybės vyriausiuoju įgaliotiniu evakuacijai iš Lenkijos teritorijos [3]. Lietuvių, gyvenančių Lenkijoje, registravimas turėjo prasidėti 1944 m. spalio 15 d. Tačiau trūko tinkamų darbuotojų, todėl įgaliotinio įstaiga, kurią turėjo sudaryti 60 darbuotojų, baigta formuoti tik 1945 m. sausio pradžioje. Savaime suprantama, registravimas numatytu laiku neprasidėjo. Beje, nebuvo ir skubama formuoti šią įstaigą, nes Lenkijos evakuacijos valdybos viršininkas Volskis patarė Lietuvos atstovams nevykti į Seinus tol, kol ten nebus parengtos tinkamos patalpos ir nebus įsteigta Lenkijos atstovo evakuacijai iš Lenkijos teritorijos įstaiga. Tik gruodžio mėn. Volskis pranešė A. Kundrotui, kad Suvalkų seniūnas įpareigotas padėti organizuoti lietuvių registravimą.[4]

Sunkiai sekėsi spręsti ir materialinio aprūpinimo klausimus. 1945 m. sausio viduryje vyriausiojo įgaliotinio įstaiga dar nebuvo aprūpinta autotransportu, nebuvo išspręsta maitinimo problema [5].

Pagaliau 1945 m. vasario 18 d. Lietuvos TSR vyriausiasis įgaliotinis evakuacijai iš Lenkijos teritorijos ir jo įstaiga atvyko į Seinus. Vasario 22 d. į Seinus atvyko ir Lenkijos vyriausiasis atstovas Madlenskis. Susitarta, kad Madlenskis rajonų atstovus atsiųs vasario 28 d. Tačiau jie atvyko tik kovo 14 d.[6]

Taigi oficialus lietuvių, norinčių išvykti į Lietuvą, registravimas pradėtas tik kovo 16—17 d. Sudaryti 5 rajonai: Seinų, Beržninkų, Smalėnų, Vidugirių ir Punsko. Į šiuos rajonus lietuvių atstovai išvyko dar vasario 20—22 d. Jie užmezgė ryšius su valsčių (gminų) vaitais, šaltyšiais, kunigais ir jų padedami paskelbė, kad pradedamas registravimas. Buvo iškabinti skelbimai. Lietuvių atstovai ėmė rinkti duomenis apie Suvalkų trikampyje gyvenančius lietuvius. Paaiškėjo, kad ten gyvena apie 3360 lietuvių [7].

Nors lietuvių susidomėjimas evakuacijos įstaigų darbu buvo nemažas, tačiau norinčių vykti į Lietuvą buvo nedaug. Susitikimuose su lietuvių evakuacijos įstaigų darbuotojais žmonės savo nenorą vykti į Lietuvą aiškino tuo, kad nežinia, kas bus, kai baigsis karas, todėl jiems sunku mesti ūkį ir išvykti į kitą kraštą.

Dalis lietuvių jau buvo pasimokę iš liūdnos patirties 1941 m. atvykę į Lietuvą. Jie tada buvo apgyvendinti repatrijavusių vokiečių sodybose. Prasidėjus karui, vokiečiai juos išvijo, leisdami pasiimti tik iki 10 kg maisto produktų. Vieni jų tuojau grįžo į savo buvusias sodybas Lenkijos teritorijoje, bet čia rado jau naujus šeimininkus lenkus. Kitus vokiečiai išsiuntė į Vilniaus kraštą, tačiau iš čia juos negailestingai vijo lenkų Armijos krajovos partizanai. Tad persikėlėliams teko vykti vėl į senąsias vietas. 1941 m. išvykę iš Lenkijos su keliais vežimais, grįžo tik su lazdomis. Grįžusiesiems beliko tik kampininko ar darbininko dalia. Vaikomi iš vienos vietos į kitą jie pavargo, nuskurdo, tad dar kartą rizikuoti nenorėjo.

Be to, veikė ir tai, kad 1941 m. lietuviams, repatrijavusiems iš tuometinės Vokietijos, Tarybų Lietuvos valdžios organai mažai tepadėjo, o vietos gyventojai juos sutiko priešiškai kaip atėjūnus. Taigi dabar žmonės nesitikėjo nieko gero ir apie vykimą nenorėjo net kalbėti.

Grįžti į Vilniaus kraštą Lenkijos lietuviai bijojo dėl to, kad Lenkijoje buvo skleidžiami gandai, jog Vilniaus kraštas vėl būsiąs grąžintas Lenkijai.

---

[2] Centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. R-841, ap. 10, b. 10, l. 30
[3] Ten pat, b. 9, l. 28.
[4] CVA, f. R-841, ap. 10, b. 10, l. 40.
[5] Ten pat, l. 40—41.
[6] Ten pat, l. 21.
[7] Ten pat.

Tarp lietuvių savo ruožtu sklido gandai, kad Suvalkų kraštas iki Augustavo kanalo atiteksiąs Lietuvai. Net kai kurie lenkų valdžios pareigūnai manė, kad Punsko ir kai kuriuos kitus rajonus reikėtų perleisti Lietuvai. Štai kodėl dauguma lietuvių manė, jog nereikia keltis į Lietuvą, nes vis vien jie gyvensią Lietuvoje. Žmones klaidino ir tai, kad tada Suvalkų geležinkelis priklausė Lietuvos geležinkelių valdybai.[8]

Dalis Suvalkų lietuvių ėmėsi ryžtingų veiksmų, kad lietuvių gyvenamos Lenkijos žemės būtų prijungtos prie Lietuvos. Centriniame valstybiniame archyve yra Suvalkų lietuvių gyventojų prašymas, parašytas 1945 m. vasario 24 d., valstybių nugalėtojų atstovybėms Vilniuje. Jame rašoma: „Kai šiam karui besibaigiant sulaukėme pas save Garbingųjų Delegatų, atvykusių tvarkyti mūsų Suvalkų lietuvių politinius reikalus, tai nudžiugę, jog galima viešai pareikšti savo balsą mūsų likimo sprendime, šiuomi raštu prašome nuolankiausiai Valstybes Nugalėtojas atsižvelgti į mūsų padėtį, išklausyti mūsų meldimo ir malonėti mūsų gyvenamą Suvalkijos dalį įjungti į Lietuvos Respubliką..." Prašymą Suvalkų lietuvių visuomenės vardu pasirašė Juozas Grigaitis.[9]

Buvo dar kitų argumentų. Antai Suvalkų lietuviai, turėję daugiau žemės, nenorėjo jos prarasti. Be to, tuo metu Lenkijoje lietuviai vyrai nebuvo imami į kariuomenę. Lietuviai ūkininkai nenorėjo keltis dar ir todėl, kad būgštavo, jog Lietuvoje, kaip ir visoje Tarybų Sąjungoje, bus steigiami kolūkiai. Ši perspektyva jų neviliojo. Per Seinus plačiai nuvilnijo žinia, kad Lietuvoje suimtas ir kalėjime miręs vyskupas R. Jalbžikovskis. Todėl tikintieji abejojo, ar nebus pradėta varžyti katalikų bažnyčia ir tikyba. Sklido gandai, kad lietuviai, kaip ir 1941 metais, bus vežami į Sibirą.[10]

Dėl visų šių priežasčių Lietuvos atstovų agitacija buvo neefektyvi, lietuviai neskubėjo registruotis ir evakuotis. Šovinistiškai nusiteikę lenkų elementai mėgino daryti spaudimą, kad lietuviai išvyktų iš Lenkijos. Kai kur prieš lietuvius buvo net provokuojamos represijos, ypač prieš buvusius 1941 m. repatriantus, vėliau grįžusius atgal į Lenkiją.[11]

Visai kitaip į lietuvių evakuaciją iš Lenkijos žiūrėjo vietinių Lenkijos valdžios įstaigų atstovai. Matydami, kad lietuviai nenori evakuotis į Lietuvą, Lietuvos įgaliotinio evakuacijai iš Lenkijos teritorijos įstaigos darbuotojai kreipėsi į vietos valdžią, kad ji sudarytų lietuviams tokias sąlygas, kurios priverstų juos išvykti į Lietuvą. Tačiau lenkų vietos valdžios įstaigų darbuotojai buvo tos nuomonės, kad spaudimo nedera imtis, nes lietuviai esą geri ir ramūs gyventojai, gerai ūkininkauja ir tiksliai atlieka savo valstybines prievoles.[12]

Visame Suvalkų trikampyje pavyko suagituoti tik 56 žmones užsiregistruoti išvykti į Lietuvą.[13]

Matant, kad daugiau lietuvių nebeužsiregistruos, 1945 m. balandžio 10 d. uždaryti Seinų, Beržninkų, Vidugirių ir Smalėnų evakuacijos rajonai. Organizuoti norinčius išvykti lietuvius palikta vien Punsko rajonui. Jo įgaliotiniu buvo paskirtas Daugilis, pavaduotojais — Tarakevičius ir Sakalauskas. Visi kiti darbuotojai grįžo į Lietuvą.[14]

Punsko rajono įgaliotinis Daugilis su pavaduotojais į Lietuvą grįžo 1945 m. gegužės 19 d. Jie dviem vagonais parvežė 13 evakavusių lietuvių. Vienas buvo išvykęs kiek anksčiau. Taigi iš Lenkijos į Lietuvą atvyko iš viso 14 žmonių: 6 vyrai ir 8 moterys.

---

8 CVA, f. R-741, ap. 10, b. 10, l. 22 - 23
9 Ten pat l. 29.
10 CVA, f. R-841, ap. 10, b. 10, l. 23--24.
11 Ten pat, l. 24.
12 Ten pat, l. 25.
13 Ten pat, b. 21, l. 75.
14 Ten pat, l. 15.

Evakavęsi į Lietuvą nepaliko Lenkijoje jokio turto nei įsiskolinimų. O Lietuvos TSR vyriausiojo įgaliotinio evakuacijai Lenkijos teritorijoje išlaidos buvo 149767 rub.[15]

Lenkams evakuoti iš Lietuvos sudaryti rajonų evakuacijos punktai Dūkšte, Ignalinoje, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje, Riešėje, Mickūnuose, Šumske, Trakuose, Vilniuje, Naujojoje Vilnioje, Rūdiškėse, Lentvaryje, Eišiškėse—Varėnoje, Jašiūnuose, Druskininkuose, Valkininkuose.[16] 1945 m. kovo mėn. pabaigoje dar buvo atidaryti rajonų evakuacijos punktai Kaune, Kėdainiuose, Panevėžyje ir Ukmergėje.[17]

Pradėjus formuoti rajonų evakuacijos įstaigas, iškilo kadrų problema. Nelengva buvo aprūpinti tiek Lenkijos, tiek Lietuvos atstovus tinkamomis patalpomis ne tik Vilniuje, bet ir rajonuose. Pagaliau išsprendus pagrindines ūkines bei kadrų problemas, vyriausiojo atstovo centro ir rajonų įstaigų aparatas 1945 m. pabaigoje sudarė 160, 1946 m. kovo 1 d. — 172, 1946 m. balandžio 1 d. — 154 darbuotojus.[18]

Kaip minėta, evakuacija turėjo būti baigta 1945 m. balandžio 1 d. Tačiau išvykstančių registravimas Lietuvoje prasidėjo tik nuo 1944 m. gruodžio 28 d. Todėl abipusiu susitarimu registravimas buvo pratęstas iki 1945 m. balandžio 7 d.

Milicijos duomenimis, pasibaigus Didžiajam Tėvynės karui Lietuvos TSR teritorijoje gyveno 380010 lenkų tautybės žmonių.[19] Per visą evakuacijos laikotarpį iš Lietuvos TSR pareiškė norą evakuotis 134446 šeimos — iš viso 379498 žmonės. Iš jų buvo 375591 lenkas, 2295 žydai, 1299 lietuviai, 313 kitų tautybių žmonių.[20]

Pirmoji evakuojamųjų grupė iš Lietuvos teritorijos į Lenkiją išvyko 1944 m. gruodžio 30 d. O išvykimui geležinkeliu pirmasis ešelonas buvo suformuotas 1945 m. sausio 28 d. Labai trūko vagonų, be to, Lietuvos geležinkelių valdybos vadovai į evakuacijos įstaigos reikalavimus dažnai žiūrėjo formaliai, nesistengė kruopščiai juos vykdyti. Dalis skiriamųjų vagonų netiko žmonėms vežti.

Išsiųsti sudarytus ešelonus trukdė ir evakuacijos įstaigų darbuotojų aplaidumas. Kai kurių rajonų atstovai netinkamai įformindavo ešelonų dokumentus bei vykstančiųjų sąrašus, todėl traukiniai būdavo sulaikomi, pakartotinai tikrinami ir pan.

Iškilo nesutarimų tarp Lietuvos ir Lenkijos evakuacijos įstaigų. Pirmiausiai susikirto nuomonės dėl evakuojamųjų skaičiaus. Lietuvos atstovams rūpėjo, kad į Lenkiją išvyktų kuo mažiau žmonių. Jų orientacinis skaičius buvo ne daugiau kaip 250 tūkstančių. Lenkai reikalavo, kad į Lenkiją būtų evakuota ne mažiau kaip 500 tūkstančių žmonių.[21]

1945 m. kovo 31 d. vykti į Lenkiją jau buvo užsiregistravę 334 tūkstančiai žmonių, tačiau Lietuvos administracinės įstaigos šio skaičiaus nenorėjo pripažinti, teigdamos, kad iš to skaičiaus mažiausiai 84 tūkstančiai neturi teisės išvykti, nes jie esą lietuviai, o ne lenkai.[22] Aišku, šis argumentas buvo silpnas, nes ir Lenkijos atstovai puikiai žinojo, kad tie 84 tūkstančiai — tai kvalifikuoti darbininkai, specialistai, stiprūs ūkininkai, kurie buvo labai reikalingi karo nualintam Lietuvos ūkiui.

Nemaža nesusipratimų kilo ir dėl paliekamo turto priėmimo bei saugojimo, kad jis nebūtų grobstomas.

---

[15] Ten pat, b. 27, l. 82. (Straipsnyje pinigų sumos nurodomos pokarinėmis kainomis)
[16] PA, f. 1771, ap. 2, b. 81, l. 208.
[17] CVA, f. R-841, ap. 10, b. 26, l. 28.
[18] Ten pat, b. 27, l. 124.
[19] PA, f. 1771, ap. 2, b. 81, l. 205.
[20] CVA, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 128.
[21] Ten pat, l. 63.
[22] Ten pat.

Neretai savavaliavo ir kariniai komisariatai. Pavyzdžiui, kovo 26 d. Lenkijos vyriausiasis įgaliotinis evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos S. Ochotskis kreipėsi į Lietuvos TSR vyriausiąjį įgaliotinį evakuacijai A. Knyvą, protestuodamas, kad Ukmergės apskrities karinis komisaras iš visų šaukiamojo amžiaus lenkų vyrų, kurie kreipiasi pažymos į karinį komisariatą, kad galėtų išvykti į Lenkiją, atima evakuacijos lapus ir juos ima į kariuomenę.[23] Tokių nesusipratimų buvo ir daugiau.

Lietuvos atstovai norėjo, kad pirmiausia vyktų Vilniuje gyvenantys lenkai, — toks buvo ir evakuacijos planas. O lenkai reikalavo, kad vyktų tolygiai iš visos Lietuvos teritorijos. Ir lietuvių, ir lenkų siekiai buvo visiškai suprantami. Abi šalys buvo karo nuniokotos, labai trūko maisto, todėl lietuviai stengėsi sulaikyti lenkus valstiečius, kad jie pirma atliktų pavasarinius žemės ūkio darbus, o lenkai norėjo atsigabenti kuo daugiau valstiečių, kad jie šiuos darbus atliktų jau Lenkijoje. Apie tai S. Ochotskis atvirai sakė ir A. Knyvai. S. Ochotskis priekaištavo ir dėl transporto, esą Lietuva nevykdanti Liublino sutarties 5-ojo straipsnio ir jau sužlugdžiusi visus numatytuosius evakavimo planus.

Lenkijos įgaliotinio įstaigos darbuotojai, norėdami sužlugdyti planinę evakuaciją, sąmoningai ėmė vilkinti vizų išdavimą, sąrašų rengimą, viešai agituoti žmones nevykti numatytą pagal planą dieną į geležinkelio stotis. Lenkai gydytojai masiškai ėmė dalinti pažymas, kad vienas ar kitas pilietis dėl ligos tą dieną išvykti negalįs. Lietuvos atstovai ėmėsi ryžtingų kontrpriemonių. Kai kuriems gydytojams už fiktyvių pažymų išdavimą buvo iškeltos baudžiamosios bylos.[24]

Matyt, siekiant palaužti Lenkijos evakuacijos įstaigos pasipriešinimą (tikslios priežasties nustatyti nepavyko), VRLK darbuotojai birželio mėnesį suėmė Lenkijos Respublikos vyriausiąjį įgaliotinį evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos S. Ochotskį.[25] Keletas Lenkijos įgaliotinio įstaigos darbuotojų jau buvo suimta anksčiau. Šie areštai sukėlė Lenkijos įgaliotinio įstaigos darbuotojų paniką. Daugelis rajonų įgaliotinių bei paprastų centro ir rajonų aparatų darbuotojų, viską metę, skubiai išvyko į Lenkiją. Lenkijos įgaliotinio įstaigos veikla sutriko.

1945 m. birželio 21 d. nauju Lenkijos vyriausybės įgaliotiniu evakuacijai iš Lietuvos teritorijos buvo paskirtas Julijanas Urniažas. Tačiau ir naujasis įgaliotinis laikėsi tos pačios nuomonės dėl planinės evakuacijos. Ne kitaip į tai žiūrėjo ir vėliau jį pakeitęs Lipinskis.

Vis dėlto Lenkijos evakuacijos įstaigos pradėtas planinės evakuacijos boikotas ryžtingais Lietuvos TSR vyriausybės atstovo evakuacijai A. Knyvos veiksmais buvo palaužtas. 1945 m. liepos—rugpjūčio mėn. buvo evakuojami daugiausiai miestų gyventojai. Per šiuos mėnesius į Lenkiją išvyko 55270 žmonių, iš jų buvusių vilniečių — 45877. Kaimų gyventojams evakuotis šiais mėnesiais galimybių faktiškai nebuvo sudaryta.

Ir vėliau evakuacija vyko planingai.

1944 m. rugsėjo 22 d. sutarties 3 straipsnio c punktas skelbė, kad 1944 ir 1945 m. visi perkeliamieji ūkiai bus atleisti nuo visų valstybinių piniginių ir draudimo mokesčių.[26] Atitinkamą nutarimą 1944 m. spalio 14 d. priėmė ir TSRS Liaudies Komisarų Taryba. Tačiau šią nuostatą Lietuvos TSR ūkinės bei administracinės įstaigos nuolat pažeidinėjo.

Sutartį pažeidinėjo ir Lenkijos įgaliotinio, ypač rajonų įgaliotinių įstaigų darbuotojai. Nors sutartyje aiškiai pasakyta, kad evakuojama savanoriškai, tačiau Lenkijos įstaigos darbuotojai labai aktyviai agitavo žmones, kad jų kuo daugiau išvyktų į Lenkiją, gąsdino, jog tie, kurie atsisakys išvykti į Lenkiją, bus išvežti į Sibirą ir pan.

---

[23] Ten pat. ap. 1, b. 20, l. 60.
[24] PA, f. 1771, ap. 2, b. 65, l. 32.
[25] CVA, f. R-841, ap. 10, b. 25, l. 30.
[26] PA, f. 1771, ap. 2, b. 65, l. 32.

Įkainodami išvykstančiųjų turtą, Lenkijos įstaigos valdininkai stengėsi dirbtinai padidinti pastatų kubatūrą, įrašyti į aktus neegzistuojantį turtą ir t. t.

Tokie nesusipratimai sunkino evakuaciją. 1945 m. rugpjūčio 15 d. Lenkijos užsienio reikalų viceministras Z. Modzevskis kreipėsi į Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininką M. Gedvilą ir pakvietė Lietuvos TSR vyriausybės delegaciją rugpjūčio 27 d. atvykti į Varšuvą ir sureguliuoti iškilusias problemas [27].

1945 m. gruodžio pradžioje Lietuvos vyriausybinė delegacija, vadovaujama Lietuvos TSR užsienio reikalų ministro P. Rotomskio, nuvyko į Varšuvą. Derybos vyko nuo gruodžio 3 iki 10 dienos. Pasirašytas papildomas protokolas, kuriuo remiantis norinčiųjų išvykti registravimas pratęsiamas iki 1946 m. sausio 31 d. Taip pat nustatytas galutinis išvykimo terminas — 1946 m. birželio 15 d. Pakeista kai kurių 1944 m. rugsėjo 22 d. sutarties punktų formuluotė.

Pasibaigus planinės evakuacijos terminui, abiem šalims sutikus buvo suteikta galimybė organizuoti likvidacinius transportus arba individualiai evakuotis tiems asmenims, kurie dėl rimtų priežasčių negalėjo išvykti planine tvarka nurodytais terminais. Evakuacija užtruko iki 1946 m. lapkričio 1 d., o 1948 m. kovo 8 d. paskutiniuoju ešelonu išvyko vyriausiojo įgaliotinio įstaigos darbuotojai. Visi tie, kurie vyko jau pasibaigus planinei evakuacijai, turėjo sumokėti visus mokesčius ir atsiteisti valstybei.

Susumuojant evakuacijos rezultatus paaiškėjo, kad dalis buvusių Lenkijos piliečių, pareiškusių norą evakuotis, neišsiėmė evakuacijos lapų arba išsiėmę juos grąžino, atsisakydami išvykti. Iš viso atsisakė išvykti 11674 žmonės. Deja, šiandien, nesusipažinus su Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos dokumentais, sunku atsakyti į klausimą, ar jie visi atsisakė savo noru. 48667 žmonėms, daugiausiai iš Kauno, Kėdainių, Panevėžio ir Ukmergės rajonų, nepripažinta teisė evakuotis, nes jų padėtis neatitiko 1944 m. Lietuvos TSR vyriausybės ir Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komiteto sutarties 1-ojo straipsnio reikalavimų. 147991 žmogus neišvyko atsisakę jiems pateiktų evakuotis transporto priemonių. Žmonės, neatvykę į planinius transportus be pateisinamos priežasties, netekdavo teisės išvykti.

Taigi į Lenkiją neišvyko 208332 žmonės, arba 73315 užsiregistravusių išvykti šeimų. Išvyko į Lenkiją 61127 šeimos, arba 171158 žmonės. Be lenkų tautybės asmenų, išvyko 2284 žydai ir 52 kitų tautybių žmonės.[28]

Evakuojamiems vežti Lietuvos geležinkelių valdyba skyrė 15591 vagoną. Išvykstantys į Lenkiją išsivežė daug gyvulių, o Lietuvoje paliko 10415 gyvenamųjų namų, daug ūkinių pastatų, 213 įvairių verslo įmonėlių, — iš viso 90346474 rublių vertės nekilnojamojo turto. Buvo palikta ir 2410350 rublių vertės kilnojamojo turto. Be to, išvykstantieji paliko pasėlių, kurie įvertinti 296847 rubliais [29]. Visas Lietuvoje lenkų paliktas turtas įvertintas 92756824 rubliais.

Lietuvos vyriausybė, vykdydama lenkų evakuaciją, transportui išleido 6001571 rublių [30], Lietuvos vyriausybės vyriausiojo atstovo evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos įstaigos išlaidos — 2783139 rubliai.[31]

Išvykę į Lenkiją piliečiai liko skolingi Lietuvai 17064402 rublių: liko nesumokėta mokesčių 15814954 rubliai, negrąžinta paskolų 267451 rublis, nepristatyta privalomųjų pristatymų už 981997 rublius [32].

---

[27] CVA, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 59.
[28] Ten pat, l. 120—129.
[29] Ten pat, l. 121.
[30] Ten pat, b. 29, l. 4.
[31] Ten pat, b. 27, l. 124.
[32] Ten pat.

Baigus evakuaciją, abiem pusėm pasikeitus finansiniais dokumentais, kilo nesutarimų dėl lenkų palikto 22625591 rublio vertės nekilnojamojo turto [33]. Šios sumos nenorėjo pripažinti Lietuvos atstovai, nes lenkų pateiktuose aktuose trūko dokumentinių įrodymų, trūko dalies aktų originalų ir pan.

Pasirašydami evakuacijos baigimo aktą, Lietuvos TSR vyriausybės vyriausiasis atstovas evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos A. Knyva ir Lenkijos Respublikos vyriausiasis įgaliotinis evakuacijai iš Lietuvos TSR teritorijos J. Špakas šią problemą paliko spręsti Lietuvos ir Lenkijos vyriausybėms.

1952 m. liepos 21 d. Maskvoje Lietuvos TSR užsienio reikalų ministras Ignas Gaška ir Lenkijos Liaudies Respublikos Aukščiausiosios kontrolės rūmų pirmininko pavaduotojas Janas Gureckis pasirašė Lenkijos piliečių evakuacijos iš Lietuvos TSR teritorijos baigimo aktą.[34] Ginčijama suma buvo pripažinta Lenkijos naudai ir pasirašius evakuacijos užbaigimo aktą Lenkijos vyriausybei išmokėti 72 692 422 rubliai.

[33] Ten pat, l. 126.
[34] Ten pat, b. 29, l. 4—5.

TSKP CENTRO KOMITETE IR TSRS AUKŠČIAUSIOJOJE TARYBOJE

1989 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais respublikiniuose laikraščiuose paskelbti šie TSKP CK nutarimai, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakai ir TSRS įstatymai:

Dėl ketvirtojo-penktojo dešimtmečių ir šeštojo dešimtmečio pradžios laikotarpio represijų aukų atminimo įamžinimo. (TSKP CK nutarimas)

„Tiesa", 1989 m. liepos 5 d.

Dėl neatidėliojamų priemonių gyventojų aprūpinimui pensijomis ir jų socialiniam aptarnavimui gerinti. (Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas)

„Tiesa", 1989 m. rugpjūčio 8 d.

Dėl pakeitimų ir papildymų TSRS valstybinės įmonės (susivienijimo) įstatyme. (Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas)

„Tiesa", 1989 m. rugpjūčio 12 d.

Dėl valstybinių įmonių (susivienijimų) darbo apmokėjimo fondo apmokestinimo. (Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas)

„Tiesa", 1989 m. rugpjūčio 12 d.

Dėl teisėjų statuso TSR Sąjungoje. (Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas)

„Tiesa", 1989 m. rugpjūčio 15 d.

Estijos TSR įstatymo „Dėl Estijos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) pakeitimų ir papildymų" ir Estijos TSR įstatymo „Dėl rinkimų į Estijos TSR vietines Liaudies deputatų tarybas" kai kurie nuostatai neatitinka TSRS Konstitucijos. (TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas)

„Tiesa", 1989 m. rugpjūčio 18 d.

„TREČIO FRONTO“ PALYDĖTAS...

K. Korsako 80-osioms gimimo metinėms

VYTAUTAS GALINIS

Kostas Korsakas (1909—1986 m.) literatūrai atidavė šešetą savo gyvenimo dešimtmečių. Jis buvo vienas iš tų retų rašytojų, kurie labai anksti pradeda kūrybinę veiklą, randa savo pašaukimą ir greit subrandina talentą. Jau septyniolikamečio moksleivio kritikos straipsniai atkreipė skaitytojų dėmesį drąsiais ir originaliais samprotavimais, argumentuotais vertinimais, pažangiomis mintimis. Jis pasirodė ne tik turįs savo nuomonę, bet ir mokąs ją ginti, drįstąs polemizuoti su pripažintais autoritetais. Karštas kritiko temperamentas, jo estetinės pozicijos rėmėsi į tvirtą visuomeninį pagrindą — ryšius su pažangiuoju antifašistiniu judėjimu, vis labiau įsisąmoninama marksistine pasaulėžiūra. Tas kelias ilgainiui jį atvedė į pirmąsias tarybinės lietuvių literatūros kūrėjų gretas, nulėmė jo reikšmingą vaidmenį plėtojant literatūros mokslą, organizuojant svarbiausius literatūrologijos darbus.

Beveik keturiasdešimt metų K. Korsakas vadovavo Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutui, buvo daugelio mokslinių tarybų, komisijų, redakcinių kolegijų narys ar pirmininkas. Šios pareigos pareikalavo daugybės jėgų ir laiko, bet kartu leido ne vienu atveju lemti lietuvių filologijos raidos kryptį ir kelius. Tas, jo paties žodžiais tariant, „nepakeičiamas einamų pareigų diktatas" labai varžė individualius kūrybinius užmojus ar kreipė juos ten, kur reikalavo visuomeniniai interesai. Suderinti visa tai netgi K. Korsakui — pareigos žmogui ir kūrėjui — buvo anaiptol nelengva. Dažniausiai kaip tik nukentėdavo širdžiai mieliausi sumanymai ir siekimai. Tas „pareigų diktatas" lėmė ir jo kaip vyriausiojo redaktoriaus darbą rengiant daugiatomę „Lietuvių literatūros istoriją", instituto serijinius leidinius „Literatūra ir kalba", K. Donelaičio „Raštų" akademinį leidimą ir daugelį kitų aktualių kolektyvinių darbų. Šios veiklos reikšmę sunku perdėti — ji padėjo tolesnės lietuvių literatūros mokslo raidos, įvairių tyrimo krypčių pagrindus. Be abejo, laikas ir nauja tyrėjų karta čia padarys ne vieną korektyvą, pagilins ir toliau išplėtos pradėtus darbus.

Svarbiausia K. Korsako literatūrinio palikimo dalis — kritikos ir literatūros mokslo darbai. Per keletą dešimtmečių keitėsi kritiko interesai, domėjimosi objektai, bet visad išliko keli bendrieji bruožai: literatūros idėjiškumo, jos glaudžių ryšių su visuomenės gyvenimu teigimas.

Tokia kritiko pozicija išryškėjo, kai jis aktyviai dalyvavo leidžiant pažangų antifašistinį literatūros žurnalą „Trečias frontas" (1930—1931 m.). Sklaidant šio žurnalo puslapius, skaitant ten spausdintus K. Korsako straipsnius ar eilėraščius, sunku įsivaizduoti, kad jų autorius tuo metu buvo politinis kalinys, neturįs jokių galimybių tiesiogiai dalyvauti kasdieninėje trečiafrontininkų veikloje. Už antifašistinę veiklą, ryšius su pogrindinėmis komunistų partijos ir komjaunimo organizacijomis jis 1928 metų liepos mėnesį buvo suimtas ir 1929 metų pradžioje Šiaulių apygardos teismo nuteistas šešeriems metams sunkiųjų darbų kalėjimo (kaip nepilnamečiui bausmė buvo sumažinta iki 4 metų).

V. Galinis — filologijos mokslų daktaras, profesorius, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinis bendradarbis.

Su „Trečio fronto" kolektyvu jis suartėjo per J. Šimkų, su kuriuo buvo jau anksčiau pažįstamas. Šiandien galima tik stebėtis, kaip už grotų buvęs jaunas rašytojas taip aktyviai ir karštai svarstė visus svarbiausius žurnalo leidimo, jo idėjinės literatūrinės politikos klausimus, daug lemdamas ir jo programą, ir ypač evoliucinį posūkį kairėn. Jam labai rūpėjo konsoliduoti pažangiuosius rašytojus principiniu pagrindu, pasiekti, kad jie nebūtų tokia bala kaip „Keturi vėjai": šią mintį jis ne kartą akcentavo laiškuose J. Šimkui ir kitiems žurnalo bendradarbiams. Svarbus buvo ir jo raginimas užmegzti tvirtesnius ryšius su kaimyninių kraštų pažangiaisiais rašytojais, su jų leidiniais.

Nuostabą kelia ir jauno literato sugebėjimas daug ir produktyviai dirbti labai nepalankiomis kalėjimo sąlygomis: per porą metų jis parašė apie 30 straipsnių, recenzijų, informacijų apie užsienio literatūrą. Visa tai buvo spausdinta „Trečiame fronte" ar „Kultūroje". Taip pasirodė tokie gana reikšmingi straipsniai kaip „Jurgio Savickio žodis", „Literatūros kritikos pagrindai", „Mūsų naujosios prozos problemos". Tuo pat metu dar buvo parašyta keliolika eilėraščių bei apsakymų. Ko jau ko, bet darbštumo ir atkaklumo jaunam literatui tikrai netrūko. Ir už grotų būdamas jis darė nemažą įtaką savo bendraminčiams, vienus jų sumanymus palaikė, kitiems griežtai priešinosi. Savo požiūrį jis išsakydavo tiesiai ir atvirai, ne kartą kepšteldamas ir savo draugams.

Trečiafrontininkų, žymesniųjų rašytojų pastangų dėka K. Korsakas 1930 metų rugsėjyje iš kalėjimo buvo paleistas. Daugiau kaip dveji kalėjimo metai apgadino jaunuolio sveikatą, bet gerokai subrandino jo ideologines ir literatūrines pozicijas. Iš Pašvitinio 1931 metų rudenį jis persikėlė į Kauną ir pradėjo studijuoti Vytauto Didžiojo universitete lietuvių ir rusų literatūras. „Trečias frontas" gyvavo paskutines dienas ir, rengiant spaudai dvigubą šeštą-septintą numerį, buržuazinės cenzūros buvo uždarytas. Tai buvo didelis smūgis visai pažangiajai lietuvių literatūrai, o ypač jauniems rašytojams, kurie pasijuto tartum netekę pagrindo po kojomis. Pačiam K. Korsakui dar liko darbas „Kultūros" žurnale, kurio faktinuoju redaktoriumi jis tapo 1933 m. Vėliau jis padėjo organizuoti kitus antifašistinius leidinius — žurnalą „Literatūra", almanachą „Prošvaistė". Šiuose leidiniuose, o ypač „Kultūroje", jis daug rašė aktualiais literatūros klausimais, recenzavo naujas knygas. J. Radžvilo vardas (tokiu slapyvardžiu jis ilgą laiką pasirašinėjo) buvo gerai žinomas daugeliui skaitytojų. Viena po kitos pasirodė trys jo kritikos knygos: „Straipsniai apie literatūrą" (1932), „Kritika" (1936), „Rašytojai ir knygos" (1940). Studijos „M. J. Lermontovo gyvenimas ir kūryba", „Latvių liaudies dainos" buvo paskelbtos universiteto mokslo darbuose. Trys kritikos knygos, kai autorius dar tik buvo baigęs trečią amžiaus dešimtmetį, — kol kas unikalus atvejis lietuvių literatūros istorijoje.

Kokios tad svarbiausios K. Korsako — kritiko idėjinės ir estetinės pozicijos, ką jis teigė ir prieš ką kovojo?

Bene pagrindinis jo teiginys, nusistatymas buvo toks: literatūra turi būti idėjiška ir liaudiška, ji negali likti neutrali visuomenės gyvenime vykstančioje kovoje, turi aiškiai atsistoti pažangos pusėje. Jis ragino rašytojus nuolat turėti prieš akis tautos pagrindą — darbo žmones, ten ieškoti ir tautinės kultūros atramos. Jei rašytojas nori eiti su visuomenės gyvenimo pažanga, jis turi žadinti liaudies sąmonės aktyvumą, pajusti, kas dar tik bręsta joje, išreikšti jos troškimus ir viltis. Todėl K. Korsakas ragino visą literatūros ugdymą grįsti „kuo plačiausiai suprastu liaudiškumu", kitaip sakant, visos tautos bendraisiais reikalais ir rūpesčiais. Tai buvo jau kur kas platesnis liaudiškumo ir tautiškumo supratimas negu „Trečio fronto" laikais. Jis atspindėjo daugelio pažangiųjų rašytojų pastangas Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ieškoti tvirtesnio pagrindo, kuriuo remiantis galėtų vienytis prieš fašizmo ir karo grėsmę visos dorosios literatūros pajėgos. Tas požiūris nebuvo tik vietinis, grynai

lietuviškas reiškinys: tokia buvo bendra beveik visų Europos tautų literatūrų, jų atstovų veiklos kryptis. Ieškoti bendros kalbos su įvairių pažiūrų, bet nusistačiusiais prieš rengiamą imperialistinį karą ir didėjančią fašizmo grėsmę rašytojais ragino R. Rolanas, T. Manas, L. Foichtvangeris ir kiti šviesiausi Europos protai.

Vadovaudamasis tokiu požiūriu K. Korsakas ir analizavo savo meto literatūros gyvenimą. Jam pirmiausia rūpėjo pažangiosios literatūros padėtis, jos raidos keliai ir uždaviniai. Jis manė, kad pažangioji literatūra turi būti ne tik griežta esamos gyvenimo sanklodos kritikė ir neigėja, bet ir liaudies masių aktyvumo, pasitikėjimo savo jėgomis žadintoja. Tokia pagrindinė mintis iškyla ne viename jo straipsnyje apie artimiausių savo bendraminčių (S. Nėries, P. Cvirkos, A. Venclovos, J. Šimkaus, T. Tilvyčio) kūrybą. K. Korsakui visada rūpėjo visuomeninė jų kūrybos prasmė, socialinis kryptingumas, sąsajos su aktualiausiais gyvenamojo meto uždaviniais, bet jis buvo labai atidus ir jų meninėms individualybėms, kūrybiniam braižui. Principinė kritiko pozicija buvo tokia: apie knygą visada reikia kalbėti sąžiningai, matyti ir jos teigiamas puses, ir trūkumus, nedarant nuolaidų net ir artimiems bičiuliams.

Didžiausią dėmesį skirdamas savo amžininkų — idėjinių bendraminčių kūrybai, pažangiems demokratiniams to meto literatūros reiškiniams, K. Korsakas sąmoningai siekė parodyti, kad jie neatsirado tuščioje vietoje, o turi savo šaknis ir ištakas. Pažangiosios savojo meto literatūros pirmtakais ir pradininkais jis laikė Žemaitę, J. Biliūną, J. Janonį, manė, kad iš jų galima ir reikia pasimokyti ir eiti toliau savo keliu. Pažangiųjų literatūros tradicijų problema jaudino jį jau nuo pat veiklos pradžios. K. Korsakas ją nagrinėjo vis brandžiau, atsisakydamas iš pradžių pasitaikiusių perdėtų sociologizuotų vertinimų. Dėmesys šiai problemai dar labiau sustiprėjo tarybiniais metais, ypač rengiant literatūros istorijos darbus.

K. Korsakas rašė ne tik apie jam ideologiniu požiūriu artimą literatūros kryptį. Jį visad domino patys iškilieji visos lietuvių literatūros raidos reiškiniai, rašytojai ir kūriniai. Anuo metu nemažo atgarsio sulaukė jo straipsniai apie V. Mykolaičio-Putino, V. Krėvės, I. Simonaitytės, J. Grušo, J. Paukštelio kūrybą. Šių rašytojų kūryboje jis ieškojo tokių ypatybių, kurios objektyviai atspindi dorą, neretai ir kritišką požiūrį į tikrovę, jos socialinius procesus ir ryškėjančius prieštaravimus, priartėjimą prie liaudies gyvenimo. Toks požiūris ypač būdingas ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės straipsniams — tuo metu buvo atsisakoma siaurų sektantiškų, vulgarių sociologinių požiūrių į sudėtingus, neretai prieštaringus literatūros raidos reiškinius, ieškoma bendrų sąlyčio taškų su visais geros valios rašytojais, nereikalaujant, kad skirtingų pusių idėjinės ir socialinės nuostatos visur absoliučiai sutaptų. Toks nusistatymas pastebimas ne tik K. Korsako, bet ir P. Cvirkos, A. Venclovos straipsniuose. Žinoma, ir K. Korsako straipsniuose yra nemaža laiko bei aplinkybių sąlygotų vertinimų, literatūrinės kovos atgarsių, jo paties simpatijų ir antipatijų atspindžių. Dabar, iš didesnio laiko atstumo, ne vieną reiškinį jau galime vertinti ir blaiviau, ir nuodugniau, geriau matome jų vietą ir reikšmę, ką ne visada galėjo įžvelgti tame sūkuryje blaškęsi amžininkai.

Reikėtų pabrėžti dar vieną svarbų K. Korsako kritikos bruožą: į lietuvių literatūros raidą jis žvelgė plačiau, per Europos konteksto prizmę, siejo ją su kaimyninių literatūrų tendencijomis, ieškojo analogijų ir skirtumų. Toks kelias buvo tikrai perspektyvus, nes leido išvengti parapijinio patriotizmo, padėjo geriau suvokti ir savo literatūros mastą, jėgą bei silpnybes. Toks požiūris būdingas ir vėlesniems K. Korsako darbams, jo pradėtu keliu toliau ėjo ir kita kritikų karta.

K. Korsakas buvo apsigimęs polemistas. Jis karštai dėstė savo nuomonę, argumentuotai kirtosi su priešingais požiūriais. Jam nepriimtina buvo nacio-

nalistinė ar klerikalinė ideologija, nemaža karčių priekaištų iš jo patyrė tokie kūriniai, kuriuose jis įžvelgė tiesos iškraipymą, neobjektyvumą, ryškesnių charakterių stoką, apskritai meninį bejėgiškumą. Gerai buvo žinomos jo šmaikščios filipikos prieš „grynąjį meną", formalistinius gudravimus, stilistinę akrobatiką. „Gražus" rašymas, „barokinis stilius" visada sukeldavo jo įtarumą, buvo jam ženklas, kad autorius slysta gyvenimo paviršiumi, neturi ką reikšmingesnio pasakyti. K. Korsakui turinio ir formos vienovė buvo neginčijama aksioma. Galima priminti, kad už K. Korsako įžiūrėtą tokios vienovės pažeidimą kliūdavo ir jo bendraminčiams. Sakysim, nemažų priekaištų jis padarė P. Cvirkai dėl romano „Meisteris ir sūnūs" stiliaus. Dabar atrodo, kad tie priekaištai kai kur buvo perdėti.

Kaip aktyvus literatūros gyvenimo dalyvis K. Korsakas jau savo kūrybos kelio pradžioje galvojo apie kritiko darbo prasmę, kritikos uždavinius, jos vietą tarp kitų literatūros rūšių ir žanrų. Bene plačiausiai savo požiūrį jis yra išdėstęs straipsnyje „Apie kritiką" (1936). Anuo metu tai buvo ne tik išsamiausias, bet, galima sakyti, kone vienintelis toks užsimojimas — čia apžvelgiama ir kritikos būklė, išdėstomi jos teoriniai pagrindai. Aptardamas teorinius kritikos pagrindus, jis daugiausia rėmėsi rusų revoliucinių demokratų bei marksistų mintimis, o pačios kritikos uždavinius, nors ir vartodamas „ezopinę kalbą", siejo su revoliucinėmis visuomenės pertvarkymo idėjomis, su liaudies masių interesais: pasak jo, kritikas turi nustatyti, ar pažangūs literatūros reiškiniai „pirmaujančių dabarties idėjų atžvilgiu" (t. y. santykį su socializmo idėjomis), daugiausiai dėmesio skirti tiems kūriniams, kurie išreiškia liaudies masių interesus. Tai buvo ištisa pažangios kritikos ugdymo ir veiklos programa.

Be abejo, K. Korsako kritikoje yra ir tokių puslapių, kurie atspindi tik einamuosius ano meto uždavinius ir poreikius, kurie priklauso jau istorijai. Jie šiandien yra paties autoriaus kūrybinių interesų, pažiūrų, kasdieninio literato ir žurnalisto darbo liudytojai, literatūros istorijos šaltinis.

Tačiau didelė kritiko kūrybinio palikimo dalis nenuėjo į užmarštį, — ji tapo mūsų savastimi. Galima pagrįstai teigti, kad K. Korsako kritika buvo svarbus ne tik literatūros, bet ir visuomenės gyvenimo reiškinys. Ji formavo ne tik estetines, bet ir visuomenines skaitytojų pažiūras, veikė ne tik rašytojus, bet ir plačiuosius visuomenės sluoksnius, ypač pažangiąją jų dalį. Kaip žymiausias ketvirtojo dešimtmečio kritikas, jis padėjo ugdyti literatūrą, stiprinti jos demokratines tradicijas, praturtindamas jas marksistine estetine mintimi. Kartu jis su publicisto aistra skelbė pažangias idėjas, skatinančias kovoti dėl geresnės socialinės santvarkos. Parafrazuojant jo paties žodžius, galima pasakyti, kad jis buvo „kritikas, kuris nesvyravo": tvirtai ėjo pažangos keliu, atvedusiu jį į pagrindinių tarybinės lietuvių literatūros kūrėjų gretas.

Karo metais gyvenimo aplinkybių ir kovos prieš hitlerinius grobikus poreikių skatinamas K. Korsakas nukrypo į literatūrinę publicistinę veiklą (straipsnių rinkinys „Prieš amžinąjį priešą", 1945), rūpinosi evakuacijoje atsidūrusių lietuvių rašytojų kūrybiniu darbu, taip pat kad lietuvių literatūra plačiau būtų žinoma Sąjungoje. Pokario metais tapęs literatūros mokslo darbų organizatoriumi jis vis labiau tolo nuo einamosios kritikos. Tiesa, dar parašė išsamius straipsnius apie S. Nėries ir P. Cvirkos kūrybinį palikimą, studiją apie A. Vienuolio romaną „Puodžiūnkiemis", keletą straipsnių apie savo amžininkų kūrybą sukaktuvių progomis, apie literatūros kritikos būklę.

Nuo kritikos į literatūros mokslą stūmė ir pačios gyvenimo aplinkybės. Ankstesnių ir jau tarybiniais metais parašytų K. Korsako darbų knyga „Literatūra ir kritika" (1949) sulaukė labai rūsčių ir nepagrįstų išpuolių, iš peties kertant už pramanytas nuodėmes. Taip vienintelė tuo metu pasirodžiusi kritikos knyga buvo suniekinta, o autorius nepelnytai įskaudintas. Matyt, tai ir buvo viena iš priežasčių, paskatinusių K. Korsaką atsidėti tik literatūros

mokslui. Kita vertus, ta kryptimi sukti jį skatino ir praeities rašytojų vertinimo patirtis, ir individualūs polinkiai, ir pareigos.

Daugeliui buvo gana netikėta, kad bene svarbiausia K. Korsako kaip literatūros istoriko darbo sritis tapo senoji lietuvių literatūra. Tai jo parašyti skyriai apie senąją lietuvių literatūrą „Lietuvių literatūros istorijai", „Pasaulinės literatūros istorijos" III tomui, didoki straipsniai apie pirmąją lietuvišką knygą, M. Mažvydą, metraščius, keli darbai apie K. Donelaitį. Visuose juose krinta į akis blaivaus analitiko talentas: kruopšti faktų analizė, gerai argumentuotas ir griežtai logiškas dėstymas derinasi su mokslininko įžvalgumu ir kritiko intuicija. Nemažo atgarsio sulaukė ir gana gausūs jo darbai literatūrinių ryšių bei sąveikų klausimais. Jie buvo vertinami ir todėl, kad davė pradžią marksistiniam daugelio svarbių lietuvių literatūros palikimo problemų svarstymui bei sprendimui.

Apskritai ypač reikėtų pabrėžti, jog, vadovaudamas literatūros istorijos rašymui, K. Korsakas buvo įsitikinęs, kad literatūros palikimo tyrimas ir to palikimo vertybių atgaivinimas yra ir jo tiesioginė pareiga, ir vienas svarbiausių tarybinio lietuvių literatūros mokslo uždavinių. Ne viską, ką buvo užsimojęs, jis čia suspėjo padaryti — darbo užteks ne vienai literatūrologų kartai, tačiau kitiems toliau žygiuoti jau bus lengviau.

Kai pažiūri į tuos kelis didžiulius K. Korsako raštų tomus, išleistus „Vagos" leidyklos, matai, kiek daug spėta padaryti, koks platus tų darbų temų ir žanrų diapazonas. Ir kokia didelė mokslininko erudicija, koks imponuojantis intelektualinis akiratis.

KRONIKA

Lietuvos Komunistų partijos Plungės rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Mykolas PRONCKUS. Gimė 1936 metais. Baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją. Turi mokslinio agronomo specialybę. Dirbo komjaunimo ir tarybinį darbą. Pastaruoju metu buvo Plungės rajono LDT vykdomojo komiteto pirmininko pirmasis pavaduotojas-rajono agropramoninio susivienijimo pirmininkas.

Lietuvos Komunistų partijos Trakų rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Jonas GRYBAUSKAS. Gimė 1952 metais. Baigė Vilniaus inžinerinį statybos institutą ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi inžinieriaus mechaniko specialybę. Dirbo partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Trakų rajono komiteto ideologijos skyriaus vedėjas.

AR KOMUNISTAI PRARANDA POZICIJAS?

ALEKSANDRAS TARŠILOVAS

Daugelio socialistinių šalių politiniam gyvenimui būdinga tai, kad valdančiosios marksistinės-lenininės partijos, remdamosi socializmo kūrimo istorinės patirties kritine analize, atsižvelgdamos į dabarties politines, ekonomines ir ideologines realijas, mėgina rasti bendrą visuomenės raidos tendenciją bendrųjų socializmo dėsningumų pagrindu.

Tokia kompleksinė socializmo istorinės raidos analizė padeda parengti naują konceptualų socializmo kūrimo modelį, kurį sukonkretina pertvarkos — esminio socialistinių šalių atnaujinimo — politika. Jos tikslas — sudaryti visapusiško asmenybės ugdymo sąlygas.

Tai nereiškia, kad socializmo teorija pasirodė esanti moksliškai nepagrįsta. Istorinės kūrybos, taip pat ir socializmo kūrimo logika kaip tik ir yra ta, kad revoliucinėje veikloje keičiamasi, keičiant aplinkybes. Ir dabartinė socialistinės visuomenės reforma objektyviai reikalauja, kad socializmas perprastų savo paties sąmonę ir savo veikimo prasmę. Juk iki šiol socializmo praktika dėl objektyvių ir svarbiausia subjektyvių priežasčių tik tolino mus nuo socializmo esmės — humanizmo.

Pirma, nebuvo nuosekliai įgyvendinama V. Lenino nuostata, kad nauja santvarka turi parodyti savo pranašumus pirmiausia per ūkinės veiklos rezultatus, pasiekiamus taikios konkurencijos ir ekonominiais ūkininkavimo metodais. Mes dažniausiai norėjome įrodyti socializmo pranašumus agitavimu ir propaganda, tarsi būtų įmanoma gerais norais ir masinėmis kampanijomis išvystyti gamybines jėgas, stengėmės įrodyti, kad kuo labiau suvisuomeninta socialistinė nuosavybė, tuo labiau gerėja liaudies gyvenimas.

Antra, schematiškai buvo suvokiama sudėtinga socializmo teorijos ir realybės santykio dialektika. Po V. Lenino daugelio Komunistų partijų vadovybėje įsivyravo dogmatizmas. Nesigilinta į socializmo kūrimo esmę ir turinį, jo daugiavariantiškumo galimybes, o teoriškai ir praktiškai stengtasi įsprausti jį į vienintelę, dažniausiai stalinietiškai ir postalinietiškai interpretuojamą schemą. Socialistinėse šalyse atkakliai buvo laikomasi „socializmo principų", nors jų esmė prieštaravo pačiam socializmui, kaustė visuomenės raidą arba tik su išlygomis galėjo būti taikomi išskirtinėmis aplinkybėmis. Net atvirkščiai: tai, kas skatino visuomenės raidą (pavyzdžiui, prekinių-piniginių santykių plėtojimas), buvo traktuojama kaip „kapitalizmo restauracija".

Trečia, vulgariai traktuojama marksizmo tezė, kad komunistų partija yra politinis avangardas, stalinietiškai interpretuojant virto teiginiu, kad „partija — tai proletariato įrankis". Vėliau šis teiginys buvo transformuotas į formulę „partija — tai socialistinės visuomenės politinės sistemos

A. Taršilovas — istorijos mokslų kandidatas, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos socializmo teorijos ir politologijos katedros docentas.

vyksta tolygiai. Kai kada politinio gyvenimo raida aplenkia liaudies ūkio reformas. Taip yra kai kuriose socialistinėse Europos šalyse, tarp jų — ir Tarybų Sąjungoje. Tai kelia pagrįstą žmonių nerimą ir nepasitenkinimą.

Kinijoje išryškėjo kitas prieštaravimas. Toli pažengė ekonomikos reforma, ekonominis pliuralizmas, o politinės sistemos reforma, ypač socialinėje sferoje, — atsiliko. Atsisakius lygiavos, kilo daug socialinių problemų dėl socialinio teisingumo principo pažeidimų. Neseniai partiniame žurnale „Ciuši" („Tiesos ieškojimas") Kinijos KP tryliktojo šaukimo 4-ajame plenume partijos CK Generaliniu sekretoriumi išrinktas Čzian Cziamenis pripažino, kad privatininkų ir žmonių, dirbančių valstybiniame sektoriuje (pastarieji sudaro daugumą), pajamų skirtumas pernelyg didelis. Tai destabilizuoja visuomenę[6]. Kitaip sakant, didelė pajamų diferenciacija, neregėtas kainų šuolis, infliacija, padažnėję piktnaudžiavimai tarnybine padėtimi — visi šie veiksniai, sukėlę staigų pilietinio aktyvumo protrūkį, virto didžiule Kinijos liaudies tragedija. Jos padariniai labai skaudūs.

Politinių institutų sistemos pertvarkos įvairovė ypač ryški dabartinėje Vengrijos komunistų veikloje — jie siekia įveikti šalies ekonominę, politinę ir moralinę krizę. Mokydamasi iš klaidų, Vengrijos socialistinė darbininkų partija pakilo į naują politinio mąstymo lygmenį ir padarė esminę išvadą, kad visuomenės atnaujinimas, prasidėjęs po 1968 metų, galimas tik vykdant radikalias politines ir ekonomines reformas.

1988 m. gegužės mėnesį Vengrijos partinėje konferencijoje buvo kompleksiškai aptarta šios šalies visuomenės būklė. Joje buvo padaryta išvada, jog būtina socialistinio pliuralizmo pagrindu demokratizuoti visuomenės struktūras, suteikti platformų (ne frakcijų) laisvę partijos viduje ir formuoti teisinės valstybės sistemą. Šios dvi kryptys, taip pat ekonominės reformos plėtojimas, socialistinės rinkos ekonomikos kūrimas — tai svarbiausi partijos uždaviniai. Be to, partinėje konferencijoje buvo aiškiai pareikšta, jog būtina ir nauja kadrų politika. Beveik trečdaliu buvo atnaujintas partijos Centro Komitetas, VSDP. Generaliniu sekretoriumi išrinktas K. Grosas.

Partinėje konferencijoje buvo aptartos tik pagrindinės Vengrijos visuomenės ir partijos atnaujinimo kryptys. Jos buvo sukonkretintos naujoje Vengrijos Konstitucijos koncepcijoje (aptarta VSDP CK 1989 m. vasario plenume) ir partijos veiklos programos projekte, šių metų kovo 7 d. pateiktame svarstyti partijos CK plenumui. Jame buvo pareikšta nuomonė, kad naujoje Konstitucijoje turi būti įteisinti teiginiai, kad Vengrija yra laisva, demokratinė socialistinė valstybė, kurioje dominuoja visuomeninė nuosavybė, socialinis teisingumas, visuomenės solidarumas.

VSDP politinėje programoje numatyta sukurti politinę sistemą, išreiškiančią liaudies valią, teisinę valstybę, formuoti šiuolaikinę, efektyvią ekonomiką. Šie pagrindiniai teiginiai toliau buvo išplėtoti VSDP CK plenume, įvykusiame šių metų kovo 29 d. Plenumo rezoliucijoje dėl aktualių politinės reformos klausimų buvo pareikšta, kad partijos tikslas — istorinės reikšmės uždavinys — įgyvendinti demokratinį socializmą. Jo modelio esmė — visuomeninė valdžios kontrolė, realizuojama per daugiapartinę sistemą. Vengrijos komunistai pritaria nuomonei, kad tai būtų garantuota konstitucijos.

Taigi VSDP sutinka, kad šalies valdyme dalyvautų įvairios visuomenės jėgos. VSDP pareiškė, kad ji pasirengusi tartis su visomis įstatymo ribose veikiančiomis organizacijomis ir drauge parengti konkrečią pliuralistinę valdymo struktūrą. Po ilgų konsultacijų VSDP ir aštuonios opo-

[6] Известия, 1989, 1 июня.

zicinės partijos bei organizacijos, turinčios bendrą platformą (vadinamasis opozicinis „apskritasis stalas"), pasirašė susitarimą birželio 13 dieną pradėti derybas. Šis visaliaudinis „apskritasis stalas" numatė, kaip bus pereinama prie daugiapartinės sistemos.

Taigi VSDP, siekdama daryti lemiamą įtaką visuomeniniams procesams, aiškiai suvokia, kad šių dienų Vengrijoje nėra visuomeninės jėgos, turinčios tiesos monopolį ir galinčios be kitų paramos atnaujinti šalies politinę sistemą. Vengrijos komunistai aiškiai sako, jog jie rinksis konstitucionalizmo kelią, kuris yra teisinės valstybės pagrindas ir visuomenės saviorganizavimosi politinio pliuralizmo pagrindu prielaida. Taigi ankstesnę vadovavimo formulę keičia demokratinė teisinė sistema.

V. Lenino mintimi, kad be sąjungos su nepartiniais visose veiklos srityse neįmanoma tikėtis komunizmo kūrimo sėkmės, ypač nuosekliai vadovaujasi LJDP, pasirinkusi tautinės santarvės politiką. Jos tikslas — kuo greičiau įveikti ekonomikos ir politikos krizę. LJDP CK 10-ajame plenume buvo pareikšta, kad partija siekia iš esmės atnaujinti šalies visuomenę, pasiekti tautinę santarvę objektyviai būtino politinio pliuralizmo pagrindu. Tačiau šis plenumas vyko dviem etapais, nes ne visi LJDP nariai pritarė politiniam pliuralizmui, konstruktyvios opozicijos legalizavimui. LJDP vadovybei teko ginti politinio pliuralizmo koncepciją smarkioje kovoje. Padėties dramatizmą gali pailiustruoti, sakysime, tai, kad plenume buvo balsuojama ir už pasitikėjimą Politiniu biuru. Tačiau plenume parengta politinė platforma įtvirtino nenukrypstamą šalies atnaujinimo kursą, o visa partijos veikla vis labiau koncentruojama visuomeninėje politinėje sferoje. Tai patvirtino ir „apskritojo stalo" susitarimai.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad LJDP gerai žino, jog tam tikra prasme ji rizikuoja, tačiau ši rizika pateisinama, nes siekiama išnaudoti istorinį šansą socialistinei Lenkijai atnaujinti. Susitikime su tarybiniais žurnalistais LJDP pirmasis sekretorius V. Jeruzelskis (neseniai išrinktas Lenkijos prezidentu. — Red.) yra pasakęs, kad iš patirties žinoma: kiekvienas delsimas spręsti problemą partijai brangiai kainuoja. Ir kuo labiau vėluoji, tuo daugiau tenka mokėti.

Po rinkimų į Lenkijos Seimą ir Senatą politinė situacija šalyje labai pasikeitė. Opozicija, kuri dar taip neseniai veikė nelegaliai, sugebėjo iškovoti parlamente 260 vietų iš 560. Kaip rašė „Trybuna Ludu", žmonės balsavo už „Solidarumo" kandidatus ir braukė iš rinkiminių biuletenių LJDP narius ne todėl, kad būtų turėję pastariesiems konkrečių pretenzijų. Jie tuo būdu išreiškė nepasitikėjimą senomis valdymo formomis, kurios sukėlė šalyje krizę.[7]

Demokratizavimo procese vis labiau suvokiama, jog būtina atnaujinti pačią partiją. Nors Komunistų partija ir buvo pertvarkos iniciatorė, bet pačiai partijai pertvarka yra nelengvas jos autoriteto išbandymas. Tenka laužyti įsigalėjusius stereotipus, atsisakyti įkyrėjusių propagandos klišių. Ypač tai pasakytina apie partijos vadovaujančio vaidmens, kaip amžinos kategorijos, traktavimą. Iš praktikos žinome, kad partijos vadovaujantį vaidmenį, politinio avangardo vaidmenį galima iškovoti tik aktyvia politine komunistų veikla. Partijos vaidmenį lemia tas realus autoritetas, kurį tolydžio reikia pagrįsti konkrečiais darbais.

Realizuojant naują socializmo kūrimo modelį būtina, kad ir Komunistų partija iš principo keistų savo požiūrį į daugelį reiškinių. Pirmiausia, valstybėje ir visuomenėje reikia įtvirtinti maksimalią savivaldą — pačios liaudies valdžią, nes administruojamoji komanduojamoji visuomeninė politinė santvarka pasirodė nesugebanti efektyviai spręsti visuomenės raidos problemų. Todėl Komunistų partijai reikia ir idėjinėje teorinėje, ir prak-

[7] Cit. iš: Правда. 1989. 20 июня.

tinėje plotmėje kurti naują, šiuolaikinę partijos koncepciją, grindžiamą idėjinėmis marksizmo-leninizmo vertybėmis. Svarbiausios šio sudėtingo proceso kryptys — tai partijos vadovavimo ir vidinės partinės veiklos demokratizavimas. Tik mąstanti, diskutuojanti ir veikli partija gali suvokti visuomenėje vykstančius procesus ir juos integruoti. Tik tada ji gebės pateikti kompetentingus atsakymus į klausimus, kylančius visuomenės raidos eigoje.

Nors socializmo šalyse vykstantis demokratizavimo procesas yra labai prieštaringas, tačiau išryškėja ir bendra jo tendencija: atribojamos partijos ir valstybės organų funkcijos, atsisakoma politinės monopolijos elementų, kai kurios Komunistų partijos mėgina atsisakyti partijos ir valstybės aparato simbiozės, siekdamos vadovybės diktatūrą pakeisti teisine sistema, grindžiama politiniu pliuralizmu, tai yra koalicine valdymo forma.

Ši bendra tendencija nereiškia, kad visose socialistinėse šalyse Komunistų partijos vaidmuo politinėje sistemoje bus vienodas. Šį vaidmenį sąlygoja konkreti vienos ar kitos šalies specifika. Pavyzdžiui, Bulgarijos KP CK 1987 m. liepos plenume parengtoje koncepcijoje ypač akcentuojama, kad BKP, likdama vadovaujančia politine jėga, savivaldos sąlygomis negali būti valstybinės valdžios hierarchijos viršūnėje, valstybinės valdžios subjektas. Plenume buvo pasiūlyta nebedvejinti BKP CK generalinio sekretoriaus ir valstybės vadovo postų. Taigi Bulgarijos komunistai aiškiai apsisprendė: svarbiausia partijos funkcija — būti politine vadove, darbo žmonių avangardu, veikiant tik politiniais metodais.

Jugoslavijos KS 1989 m. balandžio plenume vienbalsiai priimtame dokumente buvo pažymėta, kad partijos pertvarka, ekonomikos ir politikos reformos yra vienintelis kelias vaduotis iš krizės šalyje. Plenume pabrėžta, kad šiuo metu partijai nebūtina tiesiogiai kištis į ekonomikos, gamybos procesų valdymo sferą. Partija turi atsisakyti savo monopolinės padėties, nebeteikti kokių nors privilegijų savo vadovams. Avangardo vaidmuo negali būti avansu suteiktas kuriai nors asmenybei ar organizacijai, taigi ir JKS, nors ji ir turi istorinių nuopelnų. Toks požiūris anaiptol nereiškia, jog atsisakoma socializmo ir socialistinės savivaldos.

Kalbėdamas apie politinį pliuralizmą, aptardamas pasiūlymus pereiti prie daugiapartinės sistemos, JKS CK Prezidiumo Pirmininkas S. Šuvaras pareiškė: JKS turi palankiai reaguoti į politinį visuomenės pliuralizmą. Dabartinė Jugoslavijos konstitucija neįteisina naujų partijų kūrimo galimybės, tačiau ateityje šalies konstitucija gali būti keičiama.

Taip pat buvo pareikšta, kad JKS turi būti pertvarkoma ne atliekant jos gretų „valymą", o kiekvienai partinei organizacijai imantis praktiškai realizuoti partijos programą. Jos tikslas — plėtoti socialistinę demokratiją atsižvelgiant į nuomonių pliuralizmą ir visų savaveiksmių organizacijų interesus.[8]

Taigi svarbiausia sąlyga, kad socialistinėse šalyse būtų įvykdytos politikos ir ekonomikos reformos, būtų tokia: Komunistų partijos turi atlikti politinio avangardo vaidmenį demokratizavimo procese. Jos turi neprarasti iniciatyvos ir vadovauti spartėjančiam savo tautų visuomeninio aktyvumo procesui, stiprinti jo pozityviuosius pradus, kurie padeda revoliuciškai atsinaujinti socialistinei visuomenei. Šis procesas turi sukurti vientisą liaudies savivaldos sistemą, kurios centre būtų žmogus.

[8] Известия, 1989, 17 апреля.

PIRMOSIOSE DARBININKŲ JUDĖJIMO GRETOSE

P. Eidukevičiaus gimimo 120-osioms metinėms

KAZIMIERAS TAMAŠAUSKAS

Pranas Eidukevičius — vienas žymiausių Lietuvos darbininkų judėjimo dalyvių, vienas Lietuvos Komunistų partijos kūrėjų, populiarus Vilniaus darbininkų vadovas, gynęs jų reikalus ir už tai dešimt kartų buvęs suimtas, kalintas, tremtas.

Pranas Eidukevičius (partiniai slapyvardžiai Edmundas, Antanas Baranauskas, Marcelis, Maciejus, Butkevičius) gimė 1869 m. spalio 7 d. Kybartų kaime netoli Virbalio. Jo tėvas Vincas tarnavo Virbalio geležinkelio stotyje darbininku. Mokėsi Pranas neilgai — baigęs Virbalio dviklasę miesto mokyklą, toliau lavinosi savarankiškai.

Būdamas 16 metų Pranas išvyko į Kauną, pradėjo dirbti brolių Tilmansų fabrike. Vėliau dirbo Šuvalo, brolių Šmidtų metalo dirbinių fabrikuose. Čia, bendraujant su Kauno darbininkais, metalistais, brendo jo revoliucinės pažiūros. 1887 metais jis įsitraukia į darbininkų judėjimą, dalyvauja streikuose, skaito nelegalią literatūrą. Išmestas iš brolių Šmidtų fabriko, 1895 m. išvyksta į Rygą ir įsidarbina šaltkalviu geležinkelio dirbtuvėse. Ir čia P. Eidukevičius aktyviai prisideda prie darbininkų organizavimo, pirmųjų socialdemokratų organizacijų Rygoje kūrimo, palaiko ryšius su Lietuvos socialdemokratais, įsitraukia į lietuvių darbininkų savišalpos draugijos veiklą. 1898 m. lapkričio 1 d. P. Eidukevičius suimamas drauge su 200 darbininkų ir studentų, o vėliau trejiems metams ištremiamas iš Rygos be teisės gyventi stambesniuose pramonės darbininkų centruose. Tačiau atvykęs į Gardiną jis nenurimsta — organizuoja darbininkus, platina tarp jų revoliucinę literatūrą. Vėl suimtas 1901—1902 m. P. Eidukevičius kalinamas Peterburgo kalėjime. Paleistas 1903 m. Gardine suorganizavo Gegužės 1-osios minėjimą, surengė darbininkų streiką. Įkalintas Gardino kalėjime jis paskelbė bado streiką.

K. Tamašauskas – LTSR CVA vyr. mokslinis bendradarbis.

1904 metų pradžioje P. Eidukevičius ištremiamas į Oloneco guberniją. Iš čia 1904 m. spalio 15 d. jis pabėga ir ilgą laiką gyvena nelegaliai.

Netrukus prasidėjo pirmoji Rusijos revoliucija. Į kruvinus 1905 m. sausio 9 d. įvykius Peterburge Lietuvos darbininkai atsakė protesto streikais ir demonstracijomis. P. Eidukevičius tų metų sausio pradžioje atvykęs į Vilnių irgi aktyviai įsitraukė į revoliucinę darbininkų kovą, organizavo protesto streikus dėl Peterburgo darbininkų apšaudymo Kruvinojo sekmadienio metu. Vėliau jis dirbo Lodzėje, buvo vienas iš Lodzės darbininkų sukilimo, įvykusio 1905 m. birželio mėnesį, vadovų.

Tuo metu Lietuvoje veikė apie dešimt socialistinių politinių partijų, kurios buvo nevienodos nacionalinės sudėties, be to, skyrėsi ir politiniu požiūriu. Kurį laiką P. Eidukevičius dirbo Lenkijos socialistų partijoje (PPS). 1904—1905 m. šios partijos dalis, veikusi Lietuvoje, atsiskyrė nuo PPS ir pasivadino Lenkijos socialistų partija Lietuvoje. Veikdamas tarp Vilniaus darbininkų, P. Eidukevičius gynė ir internacionalinę darbininkų judėjimo kryptį, stengėsi telkti įvairių tautybių darbininkus į bendrą revoliucinę kovą. 1906 m. jo rūpesčiu PPS Lietuvos organizacija susijungė su Lietuvos socialdemokratų partija. P. Eidukevičius buvo išrinktas Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto nariu. Šios partijos viduje vykusioje kovoje tarp autonomistų ir federalistų P. Eidukevičius stojo prieš nacionalizmą, jis pritarė nuomonei, kad Lietuvos socialdemokratų partija turėtų prisijungti prie Rusijos darbininkų judėjimo, kad LSDP susijungtų su RSDDP, kad būtų pakeista LSDP programa.

Reakcijos metais P. Eidukevičius rūpinosi, kad išliktų nelegalios partinės organizacijos, kad būtų tęsiamas revoliucinis darbas, kovojo su likvidatoriais. Jo iniciatyva 1908 metų pradžioje Vilniuje pradėtas leisti nelegalus socialdemokratų laikraštis lenkų kalba „Glos robotniczy" („Darbininkų balsas"). P. Eidukevičius stengėsi palaikyti ryšius su Rusijos bolševikais, taip pat susirašinėjo su užsienyje veikiančiomis RSDDP organizacijomis. „1908 m. pabaigoje, — rašė jis atsiminimuose, — aš susirišau su RSDDP bolševikais Paryžiuje ir mes pradėjome gauti jų laikraščių ir atsišaukimų". 1908 m. P. Eidukevičiaus ir kitų revoliucinių socialdemokratų pastangomis Vilniuje įsteigtas nelegalus darbininkų klubas tapo revoliucinio darbo centru — čia buvo organizuojama kova dėl darbininkų interesų, plėtojamas darbininkų kultūrinio švietimo darbas, stiprinama jų profsąjungų veikla.

P. Eidukevičiui skleisti revoliucines idėjas tarp Vilniaus darbininkų aktyviai padėjo J. Janulevičius, K. Kernovičius, J. Kubickis, J. Netupskaitė, B. Verbickas ir daugelis kitų.

Reakcijos metais įvyko Vilniaus odininkų susirėmimas su fabrikantais. Jis truko pusšešto mėnesio. RSDDP organas „Socialdemokrat" jį kėlė klasiniu pavyzdžiu kitiems darbininkams.[1] 1908 m. gruodžio 6 d. Vilniaus gubernijos odų fabrikų paskelbtas lokautas išmetė į gatvę apie 1000 darbininkų. Fabrikantai siekė 30 procentų sumažinti darbo užmokestį, atimti iš darbininkų 1905—1907 m. revoliucijos iškovotą 8 val. darbo dieną, darbininkų savivaldos užuomazgas. Odos fabrikuose prasidėjo didelis darbininkų streikas, kuriam vadovavo socialdemokratai. Darbininkų interesų gynimo vadovu tapo P. Eidukevičius. Buvo sudaryta odininkų profsąjungos komisija, kuri kreipėsi į Rusijos ir Vakarų Europos darbininkus, prašydama suteikti materialinę ir moralinę paramą streikuojantiems odininkams. V. Lenino dėmesį odininkų streikui liudija jo 1909 m. vasario 25 d. laiškas Tarptautinio socialistų biuro sekretoriui K. Hiuismansui. Tarpininkaudamas lėšų rinkimo streikuojantiems Vilniaus odininkams akcijai, V. Leninas rašė: „Aš pažįstu draugą Marcelį..."[2] Laiškas rodo, kad buvo užsimezgę glaudūs Lietuvos revoliucinių socialdemokratų ryšiai su Rusijos bolševikais. Lenininis laikraštis „Proletarij" orga-

---

[1] Социал-демократ, № 2, 1909, 28 февраля (13 марта).

[2] Leninas. Leninizmas. Lietuva. V., 1987, p. 44.

nizavo aukų rinkimą Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir jų siuntimą į Vilnių streikuojantiems odininkams.

Vėliau, būdamas užsienyje, P. Eidukevičius telkė emigracijoje buvusius LSDP narius, ėmėsi iniciatyvos steigti LSDP užsienio biurą. Jungtinėse Amerikos Valstijose P. Eidukevičius užmezgė ryšius su lietuvių darbininkų organizacijomis, su JAV lietuvių socialistų sąjungos vadovais aptarė galimybes, kaip plačiau nušviesti Amerikos socialistų spaudoje darbininkų judėjimą, kaip organizuoti aukų rinkimą. Taip pat svarbūs buvo P. Eidukevičiaus susitikimai su Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratų vadovais R. Liuksemburg ir L. Jogichesu (J. Tiška). Buvo aptarti jų leidžiamos socialdemokratų spaudos platinimo Lietuvoje klausimai.

1910 metų pabaigoje grįžęs į Vilnių P. Eidukevičius vėl aktyviai įsitraukia į darbininkų judėjimą. Jis vadovauja atgijusiam streikų judėjimui, dalyvauja įvairiose rinkimų kampanijose — į IV valstybės dūmą, į ligonių kasų tarybas ir kt. Rusijoje pasirodžius legaliems bolševikų laikraščiams „Zvezda", „Pravda", P. Eidukevičius rūpinasi jų platinimu Lietuvoje, suorganizuoja aukų „Pravdos" fondui rinkimą, pats bendradarbiauja spaudoje, supažindina Lietuvos darbininkus su lenininės revoliucinės kovos idėjomis. 1912 m. Vilniuje jis suorganizuoja darbininkų protesto judėjimą prieš darbininkų apšaudymą Lenos aukso kasyklose. 1912 m. liepos 23 d. Vilniuje prasidėjo didžiulis „Hefesto" spynų fabriko darbininkų streikas. P. Eidukevičius buvo išrinktas į streiko komisiją. Ryžtinga tris savaites trukusi darbininkų kova pasibaigė jų laimėjimu, — buvo pakeltas darbo užmokestis, pagerintos darbo sąlygos.

Aktyvi politinė P. Eidukevičiaus veikla Vilniuje nutrūko 1912 m. rugsėjo 28 d. — jis buvo suimtas. Teismo sprendimu jis turėjo būti ištremtas trejiems metams į Archangelsko guberniją, tačiau ši bausmė vėliau pakeista ištrėmimu į užsienį. 1913—1914 m. jis gyveno JAV, dalyvavo Amerikos lietuvių darbininkų judėjime Antano Baranausko pavarde. 1914 m. P. Eidukevičius nutarė nelegaliai grįžti į Lietuvą. Pakeliui sustojo Škotijoje, vėliau Austrijos Galicijoje. Čia jį ir užklupo prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Austrijos valdžia jį kaip užsienietį suėmė ir pasodino į Novy Targo kalėjimą. Čia atsidūrė ir Austrijoje gyvenę Rusijos socialdemokratai emigrantai. Kalėjime P. Eidukevičius susitiko ir su V. Leninu. Apie tai savo atsiminimuose P. Eidukevičius rašo: „Buvau suimtas 1914 m. Austrijoje nuo rugpjūčio iki lapkričio mėnesio. Čia kalėjime visą naktį praleidau su draugu Leninu ir ilgai kalbėjausi bendro pasivaikščiojimo metu; tą pačią dieną jis buvo paleistas..."[3] Po trijų su puse mėnesio ir P. Eidukevičiui iš kalėjimo pavyko ištrūkti. Išvykęs į Šveicariją, 1915 m. Berne jis antrą kartą susitiko su V. Leninu. Asmeniniai kontaktai su didžiuoju proletariato vadu padėjo P. Eidukevičiui geriau suprasti bolševikų partijos požiūrį į svarbiausius revoliucinio judėjimo klausimus, jos taktiką imperialistinio karo atžvilgiu.

Į Vilnių P. Eidukevičius grįžo prieš pat kaizerinę okupaciją. Jis buvo išrinktas Vilniuje įsikūrusio profsąjungų Centro biuro pirmininku, rūpinosi Vilniaus bedarbių likimu, valgyklų steigimu darbininkams, kultūrinio švietimo darbo organizavimu. Nors kaizerinės okupacijos metais darbininkų judėjimas Vilniuje, kaip ir visoje Lietuvoje, buvo apmiręs, P. Eidukevičius ir tomis sunkiomis darbo sąlygomis liko ištikimas revoliucinėms socialdemokratų idėjoms, stengėsi palaikyti ryšius su darbininkų masėmis, plėtoti socialdemokratų įtaką.

1917 m. rugsėjo 18—22 d. P. Eidukevičius kaip socialdemokratų atstovas dalyvavo Vilniuje lietuvių konferencijoje, kurioje buvo išrinkta Lietuvos Taryba, balsavo už jos rezoliuciją. Vėliau revoliucinis Vilniaus socialdemokratų sparnas nuo Lietuvos Tarybos atsiribojo ir pareikalavo, kad socialdemokratų atstovai S. Kairys ir M. Biržiška iš Tarybos išstotų. 1918 m. kovo 22 d.

---

[3] Leninas ir Lietuva. V., 1969, p. 89.

įvykusi LSDP Vilniaus organizacijos konferencija priėmė nutarimą išstoti iš LSDP ir pradėti kurti naują partiją. Kuriant naują organizaciją didelį vaidmenį atliko P. Eidukevičius, kaip senas vadovaujantis socialdemokratų darbuotojas, gerai pažįstantis Lietuvos darbininkų judėjimo problemas. O. Drabavičiūtė, Lietuvių sekcijų CB atsiųsta į Vilnių organizuoti komunistinių kuopelių, 1918 m. lapkričio mėnesį rašė: „Be draugo Edmundo intensyvios organizacinės veiklos neįsivaizduoju čia darbo".[5] Į kovą dėl Lietuvos revoliucinės darbininkų klasės partijos sukūrimo P. Eidukevičius įsijungė 1918 m. gegužės mėnesį. 1925 m. savo autobiografijoje jis rašė: „Šiuo metu man jau pavyko šiek tiek surinkti žinių apie revoliuciją Rusijoje ir bolševikų liniją joje. Tada aš nutraukiau Lietuvos SD partijoje bet kokius ryšius su visais susitaikėliais ir vėl pradėjau partijos narius darbininkus organizuoti revoliucijos ir proletariato diktatūros linija".[6]

Kurti naują darbininkų klasės partiją buvo galima dviem keliais: pirmas — steigti grynai komunistinę organizaciją ir antra — dirbti senų socialdemokratų organizacijų viduje, telkti apie komunistinę platformą vienminčius, revoliucinius darbininkus. Pasirinktas antrasis kelias.

1918 m. liepos 19 d. įvykęs buvusių LSDP narių Vilniaus revoliucinių socialdemokratų organizacinis susirinkimas savo rezoliucijoje pritarė socialistinei revoliucijai ir kovai dėl Tarybų valdžios Lietuvoje. Priimtas nutarimas įsteigti Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partiją. Laiške Lietuvių sekcijų CB P. Eidukevičiaus vadovaujami revoliuciniai socialdemokratai paaiškino, kodėl jie pasirinko tokį partijos pavadinimą: „Partijos pavadinimas turi būti sutelkiantis, kad patrauktų į jos gretas visa, kas yra revoliucinga buvusioje LSDP ir RSDDP." [7]

P. Eidukevičius, gerai žinojęs vietos darbininkų gyvenimo sąlygas, jų nuotaikas ir lūkesčius, buvo įsitikinęs, kad naujai kuriamos partijos šaknys — senas socialdemokratų judėjimas, kad darbininkų socialdemokratų organizacijose reikia dirbti nuoseklų, kantrų darbą ir stengtis patraukti nuolat kairėjančius darbininkus į savo pusę. O RKP(b) Lietuvių sekcijų CB, atidžiai sekęs įvykių eigą Lietuvoje, primygtinai reikalavo, kad kuriamoji organizacija pasivadintų Komunistų partija, kad kuo greičiau būtų nutraukti ryšiai su socialdemokratų organizacijomis. Lietuvių sekcijų CB veikiami, P. Eidukevičius bei kiti Vilniaus revoliuciniai socaldemokratai atsisakė savo ankstesnio požiūrio ir 1918 m. rugpjūčio 14 d. Vilniuje įvykusiame nelegaliame pasitarime nutarė steigiamąją darbininkų klasės partiją pavadinti Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partija. Pasitarimas sudarė partinį centrą — Partijos tarybą, kuri netrukus buvo pavadinta Laikinuoju centro biuru.

Vadovaujančiame partijos organe P. Eidukevičiui, senam revoliucionieriui profesionalui, pelnytai priklausė vienas iš centrinių vaidmenų. Tuoj po šio pasitarimo P. Eidukevičius išvyko į Maskvą. 1918 m. rugpjūčio 29 — rugsėjo 9 d. jis dalyvavo RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro posėdžiuose, detaliai supažindindamas lietuvių komunistų vadovus Rusijoje su tuo, kaip partija organizuojama Lietuvoje. V. Kapsukas 1918 m. rugpjūčio 29 d. posėdyje pareiškė, kad CK teiks Vilniaus organizacijai visokeriopą pagalbą[8]. 1918 m. rugsėjo 7 d., apsvarsčius klausimą dėl santykių su Vilniaus partiniu centru, nutarta, kad ateityje Centro biuras visą darbą dirbs per Lietuvos KP Centro Komitetą, kuris yra atsakingas RKP(b) CK sekretoriatui. Tai liudija, kad Centro biuras į besikuriančią Lietuvos Komunistų partiją žiūrėjo kaip į RKP(b) sudėtinę dalį.

---

[4] PA, f. 77, ap. 1, b. 29, l. 68.
[5] Ten pat, f. 8627, ap. 1, b. 1, l. 21.
[6] Ten pat, f. 77, ap. 1, b. 29, l. 56.
[7] RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. Dokumentų rinkinys. V., 1987 p. 24.
[8] Ten pat, p. 43.

1918 m. spalio 1—3 d. Vilniuje įvykęs Lietuvos Komunistų partijos I suvažiavimas baigė Lietuvoje veikusių partinių organizacijų darbą, įsteigė Lietuvos Komunistų partiją ir nubrėžė svarbiausius partijos uždavinius. P. Eidukevičius buvo vienas pagrindinių šio suvažiavimo organizatorių. Jis suvažiavime skaitė pranešimus pagrindiniais klausimais, jį suvažiavimas išrinko Centro Komiteto pirmininku, jis buvo ir beveik visų suvažiavimo rezoliucijų projektų autorius.

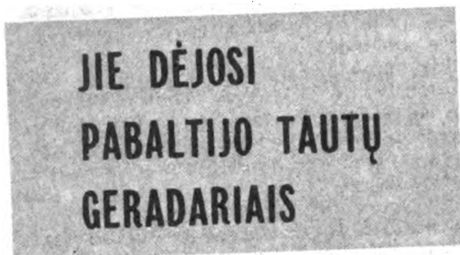
Netrukus po šio suvažiavimo, 1918 m. spalio 19—24 d., P. Eidukevičius dalyvavo Okupuotųjų rajonų komunistinių organizacijų atstovų konferencijoje Maskvoje, taip pat informavo Lietuvių sekcijų CB apie įvykusį LKP I suvažiavimą, partinio darbo Lietuvoje sąlygas ir perspektyvas. Centro biuro posėdžių protokolai liudija, kad ir šį kartą P. Eidukevičius bei kiti komunistai iš Lietuvos nebuvo suprasti. P. Eidukevičių ypač užsipuolė Z. Angarietis, pareikšdamas, kad, jo nuomone, Lietuvoje įvyko ne komunistų suvažiavimas, kad organizacijos vadovai dar ne visiškai yra atsiriboję nuo socialpatriotinių elementų.[9] Labai griežtai P. Eidukevičius buvo kritikuojamas už bendradarbiavimą socialdemokratų laikraštyje „Darbo balsas", už pasirašinėjimą šio laikraščio atsakinguoju leidėju. Teisindamas savo poziciją P. Eidukevičius teigė siekiąs panaudoti „Darbo balsą", vienintelę tuo metu legalią priemonę, ryšiams su revoliuciniais darbininkais ir valstiečiais palaikyti įvairiose Lietuvos vietose. 1918 m. spalio 23 d. Lietuvių sekcijų CB posėdyje P. Eidukevičius sakė: „Jeigu drg. Aleksa (Angarietis. — K. T.) būtų susipažinęs su partijos suvažiavimo rezoliucijomis, jis nekalbėtų apie kažkokius organizacinius ryšius su taikstytojais. Mano dalyvavimas „Darbo balso" leidykloje tėra nominalus ir paaiškinamas tuo, kad profesinės sąjungos man pavedė ištraukti jį iš taikstytojų rankų. Organizacijoje nematyti svyravimų. Ryšių su menševikais nėra. Nuo gegužės mėnesio neturime jokių ryšių su jais"[10]. Skaudžiai P. Eidukevičius pergyveno parodytą jam nepasitikėjimą. (Vėliau P. Eidukevičius nebuvo įtrauktas į Lietuvos Laikinosios revoliucinės vyriausybės sudėtį, nors jo reikalingumas tokioje vyriausybėje buvo akivaizdus). Per daugelį metų įgyta partinio darbo patirtis jam sakė, jog reikia vengti skubotų sprendimų, būtina dirbti kasdieninį platų aiškinamąjį darbą. Realias darbo sąlygas jis žinojo geriau už tuos draugus, kurie sėdėjo Maskvoje. Grįžtantį iš Maskvos P. Eidukevičių suėmė vokiečių okupantai. Laisvę jis atgavo tik po Lapkričio revoliucijos Vokietijoje. 1918 metų pabaigoje P. Eidukevičius vadovavo kovai dėl Tarybų valdžios Vilniuje, buvo išrinktas į Vilniaus darbininkų atstovų tarybą, 1918 m. gruodžio 15 d. tapo pirmuoju jos vadovu. Lietuvos Tarybų I suvažiavime P. Eidukevičius buvo išrinktas Centro vykdomojo komiteto nariu. 1919 m. balandžio 21 d. Vilnių užgrobus lenkų interventams, P. Eidukevičius pasitraukė į Tarybų Rusiją. Dirbo tarybinį ir ūkinį darbą Smolenske, Maskvoje, dėstė Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete lietuvių sektoriuje. 1924—1925 m. buvo Komunistų Internacionalo Vykdomojo komiteto komisijos nelegaliam darbui atsakingasis sekretorius.

„Manau, atsižiūrėdami į praeitį, — rašė V. Kapsukas 1926 m. vasario 4 d. laiške P. Eidukevičiui, — Jūs randate, kad gyvenimo siūlas jau trūksta, bet pagyventa ir padirbėta Jūsų gana daug. Tegul kiti, jaunesnieji, tiek padirbs..."[11] Tuo metu jis jau sunkiai sirgo. Mirė P. Eidukevičius 1926 m. kovo 7 d. Maskvoje.

---

[9] Ten pat, p. 44, 45.
[10] Ten pat.
[11] Kapsukas V. Raštai. V., 1971, t. 10, p. 249.

KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

ИНОСТРАННАЯ ВОЕННАЯ ИНТЕРВЕНЦИЯ В ПРИБАЛТИКЕ. 1917—1920 ГГ. (Отв. ред. И. И. МИНЦ). — М.: НАУКА, 1988. — 320 С.

Pabaltijo tautų kova dėl savo nepriklausomybės prieš užsienio intervenciją ir vidaus kontrrevoliuciją 1917—1920 m. yra itin svarbus mūsų istorijos puslapis. Jis atskleidžia tikrąjį Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos ir JAV imperialistų veidą, pažiūrą į mažas tautas, jų laisvės siekimą. Tų metų įvykiai rodo, kad užsienio imperialistai, dėjęsi esą Pabaltijo tautų geradariai ir daug kalbėję apie pagalbos joms teikimą, iš tikrųjų buvo jų laisvės slopintojai.

Kolektyvinės monografijos „Užsienio karinė intervencija Pabaltijyje. 1917—1920 m." autoriai — žinomi Lietuvos, Latvijos ir Estijos istorikai V. Sipolis, R. Žiugžda, H. Ariumiaė, V. Berzinis, K. Sijlivaskas, B. Vaitkevičius, A. Bironas ir Z. Vasiliauskas. Ji parašyta remiantis dideliu skaičiumi tarybinių ir užsienio istorikų darbų, taip pat to meto spaudos analize.

Monografijos pradžioje atskleidžiami Vokietijos imperialistų, dar 1915 m. užgrobusių Lietuvą ir pietinę Latvijos dalį, tikrieji planai. Šias žemes, tuo metu juridiškai priklausiusias carinei Rusijai, jie numatė prijungti prie Vokietijos. 1915 m. birželio 20 d. grupė Vokietijos profesorių, diplomatų ir aukštų valdininkų reicho kancleriui T. Betmanui-Golveriui įteikė itin slaptą memorandumą. Jame buvo pasakyta: „Šios derlingos ir retai gyvenamos žemės — tai tinkama [gyventojų] perkėlimui sritis su didele ateitimi, o jų gyventojai — lietuviai, latviai ir estai — galės būti patikimas šaltinis mums taip reikalingų sezoninių darbininkų" (p. 7).

Pirmojo monografijos skyriaus autoriai daugybe ryškių pavyzdžių parodė, kad Vokietijos administracinis aparatas labai nuožmiais metodais bei priemonėmis niokojo Lietuvos ir Latvijos ekonomiką, engė vietos gyventojus, siekdamas sudaryti sąlygas kolonizavimui. Okupantai negailestingai naikino miškus, rekvizavo žemės ūkio produktus. Sunkia našta gyventojus slėgė įvairūs mokesčiai, rinkliavos ir pyliavos, baudos ir kontribucijos. Visi vyrai nuo 15 iki 60 metų turėjo mokėti pagalvės mokestį. Taip pat reikėjo mokėti žemės ir pajamų mokestį, net už šunį ir pervažiavimą tiltu (p. 49). Autoriai pateikia įsimenančių faktų apie Lietuvos ir Latvijos gyventojų kovą prieš žiaurų okupacinį režimą, beteisę darbo žmonių politinę padėtį, nežmonišką gamtos niokojimą. Tie faktai parodo kovos pobūdį bei užmojį.

Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos paakinti, Pabaltijo darbo žmonės taip pat ėmė kurti Tarybų valdžios organus, savo krašto likimą imti į savo rankas. Tačiau Breste nutrūkus taikos deryboms, Vokietijos karinė vadovybė vėl pradėjo puolimą, dar giliau įsiveržė į Rusiją (užėmė Estijos ir Latvijos teritoriją) ir čia ėmė naikinti Tarybų valdžios užuomazgas, kas, anot Lenino, jai baigėsi savo armijos pakrikimu.

Po Lapkričio revoliucijos Vokietijoje ir jos kapituliacijos Pirmajame pasauliniame kare didžiosios imperialistinės valstybės — Anglija, Prancūzija ir JAV sutarė panaudoti Pabaltijo šalis placdarmu puolimui prieš Tarybų Rusiją. Jos pareikalavo, kad Vokietija laikinai paliktų savo kariuomenę Pabaltijyje — tol, kol Antantė laikys tai reikalinga (p. 80). Kitaip sakant, kad čia būtų neleidžiama kurti Tarybų valdžios. Okupacinės valdžios organų užuovėjoje savo veiklą plėtė laikinosios buržuazinės vyriausybės. Bet Pabaltijo tautos vėl pakilo kovon prieš atėjūnus okupantus, už Tarybų valdžią. Ypač didelė knygos teigiamybė yra ta, kad joje pateiktas įsimenantis revoliucinio, nuolat augančio judėjimo Pabaltijyje paveikslas. Joje taip pat gerai parodyta, su kokiu dėmesiu V. Leninas stebėjo įvykių Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje raidą (p. 91—92).

Tarybų valdžios įsitvirtinimas didelėje Pabaltijo dalyje sukėlė Antantės šalių valdančiųjų sluoksnių nepasitenkinimą. Vykdydama jai pavestą užduotį, Vokietijos karinė vadovybė pradėjo formuoti savanorių būrius ir daugiausia juos siųsti į Lietuvą ir Latviją. Estijoje vyko suomių „savanorių" verbavimas. Be to, prieš Tarybų Lietuvą buvo panaudojama ir dvarininkinės buržuazinės Lenkijos kariuomenė. Tuo pat metu Antantė ėmėsi organizuoti ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos buržuazines armijas. Turėdamos tikslą suteikti paramą kontrrevoliucijos jėgoms, taip pat parengti naują žygį prieš Tarybų Rusiją, Antantės šalys ir JAV į Pabaltijį atsiuntė savo karines misijas (p. 168).

Monografijoje pateikiama nemaža faktų apie didvyriškas Tarybų Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikų karinių pajėgų kovas su puolančiomis kur kas gausesnėmis, geriau ginkluotomis priešų jėgomis. Raudonarmiečiai buvo priversti trauktis, ir Pabaltijyje įsiviešpatavo buržuazijos diktatūra.

Dar vienas teigiamas monografijos bruožas yra tas, kad joje gana detaliai parodoma, koks vaidmuo Pabaltijo šalims buvo skiriamas itin kombinuoto „14 valstybių žygio" prieš Tarybų šalį planuose. Kaip rašo jos autoriai, buvo numatyta, kad generolo Bermonto-Avalovo kariuomenė būtent iš čia — iš Pabaltijo pradės puolimą Daugpilio link, kad galėtų perkirsti susisiekimą tarp Petrogrado ir Maskvos. Kartu su bermontininkais į Tarybų valstybę turėjo įsiveržti Lenkijos kariuomenė. Rengiant šį bendrą antitarybinį frontą, 1919 m. rugpjūčio 26 d. Rygoje įvyko visų Pabaltijyje sutelktų kontrrevoliucinių jėgų atstovų pasitarimas, vadovaujamas anglų generolo F. Maršo. Buvo nustatyta bendro puolimo data — 1919 m. rugsėjo 15 d.

Didžiųjų valstybių planai sužlugo. Kaip rašo monografijos autoriai, joms dėl tarpusavio nesutarimų nepavyko sutelkti į vieną bloką visų Pabaltijyje esančių antitarybinių jėgų. Paaštrėjus santykiams tarp Lietuvos ir Lenkijos, Lietuvos kariuomenė rugsėjo 15 d. nepradėjo karo veiksmų. Atsisakė nuo žygio ir Latvijos vyriausybė: ji bijojo, kad į Rygą neįsiveržtų bermontininkai. Didelių nesutarimų taip pat būta tarp Estijos vyriausybės ir Judeničiaus.

Lemiamą reikšmę sužlugdant didžiųjų valstybių sumanymą antrojoje 1919 metų pusėje organizuoti bendrą antitarybinį karo žygį turėjo taikinga lenininė Tarybų šalies užsienio politika. Atsižvelgdama į Pabaltijyje susiklosčiusią padėtį, Tarybų vyriausybė kreipėsi į Estijos, Latvijos ir Lietuvos buržuazines vyriausybes, siūlydama nustatyti taikius santykius.

Pabaltijo valstybių buržuazija nekentė Tarybų šalies ir bijojo jos revoliucinančio poveikio savų šalių darbininkams bei valstiečiams. Tačiau sunki ekonominė padėtis, ūkinė suirutė, be to, liaudies masių reikalavimai siekti taikos su Tarybų Rusija vertė priimti rytinio kaimyno taikius pasiūlymus. Monografijos autoriai pažymi dar vieną itin svarų argumentą, kuris Pabaltijo šalių valdančiuosius sluoksnius skatino vesti derybas su Tarybų vyriausybe. Tai — RTFSR pasirengimas taikos sutartimis oficialiai pripažinti Pabaltijo respublikų atsiskyrimą nuo Rusijos, jų savarankiškumą ir nepriklausomybę. Baltagvardietiškos Kolčiako, Denikino ir Vrangelio vyriausybės kovojo dėl „vieningos ir nedalomos" Rusijos atkūrimo 1914 m. ribose ir nepripažino Pabaltijo atsiskyrimo nuo jos. Kurį laiką tokios pozicijos laikėsi ir didžiosios Vakarų valstybės.

Autoriai gana nuodugniai nušvietė Antantės ir Pabaltijo valstybių pozicijas dėl taikos sutarčių su Tarybų Rusija pasirašymo. Iš pradžių buvo sutarta parengiamąsias derybas pradėti ne vėliau kaip spalio 25 d. Tartu mieste (p. 230). Tačiau tuo metu Judeničius pasuko savo kariuomenę Petrogrado link. Šiame žygyje aktyviai dalyvavo ir baltųjų estų daliniai. Visa tai turėjo įtakos tiek Antantės šalių, tiek Pabaltijo valstybių laikysenai. Nuo Judeničiaus puolimo sėkmės daug kas priklausė. Todėl derybų pradžia buvo nukelta vėlesniam laikui.

Bet spalio mėn. antrojoje pusėje Raudonoji Armija sutriuškino Denikino kariuomenę, o lapkričio pradžioje netoli Petrogrado smogė pribloškiantį smūgį ir Judeničiaus pulkams. Po šių įvykių Pabaltijo valstybės vėl susidomėjo Tarybų valdžios pasiūlymais dėl taikos sudarymo. 1919 m. gruodžio 5 d. Tartu prasidėjo derybos tarp Tarybų Rusijos ir Estijos. Tokį Estijos vyriausybės apsisprendimą daug lėmė Anglijos premjero D. Loid-Džordžo pripažinimas, kad ginkluota intervencija negalinti atnešti pergalės ir todėl kovą prieš Tarybų Rusiją teksią vesti kitokiomis priemonėmis (p. 239).

1920 m. sausio 16 d. Antantės Aukščiausioji Taryba paskelbė, jog nutraukiama Tarybų Rusijos blokada. Tai paragino greičiau apsispręsti ir Pabaltijo šalių vyriausybes. 1920 m. vasario 2 d. buvo pasirašyta Tarybų Rusijos ir Estijos taikos sutartis. Po sudėtingų derybų 1920 m. liepos 12 d. sutartį pasirašė Lietuva, rugpjūčio 11 d. — Latvija. Taigi buvo sužlugdyti reakcingiausių imperialistinių sluoksnių planai paversti Estiją, Latviją ir Lietuvą placdarmu naujoms karinėms avantiūroms prieš Tarybų valstybę.

Paskutiniame — penktajame monografijos skyriuje „Tarybinė ir buržuazinė istoriografija apie pilietinį karą ir užsienio intervenciją Pabaltijyje" analizuojama itin daug literatūros šia tema — ir tarybinių, ir Vakarų buržuazinių autorių. Tačiau, mano manymu, monografijos autoriams pristigo drąsos principingiau įvertinti stalinizmo ir sąstingio metais išleistus darbus. Turbūt jau laikas kritiškiau pažiūrėti ir į koncepciją, kad Tarybų šalis su kitokios socialinės ir politinės sistemos šalimis visada laikėsi taikaus sambūvio kurso. Reikėjo nuodugniau atskleisti priežastis, kodėl Tarybų šalis kiekvienu konkrečiu metu laikėsi užsienio politikoje vienokio ar kitokio kurso. Matyt, taip pat čia reikėjo pasakyti, kad stalinizmo ir sąstingio metais istorikai tiesiog negalėjo objektyviai tirti ir vertinti trečiojo dešimtmečio pradžios įvykių ir kt.

Gerai susipažinę su savo respublikų istorija, Tarybų Estijos, Latvijos ir Lietuvos istorikai turėjo galimybę visapusiškai nušviesti sudėtingą istorinį laikotarpį, išryškinti bendrąsias tendencijas ir sukurti vertingą mokslinę monografiją, svariai praturtinančią visos mūsų šalies istoriografiją.

Algis RUBCOVAS,
Leningrado geležinkelio inžinierių instituto Vilniaus fakulteto docentas, istorijos mokslų kandidatas

Pirmajame viršelio puslapyje. „Ventos" mokslinio gamybinio susivienijimo kolektyvas gamina sudėtingas integralines schemas, naudojamas ryšiuose, elektroninėse skaičiavimo mašinose, naujos kartos televizoriuose, videomagnetofonuose ir kituose buitiniuose prietaisuose. Dabar jau ekonomiškai savarankiškai įmonei ypač svarbu gaminti kokybišką ir paklausią produkciją. Tuo rūpinasi ir įmonės komunistai — konstruktoriaus skyriaus viršininkas R. Pošiūnas, sukūręs nemaža sudėtingų integralinių schemų, daugiau kaip dešimties išradimų autorius, technikos mokslų kandidatas V. Bieliauskas bei operatorių brigadininkė I. Masiulienė.

Nuotraukoje: iš kairės — R. Pošiūnas, V. Bieliauskas ir I. Masiulienė.

V. Valužio nuotr.

Antrajame viršelio puslapyje. Gamybinio susivienijimo „Akmenės cementas" kolektyvas kasmet pagamina daugiau kaip 3 mln. tonų labai reikalingo Respublikos ir šalies statyboms cemento. Jo gamyba prasideda šlamo baseinuose, į kuriuos patekę cemento komponentai sumaišomi, po to iškeliauja į sukamas krosnis.

Nuotraukoje: „Akmenės cemento" šlamo baseinai.

ELTOS nuotr.

Trečiajame viršelio puslapyje. Maskva. Raudonojoje aikštėje nemaža įdomių radinių aptiko TSRS Mokslų Akademijos Archeologijos instituto darbuotojai: didžiulių akmens sviedinių, dailių molio indų, keramikos žvakidžių ir kt.

Nuotraukoje: kasinėjama Kazanės soboro vietoje.

Rumunija. Dunojaus—Juodosios jūros kanalas turi svarbią ekonominę reikšmę. Jis per pusę sumažino krovinių pervežimą. Rumunijoje esantys Juodosios jūros uostai dabar įeina į vieningą Europos upeivių sistemą, o krovinių pervežimas nuo Dunojaus iki Juodosios jūros sutrumpėjo 400 km.

Nuotraukoje: Černavodės uoste.

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje. Daugelį metų gerų darbo rezultatų pasiekia Šilutės rajono statybos organizacijos S. Urniežiaus vadovaujama betonuotojų brigada.

Nuotraukoje: respublikinės premijos laureatas S. Urniežius (centre) su darbo draugais A. Žiogu (kairėje) ir A. Mauricu.

T. Žebrausko nuotr.

Duota rinkti 1989.08.25. Pasirašyta spaudai 1989.09.26. LV 05619. Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 49 773 (lietuvių kalba — 44 689, rusų kalba — 5 084). Užs. Nr. 1528. Kaina 25 kap.

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėjų — 61-04-48.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис
Издательство ЦК КП Литвы
Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майроне 1.
Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майроне, 1

INDEKSAS 76702

25 KAP.

KITAME NUMERYJE:

- Ką parodė diskusija dėl naujojo LKP statuso
- Moksliškas požiūris į buržuazinę ekonominę mintį ir stereotipai
- Individuali statyba – ne vien asmeninis reikalas
- Pasakojimas apie Antaną Sniečkų

ISSN 0134—3114

KOMUNISTAS

11 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

1989 m. gruodžio 19 d. šaukiamas LKP XX suvažiavimas
S. JASYS: Mes neturim teisės karščiuotis, būti vienašališki
R. PURTULIS: Ateinam į Respubliką ir prašom: „Priimkite mus!"
R. ŠARMAITIS: Kiekviena gyvenimo diena – kilniajai idėjai
A. KARALEVIČIUS: Ką statome – namus ar oro pilis?

MŪSŲ LIAUDIS PASIRINKO
SAVO KELIĄ 1917 METŲ SPALYJE,
IR, NORS PRAEITYJE BUVO
DEFORMUOJAMAS SOCIALIZMAS,
JO LENININĖ KONCEPCIJA,
MES TVIRTAI ŽENGSIME
ŠIUO KELIU.
MES SAKOME, KAD
PERTVARKA — TAI SOCIALIZMO
ATNAUJINIMAS,
BET NE JO DEMONTAVIMAS.
MES SAKOME, KAD
PERTVAKA — TAI
REVOLIUCINIS PERTVARKYMAS,
SOCIALIZMO
DEFORMACIJOS PAŠALINIMAS,
BET NE KAPITALIZMO RESTAURAVIMAS.
MES SAKOME, KAD
PERTVARKA — TAI
MARKSIZMO ATGIMIMAS,
NAUJAS LENINIŅIŲ IDĖJŲ SUVOKIMAS,
NAUJŲ DARBO KONCEPCIJŲ
IR METODŲ ĮTVIRTINIMAS,
KAI ATGIMSTA TAI,
KAS SVARBIAUSIA, — LIAUDIES,
DARBO ŽMOGAUS KŪRYBINIS
POTENCIALAS.

Iš M. Gorbačiovo kalbos, pasakytos
1989 m. rugsėjo 28 d. Kijeve,
Ukrainos Komunistų partijos CK
plenume

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

KOMUNISTAS

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

11 (785)
1989 • LAPKRITIS

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

INFORMACINIS PRANEŠIMAS APIE TARYBŲ SĄJUNGOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ 3

TSKP CENTRO KOMITETO PLENUMO 1989 M. RUGSĖJO 19 D. NUTARIMAS DĖL EILINIO TSKP XXVIII SUVAŽIAVIMO SUŠAUKIMO 5

TSKP CENTRO KOMITETO PLENUMO 1989 M. RUGSĖJO 20 D. NUTARIMAS DĖL PARTIJOS NACIONALINĖS POLITIKOS DABARTINĖMIS SĄLYGOMIS 5

NACIONALINĖ PARTIJOS POLITIKA DABARTINĖMIS SĄLYGOMIS (TSKP PLATFORMA). PRIIMTA TSKP PLENUMO 1989 M. RUGSĖJO 20 DIENĄ 6

INFORMACINIS PRANEŠIMAS APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO XXI PLENUMĄ 19

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO XXI PLENUMO NUTARIMAS DĖL DISKUSIJOS APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS IR JOS VEIKLOS PERTVARKĄ IR LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS XX SUVAŽIAVIMO SUŠAUKIMĄ 21

● PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS

Einame nepramintu taku 23

S. SKINDERIS — Lūkesčius turime realizuoti 30

Realybė — kelias į vienybę 31

V. RIMKUS — Nauja viltis 36

● PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA

J. BAGDANAVIČIUS — Nuosavybės santykių deformacijos. Kaip jas įveikti? .. 38

● EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS

Vilčių — daug, o nežinomybės — dar daugiau 43

● AKTUALŪS SOCIALINIAI KLAUSIMAI

S. SAKALAUSKIENĖ, A. ŽILIUS, J. LIUBERTAS — Iš ko statysime rytoj? 49

A. KARALEVIČIUS — Individuali statyba — ne vien asmeninis reikalas 54

● PRAEITIES PUSLAPIAI

R. ŠARMAITIS — Antano Sniečkaus gyvenimas ir visuomeninė veikla .. 58

● TARPTAUTINĖMIS TEMOMIS

R. A. GRIŽAS — Albanija vakar ir šiandien 82

● ŽURNALŲ PUSLAPIUOSE

Religija ir nacija 88

● IŠTIKIMI PARTIJOS KOVOTOJAI

G. MILKEVIČIŪTĖ — Kito kelio nebuvo 90

R. JERMALAVIČIENĖ — Kalėjimuose nepalūžęs 91

● KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

B. BALČIŪNAS — Darbo našumo rezervai pramonėje 94

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE TARYBŲ SĄJUNGOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO PLENUMĄ

1989 metų rugsėjo 19—20 dienomis įvyko eilinis TSKP Centro Komiteto plenumas. Plenumas apsvarstė šiuos klausimus:

1. Dėl TSKP eilinio XXVIII suvažiavimo sušaukimo.
2. Dėl partijos nacionalinės politikos dabartinėmis sąlygomis.

Pirmuoju klausimu plenumas išklausė TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo kalbą ir priėmė atitinkamą nutarimą, kurie publikuojami spaudoje.

Antruoju klausimu „Dėl partijos nacionalinės politikos dabartinėmis sąlygomis" plenumas išklausė TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo pranešimą.

Plenumo dalyviams išdalyti dokumentai, apibendrinantys partinių komitetų, komunistų, valstybinių ir visuomeninių organizacijų, mokslininkų pasiūlymus ir pastabas dėl tarpnacionalinių santykių problemų, gautus svarstant TSKP platformos projektą, darbo žmonių laiškų šiais klausimais apžvalgą, taip pat kai kuri informacinė medžiaga.

Diskusijose kalbėjo: R. Chabibulinas — TSKP Baškirijos srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Sokolovas — Baltarusijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, A. Masalijevas — Kirgizijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, J. Jelčenka — Ukrainos Komunistų partijos CK sekretorius, N. Nazarbajevas — Kazachijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, J. Karabasovas — TSKP Maskvos miesto komiteto sekretorius, J. Prokopjevas — TSKP Jakutijos srities komiteto pirmasis sekretorius, R. Nišanovas — TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Tarybos pirmininkas, V. Afanasjevas — „Pravdos" laikraščio vyriausiasis redaktorius, V. Vorotnikovas — RTFSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, G. Gumbaridzė — Gruzijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, V. Potapovas — TSKP Irkutsko srities komiteto pirmasis sekretorius, A. Brazauskas — Lietuvos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, J. Masliukovas — TSRS Ministrų Tarybos Pirmininko pirmasis pavaduotojas, TSRS valstybinio plano komiteto pirmininkas, S. Arutiunianas — Armėnijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, A. Girenka — Ukrainos Komunistų partijos Krymo srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Oleinikas — rašytojas, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Tarybos pirmininko pavaduotojas, S. Grosu — Moldavijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, V. Veljasas — Estijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, S. Nijazovas — Turkmėnijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, D. Zavgajevas — TSKP Čečėnijos-Ingušijos srities komiteto pirmasis sekretorius.

Plenume sudaryta redakcinė komisija TSKP platformos „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis" projektui išbaigti ir plenumo nutarimui svarstytu klausimu parengti.

Rugsėjo 20 dieną CK plenume buvo toliau svarstomas TSKP platformos projektas ir TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo pranešimas „Apie partijos nacionalinę politiką dabartinėmis sąlygomis".

Diskusijose kalbėjo: I. Karimovas — Uzbekijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, G. Usmanovas — TSKP Totorijos srities komiteto pirmasis sekretorius, J. Vagris — Latvijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, A. Volskis — Kalnų Karabachijos autonominės srities ypatingojo valdymo

komiteto pirmininkas, M. Nenaševas — TSRS valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirmininkas, N. Gelert — Kazachijos TSR Amangeldy tarybinio ūkio mechanizatorė, A. Vlasenka — TSKP Smolensko srities komiteto pirmasis sekretorius, M. Jusupovas — TSKP Dagestano srities komiteto pirmasis sekretorius, A. R. Vezirovas — Azerbaidžano Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, K. Machkamovas — Tadžikijos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, D. Jazovas — TSRS gynybos ministras, J. Jelisejevas — TSKP Kabardos-Balkarijos srities komiteto pirmasis sekretorius, B. Korsunskis — TSKP žydų autonominės srities komiteto pirmasis sekretorius, Chabarovsko kraštas, V. Bakatinas — TSRS vidaus reikalų ministras, G. Širšinas — TSKP Tuvos srities komiteto pirmasis sekretorius, V. Mišinas — VPSCT sekretorius.

Plenume sudarytos redakcinės komisijos vardu kalbėjo TSKP CK Politinio Biuro narys, CK sekretorius V. Medvedevas.

Plenumas pritarė patobulintam, atsižvelgus į gautus pasiūlymus, pastabas ir į įvykusį svarstymą, TSKP platformos „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis" projektui (platforma bus paskelbta) ir priėmė šiuo klausimu nutarimą.

Plenumas išklausė TSRS generalinio prokuroro A. Sucharevo pranešimą apie rezultatus, gautus apsvarsčius TSKP CK Politinio Biuro nario, TSKP CK sekretoriaus J. Ligačiovo pareiškimą, su kuriuo jis kreipėsi į TSKP Centro Komitetą ir TSRS prokuratūrą dėl to, kad tardytojai T. Gdlianas ir N. Ivanovas jį apkaltino kyšininkavimu. TSRS prokuratūros atliktas tyrimas parodė, kad tie teigimai visai nepagrįsti.

Plenume kalbėjo J. Ligačiovas ir kandidatas į TSKP CK narius V. Smirnovas. Plenumas priėmė šiuo klausimu nutarimą.

CK plenumas apsvarstė organizacinį klausimą.

Plenumas atleido V. Čebrikovą ir V. Nikonovą iš TSKP CK Politinio Biuro narių ir TSKP CK sekretorių pareigų ryšium su jų pareiškimais dėl išėjimo į pensiją.

Plenumas atleido V. Ščerbickį iš TSKP CK Politinio Biuro nario pareigų ryšium su jo pareiškimu dėl išėjimo į pensiją.

Plenumas atleido J. Solovjovą ir N. Talyziną iš kandidatų į TSKP CK Politinio Biuro narius pareigų ryšium su išėjimu į pensiją.

Drg. M. Gorbačiovas šiltai padėkojo draugams V. Čebrikovui, V. Nikonovui, V. Ščerbickiui, J. Solovjovui, N. Talyzinui už ilgametę aktyvią ir vaisingą jų veiklą partijos organuose.

Plenumas išrinko TSRS valstybės saugumo komiteto pirmininką V. Kriučkovą TSKP CK Politinio Biuro nariu.

Plenumas pervedė J. Masliukovą iš kandidatų į TSKP CK Politinio Biuro narius.

Plenumas išrinko TSRS Aukščiausiosios Tarybos Sąjungos Tarybos pirmininką J. Primakovą ir Partinės kontrolės komiteto prie TSKP CK pirmininką B. Pugą kandidatais į TSKP CK Politinio Biuro narius.

Plenumas išrinko TSKP Oriolo srities komiteto pirmąjį sekretorių J. Strojevą, TSKP Lipecko srities komiteto pirmąjį sekretorių J. Manajenkovą ir TSKP Totorijos srities komiteto pirmąjį sekretorių G. Usmanovą TSKP CK sekretoriais.

Plenumas pervedė iš kandidatų į TSKP CK narius Ukrainos Komunistų partijos Krymo srities komiteto pirmąjį sekretorių A. Girenką ir išrinko jį TSKP CK sekretoriumi.

Pabaigoje plenume kalbėjo TSKP CK Generalinis Sekretorius M. Gorbačiovas.

TSKP Centro Komiteto plenumo 1989 metų rugsėjo 19 dienos nutarimas

DĖL EILINIO TSKP XXVIII SUVAŽIAVIMO SUŠAUKIMO

I. Sušaukti eilinį TSKP XXVIII suvažiavimą 1990 metų spalio mėnesį.
II. Patvirtinti tokią darbotvarkę:
1. Pertvarka ir partijos uždaviniai. TSKP Centro Komiteto ataskaita.
2. TSKP Centrinės revizijos komisijos ataskaita.
3. Dėl TSKP Įstatų.
4. Partijos centrinių organų rinkimai.
III. Pavesti TSKP CK Politiniam Biurui parengti pasiūlymus dėl ataskaitinės rinkiminės kampanijos prieš prasidedant suvažiavimui organizavimo terminų, suvažiavimo delegatų atstovavimo normos ir jų rinkimo tvarkos ir pateikti šiuos pasiūlymus apsvarstyti CK plenumui.

TSKP Centro Komiteto plenumo 1989 metų rugsėjo 20 dienos nutarimas

DĖL PARTIJOS NACIONALINĖS POLITIKOS DABARTINĖMIS SĄLYGOMIS

Apsvarstęs TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo pranešimą ir išnagrinėjęs TSKP platformos „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis" projektą, atsižvelgdamas į jo svarstymo partijoje ir liaudyje rezultatus, plenumas nutaria:

1. Priimti TSKP platformą „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis" ir laikyti nuoseklų jos įgyvendinimą visų partinių organizacijų, kiekvieno komunisto uždaviniu.

Plenumas yra tos nuomonės, kad platformos idėjos ir nuostatos, susilaukusios plataus pritarimo visuomenėje, atitinka esminius pertvarkos poreikius ir gali tapti politiniu pamatu tarybinei federacijai atnaujinti, visiems nacionaliniams valstybiniams dariniams vystyti ir kitoms nacionalinėms problemoms išspręsti visų Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos tautų labui.

2. Plenumas paveda TSKP CK Politiniam Biurui, sąjunginių respublikų Komunistų partijų Centro Komitetams, partijos kraštų ir sričių komitetams parengti konkrečius partinių organizacijų veiklos planus, numatančius, kaip bus realizuojamos idėjos, išdėstytos TSKP platformoje „Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis".

NACIONALINĖ PARTIJOS POLITIKA DABARTINĖMIS SĄLYGOMIS

(TSKP PLATFORMA)

Priimta TSKP CK plenumo 1989 metų rugsėjo 20 dieną

Nacionalinis klausimas Tarybų Sąjungoje pastaruoju metu tapo nepaprastai opus. Partija supranta, kad ryšium su tuo iškilusių problemų sprendimas turi didžiulę reikšmę pertvarkos likimui ir mūsų šalies ateičiai. Toks sprendimas gali ir turi būti rastas tik revoliucinio tarybinės visuomenės atsinaujinimo tėkmėje. Lemiamą reikšmę šioje srityje turės pertvarkymai, įgyvendinami dabartiniame Tarybų Sąjungoje vykdomos socializmo ekonominės ir politinės sistemos reformos etape. Principiniai požiūriai į šio uždavinio sprendimą išdėstyti TSKP XIX sąjunginės konferencijos rezoliucijoje „Dėl tarpnacionalinių santykių".

Surengus TSRS liaudies deputatų I suvažiavimą ir po to sudarant naujus sąjunginius, respublikinius ir vietinius valdžios organus, kuriamas politinis mechanizmas, kurio sistemoje gali būti realiai išspręsti pribrendę visų mūsų šalies tautų ir tarpnacionalinių santykių plėtotės klausimai. Šiuos klausimus turi specialiai nagrinėti TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Taryba ir jos komisijos.

TSKP CK mano, jog reikia numatyti, kad viena iš svarbiausių bendros persitvarkymo koncepcijos sudedamųjų dalių būtų dabartinė partijos politika nacionaliniu klausimu, kuri, atsižvelgdama į mūsų šalyje ir pasaulyje sukauptą patirtį, užtikrintų visoms mūsų šalies tautoms sąlygas laisvai vystytis, stiprinti jų draugystę ir bendradarbiavimą, remiantis tautų lygiateisiškumo ir žmonių lygiateisiškumo, kokios tautybės jie bebūtų, organiško derinimo principais.

Siūloma platforma parengta, išanalizavus ir sugretinus partinių komitetų, tarybinių organų, mokslo įstaigų, plačiosios visuomenės ir įvairių visuomenės judėjimų, mokslininkų nuomones, spaudos publikacijas. Ji parengta, atsižvelgus į naujas idėjas, iškeltas TSRS liaudies deputatų suvažiavime. Ji taip pat rodo įvairių tautybių tarybinių žmonių nuomones, išdėstytas laiškuose, kuriuos gavo TSKP Centro Komitetas.

KOKĮ PALIKIMĄ MES GAVOME

Kad suprastume, kiek daug nuveikta Tarybų valdžios metais ir kokią reikšmę tai turi, reikia atsiminti, nuo ko prasidėjo mūsų raida. Didžiulėse platybėse, ir ypač nacionaliniuose rajonuose, pramonės gamybos faktiškai nebuvo, ištisi nacionalinės, o tuo labiau pasaulinės kultūros klodai liaudies masėms buvo neprieinami. Daugelis tautų tebuvo pasiekusios feodalinę ir net tik patriarchalinę-gimininę visuomenės raidos stadiją. Socialinę nelygybę didino nacionalinė priespauda.

Po Spalio revoliucijos pergalės Tarybų valdžia pradėjo įgyvendinti partijos parengtą socialistinę programą nacionaliniu klausimu. Jos branduolys buvo V. Lenino iškeltos nacionalinio apsisprendimo ir darbo žmonių internacionalinio bendradarbiavimo idėjos.

TSR Sąjunga buvo formuojama vykstant smarkiai politinei kovai. Išryškėjo skirtingi požiūriai į būsimąją šalies nacionalinę valstybės santvarką. V. Lenino nuopelnas yra tai, kad tada pavyko atsisakyti kraštutinumų: pasiūlymo sudaryti konfederaciją, tai yra tokią struktūrą, kuri neleido sutelkti jaunų tarybinių respublikų jėgų ir galimybių pasiekti bendrus tikslus, ir „autonomizacijos" projekto, kuris iki minimumo apribojo nacionalinių valstybinių darinių savarankiškumą, kad faktiškai būtų suformuota labai centralizuota, unitarinė valstybė.

Respublikos susivienijo remdamosi tarybine federacija, kuri suteikė galimybę tautoms, viena, įgyvendinti teisę į apsisprendimą ir savo valstybingumo sukūrimą, o kita vertus — panaudoti pranašumus, kuriuos sudaro savo jėgų suvienijimas, bendras vystymasis socialistiniu būdu.

Daugelis tautų atkūrė arba pirmą kartą sukūrė savo valstybingumą, įvairias nacionalinės teritorinės autonomijos formas. Sąjunginės socialistinės valstybės įkūrimas 1922 m. sutarties ir 1924 m. TSRS Konstitucijos pagrindu suteikė galimybę bendromis pastangomis įvykdyti šalies industrializavimą ir socialistinį kaimo pertvarkymą laikantis orientacijos likviduoti pakraščių atsilikimą, suvienodinti tautų ekonominės raidos ir materialinio aprūpinimo lygius. Susidarė vientisas liaudies ūkio kompleksas. Kokybiškai kito tarybinių tautų socialinė struktūra. Dvasinėje srityje buvo sudaromos galimybės išsaugoti ir ugdyti nacionalinį savitumą. Kartu vyko tiek ekonominių poreikių, tiek tikslų ir idealų vienovės sąlygomis integraciniai procesai, kurie vedė į naujos socialinės bendrijos — tarybinės liaudies formavimąsi.

Visa tai buvo pagrindas laipsniškai įveikti buvusią nesantaiką ir nepasitikėjimą, formuoti tautų draugystę. Jos galia ir tvirtumas visiškai atsiskleidė Tėvynės kare, kai tarybiniai žmonės stojo ginti daugianacionalinės savo Tėvynės laisvės ir nepriklausomybės, bendromis jėgomis iškovojo pergalę prieš fašizmą.

Nepaisant visų tolesnės raidos prieštaravimų, tautos nenukrypstamai ėjo ekonominės, socialinės ir dvasinės pažangos keliu. Visuose šalies regionuose susiformavo stambios gamybinės jėgos. Respublikose išaugo sava darbininkų klasė, mokslinė techninė ir meninė inteligentija. Kooperacijos ir mechanizacijos pagrindu buvo pertvarkytas kaimas. Gerokai pakilo visų Tarybų Sąjungos tautų išsilavinimo lygis. Plėtojant pramonę ir žemės ūkį Šiaurėje, Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose, kuriant naujus pramonės, mokslo ir kultūros centrus pakito šalies nacionalinis žemėlapis. Šiandien nėra teritorijų, kuriose kartu negyventų ir nedirbtų įvairių tautybių žmonės. Pakito demografinė situacija, kuriai būdingas spartus miestų gyventojų gausėjimas.

Šios esminės permainos nulėmė naujas realijas, į kurias reikia atsižvelgti ir siekiant sudaryti sąlygas tolesnei kiekvienos nacionalinės bendrijos raidai, ir siekiant harmonizuoti tarpnacionalinius santykius. Todėl objektyviu poreikiu tampa radikaliai atnaujinti nacionalinę politiką.

Tačiau nacionalinės plėtotės ir nacionalinių santykių problemos, su kuriomis šalis dabar susiduria, turi gilias šaknis ir praeityje. Tai reikia išsiaiškinti ir ryžtingai stoti prieš visa, kas neatitinka socialistinių idealų ir principų.

Impulsai, kuriuos proletarinė revoliucija davė nacionalinei politikai, nesusilpnėjo per visą mūsų istoriją. Tačiau visuomenės raidos deformacijos, kurios prasidėjo netrukus po V. Lenino mirties, pragaištingai atsiliepė ir tarpnacionaliniams santykiams.

Administravimo ir komandavimo sistema, kuriai reikėjo nepaprastai centralizuotų standartinių struktūrų, kuo toliau, tuo labiau ignoravo nacionalinės raidos poreikius. Įsigalėjo žinybinis, biurokratiškai viską suvienodinantis požiūris, kuris pasireiškė visur kur — pradedant gamybinių jėgų išdėstymu ir baigiant kalbos, švietimo ir kultūros problemomis. Visos valstybės interesų gynimo dingstimi buvo siaurinamas respublikų savarankiškumas, stiprėjo unitarizmo tendencija. Laipsniškai blėso 1924 metų Konstitucijoje numatytas Są-

jungos ir respublikų, kurių suverenitetas daugeliu atžvilgių tapo formalus, kompetencijos atribojimas.

Viena iš rimtų priežasčių, dėl kurių susikomplikavo nacionalinės problemos, buvo masinės represijos, ypač ištisų tautų perkėlimas iš jų tradicinių gyvenamųjų vietų į kitas respublikas ir regionus. Toks likimas ištiko kalmukus, karačiajus, balkarus, čečėnus, ingušus, Krymo totorius, turkus meschus, vokiečius, korėjiečius, graikus, kurdus. Nepagrįstai buvo kaltinami nacionalizmu ir persekiojami daugelis respublikų partinių ir valstybinių darbuotojų, nacionalinės inteligentijos atstovų. Asmens kulto laikotarpiu tragiškų nuostolių patyrė visos be išimties tautos.

Nors po XX suvažiavimo atitinkami nutarimai buvo pasmerkti ir anuliuoti, ne visais atvejais pavyko pašalinti neteisėtumo padarinius. Tos problemos atsiliepia iki šiol.

Daug opių šiandieninių problemų sukėlė ekstensyvios industrinės ir ekonominės raidos prieštaravimai, jos socialinių ir ekologinių padarinių ignoravimas. Didelę žalą nacionalinei savijautai padarė įsivyravęs šakinis valdymo principas ir su juo susijęs žinybiškumas, todėl ne visada atsižvelgiama į nacionalines sąlygas ir tradicijas, ekologinius padarinius, teritorijų kompleksinės plėtotės interesus. Ir patys respublikų, kraštų bei sričių organai ilgą laiką leido be pusiausvyros plėtoti pramonės potencialą.

Dabartinės tarpnacionalinių santykių problemos labai susijusios su nepakankamu realių visuomeninių procesų vertinimu. Visam pasauliui būdingas objektyvus prieštaravimas tarp tautų plėtotės ir jų suartėjimo, tarp savarankiškumo siekimo ir poreikio stiprinti integracinius ryšius pasireiškė ir daugianacionalinėje mūsų šalyje. Bet tai nebuvo deramai analizuojama, į tai nebuvo atsižvelgiama politikoje.

Nacionalinės savimonės stiprėjimas žadino domėjimąsi savo tautos istorija, jos kultūros vertybėmis ir tradicijomis. Tačiau tenkinti šiuos poreikius trukdė teorinės nuostatos forsuoti tautų suartėjimą, teigimas, kad esą visiškai ir galutinai išspręstas nacionalinis klausimas, o tai menkino nacionalinę įvairovę, dvasinio gyvenimo ypatybes.

Pastaraisiais dešimtmečiais vykę demografiniai, ekonominiai ir socialiniai procesai kai kuriuose regionuose gerokai pakeitė vietinių ir čia dėl migracijos apsigyvenusių gyventojų santykį, o tai sukėlė būgštavimus, ar pavyks išsaugoti tautinį savitumą. Be to, spartus mechaninis gyventojų prieaugis sudarė papildomų socialinių sunkumų, neigiamai atsiliepė nacionalinei darbininkų klasės struktūrai. Kituose regionuose, kuriuose yra didelis natūralusis gyventojų prieaugis, ėmė trūkti darbo vietų. Visa tai irgi sukėlė tarpnacionalinę įtampą.

Lenininių nacionalinės politikos principų pažeidimai padarė žalą visoms šalies tautoms, iš jų ir rusų tautai. Šiandien ir Rusijoje, kuri buvo ir yra visos mūsų Sąjungos konsoliduojantis pradas, daugiausia prisidėjo prie nacionalinių pakraščių atsilikimo likvidavimo, taip pat opios yra daugelis ekonominių ir socialinių, ekologijos problemų, istorijos paminklų išgelbėjimo ir atkūrimo, nacionalinės kultūros vertybių išsaugojimo uždaviniai.

Abejingumas nacionaliniam savitumui, daugelis neišspręstų socialinių problemų skausmingai atsiliepė nacionalinei savimonei, sukėlė nuoskaudos jausmą — visa tai neretai buvo naudojama įtampai didinti, sudarė sąlygas nacionaliniam ekstremizmui. Dėl viso to nacionalinės problemos kai kuriuose šalies regionuose įgijo labai pavojingą pobūdį, prasidėjusiam pertvarkos procesui tenka susidurti su čia susikaupusiais prieštaravimais.

Dabar tarybinė visuomenė, įžengusi į radikalių reformų kelią, kritiškai apmąsto savo praeitį. Uždavinys — išsaugojus visa tai, kas vertinga, pašalinti neteisingumus, įlieti naujos energijos į kiekvienos mūsų šalies tautos ekonominį, politinį, dvasinį gyvenimą, atverti horizontus laisvai nacionalinei plėtotei. Ir kartu — plėsti, didinti socialistinės visuomenės internacionalinę viený-

bę, stiprinti daugiatautę Tarybų valstybę. Tarpnacionalinių santykių harmonizavimas nauju pagrindu — vienas svarbiausių partijos nacionalinės politikos tikslų.

Tad kokie yra nacionalinės politikos strateginiai uždaviniai ir svarbiausios kryptys?

Be kitų pagrindinių savo būdingųjų bruožų, socializmas numato tautų lygiateisiškumą — kiekviena jų turi turėti realią galimybę išsaugoti savo savarankiškumą ir savitumą, kalbą, kultūrą, tradicijas. Šiandien svarbiausias uždavinys — sukurti veiksmingus valstybės, visuomenės ir ekonomikos mechanizmus, kurie garantuotų organišką nacionalinių ir internacionalinių vertybių bei interesų derinimą.

Šis uždavinys neatskiriamas nuo ekonominių, socialinių ir politinių santykių pertvarkymo, jis gali būti išspręstas tik demokratizuojant tarybinę visuomenę ir įtvirtinant socialistinę liaudies savivaldą. Čia pirmiausia yra svarbios šios nacionalinės politikos kryptys:

— tobulinti tarybinę federaciją, suteikti jai realų politinį ir ekonominį turinį;

— plėsti visų nacionalinės autonomijos rūšių teises ir galimybes;

— garantuoti lygias teises kiekvienai tautai, tenkinti kiekvienos tautos specifinius interesus;

— sudaryti sąlygas laisvai nacionalinių kalbų ir kultūrų plėtotei;

— stiprinti garantijas, kad nebus pažeidžiamos piliečių teisės pagal nacionalinį požymį;

— atnaujinti visą idėjinį ir politinį, mokslo tiriamąjį ir auklėjamąjį darbą nacionalinių santykių sferoje;

— įtvirtinti tarpnacionalinio bendravimo sferoje savitarpio pagarbą kiekvienos tautos istorinėms tradicijoms ir nacionalinei specifikai, atsižvelgti į kiekvienos tautos ekonominius ir dvasinius interesus.

KAIP PATOBULINTI IR PADARYTI GYVYBINGĄ TARYBINĘ FEDERACIJĄ

Nuo 1985 metų balandžio mėnesio mūsų šalyje įgyvendinama ekonomikos, politikos ir kitų visuomenės gyvenimo sferų reformų programa. Visa šalies raida leidžia padaryti išvadą, kad reikia radikaliai pertvarkyti tarybinę federaciją.

Mūsų federacijos tvirtumo garantija yra visiškas tarybinių respublikų susivienijimo į vieną sąjunginę valstybę savanoriškumas; toje valstybėje kiekviena respublika išlaiko suverenitetą ir savarankiškumą, dalyvauja rengiant ir priimant bendrus sprendimus. Nepaprastai svarbi yra TSRS liaudies deputatų suvažiavimo pozicija, — šis suvažiavimas pasisakė, kad būtų atkurtas nacionalinio apsisprendimo jo tikrąja reikšme lenininis principas, kuris turi būti užtikrintas deramomis demokratinėmis teisinėmis garantijomis.

Tušti yra mėginimai teigti, jog esą neįgyvendintas TSRS tautų apsisprendimas, sutapatinti jį tik su atsiskyrimu, tuo būdu skurdinant šį universalų nacionalinio klausimo sprendimo principą. Visa tarybinė ir pasaulinė patirtis rodo, kad apsisprendimą reikia laikyti ne tik vienkartiniu aktu, kuris susijęs su atsiskyrimo teisės įgyvendinimu. Tai — sudėtingas, įvairiapusiškas nacionalinio orumo įtvirtinimo, politinio ir ekonominio savarankiškumo stiprinimo, kalbos ir kultūros plėtojimo procesas.

Dabartinėmis sąlygomis šį principą optimaliai išreiškia savivalda, kuri garantuoja kiekvienos tautos nacionalinio savitumo išsaugojimą, jos teisę naudotis visomis suvereniteto gėrybėmis, savarankiškai spręsti savo plėtotės klausimus. Kartu savivalda suponuoja savanorišką respublikų ir nacionalinių darinių susivienijimą bendrų visiems uždavinių sprendimo labui.

Nuosekliai gindama nacionalinio apsisprendimo principą, TSKP mano, jog pirmučiausias politinis uždavinys yra, atnaujinus federaciją, suteikus jai naują politinį ir ekonominį turinį, tenkinti visų Tarybų Sąjungos tautų įvairius poreikius, kad kiekviena iš jų gautų plačias galimybes kelti savo ekonomiką ir kultūrą, remdamasi mūsų šalyje sukurtu liaudies ūkio kompleksu, mokslo ir kultūros potencialu, kad ši politika prisidėtų prie internacionalinio Tarybų Sąjungos tautų susitelkimo, TSR Sąjungos stiprinimo.

Tarybinėje federacijoje slypi didžiulis potencialas ir svarbu jį kuo geriau panaudoti.

Mūsų federacijos stabilumo ir sėkmingos plėtotės sąlyga — optimalus santykis tarp sąjunginių respublikų ir TSR Sąjungos kaip visumos teisių. Todėl į pirmą vietą iškyla keli svarbiausi klausimai, kuriems turi būti rastas suderintas sprendimas.

Pirma. Svarbiausia idėja, sudaranti tarybinės federacijos pamatą, išreiškiama visų pripažinta formule: be stiprios Sąjungos nėra stiprių respublikų, be stiprių respublikų nėra stiprios Sąjungos.

Sutinkamai su tuo reikia aiškiai nustatyti Sąjungos ir respublikų kompetenciją ir savitarpio įsipareigojimus.

Sąjunga privalo turėti įgaliojimus, kurie reikalingi politinės ir ekonominės santvarkos pagrindams ir raidai nustatyti, šalies gynybai ir saugumui užtikrinti, užsienio politikai vykdyti, ekonomikos, mokslo ir kultūros, asmenybės apsaugos ir teisių gynimo, integracinių procesų efektyvaus naudojimo ir savitarpio pagalbos organizavimo bendriems uždaviniams koordinuoti ir spręsti. Sąjunga taip pat turi turėti įgaliojimus, kad būtų galima užtikrinti dinamišką ir stabilų šalies liaudies ūkio komplekso plėtojimą. TSR Sąjungos įgaliojimų sąrašas turi būti išsamus. Todėl tikslinga vadovautis tokiais principais:

— Sąjunginėms respublikoms priklauso visos teisės, kurios atitinka jų kaip suverenių socialistinių valstybių — federacijos narių statusą. Jos turi teisę spręsti visus valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimus, išskyrus tuos, kuriuos jos savo noru perduoda Sąjungos kompetencijai.

— Sąjunginė respublika dalyvauja sprendžiant klausimus, priskirtus TSR Sąjungos kompetencijai. Tokį dalyvavimą užtikrina kiekvienos sąjunginės respublikos atstovavimas TSR Sąjungos organuose, taip pat nustatytos specialios sąjunginių sprendimų parengimo ir priėmimo procedūros.

— TSR Sąjunga leidžia TSRS įstatymų pagrindus ir įstatymus, kurie turi vienodą galią visoje TSRS teritorijoje ir konkretizuojami respublikų įstatymuose.

— Jeigu Sąjungos įstatymas viršija Sąjungos įgaliojimus, respublika turi teisę kelti klausimą dėl jo panaikinimo; taip pat turi būti panaikintas respublikos įstatymas, viršijantis respublikos kompetenciją arba prieštaraujantis TSR Sąjungos įstatymui.

— Aukščiausi sąjunginių respublikų valdžios atstovaujamieji organai gali užprotestuoti ir sustabdyti Sąjungos vyriausybės nutarimų ir potvarkių galiojimą savo teritorijoje, jeigu jie pažeidžia sąjunginės respublikos konstitucines teises.

— Federacinėje teisinėje valstybėje kuriami mechanizmai ir nustatomos aiškios procedūros, kaip spręsti nesutarimus, kurie gali kilti tarp TSR Sąjungos ir respublikų valdžios ir valdymo organų, taip pat tarp sąjunginių respublikų ir kitų valstybinių nacionalinių ir nacionalinių teritorinių darinių. Šią funkciją pirmiausia galėtų atlikti TSRS Konstitucinės priežiūros komitetas, o būtinais atvejais — TSRS Aukščiausioji Taryba ir TSRS liaudies deputatų suvažiavimas.

— Svarbią reikšmę tobulinant mūsų federaciją, plečiant sąjunginių ir autonominių respublikų teises turi jų Konstitucijos, kurios turi atspindėti respublikų ekonomines, socialines, kultūrines ir kitas ypatybes, jų istoriškai susiklosčiusias tradicijas ir neturi prieštarauti TSRS Konstitucijai.

Antra. Dabartinėmis sąlygomis ekonominį apsisprendimo ir suvereniteto turinį išreiškia tai, kad respublikos ima taikyti ūkiskaitą ir finansavimąsi. Sutinkamai su tuo:

— Sąjunginės respublikos priima įstatymus dėl gamtos išteklių naudojimo, remdamosi sąjunginiais įstatymų šiuo klausimu pagrindais, vadovaudamosi tuo, kad žemė, jos gelmės, miškų, vandens ir kiti gamtos ištekliai yra sąjunginės respublikos ir TSR Sąjungos nuosavybė.

— Kad būtų aiškiai nustatytos teisės ir atsakomybė turto valdymo ir disponavimo klausimais, turi būti nustatyta pramonės, transporto, žemės ūkio, prekybos, komunalinių ir kitų įmonių priklausomybė konkrečioms visuomeninės nuosavybės rūšims: sąjunginei, respublikinei (sąjunginių ir autonominių respublikų), komunalinei, kooperatinei, visuomeninių organizacijų, darbo kolektyvų, akcinių bendrovių ir kitų ūkinių draugijų nuosavybei.

— Kartu su Sąjungos ir respublikų nuosavybe gali būti įmonių, kurios yra jų bendra, sąjunginė-respublikinė nuosavybė, taip pat mišrios nuosavybės formos, tarp jų ir tokios, kuriose dalį turi užsienio kapitalas. Teisė naudoti, valdyti šį turtą ir juo disponuoti, taip pat jį perleisti, nustatoma sutartimis. Tokiu pačiu pagrindu turi būti reguliuojami dviem ar kelioms respublikoms priklausančios nuosavybės naudojimo ir disponavimo klausimai.

— Ekonominius ūkininkavimo metodus ir formas respublikos savo teritorijoje pasirenka savarankiškai, vadovaudamosi realiu gamybos suvisuomeninimo lygiu ir gamybinių jėgų struktūra, atsižvelgdamos į ekonominio efektyvumo ir socialinio teisingumo principus, į gyventojų visiško užimtumo būtinumą.

— Plėtojant sąjunginę rinką, įmonių ir organizacijų, taip pat respublikų ekonominių mainų sąlygos turi būti nustatomos sutartimis. Respublikos savarankiškai pasirenka vieną ar kitą ūkiskaitos formą. Tikslinga apsvarstyti galimybę turėti kelias tokias formas, kurios atitiktų sąjunginių respublikų specifines ypatybes ir skirtųsi ekonominio savarankiškumo laipsniu. Atsižvelgiant į šiuos skirtumus, turi būti nustatomi atskaitymai į Sąjungos biudžetą ir savitarpio atsiskaitymų pobūdis bei formos.

— Šalyje turi veikti tokia ekonominių svertų ir stimulų sistema, kuri įgalintų TSRS vyriausybę, efektyviai naudojant valstybinio biudžeto lėšas, kartu su sąjunginėmis respublikomis vykdyti kryptingą liniją — įveikti atskirų rajonų dėl objektyvių priežasčių susidariusį ekonominės plėtotės atsilikimą, taip pat įsteigti Sąjungos fondą remti regionams, kurie nukentėjo nuo stichinių nelaimių arba ekonominių katastrofų, neįsisavintoms teritorijoms vystyti.

— Ekonominio respublikų savarankiškumo stiprinimas, jų liaudies ūkio potencialo augimas, gerovės kilimas neatskiriami nuo specializacijos, ekonominės integracijos didinimo proceso, bendros rinkos pranašumų kuo geresnio panaudojimo, bendro mokslinio-techninio potencialo didinimo.

— Svarbus sąjunginių organų uždavinys — padėti, kad respublikos dvišaliu ir daugiašaliu pagrindu galėtų sutelkti jėgas ir lėšas bendriems projektams įgyvendinti, kurti tarprespublikines ekonominio, mokslinio-techninio ir kultūrinio bendradarbiavimo komisijas.

Trečia. Su respublikų suverenitetu glaudžiai susijęs pilietybės klausimas. Vadovaujantis socialistinio federalizmo principais, reikia pripažinti, kad kiekviena sąjunginė respublika turi savo pilietybę, kuri apima visus jos gyventojus. Sąjunginės respublikos pilietis kartu yra TSRS pilietis. Neleistinos jokios privilegijos vieniems ir teisių varžymas kitiems tarybiniams piliečiams etniniais, religijos, kalbos motyvais ar gyvenimo laiko, taip pat kitais, žmogaus teises pažeidžiančiais motyvais.

Ketvirta. Stodamos į TSR Sąjungą, respublikos perdavė centrinių organų kompetencijai vykdyti pagrindinius šalies užsienio politikos uždavinius. Kartu joms lieka toks neatimamas suvereniteto bruožas, kaip teisė palaikyti santykius su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis.

Jau artimiausiu metu reikia realizuoti Konstitucijos nuostatą, pagal kurį TSR Sąjunga turi nustatyti sąjunginių respublikų užsienio politikos ir ekonominės veiklos su užsienio šalimis, įskaitant savo delegacijų ir nuolatinių atstovų siuntimo į valstybes, su kuriomis jos palaiko ekonominius ir kultūrinius ryšius, bendrą tvarką ir koordinuoti šią veiklą. Respublikų ryšiai su užsienio valstybėmis neturi prieštarauti bendriems Sąjungos interesams.

Penkta. Vienas svarbiausių respublikų susivienijimo į Sąjungą tikslų yra garantuoti šalies saugumą, taikų tarybinės liaudies darbą. Respublikos prisideda prie sąjunginių organų tokių uždavinių sprendimo. TSRS Ginkluotosios Pajėgos formuojamos daugianacionaliniu pagrindu; visi piliečiai, nepriklausomai nuo tautybės, turi eiti karinę tarnybą pagal bendrus Sąjungos įstatymus. Sąjunginiams organams, suderinus su respublikų valdžia, suteikiama teisė organizuoti gynybinius objektus (aerodromus, mokomuosius centrus, poligonus ir t. t.) respublikų teritorijoje ir jais naudotis.

Šešta. Pertvarkant tarybinę federaciją, naujoviškai iškyla svarbų vaidmenį TSRS politinėje sistemoje atliekančių visuomeninių organizacijų statuso ir veiklos klausimai.

Šalyje vykstančio demokratizacijos proceso sąlygomis teisė pasirinkti ryšių tarp respublikų ir Sąjungos visuomeninių organizacijų formas priklauso pačioms šioms organizacijoms.

Šio klausimo sprendimas itin svarbią politinę reikšmę turi partijai. TSKP atsirado kaip bendraminčių organizacija, pažangių darbininkų klasės, darbo žmonių atstovų, nepriklausomai nuo jų tautybės, susivienijimas. Kaip tik dėl savo internacionalinio pobūdžio partija galėjo tapti konsoliduojančia vadovaujančia visuomenės socialistinės raidos jėga.

TSKP ryžtingai atmeta bet kokį tautinį ribotumą, vietiškumą, korporaciškumą, žinybiškumą. Jos sudėtis yra ir bus internacionalinė, ji yra ir bus idėjiškai ir organizaciniu atžvilgiu vieninga, sukurta vadovaujantis demokratinio centralizmo principais, turinti bendrą Programą ir Įstatus. Iš principo nepriimtinos TSKP struktūros federalizmo idėjos. Komunistai turi laikyti savo pareiga neleisti, kad būtų atsiribota nacionaliniu pagrindu nei partijos gretose, nei darbo kolektyvuose ir visuomeninėse organizacijose, kovoti su nacionalizmu ir šovinizmo apraiškomis, pirmiausia savo nacionalinėje aplinkoje. Nacionalistinės ir šovinistinės pažiūros ir samprotavimai nesuderinami su priklausymu TSKP.

Tačiau realaus politinio ir ekonominio turinio suteikimas mūsų federacijai numato naujų požiūrių į partijos gyvenimą. Nekeičiant esamos sąjunginių respublikų Komunistų partijų struktūros, reikia stiprinti jų savarankiškumą. Prie to prisidės joms suteikta teisė savo nuožiūra spręsti svarbiausius partijos gyvenimo klausimus — organizacinius ir struktūrinius, kadrų, finansų ir kitus, priimti laikantis TSKP Programos ir Įstatų savus politinius dokumentus, išreiškiančius specifinius tautinius poreikius ir komunistų veiklos sąlygas.

Nacionalinio veiksnio paisymas, organinis nacionalinių ir internacionalinių vertybių bei interesų derinimas turi tapti būtinu viso partinio darbo elementu. Laikyti tikslinga įsteigti TSKP CK komisiją nacionalinės politikos klausimams. Analogiškas komisijas būtų galima įsteigti sąjunginių respublikų Komunistų partijų Centro Komitetuose, esant reikalui — partijos kraštų ir sričių komitetuose.

Septinta. Pertvarkant tarybinę federaciją, turi būti išspręstos RTFSR valstybinio-teisinio statuso problemos.

Iki šiol šioje respublikoje daugelis valdymo funkcijų buvo pavesta sąjunginiams organams. Tai neigiamai atsiliepia ir pačios respublikos, ir Sąjungos interesams, dėl to neretai suplakami uždaviniai, delsiama spręsti pribrendusias problemas.

Tikslinga apsvarstyti klausimą dėl papildomų respublikos valdymo organų, įskaitant administracinius, ekonominius, ideologinius, kultūrinius, mokslinius ir kitus, įsteigimo Rusijos Tarybų Federacinėje Socialistinėje Respublikoje.

Be respublikos valstybinių organų įsteigimo, reikia apsvarstyti galimybę koordinuoti RTFSR teritorijoje veikiančių partinių organizacijų pastangas, reguliariai rengiant TSKP Rusijos konferencijas, kurios spręstų esminius respublikos komunistų veiklos klausimus, taip pat įsteigti TSKP CK struktūroje CK biurą (sekretoriatą) RTFSR partinėms organizacijoms tiesiogiai operatyviai vadovauti. Panašiu keliu galėtų eiti ir kitos visuomeninės organizacijos.

RTFSR — tarybinė respublika, kurioje gyvena daugiausia tautų ir kurios sudėtyje yra 31 autonominis darinys. Todėl nusipelno dėmesio pasiūlymas įsteigti RTFSR dvejų rūmų Aukščiausiąją Tarybą, kad būtų geriau atstovaujama respublikoje gyvenančioms tautoms ir atsižvelgiama į jų interesus.

Teritorijos dydis, gamybos apimtis, gyventojų skaičius ir kiti veiksniai ateityje lems, ar tikslinga Rusijos Tarybų Federacinėje Socialistinėje Respublikoje pereiti prie didelių regionų valdymo, sukurti čia atitinkamus organus.

Aštunta. Kokiu būdu gali būti pertvarkyta tarybinė federacija?

Šiuo metu keliamas klausimas parengti ir pasirašyti naują Sąjungos sutartį vietoj 1922 metų TSRS sukūrimo sutarties, taip pat parengti naują TSR Sąjungos deklaraciją.

Kai dėl naujos sutarties, tai pati tarybinės federacinės valstybės Konstitucija yra sutartinis dokumentas, nes joje fiksuojamos Sąjungos ir ją sudarančių respublikų pagrindinės teisės ir savitarpio įsipareigojimai. Kaip žinoma, 1922 metų sutartis yra atvira ir iki šios dienos tebeturi savo juridinę galią.

Pagrindiniu politiniu dokumentu, kuris leis įtvirtinti priemones tarybiniam federalizmui atnaujinti ir spręsti iškylančius klausimus, galėtų tapti nauja deklaracija kaip organiška TSRS Konstitucijos dalis.

PADIDINTI TAUTINĖS AUTONOMIJOS VAIDMENĮ IR TEISINIO JOS STATUSO REIKŠMĘ

Organiška tarybinės federacijos pertvarkymo dalis ir kartu savarankiškas didelės politinės reikšmės klausimas yra tai, kad reikia atkurti visas įstatymines autonominėse respublikose, srityse ir apygardose gyvenančių tautų teises ir atgaivinti jų interesus.

Nacijų apsisprendimo formos skirtumai išreiškė tą gyvenimo realiją, kad Sąjungos kūrimosi laikotarpiu tautos buvo pasiekusios skirtingus ekonominės ir socialinės raidos lygmenis, labai skirtingas buvo jų didumas, ne visos buvo nuėjusios tautinės konsolidacijos etapus, praeityje turėjo arba buvo pasirengusios sukurti savo valstybingumą.

Dabar daugelis tų skirtumų įveikta. Tačiau autonominiai dariniai kol kas neturi pakankamų ir realių galimybių visiškai realizuoti tautinius poreikius, patiria žinybinį Sąjungos, respublikos, taip pat krašto ir srities valdžios spaudimą ir smulkmenišką globą.

Todėl tikslinga:

— Sparčiau atnaujinti konstitucinius ir kitus įstatyminius aktus dėl autonominių respublikų, autonominių sričių ir apygardų.

— Atsižvelgiant į autonominių respublikų kaip tarybinių socialistinių valstybių teisinę prigimtį, reikia iš esmės išplėsti jų kompetenciją. Jos turi turėti galimybę spręsti visus savo teritorijos administracinio teritorinio suskirstymo, gamtos apsaugos, tautinės kultūros ir kalbos ugdymo, istorijos paminklų apsaugos klausimus.

— Sustiprinti autonominių respublikų ekonominį savarankiškumą leidžiant joms taikyti ūkiskaitą ir finansavimąsi, nustatant, kokiomis formomis sąjunginio

ir respublikinio pavaldumo įmonės ir susivienijimai prisideda prie jų biudžeto formavimo.

— Suteikti autonominių respublikų valdžios organams teisę užprotestuoti TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų valdymo organų aktus, jeigu jie prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintai TSRS, sąjunginės respublikos kompetencijai.

— Padidinti autonominių sričių ir apygardų teisinio statuso reikšmę, suteikiant joms TSRS ir sąjunginių respublikų aukščiausiuose valstybinės valdžios organuose įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, taip pat teisę būti atstovaujamoms ne tik TSRS Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir sąjunginių respublikų Aukščiausiosiose Tarybose, atitinkamų kraštų ir sričių Liaudies deputatų tarybose.

Nustatyti, kad autonominės apygardos valdžios organai gali tiesiogiai kreiptis į TSRS ministerijas bei žinybas ir sąjunginės respublikos valdymo organus, taip pat įvesti taisyklę, kad apygardos Liaudies deputatų tarybos sprendimus gali atšaukti tik sąjunginės respublikos Aukščiausioji Taryba. Numatyti, kad autonominės srities arba apygardos teritorija negali būti pakeista be jų sutikimo.

— Apsvarstyti klausimą: RTFSR autonominių sričių perėjimo — jei tokia bus jų gyventojų valia — į tiesioginį Rusijos Federacijos valstybinės valdžios ir valdymo organų pavaldumą galimybė ir tvarka.

— Nuolat turėti galvoje ne tik santykius tarp Sąjungos nacionalinių valstybinių darinių, bet ir tarp respublikose bei regionuose gyvenančių tautų, tautelių ir tautinių grupių.

— Garantuoti, kad piliečiai, kurie gyvena ne savo nacionaliniuose teritoriniuose dariniuose arba neturi tokių darinių TSR Sąjungoje, turėtų visas teises ir sąlygas išlaikyti tautines tradicijas, ugdyti savo kultūrą ir kalbą, būti atstovaujami valdžios organuose. Naudojantis jau sukaupta patirtimi, toliau kurti tautinius kultūros centrus, tėviškėnų draugijas. Jie galėtų dirbti atitinkamų Liaudies deputatų tarybų vadovaujami ir padedami, turėti jose savo atstovų.

— Respublikų Aukščiausiosioms Taryboms, kraštų ir sričių Liaudies deputatų taryboms sutikus, gali būti steigiami tautiniai rajonai, kaimų, apylinkių tarybos tose vietose, kur kompaktiškai gyvena tautelės, neturinčios savo nacionalinių teritorinių darinių. Įstatymiškai įtvirtinti tokių tautinių grupių ir bendruomenių savivaldos teisę.

Numatyti galimybę steigti sąjunginius valstybinius visuomeninius organus, kad būtų atstovaujama piliečiams, kurie priklauso tautoms, neturinčioms savo teritorinės autonomijos.

— Siekiant plėtoti nacionalinių mažumų kontaktus su kitų valstybių piliečiais, su kuriais juos jungia bendra etninė kilmė arba kultūrinis palikimas, numatyti įstatymuose tautinių kultūros centrų ir visuomeninių organizacijų teisę palaikyti — tiek per Tarybinių draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijų sąjungą, tiek ir tiesiogiai — kultūrinius ryšius su analogiškomis tų valstybių kultūros ir švietimo organizacijomis.

TSKP supranta visuomenės susirūpinimą negausių Šiaurės, Sibiro ir Tolimųjų Rytų tautų padėtimi. Jų gyvenamose teritorijose pramonė įsavinama reikiamai neatsižvelgiant į jų gyvenimo sanklodą, socialinius ir ekologinius padarinius. Šioms tautoms reikia valstybės specialios apsaugos ir pagalbos.

Šių teritorijų Liaudies deputatų taryboms reikia suteikti išimtinę teisę įsisavinti jas ūkio reikalams, tai yra teisę į verslovines naudmenas, ganyklas, vidaus vandenų telkinius, pakrančių vandenų akvatorijas, miškus, į rezervatų zonų nustatymą siekiant atkurti ir išsaugoti tautų gyvenamąsias vietas. Artimiausiu metu sušaukti Šiaurės, Sibiro ir Tolimųjų Rytų vietinių tautų atstovų suvažiavimą ir sukurti asociaciją, kuri atstovautų jų interesams visose valdymo grandyse.

Tokio pat jautrumo ir rūpinimosi reikalingos ir visos kitos mūsų šalies mažos tautos.

DĖL NACIONALINIŲ KULTŪRŲ IR KALBŲ

Į kokybiškai naują lygį, atitinkantį dabartinę socialistinės visuomenės raidos stadiją, turi būti pakelta politika kultūros srityje, kurioje ypač svarbu derinti nacionalinius ir internacionalinius aspektus.

TSKP vadovaujasi tuo, kad turi būti pripažįstamas nacionalinių kultūrų savitumas, unikali jų vertė. Tokio savitumo išsaugojimą turi garantuoti teisinės priemonės, užkertančios kelią bet kokiai diskriminacijai ir nepagarbai.

Griežtai smerkdama visas nacionalinių kultūrų varžymo formas, partija laiko savo uždaviniu užtikrinti laisvą visų TSRS tautų dvasinio gyvenimo plėtotę. Kiekviena tauta suvereniai pasirenka šios plėtotės formas nesant reglamentacijų ir apribojimų. Taip pat demokratiškai reikia sudaryti sąlygas plėtoti internacionalinius kultūrų sąveikos procesus visoje šalyje, kaip ir dalyvauti kitų šalių, visos žmonijos kultūriniame gyvenime.

Tarybų Sąjungoje ypatingą reikšmę įgyja nacionalinių kalbų politikos klausimai. Svarbiausi jos principai buvo ir yra laisva visų kalbų plėtotė ir lygiateisiškumas, savanoriškas mokymosi kalbos pasirinkimas. Tačiau iškyla reikalas įstatymiškai reguliuoti šiuos procesus.

Ar tikslinga, kad valstybine kalba būtų pripažįstama kalba tos tautos, kurios vardu vadinama sąjunginė arba autonominė respublika, yra pačių respublikų kompetencija. Valstybinės kalbos statusas neturi būti naudojamas kalbų diskriminacijai, jis reiškia, kad išplečiamos visuomeninės ir kultūrinės jos funkcijos, sprendžiami materialiniai ir techniniai kadrų, pedagogikos arba kiti klausimai, kurių tam reikia, skatinami kitų tautų atstovai mokytis vietinės kalbos ir jiems padedama jos mokytis.

Istoriškai susiklostė, kad tarpnacionalinio bendravimo kalba mūsų šalyje tapo rusų kalba. Dėl to visais atžvilgiais tikslinga sudaryti palankias sąlygas plačiau bendrauti nacionalinėmis — rusų ir rusų — nacionalinėmis kalbomis. Visų tarybinių tautų interesus atitiktų, jeigu rusų kalba būtų įstatymiškai įtvirtinta kaip bendra valstybinė kalba, vartojama visos šalies teritorijoje ir funkcionuojanti lygiateisiškai su respublikų valstybinėmis kalbomis.

Taip pat svarbu, kad valstybė ir visuomenė rūpintųsi nedidelių tautų kalbų, kaip labiausiai pažeidžiamos vertybės, išsaugojimu ir plėtojimu.

Visi šie klausimai galėtų atsispindėti specialiame TSRS laisvo tautų kalbų plėtojimo ir lygiateisiško vartojimo įstatyme, kurį būtų galima priimti po visaliaudinio svarstymo.

NACIONALINIS KLAUSIMAS IR PILIEČIŲ TEISĖS

Itin svarbus uždavinys, gerinant Tarybų Sąjungos tautų bendradarbiavimą ir kartu kuriant socialistinę teisinę valstybę, yra plačiai ir nuosekliai įgyvendinti konstitucinį piliečių lygiateisiškumo principą nepriklausomai nuo rasės, religijos ir tautybės.

Bet kurie mėginimai varžyti žmones pagal nacionalinį požymį turi būti laikomi nepriimtinais, prieštaraujančiais Tarybų Sąjungos valstybingumo principams.

Tarybų Sąjungos piliečiai turi jaustis kaip namie bet kurioje šalies vietoje — toks, galima sakyti, aukščiausias ir galutinis viso darbo harmonizuojant tarpnacionalinius santykius tikslas.

Todėl tikslinga:

— Priimti įstatymą, garantuojantį teises TSRS piliečiams, gyvenantiems už savo nacionalinių teritorinių darinių ribų arba neturintiems jų Tarybų Sąjungos teritorijoje. Turėti analogiškus įstatymus sąjunginėse ir autonominėse respublikose.

— Garantuoti teisę mokytis mokykloje gimtąja kalba, vartoti ją visuomeniniame gyvenime, saugoti ir plėtoti nacionalines tradicijas, saugoti gyvenamąją aplinką.

— Įstatymu garantuoti tarybinio žmogaus nacionalinės garbės ir orumo teisminį teisinį gynimą. Mūsų teisės arsenale turi būti numatyta pareiga atlyginti moralinę ir materialinę žalą už nacionalinių jausmų įžeidimą ir nacionalinio pasididžiavimo varžymą, o veiksmams, kuriais siekiama kurstyti nacionalinę nesantaiką, turi būti kuo griežčiausiai taikomi tarybiniai įstatymai ir užkertamas kelias.

— Įstatymu nustatyti sąlygas, kuriomis gali būti paleidžiamos ir uždraudžiamos nacionalistinės arba šovinistinės organizacijos ir grupės.

— Konfliktai, kurie dėl įvairių priežasčių kilo tarpnacionaliniu pagrindu, reikalauja ypač atidaus požiūrio ir takto, jie turi būti sprendžiami konstituciniu teisiniu demokratiniu pagrindu, viešai, būtinai dalyvaujant visų suinteresuotų šalių atstovams.

Iš šių pozicijų reikia spręsti problemas, susijusias su konfliktu dėl Kalnų Karabacho.

— Imtis visų priemonių, kad būtų išspręstos Krymo totorių, Tarybų Sąjungos vokiečių, graikų, kurdų, korėjiečių, turkų meschų ir kitų problemos.

Tokie klausimai turi būti sprendžiami būtinai atsižvelgiant į visų tokioje situacijoje esančių tautų interesus, esamas realybes, galimus padarinius žmonių gyvenimui.

— Įvykiai kai kuriose respublikose ir regionuose į pirmą vietą iškelia klausimą, kad reikia garantuoti žmonių saugumą, jų pilietinių teisių laikymąsi, rimties išsaugojimą ir tikrumo dėl savo ateities užtikrinimą.

— Reikia įstatyminio akto, garantuojančio visišką politinį reabilitavimą tautų, kurios buvo represuotos ir masiškai deportuotos, ir garantuojančio, kad tai niekada nepasikartos. Tai turi būti padaryta istorinės tiesos ir teisingumo, mūsų dorovinių idealų vardan.

CK Politinio Biuro Politinės reabilitacijos komisija turi atskirai išnagrinėti klausimus, susijusius su kaltinimais vadinamuoju „nacionaliniu nukrypimu", juos įvertinti, grąžinti gerą vardą tiems partiniams ir tarybiniams veikėjams, kurie dėl tos priežasties buvo politiškai apjuodinti ir represuoti.

Laikantis konstitucinių garantijų ir tarybinių piliečių teisių, turi būti vykdoma kadrų politika. Reikia siekti, kad valdžios, valdymo, teismo ir prokuratūros organuose, ūkinių ir socialinių bei kultūrinių įstaigų, visuomeninių organizacijų vadovybėje būtų atstovaujamos visos šalyje ir kiekvienoje respublikoje gyvenančios tautos, suprantama, atsižvelgiant į dalykines ir profesines žmonių savybes, reikia plėsti jų dalyvavimą sąjunginiuose valstybiniuose ir visuomeniniuose organuose.

Todėl, kad taikant alternatyvią deputatų iškėlimo ir išrinkimo sistemą gali būti prarastas arba susiaurintas vienų ar kitų tautų atstovavimas respublikų valdžios organuose, reikia pagalvoti, kaip sukurti specialų mechanizmą, galintį kompensuoti tokius reiškinius. Tokiu mechanizmu galėtų tapti sąjunginių ir autonominių respublikų Aukščiausiosiose Tarybose įkurti antrieji rūmai arba respublikose gyvenančių nacionalinių grupių atstovų tarybos prie šių respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, turinčios įstatymų leidybos iniciatyvos teisę.

TSKP XIX sąjunginės konferencijos rezoliucija „Dėl tarpnacionalinių santykių" rekomendavo išnagrinėti klausimą, kad greta jau funkcionuojančių TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Tarybos ir jos komisijų reikia įsteigti

valstybinį organą tautybių ir nacionalinių santykių reikalams. Ryšium su tuo tikslinga turėti specialų padalinį TSRS vyriausybės sudėtyje.

IDĖJINIS IR TEORINIS NACIONALINIO KLAUSIMO ASPEKTAS

Pažymėdama, kokią principinę reikšmę turi tarybinės federacijos raida, didesnis tautinės autonomijos vaidmuo, visų šalyje gyvenančių tautų esminių ekonominių ir socialinių problemų sprendimas, partija yra tos nuomonės, kad reikia šioje srityje smarkiai pagyvinti idėjinį ir teorinį darbą.

Spalio pagimdyta ir Tėvynės kare išmėginta tautų draugystė buvo daugelio kartų tarybiniams žmonėms gyvybinis jų reikalas ir viena iš svarbiausių normalios tarpnacionalinių santykių raidos šalyje garantijų. Negalima leisti, kad pastaruoju metu į visuomenės gyvenimą mesta tarpnacionalinės nesantaikos sėkla ateityje sudygtų, galėtų suluošinti mūsų vaikų ir vaikaičių gyvenimą. Internacionalinis ir patriotinis jaunosios kartos auklėjimas turi būti pirmučiausias partijos, Tarybų, profesinių sąjungų, darbo kolektyvų, komjaunimo, šeimos ir mokyklos uždavinys.

Reikia iš pagrindų pakeisti pačius internacionalistinės sąmonės ugdymo metodus ir šio darbo turinį. Seniai jau yra bevaisės pompastiškos frazės apie vienybę, nuo realybės atitrūkusios, įtikinamais argumentais neparemtos paskaitos, pokalbiai, spaudos publikacijos. Ir čia reikia naujo politinio mąstymo, kuris atmeta prisiskaitėliškumą. Reikia vadovautis tuo, kad internacionalizmas nepaneigia teisės į tai, kas tautiška, priešingai — jis reikalauja daugiau dėmesio skirti nacionaliniams tautų interesams ir kartu — ginti visiems žmonėms bendras vertybes, atsižvelgti į integracijos tendencijas, kurios stiprėja visame pasaulyje. Svarbu, kad internacionalizmas būtų suvokiamas kaip įsisąmonintas pačių žmonių poreikis, o ne kažkas iš svetur, iš šalies primesta.

Kilni humaniška internacionalizmo prasmė tokia, kad jis yra nesutaikinamas su nacionalizmu ir šovinizmu. Kaip parodė pastarojo meto įvykiai, visuomenėje esama nacionalistinių, šovinistinių ir ekstremistinių elementų, kurie, spekuliuodami ekonominiais ir socialiniais sunkumais, sąmoningai komplikuoja situaciją kai kuriuose šalies regionuose, kursto konfliktus tarp tautų, o dėl to yra žmonių aukų, atsirado pabėgėlių, patirta daug materialinių nuostolių, ir visa tai gali turėti nenuspėjamų padarinių. Pakėlė galvą neatsakingi politikantai, savotiški nacionalkarjeristai, kurie naudojasi atsinaujinimo idėjomis ir šūkiais, siaurus grupinius interesus skelbia bendrais nacionaliniais.

Tokius veiksmus reikia ryžtingai atremti. Negalima laisvės pakeisti anarchija ir prievarta. Mūsų tautas jungiančių vertybių praradimas reikštų katastrofą. Neturi būti nuolaidžiaujama nei tiems, kurie stojo į nusikaltimų kelią, nei tiems, kurie prie to prisideda.

Reikia nubrėžti aiškią ribą tarp tautinės savimonės stiprėjimo ir nacionalizmo. Priešinantis bet kurioms nacionalizmo apraiškoms, svarbu jautriai atsiliepti į visus teisėtus tautinio pobūdžio reikalavimus ir lūkesčius.

Reikia naujai apmąstyti religijos vaidmenį ir vietą tarpnacionaliniuose santykiuose, jos įtaką tautinei savimonei. Neleistina religiniu pagrindu priešinti žmonių, tuo labiau kurstyti nacionalinės nesantaikos.

Pirmiausia reikia neiškreiptos, visos tiesos apie realius tarpnacionalinių santykių raidos procesus TSR Sąjungoje, apie tai, dėl kokių priežasčių tvarkant tarpnacionalinius reikalus atsirado didelių kolizijų. Ir čia neturi likti „baltų dėmių". Viso to reikia pasitikėjimo ir savitarpio supratimo didinimo labui. Tais atvejais, kai esama ginčų ir abejonių, reikia negailėti jėgų, kad būtų kolektyviškai nustatyta tiesa.

Ypač svarbus vaidmuo vykdant partijos nacionalinę politiką tenka masinės informacijos priemonėms. Todėl didėja radijui ir televizijai, centrinėje ir

vietinėje spaudoje dirbančių komunistų atsakomybė. Tik nuoširdi pagarba kiekvienos tautos nacionaliniams jausmams ir kartu tvirtas principingumas, dabarties įvykių teisingas vertinimas gali padėti nuraminti protus, įveikti atsiradusius prieštaravimus.

TSKP nacionalinė politika reikalauja naujoviškai organizuoti kompleksinius teorinius ir etnosociologinius šalies tautų ir nacionalinių santykių raidos objektyvių procesų tyrimus, vaduoti teoriją ir praktiką nuo dogmatizmo ir stereotipų, naudotis pasaulyje sukaupta nacionalinio klausimo sprendimo patirtimi, rengti moksliškai pagrįstas rekomendacijas. Tam reikia išplėsti mokslinio tyrimo ir informacijos bazę, apsvarstyti klausimą, ar nevertėtų įsteigti tarpnacionalinių santykių mokslinio tyrimo instituto, ir imtis kitų reikiamų tokio pobūdžio priemonių.

Ir pasaulio, ir mūsų patirtis rodo, kad nacionalinis klausimas visada turi konkretų istorinį turinį. Jam išspręsti nėra ir negali būti receptų, tinkamų visiems gyvenimo atvejams, vienodų visiems socializmo raidos etapams, visiems šalies regionams. Nacionalinė politika — tai nuolatinė kūryba, gebėjimas laiku atsiliepti į tas problemas, kurios iškyla tautų santykių sferoje, rasti efektyvius konfliktiškų situacijų sprendimo mechanizmus, atsižvelgti į realią gyvenimo procesų dialektiką.

* * *

Tokie yra TSKP pasiūlymai, kaip reikėtų TSR Sąjungoje tobulinti tautų tarpusavio santykius, atnaujinti nacionalinę politiką. Liaudies deputatų suvažiavimui ir TSRS Aukščiausiajai Tarybai juos apsvarsčius, tuo politiniu pamatu remiantis priėmus reikiamus įstatymų aktus, naują kokybę įgis tarybinė federacinė valstybė, bus sudarytos sąlygos laisvai vystytis visoms TSRS tautoms, joms eiti savitarpio artėjimo keliu, stiprėti jų draugystei, savitarpio pagalbai ir plėstis bendradarbiavimui.

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO XXI PLENUMĄ

Spalio 12 dieną Vilniuje prasidėjo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XXI plenumas.

Į plenumą pakviesti Lietuvos KP miestų ir rajonų komitetų pirmieji sekretoriai, neįeinantys į CK sudėtį, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Ministrų Tarybos, ministerijų ir žinybų vadovaujantys darbuotojai, komisijų, ruošusių Lietuvos KP programinius dokumentus, nariai, spaudos atstovai.

Įžanginiu žodžiu plenumą pradėjo Lietuvos KP Centro Komiteto pirmasis sekretorius Algirdas BRAZAUSKAS.

Plenumas patvirtino tokią dienotvarkę:

1. Dėl diskusijos apie Lietuvos Komunistų partijos veiklos pertvarką ir LKP XX suvažiavimo sušaukimo.

2. Organizacinis klausimas.

Diskusijose kalbėjo: Lietuvos KP Biržų rajono komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP CK narys Juozas JUCIUS, Lietuvos KP Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius Mindaugas STAKVILEVIČIUS, Lietuvos KP Panevėžio miesto komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP CK narys Narimantas VAITKEVIČIUS, Rokiškio rajono „Tarybinės žemės" kolūkio pirmininko pavaduotoja, Lietuvos KP Revizijos komisijos narė Danutė MOTUZIENĖ, Lietuvos KP Vilniaus miesto komiteto pirmasis sekretorius, kandidatas į Lietuvos KP CK biuro narius Kęstutis ZALECKAS, Lietuvos KP Mažeikių rajono komiteto pirmasis sekretorius Romanas SONGAILA, Lietuvos KP Pasvalio rajono komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP Revizijos komisijos narys Jonas BUDREVIČIUS, Lietuvos KP Pakruojo rajono komiteto pirmasis sekretorius Valdimiras ŽVIRBLIS, Lietuvos TSR darbo ir socialinio aprūpinimo ministras, Lietuvos KP CK narys Vaclovas MORKŪNAS, Lietuvos KP CK reikalų valdytojas, Lietuvos KP CK narys Bronislavas ALIUKONIS, Lietuvos KP Alytaus miesto komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP CK narys Sergejus RYBAKOVAS, Partinės kontrolės komisijos prie Lietuvos KP CK pirmininkas, Lietuvos KP CK narys Stasys APANAVIČIUS, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos narys korespondentas Jokūbas MINKEVIČIUS, Lietuvos „Sigmos" gamybinio susivienijimo partinio komiteto sekretorius Algirdas KARALIUS, Lietuvos KP CK sekretorius Valerijonas BALTRŪNAS, Lietuvos KP Šalčininkų rajono komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP Revizijos komisijos narys Eduardas TAŠLINSKIS, Lietuvos KP Tauragės rajono komiteto pirmasis sekretorius, kandidatas į Lietuvos KP CK narius Juozas IMBRASAS, Vilniaus įgulos karininkas Valerijus ŠURUPOVAS, Lietuvos TSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininkas, Lietuvos KP CK narys Juozas NEKROŠIUS, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, Lietuvos KP CK biuro narys Vytautas ASTRAUSKAS, Klaipėdos „Baltijos" laivų statyklos brigadininkas, Lietuvos KP CK narys Kęstutis AŠMONAS, Lietuvos TSR valstybinės konservatorijos partinės organizacijos sekretorius Vytautas SEREIKA, Lietuvos KP Kretingos rajono komiteto pirmasis sekretorius, Lietuvos KP CK narys Valerijonas KUBILIUS, Lietuvos TSR Mokslų

Akademijos viceprezidentas, Lietuvos KP CK narys Vytautas STATULEVIČIUS, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, Lietuvos KP CK narys Lionginas ŠEPETYS, Lietuvos KP Plungės rajono komiteto pirmasis sekretorius Mykolas PRONCKUS, patarėjas prie Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Lietuvos KP CK narys Juozas KUOLELIS, Lietuvos KP Šilutės rajono komiteto pirmasis sekretorius Vladas STURYS, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, Lietuvos KP CK biuro narys Vytautas SAKALAUSKAS.

Spalio 13 dieną plenumas tęsė darbą. Diskusijose dėl LKP veiklos pertvarkos ir LKP XX suvažiavimo sušaukimo kalbėjo: Lietuvos KP Kauno miesto komiteto pirmasis sekretorius Vytautas ARBAČIAUSKAS, Lietuvos KP Centro Komiteto ekonomikos ir socialinių klausimų skyriaus vedėjas Kęstutis GLAVECKAS, Lietuvos KP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto pirmasis sekretorius Vladislavas ŠVEDAS, Vilniaus valstybinio universiteto prorektorius Rolandas PAVILIONIS, „Komunisto" žurnalo vyriausiasis redaktorius, Lietuvos KP CK narys Antanas VIRŠULIS, Lietuvos veterinarijos akademijos rektorius, Lietuvos KP Revizijos komisijos narys Rimantas KARAZIJA, Lietuvos TSR liaudies kontrolės komiteto pirmininko pavaduotojas, Lietuvos KP CK narys Edvardas TITIŠKIS, Valstybinio dailės instituto partinės organizacijos sekretorius Giedrius KAZIMIERĖNAS, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos rektorius, Lietuvos KP CK narys Sigizmundas ŠIMKUS, Vilniaus valstybinio universiteto filosofijos fakulteto dekanas Justinas KAROSAS, Lietuvos KP Vilniaus miesto komiteto antrasis sekretorius, kandidatas į Lietuvos KP CK narius Anatolijus ČISTIAKOVAS, Lietuvos KP Centro Komiteto ideologijos skyriaus sektoriaus vedėjas, kandidatas į Lietuvos KP CK narius Mečislavas SADOVSKIS, Lietuvos KP CK ideologijos skyriaus vedėjo pavaduotojas, kandidatas į Lietuvos KP CK narius Steponas IMBRASAS, Lietuvos KP Klaipėdos miesto komiteto pirmasis sekretorius Valentinas GREIČIŪNAS.

Baigiamąją kalbą pasakė Lietuvos KP Centro Komiteto pirmasis sekretorius Algirdas BRAZAUSKAS.

Svarstytu klausimu priimtas nutarimas. Lietuvos KP XX suvažiavimą nutarta sušaukti šių metų gruodžio 19 dieną. Nustatyta atstovavimo suvažiavime norma — vienas delegatas nuo 200 partijos narių.

Plenumas apsvarstė organizacinius klausimus.

Lietuvos KP Centro Komiteto ekonomikos ir socialinių klausimų skyriaus vedėju patvirtintas Kęstutis Glaveckas.

Plenumas patenkino Juozo Bernatavičiaus pareiškimą atleisti jį iš Lietuvos KP Centro Komiteto biuro nario pareigų ryšium su išėjimu į pensiją. Lietuvos KP Centro Komiteto pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas padėkojo Juozui Bernatavičiui už ilgametį nuoširdų darbą.

Plenumas patvirtino komitetą Lietuvos KP XX suvažiavimui parengti.

Plenumo darbe dalyvavo TSKP CK organizacinio partinio darbo ir kadrų skyriaus atsakingas darbuotojas Nikolajus Leonovas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto XXI plenumo nutarimas

DĖL DISKUSIJOS APIE LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS IR JOS VEIKLOS PERTVARKĄ IR LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS XX SUVAŽIAVIMO SUŠAUKIMĄ

1. Pažymėti, kad Respublikos partinėse organizacijose vykstanti diskusija dėl Lietuvos Komunistų partijos ir jos veiklos pertvarkos sukėlė didelį komunistų ir nepartinių aktyvumą. Dabar svarbiausias Respublikos visuomeninio politinio gyvenimo klausimas — Lietuvos Komunistų partijos praeitis, dabartis ir ateitis. Labai aktyviai ir dalykiškai aptariamas Lietuvos Komunistų partijos statusas. Pareikšta įvairių požiūrių, tačiau išryškėjo daugumos diskusijos dalyvių nuomonė, jog būtina pertvarkyti Lietuvos Komunistų partiją. Veikdama suverenioje Respublikoje, ji turi savarankiškai spręsti savo vidaus reikalus, turėti savo Programą ir Statutą, kartu su kitų sąjunginių respublikų komunistų partijomis formuoti TSKP politinį kursą ir jos vadovaujančius organus.

Daugelis komunistų pritarė LKP CK XVIII plenumo nutarimui, kad būtina šiais metais sušaukti Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimą ir jame priimti atsinaujinančios partijos programinius dokumentus. Diskusijos metu buvo pateikta per septynis tūkstančius konkrečių pasiūlymų. Jie panaudoti rengiant Lietuvos Komunistų partijos Programos ir Statuto projektus. Dalis pastabų ir pasiūlymų perduota TSKP Centro Komitetui, kad būtų atsižvelgta į Lietuvos komunistų nuomonę rengiant TSKP XXVIII suvažiavimui partijos naujos Programos ir Įstatų projektus, kuriuose būtų įtvirtintas naujas sąjunginės respublikos komunistų partijos statusas besikeičiančioje Sąjungos federacijoje ir demokratėjančiame partijos vidiniame gyvenime.

Kartu plenumas pripažįsta, kad buvo ir diskusijos organizavimo trūkumų. Dalis partinių organizacijų joje nedalyvavo, kai kur diskusija vyko paviršutiniškai. Buvo bandymų iškreiptai vertinti Lietuvos Komunistų partijos nueitą kelią. Išsakyta kraštutinių nuomonių, neatitinkančių dabarties realijų, silpninančių partinę drausmę ir keliančių partijos skilimo pavojų. Deja, partinis aktyvas tokius nepamatuotus vertinimus ne visada argumentuotai paneigė. Tai rodo, kad dalis partinių darbuotojų diskusijai buvo nepasiruošę, jiems stigo žinių, politinės nuovokos, aiškios koncepcijos.

2. Apsvarstęs Lietuvos Komunistų partijos Programos ir Statuto projektus, plenumas mano, jog tikslinga suvienyti LKP CK komisijos Lietuvos Komunistų partijos programiniams dokumentams parengti ir Respublikos koordinacinės tarybos LKP statuso problemoms spręsti pastangas, kad būtų galima LKP XX suvažiavimui pateikti vieną LKP Programos ir Statuto projektų variantą. Plenumas tiki, kad absoliuti komunistų dauguma parems realią, moksliškai pagrįstą platformą, kuri neskaldys tiek TSKP, tiek ir Lietuvos Komunistų partijos idėjinio vieningumo.

3. Sušaukti Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimą 1989 m. gruodžio 19 d. Vilniuje.

4. Patvirtinti šią suvažiavimo darbotvarkę:

4.1. Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto ataskaita dėl pertvarkos eigos ir LKP pirmaeilių veiksmų programa įveikti neigiamas tendencijas ekonomikoje, stabilizuoti politinę padėtį, kelti Lietuvos Komunistų partijos vaidmenį Respublikos visuomeniniame gyvenime. Pranešėjas Lietuvos Komunistų partijos CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas.

4.2. Lietuvos Komunistų partijos Revizijos komisijos ataskaita. Pranešėjas Lietuvos Komunistų partijos Revizijos komisijos pirmininkas Z. Žilevičius.

4.3. Dėl Lietuvos Komunistų partijos Programos. Pranešėjas Lietuvos Komunistų partijos CK sekretorius V. Baltrūnas.

4.4. Dėl Lietuvos Komunistų partijos Statuto. Pranešėjas Lietuvos Komunistų partijos CK antrasis sekretorius V. Beriozovas.

4.5. Lietuvos Komunistų partijos vadovaujančiųjų organų rinkimai.

5. Nustatyti Respublikos miestų ir rajonų partinių organizacijų atstovavimą LKP XX suvažiavime — vienas delegatas nuo 200 partijos narių (įskaitos duomenimis 1989 m. spalio 1 dienai).

6. Delegatai į LKP XX suvažiavimą renkami rajonų ir miestų partinėse konferencijose iš kandidatūrų, kurias pasiūlys pirminės partinės organizacijos ir konferencijų delegatai.

Taip pat, atsižvelgiant į pirminių partinių organizacijų pageidavimą, partijos miestų ir rajonų komitetų nutarimu delegatai gali būti renkami:

— tiesiogiai tose pirminėse partinėse organizacijose, kuriose komunistų skaičius ne mažesnis už patvirtintą atstovavimo normą:

— bendruose kelių pirminių partinių organizacijų susirinkimuose, atsižvelgiant į tai, kad bendras esančių šių partinių organizacijų įskaitoje komunistų skaičius leidžia pagal nustatytą atstovavimo normą išrinkti delegatą (delegatus).

Visais atvejais delegatai renkami slaptu balsavimu.

Konferencijas ir susirinkimus skirti tik suvažiavimo delegatams išrinkti, turint omenyje, kad ataskaitinė rinkiminė kampanija miestų ir rajonų partinėse organizacijose, taip pat pirminėse organizacijose, turinčiose įskaitoje daugiau kaip 15 komunistų, vyks po suvažiavimo.

Delegatus į LKP XX suvažiavimą išrinkti iki 1989 metų lapkričio 25 dienos.

Respublikos teritorijoje dislokuotų karinių dalinių komunistai deleguoja savo atstovus sutinkamai su LKP CK ir Pabaltijo karinės apygardos Politinės valdybos suderinta kvota (30—35 žmones).

* * *

Ruošdamiesi suvažiavimui, Lietuvos komunistai privalo sutelkti jėgas, konsoliduotis, matyti ir savo trūkumus, ir pozityviąsias pirminių organizacijų veiklos puses, gerą patirtį ir ja remtis.

Plenumas tiki, kad delegatais bus išrinkti patys aktyviausi, realiai ir kūrybiškai mąstantys komunistai, kad jie perteiks savo organizacijų nusiteikimą, pateiks išmintimi ir atsakomybe pagrįstų pasiūlymų.

Tik ieškodami, kas mus jungia, o ne skiria, tik dorai dirbdami, spręsdami savo kolektyvui, rajonui, miestui, Respublikai aktualiausius klausimus, ateisime deramai pasiruošę į savo suvažiavimą, kuris nulems ne tik mūsų partijos, bet ir Lietuvos ateitį.

EINAME NEPRAMINTU TAKU

Tebegyvename veikiami reikšmingų politinių įvykių įtakos. TSKP Centro Komitetas 1989 m. rugsėjo plenume priėmė nutarimą sušaukti eilinį TSKP suvažiavimą 1990 m. spalio mėnesį. Jame buvo apsvarstyta visiems rūpima partijos nacionalinė politika dabartinėmis sąlygomis.

Būta labai svarbių įvykių ir mūsų Respublikoje. LKP Centro Komiteto XX plenumas apsvarstė TSKP Centro Komiteto pareiškimą dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose ir priėmė LKP Centro Komiteto pareiškimą. Ypač reikšmingas įvykis Respublikos gyvenime — vienuoliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos tryliktoji sesija, kurios dienotvarkėje buvo itin opūs klausimai: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas dėl politinės padėties Respublikoje, Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo įgyvendinimas, informacija apie 1939-ųjų metų Vokietijos—TSRS sutarčių ir jų pasekmių tyrimo komisijos darbą, informacija apie Lietuvos TSR pilietybės įstatymo projekto svarstymą, Lietuvos TSR referendumo įstatymo projektas ir kt.

Minėtų ir kitų įvykių fone toliau vyko diskusija dėl kardinalios LKP veiklos pertvarkos. Kokia jos kryptis, kokie rezultatai, domina ne tik pirmines partines organizacijas, kiekvieną komunistą, bet ir visos Respublikos žmones. Todėl žurnalo redakcija ir kreipėsi į Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Organizacinio-partinio ir darbo su kadrais skyriaus vedėjo pirmąjį pavaduotoją STANISLOVĄ JASĮ, prašydama atsakyti į klausimus, susijusius su diskusijos dėl LKP statuso eiga bei partijos pertvarkos problemomis.

— Kokiais motyvais remdamasis LKP Centro Komiteto XVIII plenumas priėmė nutarimą paskelbti diskusiją dėl LKP veiklos pertvarkos? Ar tinkamas diskusijai parinktas laikas, ar nebūta skubotumo?

— Šitokį sprendimą padiktavo gyvenimas. Sudėtingi procesai, vykstantys Respublikos visuomeniniame-politiniame gyvenime, negalėjo nepaliesti ir LKP. Pagrindinė šio proceso kryptis — Respublikos siekimas tapti suverenia demokratine, socialistine valstybe atsinaujinusioje, Lenino principais grindžiamoje Tarybų federacijoje. Iš tiesų visiems pastebima, kad įvairių respublikų ekonominė, politinė ir kultūrinė raida gerokai skiriasi, todėl joms iškyla specifinių uždavinių, kurie spręstini diferencijuotai. Dauguma mūsų Respublikos komunistų mano, kad LKP šiandien nėra pakankamai suvereni, kad galėtų ryžtingai ir savarankiškai imtis vadovaujančio vaidmens Respublikoje, ir nemato kitos išeities, kaip tik iš esmės pakeisti jos statusą. Todėl partijos statuso problema diskusijoje buvo pagrindinė tema.

Nagrinėjant LKP statuso klausimą negalima nepaisyti istorinių šios problemos aspektų. Nuo savo įsikūrimo dienos 1918 m. LKP praėjo sudėtingą ir prieštaringą raidos kelią. Ji niekada iš esmės nebuvo savarankiška. Būdama Trečiojo Komunistų Internacionalo sekcija, ilgą laiką

ji veikė pogrindyje, o 1940 metais buvo įtraukta į VKP(b) sudėtį. Galiausiai jai liko tik TSKP srities organizacijos teisės. LKP oponentai ne be pagrindo (tai reikia pripažinti) daugelį tragiškų lietuvių liaudies istorijos etapų — stalinizmo ir tolesnės socializmo deformacijos, stagnacijos laikotarpį — sieja su visišku LKP priklausymu nuo centro, su biurokratinio centralizmo metodais.

Be to, turime pripažinti, kad pertvarka, kurią pradėjo partija, vis dėlto pačioje partijoje atsilieka. Partijos demokratizavimui labai kliudo įsišaknijęs faktiškai nedemokratinio centralizmo principo stereotipas. Šios išvados neneigia dauguma Lietuvos komunistų. Partijos autoritetui turėjo neigiamos įtakos ir lėtos permainos po XIX sąjunginės partinės konferencijos. Joje priimtosios pažangios rezoliucijos maža ką pakeitė.

Visa tai ir kelia nerimą komunistams. Todėl apie kokį nors skubėjimą, siejamą su priimtais nutarimais, su skelbiama diskusija, nėra ko nė kalbėti. Veikiau atvirkščiai — daug laiko tuščiai praleista. Be to, dalis aktyvių ir nenorinčių taikstytis su susidariusia padėtimi komunistų jau iki LKP XVIII plenumo savo susirinkimuose, per masinės informacijos priemones kėlė klausimą dėl LKP autoriteto, jos savarankiškumo bei vietos politiniame visuomenės gyvenime. Daugelis pirminių partinių organizacijų, partijos komitetų, sakysim, Vilniaus miesto Lenino rajono, Kauno ir Šiaulių miestų bei kiti dar anksčiau pradėjo diskusiją dėl LKP statuso. Čia buvo įkurtos darbo grupės šiai problemai tirti, organizuotos apklausos, mokslinės konferencijos, forumai.

Ar galėjome dar delsti? Jokiu būdu! Juolab kad iniciatyvos praradimas galėjo sukelti sunkių, nepageidaujamų padarinių gal net nepasitikėjimą pertvarkos politika. Neatidėliojamai veikti skatino ir socialinė bei politinė, ūkinė kaskart vis sudėtingesnė situacija, kai viršų pradeda imti ne protas, o emocijos, karštagalviškumas. Mes negalėjome delsti, nes tai būtų atsisakymas atsakomybės už padėtį. Štai kas padiktavo XVIII plenumo nutarimus. Priimti anksčiau juos neskubėta ne dėl konservatyvumo, kuo kartais mes kaltinami, o dėl to, kad nenorėta komplikuoti ir taip gana sudėtingos politinės situacijos. Vėlesni įvykiai parodė, kad tokiai nuomonei būta pagrindo. Mat buvo ir yra jėgų, komunistų, partinių organizacijų ir partijos komitetų, kurie nepritaria diskusijos paskelbimui, ją vertina kaip mėginimą skaldyti partijos eilių vienybę. Šalia kitų, minėtinas būdingas savo neigiamu požiūriu į LKP pertvarkos problemą Vilniaus miesto Lenino rajono pirminės partinės organizacijos prie komunalinio ūkio tarnybos Nr. 4 1989 m. liepos 19 d. nutarimas. Pagal jį diskusija yra neteisėta, pažeidžianti TSKP Įstatus, nes atseit yra mėginimų sudaryti frakcines grupuotes ir suskaldyti partiją.

Suprantame šios partinės organizacijos (beje, joje beveik 200 TSKP narių), kurioje yra garbingų veteranų, revoliucionierių, antifašistinio judėjimo dalyvių, susirūpinimą LKP autoritetu bei ateitimi. Tačiau visai atvirai turime pasakyti, kad diskusijos tikslas — ne skaldyti, o suvienyti visus Respublikos komunistus siekiant tokio LKP savarankiškumo, kuris atitiktų savarankiškos Respublikos statusą. O į diskusiją reikia žiūrėti kaip į galimybę reikšti net ir labai kraštutiniškas mintis. Štai Alytaus melioracijos statybos ir montavimo valdybos komunistai atvirame susirinkime pasiūlė: „Atsiriboti nuo TSKP, stalinizmo ir stagnacijos laikotarpio padarinių, pakeisti ir patį Lietuvos Komunistų partijos pavadinimą į Lietuvos Atgimimo partiją".

Kas čia baisaus, tegul vieni siūlo tą, kiti aną. Juk tai nereiškia, kad vienas ar kitas siūlymas būtinai bus priimtas. Viešumo laikais reikia priprasti prie nuomonių pliuralizmo. Diskusija, nuomonių priešingumas padeda rasti tiesą ir optimalų sprendimą. Štai kodėl, apsvarstęs vi-

sus pritariančius ir nepritariančius balsus, LKP Centro Komitetas priėmė nutarimą paskelbti diskusiją dėl LKP statuso. Jūs klausiate, ar toks nutarimas nebuvo skubotas, o dalis komunistų, taip pat ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis jį kaltina vėlavimu.

— Kodėl LKP Centro Komitetas iki diskusijos pradžios neparengė LKP statuso, LKP programos ir įstatų projekto?

— Tai padaryta sąmoningai. Mes nenorėjome komunistams primesti kieno nors išankstinės nuomonės. Kita vertus, turėjome tikslą demokratinėmis sąlygomis išryškinti kuo daugiau komunistų nuomonių, kad galėtume jas panaudoti programiniams dokumentams parengti. Diskusijos objektas kaip tik ir buvo suformuluotas spaudoje paskelbtame orientaciniame problemų sąraše. Šiandien jau galime sakyti, kad mūsų apdairumas buvo pačiu laiku. Komisija, rengianti LKP programą, gavo daug įdomių ir nešabloniškų siūlymų.

Parengti LKP programos metmenis ir LKP įstatus nėra taip paprasta, kaip tūlam gali atrodyti. Tai dokumentai, pagal kuriuos komunistai turės gyventi ir dirbti, vertinti praeitį ir numatyti ateitį, išsikovoti deramą autoritetą tarp kitų politinių jėgų visuomenėje. Vykdyti šį uždavinį ypač sunku dėl to, kad palyginti nemaža dalis komunistų ir pirminių partinių organizacijų LKP siekimą tapti savarankiška supranta kaip uždarumą, LKP pastangas atsiskirti nuo TSKP. Toks požiūris išryškėjo ir Vilniaus miesto Komunistų veteranų atvirame laiške Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetui, kai kuriose laikraščių publikacijose bei kai kurių partinių organizacijų susirinkimuose svarstant LKP statuso problematiką. Antai Vilniaus elektros matavimo technikos gamyklos partinio susirinkimo, skirto TSKP vietai ir vaidmeniui dabartiniame etape ir Lietuvos Komunistų partijos statusui aptarti, rezoliucijoje, priimtoje šių metų liepos 12 d., sakoma: „Nepritariame partijos skilimui ir sąjunginių respublikų partijų uždarumui. Mes stojame už partijos vienybę naujais demokratiniais pagrindais, LKP TSKP sudėtyje (Įstatai tie patys, politinė strateginė TSKP Programa — bendra, LKP programa — taktinė, detalizuojanti, atsižvelgiant į vietines sąlygas ir ypatumus)".

Kai kas paskelbtoje diskusijoje dėl LKP statuso įžvelgia net nacionalistinį atspalvį, siekimą griauti TSKP. Tiesa, turime pripažinti, kad yra jėgų, kurios norėtų diskusiją dėl LKP statuso pakreipti sau naudinga linkme, kad yra karštuolių, darančių žalą pertvarkai, savarankiškumo siekiams, kiršinančių įvairių tautybių žmones. Tai buvo pasakyta ir LKP Centro Komiteto pareiškime, priimtame XX plenume, svarsčiusiame TSKP Centro Komiteto pareiškimą dėl politinės padėties tarybinio Pabaltijo respublikose. Aiškumo dėlei būtina dar kartą pabrėžti, jog Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto vadovybė supranta TSKP Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo nerimą išreiškiančius žodžius, kuriuos jis pasakė TSKP CK Centro Komiteto šių metų rugsėjo plenume, kad mes kartu turime ryžtingai pasisakyti prieš TSKP federalizavimą.

— Kaip buvo organizuota diskusija, LKP statuso svarstymas pirminėse partinėse organizacijose, partijos rajonų, miestų komitetuose, LKP CK? Kokie diskusijos rezultatai? Kokios išryškėjo tendencijos. Kaip būtų galima apibūdinti būsimo naujojo LKP statuso kontūrus? Kaip LKP naujojo statuso projektas numato pašalinti respublikos partinės organizacijos skilimo pavojų?

— Kaip žinoma, Lietuvos KP CK XVIII plenume buvo išrinkta programinių dokumentų rengimo komisija, vadovaujama Centro Komiteto pirmojo sekretoriaus A. Brazausko. Į ją įeina 46 žmonės. Tai CK nariai, partiniai darbuotojai, žymūs mokslininkai ir įvairių šakų specialistai, darbininkai ir kolūkiečiai. Taip pat buvo sudarytos dvi darbo grupės: būsimosios LKP programos projektui rengti — 40 žmonių ir įstatų pro-

jektui — 21 žmogus. LKP Centro Komitete išanalizuoti teoriniai ir praktiniai šių svarbių dokumentų projektai. Jie aptarti LKP Centro komiteto XXI plenume.

Lietuvos KP CK Biuro nutarimu nuo 1989 metų liepos 3 dienos partijos miestų ir rajonų komitetams buvo rekomenduota apsvarstyti šią problemą iki rugsėjo mėnesio pirminių partinių organizacijų susirinkimuose, plenumuose, partinio aktyvo pasitarimuose. Apie diskusijos eigą partijos komitetai nuolat informuodavo Centro Komitetą, pateikdavo apibendrintus savo siūlymus.

Iki šių metų rugsėjo mėnesio pabaigos LKP pertvarkos klausimai apsvarstyti 4565 pirminių partinių organizacijų susirinkimuose (78,2 procento), 18-oje RK plenumų, 18 partinio aktyvo susirinkimuose. Be to, surengta 5 mokslinės praktinės konferencijos, 85 diskusijos prie apskrito stalo, 7 pirminių partinių organizacijų sekretorių seminarai, kai kuriuose rajonuose surengtos apklausos, rajoniniuose ir respublikiniuose laikraščiuose publikuota straipsnių LKP istorijos ir pertvarkos tematika. Rugpjūčio mėnesį diskusijos rezultatai buvo apžvelgti LKP CK biure.

Būdinga, kad svarstant LKP satuso problemą susirinkimuose dalyvavo daugiau kaip 17 tūkstančių nepartinių, kalbėjo 23932 žmonės, iš jų 3044 nepartiniai. Buvo pareikšta daugiau kaip devyni tūkstančiai pastabų ir siūlymų.

Daugelis pirminių partinių organizacijų yra susidariusios išankstinę nuomonę, jog LKP privalo turėti savarankišką programą ir savo įstatus, o ryšius su TSKP palaikyti sutartimis, turėti savo atstovus jos vadovaujančiuose organuose. Svarstomi ir kiti variantai — LKP turėtų tapti TSKP sudedamąja dalimi, turinčia savo veiklos programą, jos statusas turėtų būti apibrėžtas specialiu TSKP Įstatų skyriumi. Esama nuomonių, kad LKP būtų visiškai savarankiška partija.

Tarp kitų naujų siūlymų yra ir teisė iškelti savo kandidatūrą į kiekvieną partinį organą, taip pat teisė būti partijos paremtam, kai keliami nepagrįsti kaltinimai ar varžymas dėl politinės veiklos. LKP Kauno miesto komiteto biuras tarp kitų siūlymų pateikė ir tokį, kad partinės organizacijos galėtų kaupti lėšas ne tik mokesčio, bet ir kitokiais būdais. Siūlyta priimti į LKP pageidaujančius tikinčiuosius žmones.

Kalbant apie partijos narių teises pabrėžiama, jog jos neatskiriamos nuo pareigų: vykdyti LKP programos ir įstatų reikalavimus, aktyviai dalyvauti Respublikos politiniame ekonominiame ir kultūriniame gyvenime, reikšti ir ginti bendražmogiškas vertybes ir Lietuvos interesus: laikytis partinės drausmės, būti tolerantiškam partijos narių atžvilgiu, gerbti jų nuomonę ir teises, kelti savo bendrąjį kultūrinį ir politinį išsilavinimą, gausinti marksistines žinias.

Ypač pabrėžiama mintis, kad visi partijos nariai turi būti lygūs, turėti teisę laisvai diskutuoti partiniuose susirinkimuose, spaudoje apie politinę ir praktinę LKP veiklą, ginti savo nuomonę, jei tai būtų mažumos nuomonė, kritikuoti bet kurį partijos narį ar vadovaujantį organą.

Partijos kadrų politikoje siūloma vadovautis lenininiais kadrų parinkimo ir ugdymo principais, griežtai laikytis demokratinių jų kėlimo į aukštesnes pareigas principų.

Daug siūlymų gauta dėl to, jog reikia iš esmės pakeisti visų lygmenų partinių aparatų funkcijas, kad jie tiesiogiai nesikištų į valstybinių ir ūkinių organų darbą, o partijos politiką diegtų per pirmines partines organizacijas bei komunistus, dirbančius šiuose organuose.

Mūsų požiūriu visiškai suprantama tai, jog komunistų siūlymams negalėjo neturėti atitinkamo poveikio šiandien galiojanti TSKP Programa ir Įstatai, kuriuose nežiūrint šių dokumentų trūkumų, įkūnyta komu-

nistų partijos, istorinės raidos patirtis. Šių siūlymų potekstė visiškai logiška: išsaugodami idėjinį pagrindą ir vienybę, atsižvelgdami į naują politinę situaciją, naujus uždavinius turime ir galime parengti partijos dokumentus, atitinkančius realų gyvenimą, teisinės demokratinės valstybės statusą.

Klausimas dėl galimo partijos skilimo ne be pagrindo. Reikia tai turėti galvoje. Toks pavojus bus tol, kol neblės kraštutiniai požiūriai. Turime į viską žiūrėti realiai, remtis vieningu Komunistų partijos marksistiniu-lenininiu idėjiniu pagrindu. Būsimo LKP suvažiavimo darbą realiausia būtų grįsti tokiu principu: visų sąjunginių respublikų Komunistų partijos, sudarančios atsinaujinusią TSKP, drauge formuoja jos vadovaujančiuosius organus, partijos politiką, drauge ją įgyvendina, sistemingai keičiasi informacija su TSKP CK ir tarpusavyje.

Remiantis konstituciniu sąjunginių respublikų suverenitetu, jų Komunistų partijos turi būti irgi savarankiškos. Savo veikloje jos turi vadovautis sąjunginės respublikos Komunistų partijos programa ir įstatais, parengtais atsižvelgiant į istorinius respublikų ypatumus, jų visuomeninės-politinės raidos specifiką. Respublikos ribose jų Komunistų partijos savarankiškai vykdo ekonominę, socialinę, kultūrinę, ekologinę ir kadrų politiką, priima šiais, taip pat visais vietos partijos gyvenimo klausimais savo galutinius sprendimus.

— Kaip diskusiją dėl LKP statuso vertina TSKP Centro Komitetas ir kitų respublikų Komunistų partijos?

— Man regis, jog TSKP CK, atsižvelgdamas į politinę situaciją mūsų Respublikoje, supranta LKP diskusijos dėl savo statuso prasmingumą. Dabar ir pačioje TSKP vyksta diskusija dėl to, kokiai jai būti dabartiniame pertvarkos etape, kokią turėti programą ir įstatus, kokį vaidmenį ir vietą užimti visuomenėje. Kartu pabrėžiama, kad mūsų partija iš pat pradžių kūrėsi kaip bendraminčių organizacija, įkvėpta Markso-Engelso mokslo, proletarinio internacionalizmo idėjų. Federacijos praturtinimas nauju turiniu gali lemiamai paveikti nuomonę, kad būtina didinti ne tik respublikų suverenitetą federacijos rėmuose, bet ir jų Komunistų partijų savarankiškumą TSKP sudėtyje. Jos turi turėti savo veikimo programas, neprieštaraujančias TSKP programai. Praktiškai jau keliamas klausimas, kad būtina kurti RTFSR partines struktūras. Latvijos ir Estijos Komunistų partijos taip pat svarsto savo veikimo programas.

TSKP Centro Komitetas, pritardamas respublikų partinių organizacijų savarankiškumui, kartu ryžtingai stoja prieš TSKP federalizaciją.

— Daugiapartiškumas — tai mūsų gyvenimo realybė. Koks požiūris į šią problemą išryškėjo per diskusiją?

— Daugelis diskusijos dalyvių pripažįsta, jog Respublikoje įmanoma daugiapartinė sistema. Vyrauja nuomonė, kad avangardinio vaidmens visuomenėje partijai reikės siekti konkrečiais darbais, o ne deklaracijomis. Jau dabar Lietuvos Komunistų partija dirba realaus, tai yra faktinio daugiapartiškumo sąlygomis.

Neatsitiktinai LKP programos projekto metmenyse pasakyta, kad Lietuvos Komunistų partija konstruktyviai bendradarbiauja su pažangiomis Respublikos partijomis bei visuomeniniais judėjimais, besiremiančiais humanizmo, demokratijos, socialinio teisingumo, tautų lygiateisiškumo bei abipusės tolerancijos principais, palaiko dialogą su kitomis partijomis bei organizacijomis. Tokia nuostata įgalina LKP konsoliduoti visas Respublikos politines jėgas. Tai vienas svarbiausių Komunistų partijos uždavinių.

— Pertvarka — tai be galo sudėtingas procesas, apimantis visą gyvenimą: ekonomiką, socialines, nacionalines, kultūrinio švietimo problemas, politiką. Tačiau pertvarka mūsų Respublikoje tapo tarsi neval-

doma ir dėl to susiaurėjo, nuėjo viena kryptimi, tai yra daugiausia tautinių problemų kėlimu, tautinio atgimimo keliu. Ar visa tai neturėjo įtakos diskusijai, taip pat ir LKP statuso projekto rengimui?

— Šiandieniniame Respublikos gyvenime tautiniai klausimai įtakos diskusijai, be abejo, turėjo. Tačiau nemanome, jog tai buvo pagrindinis diskusijos klausimas. Komunistai susirūpinę nuodugniai svarstė visus partinio gyvenimo aspektus. Mūsų poziciją dėl visų tautybių lygybės atspindi ir parengti programiniai dokumentai. Iš jų kiekvienas gali suprasti, kad vienybė turi būti įrodoma ne tiek žodžiais, kiek konkrečiais darbais. Partijos Vilniaus miesto komiteto biuro nariai teisingai ir principingai akcentavo, kad miesto konsolidacijai anaiptol nepadeda įsikūrusio Tarybų valdžios gynimo Lietuvoje komiteto, Partinių organizacijų sekretorių tarybos bei kai kurių kitų tautiniu principu susikūrusių organizacijų veikla. Kraštutinumai nei kokiam neformaliam judėjimui, nei partijai nepadės išsikovoti ilgalaikio autoriteto. Pavyzdžiui, judėjimas „Jedinstvo" dėl savo kraštutinių pozicijų ilgainiui neteko ir to populiarumo, kurį turėjo savo veiklos pradžioje.

Spręsti tautinius klausimus galima tik išmintimi, supratimu, kad kiekviena tauta nori pati tvarkyti savo likimą, kad jo tvarkyti negalima konfrontacijos metodais, o tik geranoriškumu, nes niekas nenuginčys tautos teisės nebūti tautine mažuma žemėje, kurioje amžiais gyventa. Maža kam ko norisi. O kitiems gal to kaip tik nesinori. Išeitį iš tokios konfliktinės situacijos, man regis, rasime, jeigu vadovausimės LKP programos metmenų projekto siūloma orientacija į bendražmogiškųjų vertybių hierarchiją: Žmogus, Šeima, Tauta, Valstybė.

— Demokratinis centralizmas buvo deformuotas į centralizmą. Tuo buvo padaryta daug žalos partijai. Ar LKP, būdama savarankiška, nepakeis buvusio centro diktato savojo centro diktatu? Ar eilinis partijos narys turės garantijas, kad jis bus išgirstas kaip individas, kaip asmenybė, kad neištirps kartais viskam pritariančioje minioje?

— Pradedant stalinizmo laikotarpiu lenininio demokratinio centralizmo principo traktavimas buvo iškreiptas, dėl to įvyko perlenkimas — centralizmui nauda, demokratijai — nuostolis. Visa tai neigiamai atsiliepė partinių organizacijų veiklai. Šiandien mes turime visiškai atkurti lenininio demokratinio centralizmo principą, kuris numato aktyvų visų partinių organizacijų gyvenimą. Programinių dokumentų projektuose partinio gyvenimo demokratizacijos skyrius iš pagrindų pertvarkytas. LKP įstatų projekte įtvirtinta prioritetinė pirminės partinės organizacijos padėtis partijoje, mažumos ir kiekvieno komunisto teisė ginti savo pozicijas, sąmoninga, pagrįsta idėjine vienybe, drausmė. Demokratizuotos kai kurios kitos partijos gyvenimo normos, pirmiausia priėmimas į partiją ir išstojimas iš jos, teisė savarankiškai spręsti struktūrinius, pareigų ir finansų klausimus.

— Nėra tokios valdžios, partijos, kuri puolama nesigintų. Smarkiai puolama ir LKP. Ją „apšaudo" ir neformali, ir oficiali spauda. Pasitaiko ir šmeižto, grubių įžeidimų. Tad kyla klausimas: kodėl LKP negina savęs? Mano, kad netikslinga (taktiniais sumetimais)? Ar nepajėgia apsiginti? Jeigu pripažįstame antrąjį atvejį, matyt, gyvybiškai būtina LKP įstatuose pabrėžti, kad partijos nario pareiga aktyviai dalyvauti politinėje kovoje siekiant visuomenės pritarimo ir aktyvaus dalyvavimo, įgyvendinant partijos numatytą programą.

— Iš tiesų, pastaraisiais metais ir ypač dabar, kai vyksta diskusija, Lietuvos Komunistų partijai tenka daug kritikos. Sustiprėjo ir jos, kaip vienos ir reikšmingiausių pertvarkos politinių jėgų, puolimas. Kodėl? Pamąstykime.

Visuomenės demokratizacijos procesas pagimdė naujus politinius judėjimus, kurie turi savų pliuralistinių tikslų. Siekiant jų, neretai reiš-

kiamos prieštaringos nuomonės. LKP veikla per praėjusius penkiasdešimt metų dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių keitėsi. Praeityje būta ne vien tik gerų darbų, bet ir skaudžių klaidų bei trūkumų. Stalinizmo propaganda savo padarė: tikėjom tuo, kuo nereikėjo tikėti, smurtu ir gudravimais sukurtoji sistema pavertė savo įrankiu ne vieną žmogų. Tebeslegia mūsų pečius stingulio laikų palikimas, kai už senas klaidas, dažniausiai ne mūsų kartos padarytas, tenka atsakyti. Taip yra todėl, kad visa buvo daroma su partijos vardu. Žmonės kartais negalvodami pasako nepelnytų, nepagrįstų piktų žodžių.

Praeities deformacijos sukėlė ne tik komunistų kritiką. Nemanome, kad smerktina, jei LKP pagrįstai „apšaudoma" spaudoje ar mitinguose. Tačiau nestovėsime vienoje gretoje su tais, kurie šmeižia ir juodina. Atsakinėjame ir atsakinėsime ateityje į tą kritiką, kuri nėra peržengusi padorumo ribų ir yra konstruktyvi. LKP dar nepuolė iki tokio lygio, kad rūpintųsi sąskaitų suvedinėjimu. Žmonės patys atsirinks, kur tiesa, o kur šmeižtas.

Negalime sutikti su teiginiu, kad LKP šiandien savęs negina. Gynyba grindžiama pertvarka. Komunistai, partinės organizacijos, Centro Komitetas vis labiau išsivaduoja iš dogmatizmo, komanduojamo spaudimo metodų, pereina prie naujo politinio mąstymo, dialogo formų. Brandinama, plečiama taktika, kuri grindžiama aiškiu politiniu lozungu „Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities". Jam pritariančios naujos politinės idėjos glaudžiai siejamos su krašto atgimimu, jos atsispindės būsimoje LKP struktūroje ir jos veiklos programoje. Esame tvirtai įsitikinę, kad tai suvienys Lietuvos komunistus, visas pažangiąsias jėgas. Būti partijos nariu — tai būti aistringu politiniu kovotoju. Šis priesakas, be abejo, atsispindės būsimojo LKP suvažiavimo dokumentuose. Partijoje turi būti ryškių asmenybių, sugebančių paskui save vesti žmones.

Apskritai reikėtų pasakyti štai ką: mes stengiamės pasiekti esminių realių poslinkių, nepaisydami, kad mus kritikuoja iš kairės ir dešinės. Tik tie, kurie suvokia LKP pertvarkos strategiją, jos galimybes dabartiniame etape, supranta, kad mes neturime teisės karščiuotis, būti tiesmukiški. Ypač mūsų nesupranta, kaltina aiškios pozicijos neturėjimu „kietos rankos" šalininkai, kurie mano, kad draudimais, griežtais nurodymais galima stabilizuoti politinę padėtį, išspręsti problemas. Gyvenimas ne kartą patvirtino, kad liaudis pritaria tik toms priemonėms, kurios atspindi jos lūkesčius. Su tuo nesiskaityti negalima. Žmonės vis daugiau ima suprasti, kur tiesa, kur melas. Vis dažniau girdime sakant: neformaliems judėjimams bepigu — jie už nieką neatsako ir pasilieka sau tik teisėjų, nurodinėtojų vaidmenį, laiko save visažiniais.

— Ką Jūs laikytumėte svarbiausia LKP politine pergale pertvarkos laikotarpiu?

— Man regis, tą faktą, kad LKP nepavyko „įvaryti į kampą". O tokių bandymų buvo! Tiesa, pertvarkos, staigaus tautinio atgimimo pradžioje neparodėme didelio aktyvumo. Tačiau vėliau atgavome pozicijas tiek prieš stipraus centro, tiek prieš neformalių judėjimų ir susikūrusių partijų spaudimą. Taip ir turėjo būti, nes LKP labiausiai jaučia atsakomybę už pertvarkos likimą, nes ji realaus mąstymo, visų politinių jėgų vienijimo partija. Sprendimo realumą lemia konkrečios aplinkybės. Jos ir nulėmė LKP Centro Komiteto XVIII plenumo ryžtą paskelbti diskusiją dėl LKP statuso. Be dialogo, be diskusijos, skirtingų nuomonių aiškinimosi siekiant vienybės negali būti revoliucingos partijos, paskui kurią norėtų eiti žmonės. Todėl dalis žmonių, ir net komunistų, kurie mano, kad diskusija dėl LKP statuso yra primesta iš šalies ir rodo partijos silpnumą ar net išgąstį, esu tvirtai įsitikinęs, smarkiai klysta. Jiems pravartu pri-

minti TSKP CK Generalinio Sekretoriaus M. Gorbačiovo baigiamąjį žodį TSKP CK plenume 1989 m. balandžio 25 d. Jis pasakė: „Partijos dialogas su darbo žmonėmis — tai ne silpnumas ir ne TSKP pavertimas diskusijų klubu. Jeigu vesti dialogą su visais visuomenės sluoksniais — silpnumas, tai aš tada nežinau, kas yra drąsa".[1]

— Pertvarka, idėjinis atgimimas parodė, kaip svarbu, kad komunistai pajėgtų būti politiniu darbo kolektyvo vadovu. Deja, gyvenimas parodė, kad ligšiolinė politinio švietimo sistema, politinis mokymas tam komunistų neparengė. Todėl labai aktualu žinoti, kaip siūloma spręsti šią problemą?

— Politinis švietimas yra ne fundamentali, bet taikomoji ideologinio darbo sistema. Nuo gyvenimo atitrūkus fundamentaliesiems visuomenės mokslams, politinį mokymą imta grįsti valdymo sistemos viršūnių komandavimo metodais ir ugdyti paklusnius vykdytojus. Tačiau geriausieji propagandistai, mokslo darbuotojai ir tuomet mokėjo nedogmatiškai perskaityti marksizmo-leninizmo klasikus ir mokyti komunistus realiai bei kūrybiškai žiūrėti į gyvenimą.

Dabar atėjo kūrybiškų, mąstančių asmenybių metas. Jas turime išsiugdyti patys. Todėl būtina kuo nuodugniau nagrinėti pertvarkos procesus, gvildenti socializmo, demokratijos, suvereniteto, ekonominio savarankiškumo, sąžinės laisvės, tautinio atgimimo, politinių reformų bei kitas sąvokas ir problemas, kurios rūpi visiems. Štai kodėl reikia mokytis. Mokytis reikia naujoviškai — ne vienas „žinovas" turi aiškinti „neginčijamas tiesas", bet ir kolektyviai, kuo demokratiškiausiomis formomis reikia ieškoti, kaip spręstinos opiausios problemos.

Mano nuomone, reikia atsisakyti dvimečių kursų, kurie atitraukdavo komunistus nuo gyvenimo realijų, o imtis aktualių pertvarkos problemų nagrinėjimo, neatitrūkstant nuo politinės situacijos. Ateitis priklauso dialogui. Reikia diskusijų, pokalbių, forumų, susitikimų — viso, kas padeda konsoliduoti žmones, rasti bendrą kalbą ir sunkiausiuose reikaluose.

— Dėkojame už atsakymus.

[1] Tiesa, 1989, balandžio 28.

LŪKESČIUS TURIME REALIZUOTI

Spartėja pertvarka politinėje, ekonominėje, socialinėje ir dvasinėje sferose. Visa tai padidino žmonių aktyvumą. Iš sąstingio išsijudina ir pirminės partinės organizacijos. Šitai pajutome ir mes, rajono statybinės organizacijos komunistai: susirinkimų dienotvarkes jau dažnai pasirenkame patys, vis karščiau tarpusavyje diskutuojame.

Dabar labai madinga visas kaltes už praeities nesėkmes suversti partijai. Mano nuomone, ne visa partija kalta, kad pritrūkome net muilo. Apmaudu, kad daug kas valdymo organus sutapatina su visa partija. Matyt, kai kam šitai labai paranku. Juk mes visi gerai žinome, kokį poveikį aukštesniųjų partijos organų sprendimams galėjo daryti, sakykime, partinės organizacijos. Joms buvo nurodoma, ką svarstyti, kam pritarti, ką pasmerkti, kaip į vieną ar kitą iniciatyvą atsiliepti spaudoje, ir panašiai. Dažnai net partijos rajonų komitetai negalėjo rodyti iniciatyvos. Taigi, man rodos, prieš kaltindami visą partiją gerai pagalvokime.

Visiškai pritariu tiems, kurie sako, kad būtina pačios partijos pertvarka. O ją, mano galva, reikia pradėti nuo naujų įstatų ir programos, nuo partijos statuso. Gaila tik, kad ilgai diskutavome neskaitę šių naujų dokumentų projektų.

Nesenai partiniame susirinkime gyvai svarstėme, kokia Lietuvos Komunistų partija turi būti. Nuomonių buvo įvairių. Tačiau dauguma, tarp jų ir aš, pasisakėme už savarankišką LKP, priėmusią naujus įstatus ir programą. Jeigu Lietuva bus ekonomiškai savarankiška respublika, kodėl ji turėtų būti politiškai nesavarankiška?

Taip pat norėtųsi, kad ne tik pavadinimą pakeistume, o ir kokybiškai atsinaujintume. Todėl pritariu dorų komunistų siūlymams padaryti taip, kad į atsinaujinusią Komunistų partiją nepereitų tie, kurie prisidėjo prie to, kad partija neteko autoriteto. Mūsų eilėse turi likti tik aktyvūs, sąžiningi, tikintys partijos ateitimi žmonės. Be to, šie partijos nariai turi kuo aktyviausiai padėti rengti naują LKP programą bei įstatus, drąsiau reikšti savo nuomonę, ginti partiją nuo šmeižikiškų išpuolių.

Jau nebe pirmi metai mūsų komunistai kelia klausimą dėl pernelyg didelio partinio mokesčio. Mano nuomone, nario mokesčio procentą reikėtų gerokai sumažinti. Gal tada tikrai sumažėtų ir komitetuose išlaikytinių? Kita vertus, reikėtų iš nario mokesčio tam tikrą dalį palikti partinės organizacijos reikalams. Tada būtų galima premijuoti aktyviausius komunistus, arba, sakykime, užsakyti jiems vieną ar kitą partinį leidinį. O dabar mokame daug ir net nežinome, kas tais pinigais naudojasi.

Stanislovas SKINDERIS,
Švenčionių rajono statybinės organizacijos betono cecho brigadininkas,
partinės grupės vadovas

REALYBĖ — KELIAS Į VIENYBĘ

Pirminėse partinėse organizacijose, partijos miestų ir rajonų komitetuose, aktyvo pasitarimuose su dideliu susidomėjimu nagrinėjamas LKP statusas. Norėdami išsiaiškinti, ką apie tai galvoja eiliniai partijos nariai, nuo kurių darbo ir pozicijos daugiausia priklausys tolesnė Lietuvos ateitis, pakvietėme pokalbiui keletą Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų gamyklos komunistų: Jame dalyvavo gamyklos partinio komiteto sekretorius ANATOLIJUS VASILJEVAS, šaltkalvis FEDOSIJUS KAZAKAS, inžinierius VALENTINAS SERGEJEVAS, 34-jo cecho meistras ALFONSAS PAULIUKĖNAS ir žurnalo korespondentas GEDIMINAS KRETAVIČIUS. Pridursime, kad kalbėtasi dar prieš TSKP CK plenumą, kuris nutarė sušaukti eilinį TSKP XXVIII suvažiavimą ir apsvarstė partijos nacionalinę politiką dabartinėmis sąlygomis.

G. K. Šiemet įvyks Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimas, kuris apsvarstys diskusijos dėl LKP statuso rezultatus. Tačiau jau dabar daug kam kyla klausimas, ar naudinga buvo toji diskusija. Įdomu, ką ji parodė Jūsų gamyklos, turinčios daugiau kaip 300 TSKP narių, partinėje organizacijoje?

A. V. Diskusija padėjo mums ryškiau pamatyti, kokia padėtis yra mūsų gamyklos partinėje organizacijoje, kas jai trukdo tobulinti savo veiklą. Dar kartą įsitikinome: pertvarka pirmiausiai būtina pačioje partijoje Dabartiniai TSKP Įstatai varžo partinių organizacijų galimybes, neatitinka dabartinio mūsų visuomenės ekonominio ir politinio išsivystymo lygio. Reikia daug ką keisti: priėmimo į TSKP ir išstojimo, nario mokesčio mokėjimo, susirinkimų šaukimo, partinių kadrų atnaujinimo, partinio švietimo tvarką, aparato ir partinių organizacijų santykius ir t. t. Paseno ir TSKP Programa. Daug jos teiginių neatspindi realios tikrovės.

G. K. Jūs nepritariate visiškam Lietuvos savarankiškumui, jos išstojimui iš TSRS?

A. V. Ne tik aš. Esu tvirtai įsitikinęs, kad tokia visų mūsų gamyklos komunistų ir beveik viso darbo kolektyvo nuomonė.

A. P. Mes pritariame ekonominiam politiniam savarankiškumui. Jis Respublikai būtinas kaip augalui saulė ir vanduo. Tik štai kokio laipsnio turi būti tas savarankiškumas, — kol kas ne tik mūsų, bet ir mokslo vyrų galvose migla.

V. S. Sunku nustygti neįsiterpus, kai kalbama apie tokius opius reikalus. Noriu pabrėžti: absoliutaus, kaip daug kas įsivaizduoja, savarankiškumo nėra ir negali būti. Buržuazinė Lietuva ekonomiškai buvo priklausoma nuo kitų šalių. Dabartinis tautų ir valstybių išsivystymas neįmanomas be vienokių ar kitokių ryšių, sutarčių ir įsipareigojimų.

G. K. Tačiau sutartis ir ryšius pasirenka pačios valstybės, savanoriškai. Jų lygiateisiškumas ir turinys rodo, kiek ta valstybė suvereni, kiek ji pati atsisako savo teisių vardan liaudies interesų. Ar ne to Lietuva ir siekia?

V. S. Todėl šiandieną ir būtina išsiaiškinti, kokios Lietuvos mes norime. Svarstomos įvairios suvereniteto sampratos: „realaus", „dalinio", „visiško", „TSRS sudėtyje", „ne TSRS sudėtyje". Kai kas net ir taip pareiškia: „būti TSRS sudėtyje amoralu". Nuo atsakymo į šiuos klausimus priklauso ir atsakymas, koks turi ir gali būti naujas LKP statusas.

F. K. Vadinasi, mes namą pradėjome statyti nuo stogo, nežinodami, kokie bus pamatai?

A. P. Taikli Tavo replika, Fedosijau. Tačiau įsigilinkime į pačią problemą. Neabejoju: sutiksi su manimi, jog ji nepaprasta. Esame seni komunistai, o su tokiais sudėtingais klausimais susiduriame pirmą kartą. Man sunku save įveikti, atsisakyti nuo to, kas buvo aišku, nuo to, prie ko dešimtmečiais buvome įpratę. Būkime atviri: daug kam nepatiko, kai žmonės, pertvarkos pažadinti, pasisako už tautinį atgimimą, valstybingumą. Pamąstykime: juk jie nieko ypatingo nepanoro, tik to, ką buvo praradę. Dabar jau nedaug berasi Lietuvoje žmonių, kurie to nesuprastų. Nebent „Jedinstvo"... O dėl replikos apie pamatus ir stogą, tai galiu pasakyti, kad ir pamatams, ir stogui padaryti pirmiausiai reikia medžiagos. Diskusija dėl LKP statuso kaip tik ir padėjo gauti tam tikrų duomenų, sužinoti pačias prieštaringiausias nuomones. Kiek spaudoje apie tai prirašyta, kiek per televiziją kalbėta, sociologinių tyrimų, mokslinių konferencijų suorganizuota! Visa tai pravers rengiant LKP įstatus ir programą.

F. K. Ir vis dėlto, Alfonsai, mane ne visiškai įtikinai. Ar toji diskusija nebūtų buvusi dalykiškesnė, konkretesnė, jeigu LKP Centro Komitetas iš anksto būtų parengęs LKP įstatų ir programos projektus? Argi galima nuodugniai svarstyti klausimą, nežinant konkrečiai, apie ką kalbama?

A. P. Štai čia Tau pritariu.

F. K. Yra tokia patarlė: skubos darbu velnias džiaugiasi. Kažkas panašaus yra ir pas mus. Vienu užsimojimu norima išspręsti visas problemas. Skuboti, nepakankamai apgalvoti įstatymai, teisiniai aktai nevienija žmonių. Susiskaldyti į kelias komunistų partijas nacionaliniu požymiu stumia mus ir diskusija dėl LKP statuso. Tos pačios jėgos, kurios siekia Lietuvos išstojimo iš TSRS sudėties, viską daro, kad LKP išstotų ir iš TSKP. Ir keista, kad dalis komunistų tokią idėją palaiko, visiškai negalvodami, ar toje nepriklausomoje Lietuvoje iš viso bus vietos komunistams.

G. K. O variantas LKP santykius su TSKP grįsti sutartimi? Berods šio sprendimo šalininkų labai daug. Dalis Respublikos kūrybinių organizacijų turi savo įstatus, programas, ir nieko — gyvuoja, sudariusios atitinkamas sutartis su sąjunginėmis organizacijomis. Tiesa, neteko girdėti, kad nuo to jų veikla pagerėtų...

A. V. Ši analogija kalbant apie Komunistų partiją netinka. Kūrybinės organizacijos atlieka savo specifinę, ribotą veiklą. O Komunistų partija yra vadovaujantis politinis visuomenės vadovas, privalo aprėpti visumą, numatyti visos visuomenės vystymosi tendencijas ir tuo remiantis parengti

savo strategiją ir taktiką. Jos vaidmens susiaurinimas gali palikti visuomenę be vadovo. O taip būti negali. Kaip gamtoje, politikoje tuštuma irgi užpildoma. Jei Komunistų partija nebus avangarde, jos vietą sieks užimti kitos politinės jėgos. Argi to nepatvirtina politinė padėtis mūsų Respublikoje? Vos tik prasidėjo beatodairiška Komunistų partijos kritika, jos juodinimas ir susilpnėjo partijos veikla, kaip grybai po lietaus ėmė dygti įvairios partijos. Posakis: du lietuviai — trys partijos iš tiesų atspindi esamą politinę padėtį.

G. K. Partijų atsiradimo priežastis ne vien Komunistų partijos autoriteto smukimo rezultatas. Tai daugiausiai demokratijos vaisius. O demokratijos sąlygomis liaudis pripažins savo vedliu tą partiją, kuri labiausiai ir konkrečiausiai įgyvendins jos lūkesčius, savo programą, konsoliduos visas politines jėgas. LKP, būdama valdžioje, neatstumdama kitų politinių jėgų paramos, turi galimybę įrodyti, kad ji yra praktinės veiklos partija. Tai jos šansai prieš kitas partijas.

V. S. Gerbiamas korespondente, Jūs pasakėte, kad viena iš svarbiausių partijų atsiradimo priežasčių yra demokratija, kad tai jos vaisius. Tiesa, jis dar žalokas. O kai prinoks, ar dar labiau nesusiskaldysime? Jau ir dabar visuomenė, apimta politinių aistrų, kurias labai gerai moka kurstyti kai kurie stalinizmo ir brežnevizmo metais disertacijas apsigynę, aukštus titulus gavę mokslininkai, meno veikėjai, vis labiau atitraukiama nuo kasdienio darbo, LKP įklampinta į diskusijas, nebuvo kada imtis pertvarkos iš esmės. Didėja nusikalstamumas, lupikavimas, blogėja materialinis aprūpinimas, buitinis aptarnavimas. Dėl viso to nebėra net kam pasiskųsti. Demokratiją daug kas supranta savanaudiškai: ką noriu, tą darau. Tie, kurie šlovina demokratiją, atsiedami ją nuo susiklausymo ir drausmės, klampina partiją į liūną.

Man, kaip ir daugeliui, nerimą kelia dar vienas svarbus klausimas. Kaip žinome, partija parėmė tautinį atgimimą. Tačiau tenka apgailestauti, kai pajunti vietinės tautybės gyventojų siekimą išskirtinumo, turėti prioritetą prieš kitus. Mums, komunistams, vienodai nepriimtinas ir rusiškasis, ir lietuviškasis ar kitoks nacionalizmas. Deja, jo neišvengiame.

A. V. Pradinė padėtis sprendžiant nacionalines problemas tegali būti tik realybė. Tautos, būdamos labai skirtingos, turi suprasti, kad vienintelis būdas problemas išspręsti yra visų politinių jėgų dialogas, konsolidacija, o ne konfliktai. Reikia galvoti apie tai, kas mus gali suvienyti. O suvienyti mūsų Respublikos žmones gali tik tie patys interesai — tai jos savarankiškumas protingose ribose, tai yra tokio laipsnio savarankiškumas, kad būtų užtikrintas geresnis, t. y. normalus visos Respublikos žmonių gyvenimas. Siekdami šio tikslo, turi susitelkti visų tautybių žmonės.

G. K. O kokios konkrečios gamyklos kolektyvo nuotaikos? Ar yra nesusipratimų nacionaliniu požiūriu?

A. V. Ne. Gamyklos kolektyvas, nors jame dirba įvairių tautybių žmonės, šiuo požiūriu yra visiškai sveikas.

A. P. Taip, galiu patvirtinti: dirbame visų tautybių žmonės petys į petį, sugyvename draugiškai. Dirbdami vienas šalia kito, net nepaisome kito tautybės. Ne tai mums svarbu. Kaip žmogus elgiasi, draugiškas ar egoistas, kaip dirba, kokia jo moralė, sąžinė, — štai tie kriterijai, kuriais vertiname bendradarbį.

F. K. Sekretorius palietė labai skaudžią temą. Rusų ir kitų tautybių žmonių įžeidinėjimas, kurį kartais patiriame kasdieniniame gyvenime, įvairiuose mitinguose, sukelia priešingą reakciją. Lietuviai įsižeidžia dėl vieno išsišokėlio ruso elgesio, o rusai — dėl vieno kurio ekstremisto lietuvio. Blogiausia, kad dažnai dėl vieno kaltinami visi, visa tauta. Ne kartą teko girdėti, kad dėl visų nesėkmių, deportacijų, represijų kalta partija, rusų tauta, Maskva. Argi Stalinas, Berija, Rašidovas, Kunajevas — rusai? Mes, paprasti žmonės, nejaučiame vienas kitam neapykantos. Negali būti

priešas viena tauta kitai. Mūsų bendras priešas — betvarkė, tinginystė, girtavimas, chuliganizmas ir karjeristai, kurie, kurstydami nesantaiką, veržiasi į valdžią, buria aplink save pataikūnus, siekiančius kuo daugiau naudos sau.

A. V. Nacionalinis klausimas be galo sudėtingas. Ir mažiausia klaida gali padaryti daug žalos. Kai kurie žmonės suinteresuoti nesantaika, stengiasi kiekvieną įvykį, faktą panaudoti savo egoistiniams tikslams. Turbūt daug kam įsiminė plakato su užrašu „Šalin TSKP!" nuotrauka, padaryta Lietuvos Laisvės Lygos mitingo metu Kalnų parke ir išspausdinta „Pravdoje". Kai paaiškėjo, kad plakatą nešė ne lietuvis, o mokyklos sargas baltarusis, kai kas su pasitenkinimu nusiėmė nuo savęs kaltę: matote, tai ne mūsų šūkis, su išsišokėliu mes nieko bendro neturime, mus neteisingai kaltina ekstremizmu. O pagalvokim, kodėl mitinge neatsirado nė vieno žmogaus, jo organizatoriaus, kuris būtų pavaręs tokio plakato šeimininką? Matyt, plakatas nebuvo disonansas mitingo dvasiai. Nesunku įsivaizduoti, kas būtų nutikę, jeigu vietoj to plakato būtų buvęs šūkis: „Šalin Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį", arba „Šalin Lietuvos Laisvės Lygą". Ką tuo noriu pasakyti? Ogi kad visi turime būti taurūs, suprasti realią padėtį. Neapgaudinėkime vienas kito, nesistenkime kits kito pergudrauti. Jauskime atsakomybę ir už save, ir už savo brolius. Taip greičiau rasime bendrą kalbą. O nepasitikėjimas, vienos kurios tautos egoizmas skaldo mus. Ekstremizmas žalingas visiems. Vietinės tautybės žmonės turėtų sudrausti savuosius ekstremistus, o kitataučiai — savuosius.

V. S. Nepasitikėjimas yra viena iš priežasčių, dėl kurių rusų ir kitų tautybių dauguma komunistų diskusijoje dėl LKP statuso pritaria partijos atsinaujinimui, savarankiškumui tik TSKP sudėtyje.

F. K. Kaipgi kitaip! 1963 metais aš stojau į TSKP, o ne į kokią kitą partiją. Joje ir noriu likti. Kol nėra naujų TSKP Įstatų, reikia vykdyti esamus. Be to negali būti partijos. Man keista, kad šiandieną jų daug kas nevykdo, o ypač — kad tokie faktai nesulaukia jokio įvertinimo. Ne vienas komunistas viešai juodina pačią partiją, panaudodamas ne tik mitingus, bet ir masinės informacijos priemones.

A. P. Ir aš stebiuosi, kad Lietuvos Komunistų partija beveik neturi leidinio, kuris protingai ją gintų. Negi viskas, ką partija darė praeityje, buvo tik blogi darbai?

F. K. Aš nebaigiau savo minties dėl partinės drausmės. Gal aš ir klystu, bet manau, jog nelogiška, kai komunistas stoja į Sąjūdį, kad pats sau padėtų persitvarkyti: kodėl jis to nedaro savo partinėje organizacijoje? Pertvarka juk teikia tokias dideles galimybes kiekvienai pirminei partinei organizacijai, kiekvienam komunistui...

A. P. Nepripažinti, ką gero nuveikė pertvarkos labui Sąjūdis ir jame dalyvaujantys komunistai, būtų nesąžininga.

A. V. Taip, Sąjūdis nemažai prisidėjo prie pertvarkos plėtojimo. Tačiau reikia pripažinti, kad LPS šiandieną ne tas pats, kuris buvo savo veiklos pradžioje. Turiu galvoje tai, kad jis gerokai nutolo nuo savo pirmapradės programos. Juk iš pradžių jis pasisakė už Lietuvos politinį ir ekonominį suverenitetą TSRS sudėtyje. O dabar?.. Atrodo, kad kai kurie jo lyderiai tik ir tesiekia išstojimo iš TSRS, Lietuvos grįžimo prie statuso, kuris buvo 1939—1940 metų pradžioje. Sąjūdžio spauda atvirai niekina Tarybų valdžios metų Respublikos pasiekimus. Pasak jų, atrodo, kad neturime nei gražių miestų, nei turtingų kolektyvinių ūkių, naujų kelių, gyvenviečių, laimėjimų kultūros ir švietimo srityje. Apmaudu, kad kai kurie žmonės, Tarybų valdžios dėka gavę mokslą, naudoja savo žinias Tarybų valdžiai šmeižti. Tokį nedėkingumą gali padiktuoti tik neapykanta, nacionalizmas. Tik neapykantos kupiniems žmonėms gali užkliūti net ir toks faktas, kad dabar daugelis turi nuosavus automobilius. Jie atseit

mašinuoti vergai. Tokiais ir panašiais pasisakymais žmonės raginami nedirbti.

A. P. Pasakysiu atvirai: man, kaip darbininkui, nusibodo nesibaigiantys mitingai. Per juos pamiršom pagarbą darbo rankoms. Herojus dabar ne darbo pirmūnas, o mitingo organizatorius. Todėl šūkauja, kas garsiau, lenktyniauja tarpusavy, kas mandriau iškoneveiks partiją, jos buvusius ir esamus vadovus. Dabar ne stagnacijos metas — galima atvirai išsisakyti darbo kolektyvuose.

G. K. Kraštutinumų iš tiesų netrūksta. Ar reikėjo, pavyzdžiui, Šalčininkų ir Vilniaus rajonams paskelbti savo autonomiją nesiskaitant su konstitucija? Neišvengta jų vertinant TSKP pareiškimą dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose, centriniuose laikraščiuose ir žurnaluose aprašant politinius įvykius Lietuvoje. Ar ne kraštutinybė raginimas rengti streikus? Arba kam reikalingas neseniai susikūręs komitetas Tarybų valdžiai ginti, jeigu niekas jos nesiruošia griauti? O oponentai netgi sako: ką ginti? Girdi, Tarybų valdžios, apie kurią kalbėjo V. Leninas, pas mus ir nebuvo.

A. V. Tokios šnekos kitaip, kaip demagogija, nepavadinsi. Kiekviena valdžia ir santvarka turi demokratinių ir nedemokratinių bruožų ir savybių. Ir į Tarybų valdžią negalima žiūrėti kaip į krištolą, tvarkingos išorinės formos daiktą. Svarbu esmė. O esmė yra ta, kad daug davusi žmonėms Tarybų valdžia pertvarkos būdu nori atnaujinti visuomenę, atsisakyti viso to, kas trukdo siekti geresnio gyvenimo. Pertvarka suteikia galimybę tobulinti Tarybų valdžią, atmesti tai, kas jai trukdo vykdyti savo funkcijas. Tarybų valdžios idėja kilni. Tarybų valdžia dėl to, kokia ji yra, pati savaime nekalta. Kokią ją kuriame, kaip dirbame, tokią ją ir turime. Todėl, artėjant rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir vietines Tarybas, turime gerai pagalvoti, už ką atiduosime savo balsus. Nepasiduokime emocijoms, pažadūnų klastai, kad vėliau jie įžūliai, piktnaudžiaudami dorų rinkėjų parama, nesityčiotų: išrinks ir beždžionę, jeigu mes rekomenduosim.

A. P. Noriu pratęsti partinio komiteto sekretoriaus mintį, jog nepamatuotos kritikos išpuolių pasitaiko ne tik prieš partiją, Tarybų valdžią. Puolamas net socializmo kūrimo mokslas, Lenino mokymas. Nesu toks mokytas, kad galėčiau diskutuoti su akademikais, bet nemanau, kad ir tie tituluoti mokslininkai būtų protingesni už Marksą, Engelsą ir Leniną. O paklausyk, kaip kartais dar neapsiplunksnavęs „mokslininkas" visa išmanančiu tonu plūsta socializmą, koktu darosi.

F. K. O ką kalbėti apie komunizmą, jei ir socializmas užkliūna...

V. S. Komunizmas — tolima, neapčiuopiama perspektyva. Kiek jau kartų galima žmonėms žadėti geresnį gyvenimą?! Reikia artimesnių, aiškesnių ir konkrečių tikslų, konkrečios ir realios programos, kurios vykdymas užtikrintų gyvenimą be politinių sukrėtimų, blaškymosi, trumpai tariant, normalų gyvenimą, be jokių deficitų.

G. K. O kol to nėra, kaltinama partija, nes ji buvo ir yra visuomenės vadovaujanti jėga. Tai įtvirtinta ir Konstitucijoje. Todėl kad partija praeityje neužtikrino stabilaus vystymosi, kai kas ir siūlo išbraukti iš konstitucijos teiginį, kad ji yra visuomenės politinis vadovas. Sakoma, tegul ji vadovo vaidmenį užsitarnauja savo darbo rezultatyvumu.

V. S. Manau, jog toks siūlymas neteisingas. Partija — tai milijonai komunistų, kurie nekalti dėl klaidų ir nesėkmių. Ir jeigu pati partija rado jėgų paskelbti pertvarką, tai tuo ji užsitarnauja teisę būti ir visuomenės politine vadovaujančia jėga. Logiškai mąstant, peršasi ir tokia išvada: pati partija paskelbė pertvarką, tegul pati ir atsako už tos pertvarkos rezultatus. Ir netrukdykime partijai sutelkti visus žmones pertvarkai.

F. K. Štai be paliovos kartojama: darbininkai yra gamyklos šeimininkai. O realiai? Nėra tokios sistemos, kad tokie tikrai galėtume būti. Įmonės įstatymas netobulas, neveikia. Nuomonių pliuralizmas virsta anarchija.

Mano paprasta darbininko galva, — negali vežimas riedėti be vadžių. Reikalinga pozicija, aiški, konkreti. Kadangi jos nėra, nėra ir partijos eilių vienybės. Ją dar labiau suskaldė LKP Centro Komiteto XVIII plenumo paskelbta diskusija dėl naujojo LKP statuso — tokia mano nuomonė. Čia pokalbio pradžioje gamyklos partinio komiteto sekretorius Anatolijus Vasiljevas kalbėjo, ką gero davė minėta diskusija, ir nutylėjo, o gal dar pasakys, kiek ji atnešė blogo.

G. K. O ko daugiau?

V. S. Tai sudėtingas klausimas.

F. K. Nekalbėsiu už kitus, bet aš tiesiai pasakysiu — nereikėjo tos diskusijos, nei to neeilinio LKP suvažiavimo. Argi kas draudė Respublikos komunistams, pirminėms partinėms organizacijoms tinkamai, neskubant pasirengti eiliniam suvažiavimui, kuriame būtų pateikti siūlymai, kaip pertvarkyti LKP ir TSKP veiklą?

A. P. Aš kiek kitaip manau. Diskusiją buvo galima paskelbti. Tai nieko blogo. Komunistai turi teisę pasirinkti savo nuomonės išreiškimo būdus. Bėda ta, kad ji, neturėdama programos ir įstatų projektų, nuėjo viena kryptimi — daugiausia partijos perdėta kritika ir net juodinimu, o ne pasiūlymų, kaip pertvarkyti vidinį partinį darbą, kokiu būdu partijai pelnyti deramą autoritetą, kryptimi.

A. V. Jūs abu savotiškai teisūs. Kartais nepamatuota, beatodairiška kritika nepadeda pertvarkai, kursto nepasitikėjimą partija, jos galimybėmis. Neatsitiktinai buvę dori komunistai išstoja iš jos. Tik dėl to mūsų komunistų šeima sumažėjo šešiais nariais. Beveik visi jie pareiškė, jog nenori būti tokioje partijoje, kuri taip leidžiasi niekinama.

V. S. Palieka ją kartais ir dori žmonės, bet dažniausia — bailiai.

A. P. Bet ne karjeristai, kurie, būdami partijos nariai, labiausiai ją koneveikia.

F. K. Jie jos ir nepaliks, kol tai jiems naudinga. Tokius reikia šalinti.

V. S. Galbūt. Tačiau su abejojančiais, sutrikusiais reikia dirbti. Negalima, ypač dabar, nekreipti dėmesio į tuos komunistus, kurie ieško atsakymo į politinio gyvenimo keliamas problemas. Todėl negaliu pritarti Fedosijaus siūlymui, jog reikia valyti partijos gretas.

F. K. Leninas sakė: verčiau mažiau, bet geriau.

A. P. Aš iš viso nepritariu bet kokioms kampanijoms.

A. V. Taip pat ir aš. Turime pasimokyti iš tokių klaidų, kaip masinis ėjimas į partiją ir masinis jos valymas. Pirmuoju atveju į ją ateina kas tik nori: ir geri žmonės, ir tie, kurie vėliau daro žalą partijai. Antruoju atveju — galima ir dorų, ištikimų žmonių netekti. Masiškai valant partiją, buvo išgujamos neparankios partiniam biurokratiniam aparatui, nestandartiškai mąstančios asmenybės. Su demagogija net ir vardan kilniausios idėjos partijai nepakeliui. Tik aiški, principinga pozicija gali teikti vilčių, jog pertvarkos vėliava suburs visas Respublikos politines jėgas, visų tautybių žmones. Realybės suvokimas — vienintelis kelias į vienybę.

NAUJA VILTIS

Dar būdamas Kuršėnų vidurinės mokyklos moksleivis, 1949 m. savarankiškai, prieš tėvų valią, įstojau į komjaunimą, jam buvau atsidavęs širdimi ir protu. Trejus metus atitarnavęs Tarybinėje armijoje, 1955 m. stodamas į Komunistų partijos gretas, prisiekiau būti ištikimas kovotojas dėl savo tautos, savo liaudies laimės. Bet... per savo ilgalaikę gyvenimo ir darbo praktiką patyriau, kad partijos eilėse kartu su dorais žmonėmis buvo

ir represijų organizatorių, nusikaltėlių, karjeristų, prisitaikėlių, amoralių ir net visai atsitiktinių įvairiausio plauko prisiplakėlių, kurie savo veiksmais ir elgesiu griovė partijos autoritetą — dažnai atrodė, tarsi tai būtų kažkieno sąmoningai organizuota politinė diversija, kuria siekiama iš vidaus sugriauti lenininę partiją. Vykdant besąlygiškus priėmimo į partiją planus, pateko ir nesąmoningų elementų, girtuoklių, visuomeninio turto grobstytojų. Apie pašlijusį atskirų komunistų elgesį kalbėdavo ne tik nepartiniai, bet ir dori partijos nariai, nors dažniausiai tik užkulisiuose, nes partiniuose susirinkimuose vyravo nuostata ginti kad ir abejotiną jų garbę. O vadovus biurokratus palaižūnai tiesiog liaupsino. Visa tai ir menkino partijos autoritetą.

Kartais, būdavo, žiūri į vadinamąjį idėjinį, besišvaistantį lozungais ir skambiomis frazėmis komunistą ir bemaž patiki, kad jis dorų doriausias, o artimiau susipažinęs, įsitikini — tikras niekšelis. Partija jam — tik „maisto kortelė", ėriuko kailis nuo baudžiamosios atsakomybės prisidengti. Nors, beje, gyvenime esu sutikęs daug dorų ir sąžiningų eilinių komunistų.

Savo partiniame bilietė ilgai nešiojausi lapelį su poetės Salomėjos Nėries žodžiais: „Komunistas tas, kas gali viską — prieš geležį ir ugnį nesitraukia!" Šie brangūs žodžiai buvo mano, kaip komunisto, idėjinė veiklos vėliava. Bet tokiu komunistu aš netapau, matyt, todėl, kad mano principingumas sprogdavo kaip muilo burbulas, susidūręs su „plieniniu" biurokratų smurtu, niekšybe, veidmainiavimu. Daug metų dirbdamas neetatiniu Užvenčio tarybinio ūkio pirminės partinės organizacijos sekretoriumi, negalėjau apginti skriaudžiamų ir mulkinamų darbininkų, nes partijos rajono komiteto funkcionieriai palaikydavo ne mano, o ūkio vadovo poziciją. Taip buvo daug kur. Būti principingam tuomet reiškė ne tik rizikuoti pačiam likti be darbo, bet ir būti pašalintam iš partijos. Dažnas aukšto rango veidmainis rėždavo į akis pajuoka tapusią sparnuotą repliką: „. . . Reikėjo drąsiai kelti trūkumus!" Ūkio partinės organizacijos darbas niekuo neatskyrė nuo tų organizacijų, kurioms vadovavo etatiniai darbuotojai. Jokių priekaištų iš LKP Kelmės rajono komiteto darbuotojų nesulaukiau. Tačiau mačiau, kaip visur, taip ir pas mus, reikalai vis blogėjo. Komunistai nenoromis lankė susirinkimus, būdavo ir tokių, kurie ateidavo tik kartą kitą per metus. Svarstydavome tik aukštesniųjų partinių organų nutarimus, arba ūkinius klausimus, nes savai iniciatyvai nelikdavo vietos nei laiko. Absoliuti dauguma narių susirinkimuose tik pasėdėdavo, vienas kitas „karštai", dėl protokolo pritardavo partijos politikai ir, žinoma, visi vieningai balsuodavo už visus nutarimus, kuriuos vykdyti niekas nebuvo įpareigotas. Dori komunistai užkulisiuose kalbėdavo: kam reikalingi tokie susirinkimai? Bet naujų sumanymų niekas nesiūlydavo ir niekas iš mūsų to nereikalaudavo.

Šiandien esu laimingas, kad Lietuvos Komunistų partija rado jėgų ir drąsos ryžtingai siekti persitvarkymo, tapti savarankiška, remti gyventojų troškimą turėti Lietuvos politinę ir ekonominę nepriklausomybę. Pritariu sumanymui sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą, išspręsti organizacinius klausimus, priimti Lietuvos partinės organizacijos programą ir įstatus.

Manau, kad svarbu Lietuvai turėti daugiapartinę sistemą. Būti komunistu ir dirbti kartu vienoje organizacijoje, kurioje pusė narių — diametraliai priešingų pažiūrų, man rodos, jau nebeįmanoma! Daugiapartinė sistema leistų ir pačiai Komunistų partijai išvengti tolesnių klaidų, atsikratyti sąstingio, atsitiesti ir išsikovoti ne tariamą, bet tikrą autoritetą liaudyje.

Mano nuomone, reikia dar labiau mažinti apmokamą partinį aparatą, atsisakyti etatinių partinių organizacijų sekretorių gamyklose, ūkiuose, įstaigose. Partinis darbas turi būti paremtas idėja, o ne pinigais, postais ar materialinėmis gėrybėmis.

Tikslinga ne naujai kurti partiją, bet ją atnaujinti ir turėti LKP istoriją nuo jos įkūrimo, tai yra nuo 1918 metų, viešai pasmerkti padarytas klaidas, iš savo gretų pašalinti trėmimų ir smurto organizatorius, į korupciją ir machinacijas pasinėrusius komunistus. Partija turi vadintis Lietuvos Komunistų partija ir deklaruoti humanizmo, demokratijos, tautiškumo, laisvės, socialinio teisingumo, žmonių santarvės, aukštos moralės idealus ir idėjas. Komunistai privalo būti pakantūs kitų nuomonei, jie neturi teisės kalbėti visos liaudies vardu. Manau, kad šios teisės neturėtų savintis ir kitų pakraipų žmonės.

Į partiją derėtų priimti tik gerai patikrintus, principingus, aukštos moralės žmones ir, žinoma, savanoriškumo pagrindais. Komunistais negali būti girtaujantys, amoralūs, prisitaikėliai, veidmainiai, viskam abejingi žmonės, be savo nuomonės ir principų. Su partijos vardu nesiderina ir komunistų religingumas. Į partijos gretas būtina atverti kelią inteligentijai, išprususiems ir pažangiai mąstantiems žmonėms.

Išstojimas iš Komunistų partijos turi būti atviras ir tokiems žmonėms negali būti taikomos jokios moralinės sankcijos.

Lietuvos Komunistų partijos stiprybė ir autoritetas — glaudus ryšys su visų sluoksnių Respublikos gyventojais, jų siekių įgyvendinimas.

LKP savarankiškumo statusas — nauja viltis, kad mūsų partija taps tuo idealu, kuriuo tikėjau prieš daugelį metų stodamas į partiją.

Vaclovas RIMKUS,
Kelmės rajono Užvenčio tarybinio ūkio
pirminės partinės organizacijos sekretoriaus pavaduotojas

NUOSAVYBĖS SANTYKIŲ DEFORMACIJOS. KAIP JAS ĮVEIKTI?

JUOZAS BAGDANAVIČIUS

● KAIP GAMYBINĖS JĖGOS ATITRŪKO NUO GAMYBINIŲ SANTYKIŲ ● NUOSAVYBĖS SANTYKIŲ PRIEŠTARAVIMAI ● ĮMONĖ — PRODUKCIJOS IR PELNO ŠEIMININKĖ ● PERDĖTO CENTRALIZAVIMO GRĖSMĖ ● TIK SAVININKAS — EKONOMIKOS ŠEIMININKAS ● NUOSAVYBĖS SANTYKIŲ PLIURALIZMAS

Nuosavybės santykių tobulinimas ir pertvarka — pagrindinė socialistinės visuomenės atnaujinimo grandis. Tiktai esminės šių santykių permainos padės išspręsti svarbiausią socializmo teorijos ir praktikos klausimą — „kaip socialistiniu pagrindu sukurti galingesnes negu kapitalizmo ekonominės, mokslinės-techninės pažangos paskatas" [1].

Viena iš svarbiausių atnaujinto socializmo ypatybių yra ta, kad jo „ekonomika remiasi įvairiomis visuomeninės ir asmeninės nuosavybės, gamybos organizavimo formomis, kurios padeda žmonėms realiai veikti kaip gamybos šeimininkams..." [2].

Tobulinti ir pertvarkyti socialistinės nuosavybės santykius sunku ne tik todėl, kad jie įvairiapusiai, sudėtingos struktūros, bet ir todėl, kad buvo smarkiai deformuoti jų pagrindiniai bruožai — realizavimo formos. Koks tų deformacijų turinys?

Pirmiausiai, visoje socializmo sistemoje buvo perdėta valstybinės nuosavybės reikšmė, o darbo žmonės — tos nuosavybės šeimininkai — paversti komandavimu vadovavusios biurokratijos nurodymų vykdytojais. Taip tvarkantis vis stiprėjo žinybinės monopolijos, kurios, užuot buvusios ūkinio valdymo grandimis, tapo nuosavybės santykių subjektais.

Antra, buvo suvalstybinta kooperacija, nuosavybės kooperatinės formos tiesiog paverstos valstybinėmis, nyko kooperatinės nuosavybės pagrindai ir principai. Beveik visai išnyko antrinės nuosavybės formos (atskirų darbuotojų, darbo kolektyvų ir įvairių darbo žmonių asociacijų, regiono ir Respublikos, taip pat komunalinė nuosavybė), o ir tos, kurios išliko, sakysim, vartotojų kooperacija ir visuomeninių organizacijų nuosavybė, buvo suvalstybintos. Taip pat buvo apribotos ar suvalstybintos pereinamosios ir mišriosios nuosavybės formos. Toks likimas, pavyzdžiui, ištiko tarpūkines kooperatines ir valstybines kooperatines asociacijas ir įmones.

[1] TSKP Centro Komiteto plenumo dokumentai. 1987 m. birželio 25—26 d. V., 1987, p. 38.

[2] Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 — liepos 1 d. V., 1988, p. 70.

J. Bagdanavičius — ekonomikos mokslų kandidatas, docentas, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos politinės ekonomijos katedros vedėjas

Trečia, socialistinės nuosavybės formų sistema buvo labai suprastinta ir nuskurdinta.

Socialiniai ekonominiai nuosavybės santykių deformacijų padariniai yra gana sunkūs. Sutriko ekonomikos dėsnių taikymo mechanizmas, radosi vis daugiau neūkiškumo ir socialinės apatijos, buvo iškraipyta visa socialistinių gamybinių santykių sistema. Ekonomikos dėsnių veikimo ir jų diegimo mechanizmą pakeitė administracinio komandavimo sistema, neturinti nieko bendra su socialistiniu centralizmu. Ekonomika vis labiau ėmė tolti nuo mokslo ir technikos pažangos, pagrindinės tos pažangos kryptys ėmė vis labiau atsilikti nuo išsivysčiusių kapitalistinių ir netgi nuo kai kurių besivystančiųjų šalių. Nuosavybės santykių raidoje atsirado atotrūkis tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių, nebuvo paisoma jų objektyvios dialektikos. Atotrūkis reiškėsi dvejopai. Pirmiausia buvo savotiškai fetišizuojamos gamybinės jėgos ir tuo pagrindu technokratiškai sprendžiami socialinės ekonominės raidos klausimai, siauru gamybiniu požiūriu vertinamas žmogaus veiksnys, o skirstant išteklius socialinei sferai remiamasi liūdnai pagarsėjusiu liekamuoju principu. Žmogus tapo tarsi kokiu mašinos priedėliu. Tai trukdė ugdyti jo iniciatyvumą, suinteresuotumą, šeimininko požiūrį į bendrą reikalą, o gamybos raidą atitraukė nuo žmonių realių interesų ir poreikių.

Deformuotų nuosavybės santykių raidoje susidarė didelis neišsprendžiamas prieštaravimas: visuomenė, pasisavindama savo veiklos dėka sukauptas lėšas ir darbo rezultatus, realizuodama bendruosius ekonominius interesus, neatsižvelgė į gamybos sąlygų specifiką ir įvairovę, į jos realaus suvisuomeninimo būdus ir formas, į gamybos jėgų vystymosi ypatybes ir sudėtingą visuomenės socialinę struktūrą. Jeigu ekonominiai interesai nerealizuojami per nuosavybės santykius, tai darbo žmonės netenka paskatų plėtoti visuomeninę gamybą. Taip ir atsitiko. O atsitiko todėl, kad, nepaisant gamybinių jėgų raidos specifikos ir įvairovės, iš dalies prarandamas gamybos potencialas. Ekonomikos agrariniame sektoriuje tokie nuostoliai ypač skaudūs.

Kitas nuosavybės santykių prieštaravimas, kurį pašalinti taip pat nerasta adekvačių būdų, yra tas, kad visuomeninė nuosavybė kartu yra ir kiekvieno žmogaus nuosavybė. Todėl ne tik visa visuomenė, bet ir kiekvienas žmogus — nuosavybės santykių subjektas. L. Nikiforovas teisingai rašo, kad spręsti šį prieštaravimą daugiausiai kliudė siekimas atimti iš darbininkų socialistinės nuosavybės savininkų jausmą[3]. Tai ir buvo pagrindinė nuosavybės santykių deformacija, išsekinusi socializmo raidos vidinius šaltinius.

Jau daugelį metų ugdant šeimininko jausmą daugiausiai remiamasi propagandiniais metodais. Dėl to ir egzistuoja visiškas neūkiškumas ir įsitikinimas, kad nuosavybė yra „niekieno". Kaip Lietuvos žmogui įsivaizduoti, kad jis yra, pavyzdžiui, tolimų Sibiro žemių šeimininkas? Jam jos yra „niekieno". Patekęs į tokią situaciją, jis net nesijaučia šeimininkas įmonės, kurioje pats dirba, ir ši įmonė jo vaizduotėje tampa „niekieno". Štai kokia padėtis susiklostė praktikoje, ir jokie mėginimai teisinti senąją valstybinės nuosavybės sistemą tos padėties nepakeis. Negalima būti šalies šeimininku, nebūnant tikru savo gamyklos arba kolūkio, cecho ar fermos šeimininku.[4].

Tokioje padėtyje atsidūrėme todėl, kad, ugdydami šeimininko jausmą, iš jo išgujome patį šeimininką, laikėme, kad jis tuo pačiu metu negali būti savininkas. Skelbdami, kad svarbiausias valstybinės nuosavybės bruožas yra kuo didesnis jos suvisuomeninimas, išleidome iš akių tai, kad toks suvisuomeninimo lygis nutolina nuosavybę nuo žmogaus. Štai dėl ko labiausiai centralizuotos ekonomikos šakos — transportas, finansai, netgi žemės ūkis pirmiausiai pateko į krizę.

Išeitis iš mūsų ekonomikoje susidariusios padėties yra. Tai praktiškai **diegti jau sukurtą** regiono ūkiskaitos koncepciją. Pabrėžtina, kad tokios

---

[3] Никифоров Л. Социалистическая собственность: проблемы исследования, перестройки, развития. — Вопросы экономики, 1988, № 3, с. 8.

[4] TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga. V., 1986, p. 39.

ūkiskaitos sąvoka daug turiningesnė už regiono ekonominio savarankiškumo (suvereniteto) sąvoką. Regiono ūkiskaitą suvokiame kaip visų jo teritorijoje susiklosčiusių ekonominių santykių, taip pat santykių su kitais Sąjungos regionais ir užsienio šalimis radikalią reformą. Pažymėtina, kad regiono ūkiskaitai būdingas minėtų santykių ekvivalentiškumas. O ekonominis savarankiškumas yra svarbi sudėtinė regiono ūkiskaitos dalis ir kartu — pagrindinis tos ūkiskaitos diegimo metodas.

Diegdami regiono ūkiskaitą, pirmiausiai turime peržiūrėti valstybinės nuosavybės koncepciją, atsižvelgti į tai, kad tokios ūkiskaitos diegimas susijęs su griovimu senojo ūkio mechanizmo, pagrįsto fondiniu ūkininkavimu. Perdėm centralizuoto fondų skirstymo sąlygomis valstybinės įmonės negali savarankiškai tvarkyti net operatyvinio valdymo reikalų. Jos neturi galimybės visiškai naudotis savo teise disponuoti joms priskirtu turtu, pirmiausiai — produkcija. Todėl kalbos apie įmonių savarankiškumą kol kas neturi svaraus pagrindo. Apskritai pertvarkos sąlygomis valstybinės nuosavybės santykiai, vaizdžiai kalbant, barška tarsi netepti ratai riedėdami duobėtu keliu, tie santykiai neretai perauga į savotišką stabdymo sistemą.

Todėl vykdant ekonomikos reformą peržiūrėtinos ir valstybinės įmonės, kaip savininko, ir valstybinio valdymo organų veikimo tarybinės federacijos sąlygomis statusai. Šiedu klausimai vienas su kitu susiję ir juos lemia valstybinės nuosavybės santykių pertvarka. Valstybinę įmonę būtina pripažinti visateise pagamintos produkcijos ir gauto pelno šeimininke. Ministerijoms ir žinyboms reikėtų atsisakyti operatyvinio valdymo funkcijų. Toks valdymas jau atgyvenęs, būtina parengti naują valstybinės nuosavybės ir jos valdymo modelį. Pertvarkos ekonominiai interesai reikalauja, kad valstybinė įmonė būtų laikoma visuomeninės nuosavybės bendrasavininke. Savaime suprantama, kad kolūkiai ir kiti kooperatyvai turėtų būti visiški jiems priklausomo turto savininkai. Jei kiekviena įmonė būtų pripažįstama savo turto savininke, būtų pasiektas toks nepriklausomumas, kad ją būtų galima laikyti iš esmės savarankiška socialistine prekių gamintoja. Mat prekiniai piniginiai santykiai negali būti suvaržyti arba pusiniai. Šiandien aišku, kad laisva prekinių piniginių santykių raida, grindžiama vertės ir kitų ekonomikos dėsnių taikymu, yra ekonomikos pertvarkos šerdis. Kad šis tikslas būtų realizuotas, reikia sukurti vientisą didmeninės prekybos sistemą. Jeigu valstybinė arba kooperatinė įmonė neturi įgaliojimų savo nuožiūra naudoti pagamintas prekes, tai nėra pagrindo, kuriuo remiantis ją būtų galima laikyti savarankiška prekių gamintoja.

Valstybinės įmonės (susivienijimo) ir kooperacijos įstatymų taikymo patirtis rodo, kad įmonių savarankiškumas dar menkas. Tačiau administracinio komandavimo sistemos sąlygomis vien gerų įstatymų priėmimu nepakeisime esamos padėties. Kol veikia šakinės ministerijos ir kiti žinybiniai organai, sankcionuojantys vadovavimą komandomis, tol veiks ir visa ta sistema. Praktika rodo, kad žinybiniai organai sėkmingai prisitaiko prie naujų ūkininkavimo sąlygų, vardan administravimo sugeba pasitelkti net ekonominio vadovavimo metodus. Todėl būtina visiškai įgyvendinti tą Valstybinės įmonės (susivienijimo) įstatymo teiginį, kuris darbo kolektyvą laiko bendraliaudinės nuosavybės šeimininku.

Kad būtų pašalintos valstybinės nuosavybės deformacijos, labai svarbu atsižvelgti į ekonomikos dėsnių reikalavimus, siekti, kaip minėta, administracinės nepriklausomybės, be to, įveikti biurokratizmą. Valstybinis ir net partinis aparatas ilgus metus slapukaudamas taip valdė įmonei priskirtą turtą, kad iš to naudos pirmiausia turėjo ne tiek valstybė, kiek vadovaujančios organizacijos ir žinybos. Taigi valstybė buvo priversta kurti naujas, jai atstovaujančias ūkinio valdymo grandis [5], bet, kita vertus, didžiausia valdžia val-

[5] Никифоров Л. Социалистическая собственность: проблемы исследования, перестройки, развития. — Вопросы экономики, 1988, № 3, с. 27

dymo srityje vis dėlto priklauso žinyboms. To padarinys — visuotinis žinybiškumas, gimdantis biurokratizmą, o šis be žinybiškumo negali egzistuoti. Štai kodėl biurokratizmo likvidavimas ir valstybinės nuosavybės santykių pertvarka — vienas su kitu glaudžiai susiję dalykai. Tuo laikotarpiu, kai ši nuosavybė buvo kuo grubiausiai deformuojama, ji faktiškai priklausė ne liaudžiai, o nedideliam valdininkų biurokratų būriui. Tik suteikus įmonėms teisę valdyti savo turtą, ypač pagamintą produkciją, bus galima sparčiau įveikti biurokratizmą, o įmonių savarankiškumas taps nuolatinio pobūdžio.

Ekonominėje literatūroje teisingai sakoma, kad įmonių savarankiškumas didėja tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai. Vien kiekybiniai pakitimai nepadeda gauti norimo rezultato, nes šiuo atveju senasis valdymo aparatas kiek įmanydamas, net demagogiškai laikosi savo pozicijų. Vien raginimais vietoj dažniausiai taikomų administracinių valdymo metodų imtis ekonominių metodų taip pat nebus iš esmės pakeista padėtis. Tai galima pasiekti tik tada, kai šalia ekonominių valdymo metodų pasitelkiamas ir efektyvus mechanizmas, kurio tikslas — įveikti administracinius valdymo metodus, nes jie neretai tiesiog paralyžiuoja kitų ūkio mechanizmų komponentų veiklą. L. Abalkinas rašo, jog istorinė patirtis rodo, kad jau pačioje visuomeninės nuosavybės sistemoje ir valstybiniame vadovavime ekonomikai glūdi potenciali itin centralizuoto valdymo grėsmė, kuri tampa realia, jei kelio jai nepastoja atitinkamos atsparos.[6]

Pažymėtina, kad suteikus įmonei turto savininko teises, jos savarankiškumas padidėja ir kokybiškai. Formuojantis teisinei valstybei šis savarankiškumas tolydžio stiprėja, tampa pastovus, pasiekia tokį laipsnį, kada galima įveikti net administracinį ir biurokratinį centralizmą.

Priartinus nuosavybę prie darbo kolektyvo ir kiekvieno jo nario, didėja gamybos efektyvumas ir darbo našumas. Tokiomis sąlygomis tarsi savaime atgimsta šeimininko jausmas. Visateisiu įmonės šeimininku darbo kolektyvas gali tapti tik todėl, kad jis pasidaro įmonės turto savininku. Tik tokiu atveju susidaro sąlygos ir įmonei pereiti prie visiškos ūkiskaitos. O ūkiskaitinė įmonė negali sėkmingai egzistuoti neūkiskaitinėje Respublikoje, kaip ir pavieniai šeimininkai negali sėkmingai ūkininkauti visiško neūkiškumo aplinkoje. Todėl remiantis leninine federalizmo koncepcija, mūsų ekonomika sąjunginių respublikų lygmenyje turi būti tvarkoma kaip teritorinių ūkiskaitinių regionų sistema. Nors regionais paprastai laikomi ištisiniai ir administraciniu, teisiniu bei valstybiniu požiūriu savarankiški dariniai[7], šiuo atveju pirmiausia turime galvoje teritorijas, savarankiškas administraciniu požiūriu. Bet būtina atsižvelgti ir į tai, kad sąjunginės respublikos — suverenios valstybės. Jų ūkinė veikla turi būti grindžiama nuosavybės santykiais. Todėl visokeriopai plėstinos sąjunginių respublikų — suverenių valstybių teisės ekonomikos valdymo sferoje. Tik savininkas gali būti visiškas ekonomikos šeimininkas. Nuosavybės santykiai lemia ir ekonominės valdžios pobūdį, ir jos realizavimo būdus. Remiantis sąjunginių respublikų konstitucijomis, ekonominė valdžia jų teritorijose turi priklausyti jų Aukščiausiosioms Taryboms ir Ministrų Taryboms. O iš tikrųjų padėtis visai kitokia. Faktiškai valstybiniu turtu, taip pat ir pagaminta produkcija sąjunginių respublikų teritorijose iki šiol disponavo sąjunginės ir sąjunginės-respublikinės žinybos. Galingos sąjunginės monopolijos tebėra visateisės įmonių turto šeimininkės. Žinybos įmonėms neretai tiesiog kliudo pereiti prie naujų ūkininkavimo sąlygų, trikdo darnų aprūpinimo žaliavomis ir tiekimo ritmą, nustato produkcijos realizavimo sąlygas, pasisavina didesnę pelno dalį. Jei padėtis ir toliau nesikeis, ekonominė situacija gali toliau blogėti.

Šeimininko jausmo ugdymo formos ir metodai yra įvairūs, apima įvairias

[6] Абалкин Л. Опираясь на уроки прошлого. — Коммунист, 1987, № 16, с. 11.

[7] Котурин Ф. Д. Процесс управления (системное исследование и разработка на примере региона). М., 1988, с. 7.

socialistinės nuosavybės formas: valstybinę, kooperatinę, asmeninę, akcinę, visuomeninių organizacijų ir net darbu įgytą privačią nuosavybę. Antai Lenkijos Liaudies Respublikoje privataus sektoriaus dalis žemės ūkyje siekia 80 procentų. Daugelyje kitų socialistinių šalių taip pat tebėra privataus ūkininkavimo elementų. Tokia socialistinių šalių praktika atgaivinusi nuosavybės santykių pliuralizmą. Ir privatinę gamybos priemonių nuosavybę, pagrįstą savininko ir jo šeimos narių asmeniniu darbu, visai pagrįstai galima laikyti viena iš daugelio socialistinės nuosavybės formų. Mat tarp pastarosios ir asmeninės nuosavybės, mano supratimu, nėra didelių skirtumų. Tačiau ekonominėje literatūroje dar paplitusi ir priešinga nuomonė: darbu įgyta privati nuosavybė nelaikoma viena iš daugelio socialistinės nuosavybės formų, ji esanti už „socialistinio pliuralizmo" ribų.[8]

Socialistinės nuosavybės formų įvairovės raida ir jų gausinimas — svarbiausias radikalios ekonominės pertvarkos bruožas. Vienas iš būdų plėsti šią įvairovę — tai kurti akcines įmones ir organizacijas. TSRS liaudies deputatų suvažiavime buvo pažymėta, kad kartu su kitais socialistinio ūkininkavimo objektais akcinės įmonės privalo tapti atnaujintos ekonomikos „pagrindiniais veikėjais". Dar K. Marksas „Kapitale" rašė, kad be akcinių bendrovių „pasaulis iki šiol būtų likęs be geležinkelių" [9]. Akcinė ūkininkavimo forma teikia daug erdvės gamybinių jėgų raidai. Akcinių santykių plėtra skatina sparčiau tobulinti šalies socialinį ekonominį gyvenimą. Šiame procese galima įveikti susvetimėjimą, skiriantį darbo žmones nuo valstybinės ir kooperatinės kolūkinės nuosavybės, ir ugdyti šeimininko jausmą, siekti skirtingų ekonominių interesų darnos. Antai Lvovo „Konvejerio" gamybinio susivienijimo patirtis rodo, kaip sėkmingai galima taikyti valstybinės akcinės socialistinės įmonės modelį. Čia žmonės tapo tikrais įmonės nuosavybės bendrasavininkiais. O tvarkomasi pagal tokį modelį: kuo aukštesnė darbuotojo kvalifikacija, kuo ilgiau ir geriau jis dirba įmonėje, tuo didesnė ir jam tenkanti įmonės nuosavybės dalis. Ta nuosavybe žmogus disponuoja ir išeidamas į pensiją, iš tų lėšų jam gali būti taikomos įvairios pensijų lengvatos, skiriamos vienkartinės išmokos ir pan. Todėl įdiegus šį modelį, netrukus ėmė didėti žmonių suinteresuotumas gamybos tobulinimu.

Sėkmingai gali būti taikomas ir kolūkinės akcinės įmonės modelis. Tai patvirtina Marijampolės rajono Želsvelės kolūkio patirtis. Kolūkį pertvarkant į akcinę įmonę, ekonomistė L. Pričkaitienė apskaičiavo, koks yra kiekvieno kolūkio nario įnašas į sukurtą visuomeninį turtą. Atsižvelgiant į šį įnašą, specialybę ir darbo stažą, kolūkiečiams mokami dividendai, dvigubai padidintos kolūkinės pensijos. Tokiomis sąlygomis kiekvienas kolūkietis ne tik jaučiasi esąs šeimininku, bet ir iš tikrųjų šeimininkauja.

Radikalios ekonominės reformos sąlygomis nuosavybės klausimas yra pagrindinis ekonominės teorijos ir ūkinės praktikos klausimas. TSRS liaudies deputatų suvažiavime P. Buničius teisingai sakė, kad dabartinio pobūdžio valstybinė nuosavybė nebetoleruotina. Kadangi šios nuosavybės negalima išdalyti, belieka ją nuomoti. Tik tokiu būdu viskas priklausytų kolektyvui, o kiekvienoje valstybinėje įmonėje artimiausiu metu atsirastų ir dalis nevalstybinės nuosavybės.[10] Vadinasi, kurtųsi iš esmės kolektyvinė akcinė nuosavybė. Tai atgaivintų žmogaus suinteresuotumą darbu, jis taptų tikru savo įmonės šeimininku. Draugo M. Gorbačiovo pranešime 1989 m. rugsėjo plenume pabrėžta: „Socialistinės nuosavybės tobulinimas — tai pagrindinis pertvarkos klausimas. Pasakysime tiesiai, nedarydami šioje srityje pribrendusių pakeitimų, mes nesugebėsime įveikti atsiradusio darbo žmonių atitolimo nuo gamybos priemonių, visiškai atkurti suinteresuotumo sąžiningu ir prasmingu darbu, skatinti ūkinės iniciatyvos ir verslumo".[11]

---

[8] Вопросы экономики, 1989, № 5, с. 64—66.
[9] Marksas K. Kapitalas. V., 1957, t. 1, p. 560.
[10] Правда, 1989, 2 июня.
[11] Tiesa, 1989, rugsėjo 20.

VILČIŲ — DAUG, O NEŽINOMYBĖS — DAR DAUGIAU

Mūsų pašnekovai —
Panevėžio „Ekrano" gamyklos direktorius,
Respublikos nusipelnęs inžinierius,
technikos mokslų kandidatas RIMANTAS PURTULIS,
direktoriaus pavaduotojas ekonomikos reikalams,
Respublikos nusipelnęs ekonomistas VYTAUTAS ULOZAS
ir partinio komiteto sekretorius FAUSTINAS KOLESNIKOVAS

Žurnalistas: Prieš kiek laiko susipažinęs su spaudoje paskelbtu vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose bendrųjų principų projektu, sužinojau, kad dabar gali būti taikoma nauja ūkinės veiklos organizavimo kryptis — steigiamos nežinybinio statuso įmonės, neįeinančios į jokių ministerijų ir žinybų sistemą.[1] Atrodo, kad Jūs esate tokio ūkininkavimo pionieriai?

R. Purtulis: Nenorėčiau kalbėti apie kokį nors naują įmonės statusą, nes jo kol kas nėra. O kad siekiame didesnio savarankiškumo, savo santykius su TSRS elektroninės pramonės ministerija norime grįsti sutartimi, būti nebe jos pavaldiniai, o partneriai, — tai tiesa.

Žurnalistas: O tokio siekio motyvai? Gal pablogėjo veiklos rezultatai?

R. Purtulis: Anaiptol. Įvykdėme šių metų pirmojo pusmečio pagrindines užduotis, svarbiausia — pateikėme partneriams viską, kas numatyta sutartyse. Ne kartą buvome šakos įmonių sąjunginio socialistinio lenktyniavimo prizininkais. Suprantama, padaryti galėjome dar daugiau, bet, kaip sakoma, ir muštis į krūtinę nėra ko...

V. Ulozas: Pasiekėme visai neblogą gamyklos rentabilumo lygį, galime, kaip sako ekonomistai, vykdyti išplėstinę reprodukciją, tenkinti žmonių socialinius poreikius.

Žurnalistas: O ar negniaužia Jūsų iš viršaus uždėti varžtai? Juk dabar spaudoje pavartota sąjunginės ministerijos sąvoka kai kurių žmonių sąmonėje asocijuojasi su kažkokiu monstru...

R. Purtulis: Taip, buvo laikai, kai ministerija kišdavosi į operatyvų gamybos valdymą, jos darbuotojai kasdien skambindavo, reikalaudavo ataskaitų, kaip vykdome planus, nurodinėdavo ir kitaip gaišindavo laiką.

F. Kolesnikovas: O įmonių partinius komitetus ministerija iš viso ignoruodavo. Antai praėjusiais metais ministerijoje įvykusiame partinio ir ūkinio aktyvo pasitarime buvo svarstomas partijos iškeltas uždavinys, kaip toliau vystyti elektronikos pramonę. Nesuprantu, kodėl į šį renginį nebuvau pakviestas.

[1] Tiesa, 1989, kovo 15

R. Purtulis: Gal nebeminėkime praeities nuoskaudų. Vyksta pertvarka, kuri neaplenkė ir mūsų ministerijos. Keičiasi jos darbuotojų funkcijos — vakarykščiai administratoriai jau rūpinasi nebe operatyviais gamybos reikalais, o imasi koordinuoti mokslo ir technikos pažangą, įmonių savitarpio ryšius, taip pat ryšius su žinybinio mokslo įstaigomis, vartotojais, tvarko opius tiekimo reikalus ir t. t.

Žurnalistas: Jūs sakote ministerijai komplimentus, o kai kas siūlo šias įstaigas iš viso naikinti...

R. Purtulis: Atvirai kalbant, tokį siūlymą, beje, susijusį su tolesne ateitimi, teko girdėti ir iš mūsų gerbiamo ministro, TSRS Mokslų Akademijos nario korespondento, technikos mokslų daktaro G. Kolesnikovo. Bet apie tai gal vėliau. O šiandien ministerija mums reikalinga. Nežinau, kaip be jos išsiverstume. Juk tik pusė mūsų tiekimo susieta tiesioginiais ryšiais su įmonėmis gamintojomis, o kita jo pusė — beje, didžiausio deficito dalykai — gaunami ministerijos tarpininkavimu. Kooperacijos ryšiais mes susiję su daugeliu šakos įmonių, tiekiančių mums medžiagas, komplektavimo detales, mazgus, įrangą ir t. t. Tokius ryšius, kaip buvo pabrėžta TSKP CK 1989 m. rugsėjo plenume, būtina branginti, palaikyti ir visokeriopai plėtoti. Mat vien iš tiesioginių ryšių kol kas nepasisotinsi. Tad vienu kirčiu nukirsti visas gijas, siejančias mus su ministerija, būtų tikra savižudybė.

V. Ulozas: Arba imkime valiutą, taip reikalingą gamybai techniškai pertvarkyti. Antai rengiamės pradėti gaminti pasaulinėje rinkoje konkurencingus mažagabaričius kineskopus. O kas tai valiuta finansuos? Patys jos kol kas mažai teužsidirbame. Laimė, šiam tikslui kreditų pavyko gauti TSRS užsienio prekybos banke. O pavyko todėl, kad sąjunginė ministerija sutiko būti paskolos garantu.

Kitas pavyzdys. Kurdami naujus kineskopus ar kitą produkciją, turime pasitelkti mokslinio tyrimo įstaigas, integruotis su šakiniu mokslu. O tai padaryti irgi padeda ministerija.

Žurnalistas: Tai gal čia galima būtų prisiminti V. Majakovskio žodžius, kad ir gyvenimas geras, ir gyventi gera... Tik kam tokiu atveju iš viso siekti didesnio savarankiškumo?

R. Purtulis: Šio pokalbio įžanga padiktuota gyvenimo dialektikos, kuri rodo, kad nėra nei itin gerų įmonių, nei perdėm blogų ministerijų. Kiekvienas reiškinys prieštaringas, turintis teigiamų ir neigiamų tendencijų. O jų raida dabar tokia, kad ateitis, kurios neįsivaizduoju be laisvos rinkos, vis dėlto priklauso savarankiškai, nebe administraciniais, o ekonominiais valdymo metodais tvarkomai įmonei, plačiau žiūrint — ekonomiškai suvereniai Respublikai.

Žurnalistas: Šį teiginį, matyt, vertėtų išsamiau pakomentuoti.

V. Ulozas: Nors ir dabar neblogai verčiamės, ateityje galėtume dirbti daug efektyviau, duoti daugiau naudos valstybei, visuomenei, darbo kolektyvui.

Žurnalistas: O kas gi trukdo tai padaryti?

V. Ulozas: Kaip arklys paklūsta šeimininko apinasriui, taip ir mes — iš viršaus tebeinančiam mūsų veiklos reglamentavimui, kartais ir varžymui, ribojimui. Nors laikome save šeimininkais, tačiau ne visada tokie esame. Suprantu, šią nuomonę reikia pagrįsti. Štai vienas skaičius — gamyklai tenkanti pelno dalis, mūsų vadinama liekamuoju pelnu, siekia tik kiek daugiau kaip trečdalį viso gauto pelno. Vadinasi, mūsų darbo rezultatų paskirstymas taip reguliuojamas, kad per daug į priekį neišsiveržtume, kad mūsų darbo užmokestis daugmaž atitiktų šakos įmonėse susiklosčiusį vidurkį, žodžiu, kad gyventume kaip visi. Atsilikėlius tokia padėtis visiškai patenkina, jiems išlaikyti skiriama lėšų iš geriau dirbančių įmo-

nių uždarbio. O mes tokia padėtimi nepatenkinti, jaučiame, kad dingsta paskatos efektyviau dirbti, o kartu ir geriau gyventi.

Žurnalistas: Kokiais metodais jūs pristabdomi?

V. Ulozas: Atrodo, gamyklai turėtų atitekti ta pelno dalis, kuri lieka sumokėjus biudžetui mokesčius ir atsiskaičius su vadovaujančia organizacija. O iš tikrųjų normatyvai mums taikomi, kaip sakoma, iš kito galo — pirmiausiai paskaičiuojama įmonei tenkanti pelno dalis — ūkiskaitinės pajamos, o tai, kas lieka, pervedama į biudžetą, atitenka ministerijai; jeigu ir tada dar lieka pelno, jis dar kartą imamas į biudžetą. Žodžiu, pelnas dirbtiniu būdu taip reguliuojamas (siekiant šio tikslo kasmet kaitaliojami ekonominio skatinimo fondų sudarymo normatyvai, kurie visam penkmečiui turėtų būti pastovūs), kad jo niekad nebūtų gerokai daugiau, negu, tarkime, praėjusiais metais. Pasak draugo M. Gorbačiovo žodžių TSKP CK 1989 m. rugsėjo plenume, „... paėmimu iš vienų... dangstomas kitų neūkiškumas ir neveiklumas".[2] Taip tvarkantis deformuojami paskirstymo santykiai, ekonominio skatinimo fondų dydžiai priklauso ne tiek nuo geresnio darbo, kiek nuo manipuliavimo normatyvais. Kaipgi tokiomis sąlygomis dirbti vis efektyviau, didinti pelno masę?

Žurnalistas: Išeitų, kad centralizuotas planavimas pakerta šaką, ant kurios visi sėdime, — neskatina žmogaus dirbti geriau.

V. Ulozas: Perdėtas centralizavimas veikia mūsų mąstyseną, nepadeda formuoti aktyvaus požiūrio į darbą. O kai esi savarankiškas, — sprendimai labiau apgalvoti, pasverti, nes viską reikia tvarkyti pačiam, už kito nugaros nepasislėpsi. Jau dabar, pradėję dirbti su užsienio firmomis be tarpininkų, pajutome, kad reikalus sprendžiame daug operatyviau ir veiksmingiau, nebegaištame laiko nesibaigiantiems derinimams ir konsultacijoms.

F. Kolesnikovas: Matyt, savarankiškai ir operatyviau valdyti gamybą bus daug lengviau, negu atgaivinti perdėto centralizavimo numarintą šeimininko jausmą. Pavyzdžiui, ne kartą aptarėme, kaip didinti įmonės savarankiškumą. Tai darėme direktorato posėdyje, vasarą surengtoje darbo kolektyvo konferencijoje, darbo kolektyvo tarybos posėdyje, pirminių partinių organizacijų susirinkimuose aptardami LKP statusą ir kitomis progomis. Pajutau, kad problemos daugiausia kyla tik vadovams. Antai direktoriaus pavaduotojas komercijai komunistas Albinas Bobelis pasidalijo nerimo mintimis dėl tiekimo reikalų. O daugelis eilinių komunistų viskam tylomis pritarė, dėl nieko nediskutavo. Tokia tyla — bloga byla. Matyt, dabar madinga vadinamoji mitinginė demokratija turi ir neigiamų pusių. Darbuotojui svarbu tik atsiskirti, tik nuo nieko nepriklausyti. O ką jis iš to laimės, kaip turės dirbti, — daugeliui nė motais. Tas diskusijų nebuvimas mane ne juokais nugąsdino. Juk ministerija mums nebepadės, patiems teks sudaryti didesnius materialinio skatinimo ir socialinio vystymo fondus. O kaip tai padaryti?

INFORMACIJA APMĄSTYMAMS. Susipažinęs su gamyklos savaitraštyje išspausdintu planavimo ir ekonomikos skyriaus viršininko B. Lebedevo straipsniu ir vyriausiojo inžinieriaus E. Žvybo pranešimu[3], suvokiau, kad gamykloje apstu dar nepanaudotų rezervų, kuriuos anksčiau įsigalėjęs vadovavimas komandomis neskatino atskleisti. „Kol kas cechuose nėra persilaužimo skaičiuojant išlaidas produkcijai gaminti, — nurodė E. Žvybas. — Daug neūkiškumo, aplaidumo faktų, o tai tiesiogiai turi įtakos svarbiam gamybos rodikliui — savikainai. Pavyzdžiui, palyginkime „Ekrano" ir Lvovo giminiškos gamyklos atitinkamus rodiklius. Kadangi 5 C kineskopų dalis bendrame pagamintų kineskopų kiekyje Lvove sudaro 52,2 procento, o Panevėžyje — 77,9 procento, atrodytų, kad „Ekrane" kineskopo savikaina turėtų būti mažesnė, nes čia stambesnės produkcijos partijos. O iš tikrųjų yra atvirkščiai: šių metų pirmajame ketvirtyje vieno kineskopo savikaina „Ekrane" buvo beveik 14 rublių didesnė. Kas gi tai lemia? Ekraniečiai vienam kineskopui sunaudoja kur kas daugiau medžiagų ir komplektavimo detalių negu lvoviečiai (skirtumas — daugiau kaip 5 rubliai), vienam kineskopui pagaminti Panevėžyje daug brangiau kainuoja įrengimų išlai-

---

[2] Tiesa, 1989, rugsėjo 20.

[3] Ekranietis, 1989, liepos 7; rugpjučio 4.

kymas (skirtumas — daugiau kaip 4 rubliai). Pastarasis trūkumas aiškintinas tuo, kad viena antrojo surinkimo cecho linija beveik nedavė produkcijos ir jos „bergždumas" pabrangino kineskopų savikainą. Trečia didelės kineskopų savikainos „Ekrane" priežastis — daug broko. Apskaičiuotas pinigine išraiška, jis vienam televizoriui Panevėžyje keleriopai didesnis negu Lvovo gamykloje.

Žurnalistas: Matyt, reikėtų išanalizuoti draugų patirtį, parengti skatinimo sistemą, padedančią siekti ne blogesnių, o gal net geresnių rezultatų.

F. Kolesnikovas: Partinė organizacija telkia kolektyvą kuo sparčiau tai padaryti, juoba kad šiandien mes daug savarankiškesni. Ir mūsų Sąjūdžio atstovus raginau, kad trūkumų kritika būtų pozityvesnė, kad šio judėjimo dalyviai padėtų, pavyzdžiui, rengti kolektyvuose kokybės dienas, kolektyviai aptartų, kaip šalinti minėtus trūkumus.

Žurnalistas: O dabar, kaip sakoma, čiupkime jautį už ragų. Džiaugiamės, kad dabar įmonė savarankiškesnė, atsiveria galimybės atskleisti nepanaudotus rezervus, tačiau nutylime, kaip susiklostė jos santykiai su ministerija.

R. Purtulis: Jie normalūs. Iš valdinių virstame partneriais, mūsų savitarpio santykiai bus grindžiami sutartimi, kurios projekto pirmasis variantas jau abiejų pusių aprobuotas. Kol pati sutartis dar nepasirašyta, galiu tik trumpai nusakyti, kaip įsivaizduoju mūsų santykių esmę. Atsilyginsime ministerijai už mokslo ir technikos pažangos diegimo koordinavimą, tiekimo funkcijų atlikimą, ryšių su vartotojais palaikymą ir kitas paslaugas.

Žurnalistas: O kaip atsilyginsite?

R. Purtulis: Dėl to jau diskutavome. Galima dvejopai: arba mokėti ministerijai tam tikrą gauto pelno procentą (taip ji pati siūlo), arba visam penkmečiui ar kitam laikotarpiui nustatyti pastovią mokesčio sumą. Pastarasis būdas mums parankesnis. Taip tvarkydamiesi būtume labiau suinteresuoti gauti daugiau pelno. O kurį būdą drauge su ministerija pasirinksime, parodys ateitis. Šiaip ar taip, tikimės, kad mokestis vadovaujančiai organizacijai mums bus pagal kišenę, skaičiuojamas ne keliais milijonais, o keliais šimtais tūkstančių rublių.

Žurnalistas: Ar padidės gamyklai liekanti pelno dalis?

V. Ulozas: Tikimės, kad nuo trečdalio ji išaugs iki pusės. Bet tai dar juodu ant balto nepatvirtintas spėliojimas.

Žurnalistas: O ko iš šių naujovių tikitės?

V. Ulozas: Daug ko. Jos turi paspartinti socialistinės rinkos formavimąsi. Tokia rinka išryškins, kas sugeba prie jos prisitaikyti, efektyviai ūkininkauti, laiku atnaujinti produkciją, siekti jos konkurencingumo. Tai pirmiausiai susiję su atnaujinimu pagrindinių fondų, kurių didesnė dalis technologiškai, o nemaža dalis ir techniškai yra nusidėvėjusi. Sukaupę daugiau lėšų ir valiutos (ja dalysimės tik su valstybės biudžetu, o ministerija savo dalies greičiausiai nebeteks), sparčiau diegsime techninę pažangą, ypač jeigu bus visiškai pereita prie didmeninės gamybos priemonių prekybos.

Tokiomis sąlygomis, suprantama, atsiras ir ekonominių paskatų sistema, kuri skatins atnaujinti produkciją ir masiškai ją gaminti, bus daugiau galimybių deramai atlyginti žmonėms ne už atėjimą į darbą, o už patį darbą.

Dėl atsiliekančių įmonių ir apsileidusių darbuotojų, tai jų, mano supratimu, nebereikėtų tempti už ausų, o leisti pagaliau gyventi taip, kaip dirba, blogiausiu atveju — net bankrutuoti.

Žurnalistas: O kaip dėl pačių ministerijų ateities? Kiek suprantu, jos kol kas reikalingos, bet nelabai perspektyvios.

R. Purtulis: Ne tik mano, bet ir kai kurių žinybos vadovų nuomone, ministerijos tolesnėje ateityje turėtų peraugti į stambius koncernus ar asociacijas. Jos rūpintųsi bendra technine ekonomine politika, savitarpio

kooperacija. Sakysim, tokį koncerną ar asociaciją sudaro 3, 5 ar 10 giminiškų įmonių. Nesunku apskaičiuoti, kiek kartų pigiau joms atsieitų sukurti naują kineskopą ar chemikalą, jei jos veiktų išvien, ir kiek kartų visa tai pabrangtų, jei vienai įmonei tektų atsilyginti už tokį užsakymą. Svarbiausia, kad asociacijoje ar koncerne visi būtų lygūs ir dirbtų remdamiesi savitarpio sutartimis, o ministeriją vis dėlto sunku įsivaizduoti neleidžiančią direktyvų ir nurodymų. Tokie motyvai ir skatina įmones siekti savarankiškumo, o vėliau vėl savanoriškai jungtis į koncernus ir asociacijas. Bet tai tolesnės ateities dalykai.

V. Ulozas: Žvelgdami į ateitį, neužmirškime ir socialistinės nuosavybės problemų. Nepakanka sąjunginę nuosavybę padaryti respublikine (darbininkų požiūriu ji abiem atvejais bus „niekieno"), svarbiausia — kad ji priklausytų darbo kolektyvui, kad jo narys būtų tos nuosavybės bendrasavininkis. O tai padaryti galima, dalį įmonės turto realizavus akcijomis. Tai ne tik mobilizuotų žmonių sukauptų pinigų masę, bet ir teiktų darbininkams dividendus, kolektyvinis įmonės nuosavybės valdymas būtų nebe formalus, o suinteresuotas.

Žurnalistas: Nuo svajonių apie ateitį grįžkime prie dabarties. Kaip bendradarbiausite su ministerija, jau paaiškinote; kaip įsijungsite į ekonomiškai savarankiškos Respublikos ūkį, belieka spėlioti.

V. Ulozas: Apie tai galima kalbėti tik bendromis frazėmis, pasisavintomis iš mokslininkų sukurtos Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijos ir Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimto atitinkamo bendro pobūdžio įstatymo. Šiaipgi žmonių savarankiškumo siekis, mano supratimu, smarkiai pralenkė konkretų ekonominį mąstymą ir konkretų šio reikalo ekonominį pagrindimą. Mums, pavyzdžiui, kol kas neaiškūs santykiai su Respublikos ir vietiniu biudžetais, kitaip tariant, mūsų gauto pelno ir pajamų apmokestinimas. Gruodžio mėnesį mes jau privalome turėti kitų metų gamybinį ir finansinį planą, žinoti pelną, kuriuo disponuosime, turėti išlaidų sąmatas. Visa tai dar neaišku, o jau šiandien mums reikia nebe koncepcijų, bet konkrečių įstatymų ir normatyvinių aktų. Žodžiu, nežinomybės dar per daug. Net nežinau, ką atsakytume žmonėms, jei jie imtų smulkiai teirautis, kaip teks dirbti ir gyventi Respublikos ekonominio savarankiškumo sąlygomis.

R. Purtulis: Leisiu sau truputį pajuokauti. Mes ateinam į Respubliką ir prašom: „Priimkite mus". Lietuva mūsų neatstumia, bet ir vietos nenurodo, sėsti nepaprašo. O jeigu kalbėsime rimtai, tai Respublikos vyriausybės sukurtos grupės rengia įvairius įstatymus, pavyzdžiui, antimonopolinį, įmonės bankroto ir panašiai. Deja, nėra tokių įstatymų ir normatyvinių aktų, kurių jau šiandien reikia. Tai sakydamas, pirmiausiai turiu galvoje Lietuvos įmonės įstatymą, nes TSRS valstybinės įmonės įstatymas, netgi kiek papildytas ir pataisytas, vargu ar atitiks ekonomiškai suverenios Respublikos sąlygas. Taip pat reikia įstatymų ar normatyvinių aktų, nustatančių Respublikos ir vietiniams biudžetams mokamų mokesčių dydį, numatančių, kaip valstybei reguliuoti įmonių ekonominę veiklą ir t. t.

Žurnalistas: O ar įsivaizduojate visos Respublikos valdymo struktūrą?

R. Purtulis: Daugiausia tiek, kiek apie tai spaudoje rašė gerbiamoji K. Prunskienė. Suprantama, aš turiu apie tai savo nuomonę. Panaikinus Respublikoje kai kurias šakines gamybines ministerijas (Lengvosios pramonės, Vietinės pramonės ir t. t.), jų vietoje sukūrus įmonių asociacijas arba susivienijimus, vertėtų pagalvoti, ar nederėtų įsteigti Ekonomikos ministerijos (ji pakeistų dabartinį Valstybinį plano komitetą) ir Pramonės ministerijos. Pastaroji turėtų ne planus įmonėms skirstyti ir kontroliuoti, kaip jie vykdomi, o numatyti perspektyvines pramonės vystymo ir techninės pažangos diegimo kryptis, rūpintis, kad būtų teikiami prioritetai Respublikai naudingoms ir reikalingoms šakoms (lengvatiniai kreditai,

mažesni mokesčiai), ir pan.

Daugiau nenorėčiau samprotauti šia tema, nes ekonomiškai savarankiškos Respublikos valdymo schema — ne vienos galvos reikalas, tokį projektą reikėtų kolegialiai parengti ir pateikti jį visuomenei svarstyti.

V. Ulozas: Tik pridursiu, kad siekti svarių ekonominių poslinkių visoje šalyje ir vienoje Respublikoje — nepalyginami dalykai. Respublika — mažesnis, stabilesnis, lengviau valdomas objektas. Jame galima operatyviau reguliuoti gamybinės sferos veiklą, mokesčių sistemą ir kt. O svarbiausia — pradėję tvarkytis savarankiškai, žinosime, kad to darbo rezultatai, sukurti Respublikos gyventojų, bus panaudoti jų pačių labui.

F. Kolesnikovas: Norėčiau pasidalyti ir kai kuriomis partinio vadovo nerimo mintimis. Ekonomiškai savarankiškos įmonės padėtis neišvengiamai kelia ir jos partinės organizacijos statuso klausimą, kuris turėtų būti apibrėžtas LKP programos ir įstatų projektuose. Štai keli galvosūkiai, su kuriais susidūrėme, tapę labiau savarankiški. Pasinaudoję TSKP Įstatų mums suteikta teise kontroliuoti administracijos veiklą, išklausėme vyriausiojo inžinieriaus pavaduotojo komunisto Romo Bučo ataskaitą. Kai kas ją įvertino teigiamai. Bet buvo ir tokių, kurie suabejojo mūsų teise vertinti darbą žmogaus, kuris rūpinasi ūkiniais reikalais. Manyčiau, kad tokios vadovų ataskaitos ir toliau praktikuotinos, jei tik jos nebus perdėm technokratiškos, jei iš vadovų bus reikalaujama atsakomybės ne tik už jiems patikėtą darbą, bet ir žmonių auklėjimą.

Kita problema — iš kokių finansų išlaikyti partinės organizacijos ūkį, kaip darbo kolektyvui atsilyginti už naudojimąsi patalpomis, elektra, transportu, ryšių priemonėmis, raštvedybai skirtu techninio darbuotojo etatu ir pan. Spaudoje skaitėme, kad Mažeikių naftos perdirbimo gamyklos darbo kolektyvui nutarus, administracija partiniam komitetui už tai pateikė 10 tūkstančių rublių sąskaitą.[4] Nors mes tokių bėdų neturėjome ir, matyt, neturėsime, vis dėlto reikėtų įstatymiškai įforminti darbo kolektyvo priedermę teikti kai kurias paslaugas partinei organizacijai, dirbančiai vardan kolektyvo interesų.

Žurnalistas: Baigdamas norėčiau paklausti, kuo ekonomiškai suvereniai Respublikai galės patarnauti Lietuvos pramonininkų asociacija, kurios viceprezidentas yra gerbiamasis R. Purtulis, o aktyvus dalyvis — V. Ulozas.

R. Purtulis: Lietuvos pramonininkų asociacija atstovauja Respublikos pramonės įmonių darbuotojų interesams, kurių iki šiol buvo mažai paisoma. Tai darome ne laukdami nurodymų iš viršaus, bet priimdami bendrus sprendimus, kaip plėtoti savitarpio kooperaciją, užsienio prekybos ryšius, spręsti ekologines problemas. Mažėjant centralizuoto aparato darbuotojų skaičiui, vieni kitiems galime vis daugiau padėti.

V. Ulozas: Ir padedame. Antai miesto įmonės kolektyviai dalyvauja nutekamųjų vandenų valymo programoje, mielai pasidalysime savo patirtimi, kaip įsirengti į atmosferą patenkančio švino gaudytuvus.

Bet apskritai savitarpio kooperacijos ryšiai dar menki. Antai liejinius įrangai, kuriuos gaminti galbūt galėtų ir Kauno „Centrolitas", vežame net iš Vorošilovgrado. Vis dar tebesiremiame vien šakiniu valdymu. O kur dingo teritorinis? Lietuvos pramonininkų asociacijai vertėtų pagalvoti, kaip jį atgaivinti.

R. Purtulis: Todėl ir ketiname teikti Respublikos vyriausybei savo siūlymus, kolegialiai recenzuoti darbus, gvildenančius pramoninius klausimus.

Žurnalistas: Dėkoju už pokalbį ir tikiuosi, kad kol ši publikacija bus išspausdinta, bent dalis Jūsų keltų problemų bus jau išspręsta.

Kalbėjosi **Rimantas CEMNOLONSKIS**

---

[4] Tiesa, 1989, rugsėjo 5.

IŠ KO STATYSIME RYTOJ?..

Valstybei paskelbus gyventojų aprūpinimo butais programą, taip pat ūkiams, įmonėms ir organizacijoms ėmus plėtoti gamybos objektų statybas, neretai išgirstame, kad dėl statybinių medžiagų stygiaus tarytum esame kalčiausi mes, šių medžiagų gamintojai. Nenorime paneigti, kad jų stinga, tačiau ar mes, gamintojai, „kišame koją" statybininkams?

Matuizų statybinių medžiagų gamykla — Vilniaus silikatinių dirbinių gamybinio susivienijimo dalis. Gamykloje dirba 410 žmonių. Gaminame, galima sakyti, siauro asortimento produkciją: silikatines plytas, presuotą perlitą ir filtroperlitą. Jaučiame, kokią didelę paklausą šiandien turi mūsų produkcija. Jeigu dar visai neseniai, prieš kelerius metus, aikštelė, kurioje sandėliuojame gatavą produkciją, lūžte lūžo nuo silikatinių plytų (joms pabrangus, daug kas, ypač individualių namų statytojai, jų nepirko), tai šiandien aikštelė nuolat tuščia. O plytų pagaminame kasmet vis daugiau. Šiemet jau pagaminome per pusę milijono viršumplaninių plytų ir jų vis trūksta.

Dabar, kai visa Respublika šurmuliuoja dėl ekonominio savarankiškumo, noriu pabrėžti, kad ir mūsų gamyklos kolektyvas jo siekia. Cechuose apie tai kalbama jau seniai, tačiau atvirai šitai buvo pasakyta tik praėjusiųjų metų pabaigoje. Viename iš partinių susirinkimų, kurie paprastai atviri, mechaninio cecho brigadininkas komunistas Juozas Tarasauskas be užuolankų pasakė, kad atėjo metas gamyklos kolektyvui atsisakyti susivienijimo administracijos globos ir tapti savarankiškais gamyklos šeimininkais. Jam pritarė ir kiti komunistai. Šiuo klausimu susirinkime buvo įvairių nuomonių. Pagrindinis motyvas buvo tas, kad susivienijimas nepadeda gamyklai spręsti tiekimo klausimų, kurie kasmet vis sunkėja ir tampa tiesiog nepakeliami. Mūsų duomenimis, iš susivienijimo sandėlių mes gauname tik apie 30 procentų reikiamų medžiagų, įrengimų ir detalių. Visa kita susirandame patys ir dažniausiai ne mūsų respublikoje, remdamiesi tiesioginiais ryšiais. O jie grindžiami visiems žinomu principu: „Ranka ranką plauna..." O ką daugiau, be savos produkcijos, mainais mes galime duoti? Todėl nors ir suprasdami, kad plytų ir perlito mūsų Respublikos statyboms labai reikia, mes negalime nesipiktinti draudimu išvežti mūsų produkciją už Respublikos ribų. Nevežti, vadinasi, nieko ir neatsivežti. Bet ar tokiomis sąlygomis mūsų gamykla šitaip gyvuotų? Juk niekam susivienijime ir Statybinių medžiagų pramonės ministerijoje ne paslaptis, kad, sakykime, pagrindiniame mūsų ceche, kuriame gaminame silikatines plytas, bemaž visi įrengimai beviltiškai pasenę ir reikalauja nuolatinio remonto. O detalių įmonė mūsų Respublikoje negauna. Jų susirandame Kaliningrado srityje, Baltarusijoje ir kitur. Todėl esant dabartiniams „papročiams", mūsų giliu įsitikinimu, būtų neteisinga kategoriškai uždrausti tiesioginius ryšius. Kol šalies didmeninėje prekyboje neįsigalios tikri rinkos dėsniai, tokie draudimai mūsų gamyklai tiesiog pražūtingi.

1987 metais perlito ceche buvo įsavinta naujos produkcijos gamyba, apie kurią noriu plačiau papasakoti, kadangi ne dėl mūsų kaltės ši brangi produkcija naudojama ne pagal paskirtį. Naudodami iš tolimosios Armėnijos atvežtas žaliavas, jau dvejus metus gaminame chemijos pramonei labai reikalingą produkciją — filtroperlitą. Jo kasmet pagaminame apie 10 tūkstančių kubinių metrų. Mūsų Respublikoje jis paklausos neturi, todėl pagal sutartis filtroperlitą tiekėme Vidurinės Azijos naftos perdirbimo pramonės įmonėms. Tik nedidelę dalį šios produkcijos iš mūsų pirko Respublikos buitinio gyven-

tojų aptarnavimo įmonės, daugiausia tos, kurios turi cheminio drabužių valymo cechus. Deja, į uždraustų išvežti už Respublikos ribų statybinių medžiagų sąrašą tyčia ar netyčia pateko ir ši nauja, ne statyboms skirta produkcija. Paklusę griežtai sankcijai, esame priversti šią brangią filtruojančią medžiagą parduoti statybinėms organizacijoms, kurią jie vartoja ne pagal paskirtį — tiesiog kaip izoliuojančią medžiagą vietoj paprasto perlito. Ryšium su tuo kyla klausimų: ar taip elgtis ne prabanga? Ar tikslinga drausti mūsų įmonei, tiesioginiais ryšiais tvarkančiai tiekimo reikalus, bent realizuojant filtroperlitą turėti abipusę naudą?

Šią skaudžią problemą noriu panagrinėti ir kitu aspektu. Filtroperlito, kaip ir visos mūsų produkcijos, išdegimui, mes naudojame mazutą. Tokiu būdu pagamintas filtroperlitas tinka naudoti tik cheminėje pramonėje. Išdegant jį dujomis, išsiplėstų šios medžiagos taikymo sfera, manau, atsirastų reali galimybė parduoti jį užsienio firmoms ir šitaip užsidirbti taip mums reikalingos valiutos. Ją mes turėtume kur panaudoti. Sakysime, mums reikia žymiai modernesnių įrengimų ir mechanizmų, kurių šalyje labai sunku gauti, o, be to, prasta jų kokybė.

Dabar Respublikoje visu balsu kalbama apie ekologines problemas. Šiuo požiūriu nemažą spaudimą iš formalių ir neformalių organizacijų jaučiame ir mes. Kiek pajėgiame ir galime, sprendžiame šias problemas. Juk mes patys labiausiai suinteresuoti, kad kvėpuotume švariu oru, gertume tyrą vandenį, neteršlume tokių gražių mūsų apylinkių. Atrodo, pati palankiausia galimybė išspręsti gamybos ekologinės kultūros bėdas mums atsirado dabar, kai šitokios milžiniškos lėšos skiriamos naujo cecho ir atitinkamos infrastruktūros statybai. Be naujo cecho, numatyta pastatyti visus būtiniausius socialinius, kultūros objektus. Naujajame ceche dirbs per du šimtus darbininkų, todėl esamoje gamyklos gyvenvietėje numatoma pastatyti 300 butų. O sena katilinė nepajėgs tiekti bemaž dvigubai daugiau šilumos. Todėl numatoma statyti naują, mazutu kūrenamą katilinę. O juk galima būtų jau dabar suplanuoti gamtinėmis dujomis kūrenamą katilinę ir tuo pačiu išspręsti ne tik naujo cecho, bet ir visos gamybos bei gyvenvietės dujofikavimą. Tokio sprendimo laukia visas gamyklos kolektyvas, bet jau dabar aiškėja, kad dujofikavimas bus atidėtas. Mano, beje, ir ne tik mano požiūriu tokie brangūs projektai (35 mln. rb) turėtų būti derinami ir su darbo kolektyvu, ir su Gamtos apsaugos komitetu. Juk žmonių sveikata neįkainojama ir nevalia ja nuolat rizikuoti. Nutiesus dujotiekį, būtų išspręstas viso Varėnos rajono aprūpinimas gamtinėmis dujomis. Manau, kad dujotiekio statybai nepagailėtų lėšų nei rajono įmonės, nei ūkiai.

Čia paminėjau tik svarbesnes problemas, su kuriomis susiduria mūsų įmonės kolektyvas. Jas išsprendę galėtume ženkliai padidinti statybinių medžiagų gamybą.

Sigita SAKALAUSKIENĖ,
Valstybinio priėmimo atstovė
Matuizų statybinių medžiagų gamykloje,
partinės organizacijos sekretoriaus pavaduotoja

Kadangi statybinių medžiagų stinga visoje Respublikoje ir S. Sakalauskienės laiške keliamos problemos yra aktualios daugeliui šios šakos įmonių, laišką pakomentuoti paprašėme Lietuvos TSR valstybinio plano komiteto statybinių medžiagų pramonės skyriaus viršininką ALFONSĄ ŽILIŲ ir Lietuvos TSR statybinių medžiagų pramonės ministro pavaduotoją JONĄ LIUBERTĄ.

Alfonsas ŽILIUS: Statybinių medžiagų iš tikrųjų labai stokojame. Sakykime, prieš penkerius metus iš Respublikos išveždavome per 100 milijonų plytų ir mes to tarytum nepajusdavom, o šiemet iš Respublikos užsakovų gavome tiek paraiškų, kad lengvai galėtume pačioje Lietuvoje papildomai realizuoti tą šimtą milijonų. Pernai detaliai išanalizavome statybinių medžiagų stygiaus priežastis, parengėme ir suderinome su rangovinėmis bei kitomis organizacijomis programą, kaip Lietuvai jau artimiausiais metais visiškai apsirūpinti visomis statybinėmis medžiagomis. Numatėme, kad daugelyje Respublikos statybinių medžiagų pramonės įmonių būtina išplėsti gamybinius pajėgumus. Matuizų statybinių medžiagų gamyklos išplėtimas — tik viena šios programos sudėtinių dalių. Numatyta smarkiai padidinti plytų gamybą Tauragės, Ignalinos, Rokų, Sūduvos statybinių medžiagų gamybiniuose susivienijimuose. Blokeliai iš dujų silikato, be Matuizų gamyklos, bus pradėti gaminti Kupiškyje. Planuojama išplėsti ir kitas jau veikiančias statybinių medžiagų įmones. Be to, Kėdainių gipso gamykloje bus pradėti gaminti gipsiniai keraminiai blokeliai. Bus atkurti anksčiau veikę arba iškils nauji nedideli plytų cechai kolūkiuose. Esame tvirtai įsitikinę, kad jau nuo 1991 metų statybinių medžiagų sienoms turėsime užtektinai. Svarbu, kad žodį tesėtų statybininkai ir kad neatsitiktų taip, kaip Panevėžyje. Čia Valstybinis kooperatinis statybos susivienijimas numatytu laiku tikrai nepastatys namų statybos kombinato. Ir šiaip jau nemažą statybinių medžiagų stygių didina Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas. Jo projektinis pajėgumas — 2000 namų per metus, o šiemet ir kitais metais čia numatyta pagaminti vos 400—500 namų.

Statybinių medžiagų gamintojams kiša koją ir monolitinių gyvenamųjų namų statytojai. Jie vos 50 procentų įvykdo savo programos užduotis.

Reikia paminėti dar vieną priežastį, kuri sukelia statybinių medžiagų stygių. Tai labai plintančios statybos vadinamuoju ūkio būdu, na ir dabar, kai panaikinti visi suvaržymai, pagyvėjusi individualių ir kooperatinių gyvenamųjų namų statyba. Gyventojams pernai buvo parduota 250 milijonų plytų.

Turint galvoje tokius didelius statybinių medžiagų poreikius, kitais metais planuojama savotiška kraštutinė priemonė — įmonėms valstybiniai užsakymai bus padidinti iki 100 procentų. Gal taip įmonės bus labiau suinteresuotos didinti statybinių medžiagų gamybą, o pusę viršumplaninės produkcijos, kaip ir šiemet, jos galės realizuoti savo nuožiūra. Tad daugiau pagaminsi — daugiau liks ir saviems poreikiams tenkinti. Tik čia viską reikia suderinti taip, kad viršumplaniniai gaminiai būtų realizuojami tolygiai ketvirčiais, o ne vien metų pabaigoje.

Nuostabą kelia tai, kad daugelio įmonių gamybiniai interesai yra labai siauri. Toli gražu ne visiems rūpi, kad Lietuvai užtektų statybinių medžiagų. Žinoma, kiekvienam savo marškiniai arčiau kūno, ne kiekvienas mąsto valstybiniu požiūriu. Antai matuiziškiai — kas juos vertė imtis filtroperlito gamybos, kai Respublikoje taip stinga izoliacinių medžiagų? Manau, teisingai padaryta, kad uždrausta šią medžiagą išvežti svetur. Tačiau neužginčysi jų teisės dujofikuoti gamyklą ir darbininkų gyvenvietę. Tik nereikėtų to daryti iš naujo dujų silikato blokelių cecho statybos sąmatos. Čia galbūt reikėtų kooperuoti įmonių ir ūkių lėšas.

Kol kas nematyti pragiedrulių materialinio techninio tiekimo srityje. Suprantama, tiesioginiai ryšiai — tai nėra lengvas kelias apsirūpinti viskuo, ko trūksta, tačiau kol paklausa viršija pasiūlą, apie didmeninę prekybą tiekime galima tik pasamprotauti.

Jonas LIUBERTAS: Nors problemų statybinių medžiagų pramonėje turime apsčiai, ypač materialinio techninio tiekimo srityje, tačiau dauguma šakos įmonių ir susivienijimų gamybos užduotis įvykdo ir viršija. Tai rodo ir šių metų pirmasis pusmetis — valstybiniai užsakymai įvykdyti. Per pusmetį mūsų sistemos įmonėse pagaminta 530 milijonų sąlyginių plytų. Tai beveik 18 milijonų plytų daugiau negu buvo planuota. Jau dabar aišku, kad bus sėkmingai įvykdytas ir viršytas metinis planas. Nemažai statybinių medžiagų bus pagaminta viršum plano. O artimiausioje ateityje numatoma statybinių medžiagų gamybą plėsti rekonstruojant ir modernizuojant veikiančias įmones bei paleidžiant naujus pajėgumus. Iki 1991 metų numatyta paleisti 10 milijonų sąlyginių plytų per metus gaminančią tunelinę krosnį Rokų keramikos gamyklos Alytaus ceche, iki 1992 metų — 2 tokias krosnis Tauragės statybinių medžiagų gamybiniame susivienijime, iki 1993 metų — 4 krosnis Ignalinos statybinių medžiagų gamybiniame susivienijime. Tačiau čia pirma reikia atlikti esamų cechų rekonstrukciją, tai yra atsisakyti drenažo vamzdžių gamybos. Drenažo vamzdžių gamyba bus mažinama tolygiai: nuo 115 tūkstančių sąlyginių kilometrų šiais iki 108 ateinančiais metais. Vėliau gamyba dar bus mažinama. Melioratoriai dėl to nuogąstauja, tačiau juos galima nuraminti: mūsų Respublikos šių vamzdžių poreikiai nenukentės, mažiau tieksime kitoms respublikoms.

Ilgainiui bus paleistas plytų gamybos cechas Šakių rajono Gelgaudiškio gyvenvietėje. Ir tai dar toli gražu ne visi pajėgumai, kurie turi padėti likviduoti plytų ir kitų statybinių medžiagų stygių. Gerai suprantamas S. Sakalauskienės piktinimasis, kad statybose kaip izoliacinė medžiaga naudojamas filtroperlitas. Trūkstant šių medžiagų kitos išeities kol kas nematome. Esu tvirtai įsitikinęs, kad dabar derėtų kaip tik labiau plėtoti izoliacinių medžiagų, o ne plytų gamybą. Juk pažangi pasaulinė patirtis rodo, kad plytos naudojamos tik pastatų išorės apdailai, o mūsų šalies statybininkai jas naudoja ir kaip sienines medžiagas, ir kaip laikančiąsias konstrukcijas, ir kaip izoliacines medžiagas. Ar tai ne per didelė, nemažai kainuojanti prabanga? Jeigu nesikeis ši statybų politika, nelengva bus įveikti plytų stygių. Žodžiu, projektuotojams ir architektams derėtų kuo skubiau išanalizuoti kitų šalių patirtį ir pritaikyti ją tiek Lietuvos miestų, tiek kaimų statybose.

Sukūrus tokius projektus, Valstybinis statybos komitetas turėtų apskaičiuoti, kiek ir kokių statybinių medžiagų reikės. Gal tuomet iš tikrųjų reikės išplėsti izoliacinių medžiagų, o ne plytų gamybą? Mes dar tik pradedame plėtoti blokelių iš dujų silikato gamybą, o kaimyninės Latvijos statybose plačiai taikoma jų kombinacija su plytomis. Mano manymu, tai labai racionalus būdas pašalinti statybinių medžiagų stygių statybvietėse.

Puikiai žinome, kaip gamybininkams pabodęs valdymo sistemos administravimas ir komandavimas. Netrukus, dar iki šių metų pabaigos, bus didelių permainų ir šioje srityje. Respublikos vyriausybė pritaria gamybininkų idėjai steigti Lietuvos statybinių medžiagų pramonės įmonių asociaciją. Esame pasiryžę naujuosius metus pradėti jau atlikę valdymo reformas. Asociacija turėtų sujungti visus 9 gamybinius susivienijimus, 4 kombinatus, 12 gamyklų ir fabrikų, remonto statybos valdybą, projektavimo konstravimo biurą, respublikinį mokymo kombinatą ir skaičiavimo centrą. Tikimės, kad į asociaciją įsijungs ir „Akmencemento" gamybinis susivienijimas bei Termoizoliacijos mokslinio tyrimo institutas. Tai sąjunginio pavaldumo organizacijos, bet mūsų įmonės su jomis susietos gyvybiškai svarbiais ryšiais, kurie galėtų būti dar tvirtesni ir patikimesni.

Iš esmės pakis ir ministerijos aparato funkcijos. Bus sukurtas nedidelis iš įmonių lėšų išlaikomas aparatas. Darbuotojų atlyginimai tiesiogiai priklausys nuo gamybinių kolektyvų galutinių rezultatų. Žodžiu, tai bus samdomi specialistai, kurie atliks įmonėms naudingą darbą. Valdymo funkcijos bus patikėtos direktorių tarybai. Šitaip persitvarkę statybinių medžiagų gamintojai deramai prisidėtų prie Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijos įgyvendinimo.

LIAUDIES ŪKIO EKONOMIKOS SKYRIAUS KOMENTARAS. Skaitytojas, susipažinęs su tokiu S. Sakalauskienės laiško komentaru, matyt, ne juokais suabejos, ar iš tikrųjų taip jau lengvai, kaip dėsto A. Žilius ir J. Liubertas, bus išspręstas statybinių medžiagų deficitas. Juoba kad, kaip paaiškėjo, ir vyresnybei nelabai ryški šios šakos perspektyva. Šitai nenuginčijamai patvirtina tai, jog mūsų statybose neracionaliai ir neefektyviai naudojamos statybinės medžiagos. Sakykime, ten, kur derėtų sienas užpildyti lengvesnėmis ir pigesnėmis izoliacinėmis medžiagomis, tokiomis kaip perlitas, dujų silikatas ir kitomis, — mūrijama ištisinė stora plytų siena. Atseit, kam be reikalo sukti galvą, jei plytos — po ranka. Todėl neatsitiktinai jos tapo didžiausias deficitas. O siekdami kuo skubiau likviduoti jų stygių, pasukome nežinia kur. Užuot sukvietę planuotojus, statybininkus, architektus, projektuotojus ir statybinių medžiagų gamintojus draugėn, kad jie pagalvotų, ko iš tikrųjų statybvietėje stinga dabar ir ko stigs, sakykime, po penkerių metų, buvo greitosiomis sukurpta programa, kaip užlopyti šiandieninį statybininkų rūbą.

O su tokiu rūbu, kaip žmonės sako, į vestuves neisi. Beliko labai abejotini planuotojų ir statybinių medžiagų gamintojų vadovų pažadai, kad artimiausiais metais nei plytų, nei kitų medžiagų nestigs. Tokių pažadų į valias prisiklausyta.

Šitai patvirtina ir vieno Lietuvos ūkio vadovo nusiskundimas: kiek reikia vargti, kol apsirūpini statybinėmis medžiagomis. „Štai ūkyje statome statinių už pusę milijono rublių, o fondų — jokių. Taip žemdirbys ir tampa prašytoju su portfeliu. Bėgioji po Respubliką ir už jos ribų, beldies į gausybės kabinetų duris, žemiausiai nulenkęs galvą prašai, maldauji čia cemento, čia šiferio, čia plytų... Gėda prisipažinti, bet ūkių vadovai vienas nuo kito ėmė slėpti, ką iš kur gavo. Susitikę kalbamės apie reikalus, pasakojam, ką kur statom, juokaujam, bet jei tik užsiminsi apie statybines medžiagas — tuoj kitas užsičiaups, stengsis kalbą pasukti į šoną, kad tik neprasitartų... Juk kaimynas gali su didesniu portfeliu nuvažiuoti, gražiau paprašyti ir, broleli, tu pražuvęs. Taip ir gyvename, slapukaujame. O kad visai tų statybinių medžiagų nebūtų, negali sakyti. Kas ieško, — randa. Vieni Rusijoje, kiti — Lietuvoje. Kaip kam pasiseka. Bet ar šitaip turėtų būti?"

O gal miestų statytojai pertekę medžiagų, kad jų taip kaimui trūksta! Deja, jų bėdos irgi ne lengvesnės. Tai gal statybines medžiagas išperka individualių namų ir sodų namelių savininkai! Betgi ir jie pasipiktinę. Piktinasi prekybininkais ir Tarybų valdžia vien todėl, kad negali už savo taip nelengvai uždirbtus pinigus nusipirkti reikalingų statybinių medžiagų. Taip praeina ir noras statytis nuosavą būstą, sodybą. O kaipgi ūkininkui tokiomis sąlygomis reikės verstis, savo ūkelį įsirengti!

Vargu ar galima sutikti su oponentais, kad, padidinus įmonėms valstybinius užsakymus iki šimto procentų, jos su didžiausiu noru šoks gaminti viršumplanines statybines medžiagas. Kad tik neatsitiktų atvirkščiai — bus galutinai numuštas kolektyvo, laikomo už nieką, entuziazmas siekti kuo geresnių darbo rezultatų. Juk jau dabar įmonės kolektyvui praktiškai nebelieka produkcijos laisvam manevravimui, tai yra tiesioginiams ryšiams su tiekimo ir kitomis įmonėmis. Ką čia kalbėti apie viršumplaninę produkciją, — senais, išklerusiais įrengimais įmonės sunkiai beįvykdo vien valstybinius užsakymus. Toks valstybinis užsakymas tolygu įsakymui. Pagaliau tai kompromituoja įmonės (susivienijimo) įstatymą, kuris tokio diktato sąlygomis yra bejėgis apginti įmonių kolektyvų teises. Pagrįstą vartotojų nerimą kelia ir tai, kad netrukus bus peržiūrėtos (padidintos iki 80 procentų) didmeninės statybinių medžiagų kainos. Planuotojai mano, kad tai vienintelis būdas padidinti įmonių, gaminančių statybines medžiagas, rentabilumą (jis dabar daug kur tesiekia vos 3—5 procentus). Nežinia, ar vienintelis, tačiau viena aišku — tai lengviausias kelias spręsti visas ekonomines bėdas. O kad nuo tokių kainų reformų dar kartą nukentės vartotojai — niekam nė motais. Taigi jau nė nesistebime, kad brangstant statybinėms medžiagoms, ir maži objektėliai milijonus kainuoja.

O gal vartotojų nuomonė kitokia!

INDIVIDUALI STATYBA — NE VIEN ASMENINIS REIKALAS

ALGIRDAS KARALEVIČIUS

● VIENI STATO, KITI LAUKIA ● ŪKIAI — IR RANGOVAI, IR UŽSAKOVAI ● ATSLŪGĘS VIENKIEMIŲ NUKĖLIMO VAJUS ● LEMIA ŪKIO VADOVO POŽIŪRIS ● AR KOLŪKIŲ VIENBUČIAI TAPS KOOPERATINIAIS?

Jau trečius metus Švenčionių rajonas neįvykdo individualių namų statybos kaime užduočių. Neįvykdyti ir praėjusio penkmečio planai. Vietoj 305 pastatyti tik 289 gyvenamieji namai. Per trejus šio penkmečio metus čia pastatyta tik 199 namai. O kaip sekasi šiemet?

— Nekaip sekasi. Rodos, pagal ūkių galimybes suplanavome, kad šiemet kaime gyvenvietėse pastatysime 50 (pernai buvo pastatyta 69) individualių gyvenamųjų namų, o dabar jau matome, kad bus pastatyta gal tik 40 namų, — pasakė Švenčionių rajono agropramoninio susivienijimo inžinierius statybininkas, atsakingas už individualią statybą, Vygantas Graužinis.

Kokios priežastys trukdo labiau plėtoti individualių gyvenamųjų namų statybą rajone? Pirmiausia — statybinių medžiagų stygius. Nemažiau svarbi ir ta priežastis, kad daugelyje rajono ūkių nėra tvirtų statybinių brigadų, žema jų kvalifikacija. Ne iš gero gyvenimo ūkiai priversti samdyti statybininkus Moldavijoje, Armėnijoje ir kitur.

Paanalizuokime, kaip aprūpinamos individualių statytojų suderintos paraiškos statybinėmis medžiagomis. Šiemet neblogai tiekiami tik rūsių sienų blokai ir cementas, o kitos medžiagos — labai neritmingai. Ypač didelis deficitas yra šiferis ir pilnavidurės molio plytos. Jų reikmės individualiems statytojams šiemet patenkintos vos 50—60 procentų. Mažai teskirta apdailos ir skylėtų plytų, perdengimo plokščių. Deficitu tapo net šiluminių trasų įrangos elementai.

Turimais duomenimis, šiemet kaimo statybininkų poreikiai centralizuotai bus tenkinami dar prasčiau. Antai pilnavidurių molio plytų centralizuotai bus patiekta tik penktadalis, tuštuminių perdengimo plokščių — ketvirtadalis, o briaunuotų perdengimo plokščių — tik 18,7 procento. Cemento irgi išskirta vos 53,2 procento poreikių, tačiau ketvirtam ketvirčiui jo šiek tiek pridėta iš mažmeninės prekybos. Taigi pamąstykime, kaip reikia verstis statybininkams, kai šitoks menkas statybinių medžiagų tiekimas? Yra du būdai: arba nestatyti, arba važinėti po šalį, ieškoti ir šiaip taip verstis.

Nuvažiuokime į kaimą ir pasižiūrėkime, kaip tokia situacija veikia individualių namų statytojus. Iš tolo naujais mūriniais namais šviečia Pašaminė — Kretuonų kolūkio centrinė gyvenvietė. Vien tik per pastaruosius ketverius metus joje išdygo per 20 balto mūro sodybų. O prieš tai čia buvo rikiuojami dailūs, bet nelabai patogūs gyventi Alytaus eksperimentinio namų statybos kombinato kotedžai. Pašaminėje tokių yra 19.

— Dabar jau kelerius metus statome vien mūrinius vienbučius namus. Jie ir gyventi patogesni, ir svarbiausia — pigesni. Kai ūkiui ėmė vadovauti Rimantas Čeponis, pradėjome sparčiau statyti ūkio statybininkų jėgomis. Rūpesčių daug daugiau, tačiau kainuoja perpus pigiau negu namą statant Švenčionių statybinei organizacijai. Dabar juk verčiamės savomis lėšomis

tad kiekvieną kapeiką tenka skaičiuoti, — pasakojo kolūkio partinės organizacijos sekretorė Kristina Chomskaja.

Platūs šio kolūkio statybininkų darbo barai. Be gyvenamųjų namų, jie stato veršides, kiaulides, kapitališkai remontuoja senus gamybinius pastatus. Vien tik karvių fermai išplėsti ūkis skyrė 450 tūkstančių rublių. 27 statybininkus kasdien reikia aprūpinti darbu. Ir jie dirba. Jaučiu, kad širdį užduodu ūkio inžinieriui statybininkui Algimantui Daškevičiui pasiteiravęs, ar nestinga statybinių medžiagų, kai šitiek iš karto užsimota.

— Ne oro pilis statome, — paaiškino, — bet kaip verstis be statybinių medžiagų, be technikos. Mūsų statyboms šiemet išskirta tik apie penktadalis reikiamų medžiagų. Gyvenamiesiems namams, kurių šiemet pastatysime keturis, teskirta tik 60 procentų medžiagų. O minėtai karvių fermai išplėsti rajonas nieko neskiria. Vis dėlto, kaip matote, sparčiai statome. Mažai ką iš rajono fondų atsivežame ir veršidėms bei kiaulidėms paremontuoti. Laimė, kad pašonėje esantis Švenčionėlių statybinių medžiagų kombinatas plytomis vis dar slapta sušelpia. Bet kas suskaičiuos, kiek energijos ir sveikatos prarandame važinėdami po plačiąją šalį ir ieškodami šio bei to. Juk nesėdėsi rankų sudėjęs, kai šitoks tiekimas. Žinokite, kad iš dangaus mums niekas nenukrinta. Suprantama, ramiau būtų tenkintis tik tuo, ką rajonas skiria, bet tai reikštų žlugdyti ūkio ekonomiką, nesirūpinti kolūkiečių darbo ir buities sąlygomis. O tai tas pat kaip pjauti šaką, ant kurios sėdi, nematyti ūkio perspektyvos.

Kretuonų kolūkis — rajone vienas iš stipresniųjų. Tačiau, ir šio ūkio vadovų nuomone, per didelė prabanga būtų aprūpinti kad ir savo ūkio žmones komunaliniais vienbučiais namais. Ir specialistai, ir eiliniai kolūkiečiai noromis kuriasi naujose sodybose, tačiau dedasi negirdį pasiūlymo nusipirkti jas, net ir su 50 procentų nuolaida, net ir ilgalaikio išsimokėjimo būdu. Iki šiol tik buvusi laukininkė Elena Vaitkevičienė paėmė išsimokėjimui vieną iš neseniai pastatytų mūrinių namų. Neseniai pareiškė tokį norą dar du kolūkiečiai. Tai ir viskas. O ūkio nuosavybei vien Pašaminėje priklauso bemaž 40 sodybų. Jos ūkiui kainavo apie pusantro milijono rublių. O juk visi šių namų remonto rūpesčiai ir išlaidos irgi ant kolūkio galvos užkrauti.

— Kasmet po 2—3 gyvenamuosius vienbučius suremontuojame. Daugiau fiziškai neįstengiame. Dėl kiekvieno mažmožio žmonės į kontorą bėga skystis. Jeigu nuosavame name gyventų, — viską patys pasitaisytų, visai kitaip tokį brangų turtą tausotų. Pasakysiu atvirai — kolūkio name daugelis gyvena tarytum bendrabutyje — tik šia diena, pagal principą: „Ne mano daržas, ne mano pupos". Kai išsikelia nors ir trumpai pagyvenęs, tuo akivaizdžiai įsitikini. Žinoma, ne visi taip elgiasi, bet kitokių nedaug. Apdailos medžiagų iš rajono fondų visai negauname. Taigi namų remontas ir šia prasme nelengvas darbas. Cemento irgi vos 50 tonų iš rajono fondo tegavome, o bent penkis kartus daugiau tenka patiems susižvejoti, — dėstė savo bėdas Algimantas Daškevičius.

O tų bėdų kolūkyje išties aibės. Štai kad ir gyvenvietės asfaltavimas. Kiek metų buvo kalbėta. Pagaliau melioratoriai išasfaltavo, bet verkiant dar reikia išasfaltuoti nors takelius ir prie naujai pastatytų gyvenamųjų namu. Čia dabar — neišbrendama pliurė. Ne geriau ir aplink kai kurias fermas...

Žeimenos tarybiniam ūkiui palyginti neseniai (septynerius metus) vadovauja jaunas ir energingas direktorius Nikolajus Sukovas, bet kiek jo ir kolektyvo rūpesčiu padaryta, kaip išplėsta ir išgražėjo centrinė šio ūkio — Sarių gyvenvietė. Pastatyti ištisi nauji vienbučių namų kvartalai, šalia gyvenvietės įrengti tvenkiniai, išasfaltuotos net ir mažiausios gatvelės, sutvarkytas gyvenvietės centras — čia pastatyti kultūros namai, vaikų lopšelis-darželis, baigiamas rekonstruoti prekybos centras, bus įrengta kavinė. Iš kitų rajono gyvenviečių ši išsiskiria, sakyčiau, gana skoningu ir racionaliu jos išplanavimu (netgi asfaltuotas žiedinis gyvenvietės apvažiavimas). Deramai pasirūpinta ir žmonių poilsiu. Kadangi ši gyvenvietė yra ant gražaus Petruškų eže-

ro kranto, ilgus metus čionykščiai apmaudžiai vasarą žvelgdavo į anapus ežero įsikūrusios vienos nemažos Vilniaus įmonės poilsio bazę, į ten įrengtuose patogiuose pliažuose besikaitinančius saulėje, besimaudančius ir vandens dviračiais besiirstančius žmones.

— Neilgai dvejoję, — pasakojo M. Sukovas, — nutarėme ir šiapus ežero neblogiau susitvarkyti. Pasitarėme su žmonėmis ir ėmėmės darbo. Žinoma, ne visi lengvai atsisakė savo ganyklų paežerėje, tačiau, vietoj dilgėlynų ir piktžolynų išvydę sužaliavusią lygią veją, į ežerą įsibridusį dailų lieptą, prie jo naujus vandens dviračius, valtis, žmonės ėmė kitaip visa tai vertinti. Žinoma, čia daug ką dar reikia tvarkyti, tačiau gera pradžia, kaip sakoma, — pusė darbo.

Per pastaruosius kelerius metus Žeimenos tarybiniame ūkyje pastatyti 15 individualių gyvenamųjų namų. Vien tik pernai iškilo 8 naujos sodybos. Įvairiose ūkio statybose šiemet dirba per 30 žmonių. Jiems vadovauja 2 inžinieriai statybininkai. Juozas Urbonavičius — atsakingas už visuomeninių socialinių objektų (prekybos centro, darželio, poilsio bazės) statybas, o Jeronimas Kavaliauskas rūpinasi individualių gyvenamųjų namų statymo reikalais. Abiem užtenka rūpesčių, kol apsirūpina statybinėmis medžiagomis, nors ūkį nemažai šelpia stiprūs šefai iš Sniečkaus miesto.

Pagirtina, kad Žeimenos tarybinis ūkis sugebėjo įsirengti asfalto cechą, kurį bitumu pagal sutartį aprūpina mažeikiečiai. Nemažai išradingumo ūkio racionalizatoriai parodė, patys sumontavę iš ratinio traktoriaus plentvolį. Žodžiu, kas nori — išeitį visada randa. Beje, žeimeniškiai pagal išgales asfaltuoja ir kitiems. Šių paslaugų jie jau atliko už 75 tūkstančius rublių.

Esant dideliam sieninių ir kitų statybinių medžiagų stygiui, neblogą išeitį rado ir Žemaitės kolūkio vadovai. Turėdami nemažą brandaus miško plotą, lentpjūvę ir stalių dirbinių cechą, šio ūkio žmonės statosi medinius gyvenamuosius namus. Ir šiemet medinius rąstų namus renčia Tadas Bečelis, Alfonsas Jacenevičius ir Vitas Mataleckas.

— Ūkis jiems išskyrė po 50 kubinių metrų medienos, — aiškino kolūkio pirmininkė Anelė Bartoševičienė. — Kadangi namus statantys paėmė stataus miško ir savomis lėšomis medžius išsikirto, jiems 1 kubinis metras rąstų tekainavo apie 2,5 rublio. Pigiau, man atrodo, niekur negausi. Paskui ūkio lentpjūvėje už nedidelį mokestį lentų išpjovėme, stogui medžiagų skyrėme. Vėliau irgi rūpinsimės, kad žmonėms kuo mažiau vargo būtų. Berods naujakuriai patenkinti, nes medinis, sakais kvepiantis erdvus namas jiems tekainuoja apie 20 tūkstančių rublių.

Šiuo metu Žemaitės kolūkio fonde yra apie 50 vienbučių gyvenamųjų namų. Iš pradžių buvo pastatyta 12 suomiškų, vėliau tiek pat Alytaus skydinių, o kiti — mūriniai ir mediniai. Žodžiu, gerokai išaugo senasis Uždvarnykų kaimas, nors jo planas, man rodos, kur kas prastesnis negu Sarių ar kitos dailesnės rajono gyvenvietės.

Džiaugiasi atgimstančia Šventos gyvenviete ir M. Šumausko kolūkio žmonės. Dar visai neseniai čia tebuvo paprastas, pilkas iš kitų neišsiskiriantis kaimelis. Gana trumpu laiku Šventoje ne tik per 20 sodybų atsirado, bet ir pastatytas modernus prekybos centras, vaikų darželis, elektrodinė katilinė, tiesiami ir kanalizacijos tinklai, statomi valymo įrenginiai.

— Tačiau rajone turime ir menkai teaugančių, blogiau tvarkomų gyvenviečių, — susirūpinęs kalbėjo RAPS-o architektas Valerijonas Jakštas. — Prie tokių skirtume „Liaudies draugystės" kolūkio, Jurgeliškio tarybinio ūkio ir kai kurias kitas. Per vėlai čia buvo susigriebta plėtoti individualią statybą. Žmonės išsikėlė kitur, o šie ūkiai dabar pristigo ne tik norinčių statyti namus, bet ir žmonių. Ėmė sparčiau statyti ūkių jėgomis, bet jau gerokai pavėluota, kaip sakoma, praleistas momentas. Beje, rajone blogi valymo įrenginių reikalai. Tik šalia kelių gyvenviečių yra veikiantys šie įrengimai. Rajone valoma tik penktadalis nutekamųjų kanalizacijos vandenų.

Pokalbyje taip pat išryškėjo ir dar viena, ne mažiau svarbi problema — kvalifikuotas gyvenviečių tvarkymas. Šiuo metu rajono ūkiuose yra tik 3 šiam darbui kursuose parengti specialistai, o likusiuose ūkiuose šis svarbus baras patikėtas atsitiktiniams žmonėms. Tad ir gyvenvietės pilkos, neišvaizdžios. Čia, žinoma, daugiau pagalbos ūkiams galėtų teikti nemaža rajono architektų grupė. Teko išgirsti priekaištų, kad skurdus gyvenamųjų namų projektų pasirinkimas — jie nelabai patogūs kaimo žmogui. Dabar juk žemdirbiai pasižvalgo po Lietuvą ir pastebi, kiek dailių sodybų svetur pristatyta, kaip gražiai gyvenvietėse vienbučiai namai atrodo. Gal tai yra viena iš priežasčių, kad Švenčionių rajone labai sumažėjo valstiečių, norinčių tapti naujakuriais: šiemet savo lėšomis rajone stato namus tik 5 žemdirbiai. Gal čia turi įtakos plačiai įsigalėjusi tendencija namus statyti iš ūkių kišenės ir ieškoti, kas juose sutiks gyventi.

Beje, ši tendencija pastebima ir daugelyje Lietuvos rajonų. Antai iš 5 200 šiemet statomų kaime individualių namų tik 1260 stato patys gyventojai. Kitus renčia ūkiai ir rangovinės organizacijos. Kokios yra tokio kaimo žmonių pasyvumo priežastys? Juk tradiciškai sodybas ręsdavo patys valstiečiai, jie tarsi perteikdavo statiniams visus savo džiaugsmus ir rūpesčius. Viena, bene ryškiausia priežastis — silpstantis vienkiemių nukėlimo vajus. Dabar daugelis pagrįstai kritikuoja šį dirbtinį procesą, kai pagyvenę ir seni žmonės tiesiog prievarta buvo iškeliami iš gimtųjų sodybų, žinoma, už tai dosniai atsilyginant iš valstybės iždo. Bet toli gražu ne visi ūkininkai pritapo gyvenvietėse, kuriose namai tiesiog remte suremti šonais, kuriose net sodui ir bitynui nebeliko vietos. Nemažai būta ir tokių, kuriems po keletą kartų teko kraustytis: iš pradžių į mažo kolūkio, vėliau vis į stambinamų ūkių centrines ar pagalbines gyvenvietes.

Antra, jau gerokai vėlesnė, bet tapusi lemiama priežastis, atmušusi kaimo žmonėms norą statytis naują būstą, — statybinių medžiagų išnykimas ir jų nuolatinis brangimas. Nereikia tolimos praeities, paimkime kad ir 1984-uosius metus, kai Lietkoopsąjungai, kuri išimtinai aprūpina kaimo rajonus statybinėmis medžiagomis, buvo skirta 200, o šiemet — vos 133 milijonai plytų. Juk plytų gamyba Respublikoje per šį laiką nors ir nežymiai, bet padidėjo. Kas tai, jeigu ne planingas individualių namų statybos kaime mažinimas! O kurios medžiagos gyvenamojo namo statybai dabar nedeficitinės? Gal tik vanduo ir žvyras, nors pastarojo daugelyje molingų rajonų irgi stokojama.

Kurį laiką Lietuvos kaimuose buvo daug statoma Alytaus eksperimentinio namų statybos kombinato vasarnamių. Taip, būtent vasarnamių, nes tik tas, kam juose neteko peržiemoti, nežino, jog nė iš namo neišėjęs kas rytą gali nustatyti ir temperatūrą, ir vėjo kryptį. Jokiais „beržais" jų neprišildysi. Tik prašaliečiui šie namukai akį maloniai paglosto. Stato juos ūkiai ir dabar, tik jau gerokai patobulintus, na, žinoma, ir dar labiau pabrangintus. Daugelis ekonomiškai mąstančių ūkių vadovų atsisako alytiškių paslaugų ir už tą pačią sumą geba pastatyti du baltų plytų arba rąstų erdvius gyvenamuosius namus. O skydinius tebestato tie, kurie nenori užsikrauti papildomų rūpesčių. Beje, Alytaus ENSK chroniškai, žinoma, ir dėl objektyvių priežasčių, netesi ūkiams savo produkcijos tiekimo sutarčių. Keturių pažadėtų namų šiemet negavo ir Švenčionių rajonas.

Matyt, nelengva bus žemdirbiams ir artimiausioji perspektyva, nes, išsiplėtus individualiai ir pramoninei statybai miestuose, vargu ar greit pagausės statybinių medžiagų fondai, skiriami kaimo gyvenvietėms plėtoti. Juolab kad prie viso to, ką dabar turime kaime, prisidės Lietuvos ūkininkai. Galima tvirtai prognozuoti, kad prasidės gyvenviečių tuštėjimo metas. O šiam procesui prireiks ne vien didelių banko kreditų, bet ir statybinių medžiagų.

ANTANO SNIEČKAUS GYVENIMAS IR VISUOMENINĖ VEIKLA

(1903 01 10 – 1974 01 22)

ROMAS ŠARMAITIS

„MANO PROFESIJA — PARTINIS DARBAS"

Lietuvos KP CK sekretorius Antanas Sniečkus paskutinį kartą buržuazijos valdymo metais Lietuvoje buvo suimtas 1939 m. gruodžio 19 d. Garliavos valsčiaus Tirkiliškių kaime, netoli Kauno. Tuo metu Lietuvos Komunistų partija veikė pogrindyje. Jos darbuotojai slapstėsi nuo policijos seklių — jie gyveno su padirbtais pasais, konspiratyviuose butuose, paprastai iš namų partijos reikalais išeidavo tik naktį.

Staliaus Stasio Vasiliausko bute CK sekretorius A. Sniečkus nuomojo kambarį. Per kratą kambaryje rastos kelios komunistinio turinio knygos, keli nelegalaus komunistinio „Tiesos" laikraščio numeriai, daug rankraščių laikraščio redakcijai, nes A. Sniečkus buvo „Tiesos" atsakingasis redaktorius, kitų nelegalių Lietuvos KP leidinių redakcinių kolegijų narys. Per kvotą žvalgyboje tardytojas A. Sniečkų paklausė:

— Jūsų užsiėmimas?

— Partinis darbas, — atsakė kvočiamasis.[1]

— Iš kur ir kokiu būdu jūs įsigijote pasą Prano Masiulio vardu? — kvotė toliau tardytojas.

Į šį klausimą atsakyti A. Sniečkus atsisakė. 36-erių metų suimtasis pareiškė esąs Lietuvos Komunistų partijos narys, bet paaiškinti ką nors apie veiklą šios partijos naudai atsisakąs.[2]

Netrukus žvalgybos darbuotojai nustatė, kad į jų rankas pateko įžymus pogrindinės Lietuvos Komunistų partijos veikėjas. Paaiškėjo ir kiti jo biografijos duomenys.

VALSTIEČIO SŪNUS

A. Sniečkus gimė dabartinio Šakių rajono Būblelių kaime valstiečių šeimoje. Pats savo autobiografijose jis rašydavo, kad gimęs sausio 7 d. Tik po jo mirties Valstybinio archyvo darbuotojai aptiko Naumiesčio bažnyčios klebono 1921 m. balandžio 8 d. metrikų išrašą, kad Antanas Sniečkus, Juozo sūnus, gimė 1903 m. sausio 10 d.[3] 1922 m. klebonija su visomis metrikų knygomis sudegė. Todėl A. Sniečkus negalėjo gauti naujo metrikų išrašo, ir jo asmeninėje byloje ilgą laiką buvo rašoma klaidinga gimimo data — sausio 7 d.

Būbleliai buvo netoli Rytų Prūsijos. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui Antanas evakavosi į Vilnių, mokėsi gimnazijoje, o 1915 metais kartu su visa gimnazija persikėlė į Voronežą. Čia 1918 m. baigė keturias gimnazijos klases.

---

[1] Lietuvos TSR CVA f. 932, ap. 1, b. 329, l. 48a.
[2] Ten pat, l. 206; Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas (toliau PA), f. 16895, ap. 2, b. 7, l. 75.
[3] Lietuvos TSR CVA, f. 507, ap. 1, b. 690, l. 121; PA, f. 16895, ap. 2, b. 7, l. 15.

R. Šarmaitis — LTSR MA narys korespondentas, istorijos mokslų daktaras, profesorius

Spalio revoliucijos dienomis A. Sniečkus buvo dar visai jaunas — tik 14 metų. Tačiau 1917 metų Rusijos įvykiai jam paliko neišdildomą įspūdį. Jis žavėjosi revoliucionierių pasiaukojimu, jų kova dėl darbo žmonių interesų, siekimu nuversti buržuazijos valdžią ir perduoti visą valdžią Darbininkų ir valstiečių taryboms. Jau „1917 metais iki Spalio revoliucijos aš simpatizavau bolševikams", — rašė jis 1940 m. gruodžio 15 d. savo autobiografijoje [4].

Po Bresto taikos, sudarytos 1918 m. kovo mėnesį, evakuotieji Lietuvos gyventojai ėmė grįžti į gimtąsias vietas. Kartu su kitais moksleiviais 1918 metų vasarą A. Sniečkus iš Voronežo grįžo į Lietuvą, Būblelių kaimą. Tėvas Juozas Sniečkus jau buvo miręs 1914 m. spalio 14 d. Ūkyje ūkininkavo Antano brolis Zigmas Sniečkus. Antano dalis Būbleliuose sudarė apie 10 hektarų žemės [5]. Tačiau jis nepretendavo į savo sklypą ir nutarė išeiti iš namų, pradėti savarankišką gyvenimą. Baigęs pašto ir telegrafo darbuotojų kursus, A. Sniečkus nuo 1919 m. rugpjūčio mėnesio pradėjo dirbti telegrafo linijų prižiūrėtoju techniku Alytaus apskrities pašte.

LIETUVOS KP GRETOSE

Alytuje A. Sniečkus įsitraukė į revoliucinę veiklą. 1920 m. rugpjūčio 15 d. jis buvo priimtas į nelegaliai veikusios Lietuvos Komunistų partijos gretas [6], išrinktas partijos Alytaus parajonio komiteto sekretoriumi. Kartu jis buvo Suvalkijos bendrosios profsąjungos, kurios centras buvo Vilkaviškyje, narys, išrinktas šios kairiosios profsąjungos Alytaus skyriaus valdybos sekretoriumi.

Už revoliucinę veiklą Alytaus apskrityje A. Sniečkus 1921 m. sausio 28 d. buvo suimtas ir įkalintas Kauno kalėjime. Pagal 1921 m. birželio 6 d. sudarytą kaltinamąjį aktą A. Sniečkus buvo kaltinamas tuo, kad priklauso komunistinei organizacijai, turi komunistinės literatūros — 1918 metais išleistą N. Bucharino knygą „Komunistų (bolševikų) programa", lietuviškų komunistinių laikraščių (Charkove išleistą „Darbininkų balsą", „Rankpelnį", 1920 m. išleistą Škotijoje)[7]. Per kvotą A. Sniečkus neigė priklausąs Komunistų partijai, bet prisipažino, kad yra bendrosios profsąjungos, kuri įsteigta valdžios leidimu, narys. Tvirtų įkalčių aštuoniolikmečiui vaikinui apkaltinti tardytojas neturėjo. 1921 m. kovo 21 d. A. Sniečkus buvo paleistas iš kalėjimo ir perduotas policijos priežiūrai [8]. Sniečkaus byla nutraukta, remiantis 1922 m. ir 1926 m. amnestijos įstatymais.

Tačiau 1921 metų vasarą A. Sniečkaus byla ėmė komplikuotis. Pagal kaltinamąjį aktą bylą nutarta perduoti kariuomenės teismui. Komunistų partijos vadovybė patarė A. Sniečkui eiti į pogrindį. Būdamas nelegalioje padėtyje, jis vykdė partijos įpareigojimus: organizavo pagalbos teikimą politiniams kaliniams, legalaus laikraščio „Darbininkų reikalai" leidimą. Legali partijos leidykla „Šviesa" buvo užsibrėžusi išleisti pirmojo lietuvių proletarinio poeto Juliaus Janonio (1896—1917) eilėraščių rinkinį. A. Sniečkui buvo pavesta parengti rinkinį spaudai. Labai kruopščiai iš poeto sąsiuvinių jis išrašė jo eilėraščius. Knyga pasirodė 1921 m. pabaigoje Kaune.

1921 m. rugpjūčio mėnesį A. Sniečkus išvyko į Tarybų Rusiją. Lietuvos KP CK sekretorius Karolis Požela (1896—1926) 1921 m. liepos 21 d. parengtame mandate rašė: A. Sniečkus „Antekas aktyvus Raudonojo Kryžiaus darbuotojas. Siunčiamas į Tar. Rusiją stoti į partinę mokyklą. Sekretorius Adolfas" [9].

LIETUVOS KP UŽSIENIO BIURO BENDRADARBIS

Užsienio biuras A. Sniečkų kaip savo bendradarbį ir nusiuntė į Smolenską dirbti Lietuvos KP CK leidykloje, kuri leido žurnalus „Komunistas", „Darbininkų jaunimas", į lietuvių kalbą išverstus V. Lenino rinktinius raštus, bro-

[4] Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1 (1927—1969). V., 1979, p. 23.
[5] Lietuvos TSR CVA, f. 507, ap. 1, b. 692, l. 149.
[6] PA, f. 77, ap. 28, b. 10284, l. 46.
[7] PA, f. 16895, ap. 2, b. 8, l. 9 - 10.
[8] Antano Sniečkaus gyvenimo ir visuomeninės veiklos kronika. Kn.: E. Mertinienė ir kt. Antano Sniečkaus raštų bibliografija. V., 1979, p. 193.
[9] Ten pat, p. 194; PA, f. 77, ap. 28, b. 10284, l. 40.

šiūras, kurios buvo nelegaliai platinamos Lietuvoje. Partijos pavedimu jis redagavo komjaunimo literatūrą, taip pat Lietuvos KJS CK organą „Darbininkų jaunimas".

Dirbdamas leidykloje, A. Sniečkus vakarais mokėsi Smolensko valstybinio universiteto darbininkų fakultete ir 1925 metais sėkmingai baigė jo socialinį-ekonominį skyrių, gavo teisę stoti į bet kurią tarybinę aukštąją mokyklą[10]. 1925 m. rugpjūčio 7 d. A. Sniečkus buvo priimtas studentu į Maskvos K. Markso liaudies ūkio instituto, vėliau pavadinto G. Plechanovo liaudies ūkio institutu, ekonomikos fakultetą[11]. Tuo pačiu metu nuo 1926 m. spalio 1 d. jis dirbo Lietuvos KP atstovybėje prie Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto[12].

1926 m. gegužės mėnesį įvyko Lietuvos III seimo rinkimai. Klerikalinė koalicija, kurios lemianti jėga buvo krikščionių demokratų partija, pralaimėjo ir buvo priversta perleisti valdžią liberalinei vyriausybei, į kurią įėjo liaudininkai ir socialdemokratai. Naujoji vyriausybė pakeitė kai kuriuos liaudies akyse susikompromitavusius valstybės aparato valdininkus, amnestavo politinius kalinius, panaikino šalyje karo padėtį, kuri buvo įteisinta nuo pat buržuazinės valstybės susikūrimo pradžios. Tačiau įvykdyti esminių ekonomikos reformų liberalinė vyriausybė nesugebėjo. Darbo žmonės kentė dėl nedarbo. 1920—1926 metais iš Lietuvos, ieškodami duonos kąsnio, buvo priversti emigruoti 41 435 jauni žmonės. Dauguma jų išvyko į Braziliją, Argentiną, Kanadą, priimdami vergovines plantatorių agentų sąlygas[13].

Dėl sunkios ekonominės padėties, dėl to, kad darbininkus išnaudojo savi kapitalistai, pagyvėjo streikai. Juos organizavo kairiosios profsąjungos, kurioms dažnai vadovavo komunistai pogrindininkai. Nepatenkinti buvo ir valstiečiai. Jie tikėjosi, kad bus sumažintas žemės mokestis, tačiau liberalinė vyriausybė neįvykdė savo rinkiminių pažadų.

Stambiojo kapitalo atstovai siekė kuo greičiau pralobti, buvo nepatenkinti streikais, darbininkų judėjimo pagyvėjimu, reikalavo nuslopinti šį judėjimą administracinėmis priemonėmis. Dvarininkai buvo nepatenkinti buržuazine žemės reforma, kuri pažeidė jų interesus, atėmė dalį žemės bežemių ir mažažemių valstiečių naudai.

Reakcinė spauda pradėjo triukšmingą antivyriausybinę kampaniją, kaltindama jos veikėjus, kad jie vykdo šalies bolševizavimo politiką. Fašistuojantys elementai rengė reakcines sueigas, demonstracijas, skleidė melagingus gandus, jog Kaune, darbininkų kvartaluose esą slapstosi iš Maskvos atvykę Lietuvos KP vadovai V. Kapsukas, Z. Angarietis, kurie vadovausią bolševikiniam sukilimui.

O iš tikrųjų sukilimą rengė reakcinių partijų — tautininkų ir krikščionių demokratų vadovai. Į sukilimo vadovybę buvo įtraukti reakciniai karininkai: generolas Kazys Ladyga (1893—1941), majoras Povilas Plechavičius (1890—1973), pulkininkas Vladas Skorupskis (1895—1981). Apie rengiamą sukilimą liberalinė vyriausybė buvo informuota dar 1926 m. spalio 16 d.[14], tačiau jos vadovybė nesiėmė jokių rimtų priemonių, kad būtų užkirstas jam kelias.

Fašistinis valstybės perversmas įvykdytas 1926 m. gruodžio 17 d. Jis pirmiausia buvo nukreiptas prieš darbininkų klasę, prieš Lietuvos Komunistų partiją, prieš kairiąsias profsąjungas. Daugelis Komunistų partijos vadovų buvo suimti jau pirmosiomis perversmo valandomis. 1926 m. gruodžio 24 d. sąmokslininkų karo lauko teismas 2-ojo pėstininkų pulko kareivinėse teisė vadovaujančiuosius Komunistų partijos darbuotojus pagal melagingą kaltinimą, neturėdamas jokių įkalčių, kad rengtas sukilimas. Lietuvos KP CK Politinio biuro nariai Karolis Požela (1896—1926) ir Juozas Greifenbergeris (1898—1926), Lietuvos Raudonosios pagalbos CK narys Kazys Giedrys (1891—1926) ir Lietuvos KJS CK narys Rapolas Čarnas (1900—1926) buvo nuteisti mirties bausme. Ankstų 1926 m. gruodžio 27 d. rytą nuosprendis buvo įvykdytas. Daug suimtų komunistų ir profsąjungų vadovų buvo įkalinta ir išsiųsta į Varnių koncentracijos stovyklą.

---

[10] PA, f. 77, ap. 28, b. 10284, l. 55.

[11] Ten pat, l. 57.

[12] Ten pat, l. 59.

[13] Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868—1940 гг. В., 1989, с. 153.

[14] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4. Lietuva buržuazijos valdymo metais (1919—1940). V., 1961, p. 307—308.

Liaudininkų partijos vadovai padėjo fašistams legalizuoti įvykdytą valstybės perversmą. Prezidentas Kazys Grinius (1866—1950) pavedė vienam iš sąmokslininkų vadovų Augustinui Voldemarui (1883—1942) sudaryti naują vyriausybę, patvirtino jos sudėtį ir pats atsistatydino. Nauju Respublikos prezidentu buvo išrinktas Antanas Smetona (1874—1944). Iš 85 seimo atstovų už jį balsavo 38 atstovai — daugiausia krikščionių demokratų partijos atstovai, t. y. seimo mažuma. Patys tautininkai seime turėjo tik 3 atstovų mandatus. Krikščionių demokratų lyderis kunigas Mykolas Krupavičius (1885—1970) nuoširdžiai pasveikino A. Smetoną kaip valstybės vadovą, o arkivyskupas Juozas Skvireckas (1873—1959) jį prisaikdino [15].

1926 m. gruodžio įvykiai iš pagrindų pakeitė Komunistų partijos darbo Lietuvoje sąlygas. Reikėjo sudaryti naują Komunistų partijos vadovybę Kaune, atkurti reakcijos nutrauktus partinių organizacijų ryšius. Lietuvos KP CK Politinio biuro vadovai V. Kapsukas ir Z. Angarietis, gyvenę Maskvoje, nutarė nusiųsti pogrindiniam partiniam darbui Vakarų tautinių mažumų komunistinio universiteto absolventus Povilą Jankauską (1897—1938) ir Eliją Bilevičių (1904—1986). Pogrindiniam partiniam darbui pasiprašė ir G. Plechanovo liaudies ūkio instituto antrojo kurso studentas Antanas Sniečkus.

1926 m. gruodžio 27 d., išlipęs iš traukinio Kaune, A. Sniečkus ant telegrafo stulpo pamatė prilipdytą skelbimą apie tai, kad tą dieną buvo sušaudytas Karolis Požela ir jo draugai. Karolis Požela buvo A. Sniečkaus bičiulis nuo 1921 metų. Taip pasitiko jį gimtoji žemė. Kai jis nuėjo į konspiracinį butą, buvo sutiktas įtariai — jo šeimininko žmona pasakė, kad šeimininko nėra, jis darbe.

LIETUVOS KP CK SEKRETORIATO NARYS

Vis dėlto to buto šeimininkės padedamas A. Sniečkus užmezgė ryšį su Kauno pogrindine partine organizacija. 1927 m. sausio 6 d. įvyko Lietuvos KP CK plenumas, kuris išrinko naują CK Sekretoriatą. A. Sniečkus buvo kooptuotas į CK narius ir išrinktas Sekretoriato nariu. 1927 m. kovo 15 d. CK Sekretoriatas pavedė A. Sniečkui vadovauti partinės spaudos leidimui [16]. 1927—1930 m. jis dirbo partijos pogrindinėse spaustuvėse spausdinamo Lietuvos KP CK organo „Tiesos" laikraščio, antifašistinio laikraščio „Šalin fašizmas!" redaktoriumi, organizavo straipsnius Lietuvos KP leidiniams, spausdinamiems Rytų Prūsijoje („Komunisto", „Balso" žurnalams, įvairioms brošiūroms apie einamąją politiką, atsišaukimams), jis taip pat rūpinosi šių leidinių gabenimu iš Vokietijos ir nelegaliu jų platinimu Lietuvoje.

1927 m. vasarą Lietuvoje vyko rajoninės partinės konferencijos, kurios rinko delegatus į Lietuvos KP V suvažiavimą. Žvalgybos persekiojami, ne visi išrinktieji delegatai galėjo atvykti į suvažiavimą. Lietuvos KP CK nutarė vietoj suvažiavimo sušaukti IV partinę konferenciją. Komunistų Internacionalo Vykdomasis Komitetas priėmė specialų nutarimą suteikti konferencijai suvažiavimo teises. Lietuvos KP IV konferencija vyko 1927 m. rugsėjo 10 d. — spalio 1 d. Maskvoje [17]. Daugumai KP CK narių išvykus į konferenciją, Kaune vadovauti partiniam darbui buvo paliktas Lietuvos KP CK Sekretoriato narys A. Sniečkus. Konferencija už akių išrinko jį CK nariu, o CK plenumas — Lietuvos KP CK sekretoriaus Karolio Didžiulio (1894—1958) pavaduotoju.[18].

Lietuvos KP CK Sekretoriato nariams išvykus į IV konferenciją, 1927 m. rugsėjo 9 d. Tauragėje įvyko antifašistinis sukilimas, kurį po kelių valandų reakcininkai žiauriai numalšino. Susidorojant su sukilėliais suimti 324 žmonės, iš kurių 209 buvo teisiami: 84 nuteisti mirties bausme, 12 iš jų buvo sušaudyta, o kitiems dėl darbo žmonių protestų mirties bausmė pakeista, 18 — nuteista kalėti iki gyvos galvos, 12 — kalėti nuo 6 iki 12 metų, kai kurie išsiųsti į Varnių koncentracijos stovyklą, kiti išteisinti [19].

Sukilimą organizavo kairieji socialdemokratai, liaudininkai ir eserai — smulkiosios buržuazijos atstovai, nepatenkinti fašistinės valdžios savavalia-

[15] Ten pat, p. 325, 327.
[16] PA, f. 77, ap. 10, b. 14, l. 5.
[17] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2 (1919—1940). V., 1980, p. 192
[18] Ten pat.
[19] Ten pat, p. 190.

vimu. Tačiau pasidavę antikomunistinėms nuotaikoms, jie savo veiksmų nederino su Komunistų partija, neinformavo jos apie savo ketinimus. Kaip šią darbo žmonių akciją reikėjo įvertinti? Savo iniciatyva A. Sniečkus parašė Lietuvos KP CK vardu atsišaukimą ir išspausdino Kauno pogrindinėje spaustuvėje. Atsišaukime sakoma:

„Mes gerbiame tauragiškius, sukilusius su ginklu rankose ir padėjusius savo galvas kovoje prieš kruviną fašistų viešpatavimą, bet kartu mes juos kritikuojame ir raginame kairiuosius socialdemokratus ir liaudininkus, plačiąsias darbininkų ir valstiečių mases neiti daugiau sąmokslo keliu... Mes raginame darbininkus, valstiečius ir darbo inteligentiją, visus tikrai antifašistinius elementus žengti bendru frontu prieš fašizmą"[20].

Šiuo atsišaukimu komunistai ragino kairiuosius socialdemokratus, liaudininkus ir kitus antifašistus bendru frontu kovoti prieš fašizmą. Po Komunistų Internacionalo VII kongreso ši kovos taktika buvo pavadinta vieningu antifašistiniu liaudies frontu. Masinę Lietuvos Komunistų partijos kampaniją — sukilimo dalyvių gynimą nuo fašistinio teroro parėmė Komunistų Internacionalo Vykdomasis Komitetas. Savo 1927 m. spalio 13 d. atsišaukime Komunistų Internacionalo Vykdomasis Komitetas ragino „Visų šalių darbininkų klasę ir darbo žmones protestuoti prieš budelius lietuvius, negailestingai susidorojančius su Lietuvos darbo liaudimi"[21]. Masiniai Tarybų Sąjungos, Vokietijos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir kitų šalių darbo žmonių protestai privertė reakcinę vyriausybę nutraukti mirties bausmės vykdymą Tauragės sukilimo dalyviams.

SEKTANTIŠKOS NUOSTATOS

Visų antifašistinių jėgų vienijimo kovai prieš fašistinę diktatūrą taktika, kurią paskelbė Lietuvos KP Centro Komitetas po reakcinio valstybės perversmo 1926 m. gruodžio mėnesį, netrukus sužlugo dėl neteisingų J. Stalino nuostatų šiuo klausimu[22]. Straipsnyje „Dėl tarptautinės padėties" (1924 m. rugsėjo mėn.) jis teigė, kad „socialdemokratija yra objektyviai nuosaikus fašizmo sparnas", kad fašizmas ir socialdemokratija „ne antipodai, o dvyniai". Šiuo J. Stalino požiūriu vadovavosi kai kurie Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto darbuotojai, kurie dalyvavo Lietuvos KP IV konferencijoje ir turėjo įtakos jos priimtų rezoliucijų turiniui. Netrukus Lietuvos KP spaudoje pasirodė straipsnių apie socialfašistus, o tai trukdė pasiekti darbininkų antifašistų veiksmų vienybę.

Komunistų Internacionalo programoje, priimtoje 1928 m. liepos 17 d. — rugsėjo 1 d., vykusiame VI kongrese, vadovaujantis J. Stalino nuostatomis, nebuvo aiškiai nustatytas skirtumas tarp socialdemokratijos ir fašizmo. Kairysis socialdemokratijos sparnas programoje buvo apibūdintas kaip „pavojingiausia socialdemokratų partijų frakcija"[23]. Teiginys, kad svarbiausias smūgis turi būti smogtas pirmiausia kairiajam socialdemokratijos sparnui, labai sunkino praktiškai vykdyti bendro fronto taktiką, bendradarbiauti darbininkams komunistams ir socialdemokratams, padėjo plisti sektantiškoms pažiūroms komunistiniame judėjime.

Šios nuostatos atsiliepė ir Lietuvos KP darbui. 1929 m. birželio 27—30 d. Maskvoje vyko Lietuvos KP CK plenumas, kuriame dalyvavo ir A. Sniečkus. Apsvarstęs Lietuvos KP atstovo prie Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto Z. Angariečio pranešimą „Dėl padėties Lietuvoje ir partijos uždavinių", plenumas savo nutarime teisingai ragino komunistus įtraukti plačiuosius miesto ir kaimo darbo žmonių sluoksnius į kovą dėl gyvybinių ekonominių ir politinių reikalavimų, į bendrą kovą su fašistine diktatūra. Teisingai

---

[20] Sniečkus A. Su Lenino vėliava, I. I. V., 1977, p. 28.

[21] Правда, 1927, 14 октября.

[22] Фирсов Ф. И., Шириня К. К. Коминтерн: время испытаний — Правда, 1989 7 апреля.

[23] Программа и устав Коммунистического Интернационала. 4-е изд. М., Л., 1935 с. 32.

pabrėžiant, kad komunistų uždavinys įtraukti į bendrą kovos frontą „darbininkus, esančius socialdemokratų įtakoje", plenumo nutarime kartu buvo pažymima, kad „negali būti nė kalbos apie bendrą frontą arba kokius nors susitarimus apskritai su socialdemokratija, kaip su socialfašistine partija", kad „su socialdemokratija reikia kuo įnirtingiausiai kovoti. Kiekviena proga reikia kelti aikštėn jos socialfašistinį veidą" [24]. Leidinyje „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža" šis plenumo nutarimas teisingai kritikuojamas kaip klaidingas. Jis atspindėjo J. Stalino diktatą Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto organų veiklai

1928—1930 metais A. Sniečkus daug dėmesio skyrė atkurti darbininkų profsąjungoms, reakcionierių sutriuškintoms po valstybės perversmo. Jų veikla, ypač Kaune, pagyvėjo. Jos padėjo Lietuvos Komunistų partijai organizuoti 1928 m. masinę atstovų rinkimų į ligonių kasų tarybas kampaniją. Komunistų pastangomis Kauno miesto ligonių kasos taryboje buvo sudaryta kairiųjų darbininkų frakcija, kurios veiksmai atspindėjo Komunistų partijos poziciją vertinant einamąjį momentą ir darbininkų klasės teisių gynimo interesus buržuazijos diktatūros sąlygomis. Kairiųjų darbininkų akcijos buvo tokios populiarios, kad 1931 metų spalio mėnesį jie gavo daugumą atstovų vietų Kauno miesto ir Panevėžio apygardos ligonių kasų tarybose. Nenorėdama susitaikyti su komunistų ir juos remiančių kairiųjų darbininkų pergale Kaune ir Panevėžio apygardose įvykusiuose rinkimuose, reakcinė valdžia anuliavo rinkimų rezultatus, žvalgyba suėmė išrinktus kairiuosius atstovus, įmonininkai atleido juos iš darbo, o kaip bedarbiai jie neteko teisės rinkti ir būti renkami į ligonių kasų tarybas [25].

A. SNIEČKAUS SUĖMIMAS

1930 m. balandžio 7 d. buržuazinė žvalgyba Kaune smogė Komunistų partijai skaudų smūgį. Buvo suimti nelegaliai gyvenantys trys Lietuvos KP CK Sekretoriato nariai: Antanas Sniečkus, Jonas Kasperaitis (1903—1938) ir Povilas Jankauskas. Pas A. Sniečkų buvo rasta daug komunistinės literatūros, partinės korespondencijos iš rajonų. Per kvotą A. Sniečkus pareiškė, jog jis „pripažįsta faktą, kad priklauso Komunistų partijai, bet nelaiko to nusikaltimu. Jokių parodymų byloje jis neduosiąs, o rašyti ką nors savo ranka atsisakąs" [26].

Žvalgybos nurodymu kalėjimo administracija pradėjo A. Sniečkų terorizuoti. 1928 m. sausio mėnesį suimto Lietuvos KP CK sekretoriaus K. Didžiulio laiške iš Kauno kalėjimo pranešama:

„Drg. Sniečkų sumušė ir dar trims dienoms pasodino į karcerį. Jį specialiai pasodino į vienutę, kur sėdi provokatoriai. Jis atsisakė eiti į vienutę (joje laikomi keli kaliniai, nes kalėjimas perpildytas). Jį uždarė prievarta. Tai kartojosi keletą kartų. Aišku, kad prievarta stumiant į kamerą ir šonai nukentėjo" [27].

Kartą A. Sniečkų įstūmė į kamerą, kurioje sėdėjo psichiškai nesveiki kaliniai. Vienas iš jų žingsniuoja po kamerą ir samprotauja:

— Šis tipas nuteistas mirti. Reikia nuosprendį įvykdyti.

Ligonis prisitraukia taburetę ir atsisėda prie gulinčio ant gultų A. Sniečkaus. Šis girdėjo ligonio žodžius, todėl jį kalbina:

— Argi tu nežinai, kad kiekvienas nuteistasis mirti turi teisę paduoti apeliaciją į aukščiausią instanciją? Aš juk išsiunčiau apeliaciją.

— Tiesa, — sutiko ligonis ir nuosprendžio vykdymą atidėjo.

Nuo 1929 m. įžūlaus politinių kalinių terorizavimo politika buvo vykdoma visuose buržuazinės Lietuvos kalėjimuose. Politiniai kaliniai ėmė kelti protestus. 1931 metų sausio mėnesį protesto bado streiką paskelbė apie 350

---

[24] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2, V., 1978, p. 235.

[25] Ten pat, p. 309.

[26] Kariuomenės teismo prokuratūros kaltinamasis aktas 1930 m. rugsėjo 16 d. — PA f. 16895, ap. 2, b. 8, l. 29.

[27] [illegible] ...las „Balsas", 1930, rugpjūčio 25, Nr. 16, p. 687.

Kauno, Šiaulių, Ukmergės, Panevėžio kalėjimų ir Varnių koncentracijos stovyklos kalinių[28]. Kauno kalėjimo badaujančiųjų įgaliotiniai ryšiams su kalėjimo administracija palaikyti buvo A. Sniečkus ir Ignas Gaška (1891—1973). Politinių kalinių bado streikas truko nuo 8 iki 10 parų ir baigėsi be rezultatų. Kaliniai buvo terorizuojami ir toliau.

A. Sniečkaus ir jo draugų iš CK Sekretoriato kariuomenės teismas įvyko 1931 metų vasario 26 d. Savo kalboje teismo salėje A. Sniečkus gynė Komunistų partijos orumą, įrodinėjo, kad ji veikia ne išlaikoma Komunistų Internacionalo arba TSRS, kaip sakė prokuroras, o idėjiniais motyvais gina darbo žmonių interesus. Reportaže apie teismo procesą liberalų laikraštis „Lietuvos žinios" 1931 m. vasario 27 d., remdamasis A. Sniečkaus žodžiais, rašė, kad Lietuvoje siaučiant masiniam nedarbui, ekonominei krizei, valdžia tepaskyrusi kovai su nedarbu tik 30 tūkstančių litų. Skurstąs ir kaimas. Valstiečiai negalį parduoti savo produktų, o varguomenė neturi lėšų prekėms įsigyti. Šios negandos, krizė — tai dirva komunistų veiklai. „Sniečkaus kalba buvo įtikinama", — darė išvadą laikraštis.

Kariuomenės teismas nuteisė A. Sniečkų ir J. Kasperaitį po 15 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, o P. Jankauską — 12 metų kalėjimo[29].

Netrukus A. Sniečkus buvo perkeltas į Šiaulių kalėjimą. Čia politiniai kaliniai pradėjo leisti ranka rašytą žurnalą „Kovotojas". Kalėjimo nelegalioje žurnalo kolegijoje dirbo ir A. Sniečkus.

1933 metų vasarą Lietuvos episkopatas pasiūlė Smetonos vyriausybei, kad Lietuva ir Tarybų Sąjunga pasikeistų politiniais kaliniais ir taip išleistų kai kuriuos kunigus, kalinčius tarybiniuose lageriuose. Keitimosi protokolas buvo pasirašytas 1933 m. spalio 5 d.[30]. Lietuvos KP atstovybė prie Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto pasiūlė savo politinių kalinių, kalėjusių buržuazinės Lietuvos kalėjimuose, sąrašą. Kandidatai keistis buvo derinami su Lietuvos KP CK Sekretoriatu Kaune. Šiuo tikslu atstovybės sekretorius Jonas Grigaitis (1906—1943) du kartus nelegaliai iš Maskvos buvo atvykęs į Kauną. Kaliniais pasikeista 1933 m. spalio 19 d.[31]. Tarp 24 iškeistų komunistų buvo ir A. Sniečkus.

Važiuodami traukiniu iš Kauno į Maskvą kaliniai apskaičiavo, kad visi 24 išleistieji kaliniai buvo nuteisti 312 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, o iškalėjo 80 metų. Per tą laiką jie dalyvavo protesto bado streikuose 231 parą, išbuvo karceriuose 264 paras. A. Sniečkus buvo iškalėjęs pusketvirtų metų, dalyvavo bado streikuose 12 parų, išbuvo karceryje 30 parų[32].

KOMINTERNO VYKDOMOJO KOMITETO BENDRADARBIS

Maskvoje nuo 1933 m. pabaigos A. Sniečkus dirbo Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto aparate: buvo Internacionalinės kontrolės komisijos bendradarbis, Lietuvos KP atstovo prie Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto pavaduotojas, dėstė partinę statybą ir leninizmą Tarptautinės Lenino mokyklos lietuviškajame sektoriuje. 1934 metų spalio mėnesį jis buvo priimtas į šios mokyklos aspirantūrą ir čia parašė mokslinį darbą „Valstiečių judėjimas Lietuvoje 1935 metais"[33]. Jis pirmasis iš Lietuvos istorikų politiškai įvertino antifašistinį Suvalkijos valstiečių streiką.

Svečio teisėmis A. Sniečkus dalyvavo Komunistų Internacionalo VII kongreso darbe (1935 07 25—08 20) Maskvoje, populiarino spaudoje jo nutarimus apie darbo žmonių kovą prieš fašizmą ir imperialistų rengiamą karą antifašistinio liaudies fronto taktikos pagrindu. Lietuvos KP CK plenumo 1935 m. liepos 19 d. nutarimu A. Sniečkus buvo išrinktas naujo Lietuvos KP CK Politinio biuro nariu[34].

---

28 Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. V., 1978, t. 2, p. 304.
29 PA, f. 16895, ap. 2, b. 8, l. 33.
30 Lietuvos TSR CVA, f. 507, ap. 1, b. 691, l. 101.
31 PA, f. 16895, ap. 2, b. 8, l. 35.
32 Žurnalas „Priekalas", M., 1933, lapkritis, Nr. 11, p. 629.
33 Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1, p. 38—51; Крестьянская борьба в Литве - «Аграрные проблемы», М., 1935, сентябрь—декабрь, кн. 5—6, с. 75—84.
34 Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. V., 1967, p. 41.

LIETUVOS KP CK PIRMASIS SEKRETORIUS

Pagal Komunistų Internacionalo VII kongreso direktyvinį nurodymą Lietuvos Komunistų partijos vadovaujantis organas buvo perkeltas į Lietuvą, į Kauną. Lietuvos KP CK Politinio biuro nutarimu A. Sniečkus 1936 m. gegužės 27 d. atvyko į Kauną pogrindiniam partiniam darbui [35]. Nuo 1936 metų jis jau oficialiai dirbo Lietuvos KP CK pirmuoju sekretoriumi.

Naujos partinės vadovybės Kaune laukė svarbūs įvykiai. Į nusižudžiusio lentpjūvių darbininkų streiko dalyvio Antano Kranausko (1910—1936) laidotuves susirinko tūkstančiai darbininkų. Policijos mėginimai sutrukdyti rengiamą demonstraciją buvo nesėkmingi. Komunistų iniciatyva karstas su velionio palaikais buvo jėga paimtas iš anatomikumo ir išneštas į gatvę. Birželio 17 d. demonstrantai centrinėmis Kauno gatvėmis ėjo į kapines. Pasipiktinę policijos savavaliavimu (ji nušovė darbininką A. Raškovičių, 1916—1936, rimbais mušė demonstrantus), darbininkai plačiai pritarė komunistų siūlymui birželio 18 d. paskelbti Kaune visuotinį protesto streiką.

Visuotinis politinis 1936 m. birželio 18—20 d. streikas, prie kurio organizavimo daug prisidėjo A. Sniečkus, parodė išaugusią Lietuvos Komunistų partijos įtaką darbininkų klasei, jos autoritetą, patvirtino bendro darbininkų ir antifašistinio liaudies fronto taktikos teisingumą.

1936 metų straipsnyje „Visuotinis streikas Kaune" A. Sniečkus rašė, „kad jis sustiprino visos Lietuvos darbininkų klasės kovą, suaktyvino visą antifašistinį judėjimą" [36].

Kovodama už antifašistinio liaudies fronto sudarymą, Komunistų partija išplėtė ryšius su demokratine antifašistine inteligentija, su rašytojais, menininkais, teatralais ir kitais kūrybiniais darbuotojais, suorganizavo legalios antifašistinės literatūros leidimą. A. Sniečkaus vadovaujami reikšmingą darbą šioje srityje nuveikė V. Niunka (1907—1983), M. Meškauskienė (gim. 1907 m.) ir kiti mūsų partinės inteligentijos atstovai.

Buržuazinėje Lietuvoje iki 1936 metų legaliai veikė Krikščionių demokratų, Liaudininkų, Socialdemokratų partijos. Šių partijų vadovai buvo nusiteikę prieš komunistus. Fašizavusis smetoniškajam režimui, šios partijos 1936 metais buvo paleistos. Tačiau socialdemokratų ir liaudininkų gretose buvo kairiųjų elementų, kurie linko kovoti su fašistiniu režimu. Atsižvelgdami į šias nuotaikas, Lietuvos KP CK parengė ir 1937 m. sausio mėnesį paskelbė Lietuvos liaudies fronto politinę platformą [37], kuri padėjo sutelkti apie Lietuvos Komunistų partiją antifašistus iš kairiųjų smulkiaburžuazinių organizacijų. A. Sniečkus buvo vienas iš svarbiausių šios platformos autorių. Remdamiesi liaudies fronto platforma į antifašistinį judėjimą jungėsi Lietuvos jaunimo sąjungos, Liaudininkų partijos ir jų studentų „Varpo" draugijos kairieji veikėjai — Justas Paleckis (1899—1980), Juozas Vaišnoras (1911—1972), Valerijonas Knyva (1909—1941), Aleksandras Drobnys (gim. 1912 m.), Marijonas Gregorauskas (gim. 1908 m.), kurie atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje 1940 metais tapo naujosios santvarkos aktyvistais.

Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto kvietimu A. Sniečkus 1937 m. gegužės 21 d. — rugpjūčio 8 d. buvo komandiruotas į Maskvą. Komunistų Internacionalo Vykdomajame Komitete jis padarė ataskaitinį pranešimą apie Lietuvos KP CK veiklą. 1937 m. rugsėjo 27 d. Vykdomasis Komitetas pritarė partijos politinei linijai ir paragino aktyvinti judėjimą dėl antifašistinio liaudies fronto sukūrimo, telkti pažangias visuomenės jėgas aktualiems gyvenimo iškeltiems uždaviniams spręsti [38].

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuvai kilo pavojus netekti savo nacionalinės nepriklausomybės. 1938 metų kovo mėnesį lenkų reakcininkai

---

[35] PA, f. 77, ap. 28, b. 10284, l. 134; Antano Sniečkaus gyvenimo ir visuomeninės veiklos kronika. — kn.: E. Mertinienė ir kt. Antano Sniečkaus raštu bibliografija, p. 196

[36] Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1, p. 56.

[37] Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai. V., 1963, t. 4, p. 792 –795.

[38] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. V., 1978, t. 2, p. 420.

privertė Lietuvos vyriausybę atsisakyti sostinės Vilniaus ir viso Vilniaus krašto. Po metų, 1939 m. kovo mėn., Hitlerio spaudimu Lietuvos vyriausybė atidavė Vokietijai Klaipėdos kraštą. Lietuva neteko savo vienintelio jūrų uosto ir didelės dalies pramonės pajėgumų.

Tuo laikotarpiu, 1938—1939 m., Lietuvos Komunistų partija jau nebeturėjo ryšio su Komunistų Internacionalo Vykdomuoju Komitetu. Jis buvo nutrauktas dėl Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto darbuotojų nepagrįstų represijų Stalino asmens kulto metais. Lietuvos KP Centro Komitetas turėjo savarankiškai atsakyti į klausimą, kokią poziciją privalo užimti Komunistų partija tuo lemiamu lietuvių tautai momentu. A. Sniečkaus vadovaujamas Lietuvos KP Centro Komitetas tokį atsakymą davė, remdamasis CK 1938 m. sausio 1 d. plenumo ir 1939 m. sausio 6 d. plenumo, įvykusių prie Kauno, nutarimais. Lietuvos KP CK plenumuose, kuriuose pagrindinius pranešimus padarė A. Sniečkus, Lietuvos Komunistų partija paragino visus šalies laisvės gynimo šalininkus, visus, kurie nenorėjo atsidurti fašistinės vokiečių okupacijos priespaudoje, sudaryti bendrą patriotinį kovos prieš hitlerinės agresijos pavojų, prieš fašistų vokiečių antplūdžio grėsmę frontą ir reikalauti sudaryti tokią vyriausybę, kuri gintų Lietuvos nepriklausomybę, stiprintų draugystę su Tarybų Sąjunga — mažų tautų laisvės ir nepriklausomybės gynėja. Kartu Komunistų partija griežtai stojo prieš voldemarininkų ir dešiniųjų krikščionių demokratų bei liaudininkų bloką, kuris 1939 metų pradžioje pradėjo leisti Klaipėdoje laikraštį „Bendras žygis", propagavusį Lietuvos pajungimą hitlerinei Vokietijai. Prohitleriniam šio bloko dalyvių judėjimui Lietuvoje nebuvo pritarta. Komunistų partija juos demaskavo kaip Hitlerio penktąją koloną Lietuvoje.

Lietuvos ir TSRS atstovai Antrojo pasaulinio karo pradžioje 1939 m. spalio 10 d. sudarė sutartį dėl Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto perdavimo Lietuvos respublikai, taip pat dėl Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos. Buržuazinė tautininkų vyriausybė pamėgino šį faktą pateikti kaip prezidento A. Smetonos politikos laimėjimą, bet nutylėjo, kad Vilnių Lietuvai perdavė Tarybų Sąjunga. Plačiosios Lietuvos liaudies masės entuziastingai sutiko žinią, kad sostinė ir Vilniaus kraštas, kurie nuo 1920 metų buvo buržuazinės Lenkijos okupuoti, sugrąžinti Lietuvai. Šia proga suorganizuotas iškilmes Lietuvos Komunistų partija A. Sniečkaus iniciatyva stengėsi paversti dėkingumo Tarybų Sąjungai manifestacija.

Manifestantų atstovai užėjo į TSRS ambasadą Kaune pareikšti savo dėkingumo TSRS vyriausybei. Kiti manifestantai su sveikinimais TSR Sąjungai ėjo prie Tarybų Sąjungos ambasados pastato, bet policija jų nepraleido. Manifestacijos dalyvį Petrą Kastanauską (1895—1975) 1939 m. spalio 12 d. policininkai sumušė, net peršovė jam veidą. Dalis manifestantų susirinko prie Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo. Kalbą jiems pasakė rašytojas komunistas Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (1908—1969). Policija susirinkimą išvaikė. 1939 m. spalio 11 d. antifašistinę kalbą susirinkime prie prezidentūros pasakė rašytojas ir žurnalistas Justas Paleckis ir už tai jis buvo išsiųstas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą.

BURŽUAZINĖS SANTVARKOS KRIZĖ

Stiprėjant buržuazinės santvarkos krizei, didėjant liaudies masių nepasitenkinimui ir plečiantis revoliuciniam judėjimui, Lietuvoje brendo revoliucinė situacija. Pagrindiniai šio proceso požymiai buvo vidiniai prieštaravimai. Lietuvos visuomenė suskilo į dvi stovyklas — buržuazijos stovyklą, kurios priešakyje buvo reakcininkas diktatorius A. Smetona, ir darbininkų klasės, darbo valstietijos, pažangiosios inteligentijos stovyklą, kuriai vadovavo Lietuvos Komunistų partija. Visuomenei buvo iškilęs svarbus klausimas: kaip apginti šalies nepriklausomybę, kokiu keliu žengdama lietuvių tauta geriausiai apgins savo ateitį. Atsakymą į gyvenimo iškeltą klausimą lėmė liaudies patriotinės nuotaikos ir abiejų stovyklų atstovų klasiniai interesai.

Gindamas klasinius išnaudotojiškus Lietuvos buržuazijos interesus, prezidentas A. Smetona orientavosi į Lietuvos pajungimą hitleriniam protektoratui. Šiuo tikslu 1940 m. pradžioje jis nusiuntė į Berlyną Valstybės saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį (g. 1900 m.), kad šis sužinotų vadovaujančių Vokietijos reicho sluoksnių nuomonę šiuo klausimu. Grįžęs į Kauną, A. Povilaitis informavo A. Smetoną, kad fašistinės Vokietijos veikėjai linkę paremti jo idėją, bet padėti ketiną ne anksčiau kaip 1940 m. rudenį, kai bus sutriuškinta Prancūzija. Siekiant ideologiškai parengti Lietuvos orientacijos pakeitimą, pradėta leisti mėnesinį žurnalą „Politika". Pirmasis jo numeris išėjo 1940 m. birželio 15 d. Kaune. Žurnalo leidėju ir redaktoriumi pasirašė Valstybės saugumo departamento bendradarbis Pranas Germantas-Meškauskas (1903—1945). Žurnalas liaupsino kariaujančių fašistinių Vokietijos ir Italijos valstybių kovinius laimėjimus.

Tuo pačiu metu vermachto vadeivas domino, kaip ekonomiškai pajungti Lietuvą. 1940 m. balandžio 17 d. prie Vokietijos ir Lietuvos prekybos sutarties buvo pasirašytas papildomas protokolas, kuriuo numatyta kasmet tiekti kariaujančios Vokietijos rinkai apie 70 procentų Lietuvos žemės ūkio produktų eksporto — maždaug už 200 milijonų litų [39]. Hitleriniai ekonomistai džiaugėsi, kad tokia sutartis su Lietuva užtikrina didžiajai Vokietijai lemiamą ekonominį viešpatavimą Lietuvoje.

Valdančiosios tautininkų ir į buržuazinę vyriausybę įėjusių reakcingų krikščionių demokratų bei liaudininkų veikėjų stovyklos politiką, Lietuvos pajungimo hitlerinei Vokietijai politiką Komunistų partija savo leidiniuose ir žodinėje propagandoje demaskavo kaip antinacionalinę politiką, nukreiptą prieš gyvybinius lietuvių tautos interesus.

Klausimą su kuo eiti, — su fašistine Vokietija, ar su socialistine Tarybų Sąjunga, — svarstė ir karininkai, ir Lietuvos inteligentija. Patriotiškai nusiteikę karininkai ir inteligentai samprotavo taip: atėjus Tarybų valdžiai, mes gal neteksime savo namų, tačiau išsaugosime tarybinį valstybingumą, lietuvių tautinę kultūrą. Hitlerinė Vokietija, vykdydama savo Rytų erdvės kolonizavimo, totalinio Pabaltijo gyventojų vokietinimo politiką, pražudytų lietuvių tautą. Štai kodėl 1940 metais pažangioji Lietuvos inteligentija, taip pat patriotiškai nusiteikę karininkai pasirinko kelią eiti su darbo liaudimi, su Tarybų Sąjunga.

Pagal Lietuvos ir Tarybų Sąjungos 1939 m. spalio 10 d. sutartį Tarybų Sąjunga gavo teisę įvesti į Lietuvą ribotą kariuomenės kontingentą Lietuvos sienoms ginti nuo išorinio puolimo [40]. Lietuvos KP CK organas „Tiesa", kurį redagavo A. Sniečkus, šia proga rašė: „Nuoširdžiai sveikiname Raudonąją Armiją, atvykusią į Lietuvą padėti jos liaudžiai apginti savo krašto nepriklausomybę" [41].

Buržuazinių partijų valdoma Lietuva 1920—1940 m. buvo pasaulinės kapitalistinės sistemos sudedamoji dalis. Jos ekonomika vystėsi pagal dėsnius, būdingus visoms kapitalistinėms šalims: visuomenėje vyko pagrindinių darbo liaudies masių nuskurdinimo procesas, kita vertus, lobo saujelė bankininkų, įmonininkų, stambiųjų prekybininkų ir žemvaldžių. Tarybinių istorikų skaičiavimais, stambioji buržuazija 1940 metų pradžioje sudarė Lietuvoje maždaug 0,7 procento gyventojų [42]. Iš carizmo paveldėtas labai žemas pramonės gamybos lygis per du dešimtmečius išaugo tik 2,6 karto [43]. Lietuvos žemės ūkio gamybai ir žemės ūkio produktų eksportui kenkė periodiškai besikartojančios išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse ekonomikos krizės, vergiška Lietuvos priklausomybė nuo užsienio monopolijų kapitalo. Kadangi šalies gamybinės jėgos buvo menkai išsivysčiusios, tūkstančiai bedarbių negalėjo rasti darbo tėvynėje ir buvo priversti išvykti į užsienį ieškoti duonos kąsnio. 1920—1940 metais iš Lietuvos emigravo daugiausia į Amerikos šalis 102 461 žmogus [44]. Daugiausia tai buvo jauni žmonės iš nusigyvenusių valstiečių, amatininkų, prekybininkų šeimų.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui savo straipsniuose, išspausdintuose „Tiesoje", A. Sniečkus ragino darbo žmones kovoti dėl liaudies valdžios, ginti Lietuvos nepriklausomybę. Straipsnyje „Ruoškimės ir mes!" jis rašė: „Šiandien liaudis kyla į vieningą kovą už liaudies valdžią, kuri kartu su Tarybų Sąjunga nuoširdžiai gins Lietuvą nuo visų užpuolikų, kuri padarys galą

---

[39] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4, p. 757—764; Дризул А. Латвия под игом фашизма. Рига, 1960, с. 278.

[40] Ten pat, p. 732.

[41] Tiesa, 1939, gruodžio 5, Nr. 17.

[42] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2, p. 563.

[43] Литва за полвека новой эпохи. В. 1967, с. 71.

[44] Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки 1868—1940 гг. В., 1989. с. 153.

badui ir darbo žmonių skurdui, kuri pagilins ir išplės žemės reformą ir panaikins valstiečių skolas, kuri užtikrins demokratines laisves ir demokratinę santvarką Lietuvoje" [45].

Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartis 1939 m. spalio mėnesį sustiprino antifašistines nuotaikas Lietuvoje. Reakcinė tautininkų vyriausybė atsakė į tai represijų prieš darbo žmones stiprinimu. 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pirmojoje pusėje Lietuvoje buvo suimta apie 1000 komunistų, komjaunuolių, streikų dalyvių. 1940 m. pradžioje buvo atidaryta nauja priverčiamųjų darbų stovykla Pabradėje. Suimtieji buvo įkalinti Dimitravo ir Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose, ištremti į įvairias Lietuvos vietas, kur jie buvo priversti vargti bedarbių eilėse. Kalėjimuose ir stovyklose atsidūrė dvylika Lietuvos KP CK narių [46]. Be Lietuvos KP CK sekretoriaus Antano Sniečkaus, buvo suimti šie žymūs partijos aktyvistai: Karolis Didžiulis (1894—1958), Motiejus Šumauskas (1905—1982), Vladas Niunka, Fridas Krastinis (1906—1986), Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (1908—1969), Juozas Grigalavičius (1913—1983), Aleksas Maginskas (1907—1942) ir daugelis kitų.

NAUJAS A. SNIEČKAUS SUĖMIMAS

A. Sniečkaus, suimto 1939 m. gruodžio 19 d., bylą nagrinėjo Apeliaciniai rūmai 1940 m. birželio 1 d. Kaune. Fašistinis teismas nuteisė jį 8 metus kalėti.

Atvykęs į Maskvą, Lietuvos KP CK Sekretoriato narys I. Meskupas-Adomas (1907—1942) 1940 m. vasario mėnesį savo pranešime Komunistų Internacionalo Vykdomajam Komitetui rašė: A. Sniečkus „labai atsidavęs draugas. Svarbiausias mūsų spaudos darbuotojas. Labiausiai išprusęs politiškai. Paskutinį kartą buvo Maskvoje 1937 m. (vasarą — nuo gegužės pabaigos iki rugpjūčio vidurio). Grįžęs į Kauną, jis buvo Sekretoriato pirmasis sekretorius. CK 1938 m. sausio plenumas išrinko jį Politinio biuro nariu... Jis geras organizatorius" [47].

Išklausęs I. Meskupo-Adomo ataskaitą apie Lietuvos KP CK darbą, Komunistų Internacionalo Vykdomasis Komitetas pripažino, kad Lietuvos KP politinė linija 1938—1940 m. buvo teisinga. Gavęs šią žinią jau Kauno kalėjime, A. Sniečkus labai apsidžiaugė. Tai prisimindamas, vėliau jis sakė, kad „visa tai davė mums marksizmas-leninizmas" [48].

Tuo tarpu hitlerinės agresijos grėsmė didėjo. 1940 m. balandžio—gegužės mėnesį Vokietijos kariuomenė užėmė Daniją, išsilaipino Norvegijoje, okupavo Belgiją, Olandiją, Liuksemburgą, birželio 14 d. Prancūzijos kariuomenė be mūšio pasitraukė iš Paryžiaus ir atidavė sostinę Vokietijos kariuomenei. Hitlerininkai pradėjo platinti „naujosios Europos" žemėlapį, kuriame Pabaltijo valstybės jau buvo įjungtos į hitlerinį reichą.

Šiomis sąlygomis Tarybų Sąjungos vyriausybė negalėjo nepasirūpinti savo šalies vakarinių sienų saugumu. Pradėjo galioti Molotovo—Ribentropo 1939 m. rugpjūčio 23 d. paktas ir jo slaptieji priedai dėl TSRS ir Vokietijos įtakos sferų pasidalijimo Pabaltijyje. Pažeidusi Tarybų Sąjungos ir Lietuvos 1939 m. spalio 10 d. sutarties sąlygas, tarybinė vyriausybė 1940 m. birželio 14 d. įteikė notą buržuazinės Lietuvos vyriausybei. Buvo reikalaujama sudaryti naują Lietuvos vyriausybę ir laisvai įleisti į Lietuvos teritoriją papildomas tarybinės kariuomenės dalis, kad jos galėtų geriau užtikrinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties vykdymą. Birželio 15 d. respublikos Ministrų Taryba priėmė Tarybų Sąjungos vyriausybės reikalavimus [49]. Lietuvos kariuomenės vadas generolas Vincas Vitkauskas (1890—1965) ir keletas kitų ministrų atmetė A. Smetonos siūlymą priešintis atvykstančioms Raudonosios Armijos dalims ir kaunantis pasitraukti į Vokietiją. Tą pačią dieną prezidentas A. Smetona su savo artimaisiais pabėgo į Vokietiją, nors Lietuvos respublikos

[45] Tiesa, 1939, lapkričio 5, Nr. 16.
[46] PA, f. 77, ap. 23, b. 1, l. 2.
[47] PA, f. 77, ap. 28, b. 10284, l. 205.
[48] Ten pat, p. 273.
[49] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4, p. 771.

premjeras Antanas Merkys (1887—1955) ir dalis kariuomenės vadovybės žmonių prieštaravo jo pabėgimui iš šalies.

Ministras pirmininkas ir einąs Lietuvos prezidento pareigas A. Merkys 1940 m. birželio 17 d. paskyrė antifašistą Justą Paleckį respublikos ministru pirmininku ir patvirtino jo pateiktą Ministrų tarybos sudėtį[50]. Naujos vyriausybės sudarymą 1940 m. birželio 18 d. savo atsišaukime sveikino Lietuvos KP Centro Komitetas[51].

Pirmasis Liaudies vyriausybės aktas buvo politinių kalinių antifašistų paleidimas iš kalėjimų ir priverčiamojo darbo stovyklų. Iš viso 1940 m. vasarą buvo paleista 516 politinių kalinių[52]. Visi jie įsijungė į naujos antifašistinės santvarkos kūrimo darbą.

Lietuvos liaudies vyriausybės nurodymu Apeliaciniai rūmai savo rašte Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui rašė: „Pranešame, kad Apeliaciniai rūmai 1940 m. birželio 18 d. nusprendė pakeisti kardomąją priemonę Antanui Sniečkui... Šio sprendimo pagrindu prašome Antaną Sniečkų, Juozo s., iš kalėjimo paleisti" [53]. Jis buvo pirmasis politinis kalinys, birželio 18 d. paleistas į laisvę.

PIRMŲJŲ TARYBŲ LIETUVOS KŪRĖJŲ GRETOSE

Atsidūręs laisvėje, A. Sniečkus tuoj pat įsitraukė į visų pagrindinių valstybinių, politinių ir ekonominių respublikos pertvarkymo klausimų sprendimą. Lietuvos KP CK tuo metu vadovavosi ir Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto generalinio sekretoriaus Georgijaus Dimitrovo rekomendacijomis. Šiuos patarimus CK gaudavo per radiją nuo 1940 m. birželio 17 d. iki liepos 10 d. šifruotomis telegramomis. G. Dimitrovo telegramoje, atsiųstoje vokiečių kalba 1940 m. birželio 17 d., patariama: „Parenkite veiksmų programą, kol kas neišeidami iš liaudies demokratijos ribų. Mes pritariame, kad būtų liaudies demokratijos vyriausybė, sudaryta iš dorų liaudies atstovų. Mūsų nuomone, kol kas komunistams netikslinga tiesiogiai joje dalyvauti" [54].

A. Sniečkaus vadovaujamas Lietuvos KP CK Sekretoriatas posėdžiavo Kaune beveik kasdien ir duodavo nurodymus liaudies vyriausybei. Pagal seną pogrindininkų įprotį posėdžių protokolai nebuvo rašomi — jie paprastai buvo fiksuojami oficialiame „Vyriausybės žinių" leidinyje, kurį leido liaudies vyriausybės kanceliarija. Lietuvos KP CK Biuro protokolai pradedami rašyti tik 1940 m. rugsėjo 11 d.

1940 m. birželio 25 d. Kominterno generalinio sekretoriaus telegramoje patariama: „Imkitės visų priemonių, kad Komunistų partija būtų nedelsiant legalizuota. Taip pat legalizuokite profsąjungas"[55].

Visos vėlesnės Lietuvos KP CK priemonės buvo vykdomos kaip tik tais terminais, kuriuos siūlė G. Dimitrovas. Lietuvos liaudies vyriausybė buvo sudaryta birželio 17 d., o Lietuvos KP legalizuota birželio 25 d.

1940 m. liepos mėnesio pradžioje A. Sniečkus pavedė teisingumo ministrui Povilui Pakarkliui (1902—1955) ir Lietuvos KP CK nariui Vladui Niunkai parengti Liaudies seimo rinkimų įstatymo projektą. Į Teisingumo ministeriją buvo pakviesti Valstybės tarybos, kurią Smetonos vyriausybė buvo sudariusi kaip patariamąjį organą naujų įstatymų projektams rengti, nariai. Pagrindu buvo paimtas 1936 metų seimo rinkimų įstatymas. Valstybės tarybos nariams buvo iškeltas uždavinys demokratizuoti rinkimų įstatymą: pašalinti visus apribojimus, nukreiptus prieš darbo žmones, ir suteikti teisę Komunistų partijai, profsąjungoms, darbo žmonių susirinkimams kelti kandidatus į Seimo deputatus, liaudies interesams atsidavusius antifašistus. Seimo rinkimų įstatymo

---

50 Ten pat, p. 776.
51 Ten pat, p. 777—778.
52 Lietuvos KP istorijos klausimai. V., 1971, t. 10, p. 186.
53 PA, f. 16895, ap. 2, b. 8, l. 57; CVA, f. 932, ap. 1, b. 329, l. 60.
54 Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK (toliau PII), f. 3377, ap. 56, b. 714, l. 7.
55 Ten pat.

projektas buvo pateiktas Lietuvos KP Centro Komitetui. Jį patvirtino liaudies vyriausybė. 1940 m. liepos 6 d. įstatymas buvo paskelbtas „Vyriausybės žiniose" [56].

1940 m. liepos 14—15 d. į Liaudies seimą buvo išrinkti 79 deputatai, tarp jų ir A. Sniečkus [57]. Jau pirmajame posėdyje 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimas priėmė „Deklaraciją dėl valstybinės santvarkos", kurioje buvo skelbiama, kad Lietuvoje įvedama tarybinė santvarka, kad Lietuva skelbiama Tarybų Socialistine Respublika, kurioje visa valdžia priklauso miesto ir kaimo darbo žmonėms jų deputatų Tarybų asmenyje [58].

Tame pačiame Liaudies seimo posėdyje deputatas A. Sniečkus, vadovaudamasis konkrečia istorine 1940 metų situacija, kai Lietuva ribojosi su hitlerine Vokietija, kuri kariavo ir vykdė politiką „Drang nach Osten" (Klaipėdos krašto užgrobimas, Lenkijos okupacija), grasino netrukus okupuoti Lietuvą, pažymėjo:

Vien tik Tarybų valdžios paskelbimas „dar negali tvirtai garantuoti socialistinės Lietuvos apgynimo nuo kokių nors imperialistinių pasikėsinimų į jos egzistavimą. Lietuvos liaudis žino, kad tokią jos egzistavimo garantiją gali duoti tik įstojimas į brolišką Tarybų Sąjungos tautų šeimą... Mes norime įstoti į Tarybų Sąjungą, nes mes karštai mylime savo šalį, mes norime matyti Lietuvą pirmosiose žmonijos gretose... Jeigu lietuvių tauta nori gyventi laiminga ir laisva, tai, draugai deputatai, prieš mus tik vienas kelias — įstojimas į Tarybų Sąjungą" [59].

Deputato Povilo Pakarklio pasiūlytoje ir Lietuvos Liaudies seimo priimtoje „Deklaracijoje dėl Lietuvos įstojimo į Tarybų Sąjungą" rašoma:

„Lietuvos liaudies seimas yra įsitikinęs, kad tik įstojimas į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą užtikrins tikrą Lietuvos valstybės suverenitetą, tikrą pramonės ir žemės ūkio pakilimą, tikrą nacionalinės kultūros suklestėjimą, tikrą materialinių ir dvasinių liaudies jėgų išvystymą. Liaudies, nuvertusios senąjį režimą, engimo ir beteisiškumo režimą, žmogaus išnaudojimo režimą, valia Liaudies seimas nutaria: prašyti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą priimti Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką į Tarybų Sąjungą kaip sąjunginę respubliką tokiais pat pagrindais, kokiais įeina į TSRS Ukrainos, Baltarusijos ir kitos sąjunginės respublikos" [60].

Vėlesniuose Liaudies seimo posėdžiuose buvo priimtos deklaracijos dėl žemės paskelbimo visaliaudine nuosavybe ir žemės perdavimo į darbo valstietijos rankas, dėl stambiosios pramonės ir bankų nacionalizavimo, dėl stambiųjų prekybos įmonių perdavimo liaudies nuosavybėn. Šie nutarimai padarė pradžią gamybos priemonių suvisuomeninimui, socialistinės ekonomikos Lietuvoje sukūrimui. Lietuvos liaudies seimas išrinko 10 žmonių konstitucinę komisiją, vadovaujamą teisingumo ministro P. Pakarklio. Komisija parengė Lietuvos TSR Konstitucijos teksto projektą. Taip pat buvo išrinkta įgaliotoji komisija iš 20 seimo deputatų, kuri turėjo perduoti TSRS Aukščiausiajai Tarybai deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į Tarybų Sąjungos sudėtį.

TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. posėdyje buvo svarstomas klausimas dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Sąjungą. Einąs Respublikos prezidento pareigas ir ministras pirmininkas Justas Paleckis bei kitų Liaudies seimo įgaliotosios komisijos narių grupė papasakojo apie daugybę Lietuvos respublikos darbo žmonių susirinkimų ir mitingų, kuriuose buvo pritarta siūlymui paskelbti Lietuvoje Tarybų valdžią, priimti Seimo deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į Tarybų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis. Tą pačią dieną TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą, kurio pirmasis skyrius skelbė: „Patenkinti Lietuvos seimo prašymą ir priimti Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą kaip lygiateisę sąjunginę Tarybų Socialistinę Respubliką" [61]. Antrajame įstatymo straipsnyje sakoma, kad priimtas Baltarusijos TSR Aukščiausiosios Tary-

[56] Vyriausybės žinios, 1940, liepos 6, Nr. 715, p. 463—466.
[57] Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga. V., 1985, p. 31—34.
[58] Ten pat, p. 62.
[59] Ten pat, p. 51.
[60] Ten pat, p. 76.
[61] Седьмая сессия Верховного Совета СССР. Стенографический отчет, с. 91

bos siūlymas perduoti sąjunginei Lietuvos TSR Švenčionių rajoną ir dalį teritorijos iš kitų Baltarusijos rajonų, kur gyventojų daugumą sudaro lietuviai. Įgaliotosios komisijos darbe dalyvavo ir A. Sniečkus.

Lietuvos KP CK plenume, kuris įvyko 1940 metų rugpjūčio mėnesį, A. Sniečkus buvo išrinktas CK pirmuoju sekretoriumi[62]. Nuo to laiko jis visas savo jėgas skyrė darbui Lietuvos KP Centro Komitete.

Liaudies seimo išrinkta konstitucinė komisija parengė Lietuvos TSR Konstitucijos teksto projektą, kuris buvo priimtas Lietuvos Liaudies seimo nepaprastojoje sesijoje 1940 m. rugpjūčio 25 d. Kaune. Tą pačią dieną Liaudies seimas nutarė: „Paskelbti sąjunginės Lietuvos TSR Liaudies seimą sąjunginės Lietuvos TSR laikinąja Aukščiausiąja Taryba su visomis teisėmis, kurias jai suteikia sąjunginės Lietuvos TSR Konstitucija (Pagrindinis įstatymas) iki sąjunginės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų, remiantis dabar patvirtinta Konstitucija ir Rinkimų įstatymu" [63].

Savo pirmajame posėdyje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija 1940 m. rugpjūčio 25 d. išrinko Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą iš 11 narių. Prezidiumo pirmininku buvo išrinktas Justas Paleckis, Prezidiumo nariais — Antanas Sniečkus, rašytojai Petras Cvirka (1909—1947), Juozas Banaitis (1908—1967) ir kiti deputatai. Tą pačią dieną Aukščiausioji Taryba išrinko Lietuvos TSR Aukščiausiąjį Teismą iš devynių narių; pirmininku tapo Jurgis Blieka (1908—1961). 1940 m. rugpjūčio 26 d. Aukščiausioji Taryba sudarė respublikos vyriausybę — Liaudies Komisarų Tarybą. Jos pirmininku buvo patvirtintas Mečislovas Gedvilas (1901—1981)[64].

Minėti 1940 metų įvykiai aiškiai rodo, kad Lietuvos darbininkų klasė, valstiečiai ir pažangioji inteligentija, Komunistų partijos vadovaujami, patys sprendė pagrindinius savo respublikos gyvenimo pertvarkymo klausimus. Žinoma, Raudonosios Armijos dalių, kurios griežtai laikėsi nesikišimo į Lietuvos vidaus reikalus principų, buvimas Lietuvos teritorijoje pagal Tarybų Sąjungos ir Lietuvos 1939 m. spalio 10 d. sutartį turėjo didelę reikšmę. Vien tik šių karinių dalių buvimas sukaustė vidaus ir tarptautinės reakcijos veiksmus.

Darbo žmonių veiksmai padėjo darbininkų klasei 1940 metais išplėšti valdžią iš buržuazijos, panaikinti išnaudotojų klasių politinį viešpatavimą, sugriauti jų ekonominės galios pagrindą. Pabaltijo istorikai jau seniai yra apibendrinę šiuos istorinius įvykius ir priėję prie išvados, kad revoliuciniai pertvarkymai 1940 metais buvo socialistinė revoliucija, kuri įvyko be ginkluoto sukilimo ir pilietinio karo, taikiu būdu. Istorikų monografijoje rašoma:

„Tai buvo pirmoji istorijoje socialistinė revoliucija, įvykdyta taikiu būdu, panaudojant parlamentus ir konstitucines formas, dalyvaujant platiesiems gyventojų sluoksniams" [65].

Tarybų valdžios paskelbimas Pabaltijo šalyse reiškė visiškai naujo socialistinio valstybingumo sukūrimą šiose respublikose, naujų suverenių valstybių susidarymą TSR Sąjungoje, kvalifikavo svarbiausius jų suvereniteto požymius [66].

Tačiau 1940 metų įvykiams Pabaltijyje būdingi ir saviti bruožai. Jie vyko prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai buvo sprendžiamas socializmo šalies likimas. Smogiamosios Vakarų imperialistų jėgos, vadovaujamos fašistų vadeivų Hitlerio ir Musolinio, pradėjo savo žygį, siekdamos pavergti Vakarų Europos tautas ir remdamosi 1938 metų sąmokslu Miunchene sujungti visus materialinius agresorių išteklius Vakaruose, o paskui žygiuoti į Rytus, sutriuškinti Tarybų Sąjungą, iškovoti gyvybinę erdvę Vokietijos imperialistams, pradėti kolonijinį Pabaltijo, Baltarusijos, Ukrainos tautų pavergimą. Imperialistų planai buvo žinomi Tarybų Sąjungos ir Pabaltijo šalių politiniams veikėjams. Šios aplinkybės, be abejo, padarė poveikį politinių veiksmų pobūdžiui ir socialinių pertvarkymų terminams Lietuvoje bei kaimyninėse šalyse.

Konkrečios 1939 ir 1940 metų aplinkybės iškėlė Lietuvos Komunistų par-

---

[62] Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1, p. 25.
[63] Lietuvos Liaudies seimas, p. 198—199.
[64] Ten pat, p. 206, 212, 215.
[65] Социалистические революции в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти. М, 1978, с. 354.
[66] Ten pat, p. 374—376.

tijai ir jos vadovui A. Sniečkui gyvybiškai svarbų klausimą: kokią poziciją turi užimti partija bręstančio karinio konflikto tarp fašistinės Vokietijos ir Tarybų Sąjungos atžvilgiu. Nuo atsakymo į šį klausimą priklausė visų Komunistų partijos narių likimas, visos lietuvių tautos likimas. Komunistų partija, A. Sniečkus ragino visus savo aktyvistus ir šalininkus pasiaukojamai telkti visus Lietuvos patriotus šalies nepriklausomybei apginti, kovoti su kryžiuočių palikuonių antplūdžio grėsme, remti Tarybų Sąjungos vykdomą taikos tarp tautų politiką. Šiai Komunistų partijos pozicijai pritarė Komunistų Internacionalo Vykdomojo Komiteto Sekretoriatas 1940 m. kovo mėnesį.

1940 m. spalio 8 d. Lietuvos Komunistų partija buvo priimta į VKP(b). Nuo to laiko ji ėmė vadovautis VKP(b) įstatais ir VKP(b) CK nutarimais. 1941 metų vasario mėnesį įvyko Lietuvos KP(b) V suvažiavimas, kuriame A. Sniečkus padarė ataskaitinį pranešimą. Suvažiavimas išrinko Lietuvos KP(b) Centro Komitetą ir kitus vadovaujančiuosius partijos organus. 1941 m. vasario 9 d. įvykusiame Lietuvos KP(b) CK plenume Kaune A. Sniečkus buvo išrinktas Lietuvos KP(b) CK pirmuoju sekretoriumi [67]. VKP(b) XVII sąjunginė konferencija, įvykusi 1941 m. vasario 15—20 d., išrinko A. Sniečkų kandidatu į VKP(b) CK narius [68]. 1941 m. sausio 12 d. įvyko rinkimai į TSR Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą nuo Lietuvos respublikos. Tarp 35 deputatų, išrinktų į pirmojo šaukimo TSRS Aukščiausiosios Tarybos Sąjungos Tarybą ir Tautybių Tarybą buvo ir A. Sniečkus.

Rizikuodamas savo padėtimi partijoje, A. Sniečkus vis dėlto stengėsi ištaisyti neteisėtus asmens kulto politikos vykdytojų veiksmus. Būdamas priėmime pas VKP(b) CK sekretorių Georgijų Malenkovą (1902—1988), A. Sniečkus iškėlė klausimą, kad reikia išaiškinti, dėl kokių priežasčių buvo suimti kai kurie Lietuvos revoliucinio judėjimo dalyviai, atvykę į TSRS, kai buvo pasikeista politiniais kaliniais tarp Lietuvos ir TSRS 1933 metais. A.Sniečkus paaiškino, kad šie suimtieji, Lietuvos KP CK duomenimis, yra nusipelnę draugai ir būtų pageidautina, kad jie dirbtų partinį darbą Lietuvoje. G. Malenkovas, kaip pasakoja atsiminimuose A. Sniečkus, tuoj pat paskambino Lavrentijui Berijai, ir šis pažadėjo išaiškinti suimtųjų likimą. Jau 1940 metų pabaigoje lageryje buvo rastas Petras Pajarskis (1895—1942), Komunistų partijos narys nuo 1917 m., nuteistas 8 metus kalėti, Ignas Gaška (1891—1973) — Komunistų partijos narys nuo 1918 m. ir Mironas Moskvinas (1903 m.) — Komunistų partijos narys nuo 1928 m. Abu pastarieji kalėjo Polocke. Paleisti iš kalėjimo, jie prisidėjo prie gyvenimo Lietuvoje pertvarkymo.

Tarybų valdžia 1940—1941 m. įgyvendino daugelį priemonių darbininkų ir valstiečių gyvenimui palengvinti. 1940 m. viduryje surengto surašymo duomenimis, Lietuvos miestuose buvo maždaug 70 tūkstančių bedarbių. Tarybiniai organai ėmėsi priemonių, kad pradėtų veikti kapitalistų uždarytos įmonės, kad fabrikai dirbtų ne dvi tris dienas per savaitę, kaip buvo buržuazijai valdant dėl krizės reiškinių ekonomikoje, o visą darbo savaitę po dvi tris pamainas. Antrojoje 1940 metų pusėje darbininkų Respublikos pramonėje padaugėjo 13 tūkstančių. Iki 1941 metų gegužės mėnesio 55 800 bedarbių gavo darbą [69].

Dar 1940 m. rugpjūčio mėnesį Tarybinės vyriausybės nutarimu butų nuoma Lietuvos miestuose buvo sumažinta 15—20 procentų. Iki 1941 m. vasario mėnesio nacionalizuotuose namuose 12 588 kambariai buvo atiduoti darbo žmonėms. 2000 darbininkų šeimų buvo pagerintos butų sąlygos [70]. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku įvestas tarybinis visuotinis socialinis darbininkų ir tarnautojų draudimas, o Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. lapkričio 23 d. nutarimu — nemokama medicinos pagalba darbo žmonėms ir jų šeimų nariams [71]. Priimant visus šiuos nutarimus tiesiogiai dalyvavo ir Lietuvos KP CK sekretorius A. Sniečkus.

Bežemių ir mažažemių valstiečių interesais Lietuvoje buvo įvykdyta tarybinė žemės reforma. Respublikoje iš sudaryto žemės fondo 1940 metais per tris mėnesius buvo išdalyta 576 518 hektarų žemės. Jos gavo 75 346 sam-

---

[67] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. V., 1985, t. 3, p. 81.
[68] Ten pat, p. 82.
[69] Ten pat, p. 66, 106.
[70] Ketvirtis amžiaus socializmo keliu. V., 1965, p. 44, 45.
[71] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 107.

diniai, bežemiai ir mažažemiai valstiečiai. Per žemės reformą susikūrė 30 559 nauji ūkiai, papildomai žemės gavo 41 906 mažažemiai valstiečiai. Jų žemės sklypai padidėjo iki 7,34 hektaro žemės, o iki reformos jie turėjo vidutiniškai po 3,35 hektaro žemės [72]. Lietuvos KP(b) CK ir Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. spalio 10 d. nutarimu buvo paskirtas 20 milijonų litų fondas ilgamečiam naujakurių kreditavimui, kad jie galėtų įsigyti gyvulių, žemės ūkio inventoriaus, pasistatyti pastatų [73]. Iš kitų tarybinių respublikų imta gabenti mineralinių trąšų, benzino, traktorių ir kitų žemės ūkio mašinų, su kuriomis 1941 m. pavasarį mašinų-traktorių stotys, taip pat mašinų ir arklių nuomojimo punktai sėjos darbus 5814-koje valstiečių ūkių atliko beveik 25 tūkstančių hektarų plote [74].

Lietuvos Komunistų partijos poziciją kultūrinio palikimo vertinimo klausimais atspindėjo laikraštis „Darbo Lietuva":

Tarybų Lietuva „neatsisakys feodalinės epochos literatūros (Donelaitis, Poška, Strazdelis, Stanevičius, Vienažindys), kapitalistinės epochos literatūros (Kudirka, Lazdynų Pelėda, Vaižgantas, Maironis). Ne tik neatsisakys, bet atgaivinusi ją, įtrauks į socialistinės kultūros lobyną" [75].

Lietuvos Komunistų partijos politika kultūrinės veiklos klausimu buvo nustatyta Lietuvos KP(b) V suvažiavime, įvykusiame 1941 m. vasario mėn. Ataskaitiniame pranešime A. Sniečkus sakė: „Mūsų uždavinys dabar yra paimti visa, kas buvo objektyviai pažangu šioje kultūroje, nes visa, kas buvo pažangu, priklauso darbo žmonėms. Garbingosios liaudies kovų tradicijos turi padėti mums mūsų tolesniame socializmo kūrimo darbe. Tai yra garbingas mūsų darbo inteligentijos uždavinys" [76].

Taikus kuriamasis Lietuvos gyventojų darbas Didžiojo Tėvynės karo išvakarėse buvo deformuotas. Pagal antikonstitucinį direktyvinį J. Stalino ir L. Berijos nurodymą Ypatingasis pasitarimas prie Vidaus reikalų liaudies komisaro priėmė nutarimą masiškai represuoti ir izoliuoti klasiniu atžvilgiu svetimus elementus, kurie galėtų talkinti priešui, jeigu būtų užpulta TSRS. Administracinių organų operacijomis, pradėtomis 1941 m. birželio 14 d., buvo deportuoti iš Lietuvos į TSR Sąjungos šiaurinius ir rytinius rajonus 12 562 žmonės. Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto oficialiais duomenimis, tarp deportuotųjų Didžiojo Tėvynės karo išvakarėse pagal socialinę sudėtį buvo: 5536 aktyvūs buvusių buržuazinių partijų veikėjai, 1582 vadovaujantys policinio aparato valdininkai, 3165 buvę dvarininkai, fabrikantai, atsakingi buržuazinės valstybės aparato veikėjai, 1430 buvusių dvarininkų, fabrikantų, pirklių, pabėgusių iš buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos 1939 metais, kai nuo vokiečių fašistinės okupacinės kariuomenės smūgių žlugo Lenkijos valstybė [77]. Likvidavus J. Stalino asmens kulto padarinius, kompetentingi organai nustatė, kad antikonstitucinės deportacijos nedavė laukiamų rezultatų, labai suerzino visuomenę ir tuo pasinaudojo priešiški elementai antitarybiniais tikslais.

KOVOS SU OKUPANTAIS FAŠISTAIS ORGANIZATORIUS

Klastingas hitlerinės Vokietijos įvykdytas Tarybų šalies užpuolimas, aerodromų ir geležinkelio mazgų, Lietuvos pasienio užkardų bombardavimas privertė respublikos vyriausybę jau pirmąją karo dieną — 1941 m. birželio 22 d. evakuotis iš Kauno į šalies gilumą. Tarybų Lietuvos teritorija buvo okupuota birželio 22—27 dienomis. Iš 4739 komunistų, buvusių Respublikoje karo išvakarėse, spėjo evakuotis 2553 komunistai arba 53 procentai visų partijos narių. Iš daugiau kaip 13 tūkstančių komjaunuolių, buvusių respublikoje karo

[72] Ten pat, p. 72.
[73] Ten pat, p. 73.
[74] Ten pat, p. 104.
[75] Darbo Lietuva, 1940, liepos 27.
[76] Sniečkus A. Ataskaitinis pranešimas V LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. K., 1941, p. 75.
[77] Tiesa, 1988, birželio 11.

išvakarėse, spėjo evakuotis tik 2200 komjaunuolių [78]. Iš viso evakavosi iš Lietuvos maždaug 23 tūkstančiai Lietuvos gyventojų.

Pasiekęs Maskvą, A. Sniečkus sudarė vadovaujančią grupę iš spėjusių evakuotis Lietuvos KP(b) CK biuro narių. Ši grupė jau 1941 metų liepos mėnesį pasiūlė Tarybinės vyriausybės vadovybei organizuoti lietuviškąją šaulių diviziją. 1941 m. rugpjūčio 28 d. Maskvoje buvo paskirta vadovaujanti 7 žmonių (A. Sniečkus, M. Gedvilas, J. Paleckis, N. Pozdniakovas, I. Meskupas-Adomas, A. Gudaitis-Guzevičius, N. Gridinas) grupė, kuriai suteiktos Lietuvos KP(b) CK teisės [79]. Pirmasis evakuoto Lietuvos KP(b) CK biuro posėdis, kurio protokolą konspiracijos tikslais rašė pats A. Sniečkus ir kuris buvo aptiktas archyve po jo mirties, įvyko rugsėjo 19 d. Maskvoje. Posėdyje dalyvavo A. Sniečkus, Icikas Meskupas (1907—1942), Nikolajus Gridinas (g. 1905), Mečislovas Gedvilas (1901—1981) ir Aleksandras Guzevičius (1908—1969). Biuras nutarė:

„1. Patvirtinti drg. Sniečkaus pateiktą į Lietuvą siunčiamų pogrindžio darbuotojų sąrašą (pridedamas).

2. Sudaryti Lietuvos KP(b) CK Sekretoriatą, veikiantį Lietuvos teritorijoje, šios sudėties: I. Meskupas, P. Pajarskis ir A. Kleineris...

4. Kadangi lietuviškosios divizijos sukūrimo klausimą L. Berija vilkina, laikyti būtina šiuo reikalu kreiptis laišku į Staliną [80].

TSRS valstybinis gynybos komitetas 1941 m. gruodžio 18 d. priėmė nutarimą pradėti organizuoti 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją. Divizijos formavimo vieta buvo pasirinkta Volgos pakrantėje netoli Gorkio miesto. Išėję karinį apmokymą divizijos kariai — maždaug 12 tūkstančių karių ir vadų — 1943 metų vasario mėnesį įsijungė į kovinius veiksmus Oriolo fronte. Lietuvos tarybinės vyriausybės vadovai A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas, A. Guzevičius ne kartą lankė divizijos karius. Jie buvo Tuloje, Oriolo fronte rengiantis mūšiams, taip pat tada, kai divizija patirdavo sunkių nuostolių fronte. Divizija dalyvavo kautynėse Oriolo žemėje, Kursko lanke, Baltarusijoje, Lietuvoje vadavo Žemaitiją, Klaipėdos kraštą, Latvijoje — Kuržemę. Divizijos kariai kaudamiesi nuėjo 386 kilometrus, kartu su kitais Raudonosios Armijos junginiais išvadavo 648 gyvenvietes, paėmė į nelaisvę apie 11 tūkstančių priešo kareivių ir karininkų, sunaikino, susprogdino arba paėmė daug karinės technikos ir amunicijos [81]. Už drąsą ir didvyriškumą mūšiuose divizijos kariams 1943—1945 m. buvo įteikti 13 764 ordinai ir medaliai, 12-kai karių suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio garbės vardas. Daug tūkstančių Lietuviškosios divizijos kareivių ir karininkų padėjo savo galvas ant tarybinės liaudies pergalės Didžiajame Tėvynės kare aukuro.

Jau nuo pirmųjų evakuacijos dienų Lietuvos KP CK sekretorius organizavo pogrindinį partinį darbą, partizaninę kovą okupuotoje Lietuvoje. Dar 1941 metų liepos—rugpjūčio mėnesiais iš Kalinino miesto apylinkių į Lietuvą buvo išsiųstos 6 grupės (38 buvę Lietuvos KP pogrindininkai), tarp jų Adomas Godliauskas (1911—1941) — į Kauno rajoną, Karolis Petrikas (1906—1941) — į Marijampolės rajoną, Antanas Milvydas (1911—1941) — į Žemaitiją, Vladas Vildžiūnas (1909—1962) — į Utenos rajoną, Vincas Šiupinys (1917—1941) — į Panevėžio rajoną, Kazys Macevičius (1907—1974) — į Šiaulių rajoną [82]. Atvykę į Lietuvos teritoriją, jie ėmė steigti pogrindines partines organizacijas, partizanų grupes, kurios buvo ginkluotos kovos su okupantais iniciatorės [83]. Lietuvos KP(b) CK ataskaitoje pažymima, kad iki 1942 m. rugsėjo 1 d. pogrindiniam partiniam darbui ir partizaninei kovai

[78] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 138.

[79] Antano Sniečkaus gyvenimo ir visuomeninės veiklos kronika. — Kn.: Antano Sniečkaus raštų bibliografija, p. 198.

[80] Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941—1945). Dokumentų ir medžiagos rinkinys, p. 37, protokolo nuotrauka, p. 192.

[81] Ten pat, p. 390—391.

[82] Ten pat, p. 402.

[83] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 140—143.

iš Maskvos buvo nusiųsti 126 žmonės, tarp jų 87 komunistai, 23 komjaunuoliai ir 10 nepartinių. 1941—1942 m. Lietuvoje buvo sukurtos 32 pogrindinės partinės organizacijos, kuriose dirbo 138 komunistai [84].

1942 metų kovo mėnesį išsiųstą penkiolikos žmonių partinę grupę, vadovaujamą Lietuvos KP(b) CK antrojo sekretoriaus I. Meskupo-Adomo, netrukus sunaikino okupantams tarnavusi policija. Iš šios grupės išsigelbėjo tik vienas žmogus Vytautas Bieliauskas (g. 1918 m.), kuriam pavyko greitai atsiskirti ir pasitraukti į Šakių rajoną. Čia jis įsteigė „Jūros" partizanų būrį.

Negaudamas žinių apie I. Meskupo-Adomo grupės likimą, 1942 metų vasarą A. Sniečkus kreipėsi į VKP(b) Centro Komitetą prašydamas, kad leistų jam išvykti į okupuotą Lietuvą ir dalyvauti kovoje su hitlerininkais. Tačiau leidimo jis negavo: A. Sniečkui buvo nurodyta, kad geriausiai savo organizacinius sugebėjimus jis gali panaudoti vadovaujančiam darbui Maskvoje.

Siekdamas išplėsti partizaninį judėjimą, TSRS Valstybinis gynybos komitetas 1942 m. lapkričio 26 d. įkūrė Lietuvos partizaninio judėjimo štabą. Štabo viršininku buvo paskirtas Lietuvos KP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus [85]. Šis štabas veikė Maskvoje kaip centrinio partizaninio judėjimo štabo padalinys. Jis koordinavo partizaninės kovos veiksmus visoje Lietuvoje.

Didžiojo Tėvynės karo metais okupuotoje Lietuvos teritorijoje veikė 94 partizanų būriai ir grupės, kurios telkė maždaug 10 tūkstančių kovotojų ir jų ryšininkų. Jie nuleido nuo bėgių 577 ešelonus su priešo kariuomene ir karine technika, apgadino apie 400 garvežių ir daugiau kaip 3000 geležinkelio vagonų, susprogdino ir sudegino 110 tiltų plentuose ir kituose svarbiuose keliuose, 48 kareivines, sunaikino 18 karinių įgulų, daugiau kaip 14 tūkstančių priešo kareivių, karininkų ir policininkų.[86]

Lietuvos partizanų būriuose kovojo visų Respublikos tautybių atstovų. Tarp partizanų buvo 62,5 procento lietuvių, 21 procentas rusų, 7,5 procento žydų, 3,5 procento lenkų, po 2 procentus ukrainiečių ir baltarusių, 1,5 procento kitų tautybių žmonių. Iš 94 partizanų būrių ir grupių vadų 70 buvo lietuviai, 13 rusų, 4 ukrainiečiai, 4 žydai, 1 baltarusis, 1 lenkas ir 1 gruzinas [87]. Lietuvos partizaninio judėjimo štabo nurodymu mūšiuose dėl Lietuvos sostinės Vilniaus išvadavimo Raudonosios Armijos junginiams 1944 metų liepos mėnesį padėjo vienuolika Lietuvos partizanų būrių, iš viso apie 2000 kovotojų.

Pažymėdama partizaninio judėjimo dalyvių kovinius nuopelnus, Tarybinė vyriausybė ordinais ir medaliais apdovanojo 1600 partizanų, septyniems iš jų suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Tėvynės karo metais narsiųjų mirtimi krito 1422 partizaninio judėjimo dalyviai, iš jų 700 Lietuvos Komunistų partijos narių.[88]

1944 metų liepos pradžioje Raudonoji Armija Vilniuje apsupo okupantų įgulą. Lietuvos KP(b) CK sekretorius A. Sniečkus ir Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvilas Vilniaus apylinkėse, palaikydami glaudžius ryšius su Raudonosios Armijos vadovybe, savo patarimais padėjo jai geriau susivokti šiame krašte. 1944 m. liepos 13 d. Vilnius buvo išvaduotas. A. Sniečkus ir M. Gedvilas ėmėsi darbo — rūpinosi atkurti partinių bei tarybinių organų veiklą Vilniuje ir apskričių bei valsčių centruose. Pradėtas atkurti ir plėtoti Lietuvos liaudies ūkis, buvo teikiama pagalba frontui.

Okupantai, taip pat karo veiksmai padarė Lietuvai didžiulę žalą. Straipsnyje „Su Lenino vėliava", skirtame Tarybų Lietuvos 10-mečiui, A. Sniečkus pažymėjo, kad okupantai sugriovė Lietuvoje 1700 pramonės įmonių ir dirbtuvių, sunaikino 56 elektrines, išvežė į Vokietiją daug pramonės įrengimų, likvidavo žaliavų, medžiagų ir gatavos produkcijos atsargas. Respublikos pramonės gamybinių pajėgumų, išvijus okupantus, tebuvo likę tik vienas trečdalis prieškarinio lygio [89]. Okupantai nusmukdė Lietuvos žemės ūkį. Per okupacijos metus galvijų Respublikoje sumažėjo 41 procentu, arklių — 42 procentais, kiaulių — 60 procentų [90].

[84] Ten pat, p. 144.
[85] Ten pat, p. 149.
[86] Ten pat, p. 213.
[87] Ten pat, p. 199 –200.
[88] Ten pat, p. 213.
[89] Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1, p. 146.
[90] Ten pat, p. 141.

Nesuskaičiuojamos buvo Pabaltijo tautų gyventojų aukos. Kaip rašo istorikas L. Bezymenskis, „Tarybinių organų skaičiavimais, atliktais po išvadavimo, Lietuvoje buvo nužudyta apie 700 tūkstančių, Latvijoje — apie 650 tūkstančių, Estijoje — apie 125 tūkstančius žmonių" [91]. Pačios Lietuvos gyventojų žuvo 370 tūkstančių. Taip Vokietijos nacistai vykdė savo politiką „Drang nach Osten", ruošdami dirvą Rytų erdvei kolonizuoti.

Lietuvių tauta dėkinga Tarybinei Armijai, kad ji išgelbėjo ją nuo liūdno likimo, kurį jai rengė vokiečių imperialistai. Tarybų Lietuvos išvadavimo kovose 1944—1945 metais dalyvavo maždaug vienas milijonas tarybinių karių. Tarybinė Tėvynė didžiai įvertino jų žygdarbius Lietuvos žemėje. 4295 junginiai ir dalys, dešimtys tūkstančių kareivių ir karininkų buvo apdovanoti ordinais ir medaliais, daugiau kaip 300 karių buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas, 118 junginių ir dalių buvo pavadinti Lietuvos miestų, kuriuos jie išvadavo, vardais. Kautynėse dėl Tarybų Lietuvos išvadavimo krito daugiau kaip 80 tūkstančių tarybinių karių. Tarp žuvusiųjų — 6 generolai, apie 7000 karininkų, 137 Tarybų Sąjungos Didvyriai [92].

Baigiamajame Didžiojo Tėvynės karo etape Raudonosios Armijos gretose kovojo 100 378 Tarybų Lietuvos sūnūs. Didžioji jų dauguma atėjo į armiją išvadavus Respubliką. Daugelis jų tarybinių junginių gretose pasiekė Berlyną. Ryšium su 40-osiomis Vilniaus išvadavimo metinėmis TSRS gynybos ministerija atsiuntė sveikinimą, kuriame pažymima: „Šaunieji lietuvių tautos sūnūs ir dukterys — armijos ir laivyno kariai, partizanai ir pogrindininkai didvyriškai kovėsi dėl mūsų Tarybinės Tėvynės išvadavimo, dideliu indėliu prisidėjo prie pergalės prieš priešą" [93].

UŽ DARBO ŽMONIŲ VALDŽIOS ĮTVIRTINIMĄ

Tarybų Lietuvos išvadavimas iš vokiečių fašistų okupacijos įgalino lietuvių tautą pirmą kartą suvienyti vienoje Lietuvos tarybinėje valstybėje visas etnografinės Lietuvos žemes, tarp jų Vilniaus ir Klaipėdos kraštų žemes. Lietuvos Komunistų partijos vadovybei ir Respublikos vyriausybei iškilo neatidėliojamas uždavinys: įtvirtinti darbo žmonių valdžią, atkurti ir plėtoti liaudies ūkį visos lietuvių tautos labui. Šį labai sudėtingą uždavinį buvo galima išspręsti tik remiantis Tarybų Sąjungos vyriausybės parama ir broliška visų tarybinių tautų draugyste.

Hitlerinės okupacijos metais ir vykstant mūšiams dėl Lietuvos išvadavimo buvo visiškai arba iš dalies sugriauti Šiauliai, Vilkaviškis, Šakiai, Raseiniai, Klaipėda, Vilnius, Biržai. Vyriausybinės komisijos skaičiavimais, Respublikos liaudies ūkiui padaryta 17 milijardų rublių (1941 metų kainomis) nuostolių. 1940 metais Lietuvoje gyveno 2925 tūkstančiai gyventojų. 1945 metų pabaigoje jų buvo tik 2296 tūkstančiai. Daugiau kaip keturi penktadaliai Lietuvos gyventojų, t. y. 1885 tūkstančiai žmonių gyveno kaime. Pirmaisiais metais po karo Respublikoje dar buvo likę apie 20 tūkstančių buožių ūkių. Nemaža buvo išnaudotojiškų klasių likučių nežemdirbystės sferoje [94].

Klasiniai visuomenės prieštaravimai negalėjo nedaryti poveikio politinei Respublikos padėčiai. Išnaudotojiškų klasių likučiai įnirtingai priešinosi Tarybų valdžios organų stiprinimui. Vien tik nuo 1944 metų vasaros iki 1945 m. liepos 26 d. Respublikoje buvo nužudyti 3858 žmonės, tarp jų 729 apylinkių Tarybų pirmininkai, 270 komjaunimo darbuotojų, 89 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai, pirmininkų pavaduotojai, sekretoriai, 111 apskričių vykdomųjų komitetų darbuotojų, 10 valsčių partinių organizatorių, dešimt partijos apskričių komitetų instruktorių [95].

Žuvo daug naujakurių, kurie buvo gavę žemės iš Tarybų valdžios. Hitlerinės okupacijos metais iš naujakurių buvo atimta žemė, kurią jie buvo gavę iš Tarybų valdžios 1940 metais. Likviduodama šį aktą Tarybinė vyriausybė

---

[91] Безыменский Л. Тотально онемечить. — Советская Литва, 1988, 6 сентября; Доклад П. Гришкявичюса. — Советская Литва; 1984, 14 июля.
[92] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 214.
[93] Tiesa, 1984, liepos 14.
[94] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 217—218.
[95] PA, f. 1771, ap. 128, b. 6, l. 33.

pokario metais grąžino valstiečiams 688 466 hektarus žemės. Ši žemė per ketverius metus išdalyta 96 830 bežemių ir mažažemių valstiečių[96].

1963 metų pradžioje Vilniuje buvo pažymimas Lietuvos KP CK sekretoriaus A. Sniečkaus gimimo 60-metis. Pokalbyje su partiniu aktyvu jis papasakojo apie pokario metų įnirtingą klasių kovą. Vadovaujantys Respublikos organai kasdien gaudavo nerimastingų pranešimų: čia vienur, čia kitur nužudyta, sužeista mūsų partinių, tarybinių darbuotojų, komjaunuolių, valstiečių naujakurių. Reikėjo ginti naujosios socialistinės santvarkos kūrėjus, duoti atkirtį klasiniam priešui. Žinoma, tai reikėjo daryti laikantis tarybinių įstatymų. Mes nesame atsakingi už tuos savavaliavimo aktus, kuriuos kitados įvykdė mūsų administraciniai organai. Mes su tuo kovojome. Demaskavę provokatorius — administracinių organų darbuotojus, L. Berijos talkininkus ir statytinius, mes jau tada šalindavome juos iš partijos. Šioje kovoje darė klaidų ir Lietuvos KP CK; jas mes taisėme. Apie administracinių organų savavaliavimo faktus informavome ir VKP(b) CK sekretorių Aleksejų Kuznecovą (1905—1950). Deja, jis L. Berijos nurodymu netrukus buvo represuotas kaip susijęs su Leningrado partinės organizacijos byla ir žuvo[97].

Naujos tarybinės santvarkos įtvirtinimą daug lėmė aktyvus Lietuvos inteligentijos įtraukimas į atkuriamąjį kūrybinį darbą, naujos inteligentijos kartos ugdymas iš darbininkų ir valstiečių. Lietuvos KP CK nutarimu 1945 metų liepos 14 d. buvo sušauktas Lietuvos inteligentijos atstovų pirmasis suvažiavimas. Didelę suvažiavime pasakytos savo kalbos dalį A. Sniečkus paskyrė buržuazinės-nacionalistinės ideologijos klaidingumui aiškinti. Jis kvietė kūrybinės inteligentijos atstovus savo patirtį ir mokslo žinias skirti socialistinės Tėvynės stiprinimui.

„Inteligentijos uždavinys, — sakė jis suvažiavime, — yra išrauti iš mūsų jaunimo dar nuo buržuazinės Lietuvos ir okupacijos laikų likusius nuodingus šovinizmo daigus, ugdyti jų meilę ir pagarbą broliškoms tautoms, skiepyti pažangiuosius tautų lygybės principus"[98].

Vadovaudamasis konkrečiomis socializmo kūrimo aplinkybėmis pokario Lietuvoje, A. Sniečkus kvietė inteligentiją žengti su liaudimi, atmesti Tarybų valdžios priešų raginimus boikotuoti darbą tarybinėse įstaigose, padėti Komunistų partijai ir Tarybinei vyriausybei kuo greičiau įveikti kadrų stygių tarybiniame valstybės aparate, aktyviai įsijungti į kovą su revoliucinio teisėtumo pažeidimais ir padėti įvesti tarybinę teisėtvarką[99].

Komunistų partijos pastangos davė savo vaisius. Daugelis inteligentų lankė ir baigė marksizmo-leninizmo vakarinį universitetą Vilniuje ir Kaune, įvairių pakopų politinio švietimo mokyklas rajonuose. Nemaža autoritetingų mokslo veikėjų, kūrybinės inteligentijos atstovų stojo į Komunistų partiją. Tarp jų buvo profesoriai Juozas Matulis (g. 1899), Kazimieras Baršauskas (1904—1964), Jonas Vabalas-Gudaitis (1881—1955), Stasys Vabalevičius (1901—1985), Juozas Kupčinskas (1906—1971), Jonas Kairiūkštis (1896—1957), rašytojai Antanas Venclova (1906—1971), Teofilis Tilvytis (1904—1969), aktoriai ir režisieriai Juozas Grybauskas (1906—1964), Mečys Chadaravičius (1902—1949), dailininkai Vytautas Mackevičius (g. 1911), Jonas Kuzminskis (1906—1985) ir daugelis kitų mokslo, kultūros ir meno atstovų.

Pažymėtina aplinkybė, kad inteligentijos atstovai, stodami į Komunistų partiją ir įsijungdami į kuriamąjį tarybinių įstaigų darbą, turėdavo įveikti įnirtingą klasinių priešų pasipriešinimą. Juk 1945—1950 m. buržuaziniai pogrindiniai elementai kalė į galvą doriems inteligentams, kad jie neturį susikompromituoti bendradarbiavimu su Tarybų valdžia, nes JAV ir Anglija netrukus atsiųsiančios savo kariuomenę Lietuvai „išvaduoti". Šiais tikslais buvo skleidžiami melagingi gandai, nurodomos konkrečios datos, kada prasidės „išvadavimas". Šiuos gandus skleidė ne tik buržuazinės pogrindinės organizacijos, bet ir užsienio radijo balsai, kurie pagal imperialistinių žvalgybų užduotį stengėsi trukdyti tarybinės socialistinės santvarkos stiprinimą Lietuvoje.

---

96 Lietuvos TSR istorija, t. 4 (1940—1958). V., 1975, p. 188.
97 PA, f. 3377, ap. 30, b. 138, l. 10; Izvestija CK KPSS, 1989, Nr. 2, p. 134—135.
98 Sniečkus A. Su Lenino vėliava, t. 1, p. 115.
99 Ten pat, p. 116.

IŠRYŠKINTI DEMOKRATINES LIETUVIŲ KULTŪROS TRADICIJAS

Lietuvos inteligentijos susirinkime, įvykusiame 1952 m. birželio 2 d. Vilniuje, A. Sniečkus davė atkirtį buržuazinių nacionalistų mėginimams dėtis anksčiau dirbusių lietuvių kultūros veikėjų sekėjais. Kartu jis aiškino, jog lietuvių tarybinė kultūra atmeta tik visiškai reakcingas praeities veikėjų kūrybos tendencijas, o visas pažangiąsias demokratines tradicijas perima ir plėtoja, taikydama naujoms liaudies masių gyvenimo sąlygoms.

„Tik Lietuvos darbo žmonės, — sakė A. Sniečkus inteligentijos susirinkime, — geriausieji liaudies sūnūs nuo seno kovojo prieš dvarininkinę santvarką, prieš carizmą.

Pakanka priminti didvyrišką Lietuvos valstiečių kovą, kurią jie kovojo paveikti Rusijos revoliucinių demokratų judėjimo įtakos antrojoje XIX amžiaus pusėje.

Svarbų vaidmenį lietuvių tautos išsivadavimo kovoje tuomet suvaidino pažangieji Lietuvos visuomenės veikėjai. Baudžiavinę santvarką demaskavo didysis lietuvių tautos dainius Kristijonas Donelaitis (1714—1780), poetai Dionizas Poška (1757—1830), Antanas Strazdelis (1760—1833), nenuilstamas liaudies švietėjas Simonas Daukantas (1793—1864). Įžymi lietuvių liaudies rašytoja Žemaitė (1845—1921) demaskavo dvarą kaip engimo ir prievartos, supuvusios moralės ir tamsumo centrą, parodė tikrąjį reakcingosios dvasininkijos veidą. Įžymus lietuvių rašytojas Jonas Biliūnas (1879—1907) pavaizdavo savo kūryboje pirmąsias darbininkų akcijas prieš engėjus kapitalistus ir caro valdininkus.

Mokslo darbuotojų uždavinys — plačiau ir ryškiau nušviesti visų pažangiųjų rašytojų vaidmenį plėtojant demokratines lietuvių kultūros tradicijas" [100].

Apžvelgdamas vėlesnių laikų rašytojų revoliucionierių veiklą, A. Sniečkus mokslo darbuotojus paragino:

„Reikia ryžtingiau rodyti patriotizmą Vinco Mickevičiaus-Kapsuko (1880—1935), Juliaus Janonio (1896—1917), Petro Cvirkos (1909—1947), Salomėjos Nėries (1904—1945), Vytauto Montvilos (1902—1941) ir kitų demokratinių ir proletarinių lietuvių literatūros atstovų, reiškusių lietuvių tautos kovą prieš socialinę priespaudą, nes tik jos pašalinimas galėjo užtikrinti visišką lietuvių tautos išsivadavimą" [101].

A. Sniečkus ragino rūpestingai vertinti XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo laikotarpio kultūrinį palikimą. Savo kalboje, pasakytoje 1952 m. birželio 2 d. inteligentijos susirinkime, jis taip paaiškino Komunistų partijos poziciją šiuo klausimu:

„Studijuojant kultūrinį palikimą reikia atsiminti, kad daugelis to meto rašytojų ir kitų kultūros darbuotojų buvo buržuazinės-nacionalistinės ideologijos įtakoje, bet daugeliu savo kūrinių vienokiu ar kitokiu mastu reiškė liaudies nepasitenkinimą carizmo priespauda.

Paimkime, pavyzdžiui, Maironį (1886—1932). Poeto Maironio pažiūros buvo klerikalinės, jis nekovojo ir neragino kovoti prieš kapitalistinę santvarką, prieš buožes ir dvarininkus. Nepaisant tokių jo pažiūrų, jis vis dėlto geriausiuose savo kūriniuose atspindėjo liaudies neapykantą carizmui. Todėl mes vertiname Maironio kūrybą.

Tokiu pat būdu turime vertinti geriausius pažangiuosius rašytojo Vinco Kudirkos (1859—1899) kūrinius" [102].

Toliau A. Sniečkus aiškino, kad lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo kova ėmė kilti į aukštesnę pakopą, kai jai ėmė vadovauti proletariatas.

„Tačiau, — sakė A. Sniečkus, — juo labiau aštrėjo klasių kova tarp buržuazijos ir proletariato, juo uoliau lietuvių buržuazija ieškojo carizmo atramos kovai prieš revoliucinį darbininkų judėjimą. Niekada negalima išleisti iš akių tos aplinkybės, kad lietuvių buržuazija išėjo į politinę areną tuo metu, kai pasaulinė kapitalizmo sistema įžengė į paskutinę savo vystymosi fazę — imperializmo fazę, kai kapitalizmo prieštaravimai Rusijoje tuo metu pasiekė aukščiausią laipsnį ir revoliucinis darbininkų judėjimas plėtėsi itin sparčiu tempu" [103].

Kovodamas prieš buržuazinę nacionalistinę ideologiją revoliucinis proletariatas darbo žmones telkė su proletarinio internacionalizmo vėliava. A. Sniečkus toliau pabrėžė:

„Su proletarinio internacionalizmo vėliava Lietuvos darbo žmonės kovojo prieš carizmo viešpatavimą 1905 metais.

Su proletarinio internacionalizmo vėliava Lietuvos darbo žmones 1918—1919 metais iškovojo Tarybų valdžią, kuri išvadavo lietuvių tautą iš socialinės ir nacionalinės priespaudos.

---

[100] PA, f. 16895, ap. 2, b. 68, l. 204.
[101] Ten pat, l. 185.
[102] Ten pat, l. 205.
[103] Ten pat.

Su proletarinio internacionalizmo vėliava darbo žmonės kovojo dėl buržuazijos diktatūros nuvertimo Lietuvoje.

Su proletarinio internacionalizmo vėliava Lietuvos darbo žmonės 1940 metais iškovojo tarybinę santvarką, kuri išvedė lietuvių tautą į ekonominio ir kultūrinio klestėjimo kelią"[104].

TSKP XXI suvažiavimo (1959 m. sausio 27 d. — vasario 5 d.) išvakarėse Lietuvos partinėje organizacijoje vėl buvo svarstomi klausimai dėl praeities šlovinimo ir idealizavimo kai kuriuose rašytojų, daugiausia gyvenusių emigracijoje, pirmiausia Jungtinėse Amerikos Valstijose, kūriniuose. Šie rašytojai stengėsi įrodyti, kad buržuazijos, buožių ir dvarininkų valdoma Lietuva gyveno aukso amžių. 1957 metais pasirodė rašytojo Juozo Baltušio (g. 1909 m.) novelių romanas „Parduotos vasaros". Visa rašytojo vaikystė ir jaunystė praėjo kaime, piemenaujant ir bernaujant pas buožes. Jis ryškiai pavaizdavo XX amžiaus trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių socialinį neteisingumą, parodė, kaip buožės išnaudojo samdinius. A. Sniečkus didžiai vertino šį įžymų rašytojo meninį kūrinį, teisingai nušvietusį darbo liaudies gyvenimą klasinėje visuomenėje [105].

Kalbėdamasis su rašytojais A. Sniečkus pavyzdžiu jiems nurodė kūrybinį darbą J. Janonio, P. Cvirkos, Salomėjos Nėries, V. Montvilos, kurie „stojo Lietuvos darbo liaudies pusėn tada, kai Lietuvos darbo žmonės buvo pavergti, šie rašytojai savo kūrybą padarė kovojančios liaudies įrankiu"[106].

Minint rašytojo ir visuomenės veikėjo Vinco Kudirkos gimimo 100-ąsias metines, Lietuvos tarybinėje periodikoje 1958 metais pasirodė darbų, iškraipančių tikrąjį kūrybinį rašytojo veidą. Yra žinoma, kad V. Kudirka savo veikaluose demaskavo caro satrapus, skelbė laisvės ir demokratijos idėjas, bet kartu priešiškai žiūrėjo į socializmo ideologiją. Lietuvos valstiečiai pasiaukojamai kovojo su dvarininkų įsigalėjimu — jie turėjo savo dvaruose apie 40 procentų Lietuvos žemės ūkio naudmenų ir su caro žandarų bei kazokų šimtinių pagalba įnirtingai gynė savo interesus nuo valstiečių sukilimų [107]. Kauno gubernijos gubernatorius informavo savo vyresnybę, kad 1882 metais Raseinių apskrityje prieš 64 kaimų valstiečių riaušes teko panaudoti ne tik policijos pajėgas, bet ir kariuomenę.[108]

Tačiau V. Kudirka skelbė klasių taiką lietuvių visuomenėje, įrodinėjo, kad nereikia periodikoje kelti klausimų, kurie gali pažeisti šią taiką. Štai kodėl jis nerėmė Lietuvos valstiečių kovos su dvarininkais. Ši nuostata buvo naudinga kylančiai lietuvių buržuazijai, slopino Lietuvos darbininkų kovą dėl socialinio išsivadavimo, padėjo buržuazijai lobti išnaudojant darbo žmones. Tokia politika buvo buržuazinės nacionalistinės ideologijos pagrindas [109].

Aiškindamas Komunistų partijos poziciją XIX amžiaus pabaigos rašytojų atžvilgiu, A. Sniečkus smerkė jų idealizavimą, kaip susitaikėlišką požiūrį į šių praeities veikėjų propaguojamą buržuazinę ideologiją, bet kartu atmetė ir tai, kad kai kurie kairuoliškai nusiteikę revoliucionieriai nihilistiškai vertino jų kūrybą. A. Sniečkus ragino literatūrologus objektyviai, moksliškai vertinti kiekvieną praeities veikėją, vadovaujantis istorizmo principu, atmetant reakcinius jo pasaulėžiūros bei veiklos bruožus, bet teigiamai traktuoti visa, kas jo kūryboje pažangu, kas atspindi darbo liaudies interesus jos nacionalinio išsivadavimo kovoje [110].

UŽ TOLESNĮ LIAUDIES ŪKIO VYSTYMĄ

Nubrėždamas Respublikos liaudies ūkio tolesnio vystymo septynmečio (1959—1965) uždavinius, Lietuvos KP CK biuras savo 1959 m. balandžio

[104] Ten pat l. 206—207.
[105] Ten pat, b. 226, l. 122.
[106] Ten pat, l. 124.
[107] Ten pat, l. 131.
[108] LTSR CVA, f. 378, 1881—1882 m., ap. 88, b. 552, l. 19—20.
[109] PA, f. 16895, ap. 2, b. 68, l. 98.
[110] PA, f. 16895, ap. 2, b. 226, l. 132.

9 d. laiške-ataskaitoje iškėlė TSKP Centro Komitetui klausimą, kad būtina sparčiau plėtoti Lietuvos liaudies ūkį. A. Sniečkus ir kiti Lietuvos KP CK biuro vadovai rėmėsi tuo, kad Lietuva yra pasiekusi palyginti su kitomis regiono respublikomis kur kas žemesnį išsivystymo lygį. Lietuvos KP CK biuras prašė numatyti septynmečio planuose, kad būtų papildomai kuriami Lietuvos teritorijoje stambūs daug darbo reikalaujantys pramonės objektai.[111] Sąjunginė vyriausybė atidžiai pažiūrėjo į šį siūlymą. Tarybų Lietuvos ekonomistai gavo užduotį pasiūlyti, kuriuose rajono centruose būtų pravartu steigti naujus pramonės židinius. Atsižvelgdami į transporto mazgus, vandens arterijas, būtinumą aprūpinti darbu esamus darbo išteklius, ekonomistai siūlė plėtoti pramonę ne tik Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, bet ir Šiauliuose, Panevėžyje, Alytuje, Marijampolėje, Utenoje, Telšiuose.

Per septynmetį buvo pastatyta 80 naujų stambių gamyklų bei fabrikų ir 67 cechai anksčiau buvusiose įmonėse. Tai įgalino papildomai įtraukti į pramonę apie 120 tūkstančių darbuotojų[112], daugiausia iš kaimų.

A. Sniečkaus vadovaujama Lietuvos partinė organizacija kritiškai žiūrėjo į N. Chruščiovo rekomendacijas plėsti kukurūzų pasėlius, kurie turėję padėti žemdirbiams padidinti pašarų bazę gyvulininkystei. Kukurūzai, šilumą mėgstanti kultūra, ne visada suspėdavo išaugti Lietuvos klimato sąlygomis, o juo labiau subrandinti burbuoles. Žemės ūkio specialistai įspėjo, kad nereikia žavėtis kukurūzais.

Žemės ūkio specialistų grupė priešakyje su Lietuvos žemdirbystės instituto direktoriumi Petru Vasinausku 1961 metų lapkričio mėnesį nusiuntė LKP Centro Komitetui laišką, kuriame išdėstė savo kritinę poziciją kukurūzų atžvilgiu ir rekomendavo Lietuvos klimato sąlygomis išsaugoti žalieninę sistemą (dobilų, daugiamečių žolių ir kt. pasėlius). A. Sniečkus rėmė Lietuvos mokslininkus. Todėl Respublikoje buvo išsaugoti daugiamečių žolių pasėliai, nebuvo ariamos našios kultūrinės ganyklos, kolūkiečiams palikti sodybiniai sklypai, karvės. Šį faktą A. Sniečkus minėjo Respublikos partinio aktyvo susirinkimuose 1964 m. spalio 15 d. ir 1965 m. balandžio 2 d.[113].

Tokia Respublikos vadovo pozicija davė teigiamus rezultatus. Nuo 1958 m. iki 1965 m. Lietuvos TSR žemės ūkio produkcijos gamybos augimo tempas daugiau kaip du kartus viršijo vidutinį sąjunginį tempą. Lietuva pralenkė Latviją ir Estiją pagal gyvulininkystės produkcijos gamybos augimo tempą, taip pat pagal mėsos šimtui hektarų žemės ūkio naudmenų gamybą. Pagal galvijų ir kiaulių skaičių, žolės miltų ir pašarų gamybą Lietuvos TSR užėmė pirmąją vietą šalyje. Lietuva viršijo grūdų, mėsos, pieno ir kiaušinių valstybinio supirkimo septynmečio planą[114].

1940—1975 metais Lietuva nuėjo kelią nuo atsilikusios valstybės, kokia ji buvo buržuazijai viešpataujant, iki labai išsivysčiusios Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos TSR Sąjungos sudėtyje. Pagal pramonės išsivystymą Lietuva pasiekė vidutinį sąjunginį lygį. Per tą laiką darbingų gyventojų, dirbančių pramonėje, skaičius padidėjo, o žemės ūkyje jis sumažėjo.

Beveik 40 metų A. Sniečkus vadovavo Lietuvos Komunistų partijai kaip jos Centro Komiteto pirmasis sekretorius. Tarybinė vyriausybė apdovanojo jį daugeliu ordinų ir medalių, taip pat aštuoniais Lenino ordinais. Pažymėdamas A. Sniečkaus nuopelnus kuriant socializmą respublikoje, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1973 m. sausio 5 d. suteikė jam Socialistinio Darbo Didvyrio garbės vardą[115]. 1974 m. sausio 14 d. A. Sniečkus paskutinį kartą dalyvavo Lietuvos KP CK biuro posėdyje, o sausio 22 d. mes jo netekome. Jis mirė Druskininkuose, kur Lietuvos KP CK biuro pasiūlymu buvo išvykęs trumpo poilsio.

A. Sniečkaus laidotuvės 1974 m. sausio 25 d. Vilniuje virto įspūdinga darbo žmonių demonstracija, kuri parodė velionio populiarumą tarp pla-

---

[111] PA, f. 1771, ap. 196, b. 95, l. 3, 26, 27.

[112] Литва за полвека новой эпохи. В., 1967, с. 277.

[113] PA, f. 1771, ap. 228, b. 930, l. 12—14; ap. 230, b. 240, l. 27.

[114] Литва за полвека новой эпохи, с. 218—219, 230, 245, 250, 321—322.

[115] Tiesa, 1973, sausio 7.

čiųjų Lietuvos liaudies masių, jų susitelkimą apie Komunistų partiją. Visų Respublikos miestų ir rajonų, daugybės įmonių ir įstaigų atstovai, atskiri asmenys atnešė į kapines 602 vainikus su gedulo kaspinais. Su velioniu atsisveikino dešimtys tūkstančių žmonių, eidami pro jo karstą Sporto rūmuose Vilniuje. Gedulo mitinge kalbėjo TSKP CK sekretorius I. Kapitonovas, daug partinių, tarybinių, komjaunimo, karinių ir mokslo įstaigų atstovų, svečiai iš Baltarusijos TSR, VDR, Lenkijos Liaudies Respublikos.

LITERATŪRINIS PALIKIMAS

Gausiam literatūriniam velionio palikimui skirta knyga „Antano Sniečkaus raštų bibliografija. 1922 m.—1978 m. birželis" [116], kurią parengė Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK ir Lietuvos TSR Knygų rūmų moksliniai bendradarbiai. Joje sužymėti 1843 A. Sniečkaus darbai, pateikta jo gyvenimo ir visuomeninės veiklos kronika.

Velioniui gyvam esant atskirais leidiniais išėjo 42 A. Sniečkaus darbai, tarp jų jo monografiniai darbai „Tarybų Lietuva klestėjimo keliu" [117], „Broliškoje TSRS tautų šeimoje" [118], jo rinktinių raštų dvitomis „Su Lenino vėliava" [119]. Taip pat išleisti „Atsiminimai apie Antaną Sniečkų" [120], kuriuos parengė Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK moksliniai bendradarbiai. Atskiru leidiniu išėjo jo žmonos M. Bordonaitės atsiminimai apie A. Sniečkų „Draugas Matas" [121].

1988 metais Vilniuje rusų kalba išėjo sutrumpintas autoriaus raštų rinkinys „Antanas Sniečkus. Ištikimybė Lenino priesakams".

●

Nuo 1927 m. A. Sniečkus buvo Lietuvos KP CK narys, o nuo 1936 m. iki 1974 m. sausio mėnesio — jo pirmasis sekretorius. Per tą laiką Lietuvos Komunistų partija tapo vadovaujančiąja jėga mūsų Respublikoje. A. Sniečkaus mirties metais Komunistų partijoje buvo 140 219 komunistų, iš jų 30 218 — baigę aukštąjį mokslą, o tarp jų 110 mokslų daktarų ir 1572 mokslų kandidatai. 1975 metų pradžioje Respublikos partinėje organizacijoje lietuvių buvo 68,5 procento jos narių [122], šiuo metu Lietuvos Komunistų partijos gretose yra apie 209 tūkstančius narių ir kandidatų.

Įveikdama daugybę sunkumų, kuriuos sukėlė asmens kulto ir stagnacijos laikotarpis, įvairių likvidatorių užsipuolimai, Lietuvos Komunistų partija pokario metais, visų tarybinių respublikų padedama, sutelkė Lietuvos darbo žmones, kad būtų pertvarkytas Respublikos liaudies ūkis iš kapitalistinio į socialistinį. Tarybų valdžios metais likviduotas daugiau kaip 400 tūkstančių Lietuvos darbininkų ir valstiečių [123] neraštingumas bei mažaraštingumas — buržuazijos viešpatavimo palikimas. Tarybų valdžios metais šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų baigė aukštąjį ir specialųjį vidurinį mokslą. Tokių specialistų, 1987 metais dirbusių Respublikos liaudies ūkyje, skaičius 25,4 karto viršijo jų skaičių, buvusį 1941 m. sausio 1 d. [124].

Ekonominio ir kultūrinio pakilimo Lietuvos darbo žmonės pasiekė padedami visos Tarybų šalies tautų, vadovaujami Lietuvos Komunistų partijos, vykdydami jos vadovų Vinco Kapsuko, Karolio Poželos, Antano Sniečkaus priesakus: visada puoselėti Lietuvos ir visų Tarybų Sąjungos tautų draugystę, būti ištikimiems proletarinio internacionalizmo, marksizmo-leninizmo mokslo idealams.

---

[116] Mertinienė E. ir kt. Antano Sniečkaus raštų bibliografija, p. 238.
[117] Sniečkus A. Tarybų Lietuva klestėjimo keliu. V., 1970, p. 157.
[118] Sniečkus A. Broliškoje TSRS tautų šeimoje. V., 1972, p. 75.
[119] Sniečkus A. Su Lenino vėliava. V., 1977, t. 1, p. 440; t. 2, p. 456.
[120] Atsiminimai apie Antaną Sniečkų. V., 1982, p. 252.
[121] Bordonaitė M. Draugas Matas. V., 1986, p. 160.
[122] Lietuvos Komunistų partija skaičiais. 1918—1975. V., 1976, p. 117, 119, 123.
[123] Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 113.
[124] Lietuvos TSR liaudies ūkis 1987 m. Statistikos metraštis. V., 1988, p. 3.

ALBANIJA VAKAR IR ŠIANDIEN

RAMUTIS ALFREDAS GRIŽAS

Albanijos Liaudies Socialistinė Respublika (ALSR) — nedidelę teritoriją (28,7 tūkst. kv. km) ir nedaug gyventojų (3,1 mln.) turinti šalis. Albanai — senovės ilyrų, dar gerokai iki mūsų eros gyvenusių Balkanų pusiasalio vakarinėje dalyje, Adrijos pakrantėje, palikuonys. Per visą daugiaamžę istoriją jiems teko kovoti dėl savo nepriklausomybės. I a. pr. m. e. Albaniją užkariavo romėnai. Žlugus Romos imperijai, jai priklausiusi Ilyrijos provincija tapo Bizantijos, Bulgarijos ir Serbijos tarpusavio kovų arena. Iki pat XIX a. pabaigos albanų tauta buvo Osmanų imperijos sudėtyje. Svarbiausi Balkanų pusiasalio keliai ėjo palyginti toli nuo Albanijos, ir kalnuotas reljefas, prastas vidaus susisiekimas didele dalimi lėmė šalies izoliaciją bei ekonominį atsilikimą.

1912 m. spalio mėnesį įsiliepsnojo pirmasis Balkanų karas, kuris šioje šalyje sukėlė ir nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Atkakli kova prieš pavergėjus turkus baigėsi 1912 m. lapkričio 28 d. Albanijos nepriklausomybės paskelbimu Vlioros mieste.

Karaliaus Zogu valdymo metais (1925—1939) Albanija buvo menkai išsivysčiusi agrarinė šalis. Dauguma gyventojų (apie 90 proc.) gyveno kaimuose, kur dar buvo išlikę gimininės santvarkos liekanų — šeimyninės bendruomenės ir brolijos. Maždaug 40 proc. žemės naudmenų priklausė stambiesiems žemvaldžiams. 83 proc. valstiečių kiemų teko 60 proc. žemės, o 14 proc. jų iš viso žemės neturėjo ir nuomojo iš stambiųjų žemvaldžių, mokėdami nuo trečdalio iki pusės derliaus. Beveik baudžiavinėje priklausomybėje buvę nuomininkai dar turėjo eiti lažą, kartais net 52 dienas per metus, tiekti žemvaldžiui įvairių žemės ūkio produktų. Ne ką geresnė buvo ir daugumos laisvųjų valstiečių, dirbusių savo žemę, padėtis. Nemaža jų turėjo tik nedidelį sklypelį — sodą ir daržą. Juos slėgė didžiuliai mokesčiai. Iki Antrojo pasaulinio karo beveik 80 proc. albanų buvo neraštingi, šalyje siautė badas ir skurdas. Nepakeliamas gyvenimas vertė ieškoti darbo kitose šalyse, emigruoti.

Feodalinė žemėvalda trukdė plėtoti žemės ūkį. Jis buvo neproduktyvus. Nebuvo plėtojama ir prekinė rinka. Svarbiausi žemdirbio įrankiai tebebuvo pačių pasidarytas medinis arklas, akėčios ir kauptukas. Būdama žemdirbystės šalis, Albanija nepajėgdavo pakankamai apsirūpinti javais ir turėjo juos importuoti.

Labai silpna buvo ir šalies pramonė, negalėjusi patenkinti nė minimalių poreikių. Albanija buvo labiausiai ekonomiškai atsilikusi šalis Europoje. 1938 m. joje tebuvo 300 nedidelių fabrikų ir dirbtuvėlių, daugiausia perdirbančių žemės ūkio produktus. Beveik pusėje iš jų dirbo mažiau kaip po 10 darbininkų, o iš viso šalyje jų tebuvo 15 tūkstančių.

Dėl karaliaus A. Zogu vykdomos politikos beveik visa Albanijos eko-

---

R. A. Grižas — ekonomikos mokslų kandidatas, docentas, LTSR MA Ekonomikos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis

nomika praktiškai priklausė Italijos kapitalui. Italų fašizmas stengėsi realizuoti senus savo siekius — galutinai kolonizuoti šalį, o jos teritoriją paversti tolesnės ekspansijos į Balkanus placdarmu. Užsitikrinusi hitlerinės Vokietijos paramą, 1939 m. balandžio mėnesį Italija pradėjo tiesioginę agresiją prieš Albaniją.

A. Zogu vyriausybė nesiryžo organizuoti atkirčio interventams. Į kovą dėl savo nacionalinio ir socialinio išsivadavimo pakilo albanų tauta. Nedideli savanorių būreliai didvyriškai priešinosi Italijos kareiviams, kurių desantas šturmavo Duresio uostamiestį ir kitas vietoves. Iki dantų ginkluotos kariuomenės spaudžiami, albanai buvo priversti trauktis į kalnus. Jų išsivadavimo kovos tikslas buvo nusimesti ir okupantų, ir vietos feodalų bei stambiosios buržuazijos jungą.

Kovai su interventais ėmė vadovauti Albanijos komunistai. Jau 4-ąjį dešimtmetį didesniuose miestuose buvo susikūrusios komunistų grupės. Kad galėtų koordinuoti nacionalinio išsivadavimo jėgas, jos turėjo nedelsdamos jungtis į vieningą komunistų partiją. Ji įsteigta 1941 m. lapkričio 8 d. (1948 m. Albanijos Komunistų partija pavadinta Albanijos darbo partija). 1941 m. lapkričio mėnesį vykusioje partinėje konferencijoje išrinktas partijos Centro Komitetas. Pirmuoju sekretoriumi tapo Enveras Hodžia.

Italijos kariuomenės nuostoliai vis didėjo. Ją pakeitę fašistinės Vokietijos daliniai irgi buvo sutriuškinti. 1944 m. lapkričio 29 d. Albanija išsivadavo iš fašistinės okupacijos. Jos teritorijoje mūšiuose su interventais nedalyvavo nė vienas tarybinis kareivis, tačiau Raudonosios Armijos pergalės prieš hitlerinę Vokietiją ir jos satelitus visuose frontuose (taip pat ir Balkanuose) buvo svarbiausias išorinis veiksnys, lėmęs ir Albanijos išsivadavimą.

Bendradarbiavimas su TSRS ir kitomis socialistinėmis šalimis turėjo didelę reikšmę Albanijos Liaudies Socialistinės Respublikos socialinei ir ekonominei raidai. 1949 m. ji buvo priimta į ESPT, įsitraukė į tarptautinį darbo pasidalijimą. 1945 m. birželio mėnesį Albanija užmezgė ekonominius ryšius su TSRS. Albanijos vyriausybinė delegacija, atvykusi į Maskvą, įteikė TSRS užsienio reikalų komisarui prašymą suteikti jai pagalbą. Albanija pageidavo, kad TSRS apginkluotų 7 divizijas po 6 tūkstančius žmonių, aprūpintų jas artilerija, įvairiais šaunamaisiais ginklais, apranga, inžinerijos įrenginiais ir transporto priemonėmis, be to, parengtų vyresniųjų ir jaunesniųjų karininkų. Taip pat buvo prašoma ir ekonominės pagalbos — naftos ir kalnakasybos pramonei plėtoti.

Atsiliepdama į šiuos pageidavimus, TSRS pateikė ginklų, tačiau ne septynioms, kaip prašyta, o tik trims divizijoms (18 tūkst. žmonių). Tačiau ir tos trys divizijos nebuvo pakankamai apginkluotos — net šautuvų joms skirta tik 12 tūkstančių. Dar Albanija pageidavo, kad 100 jos vyrų būtų priimta mokytis į TSRS aviacijos mokyklas, o tūkstantis pionierių (nuo 12 iki 15 metų) — į karo mokyklas. Šis pageidavimas irgi nebuvo patenkintas. TSRS priėmė į karo mokyklas tik 250 Albanijos karininkų. Į Albaniją tuo metu pasiųsta 10 įvairių sričių specialistų, kas, aišku, negalėjo turėti didesnės reikšmės šios šalies ekonomikai.[1] Taigi Albanijos vyriausybės prašymas suteikti pagalbą patenkintas tik iš dalies. Tokią padėtį galima paaiškinti tuo, kad TSRS turėjo atsižvelgti į susikomplikavusius Albanijos ir Jugoslavijos santykius: tuo metu iš esmės buvo sprendžiamas klausimas, ar Albanija liks nepriklausoma šalis, ar įsilies į Jugoslavijos federaciją. J. Stalinas nenorėjo, kad Albanija būtų nepriklausoma valstybė, nors apskritai jo nuomonė šiuo klausimu buvo prieštaringa.[2]

6-ąjį dešimtmetį TSRS ir Albanijos ryšiai tapo glaudesni. Tuo laikotarpiu TSRS suteikė jai didelių kreditų lengvatinėmis sąlygomis, didelę

---

[1] Коммунист. М., 1975, № 7, с. 54.
[2] Djilas M. Conversations with Stalin. N. Y., 1986, p. 133—136.

neatlygintinę ūkinę paramą. Albanijos skolos buvo sistemingai nurašomos arba nukeliami jų padengimo terminai. Vien 1957 m. TSRS vyriausybė perdavė Albanijai kaip dovaną septyniolika TSRS pastatytų pramonės įmonių. Jų produkcija tuo metu sudarė 25 proc. visos ALSR pramonės produkcijos [3].

Tarybų Sąjunga padėjo Albanijai sukurti arba plėsti energetikos, naftos, kalnakasybos, medžio apdirbimo, tekstilės, maisto ir kt. pramonės šakas. 1957—1960 metais įvairiose Albanijos liaudies ūkio šakose dirbo daugiau kaip 3 tūkst. tarybinių specialistų. Per tą laikotarpį TSRS padėjo Albanijai pastatyti ir rekonstruoti 71 pramonės įmonę.[4] TSRS taip pat padėjo plėtoti žemės ūkį, projektuoti ir statyti melioracijos įrenginius, mechanizuoti žemės ūkio darbus.

Tačiau nuo 1956 m. ėmė ryškėti, kad Albanijos vidaus ir užsienio politika vis labiau skiriasi nuo TSRS ir kitų Europos socialistinių šalių politikos. Galima nurodyti nemaža klausimų, dėl kurių ėmė nesutarti Albanija ir dauguma kitų socialistinių šalių. Pirmiausiai tai pasakytina apie J. Stalino asmens kulto ir 1956 m. įvykių Vengrijoje traktavimą, vis didėjančius ekonominius Albanijos reikalavimus kitoms socialistinėms šalims, neigiamą jos reakciją į TSRS ir Jugoslavijos partinių ir valstybinių santykių normalizavimą.

1961 metų gruodžio mėnesį TSRS vyriausybės iniciatyva Maskvos ir Tiranos santykiai buvo nutraukti. Ir nors vėliau TSRS stengėsi juos atkurti, Albanija į tai nekreipė jokio dėmesio. Dabar TSRS yra tos nuomonės, kad jeigu praeityje ir buvo priežasčių, dėl kurių pablogėjo abiejų šalių santykiai, tai šiuo metu jų nėra. „Mūsų šalis, — pasakė M. Gorbačiovas, kalbėdamas Sofijoje 1986 m., — stoja už santykių su Albanijos Liaudies Socialistine Respublika normalizavimą. Abiems šalims parodžius gerą valią, šį klausimą galima išspręsti, vadovaujantis abiejų valstybių tautų interesais" [5].

Albanijos vadovams ėmus remti dogmatiškus Kinijos KP postulatus, vis mažiau bendradarbiauti su Europos šalių komunistų ir darbininkų partijomis, paaštrėjo ir ALSR vidaus politinė padėtis. Už TSKP pozicijos rėmimą 1960 m. buvo suimti Albanijos komunistinio judėjimo veteranai — ADP CK Politinio biuro narė L. Belišova, jos vyras — žemės ūkio ministras M. Komo, Centrinės revizijos komisijos pirmininkas K. Taško. 1961 m. įvykęs ADP IV suvažiavimas prasidėjo pranešimu, kad „demaskuotas" eilinis „sąmokslas, organizuotas jugoslavų ir graikų iniciatyva ir remiamas JAV 6-ojo laivyno bei keleto išdavikų".[6]

1961 metų gegužės mėnesį buvo apkaltinti „sąmokslu prieš liaudies valdžią" ir nuteisti mirti kontradmirolas T. Seiko ir buvęs Albanijos atstovas Ekonominėje Savitarpio Pagalbos Taryboje D. Taško.

Nuo 1961 m. Albanijos darbo partijos vadovybė pradėjo propagandinius išpuolius prieš socialistines šalis. Albanija nepritarė jokioms pasaulyje vykusioms deryboms dėl nusiginklavimo ir bendradarbiavimo. ADP VI suvažiavime, įvykusiame 1971 m., E. Hodžia teigė, kad TSRS ir Lenkijos sutartys su VFR, keturių valstybių susitarimas dėl Vakarų Berlyno statuso, taip pat TSRS ir JAV susitarimai apriboti strateginę ginkluotę trukdo stiprinti taiką ir saugumą Europoje.[7] Panašaus pobūdžio kalbas Albanijos atstovai sakė ir Suvienytųjų Nacijų Organizacijoje bei kituose tarptautiniuose forumuose. ALSR buvo vienintelė Europos valstybė, nedalyvavusi Helsinkio pasitarime dėl saugumo ir bendradarbiavimo Europoje.

[3] Проблемы экономической интеграции социалистических и капиталистических стран. М., 1976, с. 27.

[4] Ten pat.

[5] Правда, 1986, 8 ноября.

[6] Sprawy międzynarodowe, 1982, Nr. 10, p. 77.

[7] Ten pat, p. 78.

Prie Albanijos ir TSRS bei kitų Europos socialistinių šalių santykių pablogėjimo nemažai yra prisidėjusi ir Kinijos Liaudies Respublikos tuometinė politika. Albanijos ir Kinijos santykiai buvo grindžiami bendromis ultrakairuoliškomis ir dogmatiškomis nuostatomis. Be to, albanai tikėjosi sulaukti didesnės Pekino ekonominės pagalbos. Tačiau ši draugystė truko palyginti neilgai. Albanijos viltys sulaukti Kinijos ekonominės pagalbos žlugo. Abiejų šalių santykiai ypač pablogėjo 1978 m., o gerėti pradėjo tik nuo šio dešimtmečio antrosios pusės.

E. Hodžios vyriausybės politinė koncepcija buvo tokia: esą Albaniją iš visų pusių supą įvairiausio plauko „revizionistai" (taip buvo vadinamos visos Europos socialistinės šalys), „socialimperialistai" (TSRS, o po 1978 m. — ir Kinija) bei „imperialistai" (Vakarų šalys). Ir visi jie esą visokiausiais būdais nori kenkti Albanijai ar net ją užgrobti. Šių E. Hodžios ir jo grupės pramanytų „teorijų" padarinys buvo tas, kad Albanija ėmė vis labiau atsiriboti nuo tarptautinių ekonominių bei politinių ryšių ir pateko į saviizoliaciją.

Albanijoje tolydžio kartojosi įvairiausios propagandinės demagoginės kampanijos. Taip buvo siekiama „sukelti šalyje revoliucinį pakilimą", o iš tiesų — nukreipti žmonių dėmesį nuo tikrųjų prastos ekonominės padėties kaltininkų.

ADP vidaus ir užsienio politika priklausė nuo E. Hodžios, kuris visiškai kontroliavo šalį. Jo vadovavimo metais šalyje visą laiką buvo įtempta padėtis. ADP VII suvažiavime, įvykusiame 1976 m., buvo sakoma, kad socializmas Albanijoje kuriamas tokiomis sąlygomis, „kai vyksta įnirtinga klasių kova dėl dviejų raidos kelių — socialistinio ir kapitalistinio, ir ši kova vyksta visuose frontuose — politiniame ir ekonominiame, ideologiniame ir kariniame" [8]. Sudėtingą politinę padėtį šalyje rodo ir ADP VII suvažiavimo dokumentai. Juose skelbiama, kad visą laikotarpį tarp partijos VI ir VII suvažiavimų vadovybės kursui priešinosi nemaža ADP vadovaujančių darbuotojų. Čia buvo minimi ADP CK Politinio biuro nariai B. Baluku (Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas, gynybos ministras), A. Kelezi (MT pirmininko pavaduotojas, Valstybinės plano komisijos pirmininkas), K. Teodosi (pramonės ir kasyklų ministras), kandidatas į Politinio biuro narius P. Dume (gynybos ministro pavaduotojas, Generalinio štabo viršininkas), P. Dobdiba (žemės ūkio ministras), ADP CK nariai K. Ngelis (prekybos ministras), T. Deljanas (švietimo ministras) ir kiti. ADP CK ataskaitiniame pranešime partijos VII suvažiavimui sakoma, kad „tai buvo plačius sluoksnius apimantis ir labai pavojingas sąmokslas" [9]. Visi minėtieji asmenys buvo pašalinti iš pareigų. Vakarų spaudos duomenimis, kai kurie iš jų buvo sušaudyti. Paskutinė partijos vidinių rietenų auka buvo ALSR Ministrų Tarybos pirmininkas M. Šehu, nužudytas 1981 metų gruodžio mėnesį. Daugelį metų jis buvo vienas artimiausių E. Hodžios šalininkų. Su klasių kovos lozungu įvyko įnirtingos aukščiausiųjų partijos veikėjų grumtynės. E. Hodžia nesiskaitė su priemonėmis malšindamas savo politinius oponentus. Neparankių režimui žmonių likvidavimas buvo įprastas dalykas.

Visą seriją išpuolių prieš TSRS ir kitas Europos socialistines šalis ADP vadovai padarė ir 9-ojo dešimtmečio pradžioje. Kalbėdamas ADP VIII suvažiavime, įvykusiame 1981 m., E. Hodžia labai kritikavo TSRS politiką Angoloje, Pietų Jemene, Etiopijoje ir Afganistane. Didžioji jo pranešimo dalis buvo skirta dviejų „supervalstybių" politikai smerkti. Vertindamas 1980—1981 metų įvykius Lenkijoje, E. Hodžia puolė ir Lenkijos jungtinę darbininkų partiją, ir „Solidarumą", sakydamas, jog šiuo atveju „katalikų

[8] Zeri i popullit, 1976. 11. 05.
[9] Ten pat.

bažnyčia, Lenkijos ir pasaulinė reakcija manipuliuoja darbininkų klase"[10]. Albanijos vadovo kritika aplenkė tik Vietnamo, Laoso ir Korėjos LDR Komunistų partijas.

Albanijos vadovai nuosekliai laikėsi savitos orientacijos, dėl ko ši šalis visą laiką likdavo svarbiausių pasaulinės politikos tendencijų nuošalyje. Nutraukusi santykius su Kinija, Albanija atmesdavo visas galimybes suartėti su Europos socialistinėmis šalimis. Ji neigiamai vertino ir neprisijungusių šalių judėjimą, nes jis esą silpniną revoliucinius procesus Trečiajame pasaulyje.

Per visą E. Hodžios valdymo laikotarpį Albanijos gyventojai buvo visiškai atskirti nuo pasaulio. Valstybės saugumo organų darbuotojai draudė albanams bendrauti su užsieniečiais. Buvo persekiojami rašytojai ir kiti kultūros veikėjai, drįsę kritiškai vertinti Albanijos vadovybės veiklą. „Albanijos visuomenė — griežčiausiai kontroliuojama visuomenė Europoje, — rašoma 1978 m. paskelbtame JAV valstybės departamento tyrime. — Nė vienoje Europos valstybėje nėra tokių gausių valstybės saugumo ir policijos pajėgų, palyginti su bendru šalies gyventojų skaičiumi"[11].

1985 m. mirė E. Hodžia, valdęs šalį daugiau kaip 40 metų. ADP CK pirmuoju sekretoriumi tapo Ramizas Alija, vienas iš Hodžios artimųjų žmonių. Ar kas nors pasikeitė Albanijoje po diktatoriaus mirties? Vienaprasmiškai atsakyti būtų sunku. ALSR pozicija TSRS atžvilgiu nė kiek nepasikeitė. Dar 1987 m. R. Alija sakė: „. . . Nei dabar, nei ateityje Albanija nebendradarbiaus, nedalyvaus mainuose, nepalaikys jokių santykių su Tarybų Sąjunga"[12].

1976 metų Albanijos konstitucija draudžia imti paskolas ir kreditus iš „kapitalistų" arba „buržuazinių ir revizionistinių monopolijų ir valstybių". Todėl užsienio ekonominių ryšių sferoje ALSR laikosi lygiaverčių prekybos ir mokėjimų balansų principo ir nesinaudoja užsienio kreditais. Šaliai gan sunku išlaikyti užsienio mokėjimų balansą. Taip pat jai nelengva suformuoti ir eksporto bazę. Naudojantis atsilikusia technika ir technologija neįmanoma pagaminti prekių, galinčių konkuruoti užsienio rinkose. Dabartinė Albanijos vyriausybė ieško būdų, kaip spręsti įsisenėjusias problemas. E. Hodžios įpėdinis stengiasi tobulinti valstybės mechanizmą, didinti įmonių savarankiškumą ir darbininkų materialinį suinteresuotumą. Tačiau dažniausiai šių siekių įgyvendinti nepavyksta dėl albanų visuomenėje įsigalėjusio uždarumo.

ALSR palaiko prekybos ryšius su 50 pasaulio valstybių. Daugiau kaip 60 proc. užsienio prekybos apyvartos tenka socialistinėms šalims.[13] Jau daugelį metų svarbiausia jo prekybos partnerė tarp ESPT šalių yra Čekoslovakija. Jai tenka 13 proc. ALSR užsienio prekybos apyvartos, kurios apimtis 1987 m. buvo 84,1 mln. rublių.[14] ČSSR eksportuoja į Albaniją sunkvežimius, hidraulinius krautuvus, šachtų įrenginius, lokomotyvus, armatūrą, metalo apdirbimo stakles, įrenginius tekstilės ir kitoms pramonės šakoms, įvairias mašinų detales ir atsargines dalis, vamzdžius ir valcuotąjį metalą, įvairius chemijos produktus ir plataus vartojimo prekes. Ji padėjo Albanijai pastatyti svarbių liaudies ūkio objektų.

Į ČSSR (kaip ir į kitas šalis) Albanija pirmiausiai eksportuoja tradicines savo prekes: šviežius ir konservuotus vaisius bei daržoves, geležies bei nikelio rūdą, nikelio karbonatą, chromo rūdą ir chromo koncentratą, plataus vartojimo prekes, daugiausia rankdarbius, kailius ir jų pusfabrikačius.

---

[10] Hoxha E. Bericht an den VIII Parteitag der Partei der Arbeit Albaniens. Tirana, 1981, s. 212.

[11] The Wall Street Journal, 1979.05.02.

[12] Новое время, 1989, № 5, с. 35.

[13] Эхо планеты, 1988, № 36, с. 35.

[14] Чехословацкая внешняя политика: 1988, № 11, с. 8.

Albanija taip pat palaiko gan intensyvius ekonominius ryšius su Rumunija, Lenkija, VDR ir Bulgarija. Albanijos ir Jugoslavijos santykiai neaktyvūs. Prasidėjo santykių su Kinija atšilimas. KLR sutiko padėti Albanijai rekonstruoti kai kuriuos seniau savo statytus pramonės objektus.

Sėkmingiau dabar plėtojami Albanijos ryšiai ir su kai kuriomis kitomis šalimis. Pagerėjo ALSR ir Turkijos, Graikijos santykiai, aktyviau ieškoma kontaktų su Vakarų Europa. Pradėjo veikti keltas, sujungęs Duresio uostą su Orantu Italijoje. Ši šalis pirmauja Vakarų Europoje bendradarbiavimo su Albanija atžvilgiu. Pastaraisiais metais ALSR užmezgė diplomatinius santykius su Vakarų Vokietija, kuri, išstumdama Italiją, veržiasi į ekonominio bendradarbiavimo su Albanija lyderius. Bona suteikė Tiranai neatlygintinę 6 milijonų markių vertės pagalbą.[15].

Albaniją ėmė lankyti užsienio turistai, tiesa, kol kas jų dar labai nedaug. Šalyje pradėjo veikti nuolatinės keleivinio oro laivyno linijos į Vengriją, Rumuniją, Jugoslaviją, Graikiją, VDR, Šveicariją, Prancūziją.

Nors po diktatoriaus mirties Albanijos visuomenėje įvyko poslinkių, tačiau ji iki šiol atsilieka nuo Europos ir pasaulio raidos. Tie poslinkiai kol kas tėra pirmieji žingsniai veržiantis iš saviizoliacijos. Ateitis parodys, kokį vaidmenį pasirinks Albanijos Liaudies Socialistinė Respublika tokiame sudėtingame dabarties pasaulyje.

---

[15] Эхо планеты, 1988, № 36, с. 35

RELIGIJA IR NACIJA

НАУКА И РЕЛИГИЯ

Mūsų mokslininkai, mokslų daktarai — nesvarbu, ar jie būtų armėnai, azerbaidžaniečiai, ar seniai Lietuvoje gyvenantys rusai, pagaliau ir lietuviai — visi gali kvalifikuotai, moksliškai išdėstyti nacionalinio klausimo teoriją. Bet jeigu prasidės kalba apie nesenus nacionalinius konfliktus, tai kiekvienas iš jų — tuo galima neabejoti — laikysis požiūrio, kuriam pritaria dauguma jo tautybės žmonių.

Mat nacionalinius santykius ir požiūrį į juos lemia ne tik protas, mokslo teiginiai, išsilavinimas. Čia susiklosto ypatingas klodas jausmų ir pažiūrų, giliai įsišaknijusių tautos praeityje. Todėl nepakanka vien empiriškai apibendrinti reiškinius, nuomones, sprendimus siekiant išsiaiškinti problemą, atskleisti sudėtingas, daugiapakopes materialinių gyvenimo sąlygų ir religinių varsų nuspalvintas tautinės kultūros sąsajas. Tuo labiau, kad visame marksizme, ko gero, mažiausiai tėra aptartos kaip tik nacionalinių santykių ir religijos problemos. Marksizmo klasikai nepaliko mums sistemiškai išdėstyto požiūrio į šį klausimą. Be to, ir situacija pasaulyje per praėjusius 70—100 metų labai smarkiai pasikeitė. Tad kokios nacionalinių santykių ir religijos problemos? Tokį klausimą kelia filosofijos mokslų daktaras L. Mitrochinas straipsnyje „Religija ir nacija", išspausdintame žurnalo „Nauka i religija" trečiajame numeryje.

Autorius pažymi, kad sunkiais stalininės vienvaldystės metais ir vėliau „nacionalinio klausimo teorija" tarnavo valstybinei politikai, sudarė mokslinį pamatą. Emocijų lygmenyje mes tokį požiūrį, suprantama, pasmerkėme. Tačiau tuo laikotarpiu atsiradusios dogmatinės nuostatos iki šiol mūsų mąstymą nuodija iš vidaus kaip tie nitratai „visiškai natūralias" daržoves.

Chorchė Luisas Borchesas yra pasakęs: „Knyga, kurioje nėra antiknygos, laikoma neišbaigta". Visiems mums naudingas patarimas: labai kritiškai vertinkime sąvokas ir samprotavimus, kuriuos įpratome laikyti savaime suprantamais teorijos požymiais, nors iš tikrųjų jie reiškia ne tikrąjį nacionalinio klausimo turinį, o tai, kaip jį reglamentuoja administracinis biurokratinis mąstymas.

Kalbėdami apie tautinę kultūrą, mes dažnai mechaniškai kartojame: „socialistinio turinio, nacionalinės formos kultūra". Nesunku pastebėti, kad šis apibrėžimas esminiais kultūros bruožais laiko tik klasinius požymius, o tautiniams bruožams, kurie formuojasi amžiais, skiria antraeilę, neesminę vietą — jie tesą tik forma. Į tautinę kultūrą paprastai žiūrima kaip į dvasinį reiškinį, kaip į ideologinį gyvenimo būdo apvalkalą. Kadangi manyta, kad įvairių tautybių ir etninių grupių materialinių egzistavimo sąlygų vienodėjimas yra neišvengiamas ir pažangus procesas, todėl skelbta, jog pageidautina, kad dvasinėje kultūros sferoje išnyktų skirtumai, teliktų tik išorinės, grynai dekoracinės detalės. Kitoks minties posūkis paprastai buvo vertinamas kaip „nacionalistinės atgyvenos". O dar Marksas įrodė, kad visuomeninė būtis (socialinė veikla) neįmanoma be sąmonės, tikslo nustatymo, valios, tam tikros psichinės žmonių būsenos. Vaizduotis, kad visuomeninė būtis atsieta nuo visuomeninės sąmonės, galima tik abstrakčiai, mėginant atsakyti į filosofinį klausimą, kuri sąvoka yra „pirminė", kuri „antrinė". Visiškai tai tinka pasakyti ir apie tautinę kultūrą, sudėtingą, vientisą materialinių ir dvasinių elementų sistemą, susidedančią iš darbo įrankių ir produktų, gyvenimo būdo ir elgesio būdų, ritualų, simbolių, mitų, dorovinių normų, psichinių stereotipų ir t. t.

Vienas iš esminių kultūros komponentų yra religija. Ji paprastai vadinama ypatinga visuomeninės sąmonės forma, sąmonės, teigiančios visagalio Dievo esybę. Toliau aiškinama, kad toks supratimas tikinčiuosius skatina paveikti aukščiausiąsias jėgas įvairiausiomis apeigomis, šventėmis, ceremonijomis. Tai yra tikėjimas, sukeliąs kultą. Tokią nuomonę palaiko grynai teologinis požiūris, pagal kurį viskas apverčiama aukštyn kojomis.

Religija, pabrėžė Marksas, yra vienas iš „dvasinių praktinių" būdų valdyti tikrovę ir tenkina istoriškai susiklosčiusius visuomeninius poreikius. Kitaip tariant, tai ne tik abstrakčių dogmų ir bendrų moralinių nurodymų sistema, bet ir tam tikras socialinės veiklos tipas, sistema pažiūrų, kurios šią veiklą skatina, reguliuoja, pateisina. Religija — „tikrojo pasaulio grandis" (Marksas) — organiškas, aktyvus socialinio audinio komponentas, kuris reiškiasi visoje „vertikalioje" žmogaus gyvenimo raidoje.

Taigi religija, kaip teigia straipsnio au-

torius, yra ne paprastas tautinės kultūros apvalkalas, išorinis ideologinis sluoksnis, kurį lengva pašalinti švietimu ir auklėjimu. Kaip ypatingas „gyvenimo mokslas", ji giliai įsišaknijusi kasdieninėje žmonių veikloje, persmelkia jų pasaulėjautą. Sakysime, neįmanoma teisingai įvertinti islamo vietos Vidurinės Azijos tautų gyvenime, nepastebint, kad islamo reglamentuojamos elgesio taisyklės apima visą buitį, savitai nuspalvina atsakingiausius, persilaužimo momentus žmogaus ir visuomenės gyvenime. Dauguma gyventojų buitinį islamą laiko svarbiausiu, būtinu liaudies tradicijų elementu, jo įtaką stiprina tvirta viešoji nuomonė — į tai reikia atsižvelgti samprotaujant apie kai kurių jo elementų prasmę ir tuo labiau mėginant jį „išnaikinti".

Pas mus, nurodo L. Mitrochinas, vyksta plati kampanija — išstumti religines apeigas ir pakeisti jas naujomis, pasaulietiškomis. Kodėl tokie menki jos rezultatai? Matyt, „naujo apeigyno" kūrėjai nepaiso svarbiausio dalyko: apeigos — tai ne linksmas laiko praleidimas, ne „turiningo laisvalaikio" epizodas, o istoriškai susiklostęs šimtmečius vykusio bendradarbiavimo patirties perteikimo būdas, žmogaus psichikos reguliavimo ir orientavimo atsakingiausiais momentais būdas, priemonė žmogui pratinti prie kolektyviškų, visuomeniškai tikslingų ir pastovių vertybių, normų, elgesio taisyklių. Apeigos kaip organiškai vientisa sistema kūrėsi tūkstančius metų, todėl negalima staigiai, kartais visiškai nepateisinamai įsibrauti į audinį, primesti kabinetuose sugalvotus, dažnai perdėm paradiškus pavyzdžius. Apeigas kuria vidinis žmonių poreikis. Religija neprimetė apeigų iš viršaus, jos formavosi iš apačios, bendro gyvenimo procese. O kadangi nereliginių kultūrų istorijoje nėra, tai reikėtų pagalvoti, kaip derinti pasaulietines ir religines apeigas.

Šiaip ar taip, administraciniai mėginimai keisti apeigas, kurios įaugusios į žmonių buitį ir sąmonę, neišvengiamai žeidžia religinius jausmus. O mūsų laikais, kai tokios iniciatyvos paprastai vertinamos kaip spaudimas iš „centro", žeidžia ir nacionalinius jausmus.

Apskritai svarbiausia daugelio ateistinių veikalų yda yra ta, kad juose realią tikinčiųjų pasaulėjautą, jos logiką ir prioritetus stengiamasi pavaizduoti savaip, grįsti tai ne realiu gyvenimu, o samprotavimais iš oficialių religinių leidinių, kurie menkai atspindi „gyvąją" religiją. Iš tikrųjų juk tik pats tikintysis gali žinoti apie savo religinius poreikius. O kai kurie ateistai, neatsiklausę pačių tikinčiųjų nuomonės, ima samprotauti, sakykim, ar gali bažnyčia imtis labdaringos veiklos ir pan.

Noriu dar kartą pabrėžti, rašo autorius, kad tautinė kultūra, ypač susijusi su religine pasaulėjauta — tai vientisas, organiškas darinys (bent taip ją suvokia patys žmonės), ir visoks neapgalvotas išorės poveikis, mėginimas reguliuoti iš šalies neišvengiamai sukelia įtampą.

Kartais galima išgirsti esą religija sukelianti tarpnacionalinius konfliktus. Straipsnio autorius su tuo nesutinka. Taip, istorijoje neretai karai, tautų, tautinių grupių susirėmimai buvo motyvuojami religiniais sumetimais. Bet iš tikrųjų tokių susirėmimų priežastys būdavo kitos — jie kildavo dėl objektyvių socialinių-ekonominių prieštaravimų. Kas kita, kai tokius prieštaravimus žmonės įsisąmonina religine forma.

Iš esmės panašiai plėtojasi ir nacionalistiniai jausmai. Įvairių tautinių kultūrų sąveika savaime negali būti nesutarimų priežastis — jie atsiranda dėl realių socialinių ekonominių prieštaravimų. Nesutarimai gali būti labai įvairūs: neapgalvotas pramonės objektų išdėstymas, ypač jei jie pavojingi ekologiniu požiūriu, primesta monokultūrinė žemdirbystė, vietinių verslų ignoravimas arba jų nuskurdinimas, net aprūpinimo pertrūkiai, o ką jau kalbėti apie veiklą, tiesiogiai susijusią su nacionaline politika, teritorijos pertvarkymai, niekinantis požiūris į vietinius papročius ir kultūros paminklus. Apskritai nacionalizmas reiškiasi ne protestu prieš tuos ydinguosius reiškinius, o nacionalistine specifika.

Konfliktinėmis situacijomis nesutarimai, sukelti nacionalinių jausmų, kurie verčia žmogų laikytis savo šaknų, tautos, tėvų priesakų, gali būti bendro pobūdžio, atspindėti įvairių tautybių nesuderinamumą. Susiformuoja nacionalistinė sąmonė, pasižyminti maksimalizmu ir ekstremizmu, galinti ne tik įtvirtinti, bet ir paaštrinti konfliktines situacijas.

Straipsnio autorius atkreipia dėmesį į tai, kad reikia atsargiai vartoti „atgyvenų", „prietarų" terminus, paplitusius mūsų ateistinėje literatūroje. Jie pateisinami kalbant apie plačią istorinę nacionalinės sąmonės raidos perspektyvą, kai pamažu, demokratizuojant ir sprendžiant socialines problemas, ta sąmonė išsivaduoja nuo priešiškumo kitoms tautoms, nuo nemokslinio požiūrio į kultūros esmę. Bet tokios „atgyvenos" ne mechaniškai migruoja iš vienos epochos į kitą; kiekviena karta, veikiama istoriškai konkrečios aplinkos, perima jas iš naujo.

Dėl nuolatinio administruojamojo biurokratinio kišimosi į nacionalinius santykius prietarai ir atgyvenos tampa doroviniais ir psichologiniais veiklos stimuliatoriais vadinamajame horizontaliajame lygmenyje, kuris susidaro kaip priešara spaudimui iš „viršaus".

Mes vis deklaravome, kad svarbiausios kultūros vertybės yra tos, kurios atsiranda ryžtingai pertvarkant žmonių gyvenimą. Bet toks aktyvus pertvarkymas sukelia nepasitenkinimą ir protestą. Nacionalinė savimonė pasirenka kitą logiką: kultūros vertybė — jos ištikimybė tradicijoms, protėvių palikimo gyvybingumas, prieštaravimas visokiems „išorės" poveikiams. Tokia ideologija, baigdamas straipsnį, pažymi L. Mitrochinas, „sauganti" savąją kultūrą, lengvai virsta nacionalistine neapykanta kitoms tautoms. Tokia logika būdinga ne tik tikinčiųjų, bet ir netikinčiųjų sąmonei.

KITO KELIO NEBUVO

EDVARDO TIČKAUS GIMIMO 110-OSIOMS METINĖMS

Istorijon įrašyti didvyrių vardai ilgainiui tampa legendomis arba nueina užmarštin. Laikas, tik laikas koreguoja žygdarbius, paryškina jų reikšmę ir prasmę, demaskuoja tuos, kurie išdavyste ir apgaule mėgina pelnyti sau šlovę. Tarp tų, kurių vardo netemdo joks šešėlis, kuris tarsi aukso grynuolis nepraranda savo vertės, kurio metai neišblėsina žmonių atmintyje, yra ir Rokiškio krašto sūnus Edvardas Tičkus.

Partijos istorijos institute prie LKP Centro Komiteto Edvardo Tičkaus byloje, pažymėtoje 11655 numeriu, tėra vos keletas dokumentų. Štai jo gimimo liudijime parašyta, jog jis yra Mykolo Tičkaus ir Barboros Valiulytės sūnus, gimęs 1879 metų lapkričio 28 dieną Pakriaunio kaime. Toliau biografijoje, kuri surašyta pagal jo žmonos Onos Tičkuvienės pasakojimą, skaitome šias eilutes:

„Gimė Obelių valsčiuje, Pakriaunio kaime, valstiečių vidutiniokų šeimoje. Krikštytas Kriaunų bažnyčioje. Baigęs Kriaunų vidurinę mokyklą, toliau mokėsi pats, labai daug skaitė, visada svajojo būti mokytoju. Šeimoje buvo penki broliai. Nuo 1901 metų tarnavo caro kariuomenėje. 1905 metais suorganizavo karių sukilimą prieš caro valdžią. Buvo paimtas į kalėjimą ir išsėdėjo nuo 1905 m. iki 1911 m."

Lietuvis Edvardas Tičkus tarnavo kariuomenėje tolimame Rusijos imperijos kampe Piatigorske. Išvažiuodamas iš gimtinės jis turėjo vos dvidešimt dvejus metus. Imlus jaunuolis netrukus išmoko kalbėti ir skaityti rusiškai. Čia, tarp caro armijos kareivių, buvo ir socialdemokratinių bei bolševikinių pažiūrų žmonių. Su jais Edvardas greitai rado bendrą kalbą. Kariuomenėje jis pirmą kartą išgirdo ir Lenino vardą, susipažino su jo idėjomis, knygomis.

1905-ieji metai. Revoliucijos vėjai siautė ir Gruzijoje. Žmonės sukilo prieš carą ir vietinius išnaudotojus. E. Tičkus tuomet saugojo ginklų sandėlius. Karininkas įsakė nieko arti sandėlio neprileisti. Tačiau sąmoningas jaunuolis nepaklausė įsakymo, jis mintimis ir jausmais buvo su tais, kurie ėjo prieš carą. E. Tičkus išdalijo ginklus maištininkams, nors žinojo, kas jam už tai gresia. Jis buvo nuteistas šešerius metus kalėti.

Grįžęs iš kalėjimo E. Tičkus apsigyveno pas tėvus Pakriaunyje. Tačiau caro žandarai jam nedavė ramybės. Vengdamas persekiojimų, jis ėjo per kaimus, mokė vaikus. Juolab, kad būti mokytoju — jo jaunystės svajonė. 1916 metų rudenį jis skiriamas Obelių pradinės mokyklos mokytoju. Čia dirbo iki 1918 metų pavasario.

Ona Tičkuvienė prisimena, kad pas jos vyrą užsukdavo labai daug žmonių. Ateidavo valstiečiai išlieti savo širdgėlos, pasiklausti patarimo, papolitikuoti. Pastebėjus, kad pas Tičkų besilankantys žmonės tampa nepakantūs išnaudotojų valdžiai, kad buvęs politinis kalinys aktyviai agituoja burtis kovai su buržujais ir sekti Rusijos proletariato bei valstiečių pavyzdžiu, mokytojas iškeliamas į Lingmenių mokyklą Švenčionių apskrityje. Tačiau gaivūs Rusijos revoliucijos vėjai ir į Lietuvą atnešė Lenino idėjas. Daug kur kūrėsi bolševikinės organizacijos.

1918 metų spalio mėnesį, tuoj po LKP I suvažiavimo, Rokiškio apskrityje įvyko visų valsčių komunistinių organizacijų atstovų susirinkimas. Jie svarstė, kaip kovoti su kaizeriniais okupantais ir vietine buržuazija. Šiai kovai vadovauti buvo išrink-

tas pogrindinis apskrities komitetas. Į jį įėjo ir mokytojas E. Tičkus. Po susirinkimo apskrities valstiečiai ir kumečiai buvo agituojami stoti į Komunistų partiją, aiškinama, kad ji vienintelė gali padėti liaudžiai įveikti skurdą ir priespaudą. Šios daug žadančios ir gaivios idėjos patraukė žmones ir jie aktyviai stojo į Komunistų partiją. Per porą mėnesių Rokiškio apskrities partinė organizacija neregėtai išaugo. 1918 m. gruodžio 19 d. išrenkamas apskrities revoliucinis komitetas, kurio nariu tampa ir E. Tičkus. Komitetas nutaria paimti valdžią į savo rankas apskrities centre. Daugiausia revoliucionierių jėgų buvo Obeliuose. Gruodžio 22 dieną jos ėmė pulti Rokiškį. Tą pačią dieną Rokiškyje, centrinėje aikštėje, įvyko mitingas, kuriame apskrities revoliucinio komiteto vardu mokytojas Tičkus paskelbė, kad visa valdžia apskrityje pereina Darbininkų ir valstiečių taryboms. Apskrities Tarybų valdžios vadovu tapo visų gerbiamas ir neturtingųjų mylimas mokytojas komunistas Edvardas Tičkus.

1918-ųjų pabaiga buvo audringa. Komunistai kovėsi keliuose frontuose: ne be kraujo praliejimo kūrė Tarybas ir naikino besitraukiančius vokiečius. Kaizerio kareiviai, bėgdami iš Lietuvos, plėšė gyventojus, vežė ką galėjo. Tičkaus iniciatyva apskrities revoliucinis komitetas nutarė nuginkluoti visus ešelonus, vykstančius per Rokiškį, neleisti, kad į Vokietiją būtų išgabentas prisiplėštas turtas. Gruodžio 27 d. susibūrė grupė ginkluotų vyrų, kuriems vadovavo pats Tičkus ir liaudies milicijos sekretorius J. Pagirys. Iš Obelių pusės pasirodė ešelonas. Revoliucionieriai pasislėpė ir laukė, kol traukinys sustos geležinkelio stotyje. Iš vagono pasipylė kareiviai. Tičkus ir Pagirys priėjo prie ešelono viršininko ir pareikalavo, kad iškrautų visas gėrybes, nes kitaip pradėsią šaudyti. Tie žodžiai vokiečius paveikė ir jie pakluso revoliucionierių reikalavimams.

E. Tičkus sužinojo, kad iš Daugpilio atvyksta dar vienas traukinys, kuriuo važiuoja geležinkelininkai. Tačiau tai buvo šarvuotasis traukinys. Juo važiavo daugiau kaip septyni šimtai iki dantų ginkluotų kaizerio kareivių. Tičkus ir Pagirys buvo suimti ir žvėriškai nužudyti. Vokiečiai sudegino geležinkelio stoties pastatą ir nurūko toliau. Žuvusiuosius iškilmingai laidojo visas Rokiškis ir tūkstančiai gyventojų iš aplinkinių kaimų. Tai įvyko 1919 metų sausio 2 dieną.

Gledrė MILKEVIČIŪTĖ

KALĖJIMUOSE NEPALŪŽĘS

BALIO PETNIŪNO GIMIMO 90-OSIOMS METINĖMS

Vartant Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo fonduose saugomas senojo Saugumo departamento bylas, galima pastebėti, kad tarp buržuazinės žvalgybos ieškomų asmenų 1921 metų pabaigoje ir 1922 metų pradžioje dažnai buvo minima ir Balio Petniūno pavardė. Žvalgybos agentų pranešimuose ji dar figūravo Jurgio, Jurgelio, Karlo Ludzgaus slapyvardžiais.

Kas gi buvo tas Balys Petniūnas, kuo jis nusikalto ir kodėl jo taip uoliai ieškojo Lietuvos respublikos žvalgyba?

Balys Petniūnas gimė 1899 metų lapkričio 19 dieną Utenos apskrities Baravainių kaime. Tėvas buvo kalvis ir turėjo 10 hektarų ūkelį. Bet dar Baliui mažam esant jis išvyko į Ameriką. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, šeimos ryšiai su tėvu nutrūko, o karo audros iš gimtųjų namų išginė ir Balį. Jis atsidūrė Petrograde, vėliau Bogorodicke (Tulos gubernija). Ten baigė evakuotos iš Lietuvos Dotnuvos žemės ūkio mokyklos dvimetį kursą. Toli nuo gimtinės jis sutiko žinią apie Vasario revoliuciją, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Bogorodicke. 1918 metų pavasarį devyniolikmetis B. Petniūnas persikėlė gyventi į Maskvą. Čia aktyviai įsijungė į visuomeninį politinį gyvenimą ir buvo priimtas į Komunistų partiją.

Kai 1918 metų vasarą lietuviai karo pabėgėliai pradėjo grįžti į gimtinę, V. Kapsuko vadovaujamas Lietuvos reikalų komisariatas Rusijoje grįžtančiuosius stengėsi panaudoti Spalio revoliucijos idėjoms skleisti vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Liepos viduryje, baigęs propagandistų kursus, kuriuose paskaitas skaitė A. Lunačiarskis, V. Kapsukas, Z. Angarietis, RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro siuntimu B. Petniūnas taip pat sugrįžo į Lietuvą V. Kapsukas buvo nurodęs jam konspiracinį adresą Vilniuje ir įdavęs trumpą laišką buto šeimininkui P. Eidukevičiui. „Vilniuje aš lengvai radau P. Eidukevičiaus butą. Mane sutiko jo žmona — akių gydytoja B. Burbaitė-Eidukevičienė, — rašė savo atsiminimuose B. Petniūnas. — P. Eidukevičius padėjo užmegzti ryšius su kitais draugais". Netrukus Lietuvos Komunistų partijos va-

dovybė pasiuntė B. Petniūną partiniam darbui į Kauną.

Skirtingai nuo Vilniaus Kaunas atrodė labiau sukarintas miestas. Buvo jaučiama, kad vokiečių okupacinė valdžia čia dar stipri. Stoties gatvėje mūrinio namo, pažymėto 19 numeriu, antrame aukšte buvo įsikūręs Kauno partinės organizacijos komitetas. Čia ir pradėjo savo naują veiklą B. Petniūnas, tapęs Komunistų partijos Kauno miesto komiteto nariu.

1918 metų gruodžio 21 dieną buvo iškilmingai įkurta Kauno Darbininkų atstovų taryba. Šios Tarybos veikloje aktyviai dalyvavo ir B. Petniūnas. Darbininkų atstovų taryba išvadavo iš Kauno kalėjimo politinius kalinius, paleido miesto dūmą, įvedė Kaune 8 valandų darbo dieną, priėmė nutarimus darbo apsaugos klausimais, valsčių atstovų prašymu padėjo kurtis revoliuciniams komitetams. Svarbus uždavinys, kurį turėjo spręsti Darbininkų atstovų taryba, buvo revoliucinės agitacijos plėtotė tarp vokiečių kareivių.

„Atsišaukimų vokiečių kalba netrūko, — vėliau pasakojo B. Petniūnas. — Kiekvieną vakarą blogiau apšviestose gatvėse ir net miesto centre atsišaukimai buvo dalijami kareiviams tiesiog į rankas. Taip mūsų literatūra, nors ir pavojingu keliu, vis dėlto patekdavo ten, kur reikia. Kartais Tarybos nariams pavykdavo užmegzti ryšius su kareiviais spartakiečiais. Jiems buvo iškeltas uždavinys aprūpinti Kauno Darbininkų atstovų tarybą ginklais". Tai padaryti nebuvo sunku, nes vokiečių kareiviai, ypač po Lapkričio revoliucijos Vokietijoje, supratę savo kovų beprasmiškumą, norėjo kuo greičiau baigti karą ir grįžti namo. Bet, provokatoriui išdavus, naktį iš 1918 metų gruodžio 24 į 25 dieną į Kauno Tarybos būstinę įsiveržė vokiečių žandarmerijos kareiviai. Kambarėlyje, kuriame B. Petniūnas ir nakvodavo, surado 19 šautuvų. B. Petniūnas su kitais buvo suimti. Už ginklų supirkimą jiems grėsė karo lauko teismas. Tačiau darbininkų delegacijai pareikalavus jie buvo paleisti. Pavyko išvaduoti B. Petniūną ir 1919 metų vasario 10 dieną, suimtą su kitais 46 Tarybos nariais. Bet po trijų dienų, vykstant Kauno miesto partinės organizacijos ir Darbininkų atstovų tarybos narių susirinkimui, kaizerinė kariuomenė apsupo namą Pakalnės gatvėje, Nr. 32, ir suėmė apie 60 komunistų. Kitą dieną okupacinė valdžia uždarė ir Tarybos laikraštį „Proletarskaja pravda".

Kauno kalėjime, į kurį pateko B. Petniūnas bei kiti Tarybos nariai, buvo gūdu. Kalėjimo kieme stovėjo mechanizuotos kartuvės. Kaliniai pareikalavo, kad jos būtų pašalintos. Jie tvarkė kameras, įvedė budėjimą virtuvėje, reikalavo pagerinti sąlygas, suteikti daugiau teisių politiniams kaliniams. Visą laiką jie ruošėsi pabėgti, bet tai padaryti jiems nepavyko. Tik 1919 metų balandžio mėnesį Tarybų Lietuvos ir Baltarusijos karinei vadovybei pasikeitus politiniais kaliniais su Vokietijos karine vadovybe, B. Petniūnas ir kiti Kauno Tarybos nariai iš kalėjimo buvo paleisti. B. Petniūnas atvyko į Vilnių, kur tuo metu vyko įnirtingi raudongvardiečių mūšiai su mieste siautėjusiais pilsudskininkais. Vienų gatvės kautynių metu B. Petniūnas pateko į priešo nelaisvę. Iki 1920 metų liepos mėnesio jis buvo kalinamas koncentracijos stovykloje.

1920 metais, Lietuvos Komunistų partijai pasitraukus į pogrindį, prasidėjo revoliucinio judėjimo atoslūgis. Tai pajutusi, buržuazijos valdžia sustiprino represijas prieš darbininkų organizacijas. Nuvilnijo suėmimų banga. Ji palietė ir Ukmergę, į kurią rugpjūčio mėnesį buvo partijos pasiųstas B. Petniūnas. Ukmergės parajonio pogrindinės partinės organizacijos sekretorius rūpinosi savo organizacijos stiprinimu, jos gretų augimu. Jis kovojo ir dėl to, kad būtų pagerintos darbo žmonių gyvenimo sąlygos. Mitinguose, susirinkimuose buvo reikalaujama spaudos, susirinkimų, demonstracijų laisvės. Tačiau neilgai padirbėjo B. Petniūnas Ukmergėje. Po poros mėnesių jis buvo perkeltas į LKP CK aparatą Kaune.

Buržuazijos represijos pasiekė ir Kauno partinę organizaciją, darbininkų profsąjungas. Buvo suiminėjami vadovai, aktyvistai Reikėjo padėti besislapstantiems nuo policijos revoliucionieriams, surasti jiems konspiracinius butus. Šiais reikalais ir rūpinosi į Kauną atvykęs B. Petniūnas. Čia dirbti jam teko neilgai. 1921 metų pradžioje LKP CK patvirtino jį Panevėžio rajono pogrindinio partinio komiteto sekretoriumi. Dirbti buvo nelengva, nes pakilusi baltojo teroro banga skaudžiai kliudė ir Panevėžį. Tačiau B. Petniūnas rado bendrą kalbą su Panevėžio komunistais, sutelkė ir sustiprino ra-

jono partinę organizaciją, įtraukė į jos veiklą naujų miesto ir kaimo darbininkų atstovų. Kai buvo renkami delegatai į LKP III suvažiavimą, komunistai pasiūlė B. Petniūno kandidatūrą.

Į Lietuvos Komunistų partijos suvažiavimą, kuris įvyko 1921 metų spalio 24—29 dienomis Karaliaučiuje, delegatai suvažiavo nelegaliai, slapta perėję Lietuvos—Vokietijos sieną. Suvažiavimo darbe dalyvavo V. Kapsukas. Jis labai domėjosi gyvenimu Lietuvoje, klausinėjo B. Petniūną apie Panevėžio komunistų veiklą, apie revoliucinio judėjimo augimo perspektyvas. LKP III suvažiavimas priėmė naujus partijos įstatus, išrinko LKP Centro Komitetą ir Revizijos komisiją. Į Revizijos komisiją buvo išrinktas P. Pajuodis, J. Stašelis ir B. Petniūnas.

Paskutinę suvažiavimo dieną į vokiečių komunisto dailidės E. Kloševskio butą, kur vyko šis suvažiavimas, įsiveržė vokiečių policija. Ji suėmė delegatus. B. Petniūnas Karlo Ludzgaus slapyvardžiu pateko į Karaliaučiaus kalėjimą. Čia delegatai baigė LKP III suvažiavimą. Kadangi į Vokietiją jie buvo atvykę pakeistomis pavardėmis, pasivadinę tarybiniais piliečiais, Vokietijos administraciniai organai juos nubaudė tik už tai, kad buvo nelegaliai perėję Vokietijos valstybinę sieną. Po poros mėnesių iš kalėjimo jie buvo paleisti. Tarybinės vyriausybės tarpininkavimu 1921 metų pabaigoje jie išvyko į Tarybų Rusiją.

Maskvoje B. Petniūnas dirbo valstybės saugumo organuose kartu su tokiais žymiais čekistais kaip F. Dzeržinskis, V. Mendžinskis, J. Unšlichtas ir kt. Jis dirbo ir kituose tarybiniuose administraciniuose organuose. Gyvendamas Maskvoje, B. Petniūnas nenutraukė ryšių su Lietuva, bendradarbiavo LKP pogrindinėje spaudoje, daugiausiai „Tiesos" ir „Kareivių tiesos" laikraščiuose. Jo korespondencijų, pasirašytų savo pavarde arba kriptonimu B. P., buvo galima rasti ir Maskvoje ėjusiame „Priekalo" žurnale.

Represijos, vykdytos Stalino asmens kulto metais, neaplenkė revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvio komunisto B. Petniūno. Pagal pramanytus kaltinimus jis buvo du kartus suimtas. Stalininiuose kalėjimuose praleido 10 metų. Kaip neteisėtai represuotas 1957 metais jis reabilituotas, grąžintas į Komunistų partiją.

Po Didžiojo Tėvynės karo B. Petniūnas sugrįžo į Lietuvą. Dirbo ūkinį darbą Ukmergėje, Troškūnuose. Tačiau sunkus ir įtemptas gyvenimas, kalėjimai ir koncentracijos stovyklos pakirto B. Petniūno sveikatą. Nepalūžo tik jo dvasia. 1957 metais jis išėjo į pensiją, tačiau kiek galėdamas dalyvavo visuomeniniame gyvenime Vilniuje. 1959 metais buvo išrinktas buvusių revoliucinio judėjimo dalyvių buitinės komisijos prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininku, rūpinosi buvusių revoliucionierių šeimų gyvenimo ir buities sąlygų gerinimu.

B. Petniūnas mirė 1964 metų rugpjūčio 29 dieną Vilniuje.

Roma JERMALAVIČIENĖ,
LTSR centrinio valstybinio archyvo vyresnioji mokslinė bendradarbė

PATIKSLINIMAS

Patiksliname, kad per tautinę talką uždirbtos lėšos galutinai buvo susumuotos jau išspausdinus straipsnį „Pensijos, skurdo riba ir jautrumo deficitas" („Komunistas", Nr. 10). Invalidų, vienišų senų žmonių, našlaičių šalpai sukaupta 2320 tūkst. rublių. Todėl labdarai skirtos tautinės talkos rezultatai vertintini teigiamai.

Reiškiame nuoširdžią padėką įmonių, ūkių, įstaigų kolektyvams, visuomeninėms organizacijoms, visiems tautinėje talkoje dalyvavusiems Lietuvos žmonėms už paramą invalidams, našlaičiams, seneliams.

V. MORKŪNAS,
Darbo ir socialinio aprūpinimo ministras

DARBO NAŠUMO REZERVAI PRAMONĖJE

AUTORIŲ KOLEKTYVAS. DARBO NAŠUMO REZERVAI PRAMONĖJE. — V.: MINTIS, 1988. — 213 p.

Autoriai trijuose recenzuojamos knygos skyriuose nagrinėja darbo našumo lygio ir dinamikos dėsningumus, sutelkia dėmesį į pagrindines kryptis, kuriomis tobulinama mokslinė pažanga, jos formavimas bei realizavimas, taip pat gamybos organizavimas ir valdymas. Knygoje nurodoma, kad dvyliktajame penkmetyje respublikoje visuomeninio darbo našumą būtina padidinti 18 procentų, o laikotarpiu iki 2000 metų — 1,9—2 kartus. Siekiant šių tikslų dvyliktajame penkmetyje materialinės gamybos darbuotojų skaičius tik nežymiai padidės, tryliktajame — nedidės, o keturioliktajame penkmetyje, kai materialinė gamyba bus gerokai išplėsta, — netgi sumažės. Taip siekiama subalansuoti darbo jėgos poreikius su ištekliais ir pakankamai aprūpinti darbo jėga negamybinę sferą. Vadinasi, siekiant suintensyvinti visuomeninę gamybą, reikia daug racionaliau naudoti ir materialinius, ir darbo išteklius. Autoriai siūlo čia padidinti mokslo reikšmę — kurti ir diegti tikslines kompleksines programas, nuosekliai vykdyti techninę politiką, aprėpiančią visus gamybos valdymo lygmenis ir visus mokslinės techninės pažangos ypatumus.

Knygoje siūloma, kaip pagerinti visą planavimo darbą, parengti moksliškai pagrįstą planinę rodiklių sistemą, kuri atspindėtų gamybos augimą, skatintų didinti jos efektyvumą ir darbo našumą, padėtų taupyti darbo laiką, metalą, energiją ir kitus išteklius. Darbo našumo planavimui tobulinti siūloma plačiau taikyti grynosios produkcijos rodiklį.

Pirmajame skyriuje skaitytojai supažindinami su pramonės darbo našumo didinimo patirtimi, sukaupta diegiant XI penkmečio kompleksinę gamybos intensyvinimo programą. Analizuodami, kaip buvo vykdoma ši programa, autoriai nurodo tik laimėjimus: pramonės įmonės ir susivienijimai, įdiegę šią programą, per XI penkmetį gamybos apimtį padidino 26,2 procento, arba 0,6 punkto daugiau negu visa respublikos pramonė, o kai kurios įmonės pasiekė itin gerų rezultatų. Tačiau, nuodugniau įsigilinę į pirmoje lentelėje pateiktus duomenis, matome, kad visuomeninis darbo našumas toli gražu nepadidėjo, nes 1981—1985 metais pagrindiniai gamybiniai fondai, darbo aprūpinimas fondais padidėjo kur kas daugiau nei prekinė produkcija ir darbo našumas. Todėl ir darbo našumo didėjimą tuo laikotarpiu neverta laikyti laimėjimu, kaip teigia pirmo skyriaus autoriai, šį faktą reiktų kritiškai vertinti, juo labiau, kad darbo našumo vidutinis metinis prieaugis — 4,2 procento — yra per mažas. Vidutinis fondų našumas kasmet ne didėjo, o mažėjo 2 procentais. Vargu ar tokią patirtį galima teigiamai vertinti.

Nemažai dėmesio skiriama dvyliktojo penkmečio darbo našumo problemoms. Kaip ir anksčiau, svarbiausia darbo našumo didinimo kryptis respublikos pramonėje yra diegti techninę pažangą. Jos priemonėmis XII penkmetyje bus sutaupyta 61,6 mln. rb materialinių išteklių. Tačiau ar tai iš tikrųjų labai efektyvu, sunku spręsti, nes autoriai nepateikia būsimųjų pagrindinių fondų ir gamybos didinimo tempų.

Gerokai padidinti respublikos pramonės darbo našumą XII penkmetyje taip pat padės gamybos valdymo tobulinimas — 0,7 punkto, gamybos organizavimo tobulinimas — 1 punktu ir darbo organizavimo tobulinimas — 5,8 punkto. Planuojama, kad ypač stipri bus pastarojo veiksnio įtaka.

Nors pirmojo skyriaus autoriai gana tiksliai vertina intensyviuosius ir ekstensyviuosius pramonės darbo našumo rezervus, tačiau nepaaiškina, kokiu būdu juos būtų galima sėkmingiau naudoti, kadangi apskritai gamybos valdymo ir organizavimo įtaka darbo našumui kol kas menka.

Mokslo ir technikos pažangos spartinimą partija laiko pagrindine ekonominės strategijos kryptimi. Antrajame skyriuje gana išsamiai atskleidžiama mokslinio techninio potencialo sudėtinių dalių struktūra ir parodomi jų reprodukcijos šaltiniai, apibūdinamas išlaidų mokslo ir technikos pažangai diegti X ir XI penkmečiuose ekonominis efektas, taip pat nurodomos dvejopos priežastys, dėl kurių mažėja mokslo ir technikos priemonių efektyvumas. Tai veiksniai, nepriklausantys nuo specialistų, atsakingų už kompleksinių programų priemonių diegimą, ir veiksniai, susiję su tų specialistų veikla. Tačiau aiškinant nepakankamus specialistų veiklos rezultatus apsiribojama teiginiais, kad kol kas netobuli šiuolaikiniai techninės pažangos valdymo metodai, kad praeityje techninė pažanga nesprendė kardinalių gamybos technologijos ir produkcijos kokybės gerinimo problemų, dominavo šakinio principo taikymas

ir buvo nepatenkinama šakinių investicijų politika. Todėl skaitant knygą, gali susidaryti vaizdas, kad, patobulinus centralizuotą valdymą, būtų galima numatyti, ir ką kiekvienam vartotojui gaminti, ir su kokia technika, ir kokios kokybės, o tada mokslinė techninė pažanga būtų efektyvi. Vargu ar vien geresnis centralizuotas valdymas padėtų siekti šių tikslų. Nors toliau autoriai rašo, kad tam reikia ir kitokių ūkininkavimo sąlygų, kas buvo nurodyta TSKP XXVII suvažiavime, bet nepabrėžia, kad pagrindinė kliūtis, trukdžiusi didinti diegiamų mokslo ir technikos priemonių efektyvumą, tai administracinė ir komandinė, griežtai centralizuota ekonomikos valdymo sistema ir įmonių nesavarankiškumas. Tai ir sumenkino respublikinių tikslinių kompleksinių programų efektyvumą. Galima autoriams pritarti, kad jei nebus sudaryta ir toliau tobulinama efektyvi techninė įmonės politika, nebus galima spartinti darbo našumo ir be paliovos gerinti produkcijos kokybės. Bet kas tai turi padaryti — ar ministerijos iš viršaus, ar pačios nevaržomos, savarankiškos įmonės, — lieka neaišku. Skyriaus autoriai primena, kad nepakankamai dėmesio skiriama paruošimo cechams modernizuoti, kad staklių gamyklose per mažai diegiama lanksčiųjų gamybos sistemų. Tik nederėjo nutylėti, kad savarankiškai ir šių klausimų įmonės dar negali spręsti.

Atrodo, kad trečio skyriaus autoriai pateikia susimąstyti verčiančių duomenų apie pernelyg išpūstą valdymo aparatą. Pasak jų, per pastaruosius tris dešimtmečius sąjunginių ministerijų skaičius šalyje padidėjo nuo 45 iki 63, valstybinių komitetų — nuo 3 iki 19. Mašinų gamybos kompleksui vadovauja 19 ministerijų, kuro ir energetikos — 4, chemijos — 3, metalurgijos — 2, lengvajai ir maisto pramonei — 7 ir pan. Atrodytų, belieka padaryti išvadą: sumažinkime šį biurokratinį valdymo aparatą ir nevaržykime daugiau įmonių, susivienijimų, kombinatų teisių, leiskime jiems savarankiškai spręsti, kaip spartinti mokslo ir technikos pažangą, didinti darbo našumą. Tačiau tokių apibendrinimų autoriai nedaro, nors siūloma naudotis Volgos automobilių gamybinio susivienijimo patirtimi.

Remdamiesi gamybos intensyvinimo programa 1986—1990 metų laikotarpiui, autoriai aptaria, kaip patobulinti gamybos valdymo struktūrą ir padidinti jos efektyvumą Lietuvos TSR pramonėje. Nurodoma, kad metinis ekonominis efektas yra daugiau kaip 16 milijonų rublių. Tačiau dirstelėję į trečiame skyriuje pateiktos 18 lentelės duomenis, matome, kad 72 procentai šio efekto bus gauta iš AVS diegimo, o iš ekonominių valdymo metodų — tik 8,5 procento. Iš to aiškiai matyti, kad minėta gamybos intensyvinimo programa stokoja ekonominio mechanizmo darbo našumui didinti.

Paskutiniuose knygos puslapiuose autoriai siūlo plačiai diegti M. Frunzės mokslinio gamybinio susivienijimo ir Volgos automobilių gamybinio susivienijimo išbandytą ūkio mechanizmo tobulinimo kryptį — finansavimąsi. Pasak autorių, būtina sumaniau naudoti šiam tikslui visą ūkio mechanizmą: naujus normatyvus ir metodus, pelno paskirstymo sistemą, kainodarą, diegti vidinę ūkiskaitą. Deja, vėlgi nutylimi šio darbo sunkumai, stabdymo mechanizmo kliūtys. Autoriai užmiršta savo pirmajame ir antrajame skyriuose keltą teisingą mintį, kad negalima visko iš viršaus numatyti, jei pačiose įmonėse ir gamybiniuose susivienijimuose nėra sąlygų savarankiškumui ir iniciatyvai. Gaila, kad šios gamybininkams aktualios minties autoriai toliau neišplėtojo.

Darbo našumo rezervų naudojimas pramonėje šiandien, matyt, daugiau sietinas ne tiek su techninių ir organizacinių būdų paieškomis (apie tai jau nemažai kalbėta ir rašyta), kiek su ekonominių valdymo metodų diegimu, ekonominio mechanizmo darbo našumui kelti kūrimu. Reikalas tas, kad, kol knyga išėjo iš spaudos, ekonomikos valdymo aparato struktūra gerokai pakito, po XIX sąjunginės partinės konferencijos vis plačiau diegiama visiška ūkiskaita, finansavimasis, kolektyvinė ir nuomos ranga bei kiti ekonominiai valdymo metodai. Vadinasi, ir autorių siūlomus būdus, kaip didinti darbo našumą, dabar būtina naujaip vertinti.

Minėti prieštaravimai knygoje (iš vienos pusės, esą viską galima numatyti ir suplanuoti, o iš kitos — kad būtina eiti įmonių, gamyklų, kolektyvų savarankiškumo ir iniciatyvos bei suinteresuotumo stiprinimo keliu) jos vertės pernelyg nesumenkina, — ji, be abejo, sudomins skaitytoją ir paskatins jį patį susiformuoti nuomonę, kaip reikėtų pertvarkyti ekonominį darbą, kad respublikos pramonėje būtų pasiektas didelis darbo našumo prieaugis. Šia prasme knyga pravers partiniams, pramonės susivienijimų, įmonių darbuotojams, mokslininkams ir studentams, — visiems, kas domisi, kaip intensyvinti pramonės gamybą, didinti visuomeninio darbo našumą.

Boleslovas BALČIŪNAS,
ekonomikos mokslų kandidatas,
docentas

Pirmajame viršelio puslapyje. Per dvidešimt penkerius metus didelę darbo draugų pagarbą pelnė Vilniaus „Plastos" gamyklos presavimo cecho brigadininkė komunistė Paulina Kairienė.

Nuotraukoje: Spalio revoliucijos ordininkė P. Kairienė.

Z. Glavecko nuotr.

Trečiajame viršelio puslapyje. Anykščių miesto pakraštyje, netoli Jono Biliūno vidurinės mokyklos, kyla sporto kompleksas. Iš lengvų metalo konstrukcijų jį montuoja Pabaltijo statybos montavimo valdybos Jašiūnų (Šalčininkų rajonas) statybininkai.

Nuotraukoje: sporto komplekso statybos aikštelėje.

ELTOS nuotr.

Prancūzija. Pagal automobilių kamščių gatvėse skaičių Paryžius užima vieną pirmųjų vietų pasaulyje. Nustatyta, kad miesto gatvių eismo greitis neviršija 10 km per valandą. Sostinės municipalitetas numatė parengti centralizuotą elektroninę sistemą, reguliuojančią visus sankryžų šviesoforus, kuriamas požeminių greitkelių projektas, numatyta panaudoti katerius Senos upe.

Nuotraukoje: dėl palikto stovėti nenustatytoje vietoje automobilio susidarė kamštis. Policija „areštuoja" automobilį.

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje. Antrus metus Radviliškio rajono „Draugo" kolūkis dirba kaip akcinė bendrovė. Šiemet kolūkiečiai-akcininkai iš gauto pelno numatė žymiai daugiau, t. y. 3 mln. rublių skirti gamybos, socialinės sferos vystymui, o likusią taip pat didesnę dalį — 3 mln. 400 tūkst. rublių dividendų forma pasiskirstyti tarpusavyje pagal akcijų dydį.

Nuotraukoje: „Draugo" kolūkio vyr. ekonomistė komunistė Vida Blinstrupienė (iš kairės) ir vyr. buhalterė Emilija Rupšlaukienė, daugiausia padėjusios sukurti akcinės bendrovės veikimo mechanizmą, su kolūkiečiais-akcininkais kiaulių augintoju Petru Misiukevičiumi bei gyvulininkystės fermos vedėju komunistu Juozu Misiukevičiumi.

V. Valužio nuotr.

Duota rinkti 1989.09.25. Pasirašyta spaudai 1989.10.30. LV 10319 Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 49 742 (lietuvių kalba — 44 656 rusų kalba — 5 086). Užs. Nr. 1672 Kaina 25 kap

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėju — 61-04-98.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис
Издательство ЦК КП Литвы.
Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майронё, 1.
Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майронё, 1.

INDEKSAS 76702

25 KAP.

KITAME NUMERYJE:

- LKP: veiklos pertvarka
- Kaip derinti šeimininkavimą ir planavimą
- Kas lėmė Lietuvos valstybingumo atkūrimą
- Parlamento debatų etika

ISSN 0134—3114

KOMUNISTAS

12 • 1989

ŠIAME NUMERYJE:

M. STAKVILEVIČIUS: Žmogus turi išsilaisvinti pats – iš vidaus
V. DOMARKAS: Radikalių permainų sėkla sudygo
A. SEMAŠKA: Drąsa esti protinga ir neprotinga
V. SOKOLOVAS: Valstybės ir piliečio interesai – dermė ar kova?

TIESA

Komiteto, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos organas

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS PILIETYBĖS ĮSTATYMAS

I. BENDRIEJI NUOSTATAI

... Lietuvos TSR piliečio ... pasirašo pasižadėjimą Respublikai laikytis Lietuvos TSR Konstitucijos ir įstatymų, gerbti jos valstybinį suverenitetą ir teritorinį vientisumą.

Pilnamečiai asmenys, kurie per dvejus metus nuo šio įstatymo įsigaliojimo neigiamai ... Lietuvos TSR piliečio pažymėjimą, laikomi nepriėmusiais Lietuvos TSR pilietybės.

3 straipsnis. Lietuvos TSR piliečių teisinė padėtis

Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines-ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja Lietuvos TSR Konstitucija ir įstatymai.

Teisę rinkti ir būti išrinktais įstatymo nustatyta tvarka į Respublikos Liaudies deputatų tarybas ir kitus renkamuosius valstybinius organus, paskirti į valstybinės valdžios ir valdymo organus, Lietuvos TSR teismų teisėjais ir liaudies tarėjais, taip pat teisę dalyvauti referendumuose turi tik Lietuvos TSR piliečiai.

Lietuvos TSR pilietis turi ... Lietuvos TSR Konstitucijos ir įstatymų, vykdyti ... pareigas ... Lietuvos TSR ... stiprinti jos ... būti ištikimas Respublikai.

4 straipsnis. Lietuvos TSR pilietybės išsaugojimas sutuoktuvėms ir nutraukiant santuoką

... Lietuvos TSR piliečio ar ... santuokos sudarymas ... asmeniu, kuris yra kitos valstybės pilietis arba asmuo be pilietybės, taip pat tokios santuokos nutraukimas nekeičia sutuoktinių pilietybės.

5 straipsnis. Lietuvos TSR pilietybės išsaugojimas

Lietuvos TSR pilietis, gyvenantis kitose valstybėse, savaime nepraranda Lietuvos TSR pilietybės.

6 straipsnis. Lietuvos TSR piliečio išdavimo neleistinumas

Lietuvos TSR pilietis negali būti išduotas kitai valstybei.

7 straipsnis. Pilietybės suteikimas išimties tvarka

Išimties tvarka kitos valstybės piliečiui Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas gali suteikti Lietuvos TSR pilietybę.

8 straipsnis. Užsienio valstybių piliečiai ir asmenys be pilietybės

Užsienio valstybių piliečiais Lietuvos TSR pripažįstami asmenys, kurie turi bet kurios užsienio valstybės pilietybę.

Asmenys, kurie nėra Lietuvos TSR piliečiai ir neturi įrodymų, kad ... yra kitos valstybės pi... asmenimis be ...

9 straipsnis. ... valstybių pi... be pilietyb...

Užsienio ... čiai ar asm... Lietuvos ... valo ... Konstitu... jų laik... ritorij... ...

II. LIETUVOS TSR PILIETYBĖS ...

10 straipsnis. Lietuvos TSR pilietybės įgijimo būdai

Lietuvos TSR pilietybė įgyjama:

1) pagal gimimą;

2) suteikus Lietuvos TSR pilietybę (natūralizacija);

3) optacijos būdu ir kitais Lietuvos TSR tarptautinių sutarčių numatytais pagrindais;

4) kitokiais šio įstatymo numatytais pagrindais.

11 straipsnis. Vaikų, kurių tėvai yra Lietuvos TSR piliečiai, pilietybė

Vaikas, kurio abu tėvai jo gimimo metu buvo Lietuvos TSR piliečiai, yra Lietuvos TSR pilietis nepriklausomai nuo to, ar jis gimė Lietuvos TSR teritorijoje, ar už jos ribų.

12 straipsnis. Vaikų, kurių vienas iš tėvų yra Lietuvos TSR pilietis, pilietybė

Esant skirtingai tėvų pilietybei, jeigu vaiko gimimo metu vienas jų buvo Lietuvos TSR pilietis, vaikas yra Lietuvos TSR pilietis:

1) jeigu jis gimė Lietuvos TSR teritorijoje;

2) jeigu jis gimė už Lietuvos ...

... TSR ... lygos ...

Lietuvos TSR ... suteiktą asmeni...

... vos TSR, ribų, bet tėvų arba vieno ... nuolat ... tuo metu buvo Lietuvos TSR teritorijoje.

Esant skirtingai tėvų pilietybei, jeigu vaiko gimimo metu vienas jų buvo Lietuvos TSR pilietis ir jeigu tuo ... nuolatinė ...

... Lietuvos TSR ...

4 ... jeigu ...

Lietuvos TSR ... teikiama asmenims ...

1) ...

2) ...

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS PAREIŠKIM...

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, vykdydama Lietuvos žmonių valią, pareiškia, kad TSRS įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ projekto, svarstyto antrojoje TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, straipsniai dėl respublikų nuosavybės santykių su TSRS yra nepriimtini Lietuvai. Jie iš esmės prieštarauja Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 11 straipsniui ir Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymui, priimtiems 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ...

... Šiais Lietuvos TSR ... įstatymuose ... nuosavybėje ...

LKP XX SUVAŽIAVIMAS: SVARSTOME

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO ...

DĖL LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS ...

... TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS REFERENDUMO ĮSTATYMAS

... NUOSTATAI

... pareiškimais perduoda Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui Pasiūlymą ... sudarymą ... veiksmų ... atlikti ir vamzdžiu ...

Per vieną mėnesį ... Lietuvos TSR ... reikiamo ... parašų skaičiaus, ... Tuo pačiu klausimu ... vėl reikšti iniciatyvą dėl referendumo paskelbimo ... ne anksčiau kaip ... metų.

11 straipsnis. Piliečių pasiūlymo paskelbti referendumą preliminarus nagrinėjimas

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas gavęs dokumentus dėl referendumo paskelbimo per penkiolika dienų juos patikrina ir nustato, kad jie neprieštarauja šiam įstatymui ... piliečių iniciatyvinės ... ma ir praneša apie tai suinteresuotai piliečių iniciatyvinei grupei ir Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai. Šį sprendimą piliečių iniciatyvinė grupė turi teisę per vieną mėnesį apskųsti Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai.

Jeigu aptinkama, kad pilietis už to paties referendumo paskelbimą pasirašė du kartus ar daugiau, jo visi parašai neįskaitomi.

12 straipsnis. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo dėl pasiūlymo paskelbti referendumą priėmimo tvarka

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, gavusi tinkamai įformintą pasiūlymą paskelbti referendumą, per penkiolika dienų priima nutarimą paskelbti referendumą.

Šiame straipsnyje minimo termino eiga sustabdoma laikotarpiu tarp Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos se...

... apylinkės referendumo komisijos buveinė ir balsavimo patalpos.

20 straipsnis. Apylinkių referendumo komisijų sudarymas

Apylinkės referendumo komisiją iš 5—19 narių sudaro rajono, miesto Liaudies deputatų taryba arba jos prezidiumas paprastai ne vėliau kaip prieš dvidešimt dienų iki referendumo. Prireikus jos sudėtis gali būti padidinta arba sumažinta.

Atstovus į apylinkės referendumo komisiją kelia visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų ir visuomeninių judėjimų rajonų, miestų organai, taip pat balsavimo apylinkėse esančios jų pirminės organizacijos, darbo kolektyvų visuotiniai susirinkimai, jų tarybos arba joms prilyginti organai, gyvenamųjų visuomeninio savivaldumo organai, gyvenamosios vietos piliečių ...

... dienų likus mažiau kaip penkiolikai dienų paaiškėja, kad įtrauktasis į sąrašą pilietis negali referendumo dieną atvykti balsuoti, jis turi teisę apylinkės referendumo komisijoje gauti balsavimo biuletenį. Apie balsavimo biuletenio gavimą pilietis pasirašo balsuojančiųjų sąraše. Pilietis, užpildęs balsavimo biuletenį, įdeda jį į voką, kuris užklijuojamas ir užantspauduojamas apylinkės referendumo komisijos antspaudu, ir atiduoda apylinkės referendumo komisijai. Šį voką komisija saugo iki referendumo.

23 straipsnis. Referendumo komisijų darbo organizavimas

Referendumo komisijos pirmininkas, pirmininko pavaduotojai ir sekretorius renkami atitinkamos komisijos pirmajame posėdyje.

Referendumo komisijos posėdžiai yra teisėti, jeigu juose dalyvauja ne mažiau kaip ...

... narių akivaizdoje ... balsadėžės ir jas užplombuoja arba užantspauduoja.

Kiekvienas referendumo dalyvis balsuoja pats. Balsuoti už kitus asmenis neleidžiama. Balsavimo biuletenį pilietis ... apylinkės referendumo komisija ... piliečių ... dalyvauti referendume ... ir piliečio ... jų ... sąrašą ...

Tais atvejais, kai ... piliečiai ... dalyvauti referendume ... negali atvykti į balsavimo patalpą, ... apylinkės referendumo komisija paveda ne mažiau kaip dviem komisijos nariams ... vyksta ...

20 straipsnis. ...

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

KOMUNISTAS

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS CENTRO KOMITETO
TEORINIS IR POLITINIS ŽURNALAS

EINA NUO 1918 METŲ
BALANDŽIO 6 DIENOS

IŠEINA KARTĄ PER MĖNESĮ
LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOMIS

12 (786)
1989 • GRUODIS

LKP CK LEIDYKLA, VILNIUS

TURINYS:

	ĮSPŪDIS. KOMENTARAS. POZICIJA	
L. MYKOLAITIS	Laikas spręsti — laikas dirbti	3
	PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS	
	Ne šešėlis kaltas, jei lazda kreiva	6
M. STAKVILEVIČIUS	Dėl ko aš nerimauju	11
R. APANAVIČIUS	Daugiau konkretumo	14
V. LEBEDEVAS	Suvažiavimas — mūsų viltis	15
A. MOROZOVAS	Aš už savarankiškumą, bet...	18
V. LIUTIKAS	Į tikslą — savo keliu	19
V. PUNDYS	Būkime realistai	22
	PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA	
M. BUGAKOVAS	Socializmo idėja ir socialinis realizmas	24
	DABARTIES IR ISTORIJOS SANKRYŽOSE	
K. NAVICKAS	Valstybingumo atkūrimo pradžia ir jo įtvirtinimas	31
	POŽIŪRIAI, ARGUMENTAI, SIŪLYMAI	
A. KVEDARAVIČIUS, E. STANEIKA, V. ŽIUKAS	Kaip išpainioti valo gniužulą?	39
	EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS	
V. BARANAUSKAS	Centralizuotas planavimas ir tikras šeimininkavimas	43
	„Nusibodo man tarnauti..."	50
	TAUTOS ATGIMIMO MOKYKLA	
V. DOMARKAS	Siekiai ir stimulai	56
A. SEMAŠKA	Pliuralizmas spaudoje	61
	KRONIKA	66
	KURIAME TEISINĘ VALSTYBĘ	
A. SOKOLOVAS	Svarbiausia — asmens teisių garantijos	67
	ISTORIJA DOKUMENTUOSE	
J. JAKAITIENĖ	Kaip jie tapo „priešais"	72
V. BURBULIS	Du parlamentai: debatų etika	78
	IŠTIKIMI PARTIJOS KOVOTOJAI	
L. BRESLAVSKIENĖ	Dirbo ten, kur siuntė partija	83
	ŽURNALŲ PUSLAPIUOSE	
	Demokratijos baimė	85
	KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA	
J. MAČIULIS	O mes pasvarstykime...	88
	„Komunisto" žurnalo 1989 metų turinys	91

LAIKAS SPRĘSTI – LAIKAS DIRBTI

LEOPOLDAS MYKOLAITIS

Suvažiavimas iš tikrųjų laukiamas. Ir ne tik komunistų. Šiuo atveju pasakyti, jog pasirengimas jam, jo dokumentų projektų svarstymas (o iš tikrųjų kolektyvinis kūrimas), delegatų rinkimas iš tikrųjų yra Respublikos visuomenės dėmesio centre, — nėra duoklė tradiciniam patosui. Tai patvirtina ir viešosios nuomonės barometras, rodydamas čia diskusijų audras, čia skirtingų nuomonių slėgį. Nebuvo tik kadaise nuolat skelbtos vieningos ramybės.

Taip, Lietuvos Komunistų partijos adresu buvo pasakyta daug karčios tiesos — ir prisimenant jos istoriją, ir kalbant apie dabarties problemas. Vienintelė teisinga išvada: ji, ši tiesa, turi išlikti mūsų sąmonėje kaip nuo naujų šiurkščių klaidų apsaugantis aliarmo signalas. Taip, kaip ir supratimas, jog tiems, kurie dorai, su širdgėla pirmieji prabilo apie mūsų nelaimes ir klaidas, buvo labai nelengva. Bet nebuvo apsieita ir be perlenkimų, klasikinių svyravimų į visas įmanomas puses. Ir kaip tik kraštutinumai neįprasto pliuralizmo sąlygomis kurį laiką labiausiai krito į akis, net atliko tam tikrą pozityvų vaidmenį, versdami žmones pasitikrinti savo įsitikinimus ir poziciją. Tačiau būtų neteisinga vertinti šį laikotarpį tik pagal juos. Juo labiau artėjo suvažiavimas, juo stipriau nuomonių sraute reiškėsi konstruktyvusis pradas.

Žmonės aktyviai domisi partijos pastangomis atsinaujinti, peržiūrėti savo statusą, sukurti savo pirmutinių veiksmų programą. Jų kritinės pastabos ir pritarimas, siūlymai ir abejonės rodo tiesioginį suinteresuotumą, tikrą susirūpinimą šios pertvarkos sėkme. O tai reiškia, kad didelė dalis visuomenės ir toliau laiko Lietuvos Komunistų partiją įtakinga ir patikima politine jėga, su jos veikimu sieja tolesnį Respublikos ekonominio ir politinio savarankiškumo likimą. Visuomenė siekia atsikratyti komandinio administravimo ir tariamo kolektyvizmo palikimo — ir nori, kad partija tai darytų dar ryžtingiau, negu ji. Nesuklupti po realijų našta ir neatsisakyti taurių tikslų, neatitrūkti nuo konkrečių galimybių ir nepiktnaudžiauti skambiais šūkiais, nepabūgti kaltinimų iki šiol grėsmingai skambančiais „izmais" ir teisingai vertinti praeitį ir dabartį, — šis partijos kursas traukia žmones, išsaugo jos autoritetą.

Partija stipri savo narių iniciatyva ir veikimu. Nors ir keista, ši tiesa itin dažnai būdavo primenama sąstingio metais, kai partijos vidaus gyvenimą stengtasi rikiuoti į biurokratines grafas. Buvo sukurta daug įvairių metodikų, koncepcijų ir teigiamų pavyzdžių, — ir dar daugiau skaisčių ataskaitų. Stokojo tik aktyvumo. Dažnai įvairių pirminių organizacijų susirinkimų temos ir nutarimai skirdavosi vien kolektyvų pavadinimais ir įsipareigojimų skaičiais. Iniciatyvai likdavo vis siauresnis sektorius: išklausyti, pritarti, vykdyti. Ir tai negalėjo likti be pėdsakų — pasyvumo, abejingumo, dvasinio nihilizmo. Tai ypač išryškėjo prasidėjus revoliucinei pertvarkai, kai gyvenimas iš kiekvieno komunisto pareikalavo savarankiškai reaguoti į sparčiai besikeičiančius įvykius ir nuomones, užimti įsitikinimais ir žiniomis argumentuotą poziciją. Visko būta: ir vengimo būti įvykių centre, ir nesugebėjimo diskutuoti, ir iškilimo aikštėn, jog kai kas temoka operuoti svetimomis mintimis. Visko būta ir dar daug visko tebėra, kitaip nė nereikėtų atsinaujinimo.

Tačiau tik linkint blogo galima nematyti, kad ledas jau laužiamas, srovė pradeda nešti ižą. Šį pavasarėjimą gali sustabdyti nebent naujas tarnybinio

entuziazmo gūsis, kad jau — ak! — visi ir visur visiškai persitvarkė. Bet maža vilties jam beprasiveržti pro didžiosios žmonių daugumos supratimą, jog mes dar tik valome vietą pertvarkyto gyvenimo pamatams. Ir bene daugiausia kenksmingų atliekų sąvartynų randame savo dvasiniame pasaulyje. Todėl reikia pasidžiaugti: neuždusо po ledu gyvybė, yra kas dirba! Prisiminkime ir artimiausius įvykius. Juk kitokius išvydome daugumą darbo draugų ir vienminčių, kai ne direktyvos, o pačių komunistų valia į susirinkimų (ir ne tik jų) darbotvarkę buvo įrašyta Lietuvos Komunistų partijos statuto ir programos problemos. Jos atnešė nesutarimų, didelių ginčų, kankinančių dvejonių, — bet jos ir parodė, kiek daug turime žmonių, brandžiai mąstančių, argumentuotai dėstančių savo įsitikinimus, iš tikrųjų suinteresuotų Respublikos likimu.

Anksčiau apie tokį politinį aktyvumą, grįžtamąjį ryšį tarp eilinių narių ir vadovaujančiųjų partijos organų buvo galima tik teoretizuoti. Amžinoji tiesa, kad žmogus ne vien duona gyvas, šiuo atveju buvo sukonkretinta, kad žmogus nori ne tik darbais Tėvynę mylėti, bet ir pats spręsti, kokių darbų imtis ir kokią Tėvynę turėti. Būtent taip spręsti, kad ir toliau jam priklausytų sprendžiamasis balsas. O kad žmogus sugebėtų juo išmintingai naudotis, reikia, kad jis turėtų visas — ir materialines, ir dvasines sąlygas pasidaryti asmenybe ir ja būti. Tai ir yra galutinis visų tikslų tikslas, — ir reikia tikėtis, kad tai partijos dokumentuose bus labiau išryškinta, negu jų projektuose. Apskritai iš LKP XX suvažiavimo mes daug tikimės ir laukiame, — tai rodo ir delegatų rinkimai. Kaip niekada reikliai buvo aptariamos jų kandidatūros, politinės ir dalykinės savybės, kaip niekada aktyviai komunistai reiškė savo nuomonę, teikė jiems patarimų, išsakė savo priesakus. Taip ir norėtųsi juos vadinti ne pasiuntiniais (lot. delegatus — pasiuntinys), bet įgaliotiniais ar patikėtiniais. Visa tai suteikia itin didelį svorį suvažiavimui, jo nutarimams, — net ir tai, kad jo sprendimai greičiausiai išsikristalizuos skirtingų nuomonių sankirtose.

Tiesa, dažnai galima išgirsti ir susirūpinusių, ir ironiškų balsų, kad ryžtingas partijos atsinaujinimas neapsieina be nuostolių jai pačiai. Tačiau — žiūrint kokių. Taip, yra paliekančiųjų jos gretas šiuo sudėtingu metu. Bet tai neduoda pagrindo daryti plačius apibendrinimus. Pirmiausia neteisinga visus šiuos atvejus sieti vien su šia diena. Kad ir kaip panašiai skambėtų buvusių partijos narių pareiškimai, kiekvienas iš jų iki šio posūkio atėjo vien jam likimo skirtu keliu. Priežasčių šaknys dažnai nusidriekusios toli — į tuos laikus, kai į partiją būdavo priimama vykdant eilių augimo planus arba stojama į ją vaikantis privilegijų. Į tuos laikus, kai žmogus, savo viduje pasidaręs svetimas partijai, nedrįsdavo to pasakyti viešai ir tik dabar pajuto galįs tai padaryti. Tarp išstojusiųjų yra socializmo deformacijas sutapatinusių su pačiomis socializmo idėjomis ir todėl jų atsisakiusių. Yra ir nepatenkintų, kad neteko jiems mielo dogmų ir komandų komforto, idėjinio štilio. Įvairios ir skirtingos priežastys. Jų išryškėjimas vienu metu vien rodo, kad iš tikrųjų gyvename demokratėjimo ir revoliucinių pokyčių sąlygomis. O apskritai netekimų nėra tiek daug, jie nėra tokie svarūs, kad būtų galima kalbėti apie partijos jėgų silpnėjimą. Greičiau atvirkščiai.

TSKP nurodė, kad pažangiosioms pertvarkos jėgoms padeda konsoliduotis ir augti naujas mąstymas. O jis reikalauja į daug ką naujai pažiūrėti, daug ko ryžtingai atsisakyti, mūsų gyvenime daug ką pakeisti. Tai labai įtemptas kuriamasis procesas, kuris ir atlieka realų socializmo idėjų apvalymą nuo visokių deformacijų ir jų recidyvų. O kaip tai sudėtinga, kiek čia iškyla konfliktinių situacijų, kokie dažni priešingų nuomonių susidūrimai, — kiekvienas iš mūsų daugiau ar mažiau patiriame dabar, artėjant LKP XX suvažiavimui. Tenka ne tik patirti, bet ir vienareikšmiai apsispręsti. Taip, partijos dokumentų projektuose daug naujo, neįprasto, bet ar jų esmė prieštarauja naujam mąstymui, pertvarkos tikslams? Daug ką juose reikia taisyti, tikslinti, bet ar tai sudaro pagrindą skilti pačiai partijai? Suprantama, negali

būti kompromiso principiniais klausimais — dėl socialistinio vystymosi kelio, komunistinių idealų. Bet taip pat negalima leisti, kad įvyktų skilimas partijoje dėl ambicingų atskirų grupių siekių, dėl nesutarimų taktikos klausimais, tiesiog dėl geranoriškumo ir kompetencijos stokos aiškinantis problemas.

Reikia mokytis ne tik iš tolesnės praeities. Prisiminkime, kaip neseniai vyko kai kurių konstitucinių klausimų svarstymai ir sprendimai. Neretai pirma konstruktyvių pasiūlymų prasiverždavo siekimas neįsigilinus atmesti, paneigti ir konfrontuoti. Prielaidos, nepatikrintos nuogirdos, įsivaizduojamų galimų skriaudų baubas būdavo iškeliami iki įvykusių faktų lygmens. Daug ramiau į naujus įstatymus ar jų projektus buvo pradėta žiūrėti, kai ir kitose respublikose imta spręsti šias problemas. Tačiau maudžia širdį nekorektiškų ginčų paliktos nuosėdos, o kai kas patirtas nuoskaudas ir toliau aitrina. Nejaugi neatsisakysime liūdnos praeities įpročio nuolatos ieškoti priešo ten, kur jo nėra, ir nė trupučio neūgtelėsime politinės kultūros srityje? Svarbiausiojo pertvarkos jėgų konsolidavimo tikslo neturi užgožti grupinės pretenzijos, ambicijos ir iliuzijos. Ryžtingai reikia atmesti ir nacionalistinius kėslus. Tik šiuo atveju taip pat būkime iki galo principingi ir prisipažinkime, jog diskusijų įkarštyje dažnai neskiriame, kur nacionalizmas, o kur nacionaliniai interesai. Dar tebegyvas įprotis įžiūrėti nacionalizmo apraiškas tik kitos, jokiu būdu ne savo tautos siekiuose ir interesuose, tokį aktyvumą laikyti savo neklaidingumo garantija. Cituojame Lenino žodžius, jog pirmiausia reikia kritikuoti „savąjį" nacionalizmą, tik retai, ypač dabar, jais vadovaujamės. O juk šitokia pozicija padėtų likviduoti ne vieną tarpnacionalinių santykių problemą pačioje jos užuomazgoje. Reikia suprasti, jog kylanti abipusių pretenzijų banga tik sunkina dešimtmečiais neišspręstų nacionalinių problemų naštą ir stumia į aklavietę. Problemų nesumažės, kol visi neįsisąmoninsime, jog mūsų gyvenimas ir galimybės, kultūra ir ateitis yra bendri.

Tokiomis sąlygomis negalima nepastebėti ir nevertinti LKP pastangų sukurti tokią savo platformą, kuri visą Respublikos visuomenę, visų joje gyvenančių tautų žmones konsoliduotų tautiniam atgimimui ir socializmo atnaujinimui. Ji ragina šalinti visas konfrontacijos priežastis, nes tik santarvėje, bendromis jėgomis galima pasiekti norimų poslinkių visose gyvenimo sferose. Ji atsisako tokio tariamai idėjiško požiūrio, kuris vis dar linkęs „tarybiškumo" raidę supriešinti su socialistinės pertvarkos dvasia. Partija taip pat smerkia mėginimus deformuotą, stalininį socializmą sutapatinti su tikrojo, žmogiškojo socializmo idėja.

Atsiliepiant į komunistus itin jaudinančius klausimus, spaudoje buvo paskelbta savarankiškos LKP samprata. Ji paaiškino, kad LKP savarankiškumo realizavimas ir įtvirtinimas — tai sudėtingas procesas, kurio trukmę lems daug sąlygų, pirmiausia pertvarkos eiga Tarybų Sąjungoje ir visų Lietuvos žmonių pasiryžimas atkurti nacionalinį valstybingumą. „Savarankiškos LKP statuso paskelbimas ir įteisinimas, — sakoma joje, — reiškia ne ryšių su TSKP nutraukimą, o jų vystymą ir pertvarkymą iš pavaldumo į lygiateisį bendradarbiavimą".

Galutinį žodį tars suvažiavimas. Po jo pasidarys aiškesnės veiklos gairės, organizacinio ir ideologinio darbo uždaviniai, — to labai laukia pirminės partinės organizacijos. Vis dėlto diskusijos kai ką ir sutrikdė, daug kur susilpnėjo reiklumas, darbo ir įpareigojimų vykdymo drausmė, bent kiek konfliktiškesni klausimai atidedami „rytdienai". Su tuo turi būti baigta. Tačiau galima pasakyti ir tai, jog po suvažiavimo komunistų dalia tikrai nepalengvės. Nėra reikalo kartoti stereotipinių padėties apibūdinimų. Pakanka trumpai pasakyti, kad visose gyvenimo srityse ji tokia, jog ją išjudinti gerėjimo link galima tik įtempus jėgas iki stygos skambėjimo. Ir partijos nariai nuoširdžiu darbu, tauriu elgesiu, sugebėjimu organizuoti ir reikiamai nuteikti savo darbo draugus turės parodyti, kad tai galima padaryti. Tik taip galima ir toliau išsaugoti Respublikos visuomenės pasitikėjimą Lietuvos Komunistų partija.

NE ŠEŠĖLIS KALTAS, JEI LAZDA KREIVA

LKP XX neeilinio suvažiavimo išvakarėse žurnalistas GEDIMINAS KRETAVIČIUS kalbasi su LKP Kėdainių rajono komiteto antruoju sekretoriumi VINCENTU MIKOLAIČIU

G. K. Liaudis tarybines profsąjungas praminė bobute, kuri daug šneka, bet kurios niekas neklauso. Kai kas sako, kad dabar yra pavojus bobute tapti ir Komunistų partijai, kuri, atsisakiusi administracinio komandavimo sistemos ir pasirinkusi demokratinius veiklos metodus, netenka tos valdžios, kurią turėjo. Ar iš tikrųjų yra toks pavojus?

V. M. Partijos autoriteto problema pertvarkoje jaudina kiekvieną dorą žmogų. Tą susirūpinimą Respublikos komunistai išreiškė reikalavimu sušaukti LKP neeilinį suvažiavimą. Partija iš tiesų atsidūrė kryžkelėje. Nuo to, kuriuo keliu ji pasuks, ar turės visus Lietuvos komunistus ir nepartinius mobilizuojančią konkrečią programą, politinį ir ekonominį mechanizmą jai įgyvendinti, priklausys partijos autoritetas ir likimas. O manyti, kad partijos autoritetas krito dėl to, kad ji atsisakė komandavimo stiliaus, eina į demokratizavimą, savarankiškumą, reiškia nesuprasti partinio darbo pertvarkos esmės.

Priežasčių, dėl ko smuko partijos autoritetas, daug. Tai ir stalinizmas, represijos, žodžių ir darbų neatitikimas, nerealių programų skelbimas, atitrūkimas nuo masių, liaudies pragyvenimo lygio smukimas ir t. t. Viena iš svarbiausių, aišku, yra partijos administracinio komandavimo metodai, kurie žemutinėms partijos grandims visiškai atėmė savarankiškumą.

G. K. Prašom atvirai pasakyti: ar labai sunku atsikratyti tokio stiliaus? Juk Jūs ne naujokas partiniame darbe.

V. M. Taip, jau penkiolika metų, kai aš dirbu LKP Kėdainių rajono komiteto antruoju sekretoriumi. Turiu būti dėkingas likimui, tėvų auklėjimui ir prigimčiai dėl to, kad dar pačioje jaunystėje supratau, jog jokia prievarta negali duoti tiek naudos, kiek sąžiningumas, išugdyta atsakomybė, pareigingumas. Užtat labai nemaloniai pasijutau, kai, pradėjęs dirbti partijos rajono komiteto instruktoriumi, be kita ko, gavau nurodymą kontroliuoti, kaip Nemuno kolūkyje vyksta mėšlavežis, pavasario sėja ir kiti darbai. Nė pats nepajutau, kai, atėjęs į tvartą, kur vyrai mėžė mėšlą, tariau: duokit ir man šakę... Ir žmonės mane suprato.

Pasisekė man ir ta prasme, kad LKP Kėdainių rajono komiteto pirmasis sekretorius V. Povilauskas taip pat nesižavėjo komandavimu, mėgo bendrauti su žmonėmis, tartis su jais, niekada nesikarščiuodavo ir skubotai nieko nespręsdavo.

G. K. Jums teko dirbti rajone ir tuo metu, kai jo pirmuoju sekretoriumi buvo V. Skobas, kuris buvo gerai įvaldęs komandavimo stilių?

V. M. Protinga komanda ne bėda. V. Skobas buvo sumanus partinis darbuotojas, mokėjo reikalauti, užbaigti iki galo pradėtą reikalą, įžvelgti ateities perspektyvą.

G. K. Vadinasi, ne pats metodas ydingas? Viskas priklauso nuo to, kas juo naudojasi?

V. M. Negaliu sutikti su tokia išvada. Mat žmonės, įpratę prie komandos, nurodymų iš aukščiau, nustoja patys galvoję, rodę iniciatyvą. Tai matome ir iš pertvarkos. Kai partija pasakė: veikite, nelaukite, būkite savarankiški, daug partinių darbuotojų sutriko, pasijuto tarsi nereikalingi. Kai kas ir ligi šiolei blaškosi, prašyte prašosi nurodymų, negavę jų — net piktinasi. Žodžiu, veikia inercija, įprotis. Iš pradžių ir mums keistai atrodė, kad partijos komiteto biure nustosime svarstę, kaip gamykla, ūkis, ar kuri nors organizacija tvarko savo ūkinius reikalus. Net būgštavome, kad be partijos kišimosi į gamybą liks neįvykdyti planai.

G. K. Ir taip neįvyko?

V. M. Ne. Rajono pramonės įmonės ir ūkiai sėkmingai vykdo gamybos planus. Didėja plataus vartojimo prekių gamyba, auga darbo našumas.

G. K. O parduotuvių lentynos tuščios. Žmonėms trūksta būtiniausių, kasdieninių prekių. Jie sako: štai prie ko atvedė mus Komunistų partija, o dabar, skelbdama partinių funkcijų atribojimą nuo ūkinių, siekia išvengti atsakomybės.

V. M. Norėčiau pajuokauti: negi mūsų rajono partinis aparatas kaltas, kad visoje Sąjungoje tuščios parduotuvės. Priežastys čia gilios. Tai administravimo, komandavimo sistemos, pamynusios po kojų ekonomikos, žmogaus suinteresuotumo dėsnius, rezultatas. Partija, paskelbusi pertvarką, ne šalinasi atsakomybės už padėtį, o atvirkščiai, imasi atsakomybės, siekia ją ištaisyti. Pagaliau jei mes, komunistai, ir norėtume nusišalinti nuo atsakomybės už padarinius ekonomikoje, mums tai nepavyktų — to neleidžia žmonės. Susitinki su jais, o jiems rūpi ne tai, kaip mes pertvarkome partinį darbą, o tai, kada bus pakankamai maisto produktų, pramoninių prekių. Jeigu jiems aiškintume, kad jie turi ne į mus kreiptis, nes ūkine veikla rūpinasi kiti organai, jie paklaustų: tai kam jūs reikalingi?

G. K. Žmonės nuo seno įpratę, kad partija viską sprendžia.

V. M. Partija iš tiesų negali apsiriboti tik kažkokia daline atsakomybe. Ji atsako už viską. Ir, aš manau, teisūs tie, kurie teigia, kad, siekdami Komunistų partijos autoriteto, pirmiausiai turime stabilizuoti, pagerinti ekonominę padėtį. Svarbiausia štai kas: kokiais metodais to sieksime? O tai jau sudėtingas dalykas. Ne taip lengva išmokti dirbti naujais metodais, įveikti inerciją ir įpročius. Pagaliau ne visiems aišku, kokie tie, nauji pertvarkos metodai. To išsamiai negalėjo mums pasakyti net Leningrado aukštosios partinės mokyklos dėstytojai. „Veikite per kadrus, demokratizuokite vidinį partinį darbą, suteikite pirminėms partinėms organizacijoms savarankiškumą, nesiimkite partiniam darbui nebūdingų funkcijų, supraskite, kad komandavimo metodą būtina pakeisti įtikinėjimo metodu", — mokė ten mus, klausytojus.

G. K. Argi jie neteisūs?

V. M. Teorijos teisingumą patvirtina praktika. Ne viskas iš karto padaroma. Kol nepastatei naujos trobos, neprotinga nugriauti senąją.

G. K. Ar ne dėl tokios pozicijos partijos rajonų komitetai kaltinami, kad neveikia, atsilieka nuo įvykių eigos ir laukia nurodymų iš viršaus?

V. M. Neskubėkite mūsų kaltinti. Manau, ne tik mes, bet ir kiti iš centro nelaukia nurodymų, kada, ką ir kaip daryti, kokius darbus organizuoti. Bet mes laukdavome principinės linijos, koncepcijos, kaip vertintini politiniai įvykiai, istorinė praeitis ir t. t. Poetas R. Gamzatovas labai teisus, sakydamas: nekaltink arklio, jeigu kelias prastas. Ne šešėlis kaltas, jeigu lazda kreiva.

G. K. Betgi kelias aiškus. Tas kelias — pertvarka.

V. M. Jau pirmieji pertvarkos žingsniai parodė, koks painus tas kelias, nes pertvarką savaip įsivaizduoja ne tik atskiros socialinės grupės, klasės, bet ir kiekvienas žmogus. Blogiausiai, kad pertvarką daug kas stengiasi panaudoti savo egoistiniams interesams, o kiti siekia diskredituoti partiją, suskaldyti ją, treti net prisikimšti pinigines. Imkim, pavyzdžiui, kooperatyvus, kuriuos buvo nutarta steigti tam, kad daugiau būtų gaminama plataus vartojimo prekių, kad pagerėtų gyventojų aptarnavimas. O ar pagerėjo? Kai kurie kooperatininkai nesidrovėdami kalba: reikia naudotis situacija. Ir naudojasi. Lupa, kaip sakoma, nuo žmonių devintą kailį.

G. K. Ir pas jus, Kėdainiuose?

V. M. Nepasakyčiau, kad šią problemą palikome savieigai. Pasakėme atvirai — mums reikia kooperatyvų, kurie ne perpardavinėja, spekuliuoja, o kurie kuria, gamina, aptarnauja. Ir dabar tokius turime.

G. K. Panašias problemas turbūt daugiau nagrinėja rajono vykdomasis komitetas, Liaudies deputatų tarybos?

V. M. Žinoma. Tačiau kooperatyvų vystymosi tendencijomis mes taip pat domimės. O apskritai partijos rajono komitetas nesikiša į rajono vykdomojo komiteto darbą, jeigu tai nėra būtina. Man labai buvo keista, kai neseniai vienas korespondentas mane paklausė, kaip sekasi perduoti valdžią rajono vykdomajam komitetui? Atsakiau: o kam ją perduoti, jeigu niekas iš jo tos valdžios nebuvo atėmęs! Korespondentas neatlyžo, girdi, daug kur skundžiamasi, kad rajono vykdomasis komitetas, deputatų Tarybos neturi valdžios. Taip, skundžiamasi. Tačiau ne dėl partijos rajonų komitetų kaltės. Tik tada, kai Liaudies deputatų tarybos turės savivaldą, vietos reikmes atitinkančius finansinius išteklius, lozungas „Visa valdžia taryboms" taps realybe. Apskritai noriu pasakyti, jog, sprendžiant partijos rajono ir rajono vykdomojo komiteto santykius, jų funkcijų atribojimo problemą reikia suprasti taip: partija lieka vadovauti, o valdyti atsisako. Vadovavimas ir valdymas — tai skirtingos sąvokos. Anksčiau partija ir vadovavo, ir valdė. Dabar šie dalykai atskiriami. Kai šitai suprasime nuo apačios iki viršaus, funkcijų atribojimo problema savaime atkris.

G. K. Vadovavimas. O kaip praktiškai derėtų jį įgyvendinti?

V. M. Per kadrų politiką, nutarimų vykdymo kontrolę.

G. K. Nesigilinant, kaip tai padaryti, atrodo, paprasta.

V. M. Deja, taip nėra. Pirmiausiai reikia turėti tinkamų kadrų. O jų per mėnesį ar metus neparengsi. Reikia ilgo, kruopštaus, sistemingo darbo. Tai partinės veiklos sėkmės garantija, pradžių pradžia. Pajuokti kadrų nomenklatūrą, kaip pasielgė televizijos žurnalistai laidoje „Veidrodis", vadinasi, parodyti savo neišmanymą. Nomenklatūra — tai kadrų bankas, galimybė sistemingai mokyti, grūdinti, ugdyti naujo mąstymo žmones.

G. K. Jūs turbūt norite pasakyti, kad, siekiant atriboti partijos funkcijas, keisti mąstyseną, pirmiausiai būtina pakeisti pačius mąstytojus, atnaujinti vadovaujančius partinius kadrus?

V. M. Ne vien tai. Perimamumas turi būti. Ilgametė partinio darbo praktika man diktuoja štai tokią išvadą: kai ims veikti ekonominio savarankiškumo mechanizmas, objektyvūs ekonomikos dėsniai, kai praktiškai bus įgyvendinta savivalda, tikro šeimininko jausmą ugdys ne gražūs žodžiai, o materialinis suinteresuotumas, — partiniams organams savaime atkris būtinybė rūpintis ūkinių organų veikla, o juo labiau dubliuoti jų funkcijas.

G. K. Iš to išplaukia ir tokia išvada, jog, galvojant apie ateitį, svarbu, kad į partinį darbą ateitų kuo daugiau filosofinio mąstymo žmonių, nes pertvarka parodė, jog partiniam vadovavimui (ir ne tik jam) labiausiai trūksta dvasingumo.

V. M. Visiškai su tuo sutinku. Žiūrėkite, kokios šiandien populiarios asmenybės visuomenėje? Ne technokratai, o kūrybinio mąstymo, didelio intelekto žmonės. Partijoje, jos vadovybėje kaip niekada reikia ryškių, protingų, drąsių asmenybių.

G. K. Bet ir to turbūt nepakanka. Ar ne pats svarbiausias bruožas turi būti meilė žmonėms, atida jo kasdieniniams rūpesčiams. Žmonėms to ypač stinga, nes žodžiai, kad partija, deputatai tarnauja liaudžiai, neatitiko tikrovės: tarnai gyveno geriau už tuos, kuriems jie tarnavo.

V. M. Kas buvo, nenuneigsi. Būtų didžiulė žala nepripažinti savo klaidų ir jų netaisyti. Todėl dabar mes manome, kad partijos rajono komiteto nario, partinio aparato darbuotojų pirmutinė pareiga — kuo daugiau visur bendrauti su žmonėmis. Partijos rajono komitetas turi gerai jausti žmonių nuotaikas, žinoti, kaip konkrečiai sprendžiami gyventojų reikalai. Taigi pasakymas, kad partijai atsisakius ūkinių organų funkcijų dubliavimo sumažės rūpesčių, visiškai nepamatuotas.

G. K. O darbo ir problemų visiems ir visur daugiau, kur darbo kolektyvų veikla patikėta silpniems vadovams. Tad įdomu, ar nauji vadovų parinkimo metodai, demokratizacija padeda spręsti šią problemą?

V. M. Ir taip, ir ne. Anksčiau buvo taip: rekomenduodavome žmogų ir beveik neabejodavome, kad tam neprieštaraus darbo kolektyvas. O dabar būna įvairiai. Kartais darbo kolektyvai atsisako kompetentingų, sumanių žmonių vien todėl, kad jie reiklūs, reikalauja drausmės. Šioje srityje yra problemų. Pavyzdžiui, išrenka kolektyvas sau parankų vadovą, kuris, mūsų manymu, visiškai tam netinka, o mes nieko pakeisti negalime.

G. K. Juk partijos komiteto biuras turi tvirtinti?

V. M. Esmė dėl to nesikeičia, jeigu biuras ir netvirtina: kolektyvo žodis lemiamas.

G. K. Tačiau Jums niekas netrukdo, jei turite svarių argumentų, netinkamą vadovą apsvarstyti, skirti partinę nuobaudą, o jeigu nusipelno,— net šalinti iš partijos?

V. M. Leiskite ir man paklausti: o jei jis nepartinis?!

G. K. Pertvarka, pasišovusi spręsti aktualias problemas, iškėlė ir naujų. Tai dialektiška. Kokia iš jų pati svarbioji?

V. M. Manau, visi sutiks, jog nieko nėra šiandien svarbiau, kaip padidinti reiklumą, drausmę. Mūsų visuomenė, ilgai buvusi užgniaužta ir staiga gavusi demokratiją, laisvę, pasirodė nevisiškai tam pribrendusi. Daug kas demokratiją supranta tik kaip teisę gauti, daryti ką nori, o visiškai pamiršo, kad demokratija — tai kartu ir pareiga, drausmė, susiklausymas. Visuomenė turi būti verta demokratijos. O dabar kas darosi: neiškraunami vagonai, nevykdomos sutartys, didėja nusikalstamumas, spe-

kuliacija... TSRS statistikos komiteto duomenimis, šiemet per pusmetį be tikrai rimtų priežasčių netekta 12 milijonų 465 tūkstančių žmogaus darbo dienų, t. y. vidutiniškai kasdieną nedirbo 95 tūkstančiai žmonių! Yra dėl ko susimąstyti. Drausmės pažeidimų, netvarkos ir mūsų rajone kiek tik nori. Tegul vadins mus stagnatoriais ar dar kitaip, tačiau mes su tuo nesitaikstysime. Sutelksime visas jėgas ir laikysimės drausmės, tvarkos, nes be to normalus gyvenimas neįmanomas.

G. K. Nedrausmingumas — didelis pagalys pertvarkos ratuose. Tačiau ar tik jis trukdo?

V. M. Esu tvirtai įsitikinęs, kad didžiausias pertvarkos stabdys yra inercija, stereotipinis mąstymas, neveiklumas, plepėjimas, baimė suklysti. Manau, kad ir nuolaidžiavimas visokioms blogybėms išplaukia iš baimės, kad kas nors štai ims ir apkaltins tave demokratijos priešininku, kietos rankos, komandavimo šalininku. Iš inercijos vis dar šaukiama, kad Respublikos partinei organizacijai trukdo stiprus centras, kad jis neleidžia savarankiškai dirbti. Panašiems rėksniams derėtų dar kartą priminti LKP Centro Komiteto pirmojo sekretoriaus A. Brazausko žodžius, kuriuos jis pasakė LKP Centro Komiteto XXI plenume: „Šiandieną nebėra to stiliaus, kuris ilgai egzistavo, kurį mes teisingai kritikuojame, tų ankstesniųjų Centro santykių su respublikomis, konkrečiai su Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetu, sekretoriatu, tos kasdieninės globos, sprendimų, kurie būdavo priimami nepasitarus, nepaderinus, unifikuoti visoms respublikoms, visai didžiulei valstybei".[1]

G. K. Ar galėtumėte tą patį pasakyti apie LKP Centro Komitetą?

V. M. Taip.

G. K. O apie žinybas, ministerijas?

V. M. Tai būtų ilga kalba. Čia dar daug problemų.

G. K. Mūsų pašnekesys daugiausiai sukasi apie partinio darbo stilių pertvarkos sąlygomis, komandavimo metodų pakeitimą kitais, kurių pagrindą sudaro kompetencija, išmanymas, sugebėjimas argumentuoti. Tad ar šiandieną būtina ir logiška tokia partijos rajono komiteto hierarchija: pirmasis sekretorius, antrasis, sekretorius. Pirmojo žodis svariausias, galutinis, antrojo ne toks svarus, o trečiojo dar mažesnis. Ar tai ne seno komandavimo stiliaus, seno mąstymo palikimas? Juk kiekvienas sekretorius atsako už savo darbo sritį. Jam irgi ne pro šalį būti savarankiškam...

V. M. Šis klausimas tiek netikėtas, kad reikia gerai pagalvoti. Dabar nesiimu išsamiai atsakyti. Galiu tik tiek pridurti, jog toks sekretorių skirstymas daugiau formalus. Iš tikrųjų — už ką jis imasi atsakomybės partijos rajono komitete, ar savarankiškas, ar ne, — daugiausia priklauso nuo jo asmeninių savybių, kompetencijos, erudicijos ir gyvenimo bei partinio darbo patirties.

G. K. Mes kalbames LKP XX, neeilinio suvažiavimo išvakarėse; ko iš jo tikitės, ko linkite jo delegatams?

V. M. Tikiuosi, kad suvažiavimas sugebės parengti tikrai mokslinę, realią, teisingą, visus konsoliduojančią tolesnės pertvarkos koncepciją ir programą. O delegatams linkiu politinės išminties ir kultūros, kiekvieną žmogų puošiančio santūrumo.

G. K. Dėkoju už pokalbį.

---

[1] Tiesa, 1989, spalio 18.

DĖL KO AŠ NERIMAUJU

O kaip auga vėliavos ir kaip
jų šešėlyje žmogus mažėja.

Just. Marcinkevičius

MINDAUGAS STAKVILEVIČIUS

Tarytum nemažai laiko turėjau straipsniui parašyti.

Ir štai paskutinės nakties pradžia, o lapai — beveik tušti. Nežinau, ką rašo „Komunistas", — seniai nebuvau jo vartęs. Ir dabar nepasižiūrėjau, kad stereotipu neužsikrėsčiau. Nemėgstu ilgų kalbų, moksliškų straipsnių, samprotavimų. O esu paprašytas daug parašyti.

Man politinis gyvenimas — naujiena. Neturiu partinio politinio išsilavinimo, o į anuo metu dėstomus „izmus" mes, fizikai, žiūrėjome skeptiškai ir atlaidžiai — kaip į kažką atliekamą, nebūtiną, bet ir nekenksmingą, žinoma, jei tik per egzaminus nenuskriaudžia... Be to, tiek metų buvau eilinis pedagogas — dėstytojas ir mokytojas drauge — jokių administracinių ar visuomeninių postų neturėjau. Tiesa, organizavau studentus vasaros darbams į tolimus kraštus, rengiau turistinius žygius į kalnus. Ir dar „Fotoną" — jaunųjų fizikų mokyklą — įsteigėme Šiauliuose. Štai ir visa patirtis. Dabar reikėtų jos daugiau, tačiau suvokiu, kad organizatoriumi niekada nebūsiu. Ir nereikia to. Yra, kas tam gimęs ar bent augęs. O aš čia, partijos Šiaulių miesto komitete, dirbu nuteikinėtoju — su geru ūpu veikti Atgimimui. Žodžiu, tarytum baltarankiauju. Nors ne: eina į komitetą žmonės, prašo, skundžia, guodžiasi. Kiti ir perdeda, kad ką išprašytų. Tik aš, dievulėliau, nieko neturiu, padėti retai begaliu. Nusivils ilgainiui žmogeliai, pradės burnoti, neapkęsti. Ir teks man išeiti. Nors — tai padaryčiau su malonumu, kad ir šiandien... Tik ar sąžinė leis?

Viešpatie, kaip pasiilgau mokyklos, instituto laboratorijų, kur kartais, beje, viską užmiršdamas, pusdieniais žaisdavau šachmatais su draugais — buvusiais studentais ar mokiniais, kurdavau kompiuterių programas.

Kaip pasiilgau kaimo — gimtojo ir to naujo, prie Padubysio. Kaip rūpėtų bent paglostyti tuos dar tėvuko sodintus beržėlius. Dar du išlikę baltuoja, iš tos alėjos, kurią jis pasodino naujai gautame sklype už Nepriklausomybės kovas.

Ko laukiu iš XX suvažiavimo? Lietuvos Komunistų partijos savarankiškumo, — pasakys dauguma. Aš — taip pat. Tačiau, nors žinau — daugelio būsiu nesuprastas ar net pasmerktas — tarsiu atvirai: ne tie dokumentai — Statutas ir Programa man svarbiausi. Ne deklaracija ar kiti vieši paskelbimai, kad mes štai tapome savarankiški. Kiek deklaracijų, pareiškimų, nutarimų jau būta, kiek vilčių į tai dėta, bet kaip buvome vargšai, taip ir likome. Žmogus turi išsilaisvinti pats — iš vidaus. Tas pats ir su Partija. Svarbu, kokie būsime patys, kokius vadovus turėsime — kolektyvuose, rajonuose, miestuose, centre. Vargšais tampame patys, o išorinės sąlygos tai arba pagreitina, arba sulėtina. Ne, pasiskelbimas savarankiškais, laisvais, atsiskyrusiais nedaug lemia. Tai — tos valandos ar dienos garsas, kuris visuomet nusirita ir nutyla. Lieka realybė. Liekame mes, veikiantys, kuriantys arba meluojantys — sau ir kitiems.

M. Stakvilevičius — LKP Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius, LKP XX suvažiavimo delegatas.

Štai kodėl visai nelinkstu, nors esu išrinktas į įvairias komisijas, polemizuoti dokumentų klausimais.

Atvirai sakant, man netgi ne taip ir svarbu, ar išliks Komunistų partija Lietuvoje, ar ji pakeis pavadinimą, ar ji susilies, pavyzdžiui, su socialdemokratais, kai jie pagaliau nustos komunistų keiksnojimu sau reitingą kėlę. Visur sakausi esąs komunistas, stojęs į šią partiją idėjiniais sumetimais, o ne iš išskaičiavimo, karjeros, ir tai tiesa. Tačiau lig šiol nežinau, ko siekiame. Socializmo? O kas jis? Man patinka kolektyvumo jausmas, jį labai vertinu, jį išmanau ir dažnai pastebiu, kad asmeninius interesus nustumiu kolektyvizmo labui. Tai man įaugę į kraują seniai seniai. Ir nors esu ūkininko vaikas, užaugęs ūkyje, individualistas negalėsiu būti. Juk taip gera, kai padarai ką nors kitiems... Išmokau tuo pojūčiu džiaugtis, jis dažnai laimę neša.

Kas dar komunistiško traukia? Socialinio teisingumo siekimas. Atrodė, buvo galima iki jo pakilti. Nesugebėjome — per daug mus sugadino karai, svaigalai, nekultūringumas, dvasingumo praradimas, ekonomikos, mokslo ir technikos vystymosi dėsnių ignoravimas valdant administracinei sistemai.

Kas dar? Internacionalizmas? Gali būti. Taip, aš nejaučiu neapykantos nė vienai tautai, aš nemanau, kad mes, lietuviai, iš esmės pranašesni už kitus. Egzistuoja daugiamečiai pasiskirstymo dėsniai. Jie tinka ir žmonėms. Visoms tautoms būdingi pagrindiniai parametrai, vidurkis, dispersija; visi turi ir genijų, ir kvailių, gal tik kažkurių daugiau. Kiekvienai tautai būdingi savitumai — tikri arba legendiški. Negaliu pakęsti kvailų anekdotų apie čiukčius ir pan. Žodžiu, draugų ar priešų pagal tautybes nesirinkau ir neieškosiu...

Štai ir visas mano komunistiškumas. Ar tai komunistiškumas? O gal paprasčiausias žmoniškumas — savybė, puikiausiai išreiškiama paprastu ir brangiu lietuvišku žodžiu.

Suvažiavimo sėkmė man rūpi todėl, kad nerimauju dėl persitvarkymo likimo — ir Tarybų Sąjungoje, kurioje mes dar esame ir kažin kiek laiko būsime, ir Lietuvoje. Bijau, kad neįsitvirtintų tie, kuriuos aš taip pat linkęs lietuviškai vadinti, — rėksniai. Kas jie, politiniai rėksniai? Jų pavardės? Nesakysiu. Tačiau įsiklausykite į jų žargoną, piktas, užgaulias frazes, skambius, realybe nepagrįstus šūkius, raginimus ryžtingai veikti, nors to ryžto tik vienas žingsnis teapskaičiuotas. O gal tik pusė. Atseit pirmiau pasiskelbkime, o paskui jau žiūrėsime, kas iš to išeis, kaip po to rusai atrodys... Nepakenčiu šachmatų kritikų, nesugebančių perprasti pėstininko ar figūros aukos esmės. Kol žaidi vienas, tik už save, gali ir rizikuoti, bet jeigu vedi moksleivių būrį į kalnus, atmindamas, kokiomis akimis mamos, juos palydėdamos, į tave žiūrėjo, turi būti ir atidus, ir atsargus, ir nuodugniai maršrutą išstudijavęs.

Rėksnių nepakenčiu, dėl Komunistų partijos likimo nesijaudinu, tad ko išvis noriu? Ne tik noriu, bet ir sieksiu visais būdais, kad Lietuvos likimas būtų patikėtas tiems, kam dėl jos skauda. Kieno kolektyvumo jausmas į visą Lietuvą, visus jo žmones įaugęs. Kam Lietuva — ne tiek Gedimino bokštas, kalvos, miestai, miškai, sodybos, ežerai, vėliavos, kiek jos žmonės, jų akys, jų žvilgsniai, jų šypsenos ar ašaros. Manau, kad tarp šitaip matančių Lietuvą, kad tarp žinančių, kaip šitą Lietuvą kurti, dauguma tų, kuriuos mes komunistais vadiname. Jie, paisydami Lietuvos žmonių daugiau negu savęs, ir turi imti valdžią. Ne tie, kurie kasdien jos nepriklausomybės vardu garsiai dangstosi, o tie, kurie ją kiekvieną mielą dieną šiandien darbu kuria ir ateityje kurs.

Nesuprantu, kam tiek daug naujų partijų, judėjimų. Manau, kad to

kas pridygo, išskyrus Sąjūdį ir Komunistų partiją, dabar nereikėtų. Dėl tų partijų, partijėlių piktumo. Kas mums iš tos Lietuvos, kur bus neapykanta kuriama? Kam joje gyventi bus gera? Piktiesiems? Keršting1esiems? Ačiū, jau tokioje buvome. Prisimenu, kaip viduržiemį brolį su plaučių uždegimu išvarė iš mokyklos ir kaip dvarininko dukrelę, vos tik suslogavusią, mokytoja guldydavo į patalą. Gal piktuoju į aną Lietuvą norėtumėte grąžinti, nuožmieji šaukliai? Aš tokios nenoriu. Manau, ne aš vienas. Kodėl gi telieka Komunistų partija? Todėl, kad ten šiandien daugiau negu kitose gerų, demokratiškų žmonių. Nesigirdamas tvirtinu, kad šiuo metu partijos Šiaulių miesto komitetas yra daug demokratiškesnis, negu LLL, demokratai, krikščionys demokratai, socialdemokratai ar iš jų suregzta naujoviška Šiaulių Sąjūdžio valdyba. Šiauliečiai, ypač inteligentai, tai paliudys.

Vis dėlto už kokią Lietuvą tu, Mindaugai Stakvilevičiau, — už nepriklausomą ar „Tarybų Sąjungos sudėtyje"? Už tokią pat laisvą ir nepriklausomą, kaip ir žmogus; aš, tu, jis. Mes laisvi tiek, kiek sugebame savarankiškai mąstyti, elgtis, o priklausomi tiek, kiek mums geriau ir lengviau būti drauge. Ne dekretais ir garsiais žodžiais matuojama nepriklausomybė: į ją einame darbais, kultūros kilimu, išmintingumu, dorumu. Nuo to, kaip tvarkysimės viduje, kaip sparčiai gydysimės savo žaizdas, nuo to, kaip bendrausime su kaimynais, priklausys mūsų laisvėjimo greitis. Ir tas laisvėjimas būtinas visoms tautoms. Sienų su Tarybų Sąjunga — ar kaip ji ten vadinsis, — su Gudija, Rusija, Latvija — nenorėčiau. Nenorėčiau ir su kitomis pasaulio valstybėmis. Juk ne jos lemia nepriklausomybę...

Bijau dėl Lietuvos, dėl jos žmonių. Tiek neapykantos būta, tiek jos iškilo į paviršių, tiek ja mėgaujamasi spaudoje, televizijoje, mitinguose. Pavargau, atbukau nuo jos. Kodėl taip maža giedro, gražaus, švaraus, švento? Kaip be to augs mūsų vaikai, anūkai, proanūkiai? Juk gerumas ugdomas iš kartos į kartą šimtmečiais, tūkstantmečiais. Lietuvai lemta gyventi ilgai ilgai — kai mūsų niekas jau nė neprisimins. Tad pasėkime šį gėrio grūdą dabar.

Nesulaukėte, gerbiamieji skaitytojai, jokių mano gilių filosofinių, ekonominių, aparatinių minčių. Aš jų ir neturiu. O veikiu, pasikliaudamas intuicija, kaimiečiui, fizikui ir pedagogui būdingu gyvenimo suvokimu. Gerai ar blogai, pamatysime. Ne kažin kiek man, 58 metų vyrui, beliko aktyviai politikuoti. Būsiu neteisus kur — nepasmerkite, žinokite, kad tai — iš nesugebėjimo. Uždavinį sprendė savarankiškai, bet atsakymo negavo, — pasakykite.

DAUGIAU KONKRETUMO

ROMAS APANAVIČIUS

Gal nesuklysiu pasakęs, jog LKP Centro Komiteto XX plenumas, apsvarstęs pertvarkos eigą Respublikos partinėje organizacijoje, nutaręs dar šiais metais sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą, teikia vilčių, jog partija įgis visų dorų žmonių pasitikėjimą. Kad ji to verta, rodo ir LKP programos metmenų bei statuso projektai. Visos rajono pirminės partinės organizacijos, absoliuti dauguma komunistų pritaria pagrindinei šių dokumentų minčiai, jog LKP turi būti savarankiška, turėti savo programą ir įstatus. Tik būdama savarankiška ji gali būti atsakinga už savo praktinę veiklą, vadovavimą visuomenei. Štai kodėl, svarstydami LKP statuso, programinių dokumentų projektus, turime gerai įsiskaityti į kiekvieną jų eilutę. Rajono komunistai, svarstydami minėtų dokumentų projektus, pabrėžia, jog juose neturi likti jokių miglotų, dviprasmiškų teiginių, pageidauja kuo daugiau aiškumo ir konkretumo, atsakymo į konkrečius klausimus, kur einame ir su kuo einame, kuo remiamės ir nuo ko griežtai atsiribojame. Pritardamas tokiems siūlymams, manau, jog būtina pabrėžti ir tai, kad LKP veiklai, jos siekimui įgyvendinti pertvarką objektyviai susiklosčiusiomis sąlygomis galiojanti TSKP Programa ir Įstatai nevisiškai atitinka Respublikos žmonių nusiteikimą ir lūkesčius. Toks teiginys, mano supratimu, būtų tarsi paaiškinimas, kodėl Respublikos partinės organizacijos ėmėsi iniciatyvos sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą, parengti tokius partijos dokumentus, kurie padėtų vykdyti pertvarką pačioje partijoje ir visuomenėje.

Pritariu toms mintims, kur išreiškiama partijos idėjinė platforma bei komunistinė orientacija, nes idėjinė vienybė suteikia galimybę Lietuvos Komunistų partijai glaudžiai bendradarbiauti su atsinaujinusia TSKP bei respublikų ir kitų šalių Komunistų partijomis.

Tik marksistinis požiūris į istorijos raidą suteikia galimybę partijai atsiriboti nuo anksčiau padarytų klaidų bei dogmatizmo, teisingai traktuoti socializmo kūrimo idėją.

Man atrodo, pernelyg išplėstas pirmasis programos metmenų projekto skyrius „LKP veiklos bendrieji tikslai ir principai". Siūlau teiginius, susijusius su nacionaliniais santykiais, iškelti į partijos nacionalinės politikos skyrių, o punktus apie politinę sistemą nukelti į naują skyrių „Partija ir Lietuvos politinė sistema".

LKP programą derėtų daugiau sukonkretinti, kiekviename jos skyriuje numatant artimiausius tikslus bei veiklos principus, pavyzdžiui, trejiems—penkeriems metams ir tolesnius — dešimčiai—penkiolikai metų. Tada pirminės partinės organizacijos bei aukštesnieji partijos organai galėtų kryptingiau dirbti, o kiekvienas komunistas pajustų didesnę atsakomybę už programinių uždavinių vykdymą. Dabar susidaro įspūdis, kad mes viską tik aptakiai deklaruojame — „sieksime", „pasisakysime", o iš esmės staiga visko aprėpti neįmanoma. Mano nuomone, tie artimiausi konkretūs uždaviniai, numatyti programoje, galėtų būti nukelti į LKP rinkiminę platformą, kurios reikia mums jau šiandien.

Partijos nacionalinės politikos skyriuje siūlau akcentuoti, jog LKP gina Respublikos teritorijos vientisumą, nepritaria jos skaidymui į autonominius rajonus bei kitus teritorinius darinius pagal ten gyvenančių žmonių nacionalinius požymius.

R. Apanavičius — LKP Lazdijų rajono komiteto pirmasis sekretorius, LKP XX suvažiavimo delegatas.

Skyriuje „LKP socialinė ekonominė politika" tikslinga pasakyti, kad materialinės gėrybės skirstomos priklausomai nuo galutinių darbo rezultatų nepažeidžiant socialinio teisingumo principų.

Šiame ypač svarbiame skyriuje, nuo kurio įgyvendinimo didele dalimi priklauso partijos autoritetas ir jos darbo sėkmė, reikėtų labai konkrečiai ir aiškiai apibrėžti partijos nusistatymą ekonomikos bei socialinių garantijų srityje. Pavyzdžiui, kalbant apie šeimą butų galima pasakyti: stiprinant šeimą LKP užsibrėžia tikslą, kad Respublikos įstatymuose būtų įtvirtinta tokia nuostata: iki vaikui sukaks treji metai, vienas iš šeimos narių turi būti atleidžiamas nuo darbo kas mėnesį mokant jam nustatyto pragyvenimo minimumo vienam asmeniui dydžio valstybinę pašalpą. Manau, partija galėtų užsibrėžti sau tikslą, kad valstybė imtųsi finansuoti švietimą, kultūrą, medicininį aptarnavimą tokiu mastu, kad būtų užtikrintos žmogaus teisės ir socialinės garantijos tiek mieste, tiek kaime. Šių ir panašių tikslų partija galėtų siekti per savo atstovus, išrinktus į Respublikos parlamentą bei vietinius savivaldos organus.

Manau, kad LKP programos metmenys yra tvirtas pagrindas programiniam dokumentui. Tačiau norėtųsi, kad jame mažiau būtų nekonkrečių, propagandinių frazių bei visiems gerai žinomų tiesų, tokių kaip „tik darbas yra visuomenės dvasinės ir materialinės gerovės šaltinis" arba „Gamtos apsauga pigesnė už jos atstatymą" ir pan.

LKP programos ir įstatų projektai sulauks daugumos komunistų pritarimo LKP neeiliniame suvažiavime, jei jie išreikš visų Lietuvoje gyvenančių žmonių lūkesčius.

SUVAŽIAVIMAS — MŪSŲ VILTIS

VLADIMIRAS LEBEDEVAS

Nelengvu keliu Respublikos komunistai ėjo į neeilinį LKP XX suvažiavimą. Išsakėme vieni kitiems ir priekaištus, skyrėme ir gerų žodžių, ginčijomės dėl vienų ar kitų problemų sprendimo galimybių, o dabar gyvename viltimi, kad suvažiavimas padės atsakyti į pačius sunkiuosius klausimus.

Šis suvažiavimas nepanašus nė į vieną ankstesnį. Mes žengiame į jį po audringos diskusijos dėl Komunistų partijos vaidmens pertvarkoje, dėl jos siekio išsikovoti tokią nepriklausomybę, kuri pritiktų suvereniai Lietuvos valstybei. Žengiant į šį tikslą, istorinis vaidmuo teko ir LKP CK XVIII plenumui, pasisakiusiam už partijos neeilinio suvažiavimo sušaukimą.

Spalio mėnesį įvyko Lietuvos KP CK XXI plenumas, priėmęs sprendimą — dar šiemet, gruodžio 19 d., sušaukti Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimą. Jame buvo aiškiai pasakyta, kad LKP gali ir privalo atsinaujinti, atsiriboti nuo praeities klaidų. Buvo pabrėžta, kad tik tokiu keliu galima atstatyti stalininiu ir brežneviniu laikotarpiu prarastą partijos autoritetą. Dabar turbūt nėra tokio komunisto, kuris nepritartų tam, kad būtina aiškiai ir nedviprasmiškai įvertinti tą laikotarpį. Tuo tarpu problema, kokie turi būti santykiai tarp TSKP ir LKP, net ir po XXI ple-

V. Lebedevas — LKP Vilniaus miesto Tarybų rajono komiteto antrasis sekretorius

numo nėra visiškai aiški, nors jame ir buvo pasakyta, kad LKP siekia savarankiškumo idėjinėje vienybėje su TSKP. Tiesa, dauguma plenumo dalyvių išsakė mintį, jog LKP atsinaujinimas vyks atsinaujinant ir pačiai TSKP. Atsisakius komanduojamųjų valdymo metodų, demokratizuojant partiją, TSKP taptų lygiateisių respublikinių partijų sąjunga. Neatsitiktinai LKP CK XXI plenume kai kurie kalbėtojai pritarė minčiai, kad būtų tikslinga įkurti ir Rusijos Komunistų partiją.

LKP sudėtis nacionaliniu požiūriu labai nevienalytė. Todėl nieko nuostabaus, kad kai kas jos siekimą tapti visiškai savarankiška supranta kaip išėjimą iš TSKP. Toks supratimas sudaro partijos skilimo grėsmę. Tai gali pakenkti LKP iškeltam šūkiui „Lietuva be suvereniteto — Lietuva be ateities". Todėl plenumo nutarimui sudaryti realią, mokslu pagrįstą platformą, kuri neskaldytų nei TSKP, nei LKP, pritarė ne tik mūsų rajono, bet ir visos Respublikos komunistai.

Šiandien su palengvėjimu galime pasakyti, jog daug kas paaiškėjo, bet daug ką dar reikės ir išsiaiškinti. Svarbiausia, kad suvažiavimas nubrėžtų tikslius kelius, kaip spręsti svarbiausius mūsų gyvenimo klausimus. Todėl mes ir sakome: suvažiavimo laukiame su viltimi. Sveikas protas padės priimti tokią veiksmų programą, kuri sujungs ir suvienys mus, komunistus, ir visus Lietuvos gyventojus siekti geresnės ateities.

Ko konkrečiai aš tikiuosi iš suvažiavimo, ko iš jo laukia komunistai, tie žmonės, su kuriais man teko pasidalyti mintimis jo išvakarėse? Pirmiausia — jie pageidauja neatidėliotinų, konkrečių veiksmų programos, kad jau artimiausiu metu išeitume iš esamos politinės ir ekonominės krizės. Jei mes norime įtikinti žmones, kad ne žodžiais, o darbais jais rūpinamės, kad jų, vien tik jų interesus gina partija, turime nedelsdami imtis antiinfliacinių priemonių, įdiegti tokį paskirstymo mechanizmą, kad kiekvienas žmogus turėtų nors ir mažą, bet realiai garantuotą galimybę patenkinti savo kasdienines reikmes. Būtina pažaboti spekuliaciją, įsisiautėjusius chuliganus, nusikalstamumą, imtis rinkos normalizavimo. Jei mes sugebėsime žengti nors ir nedidelį, bet realų žingsnį, gindami gyventojų interesus, galime tikėtis, jog susidorosime ir su svarbiausiu deficitu — žmonių pasitikėjimo partija deficitu.

Suvažiavimas turi priimti Lietuvos Komunistų partijos programą. Tai labai svarbu. Tačiau turime nepamiršti, kad ir kitos politinės jėgos skelbia, jog jos kovoja dėl liaudies interesų ir siekia pakelti liaudies gerovę. Šiandien politinės jėgos skiriasi tik nubrėžto tikslo įgyvendinimo galimybėmis, turimu mechanizmu, kuriuo remdamosi jos galės iš pagrindų patenkinti liaudies interesus. LKP siekia išsikovoti autoritetą ir paramą savo realia politika. Jos pirmutinis uždavinys — padaryti viską, kad žmonės tikėtų, jog tik partijos siūlomi politiniai mechanizmai ir konkrečios priemonės veda į galutinį tikslą. Tai sunkus uždavinys (be galo sunki praeities našta). Kita vertus, jis visiškai realus, nes šiandien praktinių veiksmų programos neturėjimas — būdingas visoms politinėms jėgoms ir esamoms partijoms.

Antra. Visiems mums būtina gerai apmąstyta Lietuvos valstybingumo, nepriklausomybės, suverenumo, demokratizavimo koncepcija. Beje, tiek moksliniu-teoriniu, tiek praktiniu aspektu.

Trečia. Kai bus pripažintas naujas LKP statusas, lauksime įgyvendinant jo pagrindinės idėjos — LKP savarankiškumo, iš esmės naujų ryšių su TSKP.

Šiandien dauguma rajono partinių organizacijų pritaria tokiai LKP statuso sampratai, kokią yra išreiškęs LKP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas TSKP CK 1989 m. rugsėjo plenume: Lietuvos KP yra su-

dėtinė TSKP dalis, sudaranti bendraminčių sąjungą; ji dalyvauja formuojant vadovaujančiuosius sąjunginius partinius organus ir jos politiką.

Reikia pripažinti, kad Lietuvos Komunistų partijos suvažiavimui teks aiškiai ir tiksliai suformuluoti santykius su TSKP, kitų sąjunginių respublikų Komunistų partijomis. Akivaizdu ir tai, kad santykių su kitų sąjunginių respublikų Komunistų partijomis idėja gali gerokai pakisti. Atvirai sakant, šiuo klausimu nuomonė labai vienpusė, be jokių nuodugnesnių diskusijų su kitais subjektais.

Suvažiavimo išvakarėse mūsų rajono partinėje organizacijoje itin aštriai buvo diskutuojama dėl to, kas gali sujungti ir konsoliduoti Lietuvos KP, kokios dabar aktualiausios pertvarkos ir LKP veiklos atsinaujinimo demokratiniais principais kryptys.

Džiugu, kad atmosfera, susidariusi prieš suvažiavimą rajono partinėje organizacijoje, kupina geranoriškos ir pozityvios nuotaikos. Tačiau pakanka ir neigiamų vertinimų, pasyvių komunistų. Keista, kad kai kurie pertvarkos aktyvistai, ieškodami išeities iš tokios nelengvos padėties, kurioje atsidūrė partija, siūlo priemones iš stagnacijos arsenalo. Sakysim, tokią — reorganizuoti struktūrą ir kuo neįprasčiau, tuo geriau. Arba: išvaikyti visus kadrus, ir kuo greičiau, tuo geriau.

Kraštutinumai, neapgalvoti sprendimai mums nepriimtini. Todėl partinių organizacijų ir jų aparato struktūros keitimo problema pirmiausia turi būti gerai išanalizuota. Jau dabar aišku, kad sprendžiant ją gali būti visko. Nesigilindamas į problemą, norėčiau atvirai pasakyti, kad sprendžiant, šalia ryžtingumo, ne mažiau reikia išminties ir apdairumo. Nuo to daugiausia priklausys ir LKP ateitis. Apie tai daug kalbėta ir diskusijos dėl LKP statuso metu. Vilniaus miesto partinėje organizacijoje taip pat pasigirdo siūlymų likviduoti vieną iš dviejų vadovaujančių organų grandžių — partijos rajono komitetą. Kuo argumentuojama ši nuomonė? Centralizacija, komanduojamieji ir įsakomieji tarpusavio santykiai, daugialaipsniškumas ir kaip to padarinys — veikiančios miesto partinės organizacijos vadovybės biurokratiškumas.

Iš karto pabrėšiu, kad pastaraisiais metais LKP Tarybų rajono komitetas negavo nė vienos komandos, nė vieno įsakymo ne tik iš miesto komiteto, bet ir iš LKP CK. Tačiau reikia pasakyti ir tai, kad kontaktai su LKP miesto ir LKP Centro Komitetais, su jų aparatais labai susilpnėjo, koordinuojamasis vaidmuo principiniais klausimais praktiškai tapo neapčiuopiamas. Ar tai buvo į naudą? Abejoju. Ir štai kodėl. Ir LKP miesto komiteto, ir LKP rajono komiteto veiksmai, kaip ir anksčiau, nebuvo operatyvūs. Turime prisipažinti, jog neryžtingai, pavėluotai reaguodavome į vykstančius politinius įvykius. Daugpartystės sąlygomis, kintančioje politinėje situacijoje nei miesto komitetas, nei CK kol kas netapo bendru veiksmų ir taktikos štabu. Tokių pavyzdžių, beje, daugybė, tai rodo ir mūsų darbas rengiantis suvažiavimui, šiandieninis dalyvavimas ikirinkiminėje kampanijoje ir t. t.

Noriu grįžti prie problemos, ar tikslinga Vilniaus mieste (Kaune jau tai padaryta) likviduoti partijos rajono komitetus. Įsivaizduokime, kad pasekame kauniečių pavyzdžiu. Šiuo atveju Vilniuje mažų mažiausiai keturis kartus sumažės komunistų, atstovaujančių pirminėms partinėms organizacijoms renkamuosiuose LKP Vilniaus miesto organuose. Ar tai būtų žingsnis į partijos vidaus gyvenimo demokratizavimą? Greičiausiai kad ne. Be to, jei 900 pirminių partinių organizacijų bus vadovaujama iš vienintelio centro, neišvengiamai susiklostys didesni biurokratizmo reiškiniai. Dar labiau nutols nuo pirminių partinių organizacijų, darbo kolektyvų, nuo žmonių poreikių, rūpesčių ir pats miesto komitetas. Par-

tijos jėga (kaip, beje, visų, pretenduojančių į vadovaujantį vaidmenį visuomenėje) — ryšių su masėmis tvirtumas. Naiviai atrodo ir tokia nuomonė, kad didėjant pirminių partinių organizacijų savarankiškumui gerokai supaprastės partijos komitetų vadovaujamoji funkcija.

Pertvarkos ir LKP atsinaujinimo uždaviniai tiek nepaprasti ir sudėtingi, kad pirminės partinės organizacijos, jų sekretoriai bei renkamasis aktyvas, ideologiniai kadrai ir ateityje lauks ir net reikalaus nuolatinio aukštesniojo partinio organo dėmesio, paramos. Ir ne dėl didelės kadrų kaitos, o dėl praktinio darbo šiuolaikinėmis sąlygomis patirties stokos, dėl būtino kasdieninio idėjinio-politinio bei teorinio kadrų rengimo ir t. t. Taigi, mano nuomone, partinio aparato mažinimas ir partijos rajonų komitetų likvidavimas nėra logiškas siekiant partinį darbą padaryti efektyvesnį. Teisingiausia, manau, būtų sumažinti esamos struktūros etatus, ir tai tik tuo atveju, jeigu pirminės partinės organizacijos tam pritartų.

Pažvelkime į šią problemą ir iš kitos pusės. Ką, pavyzdžiui, iš to, kad atsisakysime partijos rajonų komitetų, laimėtų miesto partinė organizacija. Ar dėl to padidėtų jos veiklos galimybės? Labai abejoju. Atvirkščiai, miesto partinę organizaciją realiai gali ištikti organizacinis ir politinis krachas. Ją griautų vidiniai prieštaravimai, kurie nors ir sunkiai, bet nusigludina rajoninėje grandyje ir tokiu būdu randa kompromisinį sprendimą. Be to, reikia turėti galvoje ir tai, kad Vilnius unikalus daugeliu atžvilgių ir tikriausiai nepalyginamas su kitais Respublikos miestais.

Visi turime suprasti, jog tik idėjinė vienybė, konsoliduojantys siekiai padės demokratizuoti visą partinių santykių kompleksą, radikaliai pakeisti partinio darbo formas ir metodus, numatyti vieningą strategiją ir taktiką siekiant politinių tikslų įgyvendinimo. Kita vertus, galima pasakyti, kad sostinės komunistų problemos adekvačios Respublikos partinės organizacijos problemoms. Kaip jas sugebės spręsti suvažiavimo delegatai — tai lems ir mūsų vienybę.

AŠ UŽ SAVARANKIŠKUMĄ, BET...

Diskusija dėl LKP statuso parodė, jog dauguma pirminių partinių organizacijų pasisako už savarankišką LKP, turinčią savo programą ir įstatus. Tuo nėra ko stebėtis. Beje, respublikų partinių organizacijų savarankiškumo idėją remia ir TSKP Centro Komitetas. Nuomonių poliarizacija prasideda tada, kai imama nagrinėti konkrečiai, už kokio laipsnio savarankiškumą stojame.

Esu rusas. Lietuvoje gyvenu labai seniai, sielojuosi dėl jos ateities kaip vietinis gyventojas. Auginu keturis vaikus. Visi moka lietuviškai. Aš taip pat. Gyvenu be didesnių problemų. Tačiau diskusija dėl LKP statuso sukėlė tam tikrą nerimą. Iškilo konkretus klausimas, kur pasilikti: LKP ar TSKP? Viską apsvarsčius dabar jokių dvejonių nekyla — tik TSKP! Ir štai kodėl. Visų pirma ar stojau į TSKP gretas, pasižadėjau vykdyti jos įstatus. Antra: aš nieko bendro neturiu nei su stalinizmu, nei brežnevizmu, esu eilinis partijos narys, nepriklausau nei Sąjūdžiui, nei „Vienybei". Trečia: nematau, kad dabartinis TSKP Centro Komitetas varžytų Lietuvos ir LKP savarankiškumą. Tai rodo ir tas faktas, jog niekas

netrukdė Respublikos partinei organizacijai skelbti diskusiją dėl LKP statuso ir sušaukti neeilinį suvažiavimą. Ketvirta: prasidėjus pertvarkai, partijos veiklos demokratizavimas vyksta visoje Sąjungoje. Penkta: rengiamės TSKP XXVIII suvažiavimui, kuris, be abejo, suteiks kiekvienos respublikos partinei organizacijai tokį savarankiškumą, kokio būtinumą įrodys kiekvienos respublikos komunistai.

Manau, jog panašiai galvojančių komunistų yra ne vienas. Neatsižvelgti į tai būtų labai neteisinga. Kompromisą būtina rasti. Galbūt šią problemą reikėtų spręsti taip: savarankiškos LKP narys kartu yra ir TSKP narys. Juk LKP ir TSKP idėjinis pagrindas tas pats — marksizmas-leninizmas. O jeigu LKP idėjinės vienybės su TSKP atsisako, tai jau kita partija.

Anatolijus MOROZOVAS,
TSKP narys nuo 1978 metų

Vilnius

Į TIKSLĄ — SAVO KELIU

VYTAUTAS LIUTIKAS

Ir man teko garbė dalyvauti LKP CK XXI plenume, kuriame daugiausia dėmesio buvo skiriama LKP statusui. Ir aš prašiau žodžio. Pavėlavau.

Kitados aš savo tėvams iškėliau nelengvą klausimą: „Kas aš esu — lietuvis ar katalikas?" Motina sutriko, o tėvas greit susivokė: „Tu pirma gimei lietuviu, o paskui buvai apkrikštytas: kas tau čia neaišku?"

Jau 35 metus suku galvą: „Kas aš esu? Lietuvos pilietis ar partijos narys?" Filosofai pasakys, kad čia ne alternatyva. Sutinku, bet tas klausimas vis tiek mane jaudina jau 35 metai. Pagal tėvo logiką — aš pirma gimiau lietuviu, o tik paskui įstojau į partiją. Kaip skaitytojams žinoma iš „Tiesos", plenume buvo ir tokių, kurie aiškino, kad mes — LKP nariai — pirma partijos nariai, o jau paskui — Lietuvos piliečiai. Gal ir taip bet nori nenori, o dualumas. Tą dualumą iki 1973 metų bent formaliai suvesdavau į bendrą vardiklį: iki to laiko mano partiniame biliete tebefigūravo įrašas „Lietuvos Komunistų partija". Paskui ir to nebeliko. O mane patį iš Vytauto, Stepono sūnaus, padarė Vitautasu Steponavičium. Gal ir čia nieko ypatingo, bet aš vis tiek nenustoju galvojęs, kodėl būtent pirmiausia per partiją buvo surusintas mano vardas? Vėliau jau ir pase šitaip buvau pavadintas. Nepaliauju galvojęs, kodėl būtent per partijos komitetus kažkada atėjo rusų kalba į rajonų, miestų komitetų ir Centro Komiteto plenumus, jau ir į kai kuriuos iškilmingus posėdžius, kodėl LKP CK biuro posėdžiai vykdavo rusų kalba, nors juose dalyvaudavo tik vienas, lietuvių kalbos niekados taip ir nesistengęs išmokti CK antrasis sekretorius — Maskvos statytinis.

Neteisūs tie sąjūdininkai, kurie kaltina mus, Lietuvos komunistus, kad mes visi buvome abejingi tokiems dalykams. Taip nebuvo.

V. Liutikas — profesorius, LKP narys nuo 1954 metų, LKP XX suvažiavimo delegatas.

Daug kaltinimų šiandien metama LKP. Didelė dalis jų pagrįsti, bet, mano nuomone, visi jie susilieja į vieną. Nuolankumą. Taip taip, tas prakeiktas, anot Vaižganto, lietuviškas nuolankumas. Mano nuomone, LKP kaltė susikoncentravo į tą mazgą, kurį kaip tik ir turėtų atmegzti būsimasis neeilinis LKP suvažiavimas. LKP kaltė ta, kad ji taikstėsi su tuo pseudodemokratiniu centralizmu partijoje, kuris ją — LKP — pavertė klusnia marionete centro rankose. Apžvelkime Lietuvos ir jos Komunistų partijos istoriją.

Stališko centro iniciatyva buvo išžudyta daug Lietuvos Komunistu partijos vyrų — Z. Angarietis, V. Putna, J. Uborevičius, P. Jankauskas — tai tik pradžia ilgo, ilgo žuvusių sąrašo. Taigi tai buvo daroma centro iniciatyva, o LKP turėjo tyliai pritarti, kad jie tikrai buvę užsienio žvalgybų agentai. Pritarti ir tylėti.

To paties centro nurodymu 1941 metais į Sibirą buvo deportuota daug dorų mūsų Respublikos gyventojų — lietuvių, rusų, lenkų, žydų, o LKP turėjo pačiai sau, Lietuvai ir visam pasauliui įrodinėti, kad jie buvę fašistinės Vokietijos agentai.

Deportacijos tęsėsi ir po karo. Dabar jau LKP pačiai sau, Lietuvai ir visam pasauliui turėjo įrodinėti, kad deportuojami užkietėję liaudies priešai, šviesios kolektyvizacijos stabdytojai.

Kiek mūsų tarybinių rašytojų vienvaldžio ždanoviško ideologinio centro buvo priskirta prie beidėjinių žodžio meistrų — dekadentų, o LKP turėjo įrodinėti, kad tai iš tiesų buvo taip.

Vėliau chruščioviškas centras užveisė kukurūzų erą, o LKP turėjo aiškinti, kad jie Lietuvoje auga geriau negu dobilai. Tiesa, A. Sniečkus čia nelabai stengėsi, o M. Gedvilas berods per tuos kukurūzus ir nukentėjo.

Centro nurodymu imta kurti Respublikoje stambūs pramonės centrai, į kuriuos buvo imigruojama darbo jėga, o LKP turėjo įrodinėti, kad tai doras ir labai mums, lietuviams, naudingas gamybinių jėgų vystymas, padedantis mums likviduoti atsilikimą ir užtikrinantis visų šalių proletarų vienijimąsi.

Centro nurodymu buvo uždarinėjamos Lietuvos bažnyčios ir cerkvės, o LKP turėjo įrodinėti, kad čia pažangus ateistinės visuomenės ugdymo metodas.

Jau brežneviško centro nurodymu rusų kalbos pradėta mokyti net lietuviškuose darželiuose, buvo siūloma steigti mišrias mokyklas, o lietuviškose vidurinėse mokyklose pradėti kai kuriuos dalykus dėstyti rusų kalba. LKP teko aiškinti lietuvių tautai, kad čia pažangiausi internacionalizmo ugdymo keliai.

Būtų galima tuos liūdnus Lietuvos ir jos Komunistų partijos istorijos puslapius versti ir versti. Iš jų pabirtų dar daug karčių piliulių, kurias teko sunkiai ryti centro verčiamai LKP ir ypač jos vadovams.

Kaip suprasdavau iš artimai pažįstamo M. Gedvilo liūdnų žodžių, — ir A. Sniečkus, ir M. Šumauskas, ir J. Paleckis, ir dar ne vienas su atsidūsėjimais lipdavo į vieną ar kitą tribūną mokyti mus, Lietuvos komunistus, tokių dalykų, kurie jiems patiems nepatiko.

Lietuvos komunistų garbei reikia pasakyti, jog ir šitaip klupdami jie daug gero padarė Lietuvai, tautai. O dar daugiau būtų galėję padaryti, jeigu būtų ryžęsi stoti į savarankiškumo kelią.

Plenume buvo pasidrąsinta ir pasidžiaugta tuo, kad reikalai taisosi, kad TSKP pradėjo pertvarką, kad daugiau demokratijos, kad M. Gorba-

čiovo centras kitoks. Centras, vedantis į viešumą, demokratiškesnis centras. Visa tai — be abejo, tiesa. Bet kad to demokratiškumo būtų kiek reikiant — kol kas nematyti. Nematyti ypač po TSKP CK pareiškimo dėl padėties Pabaltijo respublikose. Vėl matyti centras, užėmęs visažinio pozicijas, vėl mokantis mus „nepasiduoti nacionalistinei isterijai", kurios nebuvo, ir vėl LKP turėjo pritarti, kad „avantiūristinės jėgos" nemato „atvertų durų", ir vėl nutylėti, ką savo akimis mato tauta.

Ką čia bekalbėti! Ar mūsų CK šitiek cackintųsi su Jedinstvo, kuri įžūliai ir iššaukiančiai kaišioja pagalius į pertvarkos ratus, jeigu nejaustų, kad centras, šiaip ar taip, simpatizuoja jai?

Ar neprimena minėtas TSKP pareiškimas ir plenumas nacionaliniu klausimu pasakėčios apie ėriuką ir vilką? O kaip vertinti tai, kad TSKP CK sekretoriui A. Jakovlevui Molotovo—Ribentropo paktas atrodo kitaip, negu visai jo vadovaujamai komisijai?! Centro pozicijos nebėra tokios tiesmukos, kaip anksčiau, bet jos tebėra: buvo ir tebeegzistuoja „neklystantis" centras, kuris linkęs LKP palikti tik paslaugaus vykdytojo statusą.

Esamomis aplinkybėmis LKP turi tik vieną išeitį: principingai pasiūlyti centrui, kad būtų nedelsiant likviduotas dar ir šiandien pasireiškiantis pseudodemokratinis centralizmas partijoje.

Juk turi pagaliau ir Maskvos rango partijos veikėjai suprasti, kad kol toks, kaip dabar, centralizmas bus, tol LKP bus centro tarnaitė, į kurią tiesiai ar už akių Lietuvos žmonės žiūrės su užuojauta, jeigu ne su pašaipa. Koks tada LKP autoritetas?

Koks pseudodemokratinio centralizmo geluonis turi būti išpeštas? Ar Lietuvos Komunistų partijos statuto projekto, kuris buvo paskelbtas plenume, formuluotės bent kiek užkabina tą geluonį? Manau, kad tiesiogiai ne. Ką reiškia formuluotė:

„LKP įeina į atsinaujinusią TSKP, kartu su sąjunginių respublikų Komunistų partijomis formuoja jos politiką ir vadovaujančius organus, įgyvendina bendrai paruoštą strateginį veiklos kursą. Pertvarkos metu LKP vadovaujasi TSKP CK nutarimais tiek, kiek jie neprieštarauja LKP programai ir statutui".

Pirmiausia neaišku, ką reiškia „atsinaujinusi TSKP". Atsinaujinti galima, pasistūmus ir į kairę, ir į dešinę.

Formaliai respublikų Komunistų partijos ir dabar formuoja TSKP politiką. Juk jei TSKP CK nariai — respublikų KP atstovai — dalyvauja balsavimo procedūrose, kai priimami dokumentai, tai, nepriklausomai nuo to, balsavo jie „už" ar „prieš", politikos formavime dalyvavo. Ir nors, tarkime, LKP atstovas būtų balsavęs „prieš", jis jau toliau privalėtų „įgyvendinti bendrai paruoštą strateginį veiklos kursą".

Toliau. TSKP CK pareiškimas Pabaltijo klausimu, manau, prieštarauja LKP siekiams, o vis dėlto nuolankiai reagavome į jį.

Aš taip manau. Tarkime, atsinaujinančios TSKP Įstatuose kaip minimumas būtų įrašyta: „TSKP CK nutarimai gali tapti ir sąjunginės respublikos Komunistų partijos veiklos gairėmis, kai juos aprobuoja respublikos Komunistų partijos CK". Tai reikštų, kad LKP CK neprivalo sutikti su kiekviena TSKP CK pozicija. Tai reikštų, kad po LKP CK pareiškimo: „Mes nesutinkame" TSKP CK neprimins: „O vis dėlto laimės Baltarusijos I frontas".

Jeigu komunistų yra Lietuvoje, Rusijoje, Ukrainoje, Uzbekijoje, kitur — tai aišku, kad jų idėjos bendros: visi jie kopia į to paties kalno viršūnę — socializmą. Tačiau, kodėl jie, įvairių respublikų komunistai

į tą viršūnę turi kopti visi tuo pačiu centro nužymėtu taku, jeigu, kaip parodė istorija, tas centras, priklausomai nuo jo lyderio nuotaikos, tą taką nuolat vingiuoja čia aukštyn, čia žemyn, čia visai pagal kalno papėdę.

Viršūnė — tikslas visų vienas, bet į jį eikime kiekvienas savo taku. Suprantama, eikime vieni kitus alkūnėmis paremdami, bet vis dėlto savo taku. Ir čia nieko baisaus, jei lietuviai kuriuo nors momentu atsidurs arčiau tos viršūnės, negu, tarkime, turkmėnai: aukščiau palypėjęs gali ištiesti pagalbos ranką žemiau stovinčiam. Baiminamasi partijoje federalizmo. Net remiamasi Leninu. Betgi jo pasakyta taip: „...federacija prieštarauja socialdemokratijos principams, kai jie taikomi **esamai** Rusijos tikrovei". Tai juk nereiškia būsimai Rusijos tikrovei, po revoliucijos, po 86 metų nuo RSDDP II suvažiavimo!

Taigi, mano galva, pripažindami tos viršūnės bendrumą, mes turime atsisakyti tokio partijos demokratinio centralizmo grandyje Maskva — Vilnius, kuris mus ir ateityje verstų vis vingiuoti ir vingiuoti. O kaipgi kitaip? Kokias mes turime garantijas, kad Maskvoje sėdi kompetentingesni vadai, negu Vilniuje? Nėra argumentų, rodančių, kad Maskva mus į to kalno socialistinę viršūnę atvestų trumpesniu ir lengvesniu keliu.

Pripažindami idėjų bendrumą, mes turime konstruktyviomis derybomis su TSKP CK pasiekti, kad pseudodemokratinio centralizmo laidas kurio viename gale tik kalbama, o kitame gale tik pritariamai klausoma trasoje Maskva — Vilnius būtų pakeistas žmonišku laidu, kurio abiejuose galuose galima ir kalbėti, ir klausytis, ir kai kada nepaklausyti.

Būtent apie tai ir turėtų TSKP Centro Komitetui pareikšti LKP neeilinis suvažiavimas.

BŪKIME REALISTAI

VITALIJUS PUNDYS

Spaudoje, tiesa, tokių komunistų, kurie abejoja, ar tikslinga buvo skelbti diskusiją dėl LKP statuso ir šaukti LKP neeilinį suvažiavimą, nedaug. Manau, kad jie neteisūs. Jeigu dauguma komunistų to pageidavo vadinasi, taip ir turėjo būti. Šiandieną turime susimąstyti ne tiek dėl to — reikėjo ar nereikėjo diskusijos, o daugiausia dėl to, ką ji davė ir ką ji dar gali duoti ateityje po LKP Centro Komiteto XXI plenumo svarsčiusio pasirengimo neeiliniam LKP suvažiavimui eigą.

Jau šiandieną galime drąsiai tvirtinti, kad diskusija padėjo ryškiau ir nuodugniau išaiškinti nuo apačios iki viršaus partinio darbo, visos Respublikos partinės organizacijos problemas, susimąstyti apie tai, koks yra komunisto ir pirminės partinės organizacijos vaidmuo darbo kolektyve. Tai, be abejo, bus labai naudinga ateičiai. Tačiau pritariu komunistams, kurie sako, jog diskusija dėl LKP statuso būtų buvusi dar vaisingesnė, jeigu iš pat pradžių visi būtume susipažinę su LKP programos metmenų ir LKP statuto projektais. Neturėdami jų neišvengėme paviršutiniškumo. Tai, man regis, atsispindi ir pavėluotai parengtuose LKP metmenų bei statuto projektuose. Tačiau sakoma: geriau vėliau negu

V. Pundys — Ukmergės rajono Taujėnų sodininkystės tarybinio ūkio direktorius, pirminės partinės organizacijos biuro narys.

niekad. Nepaisant kai kurių trūkumų, parengtieji dokumentai atspindi mintį, kad LKP pagrindinis tikslas yra sukurti suverenią Lietuvos valstybę, kurioje ne žmogus tarnautų socializmui, o socializmas žmogui. Tačiau minimi dokumentai (tai buvo pažymėta ir LKP Centro Komiteto XXI plenume) nėra išbaigti. Metmenų projektas galėjo būti trumpesnis, konkretesnis, parašytas ne raginimo, pageidavimo, samprotavimų, o konstatuojamuoju stiliumi.

Partinį darbą pažįstu ne iš spaudos ar paskaitų. Prieš išeidamas į ūkinę veiklą ne vienus metus dirbau partijos rajono komiteto instruktoriumi. Gerai patyriau, koks didelis stabdys buvo popierizmas, biurokratinis darbo stilius, atitolinęs partinį darbuotoją nuo žmonių, jų kasdieninių rūpesčių. Toks stilius tebetrukdo ir šiandieną. Pertvarka iki šiol niekaip neįveikia stalinizmo ir stingulio laikų sukurtos biurokratinės sistemos, komandinio centralizmo. Todėl manau, jog tikslinga LKP XX suvažiavimo dokumentuose pabrėžti: valdymo aparato tobulinimas, biurokratizmo, egoizmo ir savanaudiškumo apraiškų šalinimas, siekimas suinteresuoti kiekvieną žmogų geriau dirbti yra vienas iš svarbiausių LKP veiklos uždavinių. Jokia koncepcija, teorija nepadės, jeigu nebus suteikta pirmenybė materialiniam ir moraliniam suinteresuotumui. Tik visokeriopas žmogaus skatinimas geriau dirbti, lygiavos principo atsisakymas, savarankiškumas, atlyginimas už konkrečius galutinius rezultatus gali išvesti mūsų visuomenę iš ekonominės ir politinės krizės. Ir LKP neeilinio suvažiavimo reikšmė bus tuo didesnė, kuo realesnę programą jis priims. Reikia mokytis iš karčios praeities. Visi žinome, kiek skambių programų priėmė TSKP, kurių nepavyko įvykdyti. Buvo priimta maisto programa — o kas iš jos išėjo?.. Prisigyvenom prie kortelių sistemos. Ne be klaidų ir pertvarkos programa — norima viską iš karto padaryti. O jėgų, galimybių, atitinkamo ekonominio ir politinio mechanizmo nėra! Jau dabar aišku, kad programa iki 2000-ųjų metų išspręsti butų problemą liks neįgyvendinta. Tokie dalykai nekelia partijos autoriteto. Todėl ir norisi LKP neeilinio suvažiavimo delegatams pasakyti: būkite realistai. Mums reikia ne propagandinių dokumentų, nutarimų, o dalykinių, pamatuotų, rodančių būdus, kaip partinės organizacijos gali išspręsti esamas problemas. Posakis: būkite savarankiški, nelaukite nurodymų, veikite — geras, tačiau to nepakanka, nes žemdirbio darbo efektyvumui labai trukdo pramonės gamintojų diktatas. Mašinos, mechanizmai, kombainai, statybinės medžiagos, mineralinės trąšos kaskart brangsta, o žemės ūkio produktų kainos vis tos pačios. Tokia politika niekada neišspręs maisto problemos. Manau, kad LKP neeilinis suvažiavimas, priimdamas LKP tolesnės veiklos ir pertvarkos programą, neužmirš žemdirbių. Už tai mes būsime dėkingi.

SOCIALIZMO IDĖJA IR SOCIALINIS REALIZMAS

MICHAILAS BUGAKOVAS

LAISVA ASMENYBĖ, DEMOKRATINĖ PILIETINĖ VISUOMENĖ, STIPRI VALSTYBĖ — TAI TRYS BANGINIAI, ANT KURIŲ TURI LAIKYTIS TEISINĖ SOCIALINĖ SISTEMA. BŪTENT SISTEMA, O NE TIK TEISINĖ VALSTYBĖ. TOTALITARINĖ VALSTYBĖ TAIP PAT GALI BŪTI TEISINĖ, NORS TAI IR KEISTAI SKAMBA. ESMĖ — KOKIA TEISĖ IR KOKIE ĮSTATYMAI, KAS IR KOKIOMIS SĄLYGOMIS JUOS RENGIA IR PRIIMA, KOKIAIS INTERESAIS VADOVAUJASI, KAIP LAIKOSI TARPTAUTINĖS TEISĖS NORMŲ.

Socializmo teorija ir praktika šiandien yra atsidūrusios kryžkelėje. Mūsų amžininkus vėl jaudina tradiciniai klausimai: „Ką daryti?" ir „Kas kaltas?" Mūsų visuomenės ir asmeninius likimus vėl lemia krizės ir revoliucijos.

Socialistinėms šalims tenka išgyventi ekonominių, socialinių ir politinių sukrėtimų tarpsnį. Deja, čia neišvengiama ir žmonių aukų. Vėl prisiminus K. Markso mėgtą devizą „Viskuo abejok!", šių šalių tautų masinėje sąmonėje socializmo idėja praranda neginčijamos aksiomos reikšmę. Tikrovėje iš esmės tikrinamas jos gyvybingumas.

O socialistų ir socialdemokratų partijos, esančios prie valdžios vairo daugumoje Vakarų Europos valstybių, vėl akcentuoja socializmo aktualumą. Jų atstovai, 1989 m. birželyje susirinkę Stokholme į Socialistinio Internacionalo XVIII kongresą, priėmė naują Socinterno principų deklaraciją, kuri prasideda žodžiais: „Socializmo idėja užvaldė žmonių vaizduotę visame pasaulyje..."

Išsivysčiusios kapitalistinės šalys sumaniai prisitaiko prie mokslo ir technikos revoliucijos reikalavimų, modernizuoja savo ekonomiką, kartu efektyviai panaudodamos daugelį Lenino naujosios ekonominės politikos (nepo) idėjų bei tokius socialistinės prigimties svertus ir stimulus, kaip valstybinis reguliavimas, socialinė politika, žmogaus veiksnys.

Kai kurios besivystančiosios šalys yra pasirinkusios socialistinį raidos kelią, tiesa, orientuodamosi į administracinį komandinį socializmo variantą, net įvedusios totalitarinį politinį režimą.

Žodžiu, viskas susimaišė dabartiniame pasaulyje, ir šiame bendrame fone socializmo situacija jau nebeatrodo esanti tokia vienaprasmė, kaip kad galvoja kai kurie mūsų superradikalai, sakantys, jog socializmas save visiškai diskreditavo ir pasaulio istorijoje turįs pasitraukti į šalikelę. Tokią nuomonę lemia gana paplitęs įprotis pasaulį vertinti savu požiūriu, kai savoji visuomeninė situacija laikoma arba pažangiausia, arba labiausiai atsilikusi. Bet visada pravartu pažvelgti į savo namus nuo pasaulio stogo, pamatyti pasaulio

M. Bugakovas — filosofijos mokslų kandidatas, e. docento p. Vilniaus aukštosios partinės mokyklos politologijos ir socializmo teorijos katedroje

pažangos procesus ir perspektyvas, jo didžiausius pasiekimus. Kaip yra pasakęs K. Marksas, žmogaus anatomija padeda suprasti beždžionės anatomiją, bet ne atvirkščiai. Kaip suprantama, kas pasiekta vienų ar kitų procesų raidoje, koks („žmogaus" ar „beždžionės") sampratos lygmuo, — tai ir parodo sugebėjimą pažvelgti į save iš šalies, kitaip sakant, iš visos žmonijos progreso aukščio.

Šiuo atveju iškyla socialinės sistemos pažangumo kriterijų problema. Įdomioje VU politologijos katedros dėstytojų diskusijoje „Socializmas: visuomenės raidos modeliavimo problema" (Komunistas, 1989, Nr. 7), be kita ko, buvo pasakyta, jog „pagrindinis visuomenės raidos kriterijus — pažanga: ekonominė, technologinė, kultūrinė". Tačiau taip suprantant pažangą, neaprėpiama tai, kas turinyje svarbiausia — žmogus, jo padėtis visuomenėje, realus laisvės lygmuo, socialinė savijauta. Technologinė, ekonominė ir kultūrinė pažanga neužtikrina, kad automatiškai savitiksliu jai taptų žmogus, jo visokeriopa saviraiška be jokių ribų.

Ekonominio klestėjimo ir itin aukšto lygio technologijos sąlygomis gali reikštis ir asmenybės priespauda, — tai menine forma įtikinamai atskleista O. Hakslio ir D. Orvelo antiutopijose. Kita vertus, juk žinoma, kad labai aukštą antikinės visuomenės kultūros lygmenį lėmė tai, jog dauguma gyventojų buvo vergai. Tačiau tiesa ir tai, kad be atitinkamos technologinės bazės ir kultūros fondo žmogaus laisvė visuomenėje virsta laisvės iliuzija arba iliuzijų laisve, beje, kuo daugelis ir pasitenkina. Vadinasi, reikia, kad ekonominiai, politiniai ir kultūriniai procesai būtų orientuojami į žmogų, nes, kaip rodo žmonijos raida, jie gali įgyti ir antižmogišką ar nežmonišką pobūdį. Žmogus — visų dalykų matas, ir, kaip siūlo žinomas JAV ekonomistas Dž. Gelbraitas, progresą reikia vertinti atsižvelgiant į tai, kokiam skaičiui žmonių garantuojamas turiningas gyvenimas visuomenėje.

Tokiu požiūriu būtina analizuoti ir šiuolaikinės civilizacijos, ir socializmo, ir paties žmogaus krizę. Keičiasi istorinės raidos logika: ne žmogus turi tarnauti pažangai, o pažanga žmogui; ne žmogus — visuomenei, o visuomenė žmogui; ne žmogus — idėjai, bet idėja žmogui.

Šiandien ten, kur susikerta du raidos tipai — sau pajungiąs žmogų ir tarnaująs žmogui, — ir susidaro daugybė kritinių situacijų, kyla įvairiausių konfliktų. K. Markso prognozė, kad žmogus taps savitiksliu komunistinės formacijos sąlygomis, dabar išsipildo netikėta ir dramatiška forma kitokiomis istorinėmis sąlygomis. Ir šia prasme komunistinis idealas valdingai įsiveržia į mūsų kasdienį gyvenimą, nors mes apie tai nė nepagalvojame.

Socializmo ir komunizmo idėja — tai humaniškos ir teisingos visuomenės sukūrimo idėja, ir šiuo požiūriu ji yra amžina, tai yra egzistuos tol, kol bus gyva žmonija. Atsisakyti šios idėjos žmonijai būtų tolygu savižudybei. Tačiau, jeigu idėja amžina, tai nereiškia, kad ji nekinta. Ji pati privalo save konkretizuoti ir koreguoti, apibendrindama nuolat kintančias gyvenimo realijas, nes dialektika pripažįsta tik vieną dogmą — raidos dogmą. Jeigu praktika yra tiesos kriterijus, vadinasi, realus gyvenimas turi pirmumo teisę, palyginti su bet kokiais idėjiniais motyvais. Atkurti natūralios istorinės raidos pirmumą šiandien būtina ir todėl, kad susiklostė itin sudėtingi santykiai tarp socializmo kūrimo teorijos ir praktikos.

Šiandien visiems aišku, kad marksistinė-lenininė socializmo koncepcija turėjo ir utopizmo elementų; jų yra ir esamos socialistinės visuomenės teorijoje, ir praktikoje. Šalia priežasčių, mūsų šalyje lėmusių socializmo deformavimą ir totalitarinio režimo įsigalėjimą, kurios dabar spaudoje dažnai minimos (technologinis neturtas, kairiosios radikaliosios revoliucinio judėjimo tradicijos; religinės dievakūrinės socialdemokratijos tendencijos; administracinės etatistinės valstybės valdymo iliuzijos; neturėjimas demokratinės raidos patyrimo; Rusijos patvaldystės nacionalinės tradicijos; vadizmas ir kultizmas visuomeniniuose politiniuose judėjimuose; asmeninės psichologinės politinės kovos aplinkybės ir kt.), būtina paminėti dar viena bendra-

žmogiškojo pobūdžio priežastį. Jos esmė ta, kad realizmas ir utopizmas — du priešingi mąstymo būdai — visada reiškiasi tam tikroje dialektinėje vienybėje. Pirmasis būdas veda nuo praktikos prie teorijos, nuo ekonomikos prie ideologijos, o antrasis — nuo teorijos eina prie praktikos, nuo idėjos prie realaus gyvenimo. Ir neturi reikšmės, kokia ta idėja: klasinė, religinė, nacionalinė ar kokia kita. Suprantama, ideologija visada egzistuos visuomenėje, bet reikia teisingai suprasti jos funkcijas ir uždavinius.

Socializmas daro posūkį nuo mokslo utopijos link tada, kai visuomenės sąmonėje ideologiniai motyvai pakyla aukščiau ekonominių ir tai užfiksuojama politinėse nuostatose. Tarybinis publicistas A. Nuikinas nurodo, jog Tarybų valdžios metais administracinės valdymo sistemos šalininkai dukart laimėjo mūšį todėl, kad sumaniai jį perkėlė iš ekonomikos sferos į ideologijos sferą. Iš tikrųjų marksistinė metodologija remiasi visiškai priešingu principu. Svarbiausios marksistinės socializmo koncepcijos dalykas — jos ekonominis pagrindimas. Politika, pasak V. Lenino, yra koncentruotas ekonomikos, o ne ideologijos pasireiškimas, nors ir labai patraukli būtų pastaroji.

Tačiau raidos dialektika tokia, kad revoliucinių periodų metu būtinai ideologizuojasi visuomeninė sąmonė, ir tai neišvengiamai lydi utopizacija. Respublikos spaudoje jau buvo rašyta, kad dabar realizmas nemadingas: kuriama daugybė įvairių ideologinių konstrukcijų ir pagal jas mėginama rikiuoti realią tikrovę, istorinę atmintį.

Reikia pasakyti, kad revoliuciniais periodais visuomeninė sąmonė masiškėja, individuali nuomonė aukojama grupinei, individualumą slopina masė. Psichologų eksperimentai įrodė, kad grupės nuomonė ne visada ir net ne dauguma atvejų yra teisingesnė už individo nuomonę. Grupiniam mąstymui dažnai yra svarbiau siekti vieningos nuomonės, negu realiai įvertinti situaciją. Be didelio konformizmo, grupinė nuomonė pasižymi ir perdėtu optimizmu, siekimu slėpti vieniems nuo kitų informaciją, jeigu ši prieštarauja grupės nuostatoms ar jau priimtiems sprendimams. Orientuodamiesi į grupinę sąmonę, žmonės palaiko vienas kito stereotipines žinias, mintis, įvaizdžius. Pažintinė žmonių grupės veikla gali būti efektyvesnė už individualią tik tam tikromis sąlygomis: kai yra visiškai demokratiški tarpusavio santykiai, tikras nuomonių pliuralizmas, protingos diskusijos, geranoriška pažiūra į išorinę kritiką, galimumas kiekvienam išsakyti savo nuomonę.

Šiuo aspektu dabartinė situacija Respublikoje tuo ir pasižymi, kad jai, nors ir kaip paradoksalu tai atrodytų, trūksta būtent pliuralizmo. Socialinę įtampą visuomenėje sukelia ne jo perteklius, kaip kartais teigiama, bet jo stoka. Faktiškai kol kas negalima kalbėti apie tikrą naują mąstymą — politinį, istorinį, ekonominį, ideologinį, tarptautinį. Šiandien atsikuria ta pati vienamatė, gerai mums pažįstama mąstymo struktūra, tik sukaupusi priešingą turinį. Jos ir dvasia, ir išraiška metafizinio pobūdžio. Todėl derėtų sakyti, kad gyvuoja naujas senas mąstymas, nauja tiesos monopolija, naujas dogmatizmas. Naujas turinys reiškiasi senomis mąstymo formomis, kas neišvengiamai naujovę deformuoja. Tokiomis sąlygomis keleriopai daugiau galimybių apsirikti priimant svarbius politinius sprendimus — ir gresia būtent utopinio pobūdžio klaidos.

Sakysime, Respublikos suvereniteto problema. Teoriškai jį pasiekti galima trejopai: 1) pertvarkyti esamus federatyvinius santykius, 2) pereiti nuo federacijos prie konfederacijos, 3) Respublikai išeiti iš TSRS. Gerbiant kiekvienos tautos apsisprendimo teisę, visus šiuos variantus reikia pripažinti teisėtais ir kompetentingais. Galutinis žodis priklauso Respublikos piliečiams. Tačiau įvairios politinės jėgos turi jausti savo atsakomybę Respublikos gyventojams — ir, užuot agitavusios už vieną ar kitą suvereniteto siekimo kelią, pirmiausia turi atlikti maksimaliai objektyvią dabartinės situacijos analizę, visose idėjinėse teorinėse struktūrose teikdamos pirmenybę socialiniam eko-

nominiam realizmui, nepaisydamos idėjinės emocinės reakcijos dėl istorinio kelio dramatizmo.

Bet gyvenime vėl susiduriame su pažįstama situacija — su realybės ideologizavimo fenomenu, kai idėjiniai politiniai motyvai keliami aukščiau socialinių ekonominių, kai realybė pajungiama atsiskyrimo idėjai. Žmonės ir visuomenė vėl daromi idėjos įkaitais, o masinė sąmonė mitologizuojama. Naujasis mitas apie „šviesią ateitį" („štai atsiskirsime ir pradėsime gerai gyventi") nė trupučio nėra geresnis už senąjį („štai sukursime komunizmą ir pradėsime gerai gyventi"). Bijau, kad totalinės nepriklausomybės idėja — tai savotiškas pasaulinės revoliucijos idėjos ekvivalentas.

Šiaip ar taip, svarbu suprasti, kad suverenitetas negali būti savitikslis visiems laikams. Jis tik priemonė sukurti sąlygoms, kad galėtų laisvai ir pasiturinčiai gyventi visi respublikos piliečiai. Vadinasi, vėl reikia sugrįžti prie visuomeninės santvarkos problemų, prie socializmo problemų.

Krizinėse visuomenės situacijose visada nuodugniai peržiūrimi fundamentiniai socialinio projekto teiginiai. Dabar taip pat yra padidėjęs kritinis aktyvumas vertinant mokslinio socializmo teorinį palikimą. Vieni autoriai mano, kad už socialistinės visuomenės deformacijas yra atsakingi K. Marksas ir F. Engelsas, įžiūri stalinizmo ištakas pačioje marksistinėje socialinių reiškinių analizės metodologijoje. Kiti dėl visko kaltina dogmatinį požiūrį į klasikų teiginius, istorizmo stoką mokantis iš jų kūrinių, daugelio konkrečių jų išvadų absoliutinimą. Treti teigia, kad tai daugybė mūsų visuomenės tyrėjų tiesiog neteisingai ir paviršutiniškai interpretavo sudėtingus socialinius filosofinius klasikų teiginius. Atseit, tarybinis visuomenės mokslas išsirutuliojo iš „VKP(b) istorijos trumpo kurso", o pastarajame J. Stalinas marksizmą profanavo iki savo kaip seminaristo išsilavinimo lygmens.

Atrodo, jog tiesos (kiek — tai jau kitas klausimas) esama visuose šiuose požiūriuose. Tai rodo kad ir nuosavybės problema. Iš tikrųjų pasaulio raidos istorija rodo, kad visuomeninės ir privatinės nuosavybės dialektika yra tikrai daug sudėtingesnė, negu anuomet tai atrodė marksizmo klasikams. Šie du nuosavybės tipai ne absoliučiai priešingi vienas kitam, — jiems būdinga tam tikra prieštaringa vienybė, jie vienas kitą veikia ir papildo. Konkrečiomis istorinėmis sąlygomis galima kalbėti apie vieno jų pirmumą pagrindinėse visuomeninės gamybos šakose.

Beje, pati visuomeninė nuosavybė, išskyrus V. Lenino teiginį apie dvi pagrindines jos formas ir istorinių jos pranašumų deklaravimą, nebuvo moksliškai analizuojama. Ilgą laiką teoriškai nenagrinėtas nei konkretus jos turinys, struktūra, funkcijos, prieštaravimai, nei jos turėjimo, valdymo ir naudojimo problemos. Pagaliau nuosavybė — tai pirmiausia ekonominė, o ne politinė teisinė kategorija. Kol viena ar kita nuosavybės forma nėra visiškai išsėmusi savo ekonominių potencijų, negalima jos jėga pakeisti kita. Formalus juridinis suvisuomeninimas, būdamas politinės ideologinės prievartos aktu, neturi istorinės perspektyvos. Tikras privatinės nuosavybės paneigimas yra jos ekonominė savineiga.

Suprantama, kad ir klaidas, ir dogmatizmą, ir esmės nesupratimą šiuo ir kitais marksistinės-lenininės teorijos klausimais stimuliavo griežta konfrontacinė marksizmo kova su kitomis ideologinėmis srovėmis ir tai atitinkąs atsiribojimas nuo pasaulio idėjinės teorinės minties. Bet socialinės teorijos gali vystytis tik būdamos atviros sistemos. Tuo, kad pas mus ilgą laiką buvo ignoruojama Vakarų sociologinės minties teorinė kūryba, didele dalimi galima paaiškinti, kodėl mūsų šalyje žemas technologijos ir masių kultūros lygis.

Technologija, socialiniai santykiai, kultūra — šių visuomeninio gyvenimo elementų savitarpio santykiai ir sąveika lemia istorinės pažangos pobūdį ir tempą. Susitelkę analizuoti vien vidurinę šios triados grandį, mes faktiškai išleidome iš akių kitus du elementus. Tuo tarpu, kaip rašė V. Leninas savo paskutiniuose straipsniuose, prieštaravimas tarp, iš vienos pusės, revoliucinio

masių entuziazmo, pažangiausios politinės santvarkos ir, iš kitos pusės, technologinio neturto, kultūrinio atsilikimo būtent ir sudarė pospalinės Rusijos situacijos sudėtingumą. O toliau šis prieštaravimas buvo objektyvi prielaida dramatiškam mūsų istorijos pobūdžiui. Pasireiškia atsinaujindamas jis ir dabar, taip pat ir sąjunginių respublikų lygmeniu.

Visos technologinės revoliucijos galiausiai keisdavo socialinę visuomenės struktūrą, žmonių gyvenimo būdą, jų mąstymo tipą. K. Marksas ir F. Engelsas savo išvadas ir apibendrinimus darė analizuodami tą istorinį technologijos tipą, kuris susiklostė kaip XVIII a. pabaigos pramonės revoliucijos rezultatas. Mašininės technologijos tipą jie nagrinėjo kaip būsimos socialistinės visuomenės pagrindą, nors K. Markso raštuose yra ir teisingų nuspėjimų, koks bus mokslo ir automatizavimo vaidmuo ateities pramoniniame pasaulėvaizdyje. Bet vėliau orientavimasis į visapusišką mašininės industrijos plėtojimą ilgam tapo mūsų mokslinės techninės politikos pagrindu. Šalies industrializavimas davė gerų rezultatų, bet mūsų technologinės sąmonės dogmatizmas nuosekliai vedė prie to, kad tam tikrame etape ši politika ir reali mokslo bei technikos pažangos logika ėmė nebesutarti. Mokslinė techninė strategija buvo atnaujinama, bet rėmėsi beviltiškai pasenusiu technologiniu pasaulėžiūriniu pagrindu. Mes vis stengėmės pasivyti sena, užuot ieškoję ar radę nauja, nesvarbu — ar naują technologinę kryptį, ar naują demokratijos pavyzdį, ar naujus pasaulėžiūrinius orientyrus. Susiformavo savotiškos kopijavimo psichologija ir filosofija, kurios pačiu keisčiausiu būdu derinosi su mesianistiška savijauta ir savo išskirtinumo propaganda.

Šiandien mūsų technologinis mąstymas dar kaip ir anksčiau orientuojasi į tradicinį mašininį technologijos tipą, jį kiek pakoreguodamas automatizavimo, kibernetizavimo ir kompiuterizavimo elementais. Tuo tarpu Vakaruose jau formuojasi iš esmės naujas technologinių procesų tipas, kuriantis informacinę technologinę bazę, kuri kokybiškai skiriasi nuo mašininės industrinės technologijos bazės. Šiandien lėšos investuojamos ne į stakles ir įrenginius, bet į protus, nes tik šie geba ne kopijuoti technologines postindustrinės visuomenės kryptis, bet numatyti naujų krypčių atsiradimą. Smerkdami technokratinį nukrypimą, visada turime pasitikslinti, apie kokį technokratizmą kalbama: apie mūsišką, savąjį, kuris konservatyvus, ar apie, pavyzdžiui, japoniškąjį, kuris labai rūpinasi ekonomiškai skatinti intelektą.

Norint sustiprinti intelektualųjį informacinį pradą gamyboje, reikia naujai pažiūrėti į žmonių mokymo klausimus, imtis naujos kultūros politikos. Atmetant tai, kas Vakarų masinėje kultūroje netikę, reikia suprasti, jog tas vizualinis kompiuterinis išprusimo tipas, kurį ji suformavo, padeda naujai kartai sėkmingai perimti technotroninės visuomenės ritmus ir standartus, — visuomenės, kurioje darbo našumo didėjimą lems ne technikos atnaujinimas, bet darbuotojo kvalifikacija, jo kultūrinis lygis. O tai savo ruožtu lemia kultūrinis visuomenės fonas, valstybės organų požiūris į kultūros sferą. Jeigu mikroprocesorinei technikai gaminti reikia didesnės švaros, negu ji būna ligoninės operacinėje, tai galima suprasti, kokie dar opūs mums darbo kultūros, bendravimo kultūros, gyvensenos kultūros klausimai.

Naujam technologijos tipui, kuris šalina skirtumą tarp materialinės ir dvasinės gamybos, būtina ir erdvė esminėms darbuotojo jėgoms plėtotis, darbui paversti kūrybiniu savaveiksmiu aktu, ne išorinių poreikių primestu, bet vidinių motyvų diktuojamu (intelektuali kūryba — itin asmeninis, jokiu reguliavimu neįmanomas tvarkyti procesas). Tokia visuma ir šalins prieštaravimą tarp laisvos individo veiklos būtinumo ir darbo samdomojo pobūdžio. Eksploatavimo ir pridėtinės vertės problemos modifikuojasi ir įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse kompensuojasi galimybe „laisvai žaisti savo intelektualiosiomis jėgomis" (K. Marksas) ekonominio pertekliaus, demokratinio politinės valdžios organizavimo ir nuomonių pliuralizmo sąlygomis. Kartu šios problemos išlieka aktualios ir gali paaštrėti tose visuomenėse, kur atsilieka technologinės ir politinės struktūros.

Taigi nauja technologijos bazė sudaro objektyvią galimybę perorientuoti istorinį procesą į žmogų. Suprantama, socialiniai antagonizmai ir prieštaravimai nubrėžia atitinkamas ribas šios istorinės tendencijos realizavimui. Bet šie socialiniai kataklizmai patys globalizuojasi, praranda priklausomumo formacijoms pobūdį. Kaip žinoma, K. Marksas teigė, kad tik pasaulinio komunizmo sąlygomis istorija neteks savo formacinio pobūdžio ir pagrindiniu viso visuomenės gyvenimo uždaviniu taps žmogaus tobulėjimas. Atrodo, ir ši K. Markso prognozė pildosi, bet vėl tokiu būdu, kokio nesitikėta, dar socialiai suskilusio pasaulio sąlygomis.

Kitaip sakant, šiuolaikiniam politiniam pasaulėvaizdžiui ypač aktuali tapo istorinės raidos formacinių ir civilizacinių aspektų dialektikos problema. Šiuo klausimu mokslinėje literatūroje pasirodo įvairių nuomonių. Vieniems autoriams formacinių charakteristikų atsisakymas ir civilizacinių charakteristikų reikšmės stiprinimas yra savaime suprantamas dalykas. Maža to, — kai kurie šios pakraipos šalininkai apskritai mano, kad negalima dabartinės pasaulio situacijos analizavimui naudoti marksistinę formacijų teoriją. Kiti sako, kad bendražmogiškųjų vertybių ir civilizacinių aspektų pirmumo kėlimas dabartiniame istorinės raidos etape yra laikino pobūdžio. Jų nuomone, kai globalinės problemos pasidarys nebe tokios opios, į pirmą planą vėl iškils socialinės raidos klasiniai ir formaciniai motyvai. Trečias požiūris: formacinės charakteristikos atitinkamu būdu transformuojasi į civilizacines charakteristikas, nes visose industrinėse šalyse vyksta socializavimo procesas, — jų perėjimo į socializmą, prisijungimo prie realaus humanizmo vertybių procesas.

Suprantama, istorinės raidos formacinių ir civilizacinių aspektų dialektika — tai ir aktualus, ir labai sudėtingas klausimas. Tačiau minėti požiūriai šią problemą skatina svarstyti sociologinių abstrakcijų lygmeniu, neatsižvelgti į tai, kad visuose socialiniuose procesuose darosi vis savarankiškesnis ir lemtingesnis žmogaus veiksnys, kad vyksta istorijos „sužmoginimas", jos individualizavimas. Šis kelias neišvengiamai veda prie to, kad, pavyzdžiui, tokie reiškiniai kaip įvairių formų terorizmas, nacionalizmas, prievarta, kurie nukreipti prieš konkrečius asmenis, imami pateisinti „aukštais" valstybiniais nacionaliniais arba politiniais ideologiniais tikslais. Atsikuria ankstesnis totalitarinis mąstymas, kai tokios vertybės kaip visuomeninė santvarka, valstybė, nacija vėl iškeliamos aukščiau asmenybės, aukščiau individo, kai individualumą užgožia kažkoks „visuotinumas". Šiuo klausimu vertėtų solidarizuotis su žinomu filosofu N. Berdiajevu, kuris rašė: „Aš niekada — nei savo filosofijoje, nei savo gyvenime — nenorėjau paklusti to, kas bendra, visiems privaloma, valdžiai, kuri tai, kas individualu, asmeniška, nepakartojama, paverčia savo priemone ir įrankiu. Aš visada buvau už išimtį, prieš taisyklę". Be ekonominės žmogaus laisvės nuo darbdavio ir nuomonių pliuralizmo kaip vienos iš svarbiausių sąlygų, individualiai laisvei reikia ir visuomenės „nuvalstybinimo", nes „**kiekviena** valstybė **nėra** laisva ir **nėra** liaudies valstybė" [1].

Mūsų istorijoje valstybė užspaudė savimi pilietinę visuomenę, ir tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurių atsirado totalitarinė politinė struktūra. Šiandien vyksta laipsniškas pilietinės visuomenės atgimimas, kuriasi daugybė įvairių partijų, sąjungų, fondų, kooperatinių ir individualių socialinės veiklos formų. Valstybė išsilaisvina nuo jai nebūdingų funkcijų, o pilietinė visuomenė pati pradeda valdyti ekonomiką, socialinę sferą ir kultūrą. Valstybei lieka pareiga saugoti viešąją tvarką ir būti socialiniu įvairių ekonominių reformų užsakovu.

Apskritai visuomenės „nuvalstybinimas" yra teigiamas procesas. Tačiau šiandien viską reikia vertinti iš bendražmogiškųjų humanistinių vertybių, žmogaus teisių ir padėties pozicijų. O šiuo požiūriu susikuria paradoksali situacija. Pasirodo, pavojinga ne tik valstybei užvaldyti visuomenę, bet ir prie-

[1] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. t. 3, p. 23.

šinga kryptis — visuomenei užvaldyti valstybę. Išsivadavusi nuo totalinio priklausomumo valstybei, asmenybė patenka į tokį pat žeminantį priklausomumą nuo naujai susikūrusių pilietinės visuomenės struktūrų, kurios iš valstybės perima ne tik jos funkcijas, bet ir administracinius jų vykdymo būdus. (Visiškai atsisakyti nuo administravimo negali nė viena sistema; čia kalbama apie necivilizuotą, biurokratinį administravimą.) Galima sakyti, kad mes ne įveikiame administracinę sistemą, bet ją tiesiog apverčiame kita puse. Dabar administravimas dažnai vyksta ne iš viršaus, bet iš apačios. Čia pavyzdžiu gali būti kai kurios naujai susikūrusios organizacijos, kurios taip pat kovoja ne prieš girtavimo priežastis, bet prieš jo pasėkmes. Panašių pavyzdžių galima rasti ir politikoje, ir kitose visuomeninio gyvenimo sferose. Ir jeigu valstybė šiandien dar nėra išsivadavusi nuo administracinių biurokratinių metodų, o pilietinė visuomenė juos jau įgijusi, tai, vadinasi, žmogui dabar tenka dvigubas krūvis. Jis atsidūrė dviejų administracinių srautų — iš viršaus ir iš apačios — sankirtos taške. Tokiomis sąlygomis apie tikrą asmenybės laisvę ir orumą dar negalima kalbėti.

Taigi šiuo aspektu svarbiausias problemos dalykas yra ne tai, kad valstybę reikia padaryti pilietinės visuomenės kontroliuojama, bet tai, kad būtina pakeisti pačią visuomenę, ją demokratizuoti, humanizuoti ir individualizuoti. Tai svarbiausia, nes laisvas kiekvieno vystymasis yra sąlyga visiems laisvai vystytis.

Laisva asmenybė, demokratinė pilietinė visuomenė, stipri valstybė — tai trys banginiai, ant kurių turi laikytis teisinė socialinė sistema. Būtent sistema, o ne tik teisinė valstybė. Totalitarinė valstybė taip pat gali būti teisinė, nors tai ir keistai skamba. Esmė — kokia teisė ir kokie įstatymai, kas ir kokiomis sąlygomis juos rengia ir priima, kokiais interesais vadovaujasi, kaip laikosi tarptautinės teisės normų. K. Marksas rašė, jog teisė negali būti aukščiau ekonominės visuomenės santvarkos. Matyt, jau laikas susimąstyti ir save paklausti: ar mūsų amžiaus pabaigoje neišryškės, kad postindustriniame pasaulyje vis labiau siaurėja visuomeninio žmonių gyvenimo valstybinės politinės formos?

Padarykime keletą išvadų. Kas būdinga dabartiniam pertvarkos etapui nagrinėtuoju aspektu? Mano manymu, būdinga yra tai, kad kol kas socializmo ir žmogaus problemų sprendimas vyksta dėsningai, bet paviršutiniškai. Mes ne griauname administracinę sistemą, bet ją apverčiame kita puse. Mes ne formuojame naują mąstymą, o naujai atkuriame seną. Mes ne deideologizuojame ekonomiką, bet vėl ją ideologizuojame. Mes einame ne prie visuomenės gyvenimo individualizavimo, bet jį iš naujo darome masiniu. Ne demokratizuojame ir humanizuojame nacionalinius santykius, bet „nacionaliname" demokratiją ir humanizmą. Vulgarus klasinis požiūris keičiamas vulgariu nacionaliniu. Tai, kas bendražmogiška, pajungiama grupiniams interesams.

Ar ilgai užtruksime šiame etape? — štai klausimas.

VALSTYBINGUMO ATKŪRIMO PRADŽIA IR JO ĮTVIRTINIMAS

KOSTAS NAVICKAS

1989 m. vasario 16 d. lietuvių tauta šventiškai pažymėjo Lietuvos Tarybos prieš septyniasdešimt vienerius metus pasirašytą nutarimą atkurti Lietuvos valstybę. Šis nutarimas, priimtas J. Basanavičiui pirmininkaujant, liudijo, kad tada lietuvių tautoje jau buvo subrendęs ryžtas atgauti nacionalinę laisvę, valstybinę nepriklausomybę. Jis ypač pasireiškė po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pergalės. Lietuvos Tarybos laikraštis „Lietuvos aidas" 1918 m. sausio 8 d. rašė: „Rusų revoliucionierių visoms tautoms pripažintoji apsisprendimo teisė negalėjo nepatraukti net pačių piktųjų rusų priešininkų".

Lietuvos Tarybos narių pozicijos nepriklausomybės klausimu nebuvo vieningos. „Komunisto" žurnale ir kituose leidiniuose gana išsamiai buvo rašyta, po kokių peripetijų priimtas Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimas. Po jo, kaip žinoma, Lietuvoje dar niekas nepasikeitė: ji toliau vilko kaizerinių okupantų jungą. 1918 m. gegužės—liepos mėn. įvyko ne vienas vokiečių žinybų ir Oberosto valdybos atstovų pasitarimas, kuriuose remiantis 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimu buvo svarstomi būsimų konvencijų tekstai. Lietuva, kaip ir Kuršas, turėjo priimti reicho padiktuotus įstatymus, negavusi nė teisės dalyvauti svarstant įstatymus. Be didelio ekonominio jungo, buvo rezgamos ir tolesnės politinės pinklės, kaip Lietuvą visiems laikams pajungti imperialistinei Vokietijai. Taip atsirado sumanymas paskelbti Lietuvą monarchija ir išprašytas Berlyno sutikimas pasikviesti Lietuvos karaliumi bent jau kataliką — Vokietijos Viurtembergo grafą hercogą Vilhelmą Urachą.

Lietuvių tauta su tokiu likimu negalėjo sutikti. Smarkiai suaktyvėjo revoliucinio judėjimo procesas, daugėjo komunistinių organizacijų, stiprėjo jų įtaka. 1918 m. spalio 1—3 d. Vilniuje nelegaliai įvykęs LKP I suvažiavimas įkūrė Lietuvos Komunistų partiją. Ji ėmė telkti mases, siekdama įvykdyti Lietuvoje socialistinę revoliuciją, išvaduoti kraštą iš vokiečių okupacijos, iš socialinės ir nacionalinės priespaudos. 1918 m. rudenį Lietuvoje susidarė revoliucinė situacija, grėsusi ne tik vokiečiams okupantams, bet ir Lietuvos Tarybai. Kaizerinių okupantų lietuvių kalba leidžiamas laikraštis „Dabartis" 1918 m. spalio 3 d. rašė, kad bolševizmo idėjos krašte „lyg tikra ugnis (...) vis labiau apima gyventojų širdis ir protą", kad rusų revoliucijos sėkla „išdygo ir augo gausiai".

Okupantai ir dabar siekė išsaugoti savo pozicijas Lietuvoje, remdamiesi Lietuvos Taryba. 1918 m. spalio 20 d. jai buvo pranešta, kad leidžiama sudaryti savo vyriausybę — ministrų kabinetą. Tada buvo atidėtas ir Uracho atvykimas į Lietuvą. Apsilankiusiam Berlyne Lietuvos Tarybos atstovui A. Voldemarui kancleris Maksas Badenietis užsiminė, kad „tuo atveju, jeigu lietuviai pareikalaus, Vokietija paliks krašte karines pajėgas tvarkai palaikyti".[1]

Tai reiškė, kad Lietuvos buržuazija jokiu būdu neliks vieniša revoliucinės liaudies akivaizdoje. Tačiau ji jau pradėjo abejoti, ar kaizerinė Vokietija, kuriai grėsė pralaimėjimas kare ir kurioje taip pat brendo revoliucija, galės būti patikimas sąjungininkas. Todėl Lietuvos Taryba, pasivadinusi Lietuvos valstybės Taryba, nutarė pasiieškoti patikimesnių sąjungininkų. A. Voldemaras iš Berlyno nuvyko į Šveicariją susitikti su JAV atstovu Stou-

[1] Foreign Relations of the USA, 1918, Russia. Washington, 1932, Vol. II, p. 839.

K. Navickas — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos narys korespondentas, Vilniaus universiteto profesorius.

vuolu ir jam pranešė, kad Taryba pritartų tam, jog Vokietijos kariuomenė būtų iš Lietuvos išvesta, bet kol tai bus padaryta, jis norėtų žinoti, kokios sąjungininkų pagalbos Lietuva tokiu atveju galėtų tikėtis.

Dėl paramos prieš revoliuciją Lietuvos Taryba tiesiogiai kreipėsi ir į Anglijos vyriausybę. 1918 m. spalio 31 d. Anglijos reikalų patikėtinis Vašingtone Barklėjus informavo JAV valstybės sekretorių, kad „iš Lietuvos, kur labai stiprus bolševizmas..., gautas kreipimasis prašant suteikti paramą, kai tik bus išvesta Vokietijos kariuomenė".[2]

JAV, Anglijos, Prancūzijos ir kitų kapitalistinių šalių valdantieji sluoksniai buvo priešiški revoliuciniams įvykiams Rusijoje. „Tarptautinis imperializmas... jokiu būdu, jokiomis sąlygomis negalėjo šalia savęs pakęsti Tarybų respublikos ir dėl objektyvios savo padėties, ir dėl ekonominių interesų".[3] Todėl Vakarų imperialistai nebuvo nusiteikę leisti, kad proletarinė revoliucija nugalėtų ir Pabaltijo kraštuose. Jiems rūpėjo paversti Pabaltijį „sanitariniu barjeru", skiriančiu revoliucinę Rusiją nuo kapitalistinių Vakarų, ir susikurti čia karinį placdarmą kovai prieš pirmąją socializmo šalį. Taigi ne tik prieš Tarybų Rusiją, bet ir visur, kur tik vyko socialistinės revoliucijos, buvo organizuota ginkluota intervencija. Suteikti ginkluotą pagalbą Lietuvos buržuazijai buvo nutarta ne savo, o nugalėtosios Vokietijos jėgomis.

1918 m. lapkričio 9 d. Vokietijoje įvyko revoliucija, nuvertusi kaizerį. Vokietija taip pat prisipažino pralaimėjusi karą. Lapkričio 11 d. Kompjene ji pasirašė JAV ir Antantės padiktuotas paliaubų sąlygas, tarp kurių buvo ir 12 straipsnis, įpareigojęs Vokietiją palikti savo kariuomenę Pabaltijyje, taigi ir Lietuvoje, „tvarkai palaikyti".

Tą pačią lapkričio 11 d. Vilniuje pradėjo veikti ir Lietuvos valstybės Tarybos sudarytas M. Voldemaro vadovaujamas buržuazinis ministrų kabinetas. Tačiau vokiečiai, įgiję galimybę ir toliau laikyti savo ginkluotąsias pajėgas Lietuvoje, kaip vėliau rašė savo prisiminimuose M. Yčas, Lietuvos vyriausybei „perduoti valdžią nesiskubino. Centro paskirtas civilinės valdžios atstovas komisaras Cimerlė, atvykęs į Vilnių... užuot perdavęs mums Lietuvos valdymą, dar labiau supainiojo tuos neaiškius santykius tarp mūsų vyriausybės ir vokiečių karo okupacijos valdžios"[4]. Tikrovėje tie santykiai buvo visiškai aiškūs. Voldemaro vyriausybė, kaip rašė JAV istorikas A. Senas, tebuvo „valdžia popieriuje"[5], galėjusi daryti tai, ką jai leido komisaras Cimerlė.

Tuo tarpu vis palankesnės sąlygos klostėsi Lietuvos darbo žmonių revoliucinei kovai. Vokietijoje įvykus revoliucijai, Lietuvoje buvusioje vokiečių okupacinėje kariuomenėje irgi prasidėjo revoliucinis bruzdėjimas. Kaip rašo šį klausimą giliau ištyręs istorijos mokslų daktaras D. Langeris (VDR), „vokiečių 10-sios armijos kareiviai... atsisakinėjo tarnauti agresyviems ir kontrrevoliuciniams vokiečių imperializmo tikslams. Jie rengė susirinkimus ir demonstracijas, solidarizavosi su vietiniais gyventojais, dalyvavo revoliuciniuose mitinguose, rodė ryžtą kovoti už socialistinę Lietuvą... Lapkričio 10 d. vokiečių kareiviai Vilniuje su raudonomis vėliavomis... nuvyko prie Gedimino kalno ir vokiečių karo vadovybės būstinės, nuleido ten vokiškas vėliavas ir iškėlė raudonas. Tą pačią dieną 10-ojoje armijoje imta rinkti deputatus į kareivių Tarybas. Lapkričio 11 d. Vilniaus kareivių Taryba pradėjo veikti... Kareivių Tarybos buvo sukurtos Bialystoke, Suvalkuose, Kaune ir kitose vietose"[6].

Vokietijai patyrus pralaimėjimą pirmajame pasauliniame kare, Tarybų Rusijos vyriausybė anuliavo grobuonišką Bresto taikos sutartį. Raudonoji Armija pradėjo stumti Vokietijos kariuomenę iš tarybinių žemių. O tai teikė vilčių, kad ji turės pasitraukti ir iš Lietuvos, — tuo labiau, kad vokiečių kareiviai patys veržėsi namo.

Šiomis aplinkybėmis daugelyje Lietuvos vietų darbininkai ir darbo valstiečiai, komunistų vadovaujami, labai suaktyvėjo: rengė streikus, organizavo mitingus, demonstravo. 1918 m. lapkričio 23 d. LKP CK kreipėsi į miestc ir kaimo darbininkus, darbo valstiečius su atsišaukimu visur kurti darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių atstovų Tarybas. Atsišaukimas skelbė: „Kad prieiti prie socializmo tvarkos įvedimo, darbininkų klasė turi turėti savo rankose politinę valdžią"[7].

---

[2] Ten pat, p. 840.

[3] Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 36, p. 7—8.

[4] Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis (1918—1928). K., 1930, p. 88.

[5] Senn A E. The Emergence of Modern Lithuania. New York. 1959, p 1.

[6] Лангер Д. Деятельность солдатского Совета 10-й немецкой армии в Вильнюсе в конце 1918 г. — LKP istorijos klausimai V., 1988, t 42, p. 19—20.

[7] Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai. V., 1962, t. 1, p. 31—32.

Visa tai privertė Lietuvos valstybės Tarybos vadovus ir jos ministrų kabinetą imtis naujų skubių pastangų sutelkti kontrrevoliucines jėgas. 1918 m. lapkričio 23 d. Voldemaro vyriausybė pasirašė pirmąjį įsakymą dėl kariuomenės organizavimo. Nutarta ją komplektuoti vien iš savanorių. Kartu pavesta J. Šauliui Berlyne rūpintis, kad vokiečių kariuomenė, vykdydama Kompjeno susitarimo 12-ąjį straipsnį, nepasitrauktų iš Lietuvos. Lapkričio pabaigoje tuo pačiu tikslu į Berlyną nuvyko A. Smetona, A. Voldemaras ir M. Yčas. 1918 m. gruodžio 1 d. tarp Lietuvos valstybės Tarybos atstovų ir Vokietijos vyriausybės buvo pasirašytas susitarimas, pagal kurį Lietuvos vyriausybei suteikta 100 mln. ostmarkių paskola Berlynas taip pat pažadėjo aprūpinti Lietuvos kariuomenę ginklais.[8]

Tuo tarpu Lietuvoje revoliucinis judėjimas toliau stiprėjo. Visame krašte buvo renkamos darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų Tarybos. 1918 m. gruodžio 8 d. Lietuvos KP CK sudarė Lietuvos Laikinąją revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę. Gruodžio 15 d. buvo paskelbta Tarybų valdžia Vilniuje. Mieste buvę vokiečių 10-osios armijos kareiviai reiškė solidarumą su kovojančiais Lietuvos darbo žmonėmis. Kareivių Tarybos atstovai dalyvavo iškilmingame Vilniaus darbininkų atstovų Tarybos atidaryme, o kitą dieną — masinėje miesto darbininkų demonstracijoje. Lietuvos revoliucinės vyriausybės išplatintas 1918 m. gruodžio 16 d. Manifestas paskelbė Lietuvą savarankiška Tarybų Socialistine Respublika.

Tarybų Rusijos vyriausybė, remdamasi tautų apsisprendimo teisės principu, 1918 m. gruodžio 22 d. priėmė V. Lenino pasirašytą dekretą dėl Lietuvos TSR pripažinimo, o Visos Rusijos Centro Vykdomasis Komitetas šį dekretą patvirtino 1918 m. gruodžio 24 d. nutarimu dėl Estijos, Lietuvos ir Latvijos tarybinių respublikų pripažinimo. Tuo pačiu nutarimu buvo pareikšta, kad „buvęs šių šalių priklausymas senajai carinei imperijai neuždeda joms jokių įsipareigojimų".[9]

Tuo būdu buržuazinė Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 16 d. nutarimu paskelbė Lietuvos valstybės atkūrimą kaip idėją, o proletarinė revoliucija Lietuvoje 1918 m. gruodžio 16 d. Manifestu šią idėją praktiškai įgyvendino, faktiškai atkūrė Lietuvos valstybę.

Kai kas teigia, esą Tarybų valdžią į Lietuvą tada atnešė Rusijos Raudonoji Armija. Tačiau iš tikrųjų buvo kitaip: pagrįstai įrodyta, kad revoliucinė valdžia Lietuvoje susikūrė dar tada, kai čia nebuvo Raudonosios Armijos, kai Lietuvoje dar tebebuvo vokiečių okupacinė kariuomenė. Darbininkų ir darbo valstiečių atstovų Tarybos tada buvo susikūrusios ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Rokiškyje, Ukmergėje, Utenoje, Mažeikiuose, Telšiuose, Marijampolėje, daugelyje kitų Lietuvos vietų. Darbininkai ir darbo valstiečiai, kurdami savo valdžią, steigė ir savo kovinius būrius, ginklų gaudami iš vokiečių kareivių arba juos atimdami iš buržuazinės milicijos.

Tarybų valdžia Lietuvoje pirmosiomis savaitėmis veikė labai sunkiomis sąlygomis. Kad ir tuometinė padėtis Vilniuje. Vokietijos kariuomenės kontrrevoliucinė vadovybė visaip trukdė Darbininkų atstovų Tarybai vykdyti valdžios funkcijas. Be to, čia iki 1918 m. gruodžio pabaigos buvo Lietuvos valstybės buržuazinė Taryba ir jos ministrų kabinetas. Čia taip pat veikė ir lenkų buržuazinis komitetas, reiškęs tuometinių Lenkijos valdančiųjų sluoksnių siekius pasiglemžti Lietuvą. Darbininkų revoliucinė valdžia tuo metu dar neturėjo tiek ginkluotųjų pajėgų, kad galėtų išvaikyti kontrrevoliucines organizacijas. Bet ji gyvavo ir veikė, nes ją rėmė darbo žmonės.

Lietuvos valstybės Taryba tada taip pat dar neturėjo ginkluotųjų pajėgų. Iki 1918 m. pabaigos ji tebuvo sutelkusi 100 karininkų bei karo valdininkų (jų nemažą dalį sudarė rusų baltagvardiečiai) ir 200—300 kareivių savanorių. Konsoliduodama vidines kontrrevoliucijos jėgas, Lietuvos valstybės Taryba 1918 m. gruodžio 26 d. reorganizavo savo ministrų kabinetą. Naujoji vyriausybė jau buvo koalicinė: į ją įėjo ne tik progresistai (tautininkai), bet ir krikščionių demokratų, socialistų liaudininkų, dešiniųjų socialdemokratų, taip pat baltarusių ir žydų buržuazijos atstovai. Kabineto pirmininku buvo paskirtas socialistų liaudininkų sąjungos lyderis M. Sleževičius, o užsienio reikalų ministru pasiliko A. Voldemaras.

---

[8] Owen J.S. Norem D.D. Timeless Lithuania. Chicago, 1943, p. 101; LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 1.

[9] Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje. 1940 metai (dokumentų rinkinys). V., 1986, p. 18–20.

1918 m. gruodžio pabaigoje Vokietijos kariuomenė ėmė ruoštis pasitraukti iš Vilniaus, nes Tarybų Rusijos Raudonoji Armija jau įžengė į Lietuvos teritoriją ir išstūmė vokiečius iš Švenčionių. Tuo metu suaktyvėjo Vilniuje lenkų kontrrevoliucija. Gruodžio 12 d. buržuazinės dvarininkinės Lenkijos vyriausybė skyrė 20 mln. markių lenkų kontrrevoliucinei akcijai Lietuvoje ir Baltarusijoje finansuoti, o šios akcijos ginkluotiems būriams vadovauti buvo paskirtas generolas V. Veitko. Tuo metu Vilniuje ir jo apylinkėse buvo sutelkta daugiau kaip 1000 ginkluotų lenkų legionierių.[10] Daug ką sako tai, kad gruodžio pabaigoje Vilniuje su vietos lenkų buržuazijos atstovais[11], taip pat su atvykusiu čia Lenkijos užsienio reikalų ministerijos įgaliotiniu karininku Gurko dėl karinės sąjungos bendrai kovai prieš revoliuciją sudarymo tarėsi ir Sleževičiaus vyriausybė [12].

1918 m. gruodžio 31 d. Vokietijos kariuomenė pradėjo kraustytis iš Vilniaus. 1919 m. sausio 2 d. paskutiniuoju okupantų traukiniu iš Vilniaus į Kauną išvyko ir Lietuvos valstybės Taryba su savo ministrų kabinetu. Tuo metu Vilniuje mėgino įsitvirtinti lenkų kontrrevoliucionieriai. Jie užpuolė Darbininkų klubo patalpas, kur tuo metu buvo daugelis Darbininkų atstovų tarybos narių. Apsupti revoliucionieriai, vadovaujami LKP CK sekretoriaus R. Pilerio, didvyriškai gynėsi nuo gausesnių priešo jėgų, kol pritrūko šovinių. Bet lenkų kontrrevoliucija neilgai siautėjo. Lietuvos Laikinajai darbininkų ir valstiečių vyriausybei paprašius, Lietuvos darbo žmonėms į pagalbą atskubėjo Rusijos Raudonosios Armijos dalys. 1919 m. sausio 5 d. jos pasiekė Vilnių, Tarybų Lietuvos sostinės šeimininke vėl tapo Darbininkų atstovų taryba. Iki 1919 m. vasario mėn. tarybinė santvarka buvo įtvirtinta didesnėje Lietuvos teritorijos dalyje: šiaurės, rytų ir pietryčių apskrityse. V. Kapsuko vadovaujama revoliucinė vyriausybė buvo reali suvereni valdžia. Ji sprendė aktualias respublikos ekonomines, socialines ir nacionalinės kultūros raidos problemas. Manau, skaitytojams žinoma, kiek svarbių demokratinių ir socialinių pertvarkymų buvo padaryta per labai trumpą laiką.

Tuo metu vietinės kontrrevoliucijos vadovai, susibūrę Kaune ir netikėdami vokiečių pagalbos efektyvumu, vylėsi sulaukti paramos iš JAV ir Antantės valstybių vykstant Paryžiaus taikos konferencijai. Iki tol šiuo klausimu Paryžiuje veikė K. Olšausko delegacija. 1919 m. sausio 18 d. prasidėjus Taikos konferencijai, Sleževičiaus vyriausybės delegacijai Paryžiuje ėmė vadovauti A. Voldemaras. Delegacija nebuvo kviesta lygiateise konferencijos nare. Todėl, kaip liudija savo atsiminimuose šios delegacijos narys P. Klimas, „mes trypėme Taikos konferencijos priemenėje". Iš šios priemenės „Voldemaras prašė tada pasiųsti į Lietuvą santarvininkų karinę misiją, kuri galėtų padėti organizuotis lietuvių kariuomenei ar net pritraukti santarvininkų laisvanorių krašto ramybei ir tvarkai išlaikyti, ligi susidarys pačių lietuvių ginkluotosios pajėgos".[13]

JAV ir Antantės valstybių nuomone, visiškai pakako to, kad pagal Kompjeno paliaubų susitarimą Vokietijos kariuomenė neleistų Lietuvoje įsigalėti revoliucijai. Buvo dar ir kita priežastis: JAV ir Antantės valstybės planavo Pabaltijo kraštus įtraukti į ginkluotą intervenciją prieš Tarybų Rusiją. Todėl intervencijos organizatoriams rūpėjo, kad Pabaltijo kontrrevoliucija padedant Vokietijai greičiau suorganizuotų savo ginkluotąsias pajėgas. A. Voldemarui Paryžiuje buvo pasakyta, kad gali tikėtis paramos tik tuomet, kai Lietuvos Taryba sukurs savo ginkluotąsias pajėgas.[14]

Taip susiformavo kontrrevoliucijos ginkluotasis frontas, turėjęs nuslopinti proletarinę revoliuciją Lietuvoje. Kokios jėgos jį sudarė?

1) Dar 1918 m. lapkričio 29 d. Anglijos užsienio reikalų ministras lordas Balfuras memorandume savo vyriausybei pažymėjo, kad Pabaltijo sritis rems Anglijos laivynas.[15] Vėliau kontradmirolas Valteris Kouenas, kurį laiką vadovavęs Anglijos karinėms jūrų pajėgoms Baltijos jūroje, paaiškino, kad bene svarbiausi jo uždaviniai buvę: a) neleisti Raudonajam laivynui išeiti iš Kronštato uosto; b) paremti antitarybines jėgas Pabaltijyje; c) veikti Vokietijos karines pajėgas, kad jos padėtų Pabaltijo kontrrevoliucijai; užtikrinti, kad Vokietijos kariuomenė grįžtų į Vokietiją tik po to, kai įvykdys sąjunginių vyriausybių uždavinius Pabaltijyje [16].

---

[10] Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1964. т. II, с. 35.
[11] Lassowski B. Stosunki polsko-litewskie į latach 1918—1920 Warszawa, 1966 p 52—54.
[12] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 34, l. 148.
[13] Klimas P. Taikos kongreso priemenėje — Švyturys, 1988, Nr. 14 p. 12—13.
[14] Foreign Relations of the USA. The Paris Peace conference, 1919, Vol. XII, p. 185
[15] Черчилль У. Мировой кризис. М.-Л., 1932, с 104—105
[16] W. P. and Zelda K Coates Russia, Finland and the Baltic. London 1940, p. 24

2) 1918 m. gruodyje Vokietijos karinė vadovybė pradėjo reorganizuoti savo okupacinius dalinius: „nepatikimi", revoliucingai nusiteikę kareiviai buvo grąžinami namo, o kovai su revoliucija formuojamos karinės dalys iš savanorių, verbuojamų tiek pačioje Vokietijoje, tiek iš senosios okupacinės kariuomenės reakcinių elementų. Po šios reorganizacijos, baigtos iki 1919 m. sausio vidurio, Kaune ir pietvakariniuose Lietuvos rajonuose buvo sutelkta keletas naujų Vokietijos karinių formuočių, turėjusių apie 40 000 kareivių [17].

1919 m. vasario mėn. į Lietuvos šiaurės vakarų teritoriją dar įsibrovė grafo Riudigerio fon der Golco vadovaujamo Vokietijos rezervinio korpuso, dislokuoto Latvijoje, „geležinės divizijos" formuotės.

3) Vakarų imperialistų inspiruojama buržuazinė dvarininkinė Lenkija irgi buvo pasirengusi užpulti Tarybų Lietuvą ir Baltarusiją. 1919 m. sausyje Lenkijos kariuomenę imta telkti abiejų respublikų prieigose. Sausio 26 d. Prancūzijos maršalas Fošas pareikalavo, kad vokiečiai leistų Lenkijos kariuomenei laisvai praeiti į Gardiną ir toliau į Lietuvą. Todėl 1919 m. vasario 5 d. Bialystoke Lenkijos ir Vokietijos atstovai pasirašė slaptą sutartį, pagal kurią Lenkijai buvo leista pervežti per Bialystoką, Gardiną, Volkovyską apie 10000 kareivių, numatytų puolimui prieš Baltarusijos ir Lietuvos tarybines respublikas [18].

4) Lietuvos kontrrevoliucijos vadovai savo ruožtu smarkiai suaktyvino pastangas, kad toje teritorijoje, kur nebuvo įsitvirtinusi Tarybų valdžia, būtų sukomplektuota kuo gausesnė jos kariuomenė. Kadangi orientavimasis į savanorius nedavė teigiamų rezultatų, Sleževičiaus vyriausybė perėjo prie kariuomenės kūrimo mobilizacijos pagrindu. Pirmosios mobilizacijos buvo paskelbtos: karininkų, puskarininkių ir karo valdininkų — 1919 m. sausio 16 d., o 1897—1898 m. gimusių naujokų — vasario 13 d. Po mobilizacijos Lietuvos buržuazinės kariuomenės asmeninė sudėtis gegužės pradžioje padidėjo iki 10000 karių [19]. Ši kariuomenė daugiausia buvo apginkluojama iš Vokietijos karinės vadovybės gautais ginklais. Kadangi ypač trūko karininkų, tai ir jų buvo gauta iš vokiečių, taip pat netrukus jų atsiuntė Prancūzija, net Olandija, Danija, Švedija ir Suomija.

Bendras kontrrevoliucinių jėgų puolimas prasidėjo 1919 m. sausio—vasario mėn. Tai buvo tiesioginė užsienio karinė intervencija prieš Tarybų Lietuvą. Iš pietvakarių puolė Vokietijos kariuomenė ir lietuvių buržuazinės kariuomenės daliniai. Sausio 13 d. buvo likviduota Darbininkų atstovų Taryba Kaune, kur Raudonoji Armija nebuvo spėjusi ateiti. Tarybos nariai, daugelis komunistų buvo suimti. Analogiškas likimas ištiko Darbo žmonių tarybas Raseiniuose, Tauragėje, Šakiuose, Kretingoje, Marijampolėje, Vilkaviškyje, Kalvarijoje, Lazdijuose, Kaišiadoryse ir kt. Tuo pačiu laiku buržuazinės dvarininkinės Lenkijos ginkluotosios pajėgos nuo Gardino pradėjo veržtis Vilniaus kryptimi.

Prieš interventus ir vidaus kontrrevoliuciją kovojo RTFSR Raudonosios armijos daliniai, pirmieji lietuvių nacionaliniai junginiai — Žemaičių pulkas ir 5-asis Vilniaus šaulių pulkas. Buvo formuojami nauji revoliucijos gynėjų būriai.

Tuo metu tarybinėje Lietuvos teritorijoje ardomąją veiklą suaktyvino buržuazijos agentai. Vėliau buržuazinėje spaudoje vienas jų — atsargos majoras P. Gudelis atvirai pasakojo: „Buvo nusistatyta brautis į jų (Tarybų valdžios. — K.N.) įstaigas ir sprogdinti jas iš vidaus. J. Navakui pavyko gauti tardytojo tarnybą. Jis suorganizavo centrą ir važinėdamas po valsčius, bolševikų neįtariamas, plėtė organizacijos tinklą valsčiuose. Buvo užmegzti ryšiai ir su Lietuvos vyriausybe Kaune. Tuo tikslu į Kauną važinėjo J. Navakas, F. Nava-

[17] Foreign Relations of the USA. The Paris Peace conference, 1919, Vol. XII, p. 185.

[18] Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. II, с 84 87

[19] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 36

kaitė ir P. Gudelis. Vyriausybė organizacijos tikslams pritarė ir aprūpino priešbolševikiška literatūra. Slaptos organizacijos nariai valsčiuose rūpinosi partizanų (antitarybinių. — K.N.) verbavimu, jų apginklavimu, agitacija ir proklamacijomis ragino gyventojus ne klausyti bolševikų valdžios, bet rengtis kovai su jais. Buvo organizuotas ginklų supirkinėjimas ir partizanų jais aprūpinimas" [20].

Reikia pripažinti, jog kontrrevoliucijos veikėjai gana sumaniai pasinaudojo tuometinėmis Tarybų valdžios ir Lietuvos KP vadovų klaidomis ar sprendimais, kurie neatitiko lietuvių tautos nacionalinių siekių.

Tarybų valdžia, konfiskavusi dvarininkų žemes, jų neišdalijo bežemiams ir mažažemiams valstiečiams: tų dvarų vietoje buvo steigiami stambūs valstybiniai ūkiai. Todėl vargingieji valstiečiai, tikėjęsi gauti žemės, pasijuto apvilti. Nebuvo nuosekliai įgyvendinama ir lenininė nacionalinė politika. Pirmiausia nebuvo tinkamai įvertintas ir propaguojamas istorinės reikšmės faktas, kad susikūrus Tarybų Lietuvai buvo atkurtas Lietuvos valstybingumas, lietuvių tauta gavo nacionalinę valstybinę nepriklausomybę. Antra, Tarybų valdžia teisingai paskelbė respublikos įvairių tautybių žmonių teisių lygybę. Net penkios kalbos — lietuvių, lenkų, žydų, rusų ir baltarusių buvo paskelbtos lygiateisėmis ir valstybinėmis. Bet daugelyje valstybinių įstaigų ir įmonių faktiškai buvo vartojama tik rusų kalba, nes dauguma tarnautojų lietuvių kalbos nemokėjo. Tai žeidė lietuvių tautinį orumą, vertė juos abejoti, ar lietuvių tauta išties įgijo nacionalinę laisvę. Trečia, siekiant sustiprinti jėgas prieš ginkluotą užsienio imperialistų intervenciją, 1919 m. vasario 27 d. Lietuvos ir Baltarusijos tarybinės respublikos susivienijo į unitarinę valstybę — Litbelą. Tai irgi paaštrino Lietuvoje antirevoliucines nuotaikas. Istorinė atmintis priminė, kad dėl Lietuvos valstybės vienokio ar kitokio susijungimo su kaimyninėmis valstybėmis lietuvių tauta buvo ilgam netekusi savo valstybingumo, atsidūrusi nacionalinėje priespaudoje. Be to, negalėjo nekelti susirūpinimo ir tai, kad 1919 m. kovo mėn. įvykusio RKP(b) aštuntojo suvažiavimo nutarime buvo pasakyta: Ukrainos, Latvijos ir „Lietuvos komunistų Centro Komitetai turi partijos sričių komitetų teises ir yra visiškai pavaldūs RKP CK".[21] Tai kėlė abejonių, ar Tarybų Lietuvos—Baltarusijos respublika, kurioje Komunistų partija yra valdančioji, tikrai yra suvereni, nepriklausoma valstybė, ar nesirengiama ją vėl prijungti prie Rusijos.

Visos šios klaidos nebuvo objektyviai neišvengiamos. Jas lėmė kairuoliškas mąstymas, nacionalinio faktoriaus sumenkinimas. Ir tuo naudojosi Lietuvos buržuazijos veikėjai, savo aktyvia antitarybine propaganda ir kontrrevoliucine veikla siekdami įtvirtinti kapitalistinę santvarką su Vakarų valstybių pagalba.

1919 m. vasario 9 d. Vokietijos kariuomenės vadovybė pareikalavo, kad Kauno vyriausybė nuo kovo 15 d. mokėtų kiekvienam vokiečių kareiviui už dalyvavimą kovoje prieš revoliucines jėgas. Vyriausybė neprieštaravo. Laiške, adresuotame Lietuvos delegacijai Paryžiuje, M. Sleževičius rašė: „Mes... sutikome, vokiečiams reikalaujant..., kol jie pasilieka Lietuvoje..., primokėti dienai po keturias markes, kaip tai darė ukrainiečiai ir latviai" [22].

Kai išsisprendė kareivių apmokėjimo klausimas, Vokietijos kariuomenė suaktyvino karo veiksmus, 1919 m. kovo mėn. užėmė Jiezną, Butrimonis, Alytų. Tada suaktyvėjo ir Lenkijos intervencija. Jos ginkluotosios pajėgos nuo Gardino prasiveržė iki Vilniaus ir balandžio 21 d. jį užėmė. Lietuvos—Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Taryba evakavosi į Daugpilį, paskui persikėlė į Minską ir pagaliau į Smolenską. Lenkijos kariuomenė, užėmusi Vilnių, veržėsi gilyn į Lietuvos teritoriją, net į tuos rajonus, kur Tarybų valdžios nebuvo.

O Kauno vyriausybė vis tikėjosi didesnės paramos iš JAV ir Antantės valstybių. Kovo mėn. Kaune lankėsi JAV, Anglijos ir Prancūzijos karinės misijos. Gegužės mėn. vėl atvyko sąjungininkų misija. A. Voldemaras ir P. Klimas rašė iš Paryžiaus: speciali misija į Lietuvą „išvažiuoja šiomis dienomis. Nors ji bus suorganizuota Huverio administracijos vardu, tačiau turės uždavinius ir militarinius, ir politinius"[23]. Tačiau, kaip

[20] Lietuvos aidas, 1936, sausio 30, Nr. 46.

[21] TSKP... rezoliucijose ir nutarimuose. V., 1955, d. I, p. 430.

[22] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 34.

[23] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 30. — Huverio administracija oficialiai buvo žinoma kaip amerikinė organizacija, teikusi pagalbą maistu ir kt. nukentėjusioms nuo Pirmojo pasaulinio karo Europos šalims.

M. Sleževičiaus vyriausybės atstovas Berlyne J. Purickis rašė savo kolegoms į Paryžių 1919 m. gegužės 11 d., „Kaune manė, kad atvykus Antantės komisijoms, tuoj pasipils pinigai, ginklai, amunicija ir t. t. Bet tos komisijos vaišino tik pažadais." [24]

Tuo metu vėl ėmė komplikuotis santykiai su Vokietijos kariuomenės vadovybe. Pastaroji ėmė nuogąstauti, kad M. Sleževičiaus vyriausybės kontaktų su JAV ir Antante suintensyvėjimas gali pakenkti Vokietijos interesams Lietuvoje. M. Sleževičius gegužės 9 d. savo atstovams Paryžiuje rašė: „Santykiai su vokiečiais visą laiką labai įtempti. Ypač pablogėjo šie santykiai, kai pas mus atvyko Amerikos, Anglų ir Prancūzų misijos ir kada vokiečių kareivių buvo nušautas mūsų kareivis Eimutis, jam prie Amerikos misijos buto sargybą benešant... Bet, nežiūrint į visas vokiečių šunybes, kol kas mes priversti esame atrasti su jais „modus vivendi".[25]

Kartu Sleževičiaus vyriausybė savo viešuose pasisakymuose jau pradėjo kalbėti apie tai, kad Vokietijos kariuomenę būtina iš Lietuvos išvesti. Tai vertė daryti vis didesnis Lietuvos gyventojų nepasitenkinimas Vokietijos kariuomenės elgesiu. Vidaus reikalų ministras 1919 m. gegužės 6 d. Užsienio reikalų ministerijai rašė: „Vokiečiai dar tebelaiko Lietuvą okupuota šalia, remdamiesi 1917 metų jų išleistais įsakymais jie traukia savo teisman Lietuvos piliečius". Gaunama daugybė skundų, kad „vokiečiai atvažiuoja į kaimus būriais, apsiginklavę šautuvais, o kartais ir kulkosvaidžiais, ir prievarta atima iš gyventojų visą jų turtą". Apskričių seimeliai ir valsčių gyventojų susirinkimai kreipiasi į Lietuvos vyriausybę, „prašydami kuo greičiausiai pašalinti iš Lietuvos vokiečių civilę valdžią"[26].

Kilo pavojus, kad gyventojų nepasitenkinimas gali virsti nauju revoliuciniu sprogimu toje Lietuvos dalyje, kur proletarinė revoliucija jau buvo nuslopinta. Todėl Lietuvos delegacijai Paryžiuje buvo pavesta pranešti Taikos konferencijos pirmininkui Klemanso, kad Sleževičiaus vyriausybė stoja už visišką Vokietijos kariuomenės evakavimą. Tokia nota buvo įteikta 1919 m. gegužės 20 d. Tačiau buvo pasisakyta, kad Vokietijos kariuomenė išvestina iš Lietuvos tik tada, kai ji bus atlikusi savo paskirtį. Antai 1919 m. gegužės 30 d. per susitikimą Liepojoje su Anglijos atstovu Bristonu į pastarojo klausimą, ar Lietuva galėtų apsieiti be Vokietijos kariuomenės, pramonės ir prekybos ministras J. Šimkus paaiškino, kad tik „po užėmimo Daugpilio mes prašome atitraukti iš mūsų krašto vokiečių visą kariuomenę" [27].

1919 m. birželio 28 d. buvo pasirašyta Versalio taikos sutartis. Jos 433 straipsnis skelbė: „Siekiant užtikrinti taikos ir gero valdymo atkūrimą Pabaltijo provincijose ir Lietuvoje, visa Vokietijos kariuomenė, kuri šiuo metu yra minėtose teritorijose, sugrįš į Vokietijos sienų vidaus ribas, kai tik Vyriausiųjų Sąjunginių ir Susivienijusių Valstybių vyriausybės pripažins, kad jau atėjo tam laikas, atsižvelgdamos į šių teritorijų vidaus padėtį".[28] Taigi Vokietijos kariuomenė buvo palikta Lietuvoje.

Liepos pradžioje Paryžiuje buvo vėl svarstyta, ar jau galima išvesti Vokietijos kariuomenę iš Lietuvos. Taikos konferencijos Pabaltijo komisijos posėdyje A. Voldemaras, remdamasis iš Kauno gautomis aliarmuojančiomis žiniomis, pareiškė, kad tolesnis vokiečių buvimas Lietuvoje darosi daugiau žalingas negu naudingas. Bet vėl palaikyta nuomonė, kurią šiame posėdyje pareiškė JAV karinės misijos Pabaltijyje vadovas papulkininkis Grynas: jeigu dabar iš Lietuvos bus išvesta Vokietijos kariuomenė, ten susidarys kritiška situacija.[29]

Vis dėlto liepos 11 d. Vokietijos kariuomenė pasitraukė iš Kauno. Ji buvo perkelta į kitas Lietuvos vietoves ir iš kai kurių pietinių krašto rajonų, kuriuos Prancūzijos valdžiai sutinkant užėmė Lenkijos ginkluotosios pajėgos. Be to, liepos 26 d. iš Latvijos į Lietuvą atėjo jungtinė Vokietijos ir baltagvardiečių kariuomenė, vadovaujama rusų monarchisto Bermonto — Avalovo. Ji irgi skelbėsi kovojanti prieš bolševikus. M. Sleževičius tą pačią dieną rašė Anglijos atstovui Rygoje pulkininkui Talentsui, kad bermontininkų kari-

---

[24] LTSR CVA, f. 383 ap. 7, b. 19, l 135.
[25] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 32.
[26] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 29, l. 3
[27] Ten pat, b. 38, l. 109.
[28] Версальский мирный договор М., 1925, с 169.
[29] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 12, l. 141, 139.

ninkų „dauguma ir visi kareiviai, nors aptaisyti rusų forma, nemoka nė žodžio rusiškai, bet tik vokiškai".[30]

Taigi buvo sudaryta tik pasitraukimo regimybė. Vokietijos kariuomenė daugiausia telkėsi Marijampolės, Vilkaviškio, Raseinių, Šiaulių ir Joniškėlio apskrityse. Krikdemų laikraštis „Laisvė" rugpjūčio 3 d. rašė: „Visa tai, kas šiandien vyksta Lietuvoje, yra vokiečių valdžios ir kariuomenės nepakeliama, įkyri, paleistuvinga bakchanalija. Ateina žinios, kad Vilkaviškio—Marijampolės rajone vyksta tokie plėšikavimai, žudynės ir vokiečių sauvalė, kokių Lietuva dar nematė nuo pat okupacijos pradžios". Tuo pačiu metu, kaip rašė J. Purickis liepos 22 d. iš Berlyno, Lietuvos vyriausybei reikėjo, kaip ir anksčiau, vokiečių „prašinėti pinigų, ginklų ir įvairių prekių, be kurių mes apsieiti negalime... Ginklų šiek tiek gauname ir pinigų šiam kartui 5 mil. gavome, tikimės gauti daugiau".[31] Bet kuria kaina Lietuvos buržuazija stengėsi toliau naudotis užsienio interventų karine ir materialine parama, kad tik įtvirtintų savo valdžią visame krašte.

Tokiomis sąlygomis Darbininkų ir darbo valstiečių valdžios padėtis, ypač netekus sostinės Vilniaus, tolydžio blogėjo. Kovos baigtis visada priklauso nuo jėgų santykio. O šis santykis susidarė ne revoliucijos naudai. Tarybų Rusija, visas jėgas sutelkusi kovai su savo vidaus ginkluota kontrrevoliucija ir užsienio intervencija, negalėjo suteikti reikiamos pagalbos kovotojams dėl darbo žmonių valdžios Lietuvoje. Kontrrevoliucinės jėgos čia galiausiai viršijo revoliucijos gynėjų jėgas 5—14 kartų. Tai lėmė, kad proletarinė revoliucija Lietuvoje 1919 m. pralaimėjo.

Gegužės mėn. Vokietijos kariuomenė užėmė Kupiškį ir kartu su lietuvių buržuazijos kariniais daliniais — Panevėžį ir Ukmergę. Birželio mėnesį Vokietijos ginkluotosios pajėgos užėmė Uteną. Revoliucijos gynėjai taip pat buvo priversti palikti Rokiškį ir Obelius. Rugpjūčio 26 d. Lietuvos buržuazinės kariuomenės dalys užėmė Zarasus — paskutinį Lietuvos apskrities miestą, kur veikė Tarybų valdžios organai.

Vidaus kontrrevoliucijai lemiamą pagalbą suteikė ginkluota lenkų ir vokiečių intervencija, vykdydama JAV ir Antantės valstybių antitarybinius planus. Vilnių ir Lietuvos pietryčius okupavo Lenkijos kariuomenė. Kitoje Lietuvos teritorijos dalyje, tiesiogiai padedant vokiečių kariuomenei, įsitvirtino lietuvių buržuazijos valdžia.

Nors proletarinė revoliucija mūsų krašte tada ir pralaimėjo, tačiau ji turėjo istorinę reikšmę. Buvo atkurta Lietuvos nepriklausoma valstybė. Proletarinės revoliucijos, taip pat lietuvių buržuazijos veikėjų aktyvios diplomatinės veiklos dėka JAV ir Antantės vyriausybėms teko pripažinti šį faktą, neleisti Lenkijai užgrobti visos Lietuvos 1919 m. vasarą. O 1919 m. gruodžio mėn. lietuvių tauta sulaukė Vokietijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos.

Tarybų Rusija, atsižvelgdama į pasikeitusią padėtį Lietuvoje, 1920 m. liepos 12 d. pirmoji iš didžiųjų valstybių juridiškai pripažino ir buržuazijos valdomos Lietuvos nepriklausomybę, visiems laikams atsisakydama „nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu."[32] 1920 m. rudenį Lietuvos kariuomenė prie Širvintų ir Giedraičių sumušė Lenkijos ginkluotąsias pajėgas, kurios grobikiškais tikslais toliau veržėsi į mūsų krašto gilumą. Visa tai turėjo didelę reikšmę įteisinant Lietuvos valstybės nepriklausomybę tarptautiniu mastu. Pasikeitus sąlygoms, kai buvo apginta ir įtvirtinta Tarybų valdžia Rusijoje, jos pozicija Lietuvos atžvilgiu lėmė ir tai, kad turėjo žlugti Anglijos, Prancūzijos bei Italijos 1921 m. puoselėtas Hymanso planas pajungti Lietuvą Lenkijai. Tais metais Lietuva buvo priimta į Tautų Sąjungą, o 1922 m. Lietuvos valstybės nepriklausomybę juridiškai pripažino JAV, Anglija, Prancūzija ir Vokietija.

[30] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 53, l. 114.
[31] LTSR CVA, f. 383, ap. 7, b. 48, l. 215.
[32] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1967, t. 4, p. 67.

KAIP IŠPAINIOTI VALO GNIUŽULĄ?

Pastabos apie lenktyniavimą

ALGIRDAS KVEDARAVIČIUS
EUGENIJUS STANEIKA
VYTAUTAS ŽIUKAS

Kas yra žvejojęs, žino, ką reiškia išnarplioti valo gniužulą. Tūlas, pritrūkęs kantrybės, jį išmeta. Panašus keblumas susiklostė ir socialistiniam lenktyniavimui. Per ilgus dešimtmečius jį organizuojantys ir jame dalyvaujantys žmonės pateko tarsi į susipainiojusio žvejo padėtį. Taigi ką daryti?

Nepretenduodami į maksimalizmą, šio straipsnio autoriai vis dėlto mano, kad socialistinio lenktyniavimo organizavimo ir padarinių raizginį reikėtų bendromis pastangomis išnarplioti, o ne išmesti; atrinkti, kas tinka, ir atmesti, kas netinka arba trukdo dabarčiai.

Autoriai daugelį metų gvildeno lenktyniavimo teoriją ir praktiką, stengėsi šį procesą reguliuoti. Būta ir dirbtinai sugalvotų būdų skatinti darbinį aktyvumą, kaip antai judėjimas dėl komunistinės pažiūros į darbą, būta ir beprasmiško viso socialistinio lenktyniavimo proceso pompastiškumo bei paradiškumo. Ne kartą mėginome atsisakyti tų negerovių, deja, dažniausiai nesėkmingai ir ne dėl savo kaltės. Tai lėmė to meto aplinka. Todėl dabar jokiu būdu nederėtų taikstytis su stalinizmo ir stagnacijos suformuotu socialistinio lenktyniavimo fenomenu. Nuolat spartėjanti pertvarka ragina ir šioje srityje imtis konkrečių veiksmų.

1988 m. Lietuvos Respublikinė Profesinių Sąjungų Taryba, VPSCT mokslinio centro Vilniaus grupė ir Sąjunginio viešosios nuomonės tyrimo centro Lietuvos skyrius surengė gamybininkų ir profsąjungų aktyvistų diskusiją. Svarstyta tolesnės lenktyniavimo raidos koncepcija respublikos ekonominio savarankiškumo sąlygomis. Diskusijos dalyvių nuomonė buvo pateikta svarstyti ir visuomenei [1]. Šią poziciją, kuri, aišku, nepretenduoja į absoliučią tiesą, pravartu bent glaustai išdėstyti.

Pertvarkant ekonomiką, svarbi jos pažangos sąlyga — įmonių ekonominis lenktyniavimas (Vakaruose — konkurencija) — tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu mums naujas reiškinys. Būtina ekonominio lenktyniavimo sąlyga — tinkamai išpurenta dirva jo savaiminiam vystymuisi. Deja, to kaip tik ir trūksta, nes kol kas neišnykęs absoliutus ekonominės sistemos reguliavimas, įmonės bei susivienijimai stokoja suinteresuotumo intensyviai plėtoti gamybą, suvešėjęs monopolinis gamintojų diktatas.

Respublikos ekonominis savarankiškumas, iš pradžių gal tik dalinis, gamintojus, paslaugų tiekėjus turėtų įtraukti į konkurencijos sūkurį, padidinti

[1] Vakarinės naujienos, 1988, lapkričio 21.

A. Kvedaravičius — Lietuvos Respublikinės Profesinių Sąjungų Tarybos Darbo ir darbo užmokesčio skyriaus vedėjas, LTSR nusipelnęs inžinierius
E. Staneika — Sąjunginio viešosios nuomonės tyrimo centro Lietuvos skyriaus vadovas, ekonomikos mokslų kandidatas
V. Žiukas — Visasąjunginės Profesinių Sąjungų Centro Tarybos Mokslinio centro Vilniaus grupės vadovas, ekonomikos mokslų kandidatas

darbo žmonių kūrybinį ir gamybinį aktyvumą. Svarbu sudemokratinti gamybos proceso valdymą ir organizavimą, įdiegti darbo kolektyvų savivaldą, ginti darbo žmones, susivienijusius profesinėse sąjungose, nuo galimų jų ekonominių ir socialinių interesų pažeidinėjimų. Realus nuosavybės pojūtis, jos formų įvairovė ugdys jos šeimininkų savimonę, pagrįstą kiekvieno darbuotojo atsakomybe už savo, taip pat ir už viso kolektyvo, darbo rezultatus. Šios sąlygos kaip tik ir gali paskatinti lenktyniauti tiek darbe, tiek kitose gyvenimo srityse. Minėtos diskusijos dalyviai suformulavo tokią lenktyniavimo savoką: „Lenktyniavimas — tai ne vien tik siekimas ekonomiškai nugalėti konkurentą, bet pirmiausia tai aukšta asmenine ir gamybos kultūra pagrįsta darbo ideologija, kuri išreiškia požiūrį į save, į savo darbo kolektyvą, tautą. Žmogus sąmoningai ugdo poreikį gaminti tobulą, kokybišką gaminį, laikytis aukštos gamybos kultūros, vertinti savo darbo rezultatus, nes tai taurina patį autorių, jo darbo kolektyvą, turtina Lietuvą".

Nors kokybiškas darbas, pažangi mintis, iniciatyvumas visada buvo būdingi mūsų krašto gyventojams, tačiau neefektyvia lygiava bei kitais neracionaliais principais pagrįsta ir iki šiol taikoma žmonių darbo įvertinimo ir apmokėjimo sistema smarkiai deformavo jų požiūrį į darbą, devalvavo jo visuomeninį reikšmingumą.

Sunkiai vykstanti ekonomikos pertvarka paspartės tada, kai visi žmonės pajus, jog tik normalus, be formalių įsipareigojimų, išpūstų rezultatų darbas, pagrįstas tiek jį atliekančių, tiek organizuojančių sąžine, kvalifikacija ir svarbiausia — apmokamas pagal rezultatus yra neišvengiamai būtinas dalykas, įgyvendinant principą — kas geriau dirba, tas geriau ir gyvena.

Diskusijos dalyviai pateikė variantų, kaip artimiausiu metu praktiškai realizuoti jų koncepciją.

Lietuvos Respublikinė Profesinių Sąjungų Taryba gavo daugybę atsiliepimų ir siūlymų ją tobulinti. Aktyviausi buvo žemės ūkio ir lengvosios pramonės kolektyvai. Savo poziciją pareiškė ir visų šakų profsąjungų respublikiniai komitetai. Diskusijoje dalyvavo Respublikos rajonų spauda (Šilutės „Pamarys", Kelmės „Komunistinis žodis", „Komjaunimo tiesa", „Automobilininkas", Lietuvos televizija (1989 m. gegužės 9 d. laida „Akistata") ir kitos masinės informacijos priemonės.

Antai R. Mikolčius 1988 m. gruodžio 20 d. Kelmės rajono laikraštyje „Komunistinis žodis" rašo: „. . . „Kyla natūralus klausimas: ar dar lenktyniausime? Aš manyčiau, kad nereikėtų. Nes neįmanoma dirbti lenktyniaujant ir lenktyniaujant. Susikompromitavusį socialistinį lenktyniavimą turėtų pakeisti sveika konkurencija ir... darbas. Kasdienis, protingas, geras darbas. Nes jis, pasak tarybinio kino klasiko Aleksandro Dovženkos, „malonus, džiaugsmingas dalykas".

Absoliuti diskusijos dalyvių dauguma pritarė lenktyniavimo pertvarkai ir pateikė nemažai konkrečių siūlymų, kaip ją įgyvendinti. Jų pagrindinė mintis — organizuoti lenktyniavimą — darbo kolektyvo reikalas, į kurį niekas neturėtų kištis.

Vilniaus ryšių gamybiniame susivienijime surengtos diskusijos dalyviai, reikšdami įvairias nuomones, kaip organizuoti lenktyniavimą, kolektyve siūlo kategoriškai atsisakyti visokių „iš viršaus" peršamų įpareigojimų ir globalinių iniciatyvų masinio bei privalomo rėmimo. Ši mintis plėtojama taip: pradeda įsigalėti gamintojų ir vartotojų (plačiąja prasme) santykiai pagal abiem pusėm naudingas sutartis, užsakymus ir svarbiausias darbo kolektyvų veiklos akstinas dabar yra pelnas.

O Panevėžio miškų ūkio gamybinio susivienijimo kolektyvo taryba ir profsąjungos komitetas informavo, jog kolektyve lenktyniavimas vyks ne pagal įsipareigojimus, o savaime, nes kiekvienas stengsis daugiau uždirbti ir gauti didesnę premiją. Jei kolektyvas negaus pelno, gali sutrikti ne tik

premijų, bet ir darbo užmokesčio mokėjimas. Taigi kolektyvas dės visas pastangas kuo geriau dirbti.

Siūloma atsisakyti ir pasenusios moralinių paskatų atributikos. Vietoj pereinamųjų raudonųjų vėliavų, gairelių darbo žmonės, kolektyvai, regionai už savo laimėjimus pageidauja gauti vertingus prizus, stambias pinigines premijas arba kitokias paskatas, kurias skirtų organai, galintys atlikti arbitro vaidmenį, tai yra nustatyti geriausius iš geriausiųjų. Štai Utenos M. Melnikaitės trikotažo ir galanterijos gamybinio susivienijimo kolektyvas nutarė vietoj pereinamosios raudonosios vėliavos įsteigti pereinamąjį prizą, skirtą geriausiam cechui. Abejojama, ar verta už darbą atlyginti iš kelių fondų, atsižvelgiant į įvairius jų straipsnius, ypač į tebegaliojantį materialinio skatinimo fondo sąmatos straipsnį „Premijavimas už socialistinio lenktyniavimo rezultatus". Būtina rasti matą kiekvieno darbininko įdėtam darbui pamatuoti ir už jį svariai atlyginti grynais... Tada ir lenktyniavimas bus nebereikalingas.

Su pastarąja pozicija galima sutikti, bet galima jai ir paprieštarauti. Gerai, kad patys kolektyvai ėmė savarankiškai mąstyti. Čia mums į galvą dingteli tokia mintis: geriausiems galėtų būti skiriami lietuviški Oskarai, Merkurijai ir panašūs apdovanojimai. O tokių prizų laureatai — žmonės ir kolektyvai, miestai ir rajonai — galėtų gauti mokesčių mokėjimo, atsiskaitymo su biudžetais ir panašių lengvatų.

Prisiminkime dabartinį paradoksą — kolektyvai, sąjunginio ar respublikinio socialistinio lenktyniavimo nugalėtojai, prizininkai gauna teisę išsimokėti pinigines premijas iš... savo pačių užsidirbtų lėšų. Geri dėdės jiems leidžia tai padaryti. Tai nesiderina su įmonių ir organizacijų savarankiškumo principais.

Rokiškio miškų ūkio bandomojo gamybinio susivienijimo kolektyvas praėjusių metų pabaigoje konferencijoje viešai atsisakė senoviško socialistinio lenktyniavimo. Buvo pareikšta nuomonė, kad Respublikos mastu organizuojamas lenktyniavimas tarp įmonių ir jo nugalėtojų premijavimas iš pačių įmonių lėšų yra taip pat netikslingas. Kadangi lenktyniaujančiose įmonėse darbo ir gamybos sąlygos yra nevienodos, šis procesas ir jo nugalėtojų nustatymas yra tuščias formalumas.

Vertinant darbo kolektyvų veiklą ir skiriant naujo tipo apdovanojimus, be laimėjimų ekonomikoje ir socialinėje raidoje, daugelis oponentų taip pat laiko būtina atsižvelgti į vieno ar kito kolektyvo ekologinę būklę.

Daugelis kolektyvų socialistinio lenktyniavimo organizavimą pertvarko savo nuožiūra, nelaukdami nurodymų iš aukščiau. „Iki šiol buvo lenktyniavimas tik dėl lenktyniavimo, — buvo pasakyta pernai lapkričio mėnesį Šiaulių pirmosios autotransporto įmonės išplėstiniame kolektyvo tarybos, partinio biuro, komjaunimo ir profsąjungos komitetų posėdyje. — Darbininkai nenori tokio socialistinio lenktyniavimo, koks yra dabar. Pirmiausia reikėtų skatinti už galutinius darbo rezultatus. Įmonėje įdiegus naujas apmokėjimo sąlygas, pradėtas taikyti skatinimas už dienos užduočių įvykdymą. Naujovė pasiteisino".

Agropramoninio komplekso darbuotojų profsąjungos Vilkaviškio rajono komiteto nuomone, dabar darbuotojams ir darbo kolektyvams jau galima sudaryti normalias darbo bei veiklos sąlygas ir objektyviai įvertinti jų darbo rezultatus, pirmiausia remiantis galutiniu darbo rezultatu. Rajono aktyvas mano, jog profsąjungos pagrindinė funkcija — ginti teisėtus darbo žmonių interesus. Negalima toliau toleruoti stagnacinės politikos atgyvenų, kai visi nurodinėja ir komanduoja: lenktyniaukite, renkite konkursus, apžiūras ir t. t.

Panašiai nuspręsta ir Vilniaus inžineriniame statybos institute. Nors socialistinis lenktyniavimas čia nebeorganizuojamas, tačiau geriausieji instituto darbuotojai ir jo padaliniai moraliai bei materialiai skatinami už galutinius darbo rezultatus, apie tai skelbiama spaudoje.

Šilutės agropramoninio komplekso darbuotojų profsąjungos aktyvas savo plenume nutarė, kad reikia atsisakyti buvusio formalaus atskirų kolektyvų lenktyniavimo, kuris nedavė apčiuopiamų rezultatų. Paradoksalu, kad Šilutės rajono socialistinio lenktyniavimo partneris yra tolimas Kupiškio rajonas. Niekas iki šiol nežiūrėjo ir neskaičiavo, kiek lėšų sunaudojama vien kolektyvų abipusiam lankymuisi...

Mūsų nuomone, būtų gerai, jeigu šiais metais ir respublikinio, ir šakinio, ir miestų bei rajonų lenktyniavimo organizatoriai priimtų sprendimus panaikinti sustabarėjusį lenktyniavimą ir vietoj jo įdiegtų visiems tinkamą ir efektyvią skatinimo už galutinius darbo rezultatus tvarką. Manome, kad tokia lenktyniavimo pertvarka turėtų skatinti toliau plėsti darbo žmonių darbinį ir socialinį aktyvumą.

Dabartinėmis sąlygomis visi suprantame, kad visuomenės socialinio ir ekonominio vystymosi eigą būtina vertinti žiūrint, ar ji atitinka visuomenės raidos objektyvius dėsnius. Stengiamės kuo greičiau išsivaduoti iš komandavimo ir administravimo gniaužtų. Pradeda ryškėti, bent jau teoriškai, o iš dalies ir praktiškai, darbo žmonių ir kolektyvų ekonominio lenktyniavimo prielaidos. Šis procesas, kaip minėjome, yra savaiminis ir vyksta, jei atsiranda būtinos sąlygos. Svarbiausios iš jų — gamybos ir paslaugų teikimo demonopolizavimas, darbo kolektyvų ekonominis savarankiškumas, grindžiamas demokratine savivalda ir savigyna, darbo žmonių ir kolektyvų darbinės ir kūrybinės veiklos laisvė ir kt.

Tokiomis sąlygomis patys darbo žmonės ateityje, be abejo, ras būdų, kaip didinti darbinį, kūrybinį ir socialinį aktyvumą, individualią ir kolektyvinę konkurenciją visose sferose. Ne kabinetuose, o rinkoje turi susiformuoti kiekvieno žmogaus, kiekvieno kolektyvo darbo rezultatų vertė.

REDAKCIJOS PRIERAŠAS. Jau paruošus šį straipsnį spaudai, paaiškėjo, kad socialistinio lenktyniavimo organizavimą iki šiol kuravę LKP CK, LTSR Ministrų Tarybos ir LRPST skyriai kreipėsi į Respublikos vadovybę, siūlydami sustabdyti veikimą anksčiau priimto nutarimo, kaip Respublikoje dvyliktajame penkmetyje organizuoti socialistinį lenktyniavimą, nebesumuoti jo rezultatų. O kaip lenktyniauti atskirose šakose, rajonuose ir darbo kolektyvuose, siūloma spręsti patiems šio darbo organizatoriams.

CENTRALIZUOTAS PLANAVIMAS IR TIKRAS ŠEIMININKAVIMAS

VINCENTAS BARANAUSKAS

*** DU KLAIDINGI SITUACIJOS VERTINIMAI * KĄ IGNORUOJA „RINKOS SOCIALIZMO" ŠALININKAI * KAS DARYTINA RESPUBLIKOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO SĄLYGOMIS * ŠAKINIAI IR TERITORINIAI PROBLEMOS ASPEKTAI * KAD ŽMONIŲ GEROVĘ LEMTŲ JŲ DARBO EFEKTYVUMAS**

Kokybinio tarybinės visuomenės atsinaujinimo kompleksiškumas, sudėtingumas, revoliucingumas reikalauja iš esmės naujo požiūrio svarbiausiu ūkio mechanizmo pertvarkos klausimu — kaip derinti ūkinį savarankiškumą ir centralizuotą planavimą.

Svarstydami, kaip spręsti šią problemą, kai kurie ekonomistai remiasi iš esmės konservatyviomis pažiūromis, mėgina primesti tokius susidariusios situacijos vertinimus, kurie skatina priešintis pertvarkai, grįžti prie senų, komandinių valdymo metodų. Kitaip, girdi, chaosas. Kita vertus, „. . . atsirado ir tokių rekomendacijų, pagal kurias mūsų „išsigelbėjimas" vienas — atsisakyti socialistinių vertybių ir daryti pertvarką kapitalistiškai" [1]. Kalbėdamas TSKP CK 1989 m. rugsėjo plenume, draugas M. Gorbačiovas taip kritikavo minėtus vertinimus: „Mums norima pakišti mintį, kad mes, girdi, negalime išspręsti šalyje iškilusių problemų be ekonomikos kapitalizavimo. . . Tai nesąmonė. Ir nesinervinkime, o plėtokime pagrindinę pertvarkos kryptį — atskleisti socializmo, demokratijos potencialą, federacijos potencialą, atskleisti dvasinį, intelektualinį mūsų visuomenės potencialą, suteikti socializmui naujų jėgų".[2]

Dviejų priešingų socialistinės gamybos ekonominių aspektų — pirma, gamybos šalies, respublikos mastu valdymo planingumo ir, antra, pagrindinės jos grandies — įmonės (susivienijimo) suinteresuotumo, iniciatyvumo, atsakingumo už galutinius gamybos rezultatus, savivaldos dialektinės vienovės realizavimas yra pagrindas, kuriuo remiamasi kardinaliai pertvarkant ekonomikos valdymą, perkeliant ją į intensyvaus vystymo vėžes. Nukrypus nuo lenininių gamybos valdymo metodų, šie abu socialistinės gamybos aspektai, kaip žinoma, buvo iškreipti ir deformuoti. Gamybos planavimas pamažu išsigimė į planavimą, pagrįstą „pasiektu lygiu", demonstruojantį „gražius" bendruosius augimo rodiklius, t. y. centralizuotą biurokratinį planavimą, užgožiantį kolektyvo, žmogaus, regiono.

[1] Tiesa, 1989 rugsėjo 12.
[2] Tiesa, 1989, rugsėjo 20.

V. Baranauskas — ekonomikos mokslų daktaras, profesorius, Lietuvos Mokslų Akademijos Ekonomikos Instituto vyriausiasis mokslinis bendradarbis

sąjunginės respublikos iniciatyvą, eliminuojantį bet kokias ūkinės ir politinės savivaldos formas, nepajėgų įvertinti ir įgyvendinti mokslinės-techninės revoliucijos keliamų reikalavimų, tenkinti dinamiškų rinkos, didėjančių žmonių poreikių. Tokiomis sąlygomis suvešėjo gamybinių kolektyvų siekimas „išsikovoti" kuo lengvesnes planines, normatyvines užduotis, gauti daugiau gamybinių išteklių, gamybininkams atrofavosi ne tik noras, bet ir sugebėjimas būti iniciatyviems, išradingiems, kūrybingiems, stengtis gaminti kokybišką produkciją, apskritai sumenkėjo žmogaus veiksnio vaidmuo vystant ir tobulinant gamybą, siekiant geriau tenkinti nuolat didėjančius vartotojų poreikius, humanizuoti valstybės funkcionavimą, visą visuomenės gyvenimą.

Todėl nereikia per daug stebėtis, kad net dabar, pradėjus realizuoti antrąjį esminės ekonominės reformos etapą, neretai reiškiama nuomonė, jog centralizuotas planavimas šalies ir respublikos mastu esą tik trukdąs ekonomikai, prieštaraująs prekinių-piniginių santykių, rinkos, konkurencijos plėtrai, geresniam gamybos ir žmonių poreikių tenkinimui. Atseit „rinkos socializmo" sąlygomis ir esant laisvai rinkai tik pinigu (rubliu) galima priversti žmogų efektyviai dirbti, nes rinkos mechanizmo ir apskritai ekonomikos funkcionavimas socializmo ir kapitalizmo sąlygomis iš esmės nesiskiria.

Pagrindinė „rinkos socializmo" koncepcijos šalininkų klaida yra ta kad, pasak akademiko L. Abalkino, jie ignoruoja principinį skirtumą tarp prekinių-piniginių santykių socializmo ir kapitalizmo sąlygomis.[3] Nors iš išorės jie panašūs, tačiau skiriasi savo turiniu, atspindi kitokias visuomeninio vystymosi sąlygas, kitą nuosavybės santykių tipą, kitus santykius tarp klasių ir socialinių grupių. Svarbiausia — jų kitoks turinys. „Rinkos socializmo" koncepcija, grindžiama autonominiu prekinių-piniginių santykių traktavimu, išplaukia iš to, kad prekiniai-piniginiai santykiai esą patys savaime išsprendžia visas problemas, kad, atvėrus jiems kelią, nereikia nei planuoti, nei valdyti, nei reguliuoti. Esu įsitikinęs, kad netgi šiuolaikiniame kapitalizme toks rinkos mechanizmas iš viso neegzistuoja. Mat „rinkos socializmo" šalininkų nuomone, ūkis išsidėstęs tarytum vienoje plokštumoje, kurioje esą egzistuoja lygiateisės įmonės. Tai primityvi pažiūra. Ūkis — ne plokščias, o tam tikro tūrio, sudėtingos struktūros objektas. Čia veikia tiek horizontalių, tiek vertikalių ryšių sistema. O „rinkos socializmo" koncepcija iš esmės remiasi „plokštumine" analize, neigia įvairių formų vertikalaus reguliavimo ir valdymo galimybę ir būtinumą. Tokią pažiūrą būtų galima pateisinti aiškinant kapitalizmo pirminio vystymosi ištakas. O dabar, dvidešimtojo amžiaus pabaigoje spartindami šalies socialinį ir ekonominį vystymą, turime pakilti į naują, aukštesnę visuomeninės gamybos planingumo ir savivaldos pakopą. Ją suprantu kaip kokybiškai naują tiek visų valstybinės valdžios ir valdymo organų atliekamą visuomeninės gamybos planingą reguliavimą, tiek savarankišką pagrindinės jos grandies — įmonės (susivienijimo) — ūkininkavimą. Tik tuo remiantis galima pasiekti efektyvios ir vientisos planingo ekonomikos valdymo sistemos funkcionavimą. Draugas M. Gorbačiovas baigiamajame žodyje pirmajame TSRS liaudies deputatų suvažiavime nurodė, jog „... reikia plėtoti socialistinę rinką, paliekant planinį reguliavimą, ekonominius poveikio metodus, tuo pat metu maksimaliai skatinant pirminių gamybinių kolektyvų ūkinį savarankiškumą".[4]

Kaip šie uždaviniai spręstini atsinaujinančios Lietuvos sąlygomis, kad spartus visų grandžių ir lygmenų visuomeninės gamybos plėtojimas geriausiai atitiktų rinkos reikalavimus, visiškai tenkintų kiekvieno žmogaus ir visuomenės poreikius? Pirmiausia nei ekonominėje teorijoje, nei

[3] Мировая экономика и международные отношения, 1987, № 4, с. 68—69.

[4] Tiesa, 1989, birželio 11.

ūkininkavimo praktikoje socialistinės įmonės (susivienijimo) ūkininkavimo savarankiškumo negalima suabsoliutinti, priešpriešinti jo centralizuotam šalies ar respublikos visuomeninės gamybos planiniam reguliavimui, ir atvirkščiai. Ūkinio objekto savarankiškumas ir centralizuotas planavimas iš esmės yra vientisas, vienas kitą papildąs ir vienas be kito negalįs egzistuoti procesas. O kad ir vienas, ir kitas šio proceso elementas būtų naujos kokybės, visiems ekonominės bazės (gamybos) ir valstybinio antstato darbuotojams būtina gerai išmanyti ir spręsti šiuolaikinės intensyvios gamybos ekonomikos ir valdymo problemas, suvokti būtinumą tobulinti esamus visų gamybos grandžių, visų lygmenų gamybinius santykius. Visais galimais būdais atgaivintinas valstybinės nuosavybės tikrai visaliaudinis pobūdis, jos sujungimas su žmogumi ir kolektyvu, įkvėpiant gyvybės žmonių ir kolektyvų ekonominei veiklai.

Antra, įmonių (susivienijimų) ūkinį savarankiškumą ir centralizuoto visuomeninės gamybos planinio reguliavimo vientisumą galima realizuoti tik efektyvios ir vientisos planingo ekonomikos valdymo sistemos sąlygomis šalies ir Respublikos, miesto, rajono mastu. Tai reiškia, kad visuose ekonomikos lygmenyse sukuriama planingo ūkininkavimo subjekto — socialistinio šeimininko tikrai savarankiška, apsimokanti, optimaliai suplanuota ir ekonomiškai skatinama veikla. Pagrindinėje ekonomikos grandyje — įmonėje ja rūpinasi gamybinio kolektyvo taryba (moksliniame kolektyve — mokslinė taryba), o teritorijoje ar Respublikoje — administracinio rajono, miesto Liaudies deputatų taryba, Respublikos Aukščiausioji Taryba. Viena iš lemiamų efektyvaus ūkininkavimo sąlygų yra visuomeninės gamybos organizavimo ir valdymo struktūros racionalumas. Todėl būtina iš esmės pertvarkyti stalinizmo ir stagnacijos laikotarpiu subiurokratėjusį pagrindinės ūkiskaitinės gamybinės grandies — įmonės valdymą, šakinį ir teritorinį gamybos organizavimą bei valdymą ir centrinių šalies bei Respublikos, miestų ir rajonų ekonomikos organų veiklą.

Kiekvienas gamybinis vienetas, juo labiau pagrindinė ūkiskaitinė gamybos grandis (įmonė, susivienijimas) turi atitikti konkrečios gamybos racionalaus organizavimo reikalavimus (koncentravimo, specializavimo, kooperavimo, sroviškumo, racionalaus teritorinio išdėstymo), įgalinančius pagal naujausius mokslo ir technikos laimėjimus sparčiai atnaujinti gaminamą produkciją, gamybinį aparatą ir gamybos, darbo bei valdymo organizavimą, kuo geriausiai tenkinti kaskart didėjančius gausėjančių vartotojų poreikius, dinamiškus rinkos reikalavimus. Tai pasakytina ir apie visokeriopai plėtotinus gamybinius bei vartotojų kooperatyvus, kolūkių verslus, kolektyvinę bei šeimyninę rangą ir nuomą, individualią darbinę veiklą. Šioms gamybos ir paslaugų organizavimo formoms turi būti sudarytos visos reikiamos sąlygos komerciniais pagrindais apsirūpinti šiuolaikine technika, gamybos priemonėmis, kad būtų galima gaminti aukščiausios kokybės produkciją bei paslaugas.

Svarbiausia — neužmiršti, kad sėkmę pasaulinėje rinkoje, šalies ir Respublikos ekonomikoje dabar lemia mūsų sugebėjimas moksliškai ir pagrįstai nustatyti svarbiausius būsimo spartesnio augimo atsparos taškus, potencialiausias mokslinės-techninės pažangos kryptis, kuriose įsitvirtinus būtų galima įgyti rimtus technologinius ir ekonominius pranašumus. Iš šito išeinant ir remiantis pasaulinės ekonominės pažangos dėsningumais sparčiai pertvarkytina ekonomikos struktūra, investicijų politika, kurtini ir ugdytini pajėgūs moksliniai gamybiniai kompleksai, optimaliai glaudinantys visą mokslinių tyrimų, naujos technikos, gamybos, perspektyvios produkcijos ir paslaugų ciklą.

Išsivysčiusios pramonės šalių (iš to skaičiaus ir nedidelių) patirtis rodo, kad šiuolaikinę konkurenciją pasaulinėje rinkoje dažniausiai laimi stambiu mastu ne atskiros įmonės, o stambūs moksliniai-gamybiniai-ūki-

niai kompleksai, ištisų šalių ir net jų grupių suvienytos pastangos.[5] Todėl kuriamojoje vientisoje Respublikos ekonomikos valdymo sistemoje tokiems kompleksams teiktina didelė reikšmė, nes tai yra vienas iš labai svarbių būdų didinti Respublikos ekonominį savarankiškumą, konkurencinį potencialą, jos įnašą į visos šalies pažangą didėjančio darbo pasidalijimo šalies ir pasauliniu mastu sąlygomis.

Bet kuri pagrindinė ūkiskaitinė gamybinė grandis (susivienijimas, įmonė, ūkis) gali efektyviai funkcionuoti tik organiškai derindama savo veiklos šakinį ir teritorinį aspektus, nuosekliai realizuodama objektyvius nacionalinės ekonomikos vystymo strateginius reikalavimus, konstituciškai įteisintus suverenios Respublikos valstybinėje politikoje (vidaus ir užsienio), remiančioje ieškančiuosius, skatinančioje šuolį užsibrėžta kryptimi. O tai įmanoma tik darniai ir veiksmingai ūkininkaujant (būtent ūkininkaujant, o ne administruojant, komanduojant) šakinėms ir teritorinėms gamybos grandims. Nevalia pamiršti, kad rinka, deja, yra trumparegė. Nacionalinės valstybės uždavinys yra moksliškai rengti ir ekonominiais metodais įgyvendinti ilgalaikes programas, koreguojančias ir valdančias rinkos stichiją, padedančias atgimstančiai Lietuvai savarankiškai, kompleksiškai ugdyti gamybines jėgas, mokslinį-techninį potencialą, ekonomiką, kultūrą, žmogų sutinkamai su jos nacionaliniais interesais, derinti kiekvieno žmogaus, kolektyvo, visuomenės einamuosius ir perspektyvinius poreikius. Tiek gamybinių jėgų ugdymo, tiek rinkos planinio ekonominio reguliavimo būdai turi organiškai išplaukti iš mūsų konkrečių ekonominių, socialinių, dvasinių, istorinių, politinių sąlygų specifikos (o ne būti sąjunginės unifikacijos arba tos ar kitos užsienio šalies patyrimo aklo mėgdžiojimo įrankiu), iš tikrųjų mobilizuoti visas ūkio grandis, sugebėti keistis darbo rezultatais pasaulinėje rinkoje, konkurencingai, sutelktai atsispirti prieš sąjunginių ir pasaulinių transnacionalinių monopolijų engiantį diktatą.

Respublikos vieningo liaudies ūkio funkcionavimo darną ir efektyvumą lemia šalies ekonominio centro grandys (Valstybinis plano komitetas, Finansų ministerija, Valstybinis ir specialieji bankai, Valstybinis kainų komitetas, Valstybinis darbo ir socialinių klausimų komitetas, Valstybinis materialinio techninio tiekimo komitetas, Valstybinis statybos komitetas, Valstybinis mokslo ir technikos komitetas ir pan.). Jų veikloje turėtų reikštis svarbiausi ūkininkavimo svertai. Deja, kaip tik čia ūkio mechanizmas dažniausiai ir labiausiai sutrinka. Net valstybinių ekonominio ir socialinio vystymo planų lygmenyje pernelyg centralizuotos formos ekonominiai svertai ir planavimas vienas su kitu yra nesuderinti, veikia prieštaringai, trikdo ūkio mechanizmo veiksmingumą, menkina ekonominių valdymo metodų ir moksliškai pagrįsto planavimo poveikį gamybos intensyvumui, perėjimui į naujos kokybės ekonominį augimą. Esą siekdamos visam šalies liaudies ūkio kompleksui vieningų interesų, centralizuotos šalies ekonominės žinybos, pasak draugo M. Gorbačiovo, tebėra įklimpusios „mėginimuose reguliuoti absoliučiai viską", užuot kūrybingai ir praktiškai derinusios ūkinį savarankiškumą ir centralizuotą planavimą pagal „naują koncepciją centralizmo, pagrįsto darbo žmonių aktyvumu ir įmonių savarankiškumu", sąjunginių respublikų ūkiniu, kultūriniu ir politiniu suverenumu.[6] Jeigu veiksmingai funkcionuotų vientisas, tiesiogiai visas šakas apimantis Respublikos ekonomikos kompleksas, tai nei Sąjungoje, nei Lietuvoje nereikėtų šakinių gamybinių mi-

[5] 80–90 proc. JAV ir Didžiosios Britanijos eksportuojamos produkcijos pagamina pramoniniai gigantai, įeinantys į 600 stambiausių pasaulio firmų skaičių kurių pardavimo apimtys viršija milijardą dolerių. Socialističeskaja industrija 1989 Nr 182, p. 2)

[6] TSKP Centro Komiteto plenumo dokumentai. 1987 m. birželio 25–26 d. V., 1987 p. 45.

nisterijų, nes jos savo administravimu tik trukdo savarankiškai dirbti susivienijimams, įmonėms. Dabar pats laikas sparčiai kurti tarpšakinius valstybinius susivienijimus, mokslinius gamybinius kompleksus, profiliuotas asociacijas, koncernus. Galiausiai laikas įmonėms suteikti teisę pačioms apsispręsti, ar jos nori turėti nežinybinį statusą.

Ką gi tokiu atveju turėtų veikti šalies centrinės ekonominės žinybos? Ogi stengtis visokeriopai padėti sąjunginėms respublikoms, jų centrinėms ekonominėms grandims diegti regioninę ūkiskaitą, padėti savarankiškai ūkininkauti, rūpintis, kad tose respublikose veikiantys susivienijimai, įmonės, organizacijos, gamybinių ir mokslinių kolektyvų asociacijos bei įmonės vienos su kitomis palaikytų racionalius tarprespublikinius ir tarptautinius gamybinius ir ekonominius ryšius, moksliškai tvarkytų kainas, skatinančias atnaujinti ir gaminti aukščiausios kokybės konkurencingą produkciją, organizuotų didmeninę gamybos priemonių prekybą, ugdytų eksportinį potencialą, užsidirbtų ir efektyviai naudotų valiutinį fondą ir t. t. Šios žinybos turėtų padėti respublikoms ir įmonėms išspręsti svarbiausią problemą — kaip ūkiskaitiniam gamybiniam vienetui ir visos Respublikos ekonomikai sudaryti tokias sąlygas, kad žmonių pajamos ir gyvenimo lygis priklausytų ne nuo kanceliarinio planavimo, nepatikimų ūkiskaitos modelių, žaidimo kainomis ar asortimentu, o pirmiausiai — nuo jų pačių darbo. Ekonominiai normatyvai, kaip pabrėžė draugas M. Gorbačiovas pranešime TSKP XIX sąjunginėje konferencijoje, turi „užtikrinti tokią tiesioginių pajamų sąsają su galutiniais rezultatais, kad kiekvieną kolektyvo darbo kokybės gerinimą skatintų jo pajamų didėjimas".[7]

Vadinasi, viena iš svarbiausių krypčių, įgalinančių geriau derinti ūkinį savarankiškumą ir centralizuotą planavimą, yra toks funkcinių šalies ekonominio centro grandžių ūkininkavimas, kuris kiekvienai sąjunginei respublikai, jos centrinei ekonominei grandžiai ir svarbiausia kiekvienam ūkiskaitiniam gamybiniam vienetui sudarytų realias sąlygas savarankiškai ir atsakingai ūkininkauti, remiantis ūkiskaita kiekvienoje darbo vietoje visiškai atskleisti bei realizuoti kiekvieno žmogaus fizines ir dvasines kūrybines galias.

Sąjunginių respublikų centrinių funkcinių ekonominių grandžių pareiga rengti (remiantis mokslų akademijų parengta mokslinės-techninės pažangos programa 20-čiai metų ir ekonominio-socialinio vystymo koncepcijos 15-kai metų projektu) ir realizuoti moksliškai pagrįstą perspektyvą gamybinių jėgų išdėstymo, kompleksiško ir efektyvaus gamybinių bei darbo išteklių naudojimo ir reprodukcijos, struktūrinę, investicinę ir visuomeninių poreikių tenkinimo politiką, realizuojamą ekonominiais metodais bei svertais, o ne smulkmeniška administracine globa. Moksliškai pagrįstas naujos kokybės ekonominio augimo problemų įvairiuose Lietuvos ekonomikos lygmenyse kėlimas ir sprendimas turi būti praktiškai realizuojamas per valstybinius užsakymus, kapitalinius įdėjimus, normatyvus, limitus, licenzijas, kvotas, kainas, tarifus, mokesčius, muitus, kredito procentus ir kitas planinio ekonomikos reguliavimo priemones. Centrinės funkcinės Lietuvos ekonominės grandys privalo būti atsakingos už efektyvų ūkininkavimą, už deramą galutinį respublikos liaudies ūkio komplekso įnašą į šalies socialinę-ekonominę pažangą. Tokią politika kiekvienoje sąjunginėje respublikoje lemia ne tik visai šaliai bendri, bet ir specifiniai gamtiniai, ekonominiai, socialiniai, istoriniai, nacionalinės savimonės ir kiti vietiniai veiksniai. Prisiminkime netolimą praeitį.

1957—1965 metų laikotarpiu, priartinus valdymą prie gamybos, atgaivinus liaudies ūkio tarybas, gamybinių jėgų vystymui buvo suteiktas tam tikras (o mūsų Respublikoje didelis) kiekybinio ir kokybinio augimo

[7] TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28 - liepos 1 d V., 1988 p. 13.

impulsas. 1960—1965 metais materialinių gėrybių ir paslaugų vartojimo (vidutiniškai vienam gyventojui) šalyje lygis, palyginti su JAV, padidėjo 5 procentų punktais (nuo 37 iki 42 proc.), o 1965—1986 metų laikotarpiu sumažėjo 12 procentų punktų (nuo 42 iki 30 proc.).[8]

Tai prisiminus, matyt, būtų tikslinga, kur tik įmanoma, atsisakyti tarpinės gamybinių šakų valdymo grandies (ministerijų, komitetų ir pan.), iš kurios jau atimta kompetencija duoti netgi valstybinius užsakymus, o ekonominį mūsų Respublikos visuomeninės gamybos valdymą sutelkti Valstybiniame plano komitete arba Ekonomikos ministerijoje.

Labiausiai išsivysčiusių šalių patirtis rodo, kad realus, veiksmingas bendravalstybinis nacionalinės ekonomikos vystymo planavimas net ir kapitalizmo, privačios gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis padeda ugdyti ir sutelkti šalies ir net jų grupių gamybines jėgas, didinti ūkio konkurencingumą. Antai Japonijos ekonominio planavimo valdyba 1988 m. balandžio mėnesį paskelbė penkmečio programą 1988—1992/1993 finansiniams metams. Skaičiuojant nuo 1950 m., tai yra nuo mokslinės-techninės revoliucijos, vykstančios pasauliniu mastu, pradžios, tai jau vienuoliktoji šios šalies valstybinio ekonominio planavimo programa. Joje, be kita ko, numatoma realizuoti priemones, kad šalyje būtų sukurta harmoninga policentrinė ekonominė struktūra.

Pažymėtina, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1988 m. balandžio 9 d. nutarime „Dėl Respublikos liaudies ūkio valdymo pertvarkymo" reikalaujama, kad Respublikos centriniai ekonomikos organai, visų pirma Lietuvos TSR Valstybinis plano komitetas turi sutelkti dėmesį į moksliškai pagrįstą perspektyvinį Respublikos liaudies ūkio vystymą, jo struktūros tobulinimą, optimalių tempų ir proporcijų nustatymą, užtikrinti subalansuotą visuomeninės gamybos plėtojimą, visokeriopai padėti ryžtingai pereiti prie ekonominių valdymo ir ūkininkavimo metodų.[9] Pertvarkos sąlygomis būtina suformuoti bendravalstybinį moksliškai pagrįstą požiūrį į šiuos klausimus. Kol to nėra, sunku gamybinių, mokslinių, darbo kolektyvų savarankiško ūkininkavimo pastangas telkti viena kryptimi, labiausiai spartinančia mokslinę-techninę bei ekonominę-socialinę pažangą dabartinėje labai sudėtingoje gamybinių jėgų vystymo situacijoje. Pavyzdžiui, nei gamybininkams, nei mokslininkams, nei ekonomika besirūpinantiems rajonų ir miestų partiniams ir Tarybų darbuotojams nėra visiškai aiškūs patys problemiškiausi ir principinės reikšmės Respublikos liaudies ūkio perspektyvinio vystymo, jo struktūros tobulinimo, optimalių plėtros tempų ir proporcijų nustatymo, subalansuotos visuomeninės gamybos raidos klausimai. Ar mobilizuosimės tokiam naujos kokybės ekonominiam augimui, kurį išsivysčiusios pramonės šalys pasiekė pirmiausiai vystydamos mokslo ir technikos pažangą lemiančias šakas, mokslą, švietimą, paslaugų sferą? O gal laikysimės Respublikos senosios ekonominės struktūros, ribojančios galimybes deramai perskirstyti darbo išteklius, kapitalinius įdėjimus, didinti eksporto pajėgumus ir t. t.? Bėda ta, kad pas mus dvi minėtos vystymosi kryptys viena kitą neigia: ar mobilizuosime žmonių pastangas už pažangą ar prieš pažangą? Pabandysiu pagrįsti šią mintį skaičiais ir faktais. Išsivysčiusios kapitalistinės šalys, turėdamos 16 procentų planetos gyventojų, 1983 m. pagamino 56 procentus bendro pasaulio nacionalinio produkto. Šių šalių industrijos, realizuojančios tris svarbiausias mokslo ir technikos pažangos kryptis — mechanizavimą ir automatizavimą, chemizavimą bei elektrifikavimą, produkcijos dalis bendroje pramonės gamyboje pasiekė 56,7 procento, šis rodiklis pasaulyje — vidutiniškai 51,1 procento, o Tarybų Sąjungoje —

[8] ЭКО, 1988, № 12, с. 54; Литературная газета, 1988, № 50, с. 10.

[9] Tiesa, 1988 balandžio 13 d.

tik 39 procentai (1986 m. duomenys), Lietuvoje — mažiau kaip trečdalis[10]. Minėtų šalių, pasiekusių tokį industrializavimo lygį, žemės ūkyje dirba tik 3—8 procentai visų dirbančių gyventojų, o pas mus beveik penktadalis. Deja, net tokia gausi žemdirbių armija dar nevisiškai patenkina maisto poreikius.

Tai sakydamas, aš anaiptol neketinu sviesti akmens į mano didžiai gerbiamų Respublikos žemdirbių daržą. Juk jie, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, žemės ūkio produkcijos pagamina 1,7 karto daugiau negu vidutiniškai šalyje. Tačiau ir šioje srityje stokojama racionalaus centralizuoto planavimo ir ekonominio savarankiškumo derinimo, žemės ūkyje vis dar iš inercijos tebepraktikuojamas planavimas, paremtas vadinamuoju pasiektu lygiu. Kažkodėl iki šiol neatsisakoma dabarties prekiniams-piniginiams santykiams prieštaraujančio žemės ūkio produktų natūrinio tiekimo į sąjunginius fondus. Mano nuomone, tai karinio komunizmo laikais praktikuotojo maisto produktų nusavinimo ir naujosios ekonominės politikos laikais imtų natūrinių žemės ūkio mokesčių derinys, tiksliau sakant, praeities atgyvena, neturinti nieko bendra su ekonominiais valdymo metodais.

Dėl perdėto, viską reguliuojančio ir respublikos interesų nepaisančio centralizuoto planavimo ir centrinių žinybų komandavimo Respublikos ekonomikai tenka ir toliau moksliškai nepagrįstai didinti mėsos ir pieno gamybą,[11] nors daugelis pašarų bazės galimybių jau išnaudota. Kita vertus, keista, kodėl, pirmaudami šalyje pagal žemės ūkio produktų gamybą vienam gyventojui, tebesame priklausomi nuo centro, kai reikia tais produktais apsirūpinti. Dirbtinai sukeliamas būtinumas turėti Respublikos poreikius viršijantį žemdirbių skaičių trikdo natūralią vidinę gyventojų migraciją, naujai statomų ar rekonstruojamų objektų šeimininkus skatina ieškoti darbo jėgos svetur ir tuo sukelia iracionalią tarprespublikinę gyventojų migraciją. O kas įsavins milžiniškus Sibiro ir Tolimųjų Rytų gamtos išteklius, jei ten gyvena vos 11 procentų šalies gyventojų?[12]

LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gegužės 18 d. įstatyme „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų", TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. liepos 27 d. nutarime dėl Pabaltijo respublikų ekonominio savarankiškumo, LKP Centro Komiteto pasiūlymuose TSKP plenumui „Dėl tarpnacionalinių santykių tobulinimo TSR Sąjungoje"[13], TSKP CK 1989 m. rugsėjo plenumo dokumentuose ir Respublikoje plačiai išvystytose akcijose praktiškai realizuoti ūkinį savarankiškumą, apie kurias visuomenė operatyviai informuojama, randame atsakymą, kaip spręsti daugelį šiame straipsnyje iškeltų problemų. Svarbiausia — išplėsti pačios sąjunginės respublikos ūkininkavimo sferą, tiksliai atriboti centrinių, respublikinių ir vietinių organų funkcijas, smarkiai išplėsti Respublikos teises sprendžiant ekonominės politikos klausimus, tobulinant visos Sąjungos teritorinį darbo pasidalijimą. Mano nuomone, mums reikia gaminti aukšto technologiškumo, mokslo imlią, daug kvalifikuoto darbo ir kuo mažiausiai iš toli vežamų žaliavų, medžiagų, kuro ir energijos išteklių reikalaujančią geros kokybės ir konkurencingą produkciją, plėsti turizmo bei poilsio ir kitas paslaugas.

Plačiau nekomentuodamas minėtų partijos ir visuomenės pasiūlymų (skaitytojai su jais jau, be abejo, susipažinę), noriu pabrėžti vieną, ma-

---

[10] Иоффе Я. А. Мы и планета: цифры и факты. М.: Политиздат, 1985, с. 84, 130.

[11] Skaičiuojant vienam gyventojui Lietuvos TSR augalininkystės produkcija viršija šalies lygį trečdaliu, o gyvulininkystės — daugiau kaip du kartus.

[12] Тютюников А. И. Развитие агропромышленного комплекса. М.: Знание, 1987, с. 43.

[13] Tiesa, 1989, sausio 19.

no nuomone, esminę mintį: kai sąjunginių ministerijų ir žinybų veikla perdėm centralizuota, kai sąjunginės respublikos smulkmeniškai globojamos ir nepaisoma jų teritorinių interesų, atsiranda socialinių ir nacionalinių prieštaravimų. Vienas jų, bene pavojingiausias, yra tas, kad Respublikos gyventojų gerovės lygis nebepriklauso nuo jų darbo tikrojo efektyvumo. Tai pakerta žmonių ekonominį suinteresuotumą — svarbiausią sėkmingos pertvarkos prielaidą. Jį galima ir būtina realizuoti tik sėkmingai derinant centralizuotą planavimą ir teisę būti savo Respublikos įmonės, ūkio šeimininku, tik sėkmingai pereinant prie respublikų visiškos ūkiskaitos ir ekonominio savarankiškumo, iš tikrųjų efektyviai šeimininkaujant visose ūkininkavimo grandyse — gamybiniame ar moksliniame — gamybiniame kolektyve, rajone, mieste, Respublikoje, suverenių Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungoje. Šio tikslo praktiškas įgyvendinimas tapo Lietuvos žmonėms gyvybiškai svarbiu, visų mūsų pastangas konstruktyviai mobilizuojančiu uždaviniu.

„NUSIBODO MAN TARNAUTI..."

Mūsų pašnekovai —
Lietuvos tekstilės instituto direktorius,
technikos mokslų daktaras, profesorius Rimantas ŽIEMELIS,
direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams,
technikos mokslų kandidatas Mindaugas LODA,
mokslinio tyrimo darbų organizavimo ir diegimo
skyriaus vedėja Violeta RAČKAUSKIENĖ,
laboratorijos vedėjas, chemijos mokslų kandidatas,
partinio biuro sekretoriaus pavaduotojas Narcizas DUOBINIS

INSTITUTO VIZITINĖ KORTELĖ. Lietuvos tekstilės institutas, anksčiau vadintas Sąjunginiu tekstilės medžiagų mokslinio tyrimo institutu, įkurtas 1960—1961 metais. Jo pagrindiniai fondai, skirti mokslinio tyrimo darbams, siekia 8 milijonus rublių. Mokslinių darbų specializacijos kryptis — kurti ir diegti siūlų, audinių, trikotažo ir neaustinių medžiagų asortimentą ir gamybos technologiją. Kolektyvą sudaro apie 400 darbuotojų, iš to skaičiaus 174 moksliniai bendradarbiai, jame dirba 3 mokslų daktarai ir 51 mokslų kandidatas.

Žurnalistas: Manau, pasikeitė ne tik Jūsų instituto pavadinimas, bet ir pavaldumas?

R. Žiemelis: Taip, praeitą vasarą taikiai ir draugiškai atsiskyrėme nuo TSRS lengvosios pramonės ministerijos, ji mus perdavė Respublikos Ministrų Tarybos žinion.

Žurnalistas: „Skyrybos" — nelengvas dalykas. Matyt, neapsiėjote be Respublikos vadovaujančių organizacijų tarpininkavimo?

R. Žiemelis: Mums padėjo Respublikos Ministrų Taryba, jos pirmininko pavaduotojas J. Rusenka. Gerbiamas V. Sakalauskas mūsų prašyme įrašė rezoliuciją: „Tai tik pirmoji kregždė. Reikia sukurti priėmimo sistemą". Nors tokios sistemos dar nėra, viskas vyko sklandžiai. Mūsų instituto perdavimo Respublikai akte numatytos tolesnės mūsų veiklos sąlygos, iš to skaičiaus ir tiekimo klausimai. Juos spręsti ir toliau padės TSRS lengvosios pramonės ministerija, kuri dalį išteklių, skirtų valstybiniam

užsakymui atlikti, pateiks tiesiogiai, o kitą dalį perduos Respublikos planavimo, tiekimo ir kitoms organizacijoms.

Žurnalistas: Girdėjau, kad perėję Respublikos priklausomybėn siekiate nežinybinio statuso?

R. Ziemelis: Tai tiesa.

Žurnalistas: O tokio siekio motyvai?

N. Duobinis: Pirmiausiai — patriotizmas, noras duoti naudos savo kraštui. Pavyzdžiui, šiemet su Respublikos įmonėmis mūsų sudarytų sutarčių suma siekia tik dešimtadalį darbų apimties. Mažokai! Mūsų įnašas į Respublikos lengvosios pramonės plėtrą galėtų būti didesnis.

M. Loda: Anksčiau vyravusi orientacija į visą šalį — mes daugiausiai kuravome acetatinio pluošto perdirbimą — neleido mums aprėpti kitų Respublikos lengvajai pramonei rūpimų dalykų. Dabar tokią padėtį laipsniškai taisome. Jau 1989—1990 metais ketiname kur kas daugiau padėti ne tik Respublikos šilko bei trikotažo, bet ir medvilnės, linų, vilnos, odos ir galanterijos, avalynės pramonės įmonėms.

Žurnalistas: Respublikos lengvosios pramonės poreikiai, tiksliau sakant, geresnis jų tenkinimas — turbūt tik vienas iš daugelio motyvų, skatinančių siekti savarankiško statuso. Bet neužmirškime, kad, pasak žmonių, kiekvienam savi marškiniai arčiau kūno. Matyt, ir sau tikitės kokios naudos?

R. Ziemelis: Tokį siekį lemia ne pinigai. Sutinku — jų visiems reikia. Tačiau mūsų perėjimas į Respublikos priklausomybę nustebino Valstybinio plano komiteto darbuotojus: peržvelgę mūsų nuvežtus dokumentus, savo akimis netikėjo. Girdi, vargu ar pas mus sugrįš daugiau tokių įmonių, kurių materialinė padėtis tokia gera. Nesiskundžiame nei centru — didesnė pelno dalis buvo mums paliekama — nei skurdžiais atlyginimais, nei apleistais socialiniais klausimais. Netgi butais buvome gan patenkinamai aprūpinami.

N. Duobinis: Ir vis dėlto net tokiomis palyginti neblogomis sąlygomis instituto komunistų iniciatyva darbo kolektyvas kreipėsi į Respublikos Ministrų Tarybą prašydamas tarpininkauti, kad institutas būtų perduotas Respublikai.

M. Loda: Matyt, žmones veikia ir politinė situacija, aukščiausiajame lygmenyje svarstomi dokumentai apie Respublikos ekonominį savarankiškumą.

R. Ziemelis: Ši situacija — ne tiek priežastis, kiek padarinys. Priežastis, man atrodo, yra žmonių, šiuo atveju — mūsų instituto kolektyvo siekimas būti savarankiškam, noras būti tikru šeimininku. Tai, sakyčiau, maždaug tas pats kaip tūlo valstiečio siekimas atgauti tėvų žemę. Nors ir kolūkyje jis dažnai neblogai gyvena, tačiau nesijaučia jame šeimininkas, ir tiek. Panašūs procesai vyksta ir institute. Centras mums anksčiau diktavo, kaip tvarkyti finansinę veiklą, laikė griežtoje ūkinėje priklausomybėje, o mokslinėje veikloje nieko nepadėjo.

Žurnalistas: Tad ir atsitiko kaip toje liaudies dainoje: „Nusibodo man tarnauti, noriu pats sau paponauti. . ."

V. Račkauskienė: Dar ne per seniausiai pagrindinis mūsų veiklos vertinimo kriterijus — mokslinio tyrimo darbų apimtis piniginė išraiška — buvo tiesiog absurdiškas. Sutaupei lėšų — bara, jas pereikvojai — vėlgi bara. Ir niekas nepaiso tavo veiklos galutinio rezultato.

Žurnalistas: Betgi jūs dar 1987 m. pirmieji šakoje, o gal ir Lietuvoje perėjote prie ūkiskaitos.

V. Račkauskienė: Nuo to laiko reikalai kiek pasitaisė. Mokslinio tyrimo darbų apimtį papildė pelno rodiklis. Atsirado paskata pelną didinti, o mūsų produkcijos savikainą mažinti. Jau 1987 m., palyginti su 1986 m., pelną nuo minimalaus padidinome iki 850 tūkstančių, atitinkamai suma-

žėjo produkcijos santykinė savikaina. Beje, išmokėjus mokesčius biudžetui ir vadovaujančiai organizacijai, apie 90 procentų pelno likdavo mums.

Žurnalistas: Ir jūs juo naudojotės?

R. Žiemelis: Be abejo. Pavyzdžiui, 1988 m. buvo pastatytas antrasis eksperimentinių laboratorijų korpusas.

Žurnalistas: Betgi statėte iš centralizuotų lėšų?

R. Žiemelis: Taip, centras viena ranka iš mūsų ėmė, o kita davė. Beje, davė turbūt ne mažiau, gal net ir daugiau, negu ėmė...

Žurnalistas: O jūs nuo dosnaus centro bėgate. Kodėl?

V. Račkauskienė: Jau minėjome, kad nebuvome savarankiški. O konkrečiau — vadovai mus pavertė tarsi barbėmis devyndarbėmis. Kas savaitę 5—6 darbuotojai buvo komandiruojami į tolimus kraštus. Jie tikrino, kontroliavo, po to savaitėmis rašė pažymas, jas derino ir t. t.

M. Loda. Tai ne mokslinė, o kanceliarinė veikla. Žmonės ja buvo nepatenkinti, reiškė pretenzijas.

Neišvengėme diktato ir mokslinėje veikloje, neretai buvome biurokratinio valdymo aparato pastumdėliai, dirbome ne mūsų, o įmonių darbą. Sudarinėjome, pavyzdžiui, audinių technologinio susitraukimo grupines normas. Čia jau, sakyčiau, išeigų klausimai, kuriuos spręsti turėtų pačios įmonės.

R. Žiemelis: Be to, jos turi skirtingą įrengimų parką, o mus ministerija vertė ieškoti vieno bendro, deja, nesamo vardiklio. O kur dar brokas ir kiti nuostoliai, kuriuos įmonės slepia, pateikia mums duomenis ne kokie yra, o kokius norėtų matyti. Žodžiu, apdorodavome netikslius skaičius ir teikdavome juos centrui, vertėmės, sakytume, tikra alchemija.

M. Loda: O kur dar ekonominė reikalo pusė? Iš viršaus primestos užduotys buvo labai pigios, nors ir labai darbaimlios. Bet tai, kaip sakoma, bergždžias darbaimlumas. Aukštos kvalifikacijos mokslininkų pastangos buvo tiesiog švaistomos.

R. Žiemelis: Tą patį galima pasakyti ir apie vadovus. Jei į sąjunginę ministeriją ko nors įsigyti atvykdavo ne pats direktorius ar bent pavaduotojas, — blogai, nieko nepeš.

N. Duobinis: O Lietuvoje ar ne tas pats?

M. Loda: Į Respublikos lengvosios pramonės ministeriją irgi siunčiame bent direktoriaus pavaduotoją.

R. Žiemelis: Šita liga serga ir partijos miestų bei rajonų komitetai. Jei kokiame nors pasitarime institutui atstovauja ne direktorius, o kitas darbuotojas, partiniai vadovai piktinasi. Atseit žemas lygmuo, nesiskaitoma ir pan. Todėl direktorius į pasitarimus dažnai vyksta ne todėl, kad juose būtų reikalingas, o lydėdamas specialistus, partinės organizacijos vadovus ir pan. Tai, sakyčiau, autokratinio režimo atgyvenos.

N. Duobinis: Tik nepagalvokite, kad mes ruošiamės nutraukti ryšius su žinybomis ar partijos komitetais. Tačiau tie ryšiai turėtų būti nebe biurokratiniai, o dalykiniai.

Žurnalistas: Nors dar neseniai atsisakėte žinybinio pavaldumo, tapote savarankiškesni, tačiau jau turbūt pajutote, ką reiškia tas saldus žodis „laisvė". Kokią jūsų mokslinio tyrimo darbų programos dalį dabar sudaro valstybinis užsakymas?

V. Račkauskienė: Maždaug 60 procentų. Tai institutui palieka, kaip sakoma, laisvę manevruoti pasirenkant užsakovus, daugiau temų skirti savo Respublikos lengvajai pramonei. Pažymėsiu, kad už valstybinį užsakymą atsiskaitoma pagal gerus įkainius, mes jo ne vengiame, o ieškome.

M. Loda: Svarbu ne tik įplaukos, bet ir mūsų darbų mokslinis kryptingumas. Įmonių užsakymai — einamojo pobūdžio, nesudėtingi, o vals-

tybinis užsakymas daug imlesnis mokslo ir ne bet kokio mokslo, o atitinkančio vadinamuosius pasaulinius pavyzdžius. Maždaug trys ketvirtadaliai mūsų atliekamų darbų jau dabar yra tokio lygmens. Štai kodėl, atsisakę žinybinio pavaldumo, ėmėme savarankiškai plėtoti ryšius su užsienio firmomis, nes dabar jau turime juridinę teisę sudarinėti kontraktus (be tarpininkų — užsienio prekybos organizacijų). Vyksta derybos su šveicarų, lenkų, čekų, austrų, Vakarų vokiečių firmomis.

Žurnalistas: O kaip su užsieniečiais atsiskaitote?

M. Loda: Siekiame vadinamųjų barterinių sandėrių, pagrįstų abipuse kompensacija. Antai su šveicarų teksturavimo įrengimų gamykla „Heberlein" pasirašėme kontraktą, pagal kurį užsieniečiams parduosime siūlų perdirbimo technologiją, pritaikytą jų mašinoms.

Žurnalistas: Tai, kaip sakoma, pirmieji savarankiškos raidos žiedeliai. O kokie bus vaisiai? Turiu galvoje tolesnę savarankiško instituto plėtrą.

R. Žiemelis: O toliau tikriausiai bus dar gražiau. Ateityje ketiname išrauti pačią stipriausią visų blogybių šaknį — netikusią žmogaus pažiūrą į darbą, visuomeninę nuosavybę. Tai susiję su tuo, kad mūsų materialinis skatinimas, nors ir neblogas, nebeatlieka savo vaidmens.

N. Duobinis: Tiksliau sakant, mokame ne tiek už patį darbą, kiek už atėjimą į darbą. Didžiausias paskirstymo santykių trūkumas — niekaip neįmanoma pašalinti lygiavos. Žmogaus darbo užmokestį lemia jo užimamas etatas, o ne jis pats. O tuos pačius etatus užimantys žmonės, kaip žinoma, dirba skirtingai.

R. Žiemelis: Tad ir norisi mokėti labai gerai dirbančiam ne tradicinius 300—400 rublių, o, tarkime, 800 rublių, tik patenkinamai dirbantiems sumažinti atlyginimus, o tų, kurie blogai dirba, paslaugų iš viso atsisakyti.

N. Duobinis: Supraskite mus teisingai. Mes nenorime didinti darbo užmokesčio fondo, tik ketiname tą pačią darbų apimtį atlikti su mažesniu darbuotojų skaičiumi.

Siūlomos naujovės ekonominė ir moralinė prasmė būtų tokia: žmogus garantuotų institutui tam tikrą darbo rezultatą, o institutas jam — atitinkamą darbo užmokestį. Dabar mes žmogui pastovų atlyginimą garantuojame, o jis mums niekuo neįsipareigoja. Taigi atlyginimas nėra deramai susietas su galutiniais darbo rezultatais.

Žurnalistas: Tad nuo žodžių pereikime prie darbų...

R. Žiemelis: Kol kas tai nerealu. Juk kolektyvinę darbo sutartį reiktų pakeisti asmenine. O galiojantys įstatymai to nenumato, mes tiesiog neišmanome, kaip dabar mums atsisakyti neiniciatyvių žmonių. Juk daugelį teismas bematant sugrąžintų į darbą.

V. Račkauskienė: Laukiame nesulaukiame Lietuvos savarankiškos valstybinės (akcinės) įmonės ir kitų įstatymų bei normatyvinių aktų, kurie jau dabar labai reikalingi tiek visai ekonominio savarankiškumo siekiančiai Respublikai, tiek kiekvienai jos įmonei.

Žurnalistas: Ar vien įdiegus naujovišką darbo apmokėjimą bus galima pakeisti požiūrį į darbą, visuomeninę nuosavybę?

R. Žiemelis: Tai tik viena iš daugelio sudėtinių dalių sistemos, kurią aš apibūdinčiau kaip perėjimą prie darbo valstybinės akcinės įmonės sąlygomis. Mat visos darbo užmokesčio formos, kad ir kokios tobulos jos būtų, grindžiamos prievarta, siekimu priversti darbuotojus daryti taip, kaip naudinga darbdaviui. O tai savo ruožtu suponuoja priešinimąsi iš viršaus primestoms sąlygoms, norą daryti savaip, kartais net apgaudinėti.

V. Račkauskienė: Norėčiau priminti, kad net pažangiausios darbo apmokėjimo sistemos žmogų orientuoja ne tik į galutinį jo darbo rezultatą, bet ir į daugybę tarpinių rezultatų. Tai išplaukia tiesiog iš darbo technologijos.

R. Ziemelis: Vadinasi, svarbiausia — ne tiek tobulesnis darbo apmokėjimas, kiek faktinė žmogaus teisė dalyvauti skirstant jo produktą, teisė į nuosavybę. Mūsų supratimu, institutą turi valdyti ne kokia ministerija ir net ne Ministrų Taryba, o kapitalas per įgaliotuosius asmenis. Valstybė tą kapitalą valdyti įgalioja kolektyvą, o akcininkai — savo atstovus.

Žurnalistas: Vadinasi, institute tuo pačiu metu egzistuotų dvi nuosavybės formos — valstybinė ir akcinė, vyktų tarsi jų savotiška simbiozė?

R. Ziemelis: Taip. Jeigu Respublika leis, dalį, tarkime, ketvirtadalį, instituto valstybinio kapitalo išparduosime akcininkams — mūsų darbuotojams. Tad ir bus dvi nuosavybės formos — ir valstybinė, ir akcinė.

Žurnalistas: Turbūt yra ir daugiau būdų kurti akcinę įmonę?

R. Ziemelis: Yra dar du būdai. Pirmasis — liekamąjį (nepaskirstytą) pelną akcijų pavidalu išdalyti darbuotojams ir tuo būdu juos padaryti akcininkais, antrasis — išleisti vidaus akcijas ir jas išplatinti tarp darbuotojų.

Žurnalistas: Nesuprantu — kam šiais deficito laikais įmonei kaupti darbuotojų lėšas?

R. Ziemelis: Atsisveikindama su mumis, TSRS lengvosios pramonės ministerija padovanojo mums „kraitį" — paskyrė papildomų lėšų būsimiesiems kapitaliniams įdėjimams. Tai ir viskas, ateityje centralizuoto finansavimo nebebus. O lėšų gali prireikti. Ir nemažų, tokių, kokių dar neturime sukaupę. Tuomet ir pravers akcijos.

N. Duobinis: Nemeskime kelio dėl takelio. Svarbiausia, kad darbuotojas, akcininkas ar kaip kitaip jį pavadinsime, būtų instituto turto bendrasavininkis. Siekti šio tikslo padės mūsų būsimosios akcinės įmonės įstatai. Juos svarstė ir vienbalsiai priėmė visi padaliniai ir visuomeninės organizacijos. Vien Sąjūdžio grupė pateikė beveik 30 siūlymų, kaip tobulinti tokius įstatus.

Žurnalistas: Mus labiausiai domintų komunistų nuomonė.

N. Duobinis: Ji akcinei įmonei gana palanki. Partiniame susirinkime kolegialiai išsiaiškinome, kaip keičiasi nuosavybės sąvoka ir instituto valdymas.

Žurnalistas: O direktorių ar rinksite?

R. Ziemelis: Valdant ūkį visame pasaulyje vien demokratija niekur nesikliaujama: turi būti teisiniai mechanizmai, reguliuojantys vadovų ir valdinių santykius. Juos sukurti bandėme minėtuose akcinės įmonės įstatuose. Čia įtvirtinta iš esmės nauja instituto valdymo schema. Glaustai kalbant, ji taip atrodo: institutą valdo du savarankiški organai — stebėtojų ir instituto tarybos. Pirmoji sudaroma instituto tarybos ir administracijos veiklai kontroliuoti. Jos nariai renkami iš akcininkų, administracijos ir kitų kategorijų darbuotojų. Beje, akcininkams taryboje suteikiamas vietų skaičius atitinka jų valdomo instituto kapitalo dalį. Viena iš stebėtojų tarybos pagrindinių funkcijų — skirti ir atleisti instituto tarybos narius. Vienas iš jų skiriamas instituto generaliniu direktoriumi, patvirtinamos jo ir kitų instituto tarybos narių algos. Žodžiu, direktorius bus ne kolektyvo renkamas, o kolektyvo ir akcininkų renkamo organo skiriamas pareigūnas.

Žurnalistas: Kaip į tokias naujoves reagavo komunistai?

N. Duobinis: Kai kurie iš jų nustebo, kad partinė organizacija atsisako savo prerogatyvos spręsti kadrų klausimus ir ją perduoda stebėtojų tarybai. Bet tokias abejones, mano supratimu, išsklaidė vyresniosios mokslinės bendradarbės komunistės R. Sargautytės komentaras: ji teigė, jog tiek į stebėtojų tarybą, tiek į instituto tarybą (direktoratą) tikrai bus išrinkta nemažai komunistų. Jie ir darys partinę įtaką abiejų tarybų veiklai.

Žurnalistas: Ar jums neatrodo, kad tai, apie ką dabar kalbame, – ateities svajonės, panašios į Ostapo Benderio pranašystę apie būsimą pasaulio šachmatų centrą Vasiukuose?

M. Loda: Jei įstatymiškai bus pagrįstas Respublikos, jos įmonės, iš to skaičiaus ir akcinės, savarankiškumas, mokesčių ir atskaitymų sistema, smėlio pilių tikrai nebereikės statyti.

VIETOJE EPILOGO. Jau paruošus šį straipsnį spaudai, teko susipažinti su laikraštyje „Socialističeskaja industrija" išspausdintu straipsniu „Bunda šeimininkas"[1], kuriame aprašyta vienos akcinės įmonės – Lvovo „Konvejerio" gamybinio susivienijimo – patirtis daugeliu atžvilgių sutampa su Lietuvos tekstilės MTI darbuotojų svajonėmis. Kiekvienas „Konvejerio" darbuotojas – akcininkas. Už akcijas mokami metiniai dividendai siekia net 20 procentų. Net nebedirbantis pensininkas akcininkas tokiu būdu prie pensijos kasmet gali prisidurti tūkstantį kitą rublių. Todėl nenuostabu, kad šioje įmonėje darbuotojų eilės išsirikiuoja ne tik prie muilo ar skalbimo miltelių, bet ir prie langelio, kuriame pardavinėjamos akcijos. Žalios spalvos, kurias gali parduoti kada tinkamas, ir raudonos – už kurias kasmet gausi dividendus, bet jas parduoti galėsi tik išeidamas iš darbo. Beje, raudonųjų akcijų galima įsigyti už ne didesnę kaip 10 tūkstančių rublių sumą. Priešingu atveju atsirastų turtingų rantjė, kuriems nė į darbą neapsimokėtų vaikščioti, – būtų galima gyventi iš dividendų.

Kaip ant mielių kyla ir visos akcinės įmonės rodikliai. Per trejus pastaruosius metus darbo užmokestis padidėjo 23 procentais, o darbo našumas – beveik trigubai. Svarbiausia – bunda šeimininkas. Pavyzdžiui, mechaninių cechų darbuotojai patys apskaičiavo, jog kas penkta iš dabar veikiančių staklių yra nereikalingos, todėl pareikalavo jas parduoti. O anksčiau dėl „valdiško" turto jie galvos sau nesuko.

Kalbėjosi **Rimantas CEMNOLONSKIS**

---

[1] Коваленко В. Пробуждается собственник. — Социалистическая индустрия, 1989 6 и 7 октября.

SIEKIAI IR STIMULAI

VLADISLOVAS DOMARKAS

- KAS GERIAU: INTEGRACIJA AR AUTONOMIJA?
- AR ĮMANOMA SPECIALISTŲ POREIKIO PROGNOZĖ?
- VIS KIEKYBĖ, O KADA BUS KOKYBĖ?
- TAS VARGŠAS DĖSTYTOJAS...
- VISUOMENINIŲ MOKSLŲ KRIZĖ TEBESITĘSIA
- NORITE STUDIJUOTI UŽSIENYJE?
- AKADEMINĖ LAISVĖ IR NELEMTAS TINGULYS

Šiais vertybių perkainojimo metais nešykštima kritikos ir aukštosioms mokykloms. Jos pagrįstai kritikuojamos už tai, jog čia sustabarėjusios, konservatyvios mokymo formos, kad sumažėjo šių mokyklų vaidmuo mokslo ir technikos pažangos procese ir net už tai, kad blogai panaudojamas aukštųjų mokyklų absolventų potencialas. Kalbant apie bet kurią šalį galima svarstyti, ginčytis, ar šalies švietimo sistemos ypatumus lemia tos šalies išsivystymo lygis, ar atvirkščiai — tas lygis pasiektas daugiausia atitinkamos švietimo sistemos dėka. Ir vienam, ir kitam teiginiui pagrįsti galima rasti daug argumentų, kadangi švietimo sistema tiesiogiai susijusi su gamybinių santykių formavimusi, kita vertus, jos veiklą sąlygoja šalies valdymo sistema bei liaudies ūkio vystymosi tendencijos. Todėl kalbant apie aukštųjų mokyklų siekius negalima jų atriboti nuo visuomenės interesų ir reikėtų labiau akcentuoti integraciją, o ne autonomiją. Šiuo atveju turiu galvoje tai, kad integracijos plačiąja prasme terminas apima studentų bei aukštųjų mokyklų darbuotojų ir kitų visuomenės narių bendrus interesus, šalies liaudies ūkio ir aukštųjų mokyklų tiesioginius ir grįžtamuosius ryšius, taip pat mokslo ir kultūros ryšius su kitomis šalimis, kurie būtini — kad neatsiliktume nuo pasaulio mokslo ir technikos vystymosi tendencijų. O autonomija (kalbant techniškąja terminologija) gali būti vertinama kaip aukštosios mokyklos valdymo išorinių ryšių minimalizavimas, realizuojant tokią vidaus tvarką (pirmiausia mokymo ir mokslinėje veikloje), kuri stiprintų integracijos proceso teigiamus ryšius. Šiuo aspektu analizuojant aukštųjų mokyklų veiklos problemas ryškėja, kad jų sėkmes ir nesėkmes dažnai lemia išoriniai stimulai, kurie yra vyriausybės organų ir įvairių visuomenės sluoksnių požiūrio į šias mokyklas ir specialistus su aukštuoju mokslu išraiška. Tad jei dabar supratome ir kalbame, kad būtina sukurti ir įgyvendinti šalyje naują socializmo koncepciją, kad reikia iš pagrindų pertvarkyti mūsų visuomenę, tai kartu reiškia, jog šie pertvarkymai bus efektyvūs tik tuo atveju, jei jie paskatins efektyviau dirbti ir visą švietimo sistemą, aukštąsias mokyklas.

Kiekviena aukštoji mokykla siekia parengti tokius specialistus pagal laiko reikalavimus, kurie sugebėtų eiti mokslo, technikos ir kultūros plėtotės avangarde, pajėgtų įgyvendinti pažangius visuomenės siekius. Tai padaryti įma-

V. Domarkas — profesorius, Kauno politechnikos instituto rektorius

noma tik tose mokyklose, kurios pačios savo dėstytojų ir mokslininkų darbais užima avangardo pozicijas. Respublikai žengiant į ekonominį ir politinį savarankiškumą, šiuos bendrus reikalavimus aukštosioms mokykloms ir jų rengiamiems specialistams būtina konkretizuoti atsižvelgiant į Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir tautinio atgimimo poreikius.

Aukštųjų mokyklų tikslai glaudžiai siejasi su studentų ir darbuotojų individualiais siekiais, tačiau ne visada sutampa. Dalis jaunuolių renkasi specialybę skatinami jaunatviškų idealų, teikdami pirmenybę tam, kas visuomenėje turi didesnį prestižą dėl savo naujumo, kūrybingumo, galimybės betarpiškai padėti kitiems žmonėms, įtakos visuomenėje ir liaudies ūkyje vykstantiems procesams, reikšmės tautos kultūrai ir pan. Nemažai yra ir tokių, kuriems pasirinkimą lemia specialybės atveriamos materialinio apsirūpinimo galimybės. Todėl jau kontingento formavimo stadijoje pasireiškia prieštaravimai tarp aukštosios mokyklos tikslo aprūpinti liaudies ūkio šakas gerais įvairių sričių specialistais ir — subjektyvaus požiūrio į atskiras specialybes. Susiformuoja populiarių ir nepopuliarių specialybių samprata. Dėl įvairių priežasčių neretai nepopuliariomis tampa ir tos, kurios liaudies ūkiui reikalingesnės negu populiariosios. Tai dar labiau padidina minėtus ir kitus prieštaravimus...

Respublikai rengiantis savarankiškai tvarkytis jau dabar būtina įvertinti, kiek ir kokių specialistų reikės, kokias mokslo ir technikos kryptis vystysime, kad tai geriausiai sutaptų su Respublikos liaudies ūkio perspektyvomis. Deja, vien pačios aukštosios mokyklos tiksliai atsakyti į tuos klausimus negali. Specialistų poreikio prognozavimo empirinės metodikos, kuriomis iki šiol Plano komitetas naudojosi, naujomis sąlygomis nebetiks. Aukštosioms techniškosioms mokykloms pereinant prie tikslinio specialistų rengimo pagal sutartis su pramonės įmonėmis ir kitomis organizacijomis, specialistų poreikį gali padėti prognozuoti tos sutartys. Tačiau ir tokia prognozė pereinamuoju laikotarpiu, kai Respublikoje dar nežinomos atskirų pramonės šakų ir įmonių vystymosi perspektyvos, negali būti tiksli. Todėl prognozuojant būtina sujungti Plano komiteto, aukštųjų mokyklų bei atitinkamų Mokslų Akademijos institutų pastangas. Tam, matyt, pačiose aukštosiose mokyklose vertėtų įkurti specialistų poreikio prognozavimo mokslines laboratorijas. O dabar aukštosios mokyklos, atsižvelgdamos į Respublikos liaudies ūkio vystymosi apytikres prognozes ir atskirų pramonės šakų vystymosi tendencijas pasaulyje, pačios turėtų susiplanuoti, kiek į kokias specialybes priimti. Dėl diskusijos, ar ne per daug inžinierių parengiama mūsų Respublikos aukštosiose mokyklose, dabar galima pasakyti tik tiek, kad čia mes nenusileidžiame išsivysčiusioms šalims, tačiau jų potencialas pas mus panaudojamas kur kas blogiau. Todėl atėjo laikas ryžtingai atsisakyti kiekybės vardan kokybės. Tad ir Kauno politechnikos institute pastaraisiais metais vis mažiau priimame į pirmą kursą, tačiau tas mažinimas nedidelis. Galima prognozuoti, kad ateityje be nuostolių liaudies ūkiui studentų priėmimą bus galima sumažinti ketvirtadaliu. Suprantama — ne visose specialybėse vienodai. Pavyzdžiui, dabar labai trūksta įvairių specialistų, galinčių projektuoti ir aptarnauti sudėtingas skaičiavimo mašinomis valdomas technologines ir energetines sistemas, todėl tokių, matyt, reikės priimti ir rengti daugiau.

Stojančiųjų gabumai ir pasirengimas studijoms — vieni iš svarbiausių faktorių, lemiančių rengiamų specialistų kokybę. Pastarieji septyneri metai aukštosioms techniškosioms mokykloms kontingento formavimo požiūriu buvo „duobė": daugelyje specialybių nebebuvo konkurso, todėl įstoti galėjo ir gana silpnai studijoms pasirengę jaunuoliai. Tai buvo aiškinama inžinieriaus profesijos prestižo smukimu ir blogu profesiniu orientavimu. Bet nereikia užmiršti, kad dauguma inžinierių specialybių, galima sakyti „vyriškos", o vidurinėse mokyklose dėl voliuntaristinių komanduojamųjų švietimo sistemos valdymo metodų buvo gerokai iškreiptas berniukų ir mergaičių santykis, mat vykdant moksleivių siuntimo į profesines technikos mokyklas planus,

daug kur vyresnėse klasėse beliko mažiau nei trečdalis vaikinų. Sunku įvertinti, kiek tas prievartinis nesubrendusių jaunuolių „profesinis orientavimas" ir studentų šaukimas į Tarybinę Armiją pakenkė — sutrukdė jauniems žmonėms vystyti savo gabumus, kiek padarė žalos liaudies ūkiui. Šiandien galima tik pasidžiaugti, kad abu šie neigiami faktoriai jau pašalinti. Tiesa, prievartinio profesinio orientavimo padariniai dar bus jaučiami kelerius metus. Tuo tarpu tai, kad nuo šių metų studentai nebeimami tarnybon į Tarybinę Armiją, jau šiemet gerokai padidino konkursus aukštosiose mokyklose. Štai į KPI dieninio skyriaus 2300 vietų pretendavo per 3800 jaunuolių. Norėtųsi tikėti, kad jaunimas supranta, jog atgimstančiai Lietuvai labai reikia darbščių ir kūrybingų inžinierių, kad kurti materialines gėrybes taip pat svarbu, kaip ir kaupti dvasinius turtus.

Dabarties jaunimą gali patraukti tik tos aukštosios mokyklos, kur galima įsigyti perspektyvią specialybę ir kartu tobulėti bendrosios kultūros požiūriu. Kita vertus, mąstantiems ir iniciatyviems jaunuoliams nebepriimtini griežtai reglamentuotas mokymo procesas ir dogmatiniai mokymo metodai, jie trokšta kuo daugiau akademinės laisvės, nori patys aktyviau dalyvauti specialisto ir asmenybės formavimo procese. Todėl pastaraisiais metais visose Respublikos aukštosiose mokyklose radosi nemažai naujovių. Pagal KPI inžinierių rengimo koncepciją kai kurių specialybių grupėse laipsniškai pereinama prie unifikuoto fundamentaliojo rengimo pirmuosiuose kursuose. Jau šiais metais priimant studentus į pirmąjį kursą kai kuriuose fakultetuose jie nebebuvo skirstomi pagal specialybes — konkrečią studijų kryptį jie pasirinks tik po vienų arba dvejų metų bendrųjų mokslų studijų. Pertvarkant mokymo procesą įvedamos alternatyvios specialiosios disciplinos, padaugėjo humanitarinių mokslų fakultatyviųjų disciplinų. Būsimieji inžinieriai gali klausyti estetikos, kultūros filosofijos, dailės istorijos, psichologijos, kalbos kultūros ir kitų bendrąjį kultūros lygį keliančių paskaitų. Nuo šių mokslo metų visų fakultetų pirmųjų dviejų kursų studentams įvedamas privalomas lietuvių kalbos kursas. Pernai (aktyviai dalyvaujant studentams) pradėta pertvarkyti visuomenės mokslų dėstymą, siekiama atsikratyti dogmatizmo, ieškoma, kaip pakeisti jų turinį. Deja, turbūt nė viena Respublikos aukštoji mokykla dar negali pasigirti, kad visuomenės mokslų dėstymas jau išėjo iš krizinės situacijos: sunkiai persiorientuoja patys dėstytojai, o studentai nerodo didelės iniciatyvos studijuoti šiuos mokslus (beje, kaip ir kitas disciplinas).

Atsisakius privalomo paskaitų lankymo, sumažinus užsiėmimų auditorijose ir palikus daugiau laiko patiems studentams savarankiškai dirbti, reikiamo efekto nepasiekta. Viena iš priežasčių — nėra svarių stimulų gerai mokytis. Pagal dabartinę jaunųjų specialistų skirstymo tvarką kiekvienam iš jų garantuojamas darbas ir minimalus mėnesinis atlyginimas — paprastai mažesnis už vidutinį šalyje. Taip susilpninta jaunųjų specialistų konkurencija atsiliepia ir jų rengimo kokybei. Vis dėlto padėtis po truputį keičiasi. Kadangi specialistų, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, nebetrūksta, įmonės ir organizacijos suinteresuotos gauti tik gerai parengtus, gabiuosius. Pereinama net prie individualių sutarčių tarp studentų ir suinteresuotų organizacijų. Tose sutartyse numatomos ne tik materialinės paskatos studijuojant, bet ir tam tikros socialinės garantijos atėjus dirbti. Suprantama, kad tokios sutartys pirmiausia pasirašomos su gerais studentais. Reikia pasakyti, kad KPI tokių sutarčių iniciatoriai buvo patys studentai. Palaipsniui daugėjant tokių studentų, ateityje bus galima ir visiškai atsisakyti planinio specialistų skirstymo į darbovietes.

Vienas iš stimulų studentams gerai mokytis — jų siuntimas (konkurso tvarka) praktikuotis užsienyje. Pertvarkos sudarytos galimybės daugiau bendradarbiauti su kitomis šalimis jau pradedamos realizuoti ir aukštosiose mokyklose. Pavyzdžiui, KPI keičiasi studentais praktikantais su Lenkija, Čekoslovakija, Vokietijos Demokratine Respublika. Šiemet trejetas studentų išvyko praktikuotis į Vokietijos Federacinę Respubliką. Reikia tikėtis, kad ateityje

tokie ryšiai su kitų kapitalistinių šalių aukštosiomis mokyklomis, organizacijomis irgi plėsis. Būtina rasti būdų daugiau studentų pasiųsti studijuoti į plačiai žinomus užsienio mokslo centrus.

Siekdami gerinti specialistų rengimo kokybę, daug tikimės ir iš vidurinės mokyklos reformos, nes jei joje asmenybės gabumai nebus sparčiau vystomi, aukštojoje mokykloje tai padaryti bus sunku. Todėl prie KPI šiemet įkurta eksperimentinė vidurinė mokykla, į kurią bus priimami gabūs tiksliesiems mokslams moksleiviai iš visos Respublikos. Konkurso keliu šiemet sudarytos pirmosios trys dešimtos klasės. Šie moksleiviai naudosis instituto materialine baze, juos mokys prityrę vidurinių mokyklų mokytojai ir instituto dėstytojai. Tad tikimasi, kad šie moksleiviai, baigę vidurinę ir vėliau studijuodami institute, ne tik taps gerais specialistais, bet patrauks savo pavyzdžiu ir kitus.

Kalbant apie studentų savarankiškų studijų intensyvinimą kaip pagrindą kūrybingam specialistui ugdyti, negalima nepaminėti ir tam procesui trukdančių objektyvių faktorių. Blogiausia, jog aukštosios mokyklos prastai materialiai aprūpinamos — pradedant laboratorijų ir bibliotekų plotais bei įranga ir baigiant popieriaus deficitu (kaip be jo parengti mokymo priemones?). Išsivysčiusiose užsienio šalyse plačiai naudojamos personaliniams kompiuteriams pritaikytos mokymo priemonės, audio ir videotechnika, o dauguma mūsų šalies aukštųjų mokyklų kol kas net neturi galimybių operatyviai padauginti studentams reikalingus paskaitų tekstus ir kitą mokymo medžiagą. Mūsų Respublikos leidyklos ir spaustuvės irgi neįstengia aprūpinti studentų reikiamais vadovėliais. Dabar jau galima konstatuoti, kad TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimai dėl aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo pertvarkos buvo tik kosmetika. Kad Lietuvos aukštosios mokyklos priartėtų prie pasaulinio lygio, Respublikos vyriausybė turi suteikti prioritetą visai švietimo sistemai, taip pat ir aukštosioms mokykloms aprūpinti materialiniais ir informatikos ištekliais. Suprantama, kad Respublikos ekonominė padėtis nelengva, būtina kuo efektyviau panaudoti dabartinę aukštųjų mokyklų materialinę bazę bei vystyti abipusiškai naudingą jų bendradarbiavimą su kitomis organizacijomis.

Kiekviena aukštoji mokykla siekia, kad joje dirbtų aukšto profesinio lygio, darbštūs ir kūrybingi darbuotojai. Geras aukštosios mokyklos dėstytojas kartu turi būti ir pedagogas, ir mokslininkas, ir auklėtojas, ir visuomenininkas. Idealus dėstytojas turėtų būti asmenybė, kuri aktyviai reiškiasi visose šiose sferose. Bet praktikoje taip retai pasitaiko, ir gerai, jei dėstytojas autoritetą pelno bent vienoje iš pagrindinių veiklos sričių — pedagoginėje arba mokslinėje. Deja, ir aukštosiose mokyklose yra nemažai „balasto", vis trūksta autoritetingų dėstytojų, kurie sugebėtų savo pavyzdžiu uždegti jaunimą, garsėtų kaip pripažinti savo srities specialistai, galėtų įtaigiai perteikti žinias. Blogai, kad iki šiol aukštųjų mokyklų pedagogų atlyginimą lemia užimamas etatas, o ne darbo rezultatai. Dar blogiau — galima tikėtis, jog ateityje dėstytojų kokybinė sudėtis dar labiau pablogės, kadangi pastaraisiais metais aukštosios mokyklos savo darbuotojams dažnai ne ką tegali pasiūlyti; įvairiose šakose dirbantys specialistai turi geresnes materialines sąlygas. Anksčiau didelis stimulas gerai dirbti aukštojoje mokykloje buvo palyginti nemažas pareigybinis atlyginimas, o dabar, kai padidėjo atlyginimai kitose liaudies ūkio šakose, šis faktorius jau prarado savo reikšmę. Maži dėstytojų be laipsnio atlyginimai tapo kliūtimi, trukdančia talentingiems jaunuoliams įsilieti į aukštosios mokyklos darbuotojų gretas. Asistento ir net vyresniojo dėstytojo atlyginimas dabar mažesnis už vidurinės mokyklos mokytojo. Dėl to nebėra stojančiųjų į aspirantūrą konkurso.

Kitas faktorius — blogas aprūpinimas butais. Aukštoji mokykla savo darbuotojams geriausiu atveju gali iš karto suteikti tik vietą viengungių arba kambarį šeimyniniame bendrabutyje. Gauti komunalinį butą aukštųjų mokyklų darbuotojas beveik neturi vilties. KPI kolektyvui, kuriame yra per keturis tūkstančius darbuotojų, skiriama tik po vieną du komunalinius butus

per metus. Tiesa, daugiau galimybių gauti leidimą statyti kooperatinį butą, tačiau ne taip jau paprasta iš dėstytojo algos sutaupyti reikalingą pinigų sumą.

Todėl pagrindinis stimulas dirbti dėstytoju aukštojoje mokykloje beliko darbo turinys ir prestižas. Tiesa, kūrybingiems aukštųjų mokyklų darbuotojams atsirado daugiau galimybių pagerinti savo materialinę padėtį aktyviai dirbant mokslinį darbą. Vykdant ūkiskaitinius mokslinio tyrimo darbus arba kooperatiniais pagrindais praktiškai realizuojant tyrimų rezultatus, dėstytojams už tai kartais tenka net didesnis atlyginimas negu už tiesiogines pedagogines pareigas. Kita vertus, tai yra gera paskata plėtoti aukštosiose mokyklose mokslinę veiklą ir įtraukti į ją ir studentus. Savo ruožtu mokslo ir mokymo integravimas yra būtinas norint parengti aukštos kvalifikacijos specialistus.

Bendras aukštosios mokyklos darbuotojų ir studentų siekis yra akademinės laisvės principas, garantuojantis ne tik kūrybos, bet ir pasaulėžiūros bei sąžinės laisvę. Šis požiūris dabar būdingas aukštosiose mokyklose vykstančiam demokratizavimui, šalinant dogmatizmo ir formalizmo apnašas ne tik mokymo, mokslo ir valdymo procesuose, bet ir visuomeninių organizacijų veikloje. Sąjūdžio pasėta kriticizmo, nepakantumo blogiui, radikalių permainų sėkla sudygo visose aukštosiose mokyklose. Naujomis sąlygomis savo „vietos" ieško partinė, komjaunimo, profsąjungų ir kitos organizacijos. Deja, dar per anksti šioje srityje daryti apibendrinimus, ir labai norėtųsi, kad šia tema pasirodytų teorinių ir praktinę patirtį apibendrinančių publikacijų.

Aukštosios mokyklos — gana inertiškos sistemos. Jų pertvarka bus sėkminga tik tuo atveju, jeigu maksimaliai derinsis individualūs ir kolektyviniai siekiai. Viso to pagrindiniu stimulu turi būti noras sužinoti, išmokti, atrasti naujoves ir sąžiningai, kūrybiškai dirbti.

PLIURALIZMAS SPAUDOJE

ALGIMANTAS SEMAŠKA

„Projektas: apie vienmintystės įvedimą Rusijoje", — taip vadinosi praėjusio amžiaus viduryje paskelbta grupės rusų rašytojų satyra. Toji rašytojų grupė pasirašinėjo kolektyviniu Kozmos Prutkovo slapyvardžiu. Iš ko šaipėsi praeities satyrikai, šio amžiaus viduryje įgyvendino Josifas Stalinas. Vienmintystė vienoje šeštojoje pasaulio dalyje tapo žmonių egzistavimo norma. Stalinas neiškart tapo „tautų tėvu", „pasauliniu genijum", „visų mokslų korifėjumi". Jis darėsi toks palaipsniui, pamažėliais diegdamas vienmintystę tuometinėje socialistinėje visuomenėje. Transformacija į vienmintystę — Stalino despotizmo evoliucija. Iš pradžių buvo uždrausta reikšti savo nuomonę, o vėliau — net ir turėti ją. Taip susikūrė vienminčių visuomenė. Joje vienmintystė buvo absoliuti ir privaloma, kaip karinė prievolė. Visi kitaip galvojantys atsidūrė GULAG-o lageriuose arba savo nuomonę įlydė į nepramušamą dvasios šarvą ir nešiojo savyje tarsi kokią maudžiančią skeveldrą. Iki šiol šimtų šimtai kitaminčių, nuteistų stalinizmo metais pagal Baudžiamojo kodekso 58-ąjį straipsnį, kaip už antitarybinę propagandą, dar laukia reabilitacijos. Laukia jų pareiškimai ilgose eilėse ir Lietuvos TSR Aukščiausiajame teisme. Šimtų šimtai, nuteisti už tai, kad reiškė savo mintis, nesutampančias su tuometinės vienmintystės stereotipu, jau niekada nebegrįš į Lietuvą. Jie reabilituojami po mirties.

Dabar sakome: tokie buvo laikai. Stalinizmo laikai palikę mums Homo sovieticus sindromą, kai egzistuoja tik viena tiesa. Viskas balta arba juoda. Teisinga arba klaidinga. Bet kuri kita nuomonė — tai jau Baudžiamojo kodekso kompetencija. Tai genetinis sindromas. Jį paveldėjome per tėvų mąstymą ir baimę, per knygas, iš kurių mokėmės, per filmus ir dainas. Nelengva dabar atsikratyti to psichologinio sindromo, išgarinti iš visuomeninės sąmonės stalinizmo, brežnevizmo nuodus. Fenomenalus tas sindromas. Tūlas, juo užsikrėtęs, net nepastebi savo būsenos. Apstu tokių, kurie šiandien naujoviškai šneka, o senoviškai veikia, kurie kitokią negu jų nuomonę mėgina užgniaužti savo autoritetu, argumentus pakeisti kaltinimais.

Tačiau kiekvienam nuodui yra priešnuodis. Vienmintystė pagydoma nuomonių pliuralizmu. Jį skleisti — viena iš spaudos funkcijų demokratėjančioje mūsų visuomenėje.

Dar neseniai žodis „pliuralizmas", kaip ir juo apibūdinamas nuomonių daugybiškumas, simbolizavo idealistinės filosofijos atributiką. Homo sovieticus jį tegalėjo vartoti tik kritikuodamas to pūvančio ir niekaip nesupūvančio kapitalistinio pasaulio filosofiją. Mat pliuralizmas sociologijoje neigia vientisą dialektinę visuomenės raidą. Šiandien, kai naujai kuriame visuomenės mokslų vadovėlius, naujus visuomeninio mąstymo stereotipus, pliuralizmo terminas tapo savotiškai madingas, įgavo naujos prasmės.

Pliuralizmą Lietuvos spaudoje galima apžvelgti keliais aspektais. Tai ir periodinių leidinių įvairovė, ir tų leidinių reiškiamų nuomonių daugybiškumas.

Pliuralistinė Lietuvos spaudos sistema pradėjo formuotis po LKP CK 1988 metų spalio plenumo, kuris atvėrė pertvarkos šliuzus mūsų krašto sienose.

A. Semaška — LKP Centro Komiteto Ideologijos skyriaus masinės informacijos priemonių sektoriaus vedėjas

Žinoma, Respublikos sienos tik simbolinės. Nei pasieniečių prie jų, nei muitinių iš kitų Sąjungos respublikų pusės. Tačiau simbolinė siena kartais tvirtesnė nei spygliuota. Ji tarsi koks biopolitinis laukas gali izoliuoti nuo naujų idėjų. Daugiau kaip dvejus su puse metų po TSKP CK 1985 metų balandžio plenumo biopolitinė mūsų tuometinių lyderių suręsta siena patikimai atlaikė naujų idėjų bangas. Pertvarką stebėjome iš CTV ekranų, skaitėme apie ją centrinėje spaudoje. Tačiau Lietuvos visuomeninėje sąmonėje, nors ir stingdomoje tų biopolitinių laukų, kaupėsi tautinio atgimimo energija. Ji susikoncentravo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdyje, į kurį aktyviai įsijungė reformistiškai nusiteikę Lietuvos komunistai. Po LKP CK 1988 metų spalio plenumo išsiveržusi iš biopolitinio lauko, mūsų tautinio atgimimo energija pirmiausiai prasiveržė tūkstantiniais mitingais, piketais ir... dešimtimis naujų spaudos leidinių.

Statistika rodo, kad 1988 m. turėjome 292 periodinius leidinius. Tai respublikiniai laikraščiai ir žurnalai, miestų ir rajonų laikraščiai, žinybų ir įmonių informaciniai biuleteniai. Visa ši spauda kartais buvo vadinama partine, nes vienokiais ar kitokiais ryšiais ji buvo susieta su valdančiąja — Lietuvos Komunistų partija. Naujosios spaudos bloką pradėjo formuoti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio savaitraštis „Atgimimas", kurio pirmasis numeris išėjo 1988 m. rugsėjo mėnesį. Po to, stiprėjant LPS miestų ir rajonų organizacijoms, pasirodė „Kauno aidai", „Mažoji Lietuva" (Klaipėdoje), „Krivulė" (Šiauliuose), „Laisvas žodis" (Panevėžyje), „Alytaus sąjūdis", „Varpo aidas" (Marijampolėje), „Taurosta" (Jonavoje) ir t. t. Plėsdami savo veiklą Lietuvos žalieji išleido „Žaliąją Lietuvą". M. Valančiaus blaivystės sąjūdis — „Blaiviąją Lietuvą", grupė nepriklausomų satyrikų — „Kranklį". Dabar beveik kas savaitę spaudos kioskuose pasirodo naujas periodinis leidinys. Iki šių metų rugsėjo mėnesio naujosios spaudos bloką sudarė 32 spaustuviniu būdu leidžiami periodiniai leidiniai. Pradėtas leisti naujas Lietuvos sąjūdžio laikraštis „Respublika", kuris žada išaugti į dienraštį. Taip formuojasi Lietuvos spaudos pliuralistinė sistema — šalia partinių, valstybinių leidinių, atsiranda visuomeninių judėjimų ir grupių spauda.

Demokratėjančios visuomenės kontekste tai teigiama tendencija. Ji atspindi radikalios visuomenės dalies nuostatą gyventi politinio pliuralizmo sąlygomis. Įvairesnė spauda išsamiau atspindi platų visuomenės nuomonių spektrą. Naujoji spauda paskatino pasitempti ir partinę, valstybinę spaudą — ieškoti naujų temų, įtaigesnių išraiškos formų. Konkurencijos elementai Lietuvos spaudos sistemoje — naujas dalykas. Nepaisant aktyvios reklamos, dažnai sensacingo faktų pateikimo, patrauklesnės išvaizdos, naujosios spaudos blokas dar nespėjo tapti tikru partinės spaudos konkurentu. 1990 metams „Tiesą" užsiprenumeravo 228.000 Lietuvos gyventojų, „Respubliką" — 74.000, „Atgimimą" — 73.000. LPS leidiniai kai kuriuose rajonuose rengiami neprofesionaliai, todėl neturi pasisekimo. LPS rajonų tarybos linkusios jų atsisakyti ir imti aktyviai bendradarbiauti LKP rajonų komitetų ir rajonų Tarybų laikraščiuose. Tai nauja nuostata, kuri nemaža dalimi gali lemti rajonų spaudos ateitį, jos būsimą statusą po LKP XX suvažiavimo ir rinkimų.

Kol kas naujosios spaudos blokas formuojasi pagal partinių organų sprendimus. Manau, jog tai administracinės komandavimo sistemos reliktas, kuris iki šiol gyvuoja vien todėl, kad neturime šio proceso juridinės reglamentacijos. Būtinas respublikinis Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. Jo variantą surašė Lietuvos žurnalistų sąjunga. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas sudarė jo rengimo komisiją. Tikėkimės, kad Spaudos įstatymą greit turėsime. Direktyvinius sprendimus pakeis paraiškų leisti naujus periodinius leidinius registracija. Manau, kad paraiškos turėtų būti priimamos iš oficialiai įregistruotų organizacijų, taip pat Lietuvos piliečių, turinčių šiai veiklai lėšų bei popieriaus išteklių, jeigu būsimojo leidinio programa neprieštarauja veikiančiai Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. Registruoti naujus leidinius labiausiai tiktų Va[illegible]lų, poligrafijos

ir knygų prekybos komitetui. Tokia nauja tvarka akivaizdžiai rodytų, jog partija valstybinės veiklos reikalus perduoda valstybės institucijoms.

Antroji pliuralizmo spaudoje sfera — nuomonių įvairovė pačiuose leidiniuose. Dar neseniai susitikimuose su skaitytojais žurnalistai girdėdavo priekaištų, jog laikraščiai vienodi. Vieną perskaitei, kitų gali ir nebežiūrėti. Dabar atvirkščiai — gali išgirsti nepatenkintų balsų, jog kiekvienas apie tuos pačius įvykius rašo skirtingus komentarus. Ir suprask, žmogau, kur tiesa. Tokius pareiškimus inspiruoja dar gyvas Homo sovieticus vienmintystės sindromas, prie kurio buvome pratinami ne vieną dešimtį metų. Kitados „tautų tėvas", tvirtai suėmęs spaudą į savo rankas, jai suteikė apaštališką tiesos sakymo monopolį. Ji tapo akla, neprotaujančia jėga, kuri skiepijo neprotaujančių vienminčių visuomenės psichologiją. Mėginusiems protauti grėsė fizinės represijos. Ilgi sąstingio metai dar labiau įtvirtino vienmintystę ir tiesos sakymo monopolį. Fizinės represijos už nuomonių daugybiškumą tuo laiku jau negrėsė. Bet valstybinės struktūros nuožmiai saugojo visuomenę nuo to daugybiškumo, gal net smarkiau negu fizinių represijų grėsmė. Tai buvo visa apimančios cenzūros laikai. Pasak filosofo I. Frolovo, neseniai paskirto „Pravdos" redaktoriumi, tuo metu „nieko nebuvo draudžiama, bet nieko ir neleidžiama". Spauda, fanfaroms skambant, aprašinėjo naujas visaliaudines pergales, monopoliškai teigdama, kad gyvename gerai, o gyvensime dar geriau, nors artėjome prie ekonominės krizės prarajos.

Šiandien jau suprantame, kad tiesos sakymo monopolis nieko gero nedavė ir nieko gero nežada mūsų demokratėjančiai visuomenei, kaip ir bet kuris kitas monopolis. Vienintelis būdas jį įveikti — viešas skirtingų požiūrių susidūrimas, nuomonių įvairovė — pliuralizmas spaudoje. Atgimstančiai visuomenei reikia, kad kiekvienas žmogus mąstytų savarankiškai ir sugebėtų iš įvairiavariantės informacijos apie įvykius ir reiškinius susidaryti savo nuomonę.

Tos aukščiausiojo dovanos — tiesos sakymo monopolio Lietuvos spaudoje pirmosios pradėjo atsisakyti „Komjaunimo tiesos", „Gimtojo krašto", „Literatūros ir meno" redakcijos. Jos jau nuo 1985 metų pabaigos pradėjo publikuoti opių ne visiems priimtinų rašinių. Jų autoriai gilinosi į įvairių neigiamų reiškinių priežastis, dažnai kritikos žodžiu skaudžiai brūkštelėdavo kurį nors ilgai už kritikos ribų buvusį teisėtvarkos, sveikatos apsaugos, prekybos vadovą, net ir partinio aparato darbuotoją. Redaktoriai sulaukdavo kritikos bei priekaištų, bet sulaikyti viešumo upės bėgimo nepavyko net patiems tvirčiausiems sąstingio tradicijų sergėtojams. Spauda įsiliejo į vis stiprėjantį ir platėjantį visuomenės atgimimo srautą. Po krizės, skaitytojų boikoto atsigavo „Tiesa". Savo nuolatinių skaitytojų būrį per šiuos audringus spaudai metus išlaikė „Valstiečių laikraštis" ir „Sovetskaja Litva". Paskui respublikinę spaudą pasuko miestų ir rajonų laikraščiai. Jų turinio pradėjo neatitikti ir deklaratyvūs sąstingio laikotarpio pavadinimai. Skaitytojams pasiūlius „Raudonoji vėliava" virto „Šiaulių naujienomis", Kauno rajono „Komunizmo vėliava", —„Tėviškės žiniomis", Kelmės „Komunistinis žodis" — „Bičiuliu", Radviliškio „Komunizmo aušra" — „Mūsų kraštu" ir pan.

Dar vienas archaiškas tradicinis atributas viršum laikraščių pavadinimų — devizas „Visų šalių proletarai, vienykitės!" Prisiminkime spaudos istoriją: lenininė „Iskra" 1900 m. išėjo su devizu „Iš kibirkšties įsidegs liepsna", nors „Visų šalių proletarai, vienykitės!" jau tada egzistavo, pasiūlytas K. Markso ir F. Engelso. Ir „Pravdoje", kuri įsteigta 1912 m., „Visų šalių proletarai, vienykitės!" atsirado tik 1917 m. Po Spalio revoliucijos Rusijos laikraščiai patys spręsdavo, kokį devizą pasirinkti. Pavyzdžiui, „Izvestijos" be šio devizo ėjo iki 1922 m. Tik vėliau, čia aptartu visuotinės vienmintystės laikotarpiu, ir devizas visiems laikraščiams buvo prisegtas tas pats. Šiandien jis nebeatitinka laiko dvasios. Socialistinėse šalyse juk nebėra proletariato, yra socialistinė, labai nevienalytės struktūros darbininkų klasė. Darbo žmonių interesų bendrumas šiandien nebegali ribotis vien kvietimu vie-

nytis. Šiuos disonansus pirmosios pastebėjo „Kauno tiesos", „Tėviškės žemės", „Vienybės", „Literatūros ir meno" redakcijos. Jos ir atsisakė archaiško tradicinio devizo. Jų pavyzdžiu pasekė „Komjaunimo tiesa", „Valstiečių laikraštis", „Tiesa". Dabar dauguma Respublikos laikraščių leidžiama su individualiais devizais arba visai be jų. Tai taip pat vienas iš spaudos pliuralizmo požymių.

O kaip pliuralizmas, nuomonių daugybiškumas reflektuoja pagrindines spaudos funkcijas — atspindėti ir formuoti viešąją nuomonę? Laikraščiai šiais metais tapo labai įvairiabalsiai. Galima išskirti dvi ryškiausias spaudos nuomonių įvairovės vagas — diskusijas dėl Lietuvos ekonominio savarankiškumo ir Lietuvos Komunistų partijos statuso. Šios dvi temos įgalina spaudą įvairiais aspektais paanalizuoti Lietuvos ateitį, kelią į nepriklausomybę. Aplink dvi ryškiausias vagas — vagų vagelių voratinklis, aprėpęs visų gyvenimo diktuojamų temų gausą. Tai pasiekti redakcijoms padėjo skaitytojų laiškų srautai. Reguliariai spausdinami laiškų rinkiniai „Rašome „Tiesai". Populiarus LKP centriniame laikraštyje nuomonių telefonas — operatyvus viešosios nuomonės indikatorius. „Komjaunimo tiesa" dažnai publikuoja dialogus su skaitytojais. „Gimtasis kraštas" grįžtamąjį ryšį su skaitytojais palaiko per skaitytojų laiškų puslapį „Prašom žodžio". Įvairių atsiliepimų sulaukia „Kauno tiesos" „Haid parkas", kuriame viešai galima išsakyti net ir pačias kraštutines nuomones. Ne visi skaitytojai pritaria tokiai nesušukuotai nuomonių įvairovei laikraščiuose (vėl prasikiša vienmintystės sindromas?). Todėl „Kauno tiesa" (1989, Nr. 231) priversta aiškintis, ginti savo politiką:

„...Daugelis laikraščių, žurnalų dabar palydi publikacijas ar laiškų rinkinius prierašu: redakcijos nuomonė nebūtinai sutampa su rašinių autorių. „Kauno tiesoje" tokio „perkūnsargio" viešumo, nuomonių pliuralizmo ir Persitvarkymo laiku nežadame įsitaisyti. Gal todėl ir skaitytojai po opesnes temas liečiančio rašinio, kurio mintys daugelį (ar vieną kitą) šokiruoja, griebiasi telefono: tai ką, pritariate nevykusioms piliečio N. mintims, jeigu jas spausdinate? Buvome atpratę viešai išklausyti kelias nuomones, leisti joms susikirsti spaudoje, viešame gyvenime. Pasirinkimas — kai gali rinktis bent iš dviejų variantų. O kiek rinkomės vieną iš vieno esamo ar siūlomo.

Dabar jau mokomės nepasiglemžti tiesos monopolio. Juk mums nepatinkantys dalykai dėl to, kad nenorima jų girdėti ar matyti, deja, nenustos egzistavę. Nebūtinai visos viešai, spaudoje išsakomos pozicijos yra nepažeidžiamos savo argumentacija, pagrįstos, pagaliau — pažangios".

Redakcijos politika. Šiandien šie žodžiai išreiškia redakcijos pozicijas formuojant viešąją nuomonę. Kiekvienas laikraštis yra vedlys, rodantis kelią savo skaitytojams. Žinoma, šiandien nepriimtinas vedlys tiesos sakymo monopolistas. Tačiau laikraštis turėtų padėti skaitytojams susiorientuoti staiga užplūdusioje nuomonių maišatyje. Mūsų politizuotoje ir poliarizuotoje visuomenėje kiekviena redakcija, net to neakcentuodama, yra viešosios nuomonės formavimo, politikos centras. Tai antroji spaudos funkcija. Ją iliustruoja Visuomeninių procesų tyrimo centro (tyrimo vadovas J. Lakis) duomenys apie tai, iš kur Lietuvos gyventojai semiasi visuomeninę politinę informaciją: iš Respublikos TVR — 89 proc., oficialios resp. spaudos — 80 proc., neformalių leidinių — 28 proc., Maskvos TVR — 24 proc., Centrinės spaudos — 18 proc., užsienio radijo — 16 proc.

Ši antroji spaudos funkcija ypač reikšminga sparčiai besiklostančiomis politinio pliuralizmo sąlygomis. Tokį savo vaidmenį aiškiau pajuto naujoji spauda. Pavyzdžiui, „Mažojoje Lietuvoje" (1989, Nr. 22) LPS aktyvistė Aldona Vasiliauskienė rašo, kreipdamasi į laikraščio redaktorių Gintarą Tomkų: „Apie kokią „laisvą spaudą" Jūs kalbate, kai mums prieš akis sunkus kelias į Nepriklausomybę, kai laikraštis turi kviesti į vienybę, susitelkimą, kai laikraštis turi formuoti tautinę savimonę, kovoti prieš nusikalstamumą, alkoholizmą, narkomaniją. Mūsų nuomone, laikraštis tikrai turi būti Sąjūdžio idėjų propaguotoju, jo idėjų švyturiu".

Savaime suprantama, partinė spauda naujomis sąlygomis turėtų aiškiau atstovauti Lietuvos Komunistų partijos pozicijoms. O kaip šiuo atveju suprasti LKP Biržų rajono komiteto laikraščio „Biržiečių žodis" (1989 m. rugpjūčio 19 d.) teiginį: „nelaisvės metais susikaupė daug nereikalingo balasto. Vienas iš tokių balastų yra „Komunistų partija". (?!)

Tai jau politinės kultūros, profesinės etikos reikalai, nuo kurių redaktoriai neturėtų nusisukti net ir pliuralizmo sąlygomis. Tai ir partinio vadovavimo spaudai reikalai. Aš nepritariu smulkmeniškai laikraščio globai, kuri buvo populiari dar visai neseniai: „nesuderinęs" su partijos komitetu, redaktorius negalėdavo spausdinti opesnės publikacijos. Šiandien partinė žurnalistika tampa autonomiška partinio darbo dalimi. Tačiau tai turėtų tik padidinti redaktorių atsakomybę, o ne atvirkščiai.

Kategoriškų, beapeliacinių pareiškimų apstu ir kituose rajonų, miestų laikraščiuose, praslysta jų ir respublikinėje spaudoje. Koks politiškai nepasvertas teiginys iššaunamas į visuomeninės sąmonės orbitą, ir jis ten sukasi, kol natūraliai sudega, įskriejęs į tankesnius minčių sluoksnius, koncentruojamus LKP, kitų visuomeninių politinių jėgų pareiškimuose.

Lietuvos Komunistų partija siekia atsiriboti nuo praeities klaidų. Pradėti savo naują veiklos etapą, siūlo Lietuvai demokratinio socializmo kelią. Tačiau atsiriboti nuo praeities nepavyks vien kategoriškomis deklaracijomis. Būtina istorinių faktų analizė. Partinė spauda čia taip pat gali daug padėti partijai. Tik ne demagogiškomis išvadomis ir mėginimais naujos kartos partijos darbuotojams primesti jau nuėjusių nuo arenos partijos funkcionierių veiklos ir neveiklos rezultatus. O tokių mėginimų buvo apstu net diskusijoje dėl partijos savarankiškumo LKP XX suvažiavimo išvakarėse.

Vienpusiškumo, demagogijos elementų dar vis pasitaiko spaudoje — tai stalinistinės vienmintystės reliktas. Jie it kokios piktžolės pasisėja naujos pliuralistinės žurnalistikos laukuose. Esu įsitikinęs, kad tai neužprogramuotas, nesąmoningas reiškinys, einąs gal iš pasąmonės, persiduodąs per mąstymo genetikos mechanizmą. Žurnalistai, redaktoriai, jų autoriai juk taip pat žmonės, kuriems reikia atsikratyti karčių praeities nuosėdų, įveikti vidinį cenzorių, o jį įveikus, nepulti į kitą kraštutinumą — minčių šaudymą nematant taikinio.

Staiga pajutę laisvę reikšti savo nuomonę, savo požiūrį į sparčiai kintančią mūsų visuomenę, kai kurie autoriai norom nenorom užsimeta visažinio togą, vis dar mėgina predentuoti į tiesos sakymo monopolį. Redaktoriai irgi kažkodėl jų neparedaguoja, nepataria jiems, o viską trambuoja it kopūstus sūdymui į laikraščių ir žurnalų puslapius.

Tai inercija. Žurnalistikos profesinė inercija. Žurnalistika, pašaukta eiti viešosios nuomonės priekyje, formuoti ją, naujomis, dinamiškomis mūsų gyvenimo sąlygomis nevisada tinkamai atlieka savo profesinę pareigą. Daug žurnalistų, dirbusių sąstingio metais, nespėjo ar nenori, nebesugeba adaptuotis prie naujų sąlygų, jauniesiems dar stinga profesinės ir gyvenimo patirties. Todėl šiandien mūsų partinėje žurnalistikoje dar neįsitvirtino pilnavertis pliuralizmas — subalansuotas nuomonių daugybiškumas. Vis nukrypstame į kraštutinumus.

Einame į nepriklausomybę. Plačiąja šio žodžio prasme nepriklausomybė — tautos apsisprendimo teisė. Tačiau kiekvienam apsisprendimui reikia kuo išsamesnės, įvairiavariantės informacijos. Kitaip neišvengiamai bus padaroma klaidų. Parengti visuomenę sąmoningam apsisprendimui, pateikti jai įvairių sprendimo variantų ir motyvuotai juos aptarti — atsakingiausias spaudos ir visų masinės informacijos priemonių šiandienos darbas. Jį visi turime rūpestingiau dirbti.

KRONIKA

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Socialinio ekonominio skyriaus konsultantu patvirtintas:

Vytautas STANELIŪNAS. Gimė 1953 metais, baigė Vilniaus universitetą. Turi inžinieriaus ekonomisto specialybę, ekonomikos mokslų kandidatas. Pastaruoju metu buvo Lietuvos Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Ideologijos skyriaus instruktoriumi patvirtintas:

Juozas PALECKIS. Gimė 1950 metais, baigė Vilniaus universitetą, turi istoriko, istorijos ir visuomenės mokslo dėstytojo specialybę, istorijos mokslų kandidatas. Dirbo dėstytoju ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP CK Politinio švietimo namų konsultantas.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Agrarinio skyriaus instruktoriumi patvirtintas:

Leonas JURŠA. Gimė 1957 metais. Dirbo žurnalistinį darbą. Pastaruoju metu buvo „Tiesos" laikraščio redakcijos žemės ūkio skyriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Vytautas ARBAČIAUSKAS. Gimė 1951 metais, baigė Vilniaus universitetą ir Leningrado aukštąją partinę mokyklą. Turi inžinieriaus geologo ir hidrogeologo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Kauno miesto Lenino rajono komiteto pirmasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Kauno miesto komiteto antruoju sekretoriumi išrinktas:

Anicetas Vincas KULBOKAS. Gimė 1953 metais, baigė Vilniaus universitetą, turi teisininko specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Kauno miesto Lenino rajono komiteto antrasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Akmenės rajono komiteto pirmąja sekretore išrinkta:

Eugenija MEŠKIENĖ. Gimė 1945 metais, baigė Lietuvos veterinarijos akademiją, turi mokslinės zootechnikės specialybę, žemės ūkio mokslų kandidatė. Dirbo ūkinį darbą. Pastaruoju metu buvo Akmenės rajono liaudies kontrolės komiteto pirmininkė.

Lietuvos Komunistų partijos Jonavos rajono komiteto antrąja sekretore išrinkta:

Marijona ŠIRVELIENĖ. Gimė 1950 metais, baigė Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Dirbo partinį darbą ir liaudies kontrolės organuose. Pastaruoju metu buvo LKP Jonavos rajono komiteto sekretorė.

Lietuvos Komunistų partijos Pasvalio rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Jonas BUDREVIČIUS. Gimė 1945 metais, baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją ir Vilniaus aukštąją partinę mokyklą. Turi žemės ūkio gamybos ekonomisto organizatoriaus specialybę. Dirbo partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Akmenės rajono komiteto pirmasis sekretorius.

Lietuvos Komunistų partijos Šalčininkų rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Leonas JANKELEVIČIUS. Gimė 1950 metais, baigė Maskvos Darbo Raudonosios vėliavos ordino veterinarijos akademiją ir Leningrado aukštąją partinę mokyklą. Turi veterinarijos gydytojo specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo Šalčininkų rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas.

Lietuvos Komunistų partijos Šilutės rajono komiteto antruoju sekretoriumi išrinktas:

Algimantas LIAUDANSKAS. Gimė 1940 metais, baigė Šiaulių pedagoginį institutą turi pradinių klasių mokytojo specialybę Dirbo pedagoginį ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Šilutės rajono komiteto ideologijos skyriaus vedėjas.

Lietuvos Komunistų partijos Varėnos rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi išrinktas:

Vidas BAUBLYS. Gimė 1946 metais, baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją, turi žemės ūkio inžinieriaus elektriko specialybę. Dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Pastaruoju metu buvo LKP Varėnos rajono komiteto sekretorius.

SVARBIAUSIA — ASMENS TEISIŲ GARANTIJOS

ALFREDAS SOKOLOVAS

Daugelį dešimtmečių piliečio ir valstybės santykiai mūsų šalyje buvo paternalistinio pobūdžio. Valstybė nuolat vaidino šeimininko, globėjo vaidmenį. Piliečiui faktiškai buvo skirtas (priešingai konstitucijos nuostatoms ir įstatymams) globotinio arba dar blogesnis — prašytojo vaidmuo. Tai buvo priverstas konstatuoti iš garbingos TSRS liaudies deputatų suvažiavimo tribūnos net TSRS generalinis prokuroras A. Sucharevas. „Mes pavertėme mūsų visuomenę, — pareiškė jis, — pasiuntinių ir prašytojų visuomene". O kodėl taip atsitiko? Todėl, pasakė jis, kad „nėra atsakomybės visuose lygmenyse ir nėra atsakomybės žinybose. Reikia naujo įstatymo, kad būtų galima padaryti tvarką".[1]

Valstybė, jos organai ir pareigūnai turėjo ir tebeturi realią galimybę savo nuožiūra spręsti daugybę klausimų, liečiančių pilietį. Valstybinio aparato valios ir interesų prioritetą ir dabar galima pailiustruoti daugybe konkrečių įstatyminių aktų pavyzdžių. Jie rodo, kad ministerijos ir žinybos tebeturi plačias teises, piliečių teisių teisminis gynimas yra labai ribotas, atsilikę pensijų įstatymai, nenaudojamas referendumo institutas ir kt. Vadovaujantis praėjusio TSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimais, pirmiausiai reikėtų ne tik mažinti piliečio priklausomumą nuo valstybės, pareigūnų nuožiūros, bet ir nustatyti atvirkštinį priklausomumą.

Todėl pilietį liečiančios teisinės normos turi būti pakeistos, nes reikia pašalinti nepagrįstus apribojimus. Būtina vadovautis bendra taisykle, kad visi normatyviniai aktai, susiję su piliečių teisėmis, laisvėmis ir pareigomis, turi būti viešai skelbiami ir kad negalima traukti atsakomybėn, jei pažeidžiami nepaskelbti teisiniai aktai.

Taigi valstybės ir piliečio lygybė ir abipusė atsakomybė yra tie kriterijai, kurie nusako tarybinės teisinės valstybės esmę. Valstybė turi ir privalo panaudoti savo garantijų mechanizmą, leidžiantį užkirsti kelią galimybei pažeisti įstatymą, apriboti asmens teises, laisves bei teisėtus interesus. Būtina garantuoti, kad bus plėtojama nauja progresyvi, virstanti, pasak Markso, „grynu auksu teisė" [2].

XIX sąjunginėje partinėje konferencijoje M. Gorbačiovas kalbėjo apie visapusišką tarybinio žmogaus teisių plėtojimą, apie jo tolesnį laisvą vystymąsi. O juk laisvas kiekvieno vystymasis ir laisvas visų vystymasis, pasak marksizmo-leninizmo, yra galimas tik ekonominės laisvės pagrindu. Laisvė apskritai, kaip pabrėžė Marksas, yra valstybės virtimas iš visuomenei viešpataujančios jėgos visiškai jai pajungta jėga. Tokio virtimo mechanizmas — daugiausia teisinės priemonės. Kiek yra laisvės, fiksuoja teisė. Todėl ekonominės laisvės didinimas socializmo sąlygomis turi būti atitinkamai teisiškai

[1] Известия, 1989, 9 июня.
[2] Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai, dviem tomais, t. 1, p. 125.

A. Sokolovas — teisės mokslų kandidatas, Rygos civilinės aviacijos inžinierių instituto docentas.

garantuotas. Tik šiuo atveju valstybė — pagrindinis laisvės garantas gali pretenduoti į teisinės valstybės vardą. Taigi visapusiškas žmogaus teisių plėtojimas turi remtis tvirtu ekonominiu pamatu. Teisinė valstybė bus reali, jei ne tik politinėje ir socialinėje sferoje, bet ir ekonomikos sferoje darbo kolektyvai ir atskiri piliečiai iš tikrųjų įgis savo kaip gamintojų teisę, pasijus esą tikri, o ne deklaratyvūs šeimininkai. Juk formuojantis teisinei valstybei, teisė, gindama visaliaudinės asociacijos kaip tiesioginio savininko interesus, privalo atspindėti vidinį socializmo diferencijuotumą. Štai kodėl būtina ginti kolektyvinius ir asmeninius ekonominius interesus, šeimininko teises.

Šeimininko teisė reiškia, kad kiekvienas gamintojas yra savo pagaminto produkto šeimininkas ir gali savarankiškai juo disponuoti socialistinio ūkio ribose. Formulė čia paprasta: įmonė (pramonės, žemės ūkio ir t. t.), dirbanti visiškos ūkiskaitos pagrindais, taip pat kooperatyvai ir individualūs gamintojai turi patys disponuoti tuo, ką jie gamina.

Kas gi padaryta pastaraisiais metais, kad būtų teisiškai užtikrinta ši žmogaus veiklos sfera? Nurodysime tris pagrindinius įstatymus — dėl valstybinės įmonės (susivienijimo), dėl kooperacijos ir dėl individualios darbinės veiklos.

Tenka didžiai apgailestauti, kad šie įstatymai dar kaip reikiant neįsigaliojo. Jie labai dažnai „koreguojami" ministerijų instrukcijomis ir įsakymais. Be abejo, mėginama sutvarkyti žinybinį „normų kūrimą", sumažinti instrukcijų kiekį ir t. t. Bet, kaip taikliai yra pažymėjęs profesorius A. Jakovlevas, dirbantis TSRS Mokslų Akademijos Valstybės ir teisės institute, tai lygu mėginimui išsemti jūrą šaukštu. Mat žinybos ir šiandien dar tebeturi didžiulę ekonominę valdžią — disponuoja ištekliais, pinigais, žmonėmis. Ir kol ši valdžia bus jų rankose, jos instrukcijomis gali supančioti kiekvieną joms nenaudingą įstatymą, kad ir kaip mes tam priešintumės. Kai teisę disponuoti pinigais ir ištekliais iš tikrųjų gaus gamintojai, t. y. kai ekonomikos reforma bus sėkmingai įvykdyta, tada žinybinis normų kūrimas baigsis savaime: ministerijos tiesiog nebeturės kam komanduoti.

Būtina iš administracijos darbuotojų atimti ir galimybę daryti lemiamą poveikį naujų įstatymų projektams. Apie tai buvo kalbama pirmajame TSRS liaudies deputatų suvažiavime. Tol, kol teisminis gynimas priklausys nuo Teisingumo ministerijos, didmeninė prekyba — nuo Valstybinio materialinio techninio tiekimo komiteto, pensijų dydžiai — nuo Valstybinio darbo ir socialinių klausimų komiteto, o mokesčių dydžiai — nuo Finansų ministerijos, mes prie teisinės valstybės net nepriartėsime.

Nemaža daroma, kad būtų įgyvendinta teisinė reforma. Naujais įstatymais siekiama išplėsti asmens teises ir individualiu, ir kolektyviniu aspektu. Tačiau sunku įveikti įsigalėjusį stereotipą asmens interesus aukoti visuomenės ir kolektyvo interesams, jei jie yra vieni kitiems priešingi. Juk iki pastarojo meto vyravo nuomonė, kad visuomenė, kolektyvas visada teisūs, ir atskiras visuomenės arba kolektyvo narys visais atvejais savo asmeninius interesus turi pajungti kolektyvo arba visuomenės interesams. Tiesa, kai kurie tarybiniai teisininkai jau seniai abejoja, ar tokia interesų hierarchija pateisinama. Tačiau problemos esmė — ne vienų interesų pajungimas kitiems, o jų santykis, koordinacija, savitarpio priklausomybė, pagaliau optimalus jų derinimas.[3]

Minėtas stereotipas atsispindėjo net ir teisėje: asmens teisės buvo plėtojamos daugiausia per visuomeninių organizacijų, pavyzdžiui, tokių kaip profsąjungos, Liaudies deputatų tarybos, darbo kolektyvai ir kiti, kolektyvines teises. Nauji įstatymai mėgina likviduoti tokį nukrypimą: nors plėtojamos ir kolektyvinės teisės, bet didelis dėmesys skiriamas ir individualioms.

Tačiau čia dar esama neišspręstų, labai aktualių klausimų. Štai viena iš didžiausių socializmo deformacijų, kaip ir anksčiau, tebėra ekonomikos val-

[3] Шахназаров Х. Развитие личности и социалистический образ жизни. — Вопросы философии, 1977, № 11, с. 23.

dymo vadinamųjų „nepaprastųjų metodų" praktika. Iš tikrųjų tai yra priverčiamojo darbo recidyvai, kurie dažniausiai pasireiškia „rudeniniu šaukimu laukų darbams", kas kai kur virsta darbu ištisus metus. Žmonės taip pat verčiami dirbti įvairius kitokius darbus, kurie neįeina į tarnybines darbuotojo pareigas.

Priverčiamojo darbo praktika prieštarauja oficialiai skelbiamiems socializmo tikslams, jau nekalbant apie tai, kad ji neturi nieko bendra su teisine valstybe. Ji pažeidžia tarptautinius dokumentus apie darbo laisvę, darbo įstatymų nuostatus. Todėl negalima nesutikti su žurnalo „Sovetskoje gosudarstvo i pravo" (1989, Nr. 3, p. 62) apskritojo stalo dalyvių išvada: jeigu kone kiekvienas visuomenės narys, išskyrus privilegijuotųjų įstaigų ir padalinių darbuotojus, bet kuriuo momentu gali būti „mobilizuotas" vienokiems ar kitokiems priverčiamiesiems darbams, dar anksti kalbėti apie teisinės valstybės kūrimą.

Ir visa tai daroma su skambiais šūkiais apie „visos liaudies gerovę". Toks požiūris į žmogaus teises dabar griežtai smerkiamas. „Mes ryžtingai atmetame, — pareiškė liaudies deputatų suvažiavime M. Gorbačiovas, — tokį požiūrį kaip nesuderinamą su bendromis demokratinėmis ir socialistinėmis vertybėmis ir idealais. Negali bendra gerovė remtis neteisingumu, padarytu nors vienam žmogui".[4]

Visa tai ir reikia įveikti formuojant socialistinę teisinę valstybę. Todėl naujų įstatymų, kurie pagrindžia teisinės valstybės koncepciją, būdinga tendencija yra ne tiek plėsti asmens teises, kiek sudaryti veiksmingas jų įgyvendinimo garantijas. Tam reikia parengti apie 50 įstatymų. Kai kurie jų rengiami ir netrukus gali būti pateikti svarstyti Aukščiausiosios Tarybos komisijoms. Tai — sąžinės laisvės, spaudos, visuomeninių organizacijų, jaunimo įstatymų projektai ir daugelis kitų. Būtina suderinti su dabarties realijomis, naujais požiūriais ir uždaviniais baudžiamuosius, civilinius, darbo, šeimos įstatymus. Kitaip tariant, atsinaujinusi visuomenė turi remtis atnaujintais įstatymais.

Mūsų įstatymus žmogaus teisių klausimais reikia keisti dar ir todėl, kad Tarybų Sąjunga prisijungė prie Vienos susitarimų: pas mus galiojančios teisinės normos turi atitikti tarptautinius paktus.

Sudarant garantijas realiam piliečio teisių įgyvendinimui, principinę reikšmę turi daugelis pastarųjų metų TSRS įstatymų, konkrečiai, įstatymas „Dėl pareigūnų neteisėtų veiksmų, apribojančių piliečių teises, apskundimo teismui tvarkos". Jis išleistas remiantis TSRS Konstitucijos 58 straipsniu, kuris dešimt metų faktiškai negaliojo. Įstatymas išplėtė teisminį žmogaus teisių gynimą. Tai teigiamas faktas. Tačiau kuriant šį įstatymą daug trukdė seni įpročiai, žinybinės ambicijos, būgštavimai „kad tik kas neatsitiktų". Todėl įstatymas išėjo mažai efektyvus. Jis negina žmogaus teisių daugeliu svarbių atvejų, pavyzdžiui, kai neteisėtai atsisakoma priimti įskaiton butui gauti arba jam pagerinti, sumažinamas pensijos dydis, atsisakoma leisti perstatyti butą ir t. t. Šis įstatymas neapima ir tų atvejų, kai daugelio kategorijų tarnautojai, kurie įtraukti į vadinamąją nomenklatūrą, yra neteisėtai atleidžiami, perkeliami į kitą darbą, jiems skiriamos drausminės nuobaudos. Tai liūdnai pagarsėję sąrašai Nr. 1 ir Nr. 2. Į juos įeina tų kategorijų darbuotojai, kurių darbo ginčus sprendžia aukštesnio pavaldumo organai: įmonių vadovai ir meistrai, masinės informacijos priemonių, prokuratūros ir tardymo organų, kultūros darbuotojai, mokytojai, dėstytojai ir mokslo darbuotojai. Jų interesų teismas negina. Tačiau nors ir būdamas netobulas, naujasis įstatymas įsigalioja ir gyvenime daro nemaža gero.

Dar labiau pažeidžiamas yra įsakas dėl anoniminių laiškų nagrinėjimo tvarkos. Žmonės dažnai klausia, kodėl toks svarbus teisinis aktas viešumo epochoje priimtas anonimiškai — viešai nepaskelbus jo projekto, specialistams plačiai neapsvarsčius. Įsake iš tikrųjų yra abejotinų teiginių. Pavyz-

---

[4] Tiesa 1989, gegužės 31

džiui, nurodomas būtinumas laiškuose ir skunduose pranešti namų adresą ir darbo vietą, bet nedraudžiama persiųsti skundus kaip tik tiems asmenims ir žinyboms, kuriais pilietis skundžiasi. O persekiojimas už kritiką pas mus dar neišnyko, dar nėra patikimų garantijų, kad žmogus, kritikuojantis įstatymą pažeidusį viršininką, nebus užguitas, atleistas iš darbo paieškojus tinkamo preteksto. Kritikos užgniaužimo, keršto už ją faktų daug, o teismo procesų kritikos užgniaužėjams, nors baudžiamajame kodekse yra atitinkamas straipsnis, — maža. TSRS liaudies deputatų suvažiavime TSRS generalinis prokuroras A. Sucharevas buvo priverstas pripažinti, kad tai dar dažniausiai negaliojantis įstatymas.

Kad būtų vykdoma teisinga politika, kad ji būtų teisiškai pagrįsta, labai svarbu žinoti liaudies nuomonę. Čia betarpiškos demokratijos pasireiškimo priemonė gali būti referendumas. Kai priimamas įstatymas, tiesiogiai ar netiesiogiai liečiantis kiekvieną, o įstatymo koncepcija ginčijama, — tik referendumas gali išspręsti ginčą. 1987 m. birželio 20 d. buvo priimtas įstatymas dėl visaliaudinio svarbių valstybinio gyvenimo klausimų svarstymo. Pats faktas — teigiamas. Tačiau įstatyme reikėtų tiksliau suformuluoti kriterijus, kada visaliaudinis projekto svarstymas yra neabejotinai būtinas ir privalomas. Priešingu atveju ir ateityje bus faktų, kai voliuntaristiškai nuslepiami „nepatogūs" įstatymų projektai nuo plačios visuomeninės kontrolės, kaip, pavyzdžiui, atsitiko su TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. Įsaku dėl vidaus kariuomenės panaudojimo.

TSRS liaudies deputatų suvažiavime iš esmės buvo pritarta daugelio deputatų pareikštai nuomonei, kad svarbiausi įstatymai turi būti pateikiami ne tik visaliaudiniam svarstymui, bet ir referendumui. Todėl labai reikalingas ir atitinkamas referendumo įstatymas.

Plėtodami svarbiausią piliečių teisių ir pagrįstų interesų gynimo formą — teisminį gynimą, kaip vieną iš pagrindinių komponentų formuojant teisinę valstybę, užtikrinant teisėtvarkos stabilumą, teisingą teisinių ginčų sprendimą, mes turime dar labai daug ką padaryti. „Mano nuomone, — pareiškė TSRS liaudies deputatų suvažiavime TSRS Aukščiausiojo teismo pirmininkas J. Smolencevas, — dabar svarbiausia, kad mūsų tarybinis teismas užimtų deramą vietą teisinėje valstybėje ir taptų tuo aukščiausiu socialinės gynybos organu, kokiu jis turi būti pagal Konstituciją. Ir čia (...) reikia padaryti viską, kad teismas iš tikrųjų būtų nepriklausomas, visateisis, kad jis galutinai spręstų visas bylas".[5]

Šioje srityje jau padaryti pirmieji žingsniai. Praėjusių metų rudenį į TSRS Konstituciją buvo įtraukti nuostatai, kad liaudies teisėjus renka aukštesnės Liaudies deputatų tarybos dešimčiai metų. Ši labai svarbi teismo nepriklausomumo sąlyga buvo, beje, visos liaudies reikalavimas. Ką tik paskelbtas TSRS įstatymas „Dėl teisėjų statuso TSR Sąjungoje".

Šioje srityje reikės išspręsti dar daug problemų, pirmiausia padidinti kadrų, vykdančių teisingumą, kvalifikaciją, užtikrinti griežčiausią teisėtumą, saugoti viešąją tvarką. Reikia pasakyti, kad svarbiausios gynimo formos — teisminės — sferoje Tarybų Sąjungoje 286 milijonams gyventojų tenka tik 15 tūkstančių teisėjų, arba dviem tūkstančiais mažiau negu, pavyzdžiui, Vokietijos Federacinėje Respublikoje, turinčioje 61 milijoną gyventojų[6]. Taip pat būtina parengti ir įgyvendinti plačią teisės mokslo programą šalyje. Tarybų Sąjungoje, oficialiais duomenimis, yra 218 tūkstančių teisininkų, baigusių aukštąjį, ir 51 tūkstantis, baigusių vidurinį teisės mokslą, o šiuo metu kvalifikuotų teisininkų reikia dvigubai daugiau. Labai trūksta advokatų — palyginti su ikirevoliucine Rusija skaičius beveik nepasikeitė. O apskritai teisininkų palyginti su gyventojų skaičiumi mūsų šalyje yra tris kartus mažiau negu JAV ir keturis kartus mažiau negu VFR ir Anglijoje. Palyginti su visais šalies specialistais, teisininkų dalis pastaraisiais metais nuolat mažė-

[5] Известия, 1989, 9 июня.
[6] Spiegel 1988, N. 4, S. 148.

jo, — jų yra 1,5 karto mažiau negu buvo prieš karą.[7] Todėl teisininkų rengimo pertvarkos vilkinimas, kai aktyviai atnaujinami įstatymai, kokybiškai kinta pats teisės suvokimas ir samprata, kai vis didėja jos revoliucinis pertvarkomasis vaidmuo, gali turėti neigiamą poveikį teisinės valstybės kūrimo procesui.

Didžiulį poveikį turi padaryti ir pradėta baudžiamųjų įstatymų reforma. Mat galiojantys baudžiamieji įstatymai turi esminių trūkumų, kurie riboja tarybinių piliečių teises ir laisves. Iš jų esmingiausias yra pernelyg didelis nereikšmingos veiklos kriminalizavimas ir labai platus sąrašas nusikaltimų, už kuriuos numatoma mirties bausmė. Tiesa, praėjusiais metais kai kas jau pakeista: daug smulkių kriminalinių nusikaltimų perkelta į administracinių teisės pažeidimų kategoriją, įvestos naujos nuostatos, įgalinančios atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir paleisti nusikaltusius pagal laidavimą perduodant bylos medžiagą draugiškajam teismui, imtasi priemonių, kad padidėtų vaidmuo tokių poveikio priemonių kaip lygtinis nuteisimas ir lygtinis paleidimas pirma laiko, pataisos darbai be laisvės atėmimo ir kitos priemonės.

Dabar rengiamos naujos tolesnio baudžiamosios politikos humanizavimo ir asmens teisių apsaugos priemonės. Paskelbtas baudžiamųjų įstatymų pagrindų projektas. Smarkiai sumažinamas skaičius straipsnių, pagal kuriuos numatyta mirties bausmė. Daugelis teisininkų reikalauja išplėsti piliečių teises į gynybą ankstesnėje stadijoje. To reikalaujama todėl, kad aštuntąjį dešimtmetį ir devintojo dešimtmečio pradžioje būdavo atvejų, kai baudžiamojon atsakomybėn būdavo patraukiami nekalti ir net nuteisiami mirties bausme. Remdamasis šiais faktais, TSRS Aukščiausiojo teismo pirmininkas J. Smolencevas TSRS liaudies deputatų suvažiavime pasiūlė įteisinti nuostatą, kad kiekvienas teisiamasis, kiekvienas kaltinamasis turėtų teisę į gynybą nuo pat suėmimo, nuo baudžiamosios bylos iškėlimo momento.

TSRS liaudies deputatų suvažiavimas daug dėmesio skyrė prokurorinės priežiūros gerinimui šalyje. Kadangi ištisus dešimtmečius prokuratūra daugiausia nagrinėjo baudžiamąsias bylas, ji išleido iš akių piliečio teisių gynimą nuo jį „aptarnaujančių" žinybų, nusikalstamą požiūrį į aplinką, tikrąsias katastrofų priežastis, tiek „iešmininkų", tiek „stočių viršininkų" neatsakingumą.

Vizitinė teisinės valstybės kortelė — jos atsakomybė savo piliečiams. Tik šiuo atveju ji gali sulaukti pasitikėjimo. Deja, ilgą laiką valstybės atsakomybės piliečiams principas buvo užmirštas, o ir dabar neretai dar užmirštamas. Paaiškinsime pavyzdžiu. Beveik kiekvienas tarybinis pilietis iš savo kišenės moka mokestį valstybiniam aparatui, taip pat teisėsaugos organams išlaikyti, kad jie gintų jo asmenį ir jo turtą nuo teisės pažeidėjų, ypač nuo nusikaltėlių. Deja, tai ne visada pavyksta — nusikalstamumas dar didelis, o pastaraisiais metais net padidėjo. Kaip valstybė turi pasielgti piliečio atžvilgiu, kurio saugumo jį nepajėgė užtikrinti? Daugelio tarybinių teisininkų nuomone (tai patvirtina daugelio užsienio šalių praktika), valstybė privalo pirmiausia kompensuoti jam turto nuostolius, o jau paskui ieškoti nusikaltėlio ir jo sąskaita papildyti iždą. Tai kol kas daroma tik alimentininkų atžvilgiu. O kodėl netaikytinas šis principas tuo atveju, kai, tarkime, apvagiamas butas, nuvaroma mašina?

Teisinėje valstybėje, kurios vienas iš principų yra piliečio asmeninio, šeimos, turto saugumo garantijų sistema, priimant įstatymą prioritetas visada turi būti teikiamas sprendimui, kuris labiausiai padeda apginti asmens teises ir laisves. Ši mintis buvo akcentuojama visame TSRS liaudies deputatų pirmojo suvažiavimo darbe. „Visi mūsų žingsniai, kuriais kuriame teisinę valstybę, jų efektyvumas, — pabrėžė šiame suvažiavime padarytame pranešime M. Gorbačiovas, — turi būti matuojami svarbiausiu kriterijumi — ką jie duoda tarybiniam žmogui".[8]

[7] Правда 1988, 6 июля
[8] Tiesa, 1989, gegužės 31.

KAIP JIE TAPO „PRIEŠAIS"

Po 1926 m. gruodžio 17 d. karinio valstybės perversmo, įsigalėjus autoritariniam tautininkų režimui, Lietuvos komunistų nelegalios veiklos sąlygos dar labiau pasunkėjo. Paskelbtas karo stovis, pirmasis tautininkų ir krikdemų įsakymas — suimti visus komunistus, sušaudyti keturi įžymūs Lietuvos komunistai, likviduota nemaža dalis partinių kuopelių, — visa tai labai pasunkino revoliucinį darbą. Atkurti partijos gretas, sustiprinti ją idėjiškai daug būtų padėjusi pogrindinė spauda. Deja, didesniais kiekiais leisti LKP spaudą Lietuvoje galimybių nebuvo. Nutarta greta nelegalių partijos spaustuvių „Spartakas" ir „Kova", veikusių Kaune, LKP leidybinį darbą sutelkti daugiausia Vokietijoje, kurioje tuomet dar gyvavo buržuazinis demokratizmas, Vokietijos Komunistų partija veikė legaliai, turėjo savo atstovų reichstage.

LKP CK nusistatymą leisti savo literatūrą šioje šalyje, pirmiausia Rytų Prūsijoje, lėmė dar ir tai, kad tarp Lietuvos ir Vokietijos egzistavo „mažasis pasienio susisiekimas", kuris, kaip teisingai manyta, turėjo palengvinti nelegaliai gabenti literatūrą į Lietuvą.

Nuo 1927 m. iki Hitlerio atėjimo į valdžią 1933 m. Vokietijoje išėjo apie 220 periodinės spaudos numerių. Antai „Balso" — komunistinio dvisavaitinio žurnalo, ėjusio maždaug 2000 egz. tiražu, ten išspausdinta 129 numeriai. Be to, Vokietijoje buvo leidžiamas „Komunistas", „Partijos darbas", „Darbininkų jaunimas", „Unzer emes" („Mūsų tiesa"; jidiš kalba), daugybė knygų. Vien tik Tilžėje 1928—1932 m. laikotarpiu išleistos 32 knygos. Tūkstantiniais tiražais buvo leidžiami ir LKP atsišaukimai.

Ši literatūra, nors ir nelengvais keliais, vis dėlto dažniausiai laimingai pasiekdavo Lietuvos darbo žmones, skleidė socializmo idėjas, žadino revoliucinę mintį.

Plačiausiai LKP leidybinę veiklą Vokietijoje išplėtojo Bronius Pušinis, 1928—1931 metais dirbęs ten LKP CK įgaliotiniu, daug prisidėjo Elena Pušinienė, Icikas Meskupas, Juozas Bulavas ir kiti.

Kokia buvo šio darbo pradžia, kas tie, kurie vieni iš pirmųjų organizavo dar „Balso" pirmtako — „Mūsų balso" — leidimą, spaudos gabenimą, plačioji visuomenė mažai ką žino. Sudėtingą metą, dramatiškus lietuvių komunistinės spaudos leidėjų likimus padės nušviesti ši publikacija.

1927 m. vasario 8 d. Z. Angarietis LKP CK vardu rašo Vokietijos KP Centro Komitetui: „Lietuvos KP CK pasiuntė į Vokietiją drg. Jakovą Kundrotą, kad jis ten suorganizuotų mūsų partijos lietuviško organo (mėnesinio arba dvisavaitinio), tačiau leidžiamo be mūsų partijos firmos, spausdinimą. Dėl to drg. Jakovas Kundrotas turi apsilankyti Karaliaučiuje ir Tilžėje. Mūsų partijos CK vardu prašau drg. Kundrotui padėti suorganizuoti jo leidimą"[1].

Z. Angariečio minimas Jakovas Kundrotas — **Pranas Vilūnas,** gimęs 1882 m. balandžio 17 d. Mockėnuose (Utenos raj.). 1903 m. baigęs Kauno kunigų seminariją, šešiolika metų kunigavo įvairiose Lietuvos bažnyčiose. Reiškė simpatijas darbo žmonėms, kiek galėdamas padėdavo valstiečiams, neapkentė melo ir neteisybės. Lėtai, bet nuosekliai brendo jo pasiryžimas nutraukti ryšius su dvasininkija. Spalio revoliucijos ir revoliucinio judėjimo Lietuvoje veikiamas, 1920 m. pagaliau metė kunigystę. Dirbo mokytoju, bendradarbiavo LKP legalioje spaudoje („Darbininkų gyvenimas", „Darbininkų žodis"), vertė į lietuvių kalbą marksistinius leidinius.

1922 m. P. Vilūnas buvo priimtas į pogrindinę Lietuvos Komunistų partiją, pagal LKP remiamą kuopininkų sąrašą 1922 m. išrinktas pirmojo Lietuvos seimo atstovu. 1923 m. balandžio 23 d. suimtas ir trejus metus ka-

[1] Bendroje kovoje. V., 1983, p. 73.

lintas Kauno kalėjime. Atėjus į valdžią liaudininkams ir socialdemokratams, kariuomenės teismas 1926 m. birželio 12 d. kuopininkus išteisino ir iš kalėjimo paleido.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, pradėjus masiškai suiminėti komunistų ir profsąjungos aktyvistus, 1927 m. sausio mėn. jis slapta perėjo Lietuvos—Vokietijos sieną ir atvyko į Karaliaučių.

1927 m. birželio 15 d. Vokietijos KP Karaliaučiaus spaustuvėje „Peuvag" (LKP dokumentuose ji kartais vadinama „Karaliaučiaus broliais") išėjo pirmasis „Mūsų balso" numeris. Jo leidimą suorganizavo P. Vilūnas drauge su J. Lenkaičiu. Laikraštį redagavo Z. Angarietis. Tuo tikslu vyko nuolatinis susirašinėjimas su Maskva. Dėl LKP leidybinio darbo konkrečiai su spaustuve „Peuvag" susitarė Vokietijos KP CK narys H. Eberleinas.

Toks pat svarbus laikraščio leidėjų darbo baras — išspausdintą tiražą nelegaliai pergabenti per sieną į Lietuvą. Reikėjo tartis su Vokietijos KP nariais, Raudonąja pagalba, kad jų rekomenduoti žmonės padėtų spaudą gabenti į Lietuvą dalimis (jeigu kuris įkliūtų, dalis tiražo liktų pas kitus kurjerius); šie žmonės turėjo būti pasirengę griežtos konspiracijos sąlygomis susitikinėti su kurjeriais iš Lietuvos. Taip pat reikėjo suorganizuoti partinio pašto ryšį — nugabenti LKP CK Politinio biuro, daugiausia Z. Angariečio, laiškus, kuriuos jis atsiųsdavo iš Maskvos į Vokietiją paštu, o Sekretoriatui į Kauną ir iš ten atgabentus Sekretoriato atsakymus išsiųsti paštu į Maskvą. Koks nelengvas tai buvo darbas rodo kad ir vienas iš daugelio panašaus pobūdžio J. Lenkaičio (1885—1928?) laiškų Z. Angariečiui (rašytas 1927 m. lapkričio 11 d.):

„Jonui visi laiškai pasiųsti, bet guli netoli namų, nes Jonas nuo 3. XI neatsiunčia kurjerio. Ten pas juos namiej negerai — daug ligoninėj. Ant kiek man teko patirti apie Joną — tai jis sveikas.

5 Nr. „M.B." pasiųstas į St., bet kol kas nėra galimybės jį pasiųst namo, nes vietą E., per kurią buvo numatyta gabent, ant tiek apsėdo cholera, kad 2. XI toj vietoj 5 darbininkai apsirgo ir guli ligoninėj. Vienas iš geresnių tų vietų darbininkų prie mirties. Kitas vietas irgi apsėdo. Be to, ir namie daug serga — darbas pas juos laikinai sustojo. Kai tik pasveiks šiek tiek namiškiai ir susitvarkys ir jeigu jie patys negalės pertransportuoti tavorą „M.B.", — tai aš tuo reikalu pasirūpinsiu. Bet dabar jokiu būdu negaliu tai daryt, nes jie visi išsisklaidę — nežinau, kur kreiptis" [2].

Žinant, ką tuomet reiškė patekti su komunistine spauda ar partine korespondencija į Lietuvos žvalgybos ar Vokietijos policijos rankas (abiejų šalių policijos ir saugumo organai bendradarbiavo), — būtina vertinti bent mažiausią dalyvavimą to laikotarpio LKP leidybinėje veikloje.

Padirbėjęs metus, 1928 metų pradžioje P. Vilūnas prašo LKP CK leisti jam vykti į Tarybų Sąjungą. Matyt, jis jautė, kad jam trūksta tokiam darbui labai reikalingų organizatoriaus sugebėjimų, tam tikro apsukrumo. Šitai suprato Z. Angarietis. 1927 m. balandžio 20 d. laiške apie P. Vilūną jis rašė: „Mums reikia turėt tenai (Vokietijoje. — J. J.) žmogų, kuriam ir duodam instrukcijas. V. pasirodo tam nerangus. Jis ne organizatorius. Jis arba nieko nepadarys, arba visi jį apmaus" [3].

Atvykęs į TSRS, P. Vilūnas 1928 m. kovo 28 d. rašo savo autobiografiją ir joje pareiškia: „Noriu pereiti į VKP(b)".

P. Vilūnas apsigyvena Tarybų Baltarusijoje, mokytojauja Dimanovos (Vitebsko sr.) lietuvių vidurinėje mokykloje. Tačiau kovos su trockizmu pretekstu prasidėjusi stalininių represijų banga neaplenkia ir jo. Minske ėjusiame laikraštyje „Raudonasis artojas" 1936 m. rugsėjo 20 d. pasirodo straipsnis „Trockio agentui ne vieta sovietų mokykloj", pasirašytas J. Stankaus. 1936 m. spalio 25 d. paskelbiamas platesnis to paties J. Stankaus pasirašytas ko-

[2] PA, f. 77, ap. 10, b. 28, l. 3. Slaptažodžiai ir santrumpos: Jonas — LKP CK sekretoriatas Kaune; ligoninėj — kalėjime; „M.B." — „Mūsų balsas"; St. — Stalupėnai (dabar Nesterovas Kaliningrado sr.); E. — Eitkūnai (dabar Černyševskoje, Kaliningrado sr.); cholera — policija; apsirgo — įkliuvo, suimti.

[3] PA, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 161; V. — Pranas Vilūnas

mentaras — „Kontrrevoliucinio trockizmo gynėjas mokykloje". Jame, be kita ko, rašoma:

„Dėstydamas SSRS istoriją X klasėj ir liesdamas VKP(b) ir jos kovą su Trockiu, Vilūnas mokiniams pareiškė, kad kai Leninas buvo gyvas, tai Leninas sugebėjo išnaudoti Trockį darbui, o Leninui mirus partija nesugebėjo išnaudoti Trockį darbui, todėl Trockis atsidūrė opozicijoj prieš partiją (...) Vilūnas sąmoningai gina Trockį, jis yra sąmoningas Trockio agentas. O ginti trockizmą, tą pasaulinės kontrrevoliucijos priešakinį būrį, provokatorius ir Gestapo agentus, kurie faktų prispirti patys prisipažino, kad organizavo mūsų mylimų vadų užmušimus ir vieną jų — drg. S. M. Kirovą — užmušė, tai reiškia būti priešo pusėje, būti partijos ir sovietų valdžios priešu. Tokiose pozicijose ir randasi Vilūnas.

(...) Dėstydamas lietuvių kalbą, Vilūnas mokiniams diktavo tik buržuazinėse mokyklose diktuotinus sakinius, pavyzdžiui: „Turiu jungą jaučių, tris žirgus nušertus ir namelius neskolingus". Paskaičius šitokius sakinius mokinių sąsiuviniuose, gaunasi įspūdis, tartum Vilūnas rūpinasi skiepyti mokinių sąmonėn privatinę nuosavybę gamybos įrankiams" [4].

Būdamas doras komunistas, P. Vilūnas dar viliasi surasti tiesą, rengiasi važiuoti į Maskvą pas Z. Angarietį, rašo jam:

„Partijos ir sovietų valdžios objektyvumu aš pasitikiu pilniausiai. Kontrrevoliucionierium, trockistu, Trockio agentu aš nebuvau, nesu ir nebūsiu, ir niekas manęs juo nepaprasilavinti. Mane dabar pavergė neapsakomas noras dirbti, knistis į sudulkėjusių knygų Tas dalykas, be abejo, bus teisingai ištirtas ir padarytos išvados. Bet dabar kai kurie žmonės skubina, bjauriai skubina (...).

Aš jau metai kaip griežčiausiai atsisakinėjau nuo istorijos dėstymo, ypač Rusijos ir tuo labiau partijos istorijos, neturiu tam kvalifikacijos, prisirengimo. Bet aš ne Trockio agentas. Ne tik kontrrevoliucinėj organizacijoj, bet ir jokioj sklokoj nesu niekuomet buvęs, niekuomet man tai nebuvo primetama. Ir nesami, nebuvę, man, visai mano prigimčiai priešingi dalykai man negali būti įrodyti ir įkalbėti ir nebus! Jei mane per kokį tai nesusipratimą apkaltintų, pasmerktų (jau dabar mane, manęs visai neatsiklausę, paliuosavo iš darbo, o tai juk lygu visų teisių atėmimui), aš kol gyvas būsiu kovosiu prieš šmeižimą manęs ir rasiu teisingą sprendimą. Aš pirmiausia pasitikiu partijos ir sovietų valdžios teisingumu" [5].

Deja, kovoti prieš šmeižtą tuometinėmis sąlygomis P. Vilūnui buvo sunku. Čia dar reikia pridurti, kad 1935 m., tikrinant partinius dokumentus, iš jo kaip iš „socialiai svetimo elemento" (buvusio kunigo) buvo atimtas partinis bilietas.

1937 m. lapkričio 5 d. jis buvo suimtas kaip įtariamas šnipinėjant Lietuvos naudai. VRLK Boguševskio rajono skyriaus viršininkas nutarime vietoj „Lietuvos" ištaisė „Lenkijos" naudai.

Suimtojo anketoje, užpildytoje 1937 m. lapkričio 13 d., nurodoma, kad P. Vilūnas kilęs iš buožių, kurie turėję 74 dešimtines žemės, 5 arklius, 10—12 karvių, žemės ūkio mašinų, kad 1935 m. pašalintas iš VKP(b). Turi žmoną Eleną Vilūnienę, gim. 1894 m., sūnų Leoną, gim. 1927 m., ir dukterį Adą, gim. 1928 m.

Tardomas P. Vilūnas „prisipažino" šnipinėjęs lenkų naudai.

Pateikiame išrašą iš VRLK Oršos rajono 3-jo skyriaus operatyvinio įgaliotinio Bolotino pažymos apie P. Vilūną, parašytos 1937 m. lapkričio 17 d.:

„1932 m. Lenkijos žvalgybos organams perdavė šnipinėjimo duomenis apie kolūkių būklę ir kolūkiečių nuotaikas tar[ybų] valdžios atžvilgiu Lioznensko rj.

1936 m. lenkų žvalgybos organams, per lenkų agentą Pauliukevičių (kalbama apie revoliucinio judėjimo dalyvį, LKP narį, rašytoją Bonaventūrą Pauliukevičių, nepagrįstai represuotą 1938 m. lapkričio 29 d. Minske. — **J. J.**), perdavė šnipinėjimo duomenis apie Vitebsko m. esančius fabrikus ir gamyklas.

1937 m. lenkų žvalgybai perdavė šnipinėjimo duomenis apie eiles prie duonos ir Boguševskio rajono gyventojų nuotaikas.

Pagal lenkų žvalgybos užduotį, būdamas Boguševskio rj. nacionalinės lietuvių mokyklos mokytoju, savo paskaitose **1937 m.** (mano pabraukta, P. Vilūnas buvo atleistas iš mokytojo pareigų 1936 m. rugsėjo mėn., pasirodžius straipsniui „Raudonajame artojuje" „Trockio agentui ne vieta sovietų mokykloj". — **J. J.**) pratempinėjo trockizmą.

Kaltas šnipinėjimo-diversine veikla PRISIPAŽINO ir todėl NUTARIAU:

Kaltinamąją Vilūno Prano, Juozo, tardymo bylą Nr. 28355 (...) pasiųsti TSRS Vidaus reikalų liaudies komisarui — Valstybės saugumo Generaliniam komisarui drg. JEŽOVUI.

VRLK Orš. rj. 3-jo sk. oper. įgaliotinis —
Valst. saugumo seržantas Bolotinas".

[4] Raudonasis artojas, 1936, spalio 25.
[5] PA, f. 77, ap. 28, b. 12518, l. 41.

Antroje lapo pusėje:

„**PAŽYMA**":
1. Daikt. įrodymų, liečiančių bylą, nėra.
2. Suimtasis Vilunas P. J. laikomas Oršos kalėjime nuo 1937.XI.6.
3. Kaltinamojo asmens dokumentai pridedami prie bylos atskiru paketu.

VRLK Orš. rj. 3-jo sk. oper. įgaliotinis —
Valst. saugumo seržantas Bolotinas" [6].

Be „prisipažinimo", kitų įrodymų byloje nėra. P. Vilūnas sušaudytas 1937 m. gruodžio 19 d. Oršoje.

Tuo laikotarpiu į LKP CK leidybinį spaudos darbą buvo manoma įtraukti **Stasį Gaurį** (slap. Eimutis), 1928 m. emigravusį į Vokietiją. Gimęs 1907 m. Varžgaliuose (Ukmergės rj.), dar būdamas Ukmergės gimnazijos mokinys, S. Gaurys 1926 m. įstojo į komjaunimą, 1927 m. buvo Ukmergės m. komjaunimo organizacijos paraikomio sekretorius. 1928 m. sausio mėn. buvo suimtas, bet dėl to, kad policijai pritrūko įkalčių, paleistas. Antrą kartą (jam jau gyvenant Kaune pas brolį) atvykus policijai jį suimti, pavyko ištrūkti ir pasitraukti į Vokietiją. Ten, Karaliaučiuje, jis tęsė mokslą. Atsakydamas į Z. Angariečio pasiūlymą mesti Karaliaučiaus gimnaziją ir atsidėti straipsnių, rengiamų spaudai, perrašinėjimui mašinėle, S. Gaurys 1928 m. rugpjūčio 28 d. laiške B. Pušiniui rašė:

„Jeigu būtų reikalas, aš galiu net ir mano egzistenciją darbininkų klasės reikalui paaukoti. Bet... tam darbui aš norėčiau geriau pasirengti, norėčiau įgyti daugiau žinių, prasilavinti. Mane dabar pavergė neapsakomas noras dirbti, knistis į sudulkėjusių knygų krūvas, studijuoti filosofines kryptis, kaip Kantą, Spenserį, Šopenhauerį, Darviną ir kitus. Vis dėlto aš gimnaziją labai norėčiau baigti, norėčiau suteikti tėvams bei giminėms, kurie į tą tiek daug svarbos ir džiaugsmo deda, laimės ir malonumo. Bet jeigu nebūtų kuo, kol aš baigsiu, susidariusią spragą užkišti, — pasiryžęs mesti viską, išsižadėti savęs ir gyventi ne sau, bet kitiems" [7].

Sužinojęs apie neigiamą Z. Angariečio pažiūrą į jo motyvus, S. Gaurys vėl (1928.09.25) rašo B. Pušiniui, kuris kaip LKP CK atstovas jau gyveno Vokietijoje, Tilžėje, ir vadovavo leidybiniam darbui:

„Ir kodėl gi taip? Visa tai dėl to, kad vyr. org[anizatorius] už kelių tūkstančių kilometrų, visai nesusipažinęs su dalyku, paviršutiniškai ir pedantiškai sprendžia kitų likimą. Čia ir glūdi tos neharmonijos, to grubaus nesuderinimo šaknys. Aš tikiuos, kad Draugas būsite nuoseklus savo pirmajai linijai, blaiviau pažiūrėsite į tą painiavą ir pasiimsite ant savęs tarpininko vaidmenį. Juk šaltai galvojant, niekas dėl tų keleto mėnesių mokyklos neverstų mesti, ypatingai jeigu dar už ją pinigai užmokėta. Aš galiu padėti kiek galint ir mokyklos nemetęs. Jeigu Berlyne liksiu, tuojau parašysiu antrašą ir galėsite man darbo prisiųsti" [8].

Tą pačią dieną laiške Z. Angariečiui S. Gaurys taip pat rašė:

„Aš visai neprašau nuo pareigų atleisti, o noriu tiktai, kad nereiktų vardan rašymo mašinėle (ko aš ir nemoku) mesti dėl tų keleto mėnesių mokyklą, materialiai ir moraliai nuskriausti tokią pat proletarę mano motiną (...)

Toliau dr[auge] statai per daug fanatišką dilemą: „draugas privalo aiškiai pastatyti sau klausimą: ar su Šopenhaueriu į buržuazijos liogerį (iš pradžių ideologiniai, o paskui ir į kitą) prieš mus, arba su mumis prieš Šopenhauerį".

Pirmą kartą girdžiu, kad mes šį klausimą tokioje plotmėje saulės šviesoп statytume. Juk būdami nuoseklūs, turėtume tuomet jau ir „index librorum prohibitorum" pasirūpinti. Nejau gali komunistas manyti, kad buržuazinės knygos gali komunistą „iš kelio" išvesti? Nors aš dar vaikėzas esu, bet aš tam jokiu būdu netikiu. Mano nuomone, reikia laikytis principo: nori savo priešą nugalėti, tad pažink jį originale, o ne kopijoje" [9].

Už komjaunimo drausmės laužymą — atsisakymą mesti gimnaziją ir atsidėti spaudos leidybiniam darbui — S. Gaurys 1928 m. pašalinamas iš LKJS.

Vis dėlto jis, kaip sakoma, nenešiojo akmens užantyje, parodė didelį tikrą komjaunuolio sąmoningumą. Gyvendamas Vokietijoje, studijuodamas Berlyno universitete, S. Gaurys kiek galėdamas padėjo leisti LKP spaudą, pats bendradarbiavo „Balse", daug rašė Vokietijos revoliucinio judėjimo,

[6] Ten pat, l. 87.
[7] PA, f. 77, ap. 28, b. 2996, l. 6.
[8] Ten pat, l. 8.
[9] Ten pat, l. 10.

ekonomikos klausimais, savo straipsnius pasirašinėjo slapyvardžiais Ukmergiškis, S. Eimutis, J. Baras. Jis aktyviai prisidėjo prie LKP atsišaukimų redagavimo.

1929 m. S. Gaurys įstojo į Vokietijos komjaunimą, o 1931 m. — į Vokietijos Komunistų partiją. 1933 m. balandžio 10 d. hitlerinė policija jį suėmė ir įsakė palikti Vokietiją. Persikėlęs į Čekoslovakiją, S. Gaurys tęsė studijas Prahos universitete, Prahoje dirbo tarp vokiečių politinių emigrantų. 1934 m. balandžio mėn., Vokietijos KP leidus, išvyko į Šveicariją ir Bazelio universitete baigė ekonomikos mokslus. Už komunistinę veiklą Šveicarijos valdžios organai įsakė jam palikti šalį. 1935 metų pradžioje S. Gaurys atvyko į TSRS, gyveno Kesingo pavarde, Maskvoje, Valstybiniame plano komitete dirbo kaip aukštos kvalifikacijos specialistas ekonomistas.

1937 m. rugpjūčio 5 d. S. Gaurys suimamas. Jam pateikiamas trafaretinis kaltinimas — „šnipinėjimu". S. Gaurio atveju — Vokietijos naudai.

Sušaudytas Maskvoje 1937 m. lapkričio 1 d.

Po intensyvaus Z. Angariečio ir tuometinio LKP CK atstovo Vokietijoje B. Pušinio susirašinėjimo dėl galimų pagalbininkų leidžiant spaudą Z. Angarietis 1929 m. lapkričio 4 d. rašo:

„Kas link Pau., galit kviest jį darbui. Reikia jam nurodyt sąlygas" [10].

Čia Z. Angariečio minimas Pau. — Bonaventūras **Pauliukevičius**, slapyvardis Džugas, draugų vadinamas tiesiog Benium.

Jau nuo 1923 m., mokydamasis Marijampolės gimnazijoje, B. Pauliukevičius platino komunistinę literatūrą. 1926 metais Kaune padėjo leisti legalų komunistinį žurnalą „Skardas". Už tai 1926 metais kalintas.

Išvykęs į Rygą, B. Pauliukevičius studijavo Rygos universitete ir kartu mokytojavo lietuvių mokykloje, tačiau už antifašistinę veiklą buvo atleistas iš darbo ir pašalintas iš universiteto. Tad 1929 metais, gavęs LKP pavedimą, atvyksta į Karaliaučių, gabena LKP literatūrą, prisideda prie leidžiamos spaudos redagavimo. 1930 m. liepos 25 d. parašo pareiškimą LKP Centro Komitetui, prašydamas priimti jį į Lietuvos Komunistų partijos gretas. „Balse", kitoje komunistinėje spaudoje skelbia savo apsakymus, apybraižas, literatūros kritikos ir publicistikos straipsnius.

Deja, Vokietijoje, kaip matyti iš daugelio to laikotarpio laiškų, jo santykiams su B. Pušiniu trūksta reikiamos harmonijos. 1931 m. pradžioje B. Pušinis kreipiasi į Z. Angarietį, siūlydamas atleisti B. Pauliukevičių iš darbo. Reaguodamas į tai labai jautriai, Bonaventūras 1931 m. kovo 9 d. rašo Z. Angariečiui, Politiniam biurui:

„Turiu pripažint, man truputį skaudu, nes nesijaučiu, kad būčiau užsitarnavęs tos padėties, kurioj aš dabar atsidūriau. Ne tai, kad reikia badauti, bet tai, kad aš netinku darbui. Žinau, kad mūsų partija neturi per daug žmonių, kad jų trūksta visur, kad darbo juo toliau — juo daugiau. Ir tuo momentu aš vejamas iš to darbo kaipo netikęs.

Man rodos, kad drg. T[11] per daug griežtai apie mane sprendė. Kaltino mane, jokiu būdu negaliu suprast dėl ko, tame, kame iš tikrųjų mano kaltės nėra" [12].

Viename iš laiškų B. Pušiniui B. Pauliukevičiaus klausimu Z. Angarietis 1931 m. gegužės 30 d. rašė:

„Ir apie kitus darbininkus, kurie dirbdavo pas T[omsoną], T[omsonas] per greit darydavo išvadas, tai išgirdavo labai ką nors, tai taip išpeikdavo, kad tas darbininkas jau visai netikęs. Prie tokios tvarkos sunku parinkt ilgesniam laikui darbininkus. Jei darbininkas blogai dirba, reikia jam daryt nurodymus, net išbart, bet rūpintis ištaisyt. Atstatinėt tik tuomet, jei jau visiškai netinka. Darbininkų parinkimas turi eit ne gaivaliniai. Reikia **mokėt** parinkt tinkamą ir reikia **mokėt** iš blogesnio daryt geresnį" [13].

Svarstant klausimą, ar B. Pauliukevičių galima pripažinti politiniu emigrantu, Z. Angarietis tą patį gegužės mėnesį rašė:

---

[10] PA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 25.
[11] T — Tomsonas; vienas iš B. Pušinio slapyvardžių Vokietijoje.
[12] PA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 58.
[13] Ten pat, l. 67.

„Pasielgta su juo tikrai negerai, nes atstatyt nuo darbo be cento neleistina. T[omsonas] padarė didelę klaidą ir jis privalo tą suprast.

Mūsų nuomone, Benį galima pripažint pol[itiniu] emigrantu. Jis negal grįžt Lietuvon, nes jį ten laukia didelė bausmė" [14].

B. Pauliukevičius vyksta į Tarybų Sąjungą, 1934 m. priimamas į TSRS Rašytojų sąjungą. Savo apysakose, apsakymuose B. Pauliukevičius vaizduoja vargingųjų valstiečių ir proletarų gyvenimą, klasinės sąmonės brendimą, revoliucinę kovą. Verčia į lietuvių kalbą latvių, rusų, vokiečių rašytojų kūrinius. 1936 m. baigia Baltarusijos TSR Mokslų Akademijos aspirantūrą. Gaila, bet disertacijos apie Joną Biliūną rankraštis, kaip ir kai kurie kiti nepaskelbti jo literatūriniai kūriniai, neišliko.

B. Pauliukevičiaus asmens byloje yra išlikęs jo 1937 m. sausio mėnesio laiškas Kaziukui (broliui (?). — J.J.). B. Pauliukevičius rašo, jog baigęs aspirantūrą, nuėjo dirbti į lietuviško laikraščio „Raudonasis artojas" redakciją, užsimena apie nesutarimus redakcijos kolektyve, apie tai, jog jis viešai pareiškęs, kad

...„laikraščio redaktoriai turi būti užįdominti laikraščio pagerinimu, o ne honoraro gaudymu, kad reikia duoti ir jaunesniems redakcijos darbininkams darbą, kad jie augtų darbe, kad negalima mokėti standartiniai už kiekvieną redaktoriaus blogai sukompiliuotą, neoriginalų įžanginį po 60 rub., kad reikia mokėti ne pagal „činus", o už darbo kokybę.

Brolel tu mano, koks pakilo skandalas!" [15].

Tą patį sausio mėnesį jau mūsų minėtasis J. Stankus rašo Z. Angariečiui:

„Pauliukevičius save skaito Vokietijos kompartijos nariu, moka ir nario mokesčius. Gal kils klausimas apie jo pervedimą į VKP(b) eiles, todėl aš noriu apie jį pasakyti sekantį (...)

Jeigu tik imi kalbėti ką nors apie kumziečius [16], iškeistuosius į Sovietų Sąjungą, atsimindamas kurį nors Lietuvoje, Pauliukevičius tuoj kaip įgeltas klausia: kokia jo pavardė? Šitas man labai įtartina.

Man pernai atvažiavus Minskan jis taipgi užsipuolė klausti mano tikros pavardės (kuria Lietuvoj vadinausi). Aišku, aš jam neatsakydavau į tokius klausimus.

Pauliukevičius įvairius nedateklius mūsų šaly sutinka kaip priešas. Pav., jo bute (tame name ir aš gyvenu) kartais rečiau, kartais dažniau užgęsta elektros šviesa. Jis dėl to mėgsta šaukti: ką jie, nieko nemoka, nė elektros stoties pastatyti (...) Sovietų valdžia Pauliukevičiui „jie". Be to, jis didelis rėksnys. Mėgsta kritikuoti piktai mūsų trūkumus kur papuolė ir kaip papuolė (t. y. redakcijoje laike darbo, su pažįstamais eidamas gatve), o ne kaip pridera ir kaip savus trūkumus" [17].

Deja, ir Z. Angarietis, paveiktas slogios įtarumo atmosferos, kuri vyravo Stalino kulto sąlygomis, dažną laikė „priešu", nesugebėjo branginti kadrų, blaiviai vertinti padėties.

Ir štai 1937 m. rugpjūčio 8 d. J. Kasperaitis (1903—1938) rašo iš Minsko Z. Angariečiui:

„R. Artoją" likvidavo galutinai. Likvidavimo motyvas — mažas tiražas.

3.VIII.37 atėjo iš NKVD „R.A" redakcijon, padarė kratą, rankraščius paėmė, redakcijos patalpą užantspaudavo. C[entro] K[omitete] mums pasakė, kad „R.A." daugiau neišeis.

Likviduojant „R.A." buvo areštuotas Pauliukevičius (Džugas)" [18].

Į Partijos istorijos instituto prie LKP CK paklausimą 1958 m. sausio 20 d. atėjo iš Minsko labai lakoniškas atsakymas, kuriame, be pačių bendriausių biografinių nuorodų, pažymėta, jog B. Pauliukevičius „NKVD ir TSRS Prokuratūros komisijos 1938 m. kovo 29 d. nutarimu nuteistas sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1938 m. lapkričio 29 d.[19].

Toliau čia pažymima, kad jis reabilituotas po mirties, byla, nesant nusikaltimo, nutraukta 1957 m. rugsėjo 27 d.

---

[14] Ten pat, l. 68.
[15] Ten pat l. 74
[16] Vakarų tautinių mažumų komunistinio universiteto auklėtinius.
[17] PA. f. 77, ap. 28 b. 8259 l. 72.
[18] Ten pat, l. 78
[19] Ten pat, l. 52—53.

Spaudai parengė **Julija JAKAITIENĖ**,
istorijos mokslų kandidatė,
Partijos istorijos instituto prie LKP CK
vyresn. mokslinė bendradarbė

DU PARLAMENTAI: DEBATŲ ETIKA

Keletas anglų gyvenimo štrichų

VLADAS BURBULIS

Londono Hytrou aerouoste mūsų lėktuvas nusileido naktį. Dulksnojo šiltas rudenio lietus. Kvapą gniaužė drėgmė, sumišusi su kažkokiomis gerklę erzinančiomis priemaišomis. Ilgoka eilė prie muitinės išsiskyrė į dvi dalis: keleiviai, atvykę iš „Bendrosios rinkos" šalių, stojo į vieną eilę, o mes, tarybiniai ir „Trečiojo pasaulio" atstovai, — į kitą. Mat pagal Didžiosios Britanijos imigracijos įstatymus „Bendrosios rinkos" šalių gyventojams įvažiuoti į Albioną taikoma lengvesnė procedūra. Kitiems jokių procedūrų nereikia. Visur tvarka. Nematyti blaškymosi. Muitininkai korektiški. Įvažiavimo deklaracijoje tik keli klausimai: vardas, pavardė, gimimo metai ir vieta, tautybė, atvykimo tikslas, adresas, kuriuo gyvensite Anglijoje, profesija, ar neturite narkotikų. Ir viskas. Pro muitinę praėjome greitai, beveik netikrinti.

Lietuvos profsąjungų delegacijoje buvo 24 žmonės. Anglų muitininkas pasirinkęs patikrino tik vieną mūsų lagaminą, paskui atsiprašęs tvarkingai vėl sudėjo visus daiktus ir pats uždarė lagaminą. Per savo gyvenimą man daug teko skraidyti po pasaulį. Negaliu užmiršti mūsų Maskvos Šeremetjevo aerouosto muitininkų storžieviško ir įtaraus elgesio. Daiktai pabyra ant grindų, susirenki juos pats. Taip elgiamasi ne tik su savais piliečiais, bet ir užsieniečiais. O juk „oro vartai" — tarsi valstybės vizitinė kortelė. Tiesa, dabar ir mūsų muitinėse tvarka keičiasi į gerąją pusę. Neseniai Šeremetjevo aerouoste „žaliąjį koridorių" pirmąkart per 16 metų, kai važinėju po užsienius, perėjau be jokių tikrinimų. Net patys nustebome!

Anglijos muitinės tarnyba priekabesnė atvykusiems iš Afrikos, Azijos, Lotynų Amerikos šalių. Didžiojoje Britanijoje griežtoki imigracijos įstatymai „Trečiojo pasaulio" žmonėms taikomi dėl to, kad šalyje yra daugiau kaip du milijonai bedarbių. Neseniai Indija pareiškė M. Tečer vyriausybei protestą dėl to, kad Londone gyvena priešiškų grupuočių atstovų, palaikančių ryšius su kurstytojais iš Pendžabo valstijos. Tai, aišku, paveikė — buvo sugriežtintos įvažiavimo į Didžiąją Britaniją sąlygos. Mačiau, kaip ilgai anglų muitininkai beveik kiekvieną kitos rasės atstovą klausinėjo, kokiais tikslais jie atvažiavę, kruopščiai tikrino bagažą. Anglų budrumą skatino ir kova su narkotikų prekyba.

Mums, lietuviams, buvo malonu, kad net čia, Hytrou aerouoste, daug žinoma, kas dedasi mūsų Respublikoje. Beveik kiekviename anglų laikraščio numeryje gali rasti kokį pranešimą apie Pabaltijį, Lietuvą.

Mane, žurnalistą tarptautininką, suprantama, labiausiai domino Anglijos politinis gyvenimas, jo lyderiai, parlamento veikla. Padėjo kolegos iš TASS-o Londono skyriaus, anglų žurnalistai, „Morning Star" laikraščio darbuotojai. Didelį įspūdį paliko vyriausybinis Vestminsterio rajonas. Parlamento rūmai pelnytai laikomi pasaulio „parlamentų motina" tiek dėl šių rūmų išorės grožio, tiek dėl senų parlamentinių tradicijų. Lordų rūmai (aukštieji rūmai) ir Bendruomenių rūmai (žemieji rūmai) yra parlamentinio darbo pavyzdys

---

V. Burbulis — TSKP CK leidinio „Sovetskaja kultura" korespondentas Lietuvos TSR, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas

įvairių šalių įstatymų leidžiamiesiems organams. Rašydamas apie juos stengsiuosi papasakoti, kaip Bendruomenių rūmuose laikomasi debatų etikos ir šiek tiek palyginsiu jų darbą su mūsų Respublikos parlamento veikla.

Formaliai Bendruomenių rūmai laikomi žemesniais, bet iš tikrųjų jie yra svarbiausi Anglijos parlamento rūmai. Jų sudėtis, skirtingai nuo Lordų rūmų, pagal visuotinių rinkimų rezultatus reguliariai atnaujinama. Jų įtaka Anglijos politiniam gyvenimui rodo jau vien tai, kad čia tvirtinami visi įstatymai. Toks jų pirmasis panašumas su Lietuvos Aukščiausiąja Taryba. Bendruomenių rūmų deputatai sudaro ir šalies vyriausybės pagrindą, o pačią vyriausybę formuoja ta partija, kuri turi daugumą narių Bendruomenių rūmuose. Tik jų narys gali tapti Didžiosios Britanijos ministru pirmininku.

Svarbiausią vaidmenį rengiant Didžiosios Britanijos parlamento darbą ir laikantis debatų etikos atlieka spikeris (parlamento rūmų pirmininkas). Jis įstatymų leidėjams suteikia teisę kalbėti, gali nubausti už drausmės pažeidimą, pavyzdžiui, išvaryti pažeidėją iš rūmų. Sakoma, kad jaučiasi labiausiai nubaustas tas įstatymų leidėjas, į kurį spikeris kreipiasi vardu. Tada garbingiausio iš dalyvaujančiųjų posėdyje ministro siūlymu rūmai priima rezoliuciją, draudžiančią ramybės drumstėjui įeiti į Vestminsterio rūmus penkias parlamento darbo dienas. Jei spikeris pakartotinai ištaria to paties deputato vardą, šis 20 dienų nebeturi teisės dalyvauti parlamento darbe. Trečią kartą toks kreipinys į įstatymų leidėją reiškia, kad jam uždraudžiama dalyvauti posėdžiuose neribotą laiką. Aišku, nemokamas ir atlyginimas.

Anglijos parlamente pasitaiko, kad ne vienas, o visa deputatų grupė, kartais net visi rūmai pradeda triukšmauti. Man pasakojo, kad visai neseniai ministrė pirmininkė M. Tečer pasiūlė įstatymo projektą, pagal kurį padidėtų atskaitymai į centrinį valstybės biudžetą nuo pelno, kurį gauna grafystėse veikiančios stambios firmos. Jeigu įstatymas būtų buvęs priimtas, būtų buvę paliesti ne tik valdančiosios konservatorių partijos, bet ir opozicijos interesai. Deputatai pradėjo triukšmauti, nepritariamai šūkaloti. Sutriko normalus rūmų darbas. Tada atsistojo spikeris. Nuščiuvusiai salei jis plaktuko smūgiu pranešė, kad posėdis nutraukiamas. Tokia teise spikeris naudojasi ypatingais atvejais, bet ir tokia ekstremali situacija susidaro labai retai. To neleidžia Anglijos parlamentarizmo tradicijos.

Viena iš spikerio funkcijų — nustatyti debatų laiką. Jis, kaip minėjome, gali duoti žodį norinčiam kalbėti, gali ir neduoti. Tai kartais labai svarbu, ypač kai kalbėtojas nori pataisyti kurią nors įstatymo projekto vietą arba paprašyti eilinių debatų. Faktiškai spikeris gali nulemti vieną ar kitą įstatymų leidėjų sprendimą. Jis gali ir nutraukti deputatą, jei šis, jo nuomone, tyčia delsia, kad neliktų laiko kitam dienotvarkės klausimui svarstyti.

Daugelis įstatymų leidėjų labai stengiasi išsikovoti teisę ko nors paklausti ministrę pirmininkę, kuri du kartus per savaitę asmeniškai atsakinėja į deputatų paklausimus. Mat parlamento narys, pateikdamas įdomų klausimą ministrei pirmininkei, atkreipia kitų įstatymų leidėjų, taip pat ir spaudos dėmesį. Tai padeda jo karjerai, sukelia rinkiminės apygardos gyventojų pagarbą. Kad deputatai nepiktnaudžiautų savireklama, pagal tradiciją spikeris įrašo į sąrašą tuos, kuriems jis jau leido ko nors paklausti vyriausybės vadovę. Atidžiai seka, kad kitą kartą paklausti ministrę pirmininkę pirmumo teisę galėtų suteikti kitam Bendruomenių rūmų nariui.

Suteikdamas teisę kalbėti, spikeris laikosi ir kitų reikalavimų. Pagal nerašytą susitarimą, o gal labiau iš tradicijos jis turi suteikti pirmumą naujai išrinktiems parlamentarams ir Slaptosios tarybos nariams. Šią tarybą sudaro karaliaus šeimos nariai, arkivyskupai, daugelis ministrų kabineto narių, buvę ministrai pirmininkai, vyriausieji teisėjai. Įstatymų leidėjai dažniausiai iš anksto praneša spikeriui apie pageidavimą kalbėti. Tačiau, skirtingai nuo kitų parlamentų praktikos, spikeris nesudarinėja jokių eilės sąrašų. Todėl norintys kalbėti atidžiai seka kalbantįjį ir, vos tik jis baigia, pašoka iš vietos, stengdamiesi atkreipti spikerio dėmesį. Kai spikeris leidžia kalbėti, oratorius stovėdamas dėsto savo nuomonę, o kiti turi sėstis. Kartais džentelmenai

taip dažnai stoja ir sėda, kad Bendruomenių rūmai primena fizinės kultūros pratimus, kuriuos atlieka rimti, kostiumuoti vyrai.

Spikeris renkamas iš labiausiai prityrusių ir garbingiausių parlamentarų. Nuo 1940 metų visi spikeriai paprastai buvo valdančiosios partijos nariai. Išrinktas į šias aukštas pareigas, įstatymų leidėjas turi pamiršti savo partinę priklausomybę ir rodyti visišką bešališkumą. Nors spikeris, kaip ir kiekvienas Bendruomenių rūmų narys, rinkimuose iškelia savo kandidatūrą, jis nesileidžia į jokią rinkiminę kampaniją. Jo kandidatūra rinkimuose apibūdinama viena fraze: „Spikeris, siekiantis perrinkimo". Jei spikeris kritiškai atsiliepia apie kurios nors politinės partijos atstovą, jis nebus išrinktas. Todėl visose rinkiminėse kampanijose jis priverstas tylėti. Spikerio pagarbos dėlei opozicinės partijos dažnai visiškai nekelia kandidatų jo rinkiminėje apygardoje.

Tapęs spikeriu, įstatymų leidėjas būna pasmerktas vienišam politiniam gyvenimui. Pagal anglų tradicijas jis nedalyvauja neoficialiuose pokalbiuose su kitais deputatais Bendruomenių rūmų restoranuose ir baruose. Vestminsterio rūmuose mačiau atskirą poilsio kambarį, skirtą tik spikeriui. Čia jis išdidžiai vienišas geria kavą, pietauja, naudojasi tik jam įrengtu rengimosi kambariu. O netoliese — šurmuliuojantys Bendruomenių rūmų deputatų barai ir restoranai... Į spikerio kambarį neleidžiama įeiti ne tik eiliniams deputatams, bet netgi ministrei pirmininkei. Apsirengęs kaip teisėjai, dėvi peruką. Kiekvienas sutiktasis rūmuose, taip pat ir ministrė pirmininkė privalo jam nusilenkti. Vienišumas ilgainiui atsiperka: spikeris gauna valdančiojo kabineto nario atlyginimą, turi puikias gyvenamąsias patalpas, o palikdamas šį postą įgyja lordo titulą. Vis dėlto spikerio darbas labai sunkus. Kaip neseniai viename interviu pareiškė dabartinis Bendruomenių rūmų spikeris Bernardas Vezervilis, kažkada buvęs kavaleristu, — kontroliuoti parlamentą yra tas pats, kaip joti ant arklio. Bendruomenių rūmus, sakė jis, galima prilyginti arkliui: kasdien pusę trijų reikia jį pabalnoti ir sekti nuotaiką. Kartais jis iš karto pradeda šuoliuoti, o kartais bėga tik ristele aplink.

Norėčiau smulkiau detalizuoti minėtąjį kreipimąsi į deputatą vardu. Toks kreipimasis ypatingas atvejis. Mat Bendruomenių rūmų posėdžiuose pagal anglų taisykles parlamentarai vienas į kitą kreipiasi trečiuoju asmeniu, paminėdami dar kolegos rinkiminę apygardą arba užimamą postą. Į Slaptosios tarybos narius kalbantysis kreipiasi epitetais „didžiai gerbiamasis", karaliaus šeimos narius — „gerbiamasis visažini", į kitus įstatymų leidėjus — „gerbiamasis". Jeigu dialoge dalyvauja vienos partijos deputatai, jie gali kreiptis vienas į kitą žodžiais „gerbiamasis kolega", „didžiai gerbiamasis kolega" ir t. t. Kreipimasis vardu, kaip minėta, yra deputato įžeidimas.

Paprastai kiekvienas įstatymų leidėjas apie kurią nors problemą gali kalbėti tik vieną kartą. Būtent kalbėti, o ne skaityti kalbą. Bet tai nereiškia, kad jis negali žvilgčioti į atsineštus dokumentus. Anksčiau deputatų kalbų trukmė nebūdavo ribojama, o dabar ribojama. Antai 1985 metų viduryje spikeris nustatė, kad kiekvienas gali kalbėti po 10 minučių, jei debatai populiarūs. 1988 metų viešosios nuomonės apklausos duomenys parodė, kad 10 minučių patenkina daugelį įstatymų leidėjų.

Naujas reglamentas padėjo sudrausminti įstatymų leidėjus, kad jie netrukdytų oratoriui. Mat Bendruomenių rūmų darbe dažnai pasitaikydavo, kai, kalbant vienam deputatui, pakildavo iš vietos kitas arba net keli parlamentarai ir, pertraukdami oratorių, pradėdavo šūkauti: „Prašau žodžio!" Nerašyta taisyklė reikalavo, kad oratorius leistų pasisakyti ir savo kolegai. Tokia aplinkybė pagyvindavo debatus, bet trukdė kalbančiajam. Pastaraisiais metais, padidėjus diskusijų įtampai, oratoriai vis rečiau sutikdavo, kad jų kalbos būtų nutrauktos. Taigi 10 minučių reglamentas labai pagerino Bendruomenių rūmų darbą audringų debatų metu.

Viena iš sudėtinių Bendruomenių rūmų darbo dalių — raštu arba žodžiu teikiami vyriausybės narių atsakymai į parlamentarų klausimus. Įstatymų lei-

dėjas neturi klausti ministrą to, kas tiesiogiai nėra jo kompetencija, arba pateikti tokį klausimą, kuris aiškiai rodytų, jog siekiama įtraukti ministrą į diskusiją. Klausiantysis turi vengti kritikuoti karaliaus šeimos narius arba teisinę sistemą. Negalima prašyti ministrą pakomentuoti vieną ar kitą spaudos pranešimą, teismo sprendimą, reikalauti, kad ministras išdėstytų savo nuomonę apie tai, ar atitinka įstatymo principus jo ministerijos tarnautojo veiksmai. Jeigu į pateiktą klausimą ministras atsakė, tai pakartotinai to paties dalyko klausti negalima tris mėnesius. Be to, jei ministras atsisako į klausimą atsakyti, tai to klausimo daugiau negalima pateikti iki kitos parlamento sesijos.

Pagaliau parlamentarai turi parinkti tokius žodžius, kad neįžeistų kitų. Kitaip sakant, turi vengti neparlamentinių išsireiškimų. Per ilgą laiką parlamento spikeriai sudarė visą sąrašą žodžių, kuriais draudžiama apibūdinti įstatymų leidėjus Vestminsteryje. Pagal šį sąrašą deputatas negali būti pavadintas kiaule, asilu, žiurke, šunim ir t. t. Jeigu kuris parlamentaras ištaria tokius žodžius, spikeris reikalauja jų atsisakyti. Dažniausiai kalbantysis atsisako savo žodžių, tačiau ne visada. Tada jis trumpam išvaromas iš Bendruomenių rūmų. Reikia pažymėti, kad pastaruoju metu neparlamentinių išsireiškimų vis dažnėja. Mat bausmė dėl jų ne tokia jau griežta, o populiarumą tuo galima įgyti nemažą. Pusiau bulvarinė spauda yra sudariusi net kandžiausių oratorių sąrašus. Antai deputatas nuo leiboristų partijos D. Skineris pramintas Bolsovero žvėrimi (pagal savo rinkiminę apygardą). Prieš keletą metų kalbėdamas Bendruomenių rūmuose jis socialdemokratų partijos lyderį D. Veną pavadino „pompastišku pederastu". „Reikalauju, kad jūs atsisakytumėte savo žodžių", — tarė spikeris. „Gerai. Atsisakau žodžio „pompastiškas", — deputatams kvatojant atsakė D. Skineris ir patenkintas pasuko durų link.

Įstatymų leidėjų elgesio kodeksas liečia ne tik kalbančiuosius, bet ir klausančiuosius. Kai oratorius kalba, o jis visuomet kalba iš vietos, kiti Bendruomenių rūmų nariai negali šūkaloti, vaikščioti po salę arba atsistoti prieš kalbantįjį. Įeidamas ir išeidamas iš Bendruomenių rūmų kiekvienas turi nusilenkti spikeriui. Apskritai laikomasi ir kitos „konvencijos": į posėdžius ateiti apsirengus kostiumais, pasirišus kaklaraištį. Bendruomenių rūmuose draudžiama valgyti, gerti, skaityti, rūkyti. Įdomu, kad rūkyti uždrausta dar 1696 metais.

Nors, atrodo, numatytos visos deputatų elgesio taisyklės, vis dėlto pirmąkart atsidūrusį Bendruomenių rūmų posėdžiuose dažną nustebina deputatų nemandagumas. Kai kalbantysis nagrinėja opias problemas, dėl kurių sprendimo įvairios politinės partijos nesutaria, kito požiūrio atstovai ima triukšmauti, trypti kojomis, garsiai kvatoti ir t. t. Jeigu nebūtų leidžiamas oficialus parlamento biuletenis, kuriame spausdinamas kiekvienas ir Bendruomenių, ir Lordų rūmuose ištartas žodis, tikriausiai daugelis pasisakymų publikai liktų nežinomi. Padažnėjo ypač skandalingų drausmės pažeidimų. Antai 1988 metais deputatas nuo leiboristų partijos R. Braunas supykęs sviedė ant grindų lazdą su bumbulu — spikerio valdžios simbolį. Už tai jis ilgam buvo pašalintas iš Vestminsterio. Kitas leiboristas — Dž. Hjuzas šventvagiškai nutraukė maldą, kuria prasideda visi Bendruomenių rūmų posėdžiai.

Žinoma, ne tik leiboristai pažeidinėja drausmę. Bet vis dėlto dažniausiai nusideda opozicijos atstovai. Londono laikraščio „Ivning standard" apžvalgininkas P. Makėjus šį fenomeną taip aiškina: „Štai jau dešimtmetis, kai leiboristai neturi galimybės valdyti šalį ir opozicijoje praleistus metus laiko kalėjimu. Jie neturi valdžios ir negali laimėti nė vieno parlamentinio žaidimo. Todėl visai natūralu, kad jie elgiasi kaip išdykę vaikai".

O už Vestminsterio sienų anglų įstatymų leidėjai tikri džentelmenai. Bet kokį nukrypimą nuo įprastų visuomenės elgesio normų bematant pastebi negailestingoji spauda, sekanti kiekvieną iš 650 deputatų. Nusikaltęs netenka galimybės būti vėl išrinktas ir dėl smulkmenos sugriūva visa karjera.

Parlamentarų santykiams su žurnalistais taip pat būdingi etiniai savitumai. Didžiojoje Britanijoje prie įstatymų leidžiamųjų rūmų jau seniai veikia žurnalistų užkulisinė grupė — lobiai. Šiame susivienijime yra apie 150 centrinių ir stambių provincijos laikraščių ir žurnalų, taip pat radijo ir televizijos kompanijų korespondentų. Jiems sistemingai rengiami brifingai ir kiti renginiai, kurių metu įstatymų leidėjai, laikydamiesi anonimiškumo reikalavimų, gali papasakoti reporteriams apie kai kuriuos spaudai nežinomus buvusius ar būsimus įvykius, pareikšti asmeninę nuomonę, kuri ne visuomet atitinka oficialią partijos politiką. Lobių nariai daug informacijos gauna per susitikimus su parlamentarais baruose ir restoranuose, esančiuose Bendruomenių rūmuose. Nors ir keista, bet iki šiol manoma, kad, laikydamiesi anonimiškumo, įstatymų leidėjai nenusižengia etiketui, net ir nepalankiai šnekėdami apie savo partiją. Tiesa, 1986 metais trys stambūs laikraščiai — „Independent", „Gardian" ir Škotijoje leidžiamas „Skotsmen" — atsisakė dalyvauti anoniminiuose parlamentarų ir vyriausybės atstovų brifinguose, pareiškę, kad tokiu būdu įstatymų leidėjai propaguoja jiems parankius požiūrius, nejausdami jokios atsakomybės.

Šių eilučių autorius puikiai supranta, kad, sakysime, Lietuvos parlamento deputatai tik dabar, pertvarkos metu, pradėjo mokytis tikro parlamentarizmo, demokratijos, etikos. Jau pastebimi ir pirmieji teigiamų rezultatų požymiai. Lietuvos deputatai nustojo būti „balsavimo mašina", iš tikrųjų ėmė gilintis į priimamų įstatymų detales. Tačiau diskusijų, debatų, elgesio etika, deja, prastoka. Mūsų parlamentas dar neišmokęs debatų kultūros, net ir nereikšmingi procedūriniai klausimai iš Respublikos įstatymų leidėjų atima daug laiko, sukelia nevaisingus ginčus, nuoskaudą.

Daug, žinoma, priklauso ir nuo parlamento spikerio — Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko. Jam, deja, ne visad sekasi eiti šias pareigas, ypač pastaruoju metu pasirodo jo aiškus palankumas tik vienai deputatų grupei. Dalyvavau visose pastarosiose Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sesijose. Jos jau vyksta įdomiau, gyviau, emocingiau, todėl atkreipia visų Respublikos gyventojų dėmesį. Ne vien dėl to, kad buvo priimti svarbūs Lietuvos valstybingumo atgimimo įstatymai, o ir dėl to, kad žmonės pagaliau pamatė tikrojo parlamentarizmo pradmenis.

Tačiau kai kurie parlamente vykstantys dalykai sukelia nuostabą. Ne be mūsiškio spikerio pagalbos, kai kurių deputatų neryžtingumo, pagaliau ir tam tikro spaudimo per 43 minutes Lietuvos parlamentarai tris kartus keitė savo sprendimus, netgi pakeitė Respublikos konstitucijos straipsnį, kai reikėjo patvirtinti Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją. Stebėti šią procedūrą buvo gėda. Ir tai vyko visos Lietuvos akivaizdoje. Šiuo atveju spikeris taktiškai galėjo atidėti šį klausimą kitam posėdžiui. Nebūtų likę kartėlio ir dėl profesorės, ir dėl Lietuvos parlamento „vaikiško kairumo".

Apmaudu, kad kai kurie deputatai įžeidinėja savo kolegas, meta sunkius, bet neturinčius pagrindo kaltinimus rajonų, miestų, netgi Respublikos vadovams. Kam to reikia? Vieni deputatai per tą patį posėdį suspėja pakalbėti du tris kartus tuo pačiu klausimu, kiti — nė karto nuo pat išrinkimo. Čia būtų pravartus ir didesnis spikerio vaidmuo. Bet, šiaip ar taip, parlamentas lieka parlamentu, ir mes, Lietuvos gyventojai, privalome jį gerbti. Tikėsimės, kad kita Respublikos Aukščiausioji Taryba bus geresnė.

Londonas—Vilnius
1989 m. lapkritis

DIRBO TEN, KUR SIUNTĖ PARTIJA

JOSIFO UNŠLICHTO GIMIMO 110-OSIOMS METINĖMS

„Josifas Unšlichtas — vienas iš puikiausių šlovingos lenininės gvardijos atstovų. . . , įkūnijęs geriausius bolševiko bruožus. Lenininės gyvenimo ir darbo normos buvo jam įstatymas", — taip rašė šio žymaus tarybinio valstybės ir partijos veikėjo 85-ųjų gimimo metinių proga laikraštyje „Izvestija" jį pažinoję žmonės, kovos ir darbo bendražygiai S. Dzeržinskaja, S. Budionas, A. Krinickis.

J. Unšlichtas gimė 1879 metų gruodžio mėnesį Mlavos mieste Lenkijoje, tarnautojo šeimoje. Varšuvoje jis baigė aukštesniuosius technikos kursus, įgijo elektrotechniko specialybę. Anksti įsitraukė į revoliucinę veiklą, 1900 m. įstojo į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratų (LK ir LSD) partiją. Didelę įtaką J. Unšlichto — revoliucionieriaus-marksisto formavimuisi padarė 1907 m. Londone įvykęs RSDDP V suvažiavimas. Čia jis pirmą kartą susitiko su V. Leninu. Visą tolesnį gyvenimą J. Unšlichtas buvo ištikimas V. Lenino mokinys ir jo žygių sekėjas.

Pasirinkęs revoliucionieriaus profesionalo kelią, J. Unšlichtas dirbo partinį agitacinį darbą tarp darbininkų įvairiose Lenkijos vietose, ragino juos kovoti su caro patvaldyste, socialine ir ekonomine priespauda. Būdamas puikus organizatorius, jis tapo vienu iš LK ir LSD vadovų, buvo LK ir LSD Varšuvos, Lodzės ir Krašto komitetų narys. Už revoliucinę veiklą buvo nuolat persekiojamas, šešis kartus suimtas.

1914 m. J. Unšlichtas persikėlė gyventi į Maskvą. 1916 m. jis ištremiamas į Sibirą, Irkutsko guberniją. Po Vasario revoliucijos dirbo Irkutske bolševikų partijos komitete, be to, kaip vietinės lenkų socialdemokratų organizacijos atstovas įėjo į Irkutsko darbininkų deputatų Tarybą. 1917 m. balandžio mėnesį atvyko į Petrogradą. Čia buvo išrinktas Petrogrado Tarybos deputatu, aktyviai prisidėjo prie LK ir LSD organizacijų Rusijoje veiklos. RSDDP(b) balandžio konferencijoje atstovavo LK ir LSD Petrogrado grupei. Birželio mėnesį buvo išrinktas į LK ir LSD grupių Rusijoje vykdomąjį komitetą, drauge su F. Dzeržinskiu, J. Leščinskiu ir kitais daug nuveikė lenkdami lenkus į Rusijos revoliucijos pusę. Be to, J. Unšlichtas padėjo leisti lenkų socialdemokratų laikraštį „Trybuna". Šio laikraščio redakcijos būstinėje kartu su kitais bendradarbiais liepos mėnesį jis buvo suimtas, tačiau netrukus paleistas. J. Unšlichtas buvo išrinktas Steigiamojo susirinkimo nariu, dalyvavo partijos VI suvažiavime. Spalio ginkluotojo sukilimo dienomis J. Unšlichtą buvo galima sutikti Smolne. Tuo metu jis ėjo Petrogrado karinio revoliucinio komiteto sekretoriaus pareigas, vėliau dirbo Vidaus reikalų liaudies komisariato kolegijoje.

Ir po revoliucijos partija ne kartą siuntė J. Unšlichtą ten, kur buvo sunkiausia. Jam buvo patikimi atsakingi veiklos barai. 1918 m. pradžioje jis vadovavo Pskovo ruožo gynybai nuo vokiečių intervenų, besiveržiančių link Petrogrado. Balandžio pabaigoje buvo paskirtas Centrinės kolegijos belaisvių ir tremtinių reikalams pirmininku.

Ryškus J. Unšlichto biografijos puslapis — jo veikla kuriant ir ginant Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Respubliką. Į Vilnių, partijos pasiųstas, jis atvyko 1919 metų pradžioje drauge su M. Kozlovskiu, J. Leščinskiu, J. Doleckiu ir kitais lenkų komunistais, dirbusiais Tarybų Rusijoje. Da-

lyvavo Lietuvos Tarybų I suvažiavime, čia buvo išrinktas į Lietuvos Tarybų Centro Vykdomąjį Komitetą. Netrukus, susijungus Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Respublikoms ir abiejų respublikų Komunistų partijoms, tapo jungtinio Centro Vykdomojo Komiteto prezidiumo ir Lietuvos bei Baltarusijos Komunistų partijos Centro Komiteto nariu. Lietuvos ir Baltarusijos TSR vyriausybėje J. Unšlichtas ėjo karo reikalų liaudies komisaro pareigas. Jis rūpinosi Raudonosios armijos dalių organizavimu, mokymu, aprūpinimu, kaip Liaudies Komisarų Tarybos narys dalyvavo sprendžiant ne tik karinius, bet ir įvairius kitus respublikai svarbius klausimus.

1919 m. balandžio 19 d. rytą lenkų interventams įsiveržus į Vilnių, Liaudies Komisarų Tarybos nepaprastajame posėdyje buvo sudaryta Gynybos taryba ir jai perduota visa civilinė bei karinė valdžia. Tarybą sudarė: pirmininkas V. Mickevičius-Kapsukas, nariai J. Unšlichtas ir M. Kalmanovičius. J. Unšlichtas daug prisidėjo prie Vilniaus gynybos organizavimo: sprendė svarbius operatyvinius uždavinius, formavo kovos būrius, dalyvavo kautynėse, rūpinosi vyriausybinių ir partinių įstaigų, svarbių dokumentų bei vertybių evakuacija.

J. Unšlichto veiklą, susijusią su Lietuva, atspindi, nors toli gražu nevisiškai, Lietuvos TSR centriniame valstybiniame archyve saugomi dokumentai. Deja, jų, kaip ir apskritai 1918—1919 m. revoliucinių įvykių Lietuvoje laikotarpio dokumentų, nedaug tėra išlikę.

1919 m. balandžio 27 d. J. Unšlichtas paskiriamas Lietuvos ir Baltarusijos armijos (vėliau 16-osios armijos) revoliucinės karo tarybos nariu. Jis rūpinosi revoliucinio pogrindžio bei partizaninės kovos organizavimu priešo okupuotose Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose. Nuo 1919 m. gruodžio mėnesio J. Unšlichtas — Vakarų fronto revoliucinės karo tarybos narys. Šios Tarybos nutarimu 1920 m. liepos mėn. įsteigiamas Vilniaus gubernijos karinis revoliucinis komitetas. Įsakymo, skelbiančio šį nutarimą ir pasirašyto Vakarų fronto armijų vado M. Tuchačevskio bei J. Unšlichto, nuorašas taip pat saugomas Lietuvos TSR centriniame valstybiniame archyve.

Pilietinio karo mūšiuose J. Unšlichtas buvo sunkiai sužeistas. Už narsą ir didvyriškumą jis apdovanotas Raudonosios vėliavos ordinu.

Nuo 1921 m. J. Unšlichtas dirbo centriniuose valstybės saugumo organuose, buvo F. Dzeržinskio pavaduotoju. Ypač daug jėgų ir energijos jis atidavė valstybės sienų apsaugos stiprinimui, pasienio kariuomenės organizavimui.

1923 m. J. Unšlichtas grįžta į Raudonąją armiją, eina čia svarbias pareigas. Jis — Respublikos revoliucinės karo tarybos narys, Raudonosios armijos tiekimo viršininkas. Po kelerių metų skiriamas TSRS revoliucinės karo tarybos pirmininko, karinių ir jūrų reikalų liaudies komisaro pavaduotoju. Eidamas šias pareigas, jis rūpinosi karinės politikos klausimais, kariuomenės techniniu perginklavimu, vadovaujančių kadrų parinkimu ir rengimu. Parašė keletą darbų: „Karybai — leninizmo pagrindus" (1925 m.), „Raudonosios Armijos organizavimo naujovės" (1930 m.) ir kt. J. Unšlichtas buvo geras karybos mokslo specialistas, plataus strateginio mąstymo karvedys. O juk jis nebuvo baigęs išsamaus karo mokslo, galima sakyti, buvo šioje srityje savamokslis.

1930—1933 m. J. Unšlichtas dirbo TSRS Aukščiausiosios Liaudies Ūkio Tarybos pirmininko pavaduotoju, vėliau buvo TSRS civilinio oro laivyno vyriausiosios valdybos viršininku, nuo 1935 m. iki suėmimo — TSRS Centro Vykdomojo Komiteto Sąjunginės tarybos sekretoriumi.

J. Unšlichtą ištiko daugelio komunistų — leniniečių, tapusių stalinistinių represijų aukomis, likimas. Jo gyvenimas nutrūko 1938 metais.

Laima BRESLAVSKIENĖ
Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo vyr. mokslinė bendradarbė

DEMOKRATIJOS BAIMĖ

Levas Trockis... Viena iš garsiausių ir sunkiausiai perprantamų figūrų mūsų istorijoje. Spalio revoliucijos dienomis — Petrogrado Tarybos pirmininkas, Pilietinio karo metais — kariuomenės ir laivyno liaudies komisaras, liaudies, taip pat viso pasaulio akyse — „bolševikas Nr. 2", pašalintas iš partijos Spalio revoliucijos 10-ųjų metinių išvakarėse. Nuo 1923 metų „bolševikas Nr. 2" tampa opozicionieriumi Nr. 1. 1929 metais jis išsiunčiamas iš TSRS, o 1931 metais Stalinas suformuluos: „Iš tiesų trockizmas jau seniai nustojo buvęs komunizmo frakcija. Iš tiesų trockizmas yra priešakinis kontrrevoliucinės buržuazijos būrys, kovojantis su komunizmu, su Tarybų valdžia, su socializmo kūrimu Tarybų Sąjungoje"[1]. Praeis dar keleri metai ir Kamenevo-Zinovjevo procese 1936 m. — jis už akių bus nuteistas mirti. 1940 metais bus nužudytas Meksikoje.

Trockizmas — vienas iš mūsų visuomenės sąmonės mitų; šis žodis dešimtmečiais vartotas ir kaip keiksmažodis, ir kaip sunkiausias kaltinimas, reiškiantis tik vieną nuosprendį.

Taip piešia L. Trockio socialinį psichologinį portretą jaunas mokslininkas L. Radzichovskis savo straipsnyje „Demokratijos baimė", išspausdintame žurnalo „Sociologičeskije issledovanija" šių metų 3-ajame numeryje. „Sociologičeskije issledovanija" — TSRS MA Sociologijos instituto žurnalas. Įkurtas 1974 m. Išeina 6 kartus per metus).

Nagrinėdamas Trockio ir Stalino tarpusavio kovos, vykusios 1922—1929 metais, peripetijas, autorius nurodo, kad pagrindinis jų nesutarimų dalykas buvo socializmo kūrimo vienoje atskiroje šalyje, Rusijoje, galimybės. Stalinas ir Bucharinas į tai žiūrėjo teigiamai. Tai ir tapo oficialia partijos pozicija. Trockis ir Zinovjevas prieštaravo: tai esą negalima dėl kultūrinio ir techninio Rusijos atsilikimo.

Autoriaus nuomone, vėliau Trockis laikėsi kosmopolitinės orientacijos. Jo požiūriu, socializmo kūrimas Tarybų Sąjungoje svarbus ne tik kaip savaiminis dalykas, bet ir kaip būdas patraukti į savo pusę pasaulinį proletariatą, sudaryti galimybes jam susivienyti, žodžiu, tai turi tapti pasaulinės revoliucijos prologu. Internacionalizmo idėją, tai yra kai pirmiausia rūpinamasi ne nacionaliniais Rusijos interesais, o revoliucija, atvirai sakant, pasauline revoliucija, partija visuotinai priėmė dar iki Spalio. Tačiau dauguma, o juo labiau komunistai, įstoję į partiją po Pilietinio karo, tvirtai laikėsi Stalino požiūrio. Trockį terėmė maža dalis senųjų bolševikų, tik tie, kurie tuomet pradėti vadinti „generolais be armijos".

Kokia Stalino pozicijos esmė! Mes nežinome, ar Stalinas trečiajame dešimtmetyje tikėjo pasauline revoliucija, ar ne. Svarbu kita — objektyviai ši idėja nebuvo reikalinga. Ir jis teisingai suprato, jog jos nereikia nei partijai, taigi nei komunistams, kurie jai šventai tikėjo. Stalinui pasaulinė revoliucija buvo pavojinga dėl visai paprastos priežasties. Komunistinio pasaulio lyderis, Komunistų Internacionalo šeimininkas, Stalinas užėmė šią padėtį, matyt, tik dėl vienos priežasties: jis buvo vienintelės valdančiosios Komunistų partijos vadovas. Vos tik būtų susikūrusi dar bent viena valdančioji Komunistų partija, ypač priešakinėje Europos šalyje, sakysim, Vokietijoje, tais metais ekonomiškai gerokai labiau išsivysčiusioje negu TSRS, Stalinas automatiškai būtų nuėjęs į antrą planą, net ir savo partijos viduje. Šalia jo — Bucharinas, Radekas, Zinovjevas, nekalbant jau apie Trockį — visi puikiai suprantantys Europos situaciją, pažįstantys Vokietiją, be to, turintys didelį tarptautinį autoritetą. Argi neaišku, kad nauja situacija būtinai nustums „provincialų vadą". Išvada: Stalinui, jo absoliučiai valdžiai jokio ryšio su Europa nereikia, tai jam pavojinga, gali pašalinti jo valdžią Komunistų Internacionalo ir būti jo valdžios VKP(b) baigties pradžia. Todėl pasaulinę revoliuciją Stalinas realiai suvokė kaip revoliuciją prieš jį asmeniškai.

Maždaug dėl tų pačių priežasčių pasaulinė revoliucia nieko gero nežadejo ir „naujiesiems vadams", besigrupuojantiems apie Staliną, — Molotovui, Kalininui, Vorošilovui, Kaganovičiui ir kt. Suartėti su nepažįstama, nesuprantama Europa reiškė pasitraukti į šalį ir praleisti į priekį „tarptautinius ideologus", poliglotus-kosmopolitus, partinius inteligentus Lunačarskius, Čečerinus, Litvinovus, Steklovus, Krasinus.

Suprantama, vargu ar taip aiškiai prog-

[1] Сталин И. В. О некоторых вопросах истории большевизма. — Собр. соч. М., Госполитиздат. 1955, т. 13, с. 98.

nozavo kad ir ciniškiausi aparato darbuotojai. Bet instinktyviai savo grupinius interesus jie jautė neklystamai. Tai suprato ir Stalinas. Pasaulinės revoliucijos šūkis gyvavo tik iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio. VKP(b) formaliai buvo tik Kominterno sekcija. Šiuo požiūriu partinio etiketo buvo laikomasi be priekaištų. Eiliniai komunistai ir komjaunuoliai šventai tikėjo idėja. Kam gi juos nuvilti! Kas be ko, mesianizmas suteikia žmonėms entuziazmo. Todėl žodžiais — suartėjimas su Vakarais (įskaitant Vakarų komunistus), o praktikoje — atsitvėrimas nuo jų, iki špionomanijos; žodžiais — VKP(b) — Kominterno dalis, realiai — Kominternas — vienas iš VKP(b) skyrių; šūkis — vidaus politika užsieniui, gyvenime — viskas atvirkščiai.

Klausimas, ar iš principo galima sukurti socializmą vienoje šalyje, dėl pasaulinės revoliucijos terminų ir perspektyvų — visa tai tebuvo teorinės problemos. O kova su termidoriniais elementais visuomenėje reikalavo politinių veiksmų. Tokia kova ribojo jau ne abstrakčią „pasaulinę buržuaziją", o konkrečius žmones. Kaip tik ši problema ir buvo svarbiausias punktas politinei trockininkų valiai panaudoti. Akivaizdžiausi ir didžiausią liaudies pasipiktinimą kėlę termidorininkai buvo specialistai (pagal apibrėžimą „buržuaziniai") ir naujoji miesto bei kaimo buržuazija. Kai tik naujai susikūrė rinka, šie žmonės vėl užėmė privilegijuotą padėtį visuomenėje, pradėjo gyventi geriau negu darbininkai, vidutiniai ir vargingieji valstiečiai, Pilietinio karo veteranai. Tada ir atsirado garsusis posakis: „Dėl ko kovojome!!"

Trockis socialinę situaciją galėjo analizuoti nuodugniau negu eilinis miestietis, neapykantos žvilgsniu palydintis nepmaną automobilyje. Atsižvelgdamas į visuomenės struktūrą, Trockis svarbiausiai „termidoro" grupei skyrė ne nepmanus ir specus, o biurokratus, partinio ir valstybinio aparato pagrindą. Kodėl kaip tik šiai grupei! Ogi dėl to, kad jos rankose valdžia.

Partijos vidinė deformacija, kaip nurodo autorius, pradėjo plėstis pasitraukus nuo darbų Leninui, dėl to, ko gero, ir įvyko stulbinančios permainos šalies gyvenime 1922—1927 metais. Trockis žengė toliau. Jis sujungė du faktus. Pirmas — neginčijamas: likviduota vidinė partinė demokratija, nedalomai įsiviešpatauja aparatas. Antras labiau nei abejotinas: pats aparatas, vienaip ar kitaip susijęs su „naująja buržuazija", faktiškai tampa jos būriu, išsigimsta. Išvada: demokratijos užgniaužimas yra ne kas kita kaip termidoro pradžia. Termidoras veikia. Ką daryti! Atsakymas aiškus: kovoti prieš termidorą, plėsti vidinę partinę demokratiją.

Antroji prielaida klaidinga, nes tikrai nebuvo partinio ir valstybinio aparato jungimosi su naująja buržuazija. Šis akidūmis niekais vertė trockininkų raginimą kovoti dėl vidinės partinės demokratijos išlaikymo.

Demokratija diktatūrai! Trockis, ėmęsis šios kazuistikos, nusikalbėjo tiek, kad stalininis režimas esąs blogas todėl, kad jame labai silpna... diktatūra. Kad ji būtų sustiprinta, reikia sudaužyti partinį aparatą, išplėsti demokratiją.

Visos šitos nesąmonės aiškiai rodė viena. Demokratija nedaloma, beribė — kaip ir diktatūra. XX amžiuje, skirtingai nuo senojo pasaulio ir viduramžių, nėra demokratijos „saviems" ir diktatūros „visiems kitiems". Lygiai taip pat nėra „bekūnės" diktatūros, diktatūros be viešpataujančios biurokratijos. Įsivaizduokite valandėlę, kad Trockis įveikia Staliną. O kas toliau! Matyt, reikėtų kurti „naują" diktatūrą, diktatūrą su demokratija partijos viduje. Kuo tada virstų tokia diktatūra! Tiktai viešpatavimu naujos, trockistinės biurokratijos, nes diktatūra visuomet reiškiasi per konkrečius skleidėjus. O vėliau šie biurokratai perkeltų diktatūros režimą į partijos vidų.

Straipsnio pabaigoje autorius pažymi, kad taip tik tokia socializmo samprata, kokią paskutiniuose savo darbuose stengėsi perteikti Leninas, sudužo, atsitrenkusi ne į Staliną, bet ir ištisą Pilietinio karo didvyrių kartą, „sąžiningų taikos meto biurokratų" kartą. Leninui atrodė, kad situacija, kai liaudis turi pasirinkimo galimybę, yra didžiausias socializmo iškovojimas, veikiantis socializmas; biurokratui valdžioje — tai socializmo pabaiga, buržuazinio parlamentarizmo restauracija, termidoras. Čia Trockis ir Stalinas, Kamenevas ir Zinovjevas — vieningi.

O vėliau įvyko tai, kas ir turėjo įvykti. Atmetus Lenino priesakus siaurąja (siejant su Stalinu) ir plačiąja (siejant su demokratija) prasme ir atbuline data pavertus Leniną dievu, partija nesulaikomai nukrypo pavaldumo diktatūrai link.

Trockis ir išsiųstas iš TSRS, kovojo su Stalinu. Tiksliau tariant, jis manėsi kovojąs su Stalinu. Tačiau realiai jis siekė savo pozicijų sustiprinimo. Trockis, kaip ir pirma, iš visų jėgų mėgino įpūsti žarijas jau neegzistuojančios kovos partijos viduje, o Stalinui tą kovą reikėjo stimuliuoti ir stiprinti vis stipriau spaudžiant partiją. Stalino metodas buvo vis toks pat banaliai provokacinis: partija esą apsupta išorės priešų, o viduje mums kenkią užsimaskavę (todėl ypač pavojingi) veidmainiai trockininkai. Vadinasi, dar ne laikas atsipūsti. Darniau gretas, aukščiau vėliavą su Vado portretu. Tai buvo vienintelis Trockio rašliavos efektas.

O vėl prasidėjusioje kovoje su trockininkais jau viskas buvo tik gryna provokacija. Klasių kovos paaštrėjimo kvailybė apogėjų, kaip žinoma, pasiekė 1937 metais. Politiškai metai prasidėjo procesu prieš „trockininkų centrą" ir CK plenumu, kuriame Stalinas padarė pranešimą „Apie partinio darbo trūkumus ir priemones trockininkams bei kitiems veidmainiams likviduoti". Tai buvo signalas totaliniam visų partinių organų triuškinimui, stalininei kadrų revoliucijai.

Toks istorinis Trockio vaidmuo — pakelti, sustiprinti, atvesti prie valdžios milijonų žmonių žudiką, pakišti savo ir nesuskaičiuojamos daugybės kitų galvas po kirviu. Tokią kainą sumokėjo Trockis — o jeigu būtų buvęs tik jis vienas! — už demokratijos baimę.

O MES PASVARSTYKIME...

LIETUVOS ATEIZMO ISTORIJOS CHRESTOMATIJA. SUDARYTOJA L. VILEITIENĖ. REDKOLEGIJA: A. GAIDYS (PIRMININKAS) IR KT. — V.: MINTIS, 1988. — 632 P.

„Terašo ir tepranašauja pranašai, o jūs svarstykite ir „visa ištirkite", kaip tas apaštalas rašo, ir, „kas gera, palaikykite!" (1 Tes. 5, 21)", — tai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės humanisto Simono Budno kreipinys į savo idėjos brolius. Jis, man rodos, gali būti ir šios knygos moto.

Pasirodžiusi beveik prieš metus chrestomatija, atrodo, nesulaukė didesnio dėmesio: pirkėjai nepuolė į knygynus ją tučtuojau įsigyti, spauda taip pat nepateikė išsamesnių vertinimų. Kodėl? Sako, čia koją pakišęs žodis „ateizmas", šiuo metu jau itin nemadingas.

Nors... Jei norime žinoti istorinę tiesą, pašalinti Lietuvos visuomeninės minties pažinimo „baltąsias dėmes", būtų neprotinga užmerkti akis prieš ateizmo fenomeną. Nuo XVI a. jis vienaip ar kitaip reiškėsi Lietuvos dvasinėje kultūroje. Tiesa, daugeliu atvejų būtų tiksliau jį vadinti laisvamanybe, kritiškai vertinančia religiją ar net atvirai neigiančia kai kurias religijos dogmas, bet nepaliečiančia svarbiausio religinės sąmonės dalyko — tikėjimo antgamtinėmis jėgomis. (Lietuvoje nuo XIX a. pabaigos neretai ateizmas ir laisvamanybė vartojami kaip sinonimai, ne vienas iš tradicijos kitų vadinamas ir pats save vadinęs laisvamaniu iš tikrųjų buvo ateistas, tai yra nepripažįstąs jokių antgamtinių jėgų egzistavimo).

Beje, chrestomatija aprėpia ne tik ateizmą ir laisvamanybę. Pirmuosiuose dviejuose jos skyriuose pateikiami tekstai, kurių autorių nepavadinsi nei ateistais, nei laisvamaniais. Jie neigia vieną religiją, o aukština ir gina kitą. Pavyzdžiui, ikikrikščioniškosios Lietuvos kunigaikščiai gina nuo kalavijų nešamos krikščionybės senąjį lietuvių tikėjimą kaip dvasinę savo laisvės atramą, XVI—XVII a. protestantizmo adeptai smerkia katalikų bažnyčią, popiežius ir kunigus, norėdami įtvirtinti Lietuvoje protestantiškąją krikščionybės atšaką. Mažvydas, Bretkūnas, matyt, į chrestomatiją pateko todėl, kad pateikia duomenų, liudijančių, jog krikščionybė dar menkai tebuvo paplitusi bei įsitvirtinusi jų gyvenamuoju laikotarpiu.

Žodžiu, knygos turinys kur kas platesnis, negu rodo jos pavadinimas. Sudarytojai tai aiškina būtinybe atskleisti ateizmo raidos procesą Lietuvoje ir jo tapsmo formas. Šitoks chrestomatijos sudarymo principas yra pamatuotas, jis remiasi istorizmu, bet vis dėlto atrodo, kad lankstesnis, tiksliau nusakantis knygos turinį pavadinimas būtų jai nepakenkęs. O chrestomatiją paskaityti verta.

Joje publikuojamus tekstus visų pirma suvoki kaip istorinius dokumentus, tiesiogiai atspindinčius savo laiko siekius, idėjų sankirčius, krikščionybės įsigalėjimo procesą, vietą ir vaidmenį Lietuvos istorijoje. Ir dar: kuo, mano nuomone, knyga yra reikšminga ir į ką kitomis aplinkybėmis gal ir nekreiptume dėmesio, — tai tuo, kad ji šiandieninio besaikio katalikybės adoravimo atmosferą nuskaidrina blaiviu požiūriu ir sveiku kriticizmu. Be šito neįmanomas jokio reiškinio, taip pat ir religijos, objektyvus pažinimas. Chrestomatijoje publikuojami autoriai rašė karštomis pėdomis, patys buvo aktyvūs vienų ar kitų istorinių procesų dalyviai. Jiems religija buvo ne abstrakčių svarstymų objektas, o realaus gyvenimo veiksnys. Todėl reikia manyti, kad net tie skaitytojai, kurie yra nusiteikę skeptiškai ar net priešiškai šiuolaikinių leidinių, analizuojančių katalikų bažnyčios istoriją, atžvilgiu, bus tolerantiški praėjusiųjų epochų mąstytojų liudijimams, neapkaltins jų tendencingu katalikų bažnyčios juodinimu ir pan.

Skaitai vieną autorių po kito ir matai, kad nė vienas iš jų nežiūrėjo į religiją kaip į savaimingą reiškinį. Juos krikščionybė pirmiausia domino savo sąsajomis su socialiniu, politiniu, kultūriniu, doroviniu krašto gyvenimu. Pirmieji krikščionybės kritikai Lietuvoje — kunigaikščiai Treniota ir Gediminas smerkė kryžiuočių propaguojamą krikščioniškąją moralę kaip lietuvių socialinio ir dvasinio pavergimo įrankį. XVI a. humanistai ir reformatai, vadovaudamiesi socialinės, ekonominės, politinės, kultūrinės pažangos reikalavimais, demaskavo popiežių, kunigų ir vienuolių parazitišką gyvenimo būdą, amoralų elgesį, turtų ir garbės vaikymąsi, parodė kai kurių katalikiškųjų dogmų absurdiškumą. Žymieji senojo Vilniaus universiteto gamtininkai, suprasdami, jog „teologai... kišdamiesi į tai, kas jiems nepriklauso, kliudė švietimui bei mokslo pažangai ir žiauriai persekiojo nekaltus žmones" (J. Sniadeckis), stengėsi išvaduoti mokslą ir apskritai visuomenės dvasinį gyvenimą iš baž-

nyčios globos. Tų pačių tikslų siekė ir šviečiamojo laikotarpio (XVIII a.) laisvamaniai, analizuodami krikščionybę bei jos istoriją. Ne kažkokia akla neapykanta dievui ir bažnyčiai iškėlė ir maitino antiklerikalinę, laisvamanišką ir atvirai ateistinę srovę XIX a. pab. — XX a. pr. lietuvių nacionaliniame judėjime. Ji reiškėsi todėl, kad didžiuma katalikų dvasininkų stojo prieš šį judėjimą, kėlė katalikybę aukščiau lietuvybės, nuolat kartojo: „Venkite mokslų, nes jie ardo tikėjimą". Be J. Šliūpo, S. Matulaičio, kurie, galima sakyti, visa savo kūryba kovojo prieš klerikalizmą, religinį obskurantizmą, katalikų bažnyčios vykdomą lietuvių nutautinimo politiką, daug karčių žodžių katalikų bažnyčiai yra skyrę J. Basanavičius, V. Kudirka, J. Biliūnas. Šiandien, nauju lietuvių tautinio atgimimo laikotarpiu, šie vardai ypač dažnai minimi, tačiau beveik neužsimenama apie jų kritišką požiūrį į katalikybės vaidmenį Lietuvos kultūros istorijoje, apie antiklerikalines jų kūrybos tendencijas, ateistinį (pavyzdžiui, V. Kudirkos, J. Biliūno) nusiteikimą. Taip, šios didelės ir garbingos asmenybės įvairiai vertino religiją, jų požiūrį dažnai lėmė gyvenimo aplinkybės, skirtingas buvo ir jų asmeninis santykis su religija. Bet negalima jų kūrybos perrašyti pagal dabarties užgaidas, nes tai būtų ta pati ideologizacija, nuo kurios stengiamės atsižegnoti.

Bažnyčios ir religijos kritika, kad ir kokia forma ji reiškėsi, visad siekė ne negatyvių, o pozityvių tikslų: socialinės, mokslinės, dorovinės pažangos. Bet yra viena problema, kurią sprendžiant laisvamanybei ir ateizmui skirtinas ypatingas vaidmuo. Tai sąžinės laisvės problema. Laisvė būti tikinčiam ir netikinčiam — šiandien visų deklaruojama teisė. Net susidaro įspūdis, kad ši teisė buvo visada pripažįstama ir net kad bažnyčia buvo jos puoselėtoja bei gynėja. Deja, deja...

Lietuvos ateizmo istorijos pradžia buvo tragiška: Kazimieras Liščinskis, išdrįsęs pareikšti, jog „žmogus yra Dievo kūrėjas, Dievas yra žmogaus kūrinys ir padarinys" (p. 103), 1689 m. kovo 8 d. buvo sudegintas ant laužo. Nors vėliau tokių kruvinų aukų nebuvo, bet tai nereiškia, kad nebuvo varžoma laisvai galvoti, kad buvo leidžiama, įsiklausant į savo sąžinės balsą, apsispręsti religijos atžvilgiu, kad nebuvo griebiamasi prievartos prieš kitaminčius. Chrestomatija ir šiuo požiūriu — iškalbingas liudytojas. Jeigu nebūtų buvę šitaip, argi vienam žymiausių XVIII a. Europos mokslininkų, senojo Vilniaus universiteto profesoriui J. G. A. Forsteriui būtų reikėję muštis į krūtinę ir įrodinėti, jog vien meilė tiesai jį vertė sukurti rasių teoriją, paneigiančią biblinę žmonių kilmės iš Adomo ir Ievos versiją (p. 134). Mažai ką buvo pasikeitusi padėtis ir po 100 metų. V. Kudirka „Tėvynės varpuose" ne kartą kėlė sąžinės laisvės klausimą ir savo klerikaliniams oponentams, kaltinusiems netikinčiuosius visomis nuodėmėmis, aiškino: „Tikėjimas — tai dalykas ne prievartos, o sąžinės. Kad norite tikėti — tikėkite! Crescite et multiplicamini (veiskitės ir dauginkitės. — J.M.). Tiktai žiūrėkite, kad jūsų darbai būtų geri! Kad nenorite tikėti — netikėkite! Žinokitės! Tiktai žiūrėkite, kad jūsų darbai būtų geri!" (p. 250).

O ar Lietuvos Respublikoje sąžinės laisvės problema buvo išspręsta? Toli gražu ne. Privalomas tikybos dėstymas mokyklose, bažnytinė mokyklų bibliotekų cenzūra, civilinės metrikacijos nebuvimas, privilegijuota katalikų dvasininkų padėtis — štai ta tikrovė, kurioje gyveno, dirbo ir kūrė šio laikotarpio laisvamaniai ir ateistai. 1924 m. įsteigtos Laisvamanių etinės kultūros draugijos, periodinės spaudos („Laisvamanis", „Laisvoji mintis"), išleistų knygų uždavinys buvo siekti sąžinės laisvės, kaip vienos svarbiausių asmenybės laisvės, visuomenės demokratizmo sąlygų. Tai primena ir chrestomatijoje publikuojami J. Vabalo-Gudaičio, J. Kairiūkščio, A. Žukausko, J. Šliūpo ir kt. kūriniai. Ar, pavyzdžiui, šiandien vėl nepasidarė aktualūs J. Šliūpo žodžiai: „Mokykla atskiriama nuo bažnyčios, nes mokykla yra mokslinimo vieta. Kadangi religija yra piliečio privatinis reikalas ir išsireiškia labiau dogmose ir pamaldume, tegul ją mokosi bažnyčiose, kurių Lietuvoje yra ne mažiau" (715). „Kokiam gi kitam tikslui bažnyčia galėtų tarnauti? Dogmos nėra mokslas, tai mokyklai netinka. Reikia gi ten dėstyti palyginamoji religijos istorija, mokslo šaka, kuri supažindina su religiškais įgeidžiais ir prietarais visų žemės gyventojų visais amžiais; tą dėstymą atlieka paprasti mokytojai, remdamiesi palyginamos religijos istorijos vadovėliais" (p. 417).

Svarbiausia mintis per visą chrestomatiją — dorovės problema. Ji nagrinėjama dvejopai: 1) išryškinant religinių pamokymų bejėgiškumą ir kulto tarnų amoralumą (tai ypač būdinga protestantiškiems katalikybės kritikams), 2) teigiant pasaulietinės moralės reikalingumą, ieškant realaus moralės pagrindo. Tiesa, nagrinėjant šią problemą, labai daug dėmesio skiriama kontrargumentavimui. Ir tai suprantama: autoriams teko gyventi ir rašyti bažnyčios viešpatavimo sąlygomis, kai mažiausias neigimas ar nutolimas nuo religinių dogmų ar Biblijos teiginių buvo traktuojamas kaip moralės neigimas, amoralumo skatinimas. Tai ir lėmė kontrklausimą: „O ar religinis tikėjimas sulaikė žmones nuo blogų poelgių?". Apkaltintas krikščioniškos idėjos apie visų žmonių brolybę (visi žmonės esą dievo vaikai) griovimu ir moralės pagrindų ardymu, jau minėtas G. Forsteris sušunka: „Leiskite geriau man paklausti, ar ši mintis, kad juodaodžiai yra mūsų broliai, kur nors bent vieną vienintelį kartą sulaikė iškeltą vergų varovo rimbą? Argi jis — būdamas visiškai tikras, kad jie yra jo kraujo broliai — vis dėlto nekankino šių vargšų, kantrių žmonių su budelio žiaurumu ir šėtono džiugesiu?.. Taigi kaip galima patikėti, kad

kažkokia neįrodoma dogma yra vienintelis mūsų priedermių sistemos ramstis, jeigu ji per visą tą laiką, kai ja buvo besąlygiškai tikima, nesukliudė nė vieno niekšiško poelgio? Ne, mano drauge, kai moralistai remiasi klaidinga samprata, tai iš tikrųjų jie tik patys kalti dėl to, kad jų statinys svyruoja ir griūva kaip kortų namelis" (p. 134).

J. Šliūpas XIX a. pabaigoje rašė: „Žemasis tikėjimas neturi darbo su dorybe... Europoje garsūs vagys yra tankiai dideli dievo garbintojai. Koks tai čia tolumas doros nuo tikėjimo?!" (p. 297). Panašiai dorovės problema nagrinėjama daugelyje chrestomatijoje publikuojamų kūrinių. Kas tai — nenoras matyti dorinančio religijos vaidmens? O gal tai gyvenimo patikrintas ir kasdien patvirtinamas faktas? Suprantama, to meto Lietuvos laisvamaniai ir ateistai neatliko nuodugnių ir subtilių religinės psichologijos bei religinės moralės tyrimų, todėl gana tiesmukiškai ir vienaprasmiškai vertino religinio tikėjimo vaidmenį doroviniame žmogaus gyvenime. Tačiau ar tai duoda pagrindo visiškai nuneigti jų mintis?

O kokį dorovinį idealą propagavo laisvamaniai? „Laisvamaniai eina į visuomenę su draugiška, broliška širdimi ir ištiesta pagalbos ranka, kupini nuoširdumo, nešdami ne vaidus, bet naujas idėjas, naujus kilnius moralės pagrindus, šviesą, meilę ir taiką. Elkitės su kitais taip, kaip norėtumėte, kad jie su jumis elgtųsi", — rašė 1939 m. A. Žukauskas „Laisvamanybės pagrinduose" (p. 401). Taigi ne moralinės pareigos neigimą, nedvasingumą, dorovinį nihilizmą siūlė laisvamaniškoji etika. Kitas reikalas, kad jų siūlomi keliai šiam idealui įgyvendinti neretai pasirodė esą utopiniai. Betgi pastangos ieškoti realių būdų, kaip spręsti dorovines problemas, neapeliuojant į antgamtinį pasaulį, buvo ne beprasmės. Jos ugdė žmonių savarankiškumą, orumą, pasitikėjimą sav. jėgomis.

Chrestomatijoje laisvamanybė ir ateizmas iškyla kaip Lietuvos dvasinės kultūros elementas. Visų pirma jie, galima sakyti, kovos už kultūrinę pažangą išdava. Juk neatsitiktinai intensyviausi jų raidos periodai sutampa su istoriniais tautos gyvenimo lūžiais, žyminčiais ir naują dvasinės kultūros raidos etapą. Antra, laisvamanybės ir ateizmo maitinamoji terpė — tai tokie kultūros elementai, kaip gamtos mokslai, istorija. Antai senojo Vilniaus universiteto gamtininkų tyrimai iš esmės skatino atmesti mintį apie antgamtines jėgas ar bent jas ignoruoti aiškinant svarbiausias žmogaus kilmės, evoliucijos, sąmonės problemas. Ar ne tokios yra, pavyzdžiui, A. Sniadeckio veikalo „Organinių būtybių teorija" išvados: „Gyvybė yra tam tikras materijos egzistavimo būdas ir tik joje gali reikštis" (p. 153), „žmogus yra viso organinio pasaulio viršūnė ir pranašiausia atžala, o visos žemesnės būtybės yra jo parengimas ir laipsniškas artėjimas prie žmogiškojo didingumo" (p. 167)? Ir ši mintis išliko gyva per visus chrestomatijoje apžvelgiamus istorinius periodus. Žymus Lietuvos gamtininkas T. Ivanauskas 1939 m. rašė: „Nagrinėdamas gyvųjų tvarinių kilmę, evoliucijos mokslas apima ir žmogų, todėl jis prieštarauja įvairioms religijoms, anot kurių žmogus ir apskritai gyvoji gamta atsiradusi metafiziniu būdu Dievo stebuklo dėka" (p. 392).

Skaitant šiuos chrestomatijos puslapius, kartu kyla mintis, kad dar per mažai tirta mūsų gamtos mokslų istorija. Matyt, dėl to palyginti mažai čia pateikta jų atstovų tekstų (tiesa, plačiau atstovaujama gamtos mokslų populiarintojams, taip pat gamtos mokslų pasiekimų pasaulėžiūriniams interpretatoriams). Kartu reikia pasakyti, kad gamtamokslinė religijos kritika neretai suabsoliutindavo savo reikšmę įveikiant religiją. Juk galiausiai žmogaus religingumą lemia ne žinojimas ar nežinojimas, o jo socialinė būtis. Į tai laisvamaniai nepakankamai kreipė dėmesio, tačiau apskritai jų švietėjiška veikla darė didelę įtaką tautos dvasiniam gyvenimui.

Knygoje yra nemaža faktų, kurie ir šiandien, kaip ir jų paskelbimo metais, gali kai kam nepatikti. Mat jie neigiamai charakterizuoja bažnyčios veiklą ir pasaulinės, ir Lietuvos dvasinės kultūros istorijoje. Bet taip buvo, šių faktų neišgalvojo nei Renesanso ir reformacijos laikotarpių mąstytojai, nei S. Daukantas, J. Basanavičius, J. Šliūpas, J. Kairiūkštis ir kiti. Šių faktų iškėlimas kitados skatino kultūrinę pažangą, žadino lietuvių nacionalinę savimonę. O šiandien jie paakina dialektiškiau vertinti katalikų bažnyčios vaidmenį lietuvių tautos gyvenime. Suprantama, dabar yra sukaupta daugiau medžiagos, leidžiančios visapusiškiau įvertinti bažnyčios ir religijos vaidmenį visuomenės gyvenime, ir būtų neteisinga neigti ar nutylėti tai, ką jos davė teigiamo. Tačiau ir šiandien, mano manymu, aktualūs yra V. Kudirkos žodžiai, kad katalikybė „nepriguli prie prigimtų lietuvių tautos ypatybių, kad ji yra tiktai ateivė, radusi Lietuvoje prieglaudą, kad Lietuva buvo tėvynė dar prieš pasipažinimą su katalikybe" (p. 252). Katalikybė nebuvo pagrindinis ir vos ne vienintelis lietuvių dorovingumo, dvasingumo, tėvynės meilės šaltinis ir ramstis.

Žodžiu, kurį dvasinio gyvenimo aspektą imtume, — visur knyga duoda daug peno apmąstymams. Jau vien dėl to verta į ją įsigilinti. Be to, ji gana informatyvi: ne tik pateikia nemaža medžiagos Lietuvos mokslo, visuomeninės minties, katalikybės ir protestantizmo istorijai pažinti, bet ir skiria daug vietos įvairių pasaulio religijų, šventraščio charakteristikoms, įvairių krikščionių bažnyčios laikotarpių veiklos aprašymams.

Dar norėčiau sustoti ties chrestomatijos skyriumi „Marksistinis ateizmas Lietuvoje (XIX a. pabaiga — XX a. pirma pusė)". Prie jo idėjiškai ir metodologiškai pritampa ir skyrius „Lietuvių išeivijos laisvama-

nybė ir ateizmas". Čia randame St. Matulaičio, V. Mickevičiaus-Kapsuko, L. Adomausko, Pr. Vilūno, Z. Aleksos-Angariečio, K. Poželos, A. Petrikos, A. Bimbos, R. Mizaros ir kt. kūrinių ištraukas. Jiems ateizmas buvo sudedamoji jų propaguojamos ir ginamos ideologijos dalis, vienas ginklų kovojant dėl Lietuvos darbo žmonių išvadavimo iš ekonominės ir dvasinės priespaudos. Todėl daugiausia dėmesio jie skyrė religijai kaip socialiniam reiškiniui apibūdinti, reakciniam klerikalizmo vaidmeniui demaskuoti, o kartu ir tikinčiųjų ir netikinčiųjų darbo žmonių vienybei stiprinti, sąžinės laisvei įtvirtinti. Jų politinis užsiangažavimas, be abejo, atsispindi jų kūriniuose, kuriuose nagrinėjama bažnyčia ir religija. Negalima užmiršti, kad tai buvo sudėtingo likimo žmonės, ir tai negalėjo nepalikti pėdsako jų kūryboje. Antai L. Adomauskas, Pr. Vilūnas nuėjo sudėtingą idėjinių ir pasaulėžiūrinių ieškojimų kelią: buvo kunigai — tapo marksistais. Jų asmeninė patirtis ženklina ir jų kūrybą. Joje vyrauja šventraščio analizė, dvasininkijos lemties detalės ir pan. Ne tik sudėtingas, bet ir tragiškas buvo ne vieno jų asmeninis gyvenimas. L. Adomauskas, kalintas Lietuvos kalėjimuose, 1941 m. buvo vokiškųjų fašistų nužudytas, Pr. Vilūnas, išvykęs į Tarybų Sąjungą, tapo stalinizmo auka. Ne vieno jų kūrybą yra žymiai paveikęs nuo trečiojo dešimtmečio tarybinėje sociologijoje įsivyravęs dogmatizuotas ir standartizuotas požiūris į socialinius reiškinius, tarp jų ir į religiją. Bet geriausi marksistinės minties kūrėjų ateistiniai puslapiai papildė naujais aspektais laisvamanybės ir ateizmo mintį.

Chrestomatiją rengė nemažas autorių kolektyvas, vadovaujamas profesoriaus A. Gaidžio. Ją sudarė L. Vileitienė, turiningus įvadinius straipsnius atskiriems skyriams parašė profesoriai R. Plečkaitis, I. Zaksas, filosofijos mokslų kandidatas V. Mikuckas, J. Sakalauskas. Bet minėtini ir tie mokslininkai, kurie yra įnešę nemažą indėlį tiriant laisvamanybės, ateizmo, humanistinių koncepcijų istoriją Lietuvoje ir kurių darbai įgalino parengti chrestomatiją. Tai visų pirma akad. J. Jurginis, prof. J. Barzdaitis, prof. A. Griška, doc. I. Lukšaitė. Knyga atskleidė ir naujų vardų, pavyzdžiui, Aleksandrą Griškevičių, gyvenusį ir kūrusį XIX a. pirmojoje pusėje. Tiesa, apie jį neseniai sulaukėme V. Martinkaus romano „Negęsta žvaigždė paukščio pėdoje", bet su jo kūriniu „Gamtinė tikrovė, arba matematinis dievybės, sielos ir tikėjimų paslapčių aiškinimas" susipažinome pirmą kartą.

Įžanginių straipsnių autoriai kartais patys nurodo tolesnių laisvamanybės ir ateizmo istorijos Lietuvoje tyrimų kryptį. Bet ir skaitytojui kyla kai kurių minčių. Jau turime apibendrinančių darbų, bet labai mažai detaliau atskleistos pavienių autorių pažiūros. Net J. Šliūpo filosofinės ir ateistinės pažiūros dar nėra plačiau aptartos. Būtų naudinga plačiau susipažinti ir su V. Kudirkos visuomeninėmis pažiūromis. Tokia galimybė tikrai atsiras išleidus jo pilnus raštus. Būtų tikslinga Lietuvos laisvamanybę ir ateizmą paanalizuoti taip pat kuriuo nors probleminiu aspektu, tarkime, kaip dvasinės kultūros elementą.

Jonas MAČIULIS,
filosofijos mokslų kandidatas,
docentas

„KOMUNISTO" ŽURNALO 1989 METŲ
TURINYS

	Nr.	Psl.
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	1	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	2	3
TSKP Centro Komiteto 1989 m. sausio mėn. 10 d. plenumo nutarimas dėl TSRS liaudies deputatų rinkimų nuo Tarybų Sąjungos Komunistų partijos	2	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	4	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	6	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	7	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	7	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	11	3
TSKP Centro Komiteto plenumo 1989 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl eilinio TSKP XXVIII suvažiavimo"	11	5
TSKP Centro Komiteto plenumo 1989 m. rugsėjo 20 d. nutarimas „Dėl partijos nacionalinės politikos dabartinėmis sąlygomis	11	5
Nacionalinė partijos politika dabartinėmis sąlygomis (TSKP platforma). Priimta TSKP plenumo 1989 m. rugsėjo 20 d.	11	6
TSKP CK pareiškimas dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose	10	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	2	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	3	3
Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Kreipimasis į Respublikos komunistus, darbo žmones, visus rinkėjus	3	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	4	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	8	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	8	4
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	10	3
Informacinis pranešimas apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto plenumą	11	
Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pareiškimas	10	8

VEDAMIEJI. ĮSPŪDIS. KOMENTARAS. POZICIJA

Balsuojame už ją, Demokratiją	8	4
Didelio kelio pradžia	7	6
Kas apgins vartotoją?	4	6
Laikas spręsti — laikas dirbti	12	3
Pamokos	5	3
Savarankiškumo keliu: diskusija dėl LKP statuso	8	4
Žemė ne bevardė, ne bežadė	6	5

STRAIPSNIAI

Brazauskas A. Žodis Lietuvos komunistams	9	3
Kasperavičius A. Istorijos lūžio pamokos	7	85
Kašauskas R., Rimeika R. Persitvarkymas ir Ginkluotosios Pajėgos	2	30
Liekis A. Ne vytis gyvenimą, o rodyti jam kelią	2	65
Maksimaitis M. Neblėstančios reikšmės manifestas	8	80
Mykolaitis L. Iš naujo skaitome istoriją	1	40
Nekrošius J. „...Įsikibti — į upelį, į kalną, į pelkę..."	4	11
Raguotis A., Strumilienė I. Mano ir tavo kartos pozicija	1	35
Šinellova L. Partiniai komitetai ir moterų tarybos	3	68

	Nr.	Psl.

PERTVARKOS TEORIJA IR POLITIKA

	Nr.	Psl.
Antanaitis J. Darbo kolektyvų tarybos: patirtis ir problemos	4	60
Ar žemė jau turi šeimininką?	9	31
Bagdonavičius B. Nuosavybės santykių deformacijos. Kaip jas įveikti?	11	
Bernatavičius P. Neatskleistos socializmo potencijos	3	20
Bugakovas M. Socializmo idėja ir socialinis realizmas	12	24
Bugakovas M. Žmogus mūsų dienų revoliucijoje	2	6
Černienė B. Dvasinis gyvenimas: savikūros problema	1	22
Čičinskas J. Vienija ne kapitalus, o žmones	8	56
Gronskas V. Ekonomikos pliuralizmas	9	24
Karosas J. Filosofija Lietuvoje ir atsinaujinimas	7	9
Jastrebovas J. Naujas mąstymas ir religija	4	33
Kindurys V. Prekinių-piniginių santykių problemos	2	13
Kolektyvas renka vadovą	5	49
Setkauskis P. Ideologija ir visuomeniniai santykiai	6	8
Valančius K. Tarybinės daugianacionalinės valstybės principai	4	27
Venskevičius S. Nacija. Kultūra. Internacionalizacija	1	15

PARTIJA: ATSINAUJINIMO METAS

	Nr.	Psl.
Apanavičius R. Daugiau konkretumo	12	14
Bacevičius J. Lenininė partijos koncepcija ir šiuolaikinės problemos	8	9
Baranauskas A. Fasado padažymas nepadės	9	16
Budrikis J. Savarankiškumas — neišvengiama būtinybė	7	35
Butvilas A. Kieno vežime sėdi	3	80
Dulskis G. Atsisakyti formalizmo	10	17
Einame nepramintu taku	11	
Gagilienė J. Kaip užsitarnauti autoritetą	8	17
Germanavičius E. Abu protingi — visada sutars	6	59
Gykienė D. Ne vien šia diena	5	41
Gobys A. Atgimti — nereiškia atsiskirti	9	12
Jasys S. Drąsa, viešumas, pasitikėjimas	3	15
Jei norime išlikti avangarde	4	17
Ką galvoji, naujasis sekretoriau?	2	20
Kokia bus LKP rytoj?	10	10
Kretavičius G. Demokratija gyvenime	1	10
Krylovas J. Įstatai partijos gyvenime	10	21
Kubilius R. Kaip aš suprantu komunistų draugystę	5	37
Kuznecovas V. Nedubliuoti — įsakmus laiko reikalavimas	10	18
Lebedevas V. Suvažiavimas — mūsų viltis	12	15
Litvinas V. Kito kelio nėra	8	20
Liuimienė Z. Mūsų darbo kokybė	2	26
Liutikas V. Į savarankiškumą — savo keliu	12	19
Lukšys V. Vienintelė galimybė	9	15
Medzevičius K. Geriau neetatinis	9	20
Navašinskienė R. Partinis bilietas — ne skydas	7	40
Nenorta V. Trumpos melo kojos	6	67
Ne šešėlis kaltas, jei lazda kreiva	12	6
Paulauskas S. Kritika valdymo santykiuose	8	25
Paulauskas S. Sociologija partiniame darbe	4	22
Pomarnackas B. Daugiau teisių ir savarankiškumo	8	23
Popovas V. Reikia naujo LKP statuso!	7	32
Pudzevičius J. Statusas nepakenktų	6	60
Pukelis A. Paralelės su 1921—1926 metais	9	8
Pundys V. Būkime realistai	12	22
Rimkus V. Nauja viltis	11	
Realybė — kelias į vienybę	11	20
Rupšys V. LKP — ūkiskaitinė organizacija?	10	16
Skinderis S. Lūkesčius turime realizuoti	11	
Stakvilevičius M. Dėl ko aš nerimauju	12	11
Stundžia M. Būkime tvirti savo, komunisto, tiesa	4	24
Šimukauskaitė R. Kur tavo žodis, sekretoriau?	5	45
Škulepa V. Aš už savarankiškumą, bet...	12	18
Štuikys V. Būti reikalingam	8	22
Vainauskas J. Tvirti principai, švari sąžinė	9	19
Vencevičius A. Būti tarp žmonių	1	4
Žiauka A. Jei nepažeisime įstatų	6	58

Nr. Psl.

EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO PROBLEMOS

Adlys P. Kiek darbuotojų valdymo aparate? 8 63
Baranauskas V. Centralizuotas planavimas ir tikras šeimininkavimas 12 43
Glaveckas K. Regioninė politika: kaip ją įgyvendinti 1 28
Jankauskas V. Atėjo veikimo laikas 7 26
Jaskelevičius K. Ministerijų dalia ir įmonių valia 5 30
Kai daug auklių 6 20
Kaušikas R. Formos įvairios, esmė — šeimininkas 8 43
Každanas V. Valiutinis finansavimasis ir apsimokėjimas 2 39
Matulevičius A. Tik daltonikai neskiria spalvų 4 45
Navickas V., Stankevičius P. Nelengvos finansų sistemos permainos 10 34
Nuomos ranga ir stabdymo jėga 8 38
„Nusibodo man tarnauti"... ..... 12 50
Pokormliakas V. Regioninė ūkiskaita ir nacionalinis vystymasis 3 31
Stanikūnas R. Nuo monopolizmo prie konkurencijos 10 28
Šeimininkai nori šeimininkauti
Vilčių — daug, o nežinybės — dar daugiau 11 43
Žemaitienė J., Karalevičius A. Nuomos ranga — didelė nauda 3 36

KURIAME TEISINĘ VALSTYBĘ

Burkauskas A. Socialinė psichologinė situacija 3 26
Ir lieka tik atsakomybė 10 45
Jančiauskas E. Nuo pat pradžių buvo du požiūriai 8 49
Kūris E. Kas turi teisėdaros monopolį? 6 15
Lapinskas K. Pertvarka — demokratija — Konstitucija 5 23
Sokolovas A. Svarbiausia — asmens teisių garantijos 12 67

NACIONALINIAI SANTYKIAI

Gaižiūnas J. Klasinių ir nacionalinių santykių raida ir sąveika 2 49
Paleckis J. Ne iš „centro", o iš „vietos" žvelgiant 5 6
Šabasevičius P. Kad daigi būtų patriotizmo ir internacionalizmo sėkla 2 44

AKTUALŪS SOCIALINIAI KLAUSIMAI

Antanaitis V. Pirmiausia — sustabdyti krizės plėtimąsi 3 62
Einoris V. Ar pažabosime ekologinę situaciją 1 55
Karalevičius A. Individuali statyba — ne vien asmeninis reikalas 11 54
Kodėl žemdirbiams stinga būtiniausių prekių? 10 56
Morkūnas V. Pensijos, skurdo riba ir jautrumo deficitas 10 51
Ožiūnas V. Kiek žmogui duosi, tiek iš jo ir gausi 6 38
Sakalauskienė S. Iš ko statysime rytoj? 11 49
Stankūnienė V. Ar gausės mūsų šeimos? 9 82
Šarka V. Vienintelė brangiausia mūsų buveinė 5 82
Taparauskienė A., Karalevičius A. Specialistų daug, specialistų trūksta 7 68

ŽMOGUS IR KULTŪRA. MENAS IR GYVENIMAS

Areška V. Atgimimo „Varpas" 1 64
Bražėnas P. Ar perkainosime klasiko palikimą 3 73
Bučys A. Tragiški pakelės ženklai 9 71
Galinis V. „Trečiojo fronto" palydėtas 10 78
Gaižutis A. Ar reikia ją valdyti? 4 79
Ivanovas J. Gyvasis atminties vanduo 1 73
Jansonas E. Spalvų keitimo metas 10 65
Karčiauskas M. Grįžkime prie poetų poeto 1 69
Matonis V. Muzika, religija ir dvasingumas 8 71

TAUTOS ATGIMIMO MOKYKLA

Bilnovas V. Nuo koncepcijos — prie įgyvendinimo 9 63
Domarkas V. Siekiai ir stimulai 12 56
Imbrasas S. Diplomas ir specialisto kokybė 1 60
Jackūnas Ž. Tikslas — tautinė švietimo sistema 8 76
Kubilius J. Autonomija: atrišti rankas darbui 3 55
Leliūgienė I. Ar gatvė gadina vaiką? 2 71

Nr. Psl.

POŽIŪRIAI, ARGUMENTAI, SIŪLYMAI

	Nr.	Psl.
Bodnaras A. Evoliucinis socializmo atnaujinimo kelias	9	45
Burokevičius M. Socialinė tikrovė: reiškinių sąveika ir prieštaringumas	6	51
Būdvytis S. Ar aiškios kaimo sociologinių tyrimų gairės?	9	56
Eidininkas I. Nacionalinės karinės formuotės: istoriniai aspektai ir dabartis	10	40
Girdėkime vienas kitą	5, 6	12, 25
Kvedaravičius A., Stanelka E., Žiukas V. Kaip išpainioti valo gniužulą?	12	39
Mačianskas F. Ar mylėjo V. Kapsukas Lietuvą?	4	55
Perminienė L. Kaip šauksi, taip ir atsilieps	9	51
Parangauskas A., Survila J., Bacevičius E. Įrašas partiniame biliete: tavo garbės ir sąžinės matas	3	50
Socializmas: visuomenės raidos modeliavimo problema	7	16
Švedas V., Gaižauskaitė V. Atėjo laikas	3	52
Vaigauskas E. Personaliniai kompiuteriai — būtinybė ar mada?	9	58
Vitkauskas V. Diskusijos nerimsta: kas išvadavo Lietuvą iš nacionalinės priespaudos	1	46
Žvinklys J. Gana statyti ant galvos	5	57

PRAEITIES PUSLAPIAI

	Nr.	Psl.
Apie asmens kultą ir jo padarinius. TSKP CK pirmojo sekretoriaus N. Chruščiovo pranešimas TSKP XX suvažiavime	6, 7	71, 43
Bajoriūnas V. Įsitikinimus formavo gyvenimas	7	78
Butkus G. Kolektyvizacija Lietuvoje: tikslai ir metodai	3	43
Caplikas J. „Šautuvas ir plunksna tegu kovoja drauge..."	5	70
Gaižauskaitė V. Likimo paralelės tėvynėje Lietuvoje	2	61
Jakaitienė J. Kaip jie tapo „priešais"	12	72
Jakaitienė J. 1940 m. rugsėjis. Vizitas pas Vyšinskį	9	78
Kriaučiūnienė Ž. 1919 metai: dvi Komunistų partijos Lietuvoje	4	51
Marcinkevičius J. Lietuvos sostinė: netektis ir atgavimas	9	36
Mykolaitis L. Pripažinta tiesa stiprina visuomenę	8	30
Navickas K. Valstybingumo atkūrimo pradžia ir jo įtvirtinimas	12	31
Provotorovas V., Turčenka E. Pakilęs prieš neteisybę	2	54
Sivuchinas O., Lambajevas T. Žygdarbis Lietuvos padangėje	2	35
Rukšėnas K. Lietuvos germanizacija hitlerinės okupacijos metais	5	63
Surgailis G. Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos problemos	10	71
Šarmaitis R. Antano Sniečkaus gyvenimas ir visuomeninė veikla	11	58

DIALOGAS SU SKAITYTOJU

	Nr.	Psl.
Červokas B. Kam naudingas melas	10	60
Grencevičius Č. Įtikti, patikti ar būti reikalingam?	2	74
Kretavičius G. Atvirai pasakius	6	44
Sadašius J. Nežinojimas nėra lengvinanti aplinkybė	10	64
Sadauskas A. Baimės akys didelės	10	61
Varašinskas K. Žmonėms reikia tiesos	10	62

APYBRAIŽOS. PUBLICISTO PASTABOS

	Nr.	Psl.
Budnikas V. Po ledonešio	7	73
Cervokas B. Jie buvo pirmieji	1	79
Kaminskas A. Pasivaikščiojimas po šiandieną	5	74
Lenčiauskas J. Kokie mes prie atgimimo aukuro?	8	66
Malakauskienė M. Šaknys	2	81
Sadaunykas-Sadūnas J. Reikia žmogaus	3, 4	83, 71
Šaknys B. Ateities mokykla	6	62

TARPTAUTINĖMIS TEMOMIS

	Nr.	Psl.
Burbulis V. Du parlamentai: debatų etika	12	79
Černiuvienė J. Lenkija: pliuralizmas socialistinėje valstybėje	8	85
Grižas R. A. Albanija vakar ir šiandien	11	82
Grižas R. A. Socialistinių šalių bendradarbiavimas: kodėl reikalinga vieninga rinka	5	87
Krupavičius A. Anglijos masinės informacijos priemonės ir politika	2	87
Liauška V. Tolima savo kaimynams, bet ne mums	1	84
Lukošiūnas M. Nauja situacija — naujas požiūris	6	86

	Nr.	Psl.
Rasinas B. Tai ne „vienpusio eismo gatvė"	4	79
Taršilovas A. Ar komunistai praranda pozicijas?	10	83

„KOMUNISTUI" IŠSPAUSDINUS. LAIŠKAI REDAKCIJAI

	Nr.	Psl.
Apanavičius R. Kolūkio pirmininkas atleistas	4	70
Balsys V. „Ar iš tikrųjų žemė nieko nekainuoja"	2	93
Diskusijos dėl nario mokesčio	2	79
Jeigu nenori būti partijoje	2	80
Fridbergas Š. Kodėl apvylė recenzentas?	9	89
Galėtume būti naudingi	2	78
Martišius S. Nesikarščiuodami išsiaiškinkime	9	90
Mačiulaitienė O. Nėra paruoštų atsakymų	1	76
Pronckus M. „Regioninė politika: kaip ją įgyvendinti"	4	69
Sukackas V. „Nenorime, kad kooperatyvai lupikautų"	4	70
Šeštakauskas J. Dar kartą apie ūkinį ir juridinį savarankiškumą	4	67

IŠTIKIMI PARTIJOS KOVOTOJAI

	Nr.	Psl.
Breslavskienė L. Dirbo ten, kur siuntė partija (apie Josifą Unšlichtą)	12	84
Jermalavičienė R. Kalėjimuose nepalūžęs (apie Balį Petniūną)	11	91
Kriaučiūnienė Ž. Represijų auka (apie Stanislovą Turtą)	8	91
Milkevičiūtė G. Kito kelio nebuvo (apie Edvardą Tičkų)	11	90
Surgailis G. Neatidengta paslapties skraistė (apie Baltrų Matusevičių)	1	91
Tamašauskas K. Dainavos krašto ąžuolas (apie Juozą Vitą)	1	88
Tamašauskas K. Pirmosiose darbininkų judėjimo gretose (apie P. Eidukevičių)	10	89

ŽURNALŲ PUSLAPIUOSE

	Nr.	Psl.
Demokratijos baimė	12	86
Du palikimai	9	68
Ką nutylėjo Stalino biografai	2	95
Kaip įveikti komunistinio judėjimo krizę	4	90
Nuo ko slepiasi statistika	3	91
Religija ir nacija	11	88

SPAUDOS TEMOMIS. KRITIKA IR BIBLIOGRAFIJA

	Nr.	Psl.
Astrauskas V. MTP sąjunginėje respublikoje: spartinimo mechanizmas (Вашкелайтис В. НТП в союзной республике: механизм ускорения. — В., Минтис, 1988. — 184 с.)	4	93
	4	93
Balčiūnas B. Darbo našumo rezervai pramonėje. (Autorių kolektyvas. Darbo našumo rezervai pramonėje. — V., Mintis, 1988. — 213 p.)	11	94
Blažys B. Vadovo dienos (Razauskas R. 365 vadovo dienos (Vadovo ir pavaldinių santykiai) — V., Mintis, 1988. — 184 p.)	9	93
Ferensas A. Susitikimas su komjaunuoliška jaunyste (Bagušauskas J. Lietuvos komjaunimas kovoj ir darbe. — K., Šviesa, 1989. — 127 p., iliustr.)	9	91
Gaižutis A. Filosofinės minties brandumas (Šliogeris A. Daiktas ir menas. Du meno kūrinio ontologijos etiudai. — V., Mintis, 1988. — 205 p.)	7	93
Jermalavičius J. Jo kūrybinis palikimas tebėra aktualus (Mačianskas F. Visuomeninės V. Kapsuko pažiūros. — V., Mintis, 1987. — 195 p.)	1	94
Krivickas S. Gyvenimo knygos puslapiai (Jokubka S. J. Iš mano gyvenimo knygos. — V., Mintis, 1988. — 24 p.)	5	91
Mačiulis J. O mes pasvarstykime... (Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija. Sudarytoja L. Vileitienė, redkolegija: A. Gaidys (pirmininkas) ir kt. — V., Mintis, 1988. — 632 p.)	12	87
Martinkus V. Inžinierių ir sociologų kūrybingumo kryžkelė (Шепетко В. Ф. Формирование творческой активности инженеров. — В., Минтис, 1988. — 160 с.)	6	92
Puronas V. Apvilti lūkesčiai (Fridbergas Š. Buržuazinės Lietuvos pramonė: statistinė apybraiža. — V., Mintis, 1988. — 137 p.)	3	93
Rubcovas A. Jie dėjosi Pabaltijo tautų geradariais (Иностранная военная интервенция в Прибалтике. 1917—1920 гг. (Отв. ред. И. И. Минц). — М., Наука, 1988. — 320 с.)	10	94
Semaška A. Pliuralizmas spaudoje	12	61
Zepkaitė R. Lietuviai JAV ir Pietų Amerikoje (Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868—1940 гг. — В., Мокслас, 1989. — 216 с.)	8	93

Pirmajame viršelio puslapyje. LKP XX suvažiavimo delegatas partijos Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius Mindaugas Stakvilevičius. Jo straipsnį „Dėl ko aš nerimauju" skaitykite p. 11.

V. Valužio nuotr.

Antrajame viršelio puslapyje. Svarbūs įstatymai ir dokumentai, priimti vienuoliktojo šaukimo LTSR Aukščiausiosios Tarybos keturioliktoje sesijoje — dar vienas žingsnis į teisinę valstybę, demokratišką visuomenę.

Trečiajame viršelio puslapyje. Udmurtijos ATSR. Konversija. Šiandien šis žodis gamybiniame susivienijime „Votkinskij zavod" reiškia, kad anksčiau slapta raketinė gamykla perorientuojama gaminti taikius gaminius. Čia sukurti labai našūs pieno pasterizavimo ir šaldymo įrenginiai, plečiama mažų skalbimo mašinų, vaikiškų vežimelių gamyba.

Nuotraukoje: kontroliniame stende bandomas naujas pieno pilstytuvas.

Šioje kooperatinėje parduotuvėje, kuri veikia Krasnodaro krašto Pavlovsko rajono Oktiabrskio gyvenvietėje, dirba motina ir duktė — puikus šeimyninės rangos kooperatinėje prekyboje pavyzdys.

Nuotraukoje: motina Taisija Krupienia (vedėja) ir duktė Tatjana (pardavėja).

TASS-o nuotr.

Ketvirtajame viršelio puslapyje: Rokiškio vilnonių audinių fabriko „Nemunas" kolektyvas kasmet beveik ketvirtadalių atnaujina audinių asortimentą. Senuosius pakeičia spalvingi, madingi, šiuolaikiški audiniai, kuriuos kuria fabriko desinatorės Birutė Indrelienė, Danutė Griškienė, Sigutė Saniuk, Nijolė Gricienė. Kitais metais bus išausta per 2 mln. metrų audinių, tarp kurių ir trys nauji, kuriuos sukūrė šios moterys.

Nuotraukoje: desinatorės (iš kairės) B. Indrelienė, D. Griškienė, S. Saniuk ir N. Gricienė fabriko asortimento kabinete.

A. Gylio nuotr.

Duota rinkti 1989.10.23. Pasirašyta spaudai 1989.12.06. LV 15602. Formatas 70×108/16. Popierius spaudos Nr. 1. Ofsetinė spauda. 6 sp. l., 8,4 sąlyg. sp. l., 9,025 sąl. spalv. atsp., 8,7 apsk. leid. l. Tiražas 49 585 (lietuvių kalba — 44 575, rusų kalba — 5010). Užs. Nr. 1820. Kaina 25 kap.

Redakcijos adresas: 232600, Vilnius-MTP, Maironio 1.
Telefonai: vyr. redaktoriaus — 61-04-14; vyr. redaktoriaus pavaduotojo — 61-04-61; sekretoriato — 61-34-05; marksizmo-leninizmo propagandos skyriaus — 61-04-29; partijos gyvenimo skyriaus — 61-04-75; kultūros skyriaus — 61-04-08; liaudies ūkio ekonomikos skyriaus — 61-04-57; vertėjų — 61-04-98.

Spaudė LKP CK leidyklos spaustuvė, 232656, Vilnius, Maironio g. 1

Korektorė — A. AIDUKIENĖ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «КОМУНИСТАС» («КОММУНИСТ») НА ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ. ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1918 ГОДУ. ВЫХОДИТ РАЗ В МЕСЯЦ.

Главный редактор А. Виршулис
Издательство ЦК КП Литвы.
Адрес редакции: 232600, Вильнюс, Майронё, 1.
Отпечатано в типографии Издательства ЦК КП Литвы. 232656, Вильнюс, Майронё, 1.

СТЕКЛО · ХРУСТАЛЬ

ЭЛЕКТРОТОВАРЫ

INDEKSAS 76702

25 KAP.

KITAME NUMERYJE:

- Turime žinoti, kas kam atstovauja ir kur eiti kviečia
- Produkcijos gausėja, o lentynos tuštėja...
- Ryšių paslaugos: žmonėms ar planui?
- Žuvo dvasiškai sugniuždytas... (Nežinomi J. Kasperaičio bylos puslapiai)

